

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ ИҚТИСОД ВА ИДОРА
КАФЕДРАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА МАҲАЛӢ

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЭКОНОМИКИ И УПРАВЛЕНИЯ
КАФЕДРА ГОСУДАРСТВЕННОЕ И МЕСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

МАВОДИ

конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи
«Рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ: ҷанбаҳои
ташкилӣ-иқтисодӣ»
(Душанбе, 21-уми феввали соли 2025)

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции на тему
«Цифровизация государственного и местного управления:
организационный и экономический аспекты»
(Душанбе, 21 февраля 2025 года)

Душанбе – 2025

УДК: 001.322.024 (575.3)

ББК: 65.9 (261.3)

P-25

Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ: ҷанбаҳои таъшиқӣ-иқтисодӣ» (Душанбе, 21-уми феввали соли 2025). – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2025. – 508 с.

Маҷмуаи мазкур, мақолаҳо, фишурдаҳои маърузаи олимону муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, мутахассисони мақомотҳои давлатӣ ва соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро дар бар мегирад, ки дар кори конференсия ширкат варзидаанд.

Матни маърузаҳо бо забон ва таҳрири аслии муаллифон пешниҳод шудааст.

Котиби масъул:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Султонбии Р.

Ҳайати таҳририя:

Аҳмадов Р.Р. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Раҷабов Қ.Қ. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Мураттибон:

Абдуева С.З.
Ҳакимова М.А.

Материалы международной научно-практической конференции на тему «Цифровизация государственного и местного управления: организационные и экономические аспекты» (Душанбе, 21 февраля 2025 года). – Душанбе, Типография ТНУ. 2025. - 501с.

Данный сборник вошли статьи, резюме докладов отечественных учёных и исследователей, а также специалистов различных органов власти и областей экономики, принимавших участие в конференции.

Текст докладов представлены на языке оригинала их авторов (без изменений).

ISBN 978-99985-23-32-6

©ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
©ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT			
1.	Ғаниев Т.Б. Ғаниев Д.Т.	Таъмини системаи иттилоотиву иртиботии электронӣ дар роҳбарии лоиҳавии инноватсионӣ	7
2.	Камилов С. Дж.	Некоторые вопросы цифровизации социально-экономических процессов	14
3.	Низамова Т.Д.	Баъзе масъалаҳои рушди соҳаи саноат дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	19
4.	Исайнов Х.Р., Тошматов С. Х.	Эффективность использования возобновляемых источников энергии Таджикистана: эколого-экономические аспекты	27
5.	Худойназаров Д. А., Обидзода Ф.С.	Мавқеи ҳукумати электронӣ дар таҳкими низоми пардохтӣ кишвар	36
6.	Пиризода Ҷ. С., Абдулоев А.	Нақши бозори гушт дар таъмини бозори озуқавории мамлакат	41
7.	Қурбонов А. К., Махмадалиев Ғ. Н.	Чойгиршавии минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодӣ миллий	47
8.	Шамсзода И. С., Ҳамидов Э. А.	Нақши рақамигардонӣ дар самаранокии идоракунии иқтисоди миллий	52
9.	Тағоев Ҷ. Ҳ., Бахтиёрӣ И. М.	Мушкilotи идоракунии КАС ва пайгирии самтҳои рушди устувори кишоварзӣ дар шароити бозор	56
10.	Каримова Т.Ҳ.	Имкониятҳои таҳаввулоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	61
11.	Ананченкова П.И.	Адаптация работников пожилого возраста к внедрению цифровых технологий в трудовую сферу	66
12.	Юсупов Ш. Н., Норов Х. Ғ.	Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир	69
13.	Сафаров А. Ҳ.	Гузариш ба технологияҳои сабз – тақозои замон	74
14.	Тағоев М. Р.	Механизми ҳамкориҳои самараноки молиявӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии молиявӣ	77
15.	Садикова Ш. К.	Аҳамияти сармояи инсонӣ дар ташаккули муҳити иқтисодиёти инноватсионӣ	82
16.	Султонбӣ Р, Таваров А. Р.	Влияние налоговой культуры как ключевой источник формирование государственного бюджета	88
17.	Абдуева С. З.	Развитие цифровизации жилищно-коммунальной сферы в Таджикистане	93
18.	Қаландарзода А.Ш.	Бехатарии почтаи электронӣ ва усулҳои истифодабарии он	97
19.	Мирзоев Н.Ҳ., Шарипова М.	Ташкили фаъолияти корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ	101
20.	Назриев К. К.	Сармояи инсонӣ ва «industry 4.0:» иқтисоди антропоцентрикӣ ва трансформатсияи сармояи инсонӣ дар иқтисоди рақамӣ	108
21.	Исматзода А. Ф.	Маърифати молиявии баланд бардоштани эътимоднокии андозсупорандагон	115
22.	Имомербекоев Ф.М.	Таъсири иқтисоди рақамӣ ба рушди сайёҳӣ	120
23.	Ивашко В. М.	Актуальные аспекты цифровой трансформации государственного и местного управления	123
24.	Давлатов Д.С, Райҳонова У.	Чанбаҳои методологӣ ва назариявии сиёсати андозии давлат ва нақши он дар пешбурди иқтисодиёт	128

25.	Гагиева С. С.	Развитие цифровых платформ в сфере трудовой миграции	135
26.	Хахонова Н. Н.	Возможности использование искусственного интеллекта в целях повышения качества бюджетирования в государственных организациях	139
27.	Чернышёва К.А., Наумов Д. И.	Искусственные нейронные сети как маркетинговый инструмент цифровой экономики	143
28.	Гадоев А.Ф., Хабибуллозода А.Ч.	Моҳияти илмӣи ҳукумати рақамӣ ва дурнамои рушди он	147
29.	Бигова Ф. О.	Назарияҳо ва равишҳои асосӣ оид ба омӯзиши низоми молиявӣ	155
30.	Шодиев Дж. Р., Талбакова М.	Анализ современный состояния развитием въездного туризма	160
31.	Аҳмадов Р. Р., Сафарзода И. И.	Тағйирёбии сохтори молиякунонии хизматрасониҳои таълимотӣ дар раванди рақамикунонии иқтисоди миллӣ	167
32.	Қурбонализода Ҳ. Қ., Исроилова М.Д., Амонов Ш.П.	Қоидаҳои роҳандозӣ намудани назорати молиявӣ	173
33.	Икромӣ Ф. Н.	Методологияи танзими макропруденсиалӣ ва механизми таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ	178
34.	Наимзода Н.Қ., Дустов Б.Т.	Самтҳои афзалиятноки идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо дар давраи саноатикунони босуръати мамлакат	185
35.	Шамсов И. С., Мусоева М. А.	Нақш ва мавқеи хизматрасониҳои электронӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ	188
36.	Бахтиёрӣ Р.	Нақши кластеризатсия дар рақамикунонии саноати ҳӯрокворӣ	193
37.	Табарзода О. С.	Зехни сунӣи ҳамчун омили рушди иқтисоди рақамӣ	197
38.	Шукуров Б. У., Саидов Қ. Т.	Оқибатҳои иқтисодии бухронҳои сиёсӣ барои мамлакатҳо	202
39.	Саъдуллозода Н.С., Файзуллоев Д. А., Сайфуллозода М.А.	Механизми танзимоии муҳоҷирати қувваи корӣ дар шароити муосир	207
40.	Турсунов И.Х., Икромов Д.Ҳ.	Таҳлили самаранокии имтиёзҳои андозии гумрукӣ дар соҳаи тандурустӣ	216
41.	Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х., Шерматов Г.Р.	Таппақкул ва рушди зехни сунӣи дар шароити иқтисоди бозоргонӣ	222
42.	Тагоев Б.Д., Казокзода У. Х.	Возобновляемая энергия - как фактор способствующие обеспечению устойчивого развития экономики: национальные и региональные аспекты	227
43.	Гулов Ш. М.	Муаммоҳои асосии муносибатҳои андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	236
44.	Давлатов С.Н., Ҷӯраев М. М.	Назарияҳои сармояи инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ	240
45.	Қурбонова Л. С.	Равишҳои муосир ба арзёбии сифати хизматрасонии таълимӣ	245
46.	Содиқов Қ.А. Исроилова А.Р.	Гидроэнергетический потенциал и его роль в развитии возобновляемой энергии: экология, экономика и инвестиции	251

47.	Сайфуров К.Ф., Буриев Ш. М.	Рақамикунонӣ ҳамчун омили тақвиятдиҳандаи низоми бонкӣ	260
48.	Содикзода П.	Обзор теоретических подходов к изучению экономических санкций	265
49.	Рачабова З. Қ.	Нақши пешвои миллат дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ	271
50.	Абдуллоев А.Х.	Аҳамияти бозори маҳсулоти озуқаворӣ дар ҷаҳони муосир	275
51.	Алиев Н. Н., Саидов К.Т.	Замин кафили амнияти озуқаворӣ дар шароити тағйирёбии иқлим	280
52.	Алимардонзода Т.А., Бобоева Р.М.	Технологияҳои зеҳни сунъӣ ва нақши асосии он дар иқтисодиёт	284
53.	Бадалов Дж. Дж.	Пенсия как социально-экономический институт: правовой аспект	291
54.	Мухсинов Д.С.	Таппакулебии иқтисодиёти рақамӣ дар рушди тичорати электронӣ	297
55.	Замирова Н. С.	Иқтисодиёти рақамӣ ва зарурати татбиқи он дар рушди иқтисодиёти саноат	301
56.	Норджигитов Р. О.	К вопросу изучения цифровой экологии в обеспечении устойчивого развития страны	305
57.	Орзуев П. Ч., Рачабов И.Х.	Банақшагирӣ ва рушди аудити давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	309
58.	Алимардонзода Т. А., Ҷобиров Ҷ. Қ.	Онлайн-банкӣ ва мафҳумҳои асосии он дар рушди иқтисодиёти рақамӣ	316
59.	Олимӣ Р. Л., Каримов П. И., Абдурахмони Қ.	Нақши сектори аграрӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	321
60.	Пулодова Х.Ш., Каримова Н. Р. Хўчаева П.Ф.	Механизми замонавии идоракунии минтақавӣ: ҷабҳаҳои назариявӣ	326
61.	Раджабов Қ. Қ.	Мировой опыт управления свободных экономических зон	334
62.	Тоҳирова Р. С.	Актуальные вопросы статистики	341
63.	Файзиева Д. И.	Таппакулебӣ ва рушди иқтисодии саноатии минтақа	346
64.	Ҷотимаи С.	Моҳияти рақамикунонӣ ва иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза	350
65.	Ҳакимова М. А., Мамадзиева Ф.А.	Нақши идораи давлатӣ дар рушди иқтисоди миллӣ	354
66.	Ҳакимова М. А.	Механизми банақшагирии ҳудудӣ ва ояндабинии минтақа	359
67.	Махмадизода Ф. Б. Джабборов З. М.	Организационно-экономический механизм развития агропромышленного комплекса в условиях реализации политики импортозамещения	363
68.	Амонкулов Х.Г.	Оптимизация математической модели интегративного поиска данных в условиях цифровизации	371
69.	Исроилов Б. И., Когут О. Ю, Очилов О., Икром У.	Сущность человеческого капитала и организация его учета	376
70.	Ходасевич О.Р., Рябычина О. П.	«Умное освещение» как составная часть зеленой экономики	380
71.	Вазиров А.К., Махмадизод Р.Б., Махмадизода С. Б.	Современное состояние и тенденция развития горного сельского хозяйства	384

		в Республике Таджикистан	
72.	Наумов Д. И.	Дипфейк как инструмент переформатирования мемориального пространства современного общества	393
73.	Саидов Қ.Т., Соҳибназаров А.	Ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди инкишофи хоҷагии ҷаҳонии муосир	396
74.	Сафаров Ф. Г.	Инновации телекоммуникационных систем, для повышения эффективности государственного управления в цифровой экономике	401
75.	Джумаев У. М.	Развитие продуктивной занятости населения в условиях цифровизации экономики	405
76.	Karimova T.H.	From tradition to innovation: Tajikistan's economic digital transformation	409
77.	Mutabar Kh.Kh.Q., Zafar M.A., Mustafoyev A. U.	Properties of innovative activity in the education system of Uzbekistan	413
78.	Кузнецов М. Ю.	Формирование и особенности цифровых научно-образовательных экосистем	420
79.	Норов Х.Г., Абдуллоева Ш. Б.	Международные инициативы таджикистана по водной проблеме	423
80.	Малинович Е. В.	Цифровизация научно-образовательной сферы: роль генеративных нейросетей	428
81.	Зудин Б.А.	Развитие виртуальной трудовой миграции в условиях цифровизации социально-трудовой сферы	431
82.	Кобозева Д.Л.	Низкий уровень цифровой грамотности как барьер к продолжению занятости в пенсионном возрасте	435
83.	Каримов М.И., Амидов З.С., Хасанова И. О.	Институциональные основы инновационного развития системы здравоохранения Республики Таджикистан	438
84.	Искандарзода Х.Х., Муродова Р.А., Темурова Д.С.	Ҳолати бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳлили он дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ	443
85.	Мачидзода Д.М., Муродова Р.А.	Рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа ҳамчун омил ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ	452
86.	Раззоқова Г. Ҳ.	Лизинги молиявӣ ва дигаргуниҳои он дар ҳорича	459
87.	Охунова Д. Ҳ.	Муаммои ташаққули урбанизатсия дар шароити рақамизатсияи равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа	467
88.	Ҳодиев Д.А. Абдуллозода Р.А., Абдуллозода А. А.	Масоили мубрами рушди инноватсионии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон	471
89.	Раҳимова Н.Ш., Ҳошимова Н. Б.	Таҳлили сохтори даромади буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва тамоюл	477
90.	Каримов Ҷ.С., Ҳакимзода Б.Ф.	Рушди иқтисодӣ рақамӣ ва тамоюлҳои он дар замини муосир	482
91.	Ҷураева М. Н.	Хусусиятҳои андозбандии хизматрасонии фосилавии шахсонӣ ҳоричӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	489
92.	Касирова Ф.Дж.	Вопросы цифровизации налогового администрирования в республике Таджикистан	493
93.	Обидов У.Ф., Муртазоев А.М.	Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	497

ТАЪМИНИ СИСТЕМАИ ИТТИЛООТИВУ ИРТИБОТИИ ЭЛЕКТРОНИЙ ДАР РОҲБАРИИ ЛОИҲАВИИ ИННОВАТСИОНӢ

ҒАНИЕВ ТАВАРАЛИ БОБОЕВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои
инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: 907-70-40-77. E-mail:
prof.Ganiev@mail.ru

ҒАНИЕВ ДИЛОВАР ТАВАРАЛИЕВИЧ

унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур, таъмини системаи иттилоотиву иртиботии электронӣ дар роҳбарии лоиҳавии инноватсионӣ баррасӣ гардидааст. Ба ақидаи муаллифон, таъмини пайваставу пурраи маълумотҳо ва имконоти коркарду истифодаи пурраи онҳо дар тамоми равишҳои фаъолияти ширкату корхонаҳо, имконоти васеи иртиботиву иттилоотии иштирокчиёни лоиҳаҳо дар тамоми ҷаҳон, новобаста аз ҷои истиқомат ва ё зисташон муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: системаи иттилоотиву иртиботӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ, иқтисодиёт, ширкату корхонаҳо, иртибот, муносибатҳои муосири иқтисодӣ.

Яке аз равишҳои асосии пешниҳоду натиҷагирии фаъолияти зеҳнӣ ва воситаи алоқамандиву иртиботии он ин ҳуҷҷатҳои хаттӣ мебошад. Шаклу намудҳову талаботу рекизиту таъиноти ҳуҷҷатҳоро миллионҳо донишмандону олимон, муҳандисону техникҳо ва иқтисодшиносону роҳбарон, тоҷирону менечерон кор карда баромаданд, ки имрӯзҳо дар сохторҳои давлатӣ, корхонаву ширкатҳо ва дигар сохторҳои тижоратӣ пурра истифода мебаранд.

Аммо, дар баробари ин солҳои охир бо баробари пайдоиши системаи иртиботиву иттилоотии техникуву технологияи электронӣ (СИИТТЭ) ва дигар равишҳои автоматикунониву роботикунониву барномаҳои махсуси интернетӣ барои коркарду пуррасозии нақшаву лоиҳаву дигар ҳисобҳои сметагӣ таҳлиливу ҳисоботи шаклҳои навини ҳуҷҷатҳову ҳисоботҳо дар системаи электронӣ дар шаклу намудҳои графикагӣ таблитсавӣ ва ҳисоботии расчётӣ амалӣ мегарданд, ҳеле босуръату аниқу дақиқ мебошанд, ки ин ҳолат ба самаранокиву озодии баланди истифодабарии лоиҳаҳо ҳеле таъсиррасонанда мебошанд. Яъне, ҳолатҳои дар боло овардашуда чандин маротиба гирдгардишу гардиши самаранокӣ ҳуҷҷатҳову ҳуҷҷатгузориҳоро суръатнокии баланди амалигардии фаъолиятҳои инноватсиониро қўлай гардонидаст.

Аммо, дар қатори чунин як пешравӣҳо боз масоили навини таъмини СИИТТЭ ба миён меояд, ки он дар натиҷаи якхела набудани дараҷаи рушдбандагии техникуву технологияи корхонаву ширкатҳо ва тамоми иштироккунандагони ҷараёни лоиҳа ва гуногунфаҳмишии кормандону менечерони онҳо мебошад. Яъне, кормандони дар сатҳу дараҷаи гуногунӣ техникуву технологӣ ва касбиву ҳунари қарор дошта, якдигарро пурра фаҳмида наметавонанд.

Аз ин хотир, кормандону корхонаву ширкатҳо боз шакли қушнашудаи иртиботиву иттилоотии аксар маврид қоғазиро пеша мекунанд, ки ваъиятро ҳеле мушкилу мураккаб мегардонанд. Бо забони одии тоҷикӣ гуем агар, қоғазбозиҳо ҳеле зиёду мушкилу мураккаб гаштаанд. Аз нигоҳи дағар ҳангоми истифодаи ҳуҷҷатҳои қоғазӣ мушкилии пайдо кардани иттилооту ҷустуҷӯи он вақти зиёдро гирифта, ҳосилнокиву суръатнокии фаъолиятҳоро ҳеле паст мегардонанд. Дар натиҷа ислоҳи норасоиву камбудҳои

пайдошуда боз вақту замони зиёдеро гирифта, ба муҳлати иҷроиши лоиҳаҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Инчунин, муносибатҳои байни иштироккунандагони лоиҳаҳо, супоришдиҳандаву иҷрокунанда, молтаъминкунандаву харидор ва дигар равишҳо хеле мураккабу мушкил мегардад.

Таҳлилҳои таҷрибаи давлатҳои рушдкардаи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ин равиш дар оянда ба тарафи зайли рақамикунонӣ майл дорад:

1. Пайваста мураккабшавию фаъолиятҳои истеҳсолоти аз нигоҳи илмғунҷоишии баланд.

2. Баланд гардидани рақобатпазириву воридшавиҳо ба бозори навин байни корхонаву ширкатҳо ва ҳатто давлатҳои абадқудрати ҷаҳонӣ.

3. Рушёбандагии ҳамгирӣ ва кооператсияи байни иштироккунандагони лоиҳаҳои бузурги ҷаҳониву байналмилалӣ.

4. Баланд гардидани талабот супоришдиҳандаву сармоягузори ва дигар шахсони назораткунандаи давлатӣ.

5. Кам гаштани муҳлати ҳуччатгузориву тайёр кардани молу хизматрасониҳои навини маркетингӣ дар ин давлатҳои рушёфтаи дунё.

6. Ташкили корпоратсияҳои байналмилалӣ ва транскорпоратсияҳое, ки дар таркибашон институтҳои лабораторияҳои пурқуввати илмиву амалӣ мавҷуд буда, қариб 80% наовариву рушди инноватсионии ҷаҳониро ба уҳда доранд.

7. Пурзӯргардии рақобатпазирӣ бозори глобалии ҷаҳонӣ ва монополиякунонии аксари равишҳои инноватсионии соҳавию сохтории роҳбарии инноватсионӣ дар асри XXI.

Аз равишҳои дар боло овардаи мо маълум мегардад, ки сол аз сол ҷараёни инноватсионӣ шакли мушкилу мураккаби байналмилаливу ҷаҳониро гирифта, ворид гаштани ба онро барои давлатҳои корхонаҳои сустрӯшёфта хеле мушкилу мураккаб гардонида истодааст. Барои гузаштан аз ин мушкиливу мураккабии рушди роҳбарии инноватсионӣ моро зарур аст, ки равишҳои концептуалии навин, системаву моделҳои навин ва тарзу усули роҳбарии навини электрониро амалӣ гардонем.

Яъне, дар ҳар як зинаи рушдёбандагии инноватсионӣ роҳу равиши босуръату навинро пешниҳод намоем, ки аз пештара дида самараноку босуръату пурра бошанд. Дар зинаҳои маркетингӣ, ба лоиҳагирӣ, истеҳсолот, фурӯш ва истифодабарӣ. Барои ин мақоми устуворро модели базавии роҳбарӣ ва техникаву технологияи базавии роҳбарии инноватсионӣ мебозанд.

Ба ҷорабиниҳои базавии роҳбари чунин равишҳои навини иқтисоди рақамии электрониро ворид сохтан мумкин аст:

1. Ташкили системаи иттилоотиву иртиботӣ дар асоси равишҳои иртиботиву муштараки муҳити СИИТТИЭ, ки хароҷоти камтаринро бо суръати баланди амалигардӣ таъмин месозанд.

2. Ташкили системаи иттилоотиву иртиботӣ асоси стандартизатсияву меъёрикунонии амалиётҳои равишҳои роҳбарии инноватсионӣ.

3. Нишонагирӣ ба равишҳои барномаҳои тайёри техникаву технологӣ ва тичоратии стандартӣ.

4. Ба ҷои ҳуччатҳои қоғазӣ истифода аз нишондиҳандаҳои рақамии роҳбарӣ ва муҳандисӣ.

5. Пайваста беҳтарасозии ҷараёни роҳбарии инноватсионии соҳибкорӣ ва бизнес.

Аз равишҳои дар боло овардашудаи мо маълум мегардад, ки дар ҳар як панҷ равиши имконоти сифативу суръатнокии роҳбарии инноватсионӣ таъмин карда шуда, лоиҳаҳои инноватсиониро дурусту босифат мегарданд.

Дар баробари ин равишҳои дар боло овардашуда дар назди менечменти корхонаву ширкатҳо равишҳои инноватсионии роҳбарии зайлро пеш мегузоранд:

1. Роҳбариро дар асоси равишҳои вазифаҳои лоиҳавии инноватсионӣ ба роҳ мондан.

2. Ташкили фаъолияти роҳбарии зеҳнӣ ва захиравӣ дар ҳар як сохтору зинаи идоравӣ.

3. Ҳамгирӣ ва ташкили лоиҳаҳои муштаракӣ инноватсионӣ ва истифода аз меъёрҳои стандартии байналмилалӣ идоравӣ.

4. Истифодаи таҷрибаи пешқадаи ташкили сохториву соҳавии менеҷменти байналмилалӣ.

5. Ташкили технология ва техникаи электронии инноватсионии истеҳсолӣ, захиравӣ, маркетингӣ ва талаботии меҳнату истеъмолкунанда дар бозори ҷаҳонӣ.

Бояд қайд кард, ки ин равишҳои беҳтарсозии ҷараёни роҳбарии инноватсионӣ аллакай дар менеҷменти байналмилалӣ корхонаву ширкатҳои ҷаҳонӣ хеле самаранокӣ пурра ба роҳ монда шудааст ва онҳо дараҷаи баланди рушдбандагии устувору рақобатпазиро дар соҳаҳои муайяни равишии худ ноил гаштаанд.

Ин равишҳо маънои онро доранд, ки менеҷменти корхонаву ширкатҳои байналмилалӣ аллакай ташкили муҳити созандаи инноватсионии истифодабарии СИИТТЭ ҳамгирӣ, тақсимути имконоти истифодабарии иттилооту иртиботи дар доираи иштироккунадагони лоиҳаҳои инноватсионӣ дошта, оиди равишҳои илмиву ихтироотӣ, истеҳсоливу маркетингӣ, актуаливу муҳимнокӣ, субъективу объектии хоҷагидорӣ ва ғайра равишҳои иттилооту иртиботи пурраву саривақтӣ дошта, бевосита иштироккунадагони ин ҷараёни инноватсионӣ буда, аз ин системаи СИИТТЭ пура истифода мебаранд.

Инчунин, ин ширкатҳои бонуфуси дунё модулу системаҳои электрониеро ташкил мекунанд, ки дар он амалигардониву риояи қоидаҳои зерин шартӣ зарурӣ ва ҳатмӣ мебошанд:

1. Риояи қоидаи сохтори барномавӣ равишии ҳар як соҳа ва ё иҷрокунадаи фаъолияти инноватсионии ширкату корхонаҳо.

2. Қоидаи тақрор нашудану бо ҳам мувофиқаи тамоми СТТИИЭ бо назардошти ҷараёнҳои фаъолияти касбиву ҳунарий.

3. Риояи қоидаи минимизатсияи хароҷотҳо ва суръатнокии фаъолиятҳо дар тамоми самтҳои вазифавӣ зинавии системавии электронии инноватсионӣ.

4. Таъмини қоидаи пуррагиву занҷиравии иттилоотиву иртиботии лоиҳавии инноватсионӣ ва пуррагии рушдбандагии электронии инноватсионӣ.

5. Қоидаи риояи системаи стандартиву қолабии байналмилалӣ қарори тижоратии инноватсионӣ ва амалисозии рушдбандагии стратегии электронии роҳбарӣ.

Аз равишҳои талаботи қоидавии роҳбарии инноватсионӣ чунин бар меояд, ки ҷараёни роҳбарии инноватсионӣ дар ҳар як зинаи идоравӣ сиклии фаъолиятҳо талаботи ҳоси инноватсионӣ дошта, ки он аз тарзу усули маъмурии идоравӣ куллан фарқкунанда мебошад. Худи мазмуну мундариҷаи СИИТТЭ – ин мазмунӣ таъмини бефосилаи роҳбарии иттилоотиву иртиботӣ ва техникиву технологияи электронии тамоми ҷараёни роҳбарии инноватсиониро аз аввал то ба охир дошта, самаранокиву суръатнокии баланди роҳбарии инноватсиониро бояд таъмин созад. Мақсади асосии роҳбарии электронии инноватсионӣ низ дар талаби кам кардани хароҷотҳо ва сикли истеҳсолии инноватсионӣ, баландбардории сифату рақобатпазирӣ молу хизматҳо мебошад.

Аз ҷониби дигар, мазмуну муҳтавои ташкили системаи СТТИИЭ ин кам кардани ҳуҷҷатҳои қоғазӣ, талаботу хароҷотҳои зиёдатии нодаркорӣ иҷозатдиҳиву бюрократии фаъолиятҳои роҳбарӣ ва кам кардани сикли ҳаётии молу хизматҳо дар ҳамаи равиши ҳаракати онҳо мебошад. Худи ҳамгироиву шарикӣ СИИТТЭ ин худ маънои пурра ба системаи электронӣ гузаштани тамоми фаъолиятҳои роҳбарии инноватсионӣ буда, он ба ҳуҷҷатгузориҳои ананавӣ таъянакарда, балки ба равишҳои ҳолатии роҳбарии инноватсионӣ асос гузошта, коркарди электрониву саривақтиву стандартӣ фаъолиятҳои инноватсиониро талаб дорад.

Дар системаву равишҳои инноватсионии иттилоотиву иртиботии электронӣ асосҳои пуррагиву стандартиву меъёриву ҳуқуқии ҳуҷҷатҳо доимо таъмин гардида, муҳити солими ҳуҷҷатгузориву иттилоотиву иртиботиро ташкил медиҳад, ки аз он метавонанд, ки тамоми иштироккунандагони чараёни роҳбарии инноватсионӣ пурра истифода карда тавонанд ва худ бевосита иштироккунандаи роҳбарии ин чараён бошанд. Яъне, ҳар иштироккунандаи ин чараёни электронии роҳбарии инноватсионӣ тавонад, ки маълумоти заруриро аз ин система бе монеа гирад, илова созад ва дар фаъолияти касбиву ҳунарии худ истифода бубаранд. Аз ин хотир, системаи ҳамгироии иттилоотиву иртиботӣ муҳити инноватсионии стандартӣ тақсимои маълумотҳоро барои тамоми иштироккунандагони система фароҳам оварда, ки талаботи ягонаи касбиву ҳунари дошта, навсозиву тағирёбандагӣ, ҷустуҷуву ба ҳамдигар додани иттилооту иртибот шакли ғайри қоғазии иттилооту иртибот буда, нигоҳдориву истифодбарии иттилоот дар тамоми зинаҳову давраҳои ҳаётии молу хизматҳои инноватсионӣ нигоҳдорӣ карда мешаванд. Яъне, муҳимияту зарурати иттилоот ҳамчун равиши навини роҳбарии инноватсионӣ пурра нигоҳ дошта мешаванд.

Бояд қайд кард, ки аллакай насли навраси роҳбарону технологихову муҳандисону менеҷерони касбӣ дар доираи ин талаботҳо тайёр карда шуда, аллакай зиёда аз 30 – сол боз дар вориди ин системаву равишҳои инноватсионии роҳбарӣ қору фаъолияти инноватсионӣ дошта, самаранокии баландро соҳиб гаштаанд.

Вобаста аз он боз иловатан гуфтани ҳастем, ки ин равиши навини СИИТТЭ хусусиятҳои зерини ҳоси роҳбарии худро пайдо кардааст:

1. Барои ҳар як фаъолияти касбии таҳассуси воситаи навини таъсирраосниву фаъолиятӣ пайдо карда шудааст.

2. Пурра талаботи ташкиливу вазифавӣ ва функционалии роҳбариро тағир дода, иҷроиши тамоми фаъолиятҳоро комилан босифат гардонидаст.

3. Вобаста аз СИИТТЭ системаҳои истехсоливу маркетингӣ низ комилан навсозӣ шуда, меъёрҳову стандартҳои навинро касби кардаанд.

4. Талаботи ҳазорҳои роҳбарлну менеҷерону муҳандисони соҳаҳои гуногуни идоравиро аз нав омӯзондаву баландбардорӣ ихтисосӣ таъмин карда бояд шаванд.

5. Пайваста бозсозии сохториву функционалӣ ва техникаву технологияи инноватсиониро дар корхонаву ширкатҳо амалӣ кардан шартӣ зарурии роҳбарии инноватсионӣ гаштааст.

Аз равишҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, ки ин равиши инқилобии роҳбарӣ буда, дар тамоми равишҳо ислоҳоту дигаргуниҳои инноватсиониро талаб дорад. Бояд ташкили комплекси ислоҳотиву вазифавию функционалӣ гузаронида, роҳбарии менеҷменти корхонаву ширкатҳоро бевосита ба ин талаботи роҳбарии инноватсионӣ мувофиқ гардонидан шартӣ зарурии менеҷменти инноватсионии корхонаву ширкатҳо гаштааст.

Бояд қайд кард, ки равишҳои дар боло овардашудаи ислоҳотии роҳбарии инноватсионии СИИТТЭ бартариятҳои зерини роҳбариро барои рушдёбандагиву рақобатпазирии устуворӣ бозорӣ дар равишҳои зайл пайдо мекунад:

1. Имконоти баланди иҷроиши параллеливу ҳамкорӣ қору хизматҳои инноватсионӣ дар ҳар як сикли ҳаётии молу хизматҳо.

2. Кам кардани муҳлати иҷроиши қору хизматҳо ва роҳ надодан ба такрори фаъолиятҳои роҳбарӣ ва руйбардорӣ фаъолиятҳо.

3. Банақшагириву диққатҷалбсозии тамоми сохторҳову соҳаҳо ва ҷалби корхонаву ширкатҳои ҳамкор ба ин ситемаи навини СИИТТЭ.

4. Пурра кам кардани камбудиву норасогиҳову хатоҳои роҳбарӣ дар тамоми зинаҳову сиклҳои ҳаётии молу хизматрасониҳои инноватсионӣ.

5. Рушди баланди истифодбарии захираҳои зехнии созандагиву навоарӣ ва неруи эҷодиву кашфиёти ҳайти кормнадони корхонаву ширкатҳо ва ҷалби захираҳои зехнии беруна.

6. Кам шудани муҳлати бекористиву вақти холигии зинавию сиклии ҳаётии молу хизматҳо ва ҳамгирии логистикиву тичоратии ширкату корхонаҳо.

7. Таъмини пурраи пайдарпаии занҷиравии чараёни истеҳсолоту фурӯши молу хизматҳо ва таъмини устуворӣ рақобатпазирии бозории молу хизматҳо.

Аз ҳафт равиши дар боло овардашудаи мо маълум мегардад, ки натиҷагирии самараноки СИИТТЭ имконоти пурра бехтрасозии сифативу самаранокии баланди роҳбарии инноватсиониро дар ҳафт равиш таъмин намуда, боз ба омилҳои зерини рушдбандагӣ таъсири мусбӣ мерасонанд:

1. Кам кардани хароҷотҳо барои чараёноҳои меҳнатталабӣ касбиву ҳунарий ва азхудкунии навигарӣҳои инноватсионии роҳбарӣ.

2. Кам гардидани муҳлати илмӣ- тадқиқотии инноватсионӣ ва барориши молу хизматҳои инноватсионӣ ба бозор.

3. Кам гаштани нуксонҳои брак дар чараёни истеҳсоливу фурӯши молу маҳсулотҳои инноватсионӣ вобаста аз навсозии қарёни роҳбарӣ, истеҳсолӣ, техникиву технологӣ.

4. Баландбардории сифатии молу хизматрасониҳо дар ҳар як зинаи ҳаёти молу хизматрасониҳо ва кам кардани муҳлати амалигардии онҳо.

5. Кам кардани хароҷотҳои таъмиру хизматрасониҳои техникиву технологияи навин, ки дар истеҳсолоти илмгунҷоишаш баланд ҳеле заруранд.

Аз равишҳои дар боло овардаи мо маълум мегардад, ки самаранокии баланди иқтисодиву иҷтимоӣ ва истеҳсоли фурӯши молу хизматҳои инноватсионӣ дар тамоми панҷ равиш боло рафта, имконоти амалисозии рушдбандагии инноватсиониро боло мағрадонад. Таҷрибаи ҷаҳони пешқадам аз он ғувоҳи медиҳанд, ки дар аксари ҳолҳои лоиҳавӣ дар равандҳо чунин тағирбандагӣ мушоҳида мешаванд:

1. Кам гаштани хароҷотҳои бевоситаи лоиҳакашӣ аз 10 – то 30%.

2. Кам гаштани вақти коркарди молу хизматрасониҳо 40 – 60%.

3. Вақти баромадани молу хизматҳо ба бозор то 75%.

4. Кам шудани нуксону брак дар молу хизматҳо 20 то 70%.

5. Хароҷотҳо барои тайёр кардани техникаву технология барои истеҳсоли молу хизматҳои инноватсионӣ то 40%. Хароҷотҳои коркарди онҳо то 30%.

Маълум мегардад, ки дар тамоми равишҳои роҳбарии инноватсионӣ вобаста аз истифодабарии самараноки СИИТТЭ самараноки 35-50% кам гашта, суръатнокии баланди тағирбандагиҳои инноватсиониро дар як вақти қутоҳ метезонаду самаранок мағрадонад.

Бояд қайд кард, ки роҳу равиши истифодабарии СИИТТЭ имконоти баланди стратегиро барои тамоми иштироккунандагони чараён таъмин намуда, хусусиятҳои зерини фарқкунандагӣ доранд:

1. Тамоми иттилоот дар ашкли электронӣ таъмин карда мешаванд.

2. СИИТТЭ тамоми иттилооту иртиботи ва техникиву технологияи роҳбарии инноватсиониро пурра дар бар гирифта, ҳамчун сарчашмаи асосии роҳбарии инноватсионӣ хизмат мекунад.

3. СИИТТЭ дар асоси стандартҳо ва системаҳои меъёриву ҳуқуқии байналмилалӣ, давлатӣ ва соҳавӣ тартиб дода мешаванд.

4. Барои СИИТТЭ барномаҳои махсусу системаи касбиву ҳунарии соҳавӣ сохта, мувофиқа карда мешаванд ва ҳамаи иштироккунандагону мутахассисин ба он имконоти воридшавиро доранд.

5. СИИТТЭ пайваста рушдфти ба талаботи лоиҳаву рушдбандагии инноватсионӣ мувофиқ карда мешаванд.

Аз равишҳои дар боло овардашудаи амалисозӣ ва истифодабарии СИИТТЭ маълум мегардад, ин равиши навини иттилоотиву иртиботии электронӣ ҳислати дутарафаи амалисозӣ қарор дошта, ҳамчун равиши автоматикунории электронии тамоми

равишҳои лоиҳавии инноватсионӣ ва таъмини ҳамгироиву шарикии истифодабарии системаву моделҳои электронӣ.

Аз ин хотир истифодаи СИИТТЭ манфиатҳои зерини роҳбарии инноватсиониро доранд:

1. Таъмини пайваставу пурраи маълумотҳо ва имконоти коркарду истифодаи пурраи онҳо дар тамоми равишҳои фаъолиятӣ.

2. Имконоти васеи иртиботиву иттилоотии иштирокчиёни лоиҳаҳо дар тамоми ҷаҳон, новобаста аз ҷои истиқомат ва ё зисташон.

3. Куллан набудани хато ва ё зарар дар вақти аз як истифодабаранда ба истифодабаранд гузаштани иттилооту иртибот.

4. Тағирёбандагии таъҷилии нишондиҳандаҳо барои тамоми система ҳангоми ба система воридот дохил кардани яке аз иштироккунандагон.

5. Имконоти баланди пайдо кардани нишондиҳандаҳои системавӣ барномавӣ барои тамоми истифодабарандагонии система ва имконоти истифодаи барномаҳои гуногуни компютерӣ.

Аз панҷ равиши дар боло овардаи роҳбарии инноватсионӣ дар СИИТТЭ маълум мегардад, ки ин равишҳо барои ташкили сохториву соҳавии менеҷменти инноватсионӣ хеле қўлаю мувофиқ буда, дар тамоми системаи алоқамандии уфуқиву амуди фаъолнокии баландро таъмин сохта, самаранокии тамоми фаъолиятҳои системавиро дар дилҳо модели инноватсионӣ таъмин хоҳад кард.

Бояд қайд кард, ки барои ташкили системаи ягонаи касбиву ҳунарии инноватсионӣ талаботҳои махсуси воридсозии маълумотҳо зарур буда, аслан онҳо вобаста аз хусусияти ҳоси лоҳия ва роҳбарии инноватсионӣ аз равишҳои илмиву тадқиқотӣ, маълумотҳои пурраи молу хизматрасониҳои инноватсионӣ, маълумоти пурраи захираву имконотҳои инноватсионии лоиҳавӣ, маълумотҳои ҷарёнии сикливу ҳаётии молу хизматрасониҳо, инчунин боз аз равишҳои махсуси соҳавии лоиҳаҳо иборат мебошанд.

Ба ғайр аз ин равишҳо боз маълумоти пурраи моливу хизматрасониҳои инноватсионӣ дар равишҳои зерин ба СИИТТЭ ворид кардамешаванд:

1. Маълумотҳо оиди таркибу хусусияти ҳоси мол, намуди ашё ва воситаҳои захиравии истифодабарандаи моли инноватсионӣ, бо имконоти варианти алтернативӣ тағирёбандагии ҳислатҳо.

2. Иттилоот оиди шаклу намуди мол, вобаста аз талаботи истеъмолкунандаву бозор, инчунин маълумоти пурра оиди экзemplяри намунавӣ шакли куттикунониву рангу бору дигар нишонаҳои молии инноватсионӣ.

3. Иттилоот оиди ҳислатҳои техникиву технологӣ ва физикиву дигар ҳислатҳои истифодаи молу хизматрасониҳо.

4. Иттилоту маълумотҳо оиди шиносномаи мол ва ному нишонҳои ҳоси бозории мол, тамғаву бренду дигар нишонаҳои бозории моли инноватсионӣ.

5. Ҳуҷҷатҳои нишонавии моделу деталу дигар нишонаҳои дачикҳои электронии истифодабарии мол, схемаву нишонаҳои ҳаттии схемаи лоиҳавии молҳо ва инчунин навиштаҷоти ҳаттии электронии онҳо.

6. Нишонаҳои техникиву технологияи ивази қисмҳои сохторҳои он, меделҳои расмиву лоиҳавии онҳо, инчунин маълумоти пурраи илмиву тадқиқотии пайдоиши молу хизматҳо.

7. Талаботҳо оиди истифодабарии молу хизматҳои инноватсионӣ, тарзу усули нигоҳдориву истифодабарӣ, сифату намуди қисмҳои эҳтиётиву стандарти истифодаи онҳо.

Аз ҳафт равиши иттилоотии молу хизматҳои инноватсионӣ бар меояд, ки ин ҷараёни хеле мушкилу мураккаб ва зарурии СИИТТЭ барои тамоми истифодабарандагону истеъмолкунандагон буда, онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ ҳатман мутобиқ кардашуда, талаботи семантикии равишҳоро дошта, агар дар яке аз равишҳои лоиҳагириву тайёр кардани моли инноватсионӣ ин талаботҳои

сертификастияонӣ ва стандартии байналмилалӣ вайрон карда шаванд, пас ин моли инноватсионӣ мутобиқат накарда, онро брак меҳисобанд ва ё ҷаримабандии калон карда, аз бозор берун месозанд.

АДАБИЁТ

1. Аверченков В.И., Е.Е. Ваинмаер. Инноватсионный менеджмент. / Уч. Пособие. М.: Флинт. 2008.- 280с.
2. Балабанов И.Т. Инноватсионный менеджмент. СПб: Питер, 2000.
3. Воропаев В.И. Управление проектами в России. М. 1995. Инноватсионный менеджмент. Учеб. Пособие. /Под ред. Л.Н. Оголевой Л.Н. М.: инфра, 2003.
4. Уранцев Э.А. Инноватсионный менеджмент. М.: Аналис, 2003.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. Луч. 1992.
6. Уткин Э.А. и др. Инноватсионный менеджмент. М.: Аналис, 1996.
7. Ганиев Т.Б. Менеджмент. Китоби дарсӣ, иборат аз 18 қисм. Душанбе, Ирфон. 2003 – 2024.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В УПРАВЛЕНИИ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ

ГАНИЕВ ТАВАРАЛИ БОБОЕВИЧ

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Национального университета Таджикистана. Телефон: 907-70-40-77. Электронная почта: проф. Ганиев.@mail.ru.

ГАНИЕВ ДИЛОВАР ТАВАРАЛИЕВИЧ

соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета

В данной статье рассматривается обеспечение электронной информационно-коммуникационной системы в управлении инновационными проектами. По мнению авторов, непрерывное и полное предоставление данных, а также возможность их обработки и полноценного использования во всех аспектах деятельности компаний и предприятий определяются широкими коммуникационными и информационными возможностями участников проекта по всему миру, независимо от их места жительства или проживания.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная система, инновационные проекты, экономика, компании и предприятия, коммуникация, современные экономические отношения.

PROVISION OF ELECTRONIC INFORMATION AND COMMUNICATION SYSTEM IN INNOVATIVE PROJECT MANAGEMENT

GANIEV TAVARALI BOBOEVICH

doctor of economic sciences, professor, head of the department of human resources management, Tajik National University. Tel.: 907-70-40-77. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru

GANIEV DILOVAR TAVARALIEVICH

candidate of human resources management, Tajik National University

This article discusses the provision of an electronic information and communication system in innovative project management. According to the authors, the continuous and complete provision of information and the possibility of its full processing and use in all areas of the activities of companies and enterprises determines the wide communication and information opportunities of project participants around the world, regardless of their place of residence or residence.

Keywords: information and communication system, innovative projects, economy, companies and enterprises, communication, modern economic relations.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

КАМИЛОВ СИРОДЖИДДИН ДЖАЛОЛИДДИНОВИЧ

профессор кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 9151 50 54 01. E-mail: sirodj1950@mail.ru

В статье обсуждаются основные вопросы цифровизации социально-экономических процессов, а также исследуются научные и институциональные аспекты изменения гражданского общества. Обосновано формирование цифровой экономики и обеспечение доступа населения к качественному образованию, отвечающему требованиям мирового рынка труда. Установлено, что в процессе цифровой трансформации необходимы новые инновационные продукты, информационные технологии управления, бизнес-модели, отраслевые цифровые платформы. Предполагается, что за счет комплексного подхода структурного совершенствования национальной инновационной системы и разработки стратегии инновационного развития возможна цифровизация социально-экономических процессов.

Ключевые слова: инновации, платформа, трансформация, экономика, социально-экономические процессы.

На современном этапе модернизации экономики существенно увеличивается роль информации, которая проявляется как при производстве цифровых информационных благ, так и в преобразовании привычных операций других видов экономической деятельности. Среди рассмотренных определений прослеживаются общие черты, основываясь на которых можно утверждать, что в мировом сообществе под цифровизацией и цифровой экономикой подразумевается нечто, включающее распространение и использование современных цифровых информационно-коммуникационных технологий. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан, принятая и утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года №642, которая представляет собой общее

видение использования современных цифровых технологий для индустриально-инновационного развития и достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана, а именно повышения уровня жизни населения страны, скорейшего выхода на уровень жизни стран со средним уровнем дохода и значительного сокращения бедности.

Следует отметить, что правительство Республики Таджикистан уделяет особое внимание формированию цифровой экономики с акцентом на активизацию инновационных процессов. Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года, заявил: «для расширения инновационных процессов и всестороннего использования возможностей цифровых технологий в различных отраслях экономики предлагаю объявить 2025-2030 годы "годами развития цифровой экономики и инноваций"» [1].

На данном этапе формирования цифровой экономики усиливается необходимость повышения доступности качественного образования, соответствующего требованиям инновационного развития экономики. Требуется приобретение новых составляющих знаний современным потребностям максимального использования возможностей цифровых технологий. В этой связи первоочередно требуется решение следующих задач: 1) оказание содействия гражданам в освоении компетенций цифровой экономики и обеспечение инновационного характера базового образования на основе компетентного подхода, взаимосвязи академических знаний и практических умений; 2) формирование системы подготовки компетентных специалистов, обеспечивающей перспективные потребности цифровой экономики в кадрах; 3) формирование системы дополнительного профессионального образования и профессиональной переподготовки в соответствии с требованиями цифровой экономики; 3) создание современной системы непрерывного образования, подготовки и переподготовки профессиональных кадров; 4) формирование механизмов оценки качества и востребованности образовательных услуг с участием потребителей цифровизации социально-экономических процессов; 5) создание цифровой эффективной системы информационного обеспечения работников на рынке труда; 6) повышение образовательных услуг, обеспечивающих полноту, доступность, своевременное обновление и достоверность информации для развития экономики на основе информационно-коммуникационных технологий.

В условиях формирования цифровой экономики наблюдается развитие более быстрыми темпами новых направлений экономической деятельности. Во-первых, удаленное управление производством на основе внедрения цифровых технологий и цифровых платформ в сферах государственного управления. Во-вторых, дальнейшее внедрение в производство автоматизированных систем управления технологическим процессом и систем, предусматривающих взаимодействие людей, машин и механизмов («умная фабрика»). В-третьих, ускоренными темпами развития и применения таких технологий, как робототехника, искусственный интеллект, цифровое моделирование и проектирование, инновационная элементная база, аддитивные и другие технологии.

Развитие информационно-коммуникационных технологий в структуре производства товаров и продуктов регулярно вносит изменения и требует новых форм оказания услуг, с учетом актуализации цифровизации экономики [2].

На базе использования цифровых технологий и цифровых платформ в сферах государственного управления обеспечивается оптимизация и стандартизация процессов предоставления государственных и местных услуг, ориентированных на максимальное удобство граждан и организаций отдельных регионов, особенно сельской местности. Этот процесс требует создание, во-первых, реестровой модели предоставления услуг; во-вторых, обеспечение информационной безопасности в сфере передачи, обработки и хранения данных; в-третьих, развитие инфраструктуры сетей связи на основе увеличения внутренних затрат на

цифровизацию социально-экономических процессов; в-четвёртых, формирование цифровой экосистемы на основе развития инновационной среды посредством использования ресурсов цифровой платформы.

В условиях цифровизации и развитии инновационного типа экономики важнейшей задачей становится экономия рабочего времени и рост качества жизни граждан страны, что откроет новые перспективы повышению производительности общественного труда. При этом открываются новые возможности инновационного развития и увеличение производства и реализации на мировом рынке конкурентоспособной высокотехнологической продукции, содержащей большую долю добавленной стоимости за счет интеллектуальной составляющей. Основными драйверами цифровой трансформации сегодня являются новые продукты и сервисы, новые информационные и управленческие технологии, инновационные бизнес-модели, отраслевые цифровые платформы. Существуют и общие для всех отраслей драйверы инноваций: цифровизация отраслей и внедрение инструментов Индустрии 4.0, включая роботизацию и автоматизацию многих процессов, искусственный интеллект и др.

Развитие научно-технологического потенциала страны и обеспечение дальнейшего развития цифровизации экономики страны требует установить правильный баланс распределения ресурсов между различными этапами инновационного цикла с учетом активизации инновационной деятельности экономических субъектов на основе разработки и создания новых информационных и управленческих технологий.

Формирование цифровой экономики на базе высшей производительности труда предполагает всестороннее развитие личности человека (формирование инновационного типа мышления, непрерывное развитие образования, систематическое повышение квалификации, развитие информационно-коммуникационных технологий), обеспечение высоко технологичности, конкурентоспособности товаров и услуг всех заинтересованных экономических агентов рынка. Здесь следует отметить, что условия цифровизации социально-экономических процессов порождают специальные цифровые компетенции, которыми должны владеть специалисты для успешного выполнения своих должностных обязанностей и сохранения конкурентоспособности на рынке труда. К таким компетенциям относятся: системное мышление, умение решать задачи «под ключ», адаптивность и работа в условиях неопределенности, понимание основ кибербезопасности, «цифровая ловкость», способность к непрерывному обучению [3]. Владение цифровыми компетенциями позволят персоналу эффективнее выполнять работу, понимая тонкости технологических процессов, и справляться с возникающими проблемами быстрее. В этой связи усиливается необходимость разработки системы цифровой компетенции как новое содержательное качество человеческого капитала, отличительной особенностью которой является аккумулирование дополнительных навыков, обеспечивающих жизнедеятельность и профессиональное становление в цифровой среде. В этой связи усиливается необходимость разработки системы цифровой компетенции как новое содержательное качество человеческого капитала, отличительной особенностью которой является аккумулирование дополнительных навыков, обеспечивающих жизнедеятельность и профессиональное становление в цифровой среде.

Условиями успешной цифровой трансформации национальной экономики выступают, во-первых, модернизация бизнес-моделей на основе внедрения сервисов автоматизации данных; во-вторых, интеграция цифровых платформ в единую цифровую экосистему; в-третьих, формирование цифрового менталитета населения страны на основе внедрения технологических и управленческих инноваций; в-четвертых, увеличение инвестиций в развитие технической и технологической инфраструктуры для обеспечения бизнес-процессов предприятий; в-пятых, совершенствование процесса взаимодействия с клиентами, определение и поддержку параметров кибербезопасности технологической системы, организацию цифрового проектирования в экономике.

Цифровая экономика должна формироваться на нормативной правовой базе в области социально-экономического развития и организации инновационной деятельности, а также на развитии системы информационно-коммуникационной сфер. Кроме того, требуется разработка законодательных актов по интеллектуальной собственности, охране и защите прав Республики Таджикистан на объекты интеллектуальной собственности и иные результаты научной и научно-технической деятельности. Таким образом, необходимо сформулировать правила «игры» для организаций, действующих во всех сферах цифровой экономики, связанных с инновационным процессом.

Условиями успешной цифровой трансформации национальной экономики выступают, во-первых, модернизация бизнес-моделей на основе внедрения сервисов автоматизации данных; во-вторых, интеграция цифровых платформ в единую цифровую экосистему; в-третьих, формирование цифрового менталитета населения страны на основе внедрения технологических и управленческих инноваций; в-четвертых, увеличение инвестиций в развитие технической и технологической инфраструктуры для обеспечения бизнес-процессов предприятий; в-пятых, совершенствование процесса взаимодействия с клиентами, определение и поддержку параметров кибербезопасности технологической системы, организацию цифрового проектирования в экономике.

С целью совершенствования информационного обеспечения активизации инновационного развития страны и отдельных ее отраслей целесообразно создание единой информационно-аналитической системы, консолидирующей данные об инновационных проектах, органах управления инновационной деятельностью, объектах инновационной инфраструктуры, конкурсах в сфере инноваций, мерах поддержки субъектов инновационной деятельности с учетом трендов цифровой трансформации с выявлением ресурсных детерминант инновационного процесса [4, с 13].

На данном этапе диктуется необходимость наличия национальной инновационной системы страны, которая помимо благоприятных экономических и организационно-правовых механизмов включала бы также целостную инфраструктуру развития цифровизации социально-экономических процессов. Так как новая цифровая сфера в Таджикистане только начинает создаваться, особое значение приобретает подготовка научно-технических кадров. В связи с этим требуется дальнейшее развитие и совершенствование подготовки научных кадров через аспирантуру, докторантуру и институт соискательства. Также усиливается необходимость организации подготовки менеджеров в области цифровой деятельности, организации обучения и повышения квалификации персонала для реализации инновационно-информационных проектов и развития цифровой инфраструктуры.

Развитие кадрового потенциала информационно-коммуникационной сферы страны определяется уровнем образования населения в сфере освоения, передачи, использования инноваций, обслуживающие сложные научно-технические и информационно-технологические системы, повышение которого существенно влияет на качество человеческого капитала.

Таким образом, оценка процессов цифровизации социально-экономических процессов показывает, что только комплексный подход к реструктуризации национальной инновационной системы и выработка стратегии инновационного развития с учетом требований новых реалий позволит преодолеть трудности на пути формирования цифровой экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года. Электронный ресурс www.president.tj

2. Ахмадов Р.Р. Переориентация механизма государственно-частного партнерства в условиях цифровизации рынка услуг Таджикистана. Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства. Выпуск 10: сборник научных трудов / под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. – Симферополь: ИП Хотеева Л.В., 2024. – С.145

Доклад о человеческом развитии в Российской Федерации за 2018 год. М.: Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации. 2018. 172 с.

3. Комилов С.Дж. Институциональная среда активизации инновационных процессов. // Инновационное развитие Таджикистана в условиях цифровизации: сборник научных статей. /сост. Л.Ф.Солиева.РТСУ,2024, С.11-15.

КОМИЛОВ С.Ч.

профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) 9151 50 54 01. E-mail: sirodj1950@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои асосии рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ гардида, паҳлуҳои илмӣ ва институтсионалии тағйирдиҳиҷи ҷомеаи шаҳрвандӣ таҳқиқ карда шудааст. Ташаққулёбии иқтисодиёти рақамӣ ва таъмини дастрасии аҳоли ба таълимоти босифат, ки бо талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат мувофиқат менамояд асоснок карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар раванди трансформатсияи рақамӣ маҳсулоти нави инноватсионӣ, технологияҳои иттилоотии идоракунии, бизнес-моделҳо, платформаҳои рақамии соҳавӣ зарур мегарданд. Пешниҳод карда шудааст, ки тавассути равиши маҷмаавии такмилдиҳиҷи сохтории низоми инноватсионии миллий ва таҳияи стратегияи рушди инноватсионӣ мумкин аст, ки равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ рақамӣ кунонида шаванд.

Калидвожаҳо: инноватсия, платформа, трансформатсия, иқтисодиёт, равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

KAMILOV S. J.

professor of the department of public and local administration of the Tajik National University.
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 9151 50 54 01. E-mail:
sirodj1950@mail.ru

The article discusses the main issues of digitalization of socio-economic processes, and also examines the scientific and institutional aspects of changes in civil society. The formation of a digital economy and ensuring access of the population to quality education that meets the requirements of the global labor market are substantiated. It has been established that new innovative products, information management technologies, business models, and industry digital platforms are needed in the process of digital transformation. It is assumed that through an integrated approach to structural improvement of the national innovation system and the development of an innovative development strategy, digitalization of socio-economic processes is possible.

Key words: innovation, platform, transformation, economy, socio-economic processes.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҶОИ РУШДИ СОҶАИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

НИЗАМОВА ТУҶҶАМО ДАВЛАТОВНА

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) (+992) 934238220.

Дар маъруза доир ба нақши соҳаи саноат дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусиятҳои рушди он маълумот оварда шудааст. Қайд гардидааст, ки дар давоми панҷ соли ахир дар саноати ҷумҳурӣ рушди бемайлони дар ҳама зерсоҳаҳои он мушоҳида мегардад, аммо мувофиқи пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бояд то соли 2030 рушди соҳаро то 20% расонида шавад. Барои таъмини ин ҳадаф бояд пеш аз ҳама ривож додани рақамикунонии иқтисодиёт мувофиқи мақсад аст.

Таҳлили илмӣ асосҳои рақамикунонии иқтисодиёт, аз он ҷумла мафҳум ва аҳамияти ин категория, нақшаи муфассали рақамикунонии иқтисодиёт, инчунин таҷрибаи мамлики пешрафта дар ин соҳа оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки бо рушди қувваҳои истеҳсолкунанда нақши рақамикунонии иқтисодиёт меафзояд ва дар ин асос чораҳои барои рушди ёфтани рақамикунонии иқтисодиёт ва таъсири мусбӣ он дар ҳама сатҳҳо чораҳои мусоид пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: саноат, рақамикунонии иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ, тайёркунии кадрҳо, инфрасохтори рақамӣ, интернет, инноватсия, зеҳни сунъӣ.

Саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини ҳоҷагии халқ мебошад. Аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи соҳаи саноат дараҷаи техникаи соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникаи ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ вобаста аст.

Дар Паёми худ аз 28-уми декабри соли 2024, Ҷаноби оӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон доир ба аҳамияти соҳаи саноат иброз намуданд, ки «Дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунони босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад.

Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд.

Танҳо дар соли 2024-ум 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсолӣ бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмуъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст.

Суръати миёнасолони рушди соҳа дар ин давра дар сатҳи 15 фоиз таъмин гардид, ки бо дарназардошти имконияту иқтидорҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафи саноатикунони босуръати кишвар ҳанӯз нокифоя мебошад.

Ҳотирнишон месозам, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 фоиз бояд таъмин карда шавад.

Аз ин лиҳоз, ба Вазорати саноат ва технологияҳои нав, дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ супориш дода мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсолоти саноатӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд.

Инчунин, ҷиҳати ҳавасманд намудани ҷаъолияти навоарӣ, дар истеҳсолот васеъ истифода кардани технологияҳои инноватсионӣ ва дастгирии ташаббусҳои созидаи соҳибкорон дар ин соҳа, хусусан, доир ба коркарди ашёи хом дар дохили мамлакат тадбирҳои фаврӣ роҳандозӣ карда шаванд.

Тақвияти корҳо доир ба истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва рушди иқтисодии истеҳсолии кишвар, баланд бардоштани рақобатнокӣ ва гуногуннави

истеҳсолоти саноатӣ, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсолоти саноати коркард, афзоиш додани арзиши иловашудаи молҳои саноатӣ дар асоси рушди маҷмааҳои соҳавӣ зарур мебошад.

Вазорати саноат ва технологияҳои нав дар ҳамкорӣ бо дигар сохтору мақомоти марбута ҷиҳати коҳиш додани содироти ашёи хом ва зиёд намудани содироти молу маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда бояд тадбирҳои судманд андешад.» [1]

Барои муайян кардани тамоилҳои рушди соҳаи саноат дар ҷадвали динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023-ро, таҳлил менамоем.

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2019, %
Шумораи корхонаҳо	2164	2283	2397	2802	3453	159,6
Маҳсулоти умумии саноатӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои солҳои дахлдор)	29816	32440	39187	42988	46857	157,1
Шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳаз. нафар	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	103,9
Аз он ҷумла коргарон, ҳаз. нафар	73,2	67,7	68,3	71,2	72,2	98,6

Сарчашма. Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2024.- 9. [4.]

Чи тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 1 дида мешавад, дар давоми 5 соли охир шумораи корхонаи саноатӣ қариб 1,6 маротиба ё (159,6%) афзудаанд, маҳсулоти умумии саноатӣ низ аз 1,6 маротиба ё (157,1%) зиёд шуда, дар ин муддат шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 3,9 Ҷоиз афзудаанд, аммо шумораи коргарон 1,4% кам шудаанд, гарчанде аз соли 2020 ин нишондиҳанда тамоили зиёдшавӣ дорад.

Дар ҷадвали 2 таҳлили амиқтари нишондиҳандаҳои ҷаҳишҳои соҳаи саноат оварда шудааст. Чи тавре ки аз ҷадвал дида мешавад, шумораи корхонаҳо дар қисматҳои соҳаи саноат дар солҳои 2019-2023 чунин тамоил доранд: агар дар соли 2019 таносуби корхонаҳои саноати истихроҷи маъдан, саноати коркард ва истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об 11,5%; 80,7%; ва 7,8% бошад, пас дар соли 2023 вазъият чунин аст: 9,2%; 85,5%; ва 5,3%, яъне дар давоми 5 сол ҳиссаи корхонаҳои истихроҷ ва корхонаҳои истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об мувофиқан 2,3 ва 2.5 банди Ҷоизи паст шуда, вазни қисми корхонаҳои саноати коркард 4,8 Ҷоиз зиёд шудааст.

Нишондиҳандаи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаҳои асосии саноат дар ин давра қариб 1,7 (169,7%) маротиба афзудааст. Афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар ин давра мувофиқан зиёда аз 1,9 (192,4%) дар соҳаи истихроҷи маъдан, қариб 1,8 (178,9%) маротиба дар соҳаи саноати коркард ва зиёда аз 1,3 (132,0%) маротиба дар соҳаҳои истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об афзудаанд. Албатта ин рақамҳои афзоишдиҳанда, аммо чи тавре ки дар Паёми худ аз 28- уми декабри соли 2024, Ҷаноби олий, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон доир ба аҳамияти соҳаи саноат иброз намуданд: “Хотирнишон месозам, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 Ҷоиз бояд таъмин карда шавад”[1] (Ҷадвали 2).

Нишондиҳандаи дигари соҳаи саноат ин шумораи миёнасолонаи кормандони саноатиро истеҳсолӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар солҳои таҳқиқшаванда дар соҳаи саноат ҳамагӣ 3,9% афзудааст. Бояд қайд намуд, ки дар давраи таҳқиқшаванда шумораи кормандон бештар дар соҳаи саноати истихроҷ

афзудаанд (18 фоиз), ки он бо сохтмони корхонаҳои нав ва таҷдиди коргоҳҳо вобастагӣ доранд.

Ҷадвали 2.

Динамикаи нишондиҳандаҳои соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2019, %
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	2164	2283	2397	2802	3453	159,6
аз он ҷумла: Саноати истихроҷи маъдан, воҳид	250	264	291	303	315	126,0
Саноати коркард, воҳид	1746	1846	1927	2318	2954	169,2
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об, воҳид	168	173	179	181	184	109,5
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаҳои асосии саноат, млн. сомонӣ	27613	30890	38829	42988	46857	169,7
аз он ҷумла: Саноати истихроҷи маъдан, млн. сомонӣ	4853	4309	8409	8906	9336	192,4
Саноати коркард, млн. сомонӣ	15952	19054	22313	26497	28537	178,9
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об, млн. сомонӣ	6808	7527	8107	7622	8984	132,0
Шумораи миёнасолони кормандони саноатиро истеҳсолӣ дар соҳаҳои саноат, ҳаз. нафар	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	103,9
аз он ҷумла: Саноати истихроҷи маъдан, ҳаз. нафар	11,1	12,6	13,6	12,8	13,1	118,0
Саноати коркард, ҳаз. нафар	59,2	59,3	58,9	60,1	60,2	101,7
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об, ҳаз. нафар	13,9	12,4	12,8	13,4	14,2	102,2
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаҳои саноат, ҳаз. сомонӣ	327,9	366,4	455,2	498,6	535,5	163,3
аз он ҷумла: Саноати истихроҷи маъдан, ҳаз. сомонӣ	437,2	342	618,3	695,8	712,7	163,0
Саноати коркард, ҳаз. сомонӣ	269,5	321,3	378,8	440,9	474,0	175,9
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об, ҳаз. сомонӣ	450,9	607,1	633,4	560,4	633,4	140,5
Истеҳсоли маҳсулот ба як корхона, ҳаз. сомонӣ	12760,2	13530	16199	15341	13570	106,3
аз он ҷумла: Саноати истихроҷи маъдан, ҳаз. сомонӣ	19412	16322	28896,9	29392,7	29638,1	152,7
Саноати коркард, ҳаз. сомонӣ	9136,3	10321,8	11579,1	11431	9660,5	105,7
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об, ҳаз. сомонӣ	40523,8	43508,7	45290,5	42110,5	48826,1	210,5

Маъхаз: [2.400; 3. с.14; 4. с.14;]

Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаҳои саноат, яке аз нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот ба шумор меравад. Таҳлили ин нишондиҳанда дар давраи таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат зиёда аз 1,6 (163,3%) маротиба афзудааст. Дар зерсоҳаҳои саноат аз ҳама бештар дар соҳаи саноати коркард ҳосилнокии меҳнат афзудааст – 75,9%. Нишондиҳандаи дигари соҳаи саноат ин истеҳсоли маҳсулот ба як корхона мебошад. Ин нишондиҳанда дар солҳои таҳқиқшаванда дар соҳаи саноат ҳамагӣ 6,3% афзудааст, аммо дар зерсоҳаҳои саноати истихроҷ ва дар соҳаҳои истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об ин нишондиҳанда мувофиқан 152,7% ва 210,5% афзудааст. Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳим ин рақамикунонии иқтисодиёт мебошад, бинобар он дар Паёми охири худ аз 28-уми декабри соли 2024, Чаноби олӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон доир ба ин масъала чунин иброз намуданд: «Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

Якум, тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

Дуюм, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

Сеюм, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ.

Панҷум, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

Ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ.

Бо ин мақсад, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, адлия, молия, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ, Бонки милли, ҳадамоти алоқа, гумрук, Кумитаи андоз ва дигар вазорату идораҳо фароҳамсозии асосҳои ҳуқуқиву ташкилӣ, танзими давлатӣ, маблағгузори ташкили инфрасохтори иқтисоди рақамӣ, инчунин, муносибатҳои иштирокчиёни соҳибкории рақамӣ ва савдои электрониро таъмин намоянд.

Ҷиҳати вуҷат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамачонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд». [1]

Қобили қайд аст, ки иқтисодиёти рақамӣ нисбатан падидаи нав мебошад, бинобар он равишҳои гуногуни мусбӣю манфӣ пешниҳод мегарданд. Бештари муҳаққиқон ақидаеро ҷонибдорӣ мекунанд, ки иқтисоди рақамӣ асоси рушди иқтисодиёт гардида истодааст ва амалкарди иқтисодӣ дар асоси он ғайринокии иқтисодиётро афзун мегардонад. Аммо дар адабиёти илмӣ баъзе олимони чунин ақида доранд, ки чараёни рақамикунонӣ боиси афзудани бекорӣ мегардад. Лекин таҳқиқҳо дар омили ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки инкишофи технологияҳои интернетӣ имконият медиҳанд, ки ба ҷои як ҷои кории барҳам додашуда 3,5 ҷои кории нав барпо кардан мумкин аст. [5.с.80]

Ҳамин тавр, иқтисоди рақамӣ зухуроти мусбӣ буда боиси рушди иқтисодиёт, аз он ҷумла соҳаи саноат мегардад.

Бояд қайд намуд, ки доир ба мафҳуми иқтисоди рақамӣ аз ҷониби олимони ақидаҳои гуногун пешниҳод карда шудааст. Масалан, Ташкилоти ҳамкории иқтисодӣ ва рушд ин мафҳумро чунин шарҳ додааст: «Иқтисоди рақамӣ бозорҳои мебошанд, ки технологияи

иттилоотӣ ва коммуникатсиониро барои тижорати иттилоот ва молҳои рақамӣ ё хизматрасониҳоро тавассути Интернет пешниҳод менамоянд». [5.с.81]

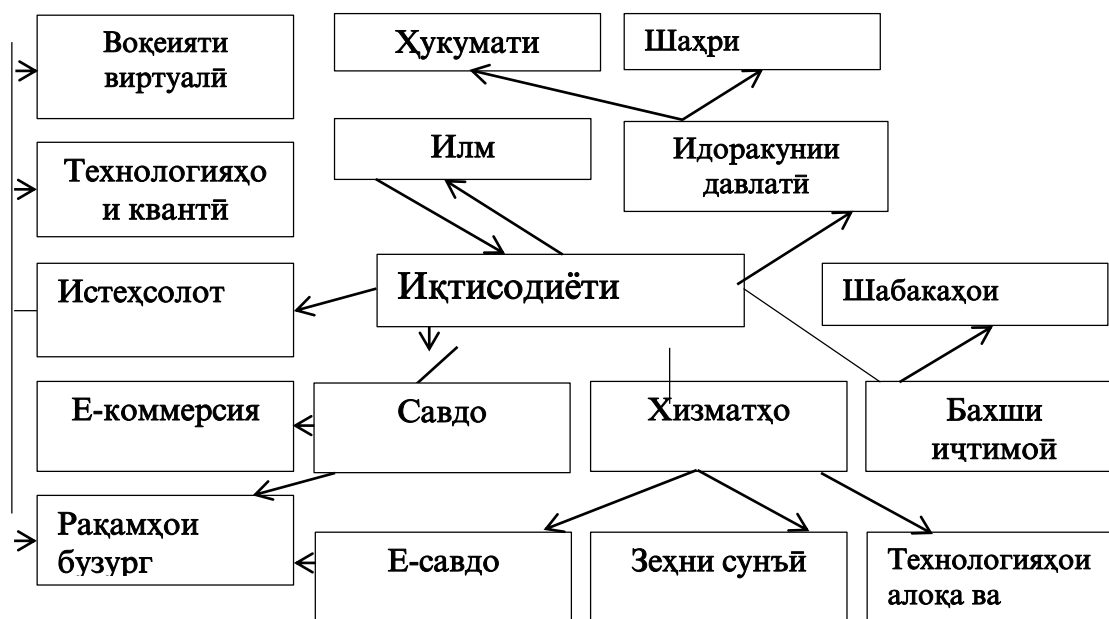
Баъзе муҳаққиқон иқтисоди рақамиро ҳамчун «мачмуи муносибатҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ ва маҳсулоти рақамӣ» [6.с.26; 7.с.230; 8.с.15] шарҳ додаанд.

Бонки ҷаҳонӣ ба мафҳуми дар боло овардашуда монанд пешниҳод намудааст: рақамикунонӣ «...системаи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар асоси истифодаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионии рақамӣ мебошад» [5.с.77]

Баъзе муҳаққиқон ду равишҳои дар боло овардашударо дар якҷоягӣ таҳқиқ намудаанд. Масалан, олимони рус Нуреев Р.М. ва Карапаев О.В. чунин таърифи иқтисодиёти рақамиро пешниҳод намудаанд: “ ин давраи муосири фаъолияти инноватсионӣ мебошад, ки ба истифодаи технологияи рақамӣ муайян карда мешавад”. [9.с.18]

Бо ҷамъбасти таҳлили таърифҳо онд ба моҳияти иқтисоди рақамӣ бояд қайд намуд, ки аз бисёр ҷиҳат тавсифҳо бо назардошти мақсад ва вазифаҳои гузашташуда, инчунин мавзӯи ҳуди таҳқиқ муайян мекунад.

Муҳаққиқ Жураев Ж.Б. доир ба ин мавзӯ ибраз менамояд, ки “Консепсияи муосири иқтисодиёти рақамӣ тибқи чунин назарияҳо асос меёбад: назарияи марҳилаҳои рушди иқтисодӣ; назарияи сармояи инсонӣ; назарияи пешрафти илмӣ-техникӣ; назарияи иқтисодиёти виртуалӣ.

Расми 1. Сохтори иқтисодиёти рақамӣ [10]

Аз ин рӯ, дар сохтори иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун зухурот бояд унсурҳои ҷой дошта бошанд, ки барои ҳар як назарияҳои зикршуда асосӣ ҳисобида мешаванд, махсусан, технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ва шабакаҳои компютерӣ дар асоси иттилоот ва донишҳо асосёфта ва инчунин унсурҳои ҳамчун бозори электронӣ, платформаҳо ва технологияи ташаккулдиҳии салоҳиятҳо, IT инфрасохторҳо, захираҳои инсонӣ, кибербехатарӣ, маълумотҳои бузург, зехни сунъӣ, технологияҳои квантӣ, технологияҳои алоқаи беноқил, виртуалӣ ва иловаҳои воқеӣ.” [10. с.10-11]

Дар асоси гуфтаҳои боло нақшаи сохтори иқтисодиёти рақамӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Чи тавре ки дар расми 1. дида мешавад, рақамикунонии иқтисодиёт ба тамоми соҳаҳои фаъолияти давлат ва ҷомеа таъсир мерасонад ва хусусияти универсалӣ дорад: агар ягон технологияи нав самаранокӣ ҳудро дар доираи як соҳаи фаъолияти иқтисодӣ нишон дода бошад, он дар тамоми соҳаҳои дигар татбиқ карда мешавад. Масалан,

интернети умумичаҳонӣ имрӯз барои ҳалли масъалаҳои гуногуни соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ва ҳаёт истифода мешавад;

Кор бо додаҳои калон аҳамияти бештар пайдо мекунад, гарчанде ки он дар ибтидо дар баҳши хидмат истифода мешуд. Дар марҳилаи кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ дар шакли зехни сунӣ ташаккул ва рушд карда истодааст.

Рақамикунонии иқтисодиёт торафт рушд ёфта, моделҳои принципалии нави соҳибкорӣ ва технологияҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷорӣ карда мешаванд. Имрӯз баъзе аз соҳибкорон бо истифода аз технологияҳои электронӣ фуруши мол, кор ва хизматрасониҳои худро ба роҳ монда, дар шабакаҳои интернетӣ сайтҳои махсуси худро мекушоянд. Инчунин, онҳо бисёре аз маҳсулоти молиявӣ аз қабili қарзҳо, сармоягузорӣ, пардохтҳо ва ғайраро тавассути интернет ё алоқаи мобилӣ дастрас менамоянд. Бо пардохти андоз, хизматрасонии манзилию коммуналӣ аз тариқи смартфон, дархости қарз бо пешниҳоди дархости онлайн дар вебсайти бонк ё харидани сахмияҳо дар биржа дигар ҳеҷ касро ба ҳайрат намеорад. Дастрасӣ ба маълумот дар ҳама ҷо дар ҳама вақт имконпазир аст, шартӣ асосӣ мавҷудият ва ғайриинтернет мебошад. [11.с.220] Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рақамикунонии иқтисодиёт якчанд стратегия, барномаҳо ва концепсияҳо қабул гардидааст, аз он ҷумла:

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030; [12]

Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2020; [13]

Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025; [14]

Концепсияи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2040; [15]

Барномаи давлатӣ оид ба рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2017; [16]

Барномаи рушди маъмурияти андоз барои солҳои 2020-2025; [17]

Стратегияи рушди зехни сунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2040. [18]

То ҳол он асосан дар соҳаи хизматрасонӣ барои таҳлил ва коркарди маълумот оид ба афзалиятҳои истеъмолкунандагон ва инчунин дар баҳши бонкӣ барои ҳифзи иттилоот истифода мешавад, аммо дурнамои истифодаи он дар савдо ва истеҳсолот, инчунин дар баҳши давлатӣ рӯз то рӯз равшантар мегардад.

Хусусияти дигари муайянкунандаи раванди рақамӣ нобаробар будани он дар микёси ҷаҳонӣ мебошад. Технологияҳои рақамӣ гарон буда, татбиқи онҳо на танҳо аз давлат, балки аз истеҳсолкунандагон ва аҳоли низ хароҷоти калонро талаб мекунад. Кишварҳои дорои даромади нисбатан паст наметавонанд аз имконоти иқтисоди рақамӣ пурра истифода баранд, ки рушди онҳоро боз ҳам мушкилтар мекунад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт идоракунии равандҳои рушд аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро ҳуди механизми идоракунии ҳам бо дарназардошти ниёзҳои иқтисодии мамлакат ва минтақаҳо ва ҳам дурнамо ва имкониятҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ тағйиротро тақозо мекунад.

Чи тавре таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, идоракунии самараноки рушд имкон медиҳад дар ҷараёни рақамикунонии иқтисод даромади назаррас ба даст ояд. Масалан, тибқи натиҷаҳои тадқиқоте, ки дар Британияи Кабир гузаронида шудааст, рақамисозӣ хароҷоти солонаи давлатиро 1,8 миллиард фунт стерлинг кам кардааст. [6. С.26]

Динамикаи рушди иқтисодиёт вобаста ба таъсири омилҳои зикргардида метавонад самтҳои гуногун дошта бошад. Таъсири рақамисозӣ бештар дар баҳшҳои иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ эҳсос мешавад. Дарачаи дастрасӣ ба иттилоот ва сифати он сатҳи дониш ва малакаҳои рақамии аҳолиро муайян мекунад. Бо рушди технологияҳои интернетӣ низоми маориф тағйир меёбад, системаи худмузӣ ва ҷаҳонбинии аҳоли тавассути манбаъҳои берунии иттилоот инкишоф меёбад. Ин раванд бояд тавачҷуҳи ҳамаҷонибаи

роҳбариятро дар ҳама сатҳҳои мамлакат ҷалб намояд, зеро тавре ки дар боло зикр гардид, дониши инсонӣ асоси иқтисодӣ рақамӣ мебошад ва сармояи инсонӣ дар сурати дуруст ташаккул додани он бо дарназардошти ниёзҳои воқеии мамлакат метавонад як нерӯи пешбарандаи раванди рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ гардад.

Барои дар оянда рушд ёфтани рақамикунонии иқтисодӣ ва таъсири мусбӣ он дар ҳама сатҳҳо иҷро кардани чунин чораҳо мувофиқи мақсад аст:

Афзун гардонидан ва такмил додани тайёркунии кадрҳо доир ба рақамикунонии иқтисодӣ;

Такмили механизми ташкилию иқтисодӣ дар ҳама сатҳҳои идоракунии дар асоси технологияҳои рақамикунонӣ;

Ташаккул ва инкишофи инфрасохтори рақамӣ, ҷорӣ намудани Интернети босуръат;

Ташаккули модели экосистемаҳои рақамӣ, ки татбиқи босуръати навоариҳоро дар истехсолот, ҳавасмандгардонии робитаҳои нав байни субъектҳои хоҷагидой ва фароҳам овардани шароити беҳтарини инкишофи шахсони воқеӣ имконият медиҳад.

Ба ақидаи мо, иҷрои чунин чораҳо имконият медиҳад, ки он нақшаҳои гузашташуда барои рушди бемайлони иқтисодӣ Тоҷикистон амалӣ гарданд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» Э.Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024, Душанбе.- 2024. www.president.tj.

2. Тоҷикистон: 30- соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - с. 400.

3. Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2022. - с. 14.

4. Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2024. - с. 14. [2, с.400; 3, с.14; 4, с.14]

5. Novikova N. V., Stroganova E. V. Regional aspects of studying the digital economy in the system of economic growth drivers// Journal of New Economy. 2020. Том 21, № 2, С. 76–93. – С. 80. DOI: 10.291 41 /2658-5081-2020 -21-2-5.

6. Машевская О.В. Государственное регулирование при становлении цифровой экономики в республике Беларусь// Научный результат. Экономические исследования. 2020. Т. 6. № 4. С. 25-32. С. 26. - DOI: 10.18413/2409-1634-2020-6-4-0-3

7. Мрочковский Н.С. Анализ мирового становления цифровой экономики// Инновации и инвестиции. 2017. № 10. С. 230-233. – С. 230.

8. Карапаев О.В. Влияние цифровизации на процесс общественного воспроизводства: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01/ Карапаев Олег Валерьевич. – Москва, 2022. – 165 с.– С. 15.

9. Нуреев Р. М., Карапаев О. В. Три этапа становления цифровой экономики// Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). 2019. Том 10, № 2. С. 6-27. – С. 18.

10. Жураев Ж.Б.Идоракунии рушди минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ. Автореф. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз руи ихтисоси 08.00.03.- Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ. Хучанд.-2024.- с.10-11.

11. Курбонов А.Р., Тулиев М.С. Вазъи рақамикунонии раванди фаъолияти соҳибкорӣ ва роҳҳои такмили он// Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”. Душанбе.- 2023. – с. 218-232.

12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. Душанбе.- 2016.-104 с.
13. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
14. Концепсияи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. – 2019.
15. Барномаи давлатӣ оид ба рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2017.
16. Барномаи рушди маъмурияти андоз барои солҳои 2020-2025.
17. Стратегияи рушди зехни сунъӣ барои солҳои 2020-2040 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

НИЗАМОВА ТУХФАМО ДАВЛАТОВНА

доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: (+992) 934238220.

В докладе рассматривается роль развития промышленности в экономике республики, особенностях ее развития. Отмечается, что в течение последних пяти лет в промышленности наблюдается устойчивое развитие во всех ее подотраслях. Однако по предложению Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к 2030 году экономический рост отрасли должен быть доведен до 20%. Для достижения этой цели необходимо, прежде всего, развивать цифровизацию экономики в соответствии с поставленной целью.

Представлен научный анализ основ цифровизации экономики, включая понятие и значение данной категории, детальный план цифровизации экономики, а также опыт развитых стран в этой области.

Определено, что с развитием производительных сил возрастает роль цифровизации экономики, и на этой основе предложены меры по содействию развитию цифровизации экономики и ее положительному влиянию на всех уровнях.

Ключевые слова: *промышленность, цифровизация экономики, цифровые технологии, подготовка кадров, цифровая инфраструктура, Интернет, инновации, искусственный интеллект.*

SOME QUESTIONS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND DIGITAL TECHNOLOGY

NIZAMOVA TUKHFAMO DAVLATOVNA

doctor of economics, professor, professor of the department of economics of enterprises and entrepreneurship of National University of Tajikistan. 734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17.
Phone: +992 934238220

The report provides information on the role of the industrial sector in the economy of the Republic of Tajikistan, the characteristics of its development. It is noted that over the past five years, the republic's industry has been experiencing steady growth in all its subsectors, but according to the proposal of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, the sector should grow by 20% by 2030. To achieve this goal, it is necessary, first of all, to develop the digitalization of the economy in line with the goal.

A scientific analysis of the foundations of the digitalization of the economy, including the concept and importance of this category, a detailed plan for the digitalization of the economy, as well as the experience of developed countries in this regard, is presented. It has been determined that with the development of productive forces, the role of digitalization of the economy is increasing, and on this basis, measures have been proposed to promote the development of digitalization of the economy and its positive impact at all levels.

Keywords: industry, digitalization of the economy, digital technologies, personnel training, digital infrastructure, Internet, innovation, artificial intelligence.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ ТАДЖИКИСТАНА: ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

ИСАЙНОВ ХИСАЙН РАХИМОВИЧ

доктор экономических наук, профессор, декан факультета экономики и управление,
Таджикский национальный университет, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: 918-40-61-42,
E- mail: Rahimovich @mail.ru

ТОШМАТОВ СОРБОН ХАСАНОВИЧ

ассистент кафедры социологии Технического университета Таджикистана имени академика М. Осими, улица Академика Раджабова, 10/А, тел.: 985-77-44-74

В статье исследуются вопросы эколого-экономических аспектов эффективности использования возобновляемых источников энергии Таджикистана. Изучены эколого-экономические аспекты эффективности использования возобновляемых источников энергии республики. Особое внимание уделено зарубежного опыта эффективности использования возобновляемых источников энергии и применение передового их опыта в условиях нашей республики. Проанализировано современное состояние и тенденции эффективного использования возобновляемых источников энергии. Обоснованы различные виды возобновляемой энергии: солнечная; ветровая; энергия из биомассы и отходов, способствующие обеспечению водно-энергетической безопасности республики. Разработаны

и предложены эколого-экономические направления эффективности использования возобновляемых источников энергии в республике.

Ключевые слова. Потенциал, водные ресурсы, гидроэнергетика, водно-энергетический потенциал, водно-энергетический фонд, экология, экономика, эколого-экономические аспекты, экосистема, водо- и энергосберегающие гидротехнические сооружения, возобновляемая энергия, выработка возобновляемых источников энергии, эколого-экономические аспекты выработка возобновляемых источников энергии.

Эффективность использования возобновляемых источников энергии тесно связано с процессом укрепления государственной независимости Таджикистана, развитием национальной экономики, обеспечением энергетической безопасности, инициативами высшего руководства страны, на региональном и мировом уровне по водным вопросам, по вопросам выработке и эффективного использования возобновляемых источников энергии производства «зеленой энергии» и др.

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем ежегодном послании уделяет особое внимание приоритетному направлению развития энергетической системы республики в частности он отмечает что: «...с осуществлением крупных проектов по строительству и реконструкции энергетических объектов, мы уверены, в том, что в течение 7 будущих лет доведем энергетические мощности страны до 10 тыс. мегаватт и достигнем одну из стратегических целей государства, то есть полную энергетическую независимость» [1, с.2]. С учетом такой позиции руководства страны, расширяется возможность использования потенциала энергоресурсов и, прежде всего, потенциала выработке и эффективного использования возобновляемых источников энергии для обеспечения надежного электроснабжения а в дальнейшем будут соответствия условия для экспорта возобновляемой энергии в соседних стран и стран ближнего зарубежья (как Афганистан и Пакистан).

В целом, Республика Таджикистан обладает мощным гидроэнергетическим потенциалом, которая оценивается в 527 млрд. кВт часов, что по этому показателю занимает первое место в Центрально-Азиатском регионе. На долю Таджикистана приходится около 70%, а на Кыргызстан - соответственно 21%. Для сравнения отмечаем, что об обеспеченности этих двух республик водными ресурсами свидетельствует тот факт, что в пределах Таджикистана формируется 55,4% общего стока рек бассейна Аральского моря, в Кыргызстане - 25,1%, тогда, как в Казахстане всего 2,1%, Узбекистане - 9,6%, Туркменистане - 1,2%. [7, с.125-132]. Ожидается, что в недалеком будущем повышение спроса за счет роста населения Таджикистана и увеличения экономической деятельности может привести к резкому увеличению выработке и эффективного использования возобновляемых источников энергии.

Необходимо отметить, что в силу разного географического размещения источников природных ресурсов, структура предложения первичной энергии в странах региона заметно различается. В энергобалансе Центральной Азии преобладают ископаемые виды топлива, однако гидроэнергетика играет ключевую роль в Таджикистане и Кыргызстане (табл.1).

Таблица 1

**Предложение первичной энергии по виду источника
в Центральной Азии (в%)**

Страны Центральной Азии	Гидроэнергетика	Нефть	Уголь	Природный газ
Казахстан	1%	19,9%	43,8%	35,2%
Кыргызстан	24,3%	41,2%	28,7%	5,8%
Таджикистан	51,6%	31,9%	16,4%	0,1%
Туркменистан	0	23,5%	0,0 %	76,5%
Узбекистан	2,40%	6,3%	3,3%	88%

Что касается доли отраслей хозяйства в конечном потреблении энергии, то оно существенно различаются в странах Центральной Азии.

Таблица 2

Конечное потребление энергии по секторам в Центральной Азии (в%)

Страны Центральной Азии	Промыш- ленность	Жилищный сектор	Транспорт	Другие отрасли
Казахстан	50%	19,0%	14,0%	17,0%
Кыргызстан	22,0%	37,0%	28,0%	13,0%
Таджикистан	15,0%	11,0%	34,0%	40,0%
Туркменистан	8%	2,0%	24,0%	66,0%
Узбекистан	23,0%	40,0%	8,0%	29%

Категория “Другие отрасли” включает в себя сферу коммерческих и государственных услуг, сельское хозяйство/лесную промышленность, рыболовство, а также другие, не относящиеся к энергетике, сферы использования.

Общеизвестно, что в условиях единого государства плановой экономики достаточно эффективно действовала система межреспубликанского водораспределения, обмена электроэнергией и поставок топливно-энергетических ресурсов. В результате сложилась система высокой взаимозависимости и взаимодополняемости стран региона при использовании водных ресурсов как для нужд ирригации, так для получения электроэнергии.

В связи с этим, в настоящее время требуется поиск новых направлений выработке потенциала и эффективного использования возобновляемых источников энергии, обеспечение потребности населения в «зелёной» и экологически чистой энергии (гидроэнергетика), способствующих повышению его эффективности, более доступных производителям, менее трудоемких при их использовании и отвечающих требованиям устойчивого развития экономики республики. Возникает необходимость в создании эколого-экономического компенсационного водного механизма, позволяющего учесть позитивный и негативный вклад Республики Таджикистан, как один из стран Центральной Азии в рационализации использования водно-энергетического потенциала.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рамон еще 18-лет тому назад в своей публикации под названием «Независимому Таджикистану 15-лет» в научном журнале «Ирано-Славика», Москва 2 (10), 2006 год пишет, что «...согласно исследованиям экспертов, в мире природные ресурсы (особенно топливно-энергетические ресурсы) день за днём истощаются. Однако Таджикистан имеет богатые водные ресурсы и в случае эффективного их использования не только способен производить экологические чистые энер-гии и обеспечить свою потребность в электроэнергии, но и экспортировать их в соседние страны и страны ближнего зарубежья. Поэтому, мы перспективу республики видим в развитии гидроэнергетической сферы». В своём очередной послании (28 декабря 2023 года) Лидер нации также отметил, что в Республике Таджикистан 99 % энергии, производится посредством гидроэнергии, что является экологически чистой и возобновляемой энергией.

Следует также учитывать, что возобновляемая энергия и экологизация энергетической сферы, также является основным элементом сохранения международной энергетической безопасности. Взаимосвязанности проблемы изменения климата, энергетической безопасности, а также использования природных ресурсов, можно выразить следующим приоритетным триадам «Энергетика-Экология-Экономика», которые должны быть основным стратегическим направлением развития устойчивой системы «Природа-Общество-Человек».

Одним из важнейших элементов механизма управления и охраны водно-энергетических ресурсов является, получение максимума выгоды от реализации системы платежей за водо- и

энергетические услуги. Платное водопользование в перспективе может стать одним из основных направлений регулирования водно-энергетического капитала, целью которого является экономное использование и охрана водных ресурсов. Оно должна включать следующие основные элементы: плату за пользование в пределах установленных лимитов, плату на воспроизводство и охрану водных ресурсов, плату за сверхлимитное и нерациональное использование водных ресурсов. В условиях рыночной экономики, основанной на товарно-денежных отношениях, водные ресурсы которые играют неотъемлемую роль в выработке потенциала и эффективного использования возобновляемых источников энергии становится одним из важнейших средств производства. Поэтому водные ресурсы должны иметь экономическую ценность во всех случаях ее использования и признаваться экономическим товаром. Согласно этому принципу, признается право каждого на доступ к эффективному использованию возобновляемых источников энергии по доступным ценам. Данный принцип является важным подходом в достижении эффективного использования, а также стимулировании сохранения и защиты водных ресурсов.

Что касается выгоды от услуг возобновляемой энергии, то одним из составляющих элементов, способствующих данному направлению, является формирование и развитие единого энергетического рынка в рамках стран Центральной Азии. В настоящее время, формирование и развитие единого энергетического рынка, как основного условия обеспечения региональной энергетической безопасности, обусловлено особенностями энергетической отрасли, как объект управления с ее естественно-монопольным характером. Трудности при выработке тарифной политики ограничивают возможности конкуренции производителей электроэнергии и осложняют обеспечение сбалансированного развития энергетической отрасли. Для преодоления этих противоречий необходимо создание дополнительных генерирующих мощностей, линий электропередачи, в т.ч. между государствами региона, и водохранилищ-контррегуляторов, совершенствование механизма регионального энергетического сотрудничества. В целом, формирование единого регионального энергетического рынка способствует рационализации структуры используемых энергоресурсов, стимулирует увеличение объемов производства на действующие и создающиеся новые промышленные предприятия, поддерживает рост производства в аграрном секторе, а также является серьезным импульсом для экспорта возобновляемой энергии и источником поступления валютных средств.

Одним из актуальных вопросов в развитии потенциала выработки и эффективного использования возобновляемых источников энергии являются проблемы эффективного использования трансграничных водных ресурсов Центральной Азии. Исходя из этого, разработка экологически безопасной и экономически эффективной политики в сфере трансграничного водопользования стран региона, максимально учитывающей национальные интересы всех стран, в т.ч. стран зоны формирования стока рек, а также положения Международного водного права, которые базируется на следующих принципах: экономическое регулирование межгосударственных водных отношений с учетом интересов всех стран региона; экосистемный (бассейновый) подход к управлению и регулированию водными ресурсами, как в рамках национальных границ, так и в региональном масштабе. Успешная реализация данной политики будет возможна только тогда, когда будет запущен механизм согласованного использования водно-энергетических ресурсов трансграничных рек.

Важной для Республики Таджикистан является также проблема спасения (сохранения) ледников, как источник выработки и эффективного использования возобновляемой энергии поскольку ледники выполняют функцию буфера. Вода высвобождается из ледников в периоды малых снежных осадков и сохраняется в виде льда в периоды обильных снежных осадков. В краткосрочной перспективе тающие ледники пополняют сток водой сверх годового количества осадков и тем самым увеличивают водоснабжение. По мнению экспертов, ожидается, что в долгосрочной перспективе функция ледников как дополнительного источника воды

постепенно снижается (ухудшается) и нет никаких сомнений в том, что деградация ледников будет оказывать воздействие на окружающую среду и социально-экономическую ситуацию не только в нашей республике, но и Центральной Азии в целом. Исходя из этого, одна из немаловажных задач в выработке потенциала и эффективного использования возобновляемых источников энергии, заключается в минимизации процессов таяния ледников, в охране их от загрязнения. Более того учитывая и факт, то что по инициативу Лидера нации, Президента Республики Таджикистан 2025 год был объявлен международный год сохранения ледников.

Следует отметить, что одним из ключевых пунктов согласования экономических интересов Центрально-Азиатских стран в сфере выработке потенциала и эффективного использования возобновляемых источников энергии должны быть взаимовыгодные отношения и сотрудничество субъектов хозяйствования в водно-энергетической сфере. Развитие водно-энергетического сотрудничества является сложным процессом, требующим поиска инновационных решений, эффективность которых зависит от взаимных уступок и совместной работы стран региона. Диалог по вопросам водно-энергетической сферы проходит на трех основных форумах - ОЦАС, ЦАРЭС и ЕАЭС, которые являются странами региона в том или ином составе. Поэтому наряду с вышесказанными мероприятиями, целесообразно было бы, развивать и усилить деятельность регионального водно-энергетического консорциума (РВЭК).

Как было выше сказано, большой природоохранный эффект может дать широкое использование возобновляемых источников энергии, являющихся - в отличие от традиционных топливно-энергетических - возобновляемыми ресурсами и, как правило, не загрязняющих окружающую среду. Этим источникам уделяется большое внимание в Целях устойчивого развития, «зеле-ной» и низкоуглеродной моделях экономики. В настоящее время получили распространение следующие виды такой энергии: солнечная; ветровая; энергия из биомассы и отходов; геотермальная; энергия морских приливов и отливов.

Мировая практика показывает, что в настоящее время, возобновляемые источники энергии в мире бурно развиваются. На их долю в мире приходится уже около десятой части производства глобального электричества. Наиболее высок этот показатель в Германии - 42%, Великобритании - 33%, США - 12%, Китае и Японии - по 10%. Сейчас солнечная (гелио) энергетика получила широкое распространение как в южных регионах планеты (южные штаты США, Израиль, ряд арабских стран), так и северных (Германия) для получения электричества и тепла в коммунальном хозяйстве [15, с.478]. Все большее внимание в мире привлекает ветровая энергия, простая по технологии и сравнительно недорогая. Она широко использовалась в Европе еще несколько столетий назад. Классический пейзаж с ветряными мельницами был характерен для многих стран. Ветровые энерготехнологии распространены в Дании, Германии, где они позволяют получать уже значительную долю в 30-50% от общего производства энергии в этих странах [17].

К возобновляемым источникам энергии относится и энергия морских приливов и отливов. Здесь пионером является Франция, где на берегу Ла-Манша построена довольно мощная приливная электростанция. В России в 1968 г. была введена в строй небольшая приливная электростанция на побережье Баренцева моря в губе Кислой [16, с.78].

Мировая практика свидетельствует о том, что в настоящее время ключевая роль отводится гидро- и ветроэнергетике. К примеру, Китай рассматривает гидроэнергетику в качестве одного из важнейших компонентов роста национальной экономики. Возобновляемая энергетика воспринимается в Китае как важный фактор экономического роста, один из ведущих драйверов социально-экономического развития, обеспечивающий создание новых технологичных производств и квалифицированных рабочих мест. Китай уже не ограничивается ролью сборочной площадки, превратившись в одного из передовых разработчиков и производителей технологических решений и оборудования в сфере, возобновляемой источников энергии. Здесь производится 64% всех солнечных панелей в мире

суммарной мощностью 25,6 ГВт (2013 г.). Планируется, что к 2025 г. объем годового производства вырастет вдвое - до 51 ГВт, а рыночная доля Китая увеличится до 70% [3, 8, с. 171].

На основе возобновляемых источников энергии, так называемой моделью будущей энергосистемы, такие страны как Исландия, Норвегия, Коста-Рика, Парагвай полностью обеспечивают себя возобновляемым электричеством. Далее приближается Новая Зеландия 80% электроэнергии вырабатывается возобновляемой источников энергии, а к 2025 г. доля возобновляемых источников энергии должна превышать 90% [6, с.72].

В некоторых городах и поселений в настоящее время можно обнаружить полное отсутствие от использования ископаемого сырья, например Фельдхайм (Германия), электроснабжение основывается на использование энергии солнца и ветра, а также биотоплива, также городок Фрайамт обеспечивает себя электроэнергией из возобновляемых источников энергии полностью. При годовом потреблении 12000 МВт-ч город вырабатывает 15 400 МВт-ч в год с помощью ВИЭ, в том числе ветра (11000 МВт-ч), биогаза, солнца и воды. Постепенно происходит переход на возобновляемой источников энергии и в сфере теплоснабжения. Берлингтон (США) обеспечивает свои энергетические потребности с помощью гидроэлектростанции, теплоэлектростанции, работающей на древесном сырье, ветра и солнца. Далее нефтяной город Джорштаун (США) комбинация солнечной и ветровой энергии обеспечивает жителей электричеством. Возобновляемая энергетика имеет еще одно важное преимущество для вододефицитного города. Процесс производства электричества в фотоэлектрике и ветроэнергетике, в отличие от электростанций, работающих на углеводородном топливе, не требует воды [4, с.48;5].

Нельзя не упомянуть существующие возможности масштабного использования возобновляемых источников энергии Российской Федерации и их экономический потенциал, освоение которого выгодно уже на современном уровне технологического развития и рыночных условиях, составляет около 300 млн т у.т./год. Это соответствует 30% ежегодного потребления первичных энергоресурсов России. Что касается технический потенциал, освоение которого будет экономически целесообразным в будущем, оценивается в 24 млрд т у.т./год. Подсчитано, что это более чем в 20 раз превышает ежегодное внутреннее потребление первичных энергоресурсов в стране. Наряду с экономическими факторами, развитие возобновляемых источников энергии позволяет решить и ряд важных социальных проблем, обеспечить качество жизни миллионам жителей отдаленных территорий [13, с.118].

Что касается нашей республики, то в очередной Послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли (от 23 декабря 2022 года), где он также выступил: «... в Таджикистане производство 98 % энергии приходится на гидроэнергетику, и наша республика в мире занимает 6-ое место по производству «зеленой энергии». Поэтому, Республика Таджикистан за счет выброса парниковых газов занимает в мире 135 место, что является ценным вкладом нашей республики в решении глобальных экологических проблем. Это означает, что в масштабе региона объем выбросов парниковых газов в Таджикистане на каждого чело-века самый меньший, и это является нашим вкладом в улучшение экологической ситуации региона и планеты в целом» [1, с.2]. К подтверждению сказанного Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, необходимо добавить, что именно эффективное использование возобновляемых источников энергии, больше всего гидроэнергетики, которые считаются, как «зеленая энергия», способствует развитию зеленой экономики в республике. Следует также добавить, что широкое использование возобновляемых источников энергии, в особенности водных ресурсов, считается одним из основных источников выработки «зеленой» энергии и развития «зеленой» экономики в целом.

Таджикистану принадлежит ведущая роль - на его территории формируется 64% всех водных ресурсов Центральной Азии, а располагаемые водные ресурсы республики составляют

73% от общерегиональных. Таджикистан на законных основаниях может гордиться своими возможностями в области гидроэнергетики и водными ресурсами. Учитывая общее историческое прошлое, трансграничность водных бассейнов и тесные экономические связи, региональная и международная политика Таджикистана должна основываться на взаимном уважении к соседним странам, неукоснительном соблюдении международных законов, договоров, соглашений. Но при этом в любом случае, в первую очередь должны быть соблюдены интересы самого Таджикистана. Общие региональные интересы в современных условиях могут рассматриваться только как согласование национальных, на взаимовыгодных условиях.

В целом, совместное сотрудничество по эффективному регулированию водно-энергетического потенциала должно отвечать международным принципам и быть направлено не только на получение экономических выгод, но и на устранение причин вероятных конфликтов. Это обстоятельство предопределяет необходимость разработки стратегических планов и целей использования водных ресурсов трансграничной реки, которые должны способствовать безопасному и устойчивому водопользованию для стран региона. Более того, всевозрастающая конкуренция за воду требует новых подходов к сотрудничеству стран. В этой связи, все должны осознать необходимость создания постоянно действующей межгосударственной структуры с полномочиями по реализации принятых решений, наличия эффективных правовых и экономических механизмов сотрудничества обеспечивающих обязательность выполнения договоренностей. Таким образом, региональная исполнительная организация по регулированию водно-энергетических ресурсов может добиться успеха, если будет стремиться выполнить обязательства, данные ей государствами-учредителями, и иметь финансовую стабильность.

Следует отметить, что одним из немаловажных стимулов для продвижения переговорного процесса в регионе с позиции принципа справедливого и рационального использования водных ресурсов послужит создание рынка воды, подобно недавно созданному рынку энергии Центрально-Азиатских государств. Как известно, в настоящее время, предпосылки для создания такого рынка имеются. Республика Таджикистан сегодня не имеет физической возможности освоить квоту от стока собственных вод, которую ему определила МКВК, а соседним богатым странам - Ирану и государствам Арабского Востока, выгодно закупать воду по подходящей цене с сооружением специальных водоводов. Этот вопрос также нуждается во всесторонней проработке [12, 14, с.48].

Как было выше сказано, Энергетика Таджикистана, основу которой на 98% и более составляет гидроэнергетика, отличается очень высокой рентабельностью. Себестоимость электроэнергии в республике с учетом всего цикла производства, транспортировки и распределения не превышает 0,8 цента/кВт.ч. Поэтому гидроэлектроэнергия-как источник возобновляемой энергии Таджикистана является исключительно конкурентоспособной на общем рынке и выход на него становится для республики одной из наиболее приоритетных задач. Более того, согласно стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. на основе концепции 10/10/10/10, т.е. проектная мощность электро-энергетической системы будет увеличена до 10 гВт; годовой экспорт электроэнергии в соседние страны достигнет 10 млрд. кВт часов; будет обеспечена диверсификация мощностей электроэнергетической системы страны не менее чем на 10%, за счет увеличения мощностей других источников энергии, в том числе угля, нефти, газа и возобновляемых источников энергии, потери электроэнергии в стране будут снижены до 10% [12, с.18]. Это все дает, Таджикистану получит мощный импульс экономического развития и источник для освоения своего главного ресурса - гидроэнергии. В свою очередь это позволит стране решить ее главные проблемы - повысить занятость населения, сократить трудовую миграцию и снизить уровень бедности населения.

В настоящее время Республика Таджикистан находится на пороге нового этапа, который должен обеспечить рациональное использование водно-энергетического потенциала,

комплексную реализацию гидротехнических мероприятий, повышение эффективности водных ресурсов, эффективное развитие имеющихся потенциальных возможностей энергетического фонда и в целом. А ведь от состояния и эффективного использования водно-энергетического потенциала зависит функционирование практически всех отраслей экономики и социальной сферы. Обеспечение населения в продовольственных продуктах и доступной чистой водой, решение водно-продовольственной и энергетической безопасности, улучшение уровня жизни людей (особенно население сельских территорий) - вот далеко не полный перечень показателей, на которые в той или иной мере влияют производственные характеристики водно-энергетических ресурсов.

Таким образом, изучение опыта эффективного обеспечения водно-энергетической безопасности во многих странах мира, позволяет повысить эффективность проводимых в нашей республике мероприятий по рациональному использованию водно-энергетических ресурсов, повышению устойчивости водопользования от неблагоприятных природных процессов, способствует более разумно использовать водные, энергетические и другие ресурсы, увеличить производство электроэнергии, улучшить эколого-экономическую обстановку и социальные условия жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 декабри соли 2022 /газетаи Садои Мардум аз 26 декабри соли 2022. - С.2.

2. Иштирок ва суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нишасти сеюми пешвоёни эътилоф оид ба обу иқлим. Рӯзнамаи Минбари халқ. 8 июни соли 2022. -С. 3.

3. Арифов Х.О. О водных спорах и строительстве больших плотин //Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы научно-практической конференции, 25 декабря 2010 г.), Душанбе, 2010. - С.69-75.

4. Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии). Монография. - Душанбе: «ЭрГраф», 2020. - 243 с.

5. Зеленая книга ЕС от 29 ноября 2000 года «В направлении европейской стратегии безопасности энергетического снабжения («Towards a European strategy for the security of energy supply»), Национальная энергетическая политика США от мая 2001 г. «Надежная, доступная и экологичная энергия для будущего Америки («National Energy policy Reliable, Affordable, and Environmentally Sound Energy for America's Future»).

6. Кудрявцева О. В., Митенкова, Е. Н., Маликова, О. И., Головин, М. С. Развитие альтернативной энергетики в России в контексте формирования модели низкоуглеродной экономики // Вестник Московского университета. - Серия 6. Экономика. - 2019. - № 4.

7. Маматканов Д. М. Пути оптимального решения проблем использования трансграничных водных ресурсов государствами ЦАР /Д.М. Маматканов //Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С.125- 132.

8. Махмадҷанов М.М. Проблемы истощения и загрязнения водных ресурсов и их последствия /М.М. Махмадҷанов, Х.Т. Абдумуталипова, О. Хасанова //Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С. 170-173.

9. Маҳмудов Б.Н. Тақмили механизми истифодабарии устувори захираҳои оби минтақа (дар мисоли ҷанубу шарқи Тоҷикистон). - Душанбе, 2022. -180 с.

10. Международная конференция высокого уровня по международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития», 2018-2028. - Душанбе, 20-22 июня 2018. - 20 с.

11. Министерство энергетики и промышленности Республики Таджикистан [Электронный ресурс] - URL: www.minenergoprom.tj (дата обращения: 20.10.2021).
12. Отчет «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана» Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. - 24 с.
13. Петров Г.Н., Ахмедов Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. - Душанбе: Дониш, 2011. - 234с.
14. Рекомендации по устойчивому управлению водными ресурсами в Центральной Азии. ПроектSWAN. - Алматы, 2018. - 48 с.
15. Экономика устойчивого развития: учебник / С.Н. Бобылев. - Москва: КНОРУС, 2021.-С. 478.
16. Экоэкономика: Как создать экономику, берегающую планету /Вступ. Сл. В.И. Данилова-Данильяна, Пер. с англ. - М.: Идательство «Весь Мир», 2003. - С. 78.
17. Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020. - Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ МАНБАҲОИ БАРҚАРОРШАВАНДАИ ЭНЕРГИЯИ ТОҶИКИСТОН: ҶАНБАҲОИ ЭКОЛОГИЮ ИҚТИСОДӢ

ИСАИНОВ ҲИСАЙН РАҲИМОВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, декани факултети иқтисод ва идораи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: 918-40-61-42, ш.
E- mail: Rahimovich @mail.ru

ТОШМАТОВ СОРБОН ҲАСАНОВИЧ

ассистенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи
академик М.Осимӣ, кӯчаи Академик Раҷабов, 10/А, тел.: 985-77-44-74

Дар мақола масъалаҳои ҷанбаҳои экологӣ ва иқтисодии самаранокии истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия дар Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Ҷиҳатҳои экологӣ ва иқтисодии самаранокии истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия дар ҷумҳурӣ таҳқиқ карда шуданд. Диққати асосӣ ба таҷрибаи хориҷӣ самаранокии истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия ва татбиқ намудани таҷрибаи пешқадами онҳо дар шароити ҷумҳурии мо дода шудааст. Ҳолати кунунӣ ва тамоюлҳои истифодаи самаранокии манбаҳои барқароршавандаи энергия мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

***Калидвожаҳо:** иқтидор, захираҳои обӣ, гидроэнергетика, иқтидори обӣ-энергетикӣ, фонди об-энергетикӣ, экология, иқтисод, ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодӣ, экосистема, иншоотҳои гидротехникии каммасрафи об ва энергия, энергияи барқароршаванда, тавлиди манбаҳои барқароршавандаи энергия, ҷанбаҳои экологӣ ва иқтисодии тавлиди манбаҳои барқароршавандаи энергия.*

EFFECTIVENESS OF USE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN TAJIKISTAN: ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS

ISAINOV KHISAIN RAHIMOVICH

doctor of economic sciences, professor, dean of the faculty of economics and management,
Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Tel.: 918-40-61-42,
E-mail: Rahimovich@mail.ru

TOSHMATOV SORBON KHASANOVICH

assistant of the department of sociology, technical university of Tajikistan named after
Academician M. Osimi, Academician Radjabov Street, 10/A, Tel.: 985-77-44-74

The article examines the issues of environmental and economic aspects of the efficiency and use of renewable energy sources in Tajikistan. The environmental and economic aspects of the efficiency of using renewable energy sources in the republic have been studied. Particular attention is paid to foreign experience and the efficiency of using renewable energy sources and the application of their advanced experience in the conditions of our republic. The current state and trends in the effective use of renewable energy sources are analyzed. Various types of renewable energy are justified: solar; wind; energy from biomass and waste, helping to ensure water and energy security of the republic. Ecological and economic directions for the efficiency and use of renewable energy sources in the republic have been developed and proposed.

Key words: Potential, water resources, hydropower, water-energy potential, water-energy fund, ecology, economics, environmental-economic aspects, ecosystem, water-and energy-saving hydraulic structures, renewable energy, generation of renewable energy sources, environmental-economics -mic aspects of the production of renewable energy sources.

МАВҚЕИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ТАҲКИМИ НИЗОМИ ПАРДОХТӢ КИШВАР

ХУДОЙНАЗАРОВ ДИЛШОД АШУРОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак, Тел:
900625959. E-mail: khudoynazarov.dl@mail.ru.

ОБИДЗОДА ФОЗИЛ САИД

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак.

Дар мақола доир ба низоми пардохт, иштирокчиёни он, ташкили ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқии танзимкунадаи ин ҳисоббаробаркунии баррасӣ гардида оиди намудҳои амалкунандаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ таҳлилҳо гузаронида шудааст. Рушди технологияҳои муосири бонкӣ, ки заминаи асосии тақомули низоми пардохти миллии ва ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ мегарданд аз ҷониби муаллифон дар мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Зиёдашавии шумораи суратҳисобҳои бонкӣ имконияти вусъатёбии ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ башумор меравад, муаллиф онро дар мақола хеле хуб таҳлил намудааст.

***Калидвожаҳо:** низоми пардохт, технологияҳои навин, дурнамои рушди низоми пардох, эътимоднокӣ ва бехатарӣ амнияти системаи пардохт, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, механизмҳои ҳисоббаробаркунии.*

Дар шароити рушди илму техника ва технологияҳои муосир мо ҳамагӯза дар катори мафҳумҳои иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, иқтисодиёти рақами бо мафҳуми ҳукумати электронӣ рӯ ба рӯ мегардем.

Ҳукумати электронӣ яке аз шаклҳои муосири ташкили фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ буда, он бо истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба роҳ монда мешавад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки бо ташкилшавии ҳукумати электронӣ самаранокии фаъолияти ташкилотҳо ва шаҳрвандони кишвар ба сатҳи сифатан нав расида, дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ ва иттилоот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти мақомотҳои давлатӣ боз ҳам қулай мегардад.

Яке аз имтиёзҳои муҳиме, ки қорбарони ҳукумати электронӣ ба даст меоранд, имконияти қоркарди фосилавии ҳуҷҷатҳо бидуни тарки хона ё офиси худ мебошад. Дар баробари ин, бо шарофати ҳукумати электронӣ механизми иҷроиши ҳама гуна муомилот (муомилоти пардохтӣ) содда гардида муаммоҳои дар ин самт ҷойдошта (аз ҷумла: сарфай вақт ва муаммоҳои бюрократӣ) ҳалли ҳудро меёбанд.

Ҳукумати электронӣ бо роҳи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба тақомули сифат ва самаранокии хизматрасониҳои давлатӣ ва равандҳои идоракунии замина мегузорад. Инчунин дастрасӣ ба маълумот ва шаффофияти хизматрасониҳои давлатӣ, раванди қабули қарорҳо ва қоҳиш додани сатҳи амалҳои қоррупсионӣ мусоидат менамояд.

Вобаста ба бартариятҳои мазкур, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санаи 30-юми декабри соли 2011, №643 «Консепсияи ташаққули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки дар асоси он қиҳати ташкил ва амалӣ намудани ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои зерин гузошта шуданд [7, 1-2]:

- баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии бо истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ;

- баланд бардоштани сатҳи сифат ва дастрас будани хизматҳои иҷтимоие, ки ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо расонида мешаванд;

- содда гардонидани қоидаҳо ва қам қардани мӯҳлатҳои расонидани хизматҳои иҷтимоӣ, инчунин қам қардани (қоҳиш додани) қароҷоти маъмурӣ, ки ба расонидани ин хизматҳо вобастагӣ доранд;

- баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ ба иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

- ташаққули системаи ягонаи табодули иттилоотӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотии электронӣ ва пайвастишавии доимӣ ба система ва шабақаҳои маҳдуди баҳисобгирии алоқаи ҳамаи истифодабарандагон;

- ҳавасмандкунии иқтисодии истифода аз Интернет ва технологияҳои муосири технологӣ.

Барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда, зарурияти ташкили инфрасохтори ҳукумати электронӣ ба миён меояд. Дар мувофиқа бо «Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин инфрасохтори ҳукумати электронӣ бо қисмҳои таркибӣ амал менамояд:

- архитектураи (сохтори) ягонаи давлатӣ;
- қардиши воситаҳои имзои электронӣ - рақамӣ;
- ҳуҷҷатгузори электронӣ;
- савдои электронӣ;
- системаи электронии пардохтҳо;
- смарт - қортҳои қабулкунандагони хизматҳо;

- смарт- кортҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- алоқаи мобилӣ;
- системаи мохворагӣ;
- ҳуҷҷатҳои интерактивӣ.

Яке аз ҷузъҳои асосии инфрасохтори ҳукумати электронӣ ин низоми электроники пардохтҳо ба шумор меравад, ки фаъолияти устувору мунтазами низоми молиявии кишвар, татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва буҷетиро бо саривақту бехатар гузаронидани пардохтҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо таъмин намуда, ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат менамояд [13, 87-93].

Зимни суҳанронии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд намуданд, ки “бо мақсади мусоидат ба рушди баҳши молиявӣ зарур аст, ки пардохти ҳамаи андозҳо ва бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад” [9].

Аз ин рӯ, Вазорати молия ва Бонки миллии Тоҷикистон вазифадор гардиданд, ки ҷиҳати таъсис додани маҳзани ягонаи маълумот доир ба суратҳисоби ҳамаи сохтору мақомоти давлатӣ ва ташкилоту муассисаҳо, тавсеаи инфрасохтори пардохти ғайринақдӣ ва ташкили равангаи ягонаи пардохти тамоми хизматрасониҳои давлатӣ бояд тадбирҳои зарурии фаврӣ ва қатъӣ андешанд.

Вобаста ба ин дар санаи 22 – юми июни соли 2023, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” таҳти №586 қабул гардид, ки мувофиқи он «аз 1-уми августи соли 2023 дар қаламрави кишвар пардохти ҳамаи андозҳо ва бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад».

Дар натиҷа давоми соли 2023 дар қаламрави ҷумҳурӣ тавассути роҳҳои гуногуни ҳисоббаробаркунии (доҳилибонкӣ, тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва тавассути суратҳисоби муросилотии дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда) 395,9 млн. пардохтҳо ба маблағи 1 705,8 млрд. сомонӣ амалӣ гардиданд. Шумораи пардохтҳо нисбат ба соли гузашта 46,8% афзоиш ёфта, ҳаҷми пардохтҳо 8,4% афзоиш ёфтанд [8].

Маълумот оид ба пардохтҳои дар низоми бонкӣ амалигашта

Яке аз мақсадҳои Бонки миллии Тоҷикистон мусоидат ба фаъолияти самаранок боэътимод ва мунтазами низоми пардохтӣ мебошад. Ба рушди низоми пардохтӣ Бонки миллии Тоҷикистон тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ташкили фаъолияти низоми

самараноку бозътимоди пардохтӣ, ҳисоббаробаркунӣ ва интиқоли маблағҳои пулиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда дорад ва ғайрияти онҳоро танзим ва назорат менамояд.

Барои амалинамудани ин мақсад аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ теъдоди суратҳисобҳои бонкии кушода шуда барои муштариён дар соли 2023 ба 11,2 млн. адад расонида шуд, ки аз он 0,13 млн. адад суратҳисобҳо ба шахсони ҳуқуқӣ ва 11,1 млн адад суратҳисобҳо ба шахсони воқеӣ тааллуқ доранд. Шумораи суратҳисобҳои бонкии муштариён дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ нисбат ба соли гузашта 2,8 млн. адад ё 33,1% афзудааст, ки ин нишондиҳанда аз зиёдшавии эътимоди мардум ба низоми бонкии кишварро иникос менамояд.

Муомилоти ғайринақдӣ ин ҳаракати воситаҳои пулӣ бидуни истифодаи пули нақд буда бо роҳи интиқоли маблағ аз як суратҳисоб ба суратҳисобҳои дигари ташкилотҳои қарзӣ анҷом дода мешаванд [11, 17-23]. Пардохтҳои ғайринақдӣ барои тезонидани муомилоти маблағҳо, кам кардани талабот ба пули нақд барои хизматрасонӣ ва муомилоти мол, кам кардани хароҷоти тақсимот ва ҳисобдорӣ аҳамияти бузурги иқтисодӣ доранд.

Вобаста ба натиҷаи таҳқиқот ба хулосае омадан мумкин аст, ки ташкил ва ғайрияти пурсамари ҳукумати электронӣ ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ кишвар бо роҳи таъмини устувории низоми пардохтҳои милли мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ануреев С.В. Платежные системы и их развитие в России / С. В. Ануреев. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 288 с.
2. Березина М.П. Безналичные расчеты в экономике России / М. П. Березина. - М.: Консалтбанк, 2006. - 236 с.
3. Бюллетени о мори бонкӣ * Банковский статистический бюллетень * Banking Statistics Bulletin * 09 (314) сах. 71.
4. В. Мазаев, А. Назаров, «Эволюция внедрения платёжных и депозитарных систем: зарубежный опыт» в Голубев С. А. (ред.) Конституционная экономика и антикризисная деятельность центральных банков: Сборник статей. -М.: 2013. с -ISBN 978-5-9903067-8-3, с. 146
5. Ғаюров, Ғ. Ҳ. Таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ / Ғ. Ҳ. Ғаюров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 8. – Р. 170-178.
6. Кузнецов В.А. Электронные деньги и мобильные платежи. Энциклопедия / В.А. Кузнецов, А.В. Шамраев, А.В. Пухов - М. Маркет ДС, ЦИПСИР, 2009 - 382 с.
7. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, 16 с.
8. Низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон - [Сарчашмаи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/tj/payment_system/nizomi_pardohi_tj - Санаи дастрасӣ: 09.04.2024.
9. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022с.- [Сарчашмаи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/29823> - Санаи дастрасӣ: 16.04.2024.
10. Платонов Е.И. Современная интерпретация понятия “электронные деньги”: модель денежных обязательств / Платонов Е.И., Кузнецов В.А. // Деньги и кредит - 2002. №9 - С. 30-35.

11. Сайфуров К.Ф., Буриев Ш.М. Дистанционные банковские услуги как механизм развития банковского сектора Таджикистана // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон/Бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ/ Душанбе – 2023 - №7 - С. 17–23;
12. Финансы, деньги, кредит: учебник / Под ред. О.В. Соколовой. - М.: Юрист, 2000.- 487с.
13. Худойназаров Д.А. Таъсири хавфҳои бонкӣ дар низоми пардохт / Д.А. Худойназаров, Т.А. Алимардонов // Ахбори академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. -№2. -С.87-93.
14. Худойназаров Д.А. Кортҳои пардохтии бонкӣ ҳамчун омили асосии рушди низоми пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д.А. Худойназаров //Паёми ДМТ соли 2022, № 10. –С. 22-31.

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО И РАЗВИТИЕ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ

ХУДОЙНАЗАРОВ ДИЛШОД АШУРОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Таджикский национальный университета. 734025, Таджикистан, Буни Хисорак, Тел: 900625959. E-mail: khudoynazarov.dl@mail.ru.

ОБИДЗОДА ФОЗИЛ САИД

доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикский национальный университет. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе. пос. Буни Хисорак.

В статье о платежной системе, ее участниках, организации безналичного расчета, нормативно-правовых документах, регулирующих этот расчет, проведен анализ существующих видов безналичного расчета. В статье авторы рассматривают развитие современных банковских технологий, которые являются основной основой совершенствования национальной платежной системы и безналичного расчета. Увеличение количества банковских счетов рассматривается как возможность расширения безналичного расчета, это очень хорошо проанализировано автором в статье.

Ключевые слова: платежная система, новые технологии, перспективы развития платежной системы, надежность и безопасность платежной системы, безналичные расчеты, механизмы расчетов.

ELECTRONIC GOVERNMENT AND PAYMENT SYSTEM DEVELOPMENT

KHUDOYNAZAROV DILSHOD ASHUROVICH

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Banking Tajik National University. 734025, Tajikistan, Buni hisorak, Student Town, E-mail: khudoynazarov.dl@mail.ru.
Телефон: 900625959

OBIDZODA FAZIL SAID

Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking, Tajik National University.
734025, Republic of Tajikistan, Buni Hisorak.

In the article on the payment system, its participants, the organization of non-cash settlement, normative and legal documents regulating this settlement, analyzes were carried out on the current types of non-cash settlement. The development of modern banking technologies, which are the main basis for the improvement of the national payment system and non-cash settlement, are discussed by the authors in the article. The increase in the number of bank accounts is considered an opportunity to expand non-cash settlement, the author has analyzed it very well in the article.

Keywords: payment system, new technologies, prospects for the development of the payment system, reliability and security of the payment system, non-cash settlements, settlement mechanisms.

НАҚШИ БОЗОРИ ГЎШТ ДАР ТАЪМИНИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ МАМЛАКАТ

ПИРИЗОДА ҶАЛИЛ САИД

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, академики институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ

номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: Abdullo Abduloev@bk.ru. Телефон: (+992) 918 59 62 62.

Рушди баъдии бозори гушт ва маҳсулоти гушт бояд ба пойгоҳи моддии техники муосир, таҳия ва татбиқи технологияҳои пурсамару ҳудқор асос ёбад, ки онҳо истифодаи оқилонаи ашёи хом, ихтисори талафот, коркарди бепартови маҳсулоти қассобиро дар назар доранд.

Нақши асосиро дар ташаккули фаъолияти бозори гушт низоми дақиқан таҳияшудаи танзими давлатӣ мебозад, ки бояд ба истехсолкунандагон имкони гирифтани даромади кофӣ, ки барои афзоиши арзани гушт дар бозор, ҳифзи тақозои пардохтпазир, нархҳои баробар ва сатҳи илман собитшудаи истеъмоли гӯшту маҳсулоти гӯшт равона шудааст, муҳайё мекунад.

Тибқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 01.01.2020 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ саршумори чорвои калон 2358301 сар, гусфанду буз 5671844 сар, асп 82005 сар ва 230405 оилаи занбури асал парвариш ёфта истодааст, ки аз он ба хоҷагиҳои ҷамоавӣ ва деҳқонӣ саршумори чорвои калон 166911 сар, гусфанду буз 1037522 сар, асп 21041 сар ва занбури асал 23403 оила рост меояд. Дар соли 2019 бо рушди соҳаи чорводорӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ истеҳсоли гӯшт ба 272,5 ҳазор тонна, шир 1000,6 ҳазор тонна, тухм 725,7 млн дона, пашм 7771 тонна, пилла 768 тонна, асал 4215 тонна ва моҳӣ ба 2749 тонна

баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта истеҳсоли гӯшт 10594 тонна (104,0%), шир 17511 тонна (101,8%), тухм 275,4 млн дона (161,2%), пашм 132 тонна (101,7%), пилла 30 тонна (104,1%), асал 33 тонна (100,8%) ва моҳӣ 667,4 тонна (132,1%) зиёд гардидааст. Дар умум истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ аз 0,8 то 61,2 фоиз зиёд мебошад. Хулоса бозори гӯшт нақши муҳимро дар таъмини амнияти озуқаворӣ мебозад.

Калидвожаҳо: Маҳсулоти кишоварзӣ, бозори озуқаворӣ, соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулот, баҳши кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, бозори гӯшт, маҳсулоти гӯштӣ.

Нақши асосиро дар ташаккули фаъолияти бозори гӯшт низоми дақиқан таҳияшудаи танзими давлатӣ мебозад, ки бояд ба истеҳсолкунандагон имкони гирифтани даромади кофӣ, ки барои афзоиши арзани гӯшт дар бозор, ҳифзи тақозои пардохтпазир, нархҳои баробар ва сатҳи илман собитшудаи истеҳмоли гӯшту маҳсулоти гӯшт равона шудааст, муҳайё мекунад.

Ташаккули бозори минтақавии гӯшт бояд пеш аз ҳама дар рушди шабакаҳои нави фурӯши маҳсулот таҷассум ёбад. Алҳол истеҳсолкунандагон бештар аз шаклҳои пешини таҳрики мол истифода мекунанд. То ҳол муомилоти бартерӣ чун шакли фурӯши маҳсулот боқӣ мондааст. Дар бештари минтақаҳо ташаккули бозори аграрӣ бо тариқи таъсиси бозорҳои яклухти озуқаворӣ ва ашёи хом, инчунин бозорҳои воситаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ барои соҳаи кишоварзӣ анҷом мепазирад.

Бозорҳои яклухти озуқаворӣ дар амал ду навъ мешаванд:

- танзимшаванда — бо ёрии молиявӣ, ташкилӣ ва техники ҳокимияти минтақаҳо ташкил карда мешаванд;

- танзимнашаванда, яъне стихиявӣ, ки истеҳсолкунандагони мол ё миёнаравони хусусӣ ва ташкилоти савдо дар маҳалҳои истеҳсоли маҳсулот ва дар наздикии роҳҳои нақлиёт ташкил мекунанд.

Рушди баъдии бозори гӯшт ва маҳсулоти гӯшт бояд ба пойгоҳи моддии техникии муосир, таҳия ва татбиқи технологияҳои пурсамару ҳудкор асос ёбад, ки онҳо истифодаи оқилонаи ашёи хом, ихтисори талафот, коркарди бепартови маҳсулоти қассобиро дар назар доранд.

Дар соли 2019 истифодаи самарабахши имкониятҳо ба он мусоидат намуд, ки дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ба 27,7 млрд сомони баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта суръати афзоиш 107,1%-ро ташкил дода ин нишондод дар соҳаи растанипарварӣ 107,8% ва ба соҳаи чорводорӣ 105,7% рост меояд.

Тибқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 01.01.2020 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ саршумори чорвои калон 2358301 сар, гусфанду буз 5671844 сар, асп 82005 сар ва 230405 оилаи занбури асал парвариш ёфта истодааст, ки аз он ба хоҷагиҳои ҷамоавӣ ва деҳқонӣ саршумори чорвои калон 166911 сар, гусфанду буз 1037522 сар, асп 21041 сар ва занбури асал 23403 оила рост меояд.

Нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ саршумори чорвои калон 33294 сар (101,4%), гусфанду буз 69903 сар (101,2 %), асп 638 сар (100,8 %), занбури асал 8716 оила (103,9%) ва дар хоҷагиҳои ҷамоавию деҳқонӣ саршумори чорвои калон 2366 сар (101,4 %), гусфанду буз 2828 сар (100,3 %), асп 111 сар (100,5 %) ва занбури асал 866 оила (103,8) % зиёд гардидааст.

Тибқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 01.01.2020 дар хоҷагиҳои ҷамоавӣ ва деҳқонӣ 33638 сар ғӯсола ва 336822 сар барраю бузғола гирифта шудааст, ки ба 100 сар модагов 68 сар ва ба 100 сар меш ва модабуз 90 сари рост меояд.

Дар соли 2019 бо рушди соҳаи чорводорӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ истеҳсоли гӯшт ба 272,5 ҳазор тонна, шир 1000,6 ҳазор тонна, тухм 725,7 млн дона, пашм 7771 тонна, пилла 768 тонна, асал 4215 тонна ва моҳӣ ба 2749 тонна баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта истеҳсоли гӯшт 10594 тонна (104,0%), шир 17511

тонна (101,8%), тухм 275,4 млн дона (161,2%), пашм 132 тонна (101,7%), пилла 30 тонна (104,1%), асал 33 тонна (100,8%) ва моҳӣ 667,4 тонна (132,1%) зиёд гардидааст. Дар умум истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ аз 0,8 то 61,2 фоиз зиёд мебошад.

Нисбат ба соли 2018 дар хоҷагиҳои ҷамоавӣ ва деҳқонӣ истеҳсоли гӯшт 53,5%, шир 3,3 %, тухм 2 маротиба, пашм 5,2 %, пилла 4,6 %, асал 10,9 % ва моҳӣ 43,5 фоиз зиёд гардидааст. Бо усули бордоркунии сунӣ бехтар намудани зоти чорво ва баланд бардоштани маҳсулнокии он дар микёси ҷумҳурӣ 297 адад нуктаҳои бордоркунии сунӣ, аз он 77 адад дар баҳши ҷамъиятӣ ва 220 адад дар баҳши аҳолии ташкил карда шудааст.

Мутобиқи маълумоти оморӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳолати 01.01.2020 бо роҳи бордоркунии ҷуфтӣ ва сунӣ 29148 сар (103 %) модаговҳо бордор карда шуда аз он бордоркунии сунӣ 8419 сар ё 104,1 %-ро ташкил медиҳад.

Бояд тазакурр дод, ки бо пешниҳоди имтиёзҳои андозиву гумрукӣ оид ба рушди соҳаи парандапарварӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои аз ғайриҷаҳонӣ бозмондаи «Мурғи Ҳилол», ҳоло «Ганҷи Ҳилол»-и ноҳияи Файзобод, «Якарча»-и ноҳияи Муъминобод бо номи ҶДММ «Мурғи Муъминобод», «Мавзуна-т»-и ноҳияи Шаҳритус ва якчанд корхонаҳои парандапарварии дигар дар ҷумҳурӣ аз нав ба ғайриҷаҳонӣ шурӯъ намуда, шумораи корхонаҳои парандапарварӣ дар соли 2019, 29 адад зиёд карда шуда микдори онҳо ба 134 адад расонида шуд.

Ин тадбир барои бо ҷойҳои кории доимӣ таъмин гардидани аҳолии, зиёд шудани саршумор, истеҳсоли тухм ва гӯшти паранда дар ҷумҳурӣ мусоидат намуда истодааст.

Нишондиҳандаи муҳими бозор, ки ҳангоми ташаккули бозорҳои минтақавӣ маҳсулот ба ҳисоб бояд гирифт, таносуб аст. Таносуби (конъюнктура) бозори молӣ (marketsituation) дар назарияи иқтисодӣ чун вазъияти бозор дар вақти муайян баррасӣ карда мешавад. Ба нишондиҳандаҳои, ки имкони муайяннамоии вазъияти феълӣ медиҳанд, инҳоро мансуб медонанд: истеҳсол, тақозо ва арза, нишондиҳандаҳои тижоратӣ иқтисодӣ, нарх.

Таносуби бозорҳои аграрии минтақа зерин таъсири тақозо ва арзайи маҳал ташаккул меёбад. Бозорҳои гӯшт ва маҳсулоти гӯшт асосан ба қонеъсозии талаботи минтақавӣ таваҷҷуҳ мекунанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини ҳолати бозор (таносуб) чандирӣ мебошад, ки онро барои дарки амиқи мутобиқати бозор ба тағйироти омилҳои асосии муайянкунандаи тақозо ва арза истифода мебаранд. Дар таҳқиқоти таносуби бозор ҳисоби нишондиҳандаҳои зерини чандирӣ истифода мебаранд:

- Чандирии тақозо аз лиҳози нарх - ҳассосии ҳаҷми тақозо ба молро нисбат ба тағйирёбии нархи он нишон медиҳад;

- Чандирии омехтаи тақозо аз лиҳози нарх - ҳассосии ҳаҷми тақозо ба як молро нисбат ба тағйирёбии нархи моли дигар нишон медиҳад;

- Чандирии нарх аз лиҳози даромад - дараҷаи воқуниши ҳаҷми тақозоро ба тағйирёбии даромади нишон медиҳад;

- Чандирии арза аз лиҳози нарх - ҳассосии ҳаҷми арзайи молро нисбат ба тағйирёбии нархи он нишон медиҳад.

Аввалин бор ҳисоби нишондиҳандаҳои чандирӣ чун унсури таҳлили иқтисодӣ иқтисодшиносии шинохтаи англис Алфред Маршалл ҷорӣ кард.

Гӯшти говро ба мисли ҳама молҳои ҳуруқдорӣ, ба молҳои ғайриҷандир нисбат додан мумкин аст, чунки истеъмолгарон ивазкунандаи муносиби онро надоранд ва бе он воқеан талаботашон қонеъ намешавад. Аммо бояд гуфт, ки гӯшти гов рақобати ҷиддиро аз сӯи намудҳои дигари гӯшт – гӯшти парранда эҳсос мекунад ва таҳлили чандирии омехта аз ивазпазирии ҳамдигарии ин молҳо дарак медиҳад.

Дар шароити вазъикунунии иқтисод баъзе хусусиятҳои гӯшти гов зоҳир мешаванд. Чи тавре, ки Е. Серова қайд мекунад, маҳсулоти гӯштӣ дар бозори муосир чандирии баландро вобаста ба даромади нишон медиҳад: ҳангоми кам шудани даромади тақозо пеш аз ҳама ба ҳамин маҳсулот коҳиш меёбад. Ин далел чунин хусусияти рушди бозори

маҳсулоти ғуштро муайян мекунад: корхонаҳои коркард ба густариши ассортименти маҳсулоти нархаш начандон баланд (масалан, ҳасибҳо) бо истифода аз ашёи хоми нисбатан пастсифат шуруъ менамоянд.

Дар ин замина метавон гуфт, ки бозори ғушт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз дар раванди ташаккулёбӣ қарор дорад. Зимнан дар ташаккули он ба самтҳои зерин махсусан таваҷҷуҳ бояд кард:

- рушди зерсохтори бозори ғушти гов, ки ба хусусиятҳои минтақавии ҷумҳурӣ мувофиқ аст;
- такмили танзими равандҳои шаклгирӣ аз ҷониби мақомоти идораи давлатӣ;
- дастгирии афзалиятноки хоҷагиҳои кишоварзии чорводорӣ ва корхонаҳои коркарди муътадил амалкунанда;
- дар корхонаҳо ташкил кардани низоми маркетинги маҳсулот;
- такмили фаъолияти мониторингӣ баҳри таҳлили тамоюлоти дахлдори рушди бозори аграрии минтақа ва самтҳои стратегии ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар баҳши мазкур.

АДАБИЁТ

1. Предпринимательство в сельском хозяйстве: Правовые и экономические вопросы /под. Ред. Грядова С.И. и Удалова В.А. –М.: ООО Издательскоконсалтинговая компания «ДеКа», 1998. -344с.
2. Петриков А.В. Эволюция аграрных отношений и аграрно-экономическая мысль в России, /в сб. Аграрные доктрины двадцатого столетия: уроки на будущее. М.: 1998. –С. 11-17
3. Мороз. В. Агропромышленное производство Кубани в условиях рыночной экономики. //АПК, экономика, управление. -1995. –С. 3
4. Кабанов В. Д. Анализ эффективности специализации и концентрации производства в животноводстве. // Вестн. Рос. акад. с.-х. наук. — 1992. - №6. -С. 53-56
5. Римская декларация по всемирной продовольственной безопасности// АПК: экономика, управление. -1997. -№2. –С.3-4
6. Макин Г.И. Обеспечение продовольственной безопасности страны в системе объектом управления АПК // Достижения наука техники АПК. 1999. -№5. -С. 8-11
7. Рысьмятов А.З. Проблемы совершенствования структуры производства в регионах АПК в условиях перехода к рынку. Краснодар. КГАУ, 1998. –С. 220.
8. Рысьмятов А.З., Багмут А.А. Агропромышленная операция и перестройка структуры регионального АПК в условиях перехода к рынку. Краснодар. КГАУ, 1994. -145с.

РОЛЬ МЯСНОГО РЫНКА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА СТРАНЫ

ПИРИЗОДА ДЖАЛИЛ САИД

доктор экономических наук, профессор, академик Института экономики и систематических исследований сельскохозяйственного развития Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru. Телефон: (+992) 918 59 62 62.

Дальнейшее развитие рынка мяса и мясопродуктов должно опираться на современную техническую материально-техническую базу, разработку и внедрение эффективных и автоматизированных технологий, включающих рациональное использование сырья, снижение потерь, безотходную переработку мясных продуктов. Основную роль в формировании и функционировании рынка мяса играет тщательно разработанная система государственного регулирования, которая должна предоставить производителям возможность получать достаточный доход, направленный на увеличение предложения мяса на рынке, защиту ликвидного спроса, равного цены и научно обоснованный уровень потребления мяса и мясопродуктов.

По статистическим данным, по состоянию на 01.01.2020 года во всех формах хозяйства поголовье скота составляет 2358301, овец и коз - 5671844, лошадей - 82005, пчелиных семей - 230405, из них в общинных - 166911 голов. и крестьянские хозяйства, овцы, коз - 1037522, лошадей - 21041, пчел - 23403. В 2019 году с развитием животноводческой отрасли во всех формах экономики республики производство мяса достигло 272,5 тыс. тонн, молока 1000,6 тыс. тонн, яиц 725,7 млн. штук, шерсти 7771 тонна, коконов 768 тонн, меда 4215 тонн, рыбы 2749 тонн, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года производство мяса составило 10594 тонн (104,0%), молока 17511 тонн (101,8%), яиц 275,4 млн. штук (161,2%), шерсти 132 тонны (101,7%), коконов 30 тонн (104,1%), меда 33 тонны (100,8%) и рыбы 667,4 тонны (132,1%). В целом производство продукции животноводства увеличено с 0,8 до 61,2 процента. В заключение отметим, что рынок мяса играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности.

Ключевые слова: сельскохозяйственная продукция, продовольственный рынок, аграрный сектор, производство, аграрный сектор, продовольственная безопасность, сельхозпроизводители, мясной рынок, мясные продукты.

THE ROLE OF THE MEAT MARKET IN PROVIDING THE COUNTRY'S FOOD MARKET

PIRIZODA JALIL SAID

doctor of economic sciences, professor, academician of the institute of economics and systematic research of agricultural development of the academy of Agricultural Sciences of Tajikistan

ABDULLOEV ABDURASUL KHALIFAEVICH

candidate of economics, associate professor of the department of finance and insurance of Tajik National University of Tajikistan. 734025, Tajikistan, st. Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Phone: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

Further development of the meat and meat products market should be based on a modern technical and material base, the development and implementation of effective and automated technologies, including the rational use of raw materials, loss reduction, and waste-free processing of meat products. products.

The main role in the formation and functioning of the meat market is played by a carefully developed system of state regulation, which should provide producers with the opportunity to receive sufficient income aimed at increasing the supply of meat on the market, protecting liquid demand, equal prices and a scientifically based level of consumption of meat and meat products.

According to statistics, as of January 1, 2020, in all forms of farming, the number of livestock is 2,358,301, sheep and goats - 5,671,844, horses - 82,005, bee colonies - 230,405, of which in communal farming - 166,911 heads. and peasant farms, sheep, goats - 1037522, horses - 21041, bees - 23403. In 2019, with the development of the livestock industry in all forms of the republic's economy, meat production reached 272.5 thousand tons, milk 1000.6 thousand tons, eggs 725 .7 million pieces, wool. 7771 tons, cocoons 768 tons, honey 4215 tons, fish 2749 tons, compared to the same period last year, meat production amounted to 10594 tons (104.0%), milk 17511 tons (101.8%), eggs 275.4 million. pieces (161.2%), wool 132 tons (101.7%), cocoons 30 tons (104.1%), honey 33 tons (100.8%) and fish 667.4 tons (132.1%). In general, livestock production increased from 0.8 to 61.2 percent. In conclusion, we note that the meat market plays an important role in ensuring food security.

Key words: *agricultural products, food market, agricultural sector, manufacturing, agricultural sector, food security, agricultural producers, meat market, meat products.*

ЧОЙГИРШАВИИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ИҚТИСОДӢ МИЛЛӢ

ҚУРБОНОВ АБДУЛХАЙР КАРИМОВИЧ

д.и.и., профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак. тел: +992917242483.

МАҲМАДАЛИЕВ ҒАЙРАТ НУРМАҲМАДОВИЧ

унвонҷӯии кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тоҷикистон, ш. Душанбе, E-mail: m.gairat@mail.ru

Дар кори мазкур раванди ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар қаламравӣ мамлакати мо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки минтақаҳои озоди иқтисодиро ҳамчун ташаккули раванди хоҷагидорӣ сатҳи минтақавӣ шуморидан мумкин аст, ва онро аз қадим ва дар шароити муосир ҳам чунин меҳисобанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ин минтақаҳо таърихи хело ҳам қадима дошта, ба рушди соҳаи савдо ва дар шароити муосир ба чараёни истеҳсоли ва саноатикунонии давлатметавонад таъсири мусбӣ расонад, ки он ба рушди дигар соҳаҳо мусоидат мекунад.

***Калидвожаҳо:** иқтисодиёт, саноат, андоз, воридот, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, низоми муносибатҳои бозорӣ, рушди босуръати иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ.*

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар низоми муносибатҳои бозорӣ ин пеш аз ҳама ҷалбкунанда, таъминкунандаи сармояи хориҷӣ ба раванди хавасмандгардонӣ соҳаҳои иқтисодӣ ва устувор намудани ҳамкориҳои сатҳи байналмиллалӣ шуда метавонанд. Дар аввали асри XXI рушд ва ташкил намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун қисми ҷудонашудаи муносибатҳои иқтисодӣ байналмиллалӣ баромад менамоянд. Барои бисёр давлатҳо минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди босуръати иқтисодӣ аз ҳисоби ғайриқарбдорӣ савдои баайналмиллалӣ, истифода ва ҷалби сармоягузорӣ ва афзоиши таъмини аҳоли ба ҷойи кори нав дар минтақа ва сатҳи давлат мебошад.

Минтақаҳои озоди иқтисодиро ҳамчун ташаккули раванди хоҷагидорӣ сатҳи минтақавӣ шуморидан мумкин аст, ва онро аз қадим ва дар шароити муосир ҳам чунин меҳисобанд. Олимони америкоӣ М. Фразье ва Р. Рэна чараёни пайдоиш ва нақши минтақаҳои озоди иқтисодиро дар низоми иқтисоди бозорӣ омӯхта чунин, қайд карданд, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ ин яке аз қадимтарин ва дар навбати худ ғояи муосири инсоният дар бахши рушди иқтисодӣ мебошад»[13, с.3-4].

Ҳамин тавр характери қадими доштани минтақаҳои озоди иқтисодиро ба гузаштаи ҳоло ҳам пеш ва ҳоло мансуб доништа мешавад ва он ҳанӯз аз солҳои 166 то давраи мелоди дар давлати Юнон арзи ҳастӣ карда буд. Мақсадаш барои мусоидат кардан ба чараёни савдо, ки дар ҷои муайяни минтақаи озод харидорон аз андоз ва пардохтҳо озод буда иҷроиши ин раванд аз тарафи маъмуриҳои ғайри расмӣ анҷом дода мешавад»[2, с.3-5].

Баъд аз рушд намудани иқтисоди миллӣ дар соли 2009 дар қаламрави мамлакати мо аввалан минтақаи озоди иқтисодӣ дар вилояти Суғд Мои «Суғд» таъсис дода шуд. Ин минтақа дар қисмати ҷануби ғарбии саноатии шаҳри Хучанд ҷойгир шудааст. Дар маҷмӯъ масоҳати он 320 гектарро ташкил медиҳад. Як вақта бо ташкили Мои дар мамлакат дар Кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди андозбандии ин субъектҳоро барои ба танзим давравардан низоми андозбандии муайян муқарар карда шуд. Ҳамин тавр дар моддаи 25 –и Кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми

махсуси андозбандӣ кайд карда шудааст, ки ба низоми махсуси андозбандӣ инҳо дохил мешаванд: - низоми андозбандии фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодӣ»[1, с.25].

Минтақаи дигари озои иқтисодии ин минтақаи «Данғара буда он дар масоҳати 521 гектар ҷой гирифта, яке аз минтақаҳои рушд кардаи иқтисодии мамлакат ҳисобида мешавад». Хусусияти хоси ин минтақа аз он иборат аст, ки дар он корхонаҳои истихроҷ ва коркарди нефт, сохта шудааст. Баъдан истехсоли конструксияҳои таҷҳизотҳои металлӣ, маснуоти пластмассӣ ва коркард ва хушконидаи меваҳо низ ба роҳ монда шудааст.

Ҳамин тавр дар байни минтақаҳои озои иқтисодӣ аз ҳама минтақаи калон аз рӯи масоҳат ин «Данғара» буда бо иқтисоди худ метавонад оянда бо пурра ба фаъолият намудани субъектҳои гуногунро ҳоҷатдорӣ ба иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ расонад.

Минтақаи дигари озои иқтисоди калонтар ин минтақаи «Панҷ» мебошад. Масоҳати ин минтақа беш аз 401,6 гектар буда, аз рӯи характери истехсоли ин минтақа ба бахшҳои тичоратию молиявӣ ва саноатӣ махсус гардонида шудааст. Ин минтақаи иқтисодӣ бештар дорои захираҳои ашёи хом, масусан реги қавртсӣ ва пахта ҳамчун ашёи хомро доро мебошад. Ҳамзамон дорои инфрасохтори инкишофёфта мебошад, ки бе ҷараёни фаъолияти соҳибкорӣ метавонад мусоидат намояд.

Минтақаи озои иқтисоди «Ишқошим», ки дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонсоли 2011 таъсис дода шудааст. Масоҳаташ 200 гектар буда, он характеран дорои иқтисоди ғании рекреатсионӣ мебошад. Иқтисодорон он метавонад ба рушди соҳаи сайёҳӣ ва гидроэнергетика дар вилоят шароит муҳайё буда мусоидат намояд.

Минтақаи дигари наваташкил ин минтақаи озои иқтисодии Кӯлоб мебошад, ва он наонқадар пештар таъсис ёфтааст. Дар шаҳри Кӯлоби Вилояти Хатлон ҷойгир шудааст ва аз рӯи аҳамият бояд ба рушд гардонидани саноати носозӣ дар мамлакат нигаронида мешавад. Дар ин минтақа аслан чунин субъектҳои иқтисодӣ махсусан ба ҷалби сармоя барои коркарди пахта ва истехсоли маҳсулоти насочии тайёр ба роҳ монда мешавад.

Умуман масоҳати ин минтақаи озои иқтисодӣ 309 гектар буда дар он барои кушодани корхонаҳои нави характери истехсоли гуногун дошта, бо имтиёзҳои содироти истифода аз андозбандӣ шакли соддакардашуда бархурдор гардида дорои шароити мусоид ва муфид барои ташкил ва рушди соҳаҳои бофандаги ва коркарди истехсоли шиша мавҷуд мебошад.

Мақсад аз ташкил ва рушди минтақаҳои иқтисодӣ дар мамлакати мо – ин ҷалби сармоя барои таъмин ва ҳавасмандгардонӣ ҷараёни истехсолоти коркард ва тақвияти соҳаи саноат дар шароити амалияҳои иқтисоди индустриали инноватсионӣ ва диверсификатсия истехсоли маҳсулоти саноатидар соҳаҳои иқтисоди миллӣ мебошад.

Маълум аст, ки дар солҳои истиқлоли давлатӣ як қатор давлатҳо бо иқтисодиёти мамлакати мо сармоягузорӣ намуда истодааст.

Давлати Русия вобаста аз минтақаҳои озои иқтисодии мамлакати мо барои амали намудани ихтирокорҳо ҳавасмандгардонӣ, сармоягузорӣ ва устувор гардони муносибатҳои ҳамкори иқтисодиро ҳамасола фаъолона ба роҳ монда истодааст.

Бояд қайд кард, ки ташкили минтақаҳои озои иқтисодӣ набалки ба рушди иқтисоди шароит муҳайё мекунад, балки онҳо боиси рушди минтақа ва ҷалби зиёди сармоя мегардад ва дар ҳамин замина метавонад ба ҳама паҳлуҳои иқтисоди минтақа, махсусан ба ташкили корхона таъмини аҳоли ба ҷойи қори мусоидат мекунад. Минтақаи озои иқтисодӣ Кӯлоб нав таъсис бошад ҳам вобаста ба он моҳи ноябри соли 2003 дар Вилояти Хатлон форуми байналмиллалӣ бахшида ба «Дурнамоҳои рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ баргузор гардид, ки дар он умуман имкониятҳои сармоягузори минтақаҳо муарифи гардида нишон дода шуданд» [9, с.3-4].

Ба ақидаи мо баргузорнамудани чунин чорабиниҳо як заминаи муҳим барои ҷалби ширкатҳои давлатҳои ҳамсоя ва русия гардида, онҳо метавонад дар амалинамоии лоиҳаҳои стратегияи мамлакати мо фаъолона ширкат варзанд. Дар мавриди сохтани корхонаи бофандагӣ дар минтақаи иқтисодӣ Кӯлоб, ки онро қониби давлати Русия ба

ухда гирифтааст, он метавонад зиёда 1000 нафар аҳолии маҳалиро ба ҷойи кор таъмин намояд.

Бояд қайд кард, ки имрӯз соҳаи нассочии ҷумҳурии мо дар марҳилаи эҳёи индустриалӣ – инноватсионӣ ҷорҷубаи муносибатҳои бозорӣ қарор дошта аз ин раванд истифода намоянд ҳамкорӣ ба давлатҳое, ки саноаташон рушд карда аст аз манфиат холи нест. Дар стратегияи рушди саноати нассочи то соли 2030 азнавсозӣ васеъ микӯс беҳтаркуни сифати маҳсулот ва фароҳам овардани шароитҳои ҷолиб барои сармоягузории хориҷиро пешбинӣ карда шудааст. Маълумотҳои омӯрӣ нишон медиҳад, ки имрӯз барои навкунии истеҳсолоти амалкунанда ва бунёди иншоотҳои нав аллакай зиёда аз 100 миллион доллар маблағгузорӣ карда шудааст. Ҳамин тавр дар амалигардони ин равандҳо давлати Русия шарикӣ асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, метавонад ба соҳаҳои саноати мо метавонад технологияҳои пешрафтаро таъмин намуда ва ба ҳамин баробар ба пешбурди содироти молу маҳсулот шароит муҳайё намояд.

Мувофиқан дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ Кӯлоб барои ташкил намудани корхонаҳои ресандаги ва бофандагӣ дар масоҳати 12,5 гектар замин ҷудо шудааст мақсад аз ташкили корхонаҳои саноатӣ ин таъмин намудани аҳолии ба ҷои кор ва паст кардани сатҳи камбизоатии мардуми минтақа ва мамлакат мебошад.

Ба ақидаи мо дар шароити муосир ташкили чунин корхонаҳо ба ҷараёни занҷири ба мисли коркарди пурраи пахта дар дохили мамлакат агар ба роҳ монда шавад. Аз истеҳсоли маҳсулоти босифати нассочӣ метавон бозори дохилӣ ва хориҷиро, ки ба маҳсулоти таъмин намуда ва онро ба хориҷа содирот намуд.

Бояд қайд кард, ки дар ин раванд ба мамлакатаи мо давлати Русия метавонад саҳмгузор бошад. Дар як қатор бунёди инфрасохтори коркади дигар намуди ашёи хом ба мисли пӯст ва пашм бошад, ки он метавонад ба афзоиши содироти маҳсулоти тайёр мусоидат намояд имрӯз бо ноил шудан ба як қатор дастовардҳо дар соҳаи саноат боз як қатор мушкилиҳо мавҷуд мебошад. Ба ақидаи мо дар навбати аввал ин дигаргунсозии таҷҳизотҳои истеҳсолӣ, баъдан давра ба давра зиёд кардани ҳаҷми коркади ашёи хоми дар қаламравӣ мамлакат ва дар охир, ин истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ бо нишонаи миллиро бояд ба роҳ монд.

Ҳамин тавр барои ноил гардидан ба як қатор натиҷаҳои стратегияи давлатӣ фақат дар заминаи амали гардони стратегияи саноатикунонӣ то соли 2030 ҳалли худро меёбад ва бо ин мумкин аст мамлакатаи мо ҷойи устувор дар бозорҳои ҷаҳонӣ пайдо кунад. Дар дохили мамлакат бошад шумораи бо шугъл машғул будагон афзуда, даромади онҳо зиёд гардида, ба баландшавии сатҳи иҷтимоӣ – иқтисодӣ аҳоли мусоидат менамояд.

Дар минтақаи озоди иқтисодӣ «Панҷ» бунёди як қатор коргоҳҳои ба мисли таъмири мошинҳои тамғаи Русӣ, Газ, Камаз ва Урал ба нақша гирифта шудааст. Агар олиҳаи пешниҳод гардида дар ин бахш амали шавад, пас дар оянда мумкин аст истеҳсоли қисмҳои он ба роҳ монд.

Дар баробари ин боз соҳаи ба характери ҷойгиршудаи минтақа хос ба мисли соҳаи саноати сабук махсусан ташкили комбинатҳои абрешими истеҳсоли атлас ва адрасро ба роҳ мондан мумкин аст, чунки дар минтақа шароити парвариши кирмак ҷой дорад ва дар заминаи рушди он ин соҳаи саноати сабукро метавон инкишоф дод.

Бояд қайд кард, ки соли равон Созишномаи Сармоягузорӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати «Tilemaster investment limited» оид ба сохтмон ва ба истифода додани корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ – ороишӣ (кошин) дар минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» баста шуд⁴.

Мақсади амалисозии чунин лоиҳаҳои созишномаи мазкур ҷалби сармоягузорӣ мустақили хориҷӣ ин ҳар чӣ бештар ташкил кардани корхонаҳо ки ба ашёи хоми дохилӣ тавонанд маҳсулотҳои воридотивазкунандаро истеҳсол намояд. Ва дар ҳамин замина аҳолиро бо ҷойи кор таъмин намуда ба раванди саноатикунонии босуръати кишвар мусоидат намоянд.

Мувофиқи созишнома ҳаҷми умумии сармоягузори барои амалисозии лоиҳаи пешбинишуда беш аз 50 млн доллари ИМА-ро таъкил дода муҳлати сохтмони корхона дар минтақа 18 (ҳаҷдаҳ) моҳро бо иқтисодии истеҳсоли 12, 960.000 (дувоздаҳ миллиону нӯхсаду шаст) метри квадратиро дар бар мегирад. Мувофиқи маълумоти расмӣ ба истифода додани ин корхона дар он 500 ҷойи доимии навал ва 1000 ҷойи кори ғайри мустақим ба низомии фаъолияти кори он мусоидат кунанда, таъкил мекарда мешавад.

Ҳамин тавр, ба ақидаи мо, таъкили субъектҳои навал дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ин пеш аз ҳама ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷиро таъкият бахшида, шумораи субъектҳои навал маҳсулоти воридотивазкунандаро ба вучуд оварда, ҷойҳои кори навалро дар минтақаҳо таъмин карда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии соҳаро зиёд намуда, ба рушди иқтисоди миллии мамлакат таъсири мусбӣ мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе, 2022 с. 25.
2. Зименков Р. И. Свободные экономические зоны. М: 2005 с. 5.
3. Раджабов К.К., Ходиев Д.А. Свободные экономические зоны Таджикистана: проблема и перспективы развития (Монография). – Душанбе: «Сино», 2017. -138с.
4. Раджабов К. К. Налоговые льготы в свободных экономических зонах / К. К. Раджабов // Экономическая безопасность национальной экономики: возможности развития и вопросы цифровой экономики: Материалы республиканской научно-практической конференции, Душанбе, 31 октября 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 324-331. – EDN RYDPDI.
5. Раджабов К. К. Роль международных организаций в развитии свободных экономических зон / К. К. Раджабов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 9. – С. 44-48. – EDN NNLLYR.
6. Рахматзаде С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Рахматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.
7. Рахматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Рахматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.
8. Рахматзода, С. Формирование налоговой системы в условиях рыночной экономики / С. Рахматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 299-301.
9. Садои мардум №2-3 (4898 – 4899) 3.01.2025с.
10. Султонбии Р. Государственное и местное управление: учебник / Р. Султонбии. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – 274 с.
11. Султонбии Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбии, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. (ISSN-2413-5151) 2025. № 4 стр. 111-118.
12. Султонбии Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126. – DOI 10.58551/20728115_2024_12_116. – EDN RZAIQZ.
13. Фразье М. Рей Р. Возможности создания зоны свободного предпринимательства в Болгарии Вопросы экономики 1991 №10.

КУРБОНОВ АБДУЛХАИР КАРИМОВИЧ

д.э.н, профессор кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета. Таджикистан, город Душанбе, Студенческий городок, ул. Бунисорак. Тел: +992917242483.

МАХМАДАЛИЕВ ГАЙРАТ НУРМАХМАДОВИЧ

аспирант кафедры экономики и управления Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Таджикистан, город Душанбе, E-mail: m.gairat@mail.ru

В данной работе изучается процесс создания свободных экономических зон в нашей стране. Авторы отмечают, что свободные экономические зоны можно рассматривать как форму регионального экономического развития, которая существовала с древнейших времен и в современных условиях.

Исследования показывают, что эти регионы имеют очень древнюю историю и могут оказать положительное влияние на развитие торговли, а в современных условиях - на процесс производства и индустриализации государства, что в свою очередь способствует развитию других отраслей.

Ключевые слова: экономика, промышленность, налоги, импорт, свободные экономические зоны, система рыночных отношений, быстрый экономический рост, инвестиционная привлекательность.

KURBONOV ABDULKHAIR KARIMOVICH

doctor of economics, professor of the department of economic analysis and audit of the Tajik National University. Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Hisorak Street. Phone: +992917242483.

MAKHMADALIEV GAIRAT NURMAHMADOVICH

postgraduate student of the department of economics and management of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tajikistan, Dushanbe, E-mail: m.gairat@mail.ru

This paper examines the process of creating free economic zones in our country. The authors note that free economic zones can be considered as a form of regional economic development that has existed since ancient times and in modern conditions.

Research shows that these regions have a very ancient history and can have a positive impact on the development of trade, and in modern conditions - on the process of production and industrialization of the state, which in turn contributes to the development of other industries.

Keywords: economy, industry, taxes, import, free economic zones, market relations system, rapid economic growth, investment attractiveness.

НАҚШИ РАҚАМИГАРДОНӢ ДАР САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

ШАМСЗОДА ИЛӢСӢОН САФАР

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918-78-89-38; E-mail: shamsov1976@mail.ru

ҲАМИДОВ ЭҲСОНИДДИН АМИРХОНОВИЧ

докторанти PhD-кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 903-33-35-09. E-mail: hamidehson@gmail.com

Дар мақола нақши рақамигардонӣ дар самаранокӣ идоракунии иқтисоди миллӣ баррасӣ мешавад. Рақамигардонӣ ҳамчун раванд бо истифодаи технологияҳои нав, аз ҷумла зеҳни сунъӣ, интернетӣ ашъ (IoT), блокчейн ва маълумоти калон (Big Data), ба беҳтаршавии идоракунии иқтисодӣ мусоидат мекунад. Тавассути рушди инфрасохтори рақамӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ, кишварҳо метавонанд сатҳи шаффофият, самаранокӣ идоракунии ва коҳиши коррупсияро таъмин намоянд. Таҳқиқоти анҷомишуда нишон медиҳанд, ки рақамигардонӣ метавонад суръати қабули қарорҳоро беҳтар намуда, имкониятҳои нави иқтисодиро фароҳам оварад. Дар ин замина, таҷрибаи кишварҳои пешрафта, аз ҷумла Чин, Кореяи Ҷанубӣ ва Эстония, мавриди таҳлил қарор гирифта, аҳамияти рақамигардонӣ дар рушди иқтисоди рақамӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, зеҳни сунъӣ, иттилоот, рақамикунонӣ, технология, интернет, самаранокӣ, таҳлили молиявӣ.

Дар замони муосир, рушди иқтисоди миллӣ ҳар як кишвар бидуни рақамигардонии низомҳои идоракунии он ғайриимкон мебошад. Ин равандест, ки ба воситаи он технологияҳои рақамӣ ба идоракунии иқтисоди миллӣ ворид карда мешаванд, КИ дар самаранокӣ қабули қарорҳо, оптимизатсияи захираҳо ва шаффофияти фаъолияти иқтисодӣ нақши муҳим мебошад.

Бо пешрафти технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК), кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ ба рақамигардонии иқтисоди худ тавачҷуҳи махсус медиҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои татбиқи стратегияҳои рақамигардонӣ ва инкишофи иқтисоди рақамӣ қадамҳои устувор мегузарад.

Рақамигардонии иқтисоди миллӣ маҷмӯи равандҳо ва технологияҳоро дар бар мегирад, ки ба воситаи онҳо автоматизатсия, таҳлил ва идоракунии самаранокӣ захираҳо имконпазир мегардад. Ин раванд бо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, аз ҷумла зеҳни сунъӣ, интернетӣ ашъ (IoT), блокчейн, системаҳои иттилоотӣ идоракунии ва базаи маълумоти калон (Big Data), иқтисоди миллиро ба самти рақамӣ таҳрик медиҳад. Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, рақамигардонӣ метавонад ба 30-40% афзоиши самаранокӣ идоракунии дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ мусоидат намояд.

Яке аз ҷанбаҳои калидӣ дар ин раванд рушди инфрасохтори рақамӣ ва таъмини дастрасии фарогир ба технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Тибқи маълумоти Иттиҳоди Байналмилалии Телекоммуникатсия (ITU), кишварҳое, ки ба инфрасохтори рақамӣ сармоягузорӣ мекунанд, метавонанд сатҳи ММД-и худро то 5% афзоиш диҳанд. Масалан, Чин ва Кореяи Ҷанубӣ бо истифода аз стратегияи рақамигардонӣ тавонистанд суръати рушди иқтисодии худро ба таври назаррас баланд бардоранд. Дар Чин, рақамигардонӣ боиси афзоиши ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД то 40% гардид, дар ҳоле ки Кореяи Ҷанубӣ тавассути сармоягузорӣ ба ТИК ва платформаҳои рақамӣ ММД-и худро солона то 3,5% афзоиш додааст. Илова бар ин, дар

Эстония, ки яке аз пешсафон дар рақамигардонии иқтисод ба ҳисоб меравад, 99% хизматрасониҳои давлатӣ онлайн дастрас буда, ин амалият хароҷоти давлатиро ба таври назаррас коҳиш додааст.

Илова бар ин, рақамигардонӣ метавонад ба шаффофияти иқтисодӣ, коҳиши бюрократия ва баланд бардоштани сатҳи самаранокии кор таъсири мусбат расонад. Омори Евростат нишон медиҳад, ки истифодаи технологияи рақамӣ метавонад вақти коркарди ҳуҷҷатҳои давлатӣ ва раванди қабули қарорҳоро то 60% коҳиш диҳад. Аз ин рӯ, таҳияи стратегияҳои давлатӣ барои рақамигардонии иқтисоди миллӣ бояд на танҳо ба татбиқи технологияҳо, балки ба омӯзиш, рушди кадрҳо ва беҳтарсозии заминаи қонунгузорӣ нигаронида шавад.

Нақши рақамигардонӣ дар самаранокии идоракунии иқтисоди миллӣ ҳамчун як ҷузъи муҳими раванди иқтисодии муосир дар ҷаҳони имрӯза ҳисобида мешавад. Рақамигардонӣ на танҳо ба омода кардани иқтисод барои ворид кардани технологияи нави рақамӣ вобаста аст, балки ба рушди муосир ва самаранокии қарорҳои иқтисодӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии давлатӣ ва корхонаҳо низ таъсир мерасонад.

Рақамигардонӣ метавонад қабули қарорҳоро дар сатҳҳои гуногуни идоракунии иқтисодӣ осонтар ва самараноктар кунад. Бо истифодаи технологияҳои нав, хусусан Big Data ва маҳсулоти замонавии таҳлилӣ давлатҳо ва ташкилотҳо метавонанд иттилоотро зудтар ҷамъоварӣ ва таҳлил кунанд, ки барои қабули қарорҳои иқтисодӣ, ба монанди таҳияи бучети давлат, сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтор муфид аст.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар сохтори истеҳсоли молу маҳсулот доимо тағйирот ворид намуда, шаклҳои нави пешниҳоди хизматҳоро бо назардошти мубраммиат гардидани иқтисодиёти рақамӣ тақозо менамояд [1, 145].

Технологияҳои рақамӣ ба идоракунии давлатӣ шароит фароҳам меоварад то қарорҳои фаврӣ ва мувофиқ ба шароити зиндагӣ қабул карда шавад. Масалан, истифодаи платформҳои Cloud Computing ва Internet of Things (IoT) дар мониторинг ва таҳлили амалиёти иқтисодӣ.

Рақамигардонӣ боиси зиёд шудани шаффофият ва коҳиши коррупсия дар идоракунии иқтисоди миллӣ мегардад. Барои мисол, истифодаи blockchain дар молия ва музди меҳнат, ки натиҷаҳои ҳамоҳанг ва бенуксонро таъмин мекунад, метавонад ба коҳиш ёфтани кӯшишҳои коррупсионӣ кӯмак кунад. Истифодаи рамзгузори рақамӣ ва хатҳои интиқолии пурра муҳофизатшуда ҳамчунин метавонад ба ҳаёти иқтисодӣ ва хизматрасонии давлатии шаффофият ва эътимодноӣ таъсир бахшад.

Рақамигардонӣ имконият медиҳад, ки маълумот дар бораи вазъи иқтисодӣ, захираҳо, талабот ва арзани тамоми бахшҳои иқтисод бо суръат ва самаранокӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил шавад. Ин маъзари додани ҳатогиҳои арзёбӣ ва қабули қарорҳои беҳтар, ки асоси иқтисоди миллӣ доранд, мекунад.

Системаи иттилоотии миллии иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ метавонанд ба фароҳам овардани платформаҳои маълумотие кӯмак кунанд, ки дар он маълумот оид ба тамоми равандҳои иқтисодӣ ҷамъоварӣ мешавад ва барои таҳлили амиқ ва дуруст истифода мешавад. Барои намуна, Data Warehousing барои ҷамъовари маълумоти калон ва Data Mining барои ёфтани пайвандҳои пинҳонии маълумотҳо.

Истифодаи расмӣ платформаҳои рақамӣ барои беҳтар кардани тавонмандии таҳлили иқтисодӣ ва фаъолияти идоракунии давлат ба кӯмак мерасонад. Бояд гуфт, ки сохтани равандҳои иттилоотии анимӣ бо ҳамаи вазифаҳои иқтисодӣ як ҷузъи муҳими фаъолияти идоракунии иқтисодӣ мебошад.

Нақши рақамигардонӣ дар самаранокии идоракунии иқтисоди миллӣ як тағйироти муҳими муосир аст, ки имкониятҳои назаррас барои беҳтар кардани рушд ва устувории иқтисодӣ фароҳам меорад. Таъсири асосии рақамигардонӣ дар ба роҳ мондани равандҳои мутамаркази таҳлил ва қабули қарорҳо аст, ки муассирии ҳамаҷонибаи идоракуниро таъмин менамояд. Бо истифодаи технологияи рақамӣ, кишварҳо метавонанд равандҳои иқтисодиро шифоф ва намоянд, ки ба нигоҳдории беҳтар ва раван кардани маблағгузорӣ кӯмак мекунад.

Рақамигардонӣ имкони назорат ва таҳлили амиқи маълумотро медиҳад, ки дар қарорҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ кӯмак мерасонад.

Аз ҷониби дигар, рақамигардонӣ барои рушди иқтисоди рақамии миллий як муҳаррики қавӣ аст. Технологияҳои нав ба рушди соҳаҳои калидии иқтисод, ба монанди молия, иттилоот, соҳаи тиб, нақлиёт ва маориф кӯмак мерасонанд. Ин тадбирҳои рақамии инфрасохтор дар кишварҳои пешрафта нишон доданд, ки метавонанд мустақилона рушд ёбанд, ки натиҷаҳои муассирро дар иҷрои қарорҳо ва стратегияҳо ба бор меоранд. Рақамигардонӣ инчунин ба тадқиқот ва таҳлили ҳамгироии иқтисоди миллий кӯмак мекунад, ки натиҷаҳои дурусти маълумот ва таҳлилро таъмин мекунад.

Рақамигардонӣ ба ташкилотҳо ва корхонаҳо имкон медиҳад, ки хидматҳои беҳтари онлайн ва расмии марбут ба сиёсати давлатӣ пешниҳод кунанд. Онҳо метавонанд маълумоти таҷрибавӣ ва таҳлили нуксонҳоро иҷро кунанд, ки ба коҳиши хатар ва ворид кардани таҳлилҳои дуруст дар самти иқтисоди миллий мусоидат менамоянд. Бо ин роҳ, рақамигардонӣ на танҳо барои идоракунии иқтисоди миллий муҳим аст, балки метавонад самаранокии фаъолияти давлат ва идоракунии зерсохторҳоро низ баланд бардорад.

Ҳамчунин, рақамигардонӣ имконият медиҳад, ки ба сиёсати давлатӣ стратегияи муосир тарҳрезӣ шавад. Бо истифодаи маълумоти дуруст ва такмилгардида, қарорҳои давлатӣ метавонанд дар зуд ва самараноктар қабул шаванд, ки ба рушди соҳаҳои иқтисод оварда мерасонад. Инчунин, кӯмакрасонии рақамигардонӣ дар таъмини имкониятҳои беҳтар барои аҳолии камбизоат ва доду гирифт бо ҳамаи соҳаҳо дар кишвар муҳим аст.

Ин таъсири иқтидорҳои рақамии барои идоракунии иқтисодӣ на танҳо ба таҳлили молиявӣ, балки ба густариши як стратегияи пурра дар тамоми низоми давлат низ кӯмак мерасонад. Таҳлили динамикӣ ба ташкилотҳо ва ширкатҳо барои иҷрои беҳтари тадбирҳо дар ҷодаи иқтисоди рақамии муосир кӯмак мекунад.

Нақши рақамигардонӣ дар самаранокии идоракунии иқтисоди миллий ин як раванди муҳим барои ҳамоҳанг кардани тамоми стратегияи иқтисодӣ дар оянда мебошад. Рақамигардонӣ метавонад воситаи асосии мубориза бо мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ба монанди камбизоатӣ, бӯҳрони молиявӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р.Р. Переориентация механизма государственно-частного партнерства в условиях цифровизации рынка услуг Таджикистана. Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства. Выпуск 10: сборник научных трудов / под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. – Симферополь: ИП Хотеева Л.В., 2024. – С.145

2. Глазьев С.Ю. Перспективы становления в мире нового VI технологического уклада // Мир (Модернизация. Инновации. Развитие). 2010. №2. С. 4–10.

3. Выжимова Н.Г., Иванова Е.Ю., Колесниченко Е.А. Цифровизация управления как фактор развития современного государства // Бюллетень науки и практики. 2018. Т. 4. № 5. С. 465–73.

4. Ибрагимов Х.А., Одинаев М.А. Особенности государственного регулирования формирования и распределения доходов населения/ Ибрагимов Х.А., Одинаев М.А // Проблемы перехода к системе национальных счетов и совершенствование методологии расчета статистических показателей. Материалы республиканской научно-практической конференции (г. Душанбе, 10 апреля 2019г.). ст. 209-215

5. Рахматзода С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Рахматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80.

6. Саттаров А.Ч., Табарзода О.С. Рақамикунонии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳлили омории он дар рейтингҳои байналмиллалӣ. Маҷаллаи илмӣ “Тоҷикистон иқтисод ва идора” 2020 №4. С.42-48.

7. Султонбии Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбии // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет. 2023. – С. 239-243.

8. Султонбии Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбии, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2025. № 4. – С.111-118.

9. Султонбии Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126.

10. Табарзода О.С., Расулов А.Р. Современные перспективы развития мобильных платежей в системе электронных платежей// Научн. журнал «Таджикистан: экономика и управление». 2021. №1. С. 39-49.

11. Юсупов Ш.Н. Анализ состояния конкурентоспособности рабочей силы на рынке труда Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: 2016. - № 2/10 (219). - С.190-196.

12. Юсупов Ш.Н. Обеспечение конкурентоспособности рабочей силы на целевом рынке труда: методологические аспекты //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: 2017. - № 1. - С.13-18.

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКОЙ

ШАМСЗОДА ИЛЁСДЖОН САФАР

доктор экономических наук, профессор кафедры информационных систем в экономике Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918-78-89-38; E-mail: shamsov1976@mail.ru

ХАМИДОВ ЭХСОНИДДИН АМИРХОНОВИЧ

аспирант PhD кафедры информационных систем в экономике Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Тел.: 903-33-35-09. E-mail: hamidehson@gmail.com

В статье рассматривается роль цифровизации в повышении эффективности управления национальной экономикой. Цифровизация как процесс, основанный на использовании новых технологий, включая искусственный интеллект, Интернет вещей (IoT), блокчейн и большие данные (Big Data), способствует улучшению экономического управления. Развитие цифровой инфраструктуры и внедрение информационных технологий позволяют обеспечить прозрачность, повысить эффективность управления и снизить уровень коррупции. Проведенные исследования показывают, что цифровизация ускоряет процесс принятия решений и открывает новые экономические возможности. В этом контексте анализируется опыт передовых стран, таких как Китай, Южная Корея и Эстония, подчеркивая значимость цифровой трансформации для развития цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, искусственный интеллект, информация, цифровизация, технология, интернет, эффективность, финансовый анализ.

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE EFFICIENCY OF NATIONAL ECONOMIC MANAGEMENT

SHAMZODA ILYOSJON SAFAR

doctor of economics, professor at the department of information systems in economics, tajik national university. address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 17. phone: (+992) 918-78-89-38; e-mail: shamsov1976@mail.ru

HAMIDOV EHSOONIDDIN AMIRKHONOVICH

phd student at the department of information systems in economics, tajik national university. address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 17. phone: 903-33-35-09. e-mail: hamidehson@gmail.com

The article examines the role of digitalization in enhancing the efficiency of national economic management. Digitalization, as a process based on the use of new technologies, including artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), blockchain, and big data, contributes to improving economic governance. The development of digital infrastructure and the implementation of information technologies ensure transparency, increase management efficiency, and reduce corruption levels. Research shows that digitalization accelerates decision-making processes and opens new economic opportunities. In this context, the experience of leading countries such as China, South Korea, and Estonia is analyzed, emphasizing the importance of digital transformation for the development of the digital economy.

Keywords: digital economy, artificial intelligence, information, digitalization, technology, internet, efficiency, financial analysis.

МУШКИЛОТИ ИДОРАКУНИИ КАС ВА ПАЙГИРИИ САМТҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

ТАҒОЕВ ҶУМЪАХОН ҲАМРОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, E-mail: tagoev-d@mail.ru Тел: (+992) 918 90 68 73

БАХТИЁРИ ИЗАТУЛЛО МУРОДЗОДА

номзади илмҳои иқтисодӣ, ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992) 908 00
58 91

Дар мақолаи мазкур аз таҳлили таҷрибаҳо ва назарияҳои ба тақмили низоми идоракунии КАС, аз ҷумла КАО натиҷагирӣ шудааст, ки дар миёни системаҳои идоракунии комплекси агросаноатӣ мақоми махсусро идоракунии давлатӣ ишғол менамояд. Хусусан, дар шароити бозор нақши органҳои идоракунии давлатӣ баланд мегардад, аммо қобили қайд аст, ки ин аз ҳисоби афзоиши нақши танзими давлатии механизми хоҷагидорӣ мебошад. Яъне, дар шароити бозор давлат механизми хоҷагидории КАС-ро тавассути фишангҳои иқтисодӣ танзим менамояд. Аз ин рӯ, дар

мақола таъкид гардидааст, ки нақши нави давлат ҳамчун субъекти идоракунӣ ба таври асосӣ дар танзими истеҳсолот, координатсияи алоқаҳои байнисоҳавӣ ва чараёнҳои рушди КАС, аз ҷумла КАО ба манфиати тамоми ҷомеа мебошад.

Калидвожаҳо: *комплексӣ агросаноатӣ, комплексӣ озуқаворӣ, сиёсати давлатӣ, бехатарии иқтисодӣ, бехатарии озуқаворӣ, низоми идоракунӣ, идоракунии давлатӣ, механизми танзими давлатӣ.*

Дар шароити имрӯза тамоюлҳои ҷаҳонишавии хоҷагии ҷаҳонӣ ва ҳамгироии дар иқтисодиёти минтақаҳо ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, саъю кӯшиши давлатҳо барои ҳифзи мустақилият ва ягонагӣ, манфиат ва ҳуқуқҳои худ ва бадастоварии рушди устувор ва бехатарии озуқаворӣ қобили қабул мебошад. Ин ҳадафҳоро аксари мамлакатҳо бо роҳи таҳияи стратегияҳои миллии рушд барои давраҳои гуногуни замон мавриди иҷро қарор медиҳанд.

Дар байни мушкилоти зикршуда рушди устувори комплексӣ агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Арзёбии қаблии иқтисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки афзоиши мунтазами аҳоли, афзоиши бекорӣ, баландшавии нархи захираҳои нерӯи энергетикӣ ва истифодаи ғайрисарфаронаи захираҳои заминӣ об дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон бо зиёдшавии нархҳои маҳсулоти хӯрокворӣ оварда расонидааст. Вобаста ба ин сектори аграрӣ, аз он ҷумла дар КАС Ҷумҳурии Тоҷикистон барои он ки ҷавобгӯи талаботи афзояндаи озуқаворӣ аҳолии кишвар шавад, бояд ба рушди мунтазами устувор ноил гардад. Бояд қайд кард, ки аз рӯи ҳисса дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳоли, таъмини саноат бо ашёи хоми ватанӣ ва аз рӯи шумораи аҳолии машғули кор дар сектори аграрӣ, имрӯз ҳам ин соҳа яке аз соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар ин радиф, идоракунӣ комплексӣ агросаноатӣ бояд ҳамчун чараёни меҳнати фаъолу мақсаднок ба самти муайянкунии мақсади амалқарди истеҳсолоти агросаноатӣ вобаста аз шароити қонуниятҳои инкишофи он ба самти зерин равона карда шавад: мувофиқати таносубҳои истеҳсолӣ, ҳамбастагӣ ва алоқамандии мувофиқ миёни қисмҳои таркибии алоҳида, унсурҳои системаи идоракунӣ, таъмини тараққиёти мунтазаму баробари доираҳо ва соҳаҳои КАС, ташкили кори коркунони дар чараёни интегратсия ва кооператсия иштироккунанда, танзими фаъолияти иқтисодии субъектҳои идоракунӣ дар фосилаҳои муайяни вақт ва ҳудудҳои муайян. Дар зери мафҳуми танзими муносибатҳои истеҳсолӣ дар КАС чараёни барқароркунии системаи ташкили оқилонаю ҳуқуқи идоракунӣ ва алоқаҳои иқтисодӣ миёни субъектҳою объектҳои идоракунӣ КАС фаҳмида мешавад. Мафҳуми ташкили идоракунӣ дар маънои аслии худ мафҳуми хеле ҳам васеъ мебошад. Аввалан, ташкили идоракунӣ дар КАС ё худ дар дигар соҳаҳои бо ҳам алоқамандии иқтисодӣ маънои тартиб, мувофиқат, таъсир ва алоқамандии байниҳамдигарии субъекту объектҳои идоракунӣ ва унсурҳои системаи идоракуниро мефаҳмонад. Бо чунин тарз ба роҳ мондани ташкили идоракунӣ ба тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии деҳот таъсири бевосита дорад.

Хусусияти хоси идоракунӣ даврони гузариш ба бозор ин танзими бошууронаи чараёнҳои истеҳсолӣ дар базаи механизми иқтисодии хоҷагидорӣ мебошад, ки манфиати кулли аъзоёни ташкилотро дифоъ менамояд. Дар ин замон соҳиби моликият, воситаҳои истеҳсолот ҳуди истеҳсолкунандагон мегарданд, ки асоси ҳавасмандии иқтисодии онҳо гирифтани фоида дар асоси васеъкунии истеҳсолот мебошад. Дар ин раванд, усули идоракунӣ маъмурӣ ва вазоифи он ҷои ҳудро ба усулҳои иқтисодии идоракунӣ медиҳанд.

Ташкили хоҷагидорӣ шакл ва усулҳои фаъолияти истеҳсолии коркунонро бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои бехтарин муайян мекунад. Дар ташкили меҳнат, яъне фаъолияти истеҳсолии худ коркунон озод нестанд, онҳо танҳо корхоро иҷро мекунанд, ки органҳои идоракунӣ дар якҷоягӣ барои идоракунӣ истеҳсолот қабул

намуданд. Дар шакли умумӣ тайёр набудани қисмати зиёди кадрҳои дастгоҳи идоракунии бевосита ташаккулёбии сохтори идоракунии ба шароити бозор мувофиқро садди роҳ мешуданд. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар шароити кунунӣ концепсияи нави принципалии ташкили идоракунии КАС лозим аст. Дар ин концепсия вобаста аз тағйиротҳои дар системаи идоракунии мамлакат ба вучуд омада, нақши давлат бояд таҷдиди назар карда шавад. Принципиҳои асосии ин концепсия, ки комплекси агросаноатиро ҳамчун як низоми идоракунии бутун муариффӣ менамояд, бояд инҳо бошанд: - гузариши давлат аз функсияи идоракунии соҳаҳо ва корхонаҳо ба танзими истехсолоти агросаноатӣ ва алоқаҳои байнисоҳавӣ ва байниминтақавии он; - ба таври дақиқ муайян намудани тамоми объектҳои идоракунии вобаста аз шакли молияи (давлатӣ, кооперативӣ, хусусӣ); - ба таври дақиқ муайян намудани функсияҳои идоракунии давлатӣ миёни органҳои иҷроияи маҳаллӣ ва вазорати кишоварзӣ дигар кумитаҳои давлатии дахлдор.

Муҳимтарин ҳолати принципалии концепсияи идоракунии КАС ин амалкарди мунтазами функсияҳои ба таври объективӣ барои идоракунии зарурӣ мебошанд. Бо мақсади ҳарчӣ бехтар намудани идоракунии объектҳои давлатии КАС ин объектҳо ба уҳдаи Вазорати кишоварзӣ гузаронидан лозим аст. Ёрдампулиҳои аз ҷониби бучети давлатӣ барои комплекси агросаноатӣ ҷудошуда, хусусан барномаҳои мақсаднок, гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ ва дигар ҷорабиниҳо бояд характери бевосита бо корхонаи зарурӣ расониданро дошта бошанд.

Яке аз самтҳои ниҳоят муҳими идоракунии ҷараёнҳои иқтисодӣ истехсолӣ дар доираи комплекси агроозукаворӣ ин мушкilotи идоракунии ҷараёнҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои ин комплекс махсуб меёбад. Таъмини ҷараёни мунтазами тақрибистехсоли фондҳои асосии корхонаҳо аз ҳисоби саривақт барқароршавии онҳо ба даст оварда мешавад. Яке аз шартҳои асосии афзоиши сифатӣ микдории иқтидорҳои истехсоли корхонаҳои кишоварзӣ, нигоҳ доштани пастравии истехсолот, истехсоли маҳсулоти босифати ба рақобат тобовар ва ба даст овардани фоидаи максималӣ ин фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Барои фаъолгардонии фаъолияти сармоягузории корхонаҳо мавҷудияти сарчашмаҳои молиякунонӣ шарти муҳим ба шумор меравад. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ на ҳама вақт корхонаҳо имконияти аз ҳисоби худ сармоягузорӣ карданро соҳиб ҳастанд. Ҳамзамон таҷрибаи ҷалби сармоягузoron аз он шаҳодат медиҳад, ки на ҳама роҳбарони корхонаҳои кишоварзӣ оид ба паҳлӯҳои мусбӣи манфии сарчашмаҳои молиякунонии сармоягузориҳо маълумоти аниқ доранд.

Дар ҳамин радиф мушкilotи дигаре, ки иқтисодчиён - таҳлилгарон ва аспирантону докторантҳои ҷумҳуриро ба ташвиш овардааст ин масъалаи маводи омори расмӣи ҷумҳуриро мутолиа карда, дар бораи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар ҷумҳурӣ маълумот аниқ пайдо карда натавонистани онҳо мебошад. Зеро дар омори расмӣи ҳаҷми сармоягузориҳо ба капитали асосӣ дар алоҳидагӣ дода шудааст ва инвеститсияҳои хориҷӣ бошанд дар дигар бахш баҳодиҳӣ гардидаанд. Паҳлӯи дигари норавшани ин масъала он аст, ки охир сармоягузориҳо (инвеститсияҳо) ин танҳо сармоягузориҳо ба капитали асосӣ нестанд. Бо ибораи дигар маводи омори расмиро мутолиа карда, мо дар бораи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, сохтори умумии сармоягузориҳо (воқеӣ, молиявӣ), ҳиссаи сармоягузориҳо дар МУД маълумоти аниқро пайдо карда наметавонем, то ин ки оид ба вазъи иқтисодиёти ҷумҳурӣ натиҷагирӣ намоём. Иқтисодчиён инвеститсияҳоро локомотиве меноманд, ки вагонҳои пурбор (соҳаҳои иқтисодиёт)-ро ба сӯи пеш мекашанд. Инчониб, сиёсати иқтисодӣ, аз ҷумла аз сиёсати сармоягузории давлат ва ҳукумати кишварро ҷонибдорем ва натиҷаҳои ниҳони онро, ки дар бунёди иқтидорҳои нави истехсолӣ ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ таҷассум ёфта истодаанд, дида истодаем. Аз ин рӯ, умед дорем, ки ба инобат гирифтани ҳаллу фасл намудани мушкilotи дар бахши баҳисобгирии сармоягузориҳо ва таснифоти сарчашмаҳои молиякунонии онҳо, ки дар омори расмӣ ҷой доранд, боиси боз ҳам

самараноктар истифодабарии сармоягузориҳо дар доираи макроиктисодиёт гардида, дар доираи корхонаҳо ба таъмини истифодаи самараноки инвестицияҳо (махсусан маблағҳои аз ҷониби давлат ҷудошаванда) мусоидат менамоянд. Зеро бидуни сармоягузориҳо ва истифодаи самаранок мақсадноки онҳо ягон ислохот, бахусус ислохот дар низоми идоракунии КАС ё комплекси агроозукаворӣ ба таври оқилона ва самаранок буда наметавонад.

Дар доираи тақмили низоми идоракунии КАС, аз ҷумла комплекси озукаворӣ он омӯзишу таҳлили таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ягон давлати дунё аз тамоми намуди захираҳо ба қадри кофӣ таъмин нест. Яъне, дар ҳудуди як мамлакат мумкин аст, ки як намуди захираҳо зиёд, дуввумӣ камёфт ва саввумӣ маҳдуд бошанд. Аз ин рӯ, ҳар як давлат кӯшиш мекунад, ки аз захираҳои дар ихтиёраш буда, махсусан, аз захираҳои камёфт ва захираҳои маҳдуд самаранок истифода намояд. Маҳдудияти захираҳо, аз он ҷумла, маҳдудиятҳои технологию экологӣ ҳангоми истифодаи захираҳо мушкилоти истехсоли миқдори зарурии молу хизматҳоро ба вучуд меоварад. Ҳамзамон набудани як низоми мукамалгардидаи якдигарро ивазнамоии захираҳо боиси аз меъёр зиёд истифодашавии ин ва ё он намуди захираҳои мавҷуда мегардад. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи намудҳои нави захираҳо ва бунёди шароитҳои мувофиқ барои аз потенсиал ба сарчашма табдилёбии онҳо яке аз вазифаҳои муҳимтарини иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар мавриди тағйиротҳо дар низоми КАС ва комплекси агроозукаворӣ ҷумҳурӣ амалишаванда масъалаи дар боло зикршуда, махсусан идоракунии захираҳои об ва заминҳои кишоварзӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Зеро заминаи асосии таппакул ва равнаки комплекси агроозукаворӣ, пеш аз ҳама ин ду сарват маҳсуб меёбанд.

Натиҷаи таҳлилу таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки камбудии асосии системаи идоракунии давлатӣ дар комплекси агросаноатӣ ҷунинанд:

- даст кашидани давлат аз функсияҳои идоракунии истехсолоти агросаноатӣ, хусусан таъсири давлат ба муносибатҳои байнисоҳавӣ кам шуда, мувозинат дар мубодилаи байни соҳаи кишоварзӣ ва саноат қариб, ки вучуд надорад;
- ба инобат нагирифтани вазъи дар истехсолоти кишоварзӣ ба амаломеда ва хусусиятҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои алоҳида ҳангоми гузаронидани ислохотҳои иқтисодӣ;
- мавҷуд набудани марҳилаҳо дар тағйиротҳои дар истехсолоти кишоварзӣ ба вучудомеда ва ба инобат нагирифтани омилҳои иҷтимоӣ.

АДАБИЁТ

1. Бахтиери И. М. Дурнамои рушди стратегии комплекси озукаворӣ ҷумҳурӣ дар низоми комплекси агросаноатӣ / И. М. Бахтиери, Ҷ. Ҳ. Тағоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 5. – Р. 61-70. – EDN LBCGPC.
2. Бахтиери И. М. Тақмили низоми идоракунии КАС - самти муҳими рушди комплекси озукаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / И. М. Бахтиери // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 10-1. – Р. 113-122. – EDN KGUSIW
3. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан. Монография – Воронеж: Истоки, 2008. – 218 с.
4. Курбонзода М.Р. Совершенствование механизма формирования и развития кооперационно-интегрируемых структур в хлопковом подкомплексе / дис. д.э.н., по специальности 08.00.05., 2021. – 294 с.
5. Тағоев Д.Х. Повышение эффективности управления инвестиционными проектами на предприятиях агропромышленного комплекса / Д.Х. Тағоев, Т. Т. Файзуллоев. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 168 с. – ISBN 9789998536104 . – EDN ARYGCH;

6. Тагоев Ч.Х., Наврӯзи Н. Рушди системаи идоракунии ҷаъолияти инноватсионӣ дар КАС-и минтақа (дар маводҳои вилояти Хатлон). Монография. - Душанбе, 2021. - 189саҳ.

7. Фасехзода И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулотӣ он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасехзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2020, №7. – С. 214-218.

8. Файзуллоев Т. Т. Направление развития эффективного управления инвестиционными проектами на предприятиях АПК / Т. Т. Файзуллоев, Д. Х. Тагоев // Цивилизационная стратегия лидерства в XXI веке: материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 20 февраля 2024 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 251-258. – EDN RCBPED;

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ АПК И ОТСЛЕЖИВАНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

ТАГОЕВ ДЖУМАХОН ХАМРОЕВИЧ

канд. экон. наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и управления АПК,
Таджикский национальный университет, E-mail: tagoev-d@mail.ru Телефон: (+992) 918 90 68

73

БАХТИЁРИ ИЗАТУЛЛО МУРОДЗОДА

канд. экон. наук, ассистент кафедры экономики и управления АПК, Таджикский
национальный университет. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992)9080058 91

В данной статье, на основе анализа опыта и теории по совершенствованию системы управления АПК, сделан вывод, что государственное управление занимает особое положение среди систем управления АПК. В частности, в рыночных условиях возрастает роль органов государственного управления, но стоит отметить, что это связано с повышением роли государственного регулирования экономического механизма. То есть в рыночных условиях государство регулирует экономический механизм АПК посредством экономических рычагов. Поэтому в статье подчеркивается, что новая роль государства как субъекта управления заключается главным образом в регулировании производства, координации межотраслевых связей и процессов развития АПК на благо всего общества.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, продовольственный комплекс, государственная политика, экономическая безопасность, продовольственная безопасность, система управления, государственное управление, механизм государственного регулирования.

PROBLEMS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX MANAGEMENT AND TRACKING THE DIRECTIONS OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN MARKET CONDITIONS

TAGOEV JUMAKHON KHAMROEVICH

candidate of economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and
Management of Agroindustrial Complex of TNU. E-mail: tagoev_d@mail.ru Phone: (+992) 918 90

68 73

BAKHTIERI IZATULLO MURODZODA

candidate of economic, assistant of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex, Tajik National University. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Phone: (+992) 908 00 58 91

In this article, based on an analysis of experience and theory on improving the management system of the agro-industrial complex, it is concluded that public administration occupies a special position among the management systems of the agro-industrial complex. In particular, in market conditions the role of government bodies increases, but it is worth noting that this is due to the increased role of state regulation of the economic mechanism. That is, in market conditions, the state regulates the economic mechanism of the agro-industrial complex through economic levers. Therefore, the article emphasizes that the new role of the state as a subject of management consists mainly in regulating production, coordinating intersectoral connections and processes of development of the agro-industrial complex for the benefit of the whole society.

Keywords: agro-industrial complex, food complex, public policy, economic security, food security, management system, public administration, mechanism of state regulation.

ИМКОНИЯТҲОИ ТАҲАВВУЛОТИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

КАРИМОВА ТАХМИНА ҲАБИБУЛЛОЕВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.
Тел.: 987198622. E-mail: il.ru@mail.ru.takhmina1983@mail.ru

Дар мақола аҳамият ва таъсири таҳаввулоти рақамӣ ба рушди иқтисодиёти кишвар баррасӣ шуда, таҷрибаи ҷаҳонии таҳаввулоти рақамӣ дар соҳаҳои гуногун дида баромада шудааст. Сатҳи рақамикунонии иқтисодиёти Тоҷикистон дар рейтингҳои рақамии ҷаҳонӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои муайян таҳлил карда шудааст. Инчунин стратегияҳои калидии таҳаввулоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: таҳаввулоти рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, стратегияҳои рақамӣ, рейтингҳои рақамии ҷаҳонӣ, сатҳи рақамикунонии иқтисодиёт, ҳукумати электронӣ.

Ҳамчун як кишвари рӯ ба тараққӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳаввулоти рақамӣ имкониятҳои зиёд дорад, зеро дар солҳои охир ҳукумати кишвар ба рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамисозии бахшҳои гуногуни иқтисоду ҷомеа таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамояд.

Таҳаввулоти рақамӣ ҳамчун зухуроти дигаргуниҳои сифатӣ ва инқилобӣ фаҳмида мешавад, ки на танҳо аз табдилдиҳии рақамии равандҳои алоҳида, балки аз тағйироти куллии сохтори иқтисодиёт иборат аст [2]. Имкониятҳо ва оқибатҳои таҳаввулоти рақамӣ ҳоло ҳам инкишоф меёбанд ва таъсири он ханӯз пурра дарк нашудааст. Ҳар як марҳила - дар сатҳи ширкат ва соҳа ё ҳатто дар дохили як ташкилот - барои бехтар дарк кардани таҳаввулоти рақамӣ кӯмак мекунад. Барои пурра фаҳмидани ин падида, зарур аст, ки ҷанбаҳои асосии марбут ба таҳаввулоти рақамӣ ва таъсири он ба идоракунии таҳлил карда шаванд.

Таҳаввулоти рақамӣ аз нав дида баромадани тарзи кори кормандон барои бехтар кардани ҳамкориҳои муштариён тавассути истифодаи технологияҳои муосир ва таҳлили додаҳо, бо назардошти имкониятҳои рақамии муосир аз нав дида баромадани тамоми

чанбаҳои фаъолияти ширкатро пешниҳод менамояд. Он қорӣ намудани технологияҳои инноватсионии ба монанди зеҳни сунъӣ, таҳлили додаҳо, роёниши абрӣ ва Интернет ашро барои беҳтаркунии равандҳои бизнес дар бар мегирад [3].

Сарфи назар аз мушкилот, таҳаввулоти рақамӣ барои ташкилотҳо барои баланд бардоштани самаранокии амалиёт, инноватсияҳо ва эҷоди бизнес-моделҳои нав имкониятҳои беназир фароҳам меорад [4]. Автоматикунории вазифаҳо, истифодаи таҳлили додаҳо ва беҳтаркунии равандҳои тичоратӣ метавонад харочотро коҳиш диҳад ва маҳсулнокии онро афзоиш диҳад. Қорӣ кардани технологияҳо ба монанди зеҳни сунъӣ ва омӯзиши мошинҳо имкониятҳои навро барои эҷоди маҳсулот ва хидматҳои беназир мекушояд.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии таҳаввулоти рақамӣ дар соҳаҳои гуногун имкон медиҳад, ки хусусиятҳо ва стратегияҳоеро, ки самаранокии ҳудро собит кардаанд, муайян кард. Ширкатҳои зерин таҳаввулоти рақамиро бомуваффақият амалӣ кардаанд:

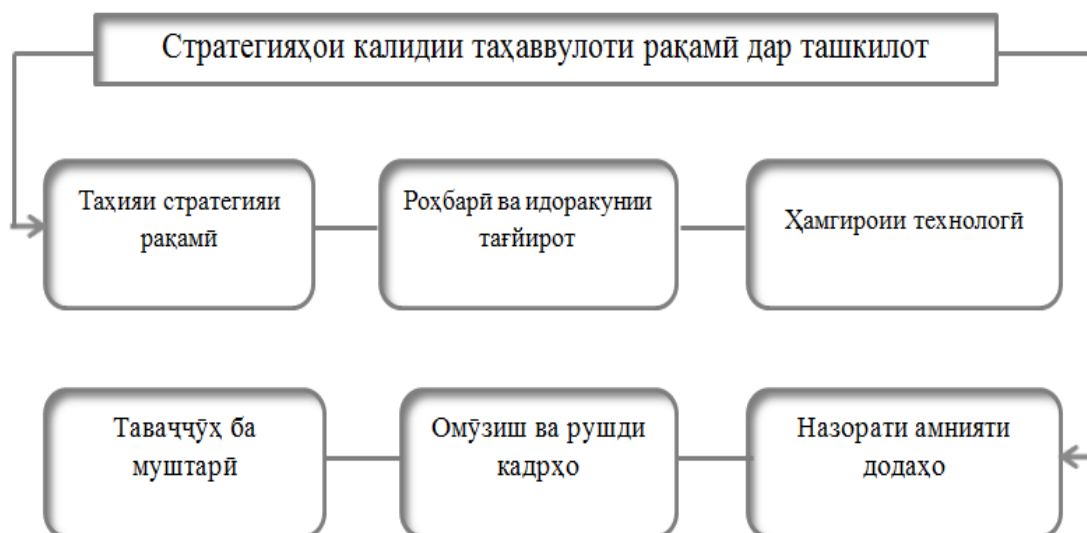
- Netflix гузариш аз телевизиони анъанавӣ ба хидмати чараёно анҷом дод, яъне алгоритмҳои тавсиявиро барои фардӣ кардани мундариҷа истифода бурд.

- Tesla бо технологияҳои электрикӣ ва автономӣ дар соҳаи мошинсозӣ инқилоб кард. Дар ширкат усулҳои инноватсионии истеҳсолот ва навосии нармафзор тавассути Интернет истифода бурда мешавад.

- Starbucks татбиқи як барномаи фармоишӣ ва пардохтҳои мобилӣ ва таҳлили маълумотро барои эҷоди пешниҳодҳои фардӣ ва барномаҳои махсус истифода бурд.

- Бозори электронӣ, ки дар ИМА зиёда аз 480 миллион маҳсулот пешниҳод мекунад, Amazon мебошад [5].

Барои самаранок татбиқ кардани таҳаввулоти рақамӣ дар идоракунии, ташкилотҳо бояд як қатор стратегияҳоро, ки ҳам чанбаҳои технологӣ ва ҳам ташкилиро фаро мегиранд, ба назар гиранд. Стратегияҳои калидии муваффақи таҳаввулоти рақамӣ дар расм оварда шудааст:

Расми1. Стратегияҳои калидии таҳаввулоти рақамӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

- Таҳияи стратегияи рақамӣ - муайян кардани ҳадафҳо ва афзалиятҳои табодули рақамӣ ва ҳамроҳангсозии стратегияҳои рақамӣ ва бизнес буда, саводнокии рақамии кормандон ва масъулияти татбиқи технологияҳои рақамиро зиёд мекунад [7].

- Роҳбарӣ ва идоракунии тағйирот - иштироки фаъолони роҳбарияти сатҳи олӣ ва таҳияи стратегияҳои идоракунии тағйирот.

- Ҳамгироии технологӣ – арзёбӣ ва татбиқи технологияҳои муосир ва таъмини мутобиқият ва ҳамгироии системаҳои мавҷуда.

- Тавачҷӯх ба муштарӣ - рушди ҳамкориҳои бисёршабакавӣ бо муштариён.

- Омӯзиш ва рушди кадрҳо – рушди малакаҳои рақамӣ дар дохили ташкилот.

- Назорати амнияти додаҳо – таҳияи стратегияи киберамният [6].

Истифодаи самараноки стратегияҳо ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки бомуваффақият бо мушкилот рӯ ба рӯ шаванд ва аз имкониятҳои таҳаввулоти рақамӣ барои рушди устувор ва таъмини рақобатпазирӣ истифода баранд. Дар заминаи рақамисозӣ муқовимати кормандон, киберамният, амнияти додаҳо ва ҳамгироии технологияҳои навро баррасӣ кардан муҳим аст. Таҳлили ҳолатҳои муваффақ хусусиятҳои умумии стратегияҳои муваффақро, аз қабili омодагии баланди рақамӣ, стратегияи дақиқи рақамӣ ва таваҷҷӯҳ ба қонеъ кардани ниёзҳои муштариёро ошкор мекунад. Таҳияи стратегияҳои фармоишӣ, ки хусусиятҳо ва ҳадафҳои тичоратии ҳар як созморо ба назар мегиранд, омили асосии муваффақият аст. Ҳамин тариқ, унсурҳои чудонашавандаи идоракунии муассир дар давраи таҳаввулоти рақамӣ таваҷҷӯҳи доимӣ ба динамикаи тағйирот, муносибати инноватсионӣ ва воқуниши чандирӣ ба талаботи бозор мебошанд.

Ҳангоми рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ тавассути методи платформаи рақамӣ, низоми иқтисодиёи иҷтимоии давлат мисли инқилобҳои саноатии қаблӣ ба пайомадҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва геосиёсии назаррас рӯ ба рӯ мешаванд [1,33].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳои асосии стратегӣ барои таъдил додани иқтисодиёти кишвар ба формати рақамӣ қабул шудаанд, аз ҷумла: Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, таҳти № 642 тасдиқ шудааст, Барномаи Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва дигарон.

Ҷадвали 1.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рейтингҳои рақамии ҷаҳонӣ дар соли 2023

№	Нишондиҳандаҳо	Рейтинг / (миқдори давлатҳо)	
		2017	2023
1.	Шумораи истифодабарандагони шабакаи Интернет	1,9 млн.нафар	4,2 млн.нафар
2.	Шумораи муштариёни алоқаи мобилӣ	5,6 млн.нафар	8,3 млн.нафар
3.	Индекси тичорати электронӣ UNCTAD B2C (E-commerce Index B2C)	128 / (141)	112 / (152)
4.	Индекс омодагии шабакавӣ (<i>Network Readiness Index(NDI)*</i>)		111 / (130)
5.	Индекси рушди ТИК (<i>ICT Development Index (IDI)</i>)	148 / (167)	134 / (176)
6.	Индекси рушди ҳукумати электронӣ (E-Government Development Index (<i>EGDI</i>))	139 / (190)	123 / (190)

*Индекс IDI барои солҳои 2015 и 2017 (ҳисоби охири индекси) оварда шудааст.

Сарчашма: Таҳия муаллиф аз руи сарчашмаҳои [2, 3, 4].

Сатҳи рақамикунонии иқтисодиёти Тоҷикистонро метавон бо истифода аз як қатор нишондиҳандаҳо арзёбӣ кард, ки дар ҷадвал дар солҳои 2016- 2023 нишон дода шудаанд. Аввалин нишондиҳандаи таҳлилшуда шумораи истифодабарандагони Интернет мебошад. Тавре аз ҷадвал дида мешавад, дар давраи баррасишаванда ин рақам аз 1,5 млн. ба 4,2 млн. нафар расидааст, яъне 42% шаҳрвандон аз интернет истифода мебаранд.

Шумораи муштариёни алоқаи мобилӣ аз соли 2016 то 2023 аз 5,6 млн. то 8,3 млн. муштарӣ афзоиш ёфт. Аз руи ин нишондиҳанда Ҳонконг дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол кардааст.

Тавре ки аз чадвал дида мешавад, аз рӯи Индекси тичорати электроники UNCTAD B2C, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи баррасишаванда аз ҷои 128-ум ба 112-ум боло рафт. Дар баробари ин шумораи кишварҳо дар радбаандӣ аз 141 ба 152 афзоиш ёфт. Яъне метавон гуфт, ки тичорати электронӣ ба таври қобили мулоҳиза рушд мекунад. Дар ҳамин ҳол, тибқи Индекси омодагии шабакавӣ, ки сатҳи рушди технологияҳои ТИК-ро муайян мекунад, дар солҳои 2015-2017 рейтингӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷои 148-ум ба ҷои 134-ум боло рафт. Бо истифода аз ин шохис сатҳи рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ аз рӯи 53 нишондиҳанда муайян карда мешавад, ки ба 3 гурӯҳ тақсим мешаванд:

- шароити рушди ТИК;
- омодагии аҳоли, соҳибкорон ва ҳукумат ба истифодаи ТИК;
- сатҳи истифодаи ТИК дар бахшҳои давлатӣ, тичоратӣ ва ҷамъиятӣ.

Тавре ки дар чадвал нишон дода шудааст, шохиси рушди ТИК дар соли 2017 (ин соли охирини ҳисобкунии ин шохис аст) ба 134 баробар буд, аммо шумораи кишварҳои ин шохис мутаносибан аз 167 ба 176 тағйир ёфтааст. Яъне метавон тахмин кард, ки вазъи рушди ТИК беҳтар шудааст. Индекси навбатӣ, ки тавассути он метавон сатҳи рақамсозии иқтисоди кишварро арзёбӣ кард, Индекси рушди ҳукумати электроники СММ (EGDI) мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011 Консепсияи ташкили «ҳукумати электронӣ» қабул шудааст. Тибқи ин санад, дар ҷумҳурӣ феҳристи ягонаи электроники маълумот дар бораи раванди додани иҷозатнома ва иҷозатномаҳо ба намудҳои алоҳидаи хизматрасонӣ бо номи (суроғаи) ijozat.tj, инчунин портали «Ҳукумати электронӣ» барои ҷойгиркунии ахбор ва маълумот дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва хизматрасонии онҳо бо номи (суроғаи) hukumat.tj/glav/taj.

Инчунин аз чадвал бармеояд, ки дар соли 2016 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни 190 кишвари имконпазир дар ҷои 139-ум ва дар соли 2023 дар байни 190 кишвари ҷаҳон 123-юмро ишғол кардааст. Чӣ тавре, ки дар ҳисоботи СММ “Оид ба рушди ҳукумати электронӣ дар ҷаҳон” қайд карда шудааст, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори кишварҳои дорои категорияи “сатҳи миёнаи” ҳукумати электронӣ қарор дорад. Индекси Индекси рушди ҳукумати электронӣ (EGDI) ҳар 2 сол дар асоси таҳияи се нишондиҳанда ҳисоб карда мешавад: ҳадамоти электронӣ, сармояи инсонӣ ва инфрасохтори телекоммуникатсионӣ.

Ҳамин тариқ, тамоюли сатҳи рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мувофиқи рейтингҳои рақамии байналмилалӣ, айни замон дар сатҳи миёна қарор дорад, ки барои баланд бардоштани самаранокии рушди иқтисодӣ кишвар имкониятҳои хуб фароҳам меорад ва омодагии кишварро ба ҷомеаи иттилоотӣ гузаштан, беҳтар мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов, Р. Р. Цифровизация государственного управления Республики Таджикистан в условиях глобальных экономических отношений / Р. Р. Ахмадов, Р. Т. Авлиекулов, А. Хабибуллозода // Цивилизационная стратегия лидерства в XXI веке: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 20 февраля 2024 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 33-41. – EDN KJJFCR
2. Журавлев Д.М., Глухов В.В. Стратегирование цифровой трансформации экономических систем как драйвер инновационного развития // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2021. Т. 14. № 2. С. 7–21.
3. Сибел Т. Цифровая трансформация. Как выжить и преуспеть в новую эпоху // Манн, Иванов и Фербер. – М.: МИФ Бизнес, 2019. - С. 24.
4. Вайл П. Цифровая трансформация бизнеса. Изменение бизнес-модели для организации нового поколения // Альпина Диджитал. 2018. - С. 24.

5. Vorontsovskiy A. V. Digitalization of the economy and its impact on economic development and social welfare // St Petersburg University Journal of Economic Studies. 2020. Vol. 36. 2. P. 189–216.

6. Hamel G. The Management Revolution: How to Win in a VUCA World // Harvard Business Review Press. 2012. P. 5.

7. Ларионов В.Г., Шереметьева Е.Н., Баринова Е.П. Цифровая стратегия предприятия: реалии и возможности трансформации // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. 2023. № 1. С.7-11.

ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

КАРИМОВА ТАХМИНА ХАБИБУЛЛОЕВНА

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.
тел: 987198622. E-il.ru@mail.ru.takhmina1983@mail.ru

В статье рассматриваются важность и влияние цифровой трансформации на развитие экономики страны, а также мировой опыт цифровой трансформации в различных областях. Анализируется уровень цифровизации экономики Таджикистана в глобальном цифровом рейтинге на основе определенных показателей. А также представлены основные стратегии цифровой трансформации в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: цифровая трансформация, информационные технологии, цифровые стратегии, глобальный цифровой рейтинг, уровень цифровизации экономики, электронное правительство.

DIGITAL TRANSFORMATION POSSIBILITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KARIMOVA T.H.

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of management and marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. phone: 987198622. E-il.ru@mail.ru.takhmina1983@mail.ru

The article discusses the importance and impact of digital transformation on the development of the country's economy, as well as the world experience of digital transformation in various fields. The level of digitalization of the economy of Tajikistan in the global digital rating is analyzed based on certain indicators. The main strategies of digital transformation in the Republic of Tajikistan are also presented.

Keywords: digital transformation, information technology, digital strategies, global digital rating, level of digitalization of the economy, e-government.

АДАПТАЦИЯ РАБОТНИКОВ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА К ВНЕДРЕНИЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТРУДОВУЮ СФЕРУ

АНАНЧЕНКОВА ПОЛИНА ИГОРЕВНА

кандидат экономических наук, доцент, завкафедрой экономики и социологии
здравоохранения, Национальный научно-исследовательский институт общественного
здоровья имени Н.А. Семашко. Адрес: 105064, Москва, ул. Воронцово поле, д.12, строение 1.
E-mail: ananchenkova@yandex.ru Тел.: +79035710601

В статье рассматривается проблема адаптации работников пожилого возраста к внедрению цифровых технологий в трудовую сферу. Анализируются психологические, социальные и профессиональные аспекты данного процесса, выявляются ключевые барьеры, препятствующие эффективному освоению цифровых инструментов. Представлены статистические данные о цифровой грамотности пожилых работников в странах Европейского Союза и России, а также выделены основные направления и стратегии для повышения их цифровой компетентности. Особое внимание уделяется роли работодателей и государственных программ в обеспечении эффективной адаптации сотрудников старшего возраста. Выводы подчёркивают необходимость комплексного подхода, включающего обучение, наставничество и поддержку, что позволит пожилым работникам успешно интегрироваться в цифровую экономику.

Ключевые слова: *ифровая грамотность, пожилые работники, цифровая трансформация, адаптация, наставничество, профессиональное обучение, технологии, рынок труда.*

В условиях стремительной цифровизации различных отраслей экономики особое внимание уделяется адаптации работников старшего возраста к новым технологическим реалиям. Переход на цифровые платформы, автоматизация процессов и внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) требуют от сотрудников соответствующих навыков и компетенций. Однако работники старшего возраста часто сталкиваются с трудностями при освоении новых технологий, что может приводить к снижению их конкурентоспособности на рынке труда и увеличению риска профессиональной изоляции. Цель данной статьи — исследовать процессы адаптации работников старшего возраста к цифровым изменениям в профессиональной сфере, выявить основные барьеры и предложить эффективные стратегии их преодоления.

Адаптация работников пожилого возраста к цифровым технологиям представляет собой сложный и многогранный процесс, включающий психологические, социальные и профессиональные компоненты. Внедрение новых технологий требует не только освоения новых инструментов, но и изменения мышления, перестройки устоявшихся рабочих привычек и готовности к

Одним из ключевых факторов, определяющих успешность адаптации, является психологическая готовность пожилых сотрудников к изменениям. Согласно исследованиям в области возрастной психологии, когнитивная пластичность человека снижается с возрастом, что может затруднять восприятие и запоминание новой информации. Пожилые работники могут испытывать так называемый “технологический стресс” (technostress), связанный со страхом перед новыми технологиями, боязнью ошибок и потерей рабочего места, отсутствием уверенности в своих цифровых навыках.

Для преодоления этих барьеров важно создание поддерживающей среды на рабочем месте, в которой пожилые сотрудники могут спокойно осваивать новые инструменты без страха критики или наказания [6, с.38].

Цифровая трансформация в рабочей среде требует активного взаимодействия сотрудников различных поколений. Однако существует проблема межпоколенческого разрыва, когда более молодые работники, обладающие высокой цифровой грамотностью, не всегда готовы обучать и поддерживать старших коллег. В связи с этим ключевыми мерами поддержки адаптации являются программы наставничества (mentorship programs), в рамках которых молодые специалисты помогают пожилым коллегам осваивать новые технологии, командные тренинги по цифровой грамотности, корпоративные мероприятия, направленные на обмен опытом между поколениями [4, с.156].

Для эффективного внедрения цифровых технологий работодатели должны учитывать возрастные особенности сотрудников при разработке программ обучения и рабочих процессов. В этом контексте важны постепенное внедрение цифровых решений с учетом опыта пожилых сотрудников, использование интуитивно понятных интерфейсов и инструментов, адаптированных для пользователей с низким уровнем цифровой грамотности, возможность частичного сохранения традиционных методов работы, позволяющих мягко интегрировать цифровые технологии в повседневную деятельность.

Кроме того, важным аспектом является мотивация сотрудников к освоению новых технологий. Развитие системы стимулов, таких как признание достижений, карьерный рост, материальное и нематериальное поощрение, позволяет повысить уровень вовлеченности пожилых работников в процесс цифровизации.

Чтобы оценить уровень цифровой грамотности пожилых работников, рассмотрим данные исследований, проведенных в странах Европейского союза. Согласно отчету Евростата за 2019 год, доля пожилых людей (в возрасте 55–74 лет), регулярно использующих интернет, составляет 76%, тогда как среди молодежи (16–24 года) этот показатель достигает почти 100% [5, с.106].

Однако уровень базовых цифровых навыков среди пожилых людей значительно ниже: только 43% обладают необходимыми компетенциями, в то время как среди молодежи этот показатель составляет 82%. В России ситуация схожа: по данным НАФИ (2020), уровень цифровой грамотности населения старше 55 лет составляет 53 п.п., что ниже среднего показателя по стране (58 п.п.) [Там же].

Рассмотрим основные барьеры на пути цифровой адаптации пожилых работников.

1. Психологические барьеры. Многие пожилые сотрудники испытывают страх перед новыми технологиями, опасаясь совершить ошибку или показаться некомпетентными. Это может быть связано с отсутствием уверенности в своих силах и негативным опытом в прошлом.

2. Технологические барьеры. Недостаток доступа к современным устройствам и стабильному интернет-соединению, особенно в сельских и удаленных регионах, ограничивает возможности для обучения и практики.

3. Образовательные барьеры. Отсутствие специализированных учебных программ, адаптированных к потребностям и особенностям пожилых работников, затрудняет процесс освоения новых технологий.

Стратегии преодоления барьеров и повышения цифровой грамотности включают разработку специализированных обучающих программ, использование наставничества и менторства, обеспечение технической поддержки и другие направления.

Создание курсов, учитывающих возрастные особенности обучения, с использованием простого языка, наглядных материалов и практических занятий способствует более эффективному усвоению знаний. Например, в Санкт-Петербурге реализуются программы по обучению пожилых людей цифровым навыкам, что способствует их социальной адаптации и повышению качества жизни [3, с.61].

Привлечение более молодых коллег в качестве наставников помогает создать благоприятную среду, в которой пожилые сотрудники могут учиться, не опасаясь осуждения.

Предоставление доступа к необходимому оборудованию и постоянная техническая поддержка позволяют снизить уровень тревожности и повысить уверенность в использовании новых технологий.

Работодатели играют ключевую роль в процессе цифровой адаптации пожилых сотрудников. Инвестиции в обучение, создание инклюзивной корпоративной культуры и предоставление гибких условий труда способствуют повышению лояльности и продуктивности работников [1, с.17]. Государственные программы, направленные на поддержку обучения и переквалификации, также являются важным инструментом обеспечения занятости пожилых граждан. Например, в рамках национальных проектов в России реализуются инициативы по повышению цифровой грамотности старшего поколения.

Таким образом, адаптация пожилых работников к цифровым технологиям требует комплексного подхода, включающего психологическую поддержку, создание благоприятной социальной среды и внедрение удобных, интуитивно понятных технологических решений в рабочие процессы. Развитие корпоративных программ наставничества, обучение цифровой грамотности и создание комфортной рабочей атмосферы позволят пожилым работникам успешно интегрироваться в цифровую экономику.

Адаптация работников старшего возраста к внедрению цифровых технологий является важным аспектом современной трудовой сферы. Преодоление существующих барьеров требует совместных усилий работодателей, государства и самих сотрудников. Инвестиции в обучение, создание благоприятной среды и обеспечение доступа к необходимым ресурсам способствуют успешной интеграции пожилых работников в цифровую экономику, повышая их конкурентоспособность и качество жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ананченкова П.И., Шапиро С.А. Цифровая трансформация корпоративного обучения // Труд и социальные отношения. 2022. Т. 33. № 3. С. 11-21.
2. Даринская Л.А. Молодцова Г.И. Москвичева Н.Л. Пожилой человек и цифровое пространство: точки соприкосновения // Человек и образование. 2016. № 3 (48). С. 151–157.
3. Смирных Л.И. Цифровая грамотность пожилого населения и цифровизация предприятий: опыт европейских стран // Вопросы экономики. 2020. № 12. С. 104—124
4. Хабдиева С.Р. Основные подходы к формированию цифровых навыков // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2022. №3 (40). С. 36-43.

МУТОБИҚШАВИИ КОРМАНДОНИ СОБИҚАДОР БА ТАТБИҚШАВИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ МЕХНАТ

АНАНЧЕНКОВА ПОЛИНА ИГОРЕВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёт ва сотсиологияи
нигаҳдории тандурустии Институти ҷумҳуриявии илмӣ тадқиқотии нигаҳдории
тандурустии ба номи Н. Семашко. 105064, Москва, кӯчаи «Воронцово поле», 12, бинои
1. E-mail: ananchenkova@yandex.ru Тел.: +79035710601

*Дар мақола мушкилоти мутобиқсозии коргарони калонсол ба ҷорӣ намудани
технологияҳои рақамӣ дар соҳаи меҳнат баррасӣ карда мешавад. Ҷанбаҳои раванӣ,
иҷтимоӣ ва касбии ин раванд таҳлил карда шуда, монеаҳои калидӣ, ки ба рушди
самараноки воситаҳои рақамӣ монеъ мешаванд, муайян карда мешаванд. Маълумоти
оморӣ оид ба саводнокии рақамии коргарони солхӯрда дар кишварҳои Иттиҳоди
Аврупо ва Русия оварда шуда, самтҳо ва стратегияҳои асосии баланд бардоштани
салоҳияти рақамии онҳо таъкид шудаанд. Ба нақши корфармоён ва барномаҳои давлатӣ*

дар таъмини мутобиқшавии самараноки кормандони солманд таваҷҷӯҳи хоса дода мешавад. Бозёфтҳо зарурати бархӯрди ҳамачониба, аз ҷумла омӯзиш, роҳнамоӣ ва дастгириро таъкид мекунамд, то ба коргарони калонсол имкон диҳанд, ки бо муваффақият ба иқтисоди рақамӣ ворид шаванд.

Калидвожаҳо: саводнокии рақамӣ, коргарони калонсол, табдилдиҳии рақамӣ, мутобиқшавӣ, роҳнамоӣ, омӯзиши касбӣ, технология, бозори меҳнат.

ADAPTATION OF OLDER WORKERS TO THE INTRODUCTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE LABOR SPHERE

ANANCHENKOVA POLINA IGOREVNA

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of economics and sociology of healthcare, N.A. Semashko National Research Institute of Public Health. Address: 12 Vorontsovo Pole str., building 1, Moscow, 105064. E-mail: ananchenkova@yandex.ru Phone: +79035710601

The article discusses the problem of adaptation of older workers to the introduction of digital technologies in the labor sector. The psychological, social, and professional aspects of this process are analyzed, and key barriers preventing effective use of digital tools are identified. Statistical data on the digital literacy of older workers in the European Union and Russia are presented, and the main directions and strategies for improving their digital competence are highlighted. Special attention is paid to the role of employers and government programs in ensuring effective adaptation of older employees. The findings highlight the need for an integrated approach, including training, mentoring, and support, to enable older workers to successfully integrate into the digital economy.

Keywords: digital literacy, older workers, digital transformation, adaptation, mentoring, vocational training, technology, labor market.

РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru.

НОРОВ ХУРШЕД ГИЁСИДДИНОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел: (+992) 888-447-443. E-mail: khurshed_tnu@mail.ru.

Дар мақола аҳамият ва дурнамои технологияҳои рақамӣ барои рушди иқтисодӣ дар шароити муосир барраси карда шудаанд. Таъсири дастрасии пурраи инфрасохтори рақамӣ дар маҷмӯъ таҳлили худро ёфтааст. Инчунин, дар мақола қайд карда шудааст, ки дар оянда бояд самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии шуғл дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ асоснок карда шуда, такмили механизми идоракунии иқтисодии кадрӣ бо назардошти рушди технологияҳои рақамӣ ва татбиқи онҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон пешниҳод карда шавад.

***Калидвожаҳо:** технологияҳои рақамӣ, рақамикунонӣ, идоракунӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, танзими давлатӣ, иттилоот, бизнеси рақамӣ.*

Рушди технологияҳои рақамӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки он тавассути автоматикунонии равандҳои мавҷуда, ҷорӣ намудани моделҳо ва технологияҳои комилан нав ва пешрафтаи тичорат, аз қабili платформаҳои рақамӣ, экосистемаҳои рақамӣ, амиқтар имконпазир мегардад. Дарвоқеъ, технологияҳои рақамӣ низ муносибатҳои одамонро дар асоси шароитҳои махсуси бавучудода, ба монандӣ: дигаргуншавии ҷараёнҳои истеҳсолӣ, тезтағирёбии муҳити тичорат, тез-тез дигаргуншавии арза ва тақозои бозор, маҳдудияти захираҳо, сиёсати дутарафаи стандартҳо ва ғайраҳо, тағйир медиҳад.

Бояд ибронз намуд, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ талаботи замони муосир буда моҳиятан ба нафъи ҷомеа ва пешрафти иқтисодиёти миллӣ, рушди технологияи муосир ва хизматрасонии иттилоотӣ маҳсуб меёбад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 28 декабри соли 2024 ба масъалаҳои меҳварию афзалиятдоштаи равандҳои рақамикунонӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳим ва афзалиятдор эътироф гардида, ба мақомоти дахлдори давлатӣ супориш дода шуд, ки ба масоили тақмили қонунгузори соҳа, рушди инфрасохтори рақамӣ, рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, рушди сармояи инсонӣ ва омодакунии мутахассисони баландихтисоси соҳавӣ, истифодаи зеҳни сунъӣ, таъмини амнияти киберӣ ва тавсеаи муносибатҳо дар самти соҳибкории рақамӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд.

Бо назардошти нақш ва мақоми технологияҳои рақамӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки солҳои 2025-2030 Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон карда шаванд. Таъкид шуд, ки Пешвои миллат дар Паёми наватӣ вобаста ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ кишвар таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, 7 самти калидии рушди иқтисоди рақамиро муайян карданд, ки ба тақмили қонунгузорӣ, тавсеаи инфрасохтори 5G, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ, омӯзиши кадрҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ, таъмини амнияти киберӣ ва ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ равона шудаанд. Ин самтҳо барои муайян намудани стратегияи сиёсиву иқтисодии кишвар дар оянда пешбинӣ шудаанд. Дар авлавиат қарор додани 7 самти дар боло зикршуда барои рушди иқтисоди рақамӣ аз ҷанд ҷиҳат муҳим аст. Масалан, имрӯз рақамикунонӣ як тамоюли ҷаҳонӣ аст ва кишварҳое, ки ин тамоюлро дастгирӣ мекунанд, имконияти зиёд барои рушди иқтисодии устувор пайдо месозанд. Тоҷикистон низ бояд худро бо ин раванд мувофиқ созад, то дар сатҳи байналмилалӣ рақобатпазир бошад. [1, с.3].

Бояд тазаққур дод, ки меҳвари асосии иқтисодиёти рақамиро соҳаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ташкил медиҳанд. Дар ташаккули соҳа ширкатҳои истеҳсолкунандаи воситаҳои техникӣ ва барномавӣ, инчунин, дигар ширкатҳое, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои рақамӣ ва фаъолияти машваратчигӣ тариқи низомҳои электронӣ машғуланд, мавқеи ҳалкунанда доранд.

Баъдан, рақамикунонӣ дар хизматрасониҳои давлатӣ, аз қабili маориф, тандурустӣ ва амнияти иҷтимоӣ метавонад шаффофиятро афзоиш диҳад. Системаҳои иттилоотию коммуникатсионии муосири идоракунӣ имкон медиҳанд, ки шаҳрвандон ба осонӣ ба хизматҳои давлатӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Инчунин рақамикунонӣ маҳоратҳои зарурӣ дар бозори меҳнатро тағйир медиҳад ва тақозо мекунанд, ки кормандон дар соҳаҳои технологияи иттилоотӣ ва алоқа ва дигар соҳаҳои вобаста ба технология омӯзиш бинанд. Ин раванд метавонад ба эҷоди шуғлҳои нав ва афзоиши даромади кормандон оварда расонад.

Бо пайдоиши равишҳои муосир ба рушди иқтисодӣ, аз қабili рушди инноватсионӣ, рушди рақамӣ, истифодаи зеҳни сунъӣ дар фаъолияти иқтисодӣ, инчунин

моделҳои нави ҳамгироии байнидавлатии рушд, равишҳои илмӣ низ бо дарназардошт ва муайян намудани тамоюли саривактии рушди соҳаи хизматрасонӣ формати нав карда мешаванд [2, с.27].

Масъалаи дигар ин зехни сунъӣ ва истифодаи он дар ҳама самтҳои ҳаёти ҷумҳурӣ аст, ки дар Паёми Президенти Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ он таъкид гардид. Зехни сунъӣ дар айни замон вазифаҳоеро, ки маъмулан талаби зехни инсонӣ мебошанд, бо суръати баланд иҷро мекунад. Ин вазифаҳо метавонанд аз таҳлили додаҳо ва омӯзиши мошин то шинохти садо ва симоҳо иборат бошанд. Ин технология дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз тандурустӣ ва маориф сар карда, то истехсолот ва хизматрасонии муштариён истифода мешавад. Зехни сунъӣ дар айни замон имконияти зиёдеро барои рушди мамлакатҳо ва ҳалли мушкилоти мавҷуда пешниҳод менамояд. Масалан, зехни сунъӣ метавонад дар соҳаи тандурустӣ барои ташҳис ва табobati бемориҳои мураккаб, беҳтар намудани идоракунии захираҳои тиббӣ ва назорати саломатии аҳоли истифода шавад. Он метавонад ба коҳиш додани хароҷоти тандурустӣ ва беҳтар кардани дастрасӣ ба хизматҳои тиббӣ дар минтақаҳои дурдаст кумак расонад. Дар кишоварзӣ барои истифодаи самаранок ва кумак ба кишоварзон дар интиҳоби беҳтарин вақт ва усулҳои кишту парвариши маҳсулот зехни сунъиро истифода намудан имконпазир буда, ин технология метавонад ба афзоиши ҳосилнокии замин ва коҳиши талафот дар занҷирҳои таъминот мусоидат намояд [6, с.2].

Бояд қайд намуд, ки қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар тӯли мавҷудияти худ боиси тағйиротҳои кулӣ гардида, рушди иқтисодиёт ва умуман ҷомеаро муайян намуд. Рушд ва ташаккули иқтисоди рақамӣ яке аз самтҳои асосии аксари кишварҳои ҷаҳонро фаро мегирад. Солҳои охир афзоиши мавҷи табдилдиҳии моделҳои фаъолият дар тичорат ва соҳаи иҷтимоӣ мушоҳида мешавад, ки дар натиҷаи эҷоди технологияҳои рақамии насли нав ба вучуд омадааст, ки аз рӯи миқёс ва амикии таъсири онҳо ба чунин технологияҳо зехни сунъӣ, робототехника, технологияҳои алоқаи бесим ва як қатор дигарҳоро дар бар мегиранд ба ҳаёти мо равона мегарданд. Аз рӯи таҳлили қоршиносон, қори намудани технологияҳои номбурда ҳосилнокии меҳнатро 40 ғоиз зиёд кардан мумкин аст. Ва дар ояндаи наздик истифодаи самараноки технологияҳои нави рақамӣ сатҳи рақобатпазирии байналмилалиро ҳам дар ширкатҳои алоҳида ва ҳам дар маҷмӯъ кишварҳоро муайян мекунад [4, с.25].

Татбиқи амалии иқтисодиёти рақамӣ дар бисёр кишварҳо ба раванди гузариш ба ҷомеаи иттилоотии рақамӣ диққати махсус дода мешавад. Якҷанд барномаю стратегияҳо оиди иқтисодиёти рақамӣ дар давлатҳои дар поён оварда шуда қабул ва тасдиқ гардидаанд. Масалан, дар Дания чунин стратегия соли 2000, дар Сингапур дар соли 2005, дар Австралия, Гонконг, Британияи Кабир, Зеландияи Нав дар соли 2008, дар давлатҳои ИА дар соли 2009, Канада дар соли 2010, Малайзия - 2012, дар Қореяи Ҷанубӣ – соли 2013, дар Ҳиндустон ва Қазоқистон – соли 2015, дар Федератсияи Русия – соли 2017. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ҳамчун аъзои қомилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ин равандҳо дар қанор буда наметавонад. Мувофиқи дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2019 «Қонсепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид.

Дар даҳсолаи охир технологияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои муҳими рушди ҷомеа табдил ёфтанд. Таъсири инқилоби у ба ниҳодҳои давлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, илму маориф, фарҳанг ва ҳаёти ҷомеа бетаъсир намонд [5, с.132].

Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки шароити бароҳат ва беҳатар барои ҳаёти шаҳр дар асоси технологияҳои “интеллектуалӣ” фароҳам оварда шавад ва платформаҳои рақамӣ барои шуғли одамон имкониятҳои нав фароҳам оварда, ба рушди малақаҳои иловагӣ ва баланд бардоштани таҳассус, махсусан барои одамон, ки қаблан чунин имконият надоштанд, мусоидат мекунанд ба маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ё ҷуғрофӣ, ба пайдоиши қасбҳои нави марбут ба рақамӣ ва қойҳои қори баланди муздноқ мусоидат мекунанд. [3, с.265].

Дар шароити муосир бозёфтҳои нави илмӣ, навовариҳои технологӣ, баланд бардоштани сифати сармояи зеҳнӣ, рушди босуръати технологияҳои компютерӣ иттилоотӣ муҳимтарин омилҳои рушди иқтисодӣ мебошанд. Дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва ҳаёти ҳаррӯза васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ яке аз муҳимтарин хусусиятҳои технологияи рушди ҷаҳони муосир мебошад.

Раванди иттилоотикунории иқтисодиёт, ки бо пешрафти технологияҳои рақамӣ пайваستاаст, як раванди ягонро ташкил медиҳад, ки дар навбати худ боиси тезонидани суръати рушд мегардад. Ин маънои инкишофи доимии технологияи иттилоотӣ коммуникатсиониро дорад, ки натиҷаи он аз сифатан нав кардани базаи технологияи истеҳсолот мебошад. Дар баробари ин ба диверсификасияи сохтории иқтисодиёт, рушди истеҳсолоти ғайри сармоя ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, ки бояд рушди иқтисодиётро тезонад, диққати асосӣ дода мешавад.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир яке аз роҳҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи маълумот дар низомии идоракунии корхонаву муассисаҳо мебошад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ ба мо имконият медиҳад, ки масъалаҳои муҳими зеринро ҳал намоем:

- нигоҳдории маълумот дар бораи мизочон, яъне дар ин ҳолат пойгоҳи додаҳо манбаи иттилоот бо қобилияти зуд ба даст овардани маълумот оид ба муштарӣ ва замимаҳои онҳо мебошад;

- огоҳонидани мизочон - дар ин ҳолат тавассути пойгоҳи додаҳо ба корбарон маълумот дар бораи хизматрасониҳо созон дода мешавад;

- қабули қарорҳои идоракунӣ дар шакли шафофӣ сураат мегирад;

- тичорати электронӣ дар ин соҳа зуд рушд меёбад;

- хизматрасониҳои иттилоотӣ ба истеъмолкунандагон ба таври осон дастрас карда мешавад.

Дар баробари ин, проблемаи арзиши амалиёт дар иқтисоди рақамӣ низ ҳалли худро наёфтааст, зеро дар таърихи инсоният бори нахуст ҳочагӣ ва меҳнат аз коркарди мавод бо истифода аз иқтидори энергетикӣ ва технологияҳо ба коркарди иттилоот мегузарад. Барои ҳамин ҳам муайян кардани арзиши навҳои гуногуни иттилоот дар айни замон умуман яке аз масъалаҳои калидии илми иқтисодиёт қарор гирифтааст. Табдилоти рақамии ҷомеа, ки дар зери таъсири густариши ТИК сураат мегирад, боиси пайдоиши концепсияҳои нави назариявӣ мегардад. Агар дар охири асри XX барпо намудани ҷамъияти баъдииндустриалӣ, дар ибтидои асри XXI гузариш ба ҷомеаи дониш масъалаи асосии ҷомеа маҳсуб меёфтанд, дар даҳаи сеюми қарни XXI бошад, саноатикунории ҷадид ва иқтисодиёти рақамӣ ҳадафи асосӣ қарор гирифтаанд. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии иқтисодиёти рақамӣ бояд дар асоси истифодаи усули байнисоҳавии тадқиқоти илмӣ, аз ҷумла, фалсафаи ҳочагӣ, назарияи иқтисодӣ, математикаи амалӣ, муштарак бо мутахассисони соҳаи компютерӣ таҳия карда шаванд [7, с.147]. Айни замон дар ҷумҳурӣ, дар самти иқтисодиёти рақамӣ раванди ҷамъоварии маълумот идома дошта, селай иттилоотӣ торафт ҳаҷми азимро ташкил медиҳад. Бешубҳа, чунин вазъ дарки амиқтар, сохторбандӣ ва таҳлили ҳамаҷонибаро металабад. Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ раванди ногузир буда, Тоҷикистон дар ин самт қадамҳои устувор гузоштааст. Аз ин хотир, дар марҳилаи гузариш аз иқтисодиёти муқаррарӣ ба иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон амнияти кибернетикӣ аҳамияти ғавқулода муҳмиро касб мекунад. Барои таъмини он таҳия ва татбиқи як қатор чорабиниҳо муҳим аст. Мусаллам аст, ки иҷрои пурра ва комили чунин чорабиниҳо самаранокӣ ва устувории зухуроти ҷадиди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон “ иқтисодиёти рақамиро таъмин менамояд. Ҳадафи асосии технологияи рақамӣ низ дар он зоҳир мегардад, ки он пеш аз ҳама фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ҷомеаи иттилоотӣ, ҷори намудани технологияҳои рақамӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, афзоиш ёфтани ММД ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагонии сокинони мамлакат дар заминаи истифодаи технологияи рақамӣ

мебошад. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ истифодаи мақсадноки технологияҳои рақамӣ ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2024, // [Манбаи электронӣ] // www.president.tj [санаи мурочиат]: 18.01.2025].

2. Ахмадов Р.Р., Мамадзиева Ф.А. Современные тренды развития сферы услуг Таджикистана: Проблемы и перспективы // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2024. №10. Часть II. – С. 27.

3. Норов Х.Ф., Юсупов Ш.Н. Ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ // Маҷлиси конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ «Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ» бахшида ба «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2023. – С.265-269.

4. Нодирхонов Г.Г. Ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар Тоҷикистон ва таъмини амнияти он дар шароити таҳаввулоти глобалӣ ҷаҳони муосир. Автореферат. - Душанбе, 2023. - 25 с.

5. Норов Х.Г., Мухсинов Д.С. Совершенствование методов количественной оценки информационных ресурсов фирмы. Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе 2016. - № 2\8(215). -С.132-136.

6. Раҳими Ф. Рушди тоҷикистон тавассути рақамикунонӣ, зехни сунӣ ва низоми маорифи пешрафта, бардошт аз паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси оӣ. - Душанбе, 30.12.2024 /АМИТ «Ховар»- С.2.

7. Юсупов Ш.Н., Ниёзов М.А. Хусусиятҳои таҳдидҳои кибернетикӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. -Душанбе, 2023. -№2. - С.144-149.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ

кандидат экономических наук, заведующий кафедрой информационных систем в экономике Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. тел: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

НОРОВ ХУРШЕД ГИЁСИДДИНОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных системы в экономике Таджикский национальный университет. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Телефон: (+992)) 888-447-443.

В статье рассмотрены значение и перспективы цифровых технологий на экономический рост в современных условиях. Влияние полноценной доступности цифровой инфраструктуры в целом. Также в статье отмечается, что в дальнейшем приоритетные направления государственной политики занятости должны быть обоснованы и отвечающими требованиям условий перехода к цифровой экономике. Предложено совершенствование механизма управления кадровым потенциалом, учитывая развитие цифровых технологий и их внедрение в экономику Таджикистана.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровизация, управление, цифровая экономика, рынок труда, информационно-коммуникационные технологии, государственное регулирование, информация, цифровой бизнес.

DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN CONDITIONS

YUSUPOV SHODMON NASUROVICH

candidate of economic sciences, head of the department of information systems in economics Tajik National University. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.
Phone: 918-12-39-40. E-mail: Shodmon26101982@mail.ru

NOROV KHURSHED GIYOSIDDINOVICH

Ph.D., associate professor, department of information systems in economics, Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Phone: (+992) 888-447-443.

The article discusses the importance and prospects of digital technologies for economic growth in today's conditions. The impact of full availability of digital infrastructure in general. The article also notes that in the future, priority areas of state employment policy should be substantiated and meet the requirements of the conditions for the transition to a digital economy. It is proposed to improve the mechanism for managing human resources, taking into account the development of digital technologies and their introduction into the economy of Tajikistan.

Keywords: digital technologies, digitalization, management, digital economy, labor market, information and communication technologies, government regulation, information, digital business.

ГУЗАРИШ БА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ САБЗ – ТАҚОЗОИ ЗАМОН

САФАРОВ АЛИШЕР ҲИКМАТУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Ҳиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: 937123338

Дар мақола самтҳои рушди технологияҳои сабз, хусусиятҳо ва зарурияти истифодаи технологияҳои сабз дар хоҷагидорӣ, намудҳои маъмули он, дар амал татбиқи намудани технологияҳои навин, нақши технологияҳои сабз дар ҳифзи табиат, таҳсилот дар соҳаи технологияҳои сабз, ҷалби технологияҳои сабз ва истифодаи он дар шароити тағйирёбии муосир баён шудаанд.

Калидвожаҳо: Технологияҳои сабз, ҳифзи табиат, таҳсилот дар соҳаи технологияҳои сабз, зарурияти истифодаи технологияҳои сабз, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Айни замон дар иқтисоди ҷаҳонӣ як самти нав – иқтисоди «сабз» пайдо шудааст. Тахмин меравад, ки ташаккули ин самт рушди устувори тамоми кишварҳоро таъмин намуда, инсониятро аз бӯҳрони молиявӣ экологӣ наҷот медиҳад.

Соли 2005 дар Форуми умумиҷаҳонии муҳити зист ҷомеаи ҷаҳонӣ тасмим гирифт, ки роҳи нави глобалии иқтисоди «сабз»-ро ҳамчун роҳи ягонаи рушд қабул кунад. Барои татбиқи барнома беш аз 750 миллиард доллар чудо шудааст.

Иқтисоди «сабз» ба технологияҳо ва лоиҳаҳои тиҷоратӣ асос ёфтааст, ки ба сармоягузoron имкон медиҳанд, ки даромади бештар ба даст оранд ва ҳангоми ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ фаъол бошанд.

Зиндагӣ ва рушди инсоният гузариш ба «иқтисоди сабз»-ро тақозо мекунад, яъне системаи фаъолияти иқтисодие, ки бо истехсол, тақсимот ва истеъмоли молу хизматрасонӣ алоқаманд аст, ки боиси баланд шудани некӯахлоқии инсон дар оянда мегардад. Аз ин нуқтаи назар, ба наслҳои оянда хатар ва талафоти экологӣ таҳдид намекунад.

Яке аз воситаҳои муҳимми ноил шудан ба рушди устувор ин чорӣ намудани технологияҳои «сабз» мебошад. Дар ҳама даври замон проблемаи асосии иқтисодиёт маҳдуд будани захираҳо, аз ҷумла: табиӣ ва технологияҳои «сабз» маҳз ба ҳалли ин мушкилот нигаронида шудааст. Категорияҳои зерини «иқтисодӣ»-и таснифи технологияҳои «сабз»-ро пешниҳод менамоем:

- аз рӯи усули бартараф намудани маҳдудияти захираҳо- технологияи сарфаи захираҳо ва технологияи такрористехсолкунии захираҳо;

- аз рӯи намуди захираҳо, ки барои нигоҳдорӣ ё такрористехсоли онҳо нигаронида шудааст. Ба ғайр аз тақсими аънъавии захираҳо ба манбаҳои барқароршаванда ва барқарорнашаванда, инчунин намудҳои мушаххаси ин захираҳо- захираҳои сарфшаванда ва қобилияти азхудкунии партовҳои антропогенӣ муҳити табиидошта чӯдо мешаванд;

- аз рӯи намуди маводҳое, ки дар истехсолот истифода мешаванд (масалан, энергетика, нақлиёт, технологияҳои гуногуни истехсолот, масалан, дар металлургия, саноати кимиё ва ғайра).

Гурӯҳҳои асосии технологияҳои «сабз»-ро аз рӯи ду категорияи аввали таснифот дар ҷадвали зер нишон медиҳем.

Ҷадвали 1.

Гурӯҳбандии технологияҳои сабз

Навъи захираҳо	сарфаи захираҳо	Таҷдиди захираҳо
Захираҳои истеъмолий	Баланд бардоштани самаранокии тавлид, интиқол ва истифодаи энергия	Манбаҳои барқароршавандаи энергия, истехсоли сӯзишвории биологӣ
Қобилияти азхудкунии муҳити зист	Камшавии шиддатнокии захираҳо	Мелиоратсия ва аз нав барқарор намудани заминҳо, ҷангалзорҳо, минтақаҳои оби

Таҳияи муаллиф:

Дар баробари ин, азбаски сарфи захираҳои моддӣ аксар вақт бо партовҳо ҳамроҳ мешавад, баъзе гурӯҳҳои навоарӣ, ки ба категорияҳои гуногун тааллуқ доранд, баръало ба ҳам мепайвандад. Масалан, сарфаи сӯзишворӣ дар мошинҳои гармидиҳӣ инчунин боиси кам шудани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва ғайра мегардад. Технологияи кампартов ва баланд бардоштани самаранокии таҷҳизоти энергетикӣ, ҳам сарфаи захираҳои гуногуни моддӣ ва ҳам дараҷаи партовҳои зарарнокро кам мекунад. Истехсоли сӯзишвории биологӣ, аз як тараф имкон медиҳад, ки сӯзишвории карбогидрид тақрор карда шавад ва аз тарафи дигар, партовҳои CO₂ (карбон) аз худ карда шавад.

Гузариши Тоҷикистон ба ташаккули иқтисоди сабз як қатор хусусиятҳо дорад. Пеш аз ҳама, ин иқтидори баланди зеҳнии мавҷуда ва мавҷудияти масоҳати зиёди аз фаъолияти иқтисодӣ кам осебдида дар минтақаҳост, ки беш аз 30%-и қаламрави он минтақаҳоро ташкил медиҳанд. Ба назардошти ин омилҳо, Тоҷикистон метавонад пешсаф дар гузариш ба модели нави рушд гардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 11.01. 2024. www.khovar.tj
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12. 2023. www.khovar.tj
3. «Стратегияи рушди «иктисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037». – Душанбе, 03.12.2022 /АМИТ «Ховар»/.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ». (АМОҚТ с.2012., №4, мод.272)
5. Башорина, О. В. Экологизация экономики России: проблемы и перспективы: О. В. Башорина, И. М. Темкина // Известия Уральского государственного университета. – 2011.- № 3 (94). – С. 94-102.
6. Бакиновская, О. А. Правовые механизмы реализации принципов «зеленой» экономики в целях обеспечения устойчивого развития России и Беларуси в рамках Союзного государства / О. А. Бакиновская // Использование и охрана природных ресурсов в России. - 2017. - № 4 (152). - С. 93-98.
7. Сафаров, А. Х. Современное состояние и развитие Хатлонской области Республики Таджикистан в контексте сбалансированного роста / А. Х. Сафаров // Вопросы региональной экономики. – 2024. – № 2(59). – С. 276-282. – EDN GLZEMU.
8. Сафаров, А. Х. Исследование роли программно-проектного подхода в обеспечении сбалансированного развития регионов / А. Х. Сафаров // Экономическая безопасность: государство, регион, предприятие : Сборник статей международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию Алтайского государственного технического университета им. И.И. Ползунова, Барнаул, 08–09 декабря 2022 года / Под редакцией Е.В. Барановой, Э.И. Казитовой, Ю.Ю. Наземцевой. – Барнаул: Алтайский государственный технический университет им. И.И. Ползунова, 2023. – С. 101-105. – EDN IBVZJW.
9. Сафаров, А. Х. Исследование механизма разработки и реализации государственных программ сбалансированного развития регионов / А. Х. Сафаров // Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, Таджикистан, 10 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 278-284. – EDN CJZCEN.
10. Сафаров, А. Х. Анализ современного состояния и тенденции социально-экономического развития Хатлонской области Республики Таджикистан / А. Х. Сафаров // Вопросы региональной экономики. – 2023. – № 2(55). – С. 168-174. – EDN PTJVSK.

ПЕРЕХОД К ЗЕЛЕНЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ -ТРЕБОВАНИЯ ВРЕМЕНИ

САФАРОВ АЛИШЕР ХИКМАТУЛЛОЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики и экономической безопасности факультета экономики и управления, Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 937123338

В статье описаны направления развития зеленых технологий, особенности и необходимость использования зеленых технологий в сельском хозяйстве, их распространенные виды, внедрение новых технологий на практике, роль зеленых технологий

в охране природы, образование в области зеленых технологий, привлечение зеленых технологий и их использование в условиях современных изменений.

Ключевые слова: Зеленые технологии, охрана природы, образование в области зеленых технологий, необходимость использования зеленых технологий, Республика Таджикистан.

TRANSITION TO GREEN TECHNOLOGIES – THE REQUIREMENTS OF THE TIME

SAFAROV ALISHER KHIKMATULLOEVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of national economy and economic security, faculty of economics and management, National University of Tajikistan, 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, pr. Rudaki 17. Tel.: 937123338

The article describes the directions of development of green technologies, the features and necessity of using green technologies in agriculture, its common types, the practical application of new technologies, the role of green technologies in environmental protection, education in the field of green technologies, the involvement of green technologies and their use in the conditions of modern changes.

Keywords: Green technologies, environmental protection, education in the field of green technologies, the necessity of using green technologies, the Republic of Tajikistan.

МЕХАНИЗМИ ҲАМКОРИИ САМАРАНОКИ МОЛИЯВӢ БО СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИНТАҚАВИИ МОЛИЯВӢ

ТАҒОЕВ МАҲАДМУМИН РАҲИМОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак,
Тел.: (+992) 918744465, e-mail: mahadjon@mail.ru

Дар мақола муаллиф роҷеъ ба механизми такмили ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии молиявӣ маълумот дода, мақсади асосии ҳамкориро бо ин институтҳо шарҳу эзоҳ додааст. Ба муаллиф муяссар гардидааст, ки андешиши худро вобаста ба масъалаҳои асосии идоракунии қарзи давлатӣ баён созад. Ҷолибияти мақолаи мазкур дар он аст, ки муаллиф тавонистааст, ки пайомадҳои мусбату манфии қарзгирии давлатиро дар шароити номуайянии ошкор созад. Ҳамзамон, дар мақола таҳлили вобастагии байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва то кадом андоза роияи ғаштани онҳо шарҳу эзоҳ дода шудаанд. Муаллиф дар мақола, самарнокии ҳамкориҳои созмонҳоро бо сатҳу сифати барномаҳои заминавӣ ва стратегияҳои давлатӣ алоқаманд донистааст. Дар ин замина, аз сарчашмаҳои гуногуни илмӣ ва омӯрӣ ба таври васеъ истифода бурда шудааст.

Калидвожаҳо: идоракунии қарзи давлатӣ, қарзи давлатии беруна, қарзи давлатии дохилӣ, хизматрасониҳои қарзи давлатӣ, Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ, дефитситаи буҷети давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии молиявӣ, дефолт, проблемаи экологӣ, дипломатияи иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ, самарнокии ҳамкориҳои молиявӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як шароити истиқлолияти давлатиро соҳиб гашт, ки иқтисоди ҷаҳон дар ҳоли таҳаввулот қарор дошт. Бе назардошти воқеаҳои солҳои аввали соҳибистиқлолӣ лозим омад, ки аз сиёсати дуруст ва мақсаднок пеш гирифта шавад, то ки Тоҷикистон ба аҳдофи бунёдкоронаи стратегияи дохилӣ ва берунӣ мушарраф гардад. Дар чунин шароити ҳассос ва суръатёбии раванди ҷаҳоншавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвияти беш аз

30 созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии молиявӣ (СБММ) пазируфта шуда, ҳамкориҳои молиявиро иқтисодӣро густариш дод.

Мақсади асосии узвият дар СБММ қабл аз ҳама ҳалли масъалаҳои афзалиятдоштаи рушди тараққиёти мамлакат, аз ҷумла таҳкими сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ, тақвияти ислоҳоти маъмурӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб мерафт. Дар радиои СБММ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёда аз 100 кишвари дунё робитаҳои тичоратиро иқтисодӣ барқарор намудааст [2, с.121].

Заминаи асосии тавсеаи ҳамкорӣ бо СБММ таҳияи барномаҳои муштарақ буда, ҷиҳати мусоидат ба рушди соҳаҳо ва пайдо кардани ҳалли проблемаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ бошад, қабули Барномаҳои давлатӣ, Стратегияҳои миллӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқмуайянкунанда роҳандозӣ карда мешаванд [3, с.10-15]. Аз ин ҷо, мо қабули ҳуҷҷатҳои барномавӣ-заминавиро ҷун механизми ҳамкориҳои самаранок бо СБММ қабул мекунем.

Тавачҷуҳи СБММ қабл аз оғози маблағгузорӣ бештар ба ҳуҷҷатҳои барномавӣ равона карда мешавад. Ҳаминро ба инобат гирифта, инъикоси масъалаҳои ҳалталаби яқумдараҷа дар ҳуҷҷатҳои барномавӣ механизми ҷалби тавачҷуҳи қарздиҳадағони бисёртарафа эътироф мешавад. Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ бо шарикони хориҷӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявии берунӣ барои иҷрои барномаҳои шарикӣ шартӣ муҳим арзёбӣ мешаванд.

“Стратегияи баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳоли барои солҳои 2013-2015” аз ҷумлаи ин ҳуҷҷатҳои барномавист, ки барои иҷрои он беш аз 30 млрд сомонӣ пешбинӣ шуда буд. Дар ин замина ин ҳуҷҷат барои ҷалби кӯмаки молиявии беруна тайи солҳои 2013-2015 дар ҳаҷми бештар аз 18 млрд. сомонӣ (60%-и нақша) мусоидат кард.

Маҳз, ин дастоварди ҳамкориҳои Тоҷикистон бо СБММ-ро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин баҳо дода буданд: “...дар натиҷаи амалӣ гардидани ҳуҷҷатҳои барномавӣ рушди иқтисодии мамлакат, идоракунии самаранок ва табиӣ афзалиятҳои кишвар таъмин гардида, сатҳи сифати зиндагии аҳоли хеле баланд бардошта мешавад. ...ҷиҳати идома додани ислоҳот дар самтҳои гуногуни иқтисодиёт, ҷалби ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамкориҳои худро бо шарикони рушд ва ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ тақвият медиҳем” [4].

Дар ҳуҷҷатҳои барномавӣ он масъалаҳое, ки сабаби асосии ҳамкориҳои давлат дар сифати «дугарафа» ва «бисёртарафа» баромад менамоянд: - тағйирёбии иқлим, мушкилоти экологӣ ва беҳдошти эпидемиологӣ; - камбудӣ ё норасоии захираҳои ҳаётан муҳими моддӣ, пеш аз ҳама обу ғизо; - мушкилоти демографӣ, факр, бекорӣ ва муҳочирати оммавии идоранашиаванда; - рушди ноустувор ва нобаробари иқтисодӣ; - шиддат ёфтани рақобат ҷиҳати дастёбӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва захираҳои стратегӣ; - афзоиши бухронҳои молиявӣ ва ғ. ба шумор мераванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари сиёсати дарҳои боз ба густариши доираи шарикони иқтисодӣ дар доираи созмонҳои байнидавлатӣ, минтақавӣ ва дигар ташкилотҳо, бахусус дар рушди ҳамкориҳои тичоратӣ, сармоягузорӣ, саноатӣ, энергетика, инчунин татбиқи лоиҳаҳои муштараки инфрасохторӣ, ки рушди устувори кишварро таъмин менамоянд, манфиатдор аст [1,133].

Феълан, проблемаҳои зикргардида ба объекти асосии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо СБММ: - Ҳазинаи байналмилалӣ асдор, Гуруҳи Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки осиегии рушд, Бонки исломии рушд, Бонки аврупоии таҷдид ва рушд мансуб мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои дипломатияи иқтисодиро барои густариши ҳамкориҳо бо СБММ дар гирифтани қарзҳои имтиёзнок ва маблағҳои грантӣ маънидод намуда, созмонҳои мазкурро барои рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ҷалб менамояд [5, с.112-135].

Дар аксари мамлакатҳо механизми асосии мукамалгардонии ҳамкорӣ бо кредиторон таҳия ва қабули “Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ (СИҚД)” бо фарогирии “Барномаи қарзгирии берунаи давлатӣ” баромад менамояд. Ҳамин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ

барои давраҳои гуногун чунин ҳуччатҳо ба тавсиб расонида мешаванд. Айни ҳол “Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2026” дар Тоҷикистон ғаёл аст.

Мақсади асосии “Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2026” таъмини эҳтиёҷоти Ҳукумати Тоҷикистон ба маблағгузорӣ тавассути ҷалби маблағҳои қарзӣ бо хароҷотҳои камтарин дар дурнамои миёнамуҳлат ва дарозмуддат бо дараҷаи оқилонаи хавф, ташкил ва нигоҳдории бозори функционалии коғазҳои қиматнок раवонагардида мебошад [6, с.2].

Яке аз самтҳои асосии ҳамкорӣ бо СБММ ин норасоии бозори молиявии дохилӣ ва махсусан нокифоягии қисми даромади буҷети давлатӣ ба шумор меравад [7, с.13]. Нокифоягии пасандозгузориҳои дохилӣ дар мамлакатҳои сустрараққикарда ва зарурати ҷалби воситаҳо аз хориҷи кишвар асоси назарияҳои «давраи ноилҷи қашшоқӣ» ва «такони калон» - ро пеш меорад, ки дар заминаи онҳо назарияи ҳаракати ҳаматарафаи сармоя аз мамолики рушдкарда ба мамолики рӯ ба инкишоф пайдо мегардад.

Қарзи хориҷӣ, ҳамчун як бахши қарзи давлатӣ уҳдадорихои давлатро дар назди кредиторони хориҷӣ инъикос менамояд ва пайдошавии он низ ба монанди қарзи дохилии давлатӣ бо касри буҷети мамлакат алоқаманд аст.

Агар аз як тараф сарчашмаҳои қарзӣ аз манбаъҳои хориҷӣ мушкилии молиявии қарзгирандагонии миллиро ҳал намояд ҳам, аз тарафи дигар, қарзи хориҷӣ ҳамчун бор (бремя) барои иқтисодиёти воқеӣ шарҳ дода мешавад [8, с.170-176]. Чунки зерӣ таъсири қарз, насли оянда захираҳои ками маблағгузорию (воситаҳои истехсолиро) ба мерос мегиранд ё ба таври дигар «фабрикаи миллии» камро соҳиб мешаванд. Дар таҷриба чунин ранг гирифтани корро бо самарай «танг карда баровардан» алоқаманд доништан мумкин ҳаст. Ин маънои онро дорад, ки молиякунонии касри буҷет ба зиёдшавии меёрҳои фоизӣ ва ихтисоршавии хароҷотҳои шахсии маблағгузорӣ оварда мерасонад. Агар чунин ҳолат рух диҳад, дар оянда ба насли оянда иқтисодиёте боқӣ мемонад, ки иқтисодии ками истехсолиро соҳиб мебошад. Дар ин сурат сатҳи некуаҳволий назар ба беҳшавӣ рӯй ба пастшавӣ меорад [9, с.421].

Ба андешаи мо афзоиши ҳаҷми қарзи хориҷӣ ва махсусан қарзҳои бисёртарафа ба вайрон гаштани меёрҳои муқарраршудаи методологии идоракунии қарзи берунӣ ва ҳатто ҳолати дефолт оварда мерасонад. Бо мақсади сар назадани дефолт дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва ҳамзамон бӯҳронҳои молиявӣ риояи меёрҳои зерини методологии Бонки Ҷаҳонӣ коркардшуда, дар сатҳи зарурӣ шартӣ ҳатмӣ ба шумор меравад:

a) Таносуби байни ҳаҷми қарзи беруна ва ММД (EDT/GDP) на бештар аз 40% бошад (аз СИҚД барои солҳои 2018-2020 бармеояд, ки аз соли 2018 инҷониб таносуби қарзи берунӣ нисбат ба ММД дар алоҳидагӣ 40% ва қарзҳои дохилӣ 7% не, балки ҳар ду дар якҷоягӣ бояд на зиёдтар аз 60%-и ММД-ро ташкил намоянд. Инчунин таркиби грантии қарзҳо низ ба 35% зиёд карда шуд);

b) таносуби маблағи умумии қарзи беруна ба содироти мол ва хизматҳо (EDT/XGS) бояд дар ҳудуди 200-250% қарор дошта бошад;

c) таносуби маблағи пардохтҳои хизматрасонии қарз ба содироти мол ва хизматҳо (TDS/XGS) на бештар аз 20-25%-ро ташкил намояд;

d) Коэффитсиенти хизматрасонии қарзи берунаи давлатӣ нисбат ба даромадҳои буҷети давлатӣ на бештар аз 6-7%-ро ташкил намояд.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки як қатор омилҳо: - суръати баланди афзоиши аҳоли, зиёдшавии ҳаҷми шугли ғайрирасмӣ, зиёдшавии шумораи бекорон ва хусусан бекории ҷавонон, таъсири бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, кам гаштани ҳаҷми интиқолати пулӣ аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатӣ сабабҳои дигар афзоиши сатҳи камбизоатӣ ба шумор мераванд [10, с.130-142].

Масъалаи дигаре, ки тайи даҳсолаҳои охир роҳи ҳалашро ҷустуҷӯ менамоянд, беҳдошти вазъи муҳити зист ва кам кардани ҳаҷми газҳои гулхонаӣ ва дигар партовҳо ба табиат мебошад.

Аз ин рӯ, таъмини устувории экологӣ ҳамчун самти навбатии ҳамкории афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо СБММ арзёбӣ мешавад.

Рушди инсонӣ на танҳо аз инкишофи иқтисодӣ, балки аз вазъи муҳити атроф, боз як захирае, ки барои омма, хусусан аҳолии камбизоат зарур аст, вобаста мебошад ва мунтазам коҳиш ёфтани шароити экологӣ ва истифодаи аз ҳад зиёди захираҳои табиӣ инкишофи иқтисодиро бозмедорад ва ба аҳоли таҳдиди чиддиро ба миён меорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, мамлакати кӯхистонии Осиёи Марказӣ, зери таъсири тағйирёбии иқлим ва махсусан проблемаҳои шадиди экологӣ қарор дорад. Хушксолиҳои пай дар пай ва шароитҳои номӯътадили обу ҳаво ба ҷамоаҳои камбизоат таъсир расонида, қобилияти тобоварии онҳоро коста мегардонанд. Пиряхҳои кишвар бо суръат об шуда, хатари норасоии об дар оянда эҳсос мегардад. Тағйири мавсимии боришот низ ба паст шудани маҳсулнокии ҳосили мардуми деҳоти Тоҷикистон оварда мерасонад ва ин тамоилҳои дарозмуддат возеҳу таҳдидомезанд.

Вазъи нуговори иқлими давлатҳои рӯ ба инкишоф ва махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «беадолатии байналмилалӣ»-и тағйирёбии иқлим шаҳодат медиҳад. Аз мушкилиҳои экологӣ давлатҳои дар ҳоли рушд қарордошта, ё ба истилоҳи дигар давлатҳои «қафомондаи иқтисодӣ» зарари бештар мебинанд. Зеро қисмати асосии иқтисодиёти миллии ин давлатҳоро хоҷагии деҳот ташкил карда, аз тарафи дигар, соҳаи мазкур, аз лиҳози тағйиротҳои экологӣ осебпазир боқӣ мемонад. Давлатҳои пешрафтаи саноатӣ бархилофи давлатҳои дар ҳоли рушд қарордошта имкониятҳои калони истеҳсолиро соҳиб буда, ҳамзамон онро тақвият мебахшанд, ки таъсири зиёдро ба тағйирёбии иқлим мерасонанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои мебошад, ки ҳиссаи камтаринро барои хориҷшавии газҳои гулхонаӣ дорад, ки боиси тағйирёбии иқлим мегарданд. Аммо солҳои охир дар сархати давлатҳои қарор дорад, ки аз паёмҳои нохуи иқлими сайёра азият мекашад. Ҳар сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб 50 ҳазор гектар заминҳои киштбоб, ки тахминан 1%-и тамоми киштзорҳои ташкил медиҳанд, дучори дараҷаҳои гуногуни биёбоншавӣ мегарданд. Ҳамзамон зиёда аз 30% заминҳои кишт ба эрозия дучор мешавад. Ҳамаи ин ба он оварда расонидааст, ки дар айни замон 87 ҳазор га замин дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор доранд.

Дар раванди таҳияи СМР-2030 ба мушкилиҳои экологӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир шудааст, ки: “...Масъалаҳои экологӣ ва осебпазирӣ, бахусус дар шароити коҳишдиҳӣ ва мутобиқат ба тағйирёбии иқлим назаррас боқӣ мемонанд. Ин масъалаҳо дар доираи Ҳадафҳои рушди устувор баъди соли 2015 аҳамияти бештарро касб намуданд. Ба ин ҳадафҳо истифодаи оқилонаи захираҳои об, таъмини устувории маҳалҳои аҳолинишин, андешидани тадбирҳои фаврӣ оид ба мутобиқат ба тағйирёбии иқлим, муҳофизати эконизомҳои рӯизаминӣ, таназзулбодии замин, пешгирии ва аз байн бурдани оқибатҳои офатҳои табиӣ, инчунин беҳтар намудани дастрасӣ ба оби тоза ва беҳдошт дохил мешаванд. Аҳолии деҳоти Тоҷикистон бештар аз таназзулбодии муҳити зист осебпазир мебошад” [11].

АДАБИЁТ

1. Геоэкономические императивы международного сотрудничества Российской Федерации в условиях глобальных вызовов: монография: в 2-х частях. Часть 2 / З.О. Адаманова, Г.Х. Аджимет, С.Э. Умерова, Р.Р. Ахмадов; под ред. д.э.н., проф. З.О. Адамановой. – Симферополь: ИП Хотеева Л.В., 2023. – 160 с.
2. Саидов З.Ш. «Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики». Монография // Душанбе: ООО «Контраст», - 2014, - С. 324
3. Саидмуродов Л.Х., Бабаджанов Р.М. Таджикистан на пути национализации целей устойчивого развития. Статья / Экономика Таджикистана// Душанбе: - Маориф, - 2017. - № 2. - С. 9 - 20.

4. Паёми солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // ш.Душанбе, 22-юми декабри соли 2016
5. Назаров Т.Н. «Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество // Т.Н. Назаров // - Душанбе: УИ МИД РТ, - 2004, - 284 стр.
6. Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2026. // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2023, №587 тасдиқ шудааст
7. Джаборов Ф.А. Обеспечение экономической безопасности Республики Таджикистан в условиях внешнего заимствования. / Автореферат диссертации. / Душанбе: - ТТУ имени академика М.С. Осими, - 11.02.2019г. <http://www.ttu.tj>
8. Хасанов М.М. Внешнедолговое положение стран Центральной Азии на рубеже веков: оценка и ретроспективно – сопоставительный анализ // Журнал «Центральная Азия и Кавказ». г.Лулёа (Швеция), - 2012.- №2(15).- С.169-188
9. К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю «Экономикс: принципы, проблемы и политика». Перевод с 14-ое англ. издание. Глава 19. Москва: - ИНФРА-М, -2002, XXXVI, - стр. 421
10. Султонов З.С. Механизмы управления государственным внешним долгом. - Душанбе: - Ирфон, - 2015, - 169 сах.
11. Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 //Қарори МН МО ҚТ аз 1.12.2016с, №636. - Душанбе, - ҶДММ «Контраст».

МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОГО ФИНАНСОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА С МЕЖДУНАРОДНЫМИ И РЕГИОНАЛЬНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

ТАГОЕВ МАХАДМУМИН РАХИМОВИЧ

*кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики ТНУ. Адрес:
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Таджикский национальный
университет. Тел. моб.: (+992) 918744465; e-mail: mahadjon@mail.ru*

В статье автор дает информацию о механизме совершенствования сотрудничества Республики Таджикистан с международными и региональными финансовыми организациями, а также разъясняет основную цель сотрудничества с этими институтами. Автору удалось высказать свое мнение по основным вопросам управления государственным долгом. Интересно в этой статье то, что автору удалось раскрыть положительные и отрицательные последствия государственных заимствований в условиях неопределенности. В то же время в статье анализируется взаимосвязь экономических показателей и степени их соблюдения. В статье автор рассматривает эффективность организационного взаимодействия как связанную с уровнем и качеством базовых программ и государственных стратегий. В этом контексте был использован широкий спектр научных и статистических источников.

Ключевые слова: *управление государственным долгом, внешний государственный долг, внутренний государственный долг, обслуживание государственного долга, Стратегия управления государственным долгом, дефицит государственного бюджета, международные и региональные финансовые организации, дефолт, экологическая проблема, экономическая дипломатия, экономическое развитие, эффективность финансового сотрудничества.*

MECHANISM OF EFFECTIVE FINANCIAL COOPERATION WITH INTERNATIONAL AND REGIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS

TAGOEV MAHADMUMIN RAHIMOVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department World Economy, TNU.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Buni Khisorak, Tajik National University.
Tel. mob.: (+992) 918744465; E-mail: mahadjon@mail.ru

In the article, the author gives information about the mechanism for improving the cooperation of the Republic of Tajikistan with international and regional financial organizations, and also explains the main goals of cooperation with these institutions. The author managed to express his opinion on the main issues of state debt management. It is interesting in this article that the author was able to reveal the positive and negative consequences of state debt in the conditions of uncertainty. В то же время в статье анализируется взаимосвязь экономической печати и средней их оценок. In the article, the author examines the effectiveness of organizational interaction as related to the level and quality of basic programs and state strategies. In this context, a wide spectrum of scientific and statistical sources was used.

Key words: public debt management, external public debt, domestic public debt, public debt servicing, Public debt Management Strategy, state budget deficit, international and regional financial organizations, default, environmental problem, economic diplomacy, economic development, effectiveness of financial cooperation.

АҲАМИЯТИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ МУҲИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

САДИҚОВА ШУКРОНА КАРЧАЕВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисоди миллий ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: 98-539-29-30. E-mail: Shukrona-2016@mail.ru

Яке аз масъалаҳои, ки диққати олимону ҷалб намудааст ин рушди сармоияи зеҳнӣ дар асоси ташаққули муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии рушди сармоияи зеҳнӣ дар асоси ташаққули муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муаллиф иброз медорад, ки дар шароити муосир ҳолати босуръат рушдбанда гардидани сармоияи зеҳнӣ ба як соҳаи ҷолиби таҳқиқотчиён табдил мегардад, хусусан вақте, ки барои баҳодихии дороиҳои ғайримоддӣ, сармоияи зеҳнӣ манбаи асосии иттилоот мегардад, ки маҷмуи тамоми донишҳои кормандони ширкат ва воситаҳои созмону муайян мекунад. Дар мақола асоснок карда шудааст, ки сармоияи зеҳнӣ ба омили асосии рушди иқтисодӣ табдил ёфта, бо таъсири он иқтисоди миллий бештар самаранок ва рақобатпазир мегардад. Ҳамаи ин таваҷҷуҳи илми иқтисодиро ба масъалаҳои марбут ба омӯзиши сармоияи зеҳнӣ ва нақши он дар иқтисодиёти инноватсионӣ зиёд мекунад.

Калидвожаҳо: сармоияи зеҳнӣ, сармоияи инсонӣ, инноватсия, институтсионалӣ-инновационӣ, сармоиягузорӣ, кластер, иқтисоди рақамӣ.

Таҷрибаи кишварҳои рушдқарда нишон медиҳад, ки сармоияи инсонӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Рушди сармоияи инсонӣ бошад дар асоси ташаққули муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ таъмин карда мешавад. Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки донишу малака ҷойи сармоияи пулӣ, сармоияи замин ва ҷисмониро ҳамчун ҷузъи баҳодихии ҳуди сармоя, дар соҳаҳои

рақобатпазирии иқтисоди миллӣ иваз намуда истодааст. Дар ҳолати босуръат рушдбанда гардидани сармояи инсонӣ ба як соҳаи ҷолиби таҳқиқотчиён табдил ёфтааст, ки барои баҳодихии дороиҳои ғайримоддӣ, сармояи зехнӣ манбаи асосии иттилоот мебошад.

Шарҳи ягонаи мафҳуми «сармояи инсонӣ» дар адабиёти иқтисодӣ вучуд надорад. Таъриф ва таҳқиқи моҳияти сармояи инсонӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар асарҳои С.Ҷ. Комилов [8, с.33], Т.Б. Ғаниев [3, с.30], Қ.Х. Хушвахтзода [13, с.7], Д.А. Ҳодиев [15, с.62], С.Х. Ҳамидова [14, с.114] ва дигарон баҳшида шудаанд. Олимони мазкур оид ба мафҳуми сармояи инсонӣ андешаҳои худро гуногун баён намудаанд. Ба андешаи мо, сармояи инсонӣ, маҷмуи хусусиятҳои сифатӣ, аз ҷумла маълумот, қобилият, дониш, малака, хусусан малакаҳои одамоне ғайрифаҳмида мешавад, ки тафаккури созандаро эҷод ва тақвину медиҳанд ва дар навбати худ ба рушди устувори иқтисодӣ дар сатҳи қуллан нафосидаат мекунад.

Аз дигар нуқтаи назар, сармояи инсонӣ барои эҷод ва баланд бардоштани арзиши таъсирҳои истифода бурда мешавад, ки дар он нишондиҳандаҳо якҷоя қарда шуда, таъсири иқтисодӣ дониш бодикқат инъикос қарда мешаванд ва барои идоракунии он маълумоти дақиқтар пешниҳод мегардад. Бояд қайд намуд, ки арзёбӣ ва идоракунии сармояи инсонӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ низ нақши муҳим дорад, зеро он метавонад арзиш ва самаранокии ширкатро бодикқат ва дақиқтар андоза қунад.

Маълум аст, ки рушди захираҳои инсонӣ омили рушди иқтисодии кишвар аст. Сармояи инсонӣ ба омили асосии рушди иқтисодӣ табдил меёбад ва бо таъсири он иқтисодӣ кишвар бештар самаранок ва рақобатпазир мегардад. Ҳамаи ин таваҷҷуҳи илмӣ иқтисодиро ба масъалаҳои марбут ба омӯзиши сармояи инсонӣ ва нақши он дар иқтисодӣ инноватсионӣ зиёд мекунад.

Сармояи инсонӣ бевосита бо хусусиятҳои сифатии қувваи қарӣ алоқаманд аст, ки ғайр аз сифатҳои табиӣ боз дорои хосиятҳои дар раванди тарбия ва таълим ба даст овардашуда мебошад, ки нақши муҳими соҳаи маорифро дар таҷаққул ва рушди неруи зехнӣ муайян мекунад.

Сармояи инсонӣ ё сармояи зехнӣ, ки дар солҳои охир қарӣ бештар муайян қарда мешавад, ҳамчун муҳимтарин манбаи рушди муваффақ, устувор ва беҳатари қар кишвар эътироф шудааст. Пайдоиши мафҳуми назарияи сармояи инсонӣ дар ибтидои солҳои 60-уми асри XX дар шароити инқилоби илмӣ техникаӣ ва баланд гардидани аҳаммияти «омили инсонӣ» ба вучуд омадааст.

Таҳқиқотҳои илмӣ гузаронидашуда асоснок менамоянд, ки мафҳум ва моҳияти сармояи зехнӣ бори аввал олим Т. Стюарт таҳқиқ қардааст. Дар мақолаи худ, бо номи «Қувваи зехнӣ: қӣ гуна сармояи зехнӣ ба сарвати пурақарии Амрико табдил меёбад», Т. Стюарт сармояи зехнӣро ҳамчун маҷмуи донишҳоеро, ки қармандони ширкат меқонанд ва он қизе ки ба ширкат қартари рақобатпазирро дар бозор медиҳад «масалан патентҳо, равандҳо, малакаҳои идорақунӣ, истифода қарвонистани технологияҳо, таҷриба ва маълумот дар қарои истеъмолқунандагон ва таъминқунандагон» истифода қарда буд. Дар маҷмуъ ҳамаи ин донишҳо сармояи зехнӣро таҷкил медиҳад [4, с.420]. Иқтисодшиноси маъруфи амриқой Л. Эдвинсон сармояи зехнӣро донише меқонад, ки ба арзиш табдил ёфтанаш мумкин аст. Яке аз олимони рус В.С. Ефремов сармояи зехнӣро қунин шарҳ додааст: «сармояи зехнӣ донишест, ки таҷкилоту қарқонаҳо онро дар шакли возеҳ ва равшан, яқхела ва ба осонӣ интиқол медиҳанд, ифода ёфтааст» [6, с.50]. Ақидаи ин олим ба он равона гардидааст, ки асоси рушди фаъолияти таҷкилоту муассисаҳоро сармояи зехнӣ таҷкил медиҳад.

Маҳаққое, ки барои баландбардории сатҳу сифати зиндагии ақолий мусоидат менамояд бо сатҳи рушди соҳаи иқтимоӣ алоқамандии зич дошта, ки рушди муътадили инсонро дар сатҳи қумхуриявӣ ва минтақавӣ таъмин менамояд [1, с.57].

Сармояи зехнӣ дар қаробари дигар захираҳо дар эҷоди арзиш иштирок намуда, ҳамчун муҳимтарин захираи сармоягузорӣ ва омили истеҳсолот дар муносибаҳои

хоҷагидорӣ ва тичоратӣ иштирок мекунад. Истифодаи он ба принципҳои муносибатҳои бозорӣ асос ёфта, бо чунин омилҳо, ба монанди вақт, таваккал, пардохтпазирӣ, бозпардохт алоқаманд аст. Роҳбарияти ташкилотҳоро зарур аст, ки дар ҳалли ин мушкилот бояд аз омӯхтан ва баҳо додан ба «захираҳои кадрӣ» шуруъ намуда, баъдан бевосита ба идораи онҳо гузарад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки се ҷузъи сармояи зехнӣ вучуд дорад: сармояи инсонӣ; сармояи ташкилӣ; сармояи истеъмолий.

Дар робита ба созмонҳои кооператсияи истеъмолий, сармояи зехнӣ метавонад ҳамчун тамоми захираҳои ғайрипулӣ ва ғайримоддӣ, ки барои эҷоди арзиши маҳсулот ё хизмат чалб шудаанд, муайян карда шавад. Маҳз ӯ суръати рушди ташкилотро муқаррар карда, хусусияти навсозии ташкилотро муайян мекунад, ки бартарии рақобатпазирӣ ширкатҳои истеъмолкунандагонро ташкил медиҳанд. Ба ибораи дигар, дар он ҷое ки сармояи зехнӣ дуруст идора карда мешавад, бартариятҳои рақобатӣ ба вучуд меоянд ва даромад медиҳанд.

Сармояи инсонӣ арзиши асосии ташкилотҳои истеъмолий мебошад, зеро он дорои захираҳои дониш, маълумот, малакаҳои таҷрибавӣ, салоҳият, қобилияти эҷодӣ ва тафаккури кормандон, арзишҳои ахлоқии онҳо, ҳавасмандӣ, сатҳи фарҳангӣ, муносибат ба меҳнат, робитаҳои шахсии истифодашаванда барои ба даст овардани даромад мебошад.

Сармояи инсонӣ ҳамчун ҷузъи функционалии истеҳсоли маълумотҳои иттилоотӣ бо усулҳои махсус омӯхташуда, ба монанди фаъолияти зехнӣ тадриҷан афзоиш меёбад. Фаъолияти зехнӣ як шакли амалисозии қобилиятҳои зехнӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии шахс дар эҷоди донишҳои нави қаблан номаълум мебошад, ки гирифтани даромади зехнӣ ва бартарияҳои гуногунро нисбат ба рақибон таъмин менамояд. Қобилиятҳои фаъолияти ақлӣ ба сохтори истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар марҳилаи муайяни инкишофи он дохил мешаванд ва шакли муттаҳидкунӣ ва такмили қобилиятҳои бевоситаи меҳнатӣ мебошанд. Маҳз ба шарофати фаъолияти зехнӣ қобилияти меҳнатӣ, эҷодӣ ва қобилияти иҷрокунии инсонро фарқ кардан мумкин аст. Фаъолияти зехнӣ сармояи инсониро аз меҳнати одӣ фарқ карда, хусусияти раванди «маблағгузории» қобилиятҳои меҳнатиро муайян мекунад.

Сармояи ташкилӣ бештар ду вазифаи асосиро иҷро мекунад: якум, ҷамъ овардани дониш ҳамчун асоси фаъолияти арзишманд барои истеъмолкунанда; дуюм, суръат бахшидан ба ҳаракати иттилоот дар дохили ташкилоту корхонаҳо. Сармояи ташкилии корхонаҳо системаҳои иттилоотии корпоративӣ, пойгоҳи маълумотҳо, таҷҳизот ва нармафзор, сохторҳои ташкилӣ, иҷозатномаҳо, тамғаҳои молӣ ва фарҳанги корпоративиро дар бар мегирад. Он инчунин шумора ва сифати шарикони тичоратӣ, мавҷудияти шабакаи тичоратӣ, тартиби табдил додани донишҳои ноаён ба дониши равшан, сифати ҳамкории шабакавӣ, моликияти зехнӣ, бартарияҳои ҷуғрофӣ, шартномаҳои таъминот, фурӯш ва таблиғро дар бар мегирад. Арзиши сармояи ташкилӣ ва умуман сармояи зехнӣ на аз рӯйи мавҷудияти он, балки аз рӯйи самаранокӣ истифодаи он муайян карда мешавад. Ин сармоя, бар хилофи сармояи инсонӣ, моликияти ташкилот аст ва дар баъзе мавридҳо метавонад объекти нисбатан мустақили хариду фурӯш бошад. Сармояи ташкилӣ бошад инчунин барои ҷи гуна истифода бурдани сармояи инсонӣ дар низомии фаъолияти ташкилӣ барои мубодилаи иттилоот таъсир мерасонад.

Фаъолияти сармояи зехнӣ зухури принципи мувозинатро, ки дар амалияи нархгузорӣ ба таври васеъ маълум аст, комилан равшан нишон медиҳад. Моҳияташ дар он аст, ки барои ноил шудан ба арзиши максималии бозории дороиҳо бояд таносуби муайяни ҳамаи унсурҳои он риоя карда шавад.

Ду хусусияти муҳимми сохтори сармояи зехнӣ бояд қайд карда шавад.

1. Агар яке аз ҷузъҳои сармояи зехнӣ беқурб шавад ё нопадид гардад, пас сармояи зехнӣ дар маҷмӯъ беқурб мешавад. Масалан, корхонаи истеҳсолие, ки техникаи замонавӣ ва ё навоариҳоро дорад ва бозори худро пайдо намудааст, вале бинобар сабаби

нодуруст ғаёлият кардани роҳбарият метавонад меҳнати зеҳнии кормандонро аз даст дода ва дар натиҷа аз сармояи зеҳнӣ пурра маҳрум гардад.

2. Як қатор дороиҳои ғайримоддиро байни ҷузъҳои сохтори сармояи зеҳнӣ тақсим кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, масалан, технология ё ноу-хау ҳамзамон ба сармояи инсонӣ (одамон барандаи дониш мебошанд) ва сармояи ташкилӣ (патентҳо, ҳуҷҷатҳои, ки сирри тижоратӣ дорад ва ғ.) дахл дорад, шабакаҳои пайвастишавӣ бошанд, метавонанд ҳам ба мизоч ва ҳам ба сармояи инсонӣ алоқаманд бошанд, ки ин як хислати хуби шахсии роҳбар мебошад.

Рушди иқтисоди миллӣ бо роҳи инноватсионӣ таҷдиди истеҳсолот, эҷод ва татбиқи технологияҳои нав ва гузаштани кишвар ба технологияи наслҳои навро талаб менамояд. Моҳияти ин дигаргунӣ эҷоди ба истилоҳ «иқтисоди нав» аст, ки асоси онро дониш, малака, салоҳият, яъне ғаёлияти фикрӣ ва эҷодӣ ташкил медиҳад. Маҳз сармояи зеҳнӣ бештар «иқтисоди нав»-ро ба вуҷуд меорад [6, с.49].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло зарур аст, ки сиёсати давлатӣ дар соҳаи корҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои оянда таҳия карда шавад ва он бояд ба тижоратикунонии натиҷаҳои ғаёлияти зеҳнӣ нигаронида шавад.

Бо рушди муносибатҳои бозорӣ моликияти зеҳнӣ объекти муомилоти молӣ мегардад, ва унсурҳои таркибии он дар бозори моликияти зеҳнӣ ҳамчун мол баромад мекунад. Низоми одилона ва мукаммали патент, ки ба ихтироъкор эътироф ва нъматҳои моддӣ медиҳад, ба ғаёлияти ихтироъкорӣ ва навоарӣ мусоидат мекунад. Бо шарофати кафолатҳои, ки чунин низом барои соҳиби патент фароҳам меорад, барои интиқоли технология низ шароити мусоид фароҳам меорад.

Бояд қайд кард, ки дар ҳолати заиф будани ҳифзи моликияти зеҳнӣ бо сабаби дастрасии осонтар ба захираҳои зеҳнӣ, даромаднокии ғаёлияти инноватсионӣ коҳиш меёбад. Ҳамзамон, имкони кам кардани хатарҳо коҳиш меёбад, зеро мавҷудияти захираҳои зеҳнӣ барои истеҳсол доираи иштирокчиёни давраи инноватсиониро васеъ намуда, объектҳои моликияти зеҳнӣ ба зарари субъектҳои хоҷагидоре, ки қаблан дар раванди инноватсионӣ оғоз гардида буданд, тақрор мекунад.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлилу ҳулосаҳо бояд қайд намоем, ки дар шароити иқтисодӣ рақамӣ муҳаррики асосии рушди инноватсионӣ одамони дорои маълумоти оливошта мебошанд, ки рушди ташкилоту муассисаҳо таъмин менамоянд. Таҳқиқотҳои анҷомдодаи мо нишон медиҳанд, ки дар баробари талабот ба донишҳои рақамии кормандон, менечерҳо нисбат ба чунин сифатҳои шахсии кормандон, аз қабili муносибати эҷодӣ ба ҳалли мушкилот, қобилияти мутобиқат кардан ва ҳалли мушкилоти мураккаб ва албатта, малакаҳои роҳбарӣ талаботҳои баланд меғузоранд. Дар иқтисодӣ рақамӣ бошад, малакаю истеъдодҳои кормандон, ки онҳоро албатта таҷҳизот иҷро карда наметавонад, махсусан арзишманд мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р.Р. Основные факторы повышения уровня и качества жизни населения Республики Таджикистан // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. 2018. № 2 (250). С. – 57.

2. Бабаджанов Р.М. Институциональные основы формирования и функционирования человеческого капитала Республики Таджикистан [Текст] / Р.М. Бабаджанов // Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2022. – №1. – С.42-48.

3. Ғаниев Т.Б. Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ [Матн] / Т.Б Ғаниев, Давлатов С.Н. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С.28-34.

4. Глаз Ю.А. Человеческий капитал как основная составляющая интеллектуального капитала организации // Вестник Белгородского университета

потребительской кооперации. Актуальные проблемы экономики. – 2010. – №1. – С.418-423.

5. Джаримова М.А. Интеллектуальный капитал как доминирующий фактор развития экономики, развитие теории человеческого капитала // Известия ТРТУ. - Тематический выпуск. Раздел I. Инвестиции и инновации. – 2021. – С.80.

6. Ефремов В.С. Бизнес-системы постиндустриального общества: О труде, капитале и прибыли коммерческого предприятия / В.С. Ефремов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2009. – № 8. – С.49-55.

7. Коваленко С.Ю. Интеллектуальный капитал как основа становления инновационной экономики // Инновационный менеджмент. – 2012. – № 3. – С.40-48.

8. Комилов С.Қ., Садиқова Ш.К. Таъсири муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ ба инкишофи сармояи инсонӣ [Матн] / С.Қ. Комилов, Ш.К. Садиқова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2024. – № 1. – С.33-39.

9. Қаюмова Ш.Т. Ташаккули ҳукумати электронӣ заминаи мусоид барои рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Т. Қаюмова, С.А. Азизов // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – № 4/1(48). – С.54-63.

10. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – № 4-1 (43). – С.200-210.

11. Муминова Ф.М. Вазъи рушди сармояи инсонӣ дар низоми хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.М. Муминова, М.А. Раҷабов // Иқтисодидеҳи Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 1. – С.140-147.

12. Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №210 тасдиқ шудааст.

13. Хушвахтзода Қ.Х. Муқаррароти методологӣ ва концептуалии идоракунии стратегияи сармояи инсонӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодидеҳ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, С.Х. Ҳамидова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – № 1. – С.5-10.

14. Ҳамидова С.Х. Мақоми таҳсилот ҳамчун ҷузъи асосӣ дар ташаккулёбии сармояи инсонӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, С.Х. Ҳамидова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 10. – С.112-117.

15. Ҳодиев Д.А., Садиқова Ш.К. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ [Матн] / Д.А. Ҳодиев, Ш.К. Садиқова // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 2 (67). – С.61-66.

ЗНАЧЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

СОДИКОВА ШУКРОНА КАРЧАЕВНА

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета.
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: 98-539-29-30. Эл. почта: Shukrona-2016@mail.ru

Одним из вопросов, который привлек внимание ученых, является развитие интеллектуального капитала на основе формирования институционально-инновационной среды. В данной статье обсуждаются основные вопросы развития интеллектуального капитала на основе формирования институционально-инновационной среды. Автор указывает, что в современных условиях быстро развивающееся состояние интеллектуального капитала становится интересной областью для исследователей, особенно когда для оценки нематериальных активов интеллектуальный капитал становится основным источником информации, определяющим совокупность всех знаний о сотрудниках компании и средства организации. В статье обосновано, что интеллектуальный капитал стал основным фактором экономического развития, а под его влиянием национальная экономика становится более эффективной и конкурентоспособной. Все это повышает внимание экономической науки к вопросам, связанным с изучением интеллектуального капитала и его роли в инновационной экономике.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, человеческий капитал, инновации, институционально-инновационное, инвестиции, кластер, цифровая экономика.

THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL IN THE FORMATION OF AN INNOVATIVE ECONOMY

SADIKOVA SHUKRONA KARCHAYEVNA

candidate of economic sciences senior lecturer, department of national economy and economic security, Tajik National University. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. tel.: 98-539-29-30. E-mail: Shukrona-2016@mail.ru

One of the issues that has attracted the attention of scientists is the development of intellectual capital based on the formation of an institutional and innovative environment. This article discusses the main issues of intellectual capital development based on the formation of an institutional and innovative environment. The author points out that in modern conditions the rapidly developing state of intellectual capital is becoming an interesting area for researchers, especially when intellectual capital becomes the main source of information for assessing intangible assets, determining the totality of all knowledge about the company's employees and the organization's resources. The article substantiates that intellectual capital has become the main factor of economic development, and under its influence the national economy becomes more efficient and competitive. All this increases the attention of economic science to issues related to the study of intellectual capital and its role in the innovative economy.

Key words: intellectual capital, human capital, innovation, institutional and innovative, investment, cluster, digital economy.

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ КУЛЬТУРЫ КАК КЛЮЧЕВОЙ ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

СУЛТОНБИИ РАХМАТЗОДА

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, телефон: (+992)881-08-66-08. Email: rahmatzoda17@mail.ru

ТАВАРОВ АХРОРДЖОН РАЙМАЛИЕВИЧ

докторант (Ph.D) 1-го курса кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, телефон: (+992)556-00-11-11. Email: ahrorzhon@mail.ru

В статье автором рассматривается влияние налоговой культуры как ключевой источник формирования государственного бюджета на основе анализа влияния налоговой культуры на формирование государственного бюджета, где приведены ряд теоретических и практических аспектов исследований зарубежных и отечественных ученых. В данной статье также рассматривается проблема о культуре налогового уплаты населения и их влияние на пополнение государственного бюджета. Автор приходит к выводу, что налоги играют ключевую роль в формировании доходов государственного бюджета и обеспечивают финансовую устойчивость страны. Это обязательные платежи, которые граждане и организации должны уплачивать в казну государства на основе установленных законом ставок и правил.

Ключевые слова: налог, налоговая культура, государственный бюджет, прямые и косвенные налоги, эффективность налоговой системы, налоговая нагрузка.

Известно, что высокий уровень налоговых отношений способствует росту налоговых поступлений, а они, в свою очередь, являются основными источниками дохода государственного бюджета. Недополучение налогов вызывают разнообразные негативные социально-экономические последствия. Именно поэтому, улучшение налоговых отношений находится среди важных проблем, от решения которых зависит развитие экономики всей страны. Необходимость развития теоретических разработок и практических рекомендаций по вопросам совершенствования структуры налоговой системы в условиях рисков и неопределенности экономической среды обуславливает актуальность, теоретическую и практическую значимость рассматриваемых проблем. Изучение проблемы, разработок теоретических и методологических основ налоговых отношений были заложены в трудах ученых, как: З. Варналий, А. Василенко, О. Крылова, П. Мельника, Л. Тарангул, В. Ткачук, Б.А. Карпинского, О.М. Выходец, В. Сулими, Т. Воиновой, О. Павленко и др.

Проблемам налога, налогообложения и налоговому регулированию экономики посвящено большое количество исследований таджикских ученых: Бекматова А.А., Гулмирзоева Д.А., Давлатова И.Д., Иброхимова И.Р., Исломова С.И., Кодирова Д.Б., Курбонова А.К., Курбонова А.Р., Назарова Т.Н., Орипова А.О., Солиева Р.К., Оймахмадова Г.О., Улутходжаевой Х.Р., Умарова Х.У., Хушаева Ю.О.

Налоги играют ключевую роль в формировании доходов государственного бюджета и обеспечивают финансовую устойчивость страны. Это обязательные платежи, которые граждане и организации должны уплачивать в казну государства на основе установленных законом ставок и правил.

Доходы из налогов являются основным источником финансирования государственных программ, социальных выплат, обеспечения безопасности и инфраструктуры. Налоговая система регулирует распределение бюджетных средств и способствует поддержанию экономической устойчивости.

Существующие налогово-бюджетные затруднения в экономической системе Республики Таджикистан во многом связаны с отсутствием фундаментальных исследований проблем налога и налогообложения в национальной налоговой системе. Цель поэтапного реформирования отечественной налоговой системы включает в себя углубленное изучение и необходимость теоретических и прикладных исследований его рыночных феноменов. На первый план конструирующей основой выступают подсистемы налоговой политики, фискальные и социальные тенденции налоговой системы [10, с3-4].

Принимая во внимание специфику налога в рыночной системе, Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем очередном Послании к Маджлиси Оли, «О основных направлениях внутренней и внешней политики республики, проведенные 28.12.2024 года, выражались следующим образом: «Формирование финансовых знаний граждан и повышение культуры уплаты налогов как одного из основных факторов эффективной реализации налоговой и бюджетной политики», в том числе в вопросе перехода система безналичных расчетов играет важную роль в достижении финансовой стабильности государства и экономическом развитии [1, с.3].

При этом глава государства поручил Правительству страны и профильным министерствам и ведомствам реализовать благотворные меры по повышению уровня финансовой грамотности и культуры уплаты налогов граждан.

Налоговая культура, как часть политической культуры, состоит из понимания гражданами необходимости платить налоги для государства и общества, а также знаний о своих правах и обязанностях по их уплате. Налоговая культура как часть социальной культуры включает в себя как правовой аспект, так и признание налогообложения неотъемлемым элементом существования общества. Низкий уровень налоговой культуры граждан и работников налоговых органов ограничивает эффективное применение методов правового регулирования.

Налоги и налогообложение – это, прежде всего, категории, воплощающие природу государства в системе общественных отношений, поэтому все исследователи, изучавшие теоретические и практические аспекты налогообложения, пришли к выводу, что налог возник вместе с государством на этапе начало человеческой цивилизации. В современной системе народного хозяйства Республики Таджикистан налог со всеми его особенностями появился в период перехода к рыночным отношениям.

В период плановой экономики учет прогресса и расчет налоговых платежей были особенно систематизированы и централизованы. Основным налогом был налог с оборота, который составлял более 90% бюджета плановой экономики. В настоящее время налоговые поступления в доходную систему бюджета Республики Таджикистан составляют от 60 до 80% [10, с.3-4].

Определение структуры налоговой системы на основе характеристик выясняется в том, что, позволяет оценить роль налоговой системы и определить направления ее совершенствования в рыночной экономике. Трудно прогнозировать уровень экономического развития без определения соотношения прямых и косвенных налогов в национальной экономической системе. Равенство налоговой нагрузки на физических и юридических лиц является одной из форм измерения экономического развития государства и определяющим фактором социально-экономического и культурного положения населения.

Именно посредством оценки налоговой системы определяется роль отдельных налогов в формировании доходов бюджета, а затем определяется ее прогрессивный или регрессивный

уровень. Такой взгляд на вопрос позволяет определить взаимосвязь между иерархией государственного управления и местного самоуправления политико-налогового регулирования в условиях рыночной экономики. За счет сокращения налоговых проверок, по данным, в 2023 году по сравнению с 2014 годом, количество налоговых проверок в деятельности хозяйствующих субъектов сократилось вдвое.

При этом нарушения со стороны налогоплательщиков год от года возрастают и этот показатель увеличился в четыре раза. Например, только за 11 месяцев 2024 года в результате проверки 1150 налогоплательщиков в госбюджет были добавлены дополнительные средства на 1 миллиард 640 миллионов сомон.

Если предприниматели сознательно не платят налоги более трех месяцев, Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан включает их в список «Безответственных налогоплательщиков», публикуя распространяет в изданиях и на сайтах Комитета. Затем эти субъекты дают комментарии о причинах и факторах неуплаты налогов. В случае, когда проблемы будут исправлены, они выписываются из этого списка, а затем продолжают работу [15, с.-2].

Все подобные случаи нарушений являются свидетельством несоблюдения налогового законодательства некоторыми субъектами хозяйствования и низкого уровня их культуры при уплате налогов. Необходимо провести администрирование с целью устранения имеющихся недостатков и организации правильного управления налоговой системой. Независимо от форм реализации налогов в налоговой системе проявляются следующие недостатки:

- недобросовестное отношение к обязанностям налогоплательщиков требует введения административного налога;
- в ряде случаев наблюдается низкий уровень налоговой культуры;
- использование комплекса методов уменьшения налоговых обязательств;
- регулярное предотвращение уклонения налогоплательщиков от уплаты налогов;
- предоставление преференций и большого количества налоговых льгот для сферы производства и ремесел;
- коэффициент задолженности бюджета по уплате социального налога.

Таким образом, проблемы, существующие в национальной системе, требуют организации управления по видам налогов в структурах налоговых органов.

При определении налоговых выплат с хозяйствующих субъектов и их налоговой нагрузки следует выбирать показатель, способный реально отражать налоговую нагрузку на хозяйствующие субъекты, то есть налоговая нагрузка должна определяться на основе важных показателей, формирующих налоговые обязательства. Эффективность налоговой системы зависит от эффективности отдельных отраслей национальной экономики. Эффективность налоговой системы объясняется снижением налоговой нагрузки на субъектов хозяйствования: поддержкой отечественного производителя путем предоставления налоговых льгот; принятие отсрочек по уплате налогов.

Надо отметить, что в последние годы одним из основных факторов увеличения количества субъектов хозяйствования и развития экономики страны в целом является введение различных налоговых льгот [9, с.22].

В целом можно сказать, что первым шагом на пути формирования налоговых знаний и налоговой культуры участников налоговых отношений является отказ от одностороннего характера отношений между налоговыми органами и налогоплательщиками. Эффективное функционирование налоговой системы может быть обеспечено только посредством сотрудничества. То есть мнение налогоплательщиков относительно действующей системы налогообложения в Республике Таджикистан должно быть пересмотрено в целях установления выгодных отношений между государством и налогоплательщиками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики: Душанбе 28.12.2024г.
2. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.
3. Абидова И.К. Развитие региональных экономических систем депрессивного типа: механизм торможения, ресурсы и инструменты активизации: автореф. дис..канд.экон.наук: 08.00.05 - Региональная экономика; МГТУ. Майкоп, 2015. – С. 16
4. Галухин А.В. К вопросу о налоговом поведении и повышении налоговой культуры налогоплательщиков // Социальное пространство: Социально – экономические исследования. - 2019. - 1(18). – С. 1- 8.
5. Гулов Ш.М., Султонбии Р. Баҳисобири андозҳо// Ш.М. Гулов, Р. Султонбии/ (воситаи таълимӣ) Матбааи ДМТ, Душанбе-2023. – 148с. УДК: 336.7(575.3)(075.8) ББК: 65.26, Г-94, ISBN-978-99985-31-25-3
6. Рахматзаде, С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Рахматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.
7. Рахматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Рахматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.
8. Рахматзода, С. Формирование налоговой системы в условиях рыночной экономики / С. Рахматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 299-301.
9. Салимова М.М. Муаммоҳои баланд бардоштани фарҳанги андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ М.М. Салимова // “Ахбори ДДХБСТ” баҳши илмҳои иқтисодӣ. ISSN 2411-1945 (PRINT), ISSN: 3005-8023 (ONLINE). – 2021. – №3. – С. 21-30.
10. Султонби Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис..канд.экон.наук: 08.00.01 - Экономическая теория (Общая экономическая теория); ТНУ. Душанбе, 2020 – С. 3-4.
11. Султонбии Р. Государственное и местное управление: учебник / Р. Султонбии. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – 274 с.
12. Султонбии Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбии, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серии социально-экономических и общественных наук. (ISSN-2413-5151) 2025. № 4 стр. 111-118.
13. Султонбии Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.
14. Султонбии Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126. – DOI 10.58551/20728115_2024_12_116. – EDN RZAIQZ.
15. Шаҳноз Ализода “Андозсупорандагони бемасулият!” Кӣҳо ба ин рӯйхат шомилу аз он хориҷ мешаванд?/ Asia-Plus// 8 август, 2024 <https://asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/economic/20240808/andozsuporandagoni-bemasuliyat-kio-ba-in-rihat-shomilu-az-on-hori-meshavand>

ТАЪСИРИ ФАРҲАНГИ АНДОЗӢ ҲАМЧУН МАНБАИ АСОСИИ ТАШККУЛИ БУЌЕТИ ДАВЛАТ

СУЛТОНБИИ РАҲМАТЗОДА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ.
Буни Ҳисорак. Email: raxmatzoda17@mail.ru,
тел.: (+992)881-08-66-08.

ТАВАРОВ АҲРОРҶОН РАЙМАЛИЕВИЧ

доторанти (Ph.D) курси якуми кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ.
Буни Ҳисорак. Тел.: (+992)556-00-11-11. Email: ahrorzhon@mail.ru

*Муаллиф дар мақола таъсири фарҳанги андозро ҳамчун сарчашмаи асосии таъшаққули
буҷети давлатӣ дар асоси таҳлили таъсири фарҳанги андоз ба таъшаққули буҷети давлатӣ
мавриди баррасӣ қарор дода, як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалиро дар асоси
тадқиқотҳои илмӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ пешниҳод менамояд.*

*Дар мақолаи мазкур инчунин муаммоҳои фарҳанги андозсупориш аҳоли ва таъсири онҳо
ба пур кардани буҷети давлатӣ муҳокима карда мешавад. Муаллиф ба хулосае меояд, ки
андозҳо дар таъшаққули даромади буҷети давлатӣ ва таъмини суботи молиявии кишвар
нақши калидӣ доранд. Ин пардохтҳои ҳатмист, ки шаҳрвандон ва таъшиқлотҳо бояд дар асоси
меъёр ва қоидаҳои муқарраркардаи қонун ба ҳазинаи давлат супоранд.*

Калидвожаҳо: андоз, фарҳанги андоз, буҷети давлатӣ, андозҳои мустақим ва
ғайримустақим, самаранокии низоми андоз, гарони андоз.

INFLUENCE OF TAX CULTURE AS A KEY SOURCE FORMATION OF THE STATE BUDGET

SULTONBII RAKHMATZODA

candidate of economic sciences, associate professor of the department of public and local
administration of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student
City, Buni Khichsorak Street, Phone: (+992)881-08-66-08. Email: raxmatzoda17@mail.ru

TAVAROV AHRORJON RAIMALIEVICH

doctoral candidate (Ph.D) of the 1st year of the department of public and local administration of
the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni
Khichsorak Street, Phone: (+992)556-00-11-11. Email: ahrorzhon@mail.ru

*In the article, the author examines the influence of tax culture as a key source in the
formation of the state budget based on an analysis of the influence of tax culture on the formation
of the state budget, which presents a number of theoretical and practical aspects of research by
foreign and domestic scientists.*

*This article also examines the problem of the culture of tax payment of the population and
their impact on the replenishment of the state budget.*

The author comes to the conclusion that taxes play a key role in generating state budget revenues and ensuring the financial stability of the country. These are mandatory payments that citizens and organizations must pay to the state treasury based on the rates and rules established by law.

Key words: *tax, tax culture, state budget, direct and indirect taxes, efficiency of the tax system, tax burden.*

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОЙ СФЕРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

АБДУЕВА СУРАЙЁ ЗИЁЕВНА

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел. 93 585 99 99.

В статье рассматривается понятие «цифровая экономика» и её связь с национальной экономики страны. Изучено текущее состояние и внедрение цифровой экономики в Республике Таджикистан и дальнейшие перспективы её использования в жилищно-коммунальных услугах в рамках Национальной стратегии Республики Таджикистан на период до 2030 г.. Также автором уточнены необходимые пути для эффективного функционирования жилищно-коммунальной сферы в Таджикистане.

Ключевые слова: *Цифровая экономика, цифровизация, внедрение цифровых и прорывных технологий, жилищно-коммунальная сфера, сфера услуг, состояние и развитие жилищно-коммунальной сферы, стратегии развития жилищно-коммунального сектора.*

23 июня 2023 года вышел Указ Президента Республики Таджикистан «О мерах по расширению безналичных расчётов», и теперь все государственные платежи будут осуществляться только в безналичной форме. Оплата за жилищно-коммунальные услуги, налоги, госпошлины для выдачи разрешений и лицензий, штрафы и другие виды государственных услуг можно будет производить только с помощью банковских карт или мобильных кошельков. О необходимости проведения цифровой трансформации всей страны в ближайшие годы не раз подчеркивал Глава государства в своих посланиях Парламенту Таджикистана. По словам Лидера нации, для устойчивой цифровизации национальной экономики и формирования ее технологической основы необходимо обеспечить поэтапный переход на цифровую экономику и цифровые услуги во всех сферах, в том числе в жилищно-коммунальном хозяйстве (ЖКХ) [1, с.14].

Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы разработана в целях ускорения экономического развития страны и повышения уровня жизни населения посредством использования цифровых технологий в социально-экономических сферах, а также создания благоприятных условий для перехода к новой модели дальнейшего развития цифровой экономики в долгосрочной перспективе [12, с.44].

Цифровизация – это процесс перехода всех отраслей национальной экономики на новые модели бизнес-процессов, методы управления и производства путем оснащения современными технологиями. Для создания устойчивого экономического развития и повышения конкурентоспособности Республики Таджикистан необходимо широкое внедрение использования цифровых технологий, особенно «прорывных».

Анализ мирового опыта хозяйствования показывает, что в современном мире нет ни одной сферы деятельности, где не использовалась бы цифровизация, а она не может обойтись без «компьютеризации» в качестве первых шагов «цифровизации» [7, с.51].

Цифровая система в Республике Таджикистан внедрена в определенные общественные сферы, эта инициатива неуклонно продолжается. Практически во всех жизненно важных отраслях страны ведется система цифровизации. Следует отметить преимущества системы оцифровки: повышение производительности труда, повышение конкурентоспособности экономики, снижение себестоимости продукции, создание новых рабочих мест.

В данный период цифровизация банковской системы занимает лидирующие позиции, разрабатываются и внедряются электронные платежные приложения. Расширяются возможности по безналичным платежам в магазинах, на рынках, в системе оплаты коммунальных услуг, погашения кредитов, перечисления денежных средств. Внедрение интернет-банкинга дало возможность государству и предпринимателям сократить расходы финансов и время по использованию банковских услуг.

Цифровизация жилищно-коммунального хозяйства (ЖКХ) дает возможность повысить качества обслуживания потребителей жилищно-коммунальных услуг, удобстве использования современных технологий и увеличение скорости обслуживания потребителей жилищно-коммунальных услуг. Внедрение цифровых технологий, особенно «прорывных» в жилищно-коммунальном хозяйстве приведет к снижению стоимости коммунальных услуг, а значит к сокращению затрат.

Создание региональных систем, которые собирают и обрабатывают информацию в сфере ЖКХ, является важным аспектом развития жилищно-коммунального хозяйства в Таджикистане. Данное направление имеет высокую социальную значимость, так как обеспечивает основные потребности граждан и является ключевым фактором социально-экономического прогресса, и наблюдается как в регионах страны, так и во многих крупных городах, где созданы или находятся в процессе создания региональные системы для сбора и обработки информации по ЖКХ [4, с.6].

Однако на практике реализация процесса цифровизации в сфере жилищно-коммунального хозяйства осуществляется с огромными сложностями. Одной из таких проблем является отсутствие единой информационной системы, объединяющей все аспекты ЖКХ. Также существует проблема сложности и многоуровневой организационной структуры ЖКХ. Различные субъекты, как государственные, так и предпринимательские структуры, принимают участие в управлении и предоставлении жилищно-коммунальных услуг. Еще одной проблемой является низкая степень автоматизации и использования цифровых технологий в ЖКХ. Многие процессы до сих пор осуществляются вручную или на устаревших системах, что затрудняет эффективное взаимодействие и управление в этой отрасли.

Реализация цифровой экономики позволит улучшить цифровые коммунальные услуги, развитие сфер жилищно-коммунальных услуг, прозрачность и упрощение процедур, подготовку квалифицированных специалистов в жилищно-коммунальном хозяйстве и в целом значительно повысить эффективность оказания жилищно-коммунальных услуг.

Важные приоритеты государственной политики по улучшению жилищных условий населения, указанные в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года связаны с увеличением обеспеченности населения жилой площадью, расширением возможностей доступа к самостоятельному жилью, улучшением качества жилья, как за счет качественного строительства нового жилья, так и за счет капитального ремонта существующего жилого фонда.

Долгосрочное прогнозирование и планирование государственной стратегии развития жилищно-коммунального сектора в стране заключается в обеспечении полного доступа всего населения к устойчивым, приемлемым с точки зрения цены и качества услугам, на основе принципов рыночной экономики, которые отвечают современным санитарным и экологическим требованиям и государственным стандартам. Коммунальный сектор, несмотря на усилия по его реформированию, пока не стал привлекательным сектором экономики и для предпринимательских структур [9, с.15].

ЖКХ включает в себя такие аспекты, как жилищные и как коммунальные. К коммунальным услугам относятся теплоснабжение, электроснабжение, газоснабжение, водоснабжение, вывоз мусора и отходов. К жилищным услугам входит содержание общего имущества в многоквартирном доме, такие как уборка территории, ремонт и содержание общего имущества и прочие услуги [10, с.24].

Жилищные услуги по сравнению с коммунальными услугами ЖКХ являются на сегодняшний день недостаточно развитыми и непрозрачными.

Решением большинства накопившихся проблем может стать следующее:

1. Использование цифровых технологий, особенно «прорывных» в области оказания коммунальных услуг;
2. Внедрение единой информационной системы управления в жилищно-коммунальном секторе;
3. реализация муниципальных и государственных программ в области жилищного и коммунального хозяйства;
4. разработка новых современных стандартов оказания услуг по содержанию многоквартирных домов;
5. модернизация системы подготовки квалифицированных кадров отрасли жилищно-коммунального хозяйства;
6. рассмотрение возможности внесения изменения в законодательство, позволяющее привлечь на рынок жилищно-коммунальных услуг как можно больше управляющих организаций и предпринимательских структур.

В настоящее время, спрос населения на предоставление жилищно-коммунальных услуг не в полном объеме удовлетворяется. Поэтому целесообразным считается нахождение рыночных механизмов решения жилищно-коммунальных вопросов.

В этих условиях при разработке стратегии повышения конкурентоспособности жилищно-коммунальных хозяйств должны использоваться внедрение современных методов управления недвижимостью, развитие государственно-частного партнерства и создание предпринимательских структур в этой сфере. Развитие жилищно-коммунальных услуг формирует новую конкурентную среду и новые потребности в услугах.

В целом, реформирование жилищно-коммунального хозяйства возможно только с использованием прорывных информационных технологий, внедрения цифровизации жилищно-коммунального хозяйства. Широкое использование цифровых технологий, особенно «прорывных» в жилищно-коммунальном хозяйстве позволит в значительной степени повысить эффективность функционирования жилищно-коммунальных организаций, обеспечить безопасность для жилищно-коммунальных организаций и потребителей данных услуг, дает возможность повысить качества обслуживания потребителей, удобстве использования современных технологий и увеличение скорости обслуживания потребителей жилищно-коммунальных услуг, а также приведет к снижению стоимости коммунальных услуг и улучшения качества жилья и коммунальных услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Таджикистан “О мерах по расширению безналичных расчётов” г. Душанбе, 22 июня 2023 года, №586
2. Рахматзаде, С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Рахматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.
3. Султонбии, Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.

4. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.

5. Абдуева С.З. Особенности развития жилищно-коммунальной сферы в процессе инновационных преобразований в Таджикистане/ Таъкиқи масъалаҳои ӯқуқӣ - иқтисодии ташаккули низоми худидоракунии маҳаллӣ дар ЉТ. Конференсияи ӯумӯуриявии илмӣ- амалӣ. Душанбе. Академияи идоракунии давлатии ЉТ. 22 декабри 2023. С 21-28.

6. Абдуева С.З. Формирование системы саморегулирования предпринимательских структур в сфере услуг Республики Таджикистан/ Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита/Материалы IV Международной научно-практической конференции. Душанбе, 19-20 мая 2017 г. - С.215-220.

7. Ильченко А.И., Ильченко К.А. Цифровая экономика как высшая степень развития инфокоммуникационных технологий // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение (экономические науки). - 2018. - № 3 (55). – С. 56-63.

8. Комилов С. Дж., Абдуева С.З. Формирование саморегулируемых организаций и моделирования их развития в сфере жилищно-коммунальных услуг/ С.Дж. Комилов, С.З. Абдуева. // Таджикистан и современный мир. - №3 (75). – 2021. – С.204 - 217.

9. Комилов С. Дж., Абдуева С.З., Раджабов Р.К. Основы развития саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг// Монография. -Душанбе: типография ТНУ., 2023. – 180 с.

10. Ланцов В.М Жилищно-коммунальное хозяйство: основы теории и критический анализ российского опыта / В.М. Ланцов, А.Н. Шаймарданова, Т.М., Киреева, А.Э. Устинов. - Казань: ЗАО «Новое знание», 2008. - 504 с.

11. Рахматзода, С. Формирование налоговой системы в условиях рыночной экономики / С. Рахматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 299-301.

12. Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 26 октября 2021 года № 460.

13. Султонбии, Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126. – DOI 10.58551/20728115_2024_12_116. – EDN RZAIQZ.

ИНКИШОФИ РАҚАМИКУНОНИИ БАҲШИ МАНЗИЛӢ – КОММУНАЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

АБДУЕВА СУРАЙЁ ЗИЁЕВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, тел.93 585 99 99.

Дар мақола мафҳуми "иқтисоди рақамӣ" ва алоқаи он бо иқтисоди миллӣ баррасӣ карда мешавад. Вазъи кунунӣ ва ҷорӣ намудани иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дурнамои минбаъдаи истифодаи он дар хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ дар доираи Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омӯхта шудааст. Инчунин муаллиф роҳҳои ҳалли амалишавии ғайриқонунии соҳаи манзилию коммуналро дар Тоҷикистонро пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва пешрафта, соҳаи манзилӣ-коммуналӣ, соҳаи хизматрасонӣ, ҳолат ва рушди соҳаи манзилӣ-коммуналӣ, стратегияи рушди баҳши манзилӣ-коммуналӣ.

DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION OF THE HOUSING AND COMMUNAL SPHERE IN TAJIKISTAN

ABDUEVA SURAYO ZIYEVNA

candidate of Economics, Senior Lecturer, Department of State and Local Administration of Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Ave. Rudaki 17, tel. 93 585 99 99.

The article discusses the concept of “digital economy” and its connection with the national economy. The current state and introduction of the digital economy in the Republic of Tajikistan and the further prospects of its use in housing and communal services in the framework of the National Strategy of the Republic of Tajikistan for the period until 2030. The author was also clarified, the necessary ways for the effective functioning of the housing and communal sphere in Tajikistan were also clarified.

Key words: digital economy, digitalization, introduction of digital and breakthrough technologies, housing and communal spheres, services of services, state and development of the housing and communal sphere, and the development strategy of the housing and communal sector.

БЕХАТАРИИ ПОЧТАИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА УСУЛҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН

ҚАЛАНДАРЗОДА АБДУКАРИМ ШЕРАЛИ

ассистенти кафедраи информатикаи Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. 734019 Тоҷикистон ш. Душанбе хиббони Мухаммадиев 17/6. Тел: +992)931-23-34-01. G-mail: aa0109410@gmail.com

Почтаи электрони яке воситаҳои асосии иртибот дар замони муосир ба ҳисоб меравад. Почтаи электронӣ дар ҳаёти рузмарраи мо инсонҳо муҳим ва эҳсосшаванда аст. Бо вуҷуди он, ки почтаи электронӣ имкон медиҳад, ки одамон бо сарғӣ ва осонӣ хабарҳо, файлҳо ва маълумотҳоро табодул кунанд, ҳамзамон он дар назди хатарҳои гуногун, аз қабيليҳамлаҳои киберӣ, фиребҳои электронӣ ва аз даст додани маълумот қарор мегирад. Аз ин рӯ, таъмини бехатарии почтаи электронии як масъалаи муҳим дар замони муосир ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Почтаи электронӣ, бехатарии иттилоотӣ, рушди иттилоот, техникаи бехатарӣ, технологияи ттилоотӣ, ҳифзи иттилоот, чомеаи иттилоотӣ, имзои электронӣ, интернет, амнияти иттилоот, таҳаввулот, шифргузории маълумот.

Технологияи иттилоотӣ дар замони муосир ба яке аз унсурҳои асосии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтааст. Вақтҳои охир, истифодаи технологияи иттилоотӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ба маротиб зиёд шудааст, аз ҷумла дар самти илмҳои дақиқ, иқтисодӣ, маориф, тандурустӣ, ҳукуматдорӣ, молия, ва ҳатто саноат. Ба ин васила, ҳама гуна фаъолиятҳо бо истифодаи барномаҳои компютерӣ, шабакаҳои интернетӣ ва дастгоҳҳои мобилӣ мувофиқат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи технологияи иттилоотӣ рӯ ба рушд аст, аммо дар баробари фоидаҳои зиёде, ки бо худ меорад, инчунин хатарҳо ва мушкилоти марбут ба бехатарии иттилоот низ вучуд доранд.

Яке аз воситаҳои муосири интиқоли маълумотҳо - почтаи электронӣ ба ҳисоб меравад, ки имрӯзҳо қариб тамоми инсонҳо аз он ба таври фаъолна истифода мебаранд.

Ин ба воситаи интернет амал мекунад ва ба одамон имкон медиҳад, ки маълумотро бо истифода аз почтаи электронӣ ба дигарон ирсол кунанд.

Почтаи электронӣ ҳамчун як воситаи муҳими ирсоли маълумот ва ҳамзамон як чузбӣ муҳим дар рушди инфрасохтори иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар даврони соҳибистиклолӣ, аз рӯи таъсир ва рушди технологӣ истифодаи почтаи электронӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта бо таъсири мустақим ба тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ ҳамроҳ шуд.

Почтаи электронӣ - ин мафҳуми ҳаҷман васеъ буда, дар зери он тамоми шакли алоқаро бо истифодаи компютер ва модемҳо фаҳмидан мумкин мебошад [1, с.74]. Шабакаҳои муҳити интерактивӣ аз нуқтаи назари бехатарӣ нисбатан сустанд ва воситаҳои гуногуни дастрасии бе иҷозат ба онҳо ин ҳолатро яъне бехатарии онҳоро боз ҳам мураккаб месозад. Мисоли муҳити интерактивӣ, ки дар он таъсири мутақобили элементҳои гуногун ба амал меояд, ин дилхоҳ система бо имкониятҳои алоқа, масалан почтаи электронӣ, шабакаҳои компютерӣ, интернет шуда метавонад.

Почтаи электронӣ, ки ба воситаи шабакаи телефонӣ ё интернет равон карда шудааст, пеш аз он, ки ба шахси қабулкунанда расад, дар роҳ аз бисёр шӯъбаҳои почта мегузарад. Тамоми хабарҳои, ки ба воситаи почтаи электронӣ равона карда шудааст, бо воситаи барномаи почтавӣ коркард карда мешаванд. Баъзеҳо хабарҳоро ба таври рамз равон менамоянд, аммо аксарият хабарҳоро ба таври матнии оддӣ бо истифодаи протоколҳои POP ё ин ки SMTP равона месозанд. Почтаи электрониро метавон бо равон кардани варақаҳои почтавӣ, ки ба воситаи почта фиристонида мешаванд, баробар намуд. Ин маънои онро дорад, ки хабари электронӣ мумкин аст пеш аз фиристодан нусха кунонида шавад ва аз тарафи маъмурияти шабака хонда шавад ба зами ин ҳуди технология талаб менамояд, ки тамоми маълумотҳои, ки ба воситаи системаи почтаи электронӣ мегузаранд бояд нусха кунонида шаванд. Ин нусха барои ҳолати дар натиҷаи садама аз кор боз мондани системаи почтавӣ лозим меояд.

Бояд дар ёд дошт, ки хабарҳои почтавӣ бе воситаи рост ба компютери истифодабаранда расида нарасад дар аввал онҳо дар сервери провайдер сабт шуда дар он ҷо нигоҳ дошта мешаванд то вақте, ки истифодабаранда фармоиши бурда расонидани почтаро надихад. Бисёри барномаҳои почтавӣ функсияи нест кардани почтаи хондашударо дорад, ки қуттии почтаи истифодабарандаро озод менамояд. Аммо ин маънои онро надорад, ки хабар аз сервер пурр нест карда мешавад.

Барои баланд бардоштани бехатарӣ дар дохили баъзе барномаҳои почтавӣ вазифаҳо бо рамзҳо навишта дохил карда мешаванд, ки махфияти ирсол намудани хабарҳоро пурзӯр менамоянд. Бе донишани калимаи калиди кушодани хабарҳо бениҳоят меҳнатталаб мебошанд. Яке аз роҳҳои эҳтиётӣ ҳангоми кор бо почтаи электронӣ ин истифодаи утилитаҳо мебошад, ки дар браузерҳо амалӣ карда мешаванд. Аз ҷумла дар Netscape утилити Unscramble Bot-13 мавҷуд аст, ки бо роҳи дар 13 мавҷе иваз намудани ҳарфҳои алифбои латинӣ рамзҳоро ба хабарҳо иваз менамояд (масалан А ба М ё ин ки В ба N табдил меёбанд). Барои хондани матни бо рамз навишта қабулкунандаро кифоя аст, ки ин намуди утилитро истифода намуда хабарро барқарор намояд.

Дар ҳар як хабари электронӣ ҳама вақт нишонаи равонкунанда ва қабулкунанда мавҷуд мебошад. Барои пинҳон намудани нишони равонкунанда дар системаи почтаи электронӣ 2-усул истифода карда мешаванд, почтаи қалбакӣ ва почтаи номаълум:

-Почтаи қалбакӣ-ин имконияти ба воситаи интернет равон намудани хабарҳои электронӣ мебошад, ки дар он нишони корреспондент (муҳбир) иваз карда шудааст.

-Почтаи номаълум ё фишинг (phishing) як усули хатарноки ҷалби маълумот бо истифода аз почтаҳои бе ном ё номҳои гуногундошта мебошад.

Системаи почтавӣ як қисми муҳим ва асосии ҳар як ҷомеа мебошад, ки дар он ирсоли мактубҳо, хабарҳо ва маълумоти гуногун ҷӣ физикӣ ва ҷӣ электронӣ яке аз роҳҳои асосии робита байни одамон ва ташкилотҳо мебошад. Бинобар ин, таъмини амнияти бехатарии системаи почтавӣ аз аҳамияти амиқ бархурдор аст. Яке аз вазифаҳои асосии

системаи почтаи кафолат додани интиқоли бехатар ва махфии маълумот мебошад, то ки иттилооти шахсӣ, амалҳои молиявӣ ва дигар маълумоти муҳим аз хатарҳои мухталиф аз ҷумла ҳақерҳо, шахсони ҷинояткор ва дигар таҳдидҳои кибер муҳофизат шаванд.

Дар дунёи муосир, ки дар он технологияҳои иттилоотӣ ва интернет нақши асосиро дар бар мегиранд муҳофизат кардани иттилооти интиқолиёфта ва ҳамчунин бехатарии хизматрасониҳои почта ба омилҳои зиёде вобаста мебошад. Хавфҳои зиёде аз ҷумла ҳақерҳо, хабарҳои номатлуби иттилоотӣ, кӯшишҳои дуздӣ ё таҳдидҳо аз тарафи ҳукуматҳо ё ташкилотҳои ҷинояткор, ҳама дар таҳаввул ва рушд ё гирифтани амнияти почтаи нақши муҳим доранд [2, с.58]. Тавре ки аз таҷриба маълум аст ҳар гуна ҳалалдоршавии амният дар системаи почтаи метавонад сабабгори талафоти молӣ, осеб ва зарар ба эътибори ширкатҳо ва ҳатто ошкор кардани маълумоти шахсӣ шавад.

Ҳар як системаи почта, ки дар он маълумотҳои ахборотӣ ва шахсӣ ирсол ва қабул карда мешаванд, бояд сохтор ва равандҳои амниятиро дошта бошад, ки аз хатарҳо ва таҳдидҳо муҳофизат кунад. Барои таъмини бехатарии ин равандҳо, истифодаи технологияҳои муосир, аз қабيلي шифргузори, протоколҳои амниятӣ, тасдиқи дугона ва мониторинг муҳим аст. Ҳамзамон, барои мубориза бо таҳдидҳои киберӣ маърифати ҳукукӣ ва амалҳои мукаммали идоракунии низ зарур аст.

Аз ин рӯ таъмини амнияти бехатарии системаи почтаи на танҳо вазифаи технологияҳо, балки масъулият ва чораҳои ҷиддии ҳукукӣ, иҷтимоӣ ва ташкилотӣ низ мебошад. Қадами аввалини барои ҳифзи амният дар ин самт шиносоии мушкilot ва таҳдидҳои мавҷуд мебошад, ки пас аз он метавон дар самти бехосии раванди амнияти почта ва муҳофизати иттилооти арзишманд қадам гузошт. Мақолаи мазкур барои тадқиқи роҳҳо ва усулҳои таъмини амнияти бехатарии системаи почтаи ва аҳамияти ин масъала барои ҷомеаи муосир навишта шудааст.

Барои таъмини амнияти баланд ва муҳофизат аз хатарҳои гуногуни киберӣ ва физикӣ чандин роҳҳои муассир пешниҳод мегарданд:

1.Шифргузори маълумот

Шифргузори (cryptography) яке аз усулҳои муассир ва муосир барои таъмини амният дар системаи почтаи мебошад. Маълумотҳое, ки тавассути почта ирсол мешаванд, бояд бо шифрҳои мураккаб муҳофизат шаванд то ки шахсони бегона натавонанд ба он дастрасӣ пайдо кунанд. Шифргузори аз ду равиш асосӣ пайравӣ мекунад: симметрии (шифрро ҳар ду ҷониб ба якӣ истифода мекунанд) ва асимметрии (қобилияти истифодаи калидҳо барои шифргузори ва кушодан).

2.Истифодаи протоколҳои амниятӣ

Барои таъмини амнияти почта протоколҳои амниятии муосир ба монанди SSL/TLS истифода мешаванд, ки барои шахсони истифодабаранда ва сервери почта кафолат медиҳанд, ки иттилооти ирсолӣ дар хати интиқол аз таҳдидҳо муҳофизат мешавад. Ин протоколҳо омилҳои муҳими амнияти системаи почтро таъмин мекунанд, ки ба интиқоли маълумотҳои шахсӣ ва конфиденсиалӣ дар хатти интернет кӯмак мерасонанд.

3.Идора ва мониторинг

Ташкили системаи мониторинг ва назорати аниматикӣ дар тамоми равандҳои почтаи барои шиносоии кӯшишҳои номатлуб ва амалиёти киберхучумҳо муҳим аст.Технологияҳои мониторинг метавонанд дар вақти воқеӣ таҳдиди хатарҳоро муайян кунанд.

4.Рақамгузори ва имзои электронӣ

Барои таъмини аутентификасияи дуруст, дар системаҳои почтаи метавон аз имзоҳои электронӣ ва рақамгузори барои муайян кардани аутентификасияи мактуби электронӣ истифода намуд. Имзоҳои электронӣ барои шиносоии таҳвилкунанда ва ташҳиси ҳар гуна тағйирот дар маълумот ё мактуб истифода мешаванд.

5.Амнияти физикии почта

Ба ғайр аз амниятҳои рақамӣ, барои таъмини бехатарии хатҳои ҷисмонӣ ва посгоҳӣ, масъалаҳои амнияти физикии почта низ муҳиманд. Хатҳои пешгирикунандаи дудӣ ва ҳифзи хуччатҳо дар марказҳои почтавӣ ё дар интиқолот бояд таъмин шаванд.

6.Пешгирӣ аз сӯиистифодаи система

Барои пешгири ва мавриди суиистифода қарор нагирифтани системаи почтаҳо таҳия намудани алгоритмҳои автоматии махсус, ки намудҳои хавфро муайян ва шиносои карда метавонад муҳим мебошад.

Хулоса таъмини амнияти системаи почтавӣ як вазифаи муҳим ва зарурӣ аст, ки аз хатарҳои гуногун аз ҷумла сӯиистифодаи маълумотҳо, вирусҳо, ҳамлаҳои киберӣ ва дигар намудҳои хатарро муҳофизат мекунад. Бо вучуди ҳама ғоидаҳо ва осонии истифода системаи почта метавонад ба хатарҳои гуногуни киберӣ ва амниятӣ дучор гардад, ки метавонад ба маҳрамияти маълумотҳо ва бехатарии истифодабарандагон осеб расонад. Аз ин рӯ таъмини амнияти системаи почтавӣ барои ҳифзи иттилоот ва пешгирии хатарҳои имконпазир хеле муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

- 1.Колисчиненко Д. Анонимность и безопасность в интернете. - БХВ-Петербург. 2012. - 88с.
- 2.Анин Б.А. Защита компьютерной информации. - СПб.: БХВ-Петербург. 2000. - 384с.
- 3.Завгородний В.И. Комплексная защита информации в компьютерных системах: учебное пособие.М.: Логос; ПБОЮЛ Н.А.Егоров, 2001. - 376 с.
- 4.Соболь Б.В., Галин А.Б., Панов Ю.В., Рашидова Е.В., Садовой Н.Н. Информатика: Учебник. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 448 с.
- 5.Ловцов Д.А. Контроль и защита информации в АСУ; в 2 кн. Кн.1. Вопросы теории и применения. М.: ВА им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. - 587 с.
- 6.Торокин А.А. Основы инженерно-технической защиты информации. М.: Ось-99, 1999. – 299с.
- 7.С.В.Сухова “Система безопасности сети” 1995 №4 стр 60.
8. У. Диффи. Первые десять лет криптографии с открытым ключом. // ТИИЭР, т.76, №5, Май 88 – М, Мир, 1988, с.54-74.
9. А. В. Спесивцев и др. «Защита информации в персональных компьютерах». – М., Радио и связь. 1992, с.140-149.

БЕЗОПАСНОСТЬ ЭЛЕКТРОННОЙ ПОЧТЫ И МЕТОДЫ ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

КАЛАНДАРЗОДА АБДУКАРИМ ШЕРАЛИ

ассистент кафедры информатики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019 Республика Таджикистан Душанбе -проспект Мухаммедьева 17/6. Тел: +992-01.g-mail: aa0109410@gmail.com

Электронная почта является основным средством общения в наше время. Электронное письмо важно в нашей повседневной жизни, люди важны. Хотя электронная почта позволяет людям делиться людьми со стабильностью и легко сообщать, электронный обман и потеря информации. Следовательно, обеспечение безопасности электронной почты электронной почты считается важной проблемой в наше время.

Ключевые слова: Электронная почта, информационная безопасность, развитие информации, методы обеспечения безопасности, информационные технологии, защита информации, информационное общество, электронная подпись, Интернет, информационная безопасность, эволюция, шифрование данных.

E -MAIL SAFETY AND METHODS FOR USING IT

KALANDARZODA ABDUKARIM SHERALI

Assistant of the Department of Informatics of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzod. Address: 734019 Republic of Tajikistan Dushanbe -Proprust Muhammedyev 17/6. Tel: +992-01.g-mail: aa0109410@gmail.com

Email is the main means of communication in our time. An email is important in our daily life, people are important. Although email allows people to share people with stability and easily report, electronic deception and loss of information. Therefore, ensuring the safety of email e-mail is considered an important problem in our time.

Key words: e-mail, information security, information development, security methods, information technologies, information protection, information society, electronic signature, Internet, information security, evolution, data encryption.

ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

МИРЗОЕВ НЕЪМАТУЛЛО ҲАКИМОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буми Ҳисорак. тел: (+992) 918-35-35-14
ШАРИПОВА РУҲШОНА МАҲМАДНЕЪМОҶОНОВА

магистранти курси 2-юми кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буми Ҳисорак. тел: (+992) 555280880

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқ ва таҳлили тадқиқотҳо оид ба таъшики кори корхонаҳо дар шароити ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, мушаххасан иқтисодии рақамӣ оварда шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки иқтисодиёти рақамӣ дар ҷаҳони муосир тамоми соҳаҳои фаъолияти корхонаҳоро фаро мегирад. Барои гузаштан ба рӯи рақамӣ зарур аст, ки технологияи қабули қарорҳои идоракунии тағир дода шавад. Дар баробари ин дар корхона маданияти нави идоракунии “рақамӣ”-ро таъшикул додан лозим меояд. Дар шароити кунунии иҷтимоии иқтисодии Тоҷикистон мафҳуми иқтисодии рақамӣ бояд ҳамчун як фаъолияти иқтисодӣ қабул карда шавад, ки дар он маълумот омилҳои пешбари истеҳсолот буда, ҳамзамон коркарди массивҳои калонҳаҷм ва истифодаи натиҷаҳои онҳо, таҳлил барои баланд шудани самаранокии истеҳсолот, истифодаи технология ва таҷҳизот, истеҳсол ва фуруши мол ва хизмат мусоидат мекунад. Дар иқтисодиёти рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ зарурати сохтани моделҳои нави системаҳои идоракунии корхонаҳоро пешакӣ таъкид менамоянд.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисодиёти рақамӣ, идоракунии корхона, сохтори дохилӣ, технологияҳои рақамӣ, самаранокии идоракунии.*

Бо мақсади ноил гаштан ба ҳадафҳои стратегӣ ва рушди иқтисодии миллии кишвар дар Паёми навбатӣ, солҳои 2025 – 2030 “Солҳои рушди иқтисодии рақамӣ ва инноватсия” эълон намудаанд, ки ин ҳадаф барои вусъат бахшидани равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт замина мегузорад. Бо ин мақсад бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 2022 “Стратегияи рушди зеҳни сунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” тасдиқ гардидааст.

Ҳадафи асосии Стратегия ин таъмини соҳаҳо бо технологияҳои рақамии иттилоотии коммуникатсионии пешрафта мебошад. Истифодаи зеҳни сунӣ ба раванди самаранок ҷорӣ намудани хизматрасониҳои давлатии рақамӣ, ҷорӣ намудани иқтисодии рақамӣ ва сабз, афзоиши даромади буҷет, содагардонии равандҳои бақайдгирӣ ва қабули қарорҳо, рушди соҳаҳои иқтисодии миллий, беҳтар намудани зиндагии аҳоли ва таъмини шаффофият мусоидат менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз унсурҳои зеҳни сунӣ ба амалишавии ҳадафҳои стратегӣ, аз ҷумла рушди энергияи сабз, иқтисодии сабз, иқтисодии рақамӣ, ҳукумати электронӣ ва дигар афзалиятҳои миллий ноил гардида, дар ин асно ба қатори кишварҳои пешқадам ворид мегардад. Дар замони муосир васеъ ҷорӣ намудани рақамикунонӣ дар тамоми соҳаҳо ба воқеияти объективӣ табдил ёфта истодааст. Корхонаҳои саноатӣ аз ин лиҳоз истисно нестанд. Соҳаҳои асосии иқтисодии Тоҷикистон ва саҳми онҳоро дар маҷмуи маҳсулоти миллий мухтасар чунин ифода кардан мумкин аст. Ба монанди энергетика – 33 фоизи ММД, кишоварзӣ 25 фоизи ММД, саноат 21 фоизи ММД, истихроҷ ва коркарди маъданҳои ғойданок 11 фоизи маҷмуи маҳсулоти миллий ва ғайра мебошад [1, с.35].

Тавре аз ин маълумот бармеояд, саҳми корхонаҳои саноатӣ дар маҷмуи маҳсулоти миллий бузург буда, барои расидан ба ҳадафи ҷоруми стратегӣ – саноатикунонии босуръат мусоидат мекунад. Дар марҳилаи имрӯзаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бояд рушд ёбад. Дар ин кор нақши технологияҳои муосир – рақамикунонӣ, ки асоси иқтисодии рақамӣ ҳисоб меёбад, ҳалкунанда аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои меъёрии ҳуқуқии иқтисодии рақамӣ дар умум мавҷуданд. Дар ин самт алъон мушкilotи зиёде ба назар мерасанд, ки бартараф кардани онҳо танҳо ба манфиати кор аст. Истифодаи рақамикунонӣ дар корхона метавонад ҷи муҳити берунии онро аз нигоҳи шароити ҳамкорӣ бо давлат, таъминкунандагон ва мизоҷон ва ҷи равандҳои дохилии он, бахусус менеҷмент, яъне идораи онро, тағйир диҳад. Дар чунин шароит, яъне рақамикунонии босуръат корхонаю муассисаҳои муқаррарӣ, яъне «ғайирақамӣ», ки кори онҳо аз рӯи принципҳои пештара

ба роҳ монда шудааст, ба ин ё он роҳ маҷбур мешаванд, ки ба шароити нав мутобиқ шаванд ё бозорро тарк кунанд ва ба корхонаҳои нав, ки ба тамоюлҳои муосир пайравӣ мекунанд, ҷой, мавқеъ, бозори худро диҳанд[5, с.238].

Вазифаҳои идоракунии корхона дар шароити рақамикунонӣ хело гуногунҷабҳа буда, дар умум чунин самтҳоро дар бар мегиранд:

- тағир додани равандҳои тиҷоратии корхона дар асоси технологияҳои пешрафтаи рақамӣ;

- нигоҳ доштани сатҳи баланди идоракунии корхона ва донишу малакаи ҳайати он дар соҳаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ;

- таъмини доимӣ ва мунтазами сатҳи баланди омодагӣ ба тағйирот ва ҷолишҳои бозор дар муҳити беруна ва ғайраҳо.

Дар шароити муосир корхона бояд бо назардошти равишҳои иқтисодӣ рақамӣ таҷдид карда шавад. Бояд дар назар дошт, ки рақамикунонии корхона хароҷот барои тадқиқот, коркард, хидматрасонии машваратӣ ва омӯзиши кормандон ҳатман афзоиш меёбад. Корхонаҳое, ки барои гузаштан ба рақамисозӣ омода нестанд, тавре қайд шуд, дер ё зуд бозорро тарк мекунанд ва аз ин сабаб дар шароити иқтисодӣ рақамӣ корхона бояд роҳи ояндаи рушди худро интихоб кунад. Аз дигар ҷониб, рақамикунонӣ ба хоҳири шомилшавӣ ба иқтисодӣ рақамӣ набояд ба як ҳадафи худҳоҳона табдил ёбад. Қабл аз қабули қарор ҷиҳати гузариши корхона ба речаи рақамӣ самаранокии тағйиротро ҳисоб кардан зарур аст, то боварӣ ҳосил шавад, ки равандҳои асосӣ дар корхона дар натиҷаи ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ба таври назаррас беҳтар мешаванд. Тавре ки таҷрибаи бисёр кишварҳо нишон медиҳад, корхонаҳое, ки аллакай ба речаи рақамӣ гузаштаанд, бо он рӯ ба рӯ мешаванд, ки усулҳои идоракунии корхонаро мебояд бо назардошти хусусиятҳои воқеияти нави рақамизавӣ тағйир дод [8].

Паҳлӯи дигари нозуки раванди рақамикунонӣ он аст, ки ин раванд аз автоматикунонӣ куллан фарқ мекунад, зеро автоматикунонӣ (автоматизатсия) танҳо иваз кардани меҳнати дастӣ бо меҳнате, ки дар он технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва автоматика истифода мешаванд, дар назар дорад [6, с.12].

Таърифи истилоҳи “рақамикунонӣ” хело гуногун буда, атрофи мӯҳтаво ва мушаххасоти он баҳсҳои зиёде мавҷуданд. Бо назардошти сиёсати иқтисодӣ иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳадафҳои асосии стратегияи кишвар, рақамикунониро, ҳамчун истифодаи технологияҳои пешрафтаеро, ки равандҳои амалиётӣ ва моделҳои тиҷоратро аз ҳисоби такмилу таҷдиди ҳайат (одамон) ё ивазкунии пурраи онҳо тавассути истифодаи воситаҳои таҳлили пешқадам, зеҳни сунъӣ, дастгоҳҳои мобилӣ, роботкунонӣ ва платформаҳои технологияи ҳамгирӣ табдил медиҳанд, маънидод кардан мувофиқи мақсад аст. Ҳамзамон, рақамикунонии корхона амалиёти асосии заруриест, ки барои воридшавии корхона ба муҳити иқтисодӣ рақамӣ мусоидат мекунад.

Иқтисодӣ рақамӣ фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар он:

- омили асосии истеҳсолотро маълумот дар шакли рақамӣ ташкил медиҳад,

- коркарди ҳаҷми бузурги маълумот ва истифодаи натиҷаҳои таҳлили он дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунии субъекти хоҷагӣ самаранокии намудҳои гуногуни истеҳсолот, истифодаи технологияҳо, таҷҳизот, нигоҳдорӣ, фуруш, расонидани мол ва хидматҳо. куллан, ба таври назаррас, баланд мебардорад.

Дар муайянкунии шартҳои зарурии рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои зер асосӣ маҳсуб меёбанд:

Шартҳои зарурии рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор омилҳоеро дар бар мегиранд, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

- ҷаҳонишавии иқтисод, ки барои аз байн бурдани ҳудуди иқтисодии миллии сабаб мегардад;

- рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва шабакаи интернетӣ;
- дастрасии фарогири дастгоҳҳо ва таҳҷизоти мобилӣ;
- фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии мавҷуда, таъсиси минтақаҳои нав, ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ;
- пайдоиши стартапҳои рақамӣ;
- дарки зарурати табдилдиҳии рақамӣ ҳамчун шартӣ раҳой дар фазои рақамии иқтисоди ҷаҳонӣ.

Бояд зикр намуд, ки рушди корхонаҳои ҷумҳурий дар марҳилаи ҳозираи рушди иқтисод ба як қатор мушкилиҳо рубарӯ мебошад. Маълум аст ки такмили низоми идоракунии рушди корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ аз имкониятҳо ва эҳтиёҷ ба технологияи муосир, шароити мутобиқи бозор, саноат ва амсоли он вобаста аст. Дар ҷумҳурий наздики 3000 корхонаҳои саноатӣ фаъолият дошта, 250 намуд маҳсулот истеҳсол менамоянд. Дар миёни онҳо як қатор корхонаҳои саноатӣ, ба монанди «Шахтаи Фон Ягноб», ҶДММ «Оби Зулал», «ТАЛКО Ресурс». корхонаи истеҳсоли нӯшокиҳо ва маҳсулоти спиртии «Сиёма»-и ҶДММ «Авесто Групп», комбинати нассочии «Чунтай Син Силу Текстил», корхонаи истеҳсолии «Кока-Кола - нӯшокиҳои Тоҷикистон» ва амсоли онҳо, ки бо таҷҳизоти муосири рақамӣ мучахҳаз мебошанд, маҳсулоти сифати рақобатпазирдошта истеҳсол мекунам. Аммо, дар баробари ин, бинобар сабаби таъмин набудани қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ бо техника ва технологияҳои муосир, сатҳи пасти рақамикунонии онҳо рақобатнопазирии маҳсулоти истеҳсол мекардаи онҳоро дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ коҳиш медиҳанд. Сабабҳои сатҳи пасти рақобатпазирии корхонаҳо инчунин дар раванди истеҳсолот истифода накардани системаҳои муосири идоракунии ва стандартҳои назорати сифат, ба монанди стандарти байналмилалии ISO 9001–2015 ва идоракунии раванди истеҳсолот ERP (Enterprise Resource Planning) ва CRP (Capacity Requirement Planning) мебошанд. Дар умум, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки сарфи назар аз баъзе дастовардҳои назаррас дар фаъолияти корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ як қатор мушкилиҳо вучуд доранд, аз ҷумла:

- сатҳи миёна ва пасти таъминот бо техника ва технологияҳои муосир, алалхусус дар бахши коркард ва истихроҷи ашёи маҳаллӣ;
- набудани кластеркунонӣ бо истифода аз системаи муосири рақамикунонӣ;
- сатҳи нокифояи робитаи корхонаҳо бо муассисаҳои илмӣ ва истифодаи усулҳои илмӣ идоракунии истеҳсолот;
- имкониятҳои заифи рақамикунонӣ ва ҷорӣ накардани усулҳои одии рақамикунонии истеҳсолот.

Дар шароити инқилоби ҷоруми саноатӣ (4IR) усулу воситаҳои самарабахши идоракунии истеҳсолот барои субъектҳои хоҷагидорӣ аҳамияти калон доранд. Сарфи назар аз афзоиши таваҷҷӯҳ ба омӯзиши табдили корхонаҳои саноатӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ, ҷанбаҳои мураккаби идоракунии захираҳо ва равандҳои онҳо дар шароити тағйирёбанда, инчунин ташаккули драйверҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот шарт ва омилҳои муҳимро ташкил медиҳанд [7, с.103].

Мо чунин мешуморем, ки омилҳои асосии табдили (трансформатсияи) корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ ин муҳити дохилӣ ва беруна, ташкили равандҳои истеҳсолӣ ва захираҳо мебошанд. Ҳамзамон, ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун манбаи асосии корхона, ки аҳамияти он дар иқтисоди рақамӣ мунтазам меафзояд, калидӣ ҳисобида мешавад.

Бояд қайд кард, ки трансформатсияи рақамии корхона ин тавассути истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ва таҳлили додаҳо тағйир додани тарзи ташкили кор, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он дар муҳити тағйирёбандаи беруна мебошад.

Трансформатсияи рақамӣ, ки ба корхона ҳамчун субъекти хоҷагидор таъсири системавӣ мерасонад ва тағири кулӣ додани онҳоро тақозо мекунад, таҷдиди муносибатҳоро ба идоракунии корхонаҳо металабад. Муаллифи ғоя ва идеяи иқтисоди рақамӣ Клаус Шваб дар бораи зарурати аз нав дида баромадани механизмҳои идоракунии корхонаҳо дар шароити гузариш аз технологияҳои одӣ ба воситаҳои рақамии инноватсионӣ дар асоси воридкунии технологияҳои нав қайд кардааст, ки инқилоби чоруми саноатӣ (4IR) инқилобест, ки тавассути ҳамгирии (интегратсияи) технологияҳо имкониятҳои бахшҳои рақамӣ, биологӣ ва физикиро омезиш медиҳад. Ба ақидаи ӯ ҷузьҳои калидии ин инқилоб чунинанд. Ба монанди зехни сунъӣ, робототехника, интернетӣ ашё (IoT), нанотехнология, биотехнология, ҳисоббарориҳои квантӣ ва ғайраҳо.

Даҳсолаҳои гузашта нишон доданд, ки ин ҷузьҳо то ҳол аҳамият ва нақши худро дар ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ устувор нигоҳ доштаанд, гарчанде сатҳи муҳимияти онҳо, албатта, тағйир ёфтааст. Муваффақият ва пешравиҳое, ки дар тури ин муддат ба даст омаданд, нишон доданд, ки сатҳи баланди автоматизатсия, воридкунии технологияҳои нав, алоқа ва самаранокии онҳо як қатор соҳаҳоро куллан дигаргун сохтанд. Бо вуҷуди ин, схемаи ягона ё универсалии идоракунии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ вуҷуд надорад ва буда ҳам наметавонад, зеро ҳар як корхона бояд ба таври мустақилона ва инфиродӣ усулҳои чунин гузариш ва мутобиқшавиро интихоб карда, дар шароити иқтисоди рақамӣ мавқеи худро мушаххас кунад ва барои ин воситаҳо ва усулҳои заруриро самаранок ва дар муҳлати кӯтоҳтарин интихоб кунад.

Маълум аст, ки инқилоби чоруми саноатӣ (4IR) заминаи асосии концептуалиро барои дарки инқилоби технологӣ, ки ба соҳаҳои ҷаҳонӣ таъсир мерасонад, фароҳам меорад. Ин инқилоб, чи хеле қайд карда шуд, сарҳадҳои байни соҳаҳои рақамӣ, биологӣ ва физикиро тавассути ҳамгирии технология якҷоя карда, онҳоро ноайён месозад. Зехни сунъӣ, робототехника, IoT, дастгоҳҳои худгард ва дигар дастоварду навгониҳо имконият ва иқтидори комилан тағир додани як қатор соҳаҳоро доранд [8, с.14].

Мушкилоти дигари давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ин вобаста аз бозори меҳнат пайдо мешавад. Вай метавонад дар натиҷаи суръати тези рушди технологияҳо сатҳи баланди афзоиши касбу шуғлҳои маоши баланддоштаро дар баробари шуғли каммузд ва афзоиши нобаробарии даромади онҳоро афзоиш диҳад. Бо дигар ибора, дар бозори меҳнат талабот чи ба мутахассисони баландихтисос ва чи коргарони дараҷаи пасти касбият дошта меафзояд, аммо фарқи байни маоши онҳо торафт аз якдигар фарқ карда, тафовути онҳо зиёд мегардад. Дар шароити инқилоби чоруми саноатӣ категорияҳо ва масъулиятҳои нави ҷойҳои корӣ ба вуҷуд меоянд, бахусус дар соҳаҳои ҳамгирии технология, махфияти маълумот ва этикаи зехни сунъӣ. Барои чунин ҷойҳои кории нав маҷмӯи малакаҳои махсус, аз ҷумла тавонистани ҳалли мушкилот, тафаккури таҳлилию танқидӣ ва чандирӣ талаб карда мешавад. Аз ин сабаб талабот барои омӯхтан ва тақмили малакаҳо ва салоҳиятҳо дар соҳаҳои рушдбандаи иқтисоди рақамӣ ва бозори меҳнат вазифаи душвор буда, тақозо мекунад, ки эҳтиёҷоти ҳар соҳа пешбинӣ карда шавад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ омӯзиш ва тақмили доимии маҳорати техникӣ, саводнокии рақамӣ ва малакаҳои иҷтимоӣ аҳамияти махсусро касб мекунад. Корхонаҳои саноатӣ, ки фаъолияти онҳо пеш аз ҳама бевосита ба меҳнати инсон асос меёбад, метавонанд ба пешрафти босуръати технологӣ осебпазир бошанд, махсусан дар корхонаҳое, ки дар онҳо ҷойҳои кори муқаррарии вобаста аз иштироки бевоситаи одам, бо роботҳо, хатҳои автоматӣ иваз карда мешаванд. Дар шароите, ки талабот ба дониш ва малакаҳои нав зиёд мешавад, донишу таҷриба ва малакаи пештара нодаркор мешаванд, ва чунин вазъ метавонад ба проблемаи норасоии малакаҳо дар қувваи корӣ оварда расонад. Барои ҳалли ин проблема, баргараф кардани камбудҳои ва таъмини

гузариши ҳамвор ба рақамикунонӣ, ҳамоҳангии фаъолияти соҳаи маориф, меҳнат ва ҳатто танзими сиёсати соҳа зарур аст.

Мутахассони соҳа таъкид мекунанд, ки барои роҳбарии самаранок дар шароити инқилоби чоруми саноатӣ танҳо технологияҳои know how ва тафаккури стратегӣ кофӣ нест. Барои ҳамоиши бомуваффақият дар ин ҷода сатҳи қавии зеҳнӣ, ки худшиносии амиқ, назорати равонию ҳиссӣ, сатҳи баланди ҳавасмандии дохилӣ, ҳамгирой бо дигарон ва малакаҳои мураккаби иҷтимоиро талаб мекунад, муҳим аст. Ин сифатҳо ба роҳбарони корхонаҳое, ки рақамикунониро бомуваффақият анҷом додаанд, иқмқоният медиҳанд, ки кормандони худро ҳавасманд карда, корхонаро бомуваффақият идора ва пешравию онро таъмин кунанд.

Ҳамин тавр, дар ҳоле ки инқилоби чоруми саноатӣ, ки тавассути робототехника ва зеҳни сунъӣ (AI) ба роҳ монда шудааст, имқониятҳои фаровонро барои рушди маҳсулнокии коррона ва муҳити эҷодкорӣ таъмин мекунад, дар баробари ин мушқилотҳоро низ ба миён меорад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» (аз 24 декабри соли 2022, № 1921).
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).
3. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст).
4. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбӣ // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50. – EDN KQWQID.
5. Нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).
6. Мирзоев Н.Х. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва тамоюлҳои он дар замони муосир. Паёми молия ва иқтисод № 3 (42) (мачаллаи илмӣ-амалӣ) Душанбе 2024. Саҳ. 238-245
7. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳои идоракунии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. № 4. Қисми 1. Душанбе 2024. Саҳ. 12-19
8. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи иттилоотикунории ҷомеа. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. № 4. Қисми II (ISSN 2413-5151) Душанбе 2024. саҳ. 103-110
9. Раҳимзода М.З. Ташаккул, рушд ва проблемаҳои қонунгузории соҳибқории Ҷумҳурии Тоҷикистон // Танзими ҳуқуқи самтҳои алоҳидаи соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузории Тоҷикистон оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибқорӣ» аз 7-уми октябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С.14-30.

ОРГАНИЗАЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

МИРЗОЕВ НЕЪМАТУЛЛО ХАКИМОВИЧ

*кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике
Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий
городок, ул. Буми Хичсорак, Телефон: (+992) 918-35-35-14*

ШАРИПОВА РУХШОНА МАХМАДНЕМОНОВНА

*магистрант 2 курса кафедры государственного и местного управления Таджикского
национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буми
Хичсорак. Тел: (+992) 555280880*

В статье приведены результаты обзорного изучения и анализа проведенных исследований по организации работы предприятий в условиях внедрения цифровых технологий, т.е. цифровой экономики. Установлено, что цифровая экономика в современном мире широко охватывает все сферы деятельности предприятия. Для перехода предприятия в цифровой режим требуется изменение технологии принятия управленческих решений. Одновременно с этим на предприятии необходимо формировать новую “цифровую” культуры управления.

Применительно к социально-экономическим условиям Таджикистана следует применить определение цифровой экономики как такую хозяйственную деятельность, при которой в качестве ведущего фактора производства выступают данные, а обработка большеобъемных массивов, использование результатов их анализа способствуют повышению эффективности производства, эксплуатации технологий и оборудования, выпуску и реализации товаров и услуг.

В условиях цифровой экономики информационные технологии предопределяют необходимость построения новых моделей системы управления предприятием

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, цифровая экономика, управление предприятием, внутренняя структура, цифровые технологии, эффективность управления.*

ORGANIZING THE OPERATION OF AN ENTERPRISE IN THE DIGITAL ECONOMY

MIRZOEV NEMATULLO HAKIMOVICH

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Information
Systems in Economics of the Tajik National University. Tajikistan, Dushanbe, Student City, Bumi
Khichsorak Street, Phone: (+992) 918-35-35-14*

SHARIPOVA RUKHSHONA MAKHMADNEMONOVNA

*2nd year Master's student of the Department of Public and Local Administration of the Tajik
National University. Tajikistan, Dushanbe, Student City, Bumi Khichsorak Street. Tel: (+992)
555280880*

The article presents the results of a review study and analysis of research conducted on the organization of work of enterprises in the context of the introduction of digital technologies, i.e. digital economy. It has been established that the digital economy in the modern world widely covers all areas

of enterprise activity. To transition an enterprise to a digital mode, a change in the technology for making management decisions is required. At the same time, it is necessary to form a new “digital” management culture at the enterprise.

In relation to the socio-economic conditions of Tajikistan, the definition of the digital economy should be applied as an economic activity in which data is the leading factor of production, and the processing of large-volume arrays and the use of the results of their analysis contribute to increasing the efficiency of production, operation of technologies and equipment, production and sale of goods and services.

In the digital economy, information technologies predetermine the need to build new models of enterprise management systems

Keywords: Republic of Tajikistan, digital economy, enterprise management, internal structure, digital technologies, management efficiency..

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА INDUSTRY 4.0: ИҚТИСОДИ АНТРОПОСЕНТРИКӢ ВА ТРАНСФОРМАТСИЯИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

НАЗРИЕВ КАРИМ ҚУРБОНМАДОВИЧ

Сармутахассиси шуъбаи робитаҳои байналмилалӣи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. тел: (+992) 988-01-53-11. Суроға: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 34.

Дар мақола муаллиф талош намудааст, то ҷойгоҳи сармояи инсониро дар дунёи постсаноатӣ муайян намояд. Бо рушди технологияи иттилоотӣ, автоматикунонӣ, роботикунонӣ, ки онҳо дар маҷмӯъ маҳсули сармояи инсонӣ мебошанд, барои инсон, қувваи корӣ мушкilotи калонро эҷод намудааст. Муаллиф ин парадокси рушдро ҳамчун диллема баррасӣ намуда, асоснок менамояд, ки агарчанде технологияи ҷадид, рақамикунонӣ боиси ихтисоршавии кормандон гардад, вале ҷойгоҳи сармояи инсонӣ ҳалалнопазир боқӣ мемонад. Дунёи модерн талаботи ҷадид дошта, тақозо менамояд, ки дониши инсонӣ фаротар аз «зеҳни сунӣ» бошад. Ҳамин тавр, роботикунонӣ, рақамикунонӣ ва Индустрия 4.0 ин набояд ҳақирнамоии инсон дар назди технологияи ҷадид буда, балки фурсат фароҳам оварарад, то инсон аз ҷойгоҳи худ дар дунё воқиф гардад.

Калидвожаҳо: Industry 4.0, рақмикунонӣ, сармояи инсонӣ, қувваи корӣ, постсаноатӣ, роботикунонӣ, автоматикунонӣ, криптовалюта, иқтисоди антропоцентрикӣ, блокчейн, робот-машинаҳо, зеҳни сунӣ, иқтисоди рақамӣ, технологияи иттилоотӣ.

Бо инкишофи технологияи рақамӣ башарият ба марҳалаи нави рушди тамаддунии худ – ҷамоаи шабакавӣ, ташаккули фарҳанги нави шабакавии инсонӣ, худшиносии шабакавӣ, ки фарогири баҳши маънавӣ, алоқамандии иҷтимоӣ ва технологияҳо мебошад ворид гардид.

Аз замони ташаккули давраи нави саноатӣ - Industry 1.0 дар асри XVII ва то имрӯз фазои ҷаҳонӣ аз марҳалаҳои гуногуни раванди динамикии индустрикунонӣ мунтазам гузаштааст, ки ҳар як мавҷи дорои хусусиятҳои хосе буд, ки шомили давраҳои навбатӣ намегардад. Масалан, Инқилоби саноатии Industry 1.0 бо таҳия ва татбиқи муҳарриқҳои буғӣ ва обӣ дар сектори истеҳсолии хоҷагии халқ хос буд. Ҳамин тариқ, дар гузаштанигари инқилобҳои саноатӣ чомеа иштирокчии бевоситаи ташаккули давраи нави технологӣ – Саноати 4.0 гардид. Дар шароити рушди муосир, одамон ба як қабати

васеъмиқёси дониш дастрасӣ пайдо карданд, ки ҳангоми ҳамкорӣ онҳо барои сохтани платформаи Саноати 4.0 аҳамияти калидӣ доранд.

Тағйироти инқилобии Industry 4.0 бо як системаи ягонаи унсурҳои ба ҳам алоқаманд тавсиф шуда, дар як қатор параметрҳои мушаххас фарқ мекунанд: ҳаракат, таҳлили маълумоти калон, мубодилаи иттилоот байни мошинҳо бо ҳамдигар (M2M) ва одамон бо мошинҳо (M2MI), чопи 3D ва ғайра. Параметрҳои номбаршуда дар ташаккул ва рушди онҳо қабати нави донишро шакл медиҳанд, ки шахс дар натиҷаи фаъолияти худ ташаккул ёфтааст. Вазифаи асосии инкишофи инқилоби чоруми саноатӣ истехсоли маҳсулотест, ки бо интеллигенсия мучаххаз буда, бавучудовардани системаҳои киберфизикӣ мебошад. Имрӯз, аксари таҷҳизоти истехсолӣ ба системаҳои истехсолии киберфизикӣ, ки таҷҳизоти такмилёфтаи нармафзор мебошанд, табдил дода мешаванд. Ин системаҳо қудрати ҳисоббарории ҳудро доранд, ки бо истифода аз доираи васеи сенсорҳо ва фаъолкунандаҳои дарунсохт, раванди пайваستшавӣ ба серверҳо ва коркарди иттилоотро осон мекунанд. Системаҳои киберфизикӣ дар асоси параметрҳои гуногуни конфигуратсия фаъолият мекунанд ва қодир ба қабули қарорҳо буда, ба рушди истехсолоти интеллектуалӣ мусоидат карда, имкон медиҳад, ки истехсоли маҳсулотро дар ҳама марҳилаҳои занҷири истехсолот назорат намуд. Истехсоли интеллектуалӣ, ки аз ҷониби корбари ниҳой муайян карда мешавад, хусусиятҳои беназири маҳсулотро таъмин мекунад. Хусусияти ҳоси занҷири истехсолӣ табдил додани он ба чараёнҳои физикӣ мебошад, ки дар платформаҳои рақамӣ намоиш дода мешаванд. Системаҳои киберфизикӣ унсурҳои зерини Industry 4.0-ро дар бар мегиранд:

- Интернет чизҳо (internet of things, IoT) ҳамкориҳои системаҳои интеллектуалиро бо истифода аз суроғаҳои IP дар бар мегирад. Ин амали мутақобилаи объектҳо дар асоси технологияҳои интернетӣ мебошад. Илова бар ин, кашф ва муайянсозӣ бо истифода аз суроғаҳои IPv6.

- Интернет хидматҳо (Internet of Services, IoS) як равиши нав ба расонидани хидматҳои интернетӣ, концепсияҳои мушаххаси фурушанда дар мавриди талабот, расонидани хидмат ва дониш барои пешбурди маҳсулот мебошад. Муносибати байни одамон, мошинҳо ва системаҳо арзиш илова мекунад.

- Интернет додаҳо (Internet of Data, IoD) - дар ин ҳолат, додаҳо бо истифода аз технологияҳои Интернет идора ва интиқол дода мешаванд, зеро системаҳои киберфизикӣ додаҳои калон истехсол мекунанд. Он инчунин як фарҳанги ягонаи амниятӣ - киберамниятро амалӣ ва инкишоф медиҳад.

Тамоюли асосии рушди асри рақамӣ баланд бардоштани самаранокии соҳаи истехсолот тавассути ҳамгироии пайвастаи рақамӣ ва интенсификатсияи равандҳо мебошад. Ин ҳамгирӣ дар меҳвари уфуқӣ барои иштирокчиён дар тамоми занҷири арзиш ва дар меҳвари амудӣ барои ҳама сатҳҳои ташкилӣ сурат мегирад. Дар натиҷа ба муҳити шабакавии корхонаҳо, мошинҳо ва маҳсулоте, ки дар асоси интеллекти сунъӣ ва қисман автономӣ кор мекунанд, табдил ёфта, он ба кам кардани омили инсонии истехсолот оварда мерасонад.

Индустрияи 4.0 (ё инқилоби чоруми саноатӣ, ё Саноати 4.0) маҳсули инкишофи зуди технологияи иттилоотӣ бо таъсири он ба тамоми соҳаи тамаддуни башарӣ мебошад. Яке аз хосиятҳои махсуси трансформатсия тағйирёбии принципҳои базавии ҳуди ҷомеа мебошад: ба ивази сохтори иерархӣ шабакаи глобалӣ ба вучуд омада, имкон медиҳад, ки сатҳи алоқамандии тамоми ҷузъҳои ҷомеа (истеъмолкунанда ва истехсолкунанда) беҳтар гардида, маҳдудияти таърихӣ вақтӣ ва фазоӣ аз байн биравад [5, с.12]. Густаришҳои технологияи иттилоотӣ ба шаклгирии бахши нави ҳаёти мусоидат намуда, тибқи он он ҷомеа ҳудро сохтори шабакавии мураккаби муташаккил инъикос мекунад. Ба вучуд омадани муҳимияти нақши ҳуқуқи иттилоотӣ дар қонунгузориҳои мамлакатҳои мухталиф, ҳамчун василаи назорати дастрасӣ ба иттилоот далели воқеияти нави ҷамъиятест [2, с.23]. Ҳуқуқи иттилоотӣ асоси ҳуқуқии ташкилаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҳар макон ва ҳосатан дар Тоҷикистон мебошад. Ҳамчунин, дар Тоҷикистон солҳои 2025 – 2030

«Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шудааст, ки иқдоми саривақтист.

Мафҳуми «ҷамоаи шабакавӣ» дар соли 1991 дар алоқа бо тағйироти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва тақозои густариши технологияи рақамӣ дар марҳилаи инкишофи Индустрияи 4.0 ба вучуд омад. Индустрияи 4.0 натиҷаи муттаҳидшавии бизнес, истеҳсолот ва ҷомеа бо фарогирии технологияи рақамӣ мебошад.

Бухрони пандемияи COVID-19 ба таври амиқ бозори меҳнатро дигаргун намуд. Арзишҳои коргар ва корфармо, принсипҳои ташкили меҳнатро тағйир дод. Сабабҳои дигарунӣ ин қабл аз ҳама рақамикунонӣ, босуръатшавии прогресси технологӣ, автоматикунонии меҳнат ва глобаликунонӣ маҳсуб мешаванд. Бештари касбҳо ба сервисҳо, технологияҳо ва интернет-платформаҳо иваз мешаванд. Тамоми ин технологияҳои рақамӣ дар ҳоли ҳозир батадриҷ инкишоф ёфтаанд.

Прогресси илмӣ-техникӣ ва дар мувофиқа бо тақозоҳои ҷамоаи шабакавии асри XX1 ин сабаби асосии он мебошад, ки яке аз касбҳо аз байн мераванд ва касби навесте ба рӯи сахна меояд. Пайвастан ба иқтисоди рақамӣ на танҳо мавҷудияти инфрасохтори физикӣ, балки малакаи истифодабарии онро тақозо менамояд. Башарият ба тадриҷ ба муҳити иттилоотӣ мутобиқ шуда, охишта-охишта аз сода ба мураккаб ҷузъҳои технологияи иттилоотиро аз худ мекунад. Қайд кардан ба маврид аст, ки вориднамоии технологияи иттилоотӣ пайомадҳои муҳталиф дорад, ки онро ҳамчун диллема дида мебароем. Дар навбати аввал вориднамоии технологияи иттилоотӣ, автоматикунонӣ ва роботикунӣ боиси ихтисоршавии ҷойҳои корӣ, ихтисорнамоии кормандон мегардад. Ҳолати мазкур барои кишварҳое, ки қувваи кори бештар ва ҷойҳои кории андак доранд, мушкилоти калонро ба вучуд меоварад. Рушд наёфтани бахши иқтисодӣ, набудани заводу корхонаҳо будани неруи кориро беарзиш карда, ҳамзамон автоматикунонӣ ва роботикунӣ шумораи бекоронро бештар мекунад. Аз ҷониби дигар рушди технологияи иттилоотӣ ва шаклгирии онлайн-бизнес тарзи нави ҳаётро ба миён меоварад.

Инқилоби ҷоруми саноатӣ пайомадҳои муҳталиф дорад. Бавучудоии қарорҳои роботишуда (тасмимҳое, ки аз ҷониби робот-мошинаҳо гирифта мешаванд) ба коҳишёбии меҳнати паст ва миёнаиқтисос оварда мерасонад. Дар заминаи ин раванд метавон шароити муносири постсаноатиро дида баромад. Бо роботикунӣ заводу ва махсусан бахши истеҳсолот зарурат пеш меояд, то ихтисорнамоии қувваи кориро ба роҳ монд. Ба ҳамин тариқ қувваи физикии корӣ дар шароити постсаноатӣ ва инқилоби ҷоруми саноатӣ беарзиш мешавад. Дар кишварҳое, ки бо рушд накардани саноат ва мушкилоти дигар барои аҳолии бекор шугл эҷод карда натавонистаанд, қабули унсурҳои «Саноати 4.0» мушкилоти навбатиро ба бор меоварад. Зарур аст, ки зинаҳои инқилоби саноатӣ хуб паси сар гарданд. Дар ҳолати дигар танҳо дар баъзе мегаполисҳо ба фазои постсаноатӣ мегузаранд, дигар минтақаҳо бошанд ба таври гузашта боқӣ мемонанд [3, с. 248]. Масъалан, ворид намудани технологияи нав дар бахши иқтисоди Русия то соли 2025, боиси ихтисоршавии 85 млн кормандон мегардад. Ҳамчунин, интизор меравад, ки роботикунӣ ва автоматикунонӣ ба бавучудоии 97 млн ҷои кори нав оварда мерасонад [9].

Дар замони муосир прогресси техникӣ на танҳо кормандони идоравӣ, балки коргарону касабҳоро таҳдид мекунад. Таҳлили бозори меҳнат дар давраи коронавирус аз нуқтаи назари корфармоӣ ва фаъолияти ҷустуҷӯӣ тавозуни талабот ва пешниҳодро нишон медиҳад. Соли 2021 инкишофи бекорӣ фаъолияти корфармоён оғоз гардид. Дар соли 2020 ҷустуҷӯӣ персонал бо сабаби вазъияти ноустувор дар бозори меҳнат мавқув гузошта шуда буд, бештари ширкатҳо қарор доданд, то персонал гирд оваранд.

Дар назарияи иқтисодӣ одамони машғул ба иқтисодро сармояи инсонӣ меноманд. Дар навбати худ сармояи инсонӣ ин қисмати сармояи зеҳнии ширкат маҳсуб мешавад. Истилоҳи «сармояи инсонӣ» аз ҷониби Теодор Шултс дар соли 1961 пешниҳод карда шудааст. Тибқи андешаи ноиб-президенти ширкати Microsoft иқтисоддон Р. Престон

Макафи «сармояи инсонӣ 50 %-и арзишҳо дар ширкатхоро ташкил медиҳанд. Мо меандешем, ки инқилоб ба чизҳо дахл дорад, вале дар воқеъ он ба инсонҳо тааллуқ дорад» [7, с.12]. Нақши инсон тағйир ёфта, он захираи асосии муосиршавии иқтисодиёт гардида, масъалаи ҷалби сармояи инсонӣ ба идораи иқтисоди рақамӣ афзалият барои инкишофи стратегии бизнес шуд.

Сармояи инсонӣ ин дониш, иқтидори эҷодӣ ва зеҳнӣ, хосиятҳои шахсӣ, арзишҳои ахлоқӣ, тавоноӣ ва малака, сарварӣ, фарҳанги меҳнат мебошад, ки барои дарёфти фоидаи ташкилот ва фард нигаронида шудааст. Баъзан зери сармояи инсонӣ интеллект, саломатӣ, дониш, меҳнати босифат ва босамар ва сифати ҳаёт фаҳмида мешавад [8, с.11].

Дар шароити рақамикунонии соҳаҳо, роботикунонӣ гуфтан зарур аст, ки сармояи инсонӣ моҳиятан ва мазмунан дигаргун мешавад. Сухан дар бораи он меравад, ки падидаи меҳнат ва хосатан меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ ба ҳолати нав гузариш карда, баъзе шугл ва касбҳо аз миён мераванд. Албатта, дар ин ҷо зарур аст, ки ҷойгоҳҳои «зеҳни сунӣ»-ро дар дунёи постсаноатӣ таъкид кард. Зеҳни сунӣ ва роботикунонии соҳаҳои ҳаёти меҳнат, коргарро дар маънии классикиаш инкор мекунад. Ба вучуд омадани андроид-платформаҳо табиист, ки ҷойгоҳи инсонро маҳдуд мекунад. Дар дахсолаҳои ахир мумкин аст, ки чунин касбҳо ба мисли: котибот, хаткашон, муҳофизон, муҳосибон, ҳисобчӣ, ронанда, мусахҳеҳ, рамзкушо, нотариус, кассир, кормандони банк, оператори колл-сентр аз миён бираванд.

Дар оянда роботҳо, ки аллакай дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон оҳиста-оҳиста ҷои худро ишғол мекунанд, дар ҳама ҷо дар соҳаҳои муҳимтарини саноат (масалан, мошинсозӣ ва тиб) барои ҳалли мушкилоти мураккабтарин истифода хоҳанд шуд. Масалан, барои кафшер кардани микросхемаҳо ё васл кардани қисмҳои мошин - ба монанди роботи ABB Yumi, ё мисли роботи Да Винчи, дар соатҳои зиёди амалиёти ҷарроҳӣ корбурд мешаванд.

Роботҳо ҳам касбҳои ультра-мураккаб ва ҳам равандҳои муқаррариро, ки автоматикунониро талаб мекунанд, мегиранд. Имрӯзҳо бонкҳои калон ва фурушандагони чакана аллакай онҳоро дар амалияи ҳаррӯзаи худ ғайилона ҷорӣ мекунанд. Гигантҳои нафтии BP (British Petroleum) ва Shell, ширкати телекоммуникатсионӣ Telefónica Europe, Raiffeisen Bank ва бисёр дигарон аз ҷумлаи онҳоянд. Сармоягузори тақрибан дар як сол пардохт мешавад. Бо вучуди ин, навоарӣ боиси ихтисор шудани кормандон гардид.

"Қорӣ кардани роботҳои когнитивӣ, яъне тибқи қоида кор мекардагӣ ба 60-70% - и равандҳои қори ширкатҳо таъсир мерасонад. Қорҳои заҳматталаб, равандҳое, ки бо ҳамкориҳои мутақобила бо контрагентҳои гуногун ва расмиёти талабкунандаи сифати баланд беҳтарин роботикунонӣ шудаанд. Зеро ба фарқ аз одамон, роботҳо рӯзҳои бад надоранд ва ҳеҷ гоҳ хато намекунанд. Манфиатҳои роботикунонӣ — ҳосилнокии меҳнат ва кам кардани хароҷот — имконият медиҳад, то проблемаҳои сифат ва равандҳои суғурта хал карда, дараҷаи назорат баланд бардошта шавад. Боз як бартарии номуайян, вале назаррас: мо як ширкати рақамиро ба даст меорем, ки метавонад ба ниёзҳои бозор зуд мутобиқ шавад. ... Forester изҳор медорад, ки то соли 2019 тақрибан 25% қорҳои ҷориро роботҳои сахтафзор иҷро хоҳанд кард» [1, с.5].

Инқилоби ҷоруми саноатӣ, ба монанди инқилоби сеюми рақамӣ, боиси афзоиши зиёди бекорӣ нахоҳад шуд, гарчанде ки дар баъзе мавридҳо ихтисори қорҳо ногузир хоҳад буд. Дар шароити нав, одамон метавонанд бо роботҳо рақобат кунанд ва худро ба ҷойҳои нав равона намоянд.

Чӯпони галаи рақамӣ

Сергей Негодяев, менечери портфели сармоягузориҳои Фонди рушди интернет-ташаббусҳо, таърифи дурусти касbero пайдо кард, ки дар замони роботикунонӣ муҳим хоҳад буд: "чӯпони галаи рақамӣ". Инҳо барномасозон, роботсозон, муҳандисон ва кибер-менечерон мебошанд. Дар талабот ба шахс малакаҳои ба истилоҳ нарма ба майдон меоянд, ки ба гуфтаи қоршиносон, роботҳо аз рӯи таъриф наметавонанд азхуд кунанд: сифатҳои роҳбарӣ, масъулият, қобилияти самтгирӣ ва қабули қарорҳо дар шароити

гайриодии вазъият, тафаккури интиқодӣ, малакаҳои муошират. Робот барои ҳалли як масъалаи мушаххас тезтар шудааст, бар хилофи шахсе, ки тафаккури эҷодӣ дорад ва қодир аст, ки номуайянии чандқарата ва омӯзиши мустақилро иҷро кунад.

Екатерина Генкина, менечери кадрҳо ва амалияи тағирёбии ташкилии шӯъбаи машваратии Deloitte изҳор медорад, ки "Салоҳиятҳо аҳамият пайдо карда, имкон медиҳанд кормандони гуногунро идора кунанд [ҳам одамони дорои кори доимӣ ё муваққатӣ ва ҳам роботҳо]. Албатта, роботикунонӣ коргаронро водор мекунад, ки зарурати фаҳмидани тамоюлҳои рақамиро дар касби худ дарк кунанд. Агар шумо онҳоро нашиносед, шумо аллакай ақиб мондаед "

Таҳлилгари HeadHunter Николай Величко сирре ошкор кард, ки тибқи он: ҳатти "блокчейн" дар резюме ба таври худкор ба маоши мутахассисони омӯзиши мошинсозӣ 25% илова мекунад. Аммо, албатта, дар паси он бояд дониши ҳақиқӣ бошад. Ғайр аз он, фаҳмиши тамоюлҳои рақамӣ дар бозори меҳнат низ аз илмҳои гуманитарӣ талаб карда мешавад.

Cryptorevolution - маънои лаҳзаи таърихӣ мо

Асри криптовалютӣ бо blockchain метавонанд ба яке аз унсурҳои асосии системаи молиявии ҷаҳонии оянда табдил ёбанд. Ба гуфтаи Кирилл Смирнов, раиси шӯъбаи таҳқиқоти иқтисоди рақамӣ, "дар соли 2007 мо наметавонистем, ки iPhone чист ва дар соли 2017 мо дигар бидуни он зиндагӣ карда наметавонем. Пас аз 10-15 сол криптовалют як ҷузъи воқеии иқтисод мегардад». Чунин ақидаро 31 дарсади сокинони Русия ҳам доранд. Бо вучуди ин, 47% пурсидашудагон мутмаинанд, ки криптовалютҳо як мӯди муваққатӣ ҳастанд, ки ба зудӣ мегузарад. Ҳарчанд, ба гуфтаи маркази таҳлилии Агентии миллии тадқиқоти молиявӣ (НАФИ), огоҳии мардум дар бораи онҳо афзоиш меёбад. Сабаби асосии тавачҷӯх ба криптовалютҳо дар он аст, ки пули ҳақиқӣ дар паси онҳо истодааст". Никита Куликов ҳамчунин изҳор медорад, ки "Инқилоби криптографӣ маънои лаҳзаи кунунии таърихист. На дар Русия ва на дар ҷаҳон чизи муҳимтаре рӯх наметавад. Дар тӯли 5-10 соли оянда ин як рӯйдоди калидӣ боқӣ мемонад".

Майнерҳо (онҳое, ки дар "истихроҷи" критовалют машғуланд) эҳтимолан пояи иқтисоди рақамӣ шуда, технологияҳои блокчейн бояд дар идоракунии давлатӣ, тичорат ва молия татбиқ карда шаванд. Барои ин ду мушкилоти таъхирнопазирро ҳал кардан лозим аст: танзимгари ягона вучуд надорад ва ғайр аз ин, аксари одамон аз сабаби набудани огоҳӣ, ҷи гуна кор кардани блокчейнро намефаҳманд, яъне онҳо наметавонанд аз он истифода баранд. Ин хатари тахмин ва қаллобиро зиёд мекунад. Ба гуфтаи Н. Куликов, ин бар изофаи паёмадҳои манфӣ барои аҳоли, бо хисороти иқтисодӣ, аз ҷумла барои бучети ҷумҳуриявӣ бар асари коҳиши даромадҳои андоз низ гарон аст. Аз ин рӯ, коршинос бар ин назар аст, ки чунин ҷанбаҳоро бояд қонунӣ танзим кард. Ин идея дар сатҳи олии давлатӣ, аз ҷониби ҳукумат ва президент дастгирӣ ёфт. 24 октябр соли 2017 Президенти Русия Владимир Путин дастур дод, ки то 1 июли соли 2018 системаи консепсияҳо ва ҷаҳорҷӯби қонунгузории танзими бозори криптовалютаро таҳия намоянд [6, с.23].

Тарҳи антропсентрикии иқтисод. Сарфи назар аз рақамикунонӣ ва роботикунонӣ, аҳамияти шахс барои тичорат коҳиш наёфта, балки бештар мешавад. Сармояи инсонӣ ба майдон мебарояд, барои он муборизаи ҷиддӣ дар байни ширкатҳо, шахрҳо, давлатҳо сар мешавад. Корфармоён кӯшиш мекунанд, ки фарҳанги корпоративиро инкишоф диҳанд ва барои кори самаранок шароити мусоид фароҳам оранд. Таҳқиқоти сершумор нишон доданд, ки кормандони ҷалбшуда бештар, саҳттар кор карда дар бораи тарк кардан камтар фикр мекунанд.

Ба гуфтаи Александр Евдокименко, дотсенти кафедраи психоанализ ва машварати тичоратии Мактаби олии иқтисод, ширкатҳои муосир бояд барои садоқати кормандони худ мубориза баранд. Ба андешаи ӯ «Аз соли 2003 то соли 2012 дар саросари ҷаҳон коҳиши суръати ҳосилнокии меҳнат мушоҳида шудааст. Аммо як ҳолати дигар вучуд дорад: ин даромаднокии коргарони ҷалбшуда аст. Корхонаҳое, ки чунин кадрҳо доранд,

қариб се баробар зиёд фоида мегиранд. Яъне барои доштани коргари машғул манфиатдор ҳастанд. Ҳоло дуруст аст, ки дар бораи корманд ҳамчун сармоягузоре, ки орзуҳо, интизориҳо, ҷиҳатҳо ва манфиатҳои худро сармоягузорӣ мекунад, сухан гӯем» [1, с.7].

Тавлиди дубораи шаҳрӣ.

Фирмаҳо бештар ба одамон ва ба шаҳр нигаронида шуда, эҳёи ҳақиқии шаҳр ба амал меояд. Елена Короткова, директори департаменти иқтисоди шаҳр дар Стрелка изҳор медорад: «Қимматтарин ширкатҳо дар ҷаҳон ба сармояи инсонӣ асос ёфтаанд, ки арзиши асосии онҳоро ба вучуд меорад. Amazon як парвандаи олиҷаноби сохтани офис барои 50,000 ҷойҳои кориро пешниҳод кард, ки 43,000 нафари дигарро ҷалб мекунад. Барои ҳар як шаҳри муосир, ин лоиҳаи ҷолиб аст. Илова ба ҳама гуна инфрасохтори хуб коркунанда, ӯ ба мансабдорони ғаёб ва муҳити ҷолиби шаҳр нӣз дорад. Аз ин рӯ, як посёлкаи бузурги муосир танҳо як нукта дар харита набуда, он макони сармоягузориҳост, ки бо ҳамдигар рақобат мекунад» [1, с.15].

Баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон, рақамикунонӣ, автоматикунонӣ ва тезонидани бисёр равандҳо - ҳамаи ин ба мо вақти бештари ҳолӣ дод, ки онро барои рушди худ ва таълим сарф кардан мумкин аст. Дар навбати худ маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ мебошад. Ноиби калони президенти Сбербанк Теймур Штернлиб баргардонидани онро бо формулаи ғайриодӣ тавсиф кард: "Инсон ҳар қадар маълумотнок бошад, ҳамон қадар ҳарч мекунад." Аммо маълумотнокиро бо зиёӣ будан омехта набояд кард. Маълумотнокӣ бо муҳтавоӣ кӯҳна пайвандӣ дорад, аммо зиёӣ будан (интелегент) ба иловаи маълумот, боз бо донишҳои нав муҳтавои нав касб мекунад [4, с.23].

Чунон ки таърих нишон медиҳад, инқилобҳои саноатӣ боиси афзоиши муайяни бекорӣ ва ноустувории иҷтимоӣ гардиданд. Аз бӯҳронҳо канор рафта намешавад, аммо навигариҳои техникӣ, ки боиси ин инқилобҳо гардиданд, барои кам кардани оқибатҳои манфӣ ёрӣ расонданд ва одам ихтисосу маҳорати навро, ки дар тавоноии мошинҳо набуд, азхуд кард. Вобаста ба ин инсон ҷойгоҳ ва арзиши нав дар давраи нави саноатӣ касб мекунад. Гуфтан зарур аст, ки инкишоф ва рақобати дунёи постсаноатӣ бо дунёи башарӣ, ба ҷойгузини инсон шудани робот-машинаҳо имкон бидиҳад, то инсон замон биебад, то таваҷҷуҳи бештарро ба ҳуди инсон равона кунад. Ба ин тариқ ба рисолати инсон дар дунё мушарраф бигардем.

АДАБИЁТ

1. Антропоцентрическая экономика будущего - Plus-one.ru // <https://plus-one.ru/economy/2017/11/01/antropocentricheskaya-ekonomika-budushchego>
2. Дмитрик Н. А. Цифровая трансформация: правовое измерение // Правоведение. 2019; 63(1): 28–46. <https://doi.org/10.21638/spbu25.2019.102>.
3. Назриев К. Қ. Зехни сунъӣ ва ҳолати амниятӣ миллӣ дар шароити «инқилоби ҷоруми саноатӣ». // Нақши маориф дар мубориза бо ифротгароии сиёсӣ ва терроризм: маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриӣ (ш. Душанбе, 22 февралӣ соли 2022). Душанбе, 2022. С. 246-258.
4. «Образованность нельзя смешивать с интеллигентностью»: Дмитрий Лихачев о том, как научиться учиться // <https://theoryandpractice.ru/posts/16035-obrazovannost-nelzya-smeshivat-s-intelligentnostyu-dmitriy-likhachev-o-tom-kak-nauchitsya-uchitsya>
5. Поспелова Т. Индустрия 4.0: а есть ли место для России? / Сноб, 10.06.2016. <https://snob.ru/profile/28549/blog/109523>.
6. Путин поручил Правительству узаконить ICO и криптовалюты // <https://pravo.ru/news/view/145348/>
7. Роль человеческого капитала в формировании цифровой экономики (2017) / ТАСС, Петербургский международный экономический форум 2017. 03.06.2017. <https://tass.ru/pmef-2017/articles/4309767>.

8. Чернов Г. Е., Чернова Е. В. Человеческий капитал как определяющий вектор развития экономики в XXI в. Человеческий капитал как определяющий вектор развития экономики в XXI в // Общество: политика, экономика, право. 2016;11: 1–8.
9. The Future of Jobs 2020 / World Economic Forum, 20.10.2020. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>.
10. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44–50. – EDN KQWQID.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И INDUSTRY 4.0: АНТРОПОЦЕНТРИЧНАЯ ЭКОНОМИКА И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

НАЗРИЕВ КАРИМ КУРБОНМАДОВИЧ

главный специалист управления международных связей Министерства культуры Республики Таджикистан. тел: (+992) 988-01-53-11. Адрес: 734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 34.

В статье автор попытался определить место человеческого капитала в постиндустриальном мире. С развитием информационных технологий, автоматизации, роботизации, которые все являются продуктами человеческого капитала, это создало большие проблемы для человека и рабочей силы. Автор рассматривает этот парадокс развития как дилемму и обосновывает, что, хотя новые технологии, цифровизация могут привести к увольнениям, место человеческого капитала остается незыблемым. Современный мир предъявляет новые требования и требует, чтобы человеческие знания выходили за рамки «искусственного интеллекта». Таким образом, робототехника, цифровизация и Индустрия 4.0 не должны служить оправданием человека перед новыми технологиями, но должны дать человеку возможность осознать свое место в мире.

Ключевые слова: Industry 4.0, цифровизация, человеческий капитал, рабочая сила, постиндустриальная, робототехника, автоматизация, криптовалюта, антропоцентрическая экономика, блокчейн, роботы-машины, искусственный интеллект, цифровая экономика, информационные технологии.

HUMAN CAPITAL AND INDUSTRY 4.0: THE ANTHROPOCENTRIC ECONOMY AND THE TRANSFORMATION OF HUMAN CAPITAL IN THE DIGITAL ECONOMY

NAZRIEV KARIM QURBONMADOVICH

Chief Specialist of the Department of International Relations of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Tel: (+992) 988-01-53-11. Address: 734025, Dushanbe city, Rudaki avenue, 34

In the article, the author tried to determine the place of human capital in the post-industrial world. With the development of information technology, automation, robotization, which are all products of human capital, this has created great problems for man and the workforce. The author considers this paradox of development as a dilemma and argues that, although new technologies and digitalization can lead to layoffs, the place of human capital remains unshakable. The modern world makes new demands and requires that human knowledge go beyond "artificial intelligence". Thus, robotics, digitalization and Industry 4.0 should not serve as

an excuse for a person in front of new technologies, but should give a person the opportunity to realize his place in the world.

Keywords: Industry 4.0, digitalization, human capital, workforce, post-industrial, robotics, automation, cryptocurrency, anthropocentric economy, blockchain, robotic machines, artificial intelligence, digital economy, information technology.

МАЪРИФАТИ МОЛИЯВИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ЭЪТИМОДНОКИИ АНДОЗСУПОРАНДАГОН

ИСМАТЗОДА АБДУЛҲАФИЗ ФАЗЛИДИН

*муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буниҳисорак
Тел.: (+992) 907-93-06-64. E-mail: ismatov_af24@mail.ru*

Дар мақола масъалаҳои баланд бардоштани маърифати андозсупорӣ, яке аз самтҳои афзалиятдоштаи низоми идоракунии андоз ба ҳисоб меравад, ки чиҳати омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои назариявӣю методологии он моҳияти илмӣи МАВЗҶҶРО ПАЙДО НАМУДЕМ. ДАР МАВЗҶҶ НАЗАРИЯҶҶИ АСОСНОКГАРДИДАИ ОЛИМОНИ ВАТАНИЮ ХОРИҶИ ОИДИ АЛОҶАМАНДИИ МАФҶУМҶҶИ ФАРАҶАНГИ АНДОЗСУПОРҶҶ, МАЪРИФАТИ АНДОЗСУПОРҶҶ МАВРИДИ ТАҶЛИЛ ҚАРОР ГИРИФТА ШУД. ИНҶУНИН, МАСЪАЛАИ ТАҶВИЯТ БАХШИДАНИ ДОНИШҶҶИ АНДОЗСУПОРҶҶ ЧИҶАТИ АЗХУДКУНҶҶИ ВА ИСТИФОДАИ ХИЗМАТРАСОНИҶҶИ ЭЛЕКТРОНҶҶИ ЯКЕ РОҶҶҶОН ҶАЛЛИ ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ АНДОЗҶҶИ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМҶҶИ БА ҶИСОБ МЕРАВАД, БАЁН ГАРДИДААСТ. ТАЪМИНИ РИОЯИ ҚОНУНГУЗОРИИ АНДОЗ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ ЭЪТИМОДНОКИИ АНДОЗСУПОРАНДАГОН ДАР МАҚОЛА МУҶИМИЯТИ РАВАНДИ АНДОЗБАНДИРО ИНЪКОС МЕНАМОЯД. ДАР МАҶМУЪ, ТАДБИРҶҶҶИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ГУЗАРИШ БА НИЗОМИ МУНОСИБАТҶҶИ НАВРО ДАР ШАРОИТИ ХИЗМАТРАСОНИҶҶИ ЭЛЕКТРОНҶҶИ ТАЪМИН МЕНАМОЯД.

***Калидвожаҳо:** низоми андоз, андозсупоранда, фарҳанги андоз, маърифати андозсупоранда, хизматрасониҳои электронӣ, саводнокии молиявӣ ва эътимоднокии андозсупорандагон*

Ташаккули фаъолияти шаҳрвандон дар тамоми ҳаёти ҷамъиятӣ ба дарку фаҳмиши пардохти андоз ва дигар пардохтҳо алоқаманд мебошад. Зеро пардохти андоз зарурати дар амал муътадил намудани идоракунии андозро ба миён меорад, ки ин маданияти баланди андозсупорӣ ва саводнокии аҳолиро талаб мекунад. Таваҷҷуҳи Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади ташаккул додани маърифати молиявии шаҳрвандон назаррас буда, дар Паём дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ ба Маҷлиси Олӣ изҳор намуданд, ки “Ташаккул додани маърифати молиявии шаҳрвандон ва баланд бардоштани фарҳанги андозсупорӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии татбиқи самараноки сиёсати андозу буҷет, аз ҷумла дар масъалаи гузариш ба низоми пардохтҳои ғайринақдӣ барои ноил гардидан ба устувории молиявии давлат ва рушди иқтисодӣ нақши муҳим дорад”[5].

Зери мафҳуми маърифати андозсупорӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти андоз, бештар алоқамандии наздик доштани мафҳуми фарҳанги андозро дар фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои андоз вобаста ба сатҳи донишу маърифат, риояи қонунгузориҳои андоз, инчунин дуруст ҳисоббароркунӣ, пуррагӣ ва саривақтии пардохти андозхоро аз дарки муҳимият зарур мешуморанд.

Ба назари мо, барои ташаккули муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба андозбандӣ дар ҷомеа – фарҳанги андоз муҳим мебошанд.

Фарҳанги андоз дар таҳқиқотҳои илмӣ ҳамчун баҳши муайяни ташаккули масъулияти шахрвандон барои пурра ва саривақтии иҷро намудани ўҳдадориҳои андоз, ки қонунгузориҳои андоз муқаррар кардааст, фаҳмида мешавад.

Дар таҳқиқотҳои зиёди олимон, масъалаҳои оиди мафҳумҳои маърифати андозӣ ва фарҳанги андозӣ ба назар мерасанд. Масалан, Қосимов Д.О., Сулеймонов М.Д. ва Баташев Р.Б. чиҳати омӯзиши баланд бардоштани маърифати андозӣ ва фарҳанги андозӣ таҳқиқотҳояшонро анҷом доданд.[4, с.47]

Дар асоси омӯзиши назарияҳои олимони номбаргардида, зарур шуморида мешавад, ки ташаккули маърифати андозсупорӣ ё фарҳанги андозсупорӣ ба сатҳи дониш алоқаманд мебошад, ки ин ба рафтори воқеии андозсупорандагон ва тафаккури онҳо

бо доштани таҷриба, фаҳмиши субъективӣ ва объективи таъсир мерасонад. Дар ҳама ҳолат барои ҳар шахс доштани дониш, маърифат, саводноқӣ, фарҳанг ва интизом муҳим мебошад.

Дониш чузбӣ муҳими ташаккули маърифати андозбандӣ буда, давлат ҳамеша барои баланд бардоштани савияи дониш чораҳои муассир меандешад. Барои ташаккули донишҳои молиявӣ дар бисёр муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат шароитҳои муосир ба роҳ монда шудааст, ки заминаи воқеӣ дар ташаккули маърифати молиявӣ арзёбӣ мегардад.

Яке аз самтҳои дигари ташаккули маърифати андозӣ ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо мақомоти андоз ва воситаҳои ахбори омма дар самти амалинамоии қонунгузориҳои андоз ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ мебошад, ки барои пешгирии ҳуқуқвайронкунии андоз ва ташаккул додани муносибати андозсупорандагон оиди иҷрои ўҳдадориҳои андоз хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

К.Поппер мафҳуми ҳақиқат, дониш, таҷриба ва дигар масъалаҳои назарияи маърифатро дар таълифотҳояш шарҳу эзоҳ додааст. Арасту ба ин назар аст, ки сарчашмаи дониш омӯзиши чизҳои воқеӣ ва ягона буда, маърифат бояд ба қонунҳои мантиқӣ расмӣ (формалӣ) таъяс намояд [7, с.93].

Ташкили ҷараёни андозбандӣ аз бисёр чиҳат дар шароити муосир ба сатҳи фарҳанги андозсупорӣ андозсупорандагон вобаста мебошад, чунки таъмини риояи қонунгузориҳои андоз ба рафтори воқеии андозсупорандагон ва дигар иштироккунандагони муносибатҳои андоз муҳим арзёбӣ мегардад. Рафтори воқеии андозсупорандагон бо арзишҳои муайян, аз ҷумла меёрҳои ҳуқуқӣ, ҳавасмандгардонӣ ва анъанаҳои, ки бевосита ба ташаккули фарҳанги андозӣ таъсир мерасонанд, тавсиф карда мешаванд [1, с.3].

Дар марҳилаи гузаронидани ислоҳоти андозӣ, ташаккули фарҳанги андоз ва маърифати андозсупорӣ шахрвандон яке аз масъалаҳои асосии сиёсати андозбандӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Дигаргунсозии меёрҳо ва азнавсозии низоми ҷаъолияти мақомоти андоз дар асоси андешидани тадбирҳо боиси гуногунфаҳмиҳо дар раванди андозситонӣ мегардад. Марҳилаҳои рушди муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ба ташаккули маърифати ҳуқуқӣ ва иқтисодии шахрвандон таъсир мерасонад. Гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ мушкilotҳои зиёдро дар самти ҷаъолияти ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ ба вуҷуд овард. Махсусан ба азхудкунии донишҳои молиявӣ, ки унсури асосии баланд бардоштани саводноқии молиявӣ ба ҳисоб мерафт.

Пардохти андоз барои ҳар як андозсупоранда ҳатмӣ буда, хусусияти ҳатмӣ будани пардохти андоз андозсупорандаро вазифадор месозад, ки доир ба риояи қонунгузориҳои андоз донишҳои заруриро дошта бошад. Барои андозсупоранда донистани мафҳуми «маърифати андозсупорӣ» ва «фарҳанги андоз» ҷойивазкунанда буда, ба донишҳо ва рафтори онҳо дар муҳити андозӣ, инчунин дарк ва фаҳмиши ҷамъиятии андозбандӣ фаҳмида мешавад. Маърифати андозсупорӣ ин амалӣ ҳуқуқии андозсупоранда буда, рафтори андозсупорандаро бо шахсони масъули мақомоти андоз ҳангоми иҷрои

ухдадории андоз нишон медиҳад. Фарҳанги андозсупорӣ мутаносибан ба урфу одатҳои замони гузаштаи анъанаҳои миллии ва то андозае аз сатҳи маърифати андозсупории андозсупорандагон вобаста мебошад.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар марҳилаи муосири низомии андозситонӣ усулҳои баланд бардоштани фарҳанги андозии андозсупорандагон ва дигар иштирокдорони муносибатҳои андозӣ дар самти такмил додани низоми қонунгузории андоз муҳим мебошад. Қабули Кодекси андоз ва татбиқи амалишавии он гувоҳӣ медиҳад, ки аксари ҳуқуқвайронкунии андоз аз тарафи андозсупорандагон ҳолати маъмурий дошта, барои мақомоти андоз ин хусусияти ҷазои назорати андоз дорад, ки дар муҳити корӣ барои рушди ҳамкории самарабахши андозсупорандагон ва мақомоти андоз равона гардидааст.

Эътимоднокии андозсупорандагон ба низоми кори мақомоти андоз алоқаманд мебошад, чунки шаффофияти воридоти андоз аз масъулият, таъмин гардидани ҳамкориҳои байнисоҳавӣ ва татбиқи сиёсати қонунгузорӣ вобаста мебошад. Таъмини иҷрои қонунгузории андоз дар ИМА зиёда аз 80% - и воридоти андозро ташкил медиҳад. Ин далел гувоҳӣ он аст, ки дар ин кишвар сатҳи маърифати андозсупорӣ дар асоси такмили низоми маъмурикунонии андоз ҳамчун васила барои самаранокии риояи қонунгузории андоз ва фаъолияти мустақилонаи андозсупорандагон роҳандозӣ гардидааст. Ин нишондиҳанда дар Тоҷикистон дар сатҳи паст буда, дараҷаи ихтиёран иҷро намудани ухдадориҳои андоз ба сатҳи пасти маърифати андозӣ вобаста буда, тибқи натиҷаҳои санҷишҳои амалиётӣ мақомоти андоз зиёда 25%-ро ташкил намуд.

Ҳангоми вохурӣ Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар санаи 10-уми майи соли 2019 бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар ба кормандони соҳаи андоз таъкид намуданд, ки ҳоло дар кишвар барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019 татбиқ шуда, корҳо дар самти муосиргардонии он ҳанӯз кофӣ нестанд[6]. Ҷиҳати боз ҳам сода ва дастрас намудани раванди хизматрасониҳо, омилҳои ҳастанд, ки дар заминаи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025, баланд бардоштани эътимоднокии андозсупорандагон ва фарҳанги истифодаи хизматрасониҳоро таъмин менамоянд.

Қабул гардидани Кодекси андоз дар таҳрири нав аз 23.12.2021[2], таҳти №1844 бо дарназардошти пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ, имкониятҳои зиёди навагонӣ дар соҳаи андозро ба вуҷуд овардааст, ки эътимоднокии андозсупорандагон ва муносибати корманди мақомоти андоз доир ба масъалаҳои андозбандӣ зиёд менамояд.

Маъмурикунонии андоз шаффофити фаъолияти мақомоти андозро баҳри таъмин иҷрои қонунгузории андоз ва самаранок гардидани ҳамкориҳо бо дарназардошти таҷрибаи давлатҳои пешрафта ва мақомоти андози кишварҳои дигар нишон медиҳанд, ки омилҳои асосии ба рушди фаъолияти мақомоти андоз асосёбанда – ин такмили қонунгузории андоз, баланд бардоштани фарҳанги иҷрои мустақилонаим ухдадориҳои андоз ва таъмин намудани воридоти маблағҳо ба буҷети давлат, беҳтар намудани маъмурикунонии андоз, рақамикунонии фаъолияти мақомоти андоз дар доираи беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои давлатӣ, баланд бардоштани сатҳи дониши молиявӣ ҳуқуқии шаҳрвандон ва масъулияти андозсупорандагон, такмил додани малакаи касбии кормандон, беҳтар намудани муносибатҳои андозӣ бо шаҳрвандону андозсупорандагон тавассути коҳиш додани таъсири омилҳои инсонӣ ва ҳамчунин батанзим даровардани меъёрҳои андоз ва имтиёзҳои андоз боиси таъмин гардидани воридоти маблағҳо ба буҷет мегарданд, ба ҳисоб мераванд. Гуфта метавонам, ки айни ҳол таваҷҷуҳ ва эътимоднокии андозсупорандагон ба азхуднамоии тартиби истифодаи хизматрасониҳои электронӣ равона шуда, имрӯзҳо Кумитаи андоз тавассути гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ тавзеҳотӣ иҷрои ухдадориҳои андозро зиёд

намуда, эътимоднокии андозсупорандагонро вобаста ба масъалаҳои бақайдгирӣ ва ҳавасмандгардонии андоз меафзояд.

АДАБИЁТ

1. Галухин А.В. К вопросу о налоговом поведении и повышении налоговой культуры налогоплательщиков// социальное пространство: социально – экономическое исследования – 209. – 1(18). – с. 1-8.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: ш.Душанбе аз 23.12.2021, таҳти № 1844
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ислоҳоти Барномаи рушди маъмурикунонии андоз, аз 30 декабри соли 2019, №643.
4. Маҳмадризоиен, С. Ҳ. Такмили сиёсати молиявии давлат дар шароити имрӯзаи иқтисодии кишвар / С. Ҳ. Маҳмадризоиен, Ш. М. Гулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 4-1. – С. 46-53.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарм Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024с. Махзани электронӣ: <https://president.tj>
6. Суханронӣ дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар 10.05.2019 11:56, шаҳри Душанбе
7. Шамсов, И. С. Вусъатдиҳии рақамикунонии андоз дар самти рушди маъмурикунонии андоз / И. С. Шамсов, А. Ф. Исмаилов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 1(30). – С. 91-97.
8. Гулов Ш.М., Султонбӣ Р. Баҳисобирии андозҳо// Ш.М. Гулов, Р. Султонбӣ/ (воситаи таълимӣ) Матбааи ДМТ, Душанбе-2023. – 148с. УДК: 336.7(575.3)(075.8) ББК: 65.26, Г-94, ISBN-978-99985-31-25-3
9. Раҳматзаде, С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Раҳматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.
10. Раҳматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.
11. Раҳматзода, С. Формирование налоговой системы в условиях рыночной экономики / С. Раҳматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 299-301.
12. Салимова М.М. Муаммоҳои баланд бардоштани фарҳанги андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ М.М. Салимова // “Ахбори ДДҲБСТ” баҳши илмҳои иқтисодӣ. ISSN 2411-1945 (PRINT), ISSN: 3005-8023 (ONLINE). – 2021. – №3. – С. 21-30.
13. Султонбӣ Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис.канд.экон.наук: 08.00.01 - Экономическая теория (Общая экономическая теория); ТНУ. Душанбе, 2020 – С. 3-4.
14. Султонбӣ, Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбӣ. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.
15. Султонбӣ, Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбӣ, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126. – DOI 10.58551/20728115_2024_12_116. – EDN RZAIQZ.
16. Шаҳноз Ализода “Андозсупорандагони бемасъулият!” Киҳо ба ин рӯйхат шомилу аз он хориҷ мешаванд?// Asia-Plus// 8 август, 2024

**ФИНАНСОВОЕ ЗНАНИЕ ПОВЫШАЕТ ДОВЕРИЕ
НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКОВ
ИСМАТЗОДА АБДУЛХАФИЗ ФАЗЛИДИН**

старший преподаватель кафедры налоги и налогообложения Таджикский национальный университет. Таджикистан, г. Душанбе, Студентческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел.: (+992) 907-93-06-64. Электронная почта: ismatov_af24@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы о повышении налоговой знание, которая считается одним из приоритетных направлений системы налогового администрирование, и с целью изучения и анализа её теоретических и методических аспектов нами выявлена научная сущность темы. В рамках темы проанализированы обоснованные теории отечественных и зарубежных ученых о взаимосвязи понятий налоговой культуры и налогового знания. Также утверждается, что укрепление налоговых знаний с целью освоения и использования электронных услуг является одним из решений управления налоговой системой в цифровой экономике. Обеспечение соблюдения налогового законодательства и повышение доверия налогоплательщиков в статье подчёркивает важность процесса налогообложения. В целом меры налогового администрирования обеспечивают переход к новой системе отношений в сфере электронных услуг.

Ключевые слова: налоговая система, налогоплательщик, налоговая культура, знание налогоплательщика, электронные услуги, финансовая грамотность и доверие налогоплательщиков.

FINANCIAL KNOWLEDGE INCREASES THE TRUST OF TAXPAYERS

ISMATZODA ABDULHAFIZ FAZLIDIN

senior lecturer of the department of Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street Tel.: (+992) 907-93-06-64. Email: ismatov_af24@mail.ru

The article discusses questions about increasing tax knowledge, which is considered one of the priority areas of the tax administration system, and in order to study and analyze its theoretical and methodological aspects, we revealed the scientific essence of the topic. Within the framework of the topic, reasonable theories of domestic and foreign scientists on the relationship of the concepts of tax culture and tax knowledge are analyzed. It is also stated that the strengthening of tax knowledge with the aim of mastering and using electronic services is one of the decisions of the tax system management in a digital economy. Ensuring compliance with tax legislation and increasing the trust of taxpayers in the article emphasizes the importance of the taxation process. In general, tax administration measures provide a transition to a new system of relations in the field of electronic services.

Key words: tax system, taxpayer, tax culture, knowledge of the taxpayer, electronic services, financial literacy and trust of taxpayers.

ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ БА РУШДИ САӢӢХӢ

ИМОМЕРБЕКОВ ФЕЗИЛОБЕК МИРЗОҚАНДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 939-41-30-20. fezilobek@mail.ru.

Ин мақола робитаи ҳамгироии иқтисоди рақамӣ ва рушди минтақавиро дар бахши сайёҳӣ ҳамчун тағйирёбии ояндадори иқтидорҳои минтақавӣ бо мақсади муайян намудани омилҳои калидӣ, ки ба нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ ва тамоюлҳои мубрами рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, баррасӣ менамояд. Таъсири гуногуни рақамикунории иқтисодиёт ба соҳаи сайёҳии ҷумҳурӣ таҳлил карда шудааст. Аҳамияти таҳқиқот бо таҷдиди устувори системаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси рақамӣ тақвият дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди минтақавӣ, иқтисоди рақамӣ, сайёҳӣ, иқтидори захиравӣ, рақамисозӣ

Асри XXI асри ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият ба ҳисоб меравад. Дар айни замон, таъсиррасонӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба саноати меҳмоннавозӣ яке аз масъалаи муҳимтарин ва зарурӣ мебошад.

Дар шароити ҷаишавӣ рушди тамаддун, илм ва технология асосан ҳаёт, ҷаҳонбинӣ, арзишҳои инсониро тағйир медиҳад, ки ба касбҳои нав, воситаҳои идоракунии, технологияҳои иттилоотӣ оварда мерасонанд. Дар бозори меҳнат мутахассисони баландихтисос талабот доранд, ки омодаанд дар соҳаи IT, робототехника, модели 3d, барномаҳои идоракунии кадрҳо, франчайзинг дониш гиранд.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир, далели тағйирёбии сохтории иқтисодиёт, ки бо ҳамгироии ҷамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ ба равандҳои воқеии иқтисодӣ алоқаманд аст, раднопазир аст. Таъсири трансформатсионӣ аз ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ паҳн шуда, зарурати таҳлили ҷамаҷониба ва навсозии принципҳои идоракунии рушди инноватсионии системаҳои иқтисодии минтақавиро ба вучуд меорад. Дар робита ба ин, ҳадафи таҳқиқот муайян кардани хусусиятҳои таъсири иқтисоди рақамӣ ба рушди сайёҳии давлат мебошад.

Иқтисоди рақамӣ яке аз тамоюлҳои муҳимтарини даҳсолаи охирба ҳисоб меравад, ки пайдоиши онро бо паҳншавии ҷамаҷонибаи интернет дар нимаи солҳои 1990-ум алоқаманд кардан мумкин аст. Ин самт пас аз он ки Д. Тапскотт бори аввал концепсияи иқтисоди рақамиро дар соли 1996 муаррифӣ кард, мавзӯи шадиди тадқиқотӣ гардид. Дар соли 2016, кишварҳои G20 оид ба рушд ва ҳамкорӣ дар иқтисоди рақамӣ таърифи нисбатан муффасали иқтисоди рақамиро пешниҳод карданд: "ин як қатор фаъолиятҳои мебошанд, ки ба дониш ва иттилооти рақамӣ таъя мекунанд, шабакаҳои иттилоотиро ҳамчун васоити ахбори омма истифода мебаранд ва ба баланд бардоштани самаранокӣ ва оптимизатсияи сохтори иқтисодӣ тавассути истифодаи самаранокӣ технологияҳои иттилоотӣ ноил мешаванд" [1, 6, 10].

Мафҳуми "иқтисоди рақамӣ" имрӯз дар ҷомеаи илмӣ тасаввуроти ягона надорад, ки дар натиҷа муҳим аст, ки таърифи асосии падидаи иқтисодии дар ин мақола таҳқиқшаванда пешниҳод карда шавад:

- модели иқтисодест, ки бо татбиқи фаъол ва истифодаи технологияҳои рақамӣ барои қор бо захираҳои иттилоотӣ ҳос аст;

- низомии пурраи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ташкилию техникӣ, ки ба истифодаи технологияҳои рақамии иттилоотӣ-коммуникатсионӣ асос ёфтааст;

- изоми бисёрқабатаи ташкилию техникӣ дар шакли маҷмӯи унсурҳои техникӣ, инфрасохторӣ, ташкилӣ, барномавӣ бо истифодаи мутақобилаи агентҳои иқтисодӣ барои мубодилаи иттилоот дар шароити рушди доимӣ мебошад [3, 8, 12,].

Саноати меҳмоннавозӣ яке аз аввалинҳо шуда, таъсири рақамикунонии глобалиро эҳсос менамояд, зеро он як саноати пур аз иттилоот аст, ки ба ҳама тағиротҳо зуд вокуниш нишон медиҳад. Унсури асосии ҷорӣ намудани рақамисозӣ дар соҳаи сайёҳӣ дастрасӣ ва қобилияти қор дар муҳити интернет ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки ҳоло соҳаи IT торафт бештар рушд мекунад. Ба технологияҳои нави рақамӣ, ки ҳамчун асоси рақамикунонии фаъолияти сайёҳӣ баромад мекунад, инҳо дохил мешаванд:

- Big Data, Blockchain-Технологияҳои Big Data ба ширкатҳои сайёҳии байналмилалӣ имконият медиҳанд, ки муштариҳои худро ҳамачониба омӯзанд ва дарк кунанд, таҳлили чараёни сайёҳиро гузаронанд, хидмати мушаххасро ба истеъмолкунандаи мушаххас мутобиқ созанд, тавассути воситаҳои таҳлилӣ ва маркетингӣ бо фарогирии амиқи маълумот ва пешгӯии ҳадафҳо робитаи зич барқарор намоянд.[1]

- зеҳни сунъӣ (ЗС)- яке аз самтҳои муҳими истифодаи ЗС дар соҳаи сайёҳӣ инҳоянд: системаҳои муоширати овозӣ ва матнӣ, яъне чатботҳо барномаҳое эҷод мекунанд, ки дар асоси моделҳои сохташудаи шабакаи нейронии ҷамъовариҳои иттилоот, фиристодани маҳсулоти таблиғотӣ истифода мешаванд; таъмини дастрасӣ ба ҳуҷра тавассути пайгирии изи ангушт, чизҳои воқеияти виртуалиро эҷод мекунанд.[2]

- Internet of Things - IoT и IIoT - Industrial Internet of Things таъминоти барномавие мебошад, ки таҳияи худро бо мақсади осон кардани ҳаёти инсон бо бисёр алгоритмҳо ва схемаҳои гуногуни тарроҳӣ таъмин мекунад.[3]

- дастгоҳҳои мобилӣ - ба сайёҳон дар хариди чиптаҳои ҳавопаймо, брон кардани меҳмонхонаҳо, танзим кардани паймоиш дар сафар, гирифтани маълумот дар бораи онлайн ва офлайн кӯмак мерасонанд.

Дар шароити муосир таъсири омилҳои беруна ба рушди комплекси минтақавӣ-соҳавии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи имкониятҳои иқтисоди рақамӣ барои мусоидат ба рушди устувори сайёҳӣ муҳим аст. Дар сатҳи макро, иқтисоди рақамӣ барои рушди сайёҳӣ заминаи технологӣ мегузорад ва афзоиши талаботи сайёҳиро ҳавасманд мекунад. Дар сатҳи микро, иқтисоди рақамӣ ҳамкориҳои байни ширкатҳои сайёҳӣ ва истеъмолкунандагонро тавассути пешниҳоди хидматҳои баландсифати электронӣ ва ғайи гардонидани интиҳоби истеъмолкунандагон бо афзалиятҳои технологӣ [1,3,6] таъсис медиҳад ва нигоҳ медорад.

Имрӯзҳо бисёр маҳсулот ва хидматҳои алтернативии сайёҳӣ ташкил карда шудаанд, ки ҷалб ва қаноатмандии сайёҳонро баланд мебардоранд. Гарчанде ки иқтисоди рақамӣ инчунин ба сайёҳии анъанавӣ, ки метавонад дар марҳилаи аввали татбиқи технологияҳои нав зарар расонад, таъсири манфӣ мерасонад, мутахассисон зарурати баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хидматҳоро барои сайёҳии анъанавӣ қайд мекунанд, ки дар навбати худ қаноатмандӣ ва ҷалби минбаъдаи истеъмолкунандаро зиёд мекунад.

Ҳамин тавр, аён аст, ки иқтисоди рақамӣ ҷанбаи муҳимтарини рушди сайёҳӣ мебошад. Бо ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ба соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодӣ кишвар тамоюлҳои гуногун пайдо мешаванд, ки ба онҳо дохил кардан мумкин аст:

- афзоиши суръати ҷаҳонишавии соҳаи сайёҳӣ;
- ташаккули каналҳои нави фурӯш;
- кам кардани вақти таъминкунандаи хидмат ва кам кардани шумораи истеъмолкунандагон лоялӣ;
- имконияти ба интернет дастраси пайдо намудани ширкатҳои сайёҳӣ;
- тақмили фаъолияти сайёҳии минтақаҳо тавассути таҳия ва истифодаи барномаҳои мобилӣ, ки ниезҳои сайёҳии муосирро қонеъ мекунанд [1,4,8].

Қобили зикр аст, ки имрӯзо таҳқиқоти зиёде дар соҳаҳои марбутаи иқтисоди рақамӣ ва рушди сайёҳии мавҷуданд, ки заминаи хуби назариявии ин тадқиқотро таъмин мекунанд, аммо камбудии зерин ҳанӯз ҳам вуҷуд доранд:

- аввалан, аксари адабиётҳо танҳо ба таъсири умумии иқтисоди рақамӣ ба сайёҳӣ тамаркуз мекунанд, фаҳмидани нақши иқтисоди рақамӣ дар намудҳои гуногуни бозори сегментатсияшуда ба кадрҳои кофӣ равшан нест;

-дар доираи бахс илмӣ дар бораи кишварҳо ва минтақаҳои мушаххас тадқиқоти кофӣ кам мавҷуд аст, ки имкон медиҳад, ки маълумоти муфассалтар доир ба ин раванд ба даст оварда шавад [4,5,7,11].

Дар хулоса бояд зикр кард, дурнамои омӯзиши таъсири иқтисоди рақамӣ ба рушди сайёҳӣ аз илова намудан ва навсозии минбаъдаи системаи нишондиҳандаҳои иқтисоди рақамӣ мувофиқи тамоюлҳо ва таҷрибаҳои охири барои баланд бардоштани натиҷаҳои дилхоҳ иборат аст. Дар баробари ин, таҳлили муқоисавии рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои пешрафта ё рӯ ба тараққи инчунин соҳаи тадқиқотии марбут ба иқтисоди рақамӣ ва сайёҳиро васеъ ва ғанӣ мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Арефьев А.С. «Платформизация» как инструмент управления цифровой трансформацией в сфере туризма // Теоретическая и прикладная экономика 2020. №3. С. 22–34

2. Багаева Н.У. Развитие цифровизации в индустрии туризма / Н.У. Багаева // Развитие региональной экономики в условиях цифровизации: сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию ФГБОУ ВО «Чеченский государственный университет» / отв. ред. А.Х. Цакаев, З.А. Саидов, З.А. Арсаханова. 2018. С. 738-743.

3. Балог М.М., Демидова С.Е., Троян В.В. Влияние цифровизации экономики на рынок труда // Цифровая экономика. 2021. № 5. С. 60–74.

4. Борисов С.А., Плеханова А.Ф. Сравнительный анализ проектного и процессного подходов в управлении инновационной деятельностью // Российское предпринимательство. 2013. Т. 14. № 13 (235). С. 91–96.

5. Белоусова С.В. Развитие региональных цифровых платформ в области туризма // Цифровая экономика. 2022. №2(18). С. 60-71

6. Владыка М.В. Активизация применения цифровых технологий в финансовой сфере / М.В. Владыка, Е.А. Стрябкова, Т.В. Гончаренко Т.В. // Научнотехнические ведомости СанктПетербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. Номер 1. Том 14. СанктПетербург: 2021. С. 8489.

7. Вишневская Е.В. Влияние цифровых технологий на развитие туристского рынка // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. 2019. Т.5. №4. С. 12- 24

8. Гретченко А.А. Типы цифровых платформ и их содержание // Россия: тенденции и перспективы развития. 2020. №5. С.420–431.

9. Дудин М.Н., Шкондинский С.В., Продченко И.А. Цифровизация экономики и глобальные тренды на рынке труда как факторы экономического суверенитета страны // Экономика труда. 2021 Т. 8. № 7. С. 663–682.

10. Клейман А.А., Бабанчикова О.А. Совершенствование технологии продаж туристского продукта на основе внедрения инновационных технологий //Вестник Национальной Академии туризма: Российский научный журнал. №3(35) июль-сентябрь 2015. С.20-26

11. Kenessey Zoltan. The Primary, Secondary, Tertiary And Quaternary Sectors Of The Economy // Review of Income and Wealth, International Association for Research in Income and Wealth. 1987, December. Vol. 33 (4). Pp. 359–385.

12. Limarev P.A. Unified Information System As a Tool for Enterprise Management // Automatic Documentation and Mathematical Linguistics. 2021. Vol. 55. No. 3. Pp. 107–109.

**ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА
ИМОМЁРБЕКОВ ФЕЗИЛОБЕК МИРЗОКАНДОВИЧ**

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической географии и туризма Таджикского национального университета. Тел: 939-41-30-E-mil: fezilobek@mail.ru.

В статье рассматривается взаимосвязь интеграции цифровой экономики и регионального развития в разрезе туристического блока как перспективной вариативности региональных потенциалов с целью определения ключевых факторов, влияющих на основные индикаторы эффективности и актуальные тенденции развития Республики Таджикистан. Анализируется разнохарактерное воздействие цифровизации экономики на туристическую сферу республики. Актуальность исследования подкреплена устойчивой перестройкой экономических систем Республики Таджикистан в цифровом ключе.

Ключевые слова: региональное развитие, цифровая экономика, туризм, ресурсный потенциал, цифровизация

THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON TOURISM DEVELOPMENT

IMOMERBEKOV FEZILOBEK MIRZOKANDOVICH

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of economic geography and tourism of the Tajik National University. Tel: 939-41-30-E-mil: fezilobek@mail.ru

This article examines the relationship between the integration of the digital economy and regional development in the context of the tourism sector as a promising variability of regional potentials in order to identify key factors influencing the main performance indicators and current development trends in the Republic of Tajikistan. The article analyzes the diverse impact of the digitalization of the economy on the tourism sector of the republic. The relevance of the research is supported by the steady restructuring of the economic systems of the Republic of Tajikistan in a digital way.

Keywords: regional development, digital economy, tourism, resource potential, digitalization

**АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО И МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ**

ИВАШКО ВЛАДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

кандидат военных наук, доцент, начальник научно-технического отдела Учреждение образования «Белорусская государственная академия связи». тел. +375 17 355 86 01. E-mail: v.ivashko@bsac.by

В статье рассмотрены основные аспекты трансформации цифровизации государственного и местного управления в условиях развития информационно-коммуникационных технологий. С учетом изменения горизонтов экономического развития сгруппированы и обоснованы основные цели цифровизации государственного и местного управления. Развитие цифровых платформ считается необходимым для углубления взаимоотношений органов государственной власти и населения. Предложено на основе

развития цифровизации государственного и местного управления сократить расхождения между развитием городов и сельской местности.

Ключевые слова: трансформация, экономика, технологии, управление, государство, коммуникация.

В современных условиях существенно увеличивается скорость технологических инноваций в мире, происходит модификация бизнес-моделей производства, логистики и потребления. В связи с этим изменяются и требования к скорости принятия решений. Решение управленческих задач, получение услуг в онлайн-формате с помощью мобильных приложений является одним из приоритетных направлений цифровизации системы управления. Благодаря широкому внедрению современных информационных систем возникает потребность в использовании прямых транзакций между поставщиком и потребителем товаров и услуг. Применение новых цифровых технологий обеспечивает совершенствование управленческих бизнес-моделей. При этом современные информационные экосистемы являются основой появления и роста целых глобальных рынков.

За счет использования информационных технологий в государственном управлении появляется возможность доступа граждан к информации правового характера, что помогает развитию правовой гражданской культуры. Информационное взаимодействие в органах государственной власти, а также построение электронного взаимодействия общества и государства обеспечивается благодаря использованию ИТ в государственном управлении. При этом, у населения появляется возможность получения правовой информации, общественной экспертизы, а также услуг государства путем идентификации в информационно-коммуникационных системах [1].

В процессе цифровой трансформации государственного управления происходит строительство новой экосистемы цифрового государства, на основе новых принципов и технологий, дающих государственному управлению качественно новые возможности. Новая экосистема постепенно заменяет собой функции и сервисы существующих систем, во время этого «переходного периода» «старые» и «новая» системы сосуществуют параллельно, а сервисы «старых» систем постепенно (с соответствующим изменением их функциональности) переносятся на новую платформу.

Целями цифровой трансформации государственного управления являются [2]:

1) повышение качества и оперативности принимаемых решений за счет получения органами власти информации о состоянии отраслей экономики и социальной сферы в режиме реального времени;

2) сокращение расходов на деятельность госорганов путем оптимизации обеспечивающих, инвариантных функций;

3) повышение производительности труда госслужащих при предоставлении государственных услуг и осуществлении контрольно-надзорной деятельности – за счет стандартизации и модернизации административно-управленческих процессов;

4) снижение стоимости создания и администрирования информационных ресурсов и систем – благодаря повторному использованию информационных технологий и сервисов;

5) повышение эффективности расходования бюджетных средств на реализацию органами власти мероприятий – за счет продвижения и стимулирования внедрения цифровых технологий в отраслях экономики;

6) повышение уровня доверия граждан и бизнеса к органам власти и должностным лицам, поддержки принимаемых ими решений – за счет формирования экосистемы государственных и региональных платформ;

7) существенное повышение доступности, качества и функциональности оказываемых государственных услуг.

Для достижения обозначенных целей цифровой трансформации государственного управления необходимо:

1) разработать архитектуру государственных сервисов, платформ и их взаимосвязей, системы базовых сервисов, «государственной» модели данных и принять архитектурные решения на всех уровнях управления;

2) организовать на постоянной основе процесс цифрового реинжиниринга системы, структуры и полномочий органов исполнительной, законодательной и судебной ветвей власти на всех уровнях;

3) перейти к централизованной модели координации мероприятий по информатизации, обеспечивающей централизацию расходов на цифровизацию, регулирование процесса создания государственных информационных систем, взаимосвязанность существующих и создаваемых ИТ-решений, обоснованность расходования бюджетных средств на разработку и модернизацию ИТ-решений;

4) модифицировать внутренние бизнес-процессы, организационную структуру и административные процедуры [3];

5) обеспечить интероперабельность государственных информационных систем и ресурсов, путем введения стандартов, обязательных для использования в системе государственных органов.

6) разработать информационные модели для поддержки принятия решений, включая разработку нормативных правовых актов, и прогнозирования (например, демографическая модель, эпидемиологическая, состояния окружающей среды, экономические модели, модели инфраструктурные);

7) обеспечить интеграцию и интеллектуализацию госуслуг на базе современных технологических трендов (AI, Big Data, IoT, Advanced Analytics);

8) создать правовые, экономические и технологические условия для удовлетворения информационных потребностей потребителей информации (граждане, система госуправления);

9) создать систему мониторинга и оценки качества государственных услуг на основе фактической информации, поступающей от госслужащих, граждан и бизнес-операторов в режиме реального времени;

10) создать систему постоянного повышения квалификации и переподготовки для всех категорий государственных служащих;

11) создать систему обратной связи населения с правительственными учреждениями по всем вопросам повседневной жизни и при принятии государственных решений в социальной сфере на основе детальной стратификации различных слоев и категорий населения;

12) обеспечить доступность госуслуг в любое время и в любом месте из единой точки доступа (m-government);

13) целесообразно в законодательстве в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и местных нужд предусмотреть специализированные требования к процедурам закупки товаров, работ, услуг в области ИКТ, в том числе в части способа закупки, обоснования необходимости закупки, требований к участникам размещения заказа, исполнения контракта, аудита закупок в сфере ИКТ;

14) перейти на платформенный подход для развития государственных цифровых секторов.

При проектировании цифровых платформ для государственного сектора важно учитывать ряд особенностей госсектора, в частности отсутствие конкуренции при предоставлении услуг, сложную систему распределения полномочий и ответственности в госорганах, медленный характер внедрения инноваций и более высокие риски информационной безопасности.

Возможности использования цифровых технологий для дальнейшего повышения результативности государственного управления включают:

– использование больших данных и возможностей интернета вещей (в том числе неструктурированных данных в интернете, данных сканеров и электронных чеков, датчиков, ГИС-данных и т. п.) для формирования статистики и использования в государственном управлении в режиме реального времени;

– получение и обработку данных на основе межмашинного взаимодействия;

– использование технологий искусственного интеллекта для анализа данных и формирования оптимальных решений.

В целях сокращения цифрового развития между городом и деревней, снижения оттока сельских жителей в города необходимо предусматривать решение проблем развития сельских территорий. Такими проблемами являются: низкий уровень заработной платы, структура занятости населения в сельской экономике, износ инженерной инфраструктуры, низкое качество предоставления общественных благ (здравоохранение, образование, культурно-досуговые услуги и пр.). Одним из направлений решения указанных проблем является создание деревни будущего – современного сельского населенного пункта, части единой системы сельского расселения с устойчиво функционирующим производством в составе регионального агропромышленного комплекса, гармонично сочетающего качество городской среды в социальном обслуживании, инженерно-транспортном обеспечении и благоустройстве с ценностями сельского уклада жизни [4].

Так как сельское хозяйство является основой экономики деревень, то необходимо создание высокорентабельного агропромышленного комплекса на базе новых передовых цифровых технологий. С учетом внедрения новых технологий, таких как Интернет вещей (IoT), большие данные, искусственный интеллект и др. в производственной и социальной сферах в рамках цифровизации процессов в сельском хозяйстве, образовании, здравоохранении, ЖКХ и предоставлении социальных услуг проект «деревня будущего» трансформируется в проект «умная деревня».

Основу цифрового развития деревни составляет цифровая инфраструктура, которая позволяет улучшить социальные и экономические условия для сельских жителей, предоставляя доступ к дистанционному образованию, телемедицине, онлайн-услугам и повышая производительность в сельском хозяйстве. Главная цель создания «умной деревни» – повышение качества жизни сельского населения за счет внедрения и использования цифровых технологий в повседневную жизнь.

Проекты умных деревень должны отвечать потребностям местных жителей. Доступ сельских жителей к быстрой и стабильной сети Интернет имеет решающее значение для местного развития.

Таким образом, цифровизация государственного и местного управления являются перспективным направлением цифрового развития, позволит обеспечить повышение эффективности управления, создание комфортных условий для населения и улучшение социально-экономических показателей развития государства в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Золаев Э. А. Цифровое государство как новый этап развития общества // Русско-Азиатский Союз промышленников и предпринимателей, Москва, Креативная экономика. – 2021. – Том 15. – № 5. – С. 1583 – 1594.

2. Разработка научно обоснованных предложений по формированию Стратегии цифрового развития Республики Беларусь: отчет о НИР (промеж.) / Белорусская гос. акад. связи; рук. В. М. Ивашко. – Минск, 2022. – 225 с. – № ГР 20220438.

3. Енин С. В., Курбацкий, А. Н. Мировой опыт формирования цифрового правительства// Вестник связи, №6 (158). – 2019. – С.35 – 39.

4. Деревня будущего. Типовые проекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mas.gov.by/ru/tipovie>. – Дата доступа: 08.01.2025.

ЇАНБАҲОИ МУБРАМИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА МАҲАЛЛӢ

ИВАШКО ВЛАДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

номзади илмҳои ҳарбӣ, дотсент, мудири шуъбаи илмӣ-техникии муассисаи
таълимии «Академияи давлатии алоқаи Беларуссия».
тел.: +375 17 355 86 01. E-mail: v.ivashko@bsac.by

Дар мақола ҷанбаҳои асосии трансформатсияи рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар заминаи рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ баррасӣ гардидааст. Бо назардошти тағйирёбии уфукҳои рушди иқтисодӣ мақсадҳои асосии рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ гурӯҳбандӣ карда шуда, асоснок карда шудааст. Таҳияи платформаҳои рақамӣ барои соддагардонии робитҳои тарафайни байни мақомотҳои давлатӣ ва аҳоли зарур дониста шуда, тавассути рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ коҳишдиҳии тафрикаи рушди шаҳрҳо бо маҳалҳои деҳот пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: трансформатсия, иқтисодиёт, технология, идоракунии давлат, коммуникатсия.

TOPICAL ASPECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF STATE AND LOCAL GOVERNMENT

IVASHKO VLADIMIR MIKHAILOVICH

candidate of military sciences, associate professor, head of the scientific and technical department of the educational institution "Belarusian State academy of communications". Tel. +375 17 355 86 01. E-mail: v.ivashko@bsac.by

The article examines the main aspects of the transformation of digitalization of state and local government in the context of the development of information and communication technologies. Taking into account the change in the horizons of economic development, the main goals of digitalization of state and local government are grouped and substantiated.

The development of digital platforms is considered necessary to deepen the relationship between government bodies and the population. It is proposed to reduce the discrepancies between the development of cities and rural areas on the basis of the development of digitalization of state and local government.

Key words: transformation, economy, technology, management, state, communication.

ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОҒИ ВА НАЗАРИЯВИИ СИЁСАТИ АНДОЗИИ ДАВЛАТ ВА НАҚШИ ОН ДАР ПЕШБУРДИ ИҚТИСОДИЁТ

ДАВЛАТОВ ДИЛОВАР САЙФУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон:
+922939101323.

РАЙҲОНОВА У.

магистри курси 1-уми ихтисоси андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Дар мақола ҷанбаҳои методӣ ва назариявии сиёсати андозии давлат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Масоили таҳқиқи имкониятҳои тақмилдиҳии сиёсати давлатии андозӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи хеле баҳсталаб ба ҳисоб рафта, дарк ва фаҳмиши амиқ тақозо менамояд, ки метавон онро дар шарҳу тафсир ва ибораҳои калидии роҷеъ ба сиёсати андозӣ дарёфт. Пеш аз ҳама, бояд мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои сиёсати андозӣ ба таври возеҳ шарҳ дода шаванд. Ҷараёни ҷаҳонишавӣ, амалисозии пояҳои низоми хоҷагидорӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ тақозои гузаронидани сиёсати андозӣ ва ташкили чунин як низомро, ки ба таври самаранок идора кардани иқтисодиётро бо дарназардошти манфиатҳои давлатӣ ва ҷомеаи шахравндӣ созмон медиҳад, ба миён овард.

Калидвожаҳо: сиёсати андоз, низоми андоз, имтёзи андоз, маъмурикунони андоз, танзими андоз.

Бояд зикр намуд, ки низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зери шарту шароитҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Вазифаи аввалиндараҷаи он – ин мусоидат расонидан ба давлат оид ба ғанӣ гардонидани захираҳои молиявии он тавассути азнавтасимкунии даромади миллӣ, афсунсозии ҳаҷми истехсолот, таъмини шароитҳои созгор баҳри рушду равнақ бахшидани фаъолияти соҳибкорӣ, амалигардонии барномаҳои иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳи некуаҳволии аҳоли мебошад.

Дар ин самт бояд таъкид намуд, ки баҳри равнақ ва ташаккул додани сиёсати андозӣ, дар идоракунии низоми андоз нақши муҳимро Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мебозад, ки маҳз тавассути он номгуӣ андозҳои амалкунанда, унсурҳои таркибии онҳо, тарзҳои ҳисоб намудан, ситонидан, тағйир додан ва бекор кардани андозҳо, маҷмӯи муносибатҳои андозӣ бо андозсупорандагон ва агентҳои андоз ба як тартиби муайян ба низом дароварда шуда, заминаи хуби меъёриву ҳуқуқӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии татбиқи имтиёзҳои андозӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ мутобиқ ба талаботи қонунгузори андоз ва ғумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда мешавад [2, с.100].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакати давлатдориаш унитарӣ дорои низоми андозбандии дузинагӣ мебошад, ки мувофиқи он андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ дар мамлакат амал мекунанд. Даромад аз андозҳои умумидавлатӣ ба бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ҳамчунин фондҳои давлатӣ тақсим мешаванд. Даромад аз андозҳои маҳаллӣ ба бучети маҳаллӣ равона карда мешавад. Онро бояд қайд кард, ки ҳамасола Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар паёми худ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид менамояд, ки дар соҳаи андозбандӣ барои соддагардонии низоми андозбандӣ, зиёд кардани даромадҳои андозии бучети давлатӣ бо роҳи ҳавасмандгардонии андозсупорандагон ва пардохти саривақтӣ ва пурраи андоз чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Кодекси нави андоз аз 1-уми январӣ соли 2022 мавриди амал қарор гирифтааст. Дар таҳрири нави Кодекси андози Ҷумҳурии

Тоҷикистон соддагардонӣ ва шаффофияти раванди андозбандӣ ва ҳисоботи он ба назар гирифта шудааст, ки мақсади асосии он баланд кардани самаранокӣ ва адолатнокии андозҳо, сабук кардани ӯҳдадориҳои андозсупорандагон мебошад. Дар Кодекси андоз низоми андоз чунин шарҳ дода шудааст.

Низоми андози миллӣ яке аз хусусиятҳои муҳими давлати соҳибхитӣ мебошад [6.с,17].

Мақсади ҳавасмандгардонии андозсупорандагон ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани фонди музди меҳнат, бехтар намудани сатҳи иҷтимоии аҳоли, фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истехсолот ва ҷалби сармоя, инчунин, дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳалли мушкилоти хусусияти иҷтимоидошта дар қонунгузории миллӣ имтиёзҳои андозӣ пешбинӣ гардидааст. Бояд қайд намуд, ки заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии татбиқи имтиёзҳои андозӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ мутобиқ ба талаботи қонунгузории андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда мешавад.

Маҷмӯи муносибатҳои андозии пешбинишуда ва андешидани тадбирҳои таъмини пардохти андоз, ҳамчунин сохтори ташкилии мақомоти андоз ва намудҳои ташкилии онҳо, ҳуқуқи ӯҳдадориҳои онҳо, шакл ва усулҳои назорати андоз, ҷавобгариҳо барои вайронкунии қонунгузории андоз мебошад. Мафҳуми андоз мувофиқи моддаи 23-и Кодекси андоз – ин пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси андоз ба бучет мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гашта, хусусияти бебозгашт ва беподошр дорост ба истиснои андози иҷтимоӣ.

Намудҳои алоҳидаи воридоти андозҳоро мақомоти қонунбарори давлат муайян менамояд. Қайд карда шудааст, ки иқтисодии пасти андозӣ, ба нақшагирии нодурусти андозӣ, пешгӯиҳои ва як қатор муаммоҳои дигар ба қарздоршавии бучетҳои маҳаллӣ дар шаҳр ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оварда мерасонанд [4.с,86].

Масоили таҳқиқи имкониятҳои тақмили сиёсати давлатии андозӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи хеле баҳсталаб ба ҳисоб рафта, дарк ва фаҳмиши амиқ тақозо менамояд, ки метавон онро дар шарҳи тафсир ва ибораҳои калидии роҷеъ ба сиёсати андозӣ дарёфт. Пеш аз ҳама, бояд мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои сиёсати андозӣ ба таври возеҳ шарҳ дода шаванд. Дуюм, дар доираи омӯзиши мактабҳои алоҳидаи илми иқтисодӣ, андешаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ, дар асоси консепсияҳои пешниҳод гардидаи намоёндагони соҳаи мазкур комплекси ҷорабиниҳо ва низоми пешниҳодҳо, муколамаҳоро роҷеъ ба тақмили амалисозии сиёсати давлатии андози Тоҷикистон пешниҳод намоем. Ҷараёни ҷаҳонишавӣ, амалисозии пояҳои низоми хоҷагидорӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ тақозои гузаронидани сиёсати андозӣ ва ташкили чунин як низомеро, ки ба таври самаранок идора кардани иқтисодиётро бо дарназардошти манфиатҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳравндӣ созмон медиҳад, ба миён овард.

Бояд таъкид намуд, ки раванди ташаккули сиёсати андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ ва хусусиятҳои рушди иқтисоди миллӣ амалӣ карда мешавад.

Ба монанди мамлакатҳое, ки аз ҷиҳати иқтисоди бозорӣ пешрафтаанд, ки дар ин мамлакатҳо танзими андоз ба ҳалли масъалаҳои аввалиндараҷа равона карда шудааст, аз қабili рушди соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ, саноатикунонӣ ва ғайраҳо [3.с,75].

Дар ҷаҳони муосир, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бо пешрафтҳои бузург инкишоф меёбанд, ки дар робита ба ин ҷомеа ба мушкилотҳои иқтисоди рақамӣ дучор мешавад [7.с,148].

Мушкилоти баррасии танзими гаронии андоз дар ҳама давраи замон дар мадди назари олимони соҳаи иқтисодиёт қарор дошт ва боқӣ хоҳад монд. Зеро танзими гаронии андоз падидаест, ки аз зери таваҷҷуҳи давлатмадорону олимони ва ҳатто мардуми одӣ дур нахоҳад гашт [10.с,118].

Муайян кардани гаронии андоз аз нуқтаи назари олимони соҳаи иқтисодиёт аз муқоисаи андоз ва манбаи пардохти онҳо иборат аст. Ҳар як гурӯҳи андозҳо вобаста ба манбаи аз он пардохташаванда меъёри баҳодихии гаронии андозро дорад [11.с,246].

Дар мувофиқа бо омӯзиши паҳлуҳои ҷудогонаи муаммои мазкур ва ақидаву нуқтаҳои муаллифони ва қоршиносони соҳа оид ба низоми андоз метавон як чанд равишҳоро роҷеъ ба моҳият ва мафҳуми ибораи «сиёсати андозӣ» ҷудо намуд [17.с,272]:

1. Равиши анъанавӣ, ки мутобиқи он сиёсати андозӣ танҳо бо соҳаи андоз ва андозбандӣ маҳдуд гардида, лекин тавсифи ҷузъӣ ва қулии ин падида ошкор карда намешавад.

2. Равиши функционаливу мақсаднок. Равиши мазкур мафҳуми сиёсати андозиро ҳамчун маҷмуи қорабиниҳое, ки аз қониби давлат гузаронида шуда тавассути он ҳалли мақсадҳои зерин ба роҳ монда мешаванд:

- таъмини эҳтиёҷоти молиявии давлат ва гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ;
- танзими босамари муносибатҳое, ки дар қараёни муқаррар намудани андозҳо ва пардохтҳо ташаққул меёбанд;
- ҳавасмандгардонии иҷтимоиву иқтисодии ғайринокии субъектони иқтисодӣ ва соҳаи шуғл;
- таъмини рушди иқтисодӣ ва тараққиёти иқтисодиёт;
- ташаққули иқлими мусоиди сармоягузорӣ;
- афзоиши иқтидори андозӣ ва ғ.

Баҳри возеҳ равшан баён сохтани муаммои мазкур расмии 1-ро меорем, ки дар нуқтаи назари олимони оид ба «сиёсати андозӣ» шарҳ баён гардидаанд.

Ҷадвали 1

Тафсири истилоҳи сиёсати андоз (равешҳои анъанавӣ – функционалӣ)

Муаллиф	Мафҳум
Равиши анъанавӣ	
А.Г. Грязнова, С.Ф. Викулов [14.с,605]	Сиёсати андозӣ - низоми қорабиниҳое, ки аз қониби давлат дар соҳаи андоз ва қисмати таркибии сиёсати молиявӣ
М.В. Романовский, О.В. Врублевская [13.с,79]	Сиёсати андозӣ - комплекси қорабиниҳо дар соҳаи андоз ба ҳотири расидан ба мақсадҳои гузашташуда
Равиши функционалӣ- таъминотӣ	
В.Г. Пансков [9.с,50]	Сиёсати андозӣ- маҷмуи қораҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, молиявии давлатӣ қиҳати ташаққули низоми андози давлатӣ бо мақсади таъмини эҳтиёҷоти молиявии давлат, табақаҳои алоҳидаи иҷтимоии қомеа аз ҳисоби азнавтасимқунии захираҳои молиявӣ
Д.Г. Черник [8.с,55]	Сиёсати андозӣ - ин қисми таркибии сиёсати иқтисодии давлатӣ, ки ба ташаққули низоми андозӣ, таъмини рушди иқтисодӣ, ҳавасмандсозии ғайринокии субъектони ҳоҷагидорӣ ва манфиатҳои давлатӣ бо дарназардошти авзои иҷтимоиву иқтисодӣ
И.Л. Юрзинова [16.с,28]	Сиёсати андозӣ - ин маҷмуи қорабиниҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилотӣ, ки ба принципҳои ягона асос ёфта таъмини бонизоми мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллиро, ки дар қараёни муносибаҳои ба вуқӯъмеомадаи муайянқунӣ, қамъоварӣ ва банақшагирии андоз ба миён меояд, дар назар дошта мешавад
Т.В. Бушинская [1.с,10]	Сиёсати андозӣ - маҷмуи қорабиниҳои ташкиливу ҳуқуқӣ ва ташкиливу иқтисодии мақомотҳои сатҳи гуногун, ҳамчунин иштирокчиёни дигари муносибатҳои андозӣ дар доираи вақолатҳои муқарраргардидаи онҳо, ки ба ҳотири ҳамоҳанқунии манфиатҳои ғайринокии ҳамаи шохҳои ҳокимияти давлатӣ манфиати бизнес доираҳо, гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ ва субъектони дигари манфиатдор равона гардидааст, дар назар дошта мешавад.
Улуғқочаева Х.Р.	Сиёсати андозӣ - қисми таркибии сиёсати молиявии давлатӣ, ки маҷмуи низоми қоида, меъёр ва қорабиниҳои ташкилиро дар соҳаи андозӣ муайян мекунад.

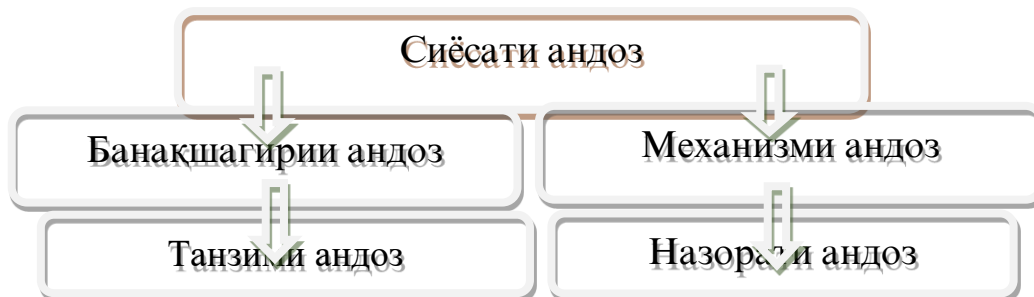
Таҳияи муаллифони:

Дар рафти тафсири андоз тибқи равиши мавҷуда муаллифон кӯшиши шарҳи мафҳуми андозро ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва воситаи фискалӣ ё танзими давлатӣ маънидод намуда, далели таъмини мувозинатии байни функсияи фискалӣ ва танзимкунандагии андозхоро дар чараёни амалисозии сиёсати андозӣ, ки дар ниҳояти кор омили муайянкунандаи самаранокии ҳуди сиёсати мазкур ба ҳисоб мераванд, истисно мекунанд.

Бояд таъкид намуд, ки сиёсати андозӣ на танҳо раванди идоракунии унсурҳои гуногуни андозҳо тавсиф мекунад, балки он ҳамчунин иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ, қонунгузори андозӣ ва маъмурикунонии андозро баромад мекунад. Сиёсати андозӣ дар мувофиқа ба марҳалаҳои таърихӣ инкишоф, мақсад ва вазифаи ниҳонии он, ин таъсиррасонӣ ба соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодии тараққиёти давлат, баҳри расидан ба мақсадҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла рушди иқтисодӣ воситаи муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки сиёсати андозӣ дар навбати худ бояд ҳамчун заминаи хуб ба ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дар дохили давлат мусоидат намояд.

Барои ҷалби сармояи хориҷӣ, бахусус сармояи мустақим, барои истехсоли маҳсулоти ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ ва ба талаботи бозорҳои ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам овардан муҳим аст [5.с,218].

Дарки амиқ ва ҳамаҷонибаи категорияи «сиёсати андозӣ» омӯзиши унсурҳои таркибии онро тақозо менамояд, ки дар расми 2 оварда шудааст. Ҳамаи субъектони сиёсати андозӣ дорои мустақилияти хоси худ дар ҳудуди ваколатҳои муқаррарнамудаи худ мутабоқи қонунгузори амалкунанда ба шумор мераванд. Мақомоти ҳокимияти давлатии шахру ноҳияҳо дар чараёни ҷаласаҳои Вакилони маҷлисиҳои намояндагии маҳаллӣ ваколати тағйир иловаҳоро ба қисмати андозҳои маҳаллӣ соҳибанд.

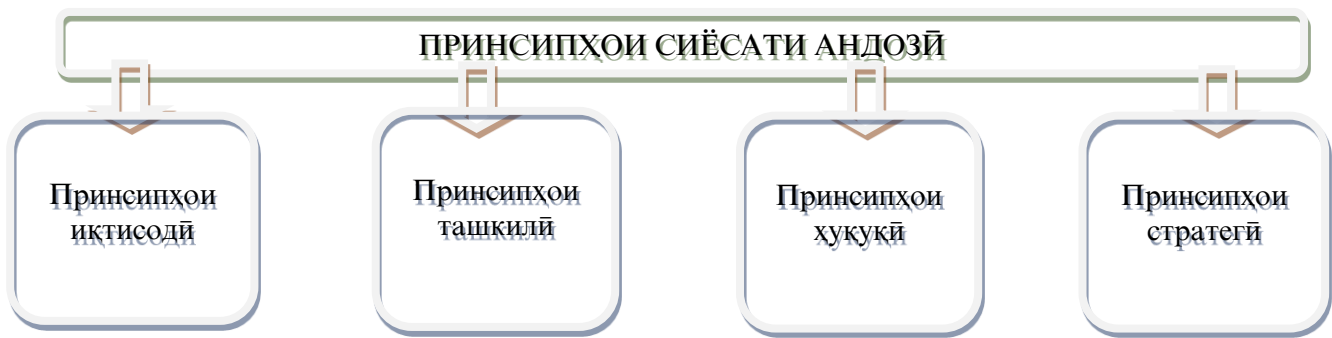
Расми 2. – Унсурҳои асосии сиёсати андозӣ

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои истифодашуда.**

Мавриди қайд аст, ки тағйиротҳое, ки дар қонунгузори андоз тайи солҳои охир ба миён омадааст сабакиҳо ва имтиёзҳои зиёдеро ба миён овардааст, ки ба рушди иқтисодиёти милли равона гардидааст [11.с,244].

Махсусан ин ваколат дар раванди пасту баланд намудани меъёрҳои андоз, муҳлат ва тарзҳои пардохт низ воғузор карда шудааст. Дар сатҳи давлатӣ сиёсати андозиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ менамоянд.

Бояд таъкид намуд, ки андозҳо як ҷузъи таркибии муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб рафта дорои хусусиятҳои умумӣ мебошанд. Ҳамчунин андозҳо дар як вақт ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун воситаи ба танзимдароварандаи соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт махсус меёбанд. Амалишавии сиёсати андозӣ ҳамчун ҷузъи таркибии сиёсати молиявии давлат дар асоси ба инобат гирифтани низоми принципҳо босамар буда метавонанд. (Расми 3)

Расми 3. – Принципҳои сиёсати андозӣ.

***Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои истифодашуда.**

Бояд ёдовар шуд, ки сиёсати андоз бо воситаи тактика ва стратегия амалӣ гардонида мешавад. Стратегия самти умумии тараққиёт ва мутаммарказиро ба самтҳои бартаридошта, ки дар асоси SWOT-таҳлили минтақа ва ё давлат сурат мегирад, ифода мекунад.

Тактика ҳамчун нақшаи дурандешона ва пешбинигардидае мебошад, ки дар ҷараёни коркарди стратегия ҳамчун унсuri таркибии он ба ҳисоб рафта, марҳилаҳо, усулҳо ва воситаҳои воқеии амалишавиро ифода намуда, маҷмуи ҷорабиниҳои ташкиливу ҳукукиро ташкил медиҳад. Дар навбати худ сиёсати андозӣ ба маънои маҳдуд ин худ маҷмуи ҷорабиниҳои давлатӣ, ки ба амалишавии стратегия ва тактика равона гардидааст, фаҳмида мешавад.

Бояд таъкид намуд, ки амалисозии механизми оқилонаи андоз аз ҷониби давлат метавонад ба ҷараёни истеҳсолот ва муомилот таъсири мусбӣ ва манфӣ расонида, бо ин роҳ ҳавасмандӣ ё монеъаи рушди иқтисодиёт гардида, андухт ва даромадҳои аҳолиро афзоиш ё коҳиш медиҳад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикргардида ва таҳлили асосии анҷомдодашуда оид ба мафҳуми сиёсати андоз, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки ҳамаи мақсадҳо ва вазифаҳои сиёсати андозӣ ин таъмини устувори иҷроиши даромадҳои молиявӣ барои оморасозии шароити муносиб чихати рушди иқтисодиёт ва таъмини арзандаи сатҳи некӯахлоқии мардум равона гардидааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки амалигардонии ҳама гуна сиёсатҳо, аз ҷумла сиёсати андозӣ бе даҳолати давлат ва фароҳамоварии шароити мусоид ғайри имкон мебошад. Амалисозӣ ва ташаккулёбии ҳама гуна сиёсат бешак аз омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ вобастагии зич дорад.

АДАБИЁТ

1. Бушинская Т. В. Региональная налоговая политика и особенности ее реализации: на примере Тульской области: дис. ... канд. эконом. наук / Т. В. Бушинская. – М., 2009. – С. 10
2. Давлатов Д. С. Таҳкими вазифаи ҳавасмандгардонии андоз дар механизми танзими андоз / Д. С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №11. – С. 97-104. – EDN EIWQPX.
3. Давлатов Д. С. Таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба танзими низоми андозбандӣ / Д. С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №1. – С. 70-78. – EDN DSOZIJ.
4. Давлатов Д.С. Истифодаи методикаҳо нисбат ба қарзҳои андозӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ / Давлатов, С. Ш. Қаюмов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №10-1. – С. 84-93. – EDN RCHSGH.
5. Джуроева М. Н. Налогообложение в свободных экономических зонах: зарубежный опыт управления и новые методы хозяйствования / М. Н. Джуроева, М. С. Курбонова // НАУКА и ТЕХНОЛОГИИ - 2023: сборник статей Международной научно-

практической конференции, Петрозаводск, 24 апреля 2023 года. – Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2023. – С. 216-221. – EDN WYIMAZ.

6. Исмаев А. Ф. Налоговая система Республики Таджикистан: эффективность налоговых поступлений в государственный бюджет после принятия нового Налогового кодекса / А. Ф. Исмаев, Д. Эраджи, Т. С. Раджабов // Новые вызовы новой науки: опыт теоретического и эмпирического анализа: Сборник статей VI Международной научно-практической конференции, Петрозаводск, 13 февраля 2023 года. – Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2023. – С. 15-19. – EDN RCVMMC.

7. Касирова Ф. Д. Мировой опыт и перспектива развития цифрового налога / Ф. Д. Касирова, О. М. Алиев // Endless Light in Science. – 2023. – № 3-3. – С. 145-151. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-145-151. – EDN UIPIAF.

8. Налоги и налогообложение: Учебник / Черник Д. Г. и [др.]. – М.: Инфра-М, 2003. – С. 55

9. Пансков В. Г. Налоги и налоговая система Российской Федерации / В. Г. Пансков. – М.: Финансы и статистика, 2006. – С. 50

10. Раҷабзода Т. С. Ҳолати муносири танзими гаронии андоз / Т. С. Раҷабзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №11. – С. 115-121. – EDN ALLOYS.

11. Раҷабов Т. С. Асосҳои институционалии идоранамоии гаронии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Т. С. Раҷабов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – № 4(84). – С. 242-255. – EDN IOUYXQ.

12. Раҷабов Т. С. Асосҳои методи идоракунии механизмҳои самаранокии гаронии андоз / Т. С. Раҷабов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – № 1-1(107). – С. 295-304. – EDN UEXURO.

13. Романовский М. В. Налоги и налогообложение: Учебник / М. В. Романовский, О. В. Врублевская. – СПб.: Питер, 2006. – С. 79

14. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / А. Г. Грязнова, С. Ф. Викулов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – С. 605

15. Раҳматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.

16. Раҳматзода, С. Формирование налоговой системы в условиях рыночной экономики / С. Раҳматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 299-301.

17. Шомуродов Ф. Основы национальной налоговой системы Республики Таджикистан: Учебник для вузов. – первое издание. - Душанбе. «ЭР-граф», 2006. - 272с.

18. Юрзинова И. Л. Влияние налоговой политики на экономическое развитие регионов: дис. ... канд. эконом. наук / И. Л. Юрзинова. – М., 2004. – С. 28

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

ДАВЛАТОВ ДИЛОВАР САЙФУЛЛОЕВИЧ

*кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и налогообложения
Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр.
Рудаки, 17. Тел.: (+922) 939101323.*

РАЙХОНОВА У.

*магистрант первого курса специальности налоги и налогообложения Таджикского
национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект
Рудаки, 17.*

В статье рассматриваются методологические и теоретические аспекты налоговой политики государства. Вопрос изучения возможностей совершенствования государственной налоговой политики в современных условиях Республики Таджикистан является весьма дискуссионным и требует глубокого понимания и осмысления, что можно найти в пояснениях и ключевых фразах, связанных с налоговой политикой. Прежде всего, необходимо четко разъяснить понятие, сущность и особенности налоговой политики. Процесс глобализации, реализация основ экономической системы и обеспечение устойчивого развития национальной экономики создали необходимость проведения налоговой политики и создания системы, эффективно управляющей экономикой с учетом интересов государства и граждан. общество.

Ключевые слова: *налоговая политика, налоговая система, налоговые льготы, налоговое администрирование, налоговое регулирование.*

METHODOLOGICAL AND THEORETICAL ASPECTS OF STATE TAX POLICY AND ITS ROLE IN ECONOMIC DEVELOPMENT

DAVLATOV DILOVAR SAIFULLOEVIICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of taxation and Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +922939101323.

RAYKHONOVA U

first year master's student in the specialty of tax and taxation of the State Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

The article examines the methodological and theoretical aspects of the state tax policy. The issue of studying the possibilities of improving the state tax policy in the modern conditions of the Republic of Tajikistan is very controversial and requires deep understanding and comprehension, which can be found in the explanations and key phrases related to tax policy. First of all, it is necessary to clearly explain the concept, essence and features of tax policy. The process of globalization, the implementation of the foundations of the economic system and ensuring sustainable development of the national

economy have created the need for tax policy and the creation of a system that effectively manages the economy, taking into account the interests of the state and citizens. society.

Key words: tax policy, tax system, tax incentives, tax administration, tax regulation.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В СФЕРЕ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

ГАЗИЕВА СУЛХИЯ САИДМАШРАФОВНА

PhD, старший преподаватель кафедры внешнеэкономической деятельности, руководитель Центра устойчивого экономического развития Ташкентского государственного университета востоковедения (ТГУВ). Тел. (+998) 935683833, E-mail:

sulxiya_gaziyeva@tsuos.uz

В статье рассматриваются проблемы трудовой миграции и финансовые затраты, связанные с трудоустройством мигрантов в странах-реципиентах. Особое внимание уделяется рискам финансовой эксплуатации и необходимости соблюдения международных стандартов, запрещающих взимание платы с мигрантов за трудоустройство. Анализируются современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и онлайн-платформы, способствующие прозрачному и безопасному трудоустройству мигрантов. Рассматриваются примеры таких платформ, как AgHelp (США), Pink Collar (Малайзия) и HelperChoice (Гонконг), а также их влияние на сокращение незаконных платежей. Освещается роль цифровых платежных систем и приложений, таких как PickRemit и Rise, в обеспечении финансовой прозрачности для мигрантов. Подчеркивается важность распространения информации через цифровые каналы и социальные сети для предотвращения нарушений прав мигрантов. В заключение отмечается, что активное использование ИКТ способствует повышению осведомленности, снижению затрат и обеспечению легального трудоустройства мигрантов.

Ключевые слова: трудовая миграция, финансовые затраты, электронные платформы, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), прозрачное трудоустройство, цифровые платежи, защита прав мигрантов, международные стандарты, рекрутинговые агентства, социальные сети.

Адаптация мигрантов, пересекающих границы, к рабочим местам неизбежно приводит к определенным финансовым затратам. Однако из-за риска финансовой эксплуатации национальное законодательство многих стран требует от работодателей покрывать установленные расходы на наем иностранных мигрантов. Международные организации, в частности Всемирная конфедерация занятости, подчеркивают, что с соискателей работы не должны взиматься прямые или косвенные платежи за трудоустройство и сопутствующие услуги [10, 3].

В частности, Конвенция МОТ «О частных агентствах занятости» от 1997 года (№ 181), в статье 7 запрещает частным агентствам по найму взимать плату с мигрантов [5, 17]. Несмотря на широкий консенсус в отношении данного стандарта, расходы на трудоустройство, как правило, ложатся на будущего мигранта, и многие низкоквалифицированные трудовые мигранты вынуждены платить значительные суммы за трудоустройство и сопутствующие расходы [1, 22].

В этом контексте следует отметить, что потенциальные мигранты, ищущие работу самостоятельно без государственной поддержки, без четко определенного места назначения и контактов, вынуждены отправляться в страну-реципиент за свой счет. В этом отношении особенно важны бесплатные глобальные онлайн-платформы, предоставляющие возможности

для непосредственного трудоустройства. В первую очередь стоит обратить внимание на ИКТ-решения, предлагаемые странами-реципиентами.

Например, бесплатная мобильная веб-платформа AgHelp в США напрямую соединяет работодателей, фермеров-мигрантов и агентства поддержки мигрантов, решая проблему нехватки рабочей силы в аграрном секторе, а также предоставляя услуги по обучению, иммиграции, юридической поддержке и профессиональному образованию [3, 172-173]. Для домашних работников частная профессиональная платформа Pink Collar в Малайзии связывает работодателей с женщинами-мигрантами, прибывающими из стран-доноров. На сегодняшний день эта платформа позволила сократить долги, связанные с трудоустройством мигрантов, на сумму около 18 000 долларов США [2, 23].

В Гонконге платформа HelperChoice также помогает мигрантам находить работу, и уже содействовала трудоустройству более 50 000 человек, что позволило сэкономить более 60 млн евро на незаконных платежах за трудоустройство.

Важно отметить, что такие электронные посреднические платформы и приложения востребованы не только в странах-реципиентах, но и в самих странах-донорах. Например, в Азии широко используется BongPheak в Камбодже – инновационная бесплатная онлайн-служба занятости [9, 63-64]. Работодатели на платформе пользуются реферальной системой, основанной на устных рекомендациях текущих сотрудников. Аналогично, WorkAbroad.ph на Филиппинах и Baideshik Rojgar в Непале предоставляют базы данных о вакансиях в странах-реципиентах, а также позволяют проверять подлинность лицензий агентств по найму [7, 24].

Трудовые мигранты нуждаются в широком спектре информации о рынке труда в стране-реципиенте: условиях труда, положениях трудового законодательства, местных обычаях и культуре, социальных льготах и финансовом управлении. Доступ к информации о миграции помогает предотвратить эксплуатацию людей и позволяет уязвимым мигрантам защищать свои права.

В 2018 году в рамках региональной кампании против торговли людьми при поддержке USAID Международная организация по миграции запустила Miss Migration Myanmar, чат-бот на Facebook, который перенаправляет пользователей на официальные правительственные сайты с информацией о миграции. В Непале аналогичное решение – мобильное приложение Shuvayatra, предоставляющее финансовую информацию, изменения в миграционных правилах, услуги посольств Непала за рубежом и контактные данные организаций, связанных с миграцией [8, 11-12].

Как отмечалось выше, законная и эффективная деятельность рекрутинговых агентств имеет ключевое значение в процессе трудоустройства мигрантов. Объективная система оценки их работы без человеческого фактора способствует снижению незаконной миграции и предотвращению торговли людьми.

Еще одним важным аспектом трудовой миграции являются денежные переводы мигрантов. Электронные системы обеспечивают прозрачность в выплате заработной платы и предоставляют доказательства транзакций через цифровые кошельки и банковские счета. Цифровые платежи снижают риск невыплаты заработной платы и способствуют соблюдению минимальных стандартов оплаты труда [9, 18].

В этой сфере также были разработаны глобальные приложения и платформы для поддержки финансовой грамотности мигрантов. Например, приложение PickRemit, созданное Всемирным банком на пяти языках, помогает мигрантам сравнивать услуги различных провайдеров для оптимального перевода денег семьям. Аналогично, региональный веб-сайт SaverAsia предлагает информацию о стоимости денежных переводов и включает калькулятор бюджета и дополнительной занятости.

В Дубае платформа Rise предоставляет мигрантам и домашним работникам финансовые услуги и образовательные материалы. Она включает банковские счета без минимального

баланса, услуги денежных переводов, страховые продукты, а также чат-бот для консультаций по финансовой грамотности.

В Малайзии мобильное приложение Instapay eWallet позволяет пользователям отправлять и получать цифровые платежи, снимать наличные в банкоматах и оплачивать услуги связи, а платформа Uplifters в Гонконге организует бесплатные курсы по финансовому управлению и профессиональным навыкам [10, 25].

Использование ИКТ для облегчения трудовой миграции и найма работников зависит от уровня технологической и цифровой инфраструктуры в разных странах. Развитые страны с высокой доходностью обладают лучшими возможностями для электронного управления услугами и поддержки новых технологических разработок. Цифровые технологии расширяют возможности обмена и обработки информации, связанной с миграцией, и могут повысить функциональность и гибкость различных информационных систем.

В заключение следует подчеркнуть, что широкое распространение мобильных телефонов и высокий уровень доступа к интернету способствуют популяризации онлайн-информации и сервисов для трудовых мигрантов. ИКТ-решения создают новые пути расширения личных и экономических возможностей мигрантов. За последние годы десятки мобильных приложений и онлайн-платформ, ориентированных на мигрантов, были запущены различными разработчиками и операционными организациями, включая частный сектор и НПО.

В связи с этим для эффективного регулирования трудовой миграции целесообразно активизировать распространение информации и продвижение онлайн-поддержки, доступной в странах-донорах и странах-реципиентах. Расширение использования ИКТ через социальные сети и специализированный контент поможет информировать мигрантов, предотвратить незаконные методы трудоустройства, повысить прозрачность процессов и снизить финансовые затраты мигрантов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Alvari, Hamidreza, Paulo Shakarian, and J. E. Kelly Snyder. 2017. "Semi-Supervised Learning for Detecting Human Trafficking." *Security Informatics* 6 (1) // <https://security-informatics.springeropen.com/articles/10.1186/s13388-017-0029-8>
2. BestMediaInfo Bureau. "Malaysia-Based Instapay Technologies Drove Financial Inclusion for Migrant Workers through Digital Marketing with Help from Hiveminds," 2021 // <https://bestmediainfo.com/2021/01/malaysia-based-instapay-technologies-drove-financial-inclusion-for-migrant-workers-through-digital-marketing-with-help-from-hiveminds>
3. Flore, Massimo. "How Blockchain-Based Technology Is Disrupting Migrants' Remittances: 2018. A Preliminary Assessment." // <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC113484>
4. Government of Nepal. 2020. "Nepal Labour Migration Report"// <https://www.developmentaid.org/api99/frontend/cms/file/2020/12/Migration-Report-2020-English.pdf>
5. n.d. Convention C181 - Private Employment Agencies Convention, 1997 (No. 181) // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C181,/Document
6. "Recruitment Fees and Related Costs: What Migrant Workers from Cambodia, the Lao People's Democratic Republic, and Myanmar Pay to Work in Thailand" 2020. // https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/publication/wcms_740400.pdf
7. Sulkhiya, Gaziyeva. Raqamlashtirish sharoitida retsepiient va donor mamlakatlarda mehnat migrantlarini tartibga solish// *Iqtisod va moliya jurnali*. №7 2022. 25-35 b.

18. Sulkhiya, Gaziyeva. Oilaviy migratsiyaning ilmiy-nazariy asoslari// "Economics and Innovative Technologies" Vol. 12 No. 4 (2024). 8-17 b. https://doi.org/10.55439/EIT/vol12_iss4/i2
9. "Impact of COVID-19 on Nepali Migrant Workers: Protecting Nepali Migrant Workers during the Health and Economic Crisis" 2020. // https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-kathmandu/documents/briefingnote/wcms_748917.pdf
10. WEC. n.d. "World Employment Confederation- Code of Conduct." World Employment Confederation. n.d. <https://wecglobal.org/world-employment-confederation-global/code-of-conduct-2/>.

РУШДИ ПЛАТФОРМАҲОИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ МУҲОЧИРИ МЕҲНАТ

ГАЗИЕВА СУЛҲИЯ САИДМАШРАФОВНА

PhD, муаллимаи калони кафедраи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, мудири Маркази рушди устувори иқтисодии Донишгоҳи давлатии шарқшиносии Тошканд (ДДХУ). Тел. (+998) 935683833, E-mail: sulxiya_gaziyeva@tsuos.uz

Дар мақола масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва хароҷоти молиявӣ марбут ба ҷалби муҳоҷиронро дар кишварҳои қабулкунанда баррасӣ гардидааст. Ба ҳатари истисмори молиявӣ ва зарурати риояи стандартҳои байналмилалӣ, ки гирифтани маблағ аз муҳоҷирон барои ҷои корро манъ мекунад, диққати махсус дода мешавад. Дар таҳқиқот технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) ва платформаҳои онлайн таҳлил мешаванд, ки боиси таъмини шуғли шаффоф ва бехатар барои муҳоҷирон мегарданд. Намунаҳои чунин платформаҳо, аз ҷумла AgHelp (ИМА), Pink Collar (Малайзия) ва HelperChoice (Ҳонконг), ва таъсири онҳо ба коҳиши пардохтҳои ғайриқонунии шуғл баррасӣ мешаванд. Нақши низомҳои пардохти рақамӣ ва барномаҳо, ба монанди PickRemit ва Rise, дар таъмини шаффофияти молиявӣ муҳоҷирон низ муҳокима карда мешавад. Зарурати паҳн кардани маълумот тавассути шабакаҳои рақамӣ ва васонти иҷтимоӣ барои пешгирии поймолшавии ҳуқуқи муҳоҷирон таъкид карда мешавад. Дар хотима зикр мегардад, ки истифодаи фаъолонан ТИК ба баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ, коҳиши хароҷот ва таъмини шуғли қонунии муҳоҷирон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, хароҷоти молиявӣ, платформаҳои электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК), шуғли шаффоф, пардохтҳои рақамӣ, ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирон, стандартҳои байналмилалӣ, агентии шуғл, шабакаҳои иҷтимоӣ.

DEVELOPMENT OF DIGITAL PLATFORMS IN THE SPHERE OF LABOR MIGRATION

GAZIEVA SULKHIYA SAIDMASHRAFOVNA

PhD, senior lecturer, department of foreign economic activity, head of the center for sustainable economic development, Tashkent State University of Oriental Studies (TSUOS). Tel. (+998) 935683833, E-mail: sulxiya_gaziyeva@tsuos.uz

The article examines the issues of labor migration and the financial costs associated with migrant employment in recipient countries. Special attention is given to the risks of financial exploitation and

the necessity of complying with international standards that prohibit charging migrants for employment. The study analyzes modern information and communication technologies (ICT) and online platforms that facilitate transparent and safe employment for migrants. Examples of such platforms, including AgHelp (USA), Pink Collar (Malaysia), and HelperChoice (Hong Kong), and their impact on reducing illegal employment fees are reviewed. The role of digital payment systems and applications, such as PickRemit and Rise, in ensuring financial transparency for migrants is also discussed. The importance of disseminating information through digital channels and social media to prevent violations of migrants' rights is emphasized. In conclusion, it is noted that active use of ICT contributes to increasing awareness, reducing costs, and ensuring legal employment for migrants.

Keywords: labor migration, financial costs, electronic platforms, information and communication technology (ICT), transparent employment, digital payments, migrant rights protection, international standards, recruitment agencies, social media.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦЕЛЯХ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

ХАХОНОВА НАТАЛЬЯ НИКОЛАЕВНА

доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учета Ростовского государственного экономического университета (РИНХ), 344002, Российская Федерация, г. Ростов-на-Дону, ул. Большая Садовая 69, к. 509. +79281791703.

E-mail: N.Khakhonova@bk.ru.

Статья посвящена исследованию возможностей использования искусственного интеллекта (ИИ) для повышения качества бюджетирования в государственных организациях. В условиях растущих требований к прозрачности и эффективности управления государственными финансами, внедрение ИИ-технологий становится актуальным. Рассматриваются ключевые аспекты, такие как анализ данных, прогнозирование финансовых потоков, оптимизация распределения ресурсов и автоматизация отчетности. Также обсуждаются примеры программ и платформ, использующих генеративный ИИ, которые могут быть адаптированы для нужд государственного сектора. В заключение подчеркивается, что применение ИИ в бюджетировании может значительно улучшить процессы планирования, повысить точность прогнозов и обеспечить более эффективное использование бюджетных средств.

Актуальность темы исследования состоит в том, что управление расходами в государственных организациях представляет собой важную часть бюджетной политики организации и в значительной мере определяется состоянием бюджетного процесса на государственном уровне, порядком планирования, утверждения и исполнения бюджета в части расходов, а также контролем за его исполнением. Поэтому совершенствование практики бюджетирования в государственных организации следует рассматривать как важный инструмент повышения эффективности использования бюджетного финансирования, способный повысить качество оказываемых услуг.

Деятельность государственных организаций осуществляется в соответствии с принципами построения бюджетов на федеральном и региональном уровне, которые закреплены в Бюджетном кодексе Российской Федерации, поскольку государственные организации финансируются за счет бюджетных средств [1]. Поэтому процесс планирования и в частности бюджетирования в государственных организациях сильно регламентирован. Например, можно выделить такой акт, как Приказ Минфина России от 17.08.2020 № 168н «Об

утверждении Порядка составления и ведения планов финансово-хозяйственной деятельности федеральных бюджетных и автономных учреждений», который напрямую регулирует организацию планирования финансово-хозяйственной деятельности в государственных учреждениях [2].

Иначе говоря, «бюджетные средства или средства внебюджетных фондов государственные организации получают в тех объемах, которые предусмотрены бюджетной сметой или государственным заданием, при этом государственная организация может оказывать платные услуги (вести доходную деятельность), если это предусмотрено его уставом и не идет в разрез с целями его основной деятельности» [1].

Необходимо учитывать, что государственные организации выполняют бюджетирование в рамках планирования своей финансово-хозяйственной деятельности, при этом принимая во внимание ряд ограничений. К числу этих ограничений относятся: зависимость финансирования от бюджета, обязательность ведения деятельности в соответствии с установленной бюджетной сметой или государственным заданием, целевое использование выделенных средств, регламентированная система отчетности и другие. Одним из ключевых ограничений является требование к расходованию как бюджетных средств, так и доходов от платных услуг исключительно в соответствии с требованиями бюджетной классификации, что существенно сужает возможности экономического управления.

На основании изложенного можно заключить, что при бюджетировании в государственных организациях необходимо учитывать множество норм, нормативов, правил и рекомендаций соответствующих регламентов, принимая во внимание показатели предыдущего периода.

Благодаря стремительному развитию цифровизации в экономике появилась возможность использовать ERP-системы для бюджетирования в государственных организациях. На практике многие ERP-системы получили широкое признание, и самые известные из них перечислены в таблице 1.

Таблица 1

Топ 5 ERP-систем

№ п/п	ERP- система	Краткая характеристика
	SAP ERP	Одна из самых известных ERP-систем, может использоваться для управления финансами, ресурсами и проектами в государственных учреждениях. SAP предлагает решения, специально разработанные для государственного сектора.
	Oracle NetSuite	Облачная ERP-система, которая может помочь в управлении финансами и проектами, а также в обеспечении прозрачности и отчетности.
	Microsoft Dynamics 365	Платформа, которая объединяет ERP и CRM, предлагая инструменты для управления различными аспектами работы государственных организаций, включая финансирование, управление проектами и взаимодействие с гражданами
	Infor CloudSuite	Облачная ERP-система, ориентированная на различные отрасли
	Odoo	Модульная система, которая может быть настроена для удовлетворения специфических потребностей государственных учреждений, таких как управление документами и проектами.

Использование ERP-систем в государственных учреждениях повышает уровень прозрачности благодаря возможностям систем по обеспечению открытости и подотчётности при управлении государственными ресурсами. К тому же автоматизация выполнения стандартных операций способствует увеличению производительности государственных организаций. Следует обратить внимание и на тот факт, что внедрение ERP-систем улучшает качество аналитической поддержки управленческих решений за счёт повышения эффективности учётной деятельности. Более того, ERP-системы видоизменяют и укрепляют порядок взаимодействия как между различными государственными структурами, так и с населением.

При использовании ERP-систем в государственных учреждениях важно помнить о ряде недостатков. Во-первых, высокие затраты на внедрение могут стать серьезным препятствием. Во-вторых, сложность адаптации системы к уникальным требованиям государственных структур также представляет вызов. В-третьих, необходима организация обучающих мероприятий для сотрудников, чтобы они могли эффективно работать с ERP-системой. В-четвертых, интеграция ERP-системы с уже действующими информационными системами и бизнес-процессами организации может оказаться затруднительной. Наконец, зависимость от поставщика ERP-системы в вопросах технической поддержки и обновления программного обеспечения добавляет дополнительную сложность.

Современные инструменты, основанные на генеративном искусственном интеллекте (такие как Tableau, Microsoft Azure AI, IBM Watson, Salesforce Einstein, Qlik Sense и др.), представляют собой перспективное направление для повышения качества финансового планирования и бюджетирования в государственных организациях. Эти инструменты способны обрабатывать большие объемы данных, выявляя скрытые закономерности и тенденции, что крайне полезно для прогнозирования будущих расходов и доходов. Они позволяют разрабатывать модели, которые помогают предсказывать финансовые потоки, потребности в ресурсах и возможные риски, обеспечивая тем самым более точное составление бюджетов.

Генеративный искусственный интеллект не только оценивает риски, связанные с бюджетированием, но и предлагает способы их минимизации. Он также проводит анализ эффективности использования ресурсов и рекомендует оптимальные схемы их распределения, предотвращая излишние траты и нецелевое использование средств. Помимо этого, данные технологии могут автоматизировать процесс создания отчетности, снижая временные затраты на ее подготовку и повышая точность представляемых данных.

Платформы, построенные на основе этих технологий, улучшают обмен данными между различными государственными учреждениями, делая сотрудничество более продуктивным. Благодаря этому государственные органы могут принимать более взвешенные решения, опираясь на анализ большого объема информации.

Следовательно, использование программ на базе генеративного искусственного интеллекта в финансовом планировании и бюджетировании может значительно увеличить их эффективность и качество в государственных организациях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998 N 145-ФЗ (ред. от 13.07.2024) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/ (дата обращения: 24.01.2025).
2. Приказ Минфина России от 17.08.2020 № 168н (ред. от 16.02.2023) «Об утверждении Порядка составления и ведения планов финансово-хозяйственной деятельности федеральных бюджетных и автономных учреждений» // СПС «КонсультантПлюс» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_361108/ (дата обращения: 24.01.2025).

ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢЙ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ БУЌЕТСОЗӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ДАВЛАТӢ

ХАХОНОВА НАТАЛЬЯ НИКОЛАЕВНА

доктори илмҳои иқтисод, профессори кафедраи баҳисобгирии муҳосиби
Донишгоҳи давлатии иқтисодии Ростов (РИНХ). 344002, Федератсияи Россия, Ростов-
на-Дону, к. Большая Садовая 69, офиси 509. +79281791703 E-mail: N_Khakhonova@bk.ru.

Мақола имкониятҳои истифодаи зеҳни сунӣӣ (ЗС) барои беҳтар кардани сифати буҷетсозӣ дар ташкилотҳои давлатӣ таҳлил мекунад. Дар контексти талаботҳои афзоянда ба шаффофият ва самаранокӣ идоракунии молияи давлатӣ, татбиқи технологияи ЗС аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ҷанбаҳои асосӣ, аз қабili таҳлили маълумот, пешгӯии ҷараёни молиявӣ, оптимизатсияи тақсими захираҳо ва автоматизатсияи ҳисоботдиҳӣ баррасӣ мешаванд. Намунаҳои барномаҳо ва платформаҳо, ки ЗС-ро истифода мебаранд ва метавонанд барои ниёзҳои соҳаи давлатӣ мутобиқ карда шаванд, низ таҳлил мешаванд. Дар анҷом, таъкид мешавад, ки истифодаи ЗС дар буҷетсозӣ метавонад равандҳои нақшакашӣ, дақиқии пешгӯиро беҳтар ва истифодаи самаранокӣ захираҳои буҷетиро таъмин кунад.

Калимаҳои калидӣ: зеҳни сунӣӣ, буҷетсозӣ, ташкилотҳои давлатӣ, пешгӯӣ, автоматизатсия, таҳлили маълумот, оптимизатсияи захираҳо, ЗС генеративӣ, идоракунии молиявӣ, шаффофият.

OPPORTUNITIES FOR USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO ENHANCE BUDGETING QUALITY IN GOVERNMENT ORGANIZATIONS

KHAKHONOVA NATALIA NIKOLAEVNA

doctor of economic sciences, professor of the department of accounting, Rostov State
University of economics (RINH). 344002, Russian Federation, Rostov-on-Don, Bolshaya Sadovaya
St. 69, office 509. +79281791703 E-mail: N_Khakhonova@bk.ru.

The article explores the possibilities of using artificial intelligence (AI) to improve budgeting quality in government organizations. In the context of increasing demands for transparency and efficiency in managing public finances, the implementation of AI technologies becomes relevant. Key aspects are discussed, such as data analysis, forecasting financial flows, optimizing resource allocation, and automating reporting. Examples of programs and platforms utilizing generative AI that can be adapted for the needs of the public sector are also examined. In conclusion, it is emphasized that the application of AI in budgeting can significantly enhance planning processes, improve forecast accuracy, and ensure more effective use of budgetary resources.

Keywords: artificial intelligence, budgeting, government organizations, forecasting, automation, data analysis, resource optimization, generative AI, financial management, transparency.

ИСКУССТВЕННЫЕ НЕЙРОННЫЕ СЕТИ КАК МАРКЕТИНГОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

ЧЕРНЫШЁВА КСЕНИЯ АЛЕКСАНДРОВНА

преподаватель кафедры радио и информационных технологий Белорусской государственной академии связи, 8-017 373-35-93

НАУМОВ ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ

ученый секретарь Белорусской государственной академии связи, кандидат социологических наук, доцент, 8-017 355-86-01

В работе рассматриваются искусственные нейронные сети, на примере конкретных кейсов оценивается их роль в качестве маркетингового инструмента цифровой экономики. А также уточнены основные преимущества искусственных нейронных сетей как маркетингового инструмента цифровой экономики и математические модели биологических нейронных сетей. Статья посвящена исследованию возможностей использования искусственного интеллекта и оценки эффективности искусственных нейронных сетей, а также обсуждаются примеры использования искусственных нейронных сетей в маркетинге.

Ключевые слова: искусственные нейронные сети, маркетинг, цифровая экономика.

Развитие цифровой экономики является мировым трендом, а «важнейшим фактором деятельности субъектов рынка в настоящее время является цифровизация бизнес процессов и процессов управления» [3, с. 3]. Одним из сложных инструментов цифровизации бизнес процессов являются искусственные нейронные сети (ИНС), которые в техническом плане представляют собой «громоздкий распределенный параллельный процессор, состоящий из элементарных единиц обработки информации, накапливающих экспериментальные знания и представляющих их для последующей обработки» [5, с. 4]. ИНС базируются на основе технологии искусственного интеллекта и обеспечивают возможность ускоренных вычислений, прогнозирования и автоматизации процессов. Именно поэтому исследования по данной проблематике находятся в фокусе внимания таких грандов мировой цифровой экономики, как «Alibaba Group», «Baidu», «Meta Platforms, Inc.», «Apple», «Tencent», «Microsoft Corporation», «Alphabet Inc.», «Huawei Technologies Co. Ltd.» и др.

В содержательном плане ИНС являются математическими моделями биологических нейронных сетей на базе соответствующих программных и аппаратно-технических решений, которые могут быть классифицированы по разным основаниям. Так, по архитектуре связей ИНС могут быть сгруппированы в два крупных класса: сети прямого распространения и рекуррентные сети с обратными связями [4, с. 18]. Специфика различных типов ИНС определяется их функционалом, а именно: полносвязные нейронные сети (Fully Connected Neural Networks) используются для задач классификации и регрессии; сверточные нейронные сети (Convolutional Neural Networks, CNN) применяются для обработки изображений и видео; рекуррентные нейронные сети (Recurrent Neural Networks, RNN) подходят для работы с временными рядами и текстами; генеративные модели (Generative Adversarial Networks, GAN) используются для создания новых данных, например изображений или текстов.

В условиях цифровой экономики ИНС становятся составной частью маркетингового инструментария. Это позволяет компаниям более эффективно работать с клиентами, анализировать и визуализировать большие объемы данных, принимать обоснованные бизнес решения, строить тренды и прогнозировать реальное поведение потребителей на различных сегментах рынка. Особый интерес представляет оценка эффективности ИНС в качестве

маркетингового инструмента цифровой экономики, которая в данной работе реализована на основе конкретных кейсов. В данном случае практика использования ИНС в маркетинге показывает, что в условиях цифровой экономики сформировались следующие основные направления и формы применения данного инструмента: персонализация клиентского опыта; оптимизация рекламных кампаний; анализ поведения потребителей; чат-боты и голосовые помощники; прогнозирование продаж.

Таблица 1

Практика применения ИНС в маркетинге

Направление и формы использования	Цель использования ИНС в маркетинге	Кейсы использования ИНС в маркетинге
Персонализация клиентского опыта	Для создания компаниями персональных рекомендаций в реальном времени на основе анализа больших данных и выделения паттернов поведения потребителей. Это позволяют маркетологам лучше понимать предпочтения клиентов в динамике, предлагать им наиболее релевантные товары и услуги.	Система анализа поведения клиентов Amazon на основе ИНС включает в себя такие алгоритмы, как collaborative filtering и deep learning. В реальном времени они анализируют сходства и различия между потребителями / пользователями и приобретаемыми ими товарами (услугами), что позволяет предложить клиентам наиболее релевантные рекомендации. Система учитывает ключевые данные для оценки и прогноза: история покупок, поисковые запросы клиента, время взаимодействия с цифровыми платформами по поводу покупки товаров, поведение других пользователей с похожими интересами. В результате более 35% продаж Amazon генерируются через систему, которая учитывает специфику клиентов и позволяет рекомендовать им необходимые товары (услуги). Netflix применяет ИНС для персонализации выбора фильмов и сериалов на основе алгоритмизированного анализа определенных параметров поведения клиентов (история просмотров, пользовательский рейтинг фильмов, время просмотра фильма или сериала, остановка воспроизведения, пропуск вступительных титров и т.д.). Персонализированная система рекомендаций Netflix удерживает пользователей на платформе, минимизируя отказы и обеспечивает формирование зрительской аудитории, в которой более 80% контента формируется на основе рекомендаций системы.
Оптимизация рекламных кампаний	Для оптимизации с помощью ИНС ключевых аспектов рекламных кампаний: выбор рекламных каналов, сегментация и таргетинг целевых групп, персонализация и адаптация рекламного контента под аудиторию и т.д. Это позволяет компаниям снизить затраты на рекламу, повысить эффективность коммуникации с клиентом, оценить эффективность инвестиций в рекламную	Google использует ИНС для анализа поведения клиентов посредством прогнозирования кликов, конверсий и других ключевых метрик. ИНС обучаются на больших массивах данных о рекламных показах и кликах. В автоматическом режиме алгоритмы анализируют такие параметры, как поисковые запросы, местоположение, время суток, устройство пользователя (ноутбук, смартфон и т.д.), историю клиентского взаимодействия с рекламным контентом. Модели прогнозируют вероятность совершения целевого действия клиентом (например, клика или покупки) и автоматически регулируют ставки для каждого аукциона в режиме реального времени (Real-Time Bidding).

	компанию с помощью коэффициента возврата инвестиций (ROI).	Facebook применяет ИНС для оптимизации таргетинга рекламы посредством автоматического анализа определенных показателей (демографические данные, интересы, поведенческие паттерны пользователей, взаимодействия пользователей с контентом). Это позволяет выбрать наиболее релевантный контент и время показа рекламы, помогает находить целевую аудиторию, которая с наибольшей вероятностью отреагирует на рекламу.
Анализ поведения пользователей	Для сбора и интерпретации больших объемов данных об этапах пользовательского пути, параметрах взаимодействия пользователей с продуктом или цифровыми сервисами с целью оптимизации пользовательского опыта и увеличению конверсии.	ИНС применяются для прогнозирования появления так называемых «брошенных корзин» и оценки эффективности триггерных рассылок посредством алгоритмического анализа данных, связанных с поведением пользователей (просмотренные товары, добавленные в корзину позиции, проведенное пользователем время на сайте, прерванные покупки). Система анализирует поведение клиента в реальном времени, выявляет проблемные ситуации, автоматически инициирует действия для возвращения клиента посредством рассылки электронных писем с напоминанием, предложением персонализированных скидок или бесплатной доставки товара. ИНС также применяются для анализа отзывов клиентов с использованием алгоритмов обработки естественного языка (NLP) и рекуррентных нейронных сетей (RNN), которые классифицируют и оценивают пользовательские отзывы. Система анализирует текстовый контент и автоматически выявляет ключевые темы, тональность и эмоциональную окраску отзывов в отношении определенных категорий (например, качество продукта, доставка или сервисное обслуживание).
Чат-боты и голосовые помощники	Для автоматизации бесперебойного взаимодействия с клиентами в режиме реального времени по поводу выбора товаров и услуг, оказания сервисной поддержки, предоставления персонализированных рекомендаций, повышения качества обслуживания, улучшения пользовательского опыта.	Чат-боты на основе ИНС (алгоритмы NLP), которые используются на сайте авиакомпании KLM, обеспечивают автоматизацию процесса взаимодействия с клиентами. Система обучена на больших данных о типовых запросах клиентов, способна автоматически обрабатывать сложные пользовательские запросы, перенаправляя их оператору только в случае необходимости. Чат-боты корректно интерпретируют запросы пользователей и формируют релевантные ответы, то есть помогают бронировать билеты, предоставляют информацию о рейсах и статусе бронирования, отвечают на типовые вопросы. Голосовые помощники (Alexa, Google Assistant) используют алгоритмы глубокого обучения, включая рекуррентные нейронные сети (RNN) и модели трансформеров (например, BERT), обрабатывают голосовые запросы и интерпретируют намерения пользователей. Голосовые помощники помогают искать товары на цифровых платформах, управлять системой «умный дом», предоставлять персонализированные рекомендации и оформлять в интернет-магазинах заказы на товары и услуги.

Прогнозирование продаж	Для прогнозирования потребительской конъюнктуры и объемов спроса, оценки сезонных колебаний спроса и предложения на товары/услуги, оптимизации товарных запасов на складах.	Walmart использует ИНС для анализа больших объемов данных, чтобы прогнозировать спрос на товары и оптимизировать запасы. С этой целью алгоритмы глубокого обучения анализируют временные ряды и внешние факторы (погодные условия, региональные особенности, данные о праздниках и т.д.). Coca-Cola применяет ИНС для прогнозирования спроса на свои напитки с учетом региональных особенностей, времени года и поведения потребителей.

Таким образом, основные преимущества ИНС как маркетингового инструмента цифровой экономики заключаются в следующем: автоматизация сложных бизнес процессов, точное прогнозирование поведения клиентов и результатов продаж, оценка эффективности и персонализация рекламных кампаний, реализация анализа больших объемов данных в реальном времени, внедрение новых методов взаимодействия с клиентами (чат-боты, голосовые помощники и т.д.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабкина А.В. Кластеризация цифровой экономики: теория и практика: монография / под ред. А.В. Бабкина. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2020. – 807 с. 2. Применение искусственных нейронных сетей в материаловедении / А.Г. Тягунов, О.Б. Мильдер, Д.А. Тарасов, А.П. Сергеев; М-во науки и высш. обр. РФ. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 68 с.
2. Солдатова О.П. Нейроинформатика. – Самара: СГАУ, 2013. – 149 с.

ШАБАКАҶОИ НЕЙРОНИИ СУНӢ ҶАМЧУН ВОСИТАИ МАРКЕТИНГИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ЧЕРНЫШЕВА КСЕНИЯ АЛЕКСАНДРОВНА

муаллимаи кафедраи технологияҳои радио ва иттилоотии Академияи давлатии алоқаи Белорус, 8-017 373-35-93

НАУМОВ ДМИТРИ ИВАНОВИЧ

котиби илмии Академияи давлатии алоқаи Белоруссия, номзади илмҳои ҷомеашиносӣ, дотсент, 8-017 355-86-01

Ин мақола шабакаҳои нейронҳои сунӣро баррасӣ мекунад ва нақши онҳоро ҷамчун воситаи маркетинг барои иқтисоди рақамӣ бо истифода аз ҳолатҳои мушаххас арзёбӣ мекунад. Баргариҳои асосии шабакаҳои нейронии сунӣ ҷамчун воситаи маркетинг барои иқтисодиёти рақамӣ ва моделҳои математикии шабакаҳои нейробиологӣ низ равшан карда шудаанд. Мақола ба омӯзиши имкониятҳои истифодаи зҳни сунӣ ва баҳодиҳии самаранокии шабакаҳои нейронии сунӣ бахшида шуда, инчунин мисолҳои истифодаи шабакаҳои нейронҳои сунӣро дар маркетинг баррасӣ мекунад.

Калидвожаҳо: шабакаҳои нейронҳои сунӣ, маркетинг, иқтисодиёти рақамӣ.

ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS AS A MARKETING TOOL OF THE DIGITAL ECONOMY

CHERNYSHEVA KSENIYA ALEKSANDROVNA

lecturer, department of radio and information technologies, belarusian state academy of
communications, 8-017 373-35-93

NAUMOV DMITRY IVANOVICH

academic secretary, belarusian state academy of communications, candidate of sociological
sciences, associate professor, 8-017 355-86-01

The paper examines artificial neural networks, using specific cases as an example to assess their role as a marketing tool for the digital economy. It also clarifies the main advantages of artificial neural networks as a marketing tool for the digital economy and mathematical models of biological neural networks. The article is devoted to the study of the possibilities of using artificial intelligence and evaluating the effectiveness of artificial neural networks, and discusses examples of using artificial neural networks in marketing.

Keywords: artificial neural networks, marketing, digital economy.

**МОҲИЯТИ ИЛМӢИ ҲУКУМАТИ РАҚАМӢ ВА
ДУРНАМОИ РУШДИ ОН**

ГАДОЕВ АБДУРАШИД ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва
иқтисоди рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.
734055, Тоҷикистон. ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Тел: 934667466. E-mail:

rashid.tj@mail.ru

ҲАБИБУЛОЗОДА АЛИШЕР ҶАМШЕД

магистранти курси 2-юми ихтисоси идоракунии давлатии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. Тел.: (+992) 987 60 37 37.
E-mail: Habibullozodaa@mail.ru

Дар мақола паҳлуҳои ташкилӣ ва институтсионалии ҳукумати рақамӣ бо назардошти ақидаҳои намояндагони мактабҳои гуногуни иқтисодӣ баррасӣ карда шудааст. Хусусиятҳои илмӣ ва амалии таъсиси ҳукумати рақамӣ дар заминаи тағйирёбии сохтори унсурҳои бозорӣ, инчунин дигаргуншавии моделҳои муосири рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ асоснок карда шудааст. Хулосабарорӣ карда шудааст, ки ҳамаи давлатҳои тараққиқардаи дунё тавассути ҳукумати рақамӣ хизматрасониҳои худро ба таври рақамӣ пешниҳод намуда, равобити байни ҳукумат, шаҳрвандон ва бахши хусусиро таъмин намудаанд. Пешниҳод гардидааст, ки ҳукумати рақамӣ воситаи муосири идоракунии давлатӣ мебошад, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, махсусан интернет, равандҳои идоракуниро самаранок, шаффоф ва дастрас месозад.

Калидвожаҳо: ҳукумати, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, идоракунии давлатӣ, самаранокӣ, қарорҳои идоракунии.

Ҳукумати рақамӣ як низоми идоракунии давлатӣ мебошад, ки истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) барои такмил додани хизматрасониҳо, равандҳои идоракунии ва иртибот бо шаҳрвандон, бахши хусусӣ ва дигар ниҳодҳоро дар назар дорад. Ин равиш ҳадаф дорад, ки равандҳои идоракуниро самараноктар гардонад, харочотро коҳиш диҳад ва шаффофиятро дар ҳама сатҳҳои идоракунии давлатӣ таъмин намояд. Ба таври илмӣ, ҳукумати рақамӣ ҳамчун платформае баррасӣ мешавад, ки дар он технологияҳои инноватсионӣ, монанди зехни сунъӣ, blockchain, маълумотҳои бузург ва интернетӣ ашё (IoT) истифода мешаванд, то равандҳои анъанавии идоракуниро тағйир диҳанд. Дар ин система, маълумотҳо ҳамчун захираи стратегӣ хизмат мекунанд, ки тавассути таҳлил ва коркарди он сиёсатҳои давлатӣ беҳтару самараноктар мегарданд. Ҳукумати рақамӣ на танҳо воситаи идоракунии, балки муҳаррики пешбарандаи рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Ҳангоми рақамизатии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ тавассути методи платформи рақамӣ, низоми иқтисодию иҷтимоии давлат мисли инқилобҳои саноатии қаблӣ ба пайомадҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва геосиёсии назаррас рӯ ба рӯ мешаванд [1, 33].

Муҳимияти ҳукумати рақамӣ (ҳукумати электронӣ) дар ҷаҳони муосир – ин баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ, таъмини шаффофият ва дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои давлатӣ инъикос меёбад. Бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, давлатҳо метавонанд равандҳои қабули қарор, идоракунии захираҳо ва ҳамкориҳои байни шаҳрвандон ва ҳукуматро соддатар ва тезтар намоянд. Ин равиш на танҳо харочотро коҳиш медиҳад, балки эътимоди мардумро ба идоракунии давлатӣ баланд мебарад ва ба рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Gartner В. таъкид мекунад, ки ҳукумати рақамӣ як эволютсияи табиӣи идоракунии давлатӣ мебошад, ки дар он маълумот ва технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани арзиши хизматрасониҳо истифода мешаванд. Ба ақидаи онҳо, ҳукумати рақамӣ на танҳо воситаи идоракунии, балки муҳаррики асосии рушди инноватсионӣ дар идоракунии давлатӣ мебошад [3].

Тауро Нортон ҳукумати рақамиро ҳамчун "трансформатсияи куллии муносибати байни ҳукумат ва шаҳрвандон" тавсиф мекунад. Ба ақидаи ӯ, ҳукумати рақамӣ дар рушди шаффофият, масъулиятнокӣ ва фароҳам овардани фазои рақамӣ барои шаҳрвандон нақши калидӣ мебозад. ӯ инчунин таъкид мекунад, ки татбиқи самаранокии ҳукумати рақамӣ ниёз ба қонунгузориҳои устувор ва сиёсати мувофиқ дорад [4].

Чейн Фонтейн зикр мекунад, ки ҳукумати рақамӣ ҳамчун замина барои ҳамгироии технологияҳо, монанди зехни сунъӣ, маълумотҳои бузург ва blockchain хизмат мекунад. Ба ақидаи ӯ, он на танҳо равандҳои идоракуниро ҳудкор месозад, балки барои таҳкими эътимоди мардум ба давлат ва беҳтар кардани иртибот бо ҷомеа ро кӯмак мерасонад [2].

Ҳукумати электронӣ низомест, ки барои ташкили муоширати самаранокии ҷамъиятӣ ҳамаи муассисаву мақомоти расмӣро ғайрирасмӣро муттаҳид намуда, барои онҳо шароит фароҳам меоварад, то бо истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши санадҳои электронии байниидоравиро таъмин созанд. Ҳамчунин ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ хизмати иттилоотӣ пешниҳод шуда, арзу шикоятҳои онҳо баррасӣ карда мешавад [5].

Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амалисозии Стратегияи давлатии "Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон", ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 тасдиқ шудааст, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №468 тасдиқ шудааст, Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451 тасдиқ шудааст ва Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии ҚТ, ки бо Фармони Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 март соли 2006, № 1713 тасдиқ шудааст, таҳия гардидааст [6].

Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 тасдиқ шудааст.

Ин концепсия ҳамчун ҳуҷҷати стратегӣ самтҳои асосии ташаккули ҳукумати электронӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ ва беҳтар намудани дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои давлатӣ тавассути платформаҳои рақамиро муайян мекунад. Ҳадафи асосии он: самаранок гардонидани идоракунии давлатӣ, баланд бардоштани сатҳи шаффофият ва таъмини дастрасии баробар ба хизматрасониҳои давлатӣ мебошад.

Ин ҳуҷҷат заминаи аввалиндараҷа барои ташаккули равандҳои рақамисозии идоракунии давлатӣ дар Тоҷикистон гардид.

Мафҳуми ҳукумати рақамӣ ҳамчунин ҳамчун воситаи иртибот байни шаҳрвандон ва ҳукумат баррасӣ мегардад. Ин равиш шаҳрвандонро бо имконияти фаврӣ барои дастрасӣ ба маълумот ва хизматрасониҳои давлатӣ таъмин менамояд. Ҳукумати рақамӣ дар ин раванд меъёрҳои шаффофият, масъулиятнокӣ ва дастраскунӣ ба маълумотро риоя намуда, ба баланд бардоштани эътимоди мардум ба идоракунии давлатӣ мусоидат мекунад.

Ҳангоми омӯзиши ақидаҳои гуногуни олимон, мутахассисон ва коршиносони соҳа, ба хулосае омадем, ки ҳукумати рақамӣ (ё e-Government) ин истифодаи технологияҳои рақамӣ, махсусан интернет ва платформаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, такмил додани равандҳои идоракунӣ ва баланд бардоштани сатҳи шаффофият мебошад. Ҳукумати рақамӣ ба шаҳрвандон, соҳибкорон ва дигар сохторҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки ба воситаҳои рақамӣ бо мақомоти давлатӣ ҳамкорӣ кунанд.

Ҳукумати рақамӣ тамоми соҳаҳои идоракунии давлатӣ, монанди чамъоварии маълумот, қабули қарорҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ҳамкориҳои дохилиидоравиро фаро мегирад.

Асоси ташаккули ҳукумати электрониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил шудан ба мақсадҳои зерин ташкил медиҳад [7]:

- баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ бо истифодаи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (минбаъд ТИК);

- баланд бардоштани сатҳи сифат ва дастрас будани хизматҳои иҷтимоие, ки ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо расонида мешаванд;

- содда гардонидани қоидаҳо ва кам кардани мӯҳлатҳои расонидани хизматҳои иҷтимоӣ, инчунин кам кардани (қоҳиш додани) хароҷоти маъмурӣ, ки ба расонидани ин хизматҳо вобастагӣ доранд;

- баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ ба иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

- ташаккули системаи ягонаи таъбули иттилоотӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотии электронӣ ва пайваستшавии доимӣ ба система ва шабакаҳои маҳдуди баҳисобгирии алоқаи ҳамаи истифодабарандагон;

- ҳавасмандкунии иқтисодии истифода аз Интернет ва технологияҳои муосири технологӣ.

Ҳукумати рақамӣ нақши калидӣ дар такмили идоракунии давлатӣ мебозад, зеро он ба воситаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ равандҳои анъанавиро содда намуда, самаранокӣ, шаффофият ва иртиботи байни ҳукумат ва шаҳрвандонро беҳтар мекунад. Нақши ҳукумати рақамӣ дар идоракунии давлатӣ [7, с.39]:

1. Самаранокии идоракунӣ: Ҳукумати рақамӣ бо истифодаи системаҳои автоматизатсияшудаи идоракунӣ иҷрои вазифаҳои давлатӣ, монанди коркарди

хуччатҳо, пардохтҳо ва бақайдгирии маълумотҳо тезтар ва самараноктар мегардонад. Ин равиш хароҷоти идоракуниро коҳиш дода, вақтро барои шаҳрвандон сарфа мекунад.

2. Шаффофият ва муқовимат ба коррупсия: Бо ҷорӣ намудани платформаҳои рақамӣ, монанди порталҳои ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ, шаҳрвандон метавонанд раванди хизматрасониҳоро пайгирӣ намоянд. Ин шаффофият эътимоди мардумро ба ҳукумат зиёд намуда, фазои коррупсияро коҳиш медиҳад.

3. Дастрасӣ ба хизматрасониҳо: Шаҳрвандон метавонанд тавассути интернет, бе зарурати ҳузури ҷисмонӣ, аз хизматрасониҳои давлатӣ истифода баранд. Ин махсусан барои минтақаҳои дурдаст, ки дастрасӣ ба идораҳои давлатӣ маҳдуд аст, муҳим мебошад.

4. Баланд бардоштани иртиботи ҳукумат бо шаҳрвандон: Ҳукумати рақамӣ имконият медиҳад, ки иртибот байни ҳукумат ва шаҳрвандон тавассути воситаҳои рақамӣ, монанди шабакаҳои иҷтимоӣ ва порталҳои расмӣ, беҳтар гардад. Ин ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки дар равандҳои қабули қарорҳо иштирок намуда фикру мулоҳизаҳои худро пешниҳод намоянд.

5. Идоракунии маълумот ва таҳлил: Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки ҳукумат маълумоти бузургро ҷамъоварӣ, таҳлил ва истифода барад, барои он, ки қарорҳои беҳтар қабул намояд ва сиёсати давлатӣ самараноктар гардад.

Ҳукумати рақамӣ ва идоракунии анъанавӣ дар равиш, самаранокӣ ва технологияи истифодашаванда фарқ доранд. Дар идоракунии анъанавӣ равандҳои асосӣ тавассути хуччатҳои қоғазӣ, иштироки шахсии шаҳрвандон ва вохӯриҳои рӯ ба рӯ анҷом меёбанд, ки аксар вақт боиси сарфи зиёди вақт ва захираҳо мегардад. Дар муқоиса, ҳукумати рақамӣ аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ истифода мебарад, ки равандҳоро автоматӣ намуда, онҳоро дастрас ва самаранок месозад. Масалан, дар идоракунии анъанавӣ барои гирифтани маълумот ё хуччатҳо шаҳрванд бояд ба идора ҳозир шавад, дар ҳоле ки дар ҳукумати рақамӣ ин раванд тавассути порталҳои онлайнӣ анҷом дода мешавад.

Тибқи CMM (United Nations E-Government Development Index), давлатҳо бо сатҳи рушди ҳукумати рақамӣ баҳогузори мешаванд, ки се ҷанбаи асосиро дар бар мегирад: инфрасохтори технологӣ, сатҳи саводнокии рақамии аҳоли ва дастраскунии ба хизматрасониҳои давлатӣ. Дар соли 2024, кишварҳо ба мисли Дания, Кореяи Ҷанубӣ, Эстония, Сингапур ва Финляндия дар зинаҳои болоӣ қарор доранд. Ин давлатҳо на танҳо инфрасохтори мустаҳками рақамӣ доранд, балки хизматрасониҳои электронии ҳамҷоноба ва шаффофро ба шаҳрвандон пешниҳод менамоянд. Аз сӯи дигар, кишварҳои дар ҳоли рушд бо мушкилоти инфрасохторӣ ва норасоии саводнокии рақамӣ рӯбарӯ ҳастанд, ки онҳоро дар зинаҳои поёнии рейтинг ҷой медиҳад.

Дар зер давлатҳои пешрафта дар самти ҳукумати рақамӣ ва бартариҳои онҳо оварда шудааст:

1. Эстония яке аз намунаҳои пешрафта дар ҷорӣ намуани ҳукумати рақамӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин кишвар, шаҳрвандон метавонанд бо истифода аз ID-кorti рақамӣ хизматрасониҳои гуногуни давлатиро дастрас намоянд, аз ҷумла овоздиҳӣ дар интихобот, пардохти андозҳо ва сабти фаъолияти соҳибкорӣ. Инфрасохтори blockchain барои таъмини амнияти додаҳо истифода мешавад, ки шаффофият ва эътимодноӣ таъмин менамояд.

2. Сингапур низ дар рӯйхати пешсафони ҳукумати рақамӣ мебошад. Дар ин кишвар, тамоми хизматрасониҳои давлатӣ тавассути платформи MyGov муттаҳид шудаанд. Ҳукумат инчунин аз технологияҳои зехни сунъӣ барои таҳлили маълумот ва беҳтар намудани сиёсати давлатӣ истифода мекунад.

3. Кореяи Ҷанубӣ бо платформи Gov24 тамоми хизматрасониҳои худро рақамӣ намудааст. Ин платформа ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки бо як ҳисоби корбарӣ аз тамоми хизматрасониҳои давлатӣ истифода баранд.

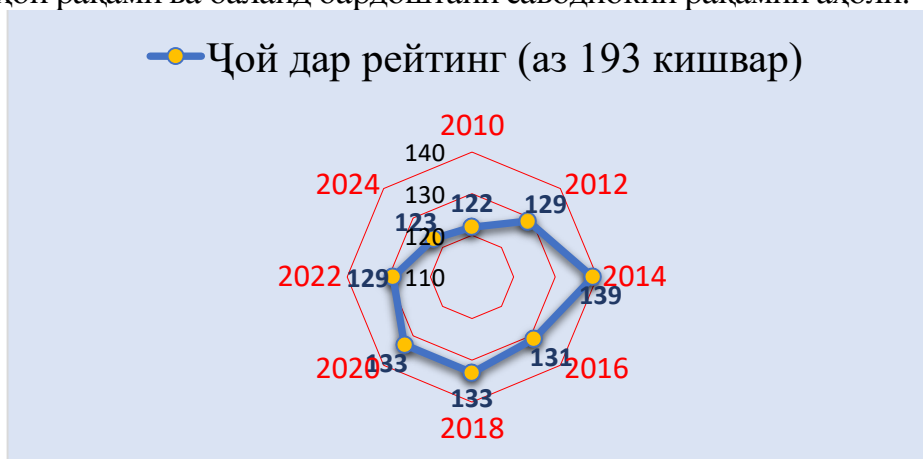
Мавқеъ ва рушди Тоҷикистон дар Индекси рушди ҳукумати электронӣ.

Муқоисавии рушди ҳукумати электронӣ дар солҳои 2010-2024

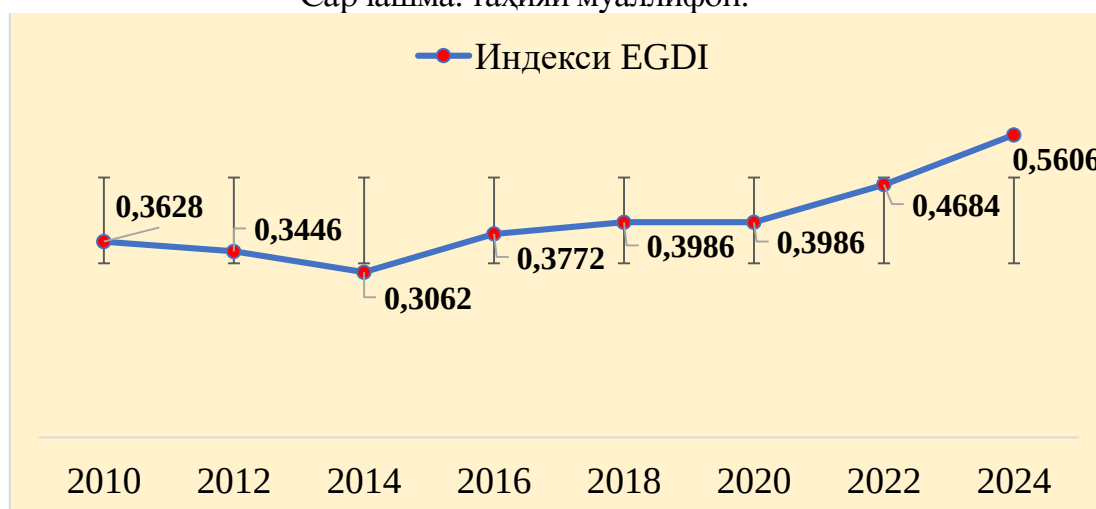
Сол	Ҷой дар рейтинг (аз 193 кишвар)	Индекси EGDI
2010	122	0.3628
2012	129	0.3446
2014	139	0.3062
2016	131	0.3772
2018	133	0.3986
2020	133	0.3986
2022	129	0.4684
2024	123	0.5606

Сарчашма: таҳияи муаллифон

- **Солҳои 2010–2014:** Пастравии нишондиҳандаҳо ва мавқеъ дар рейтинг ба назар мерасад. Сабабҳо метавонанд норасоии сармоягузорӣ дар инфрасохтори рақамӣ ва дастрасӣ ба технологияҳо бошанд.
- **Солҳои 2016–2020:** Пойдории мавқеъ дар рейтинг ва афзоиши тадриҷии индекс. Пешрафт дар фароҳам намуани хизматрасониҳои давлатӣ тавассути Интернет.
- **Солҳои 2022–2024:** Пешравии намоён дар индекс ва беҳбуди мавқеъ дар рейтинг. Инъикоси қоркарди стратегияи беҳтар намудани ҳукумати электронӣ, аз ҷумла тақмили хизматрасониҳои рақамӣ ва баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли.

Расми 1. Динамикаи қиёси рушди ҳукумати электронӣ дар солҳои 2010 – 2024.
Сарчашма: таҳияи муаллифон.

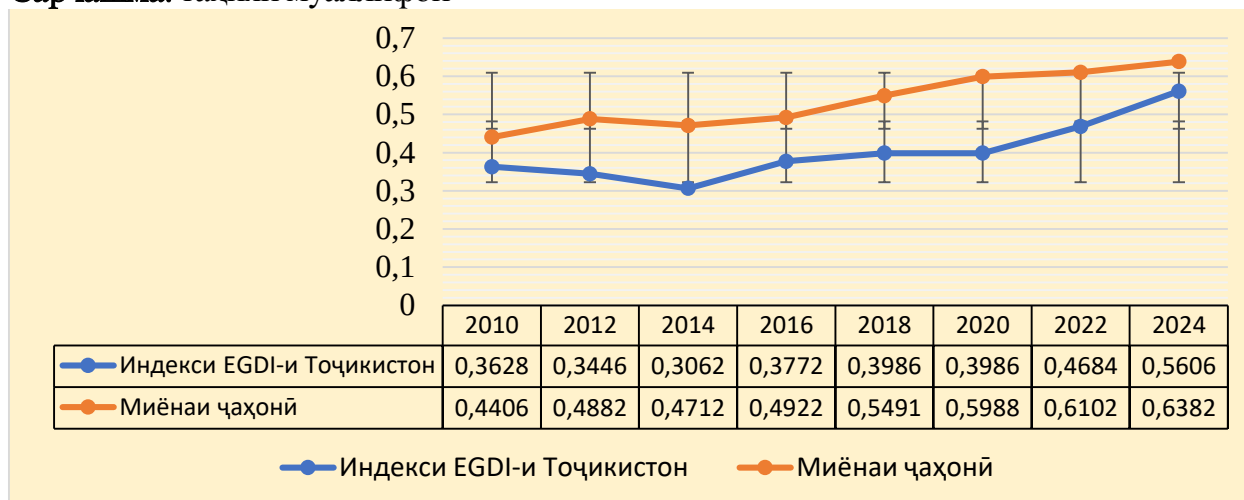

Расми 2. Графикаи рушди индекси ҳукумати электронӣ дар солҳои 2010 – 2024.
Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Муқоисаи индекси EGDI-и Тоҷикистон бо миёнаи ҷаҳонӣ

Сол	Индекси EGDI-и Тоҷикистон	Миёнаи ҷаҳонӣ
2010	0.3628	0.4406
2012	0.3446	0.4882
2014	0.3062	0.4712
2016	0.3772	0.4922
2018	0.3986	0.5491
2020	0.3986	0.5988
2022	0.4684	0.6102
2024	0.5606	0.6382

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Расми 3. Графикаи муқоисаи индекси EGDI-и Тоҷикистон бо миёнаи ҷаҳонӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Ҳангоми қиёси индекси EGDI-и Тоҷикистон бо миёнаи ҷаҳонӣ зерин муайян карда шуд: Динамикаи мусбат- аз соли 2014 то соли 2024 индекс бо суръати хуб боло меравад, ки нишондиҳандаи коркарди сиёсатҳои самараноки рақамисозии ҳукумат мебошад; тафовут бо миёнаи ҷаҳонӣ - ҳарчанд пешравиҳо ҳастанд, индекс Тоҷикистон ҳанӯз аз миёнаи ҷаҳонӣ пасттар аст, ки ба тақмили инфрасохтор ва барномаҳои таълимӣ ниёз дорад; имкониятҳои рушди минбаъда - афзоиши сармоягузорӣ ба инфрасохтори Интернет, беҳтар намудани дастрасии хизматрасониҳои рақамӣ ба аҳолии деҳот ва баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамӣ.

Ҳукумати рақамӣ ба рушди иҷтимоӣ таъсири мусбат расонида, дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои давлатӣ, маълумот ва иртиботро соддатар мекунад. Бо ҷорӣ шудани платформаҳои рақамӣ, шаҳрвандон метавонанд бе сарфи вақти зиёд дар равандҳои идоракунии давлатӣ ширкат варзанд, ки ин ба беҳтар шудани эътимоди ҷомеа ба давлат мусоидат мекунад. Илова бар ин, татбиқи ҳукумати рақамӣ ба баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамӣ дар байни аҳолии мусоидат менамояд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ як унсур муҳими рушди иҷтимоӣ махсуб мешавад. Дар минтақаҳои дурдаст, ки дастрасӣ ба хизматрасониҳои анъанавии давлатӣ маҳдуд аст, ҳукумати рақамӣ имкон медиҳад, ки шаҳрвандон аз хизматрасониҳо бе мушкилот баҳра баранд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, ҳукумати рақамӣ хароҷоти идоракуниро коҳиш медиҳад, зеро равандҳои анъанавӣ, ки аксар вақт қимат ва вақтгалаб буданд, тавассути автоматикунӣ ва рақамикунонӣ содда мегарданд. Ин равиш ба сарфаи захираҳо ва самаранокии бештар дар истифодаи бучети давлатӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, шаффофият ва назорати беҳтари равандҳои молиявӣ ба пешгирии коррупсия ва беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Ҳукумати рақамӣ инчунин имкониятҳои

нави тичорати ро барои бахши хусусӣ фароҳам оварда, шароити мусоид барои рушди иқтисоди рақамиро ба вуҷуд меорад.

Хулоса, ҳукумати рақамӣ воситаи муосири идоракунии давлатӣ мебошад, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, махсусан интернет, равандҳои идоракунии самаранок, шаффоф ва дастрас месозад. Он ба давлатҳо имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои худро ба таври рақамӣ пешниҳод намуда, рабобити байни ҳукумат, шаҳрвандон ва бахши хусусиро беҳтар намояд. Дар муқоиса бо идоракунии анъанавӣ, ҳукумати рақамӣ равандҳоро тезтар, дастрастар ва ба коррупсия муқовиматнок мегардонад. Намунаҳои пешрафта аз кишварҳои чун Эстония, Сингапур ва Ҷопон Ҷанубӣ нишон медиҳанд, ки сармоягузори ба инфрасохтор ва саводнокии рақамӣ асоси муваффақияти ҳукумати рақамист. Ин равиш дар рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани эътимоди мардум ба давлат ва тақмили хизматрасониҳо нақши муҳим мебозад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р. Р. Цифровизация государственного управления Республики Таджикистан в условиях глобальных экономических отношений / Р. Р. Ахмадов, Р. Т. Авлиекулов, А. Хабибуллозода // Цивилизационная стратегия лидерства в XXI веке: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 20 февраля 2024 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 33-41. – EDN KJJFCR.
2. Fontaine J. The Role of Technology in Digital Governance. Oxford University Press - 2018 [electronic resource]. – URL: <https://www.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.1080/0810920110072171>.
3. Gartner B. Digital Government Is a Journey Toward Digital Business [electronic resource]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/362467584_Digital_Government_Evolution_and_Maturity_Models_A_Review (access date: 10.10.24).
4. Norton T. Digital Government: A Transformation of Public Services. Cambridge University Press-2016 [electronic resource]. – URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2016/07/digital-government-strategies-for-transforming-public-services-in-the-welfare-areas_b4c29161/0d2eff45-en.pdf (access date: 16.12.24).
5. Зарангези Латиф. Ҳукумати электронӣ. Дар Тоҷикистон Маркази рақамикунонии соҳаи роҳу нақлиёт ба фаъолият оғоз мекунад [Захираи электронӣ]. – Рӯзи вурӯд: <https://khovar.tj/2023/02/ukumati-elektron-dar-to-ikiston-markazi-ramikunonii-so-ai-ro-u-na-liyot-ba-faoliyat-o-oz-mekunad/> (санаи муруҷиат: 23.10.24)
6. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643. – Душанбе, 2011. – 16с. – С.2.
7. Курбонов М.А. Особенности использования информационных ресурсов в обеспечении развития предпринимательских структур: Монография. – Душанбе: МД АМ СБРСК-Хонаи китоб, 2020. – 156с. ISBN 978-99975-378-3-6. – С.84.

НАУЧНАЯ СУЩНОСТЬ ЦИФРОВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

ГАДОЕВ АБДУРАШИД ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Таджикистан. г. Душанбе. Борбад, 48/5.
Тел: 934667466. E-mail: rashid.tj@mail.ru

ХАБИБУЛОЗОДА АЛИШЕР ДЖАМШЕД

магистрант 2 курса государственного управления Таджикского национального университета. 734055, Таджикистан. г. Душанбе. Тел.: (+992) 987 60 37 37. E-mail: Habibullozodaa@mail.ru

В статье рассматриваются организационные и институциональные аспекты цифрового правительства с учетом мнения представителей различных экономических школ. Научно-практические особенности формирования цифрового правительства основаны на изменении структуры элементов рынка, а также изменении современных моделей экономического и социального развития. Сделан вывод, что все развитые страны мира предоставили свои услуги в цифровом формате через цифровое правительство и обеспечили связь между правительством, гражданами и частным сектором. Предлагается, что цифровое правительство – это современное средство государственного управления, которое делает процессы управления эффективными, прозрачными и доступными с использованием информационно-коммуникационных технологий, особенно Интернета.

Ключевые слова: государство, цифровая экономика, цифровые технологии, государственное управление, эффективность, управленческие решения.

SCIENTIFIC ESSENCE OF DIGITAL GOVERNMENT AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS

GADOEV ABDURASHID FAIZULLOEVIICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of information technologies and digital economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Tajikistan. Sh. Dushanbe, h. Borbad, 48/5. Tel: 934667466. E-mail: rashid.tj@mail.ru

HABIBULOZODA ALISHER JAMSHED

master's student of the 2nd year of public administration at the National University of Tajikistan. Phone: (+992) 987 60 37 37. E-mail: Habibullozodaa@mail.ru

The article discusses the organizational and institutional aspects of the digital government, taking into account the opinions of representatives of various economic schools. The scientific and practical features of establishing a digital government are based on the changes in the structure of market elements, as well as changes in modern models of economic and social development. It has been concluded that all the developed countries of the world have provided their services digitally through the digital government and ensured the relationship between the government, citizens and the private sector. It is proposed that the digital government is a modern means of state management, which makes

management processes efficient, transparent and accessible with the use of information and communication technologies, especially the Internet.

Keywords: government, digital economy, digital technologies, public administration, efficiency, management decisions.

НАЗАРИЯҶО ВА РАВИШҶОИ АСОСӢ ОИД БА ОМУӢЗИШИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ

БИГОВА ФАРАНГИЗ ОЛИМҶОНОВНА

докторанти Ph.D-и кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: f.bigova@moliya.tj
Телефон: (+992) 988-66-13-13.

Дар мақола масоили назариявӣ ва равишҳои асосӣ оид ба омӯзиши низоми молиявӣ баррасӣ гардидааст. Масоили нақши низоми молиявӣ дар ҳоҷагии ҷамъиятӣ ҳамеша яке аз ҷойҳои намоёнро дар таҳқиқотҳои иқтисодӣ ишғол намуда, вале оид ба моҳияти низоми молиявӣ ягон нуқтаи назари ягона ҳосил нагардида буд. Аз ин рӯ, мафҳумҳои назариявии моҳияти низоми молиявӣ, ки дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи илми молия ташаккул ёфтаанд, таҳқиқ ва ҳулосабарорӣ гардидаанд. Нишон дода шудааст, ки хусусиятҳои таъсиси равишҳои асосӣ нисбат ба фаҳмиши моҳияти низоми молиявӣ бо махсусиятҳои ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқотӣ, таҳаввулотҳои низомҳои молиявӣ дар ҷараёни тараққиёти ҷамъиятӣ, бо тафовутҳои ҳосил таърихию кишварии онҳо алоқамандӣ доранд. Равишҳои асосӣ оид ба мафҳуми “низоми молиявӣ” ҷудо карда шудаанд.

Калидвожаҳо: низом, молия, низоми молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ, воситаҳои молиявӣ, ниҳодҳои иқтисодӣ, низоми миллии молиявӣ.

Марҳилаи муосири навсозии низоми иқтисодӣ, ки бо гузариш аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ алоқамандӣ дорад, фарроҳ ва амиқсозии афкорро оид ба низоми молиявӣ ва ниҳодҳое, ки ба ҷаъолияти он таъсир мерасонанд, тақозо месозад. Ба ибораи дигар, низоми молиявӣ дар давраи иқтисодиёти нақшавӣ дорои ҷунин сохтори институтсионалие буд, ки талаботҳои танҳо дар замони мавҷудияти худ қонеъ намуда, вале бо гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ниҳодҳои нава рӯи қор меоянд, ки низоми молиявиро ба шароити зурурӣ мутобик мегардонанд.

Дар адабиёти илмӣ муосир мафҳуми низоми молиявиро метавон бештар аз нуқтаи назари институтсионалӣ дучор гардид, ки таркиби унсурҳои он дорои хусусиятҳои ғайри мустаъмал (архаичные черты) мебошанд, ки дар замони иқтисодиёти фармонравоию-маъмурӣ истифода мегардиданд. Маҳз омили баёнгардида муаллифро водор намудааст, ки ба таҳқиқи шарҳи категорияи “низоми молиявӣ” аз нуқтаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ пардозад, ки моҳияти мафҳуми зеринро дар низомҳои иқтисодии давраи гузариш ва бозорӣ ошқор сохтаанд.

Омӯзиши адабиёти илмӣ ва таълимӣ муайян намуд, ки барои шарҳ додани мафҳуми “низоми молиявӣ” равишҳои гуногун мавҷуданд. То андозае, ин бо он алоқамандӣ дорад, ки мафҳуми ибтидоии «низом» дорои мазмуну тобишҳои зиёд мебошад. Дар луғати забони русӣ, таҳти муаллифии С.И. Ожегова таҳти мафҳуми низом - “ҳам «шакли таъсиси ҷизе», ва ҳам «маҷмӯи ташкилотҳое, ки аз рӯи вазифаҳои худ мушобех, ё муассисаҳое, ки аз ҷиҳати ташкилӣ дар як шакли мукамал муттаҳид гардида, ё шакли сохти ҷамъиятӣ» ва ғ.ра фаҳмида мешавад” [1, с.525].

Вале, нахуст зарур мешуморем, ки қабл аз шарҳи вожаи «низомии молиявӣ», ба шарҳи мазмуни вожаи «молия» пардозем.

Ҳамин тавр, вожаи “молия”, ки таҳкурсии мафҳуми “низомии молиявӣ”-ро ташкил медиҳад, одатан ҳамчун шакли пулии сармоя, воситаҳои пулӣ ё пешниҳоди воситаҳои пулӣ баррасӣ мешавад [2, с.263]. Дар курсҳои асосӣ аз фанни молия қайд карда мешавад, ки «молия (finance) – ин илм дар бораи он, ки одамон чи тавр хароҷотҳо ва даромадҳои захираҳои пулии норасоро дар тӯли муддати муайян идора мекунанд мебошад.

Дар луғати Оксфорд молия ҳамчун «сармояе шарҳ дода мешавад, ки дар ягон лоиҳа иштирок менамояд; пеш аз ҳама сармояе, ки барои оғози тичорати нав бояд ба даст оварда шавад» [3, с.321]; дар луғати American Heritage – ҳамчун «илми идоракунии пул ва дигар дороиҳо; идоракунии пулҳо, ғаъолияти бонкӣ, сармоягузориҳо ва қарзҳо; захираҳои пулӣ; фондҳо, тақсимнамоии фондҳо ва сармоя» маънидод карда мешавад [4, с.125].

Муттаносибан, шарҳи низомии молиявӣ дар адабиёти илмию таълимии Ғарб ба маҷмӯи муассисаҳои ташбеҳ дода мешавад, ки бо назардошти арзёбии дороиҳо ва идоракунии хавфҳо воситаҳои пулиро ҷамъоварӣ ва пешниҳод намуда, бо ин васила иҷрои қарорҳои молиявиро таъмин месозанд маънидод карда мешавад (ҷадвали 1).

Ҳамин тариқ, Р. Голдсмит низомии молиявиро ҳамчун маҷмӯи воситаҳои молиявӣ, бозорҳо ва ниҳодҳо [5, с.456], Ч. Ван Хорн – ҳамчун силсилаи муассисаҳо ва бозорҳо, ки хизматрасониҳои худро ба ҳукумат, фирмаҳо ва шахрвандон пешниҳод месозанд [6, с.345], Н.Г. Мэнкю – ҳамчун маҷмӯи ниҳодҳои иқтисодие, ки барои интиқол додани захираҳои шахсоне, ки меҳонанд пасандоз кунанд, барои онҳое, ки ба маблағҳои қарзӣ дар шакли сармоягузорӣ ниёз доранд кӯмак мерасонанд [7, с.548], Ч. Тобин – ҳамчун созишномаҳои муайяни институтсионалие, ки табилии пасандозҳоро ба сармоягузориҳо амалӣ намуда, захираҳоро миёни истифодабарандагони алтернативӣ дар доираи бахши саноат тақсим менамоянд маънидод месозад [8, с.245].

Ҷадвали 1.

Шарҳи асосии мафҳуми “низомии молиявӣ” аз ҷониби олимони хориҷӣ

МУАЛЛИФОН	МАФҲУМ
Роберт Мертон	"Низомии молиявӣ — ин шабакаи ниҳодҳои мебошад, ки азнавтасимнамоии захираҳоро миёни пасандозгузoron ва қарзгирандагон таъмин намуда, ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд"[9, с.5].
Мервин Кинг	"Низомии молиявии мамлакат — ин механизм, ки суботи муомилоти пулиро таъмин намуда, шароитҳоро барои сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ фароҳам меорад"[10, с.46].
Йозеф Шумпетер	"Низомии молиявӣ — ин маҷмӯи ниҳодҳои мебошад, ки ҷараёнҳои пулиро идора намуда, бозоргиро таъмин намуда, хавфҳоро барои иқтисодиёт коҳиш медиҳанд"[11, с.103].
Сергей Глазьев	"Низомии молиявии мамлакат — ин воситаест, ки ба ҷамъоварӣ ва тақсим намудани захираҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои иҷтимоию-иқтисодӣ имкон фароҳам меорад"[12, с.57].
Томас Пикетти	"Низомии молиявӣ — ин инфрасохторест, ки ҳамкориро миёни бозорҳои сармоя, бонкҳо ва давлат барои нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ таъмин менамояд"[13, с.212].

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маводи омӯхташуда.

Дар ҳамин мазмун истилоҳи «низомии молиявӣ» дар таҷрибаи молиявии ғарбӣ, нашриётҳои оморӣ ва таҳлилий истифода карда мешавад. Аз ҷумла, ба ақидаи муттаҳассисони Ҳазинаи байналхалқии асёр, «низомии молиявӣ аз воҳидҳо ва бозорҳои институтсионалӣ иборат мебошад, ки одатан бо роҳҳои мураккаб барои ҷамъоварии маблағ барои сармоягузорӣ ва таъмини маблағ, аз ҷумла барои низомҳои пардохтӣ,

барои маблағгузори фаъолияти тиҷоратӣ ҳамкорӣ мекунад» маънидод карда шудааст[14, с.52].

Ҳамин тариқ, дар адабиёти хориҷии иқтисодӣ дар шарҳи мафҳуми низоми молиявӣ афзалият ба равиши институтсионалӣ (институтсионалӣ-бозорӣ) дода шудааст.

Аз нуктаи назари категорияҳои иқтисодӣ, низоми молиявиро ҳамчун соҳаи муносибатҳои пулӣ дар давлат, ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои молиявӣ, ки ҳангоми ташаккулёбӣ ва истифодабарии даромадҳои пулии ибтидоӣ, ҳосилавӣ ва ниҳой ба вучуд меоянд, муайян месозанд. Дар ин маврид, низоми молиявӣ аз дидгоҳи аломатҳои таркибии он ҳамчун категорияи иқтисодӣ, ки намуди муайяни муносибатҳои иқтисодиро ифода месозанд, баррасӣ мегардад.

Аз нуктаи назари равиши сохторӣ-функсионалӣ низоми молиявӣ ҳамчун маҷмӯи соҳаҳо ва сатҳҳои муносибатҳои молиявӣ муайян карда мешавад. Дар ин ҷо, заминаи шарҳи низоми молиявиро принсипи мавҷудияти соҳаҳо ва сатҳҳои гуногуни функсионалии муносибатҳои мушаххаси молиявӣ ташкил медиҳанд, ки бо хусусиятҳои дар ташаккулдиҳӣ ва истифодаи фондҳои воситаҳои пулӣ, иштироки гуногуни субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар ташаккул, тақсимот ва аз нав тақсимои маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ташаккул ва истифодаи даромадҳои пулӣ, пасандозҳо ва даромадҳо муайян карда мешавад. Чунин мавқеъ пеш аз ҳама ба муаллифоне хос аст, ки ҷонибдори қатъии концепсияи тақсимоии молия мебошанд.

Равиши дигаре, ки дар адабиёти иқтисодии ватанӣ мавҷуд аст, концепсияи такрористехсолии молияро нисбат ба таҳлили низоми молиявӣ инъикос менамояд. Аз ин мавқеъ, низоми молиявӣ ҳамчун шакли таъсиси муносибатҳои пулӣ миёни ҳамаи субъектҳои раванди такрористехсолӣ оид ба тақсимнамоӣ ва аз нав тақсимнамоии маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятӣ шарҳ дода мешавад.

Дар баъзе нашрияҳо чунин тавзеҳ дода мешавад, ки низоми молиявиро метавон аз нуктаи назари вазифаҳо ва ниҳодҳо баррасӣ намуд.

Аз нуктаи назари функсионалӣ низоми молиявӣ – ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои пулӣ дар мамлакат, аз нуктаи назари институтсионалӣ бошад – ҳамчун маҷмӯи муассисаҳои молиявӣ (банкҳо, биржаҳо ва ғ.ра.) маънидод карда мешавад.

Тибқи ақидаи Полтораднева Н.П. ва Завялова Д.А., низоми миллии молиявӣ тавассути маҷмӯи унсурҳои он баррасӣ карда мешавад, аз ҷумла: зернизомҳо, бозорҳо, воситаҳо ва субъектҳо [15, с.24].

Ба ғайр аз равишҳои баррасигардида мавқеъи олимоне, ки зарурияти ҷудо кардани мафҳумҳои “низоми молия” ва “низоми молиявӣ”-ро асоснок месозанд, таъкид намудан лозим аст [16, с.327].

Дар ин ҷо, мафҳуми дуҷумла нисбат ба мафҳуми якҷумла васеътар маънидод карда мешавад: ҷунончи агар низоми молия тибқи мавқеъи зикршуда гурӯҳҳои алоҳидаи муносибатҳои молиявиро дар бар гирад, ки аз рӯи шакли ҳуқуқӣ ва таркиби сифатии захираҳои молиявӣ тафовут намоёнд, он гоҳ низоми молиявӣ ҳам низоми молия ва ҳам дигар унсурҳои сохторӣ – принципҳои ташкилӣ ва мақомоти идоракунии молиявиро фаро мегирад. Чунин гузориши масъала, пеш аз ҳама бо фаҳмиши мушаххаси истилоҳи «низом» вобаста аст, ки аз ҳошияи мушаххас, соҳаи дониш ва ҳадафҳои тадқиқот вобаста аст.

Ҳамин тариқ, бо назардошти гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, низоми молиявиро ҳамчун шакли ташкили муносибатҳои пулӣ миёни ҳамаи субъектҳои раванди такрористехсолӣ, ки аз рӯи вазифаҳои он якхела буда, бо ташаккул ва истифодаи фондҳои воситаҳои пулӣ дар раванди тақсимот ва азнавтасимкунии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади умумии дар ихтиёр буда, аз ҷониби муассисаҳои дахлдор идора карда мешавад, маънидод намудан қобили қабул мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1985. С.624.
2. A Dictionary of Finance and Banking. Edited by J. Law and J. Smullen. Oxford University, 2008.
3. Бизнес. Оксфордский толковый словарь. М.: Прогресс-Академия, РГГУ, 1995
4. The American Heritage Dictionary: Eds. Houghton Mifflin: Books, 2010.
5. Goldsmith R. Financial Structure and Development. Yale University Press, 1969, 592 p.
6. Ван Хорн Дж. Основы управления финансами: пер. с англ. / под ред. И.И. Елисеевой. М.: Финансы и статистика, 1996. 527 с.
7. Мэнкью Н., Тэйлор М. Экономикс. 2-е изд. СПб: Питер, 2006. 656 с.
8. Tobin J., Golub S. Money, Credit, and Capital. Boston, McGraw-Hill, 1998, 384 p.
9. Merton, R.C. "Financial Innovation and Economic Performance" (1992). Journal of Applied Corporate Finance. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/3665798> (Санай мурочиат: 01.02.2025). С. 12–15.
10. King, M. "The End of Alchemy: Money, Banking, and the Future of the Global Economy" (2016). W.W. Norton & Company. URL: <https://www.amazon.com/End-Alchemy-Banking-Future-Economy/dp/0393353574> (Санай мурочиат: 01.02.2025). С. 45–47.
11. Schumpeter, J.A. "Capitalism, Socialism and Democracy" (1942). Harper & Brothers. URL: <https://www.harpercollins.com/products/capitalism-socialism-and-democracy-joseph-a-schumpeter> (Санай мурочиат: 01.02.2025). С. 102–105.
12. Глазьев, С.Ю. "Теория долгосрочного технико-экономического развития" (1993). М.: Владар. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=12345678> (Санай мурочиат: 01.02.2025). С. 56–58.
13. Piketty, T. "Capital in the Twenty-First Century" (2013). Harvard University Press. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674430006> (Санай мурочиат: 01.02.2025). С. 210–213.
14. IMF, 2004, Compilation Guide on Financial Soundness Indicators, IMF, Washington DC, para. 2.2.
15. Poltoradneva N. P., Zavyalova D. A. (2019) Modern structure of national financial system in context of financial security of the state. Finance and credit, vol. 25, no. 3.
16. Шевчун В.И., Демидов С.Р. Развитие финансовой системы как основное условие устойчивого функционирования финансов организаций // Аудит и финансовый анализ. 2012. № 4. С. 323–329.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ И ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

БИГОВА ФАРАНГИЗ ОЛИМДЖОНОВНА

докторант Ph.D кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки-17. E-mail: f.bigova@moliya.tj.
Тел: (+992) 988-66-13-13.

В статье рассматриваются основные теории и подходы к изучению финансовой системы. Проблема роли финансовой системы в общественном хозяйстве всегда занимала одно из центральных место в экономических исследованиях, однако в вопросе о сущности финансовой системы не было достигнуто единство взглядов. В связи с этим были исследованы и обобщены теоретические представления о сущности финансовой системы, сформировавшиеся на разных этапах развития финансовой науки. Показано, что особенности формирования основных подходов к пониманию сущности финансовой системы связаны со спецификой целей и задач исследования, эволюцией финансовых систем в процессе общественного развития, их конкретными историческими и национальными отличиями. Изложены основные подходы к понятию «финансовой системы».

Ключевые слова: система, финансы, финансовая система, финансовые отношения, финансовые инструменты, экономические институты, национальная финансовая система.

MAIN THEORIES AND APPROACHES TO THE STUDY OF THE FINANCIAL SYSTEM

BIGOVA FARANGIZ OLIMJONOVNA

Ph.D. student of the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. E-mail: f.bigova@moliya.tj.
Tel: (+992) 988-66-13-13.

The article considers the main theories and approaches to the study of the financial system. The problem of the role of the financial system in the public economy has always occupied one of the central places in economic research, but the unity of views has not been achieved in the issue of the essence of the financial system. In this regard, the theoretical ideas about the essence of the financial system, formed at different stages of development of financial science, have been studied and generalized. It is shown that the peculiarities of the formation of the main approaches to understanding the essence of the financial system are related to the specificity of the goals and objectives of the study, the evolution of financial systems in the process of social development, their specific historical and national differences. The main approaches to the concept of “financial system” are outlined.

Key words: system, finance, financial system, financial system, financial relations, financial instruments, economic institutions, national financial system.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫЙ СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЕМ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА

ШОДИЕВ Дж.Р.

кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демография Национальной Академии наук Таджикистан. Тел: (+992) 918-81-34-17 E-mail: shodiev_j@mail.ru;

ТАЛБАКОВА МУНИРА

магистрант Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистан. Тел: (+992) 918-81-34-17 E-mail: shodiev_j@mail.ru;

В статье рассматривается развития въездного туризма в Таджикистане. Въездного туризм представляет огромный интерес, как перспективная отрасль экономики, способная развить страну, вклад данного сектора в ВВП растет с каждым годом. Определено, что въездной туризм влияет на решение основных социально-экономических проблем села, в том числе: занятости сельского населения, благоустройства инфраструктуры сел, роста доходов и жизненного уровня сельских жителей.

Ключевые слова: Въездного туризм, экономики, развития, перспектива, международный туризм, экологический туризм и туристический кластер.

Туристическая отрасль Таджикистан представляет огромный интерес, как перспективная отрасль экономики, способная развить страну. Вклад данного сектора в ВВП растет с каждым годом.

В настоящее время в республике туризм приобретает качественно новый характер, как высокорентабельная отрасль национальной экономики. Президент Республики Таджикистан, Правительство и ученые – республики придают большое значение развитию туризма, как одного из основных приоритетов в перспективном развитии экономики Таджикистана.

Объявление 2018 года Годом развития туризма и народных ремесел дало серьезный импульс осознанию важности этой сферы в социально-экономической жизни народа, а число туристов, посетивших Таджикистан в 2018 году, по сравнению с 2017 годом увеличилось в 2,5 раза, однако, чтобы в полной мере достигнуть намеченных целей, одного года мало. С целью придания ускорения решению упомянутых вопросов и с учетом необходимости развития сельской инфраструктуры, Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 декабря 2019 года предложил продлить вышеупомянутую инициативу и на 2019-2021 годы объявить: «Годами развития села, туризма и народных ремесел»[1].

«...Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 декабря 2022 года отмечено: «...В последние годы особое внимание Правительства страны к сфере туризма позволило наряду с увеличением числа туристов, также увеличить и количество отечественных туристических компаний. За последние 5 лет нашу страну посетили более 3,9 миллиона туристов, в том числе в 2022 году – 1 миллион туристов.

За этот период для их обслуживания было построено и сдано в эксплуатацию свыше 600 объектов, только в 2022 году – свыше 100 объектов туристической инфраструктуры. Напоминаю, что с целью большего привлечения туристов и иностранных инвестиций

Таджикистан с 1 января 2022 года в одностороннем порядке внедрил для граждан 52 стран меры по безвизовому въезду, и необходимо эффективно использовать этот процесс.

Также с этой целью для граждан 126 стран внедрено предложение визы Республики Таджикистан в упрощённом порядке» [2]

«...В 2018-2023 годах для развития сферы туризма и народных ремёсел были реализованы четыре государственных инвестиционных проекта на сумму 330 млн. сомони, кроме того, субъектам сферы со стороны банковской системы страны выделено более 300 млн. сомони льготных кредитов.

За этот период было создано 1450 туристических объектов, а в 2023 году число туристов достигло 1 млн 200 тысяч человек.

С целью эффективного налаживания работ в сфере туризма и их строгого контроля, необходимо создать под руководством заместителя Премьер-министра страны с включением одного из заместителей председателей областей, городов и районов стабильную компетентную рабочую группу. Рабочей группе ежеквартально необходимо представлять Правительству страны отчет о проделанной работе.

В 2023 году 15 таджикских историко-культурных памятников были внесены в Реестр материальной и нематериальной культуры ЮНЕСКО, что привело к повышению престижа древней культуры таджикского народа среди человеческого общества.

С целью расширения реконструкции, восстановления и охраны исторических и культурных памятников, а также развития туризма в этом направлении предлагаю создать при Правительстве страны отдельную структуру – Агентство по охране историко-культурного наследия...».[3]

Прежде всего отметим очень важный пункт об уникальном потенциале туризма нашей страны, который был приведен в Национальной стратегии развития РТ до 2030 года и в частности было отмечено, что «...богатое историко-культурное наследие Таджикистана, его уникальная природа с неповторимыми озёрами, редкими животными и растениями, а также высокие горы являются важными условиями развития сферы туризма и увеличения вклада этой отрасли в валовый внутренний продукт (ВВП) страны.[4, с.9]. Для этого, необходимо реализовать комплексную государственную программу развития туризма в регионах Таджикистана. «...Вклад туризма в ВВП бесспорно, может быть достигнут 10 -15%». [5, с. 55-65]

Учитывая важность туризма, правительством республики была принята концепция развития туризма на 2019-2029 годы. Также был принят программа развития туризм на 2021-2025 год. Важнейшим этапом в развитии туристского сектора является принятие в 2018 году Стратегии развития туризма в Республике Таджикистан до 2030 года.

В результате реализации стратегических программ развития туризма в республике, сфера туризма вошла в международную туристическую сеть. В результате чего год за года увеличивается численности въездных туристов в республике (диаграмма.1.)

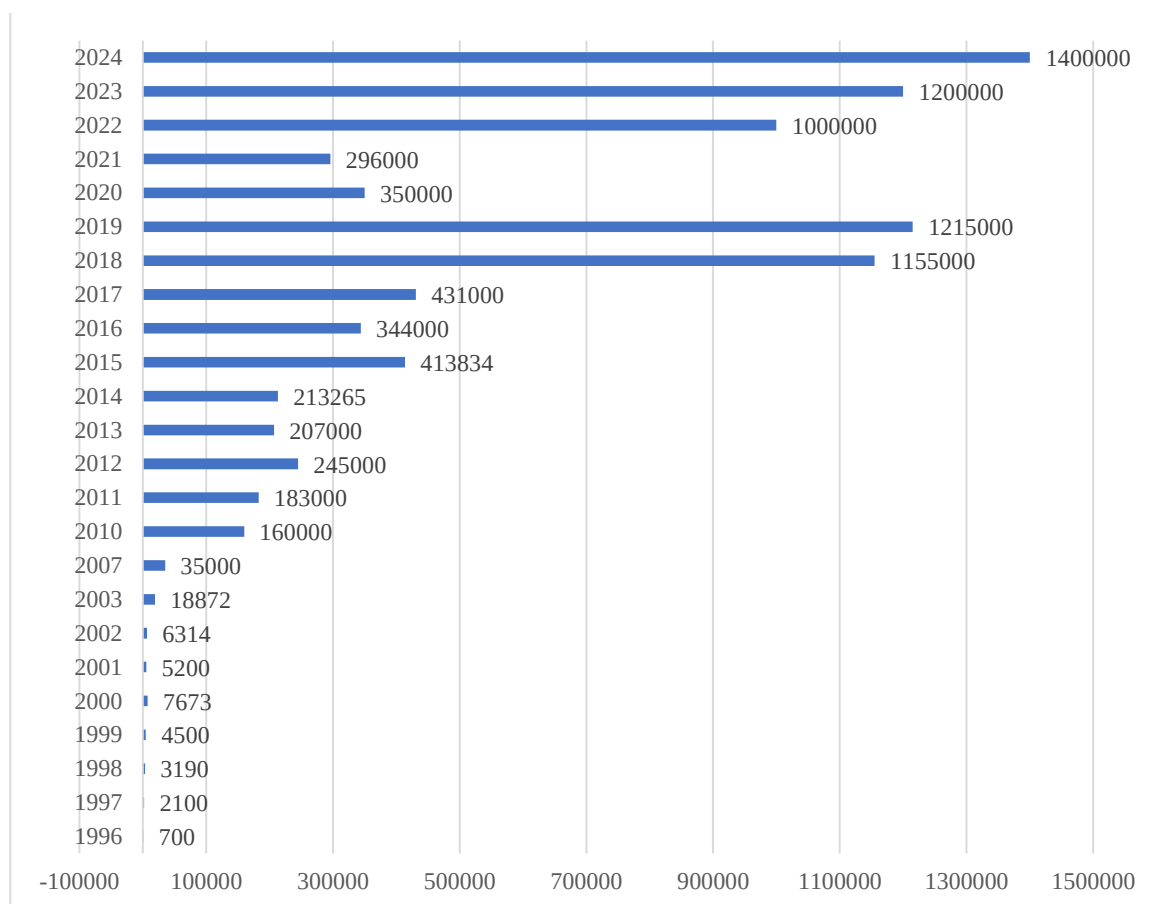

Диаграмма. 1. Рост количества туристов

Как показывает данные таблица 1, в период 1996-2024 г., численность туристов увеличилась от 700 до 1400000 человек, то есть рост составил более 1400 млн. человек.

Максимальное значение достигло в 2024 г. Устойчивая тенденции увеличения численности туристов связана с укреплением мира и согласия в республике, а также проведённых в последние годы успешных реформ по управлению сферой туризма республики.

Из-за катастрофического влияния пандемии коронавируса на международный туризм, в 2020 и 2021 годах число въездных туристов снизилось соответственно на 73% и 17 % и в 2022 году увеличилось более чем на 300%

Туризм в Таджикистане – это один из важнейших секторов экономики страны. Практически ежегодно увеличивается количество туристов, посещающих страну, тем самым вносит вклад в развитие экономики страны, чем свидетельствуют статистические данные

Таблица 1.

Туризм, общий вклад в ВВП за 2010-2024 гг. (в %)

	Показатели	Ед. изм.	2010	2015	2018	2019	2024	2024 к 2010 в%
	Общий вклад в ВВП	%	8,8	8,0	8,0	8,1	4,9	- 2,7 п. п
	Число занятых	тыс. чел.	201,0	208,9	186,6	188,1	190,2	- 12,9
	Общий вклад в занятость	%	9,0	8,8	7,6	7,1	7	- 1,9 п. п

***Источник:** электронный ресурс. knoema.com

За 2024 год, общий вклад развития туризма в ВВП страны составил 4,9%. Это высокий уровень развития. Однако, по сравнению с 2010 годом, он стал ниже на 3,9% (было 8,8%).

По уровню развития и вклада в ВВП страны, туризм уже вполне сопоставим с такими традиционными отраслями экономики, как транспорт, торговля и строительство.

Это еще раз свидетельствует о приоритетности развития туризма в Таджикистане, тем более имея такие благоприятные условия для его дальнейшего развития при не столь значительных первоначальных вложениях (расходах).

Таким образом выявлено, что число прибытий в республику в 2024 году составило 1400 млн. человек, что больше, чем в 2010 году на 1240 млн. человек или в 8,8 раза.

Развитие туризма в стране требует инфраструктурных преобразований, которые способствуют развитию бизнеса в сфере обслуживания и появлению новых видов бизнеса в сфере инфраструктурного обеспечения.

Под инфраструктурой туризма понимается комплекс сооружений, инженерных и коммуникационных сетей, в том числе телекоммуникационной связи, дорог, смежных индустрии туризма предприятий, обеспечивающих нормальный доступ туристов к туристским ресурсам и их надлежащее использование в целях туризма, обеспечение жизнедеятельности предприятий индустрии туризма и собственно туристов.

«...Туристский потенциал Таджикистана позволяет развить достаточный въездной и внутренний туризм. Но этому препятствует неразвитая, особенно в сельской местности, инфраструктура...» [6, с. 126-132]. «... Решить проблему создания современной инфраструктуры, рассчитанной на человека со средними доходами, возможно только совместными усилиями административных структур всех уровней и участников туристского рынка. Это невозможно сделать, если нет согласованности в управлении. На каждом уровне управления можно предпринять шаги, которые будут способствовать успешному развитию туризма в стране...» [7, с. 94-105].

В Республике Таджикистан уже реализованы важные реформы, связанные с пребыванием иностранных туристов и этот процесс продолжается. Необходимо отметить ряд интересных оценок международными туристическими агентствами и ассоциациями по возможностям и уровню развития в нашей стране и, в частности, указывается, что в Центральной Азии Республика Таджикистан обладает более выгодными возможностями для развития туризма, что подтверждается мировым рейтингом:

- Агентством "BBC" (Великобритания, 2012 год) Республика Таджикистан включена в число 10 привлекательных стран для туристов; по версии социальной сети "Глоб спотс" ("Globe Spots", 2014 год) Таджикистан занял второе место среди десяти привлекательных стран по туристическим приключениям;

- русским изданием журнала "Нейшнал Джеографикс" ("National Geographic", 2016 год) автомагистраль Памира включена в список 10 красивейших горных дорог мира;

- в 2015 году журнал Топ-100 внес 3 местности Таджикистана, а в 2016 году горы Памира - в список привлекательных мест, в том же году город Душанбе был признан самым безопасным городом по ночным прогулкам для туристов среди стран СНГ;

- по официальной статистике, за 2016 год, Республика Таджикистан является страной, в которой туризм находится на стадии развития и занимает второе место среди стран - членов Всемирной Туристской Организации;

- по оценкам Всемирного Экономического Форума, Республика Таджикистан из 7 балльной шкалы получил 3,2 балла и за два года поднялся с 119 на 107 место. Самую лучшую оценку Таджикистан занял по категориям "безопасность" и "здравоохранение" (5,7). Отрадно отметить, что среди стран с быстро развивающимися темпами развития туризма, Таджикистан упомянут отдельно. В этом списке Таджикистан занял третье место после Японии и Азербайджана» [8].

Следует подчеркнуть, что наша страна, является полноправным членом Всемирной туристской организации и ведет активную деятельность в международных туристических мероприятиях. Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры и Всемирная Туристская Организация, учитывая богатое историко-культурное наследие страны, включили Таджикистан в реестр "Пропаганды исторического наследия туризма государств Шелкового Пути". Участие в этой программе дает возможность представлять историко-культурные объекты Таджикистана в мировом масштабе, как туристические достопримечательности.

Одним из важнейших успехов развития туризма в Таджикистан стало включение Таджикского национального парка "Горы Памира" в список культурного мирового наследия и особо охраняемых объектов под эгидой ООН, чего таджикские власти добивались около 10 лет, что в будущем может привлечь огромное число туристов. Развитию въездного туризма в Таджикистане как никогда много уделяют внимание различные международные агентства.

Необходимо отметить, что развитие туристического сектора приносит значительный доход в национальную экономику. Помимо реальных доходов от туризма, у этого сектора есть и другие преимущества, в том числе:

- большая часть доходов получается в иностранной валюте, что важно для поддержания платежного баланса государства;

- каждый доллар, потраченный на сектор туризма, "приносит" 70 центов чистого дохода;

- каждый 1 доллар, потраченный в туристическом секторе (например, в гостиницах), генерирует еще 3 доллара во взаимосвязанных структурах туристического сектора (например, поставщиков услуг гостиниц, строительных компаний и др.) ;

- в среднем из каждого 1 доллара, потраченного на сектора туризма, 91 цент остается в отечественной экономике;

- туризм является главным инструментом поддержки регионов, особенно горных и отдаленных сельскохозяйственных регионов, которые не имеют других экономических приоритетов и являются основой для повышения уровня жизни людей на местах;

- приём туристов создаёт рабочие места, приносит доходы, как частному сектору, так и государству в виде продаж и налоговых поступлений.

Развитие туризма в стране обеспечит рост занятости населения, так как в ходе развития туризма на нужды отдыхающих начинает работать целая отрасль хозяйства с большим числом занятых рабочих и служащих, как в сфере материального производства (строительство здравниц, производство снаряжения и сувениров и т.д.), так и в сфере обслуживания (в здравницах, столовых, культурных учреждениях и др.).

Кроме того, «... туризм создает не только прямую, но также и косвенную занятость, обеспечивая при этом работой работников транспорта, гостиницы, связи, культуры, спорта, торговли, банков и другие. Туризм в связи с доходностью и быстрой окупаемостью дает возможность прямого и косвенного повышения уровня жизни населения. Косвенные доходы от туризма значительно превышают прямые, поскольку туризм вовлекает в свою деятельность самые различные категории населения, работающего в самых различных «косвенных отраслях и т.д.» [9, с. 7]

Для нашей республики, туризм имеет огромное социально-экономическое значение, так как является трудоемкой отраслью, включая привлечение населения с низкой квалификацией; решение проблем занятости в сельской местности; привлечение к работе женского населения и др.

Однако развитие туризма сдерживается из-за ряда проблем, к которым можно отнести, в частности, не разработанность современной отчетности. Так в республике до сих пор нет единых форм статистической отчетности по субъектам туристической деятельности, что значительно затрудняет проведение подробного анализа развития отрасли в стране.

Это во многом свидетельствует о не полном учете занятых в отрасли из-за отсутствия соответствующих форм статистической отчетности. Совершенствование статистической базы даст возможность оперативно выявлять «узкие места» в развитии туризма и принимать оперативные меры по их устранению.

Большой эффект на экономическое развитие отрасль туризма дает только в том случае, когда туризм развивается комплексно и во взаимосвязи с другими отраслями.

На наш взгляд, со стороны власти происходит некоторая недооценка отрасли. Считается, что туризм дает в бюджет страны примерно 23 миллиона долларов. Но это лишь прямое влияние, а если учесть мультипликативный эффект, то можно говорить уже о сотнях миллионов долларов. Соответственно, если на реализацию новой программы по развитию туризма, Концепции развития туризма и Стратегии развития туризма на период до 2030 года государство тратит миллион сомони, то можно представить, насколько это скромно по отношению к тому вкладу, который может дать отрасль.

Необходимо увеличивать государственные инвестиции в туристскую отрасль, придавать важное значение не только развитию инфраструктуры, но и «человеческому аспекту» туризма. Роль туризма в развитии таджикской экономики пока не получила должной оценки. Проблема – добиться понимания значимости туризма для экономики.

Таких устойчивых отраслей, к тому же с высоким экспортным потенциалом, в стране почти нет.

Сейчас важно донести до всех ветвей власти важнейший вклад туризма в развитие национальной экономики страны.

Отрасли нужен другой уровень поддержки. Нам нужен принципиально другой подход, а также инновационные проекты, которые помогли бы решить такие проблемы отрасли, как, например, короткий сезон. У нас слишком завышенные цены на авиабилеты, автомобильные и железнодорожные билеты и др.

Эффективное использование имеющегося потенциала по перспективному развитию туризма может стать локомотивом для расширения сферы услуг и создания новых рабочих мест, что будет способствовать росту экономики страны и на этой основе повышению уровня жизни населения и укреплению позитивного имиджа страны на международной арене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 декабря 2019 год. - www.prezident.tj
2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 декабря 2022 года. – www.prezident.tj
3. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 28 декабря 2023 года. – www.prezident.tj
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030).
5. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года. www.ctd.tj.

6. Шодиев Дж.Р. Развитие туризма в Таджикистане: проблемы и пути их решений. // Экономика Таджикистан. - 2019. - № 2. - С. 55-65.
7. Шодиев Дж.Р. Вклад туризма в развитие экономики Таджикистан: Вестник Таджикского национального университета, серия социально – экономических и общественных наук. «Сино» - 2019. - №1 С. 144-151 (0,58п/л).
8. Шодиев Дж.Р. Кластерный и другие подходы к исследованию туризма / Дж.Р. Шодиев, Б.Б. Махкамов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономические наук. -Душанбе, 2017. -№2/3. - С.126-132.
9. Шодиев Дж.Р. Научные подходы к исследованию туризма и факторы его развития в экономике открытого типа / Дж.Р. Шодиев, Р. Назарзода // Журнал Института экономики и демографии. -Душанбе: «Матбаа», 2015. -С.94-105.
10. Низамиев А. Туризм как отрасль в условиях рыночных преобразований. - Ош: КТУ, 1996. - С.7.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИЯТИ ҲОЗИРА РУШДИ САЙЁҲИИ ДАРОМАД

ШОДИЕВ Ҷ.Р.

номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими олии илмӣ Институту иқтисод ва
демографияи Академияи илмҳо

ТАЛБАКОВА МУНИРА

магистранти Институту иқтисод ва демографияи Академияи илмҳо

Дар мақола рушди сайёҳии вурӯдӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Сайёҳи вурӯдӣ ҳамчун як баҳши ояндадори иқтисодиёт, ки метавонад кишварро рушд диҳад, таваҷҷӯҳи зиёд дорад. Саҳми ин баҳш дар ММД сол то сол меафзояд. Муайян карда шудааст, ки сайёҳи вурӯди ба ҳалли масъалаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии деҳот, аз ҷумла: бо қор таъмин намудани аҳолии деҳот, бехтар намудани инфрасохтори деҳот, афзоиши даромад ва сатҳи зиндагии сокинони деҳот таъсир мерасонад

***Калидвожаҳо:** Сайёҳи вурӯди, иқтисод, рушд, дурнамо, сайёҳи байналмилалӣ, экотуризм, кластери сайёҳӣ.*

ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION OF INCOME TOURISM DEVELOPMENT

SHODIEV J.R.

candidate of economic sciences, senior researcher of the Institute of Economics and
Demography of the Academy of Sciences

TALBAKOVA MUNIRA

graduate student of the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences

The article discusses the development of inbound tourism in Tajikistan. Inbound tourism is of great interest as a promising sector of the economy capable of developing the country. The contribution of this sector to GDP is growing every year. It has been determined that inbound tourism influences the solution of the main socio-economic problems of the village, including: employment of the rural population, improvement of the infrastructure of villages, growth of income and standard of living of rural residents.

***Key words:** Inbound tourism, economy, development, prospect, international tourism, ecotourism, tourism cluster.*

ТАҒЙИРЁБИИ СОХТОРИ МОЛИЯКУНОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМОТӢ ДАР РАВАНДИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

АҲМАДОВ РАҲИМҶОН РАҶАБОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,
тел.: (+992) 919202066; E-mail: 0609.ru@mail.ru.

САФАРЗОДА ИБРОҲИМ ИСМОИЛ

унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи молиявӣ-иқтисодии Тоҷикистон.
Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад. Тел.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-1994@mail.ru

Дар мақола паҳлуҳои асосии масъалаи тағйирёбии сохтори молиякунонии хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ карда шудааст. Хусусиятҳои асосии тағйирёбии шугли аҳоли, сохтори бозори меҳнат, инчунин дигаргуниавии талаботи пайдо намудани сарчашмаҳои маблағгузориҳои рушди хизматҳои таълимӣ муайян карда шудааст. Вазъи ҳозираи маблағгузориҳо вобаста ба зинаҳои таълими соҳаи маорифи мамлакат таҳлил карда шуда, афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ, аз ҳисоби фондҳои махсус ва грантҳои барои рушди хизматҳои таълимӣ раवонакарда муайян карда шудааст. Вобаста мубрам гардидани рақамикунонӣ дар соҳаҳои хоҷагии халқ, ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ мушкилоти асосии рушди инноватсионии хизматҳои таълимӣ дар раванди рақамикунонии иқтисодиёт ошкор карда шудааст.

Барои рушди инноватсионии хизматҳои таълимӣ дар як қатор муассисаҳои таълимӣ технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, аз қабili барномасозии компютерӣ ва замимаҳои мобилисозӣ аз ҳисоби маблағҳои махсус дар мувофиқа бо мақомотҳои дахлдори давлатӣ ақидаҳои нав пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *хизматҳои таълимӣ, бозор, инноватсия, иқтисоди рақамӣ, иқтисодиёт, технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ, соҳаи маориф.*

Рушди технологӣ ва инноватсионии иқтисодиёти муосир, ки давра ба давра ба рақамикунонии фаъолияти хоҷагидорӣ, баҳисобгирӣ ва таъмини талаботи молиявии муассисаҳои соҳаи маориф, рақамикунонии рушди соҳаи хизмат, инчунин тағйирёбии сохтори бозори меҳнат, ҳамчун ҷузъҳои калидии иқтисодиёти миллии Тоҷикистон аҳамияти пешниҳоди хизматҳои таълимиро дар ҳошияи рақамикунонии иқтисодиёт афзоиш дода истодааст. Дар заминаи чунин тағйиротҳои муосири бозори технологияҳои рақамӣ ва намудҳои шугли меҳнати рақамӣ, ки асоси рушди онҳо аз ҳаҷми маблағгузориҳои кифоя ва саривақтӣ вобастагӣ дорад, зарурияти такмили мунтазами низоми маблағгузориҳои соҳаи маорифи мамлакатро бо назардошти пайдо намудани сарчашмаҳои иловагӣ боэътимоди молиявиро тақозо менамояд.

Хизматрасониҳои таълимотӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат нақши калидӣ дошта, натавонанд ҳамчун субъектҳои алоҳидаи бозори хизмат, балки таъсисдиҳандаву ташаккулдиҳандаи иқтисоди миллӣ, инчунин татбиқкунандаи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб меёбад. Вобаста ба сатҳи баланди муҳимият ва афзалиятҳои зиёде рушди иқтисодӣ, рушди соҳаи маориф, бахусус ташкилу пешниҳоди хизматҳои таълимотии босифат яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳукумати мамлакат гардидааст.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ зарурати дарёфти равишҳои нави ташкили хизматрасонии таҳсилотӣ, тафрикаи нархӣ ва дастрасии хизматрасониҳои соҳаро бо истифода аз технологияҳои муосири рақамӣ муайян мекунад, ки мунтазам ба афзоиши

талабот ба шаклу усулҳои инноватсионӣ рақамии хизматрасониҳои таҳсилотӣ, аз ҷумла таҳсилоти заминавӣ, миёна, касбӣ, олий, иловагӣ, тақмилли системавии касбияти таҳсилотӣ дар шароити трансформатсияи рақамии иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

Бо назардошти шаклҳои фосилавии расонидани хизматрасонии таълимӣ дар шароити муносири бозор раванди рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ кори оддӣ нест. Ҳамаи ин сармоягузориҳои дарозмуддат, таҳияи системаҳои алтернативӣ, технологӣ ва коммуникатсионии ватании ташкилӣ, институтсионалӣ, тадқиқотӣ ва мутаносибан равишҳои инноватсионии рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоиро, ки дар асоси технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионии асос ёфтаанд, муайян мекунад [2,163].

Дар ҳошияи тағйироти сохтори истеъмолии аҳоли, сохтори бозори хизматрасонии таҳсилотӣ низ аз рӯи талаботи афзоянда ба таҳсилоти рақамӣ ва омодагии иштирокчиёни бозор ба пурзӯр намудани ҳамкорӣ, чиҳати таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини сатҳу сифати баланди зиндагии аҳоли тағйир меёбад. Дар шароити суръатбахшии рақамикунонии соҳаи маориф дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот-томақтабӣ, миёна, касбӣ, олий ва иловагӣ рушди пайвастаи салоҳиятҳои рақамии иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои таълимӣ, татбиқи самараноки шаклҳои нави таҳсилоти эҷодкорӣ ва ташаббускорӣ, ҳамгироии салоҳиятҳои рақамии хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ ба низоми муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодии иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти хоса доранд. Аз ин лиҳоз, рушди бозори хизматрасонии таҳсилотӣ бо ташаккули мунтазами сарчашмаҳои маблағгузориҳои асосӣ, иловагӣ ва механизми ҳавасмадгардониҳои давлатӣ робитаи ногустастанӣ дорад, ки дар доираи он шаклҳои гуногуни рақобат ва ҳамкорӣ натавонанд дар байни истеҳсолкунандагони хизматҳои таълимӣ, балки чиҳати омодасозии мақсаднок ва пайдо намудани мутахассисони соҳавӣ рақобати шаффоф ба вуҷуд меоянд.

Ҳалли мушкилоти таъмини пешрабии технологӣ дар Русия аҳамияти муайян ва асосноксозии омилҳои тағйирёбии рақамии бозори хизматрасонии таҳсилоти олиро дар асоси технологияҳои пешрафта ва таҳияи равишҳои принципалии навро барои ташкили хизматрасонии таҳсилоти олий дар шароити рақамӣ муайян мекунад. Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло аҳамияти мавзӯи интиҳобшудаи тадқиқоти рисола, гузоштани ҳадаф ва вазифаҳоро муайян мекунад.

«...бо вуҷуди қорҳои то имрӯз дар соҳаи маориф амалигардида, ба Ҳукумати мамлакат, Вазорати маориф ва илм ва роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ супориш дода мешавад, ки бо дарназардошти афзоиши аҳоли ва зиёд гардидани шумораи кӯдакону наврасон тадбирҳои мушаххас андешанд» [4].

Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо дар соҳаи маорифи мамлакат раванди татбиқшавии ҳашт барномаи давлатӣ ва ду стратегияи дарозмуддат идома дорад, ки бо назардошти талаботи бозори меҳнат, омодасозии мутахассисони касбии бо назардошти истеъдод ва рақобатпазирии раванди рақамикунонии иқтисодиёт ба рушду инкишофи таълиму тарбияи насли наврас, амалигардонии ислоҳоти давра ба давраи соҳа, дастгириву бештаргардонии тавачҷӯҳ ба мактабу омӯзгор, таҳия ва истифодаи методҳои тадриси муассири аҳамияти инноватсионӣ ва рақамикунонидашуда дошта, таҳияву таълифи китобҳои дарсии насли нав ва мутабаққардонии муҳтаво ва мазмуну мундариҷаи онҳо ба самти баландбардории сифати хизматҳои таҳсилотӣ новобаста аз шакли моликият мусоидат менамояд. Гузашта аз ин, ҳукумати мамлакат дар солҳои охир ба таври системавӣ ба рушди соҳаи маориф тавачҷӯҳи хосса зоҳир намуда, алоқамандгардонии раванди таълим, касбомӯзӣ, мутахассис таёркунӣ, инчунин омодасозии кадрҳои илмиро дар ҳамаи низомҳои таҳсилотӣ бо татбиқгардонии ташаббусҳои инноватсионӣ ва рақамикунонии раванди пешниҳод ва дастрасии хизматҳои таълимотӣ устувор гардонидани истодааст.

«...суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем» [4].

Ҳамзамон сарчашмаи асосии молиякунонии рушди хизматҳои таълимӣ маҳз бучетҳои давлатӣ-ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, маблағҳои махсус, грантҳо ва қарҳо, маҳсуб меёбад. Инчунин бо мақсади пайдо намудани сарчашмаҳои нави молиявии рушди соҳа механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ низ мунтазам тақдир дода шуда, ҳиссаи бахши хусусӣ дар рушди хизматрасониҳои таълимӣ мамлакат нисбатан назаррас мебошад. Дар асоси таҳким бахшидан ба рушди соҳибдорӣ, таҳия ва татбиқи якқатор имтиёзҳо ва дастгириҳои гуногунаҳамияти давлатӣ танҳо дар соли 2023 аз тарафи бахши хусусӣ 1380 объектҳои хизматрасонии таълимӣ ба истифода дода шуда буд.

Муассалам аст, ки асоси рушди соҳаи хизматрасонии мамлакат ба монанди рушди дигар соҳаҳои воқеии иқтисоди миллӣ ба ҳаҷми сарчашмаҳои бозғирмоди маблағгзорӣ ва таъмини самаранокистифодабарии воситаҳои бучетӣ вобастагии калон дорад.

Ҷадвали 1.

Муассисаҳои асосии хизматрасонии таълимӣ ва сарчашмаҳои асосии молиякунонии соҳаи маориф дар солҳои 2019-2023

	солҳо					2023/2019
	2019	2020	2021	2022	2023	
муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, воҳид	662	678	696	707	717	55
муассисаҳои миёнаи таҳсилоти миёнаи умумӣ	3893	3920	3949	3972	3995	102
муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	74	78	79	84	84	10
муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	40	41	41	46	46	6
Хароҷоти молиявӣ ба соҳаи маориф (ҳаз.сом)	404877	4311,4	5763021,0	6753639,2	7599017,1	355024,1
Ҳисса дар ММД (бо %)	5,1	5,2	5,3	5,4	5,4	0,3

Сарчашма: Таҳияи муаллифони тибқи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. – С. 45-54, 384-399.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки афзоиши шумораи муассисаҳои таълимӣ дар ҷумҳурӣ тамоюлҳои мусбӣ доранд. Аз ҷумла, дар соли 2029 агар дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 662 муассисаҳои таълимӣ фаъолият менамуд, пас ин рақамҳо дар соли 2023 ба 717 адад рисидааст. Албатта, сабаби аввалиндараҷаи афзоиши шумораи чунин муассисаҳои таълимӣ, ки барои пешниҳоди хизматҳои таълимӣ аҳолии сини то мактабдошта машғул буданд, ин афзоиши табиӣ, дар баробари он зиёдшавии талабот, ҳамзамон соддагардонии талабот ва меъёрҳои ташкилии чунин муассисаҳои аз тарафи ҳукумати мамлакат барои бахши хусусӣ мебошад. Дар солҳои таҳлилӣ афзоиши шумораи муассисаҳои зинаҳои дигари низомии маорифи кишвар ба монанд, муассисаҳои таълимӣ таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тамоюлҳои мусбати зиёдшавӣ доранд. Бахусус, дар ин солҳо шумораи муассисаҳои таълимӣ таҳсилоти миёнаи умумӣ 102 адад, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

касбӣ 10 адад ва шумораи муассисаҳои олии кишвар, новобаста аз шакли молиякият чузъи таркибии бозори хизматҳои таълимии ҷумҳурӣ мебошанд, 6 ададро ташкил медиҳад.

Қайд намудан бомаврид аст, ки дар қатори омилҳои зиёдшавии шумораи муассисаҳои таълимӣ, омилҳои таъмини самараноки маблағгузориҳои фаъолияти онҳо, бахусус дар раванди рақамикунории иқтисодиёт нақши калидӣ дорад. Аз ҷумла, дар соли 2019 аз ҳисоби бучети давлатӣ ба соҳаи маориф ҳамагӣ 404877 ҳаз. сомонӣ ҷудо карда шуда буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2023 аллакай ба 7599017,1 ҳаз. сомонӣ расида буд, ки дар маҷмӯъ 355024,1 ҳаз. сомонӣ зиёд мебошад.

Нишондиҳандаҳои афзоиши шумораи муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ аз тараф тасаввурҳои беҳтаргардонии раванди таълимот ва таъмини хизматрасониҳои таълимии босифатро асоснок намояд, аз тарафи дигар ба зиёд гардидани ҳаҷми маблағгузориҳо ба ин самт асоснок мемонад. Дар ҳоле, ки сарчашмаи асосии рушди соҳаи маориф ин бучети ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ, маблағҳои махсус ва грантҳо маҳсуб меёбад.

Тибқи натиҷаҳои таҳлили таҳқиқот маблағгузориҳои давлатӣ ба рушди соҳаи маориф ва таъмини рақобатпазирии пешниҳоди хизматҳои босифати таълимӣ аз рӯйи баробаршавӣ ба ҳаҷми истехсолиҳои маҷмӯи истехсолоти дохилӣ низ қиёс карда мешавад. Бахусус, дар соли 2019 дар маҷмӯъ ҳиссаи маблағгузориҳо ба соҳаи маорифи мамлакат ҳамагӣ 5,1% онро ташкил медиҳад ва дар соли 2023 бошад ин нишондиҳанда ба 5,4% расидааст, ки тамоюли афзоиши ин рақамҳо нисбат ба афзоиши шумораи муассисаҳои таълимӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот нисбатан номувофиқ аст. Масалан, зиёдшавии муассисаҳои таҳсилоти миёна дар соли 2023 ба миқдори 102 ё 2,5% адад нисбат ба соли 2019 бештар гардида, афзоиши тамоюлҳои маблағгузориҳо бошад, 03% нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз натиҷаҳои таҳлил маълум мегардад, ки новобаста аз афзалиятҳои васеъ доштани рушди хизматҳои таълимӣ дар заминаи рақамикунории иқтисодиёт, сатҳи нокифояи воситаҳои пулӣ, норасоии мутахассисони касбӣ дар самти таълимоти барномасозӣ ва таъмини барномавӣ, нокифоягии сатҳи иттилоотии аҳоли ба технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ҳамзамон дастрасии Интернет баландсуръат дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ҳалли саривақтӣ ва ҷорачӯии системавино тақозо менамояд.

Яке аз самтҳои асосии таъмини рушди инноватсионии хизматҳои таълимӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёти Тоҷикистон, ин ривож додани таъмин ва истифодаи варианти мобилии пешниҳоди хизматҳои таълимӣ, бахусус таъмини барномаҳои алоҳида ва замимаҳои дастрас мебошад.

Тағйироти муназзам дар бозори ҷаҳонии меҳнат, рушди муътадили равандҳои инноватсионии системаҳои иқтисодӣ ва фаъолсозии иқтисодиёти рақамӣ боигарии асосии ҳар як давлат маҳсуб ёфта, тараккиёти нерӯи зеҳнӣ ва эҷодии аҳоли дар асоси мустаҳкам кардан равандҳои ҳамгироии хизматҳои таълимӣ сураи мегирад [1,134].

Воқеан, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва роҳандозии васеи инноватсия ба рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат, аз ҷумла идоракунии самаранок ва пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ, густариши фаъолияти фосилавӣ ва таҳсили фосилавӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Дар натиҷа, имконият пайдо мегардад, ки дар як қатор муассисаҳои таълимӣ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз қабيلي барномасозии компютерӣ ва замимаҳои мобилисозӣ аз ҳисоби маблағҳои махсус дар мувофиқа бо мақомоти давлатӣ роҳандозӣ гардида, раванди шаклҳои инноватсионии хизматҳои таълимӣ ҳамчун платформаҳои алоҳида таҳия карда шавад. Дар ин маврид, яке аз масъалаҳои муҳимтарини таъмини хизматҳои таълимии шакли инноватсионӣ ва ҳарчи зудтар ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, аз ҷумла роҳандозии ҳукумати электронӣ ва иқтисоди рақамӣ таъмини интернетӣ дастрасу босуръат ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р.Р. Развитие интеграционных процессов образовательных услуг в условиях глобального экономического пространства. Ахмадов Р.Р., Асоева Ф.У. В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2021. С. 134-138.
2. Комилов С. Д. Цифровизация социальных услуг в условиях неблагоприятной конъюнктуры рынка / С. Д. Комилов, Р. Р. Ахмадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 10. – С. 163-169.
3. Омори солонаи Чумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. – С. 45-54, 384-399.
4. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Манбаи электронӣ: <https://www.president.tj/event/missives>. кушода, санаи мурочиат 15.01.2025.
5. Сидоров А.А. Развитие сферы услуг в условиях цифровой трансформации национальной экономики // Теоретическая и прикладная экономика. – 2021. – № 1. – С. 39 – 47.
6. Холматов М. М. Некоторые особенности организации цифровой экономики Таджикистана// Таджикистан: экономика и управление. Научный журнал ТНУ. №2020/2. Душанбе 2020. - С. 78.
7. Шамсов И. С. Взаимодействия рынка труда и системы подготовки кадров в условиях цифровизации экономики. Таджикистан: экономика и управление. Научный журнал Таджикского национального университета. 2020. №1. – С. 67.
8. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642. – С. 9.

ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ПРОЦЕССЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

АХМАДОВ РАХИМДЖОН РАДЖАБОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления, Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки 17,
телефон: (+992) 919202066; E-mail.ru: 0609.ru@mail.ru.

САФАРЗОДА ИБРАГИМ ИСМАИЛ

соискатель кафедры финансов Финансово-экономического университета Таджикистана. Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад Тел.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-1994@mail.ru

В статье рассматриваются основные аспекты вопроса изменения структуры финансирования образовательных услуг в условиях цифровой экономики. Определены основные характеристики изменения занятости населения, структуры рынка труда, а также изменения требований к поиску источников финансирования развития образовательных услуг. Проанализировано современное состояние финансирования применительно к уровням образования в стране и определено увеличение объемов государственного финансирования за счет специальных фондов и грантов на развитие образовательных услуг. В связи с важностью цифровизации в сферах национальной

экономики, формирования информационного общества выявлены основные проблемы инновационного развития образовательных услуг в процессе цифровизации экономики. Для инновационного развития образовательных услуг в ряде образовательных учреждений предложены информационно-коммуникационные технологии, такие как компьютерное программирование и мобилизационные приложения за счет специальных фондов по согласованию с соответствующими государственными органами.

Ключевые слова: образовательные услуги, рынок, инновации, цифровая экономика, экономика, информационно-коммуникационные технологии, образование.

CHANGES IN THE STRUCTURE OF FINANCING EDUCATIONAL SERVICES IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY

AHMADOV RAKHIMDZHON RAJABOVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of public and local administration, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe highway, Rudaki Avenue 17, phone: (+992) 919202066; E-mail.ru: 0609.ru@mail.ru.

SAFARZODA IBRAHIM ISMAIL

applicant of the department of finance of the financial and economic university of Tajikistan. Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue. Tel.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-1994@mail.ru

The article examines the main aspects of the issue of changing the structure of financing educational services in the context of the digital economy. The main characteristics of changes in employment, the structure of the labor market, as well as changes in the requirements for finding sources of financing for the development of educational services are determined. The current state of funding in relation to the levels of education in the country is analyzed and an increase in the volume of state funding through special funds and grants for the development of educational services is determined. In connection with the importance of digitalization in the spheres of the national economy and the formation of an information society, the main problems of innovative development of educational services in the process of digitalization of the economy have been identified. For the innovative development of educational services, a number of educational institutions have proposed information and communication technologies, such as computer programming and mobilization applications, at the expense of special funds in agreement with the relevant government agencies.

Key words: educational services, market, innovation, digital economy, economy, information and communication technologies, education.

ҚОИДАҲОИ РОҲАНДОЗӢ НАМУДАНИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВӢ

ҚУРБОНАЛИЗОДА ҲАБИБУЛЛО ҚУРБОНАЛӢ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 918-38-38-58.
E-mail: habib26_01@mail.ru

ИСРОИЛОВА МУНИРА ДОСТИЕВНА

магистранти курси дуҷуми кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак.

АМОНОВ ШОҲРУХ ПУЛОДОВИЧ

магистранти курси дуҷуми кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак.

Дар мақолаи мазкур, таҳияи методологияи илмӣ нозорати молиявӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, дар раванди санҷишҳои молиявӣ зиддиятҳои байни манфиатҳои иқтисодии роҳбарон ва кормандони корхонаҳо аз як ҷониб, аз ҷониби дигар – манфиатҳои давлат муайян гардида, номуаносибии нишондиҳандаҳои алоҳидаи рушди иқтисодӣ корхонаҳо ошкор карда шуда, тадбирҳо барои бартараф кардани чунин номуаносибии таҳия карда шудаанд.

Бояд қайд кард, ки методологияи нозорати молиявиро метавон ҳамчун омӯзиши ҳамҷониба ва бо ҳам алоқаманди қонунӣ будан, саҳеҳӣ, мақбул будан ва самаранокии иқтисодии амалиёт ва равандҳои хоҷагидорию молиявӣ дар асоси истифодаи иттилооти иқтисодӣ дар якҷоягӣ бо таҳқиқи вазъи воқеии объектҳои нозорат маънидод гардидааст, ки аз муҳтавои мавзӯи мазкур дарак медиҳад.

***Калидвожаҳо:** нозорати молиявӣ, санҷишҳои молиявӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, истеҳсолот, усулҳо, идоракунии, молия, иқтисодиёт.*

Барои дуруст роҳандозӣ намудани назорати молиявӣ дарки асосҳои методологияи он, ки ягонагии предмет ва метод (усул)-ҳои гузаронидани назоратро таъмин мекунад, зарур аст. Назорати молиявӣ ҳамчун соҳаи махсуси фаъолият барои омӯзиши предмети худ методҳоро ба кор мебарад, ки дар маҷмӯъ методикаи назорати молиявиро ташкил медиҳанд.

Метод (аз забони юнонӣ *methodos*) ҳамчун «роҳ ба ягон чиз», тарзи фаъолияти субъект дар ҳама гуна шакли он фаҳмида мешавад. Барои ифодаи мафҳуми метод дар забони тоҷикӣ вожаи усул ҳам ба кор бурда мешавад, ки дар фарҳанги забони тоҷикӣ чун тарз, тарик, равиш, роҳ тафсир шудааст [1, с. 386].

Мафҳуми «методология» ба ду маъно фаҳмида мешавад: низоми усулҳо (тарзҳо ва қоидаҳо)-и дар ин ё он соҳаи фаъолият истифодашаванда (аз ҷумла дар назорати молиявӣ); таълимот дар бораи низоми усулҳои дар ин ё он соҳаи фаъолият истифодашаванда. Методикаи назорати молиявӣ чун маҷмӯи усулҳо (қоидаҳо ва тарзҳо)-е фаҳмида мешавад, ки субъектҳои назорати молиявӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои назоратии худ ба кор мебаранд. Асоси методологияи назорати молиявӣ қонунҳо ва принсипҳои диалектика мебошанд, ки дар ҳолатҳои мушаххас вобаста ба равандҳои иқтисодии назоратшаванда ва хусусиятҳои предмети мушаххас дигар шуда, хосияти махсусро ба худ мегиранд. Ҳамин тарик, усули умумии диалектикӣ ва усулҳои махсуси назорат ҷудо карда мешаванд.

Усули диалектикии назорати молиявӣ чун усули дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ба қонуниятҳо ва принципҳои умумӣ, аз қабилӣ робита ва вобастагии байниҳамдигарии падидаҳо ва равандҳо (аз ҷумла падидаҳо ва равандҳои иқтисодӣ), пӯёӣ (динамикӣ), гузариши миқдор ба сифат, ягонагӣ ва муборизаи зиддиятҳо, инчунин қоидаҳои умумии тафаккури илмӣ, аз қабилӣ мушоҳида, муқоиса, таҳлил (анализ) ва таркиб (синтез), дедуксия ва индуксия асос меёбад. Зимнан, донишмандони қонуниятҳо ва қоидаҳои умумии тафаккур ва идроки илмӣ ба субъектҳои назорати молиявӣ олоти самарабахши методологиро барои гузаронидани амалҳои назоратӣ дар ҳама соҳаҳои идоракунии равандҳои иқтисодӣ пешкаш мекунад.

Қонуни робита ва вобастагии байниҳамдигарии падидаҳо ва равандҳои иқтисодӣ нисбат ба назорати молиявӣ муносибати ҳамаҷониба ва бонизомро ба омӯзиши фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣи субъектҳои иқтисодӣ, вобастагии байни ҷанбаҳои иқтисодӣ ва техникаи истеҳсолот, байни равандҳои молиявӣ ва истеҳсолиро дар назар дорад.

Аммо ҳангоми роҳандозӣ намудани амалиёти санҷишӣ дар доираи назорати молиявӣ омӯхтани тамоми ҷиҳатҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, ҳама робитаҳо ва вобастагиҳои сабабӣ (омилҳо) душвор ва баъзан қобили қабул нест. Бинобар ин, принципи тамаркузи назорат ба қитъаҳои муҳимтарини фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявӣи субъекти иқтисодӣ аҳамияти бузурги методологӣ дорад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки камбудӣҳо ва ҷойҳои осебпазир дар фаъолияти субъекти иқтисодӣ саривақт ошкор ва пешгирӣ карда шаванд, захираҳои амиқи дохилихоҷагӣ, пеш аз ҳама дар он бахшҳои истеҳсолот, ки он ҷо бо харҷи камтари сарватҳо самараи бештар ва тезтар ба даст меояд, ошкор карда шаванд.

Принципи диалектикии пӯёӣ равшан зоҳир менамояд, ки нишондиҳандаҳои фаъолияти иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ бояд на танҳо дар саннаи муайян (ҳолати қарор), балки инчунин дар ҳолати рушд назорат карда шуда, пӯёӣ нишондиҳандаҳои миқдорӣи раванди гузариши сифати кӯҳна ба сифати нав (масалан, тағйирёбии сатҳи ташкилию техникаи истеҳсолот) пайгирӣ карда шавад. Ба ҳамин монанд, дар рафти гузаронидани санҷишҳои ҳамаҷониба (маҷмӯӣ) ва мавзӯӣ (самти алоҳидаи фаъолият) таҳлили раванди баръакс – афзоиши миқдорӣи ҳаҷми истеҳсолот дар натиҷаи тағйирёбии сифатӣи таркиби техника, технология ва ташкили истеҳсолот низ муҳим аст.

Барои таҳияи методологияи илмӣи назорати молиявӣ қонуни диалектикии ягонагӣ ва муборизаи зиддиятҳо аҳамияти назаррас дорад. Дар раванди санҷишҳои молиявӣ зиддиятҳои байни манфиатҳои иқтисодии роҳбарон ва кормандони корхонаҳо аз як ҷониб, аз ҷониби дигар – манфиатҳои давлат ифшо карда мешаванд, номутаносибиҳои нишондиҳандаҳои алоҳидаи рушди иқтисодиёти корхонаҳо ошкор карда мешаванд, тадбирҳо барои бартараф кардани чунин номутаносибиҳо таҳия карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, методологияи назорати молиявиро метавон ҳамчун омӯзиши ҳамаҷониба ва бо ҳам алоқаманди қонунӣ будан, саҳеҳӣ, мақбул будан ва самаранокии иқтисодии амалиёт ва равандҳои хоҷагидорӣи молиявӣ дар асоси истифодаи иттилооти иқтисодӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, меёри ва ғайра) дар якҷоягӣ бо таҳқиқи вазъи воқеии объектҳои назорат тафсир кард.

Дар роҳандозӣ намудани назорати молиявӣ яке аз марҳилаҳои асосӣ ин ҷамъбаस्तкунӣ ва амалисозии натиҷаҳои санҷиш мебошад. Он маҷмӯи қоидаҳои методӣ, усулҳои гуруҳбандӣ ва банизомдарории натиҷаҳои санҷишро, ки барои қабули қарорҳо оид ба бартараф кардани камбудӣҳои дар фаъолияти субъекти иқтисодии санҷидашаванда ошкоршуда, инчунин барои пешгирӣ кардани такроршавии онҳо дар оянда заруранд, дар бар мегирад.

Имрӯз, дар шароити рушди иқтисодиёти бозорӣ, назорат – бахши ҷудонопазири идоракунии иқтисодиёт, вазифаи идоракунии равандҳои иқтисодӣ мебошад, ки ба ҳалли масъалаҳои асосии низомии идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ равона гардидааст.

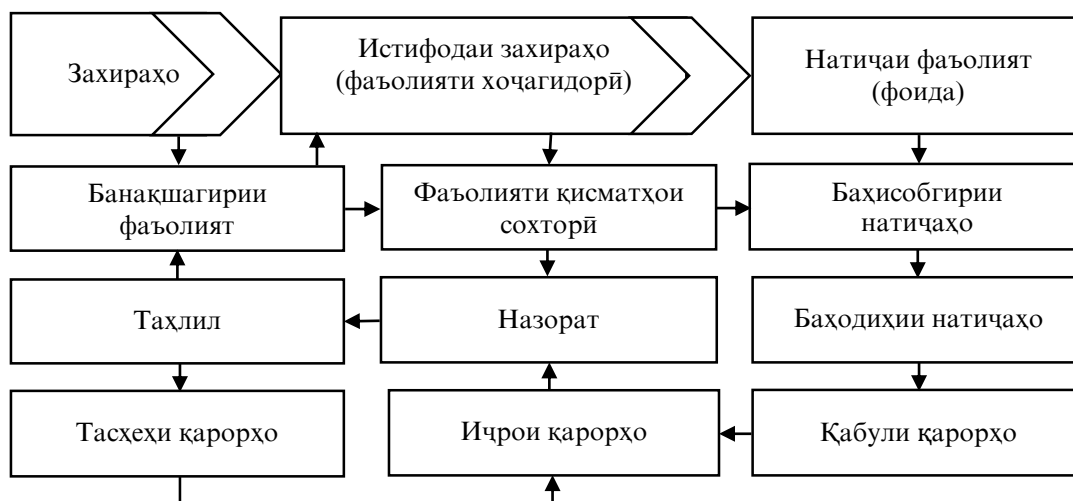
Бинобар ин, таъиноти назорат ба мақсадҳои идоракунии, ки дар навбати худ аз қонуниятҳои иқтисодӣ ва сиёсии рушди ҷамъият муайян мешаванд, мутобиқ мебошад.

Назорат ҳамчун воситаи дарки воқеияти иқтисодӣ ва воситаи таъсиррасонӣ ба муносибатҳои иқтисодӣ манбаи асосии иттилоот барои ошкор кардани сабабҳои қоидавайронкунииҳо дар раванди татбиқи муносибатҳои иқтисодӣ пайдошаванда, усули табилии ин муносибатҳо мувофиқи ҳадафҳои рушди минбаъдаи онҳо мегардад.

Дар Эъломияи Лима оид ба қоидаҳои роҳнамои аудит (моддаи 1. Муқаррароти умумӣ), ки аз ҷониби Анҷумани IX Ташкилоти байналмилалӣи ниҳодҳои олии аудит - INTOSAI (The International Organisation of Supreme Audit Institutions) соли 1977 дар шаҳри Лима (Ҷумҳурии Перу) қабул шудааст ва асосҳои появии назоратро аз ҷониби мақомоти олии назоратӣ муқаррар менамояд, чунин зикр гардидааст: «Таъмин ва ташкили аудит (назорат – шарҳи муаллиф) барои идоракунии маблағҳои ҷамъиятӣ унсурҳои ҳатмӣ мебошанд, зеро чунин идоракунии дар назди ҷамъият масъулиятро талаб мекунад. Аудит ин худ як ҳадаф нест, балки як ҷузъи ҷудонашавандаи низоми танзим мебошад, ки ҳадафи он муайян кардани дуршавӣ аз стандартҳои қабулшуда ва вайронкунииҳои принципҳои қонуният, самаранокӣ, натиҷанокӣ ва сарфакорона будани идоракунии молия дар марҳилаҳои ҳарчӣ барвақттар аст, то ки имконияти қабули чораҳои ислоҳӣ, тадбирҳои ба ҷавобгарӣ кашидани айбдорон, ҷуброни зарари расонидашуда ё андешидани чораҳои пешгирӣ ё кам кардани чунин вайронкорихо дар оянда мавҷуд бошад».

Назорати фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ вазифаи муҳими идоракунии буда, бе мавҷудияти он дигар вазифаҳои идоракунии амалӣ шуда наметавонанд. Бинобар ин, назорат воситаи асосии таҳияи сиёсат ва қабули қарорҳои таъминкунандаи фаъолияти муътадили корхона ва ноилгардии ҳадафҳои он мебошад. Дар раванди идоракунии назорат ҳамчун унсури алоқаи баръакс амал мекунад, зеро дар асоси таҳлил ва арзёбии иттилооти пешниҳоднамудаи он қарорҳо ва нақшаҳои пештар қабулгардида тасҳеҳ карда мешаванд.

Фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ҳамеша барои ноил гардидан ба мақсадҳои мушаххас равона мегардад. Ба хотири аз масири барои ноилгардии мақсадҳо пешбинишуда дур нашудан, ташкили назорати доимии раванди иҷрои нақша ва барномаҳои пешакӣ таҳияшуда зарур аст, ки тавассути татбиқи тарҳи идоракунии амалӣ мешавад (расми 1).

Расми 1. Тарҳи идоракунии дар асоси назорат

Мувофиқи тарҳи мазкур мақсади асосии назорат омӯзиши воқеъинонаи вазъи воқеии фаъолияти хоҷагидорӣ, ошкор кардани омилҳо ва шароите мебошад, ки ба иҷрои қарорҳои қабулгардида ва ноил шудан ба мақсадҳои гузошташуда таъсири муҳим мерасонанд. Назорат дар бораи равандҳои фаъолияти хоҷагидорӣи корхона иттилоот медиҳад, дар таҳияи роҳҳои нисбатан мақбули ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодии

корхона ёрӣ мерасонад, барои тасдиқи дурустии қарорҳои қабулшуда, саривақтӣ ва натиҷанокии иҷрои онҳо имкон медиҳад.

Назорати ҳуҷҷатӣ барои муқаррар кардани моҳияти амалиёт ва равандҳои хоҷагидорӣ назоратшаванда дар асоси санҷиши маълумоти ҳуҷҷатҳои аввалӣ, феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба ҷо оварда мешавад. Яъне он назорати дурустии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додан ва пур кардани шаклҳои ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ (молиявӣ) ва ҳисоботи молиявӣ мебошад. Дар раванди назорати ҳуҷҷатӣ саҳеҳӣ ва эътимоднокии иттилооти молиявии дар ҳуҷҷатҳо овардашуда, мутобикати амалиёти анҷомдодашуда ба талаботи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда шуда, низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилии объекти назоратшаванда арзёбӣ карда мешаванд.

Ҳамчун манбаъҳои иттилоот барои гузаронидани назорати ҳуҷҷатӣ инҳо истифода мешаванд: ҳуҷҷатҳои аввалӣ, аз ҷумла барандагони электронии иттилоот; феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла нусхаҳои ҷопи компютери онҳо; маълумоти баҳисобгирии муҳосибии идоракуни (фаврӣ); ҳисоботи молиявӣ, оморӣ ва фаврӣ-техникӣ; ҳуҷҷатҳои банақшагирӣ, меъёрӣ, лоиҳавию созандагӣ, технологӣ ва ғ.

Ба усулҳои назорати ҳуҷҷатӣ аз ҷумла мансуб мебошанд: таҳлили иқтисодӣ, ҳисобкунии техникӣ-иқтисодӣ, ҳисобкунии меъёрӣ, санҷиши расмӣ, санҷиши ҳуқуқӣ, санҷиши арифметикӣ, санҷиши мантиқӣ, санҷиши қоршиносона, санҷиши мутақобили ҳуҷҷатҳо, санҷиши робитаи ҳисобҳо, санҷиши феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳқиқи ҳуҷҷатҳои ғайримуҳосибӣ, таҳқиқ ва санҷиши баёнотҳо.

Таҳлили иқтисодӣ имкон медиҳад, ки ҷиҳатҳои мусбат ва манфии фаъолияти объекти назоратшаванда ва қисматҳои сохтори он муайян карда шаванд. Дар бисёр мавридҳо ба гузаронидани таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ дар раванди омодагӣ ба санҷиш шуруъ мекунанд. Натиҷаҳои ҷунин таҳлил имкон медиҳанд, ки нақшаи санҷиш мувофиқи мақсад тартиб дода шуда, усулҳои зарурии назорат пешакӣ муайян карда шаванд. Дар раванди санҷиш маълумоти таҳлили иқтисодӣ бо натиҷаҳои санҷиши ҳуҷҷатҳои аввалӣ, феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва дигар иттилооти иқтисодӣ тасдиқ карда мешавад. Масалан, дар натиҷаи таҳлили маълумоти ҳисоботӣ санҷиш тамоюлоти назарраси ҳаҷмҳои истехсолоти нотамодро дар давраҳои ҳисоботӣ ошкор мекунад. Дар ин ҳолат ҳатман ба нақшаи санҷиш барӯйхатгирии истехсолоти нотамо ворид карда мешавад.

Санҷиши расмӣ ҳуҷҷатҳо ба хоҳири назорати риояи шаклҳои муқарраршудаи ҳуҷҷатҳо, пайдарпайӣ, пуррагӣ ва дурустии пуркунии нишондиҳандаҳои онҳо гузаронида мешавад. Дар ин маврид, пеш аз ҳама мувофиқати ҳуҷҷатҳо бо талаботи моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» санҷида мешавад. Моддаи мазкур талаб мекунад, ки ҳуҷҷатҳои дар баҳисобгирии муҳосибӣ истифодашаванда бояд ҷунин маълумоти ҳатмиро дар бар гиранд:

- ном, рақам ва санаи тартибдиҳии ҳуҷҷат;
- номи ташкилоте, ки ҳуҷҷат дар он тартиб дода шудааст;
- муҳтавои амалиёти хоҷагидорӣ;
- ченакҳои амалиёти хоҷагидорӣ ҳам бо ифодаи асли ва ҳам бо ифодаи пулӣ;
- чекҳои мошинаҳои назорати хазинавии дорои хоҳири фискалӣ;
- насаб, ном, номи падар, имзо ва мансаби шахсоне, ки барои иҷрои амалиёти хоҷагидорӣ ва дурустии ҳуҷҷатнигории он масъул мебошанд;
- рақами мушаххаси андозсупоранда.

Бо ёрии санҷиши расмӣ ҳуҷҷатҳо бутунии пуркунии ҳама маълумоти ҳатмӣ, мавҷудияти иттилоот оид ба амалиёти хоҷагидорӣ иҷрошуда тасдиқ карда мешавад. Санҷиши расмӣ инчунин мавҷудияти камбудихоро дар нигориши ҳуҷҷатҳо муайян мекунад, дурустии пуркунӣ, ҳолатҳои ислоҳдарориҳои бешарҳ, поккунӣ, илованависии

матн ва рақамҳоро муқаррар мекунад, асли будани имзоҳои шахсони масъул, мувофиқати ҳуҷҷат бо шакли расмии муқарраршудаи онро аниқ мекунад.

Дар мавриди санҷиши ҳуқуқӣ аз рӯи муҳтавои амалиёти хоҷагидорӣ, ки дар ҳуҷҷат инъикос шудааст, муқаррар карда мешавад, ки оё он ба меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботи қонунгузории амалкунанда, оиннома ва дигар ҳуҷҷатҳои таъсисии қорхона муҳолифат намекунад. Ҳангоми ошкор шудани чунин қоидавайронкуниҳо ҳисобкуниҳои иловагӣ ба ҷо оварда шуда, ҷадвалҳои таҳлилӣ тартиб дода мешаванд, оқибатҳои онҳо ва шахсони айбдор, ҳаҷмҳои хароҷот ё талафот муайян карда мешаванд.

Ҳамаи усулҳои номбаршудаи назорати воқеӣ ва ҳуҷҷатӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати назорати молиявӣ мусоидат мекунанд. Аммо дар мавриди гузаронидани назорати молиявӣ бояд аксари масъалаҳо бо назардошти робитаи байниҳамдигарии ҳолатҳои гуногуни иқтисодӣ ва молиявӣ баррасӣ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/дар-бораи-назорати-давлатии-молиявӣ-дар-ҷумҳурии-тоҷикистон>

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-баҳисобгирии-муҳосибӣ-ва-ҳисоботи-молиявӣ>

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон>

4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. (нашри дувум). - Душанбе, 2010.- 1095 с., с. 386

ПРАВИЛА НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

КУРБОНАЛИЗОДА ХАБИБУЛЛО КУРБОНАЛИ

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 918-38-38-58. E-mail: habib26_01@mail.ru

ИСРОИЛОВА МУНИРА ДОСТИЕВНА

магистрант 2 курса кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, Бунни Хисорак.

АМОНОВ ШАХРУХ ПУЛОДОВИЧ

магистрант 2 курса кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета. 734025. Таджикистан, г. Душанбе, Бунни Хисорак.

В данной статье исследуется развитие научной методологии финансового контроля, а также в процессе проведения финансовых проверок противоречия между экономическими интересами руководителей и работников предприятий, с одной стороны, и интересами государства, с другой. с другой стороны, определены несоответствия отдельных

показателей экономического развития предприятий и разработаны меры по преодолению таких дисбалансов.

Следует отметить, что методологию финансового контроля можно трактовать как комплексное и взаимосвязанное исследование законности, точности, приемлемости и экономической эффективности хозяйственно-финансовых операций и процессов, основанное на использовании экономической информации, совместно с исследованием показано фактическое положение объектов контроля, включающее данную тему.

Ключевые слова: финансовый контроль, финансовый аудит, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, производство, методы, менеджмент, финансы, экономика.

RULES FOR THE DIRECTION OF FINANCIAL CONTROL

KURBONALIZODA HABIBULLO KURBONALI

candidate of economic sciences, associate professor of the department of economic analysis and audit of the Tajik National University. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 918-38-38-58. E-mail: habib26_01@mail.ru

ISROILOVA MUNIRA DOSTIEVNA

2nd year master's student at the department of economic analysis and audit of the Tajik National University. 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, Bunni Khisorak.

AMONOV SHAHRUKH PULODOVICH

2nd year master's student at the department of economic analysis and audit of the Tajik National University. 734025. Tajikistan, Dushanbe, Bunni Khisorak.

This article examines the development of scientific methodology of financial control, as well as in the process of conducting financial audits, the contradictions between the economic interests of managers and employees of enterprises, on the one hand, and the interests of the state, on the other. on the other hand, discrepancies in individual indicators of economic development of enterprises are determined and measures to overcome such imbalances are developed. It should be noted that the methodology of financial control can be interpreted as a comprehensive and interconnected study of the legality, accuracy, acceptability and economic efficiency of business and financial transactions and processes, based on the use of economic information, together with the study, the actual position of the objects of control is shown, including this topic.

Key words: financial control, financial audit, accounting, financial reporting, production, methods, management, finance, economics.

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАНЗИМИ МАКРОПРУДЕНСИАЛӢ ВА МЕХАНИЗМИ ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

ИКРОМӢ ФАЗЛИДДИН НУРИДДИН

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, докторанти кафедраи молия ва суғуртаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025. Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел.:
981-07-67-67, E-mail: Fazliddin-91-91@mail.ru

*Дар мақола методологияи танзими макропруденсиалӣ ва механизми таъсири он ба
рушди иқтисоди миллӣ бо назардошти сохторҳои алоҳидаи он мавриди муҳокима қарор*

дода шуда, инчунин, баъзе аз муаммоҳои ҷойдошта оид ба мавзуи мазкур возеҳу равшан кушода шудааст. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда собит намуданд, ки танзими макропруденсиалӣ як ҷузъи муҳим ва мураккаби сиёсати молиявӣ аст, ки ҳадафи асосии он - таъмини устувории низоми молиявии кишвар ва пешгирии қардани хатарҳои системавӣ, ки метавонанд ба иқтисодиёт таъсири манфӣ расонанд, мебошад.

Имрӯз танзими макропруденсиалӣ як ҷузъи асосии суботи молиявӣ ва иқтисодии кишварҳо ҳисобида мешавад. Ташкилотҳои байналмилалӣ ва бонкҳои марказӣ ба таҳкими механизмҳои ин танзим таваҷҷуҳи хосса доранд. Пешгирии хатарҳои системавӣ ва бозсозии устувории молиявӣ ба иқтисод кӯмак мекунад. Ин раванд дар муқобила бо хатарҳои глобалӣ ва маҳаллӣ, ки метавонанд таъсири манфӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ дошта бошанд, мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: субот, суботи молиявӣ, механизм, танзим, бонк, пруденсиал, макропруденсиал, низом, хавф, хавфҳои молиявӣ, сармоя, захира, қарз ва ғайра.

Танзими макропруденсиалӣ дар низоми молиявӣ як равандест, ки ба пешгирии хавфҳои системавӣ дар низомҳои молиявии кишварҳо ва ҷаҳонӣ мерасанд. Маълумот дар бораи пайдоиши танзими макропруденсиалӣ, ки ҳадафи асосии он баланд бардоштани субот ва устуворӣ дар низоми молиявӣ мебошад, бо тағйироти босуръат дар ҷаҳони молиявӣ ва иқтисодӣ, ки дар тӯли даҳсолаҳои охир рух додааст, вобаста аст.

Механизмҳои макропруденсиалӣ дар асл ҳамчун як ҷузъи қисми танзими пруденсиалӣ, ки ҳадафи он нигоҳдории бехатарии муассисаҳои молиявӣ буд, шурӯъ карданд. Дар ин давра, танзими молиявӣ бештар ба танзими маҳдудиятҳои даҳлатҳо дар фаъолияти муассисаҳои молиявӣ, ки хавфро кам мекард, нигаронида мешуд.

Бухрони молиявии ҷаҳонӣ, ки дар 2007-2008 ба вучуд омад, сабаби асосии таҳаввулоти танзими макропруденсиалӣ шуд. Дар натиҷаи ин бухрон, ки низоми молиявии ҷаҳониро ба шикаст овард ва нишон дод, ки хатарҳо, ки аз як муассисаи молиявии алоҳида ва ё бозорҳои молиявии як кишвар бармеоянд, метавонанд ба иқтисод ва суботи молиявии тамоми ҷаҳон таъсири ҷиддӣ дошта бошанд, зарурати танзими макропруденсиалӣ бештар ҳис карда шуд [3].

Пас аз бухрони молиявӣ, барои пешгирии ва коҳиши хатарҳои системавӣ дар низоми молиявӣ, як қатор чораҳо ва сохторҳои танзимӣ таъсис дода шуданд. Кишварҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ, ба мисли Гурӯҳи 20 (G20), Хазиначи байналмилалӣ асбӯр (IMF), ва Банки ҷаҳонӣ, ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ карданд ва механизмҳои макропруденсиалиро таҳким доданд.

Воситаҳои асосии танзими макропруденсиалӣ дар ин давра барои коҳиш додани хатарҳои системавӣ, аз ҷумла:

➤Пойгоҳҳои пруденсиалӣ (захираҳо ва сармояи бузург барои муассисаҳои молиявӣ);

➤Назорат дар сатҳи умумии қарздиҳӣ (мониторинг ва назорат ба сатҳи ҳамаи қарзҳо);

➤Маъмурияти маводи молиявӣ (механизмҳо барои коҳиш додани таъриф ва иҷрои амалҳои қарзии шадид).

Бо истифода аз таҷрибаи бухронҳои молиявӣ, кишварҳо ба ташкили сиёсати мақсаднок барои пруденсиалӣ ва макропруденсиалӣ оғоз карданд. Ба воситаи амалӣ кардани усулҳо ва қоидаҳо, ки ба пешгирии хатарҳои системавӣ ва ошкор кардани хавфҳо дар ҳама ҷиҳатҳо кӯмак мекунанд, танзимкунандаи макропруденсиалӣ метавонад натиҷаҳои беҳтар ва устуворӣ дар баҳши молиявӣ таъмин кунад.

Танзими макропруденсиалӣ ба дар низоми иқтисодии муосир кафодати паст намудани хатарҳои дар оянда бамиёномадари медиҳад. Инчунин, ба тамоми низоми молиявӣ ва муассисаҳои молиявиро аз хатарҳо ва паҳншавии бухронҳо муҳофизат менамояд. Тағйироти ба назар расидан дар пасзаминаи бухрони молиявии 2007-2008

тахаввулоти ба сӯи танзими макропруденсиалӣ оҳиста-оҳиста ба амал омад, ки имрӯз яке аз унсурҳои муҳими устувории иқтисодӣ мебошад.

Танзими макропруденсиалӣ як соҳаи муҳими иқтисодӣ ва молиявӣ мебошад, ки дар саросари ҷаҳон ба таҳқиқотҳои ҳамаҷониба ниёз дорад. Олимони ва муҳаққиқони зиёде ба раванди танзими макропруденсиалӣ ва хавфҳои системавӣ таҳқиқотҳои худашонро бахшидаанд. Барои возеҳу равшан намудани масоили танзими макропруденсиалӣ моро зарур аст, то ки ба таҳқиқотҳои гузаронидашудаи олимони муосири соҳаи иқтисод ва молия таҷдиди назар намоем.

Аз олимони Ғарб оид ба масоили танзими макропруденсиалӣ Бен Бернанке (Ben Bernanke), Чарлз Гудҳарт (Charles Goodhart), Марк Карни (Mark Carney), Гарӣ Б. Гортон, Жан-Пьер Виль (Jean-Pierre Villetelle), Антонио Мерседо (Antonio M. B. K. Mercedo), Роберт Шиллер (Robert Shiller) ва дигарон таҳқиқот гузаронидаанд. Масалан, Бен Бернанке, раиси собиқи Фонди захираҳои Федералии ИМА (2006-2014), яке аз мутахассисони маъруфи иқтисоди макромолиявӣ мебошад. Вай дар таҳқиқоти танзими макропруденсиалӣ ва системаи молиявии мураккаб ширкат дошт. Бернанке дар китобхояш ва мақолаҳои илмӣ худ ба масъалаҳои танзими макропруденсиалӣ дар заминаи коҳиш додани хавфҳои молиявӣ ва эҷоди сиёсати самаранок таъкид кардааст.

Чарлз Гудҳарт, иқтисоддони маъруфи британиявӣ ва узви Институти Лондон, дар таҳқиқоти танзими макропруденсиалӣ ва хатарҳои молиявии глобалӣ шомил аст [1]. Вай ба таҳқиқи тартибҳои молиявии макропруденсиалӣ, хатарҳои системавӣ ва назарияҳои молиявӣ барои пешгирии бухронҳои молиявӣ машғул аст. Гудҳарт дар маҷмӯи мақолаҳо ва китобҳои худ барои беҳтар кардани танзими молиявии макропруденсиалӣ дар низоми глобалии молиявӣ пешниҳод мекунад.

Марк Карни, собиқ раиси Бонки Англия ва раиси Гурӯҳи "Financial Stability Board" (FSB), дар таҳқиқоти танзими макропруденсиалӣ ва роҳҳои бартараф кардани хатарҳои молиявӣ аҳамияти зиёд медиҳад [2]. Вай ба таҳқиқоти хавфҳои системавии молиявӣ ва бозорҳои молиявии глобалӣ, ҳамчунин стратегияи танзими макропруденсиалӣ барои беҳтар кардани устувории низоми молиявӣ ва пешгирии бухронҳо, машғул аст.

Гарӣ Б. Гортон, иқтисоддон ва таҳқиқгар дар соҳаи иқтисод ва молия, махсусан дар таҳқиқи бухронҳои молиявӣ ва танзими макропруденсиалӣ кор кардааст. Вай дар таҳқиқоташ ба таҳлили системавӣ ва хатарҳои молиявии шабакаҳои молиявӣ ва институтҳои молиявии калон, ки метавонанд ба системаи молиявии ҷаҳонӣ хатар эҷод кунанд, диққат додааст.

Виллеттеле, таҳқиқгар дар соҳаи молияи макропруденсиалӣ, ба рушди сиёсати танзими макропруденсиалӣ ва таъсири он ба равандҳои молиявии байналмилалӣ машғул аст. Вай таъкид мекунад, ки танзими макропруденсиалӣ бояд таъсири эҷоди устуворӣ ва коҳиш додани хатарҳои системавӣ дар иқтисодиётро дар бар гирад.

Антонио Мерседо дар таҳқиқотҳои худ ба таҳлили макропруденсиалӣ ва беҳтар кардани низоми молиявии макропруденсиалӣ дар кишварҳои рушдёфта ва эҳтиёҷот ба таҳияи сиёсати устувор таваҷҷуҳ дорад. Мерседо дар пажӯҳишҳояш ба масъалаи қарзи умумӣ, хавфҳои молиявӣ ва иҷрои сиёсати молиявӣ дар шароити глобалӣ диққат додааст. Роберт Шиллер, молиячии машҳур, бо таваҷҷуҳ ба бухронҳои молиявӣ ва системаи молиявии устувор таҳқиқотҳо анҷом медиҳад. Мақолаҳояш ва таҳқиқоти амиқ дар бораи бухронҳои молиявӣ, хатарҳои системавӣ ва муносибатҳои қарзи умумии макропруденсиалӣ ба муаммоҳои назариявӣ дар ин соҳа алоқаманд мебошанд.

Аз маҷмӯи натиҷаҳои нуктаи назари олимони ва муҳаққиқон бармеояд, ки дар соҳаи макропруденсиалӣ корҳои илмӣ ва таҳқиқотҳои зиёде ба сомон расонида шудааст. Аз ҷумла, шахсиятҳои чун Бен Бернанке, Чарлз Гудҳарт, Марк Карни ва дигарон дар таҳқиқи хатарҳои системавӣ, молиявии макропруденсиалӣ ва роҳҳои бартараф кардани бухронҳои молиявӣ дар сатҳи глобалӣ ва миллий кӯмак расонидаанд. Маълумоти онҳоро дар мақолаҳои илмӣ ва китобҳои марбут ба танзими макропруденсиалӣ ва устувории молиявии системавӣ метавон ёфт.

Танзими макропруденциалӣ (Macroprudential regulation) ё танзими системаи молиявии кишвар барои таъмини устувории умумии низоми молиявӣ ва пешгирии хавфҳои системавӣ, ки метавонанд ба иқтисодиёт таъсири манфӣ расонанд, равона шудааст. Муҳтавои асосии танзими макропруденциалӣ ба назорати устувории иқтисод ва маҳдуд кардани хавфҳои системавии молиявӣ бо роҳи баррасии хавфҳо ва мураккабиҳои воқеаҳои молиявӣ ва қарзии вазнин мебошад.

Моҳият ва ҳадафи танзими макропруденциалӣ дар таҳқиқоти олимони дар боло номбаргардида, аз пешгирии хавфҳои системавӣ, устувории низоми молиявӣ, низомҳои баҳисобгирии хавф, таъсир на танҳо ба бонкҳо, балки ба тамоми низоми молиявӣ, таъсир ба сиёсати пулӣ ва молиявӣ таркиб ёфтаанд [5]. Ҳоло бошад, мо шарҳи ҳар яки инҳоро дида мебароем. Пешгирии хавфҳои системавӣ: Танзими макропруденциалӣ кӯшиш мекунад, ки хавфҳои молиявии зиёдатӣ, ки метавонанд ба тамоми низоми молиявии кишвар ва ҳатто иқтисоди ҷаҳонӣ таъсир расонанд, пешгирӣ ё кам кунад. Масалан, қарзҳои безътибор ё ошӯфта кардани бозорҳо метавонанд ба як порагии маъзаратии системавӣ табдил ёбанд, ки ба иқтисодиёт ҳалал мерасонад.

Устувории низоми молиявӣ: Танзими макропруденциалӣ ба устувории умумии низоми молиявии кишвар тавассути таҳлили хавфҳо ва ҳолатҳои эҳтимолии бозори молиявӣ ва кумак барои пурра кардани захираҳо ва ҳифзи иқтисодии молиявии институтҳои молиявӣ кумак мекунад. Низомҳои баҳисобгирии хавф: Ин равиш ба таҳлили хавфҳои молиявии умумӣ ва татбиқи стратегияҳои мувофиқ барои пешгирии таъсири манфӣ онҳо дахл дорад. Бозори молиявӣ ва муассисаҳои молиявии фардӣ дар якҷоягӣ бо танзимгарони макропруденциалӣ ба нақшаи пешгирии ҳамохангшудаи фалокатҳои молиявӣ барои таъмини устувории иқтисоди миллӣ равона мешаванд.

Таъсир на танҳо ба бонкҳо, балки ба тамоми низоми молиявӣ: Танзими макропруденциалӣ на танҳо ба бонкҳои тижоратӣ, балки ба ҳамаи институтҳои молиявӣ ва бозорҳои молиявӣ дахл дорад, ки ба фаъолиятҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Ба ин тарик, назар ба танзими микропруденциалӣ, ки ба амалиёти инфиродӣ, ба вижа, бонкҳои инфиродӣ мерасанд, танзими макропруденциалӣ бештар ба тамоми низоми молиявӣ ва хавфҳои умумӣ пайванд мекунад. Таъсир ба сиёсати пулӣ ва молиявӣ: Танзими макропруденциалӣ метавонад дар баробари сиёсатҳои пулӣ ва молиявӣ нақш дошта бошад, ки ба паст кардани хавфҳои системавӣ ва дар умум барои устуворӣ ва ҷилавгирӣ аз таваррум истифода бурда мешавад.

Танзими макропруденциалӣ имконият медиҳад, ки низоми молиявии кишвар дар баробари шиддат ё хатарҳои молиявӣ (тафриқа, камбудии ликвидӣ, таҳримҳо ё ҳатто бухронҳои молиявӣ) устувор ва ҷудо бошад, ки барои рушди дарозмуддат ва устуворӣ таъмини шароити молиявии мусоидро фароҳам меорад. Дар бештари давлатҳои рушдёбанда танзими макропруденциалӣ як масъалаи муҳим ва ҳассос мебошад, ки ба устувории низоми молиявӣ ва рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад. Бо вучуди кӯшишҳои такмилдиҳии сиёсати молиявӣ ва иқтисодии устувор, бештари давлатҳои рушдёбанда ба як қатор мушкilotҳо ҳангоми татбиқи танзими макропруденциалӣ рӯбарӯ мегарданд.

Тибқи таҳқиқотҳои гузаронидашудаи олимони соҳа дар бештари давлатҳои рӯ ба тараққӣ чунин муаммоҳои сарбаста мавҷуд мебошанд:

1. Набудани таҷриба ва дониш дар соҳаи танзими макропруденциалӣ:

✓ Танзими макропруденциалӣ як бахши мураккаби сиёсати молиявист, ки дар давлатҳои Осиёи Марказӣ таҷрибаи дурусти амалӣ барои идора кардани хавфҳои системавӣ ва молиявӣ ба амал наомадааст. Вобаста ба таҷрибаи маҳдуд дар соҳаи танзим ва ба роҳ мондани сиёсати макропруденциалӣ, коркарди муносиб ва самараноки чунин танзим дар кишвар дар ҷалби мутахассисон ва таҳқиқоти амиқ зарур аст.

2. Мушкilotи инфрасохтор ва навоариҳои технологӣ:

✓ Танзими макропруденциалӣ барои татбиқи муассир ниёз ба инфрасохтори муосир ва технологияи рақамӣ дорад. Дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, дар баъзе бахшҳо ҳанӯз инфрасохтори молиявии рақамӣ ва техникӣ кӯтоҳ аст, ки барои раванди

мониторинг, таҳлил ва ба роҳ мондани нақшаҳои танзим муфид аст. Ин метавонад ба мушкилоти бо ҷойгир кардани системҳои мониторинг ва таҳлил дар бахши молиявӣ роҳ диҳад.

3. Набудани самаранокии ҳифзи пешгӯии хавфҳои системавӣ:

✓ Танзими макропруденсиалӣ барои пешгирии хавфҳо ва хатарҳои молиявии системавӣ ба дурустии омори таҳлил ва пешгӯии таҳаввулоти иқтисодӣ ва молиявӣ таъя мекунад. Аммо дар Осиёи Марказӣ, ин оморҳо ва механизми таҳлили хатарҳои молиявӣ на ҳамеша дуруст ва пурра мебошанд. Мушкилот дар қабули ҳулосаҳои дуруст ва муассир барои пешгирии хавфҳои системавӣ метавонанд ба таъсири манфии танзим оварда расонанд.

4. Шиддати аз ҷониби кишварҳои дигар ва таъсири бозорҳои хориҷӣ:

✓ Осиёи Марказӣ ҳамчун як иқтисодиёти хурд ва дар низомҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ба сиёсати глобалӣ ва бозорҳои байналмилалӣ вобастагӣ дорад. Тағйироти иқтисодӣ ва молиявӣ дар кишварҳои дигар, махсусан ҳамсоягони асосии кишвар, метавонанд таъсири манфӣ ба сиёсати макропруденсиалии минтақа гузоранд. Масалан, бо вазъи ноустувории молиявии ҳамсоягон ё афзоиши қарзи хориҷӣ, кишвар метавонад бо хатарҳои молиявӣ рӯбарӯ шавад.

5. Барномасозии сиёсати қарзии устувор:

✓ Азбаски давлатҳои Осиёи Марказӣ як қисми кишварҳои зери таҳдиди қарзи боло аст, танзими макропруденсиалӣ дар алоқамандии бо қарзи миллӣ ва қарзҳои ширкатҳо дар ӯй қор аст. Хавфи ҳадди зиёди қарз ва вазъи бозоргирии паст дар кишвар метавонад ба танзими макропруденсиалӣ таъсири манфӣ гузорад, ки боиси ноустувории молиявӣ мегардад.

6. Мушкилоти ҷамоҳангсозии сиёсати молиявӣ ва макропруденсиалӣ:

✓ Дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, баъзан ҷамоҳангсозии дуруст байни сиёсати молиявӣ ва макропруденсиалӣ вучуд надорад. Агар кишвар дар як вақт як қатор сиёсати пулӣ ва қарзӣ амал кунад, ки бо сиёсати макропруденсиалӣ мувофиқат намекунад, ин метавонад боиси ноустувории молиявӣ гардад. Ба ҳамин тартиб, танзими ҷамоҳанг ва дуруст зарур мебошад.

Ҳамин тавр, барои бартараф кардани ин мушкилот ва ба роҳ мондани як сиёсати макропруденсиалии устувор, давлатҳои Осиёи Марказӣ бояд инфрасохтори молиявӣ ва иқтисодии худро рушд диҳанд, таҷрибаи танзими бехтар кунанд ва ҷамоҳангсозии дурусти сиёсати молиявӣ ва макропруденсиалиро таъмин намоянд.

Ҳулоса, танзими макропруденсиалӣ як самти муҳими сиёсати молиявӣ мебошад, ки ҳадафи он таъмини устуворӣ ва пешгирии хатарҳо дар низоми молиявӣ аст. Он барои коҳиш додани хатарҳои системавӣ, ки метавонанд ба тамоми иқтисоди кишвар ё ҷаҳон таъсир расонанд, равона шудааст. Танзими макропруденсиалӣ аввалин бор пас аз бӯҳрони молиявии 2007-2008 ба таври ҷиддӣ рушд кард. Бӯҳрон нишон дод, ки хатарҳои молиявӣ на танҳо дар як муассиса, балки дар тамоми низоми молиявӣ паҳн мешаванд. Пас аз ин бӯҳрон, кишварҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ, ба мисли G20 ва IMF, тадбирҳои нав барои танзими макропруденсиалӣ қабул карданд. Аз ҷумла, муқаррароти сармояи ниҳой ва назорати умумии қарздохӣ, ки барои коҳиш додани хавфҳои молиявии боқимонда муҳим буданд, амалӣ шуданд. Танзими макропруденсиалӣ ҳадаф дорад, ки муассисаҳои молиявӣ захираҳои кофӣ барои муқобила намудан бо хатарҳои системавиро дошта бошад. Инчунин, мониторинг ва таҳлили хавфҳои системавӣ, ки метавонанд ба иқтисоди ҷаҳонӣ таъсир расонанд, дар маркази диққат қарор гирифт. Механизмҳои муҳими макропруденсиалӣ барои назорат на танҳо бар муассисаҳои молиявӣ, балки бар тамоми низоми молиявии кишварҳо амалӣ мешаванд. Воситаҳои он ба танзим кардани қарздохӣ, сарфаи захираҳои сармоявӣ ва паст кардани хатарҳо дар бозорҳои молиявӣ равона шудаанд. Ҳар як давлати соҳибхитёр метавонад стратегияҳои макропруденсиалиро мутобиқ ба шароити хоси иқтисодӣ ва молиявии худ қабул кунад. Имрӯз танзими макропруденсиалӣ як ҷузъи асосии суботи молиявӣ ва иқтисодии

кишварҳо мебошад. Ташкилотҳои байналмилалӣ ва бонкҳои марказӣ ба таҳкими механизмҳои ин танзим таваҷҷуҳ мекунад. Пешгирии хатарҳои системавӣ ва бозсозии устувории молиявӣ ба иқтисод кўмак мекунад. Ин раванд дар муқобила бо хатарҳои глобалӣ ва маҳаллӣ, ки метавонанд таъсири манфӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ дошта бошанд, мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абель Э., Бернанке Б. Макроэкономика. - СПб.: Питер, 2008. - ISBN 978-5-469-01110-1.
2. Глава ЦБ Англии предложил заменить доллар новой резервной валютой. РБК (23 августа 2019). Дата обращения: 23 августа 2019. Архивировано 23 августа 2019 года.
3. Икромов Н.Қ. Стратегия ва дурнамои танзими зиддибухронии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.Қ. Икромов, Ф.Н. Икромов // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2022. № 4-2 (51). С. 170-178.
4. Икромов Ф.Н. Вопросы предоставления банковских кредитов промышленному сектору Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов, Ф.Ф. Нажмонова, С.М. Шоимардонова // В сборнике: Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 143-148.
5. Икромов Ф.Н. Механизм регулирования антикризисных мер банков в Республике таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов, Н.К. Икромов // В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2022. С. 227-231.
6. Икромов Ф.Н. Нақши қарзҳои бонкӣ дар раванди саноатикунории рушди иқтисодӣ миллий [Матн] / Н.Қ. Икромов, Ф.Н. Икромов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2022. № 4-1 (43). С. 179-187.
7. Икромов Ф.Н. Стратегия ва дурнамои танзими зиддибухронии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.Қ. Икромов, Ф.Н. Икромов // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2022. № 4-2 (51). С. 170-178.
8. Икромов Ф.Н. Теоретические аспекты совершенствование конкурентоспособности банковской системы в современных условиях [Текст] / Ф.Н. Икромов, Г.Х. Гаюров, П. Содикзода // Государственное управление. 2023. № 1 (60). С. 63-71.
9. Икромов Ф.Н. Эволюция развития институтов рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/4-1. С. 13-19.
10. « Monetary Policy Transmission in the Euro Area : What do Aggregate and National Structural Models tell us ? », (2001) avec P van Els, A Locarno et J. Morgan, ECB Working Paper, n° 94
11. Central Bank and Financial System (1995)
12. Gorton G., Rouwenhorst K.G., Bhardwaj G. Investor Interest and the Returns to Commodity Investing / Journal of Portfolio Management, issue 3, vol. 42, pp. 44-55. 2016
13. Narrative Economics: How Stories Go Viral and Drive Major Economic Events, Robert J. Shiller, Princeton University Press (2019), ISBN 978-0691182292.

МЕТОДОЛОГИЯ МАКРОПРУДЕНЦИАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И МЕХАНИЗМ ЕЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

ИКРОМИ ФАЗЛИДДИН НУРИДДИН

кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета. 734025. Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: 981-07-67-67, E-mail: Fazliddin-91-91@mail.ru

В статье рассматривается методология макропруденциального регулирования и механизм его воздействия на развитие национальной экономики с учетом ее отдельных структур, а также наглядно раскрываются некоторые существующие проблемы по данной теме. Проведенные исследования доказали, что макропруденциальное регулирование является важным и сложным компонентом финансовой политики, основной целью которой является обеспечение устойчивости финансовой системы страны и предотвращение системных рисков, способных негативно повлиять на экономику.

Сегодня макропруденциальное регулирование считается ключевым компонентом финансовой и экономической стабильности стран. Международные организации и центральные банки уделяют особое внимание укреплению этих механизмов регулирования. Предотвращение системных рисков и восстановление финансовой стабильности помогут экономике. Этот процесс помогает противостоять глобальным и локальным рискам, которые могут оказать негативное влияние на мировую экономику.

Ключевые слова: *стабильность, финансовая устойчивость, механизм, регулирование, банк, пруденциальный, макропруденциальный, система, риск, финансовые риски, капитал, резервы, долг и т. д.*

MACROPRUDENTIAL REGULATION METHODOLOGY AND MECHANISM FOR ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

IKROMI FAZLIDDIN NURIDDIN

candidate of economic sciences, associate professor, doctoral student, department of finance and insurance Tajik National University. 734025. 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Тел.: 981-07-67-67, E-mail: Fazliddin-91-91@mail.ru

The article examines the methodology of macroprudential regulation and the mechanism of its impact on the development of the national economy, taking into account its individual structures, and also clearly reveals some of the existing problems on this topic. Studies have shown that macroprudential regulation is an important and complex component of financial policy, the main goal of which is to ensure the stability of the country's financial system and prevent systemic risks that could negatively affect the economy.

Today, macroprudential regulation is considered a key component of the financial and economic stability of countries. International organizations and central banks pay special attention to strengthening these regulatory mechanisms. Preventing systemic risks and restoring financial stability will help the economy. This process helps counter global and local risks that can have a negative impact on the global economy.

Keywords: *stability, financial stability, mechanism, regulation, bank, prudential, macroprudential, system, risk, financial risks, capital, reserves, debt, etc.*

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИДОРАКУНИИ ҶАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲО ДАР ДАВРАИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ МАМЛАКАТ

НАИМЗОДА Н.Қ.

ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Ҳиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: 988878710. E-mail:
naimzoda.nematullo@mail.ru

ДУСТОВ Б.Т.

ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Ҳиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: 918706959

Дар мақолаи мазкур падидаҳои ҷаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омилҳои асосии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити имрӯза маридаи омӯзиш қарор дода шудааст. Аз ин рӯ таҷрибаи идоракунии соҳаҳои мухталифи саноати мамлакатҳои тараққикарда исбот намудааст, ки рушд ва инкишофи равандҳои иқтисодии малакат маҳз аз системаи ташаккули саноати инноватсионӣ вобастагӣ дорад.

Калидвожа: инноватсия, идоракунии, саноат, кластер, иқтисодтиёт, истеҳсолот.

Дар шароити имрӯза инноватсия, яке аз омилҳои асосии ташаккулдиханда ва тақвиятдиҳандаи низоми сохторҳои иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар шароити ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС ва пайдоиши шакли нави хоҷагидорӣ ҷаъолияти инноватсионӣ дар пешрафти тамоми ҷанбаҳои ҷаъолияти корхонаҳо нақши асосиро мебозад. Стратегияи навоарӣ имрӯзҳо дар ташаккули раванди идоракунии маҳсулот, ҳадамот, фурӯш ва афзоиши даромаднокии корхона дар тамоми шаклҳои ҷаъолият нақши асосиро мебозад. Дар шароити муосири ҷаҳонишавии иқтисодиёти миллии идоракунии ҳар як давлат аз истифодаи ҳаҷм ва сохтори низоми ҷаъолияти инноватсионӣ вобастагӣ дорад. Рушди оянда ва низоми иқтисоди бозорӣ талаб менамояд, ки барои инкишофи ҷараёнҳои навоарӣ ва таъмини роҳҳои нағзӣ дар тамоми секторҳои иҷтимоиву иқтисодӣ-хоҷагидорӣ бояд нишондиҳандаҳои хусусияти навоарӣ дошта қорӣ қарда шавад.

Бо мақсади ташаккул ва инкишофи соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи қоруми мамлакат “Саноатикунони босуръати мамлакат” эълон шуда, ки заминаи асосӣ барои таъсисёбии корхонаҳои қурду миёнаи саноатӣ мебошад. Мақсади асосии ин стратегияи мамлакат пеш аз ҳама рушд ва таъмини истеҳсолоти босифат, дастгирии соҳибқории истеҳсолӣ, ҳаҷман зиёд намудани иқтисодии истеҳсолӣ, таъмини аҳоли бо молу маҳсулотҳои аввалиндараҷа ва ғайра мебошад.

Бояд қайд қард, ки маҳз бо ташаббус ва дастгириҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти ҚТ, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи саноат яке аз соҳаҳои муҳими инкишофи иқтисодиву иҷтимоии кишвар маҳсуб ёфта, барои рушду инкишофи соҳаҳои алоҳидаи он имтиёзҳо ва механизмҳои ҳавасмандкунанда амалӣ шуда истодааст.

Қайд қардан қоиз аст, ки дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ баландбардорӣ ва таҳқиқ намудани роҳҳои ақтуалӣ будани навоарӣ дар миёни субъектҳои хоҷагидорӣ, яке аз таъминкунандаи низоми асоси рақобатнокӣ дар бозори қаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Низоми рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва масъалаҳои муқрами

рушди стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон ҷоринамоии хусусиятҳои навоарӣ дар миёни ширкату, ташкилотҳо ва дигар корхонаҳои давлативу хусусӣ таъмин намояд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки вазифаи ҳар як давлат дар муҳити иқтисодӣ таъмин ва густариш додани низоми истехсолӣ ва рушди равандҳои илмӣ-техникӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи фаъолияти навоарӣ дар давраи ташаккули қарор дошта, на ҳамаи ширкҳои ватанӣ аз принципҳои асосии корбурди он истифода мебаранд. Мушкилоти асосии самаранок истифода нагаштани ин гуна фаъолият дар он асос меёбад, ки на ҳамаи роҳбарон ва менеҷерони ширкатҳои ватанӣ оиди фаъолияти навоарӣ ва қисматҳои самарабахши он маълумоти кофӣ доранд.

Бояд қайд кард, ки сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба инноватсия ва коркардҳои нав дар соҳаҳои мухталиф нигаронида шудааст, ки иқтисодиёти инноватсиониро ташкил медиҳад. Бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барнома, стратегияҳо, қонунҳои давлатӣ ва ғайраҳо қабул шудааст, ки бевосита мақсадашон дастгирӣ ва ҳавасманл намудани инноваторҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиву иҷтимоиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Сиёсати фаъолияти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат бевосита бо ташаккули падидаҳои нави инноватсионӣ, ки дар рушди инкишофи иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҳиссагузор мебошанд равона шуда, дар тамоми миқёси кишвар ба пуррагӣ рушди истехсолоти инноватсионӣ, иқтидори кадрӣ дар соҳаҳои техника ва технология, таъминоти молиявии инноватсияҳо, баҳогузориҳои ҷараёни навоарӣ ва ғайраҳо пешбинӣ менамояд.

Бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили асосии таъминкунадаи рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар кишвар механизмҳои махсуси идоракунии давлатӣ дар соҳаи инноватсия мавҷуд аст, ки бевосита фаъолияти эҷодкорона ва навоаронаро танзим ва таҳқиқ менамояд.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки роҳҳои асосии ташаккул ва инкишофи соҳаи саноати ҚТ бо усулҳои инноватсионӣ инҳо мебошанд:

- ташкили кластерҳои инноватсионӣ дар соҳаи саноати мамлакат;
- маблағзорӣ ва додани имтиёзҳо ба соҳибкории хурду миёнаи инноватсионӣ;
- дар амал истифодаи таҷрибаи корхонаҳои саноатии мамлакатҳои тараққиқарда;
- ташкил ва коркардаи барномаҳои стратегӣ оид ба рушди фаъолияти истехсолоти инноватсионӣ ва маркетингӣ;
- истифодаи коркардҳои илмӣ-техникӣ ва ихтироотҳо дар соҳаҳои гуногуни саноат;
- тайёр намудани кадрҳо дар соҳаи инноватсионӣ ва ихтирооткорӣ;
- тарҳезии системаи мушаххаси азнавсозӣ ё навоариҳои молӣ дар корхона.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади инкишофи соҳаи саноат бо талаботҳои инноватсионии ҳоҷагии ҷаҳонӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул шудааст, ки мақсад бевосита дастгирӣ ва инкишоф додани ин соҳа мебошад.

Маҳз ба ҳамин васила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2022 то 2026-ро солҳои рушди саноат дар қаламрави кишвар эълон шудааст, ки ин ба рушди соҳаи саноати истехсолӣ инноватсионӣ такони асосӣ шуда метавонад. Инчунин дар Паёми навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ташкили мақомоти махсус оид ба назорати соҳаи фаъолияти инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ Ҳукумати мамлакат муаззаф карда шуд, ки Агентии инноватсионӣ ва технологияҳои рақамии назди Президенти ҚТ таъсис дода шавад [1].

Ҳамин тавр, инноватсия ҳамчун омили асосии таъминкунадаи рақобатпазирии соҳаи саноати мамлакат баромад намуда, системаи асосии фаъолияти истехсолӣ, илмӣ, илмӣ-техникӣ, коркардҳо, ихтироотҳоро бо мақсади дигаргуниҳо ва азнавсозихоро дар соҳаҳои иқтисодиёт ба миён меорад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2024.
2. Дустов Б.Т. «Принсипҳои асосии ташаккулдиҳӣ ва рушди кластерҳои хӯроквории минтақавӣ» Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Баҳши илмҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2019. №5 саҳ. 57.
3. Наимзода Н.К. «Ҷанбаҳои концептуалӣ ва роҳҳои таъмини устувории молиявии корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон» Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Баҳши илмҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2020 №5 саҳ 17
4. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.
5. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ В ПЕРИОД СРЕМТЕЛЬНОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ

НАИМЗОДА Н.К.

ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: 988878710. E-mail: naimzoda.nematullo@mail.ru

ДОСТОВ Б.Т.

ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 918706959

В данной статье инновационная деятельность рассматривается как явление и как основной фактор конкурентоспособности промышленных предприятий в современных условиях. Поэтому, опыт управления различных отраслей промышленности развитых стран доказал, что рост и развитие экономических процессов страны зависит от сформированной системы инновационной промышленности.

Ключевые слова: инновация, управление, промышленность, кластер, экономика, производство.

PRIORITY AREAS OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES DURING THE PERIOD OF RAPID INDUSTRIALIZATION OF THE COUNTRY

NAIMZODA N. Q.

assistant of the department of management and marketing of the National University of Tajikistan, 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: 988878710. E-mail: naimzoda.nematullo@mail.ru

DOSTOV B.T.

assistant of the department of management and marketing of the National University of Tajikistan, 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: 918706959

In this article, the phenomena of innovative activity as the main factor of the competitiveness of industrial enterprises in today's conditions are considered as a subject of study. Therefore, the experience of managing various industrial sectors of developed countries has proven that the development and development of economic processes depends on the developed system of innovative industry.

Keywords: innovation, management, industry, cluster, economy, production.

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

ШАМСОВ ИЛӢСҶОН САФАРОВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи системаи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буниҳисорак. E-mail: shamsov1976@mail.ru. Тел.: +992 918-78-89-38.

МУСОЕВА МАДИНА АСОМУДДИНОВНА

докторанти (PhD) курси дуҷуми кафедраи системаи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Бумиҳисорак. E-mail: musoeva-madina@mail.ru Тел: (+992) 987991128.

Дар ин мақолаи мазкур тафсири ҳамаҷониби хизматрасониҳои электронӣ дар рушди иқтисодиёт таҳия гардидааст. Хусусан, ҳангоми татбиқи андозсупории электронӣ, хизматрасониҳои электронии бонкӣ, таҳсилоти фосилавӣ, низоми электронии хариду фурӯши давлатии молу хизматрасониҳо пешниҳод шудааст. Муаллиф инчунин Низоми идоракунии хизматрасониҳои электронӣ, қайд кардааст. Дар мақола зерсистемаҳои сиёсати хизматрасониҳои электрони ва ҳамкориҳои онҳо бо давлат ва ҷомеа баррасӣ шудаанд. Хизматрасониҳои электрони яке аз нишондиҳандаҳои рушди иқтимоӣю иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Қайд карда мешавад, ки хизматрасониҳои электрони даромади буҷети давлатиро таъмин намуда, барои рушди мустақилияти молиявӣ ва рушди устувори системаи имрӯза шароити зарурӣ фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои электрони, рушди иқтисодиёт, ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи баъдисаноатӣ, бӯчаи давлатӣ, унсурҳои андозбандӣ, даромадҳои андоз, ҳокимияти давлатӣ, муносибатҳои байни буҷетӣ, минтақаҳо, молу хизматрасониҳо.

Нақш ва мавқеи хизматрасониҳои технологияи нави электронӣ дар рушди иқтисодӣ ниҳоят калон мебошад. Дар шароити муосир тағйироти муносибатҳои нави иқтисодӣ, ташаккули механизмҳои иқтисоди бозорӣ, тағйирёбии сохтори истеъмолии аҳоли, инчунин рушди технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ аз системаи идоракунии тақозо менамояд, ки модели муфиди рақамикунонии фаъолияти иқтисоди миллӣ татбиқ карда шавад.

Рақамикунонии иқтисоди миллӣ на танҳо ба ташаккули шаклу намудҳои нави шуғли аҳоли, балки ба баланд шудани самаранокии фаъолияти мақомот дар асоси амалӣ намудани вазифаҳои идоракунии давлатӣ мусоидат мекунад. Рақамикунонии иқтисоди миллӣ талаботу эҳтиёҷоти аҳолиро саривақт бо сифати баланд қонеъ намуда, эътибори онро дар қомеаи шахрвандӣ ва дар арсаи байналмилалӣ баланд мебардорад [2, с.155].

Хусусан, ҳангоми татбиқи андозсупории электронӣ, хизматрасониҳои электронии бонкӣ, таҳсилоти фосилавӣ, низоми электронии хариду фурӯши давлатии молу хизматрасониҳо ва ғайраҳо самаранокии онҳо муайян мегардад. Таҳлил ва омӯзиши адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар шароити кунунӣ мавқеи хизматрасониҳои электронӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ ниҳоят калон мебошад.

Пайдоиши шабакаи умумиҷаҳонии Интернет боиси ба майдон омадани амсилаи нави иқтисодиёт ва тичорат гардид. Вобаста ба талаботи қомеаи кунунӣ корхонаву ташкилотҳои нав ба вучуд омаданд. Мамлакатҳои ҷаҳон ба тақмили иқтисодиёт шуруъ намуда, аз иқтисодиёти анъанавӣ даст кашиданд.

Ин дигаргуниҳо боис гардиданд, ки бозори ҷаҳонии савдо васеъ муносибатҳои хариду фурӯш озод ва сода гардида, ҷаҳони шахшудамонда ба ҷаҳони тағйиротҳои бузурги техникӣ, иттилоотӣ мубадал гардад. Аз ин рӯ мамлакатҳои зиёди ҷаҳон ба ҳукумати электронӣ рӯ оварданд, ки роҳи расидан ба иқтисодиёти мутараққиро талқин менамояд. Ҳукумати электронӣ натиҷаи таҷдиди фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки минбаъд мо онро дар ба роҳ мондани фаъолияти самараноки идораи давлатӣ мушоҳида менамоем. Таҳқиқоти бомароми ин раванд боиси ба майдон омадани истилоҳи ҳукумати электронӣ гардида минбаъд масъалаи асосии рушди ҷамъияти иттилоотӣ пазируфта шудааст. Мафҳуми «ҳукумати электронӣ» дар натиҷаи тарҷумаи истилоҳи англисии «Electronic Government» ва ё «E-Government» пайдо шудааст. Он мафҳуми шартӣ буда, дар баробари мафҳуми «ҳукумати электронӣ» мафҳумҳои чун «демократия электронӣ», «давлати электронӣ», «идоранамоии рақамӣ», «ҳукумати кушод», ва «ҳукумати мобилӣ» низ истифода карда мешавад [6, с.238].

Дар замони шуравӣ ақидаи сохтани ҳукумати электронӣ аз тарафи олим, кибернетики сатҳи ҷаҳонӣ Глушков Виктор Михайлович пешниҳод карда шудааст. Мақсади асосии кибернетик оммавӣ намудани иттилоот ва коркарди ҳуҷҷатҳои идоравӣ дар шакли электронӣ буд. Ў минбаъд ақидаи худро тақвият дода, низоми умумидавлатии автоматикунонии ҳисоб ва коркарди иттилоотро барои автоматикунонии идораи иқтисодиёти шуравӣ зарур шуморидааст. Асоси ақидаи вайро коркарди назарияи низоми идораи базаи маълумот дар шакли марказонидашуда (электронигардонии ҳуҷҷатҳои идораи давлатӣ) ташкил медиҳад.

Аз дигар нуқтаи назар асоси бавучудӣ ва рушди хизматрасониҳои электрониро қомеаи иттилоотӣ ташкил медиҳад. Истилоҳи «қомеаи иттилоотӣ» натиҷаи таҳқиқотҳои Ю. Хаяши – профессори институти технологии Токио мебошад. Минбаъд олимони амрикоӣ ва ҷопонӣ Ф. Махлупо (1962) ва Кейсио Кураганда, Т. Умесао (1963) муҳаққиқони масъалаи мазкур мебошанд. Муаллифони назарияи «қомеаи иттилоотӣ» олимони машҳур М. Порат, И. Массуда, Т. Стоунер, Р. Белл, Д. мебошанд. Онҳо дар офариниши ин раванд аз мафҳумҳои технологӣ, техногонӣ «technetronic» ибораи гротсиявӣ «techne» ҷамъият,

раванди технологияи иттилоотӣ ва «the knowledgeable society», «knowledge society» ё «knowledge-value society» истифода намуда, ибораи ҷомеаи иттилоотиро ба вучуд овардаанд.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки дар рушди ҷомеаи иттилоотӣ концепсияи Д. Белл мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ӯ дар таҳқиқоти илмаш пешниҳод намудааст «равиши технократии таҳлили ҷомеаи иттилоотӣ», ки онро аввалин таҳқиқот доир ба назарияи иқтисодиёти иттилоотӣ номидан мумкин аст. Муҳақиқи концепсияи мазкур олими америкоӣ Д. Белл дар асараш «Ҷомеаи баъдисаноатӣ, таҷрибаи ояндабинии ҷамъият» таъкид менамояд, ки ҷомеаи инсонӣ дар се давра рушд намудааст: «кишоварзӣ, саноатӣ ва баъдисаноатӣ».

Ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи баъдисаноатӣ буда, маҳсулоти асосиаш хизматрасониҳои электронӣ мебошад. Агар мо ба таҳқиқи адабиёти илмӣ ба ин самт бахшидашуда диққат диҳем пай мебарем, ки дар заминаи интернет ҷомеаи иттилоотӣ рушд намудааст [7, с.103]. Нақши он дар роҳандозӣ гардидани хизматрасониҳои электронӣ ниҳоят калон мебошад. Дар қатори дигар омилҳои иқтисодӣ: сармоя, муносибатҳои молиявӣ ва неъматҳои моддӣ ба захираҳои инсонӣ, нерӯи зеҳнӣ, хизматрасониҳои иттилоотӣ низ диққати хоса дода мешавад.

Ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи баъдисаноатӣ буда, маҳсулоти асосиаш хизматрасониҳои электронӣ мебошад. Агар мо ба таҳқиқи адабиёти илмӣ ба ин самт бахшидашуда диққат диҳем пай мебарем, ки дар заминаи шабакаи интернетӣ ҷомеаи иттилоотӣ рушд намудааст. Нақши он дар роҳандозӣ гардидани хизматрасониҳои электронӣ ниҳоят калон мебошад. Дар қатори дигар омилҳои иқтисодӣ: сармоя, муносибатҳои молиявӣ ва неъматҳои моддӣ ба захираҳои инсонӣ, нерӯи зеҳнӣ, хизматрасониҳои иттилоотӣ низ диққати хоса дода мешавад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ ба омили сармояи инсонӣ ва нерӯи зеҳнӣ низ бештар таъия менамоянд, ки дар меҳвари он идоракунии захираҳои иқтисодӣ, оптималикунонии масъалаҳои иқтисодӣ меистад ва ин раванд ба татбиқи хизматрасониҳои электронӣ асос мегузорад.

Ҷомеаи иттилоотӣ, ки боиси ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ гардид, яке аз имкониятҳои мубодилаи хизматрасониҳо бо воситаи як низом ба низоми дигар мебошад, ки инро дар кибернетика равиши синергетикӣ ном мебаранд.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ имконият ба вучуд омад, ки хизматрасониҳои электронӣ шакли нав гиранд. Ҳамаи ин, бе татбиқи низоми ягона, яъне вазифагӣ идоракунии пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ ғайриимкон аст (расми 1), вале дар асл таҳқиқ гардидаст, ки бидуни татбиқи инфрасохтори зарурӣ, хусусан идоракунии захираҳои электронӣ наметавон рушди иқтисодиёти рақамиро таъмин намуд. Маҳз, корбурд намудани ҷанбаҳои методологӣ имконият медиҳад, ки ҳолати пешниҳоди хизматрасониҳо осон гардад. Таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки шакли татбиқи хизматрасониҳои электронӣ боиси тағйирот дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёти ин мамлакатҳо гашта, нерӯи инсонӣ низ рушд намудааст.

Расми 1 – Низомии идоракунии хизматрасониҳои электронӣ

Аз расми 1 маълум аст, ки низомии идоракунии хизматрасониҳои электронӣ аз нақшагирӣ, вазифагӣ ва таҳлили назоратӣ иборат мебошад. Дар зинаи аввал хусусиятҳои зерини банақшагирӣ ва пешгӯинамӣ тавсиф карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Авдеев, И. В. Структурно-цифровая трансформация как фактор и инновационного развития региональной экономической системы: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Авдиев Иван Викторович. – Воронеж, ВГУИН, 2021. – 177 с.
2. Авдошин, С. М. Синергетические организации в экономике XXI-го века [Текст] / С.М. Авдошин, В.Б. Тарасов // Известия АИН им. А.М. Прохорова. Бизнес-информатика. – 2019, С. 155-163.
3. Агафанова, А. Н. Методология управления комплексом информационных услуг в электронной коммерции: дисс... доктор. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Агафанова Анна Николаевна. – Самара, СГЭУ, 2019. – 333 с.

4. Агафонов, А. Н. Формирование системы управления информационными услугами: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Агафонов Алексей Николаевич. – Самара: СГЭУ, 2019. – 144 с.
5. Агонга, О. Ф. Развитие электронного правительства в Федеративной Республике Нигерия: организационно-экономический аспект: дис... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Агонга Оинбоноха Фрэд – Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2018. – 27 с.
6. Мирзоев Н.Х. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва тамоюлҳои он дар замони муосир. Паёми молия ва иқтисод №3 (42) (мачаллаи илмӣ-амалӣ) Душанбе 2024. Саҳ. 238-245
7. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи иттилоотикунории ҷомеа. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. № 4. Қисми II (ISSN 2413-5151) Душанбе 2024. саҳ. 103-110.
8. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50.
10. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51).

РОЛЬ И МЕСТО ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

ШАМСОВ ИЛЁСЖОН САФАРОВИЧ

доктор экономических наук, профессор кафедры информационные системы в экономике факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики Таджикского национального университета Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хичсорак, E-mail: E-mail: shamsov1976@mail.ru Тел.: +992 918-78-89-38.

МУСОЕВА МАДИНА АСОМУДДИНОВНА

докторант (PhD) второго курса кафедры информационные системы в экономике факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хичсорак, E-mail: musoeva-madina@mail.ru, Тел: (+992) 987991128.

В данной статье разработаны различные трактовки электронных услуг в экономическом развитии. В частности, при внедрении электронного налогообложения, электронных банковских услуг, дистанционного обучения предлагается электронная система государственной купли-продажи товаров и услуг. Также автор отметил систему управления электронными услугами. Электронные услуги являются одним из показателей социально-экономического развития Республики Таджикистан. Отмечается, что электронные услуги обеспечивают доход государственного бюджета и обеспечивают необходимые условия для развития финансовой независимости и устойчивого развития действующей системы.

Ключевые слова: электронные услуги, экономическое развитие, информационное общество, постиндустриальное общество, государственный бюджет, элементы налогообложения, налоговые поступления, государственная власть, межбюджетные отношения, регионы, товары и услуги.

THE ROLE AND POSITION OF ELECTRONIC SERVICES IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

SHAMSOV ILESJON SAFAROVICH

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Information Systems in Economics, Faculty of Accounting and Digital Economy, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, E-mail: shamsov1976@mail.ru, Phone: +992 918-78-89-38.

MUSOEVA MADINA ASOMUDDINOVNA

Second-year PhD student of the Department of Information Systems in Economics, Faculty of Accounting and Digital Economy, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, E-mail: musoeva-madina@mail.ru, Phone: (+992) 987991128.

In this article, various interpretations of electronic services in economic development have been developed. In particular, during the implementation of electronic taxation, electronic banking services, distance education, the electronic system of state purchase and sale of goods and services is proposed.

The author also noted the electronic services management system. The article discusses the policy subsystems of electronic services and their interaction with the state and society. Electronic services are one of the indicators of socio-economic development of the Republic of Tajikistan. It is noted that electronic services provide income to the state budget and provide necessary conditions for the development of financial independence and sustainable development of the current system.

Keywords: electronic services, economic development, information society, post-industrial society, state budget, elements of taxation, tax revenues, state power, relations between budgets, regions, goods and services.

НАҚШИ КЛАСТЕРИЗАТСИЯ ДАР РАҚАМИКУНОНИИ САНОАТИ ХҶУРОКВОРӢ

БАХТИЁРИ РАҶАБМУРОД

ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: 937123338. E-mail: baxiyori.rachabmurod.90@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти кластеризатсия дар рақамикунонии саноат, чараҳои ворид намудани инноватсияҳо дар соҳаи истеҳсолот мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ташаккулдиҳӣ ва рушди кластерҳои саноатӣ ҳамчун равиши нави идоракунии корхонаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ ҷиҳати рушд ва инкишофи иқтисодӣ минтақавӣ ва милли мусоддат менамояд. Бояд гуфт, ки истифодаи технологияҳои нави инноватсионӣ ба таъмини ҷанбаҳои рақобатпазирии соҳаи саноат ва хизматрасониҳо мусоидат менамояд.

Калидвожа: рақамикунонии саноат, инноватсия, коркардҳои илмӣ-техникӣ, кластери саноатӣ, идоракунии корхона, истеҳсолоти минтақавӣ, иқтисодӣ милли.

Дар шароити имӯзаи иқтисодӣ ва густариш ёфтани муносибатҳои иқтисодии хоҷагии ҷаҳонӣ дар ҳар як давлат соҳаҳои ҳастанд, ки рақобатпазирии иқтисодиро

муайян намуда, ба рушди давлат ва дар маҷмӯъ ба осудаҳои аҳоли таъсир мерасонанд.

Соҳаи саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, ки дар таъмини бозори озукавории кишвар нақши беандоза дорад. Бо мақсади рушд ва инкишофи соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2022-2026 солҳои саноатикунони босуръати кишвар эълон гаштааст, ки ин замина барои ташаили корхонаҳои нави истеҳсолӣ, зиёд гардидани иқтидорҳои истеҳсолӣ ва ғайра мусоддат менамояд.

Бо мақсади таъмини ҷанбаҳои рақобатпазирии саноати хӯроквории кишвар аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегия ва барномаҳои махсуси давлати таҳия ва қабул карда шудааст, ки фаъолияти соҳаи мазкурро ба танзим мебарорад. Бевосита Стратегияи миллии рушди ҚТ то соли 2030, “Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”, Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо мақсади рушд ва тақвият додани соҳаи саноат абул шудааст.

Бояд қайд кард, ки кушиш ва заҳматҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ миллии рушд ва ташаккул ёфта истодааст. Бевосита бо ибтиқори Ҳамаҷонибаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи қоруми кишвар саноатикунони босуръат эълон карда шуд.

Аз ин рӯ бо эълон гардидани ин ҳадафи стратегӣ барои рушд ва инкишофи соҳаҳои гуногунини саноати кишвар заминаи мусоид фароҳам меоварад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо мақсади рушди инкишофи технологияҳои навини замони муосир, инкишофи инфрасохтори инноватсионӣ, қорӣ гардидани техника ва технологияҳои рақамӣ, афзоиш ва инкишофи коркардҳои инноватсионӣ, таъмини бонизомии рушди иқтисодӣ рақамӣ, дар амали истифода бурдани коркардҳо, ихтироотҳо, ба рағзани яғонаи рақамӣ ворид намудани фаъолияти иистеҳсолу тичоратии иқтисодӣ миллии, рушди бозори инноватсионӣ, маркетинги инноватсионӣ, ва дастгирии соҳаи саноати кишвар, осон гардидани қори саноатчиён, фароҳам овардани имтиёзҳо, ҳавасандгардонидани иштирокчиёни кластер дар қаламрави кишвар қорҳои зиёде аз тарафи Ҳукумати кишвар иҷро шуда истодааст.

Бояд қайд кард, ки бевосита бо ташаббус ва ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Паёми нағбатиашон, ки дар таърихи 28.12.2024 ба МОҚТ қайд қада шуд, ки “Қиҳати вусъат баҳшидан ба рағандҳои инноватсионӣ ва истифодаи Ҳамаҷонибаи имқониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 2030 - «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд.” [1,с.9]

Аз ин рӯ рақамикунони иқтисодиёт миллии, инкишофи инноватсияҳо, коркардҳои нағин, маркетинги инноватсионӣ ва технологияҳои инноватсионӣ яке аз самтҳои ағзалиятноқи кишвар ба шумор рафта дар таъмини рақобатпазирии иқтисодиёт нақши қалидӣ дорад.

Бғяд қайд кард, ки Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар қораи самтҳои сиёсати доғилӣ ва қориини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 деқабри соли 2018 ва мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 яғвари соли 2019, №39 «Дар қораи амъбасти нағиаҳои рушди иғимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вағифаҳо қораи соли 2019» таҳия гардидааст.

Аз ин рӯ ворид гардидани технологияҳои рақамӣ, аз қумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатноқии байналмилалии кишвар гардад. Рақамикунони иқтисодиёт қораи таъсиси модели нағи рушди иқтисодӣ, қалби сармоғи қоричӣ, тақон додан ба табодули нағудҳои нағвуда ва

рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонё гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Консепсия ба гирифтани дивиденди рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллий басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши мамӯи маҳсулоти дохилӣ (минбаъд-ММД), табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст. [4,с.1]

Бояд қайд кард, ки тибқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди рақамикунони иқтисодиёт аз марҳила иборат мебошад, ки то соли 2040 ба нақша гирифта мешавад. Марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040. Ҳамаи марҳилаҳо оид ба амалисозии табодули рақамӣ инчунин дар доираи лоиҳаи Digital CASA амалӣ карда мешаванд.

Бо амали гардидани марҳилаҳои асосии рақамикунони иқтисодиёти миллии кишвар ҷанбаҳои рақобатпазирӣ соҳаҳои истеҳсолот дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ таъмин гардида ҳадафҳои рушди миллий тибқи дурнамои Стратегияи миллии рушд то соли 2030 таъмин мегардад. Вазифаҳои асосии сиёсати кластерии саноативу иқтисодӣ дар шароити рақамикунони иқтисодиёти кишвар равона карда шудааст ба:

➤ бунёди шароитҳои мусоид барои ташкил ва рушди кластерҳои рақобатӣ дар ҳудуди минтақа;

- гузаронидани ташҳиси кластерӣ дар қаламравӣ минтақа;
- дастгирии ташаббусҳои ташаккулдиҳандаи кластерҳои минтақавӣ;
- ҳавасмандгардонии рушди кластерӣ;
- мониторинги фаъолияти кластерҳо ва баҳодиҳии самаранокии сиёсати кластерӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025 қабул шудааст, ки зеринро дар бар мегирад:[3, с.3]

➤ ташаккули шароитҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ҷиҳати қонё гардонидани эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон, таъмини бозори истеъмолии кишвар аз ҳисоби маҳсулоти хӯроквории дар корхонаҳои ватанӣ истеҳсолшаванда;

➤ паст кардани тамоюлҳои истеҳсолоти мавсимӣ бо роҳи истифодаи технологияҳои нав, иншооти логистикӣ, дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навҳои гуногуни ашёи хом ва рушди инфрасохтори истеҳсолот;

➤ зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ба монанди зироатҳои рағандиҳанда, меваю сабзавот, гӯшт ва шир, инчунин таъмини пурраи талаботи корхонаҳои коркард бо ашёи хоми ватанӣ бо роҳи парвариши навҳои саноатии меваю сабзавот ва васеъгардонии майдонҳои кишти кишоварзӣ;

➤ зиёд намудани ҳаҷми коркарди саноатӣ ва истифодаи самараноки захираҳои ашёи хом;

➤ баланд бардоштани вазни қиёсии коркарди саноатии ашёи хом ва танзими давлатии ташаккули ашёи хом - маҳсулоти кишоварзӣ барои корхонаҳои коркардкунанда.

Ҳулас, ҷараёни рақамикунони соҳаҳои иқтисодиёти миллий ва ҷори намудани инноватсияҳо, коркардҳо ва истифодаи васеи маркетинги инноватсионӣ махсусан дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасониҳо яке аз ҷанбаҳои муҳими таъмини рақобатпазирӣ соҳавӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ ба ҳисоб меравад. Ин раванд ба субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ афзалиятҳо ва бартариятҳои бештари ташкили фаъолият, густариш додани муносибатҳои истеҳсолӣ ва тичратӣ имконоти бештарро фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ба Маҷлиси Олии кишвар “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 28.12.2024.

2. Бахтиёри Р. Ташаккулёбии сохтори ташкилӣ ва рушди кластерҳои саноати хуруқвории минтақа// Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон саҳ 85.
3. Барномаи рушди саноати хуруқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025.
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642
5. “Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”

РОЛЬ КЛАСТЕРИЗАЦИИ В ЦИФРОВИЗАЦИИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

БАХТИЁР РАДЖАБМУРАД

ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 937123338 E-mail:
baxtiyori.rachabmurod.90@mail.ru

В статье исследуются роль и значение кластеризации в цифровизации промышленности, процессе внедрения инноваций в производственную сферу. Формирование и развитие промышленных кластеров как нового подхода к управлению производственными и сервисными предприятиями способствует росту и развитию региональной и национальной экономики. Следует отметить, что использование новых инновационных технологий способствует обеспечению конкурентоспособности промышленности и сферы услуг.

Ключевые слова: цифровизация промышленности, инновации, научно-технические разработки, промышленный кластер, управление предприятием, региональное производство, национальная экономика.

THE ROLE OF CLUSTERIZATION IN DIGITALIZATION OF THE FOOD INDUSTRY

BAKHTIYORI RAJABMUROD

assistant professor, department of management and marketing, Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: 937123338 E-mail:
baxtiyori.rachabmurod.90@mail.ru

The article examines the role and importance of clustering in the digitalization of industry, the process of introducing innovations into the production sphere. The formation and development of industrial clusters as a new approach to the management of manufacturing and service enterprises contributes to the growth and development of the regional and national economy. It should be noted that the use of new innovative technologies helps to ensure the competitiveness of industry and the service sector.

Keywords: digitalization of industry, innovation, scientific and technical developments, industrial cluster, enterprise management, regional production, national economy.

ЗЕҲНИ СУНӢЙ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ТАБАРЗОДА ОРИФЧОН САЙДАЛӢ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисодӣ рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак. E-mail: orif_tabarov@mail.ru, тел: +992918675250.

Мақола ба таҳлили нақши зеҳни сунӣ дар раванди рақамикунони иқтисод бахшида шудааст. Дар мақола мафҳуми зеҳни сунӣ ҳамаҷониба шарҳ дода шуда, аҳаммият ва моҳияти онро барои гурии ба иқтисоди инноватсионӣ тавзеҳ дода шудааст. Дар баробари бартариятҳо ҳамзамон аз ҷиҳатҳои манфӣи зеҳни сунӣ низ як қатор омилҳои зерин мисол оварда шудааст, аз ҷумла: таҳдид ба обрӯи шахсият ва масоили ахлоқӣ, таълим ва огоҳии аҳоли, таъсиси стандартҳо, масъулияти муттасаддиёт, таъсири манфӣ ба иҷтимоӣ. Муаллиф дар ниҳояти кор ҷунин ҳулосабандӣ намудааст, ки зеҳни сунӣ бо потенциали бузург ва имкониятҳои зиёди худ метавонад ба рушди ҷомеа ва бехтар шудани сифати ҳаёти инсонҳо мусоидат кунад.

Калидвожаҳо: Зеҳни сунӣ, забони программасозии Python, автоматикунонӣ, таъхиси матн ва тасвир, ҷиҳатҳои манфӣи зеҳни сунӣ.

Дар Паёми имсолаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ҳамчун санади муҳими стратегӣ, ба масоили рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия диққати махсус равона шуда, муҳимияти гузариш ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, ташкили инфрасохтори рақамӣ, тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ, рушди зеҳни сунӣ ва омодагии кадрҳо дар ин самт ҳамчун воситаҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ таъкид шудааст.

Азҷумла дар Паём иброз дошта шуд: «Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд [1, с.3-4]. Истифодаи васеи зеҳни сунӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низомии бақайдгирии давлатӣ ҳамчун яке аз самҳои рушди иқтисоди рақамӣ таъкид карда шуда.

Зеҳни сунӣ (*artificial intelligence*) ин соҳаи илм ва технологияи компютерӣ буда ба таҳқиқ ва эҷоди системаҳои рақамӣ, равона шудааст, ки метавонанд вазифаҳои зеҳнии инсонро иҷро кунанд. Яъне он як соҳаи пешрафта дар технологияи иттилоотӣ мебошад, ки бо истифода аз алгоритмҳо ва моделҳои компютерӣ, имкон медиҳад, маълумотро таҳлил ва пешгӯӣ кунанд. Ин технология дар рушди иқтисоди рақамӣ нақши муҳим дорад, зеро он бо автоматикунонӣ, таҳлили маълумот ва бехтарнамояи алоқаманд буда, ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки қарорҳои идоракуниро зуд ва самаранок қабул кунанд ва дар ниҳоят ин ба афзудани суръати рушди иқтисодӣ боис мегардад. Зеҳни сунӣ як бахши илми компютерӣ буда ба сохтани мошинаҳо ё программаҳои саруқор дорад, ки онҳо ба зеҳни инсон тақлид карда, қобилияти пажӯҳиш ё фикр карданиро дошта, бо истифода аз алгоритмҳо ва моделҳои математикӣ системаҳои компютериро барои иҷрои вазифаҳои гуногун, аз қабили таъхиси сухан, таъхиси тасвир, омӯзиш ва ҳалли мушкилот водор месозад.

Зеҳни сунӣ метавонад равандҳои истеҳсоли ва хизматрасониро худкор (автоматӣ) кунад, ки ин ба коҳиш ёфтани хароҷот ва бехтар шудани самаранокии корхонаҳо оварда мерасонад. Масалан, истифодаи техникаи хушманд (роботҳо) ва системаҳои автоматикӣ дар истеҳсолоти имкон фароҳам меорад, ки маҳсулот бо сифати баланд ва дар вақти кӯтоҳ истеҳсол шаванд. Ин раванд на танҳо самаранокии корхонаҳоро баланд мебардорад, балки ба кам кардани хатоҳо, бехтар кардани сифати маҳсулот ва паст кардани арзиши аслии маҳсулот кӯмак мерасонад.

Зехни сунъй бо таҳлили маълумотҳои калон (Big Data) кӯмак мекунад, ки корхонаҳо ба маълумоти муътамад ва самаранок барои қабули қарорҳо дастрасӣ пайдо кунанд. Ин раванд метавонад ба пешгӯии тамоюлҳо ва эҳтиёҷоти бозор ва инчунин беҳтар кардани стратегияи маркетинг ва фурӯш кӯмак расонида, корхонаҳо метавонанд тавассути он рафтори мизочонро таҳлил кунанд ва хидматрасониҳои худро ба мизочон мутобиқ созанд.

Зехни сунъй бори аввал дар илм соли 1956 дар конференси тобиства дар Коллеҷи Дартмут эътироф карда шуд, ки онро математик Љон Маккарти пешниҳод намуд. Вай зехни сунъиро ҳамчун абстраксияи математикӣ баррасӣ карда, ҳадафаш эҷод кардани ташбеҳи "сунъй"-и тафаккури инсон буд. Дар даҳсолаҳои минбаъда зехни сунъй маъруфият пайдо карда, алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ пайдо шуданд, ки ба компютерҳо барои мустақилона ҷамъ кардани дониш тавассути озмоиш ва ҳатогӣ кӯмак менамуданд[3, с.34].

Аз соли 2010 инҷониб афзоиши қудрати ҳисоббарорӣ имкон дод, ки маълумоти калон бо усулҳои омӯзиши амиқ дар асоси шабакаҳои нейронӣ муттаҳид карда шаванд ва дар ин замина ташҳиси суҳан ва тасвир, дарки забони табиӣ ва ронандаи мустақили автомобил фаъолона инкишоф ёфтанд.

Зехни сунъй ба ҷанд намуд тақсим мешавад, ки ҳар кадом хусусиятҳои хос ва барномаҳои худро дорад.

- Зехни сунъии маҳдуд (Narrow AI): Ин намуд ба системаҳои ишора мекунад, ки танҳо дар як вазифа ё соҳа кор мекунанд. Масалан, системаҳои ташҳиси суҳан, ки барои фаҳмидан ва ҷавоб додан ба фармонҳо тарҳрезӣ шудаанд.

- Зехни сунъии умумӣ (General AI): Ин намуд ба системаҳои ишора мекунад, ки метавонанд вазифаҳои гуногунро ба монанди инсон иҷро кунанд. Зехни сунъии умумӣ ҳанӯз дар марҳилаҳои таҳқиқотӣ қарор дорад ва ҳоло каматар дар амал истифода мешавад.

- Зехни сунъии супер (Superintelligent AI): Ин намуд назар ба зехни инсонӣ хеле пешрафта ва қобилиятҳои зиёдеро дорад. Ин мафҳум дар илмҳои фантастикӣ бештар баррасӣ мешавад, зеро он ҳанӯз вуҷуд надорад.

Зехни сунъй дар қору фаъолияти одамони касбу қорашон гуногун, омӯзгорон, донишҷӯён ва нафароне, ки ба инноватсия шавқӣ беандоза доранд хеле муҳим аст. Он на танҳо дар соҳаи технология, балки дар соҳаҳои гуногуни иқтисод, тандурустӣ, таҳсил ва ҳатто санъат низ истифода мешавад. Зехни сунъй метавонад барои беҳтаркунии равандҳои худкор ва беҳтар кардани қабули қарор кӯмак расонад[5, с.56].

Зехни сунъй дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбии одамон истифода мешавад, ки баъзе аз онҳо инҳоянд:

- Табобат: ЗС барои таҳлили маълумотҳои тиббӣ, ташҳиси бемориҳо, ва ҳатто дар равандҳои ҷарроҳӣ истифода мешавад.

- Молия: Системаҳои, ки барои таҳлили маълумотҳои молиявӣ, пешгӯии бозор, ва ташҳиси ҳатарҳо тарҳрезӣ шудаанд.

- Ҳуқуқ: ЗС метавонад барои таҳлили парвандаҳо, ташҳиси ҳуҷҷатҳо, ва кӯмак ба адвокатҳо дар таҳияи стратегияи ҳуқуқӣ истифода шавад.

- Таълим: ЗС метавонад барои таҳияи барномаҳои таълимӣ, ташҳиси сатҳи дониш, ва пешниҳод кардани манбаъҳои омӯзишӣ истифода шавад.

- Санъат: ЗС дар эҷоди мусиқӣ, расм, ва ҳатто навиштани назму наср дар адабиёт истифода мешавад. Нахустин асарҳои эҷодкардаи зехни сунъй дар соҳаи санъат ба вуҷуд омадаанд.

Зехни сунъй мисли кӯдаки хурдсол аст, аввал ҳама маълумотро, ки одамон ба он медиҳанд аз худ мекунанд. Сипас ӯ истифода бурдани онро ёд мегирад ва онро дар ҳалли муаммоҳои гуногуни ба ӯ воғузоршуда истифода мебарад. Масалан, барои ҳалли мушкилоти навиштани коди барнома дар ягон забони барномасозӣ, навиштани қори илмӣ, таҳлили маълумотҳои адабӣ, тавсияи доруҳо ба бемор аз рӯи натиҷаҳои ташҳиси рентгенӣ, сохтани рӯнамо вобаста ба мавзӯи мушаххас, кашидани расмҳо ва ғ.

Биёед мисоли ба ҳама шиноси ChatGPT-ро дида мебароем. Дар ибтидо зехни сунъӣ дар доираи васеи маълумотҳои матнии Интернет аз қабili сомонаҳои интернетӣ, китобҳои электронӣ, лугатҳо ва энциклопедияҳо ба монанди Википедия омӯзонида мешавад. Модел қонуниятҳои забонӣ, сохтори ҷумлабандиро дар забонҳои гуногун, имло услуби сохти ҷумлаҳоро омӯхта заминаи дониши мукаммале ҷамъоварӣ карда, доимо онро такмил медиҳад.

Пас аз он, модел аз рӯи вазифаҳои мушаххас омӯзонида шуд, ки тавлиди ҷавоб ба саволҳо, тарҷумаи матн ва ҷамъбасту хулосабарории ҷавобҳоро дар бар мегирад. Ин ба модел кӯмак мекунад, ки ба дархостҳои мушаххас ҷавобҳои беҳтар диҳад.

Вақте ки корбар савол медиҳад ё фармон медиҳад, ChatGPT дар асоси намунаҳои омӯхташуда посух медиҳад. Модел матни воридшударо таҳлил мекунад, контекстро муайян мекунад ва посух медиҳад. Алгоритм маълумотро аз ҳар як муошират бо корбарон барои омӯзиши иловагӣ ва беҳтаркунии минбаъда истифода мебарад.

Масалан, мо аз шабакаи нейрон хоҳиш мекунем, ки дар бораи сохти кишти кайҳонӣ маъруза омода намояд. Ё хоҳиши моро иҷро мекунад. Сипас боз фармон медиҳем: «Аз китоби N маълумотро илова карда, матнро то панҷ сархат кӯтоҳ намуда ҳар як ҷумла бо ҳарфи калони алифбо оғоз шавад». ChatGPT матни аллакай сохташударо ҳамчун асос мегирад ва онро бо назардошти вазифаи дар пешистода аз нав коркард менамояд. Бояд қайд кард, ки шабакаҳои нейрон як абзор дар доираи васеътари зехни сунъӣ мебошанд.

Омӯзиши мошинӣ – як бахши зехни сунъӣ буда, омӯзиши амиқ – архитектураи шабакаҳои нейронӣ, яъне, яке аз равишҳо ба сохтор ва омӯзиши онҳост.

Зехни сунъӣ ҳоло дар равандҳои иқтисодӣ, муносибати молию пулӣ соҳаи бонкӣ ва савдои онлайн васеъ истифода мешавад. Зехни сунъӣ дар ҷустуҷӯи амалиёти қаллобӣ фаъолона истифода мешавад. Воситаҳои мавҷуданд, ки намунаҳои амалиёти муштариён (транзаксия)-ро таҳлил мекунанд, то фаъолияти ғайриоддӣ ё шубҳанокро муайян кунанд, ки он метавонанд амали қаллобӣ бошад. Зехни сунъӣ оид ба ҳолатҳои маълуми қаллобӣ омӯзонида мешавад, ки ба ӯ имкон медиҳад чунин ҳолатҳоро дар оянда беҳато муайян кунад.

Дар мавриди пешниҳоди қарз ба мизоч зехни сунъӣ таърихи молиявӣ ва вазъи молиявии муштариро таҳлил мекунад, то ба бонк оид ба додани қарз тавсияҳо диҳад ва ҳамчунин метавонад дар равандҳои молияи шахсӣ кӯмак карда ҳароҷоти муштариёро таҳлил намояд ва роҳҳои сарфаи воситаҳои моливиро пешниҳод кунад.

Дар оянда зехни сунъӣ ба мо кӯмак мекунад, ки хонаи хушмандро ба таври зайл идора карда шавад: сари вақт маҳсулоти ниёзи аввалро фармоиш медиҳад, чадвали рӯбучини хонаро омода мекунад, ҷароғҳоро ба таври худкор фурузон ё хомӯш мекунад, дар ҳолати садамаи об ё барқ ба телефони соҳиби хона паёмаки аксу наворро мефистад, дар бораи ҳарорати ҳавои берун ба мо иттилоъ медиҳад ва ғ.

Зехни сунъӣ бо ҳамкориҳои муҳандисон, таҳқиқотчиён ва пойгоҳи маълумотҳо эҷод мешавад ва ин равандҳо имкон медиҳанд, ки системаҳои бо қобилиятҳои баланд ва самаранокии баланд таҳия шаванд. Зехни сунъӣ бо истифодаи забонҳои гуногуни барномасозӣ сохта мешавад, ва интиҳоби забон вобаста ба вазифа, муҳити кор, ва афзалиятҳои муҳандисон фарқ мекунад. Забонҳои барномасозии гуногун барои таҳияи зехни сунъӣ истифода мешаванд, ки интиҳоби забони программасозӣ вобаста ба талабот ва муҳити кор фарқ мекунад. Забони программасозии Python бо библиотекаҳои бой ва осон будани азхудкунии он дар байни муҳандис-барномасозон ва таҳқиқотчиён хеле маъруф аст.

Зехни сунъӣ як соҳаи динамикӣ ва пешрафта аст, ки метавонад ҳаёти инсонҳоро беҳтар кунад, аммо ҳамзамон бо ҷолишҳо ва хатарҳо низ рӯбарӯ аст. Таҳқиқот ва рушди зехни сунъӣ бояд бо эҳтироми ҳуқуқи инсон, ахлоқи иҷтимоӣ ва арзишҳои фарҳангӣ ҳамоҳанг бошад. Ин ҳамоҳангӣ на танҳо барои пешгирии хатарҳо, балки барои таъмини истифодаи масъулиятноки зехни сунъӣ дар манфиати умумии ҷомеа муҳим аст.

Ба ҷиҳатҳои манфии зехни сунъӣ омилҳои зеринро мисол овардан мумкин аст:

Таҳдид ба обрӯи шахсият ва масоили ахлоқӣ. Ҳалли масъалаҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, ки бо зехни сунъӣ алоқаманданд, бояд дар маркази пажӯҳишҳо ва рушди ин технология қарор гирад. Созмонҳои байналмилалӣ, мутахассисон ва ҷомеа бояд ҳамкорӣ кунанд, то стандартҳо ва роҳнамоии ахлоқиро барои истифодаи зехни сунъӣ эҷод кунанд.

Таълим ва огоҳии аҳоли. Аҳоли бояд дар бораи зехни сунъӣ, потенциали он, хатарҳо ва доир ба маърифати истифодаи он маълумот дошта бошанд. Худи зехни сунъӣ ва технологияи иттилоотӣ метавонад ба одамон кӯмак расонад, ки дар ин замина дорои маълумоти муфид шаванд.

Таъсиси стандартҳо. Эҷоди стандартҳои байналмилалӣ барои истифодаи зехни сунъӣ, ки ба ҳуқуқи инсон ва арзишҳои иҷтимоӣ эҳтиром мегузорад, зарур аст. Ин стандартҳо метавонанд дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла тиб, молия, ва ҳуқуқ татбиқ шаванд.

Масъулияти мутасаддиёт. Технологияҳои зехни сунъӣ бояд дар доираи масъулиятнокӣ ва робитаи таъсироти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ истифода шавад. Мутасаддиёне, ки зехни сунъиро рушд медиҳанд, бояд масъулияти истифодаи он ва таъсири он ба ҷомеаро бар дӯш гиранд.

Таъсири манфӣ ба шуғл. Автоматизунонӣ бо истифодаи зехни сунъӣ метавонад боиси зиёд гардидани сафи бекорон гардад. Барои дар бозори меҳнат мутахассиси серталаб шудан лозим аст, ки бо замона ҳамқадам буда пайваста донишҳои худро мукамал намудан лозим аст. Он гоҳ шабакаҳои нейронӣ корро осон ва автоматӣ мекунанд, вагарна ин шуғлро аз шумо мегиранд.

Хуллас, зехни сунъӣ бо потенциали бузург ва имкониятҳои зиёди худ метавонад ба рушди ҷомеа ва бехтар шудани сифати ҳаёти инсонҳо мусоидат кунад. Аммо, барои расидан ба ин мақсад, муҳим аст, ки ҷомеа, мутахассисон ва давлатҳо дар масъалаи фарҳанги истифодаи зехни сунъӣ, маърифати аҳоли ва эҷоди стандартҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ кунанд. Танҳо дар ин ҳолат, зехни сунъӣ метавонад ба манфиати умумии ҷомеа хизмат кунад ва ояндаи бехтаре барои тамоми башарият эҷод кунад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ аз 28.12.2024.
2. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030 аз 08.01.2025 №911.
3. Digital Economy Trends // International Journal of Financial Studies. 2022. URL: <https://ijfs.net/digital-payments> (дата обращения: 24.01.2025).
4. Deloitte Insights. Роль цифровой инфраструктуры в развивающихся странах. URL: <https://deloitte.com/digital-infrastructure> (дата обращения: 24.01.2025).
5. Secure Digital Transactions // Harvard Business Review. 2021. URL:
6. Асроров, З. У. Содержание произведения Абуали ибн Сина "тадбири манзил" ("о домоводстве") / З. У. Асроров, Р. Султонбии // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – № 4(30). – С. 22-24.
7. Большаков В.Ю.: Психотренинг: Социодинамика, упражнения, игры. - СПб.: Социально-психологический центр, 1996
8. Дружинин В.Н.: Психология общих способностей. - М.: Питер, 2000
9. Тихомирова Л.Ф.: Развитие интеллектуальных способностей школьника. - Ярославль: Академия развития, 1996
10. Тихомирова Л.Ф.: Развитие интеллектуальных способностей школьника. - Ярославль: Академия развития, 1997
11. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

ТАБАРЗОДА ОРИФДЖОН САЙДАЛИ

кандидат экономических наук, доцент, кафедры кибернетики и цифровой экономики Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хичсорак, E-mail: orif_tabarov@mail.ru, тел: +992918675250.

Статья посвящена анализу роли искусственного интеллекта в процессе цифровизации экономики. В статье всесторонне раскрывается понятие искусственного интеллекта, поясняется его значение и сущность для перехода к инновационной экономике. Наряду с преимуществами, был назван и ряд отрицательных аспектов искусственного интеллекта, среди которых: угрозы личной репутации и этические проблемы, образование и осведомленность населения, установление стандартов, ответственность за устойчивость и негативное влияние на занятость. В конечном итоге автор приходит к выводу, что искусственный интеллект, обладая огромным потенциалом и многочисленными возможностями, может способствовать развитию общества и повышению качества жизни человека.

Ключевые слова: искусственный интеллект, питон, автоматический, текстура, текстура и изображение, негативные аспекты искусственного интеллекта.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

TABARZODA ORIFJON SAYDALI

candidate of economic sciences, associate professor, department of cybernetics and digital economy of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student town, Bumi Khichsorak street E-mail: orif_tabarov@mail.ru, phone: +992918675250.

The article is devoted to the analysis of the role of artificial intelligence in the process of digitalization of the economy. The article comprehensively reveals the concept of artificial intelligence, explains its meaning and essence for the transition to an innovative economy. Along with the advantages, a number of negative aspects of artificial intelligence were also named, including: threats to personal reputation and ethical issues, education and awareness of the population, setting standards, responsibility for sustainability and negative impact on employment. Ultimately, the author comes to the conclusion that artificial intelligence, with its enormous potential and numerous capabilities, can contribute to the development of society and improve the quality of human life.

Keywords: artificial intelligence, python, automatic, texture, texture and image, negative aspects of artificial intelligence.

ОҚИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БУҲРОНҲОИ СИЁСӢ БАРОИ МАМЛАКАТҲО

ШУКУРОВ БУРИ УРОҚОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, факултети молиявию иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: Shukurov-b@mail.ru, тел: (+992) 918-24-80-85.

САИДОВ ҚИЁМИДДИН ТАҒОЙМУРОДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, факултети молиявию иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, тел: (+992) 918-66-61-08, (+992) 908-66-61-08.

Мақолаи мазкур ба масъалаи оқибатҳои иқтисодии буҳронҳои сиёсӣ барои мамлакатҳо бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф мафҳуми буҳрони сиёсиро шарҳ дода, сабабҳои асосии пайдоиши онро муайян намудааст. Дар мақола қайд мегардад, ки буҳронҳои сиёсӣ яке аз сабабҳои асосии вайроншавии сохти иҷтимоии ҷомеа ва харобшавии иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб мераванд. Инчунин, муаллиф дар мақола оқибатҳои ҷиддии иқтисодӣ ва иҷтимоии буҳронҳои сиёсиро барои мамлакатҳо қайд намуда, омилҳои асосии бартараф кардани ин оқибатҳоро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: буҳрони сиёсӣ, оқибати иқтисодӣ, таъсири иқтисодӣ, омилҳои истеҳсолот, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, мамлакат, низоми иқтисодӣ, низоъ

Дар шароити муосир бо васеъшавии раванди глобализатсияи иқтисодиёти ҷаҳонӣ байни мамлакатҳо ҷиҳати ба даст овардани омилҳои истеҳсолот ва аз худ намудани сарватҳои табиӣ, инчунин забт намудани бозорҳои маҳаллӣ муноқишасоҳе зиёд ба вучуд меояд, ки дар натиҷа ин муноқишаҳо метавонанд боиси буҳронҳои шадиди сиёсӣ иқтисодӣ гарданд. Коршиносони институти байнисоҳавии тадқиқотҳои амалӣ оқибатҳои эҷтимолии иқтисодии буҳронҳои сиёсиро барои мамлакатҳо таҳлил намуда, се натиҷаи асосиро пешниҳод намуданд:

- бениҳоят манфӣ;
- манфӣ бо таъсири ночиз ба иқтисодиёт;
- манфӣ бо барқарорсозии талафоти иқтисодӣ дар ояндаи наздик.

Дилхоҳ буҳрони сиёсӣ бевосита ба иқтисодиёти мамлакат таъсири манфӣ мерасонад. Он ҳам дар байни истеҳсолкунандагон ва ҳам истеъмолкунандагони мол ва хидматҳои интизориҳои манфиро ба вучуд меорад. Ҳамзамон, вобаста аз шиддат ва давомнокии буҳрони сиёсӣ метавонад ба оқибатҳои ночизи манфии иқтисодӣ оварда расонад ё метавонад боиси харобии пурраи иқтисодиёт гардад.

Коршиносон асосан бештар ба оқибатҳои манфии буҳронҳо таваҷҷӯҳ менамоянд. Сухан дар бораи вазъияте меравад, ки дар он мамлакат таназули пурраи иқтисодиёт, таҳаввулотҳои иқтисодӣ ва қашшоқии босуръати аҳолиро аз сар мегузаронад. «Мисоли ин вазъият то андозае метавонад дар вазъи иқтисодие, ки дар як қатор давлатҳои навтаъсис пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, масалан, Гурҷистон, Молдова, Тоҷикистон ба вучуд омада буд, ба назар расад.

Ба ақидаи мутахассисон низоми бонкӣ дар мамлакат дар ҳолатҳои ба вучуд омадани буҳронҳои сиёсӣ бештар осеб мебинад. Дар сурати буҳрони сиёсӣ пасандозгузoron ва дигар кредиторони бонкҳо аз маблағҳои пулии худ дар ҳаросанд. Онҳо метавонанд ба бозпас гирифтани онҳо шурӯъ кунанд. Бонкҳо, ки эътимодро нисбати ҳамдигар гум менамоянд, ба бастан ва маҳкамнамоии қарздиҳии байнибонкӣ

мегузаранд. Оқибати мушкилоти низоми бонкӣ нарасидани воситаҳои гардишии субъектҳои соҳибкорӣ мегардад, яъне онҳо наметавонанд хизматрасониҳои зарурӣ, чузъҳои таркибӣ, ашъи хом ва ғайраро харидорӣ намоянд. Ҳамаи ин боиси кам шудани ҳаҷми истеҳсолот мегардад. Ҳангоме ки воҳимаи амонатгузoron тамоми низоми бонкиро фаро мегирад, ин кори тамоман дигар аст. Дар ин ҳолат бӯҳрони иқтисодӣ низ метавонад бо суръаттар афзоиш ёбад [2, с.24].

Бонкҳо ўҳдадориҳои худро дар назди мизочон иҷро карда наметавонанд ва пардохтҳоро ё ба таъхир меандозанд ва ё тамоман пардохт намеkunанд. Дар натиҷа, пас аз чанд рӯзи ин тиҷорат қатъ мегардад ва коршиносон ин ҳолатро бо набудани имконияти анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳои мутақобилаи харидор ва фурӯшанда бо истифода аз қортҳои пардохтии бонкӣ шарҳ медиҳанд.

Нотавонии мағозаҳо барои анҷом додани пардохтҳои ғайринақдӣ бо таъминкунандагон (хусусан мағозаҳое, ки аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар минтақаи дигари кишвар ҷойгиранд) боиси дар рафҳои мағозаҳо мавҷуд набудани молҳои маъмултарини истеъмоли ҳамаи мағозаҳо мегардад. Кишвар ба осонӣ метавонад ба он сатҳи бесарумомонии сиёсӣ ва иқтисодӣ расад, ки барои таъмини тартибот дар кишвар зарурати ғаврии ҷорӣ кардани вазъияти ғавқуллода ва ворид кардани на танҳо полис, балки низомииён низ дар кучаҳо ба вучуд меояд. Ва агар давлат инро ҳам таъмин карда натавонад, пас парокандагии комили кишвар имконпазир аст ва дар ин ҳолат сохторҳои алоҳидаи маъмури-худудӣ талош меkunанд, ки иҷрои вазифаҳои давлатиро дар қаламрави худ таъмин намоянд.

Коршиносон вазъияти дар Украина соли 2004 ба вучуд омадаро, ҳамчун намунаи натиҷаи манфӣ бо барқарорсозии талафоти иқтисодӣ дар ояндаи наздик, мешуморанд. Дар натиҷаи якбора тезутунд шудани вазъии сиёсӣ вобаста ба интиҳоботи президентӣ амонатгузoron ба воҳима афтоданд. Бонкҳо тақрибан 10%-и пасандозҳои шахсони воқеиро аз даст доданд. Хуруҷи пасандозҳо он қадар назаррас буд, ки Бонки миллии Украина маҷбур шуд, ки барои баргардонидани пасандозҳои шахсони воқеӣ мораторияи семоҳа ҷорӣ намояд. Ин боиси он гардид, ки марҳилаи шадиди бӯҳрони сиёсӣ хеле зуд хотима ёфт ва базаи амонатии бонкҳо то апрели соли 2005 барқарор шуд. Оқибатҳои манфии иқтисодии бӯҳрони сиёсӣ асосан аз ҳисоби он ки иқтисодиёт дар ҳоли рушд қарор дошт, баргараф карда шуданд. Ба ин ҳолат ҳам муҳити беруна ва ҳам интизориҳои мусбати сармоягузoron, ки ғавлола ба иқтисодиёти Украина сармоягузорӣ менамуданд, мусоидат намуд.

Ба варианти дигари таъсири манфии бӯҳрони сиёсӣ ба иқтисодиёти мамлакат метавон вазъиятеро арзёбӣ намуд, ки агар бӯҳрони сиёсӣ дар тӯли 7-10 рӯз пас аз ба вучуд омаданаиш баргараф карда шавад, паёмадҳои иқтисодӣ метавонанд ночиз бошанд [3, с.34].

Оқибатҳои иқтисодии бӯҳрони сиёсиро мо метавонем дар мисоли Украина, ки имрӯз дар вазъияти душвор қарор дорад ва мамлакатро бӯҳрони сиёсӣ фаро гирифтааст, таҳлил намоем.

Яке аз хусусиятҳои асосии оқибати иқтисодии бӯҳрони сиёсӣ дар он аст, ки Украина ҳамчун содирунандаи номгӯи зиёди маҳсулотҳои ниёзи мардум ба ҳисоб меравад ва вазъияти ба вучуд омада имкон намедиҳад, ки мамлакат иқтидори содиротии худро пурра амалӣ намояд. Аз ин сабаб, ин омил ба иқтисодиёти давлатҳои алоҳида, ки аз маводҳои ғизоии Украина вобастагӣ доштанд, таъсири зиёд расонид.

Бӯҳрони сиёсӣ ва низоъ дар Украина яке аз омилҳои асосии коҳиши рушди иқтисодӣ дар аксари минтақаҳо дар соли 2022 ба ҳисоб меравад. Низоъ байни Федератсияи Россия ва Украина яке аз омилҳои асосии таназули иқтисодӣ дар соли 2022 дар баъзе минтақаҳо, аз ҷумла Аврупо ба ҳисоб мерафт. Зеро он масирҳои таъминотро ҳалалдор намуд ва фишорҳои бе ин ҳам шадиди таваррумро зиёд намуд.

Дар бисёр минтақаҳо таваррум дар соли 2022 ба нишондоди ду рақам баробар гардид, ки ҳамин тавр, бӯҳрони сиёсии ба вучуд омада бавосита ба қарорҳои сиёсати пулию қарзӣ таъсир расонид.

Дар маҷмӯъ, қайд кардан зарур аст, ки бӯҳрони сиёсии дар мамлакат ба вучуд омада, на танҳо ба иқтисодиёти ҳуди мамлакат, балки ба иқтисодиёти дигар мамлакатҳое, ки бо ин давлат робитаҳои зичи тичоратӣ иқтисодӣ доранд, таъсир мерасонад. Аз ин сабаб, оқибатҳои иқтисодии бӯҳронҳои сиёсӣ метавонанд назаррас ва давомнокии зиёд дошта бошанд [4, с.123].

Низоъҳои сиёсӣ метавонанд барои як кишвар ё минтақа оқибатҳои ҷиддии иқтисодӣ-иҷтимоӣ дошта бошанд. Дар ин ҷо баъзе аз оқибатҳои иқтисодии онҳоро метавон ёдовар шуд:

1. Таназзули иқтисодӣ. Низоъҳои сиёсӣ аксар вақт ба бесуботӣ ва номуайяни дар иқтисодиёт оварда мерасонанд. Сармоягузoron ва соҳибкорон метавонанд аз сармоягузорӣ дар кишвар эҳтиёткор бошанд ва худдорӣ кунанд, ки ин метавонад боиси таназзули иқтисодӣ гардад. Коҳиши фаъолияти сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ метавонад боиси бад шудани вазъи иқтисодӣ, афзоиши бекорӣ ва паст шудани сатҳи зиндагии мардум гардад.

2. Аз даст додани бозорҳо ва шарикони тичоратӣ. Низоъҳои сиёсӣ метавонанд боиси таҳримҳо ва маҳдудиятҳои тичорат бо кишварҳои дигар гарданд, ки ҳамаи ин барои аз даст додани бозорҳо ва шарикони тичоратӣ замина мегузорад ва он ба иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад. Ширкатҳо метавонанд дастрасӣ ба бозорҳои муҳимро аз даст диҳанд, ки ин боиси коҳиши истеҳсолот ва бадшавии вазъи тичоратӣ дар мамлакат мегардад.

3. Афзоиши таваррум ва беқурбшавии пули миллӣ. Низоъҳои сиёсӣ метавонанд боиси бесуботӣ дар бозорҳои молиявӣ ва коҳиши эътимод ба пули миллӣ шаванд. Ин яке аз заминаҳои асосӣ барои афзоиши таваррум ва беқурбшавии пули миллии мамлакат ба ҳисоб меравад. Баландшавии нархи молу хизматҳо метавонад қобилияти харидории аҳолиро бад карда, нобаробарии иҷтимоиро зиёд кунанд.

4. Бад шудани инфрасохтор ва хароб шудани иқтидорҳои истеҳсолӣ. Низоъҳои сиёсӣ метавонанд боиси харобшавии инфрасохтор ва иншооти истеҳсолӣ гарданд. Ҳангоми задухӯрдҳои мусаллаҳона биноҳо, роҳҳо, пулҳо ва дигар инфрасохтори зарурӣ хароб мегарданд. Ин метавонад ба барқароршавии иқтисодиёт пас аз низоъ ҳалал расонад ва ба давраи тӯлонии барқароршавӣ оварда расонад.

5. Афзоиши қарзи давлатӣ. Ихтилофоти сиёсӣ метавонад боиси афзоиши қарзи давлатӣ гардад. Ҳангоми низоъҳо ҳукумат маҷбур мешавад, ки барои маблағгузории амалиёти низоми ва барқарорсозӣ низоми молиявӣ қарз гирад, ки ин метавонад сабаби афзоиши қарз ва бад шудани суботи молиявии кишвар гардад.

Умуман, оқибатҳои иқтисодии низоъҳои сиёсӣ метавонанд шадид ва дарозмуддат бошанд. Онҳо метавонанд ба зиндагии мардум, сатҳи зиндагӣ ва рушди кишвар ё минтақа таъсири манфӣ расонанд. Аз ин рӯ, барои бо роҳи осоишта ҳал намудани ихтилофҳои сиёсӣ ва пешгирӣ кардани онҳо кӯшиш кардан зарур аст.

Низоъҳои сиёсӣ метавонанд оқибатҳои ҷиддии иҷтимоӣ низ дошта бошанд, ки ба ҷанбаҳои гуногуни ҷомеа таъсир мерасонанд. Дар ин ҷо метавонем баъзе аз онҳоро ёдовар шавем [5, с.52].

1. Барбод додани соҳти ҷамъиятӣ. Ихтилофҳои сиёсӣ аксар вақт боиси вайрон шудани соҳти ҷамъиятии ҷомеа мешаванд. Ин метавонад бо сабаби харобшавии инфрасохтор, муҳочирати оммавӣ, тақсимшавӣ ба гурӯҳҳои ҷангӣ ва ғайра рӯй диҳад. Вайрон шудани соҳти ҷамъиятӣ боиси бесарусомонӣ, бетартибӣ ва аз даст додани боварӣ дар ҷамъият мегардад.

2. Афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ. Низоъҳои сиёсӣ метавонанд нобаробарии иҷтимоиро дар ҷомеа боз ҳам бештар намоянд. Ҳангоми муноқиша, захираҳо ва имкониятҳо метавонанд нобаробар тақсим карда шаванд, ки боиси васеъ шудани

фарқияти байни сарватмандон ва камбизоатон гардад. Ин метавонад сабаби нооромии иҷтимоӣ, шиддат ва низоъҳои минбаъда гардад.

3. Талафоти ҳаёт ва харобшавии саломатӣ. Низоъҳои сиёсӣ аксар вақт бо хушунат ва задухӯрдҳои мусаллаҳона сурат мегиранд, ки боиси талафоти ҷонӣ ва бадшавии саломатии мардум мегардад. Ҷанг, терроризм ва дигар шаклҳои зӯрварӣ метавонанд ба саломатии ҷисмонӣ ва рӯҳии одамон, инчунин амнияти ҷамъияти оқибатҳои дарозмуддат гузоранд.

4. Паҳн кардани нафрат ва бадгумонӣ. Низоъҳои сиёсӣ метавонанд байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа кина, бадгумонӣ ва адоватро паҳн кунанд. Ин метавонад боиси таъбиз, зӯрварӣ ва низоъ дар асоси наҷод, дин, мансубияти этникӣ ва дигар омилҳо гардад. Паҳншавии бадбинӣ ва бадгумонӣ метавонад ҳамбастагии иҷтимоӣ ва ҷамъиятии байни гурӯҳҳо вайрон кунад.

5. Аз байн рафтани эътимод ба институтҳои сиёсӣ. Низоъҳои сиёсӣ метавонанд боиси аз даст додани эътимоди ҷомеа ба институтҳои сиёсӣ ва пешсафон шаванд. Коррупсия, нақзи ҳуқуқи инсон, мудирияти нодуруст ва дигар падидаҳои манфии марбут ба низоъҳои сиёсӣ метавонанд боиси ноумедӣ ва нобоварӣ дар ҷомеа шаванд. Ин метавонад сабаби мушкилоти минбаъдаи иҷтимоӣ ва бесуботӣ гардад.

Умуман, оқибатҳои иҷтимоии низоъҳои сиёсӣ амиқ ва дарозмуддат буда метавонанд. Онҳо метавонанд сохтори иҷтимоии ҷомеаро хароб кунанд, нобаробариро боз ҳам шадидтар созанд, боиси талафоти ҳаёт ва саломатӣ, паҳншавии бадбинӣ ва бадгумонӣ ва аз даст додани эътимод ба институтҳои сиёсӣ шаванд. Аз ин рӯ, барои бо роҳи осоишта ҳал намудани ихтилофҳои сиёсӣ ва пешгирӣ кардани онҳо кӯшиш кардан зарур аст [1, с.4].

АДАБИЁТ

1. Глухова А.В. Типология политических конфликтов. -- Воронеж, 2004. - 98 с.
2. Доклад о мировом развитии 2011: Конфликты, безопасность и развитие: пер. с англ. / Зимарин; Всемир. Банк. – М.: Весь мир, 2012. 386 с.
3. Карпович О.Г. Современные концепции и модели управления международными конфликтами (сравнительный политологический анализ) / О.Г. Карпович. // Национальная безопасность / nota bene. – 2013. – № 4. – С. 605–612.
4. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбие // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50.
5. Нестик Т. А. Экономический конфликт в аспекте его нематериальных ресурсов // Современная конфликтология в контексте культуры мира. М., 2001. С. 25.
6. Розов Н.С. Динамика социально-политических кризисов: понятийный аппарат // Вестн. Новосибирского государственного ун-та. Сер. Философия. 2014. Т. 12. Вып. 2. С. 68.
7. Терешина, Е.А. История конфликтологии: учеб. пособие / Е.А. Терешина. – М.: Проспект, 2015. 237 с.
8. Султонбие, Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбие, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. (ISSN-2413-5151) 2025. № 4 стр. 111-118.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ ДЛЯ СТРАН

ШУКУРОВ БУРИ УРОКОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. E-mail: Shukurov-b@mail.ru, тел: (+992) 918-24-80-85.

САИДОВ КИЁМИДДИН ТАГОЙМУРОДОВИЧ

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, тел: (+992) 918-66-61-08, (+992) 908-66-61-08

Данная статья посвящена экономическим последствиям политических кризисов для стран. В статье автор объяснил понятие политического кризиса и обозначил основные причины его возникновения. В статье отмечается, что политические кризисы являются одной из основных причин разрушения социальной структуры общества и разрушения экономики страны. Также в статье автор отмечает серьезные экономические и социальные последствия политических кризисов для стран и показывает основные факторы преодоления этих последствий.

Ключевые слова: политический кризис, экономические последствия, экономическое влияние, факторы производства, мировая экономика, страна, экономическая система, конфликт.

ECONOMIC CONSEQUENCES OF POLITICAL CRISES FOR COUNTRIES

SHUKUROV BURI UROKOVICH

candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of world economy, faculty of Finance and economics. E-mail: Shukurov-b@mail.ru, Phone: (+992) 918-24-80-85.

SAIDOV QIYOMIDDIN TAGOYMURODOVICH

candidate of economic sciences, senior lecturer of Department of world economy, faculty of Finance and economics, Tajik National University. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, тел: (+992) 918-66-61-08, (+992) 908-66-61-08.

This article is devoted to the economic consequences of political crises for countries. In the article, the author explained the concept of a political crisis and outlined the main reasons for its occurrence. The article notes that political crises are one of the main reasons for the destruction of the social structure of society and the destruction of the country's economy. Also in the article, the author notes the serious economic and social consequences of political crises for countries and shows the main factors for overcoming these consequences.

Keywords: political crisis, economic consequences, economic influence, factors of production, world economy, country, economic system, conflict.

МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМОИИ МУҲОЧИРАТИ ҚУВВАИ КОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

САӢДУЛЛОЗОДА НАСРУЛЛО САӢДУЛЛО

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктор (PhD), дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак*. E-mail: nasrullo_1991@mail.ru Тел: 985-16-91-91.

ФАЙЗУЛЛОЕВ ДАЛЕР АЛИШЕРОВИЧ

магистранти курси 1-уми кафедраи идоракунии захираҳои инсонии *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак*. Тел: 444-50-00-00.

САӢФУЛЛОЗОДА МУҲАММАДҶОН АБДУМАҶИД

магистранти курси 1-уми кафедраи идоракунии захираҳои инсонии *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак*. Тел: 550-50-50-07.

Ба ақидаи муаллиф масъалаи такмилдиҳии механизми танзими муҳочирати қувваи корӣ дар шароити муосир яке аз масъалаҳои фаъоли иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти иқтисодӣ бештар таҳлилу баррасии механизми иқтисодии муҳочират ба назар мерасад. Дар ин замина, механизми мубодилаи муҳочират, механизми фаъолияти муҳочират, механизми идоракунии муҳочират ва механизми азнавтақсимсозии қувваи кориро фарқ мекунамд.

Тибқи назарияи муаллиф таҳқиқи механизми муҳочират дар иқтисоди муосир бояд ба муқаррароти методологӣ оид ба моҳият ва мундариҷаи механизми иқтисодӣ, механизми хоҷагидорӣ ва механизми ташаққули шуғл асос ёбанд. Чунин муносибати методологӣ ба мо имкон медиҳад, ки механизми муҳочирати қувваи корӣ қисми ҷудонопазири механизми иқтисодӣ дар маҷмӯъ мебошад. Аҳамияти мавзӯи баррасишаванда бо он шарҳ дода мешавад, ки раванди ҷаҳонишавии истеҳсолот, ки дар тамоми ҷаҳон фаъолона ба амал меояд, бо ҷаҳонишавии қувваи корӣ ҳамроҳ мешавад. Муҳочирати байналмилалӣ захираҳои меҳнатӣ як падидаи мураккаб ва норавшан буда, омӯзиши амиқро дар заминаи тамоюлҳои имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ, дар ҳамбастагӣ бо дигар равандҳо ва падидаҳои ҳаёти иқтисодии ҷомеаи муосир тақозо мекунад. Механизми мавҷудаи ташкилӣ ва иқтисодии танзими муҳочирати меҳнатӣ, ҳамчун маҷмӯи шаклҳо, усулҳо ва фишангҳои таъсиррасон ба равандҳои муҳочират ва ҳифзи иҷтимоии муҳочирон бояд усули интихобиро дар истифодаи чораҳои молиявӣ, андозӣ ва қарзӣ оид ба ҳавасмандгардонии шуғл ва танзими бозори меҳнат таъмин намояд.

Калимавожаҳо: *механизм, муҳочират, қувваи корӣ, танзимнамоӣ, шуғл, ҳавасмандгардонӣ, меҳнат, бозори меҳнат, шуғли маҳсулноқ, ҳифзи иҷтимоии муҳочирон.*

Масъалаи механизми муҳочирати қувваи корӣ дар адабиёти илмӣ муосир ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Дар адабиёти иқтисодӣ бештар таҳлилу баррасии механизми иқтисодии муҳочират ба назар мерасад. Дар ин замина, механизми мубодилаи муҳочират, механизми фаъолияти муҳочират, механизми идоракунии муҳочират ва механизми азнавтақсимсозии қувваи кориро фарқ мекунамд[8, с.88]. "Механизми

муҳочирати қувваи корӣ як низоми муттаҳидшудаи фаъолият ва худтанзимкунанда бо унсурҳо, қонуниятҳо ва хусусиятҳои худ мебошад"[16, с.154]. Олими рус Ю.М. Осипов механизмро ҳамчун "низоми ташкили низомҳо" муайян кардааст [7, с.144]. Масъалаҳо доир ба механизми иҷтимоии муҳочират ва робитаи он бо механизмҳои иқтисодии муҳочират ба таври алоҳида ба миён меоянд [9, с.76].

Ба ақидаи мо, таҳқиқи механизми муҳочират дар иқтисоди муосир бояд ба муқаррароти методологӣ оид ба моҳият ва мундариҷаи механизми иқтисодӣ, механизми хоҷагидорӣ ва механизми ташаққули шуғл асос ёбанд. Чунин муносибати методологӣ ба мо имкон медиҳад, ки механизми муҳочирати қувваи корӣ қисми ҷудонопазири механизми иқтисодӣ дар маҷмӯъ мебошад.

Таҳти мафҳуми механизми ташкилию иқтисодии идоракунии равандҳои муҳочирати меҳнати хориҷӣ, маҷмӯи тадбирҳои иқтисодӣ ва маъмури фаҳмида мешавад, ки тавассути онҳо давлат дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва тижоратӣ ба раванди муҳочирати меҳнатӣ бо усулҳои муайяннамудаи қонунҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври муассир мусоидат намуда, он инчунин дастгирии моддию ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ғайраро ба муҳочирони меҳнатӣ, бозомӯзии онҳо бо мақсади шуғли самаранок, бо дарназардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, милли ва демографӣ таъмин менамояд.

Механизми мавҷудаи ташкилӣ ва иқтисодии танзими муҳочирати меҳнатӣ, ҳамчун маҷмӯи шаклҳо, усулҳо ва фишангҳои таъсиррасон ба равандҳои муҳочират ва ҳифзи иҷтимоии муҳочирон бояд усули интихобиро дар истифодаи чораҳои молиявӣ, андозӣ ва қарзӣ оид ба ҳавасмандгардонии шуғл ва танзими бозори меҳнат таъмин намояд.

Яке аз чойҳои асосӣ дар механизми ташкилию иқтисодии танзими муҳочирати меҳнатӣ ин низоми омодагӣ ва тақмили ихтисоси муҳочирони меҳнатӣ барои содироти қувваи корӣ мебошад. Шиддат ёфтани масоили шуғли аҳоли вобаста ба муҳочират ин мушкilotро дар ҷои аввал дар низоми ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони Тоҷикистон, сатҳи зиндагии муътадили онҳо баррасӣ менамояд.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, шартномаи хуб коркардашуда ва қонунан ба таври дуруст иҷрошуда барои иҷрои фаъолият дар хориҷа метавонад, пардохтҳои устувори мубодилавии асъорро дар тӯли тамоми муҳлати эътибори он таъмин намояд, аз ин рӯ, қувваи кориро метавон ба муддати дароз ба кор бурд (таҷрибаи муқаррарии ҷаҳонии рафтан ба муҳочирати меҳнатӣ муҳлатро ба ҳисоби миёна, аз 2 то 7 сол дар назар дорад). Бо истифода аз ин омил, бисёр кишварҳои донорҳои қувваи корӣ тавозуни пардохтро тавассути муҳочират ба танзим дароварданд.

Кӯшишҳои оқилонаи мақомоти Тоҷикистон оид ба содироти қувваи корӣ метавонистанд натиҷаи хуб диҳанд, аммо ҳамзамон бояд эътироф кард, ки қувваи корӣ маҳсулоти хеше мушаххасест, ки кор бо қарордодҳо дар ин самт хеле душвор аст.

Дар Тоҷикистон мутахассисони ботаҷриба ё ширкатҳои миёнаравӣ барои содироти қувваи корӣ ба бозори хориҷӣ хеле кам ба ҷашм мерасанд. Ба ақидаи мо, барои рушди минбаъдаи ширкатҳои миёнарави тоҷик барои содироти қувваи корӣ бояд шароити афзалиятнок муҳайё карда шавад. Баъзе сабабҳои мавҷуданд, ки ин андешаро ҷонибдорӣ мекунад: якум, ин ширкатҳо пурра зери андозбандии Тоҷикистон қарор мегиранд, аз ҷумла, мубодилаи асъорӣ низ, дуюм, онҳо барои шартномаи бо муҳочир басташуда масъулияти ҳуқуқӣ ба дӯш хоҳанд дошт[10].

Барои боварии комили муҳочирони меҳнатие, ки ба хориҷа сафар мекунад, бояд шартномаи кории аз ҷониби тарафҳо имзошударо дошта бошад. Ширкати миёнарави маҳаллӣ метавонад кафили шуғли муҳочирони меҳнатӣ гардида, онро дар сурати сар задани низоъ ё ҳолатҳои ғайриҷашмдошт дастгирӣ кунад, масалан, дар сурати осеб دیدан, напардохтани пулҳои коркардашуда, ғурупошии ширкати фармоишгар ва дигар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт бозгашти муҳочирони меҳнатиро ба ватан таъмин намояд. Хизматрасониҳои чунин ширкатҳои миёнарав инчунин метавонанд аз ҷониби

корхонаҳое истифода шаванд, ки ҳуқуқи ворид шудан ба бозори хориҷӣ ва хоҳиши бастанӣ шартнома барои истеҳсоли кор дар хориҷа доранд.

Ширкати миёнараве, ки дар Тоҷикистон ҷойгир аст, метавонист бо дарназардошти шароит ва талаботҳои бозори ҷаҳонӣ, муҳочирони меҳнатиро пешакӣ ба миқдори ҳатмӣ дар кишварҳои муайян, дар соҳаҳои муайян ва ихтисосҳои зарурӣ омода созанд. Иштироки пурраи Тоҷикистон дар раванди мубодилаи байналмилалӣ захираҳои меҳнатӣ самаранокии истифодаи онро афзоиш дода, инчунин метавонад ба шаклҳои дигари муносибатҳои иқтисодӣ хориҷӣ ва дар маҷмӯъ робитаҳои байналмилалӣ низ таъсири муайяне расонад.

Дар айни замон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тартиби воридшавӣ ва хориҷ шудан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон" таҳия шудааст, ки ҳуқуқи ҳар як шаҳрванд дар вақти хориҷ шудан аз ҷумҳурӣ бо мақсади истиқомати муваққатӣ ё истиқомати доимӣ дар хориҷи кишвар ва ворид шудан ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст. Ғайр аз он, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шуғли аҳоли" -ро қабул кард. Дар ин санад оварда шудааст, ки шаҳрвандони ҷумҳурӣ "ҳуқуқ доранд мустақилона дар ҷустуҷӯи кор, чи дар дохил ва чи дар хориҷа бошанд". Ҳамин тариқ, шаҳрвандони Тоҷикистон воқеан ҳуқуқи муҳочиратро ба хориҷа соҳиб гардиданд. «Қонун дар бораи муҳочират» ҳуқуқи шаҳрвандонро барои тарк кардан қафолат дода муқаррар менамояд, ки шаҳрванд аз ҳуқуқи ворид шудан ба Тоҷикистон маҳрум карда намешавад. Ғайр аз он, қонун дар давраи баромадан ба шаҳрванд тамоми ҳуқуқи моликиятро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ дошта, набудани маҳдудиятҳоро нисбати ҳуқуқҳои аъзои оилаи ӯ қафолат дода, инчунин ҳангоми ҳимояи суд аз шаҳрвандон ҳангоми ҳалли масъалаҳои рафтани қафолат медиҳад (моддаи 1). Қонун инчунин муҳофизат ва сарпарастии шаҳрванди Тоҷикистонро дар қаламрави давлатҳои дигар тавассути намоёндагӣҳои дипломатӣ ва консулӣ таъмин мекунад (моддаи 2).

Заминаи ҳуқуқии ҷорӣ танзими муҳочират дар Тоҷикистон барои муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа ва содироти қувваи корӣ кофӣ аст, ба шарте, ки шиносомаҳои хориҷӣ ба аксари шаҳрвандони коркардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шаванд.

Ҳангоми рушди содироти қувваи корӣ аз Тоҷикистон баъзе тадбирҳо дар соҳаи байналмилалӣ талаб карда мешаванд, аз ҷумла: ба тасвиб расонидани тамоми конвенсияҳои байналмилалӣ оид ба муҳочирати байналхалқӣ, имзои созишномаҳои байниҳукумати бо давлатҳои асосии воридкунандаи қувваи корӣ ё ворид намудани фасли муҳочирати меҳнатӣ ба созишномаҳои савдои иқтисодӣ ва дигар шаклҳои ҳамкорӣ.

Аз ин рӯ, лаҳзаи муҳимтарин, ба назари мо, ҳифзи манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷа мебошад. Дар ин ҷо, сафоратҳо ва муассисаҳои консулии ҷумҳурӣ, ки бояд дар ҳимояи ҳуқуқҳои муҳочирони меҳнатии тоҷик дар назди кишвари қабулкунанда нақши аввалиндарачаро мебозанд.

Барои Тоҷикистон, ки дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун давлати мустақил ба вучуд омадааст ва тақрибан ба наздикӣ таҷрибаи маҳдудро дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ соҳиб гардидааст, ҳифзи ҳуқуқҳои муҳочирони меҳнатии хориҷиро ҷонибдорӣ намудан хеле мушкул аст. Барои бомуваффақият ҷойгир кардани Тоҷикистон дар бозори байналмилалӣ меҳнат ва таҳкими минбаъдаи мавқеи он таҳлили таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ дар ин соҳа ва таҳияи модели худӣ барои рушди раванди муҳочирати меҳнатии хориҷӣ зарур мебошад. Зарур аст, ки таҷрибаи кишварҳои донорҳои асосӣ оид ба қувваи корӣ ба талаботи ҷумҳурӣ мутобиқ карда шуда, сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ бо дарназардошти тамоюлҳои муносири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ таҳия карда шавад.

Аввалан, пас аз эҷоди заминаи амалан қонунӣ барои танзими муҳочирати меҳнатӣ, бояд созишномаҳои байниҳукумати баста шаванд ва бо созмонҳои байналмилалӣ робитаҳо барқарор карда шаванд, ки бо онҳо барои ислоҳоти саривақтии сиёсати муҳочирати ҷумҳурӣ кӯмак расонанд ва дар оянда барои иштирок дар таҳияи глобалӣ мусоидат кунанд. Дуюм, саривақт омӯхтани самтҳои имконпазири татбиқи муҳочирони меҳнатии тоҷик дар хориҷа, ки бояд ба омӯзиши ҳамаҷонибаи вазъ на танҳо дар Россия, балки дар дигар марказҳои ҷаҳон, инчунин омӯзиши дурнамои рушди онҳо асос ёбад. Дар оянда, бо ташкили дурусти масъала ва гуфтушунидҳо, бозори ҷаҳонии меҳнат метавонад шумораи муайяни муҳочирони меҳнатиро аз Тоҷикистон қабул кунад.

Воридшавӣ ба бозорҳои меҳнати кишварҳои хориҷӣ раванди мушкул ва душвор аз рӯи он сабаб доништа мешавад, ки вазъият дар бозорҳои онҳо бо мурури замон бе иштироки Тоҷикистон рух додааст. Ба андешаи мо дар ин маврид, равиши фарқкунанда лозим аст, чунки алоқамандии сатҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии ҷумҳуриро бо қувваи корӣ дараҷаи таҳассуси баланддошта ва ба назар гирифтани хусусиятҳои талаботҳои иқтисодӣ-иҷтимоии кишварҳои қабулкунандаи қувваи корӣ бо баррасии ҳамаҷонибаи оқибатҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар зухуротҳои он бояд ба роҳ монд.

Дар намуди умумӣ, таъсири мусбати содироти қувваи корӣ бо тариқи зайл инъикос ёфтааст:

- фишор ба бозори дохилии меҳнат коҳиш дода шуда, оқибатҳои иҷтимоии бекорӣ муайян карда намешаванд;

- хароҷотҳои иқтисодӣ аз ҳисоби воридоти молиявии муҳочирони меҳнатии хориҷӣ рӯпуш карда мешаванд;

- сатҳи касбӣ ва фарҳангии шахсони ба муҳочирати меҳнатӣ сафаркунанда баланд мешавад, ки ба муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ пас аз бозгашт ба ватан таъсири мусбӣ мерасонад.

Рушди равандҳои муҳочирати хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фаъолияти бисёрҷанбаи Хадамоти муҳочират мебошад, ки бояд ба таҳия ва татбиқи механизмҳои навине равона карда шавад, ки онро ба бахши алоҳидаи иқтисодиёт табдил медиҳанд ва ин қонунҳо бояд ҷавобгӯи қонунҳои байналмилалӣ буда, таъя бар онҳо дошта бошад.

Содироти қувваи корӣ як ҷузъи муҳими стратегияи иқтисодӣ ва танзими давлатии муҳочирати меҳнатӣ дар бисёр кишварҳои ҷаҳон мебошад. Танзими давлатии содироти қувваи корӣ ба мақсадҳои зерин нигаронида шудааст:

- ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ дар кишварҳои хориҷ. Муаммои аз ҳама маъмул дар ин соҳа таъйиз нисбати муҳочирони меҳнатӣ дар кишварҳои қабулкунанда мебошад;

- ҷуброн талафотҳо аз хориҷ гардидан қувваи корӣ дар хориҷи кишвар. Хуруҷи қувваи корӣ ба кишварҳои донор дар дурнамои кӯтоҳтарин ва дарозмуддат зарари калони иқтисодӣ мерасонад.

Муҳочирати меҳнатии хориҷиро мувофиқ ба сатҳи даврабандӣ ба се марҳила тақсим менамоянд: сафари корманд аз кишвар, будубош дар хориҷа ва бозгашт ба ватан. Асоси сиёсати давлатии муҳочиратро танзими ҳар се марҳилаи муҳочирати меҳнатии хориҷӣ ташкил медиҳад, ки дар амал риояи принципҳои зеринро дарбар мегирад [6, с.65]:

- кафолати имконияти бозгашт ба ватан;

- риояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба озодии ҳаракат ва шуғл;

- мусоидат дар коҳиш додани вазъ дар бозори дохилии меҳнат бо роҳи тарк кардани он гурӯҳҳои коргароне, ки нисбат ба ихтисосҳои онҳо дигар талабот дида намешавад;

- таъмини устувории воридшавӣ ба кишвар ва истифодаи самарабахши интиқоли асъори хориҷии муҳочирони меҳнатӣ;

- маҳдудсозии сафари кормандон ба он соҳаҳои иқтисодиёт, ки талаботи онҳо ба қувваи корӣ қонеъ карда намешавад;

– солимгардии бозори дохилии меҳнат аз ҳисоби қабули муҳоҷирони меҳнатӣ, ки дар хориҷи кишвар малакаҳои касбии барои рушди иқтисодиёти миллӣ заруриро ба даст овардаанд;

Расми 1. Танзими давлатии содироти байналмилалӣ муҳоҷирати қувваи корӣ, мақсадҳо, давраҳо ва принципҳои он дар шароити ҷаҳонишавӣ

Аз ҷониби муаллифон тартиб дода шудааст.

Заминаи ҳуқуқие, ки танзими муҳоҷирати меҳнатии хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд, моддаҳои дахлдори Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузориҳои миллии муҳоҷират, созишномаҳои байналмилалӣ дучониба ва бисёрҷанбаро дар бар мегирад. Илова ба қонунҳои асосӣ, дастурҳои сершумор ва дигар санадҳои меъёрие амал менамоянд, ки ба низоми қонунгузориҳои умумии маъмурӣ, гумрук, андоз, сармоягузорӣ, бонкдорӣ ва ғайра дохил карда шудаанд.

Амалҳои ҳамоҳангшудаи сохторҳои муҳоҷиратӣ заминаҳоро барои танзими мақсадноки содироти қувваи кориро фароҳам меоранд. Маҷмӯи тадбирҳои оид ба сиёсати муҳоҷиратӣ усулҳои «нарма» -и танзимро фаро мегирад, ки барои фароҳам овардани фазои мусоид ба муҳоҷират ва усулҳои «саҳт», ки ба танзими ҳаҷм ва сохтори чараёни муҳоҷират нигаронида шудаанд.

Оид ба масъалаҳои танзими муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ин фароҳам овардани фазои муҳоҷиратӣ мебошад, ки ба ҳалли мушкилиҳои муҳоҷирони меҳнатӣ мусоидат мекунад, ки таъсири ғайримустақим ба рафтори агентҳои иқтисодӣ ва фаъолияти инфрасохтори муҳоҷирати меҳнатии

хориҷиро дар назар дорад. Минбаъд баррасии баъзе аз ин чорабиниҳоро мувофиқи мақсад мешуморем.

Барои Тоҷикистон, чун дар аксар кишварҳои донор, интиқоли асъори хориҷии муҳочирони меҳнати хориҷӣ манбаи муҳимтарини даромади асъорӣ мебошад, қисми зиёди тавозуни пардохти кишварро ташкил медиҳанд: масалан, интиқоли асъори хориҷии муҳочирон аз 12-13% дар Миср, Покистон ва Португалия, то 64% дар Лубнон. Интиқоли пул аз панҷ як ҳиссаи воридотро дар Туркия ва Марокко мепӯшонад, дар Португалия бошад аз нисфи тамоми даромади содирот зиёдтар мебошанд.

Бо қонунгузориҳои дохилии Тоҷикистон метавон ҳавасмандгардонии интиқоли асъорро аз хориҷа метавон мустақкам сохт. Ба ақидаи мо, барои фароҳам овардани фазои мусоид ба асъорӣ дар Тоҷикистон ва ҷалби маблағҳои асъории муҳочирони меҳнати хориҷӣ, усулҳои истифода бурдан мумкин аст, ки қаблан санҷида шуда ва натиҷаҳои хуб додаанд, ки дар баъзе кишварҳои ҷаҳон татбиқ карда шудаанд. Ҳамин тавр, дар қатори чораҳои асосӣ оид ба ҷалби воситаҳои асъории муҳочирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон, пеш аз ҳама метавон фароҳам овардани имтиёзҳои аз рӯи ҳиссагузориҳои муҳочирон номбар намуд. Масалан, дар Туркия имтиёзҳо оид ба интиқолҳои почтавӣ ё телеграфияи асъорҳо аз хориҷа вучуд дошта, дар Ҳиндустон бошад меъёрҳо барои нигоҳдории воситаҳои асъорӣ дар суратҳисобҳои муҳочирони меҳнатӣ ҷорӣ гардидаанд, ки инҳоро дар бар мегиранд:

*озодсозии ҳиссагузориҳо аз баъзе намуди андозҳо (андоз аз ғоида, андоз аз моликият);

* ғоизҳои нисбатан баланд аз рӯи ҳиссагузориҳо.

* кафолати ҳиссагузориҳо ва суғуртакунии аз хавфҳои асъорӣ.

* ҳуқуқи амонатгузор бидуни огоҳонии пешакӣ қисман ё ҳамаи ҳисса бо асъори хориҷӣ [13, с.273-277].

Бозмондани филиалҳои бонкҳои Тоҷикистон дар кишварҳои бештар қувваи кориро қабулкунанда (Россия, Қазоқистон) ба тадбирҳои ҷалби воситаҳои муҳочирони меҳнати хориҷӣ метавон марбут донист. Муҳочирони меҳнатӣ метавонанд аз хизматрасонии филиалҳои бонкҳои Тоҷикистон, яъне аъсор ва пардохт барои хизматрасониҳои пешниҳоднамудаи бонк ба рушди минбаъдаи низоми бонкии ҷумҳурӣ истифода намоянд. Ин таҷриба дар хориҷа хеле маъмул аст. Масалан, Покистон барои сафарбар кардани пасандозҳои пулии шаҳрвандони худ, ки дар хориҷа зиндагӣ мекунанд, шабакаи филиалҳои бонкҳои миллиро дар кишварҳои Шарқи Миёна ба таври назаррас тавсеа дод ва Туркия филиалҳои худро дар ҷойҳои, ки коргарони турк мутамарказ буданд, боз кард.

Дар баробари кушодани филиалҳои бонкҳои худ, Тоҷикистон метавонад ба кӯмаки бонкҳои хориҷӣ муроҷиат кунад, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ имтиёзҳои васеъро барои интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷи кишвар фароҳам оварад. Сабаби асосии он дар он аст, ки бо вучуди такмил додани низоми бонкии Тоҷикистон он ба таври кофӣ самаранок намебошад, ки ҳаҷми аъвори интиқолёфтаи муҳочирони меҳнатиро ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Сиёсати муҳочират на танҳо бо низоми интиқоли маблағ маҳдуд аст, инчунин ҷанбаҳои дигари молиявӣ низ мавҷуданд, ки дар Тоҷикистони муосир, масалан, қарзҳои дохилиро истифода бурдан мумкин аст. Тоҷикистон, чун аксар давлатҳои содиркунандаи қувваи корӣ, барои истифодаи самарабахши пасандозҳои муҳочирони меҳнати худ барои рушди иқтисодиёти миллии манфиатдор аст. Яке аз усулҳои муносиби истифодаи ин пасандозҳо ба манфиати ҷумҳурӣ гузоштани онҳо ба қоғазҳои қиматнок бо пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ мебошад. Бисёрии мамлакатҳои ҷаҳон, ки дар қатори онҳо метавон ҷунин таъминкунандагони қувваи корӣ, ба монанди Ҳиндустон ва Покистонро номбар намуд, чорабиниҳои зеринро истифода менамоянд.

Миёни кишварҳои донор ва кишварҳои қабулкунандаи қувваи корӣ амалияи *пардохтҳои байналмилалӣ ҷубронпулӣ* мавҷуд аст, ки онро дар шароити Тоҷикистон

низ метавон истифод бурд. Масалан, тибқи созишнома, ҷониби қабулқунанда метавонад ба бучаи ҷумҳурӣ маблағи муайяне ворид намояд, ки он аз интиқол намудани андози музди меҳнат, аз ҷониби қабулқунанда рӯйпӯш намудани хароҷоти ҷалби коргарони муҳоҷир дар Тоҷикистон ва пардохтҳои иҷтимоӣ таъмин карда мешавад. Дар доираи созишномаҳои дучонибаи байниҳукумати механизми хароҷот ва пардохтҳои мутақобилаи бучетӣ вобаста ба муҳоҷирати меҳнатӣ метавон мувофиқа намуд.

Фароҳам овардани муҳити мусоид ба сармоягузорӣ барои онҳое, ки меҳондор ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ сармоягузорӣ кунанд, инчунин ба категорияи тадбирҳое, ки самаранокии истифодаи пасандозҳои муҳоҷирони меҳнатии хориҷиро афзун мекунанд, марбут донист. Масалан, Покистон қонунро қабул кард, ки ба шаҳрвандони ин кишвар, ки дар хориҷаанд, бидуни иҷозати махсуси ҳукумат дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, ба истиснои истеҳсоли силоҳ, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ва радиоактив ва нӯшокиҳои спиртӣ, сармоягузорӣ мекунанд. Аммо дар ин ҷо мушкilotҳои муайян вучуд доранд. Аксари муҳоҷирони меҳнатӣ таҷрибаи тиҷорати мустақилро надоранд, аз ин рӯ ҷалби онҳо ба сармоягузорӣ ё фаъолияти соҳибкорӣ ғайриимкон аст.

АДАБИЁТ

1. Искандаров Х.Х., Ганиев Д.Т. Миграция населения и ее социально-экономические последствия//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. -№ 2/4-1. -С.57-62.
2. Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н.С.Проблемы кадрового обеспечения и утечка мозгов в условиях глобализации//В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства Сборник научных трудов. В 2-х томах. Под общей редакцией З.О. Адамановой. 2019. - С. 676-680.
3. Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н. Муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони ҷумҳурии тоҷикистон ва танзимномаи он дар шароити ҷаҳонишавӣ//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2020. - № 2. - С.117-124.
4. Маслова И.С. Механизм перераспределения рабочей силы при социализме. М., 1985. – 245с.
5. Моденов В.А. Организационно-экономические механизмы управления трудовой миграцией в Российской Федерации. Автореф. дисс на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. М., 2007. – 24с.
6. Моисеев В.М. Территориальное движение населения: характеристика и проблемы управления. М., 1985. – 166с.
7. Осипов Ю. М. Опыт философии хозяйства. М., 1990. С. 144-145.
8. Петрова Т. П. Механизм миграционного обмена: методы исследования. Киев, 1992. – 157с.
9. Рузавина Е.И. Экономические формы рабочей силы при социализме. М., 1982. С. 125.
10. Саъдуллозода Н. С. Муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ ва роҳҳои танзимномаи он дар шароити ҷаҳонишавӣ / Н. С. Саъдуллозода. Монография. - Душанбе, 2023. – 190с.
11. Саъдуллозода Н.С. Бозори ҷаҳонӣ меҳнат ва мигратсияи байналхалқӣ қувваи корӣ//Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: “СИНО”, 2017. - № 2/9. - С.51-56.
12. Саъдуллозода Н.С. Самтҳои асосии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ//Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе: “СИНО”, 2019. - №10.-Қ.2. - С.108-113.

13. Саъдуллозода Н.С. Социально-экономические причины международной миграции и ее последствия //Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: «СИНО», 2019. - №10. – Қ.1. - С.273-277.

14. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50.

15. Султонбии, Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбии, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серияи социально-экономических и общественных наук. 2025. № 4 стр. 111-118.

16. Черевичко Т.В. Миграционные отношения как фактор глобализации рынка труда. Дисс. на соиск. уч. ст. докт. экон. наук. Волгоград, 2002. – 185с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

САЪДУЛЛОЗОДА НАСРУЛЛО САЪДУЛЛО

доктор (PhD), доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, E-mail: nasrullo_1991@mail.ru Тел: 985-16-91-91.

ФАЙЗУЛЛОЕВ ДАЛЕР АЛИШЕРОВИЧ

Магистрант 1-го курса кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел: 444-50-00-00.

САЙФУЛЛОЗОДА МУХАММАДЖОН АБДУМАДЖИД

Магистрант 1-го курса кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел: 550-50-50-07.

По мнению авторов, вопрос совершенствования механизма регулирования трудовой миграции в современных условиях является одним из актуальных экономических вопросов. В экономической литературе содержится больше анализа и обзора экономического механизма миграции. В этом контексте выделяют механизм миграционного обмена, механизм миграционной деятельности, механизм управления миграцией и механизм перераспределения рабочей силы. По мнению автора, исследование механизма миграции в современной экономике должно базироваться на методологических положениях о природе и содержании экономического механизма и механизма формирования занятости. Такой методический подход позволяет нам утверждать, что механизм трудовой миграции является неотъемлемой частью экономического механизма в целом.

Актуальность рассматриваемой темы объясняется тем, что активно происходящий во всем мире процесс интернационализации производства сопровождается интернационализацией рабочей силы. Трудовая миграция стала частью международных экономических отношений. Международная миграция трудовых ресурсов – явление сложное, неоднозначное, требующее пристального изучения в контексте современных тенденций

развития мировой экономики, во взаимосвязи с другими процессами и явлениями экономической жизни современного общества.

Существующий организационно-экономический механизм регулирования трудовой миграции как совокупность форм, методов и инструментов, влияющих на миграционные процессы и социальную защиту мигрантов, должен обеспечивать избирательный метод применения финансовых, налоговых и кредитных мер стимулирования занятости и регулирования трудовой миграции.

Ключевые слова: механизм, миграция, рабочая сила, регулирование, занятость, мотивация, труд, рынок труда, производительная занятость, социальная защита мигрантов.

IMPROVING THE MECHANISM FOR REGULATING LABOR MIGRATION IN MODERN CONDITIONS

SADULLOZODA NASRULLO SADULLO

Doctor (PhD), Associate Professor of the Department of Human Resources Management of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, E-mail: nasrullo_1991@mail.ru Phone: 985-16-91-91.

FAYZULLOEV DALER ALISHEROVICH

1st year Master's student of the Department of Human Resources Management of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, Phone: 444-50-00-00.

SAIFULOZODA MUHAMMADJON ABDUMADJID

1st year Master's student of the Department of Human Resources Management of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, Telephone: 550-50-50-07.

According to the author, the issue of improving the mechanism for regulating labor migration in modern conditions is one of the pressing economic issues. The economic literature provides more analysis and overview of the economic mechanism of migration. In this context, the mechanism of migration exchange, the mechanism of migration activity, the mechanism of migration management and the mechanism of labor redistribution are distinguished.

According to the author, the study of the migration mechanism in the modern economy should be based on methodological provisions about the nature and content of the economic mechanism and the mechanism of employment formation. This methodological approach allows us to assert that the mechanism of labor migration is an integral part of the economic mechanism as a whole. The relevance of the topic under consideration is explained by the fact that the process of internationalization of production, which is actively occurring throughout the world, is accompanied by the internationalization of the workforce. Labor migration has become part of international economic relations. International migration of labor resources is a complex, ambiguous phenomenon that requires close study in the context of current trends in the development of the world economy, in conjunction with other processes and phenomena of the economic life of modern society.

The existing organizational and economic mechanism for regulating labor migration as a set of forms, methods and tools that influence migration processes and social protection of migrants should provide a selective method of applying financial, tax and credit measures to stimulate employment and regulate labor migration.

Key words: mechanism, migration, labor force, regulation, employment, motivation, labor, labor market, productive employment, social protection of migrants.

ТАҲЛИЛИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ГУМРУКӢ

ДАР СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ

ТУРСУНОВ ИЛҲОМҶОН ХОЛМИРЗОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак, Тел: (+992) 918-69-96-70. E-mail: i_tursunov1988.8@mail.ru.

ИКРОМОВ ДАВРОН ҲАБИБУЛЛОЕВИЧ

магистранти курси 2-уми кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак, Тел: (+992) 918-69-96-70.

Дар мақолаи мазкур оид ба дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади рушди соҳаи тандурустӣ, аз ҷумла тибби хусусӣ ва саноати дорусозӣ, беҳтар намудани сатҳи хизматрасонии тиббӣ, дастрасии аҳоли ба маводҳои доруворӣ ва молҳои тибби ватанӣ дар заминаи кодексҳои андозу гумрук ба субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи тандурустӣ як қатор имтиёзҳои андозию гумрукӣ дода шуд. Тибқи имтиёзҳои додашуда таҳлилҳо оварда шуда доир ба зиёдгардидани шумораи корхонаҳои ба истеҳсоли маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ, ҳиссаи маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббии истеҳсоли ватанӣ дар бозори дохилӣ, содироти маводҳои фаъоли биологӣ истеҳсоли ватанӣ, шумораи коргарони кироӣ, фонди музди меҳнат, шумораи муассисаҳои хизматрасонии тиббӣ ва пешниҳодҳо оид ба роҳи усулҳои хизматрасониҳои тиббӣ баён гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди миллӣ, андоз, имтиёз, имтиёзҳои фискалӣ, фонди музди меҳнат, иҷтимоӣ, соҳаи тандурустӣ, сармоя, соҳибкорӣ, рушди истеҳсолот, хизматрасонии тиббӣ, кодекси гумрук, кодекси андоз, таҷҳизоти тиббӣ, фармасевтӣ, шахсони ҳуқуқӣ, шахсони воқеӣ, буҷети давлатӣ ва ғ.

Дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ таҳкими механизми ҳавасмандгардонии соҳаҳои муҳталиф, тақвият додани саҳми баҳши хусусӣ ва истифодаи таҷрибаи муносири байналмилалӣ нақши муассир дорад. Чунин иқдомот бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қонунгузори амалкунандаи кишвар тайи солҳои охир тавассути пешбинӣ намудани имтиёзҳои фискалӣ, ғайрифискалӣ ва дигар сабукиҳо роҳандозӣ гардида истодааст.

Мақсади асосии пешниҳоди имтиёзҳо таъмини ҳавасмандгардонии молиявӣ иқтисодии андозсупорандагон ҷиҳати рушд додан ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани фонди музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон, фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот ва ҷалби сармоя, инчунин дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоӣдошта маҳсуб меёбад.

Бо ин мақсад, дар асоси дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дигар супоришҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин масъала мунтазам гузаронидани таҳлили самаранокии имтиёзҳо ва аз натиҷа роҳандозӣ намудани иқдомоти минбаъда муҳим арзёбӣ гардидааст.

Бо мақсади ҷорӣ намудани мониторинги имтиёзҳои муқарраргардида тариқи пешбурди феҳристи дахлдор, муайян намудани тартиби пешниҳод ва методологияи

арзёбии самаранокии имтиёзҳо, роҳандозии механизми ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот оид ба имтиёзҳои соҳавӣ, таъмини шаффофият ва назорати минбаъдаи самаранокии имтиёзҳои андозиву гумрукии пешниҳодшуда ва (ё) пешниҳодшаванда дар асоси дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар мулоқот бо кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузорӣ ва бонкҳо 10 майи соли 2019 баён доштанд, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» аз 31 декабри соли 2020, №670 ба тасвиб расидааст [7, с. 6].

Бо мақсади рушди соҳаи тандурустӣ, аз ҷумла тиббии хусусӣ ва саноати дорусозӣ, беҳтар намудани сатҳи хизматрасонии тиббӣ, дастрасии аҳоли ба маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббии ватанӣ дар заминаи кодексҳои андозу гумрук ба субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи тандурустӣ як қатор имтиёзҳои андозию гумрукӣ муқаррар карда шудааст, аз ҷумла:

➤ тибқи муқаррароти банди 11 қисми 2 моддаи 251 Кодекси андоз таҳвили маводи дорувории истеҳсоли ватанӣ, ки номгӯи онҳо бо пешниҳоди мақоми ваколатдор дар соҳаи тандурустӣ дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи молия ва мақоми ваколатдори давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад, аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудааст;

➤ тибқи муқаррароти Кодекси андози таҳрири соли 2004, сархати 5 қисми 4 моддаи 169 Кодекси андози таҳрири соли 2012, сархати 5 қисми 4 моддаи 251 Кодекси андоз дар таҳрири нав ва моддаи 345 Кодекси гумрук воридоти маводу лавозимот барои истеҳсоли доруворӣ, таҷҳизоти тиббӣ, фармасевтӣ ва асбобҳои тиббӣ, технологияҳои наватарин барои корхонаҳои дорусозӣ ва таҷҳизоти муосири ташхису табобат, дорувории тиббӣ, ба истиснои дорувории тиббии дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда, ки тартиб ва номгӯи онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шудаанд [1, с.56].

Дар маҷмӯъ дар заминаи Феҳристи имтиёзҳои андозӣ ва гумрукии таҳиягардида, дар қонунгузори амалкунанда ба субъектҳои соҳаи тандурустӣ дар маҷмӯъ 3 номгӯи имтиёзҳо муқаррар гардидааст.

Тибқи маълумоти расмӣ пешниҳоднамудаи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар соли 2017 шумораи корхонаҳои ба истеҳсоли маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ машғулбуда 33 ададро ташкил дода, он дар соли 2022 ба 55 адад баробар ва ё 21 адад зиёд гардидааст [14, с.11].

Дар ин давра, номгӯи маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббии истеҳсолшуда 28,6 фоиз зиёд гардида, аз 240 номгӯи соли 2017 дар соли 2022 ба 315 номгӯӣ баробар гардидааст.

Ҳамзамон, ҳаҷми умумии маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббии истеҳсолшаванда 13,8 маротиба зиёд гардида, аз 6,5 млн адади соли 2017 дар соли 2022 ба 90,0 млн адад баробар шудааст.

Тибқи иттилои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар соли 2022 бо истифода аз имтиёзҳои андозию гумрукӣ дар корхонаҳои соҳа технологияҳои наватарини истеҳсоли насб карда шуда, бори аввал дар ҷумҳурӣ истеҳсоли маводҳои дорувории зиддимикробии тазриқӣ, системаҳои маҳлулгузаронӣ, ниқобҳо ва либосҳои яккаратаи муҳофизатӣ ба роҳ монда шудааст [5 с.124].

Мувофиқи маълумоти мавҷуда, дар соли 2017 ҳиссаи маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббии истеҳсоли ватанӣ дар бозори дохилии фармасевтӣ маҷмӯан 6,8 фоизро ташкил намуда, бо натиҷаи рушди саноати дорусозӣ ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 13,0 фоиз баробар гардидааст.

Илова бар ин, аз ҷониби корхонаҳои истеҳсолии соҳаи тандурустӣ дар давраи солҳои 2017-2022 содироти маводҳои фаъоли биологии аз гиёҳҳои шифобахши ватанӣ истеҳсолшуда, ба қайд гирифта шуда, он дар соли 2017-ум 62,4 млн сомонӣ, дар соли 2018-

ум 22,3 млн сомонӣ, дар соли 2019-ум 61,5 млн сомонӣ дар соли 2020-ум 55,0 млн сомонӣ, дар соли 2021-ум 30,3 млн сомонӣ ва дар соли 2022-ум 82,3 млн сомони ро ташкил медиҳад [14 с. 24].

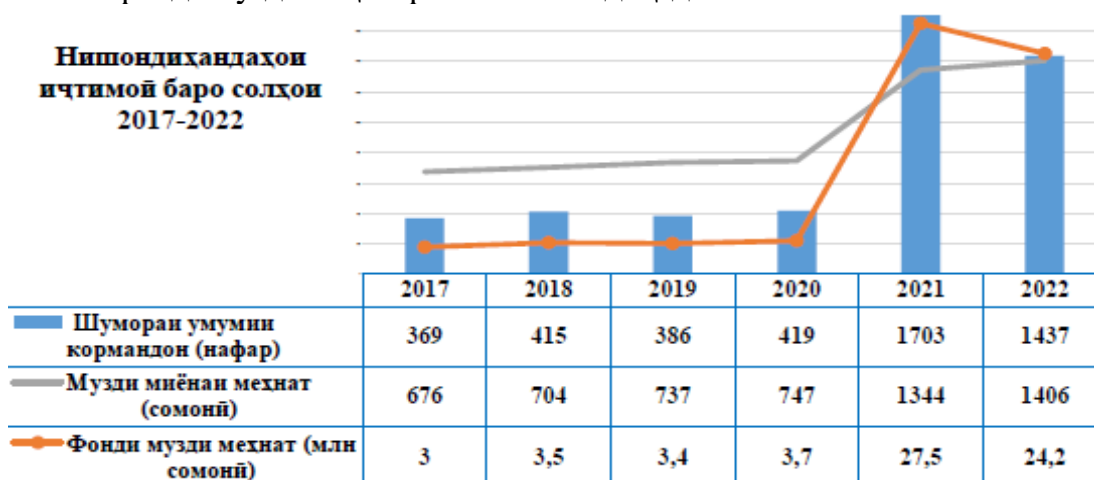
Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар соҳаи тандурустӣ барои солҳои 2017-2022

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	Шумораи корхонаҳо (адад)	33	34	36	38	48	55
2	Ҳиссаи истеҳсоли ватанӣ дар бозори дохилии фарматсевтӣ (фоиз)	6,8	8,0	9,0	11,7	11,9	13,0
3	Номгӯи маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ истеҳсолшаванда (намуд)	240	245	260	265	290	315
4	Ҳаҷми истеҳсоли маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ (млн дон)	6,5	7,6	9,2	14,6	30,0	90,0
5	Ҳаҷми содироти маводҳои фаъоли биологӣ истеҳсоли ватанӣ (млн сомонӣ)	62,4	22,3	61,5	55,1	30,3	82,3

Сарчашма: Соמוнаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.moliya.tj.

Таъсири иҷтимоӣ: Мутобиқи маҳзани маълумоти Кумитаи андоз дар соли 2017 шумораи коргарони киро дар маҷмӯъ дар ҳамаи корхонаҳои истеҳсолии соҳаи тандурустӣ 369 нафар ва фонди музди меҳнат 3,0 млн сомони ро ташкил додааст, ки ин рақамҳо дар соли 2022 ба 1437 нафар коргар ва 24,2 млн сомонӣ фонди музди меҳнат баробар гардида, афзоиши нишондиҳандаҳои мазкур мутаносибан 1068 коргар ва 21,2 млн сомонӣ фонди музди меҳнати ро ташкил медиҳад.

Сарчашма: Соמוнаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.moliya.tj.

Дар соли 2017 шумораи муассисаҳои хусусии тиббӣ 589 адад, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ 310 адад ва соҳибкорони инфиродӣ 279 ададро ташкил дода, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 ба 791 адад, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ ба 391 адад ва соҳибкорони инфиродӣ ба 400 адад баробар гардидааст, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2017 дар маҷмӯъ 202 адад зиёд мебошад. Дар соли 2017 ба аҳоли аз тарафи муассисаҳои хусусии тиббӣ 130 номгӯи хизматрасонӣ пешниҳод карда шуда, бо дарназардошти воридоти таҷҳизоти ҳозиразамони таҳхису табобат нишондиҳандаи мазкур дар соли 2018 ба 142 номгӯӣ, дар соли 2019 ба 196 номгӯӣ, дар соли 2020 ба 230 номгӯӣ, дар соли 2021 ба 250 номгӯӣ ва дар соли 2022 ба 255 номгӯӣ баробар гардидааст, ки дар давраи муқоисашаванда номгӯӣ

хизматрасониҳои тиббии аз ҷониби муассисаҳои хусусии тиббӣ ба аҳоли пешниҳодшаванда 122 номгӯй ё 1,9 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар давраи муқоисашаванда аз ҷониби муассисаҳои хусусии тиббӣ ба 71,4 ҳазор нафар бо маблағи умумии 3,1 млн сомонӣ хизматрасонӣ карда шуда, нишондиҳандаҳои мазкур дар соли 2022 ба 106,3 ҳазор нафар ва маблағи умумии 9,1 млн сомонӣ баробар гардидааст, ки мутаносибан 48,9 фоиз ва 2,9 маротиба зиёд мебошад.

Ҷадвали 2.
барои

**Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар соҳаи тандурустӣ
солҳои 2017-2022**

	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Шумораи муассисаҳои хизматрасонии тиббӣ, аз ҷумла (адад)	589	608,0	642,0	657,0	698	791
	-соҳибкорони инфиродӣ	279	305	343	304	338	391
	-шахсони ҳуқуқӣ	310	303	343	353	360	400
	Номгӯи хизматрасониҳои тиббии хусусӣ (намуд)	133	142	196	230	250	255
	Шумораи шахсоне, ки аз хизматрасониҳои тиббии хусусӣ истифода намудаанд (ҳазор нафар)	71,4	103,4	105,8	103,2	104,5	106,3
	Хизматрасониҳои тиббии хусусӣ бо ифодаи пулӣ (млн сомонӣ)	3,1	3,5	5,6	6,1	7,2	9,1

Сарчашма: Сомонаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.moliya.tj.

Маврид ба зикр аст, ки аз имтиёзҳои пешниҳодшуда ба соҳаи тандурустӣ даромади буҷети давлатӣ бетаъсир намонд. Мувофиқи маълумоти пешниҳоднамудайи Хадамоти гумрук дар соли 2018 аз имтиёзҳои ба соҳаи тандурустӣ пешниҳодшуда дар маҷмӯъ 94 субъекти соҳибкорӣ бархӯрдор гардида, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 ба 124, дар соли 2020 ба 139, дар соли 2021 ба 147 ва дар соли 2022 ба 151 субъекти соҳибкорӣ баробар гардидааст.

Маблағи пардохтҳои гумрукии ба буҷети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо ба субъектҳои соҳибкории болозикр дар маҷмӯъ дар соли 2018-ум 15,9 млн сомонӣ, дар соли 2019-ум 18,5 млн сомонӣ дар соли 2020-ум маблағи 48,5 млн сомонӣ дар соли 2021 маблағи 106,8 млн сомонӣ ва дар соли 2022 маблағи 24,9 млн сомони ро ташкил медиҳад.

Маврид ба зикр аст, ки бо мақсади рушди саноати дорусозӣ ва фароҳам овардани шароити муосири ташхису табобат имтиёзҳои ба соҳаи тандурустӣ пешбинишуда, дар Кодекси андоз дар таҳрири нав низ нигоҳ дошта шуда, бо дарназардошти хусусияти ҳаммонанд доштан имтиёзҳои амалкунанда муттаҳид ва бо мазмунӣ зайл: «воридоти маводу лавозимот барои истеҳсоли доруворӣ, таҷҳизоти тиббӣ, фармасевтӣ ва асбобҳои тиббӣ, технологияҳои навтарин барои корхонаҳои дорусозӣ ва таҷҳизоти муосири ташхису табобат, дорувории тиббӣ, ба истиснои дорувории тиббии дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда, ки тартиб ва номгӯи онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд» пешбинӣ карда шуданд.

Дар ин радиф, ҷиҳати пурра ноил гардидан ба ҳадафҳои пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ, амалигардонии тавсияҳои зерин аз ҷониби субъектҳои соҳаи тандурустӣ, тавассути роҳнамоӣ ва пайгирии мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. Ба афзоиши воситаҳои асосӣ ва фонди музди меҳнат равона намудани даромади софи субъектҳои соҳаи тандурустӣ ва дар ин замина васеъ намудани номгӯи дорувории тиббии дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда.

2. Бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ ба роҳ мондани истеҳсоли маводи доруворӣ аз гиёҳҳои шифобахши ватанӣ ва тақвият додани хизматрасониҳои гиёҳдармонӣ.

3. Боз ҳам зиёд намудани хизматрасониҳои муосири тиббӣ дар фаъолияти муассисаҳои тиббӣ хусусӣ ва беҳтар намудани сатҳу сифати хизматрасонӣ ҷиҳати ҷалби таваҷҷӯҳи шарҳрвандон ва сайёҳон ба тиббӣ ватанӣ.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012, №9, мод. 838; аз 2.01.2020 № 1675, № 1676, аз 04.07.2020 № 1708.

2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ. 2, мод. 703, мод. 704; с. аз 20.06.2019 № 1621, аз 2.01.2020 № 1678.

3. «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» аз 31 декабри соли 2020, №670.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 28.06.2011с. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с 2011, №723, мод. 1. - С.1.

5. Маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: АОНПҶТ, 2023. – 125с.

6. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ш. Душанбе - 31 январи соли 2020, №1446. С.5-6.

7. Фармоиши Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дар бораи татбиқ ва тартиби истифодаи нархҳои бозорӣ барои мақсадҳои андозбандӣ тавассути барномаҳои компютерии «Системаи муттаҳидаи иттилоотии идоракунии андозҳо» аз 15.08.2019, - № 388. // [Манбаи электронӣ]. URL: www.andoz.tj [санаи мурочиат: 11.07.2019 с].

8. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51).

9. Алимардонов У. Молия. Васоити таълимӣ / У. Алимардонов. – Душанбе, 2014. – 291с

10. Иброҳимзода И.Р. Молия//Васоити таълимӣ - Душанбе -2021. - 335 с.

11. Иброҳимов И.Р., Мирбобоев Р.М., ва дигарон //Идораи молияи давлатӣ; китоби дарсӣ. Душанбе. - 2013. - 288 с.

12. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50.

13. Ҳикматов С, Ҷаҳоншоҳ С. Бучет ва низоми бучетӣ (Васоити таълимӣ). Душанбе-2021, Матбааи ДМТ, с 344.

14. Ҳисоботи кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.andoz.tj.

15. Раҳматзаде, С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Раҳматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.

16. Раҳматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.

17. Султонбии, Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбии // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в

Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 239-243.

18. Султонбии, Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.

19. Султонбии, Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВЫХ И ТАМОЖЕННЫХ ЛЬГОТ В СЕКТОРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

ТУРСУНОВ ИЛХОМДЖОН ХОЛМИРЗОЕВИЧ

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел: (+992) 918-69-96-70. E-mail: i_tursunov1988.8@mail.ru.

ИКРОМОВ ДАВРОН ХАБИБУЛОЕВИЧ

Магистрант 2-го курса кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, здание №8, аудитория - 505. Тел: (+992) 918-69-96-70.

В данной статье рассматриваются поручения и указания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона, направленные на развитие сферы здравоохранения, в том числе частной медицины и фармацевтической промышленности, повышение уровня медицинских услуг, а также обеспечение доступа населения к отечественным лекарственным средствам и медицинским товарам на основе налогового и таможенного кодексов. Предоставлен ряд налоговых и таможенных льгот субъектам предпринимательства в сфере здравоохранения. По предоставленным льготам проведен анализ роста количества предприятий, производящих лекарственные средства и изделия медицинского назначения, доли отечественных лекарственных средств и изделий медицинского назначения на внутреннем рынке, экспорта отечественных биологически активных веществ, численности наемных работников, работникам, фонду оплаты труда, количеству учреждений медицинского обслуживания. а также представлены предложения по путям и методам оказания медицинских услуг.

Ключевые слова: национальная экономика, налоги, льготы, фискальные льготы, фонд оплаты труда, социальный, здравоохранение, капитал, предпринимательство, развитие производства, медицинские услуги, таможенный кодекс, налоговый кодекс, медицинская техника, фармацевтика, юридические лица, физические лица, государственный бюджет и т.д.

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TAX AND CUSTOMS BENEFITS IN THE HEALTHCARE SECTOR

TURSUNOV ILKHOMJON KHOLMIRZOYEVICH

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Customs Activities of the Tajik National University. Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, Phone: (+992) 918-69-96-70. E-mail: i_tursunov1988.8@mail.ru.

IKROMOV DAVRON K HABIBULOYEVICH

2nd year Master's student of the Department of Customs Activities of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, Phone: (+992) 918-69-96-70.

This article discusses the instructions and instructions of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation Emomali Rahmon, aimed at developing the healthcare sector, including private medicine and the pharmaceutical industry, improving the level of medical services, as well as ensuring public access to domestic medicines and medical products based on the tax and customs codes. A number of tax and customs privileges have been granted to business entities in the healthcare sector. Based on the benefits provided, an analysis was conducted of the growth in the number of enterprises producing medicines and medical products, the share of domestic medicines and medical products in the domestic market, exports of domestic biologically active substances, the number of employees, employees, payroll, and the number of medical care facilities. Proposals on ways and methods of providing medical services are also presented.

Key words: national economy, taxes, benefits, fiscal benefits, payroll, social, healthcare, capital, entrepreneurship, production development, medical services, customs code, tax code, medical equipment, pharmaceuticals, legal entities, individuals, state budget, etc.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ЗЕХНИ СУНЪИ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

ШЕРМАТОВ РАҶАБ БОЙМУРАТОВИЧ

муаллими калони кафедраи системаҳои итилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. тел: (+992) 904-16-91-69

МИРЗОЕВ НЕЪМАТУЛЛО ҲАКИМОВИЧ

дотсенти кафедраи системаҳои итилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. тел: (+992) 918-35-35-14

ШЕРМАТОВ ГУЛОМҶОН РАҶАБОВИЧ

унвонҷуи Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Тел: (+992) 919-22-95-31

Дар мақолаи мазкур асосан ба ҷанбаҳои назариявии зеҳни сунъӣ, воқеияти виртуалӣ ва рушди прогрессивии техника ва технология дар соҳаи охир ба таври мухтасар дар ҷаридидааст. Ҳамзамон оид ба платформаҳо объект, хусусият, тарзи корбарии онҳо, аҳамияти ин таҷҳизотҳо маълумотҳои ҷамъоварӣ карда шудаанд. Дар баробари ин доир ба таъсиррасонӣ ва тағйирёбии онҳо, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон аз ҷумла қўдакону наврасон бо пайдо шудани чунин технологияҳо ба амал меоянд, назарияҳои пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: зеҳни сунъӣ (AI), рақамикунонӣ, MARS, воқеияти виртуалӣ (VR), платформа.

Дар ҷомеаи муосир, истифодаи зеҳни сунъӣ маъруфият пайдо қада, дар самти иқтисодиёти ҷаҳонӣ саҳми арзандае гузошта истодааст. Тибқи нишондиҳандаҳои омори соли 2024 технологияҳои интеллектӣ сунъӣ ба ширкатҳои маъруфи ҷаҳон 750 миллиард доллари ИМА даромад овард. 25 апрели соли 2023 очонии таҳлилии Gartner як таҳқиқотеро нашр кард, ки дар он нишон медиҳад, ки чанд ширкат дар ҷаҳон тавассути

истифодаи технологияҳои интеллектӣ сунъӣ пул қор қардаанд. Башарият ҳамвора дар рушду такомул ва дарёфти илму маърифат қарор дорад. Барои беҳтарнамоии зиндагии ва ҳифзи арзишҳои худ ҳамеша бо хатарҳои гуногуни атроф мубориза мешуд. Ин ба кашфиёти пай дар пай дар тамоми соҳаҳои ҳоҷагии халқ оварда расонид. Аз ихтироҳои барқ то ба мошинаҳои таъиноти гуногундошта.

Минбаъд мошинҳо таъинистанд аксари қори инсонҳоро осон намоёнд. Тобистони соли 1956 қор тадқиқотчиҳои америкӣ, ки дар Штатҳои Муттаҳида Қон Маккарти, Марвин Мински, Натаниэл Рочетвер ва Клод Шеннон, Симозиум, ки дар Коллеҷи Дармут дар Нью Хемпшир баргузор гардид, расман ба фанни илмӣ зехнӣ сунъӣ оғоз қарданд. Аз он вақт инҷониб “зехнӣ сунъӣ” истилоҳе, ки шояд дар ибтидо барои қалби таваҷҷӯҳ таҳия шуда бошад, ба як вожаи маъруф табдил ёфт. Ин тадбиқи илми информатика дар тӯли қанд соли охир гузариш ёфта, технологияро ба вуҷуд овард, ки дар муддати 60 соли охир барои тағйир додани қаҳон қорҳои зиёде қардааст. Барои Мак Карти, Мински ва Лоихаи Тадқиқоти тобистонаи Дартмут оид ба зехнӣ сунъӣ, ба гуфтаи дигар муҳаққиқон, ҳадафи аслии зехнӣ сунъӣ истифодаи мошинҳо барои тақлид қардани эволутсияи популятсияи одамон, намудҳои ҳайвонот ва наботот буд. Аниқтараш ин фанни илмӣ бар он фарзия асос ёфтааст, ки қама вазифаҳои маърифатиро ба қунин дақиқ таъсиф қардан мумкин аст, ки онҳо метавонанд бо истифода аз барномасозии компютерӣ дубора таълид шаванд. Дар тӯли беш аз 60 соли мавҷудияти зехнӣ сунъӣ то ҳол ягон маълумоте вуҷуд надорад, ки ин фарзияро рад қунад ва ҳеҷ далеле вуҷуд надорад, ки ин фарзияро ба таъри раднашаванда исбот қунад, он қур аз имқонот ва потенциалҳои беохир аст. [10, 128]

Тараққи додани зехнӣ сунъӣ ва ба мо як қатор имқониятҳо фароҳам овард. Бо мурури қамон нақши рақамиқунонӣ дар бахшҳои идорақунии давлат низ ҳело ҳам назаррас мебошад. Аз қумла гузариш ба ҳуқумати электронии якқанд кишварҳои қаҳон мебошад. Имрӯзҳо исбот шудааст, ки ҳуқумати электрониро метавон манбаи зиддикоррупсионӣ арзёбӣ қард, зеро он шароити бавуҷуд омадаро ба қадди ақал мерасонад. Қам қардани алоқаи рӯ ба рӯи байни шахсони мансабдор ва шахрвандоне, ки барои хидмат муруҷиат меқунанд, қалиди муборизаи бомуваффақият бо коррупсия мебошад. Автоматикунонии системаҳои идорақунӣ ин на танҳо як вазифа бахри ҳаёти қамъият балки талаботи объективӣ меғардад. Қунки зерсистемаҳои анъанавии идораи давлатӣ, дигар аз ўҳдаи қорқард баромада наметавонанд. Қалли мушқилот дар муҳити иттилоотии рақамӣ талаб меқунад, ки қамқори байни ҳуқуқшиносон, мутаҳассисони амнияи иттилоотӣ, мутаҳассисони соҳаи архив ва информатика таҳлилқарон ва олимони соҳаҳои гуногун зиёд қарада шавад [2, 144].

Дар иқтисодиёти рақамӣ такомули ҳайратангези навқонихо ва сармоҷаи инсонҳо, роҳҳои зиёд қардани сифат ва ҳосилноқии меҳант, гузариш аз технологияи оддии рақамӣ ба навовариҳои мураккаб дар асоси технологияҳои зехнӣ сунъӣ (таҳлилқарони маълумотҳои қалон-Big Data), роботизатсия ва автоматикунонии равандҳо (аз тарҳрезӣ, моделсозӣ пеш аз истеҳсолот, аз қариди мол то ба истеъмолқунанда расонидани он, самтҳои молияю маориф ва ғайра) қорҳои зиёдеро ба сомон расонида ва ҳоло ҳам раванди беҳтарқуниҳо дар қама самтҳо идома дорад [4, 102].

Бо истифода аз иқтисоди рақамӣ қобилияти рақобатқазирӣ мамлақат баҳо дода мешавад. Дар Қумҳурии Тоҷикистон низ барои идорақунии рақамӣ бахшҳои иқтимоиёту иқтисодиёт як қатор қорабиниҳо андешида шуда истодаанд. Ба монанди: стратегияи миллии рушд то соли 2030, ки дар асоси он қабули қонспсияи иқтисоди рақамӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Қуқумати Қумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2019, № 642 таъдиқ шудааст; қонспсияи ташаққули ҳуқумати электронӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Қуқумати Қумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2011, № 643 таъдиқ шудааст; стратегияи рушди саноати Қумҳурии

Тоҷикистон; стратегияи рушди инноватсионӣ ва ғайраҳо таҳия ва роҳандозӣ карда шудаанд.

Моделҳои ташаккули табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ		
Баҳодихии ҳолати ҷорӣ рақамӣ то соли 2025	Таъсиси инфрасохтори рақамӣ, дастрасии фаромавҷ, платформаҳо, дата-марказҳо аз 2026 то 2030	Табодули соҳаҳои калидии фаъолияти ҷумҳурӣ аз соли 2031 то 2040

Расми 1. Табодули рақамӣ дар ояндаи наздик

Имрӯзҳо зехни сунъӣ қариб дар тамоми соҳаҳои фаъолият: бонқдорӣ, саноати сабуку вазнин, муҳофизат, тандурустӣ, суғурта ва ғайра таъсири худро мерасонад. Дар замони ҳозира аксари соҳаҳои хоҷагии халқ автоматикунонӣ шуда истодаанд, ки баъзе соҳаҳо тағйир ба баъзе онҳо аз байн бурда истодааст. Зехни сунъӣ имкони дигарро барои ҷамъовари маълумоти муҳим, таҳлили амалиётҳои тижоратӣ ва муайян кардани заъфҳо ва хатарҳои эҳтимоли фароҳам меорад. Лабораторияи MARS-и Мактаби иттилоотии Донишгоҳи технологияи Шанхай як студияи байнисоҳавии воқеияти сунъӣ мебошад, ки ҳадафи он ҳамгироӣ кардани зехни сунъӣ, визуализатсияи ҳисоббарорӣ, воқеияти афзоянда ва дигар технологияҳо ба барномаҳои амалӣ ва амалӣ намудани навоариҳои илмӣ ва технологӣ дар соҳаҳои гуногун мебошад.

Якҷанд барномаҳои MARS		
Дар соҳаи тибби интелектуалӣ	Дар соҳаи шаҳрҳои интелектуалӣ	Дар соҳаи фароғатии филмҳо ва телевизионҳо

Расми 2. Шумораи барномаҳо

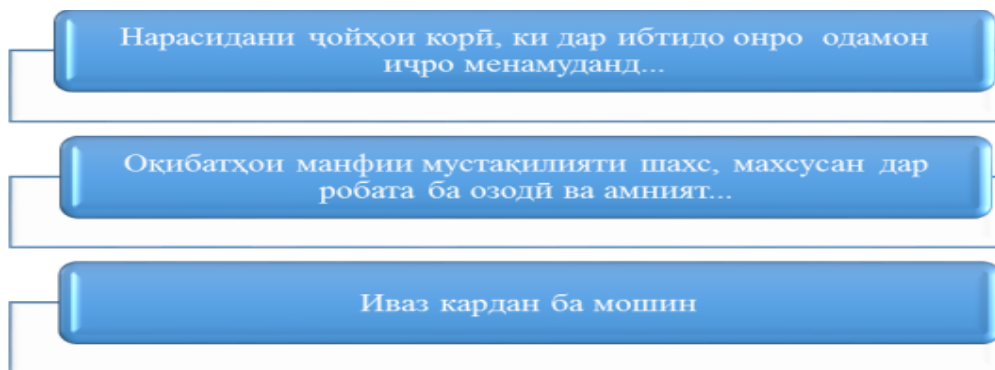
Махсусан дар соҳаи саноатикунонӣ, ки ҳадафи ҷорӣ кишварамон ба ҳисоб меравад, нақши рақамикунории соҳаҳои саноат басо муҳим арзёбӣ мегардад. Барои роҳандозии ин ҳадаф пеш аз ҳама барои мо ҷалби сармоя ва мутахассисони баландхисос ва фаромавҷӣ баландсуръат зарур мебошад.

Пайдоиш ва тараққиӣ зехни сунъӣ ба башарият хеле зиёд кӯмак расонида истодааст. Аммо дар баробари ин бояд гуфт, ки як зумра таъсири манфӣ ҳам ба бор меорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки истифодаи барзиёди платформаҳо ба саломатии инсонҳо зарари калон дорад, махсусан ба насли наврас ва ҷавон. Бояд гуфт ки истифодаи аз ҳад зиёди зехни сунъӣ на танҳо барои аҳолии кишварамон балки таъсири худро ба тамоми кишри ҷомеа мерасонад.

Дар ҷумҳурии мо ба арзишҳо, урфу одат, фарҳанги ниёгон диққати махсус дода мешавад. Дар ояндаи наздик ҳамаи инҳо дар хатари нестшавӣ ва пайдоишӣ

яккафархангӣ омада мерасад. Яке аз ҷаҳишҳои зехни сунъӣ ин воқеияти виртуалӣ мебошад, ки айни ҳол истифодабарандагони бениҳояд зиёдеро дар худ дорад. Дар он як қатор имкониятҳо барои фароғат роҳандозӣ карда шудаанд. Аммо аз нигоҳи банда ин таъсири зиёди руҳиро ба бор меорад.

Ба монанди аз муҳити табиӣ дурӣ чустан, муносибату муошират бо наздикон коста гардидан, нобоварӣ ба муҳити атроф, ҳаёлпардозии аз ҳад зиёд, кам шудани қобилияти ҷисмонӣ ва ғайраҳо оварда мерасонад. Оид ба ин масъалаҳо чораҳои ҷиддӣ андешиданамон лозим меояд. Айни ҳол дар аксари минтақаҳо мошинҳо аз қобилиятҳои маърифатии инсон бартари доранд ва нигарониҳои ахлоқии хатархоро ба вучуд меоранд. Ин хатарҳо ба 3-категория тақсим мешаванд, ба монандӣ:

Расми 3. Категорияҳои нигарониҳои ахлоқии хатар

➤ Ҷиҳати бартараф намудани мушкилиҳои ҷойдошта пешниҳод карда мешавад, ки робитаи инсонҳо ба китобу китобхона зиёд карда шавад;

➤ ҷорӣ намудани системаи ҷиддии назораткунандаи амалҳои наврасон дар сомонаҳои иҷтимоӣ;

➤ гузаронидани машғулиятҳо аз ҷониби падарону модарон ва таълиму тарбиядиҳандагон дар муҳити бози табиат ва ғайраҳо.

Зехни сунъӣ метавонад самаранокии иқтисоди ҷаҳонро баланд бардорад, аммо тақсмоти манфиатҳои бадастомада нобаробар хоҳад буд. Ворид намудани зехни сунъӣ тафовутро дар байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои тараққикарда меафзояд ва ба ин васила ҳолиҳои мавҷудаи рақамиро байни давлатҳо афзоиш медиҳад. Дар сатҳи ширкатҳо, истифодаи интеллектҳои сунъӣ метавонад ба баланд шудани фарқияти ҳосилнокӣ дар байни пешсафон дар татбиқи ин технологияҳо ва онҳое, ки татбиқро ба таъхир андохтаанд ё ин технологияро дар ҷаҳони худ истифода накардаанд, оварда расонад. Ниҳоят, зехни сунъӣ метавонад касбҳои дар бозори ҷаҳонии меҳнат талаб кунанд, ки вазифаҳои оддиро ба ихтисосҳои иҷтимоӣ ва маърифатӣ рағбона кунанд ва инчунин ҷаҳониатҳое, ки автоматикунони он душвор аст.

АДАБИЁТ

1. Муқимова Н.Р., Бердиев Н.Х. Ҳукумати электронӣ ҳамчун омил рушди ҷомеаи иттилоотӣ. №1, 2020, 97-103.
2. Мирзоев Н.Х. Асосҳои таъмини амнияти иттилоотӣ. Душанбе: 2017. – 192 с.
3. Мирзоев Н.Х. Асосҳои забони барномасозии Borland Delphi 7.0. Душанбе: 2018. – 148 с.
4. Мирзоев Н.Х. Нақши интернет маркетинг дар ташаккули иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Арзёбии саноатикунони босуръати истеҳсолоти агросаноатии кишвар» (Душанбе, 11-уми октябри соли 2024) с.102-108

5. Мирзоев Н.Х. Таъсири шабакаҳои интернетӣ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи “Танзими молиявии рушди босуботи инноватсиониву индустриалии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ (ш. Душанбе, 01-уми октябри 2024) Душанбе 2024. Саҳ. 528

6. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва тамоюлҳои он дар замони муосир. Паёми молия ва иқтисод №3 (42) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) Душанбе 2024. Саҳ. 238-245

7. Иванов А.Ф. Об онтологическом статусе виртуальной реальности. Санкт-Петербург 2000, 183-186.

8. Холматов М.М., Иқтисодиёти рақамии Тоҷикистон дар баҳогузори сармояи инсонӣ. №1, 2020, 104-111.

9. Хидирова Ф. Ҳукумати электронӣ ҳамчун шакли идоракунии давлатӣ. №2, 2022, 129-133.

10. Шамсов И.С. Иқтисоди рақамӣ. Душанбе 2023. – С. 260

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЕКТА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ШЕРМАТОВ РАДЖАБ БОЙМУРАТОВИЧ

старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике ТНУ.

Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 904-16-91-69

МИРЗОЕВ НЕЪМАТУЛЛО ХАКИМОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 918-35-35-14

ШЕРМАТОВ Г.Р.

соискатель Таджикского национального университета.

Тел: (+992) 919-22-95-31

В этой статье кратко рассматриваются теоретические аспекты искусственного интеллекта, виртуальной реальности и прогрессивного развития техники и технологий в последние годы. Параллельно собрана информация о платформах их, объекте, особенностях, режиме работы, важности этих устройств. В то же время были предложены теории относительно влияния и изменений, происходящих в повседневной жизни людей, в том числе детей и подростков, с появлением таких технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), нумерация, MARS, виртуальная реальность (VR), платформа.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONDITIONS OF MARKET RELATIONS

SHERMATOV RAJAB BOYMURATOVICH

Senior Lecturer, Department of Information Systems in Economics, TNU.

MIRZOEV NEMATULLO HAKIMOVICH

Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, TNU. Address:

Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-35-35-14

SHERMATOV G.R.

is a researcher at the Tajik National University. Phone: (+992) 919-22-95-31

In this article, the theoretical aspects of artificial intelligence, virtual reality and the progressive development of techniques and technology in recent years are briefly discussed. At the same time, information has been collected on the platforms, the object, features, mode of operation, importance of these devices. At the same time, theories have been proposed regarding the influence and changes that occur in the daily life of people, including children and teenagers, with the appearance of such technologies. Keywords: artificial intelligence (AI), numbering, MARS, virtual reality (VR), platform.

**ВОЗОБНОВЛЯЕМАЯ ЭНЕРГИЯ - КАК ФАКТОР СПОСОБСТВУЮЩИЕ
ОБЕСПЕЧЕНИЮ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ:
НАЦИОНАЛЬНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ**

ТАГОЕВ БАХРОМ ДУСТМАХМАДОВИЧ

к.э.н., доцент, заведующей кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: 907-65-14-41, E-mail: behruz84@mail.ru

КАЗОКЗОДА УМЕДА ХУРМАТУЛЛО

докторант (Ph.d) 3 курса кафедры национальной экономики и экономической безопасности факультета экономики и управления Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. тел.: 111-18-17-16, E-mail: kazokzoda96@mail.ru

В статье рассмотрены вопросы развития возобновляемой энергии - как фактор способствующие обеспечению устойчивого развития экономики. Исследованы национальные и региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности. Изучены пути эффективного использования возобновляемой энергии - как фактор способствующие обеспечению устойчивого развития экономики во многих странах мира, с целью применения передового их опыта в условиях отдельных стран региона. Проанализировано современное состояние и тенденции использования возобновляемой энергии в Таджикистане и Центрально-Азиатском регионе в целом. Особое внимание уделено развитию возобновляемой чистой энергии. Отмечается, что в условиях нашей республики, как и некоторых других странах региона наиболее приемлемой и доступной является возобновляемой гидроэнергии, которые признаны экологической безопасной и экономически эффективной, или так называемой «зеленой энергии». Предложены комплексные эколого-экономические мероприятия по повышению эффективности использования возобновляемой энергии.

Ключевые слова: водные ресурсы, энергетический потенциал, экология, экономика, «зеленая энергия», водно-энергетические ресурсы, водно-энергетической безопасности, регион, мировой опыт, возобновляемая энергия, фактор, устойчивое развитие, устойчивое развитие экономики, национальные и региональные аспекты, возобновляемая энергия - как фактор способствующие устойчивого развития экономики.

В Республике Таджикистан, как и другие стран Центральной Азии с момента получения независимости начался новый этап в управлении природно-ресурсными ресурсами, унаследовавшая экологические проблемы с советского периода, стала уязвимым регионом к экологическим вызовам такие как: проблемы изменения климата, сокращения водных ресурсов, деградация почв, загрязнения воздуха, которые представляют угрозу экологической,

экономической и социальной безопасности стран региона. Страны региона опираясь на национальные интересы и международные опыты необходимо было найти новые подходы в природопользовании и регулирование трансграничных вопросов, активно включились в международные процессы, являются участниками значительного числа международных договоров.

Что касается вопросы возобновляемой источников энергии-как фактор способствующие обеспечению устойчивого развития экономик, то следует отметить, что, ограниченность водных ресурсов, несомненно, является одним из серьезных факторов, сдерживающих устойчивое развитие любого государства. Например, Казахстан, расположенный в зоне недостаточного увлажнения, постоянно испытывает дефицит пресной воды. По водообеспеченности Казахстан занимает последнее место среди стран СНГ: в республике на 1 км² приходится всего 37 тыс.м³ воды (для сравнения в Кыргызстане - 258 тыс.м³), а на одного человека всего 6 тыс.м³ воды в год [7, с. 25-132].

Узбекистан также весьма заинтересован в стабильном обеспечении устойчивого развития водными ресурсами. Поскольку почти все страны Центрально-Азиатского региона находятся в условиях аридного земледелия, особенностью ведения сельского хозяйства в Центральной Азии, и главным образом в Узбекистане, является то обстоятельство, что в силу специфических почвенно-климатических условий для выращивания целого ряда сельскохозяйственных культур требуется полив в течение практически всего вегетационного периода. Аналогичные проблемы, связанные с обеспечением водными ресурсами, сохраняются и в Туркменистане [13, с.26].

Общеизвестно, что в условиях единого государства плановой экономики достаточно эффективно действовала система межреспубликанского водо распределения, обмена электроэнергией и поставок топливно-энергетических ресурсов. В результате сложилась система высокой взаимозависимости и взаимодополняемости стран региона при использовании водных ресурсов как для нужд ирригации, так для получения электроэнергии. Ниже приводятся основные показатели, характеризующие использование водных ресурсов бассейна Аральского моря (см. табл. 1).

Таблица 1

**Динамика основных показателей использования водных ресурсов
в Аральском бассейне**

Показатели	Годы					2023/1960	
	1960	1970	2000	2020	2023	в цифрах	в %
Население, млн.чел	14,6	20,3	41,8	62,2	80,1	65,5	в 4,5 раза
Площадь орошаемых земель, тыс.га	4510	5150	7896	8120	10000	5490	в 2,2 раза
Орошаемая площадь на душу населения, га/чел	0,31	0,27	0,19	0,18	0,17	-0,14	54,0
Использования водных ресурсов, км ³ в год	60,61	94,5	105,8	104,9	105,0	44,39	в 1,7 раза
в том числе на орошение, км ³ в год	56,15	86,84	94,66	93,0	94,5	38,35	в 1,7 раза
Удельный водозабор на 1 гектар орошения, м ³ /га	12450	16860	11850	11450	9450	-3000	75,0
Удельный водозабор на душу населения, м ³ /чел в год	4270	4730	2530	2120	1804	-2466	42,0

Составлено по: Петрова Г.Н., Ахмедова Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. - Душанбе: Дониш, 2011. - 234с.; Махамаджанов М.М. Проблемы истощения и загрязнения водных ресурсов и их последствия /М.М. Махамад-жанов, Х.Т. Абдумуталипова, О. Хасанова //Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С. 170-173. http://www.cawater-info.net/bk/water_land_resources_use/docs/table6.pdf; <https://www.if24.ru/rejting-ekonomik-tsentralnoj-azii/>

Анализ данных табл. 1. показывает, что при достигнутом полном исчерпании располагаемых водных ресурсов Аральского бассейна прирост новых орошаемых земель в отдельных странах возможен либо за счет применения капиталоемких водосберегающих технологий, либо за счет уменьшения доли других стран в общем водопользовании. Следовательно, в перспективе возможно усиление конкуренции за воду и упорядочение межгосударственных водных отношений в регионе.

Общеизвестно, что рост численности населения в соседних регионах Центральной Азии (численность населения в настоящее время составляет более 80 млн. человек, средняя плотность которого приближается к 20 человек на 1 км²) увеличивается, что может не только обострить обеспечение населения в возобновляемой энергии и в т.ч. гидроэнергии, но и существует предположение о том, что в ближайшие десятилетия осложняют вопросы обеспечения населения питьевой водой. Имеются также прогнозы, что в 2030 году численность населения региона может приблизиться к 90 млн. человек [4, с112].

Что касается нашей республики, то только в Таджикистане с 2000 по 2022 годы население выросло с 6,2 до 10 млн. человек, а с 1991 по настоящее время оно выросло в два раза. По официальным данным прирост населения (сельские населенные пункты Таджикистана столкнулись с самым высоким демографическим приростом среди стран СНГ) до 2030 г. достигнет 12 млн. человек [9, с.112]. Рост численности населения постоянно увеличивает нагрузку на все природные ресурсы и, прежде всего, на водные и энергетические ресурсы. В настоящее время, эта тема достаточно спорна и вопросы регулирования народонаселения редко обсуждаются. Однако, чем дольше общество будет пытаться уйти этой проблемы, тем сложнее будет в дальнейшем ее решение. Тем более, что регулирование численности (и занятости) населения не означает, однозначно, его сокращения. В то же время для снижения рождаемости требуется изменение менталитета таджикистанцев, что может произойти лишь на протяжении жизни нескольких поколений.

Несмотря на все это многие ученые отмечают, что прослеживаемая тенденция демографического роста, реальное и прогнозируемое ухудшение других проблем, как ухудшение экологической обстановки, усиливающееся антропогенное давление на окружающую среду и нерациональная эксплуатация других природно-ресурсных потенциалов. Это все, в конечном итоге, приводит к усилению антропогенного давления на окружающую среду и нерациональную эксплуатацию природных ресурсов, приводящие к сокращению земельно-водных ресурсов, обострению социальных проблем и межгосударственных отношений. В этой связи, в условиях отсутствия альтернативных вариантов использования водно-энергетического потенциала и связанного с этим решения демографических проблем, основной акцент должен быть сделан на организационно-экономические основы использования более эффективных вариантов рационализации водно-энергетических ресурсов. Это требует выработки единой стратегии рационального земле-и водопользования, направленной на устойчивое развитие всего региона на основе равноправного участия всех стран региона, с учетом сбалансированных взаимных интересов сторон. Целесообразно, страны Центральной Азии могли бы сотрудничать в транспортировке

питьевой воды в страны Ближнего Востока. При этом, крупные водохранилища Таджикистана могут стать отличным источником питьевой воды для осуществления подобных проектов.

Если государства, располагающиеся в нижнем течении рек Амударья, и Сырдарья (Казахстан, Узбекистан, Туркменистан), постоянно испытывают дефицит воды, то государства верхнего течения (Кыргызстан и Таджикистан) сталкиваются с проблемой обеспечения топливными ресурсами из соседних стран для загрузки электростанций в зимний период времени, что приводит к дополнительному использованию гидроэнергетических сооружений. Однако работа гидроэлектростанций зимой на полную мощность чревата рядом негативных последствий: уменьшением объемов водохранилищ, превышением объемов сброса воды в приграничные области соседних государств. Более того, Кыргызстан и Таджикистан, располагая громадным гидроэнергетическим потенциалом, испытывают острую зависимость от поставок углеводородного сырья из других стран региона.

Очевидно, что будет полезно всем странам-водопользователям совместно осуществлять единую региональную политику инвестирования программы экологической защиты зоны формирования стока рек Сырдарьи и Амударьи, как стратегически важных экономических объектов, играющих огромную роль в устойчивом развитии экономики и осуществлении социально-экономических программ в странах региона. Однако, разработанная предполагаемая стратегия, на основе других принципов и с ассиметричным учетом интересов сторон, останется бездейственной, как и другие ранее разработанные подобные стратегии.

Следует отметить, что водные ресурсы во всех вновь образованных государствах Центральной Азии объявлено государственной собственностью. Согласно официальным данным собранной экспертами Всемирного банка, Министерством мелиорации и водного хозяйства (ныне Министерством энергетики и водных ресурсов) Республики Таджикистан на 2000 г., в объеме стока бассейна Аральского моря доли стоков рек государств распределились следующим образом: Таджикистан поставляет 55,4%, Киргизия -25,3%, Узбекистан - 7,6%, Афганистан -5,4%, Казахстан - 3,9% и Туркменистан -2,4%. Из стока реки Сырдарьи Узбекистан получает 50,5%, Казахстан -42%, Таджикистан -7% и Киргизия -3,9%. Что касается, стока реки Амударьи, то она распределялась следующим образом: Узбекистану-42,2%, Туркмении -42,3%, Таджикистану-15,2% и Киргизии -0,3% [3, с.69-75]. В связи с этим, государства, расположенные в низовьях рек, спешно постарались закрепить существующее положение в водопользовании на уровне международного соглашения, а их «интеллектуальные» силы - обосновать правильность практики водodelения, нанесшей громадный экологический и социальный ущерб региону. Принято межправительственное соглашение по продлению срока действия существующего водodelения.

Однако, применяемые меры недостаточно для того, чтобы исправить ситуацию и отойти от принципов водodelения, принятых в 80-е годы на НТС Минводхоза СССР. Более того, подходы, принципы и рекомендации, разработанные после 90-х годов двадцатого столетия (в 1992 г. в Хельсинки, Конвенцией ООН в 1997 г., Дублинской конвенцией в 1992 г., Декларации Рио-де-Жанейро в 1992 г., Международной конференцией по пресноводным ресурсам в Бонне в 2001 г., Всемирным форумом по водным ресурсам в Гааге в 2000 г. и др.), используются относительно богатыми и сильными государствами региона лишь с позиций, выгодных этим странам [10, с.12]. Поэтому, настало время руководствоваться международной практикой и правом при решении водно-энергетических проблем в бассейне Арала.

Естественные географические ограничения требуют развития и иных, отличных от гидроэнергетики направлений возобновляемой энергетики, которым в последние годы уделяется повышенное внимание. Возобновляемой энергетике также отводится ключевая роль в решении экологических проблем. При этом соответствующие инвестиции и меры стимулирования не рассматриваются в качестве «затрат на экологию» или «дополнительной нагрузки на бюджет». Отлаженные за последние годы технологии возобновляемой источников

энергетики и их повысившаяся доступность обеспечивают экономически рациональную интеграцию возобновляемой энергетики в энергосистему страны.

Поэтому, большой природоохранный эффект может дать широкое использование возобновляемых источников энергии, являющихся - в отличие от традиционных топливно-энергетических - возобновляемыми ресурсами и, как правило, не загрязняющих окружающую среду. Этим источникам уделяется большое внимание в Целях устойчивого развития, «зеленой» и низко-углеродной моделях экономики. В настоящее время получили распространение следующие виды такой энергии: солнечная; ветровая; энергия из биомассы и отходов; геотермальная; энергия морских приливов и отливов. Сейчас возобновляемые источники энергии в мире бурно развиваются [5, 6]. На их долю в мире приходится уже около десятой части производства глобального электричества. Наиболее высок этот показатель в Германии - 42%, Великобритании - 33%, США - 12%, Китае и Японии - по 10%. Сейчас солнечная (гелио) энергетика получила широкое распространение как в южных регионах планеты (южные штаты США, Израиль, ряд арабских стран), так и северных (Германия) для получения электричества и тепла в коммунальном хозяйстве [17, с.477]. Все большее внимание в мире привлекает ветровая энергия, простая по технологии и сравнительно недорогая. Она широко использовалась в Европе еще несколько столетий назад. Классический пейзаж с ветряными мельницами был характерен для многих стран. Ветровые энерготехнологии распространены в Дании, Германии, где они позволяют получать уже значительную долю в 30-50% от общего производства энергии в этих странах [16, с. 311].

Как уместно отмечает Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, вследствие воздействия стремительного роста населения Центрально-Азиатского региона, темпы прироста, которого свыше 2,4-2,5 % в год, в результате изменение климата, ледники в регионе в среднем теряют 0,6-0,8% площади оледенения и 0,1% объема в год. Это привело к тому, что водообеспеченность Центральной Азии сократилась в четыре раза на душу населения (8,4 тыс. м³ - 2,1 тыс. м³) [2, с.3]. Поэтому в таких условиях, межгосударственное сотрудничество в рамках стран Центральной Азии является ключевым фактором решения водных проблем и вопросов социально-экономического развития, а также обеспечения мира, стабильности и безопасности всего региона.

Таджикистан является важным игроком в решении водных проблем на региональном уровне. Владея приблизительно 60% водных ресурсов рек Центральной Азии (бассейна Аральского моря), Таджикистан щедро делится этим жизненно важным ресурсом со своими соседями. Страна является соучредителем Международного фонда спасения Арала и двух его комиссий - Межгосударственной координационной водохозяйственной комиссии (МКВК) и Межгосударственной комиссии по устойчивому развитию (МКУР) - которые предоставляют площадки для обсуждения неотложных проблем трансграничных вод в регионе.

Вышеизложенное свидетельствует о том, что на протяжении этого периода Таджикистан неоднократно становился площадкой глобального уровня для обсуждения водных вопросов. Однако для успешного решения этих вопросов необходимы политическая воля, мобилизация усилий всех заинтересованных сторон стран Центрально-Азиатского региона, а также соответствующие подходы и инструменты. На наш взгляд, было бы намного лучше и выгоднее для всех, если бы наши соседи воспользовались другим важным принципом водопользования на трансграничных реках, предложенным международным сообществом, призывающим к совместному участию в проектах с тем, чтобы в дальнейшем активно участвовать в управлении водой. Основываясь на бассейновом принципе управления, Казахстан, Узбекистан и Туркменистан могут принять участие в строительстве Рогунской, Даштиджумской и других ГЭС на Вахшском и Пянджском каскадах [12, с.14]. Такие действия практикуется и поощряются международной общественностью и приводят к рациональному водопользованию и водосбережению. Это соответствует принципам интегрированного управления водными, земельными и другими природными ресурсами, в целях обеспечения максимального эколого-

экономического и социального благополучия на равноправной основе, не ставя под угрозу устойчивость важных экосистем.

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что высокоэффективными среди всех возобновляемой энергии являются гидроресурсы, значительными запасами которого обладает Таджикистан, возможными освоению, которого могут превышать в 3-4 раза всего потребления электроэнергии Центральной Азии. Солнечная и ветровая энергия, энергия биомассы, термальных источников как другие возобновляемой источников энергии могут практически обеспечить около 10% потребностей страны.

Расчеты специалистов показывают экономическую эффективность использования потенциала малых рек и водостоков для создания малых и мини-ГЭС мощностью 1-1000 кВт. Хотя ресурсы малых рек составляют около 5% гидроэнергетического потенциала страны, освоение только 10% гидроэнергетического потенциала малых рек в среднегорном и высокогорном поясе позволило бы электрифицировать до 70% мелких населенных пунктов. Для строительства таких станций имеются все возможности - местные строительные материалы, свободные трудовые ресурсы и др., и они быстро окупаются (4-7 лет).

Таджикистану принадлежит ведущая роль - на его территории формируется 64% всех водных ресурсов Центральной Азии, а располагаемые водные ресурсы республики составляют 73% от общерегиональных. Таджикистан на законных основаниях может гордиться своими возможностями в области гидроэнергетики и водными ресурсами. Учитывая общее историческое прошлое, трансграничность водных бассейнов и тесные экономические связи, региональная и международная политика Таджикистана должна основываться на взаимном уважении к соседним странам, неукоснительном соблюдении международных законов, договоров, соглашений. Но при этом в любом случае, в первую очередь должны быть соблюдены интересы самого Таджикистана. Общие региональные интересы в современных условиях могут рассматриваться только как согласование национальных, на взаимовыгодных условиях.

Таджикистан понес значительный экономический урон в начале 90-х годов в период гражданской войны. Научной базе, призванной заниматься водно-энергетическими вопросами, был нанесен значительный удар. В силу этого, по причине недостаточной осведомленности о динамично развивающейся международной практике цивилизованного использования трансграничных водотоков, заинтересованные органы, принимающие решения, не были в достаточной степени обеспечены необходимой информацией. Поэтому, одним из главных факторов повышения эффективности возобновляемая энергия - как фактор способствующие обеспечению устойчивого развития экономики, может стать совершенствование знания, квалификация и переквалификация кадров. Опыт ряда развитых стран мира (США, Германия, Китай и др.) свидетельствует о четкой взаимосвязанности и взаимодействии этих мероприятий, так или иначе соединенных в одной цепочке. Фундаментальные и прикладные исследования, развитие образовательных учреждений, занятых подготовкой высококвалифицированных кадров, позволяющих эффективно применять новые научные разработки в различных отраслях экономики, при налаженной системе повышения квалификации и переподготовке сельских кадров. Низкий уровень знания при использовании водно-энергетических ресурсов, ведут к разрушению природной среды, к деградации общества и экономики, социальной сферы, лишая человека работоспособности и здоровья, его потенциальных возможностей. Поэтому на первое место должны выдвигаться интеллект и разум человека.

В целом, совместное сотрудничество по эффективному регулированию возобновляемой энергии - неотъемлемыми элементами, которыми является гидроэнергии, должно отвечать международным принципам и быть направлено не только на получение экономических выгод, но и на устранение причин вероятных конфликтов, способствующие устойчивому развитию экономики. Это обстоятельство предопределяет необходимость разработки стратегических планов и целей использования водных ресурсов трансграничной реки, которые должны

способствовать безопасному и устойчивому водопользованию для стран региона. Более того, всевозрастающая конкуренция за воду требует новых подходов к сотрудничеству стран. В этой связи, все должны осознать необходимость создания постоянно действующей межгосударственной структуры с полномочиями по реализации принятых решений, наличия эффективных правовых и экономических механизмов сотрудничества, обеспечивающих обязательность выполнения договоренностей. Таким образом, региональная исполнительная организация по регулированию водно-энергетических ресурсов может добиться успеха, если будет стремиться выполнить обязательства, данные ей государствами-учредителями, и иметь финансовую стабильность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 декабри соли 2022 /газетаи Садои Мардум аз 26 декабри соли 2022. - С.2.
2. Иштирок ва суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нишасте сеюми пешвоёни эътилоф оид ба обу иқлим. Газетаи Минбари халқ, 8 июни соли 2022. -С. 3.
3. Ариовф Х.О. О водных спорах и строительстве больших плотин //Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы научно-практической конференции, 25 декабря 2010 г.), Душанбе, 2010. - С.69-75.
4. Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии). Монография. - Душанбе: «ЭрГраф», 2020. - 243 с.
5. Зеленая книга ЕС от 29 ноября 2000 года «В направлении европейской стратегии безопасности энергетического снабжения («Towards a European strategy for the security of energy supply»), Национальная энергетическая политика США от мая 2001 г. «Надежная, доступная и экологичная энергия для будущего Америки («National Energy policy Reliable, Affordable, and Environmentally Sound Energy for America's Future»).
6. Кудрявцева, О. В., Митенкова, Е. Н., Маликова, О. И., Головин, М. С. Развитие альтернативной энергетики в России в контексте формирования модели низкоуглеродной экономики // Вестник Московского университета. - Серия 6. Экономика. - 2019. - № 4.
7. Маматканов, Д. М. Пути оптимального решения проблем использования трансграничных водных ресурсов государствами ЦАР /Д.М.Маматканов //Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С.125- 132.
8. Махамаджанов, М.М. Проблемы истощения и загрязнения водных ресурсов и их последствия /М.М. Махамаджанов, Х.Т. Абдумуталипова, О. Хасанова //Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С. 170-173.
9. Маҳмудов Б.Н. Тақмили механизми истифодабарии устувори захираҳои оби минтақа (дар мисоли ҷанубу шарқи Тоҷикистон). - Душанбе, 2022. -180 с.
10. Международная конференция высокого уровня по международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития», 2018-2028. - Душанбе, 20-22 июня 2018. - 20 с.
11. Министерство энергетики и промышленности Республики Таджикистан [Электронный ресурс] - URL: www.minenergoprom.tj (дата обращения: 20.10.2021).
12. Отчет «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана» Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. -24 с.
13. Рекомендации по устойчивому управлению водными ресурсами в Центральной Азии. ПроектSWAN. - Алматы, 2018. - 48 с.

14. Республика Таджикистан. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. - 2016. - 104 с.

15. Сафарзода А. Х. Характеристика возобновляемых источников энергии Республики Таджикистан // Электроэнергетика, электротехника и теплоэнергетика, математическое моделирование и информационные технологии в производстве: Сборник трудов XIII Международной научно-технической конференции студентов и аспирантов. - 2016. - Т.1. - С. 63-67.

16. Султонбии, Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбии, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. (ISSN-2413-5151) 2025. № 4 стр. 111-118.

17. Экономика устойчивого развития: учебник / С.Н. Бобылев. - Москва: КНОРУС, 2021. -С. 478.

18. Экоэкономика: Как создать экономику, сберегающую планету /Вступ. Сл. В.И. Данилова-Данильяна, Пер. с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2003. - С. 78.

ЭНЕРГИЯИ БАРҚАРОРШАВАНДА ҲАМЧУН ОМИЛИ МУСОИДАТКУНАНДАИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ: ҶАНБАҲОИ МИЛЛӢ ВА МИНТАҚАВӢ

ТАҒОЕВ БАҲРОМ ДУСТМАҲМАДОВИЧ

дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17, тел.: 907-65-14-41 , E-mail:
behruz84@mail.ru

КАЗОКЗОДА УМЕДА ҲУРМАТТУЛО

докторант (Ph.d)-и соли сеюми кафедраи иқти-соди миллӣ ва бехатарии иқтисодии
факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи мил-лии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ 17., тел.: 111-18-17-16, E- mail: kazokzoda96@mail.ru

Дар мақола рушди энергияи барқароршаванда - ҳамчун омили мусоидаткунандаи рушди устувори иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Ҷанбаҳои миллӣ ва минтақавии таъминоти амнияти обу энергетикӣ омӯхта шудааст. Роҳҳои истифодаи самараноки энергияи барқароршаванда ҳамчун омили мусоидаткунанда ба рушди устувори иқтисодии бисёр кишварҳои ҷаҳон бо мақсади татбиқи таҷрибаи пешқадами онҳо дар шароити кишварҳои алоҳидаи минтақа омӯхта шудаанд. Ҳолат ва тамоюлҳои истифодаи энергияи барқароршаванда дар Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ минтақаи Осиёи Марказӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ба рушди энергияи тозаи барқароршаванда тавассути маҳсулоти дода мешавад. Қайд карда мешавад, ки дар шароити ҷумҳурии мо ва инчунин дар баъзе кишварҳои дигари минтақа, аз ҷама қобили қабул ва дастрас-тарин нерӯи обии барқароршаванда мебошад, ки аз ҷиҳати экологӣ бехатар ва аз нуқтаи назари иқтисодӣ самаранок ё ба истилоҳ «энергияи сабз» эътироф шудааст. Ҷорабинҳои комплекси экологӣ ва иқтисодӣ оиди баланд бардоштани самараҳои истифодаи энергияи барқароршаванда пешниҳод карда мешаванд.

***Калидвожаҳо:** захираҳои об, иқтисоди энергетикӣ, экология, иқтисод, «энергияи сабз», захираҳои обии энергетикӣ, бехатарии обии энергетикӣ, минтақа, таҷрибаи ҷаҳонӣ, энергияи барқароршаванда, омил, рушди устувор, рушди устувори иқтисодӣ, ҷанбаҳои миллӣ ва минтақавӣ, энергияи барқароршаванда - ҳамчун омили мусоидаткунандаи рушди устувори иқтисодӣ.*

RENEWABLE ENERGY AS A FACTOR CONTRIBUTING TO SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: NATIONAL AND REGIONAL ASPECTS

TAGOEV BAKHROM DUSTMAKHMADOVICH

PhD in economics, associate professor, head of the department of national economy and economic security of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Tel.: 907-65-14-41, E-mail: behruz84@mail.ru

KAZOKZODA UMEDA KHURMATULLO

post-graduate student, 1st year student of the department of national economy and economic security, faculty of economics and Management, National University of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Ave. 17. tel.: 111-18-17-16, E-mail: kazokzoda96@mail.ru

The article considers the issues of development of renewable energy as a factor contributing to ensuring sustainable development of the economy. National and regional aspects of ensuring water and energy security are studied. The ways of effective use of renewable energy as a factor contributing to ensuring sustainable development of the economy in many countries of the world are studied, with the purpose of applying their advanced experience in the conditions of individual countries of the region. The current state and trends in the use of renewable energy in Tajikistan and the Central Asian region as a whole are analyzed. Particular attention is paid to the development of renewable clean energy. It is noted that in the conditions of our republic, as well as in some other countries of the region, the most acceptable and accessible is renewable hydropower, which is recognized as environmentally safe and cost-effective, or the so-called "green energy". Comprehensive environmental and economic measures to improve the efficiency of using renewable energy are proposed.

Key words: water resources, energy potential, ecology, economy, "green energy", water and energy resources, water and energy security, region, world experience, renewable energy, factor, sustainable development, sustainable development of the economy, national and regional aspects, renewable energy - as a factor contributing to sustainable development of the economy.

МУАММОҲОИ АСОСИИ МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГУЛОВ ШЕРАЛӢ МАҲМАСАИДОВИЧ

НОМЗАДИ ИЛМӢОИ ИҚТИСОДӢ, дотсент, мудири кафедраи андоз ва андозбандии факултети молиявӣю иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буни Ҳисорак. E-mail: sherali-2101@mail.ru Телефон: (+992) 935829091

Дар мақола нақши андозҳо дар таъмини рушди иқтисодӣ ва сиёсати андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Консенсияи сиёсати андоз ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Таҳлили асосӣ ба фарҳанги андоз барои андозсупорандагон ва мақомоти андоз нигаронида шудааст. Проблемаҳои муносибатҳои андоз низ муайян гардида, хусусиятҳои зухуроти онҳо оварда шудаанд. Бо мақсади беҳтар намудани муносибатҳои андоз ва фарҳанги андоз Барномаи рушди маъмурияти андоз барои солҳои 2020-2025 таҳлил карда шудааст. Барои ноил шудан ба ин, роҳҳои баланд бардоштани фарҳанги андоз ва механизмҳои татбиқи он пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: андоз, низоми андоз, сиёсати фискалӣ, рушди иқтисодӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, молия, буҷети давлатӣ, даромадҳои буҷети давлатӣ, хароҷоти буҷети давлатӣ, фарҳанги андоз, иқтисоди бозорӣ.

Андоз ва андозбандӣ аз давраҳои ташаккулёбӣ то инҷониб ҳамчун сарчашмаи асосии даромадҳои буҷети давлатӣ воситаи сиёсати иқтисодии давлат ба шумор меравад. Тавассути андоз дар шароити иқтисоди бозорӣ сиёсати фискалии давлат ба роҳ монда мешавад, ки таъсири ғайримустақими давлатро ба иқтисодиёт инъикос менамояд. Сиёсати андоз метавонад ба рушди иқтисодӣ мусоидат намояд, вале сиёсати нодурусти андоз, инчунин сади роҳи рушди иқтисодии давлат шуда метавонад. Масъалаи таъсири андоз ба иқтисодиёт аз ҷониби назарияҳои гуногуни мактабҳои иқтисодӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст ва рушди он дар шароити муосир, хусусан дар ҳимояи иқтисоди миллӣ, ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ватанӣ, танзими иқтисодҳои миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ хело баланд гардида истодааст. Инчунин сиёсати андозӣ барои танзими нархҳо, хеле нақши зиёд дорад ва айни замон, ки муаммоҳои таваррум ҳангоми таҳлили болоравии нархҳо, боиси зиёд гардидани таъсири он ба сатҳи зиндагии аҳоли ва дар маҷмӯъ ба иқтисод мегардад.

Дар олҳои охир яке аз муаммоҳои асосӣ ба баҳсбарангези дар назди давлату ҳукумати кишвар истода, ин масъалаи андозбандӣ ба шумор меравад. Аз аввали соли 2022 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав мавриди истифода қарор дода шуд. Дар Кодекси нави андоз нисбат ба Кодекси қаблӣ як қатор сабукиҳо ва имтиёзҳои андозӣ ба соҳаҳои гуногун дода мешавад, вале новобаста ба ин, ҳастанд масъалаҳои ба андозбандӣ алоқаманд, ки дар бештари ҳолатҳо ба рушди иқтисодии кишвар таъсири манфӣ мерасонанд [1, с.12].

Иқтисодиёти муосирро бе сиёсати андозбандӣ, ки пешбарандаи асосии манфиатҳои давлат ба шумор меравад, тасаввур намудан ғайриимкон аст. Низоми андозбандии самарабахшро бо роҳи ҳалли як қатор масъалаҳо ва таъмин намудани пайвастиҳои мутаносиби механизми андозбандии интихобшуда бо мақсаду вазифаҳои, ки давлат ҳангоми идоракунии иқтисодиёти кишвар дар назди худ мегузорад, таъмин кардан мумкин аст.

Имрӯз яке аз мушкилоти иқтисодӣ ба қадри кофӣ мавҷуд набудани захираҳои молиявӣ буда, андоз яке аз манбаъҳои муҳими пур кардани буҷети давлатӣ ба шумор меравад ва ба рушди муносибатҳои бозорӣ таъсир мерасонад. Дар навбати худ, то чи андоза бомуваффақият рушд намудани ҷамъият аз буҷети давлатӣ вобаста аст.

Дар низоми муосири андози Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкilotҳо низ ба назар мерасад, ки яке аз онҳо хусусияти фискалиро доро мебошад. Сиёсати андоз бештар ба андозбандии ғайримустақим асос ёфтааст. Ин мушкilot гардиши сармояи байнисоҳавии ғайрибонкиро мушкilot карда, дар роҳи рушди муомилоти молиявӣ монеа эҷод мекунад. Вобаста ба ин, гирифтани ҳама гуна маблағе, ки ба суратҳисоби корхонаҳо ҳангоми пардохти андоз аз арзиши иловашуда ворид шудааст, ноодилона ба назар мерасад.

Яке аз муаммоҳои асосӣ дар ин самт мочароҳои муносибатҳои ҳукукии андоз мебошад, ки дар он як иштирокчии муносибатҳои ҳукукии андоз (мақомоти андоз) имкон дорад аз номи давлат нисбати дигар иштирокчиён (андозсупорандагон) чораҳои маҷбуркуниро татбиқ намояд. Вобаста ба ин, зарурати ҳифзи андозсупорандагон аз амалҳои ғайриқонунии мақомоти андоз ба миён омадааст. Дар вақтҳои охир, нозирони андоз бо мақсади иҷрои нақша ва пур намудани буҷети давлатӣ бевосита ба татбиқи мучозоти молиявии ҷазо нисбат ба андозсупоранда манфиатдор мебошанд. Дар натиҷа фаъолияти мақомоти андоз дар самти назорати риояи қонунгузориҳои андоз ба мочаро ва кам шудани ҳавасмандӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ мегардад. Албатта, супоридани андоз хусусияти ҳатмӣ дорад, вале даҳолати зиёд ва тафтиши аз ҳад зиёди фаъолияти соҳибкор боис қатъ шудани фаъолияти он шуда метавонад. Бо ин мақсад, 16 март соли 2022 бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя, ташкили ҷойҳои кор ва кам кардани санҷишҳо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама навъи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба тасвиб расида, дар асоси он ба ҳама навъи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ то 1 январи соли 2027 мораторий эълон карда шуд [4, с.2].

Яке аз муаммоҳои мураккабтарин ва суғат инкишофёфта дар ин самт, системаи ҷавобгариҳои андозсупорандагон барои ҳуқуқвайронкуниҳои андоз мебошад. Имрӯз сатҳи фарҳанги андозбандӣ дар сатҳи паст боқӣ мемонад. Далели ин гуфтаҳо маълумот дар бораи афзоиши ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои вобаста ба пинҳон кардани даромадҳо аз андозбандӣ, аз ҷумла ба миқдори махсусан калон шаҳодат медиҳад. Фарҳанги андоз яке аз меъёрҳои муайянкунандаи хусусияти муносибатҳои миёни ҷомеа ва давлат буда, сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ дар соҳаи андозбандӣ аксар вақт сабаби саркашии андозсупорандагон аз пардохти андоз, инчунин суъистифода аз ваколатҳо аз тарафи мақомоти маъмурикунонии андоз мегардад. Муаммоҳо вобаста ба паст будани фарҳанги андоз аз инҳо иборат мебошад:

- гарони баланди андоз, ки хоҳиши андозсупорандаро барои саркашӣ намудан аз пардохти андоз ба вучуд меорад;
- мавҷуд набудани асосҳои маърифати андозсупорӣ миёни аҳоли;
- дар сатҳи баланд будани амалҳои коррупсионӣ;
- сиёсати бесамари андоз, ки бо набудани ҳавасмандии иҷтимоӣ дар миёни аҳоли алоқаманд аст.

Муаммои дигари мавҷуда дар ин самт, ин пинҳон намудани манбаи андоз ба шумор меравад. Дар бештари соҳаҳо пинҳон намудани манбаи андоз аз тарафи андозсупорандагон ба назар мерасад. Гарчанде, ки вобаста ба ин ҳолатҳо маълумотҳои дақиқ ҷой надоранд, вале дар баъзе ҳолатҳо кормандони мақомоти андоз низ барои пинҳон намудани манбаи андоз замина мегузоранд.

Мушкilotи дигари низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба шумор меравад. Гарчанде, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав сабуқӣ дар андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба назар расад ҳам, вале меъёри даромади андозбандинашаванда хеле паст мебошад.

Ба даст овардани таносуби оптималии байни самаранокии иқтисодӣ ва адолати иҷтимоии андоз яке аз масъалаҳои асосии иқтисодӣ ба шумор меравад. Ин мушкilot аз ҳама мушкilotтар аст, зеро дар марҳилаҳои умумии рушди иқтисодӣ интиҳоби афзалият байни адолати иҷтимоӣ

ва самаранокии иқтисодии андоз сураат мегирад, ки мувофиқи он мизони андозбандӣ интиҳоб карда мешавад.

Дарачаи пасти даромади ҳолии кишвари мо нисбат ба кишварҳои тараққиқарда тақозои онро менамояд, ки андоз аз даромад бояд шакли андози афзуншаванда (прогрессиви) - ро доро бошад. Ин масъала махсусан дар давраҳои бухронҳои иқтисодӣ, ки музди кори ҳақиқии аксарияти шаҳрвандон кам мегардад, тезу тунд мешавад.

Масъалаи дигар ин саркашӣ аз андоз мебошад, ки аксарияти аҳоли даромадҳои худро пинҳон намуда, манбаи андозбандишавандаро нишон намедиханд. Махсусан андоз аз иҷораи объектҳои ғайриманқул дар бештари ҳолатҳо аз андозбандӣ пинҳон карда мешавад.

Сарфи назар аз он, ки меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ нисбат ба баъзе кишварҳо паст аст, ин ҳанӯз ҳам нишондиҳандаи самаранокии андозбандии шахсони воқеӣ ба ҳисоб намеравад. Чопонро мисол мегирем. Дар он ҷо андоз аз даромад аз рӯи чадвали прогрессивӣ пардохта мешавад, ки дар навбати худ 5 ставкаи андозро дорад: 10%, 20%, 30%, 40%, 50%. Илова бар ин, андозҳои иловагии даромади маҳаллӣ ва андоз барои як сокини маҳаллӣ вучуд дорад, ки дар як сол 3200 иенро ташкил медиҳад. Чунин ба назар мерасад, ки андоз аз даромад хеле баланд аст, аммо бо ин ҳама дар ин системаи андозбандии шахсони воқеӣ ҷанбаҳои мусбати зиёде мавҷуданд: ҳадди ақали андозбандишаванда мавҷуд аст, ки дар он пеш аз ҳама вазъи оилавии ҳар шахс ба назар гирифта мешавад. Маблағҳое, ки барои табобат сарф мешаванд, инчунин аз пардохти андоз озод карда мешаванд, инчунин имтиёзҳои иловагии андоз низ мавҷуданд.

Маблағи ҳадди ақали андозбандинашаванда. Пешниҳод менамоем, ки ҳадди ақали андозбандишавандаи 600 сомонӣ бояд бошад, ба сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии камдаромад камтар таъсир расонида, боиси паст шудани зиндагонии табақаҳои гуногуни аҳоли нагардад.

Такмили низоми ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои андоз метавонад ба баланд гардидани самаранокии мақомоти назорати андоз оварда расонад, ки ин дар навбати аввал ба ҷамъоварии андозҳо таъсири мусбӣ мерасонад.

Барои самараноктар гардидани низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, чораҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Мушаххас ва муффасал намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи андоз;
2. Низоми идоракунии андоз на танҳо ба таҷрибаи таърихӣ ва илмӣ асос ёбад, балки муҳити доимо тағйирёбандаи ҳам дохилӣ ва ҳам беруниро, ки ба рушди иқтисодиёи иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, ба назар гирад;
3. Такмили ихтисоси кормандони мақомоти андоз;
4. Барои баланд бардоштани маданияти фарҳанги андозсупорӣ низоми корҳои фаҳмондадиҳиро бо шаҳрвандон такмил додан зарур аст;
5. Афзалияти фаъолияти мақомоти андоз бояд тафтиши иҷроӣ қонунгузории андоз бошад, на иҷроӣ ягон нақшаи ҷамъоварии андозҳо.

Чорӣ намудани меъёри прогрессивии андоз. Дар айни замон ин масъала бештар мавриди муҳокима қарор мегирад [16, с.24].

Масъалаҳои қайдгардида доираи хурди мушкilotест, ки ба низоми андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дахл доранд. Ҳангоми баҳодиҳии ҳар як низоми андоз бояд хусусиятҳои таърихию иҷтимоии вазъи иқтисодиёт ва сатҳи зиндагию дараҷаи даромадҳои аҳоли ба назар гирифта шавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Душанбе “Нашриёти муосир” 2022.
2. Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми сеюм) / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2005.

3. Sultonbii R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51).
4. Водопьянова В.А. Налоги и налогообложение. / В.А. Водопьянова, О.Ю. Ворожбит Учебное пособие. Москва 2018 г.
5. Гулов Ш.М. Назария ва таърихи андозбандӣ//Ш.М. Гулов/ (воситаи таълимӣ) Матбааи ҶДММ «Нӯшбод», – Душанбе, 2022. – 237 с.
6. Гулов Ш.М. Современное состояние налоговой системы Республики Таджикистан // Вестник ТНУ. Душанбе 2022.
7. Гулов Ш.М., Султонбии Р. Баҳисобирии андозҳо// Ш.М. Гулов, Р. Султонбии/ (воситаи таълимӣ) Матбааи ДМТ, Душанбе-2023. – 148с.
8. Гулов Ш. М. Муаммоҳои андозбандӣ дар шароити муосир / Ш. М. Гулов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – No. 2(82). – Р. 193-200.
9. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50.
10. Маҷаллаи “Бочу хироч” (www.andoz.tj)
11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Душанбе, 2024.
12. Островенко Т.К. Налоговая нагрузка на предприятие / Т.К. Островенко. – 2015. – 269 с.
13. Рахматзода С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Рахматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80.
14. Султонбии Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбии // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 239-243.
15. Султонбии Р. Регулирование государственной антимонопольной политики в современных условиях/ Р. Султонбии, Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2025. № 4. С-111-118.
16. Султонбии Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.
17. Султонбии, Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126.
18. Улутходжаева Х.Р Развитие налоговой системы Таджикистана за годы суверенитета и проблемы ее совершенствования / Вестник ТНУ Серия социально-экономических и общественных наук 2021. №8.
19. Хакимова М.Ф. Comparative analysis of Monetary and Fiscal Policy and their Influence on Economic Development of the Republic of Tajikistan. В журнале: Таджикистан и современный мир. -№3(62). – Душанбе, - 2018 - стр. 229-236.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЛОГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ГУЛОВ ШЕРАЛИ МАХМАСАЙДОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой налогообложения и налогообложения финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак.

Электронная почта: sherali-2101@mail.ru Телефон: (+992) 935829091

В статье рассматривается роль налогов в развитии экономики и налоговая политика в Республике Таджикистан. Анализировано понятие налоговой политики и ее влияние на экономику Республики Таджикистана. Основной анализ направлен на налоговую культуру для налогоплательщиков и налоговых органов. Также выявлены проблемы налоговых отношений и приведены особенности их проявления. В целях улучшения налоговых отношений и налоговой культуры проанализирована на основе программа развития налогового администрирования на 2020-2025 годы. В целях предложены пути повышения налоговой культуры и механизмы ее реализации.

Ключевые слова: налог, налоговая система, фискальная политика, экономическое развитие, предпринимательская деятельность, финансы, государственный бюджет, доходы государственного бюджета, расходы государственного бюджета, налоговая культура, рыночная экономика.

MAIN PROBLEMS OF TAX RELATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

GULOV SHERALI MAHMASAI DOVICH

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of taxation and taxation, faculty of finance and economics, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student Campus, Buni Hisorak district. E-mail: sherali-2101@mail.ru Phone: (+992) 935829091

The article discusses the role of taxes in economic development and tax policy in the Republic of Tajikistan. The concept of tax policy and its impact on the economy of the Republic of Tajikistan are analyzed. The main analysis is focused on the tax culture for taxpayers and tax authorities. Also, problems of tax relations are identified and the features of their manifestation are given. In order to improve tax relations and tax culture, the program for the development of tax administration for 2020-2025 is analyzed on the basis of the program. In order to propose ways to improve tax culture and mechanisms for its implementation.

Keywords: tax, tax system, fiscal policy, economic development, entrepreneurial activity, finance, state budget, state budget revenues, state budget expenditures, tax culture, market economy.

НАЗАРИЯҶОИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

ДАВЛАТОВ СОРБОН НАЗРИМАДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буми Ҳисорак. Тел: +992 934-41-03-13. Почтаи электронӣ: sorbon_07@mail.ru.

ҶӮРАЕВ МӮҲСИНҶОН МАХСУДҶОНОВИЧ

магистранти курси якуми кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992 934-41-03-13.

Дар мақолаи мазкур назарияҳои сармоияи инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ дида шудааст. Бо ақидаи муаллиф равишҳои навини иҷтимоӣ-иқтисодии инкишофӣ аз он далолат медиҳад, ки зарурияти аз сари нав дида баромадани афзалиятҳо ва меъёрҳои муайянкунандаи мафҳуми сармоя ба миён омадааст. Назарияи сармоияи инсонӣ ҷараёни сифатии мукамалгардии захираҳои инсониро омӯхта, намунаи беҳтарини онро аз қисматҳои марказии замонавии таҳлили пешниҳод менамояд. Назарияи сармоияи инсонӣ ин муҳтавои дониш ва қобилияти эҷодӣ, инчунин малакаҳо ва

қобилиятҳо, сатҳи саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки тавассути сармоягузориҳо дар соҳаи маориф, омӯзиши касбӣ ва техникӣ, ҳифзи саломатӣ дар сатҳи иқтисодӣ доништа шуда, баландшавии сатҳи музди меҳнат, хубшавии шароитҳои корӣ ва дигар шароитҳои, ки ба ин сармоя таъсиргузор мебошад. Шароити имрӯза аз тақозои онро дорад, ки оиди назарияи сармояи инсонӣ вобаста ба таъғиротҳои, ки дар сатҳи иқтисодӣ ба вучуд омадаанд, таҷдиди назар карда шавад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, назарияи сармояи инсонӣ, ташаккулиёбӣ, инкишофиёбӣ, иқтисодӣ, иқтисодиёти меҳнат, меҳнат, шароити меҳнат, маълумотнокӣ, дониш, ҳавасмандӣ.

Механизмҳои бозаргонии фаъолияти иқтисодӣ, бо дарназардошти қонунҳои асосии он, омилҳои инсонӣ мақоми захираи асосии истеҳсолотро гирифтааст, ки ин элемент имрӯзҳо дар асоси худташаккулиёбӣ рушд ёфта истодааст. Вобаста ба ин масоили Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Пайёми худ, ки ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда буданд, оиди сармояи инсонӣ чунин қайд намудаанд, «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд» [1, с.2].

Масъалаи рушди сармояи инсонӣ ва ҷузъҳои он дар асарҳои бузурги файласуфони форсу тоҷик, ки дар замонҳои қадим зиндаги намудаанд, яке аз масъалаҳои асосии башумор рафта, онҳо оиди ин масъала фикру ақидаҳои худро таҳия намудаанд, ки ин файласуфон қадимии ҷаҳон: Конфутсий, Суқрот, Платон, Аристотел, Ал-фаробӣ, Абуалӣ ибн Сино, Ҷалолодини Румӣ, Ғазалӣ, ва дигарон, ки ба ташаккули ҷомеаи инсонӣ ва неқӯаҳволии мардум асарҳо эҷод кардаанд, ки ба қобилиятҳои меҳнатии одамон, малакаҳои дониши онҳо ва сатҳи маълумотнокии инсонҳо нақши муҳим мебозанд.

Асосҳои бунёдии консепсияи сармояи инсонӣ дар қорҳои муассисони назарияҳои классикони иқтисодӣ В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо оварда шудаанд. Онҳо аввалин шуда, ин сармояи асосии истеҳсолоти ҷамъиятиро мавриди омӯзиш қарор доданд ва ба идеяҳои оид ба аҳамияти қувваи корӣ, қобилияти инсон, таҳсилоти он дар афзоиш ёбӣ ва рушди иқтисодиёти давлат ва аҳолии он ақидаҳои худро пешниҳод намуданд, ки то ҳол онҳоро ҷамъият истифода бурда истодааст.

Аввалин фаҳмишхоро В. Петти оиди гуруҳи «қувваҳои фаъоли ҷомеаи инсонӣ» [7] дар илм ҷори кард ва аввалин таҳқиқхоро оиди сармояи инсонӣ анҷом дод. Вай дар заминаи моликияти миллии кишвар аз як тараф, омилҳои муҳимтарини афзоиши молу мулкҳои кишвар медид ва дар тарафи дигар, қисми ҷудонашавандаи онро мегузошт, яъне ягона сармояест, ки воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб меравад ва ҳам ташкилкунандаи давлат ба ҳисоб меравад. Олими машҳури дигар А. Смит низ қисми зиёди умри худро дар таҳқиқ ва рушди инкишофиёбии ин сармояи асосии истеҳсолот башшидааст ва ин олими машҳур нақши асосиро ба тавоноии инсонӣ дар робита бо омилҳои моддии истеҳсолот таъкид кардааст. Ӯ чунин мепиндорад, ки «Баландбардоштани ҳосилонокӣ меҳнат асосан ба малакаи касбӣ ва донишу маҳорати касбии корманд ва баъд аз тақмили мошину таҷҳизоте, ки ӯ кор мекунад, вобаста аст» [8, с.120]. Ин олими машҳури соҳаи иқтисодӣ чунин мешуморад, ки доштани беҳтарин техникаю технологияи замони муосир, дар ҳолати надоштани дониши касбии кофӣ баҳри рушд ва инкишофи ташкилот ҳеҷ манфиате нахоҳад дошт. Олими дигар Д. Рикардо «Ниёз ва нақши таҳсилоти инсон, ё аҳолиро дар рушди иқтисодии кишвар қайд кардааст» [2, с.280]. Яъне ӯ чунин мешуморад, ки инсонии маълумотдор ё аҳолии дорои маълумот ҳеҷвақт на ба зарари худ ва на ба зарари ҷомеа фаъолият наменамояд, агар таъсири дигар омилҳо дар инҷо мушоҳида карда нашавад.

Ташаккули назарияи сармояи инсонӣ ҳамчун соҳаи илмӣ мустақил бо таҳқиқоти олимони солҳои 60-уми нисолаи дуюми асри XX алоқаманд аст. Ин тадқиқотҳо бо шароитҳои махсуси иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар нимаи дуюми асри гузашта ташаккул ёфта буданд, мусоидат менамояд. Инро аз нуқтаи назари илмӣ чунин маънидод намудан мумкин аст:

1. Гузариш ба истеҳсоли маҳсулотҳои инноватсионӣ дар асоси пешравиҳо ва дастовардҳои баланди илмӣ технология. Ин раванд аз меҳнати қавӣ ва маҳорати махсуси коргарон вобаста буд, ки дар натиҷаи онҳо нақш ва ҷойгоҳи қувваи корӣ дар раванди истеҳсолот муайян карда мешуд.

2. Дар натиҷаи тағйирёбии ҷиддии муҳтавои равандҳои истеҳсолӣ дар бисёр соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳиссаи хароҷоти меҳнати зиёди коргар дар сохтори хароҷоти маҳсулоти ниҳой муҳимтар гардид. Истеъмоли баландтари маҳсулот дар бисёре аз равандҳои тичоратӣ ба баландшавии моликияти «зеҳнӣ» ва фаъолиятҳои касбӣ (ки дар истеҳсолот дар афзоиши шиддатнокии меҳнат, даромадҳои соҳибкорӣ, фондҳои ҷамъиятӣ ва ғайра) зоҳир мегаштанд, муайян карда шуданд.

3. Суръатбахшии равандҳои инсондӯстии муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон, устуворӣ ва эътимоднокии «ақидаи арзишмандии инсонӣ» дар ҳама сатҳҳои идоракунии иқтисодиёт - дар системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва намудҳои гуногуни он ба вуҷуд омаданд.

4. Иқтисодӣ зиёди назариявии методӣ ва методологии концепсияҳои сармояи инсонӣ дар идеяи иқтисодии ҷаҳонӣ пайдо гашт ва ин имконият дод, ки ақидаҳои илмиро дар соҳаи концепсияҳои сармояи инсонӣ бештар таҳлилу тадқиқ намуда, дар асоси илмҳои нави мустақил, ки таҳлили сармояи инсонӣ дар онҳо дида мешавад ва ё асос меёбад, бештар гардиданд.

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки ҳама он дигаргуниҳое, ки дар иқтисодиёти ҷаҳони имрӯза дида мешавад, маҳз аз рӯшд ва инкишофи бахши захираҳои инсонӣ вобастагии калон дорад.

Дар охири асри гузашта, таҳқиқотчиёни хориҷӣ таъсири сармоягузориҳоро дар соҳаи маориф ба шаклҳои алоҳидаи сармояи инсонӣ дар сатҳи идоракунии корпоративии ширкатҳо дар соҳаи иқтисодиёт таҳлил карда буданд. Дар ин давра, корҳои К. Ванга, Г. Грейсона, Н. Герланда, Ч. Минтсера, О. Нордхога, Г. Псахаропулоса, Т. Шултс чоп шудаанд. Аз ҷумла, онҳо ба андешаи истифодаи "арзиши" сармояи инсонӣ дар амалисозии идоракунии маълумотгирӣ, таҳсилот ва қобилияти меҳнатӣ сару кор доштанд. Дар ин давра васеъшавии фаъоли иқтисодиёт баҷо меашинось, омӯзишҳои фарҳангӣ ва илмҳои компютерӣ бахшида шуда буданд [13, с.26].

Дар асоси тадқиқотҳои ҷандсолаи олими соҳаи иқтисод Л. Туроу оиди назарияи сармояи инсонӣ ба чунин хулоса омад, ки «Сармояи инсонӣ имкониятдиҳандаи одамон баҳри баландбардории иқтисодӣ ва хизматрасониҳои онҳо фаҳмида мешавад» [9, с.156]. Мувофиқ ба ин гуфтаҳо, мутахассиси соҳибкасб метавонад, ки истеҳсолотро хуб ба роҳ монанд ва дар баробари ин беҳтарин хизматрасониҳоро барои аҳоли пешниҳод намояд. Дар баробари ин гуфтаҳо ин олими машҳури соҳаи иқтисод қайд менамояд, ки соҳиби сармояи инсонӣ – ин соҳиби моликияти инсонӣ ба ҳисоб намеравад. Имкониятҳои табиӣ, муҳити ишғолнамуда ва қобилиятнокии инсон ҳамчун омил ба ташаккул ва рушд намудани сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ хизмат мерасонад [16, с. 116-117].

Ташабуси ҷандсолаи тадқиқотҳои олимони хориҷӣ оиди назарияи сармояи инсонӣ боиси он гашт, ки дар соҳаи илм бахши алоҳида барои рушд ва инкишофи бахши сармояи инсонӣ пайдо гардид, ки дар бисёр донишгоҳу донишқадаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ин таваҷҷуҳнамоӣ боиси он гашт, ки зерқисматҳои ин бахши муҳими ҷамъиятӣ пайдо гардад, ба монандӣ: иқтисодиёти маориф, иқтисодиёти дониш, иқтисодиёти мустақили фардӣ ва дигар бахшҳои ин мафҳум.

Гарчанде оиди мафҳуми «сармояи инсонӣ» то имрӯз баҳсҳо идома доранд, баъзеҳо ҷамъи сармоягузориеро меноманд, ки барои баланд бардоштани қобилияти зеҳнии истеъдодиву ҳунарии одамон сарф карда шудааст. Баъзе аз иқтисодшиносон сармояи инсониро ҳамчун омили интенсивии истеҳсолии рушди иқтисодӣ, рушди ҷомеа, оила, корхона ва давлат меноманд. Сармояи инсонӣ дар худ маълумоти касбӣ, нерӯи зеҳнии эҷодӣ, кашфиётӣ ва шоистагии ҳунари доштаро ба бар гирифта, дар муҳити фаъолиятҳои касбӣ ҳунари барои таъмини вазифаҳои ҳар як шахсият имкон медиҳад.

Пас дар равиши рушди концептуалии сармояи инсонӣ мақоми асосиро омӯзиш ва пайдо кардани роҳи равиши самараноки роҳ ёфтани ба дили инсонии комил мебошад, ки хоҳиши созандагиву эҷоду ҳунару истеъдоди баланди худнишондихиву худрушдёрбанди дошта, самаранокии олии иқтисодиро таъмин хоҳад кард. Яъне ҷамъи он ҳислатҳои хоси касбӣ ҳунари, ки имконоти баланди ба даст овардани даромади бузург ва олии сатҳи зиндагониро дар оянда таъминкунанда мебошад, мо бояд ҳамчун нерӯи сармояи инсонӣ шиносем. Чунин сармоя дар натиҷаи гирифтани иттилооти бефосилаи касбӣ ҳунари ва омӯзишу таълими касбӣ дар тамоми давраи зиндагонии фардӣ пайваста пурзӯр гашта, боздеҳии устувори нотақрорро соҳиб мегардад.

Устод Ғаниев Т.Б. оиди назарияи сармояи инсонӣ чунин мефармояд: «Сармояи инсонӣ дар асоси истеъдоди ҳунарии нотақрори модарзодӣ инчунин хароҷоти муайяни молиявӣ пулӣ ва таҷрибаи фаъолияти касбӣ ва муҳити таъсиррасони касбӣ ҳунари, инчунин фаъолияти созандаи касбӣ эҷодиву кашфиётӣ боз ташаккулбӣ ҳунари пурқувватшавӣ дорад. Дар навбати худ ин ганҷинаи бузурги ташаккули фарҳанги навини рушди ҷомеаи инсонӣ мебошад» [4, с.85].

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки рушди сармояи инсонӣ пойдевори асосии иқтисоди иттилоотиву инноватсионӣ буда, имконоти васеи амалисозии эҷоду кашфиёт ва тавонмандиву ҳунариҳои нотақрори инсониро доро мебошад. Аз ҷониби, дигар иқтисоди инноватсионӣ низ худ муҳити созандаи касбӣ ҳунари, имконоти васеи амалисозии истеъдоду тавонмандии касбӣ ҳунарии ташаккулбӣ сармояи инсонӣ мебошад. Яъне ин ду равиши ташаккулбӣ бо ҳам алоқамандии ногусастанӣ дошта, якбора ҳам рушди сармояи инсонӣ ва ҳам рушду афзоишдошти иқтисодӣ замони муосирро таъмин сохта, пойдевори асосии рушди иқтисоди глобалии ҷаҳонӣ дар асри XXI ба ҳисоб мераванд.

Бояд қайд кард, ки ташаккул, рушд ва инкишофбӣ назарияи сармояи инсонӣ дар иқтисодӣ навин аз раванди азхудкунии донишҳои навин ва ақидаҳои илмӣ вобаста буда мебошад, ки ҷавобгӯи талаботҳои навини ҷомеаи имрӯза бошад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ва рушди глобалии бозори ҷаҳонии меҳнат ва зиёдшавии корпоратсияҳои тарнсмилливу байналмилалӣ рақобатпазириву устувории рушди стратегӣ ин ва ё он давлат ва ё ширкату корхонаҳои байналмилалӣ дигар аз техникаву технологияи баланду сарватҳои табиӣ кам вобастагӣ дошта, аслан аз мавҷудияти зеҳнҳои баланди соҳибистеъдоду тавонмандии касбӣ ҳунари вобастагии калон дорад. Яъне одамони фаъолу тавонманд, ки дониши касбӣ ҳунариашон ҳамчун захира ва омили асосии рушди ояндаи ширкату кишварҳо ва давлатҳо гаштаанд, метавонанд зиндагии ҳубу осоишта дошта бошанд. Аз ин нуқтаи назар, омӯзиш, доништану эҳтироми истеъдодҳои баланди ақлонӣ-зеҳнӣ ва истифодаи дурусти мақсадноки он яке аз вазифаҳои муҳими имрӯзаи рушди иқтисоди кишварҳо ва ҳатто таъмини беҳатарии сиёсӣ ва рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии замони муосир гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (22.12.2017, шаҳри Душанбе. <http://www.prezident.tj/node/16771>).

2. Антология экономической классики. Т. 1 – М.: 1993. – с.310.
3. Ганиев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
4. Ганиев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмиллалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – С.166.
5. Давлатов С.Н. Сармояи инсонӣ ҳамчун омили асосии рушду инкишофи иқтисодиёти муосир//Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. - № 9. – С.152-157.
6. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.
7. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1956, с.490.
9. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. – 432 с.
10. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан)// дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Ходиев Дадахон Абдуллоевич. -Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2011. – С.27.
11. Энциклопедия мудрости/К. Андриевская и др. - Можайск: Изд-во «РООССА», 2007. – С.682.
12. Becker G. S. Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis // Journal of Politikal Economy. Supplement. Oct., 1962.
13. Nordhoug O. Human Capital in Organizations: Competence, Training and Learning. Oslo: Scandinavian University Press, 1993.
14. Schulz T. Capital Formation bi Edukathion // Journal of Politikal Economu. – 1960, p.25.
15. Schulz T. Investment in Human Capital // American Economic Revien. – 1961, March – № 1.
16. Throu L. Jnwestment in Human Capital. Belmont, 1970, с. 116-117.

ТЕОРИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ДАВЛАТОВ СОРБОН НАЗРИМАДОВИЧ

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления человеческими ресурсами, Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буми Хисорак. Тел: +992 934-41-03-13. Электронная почта: sorbon_07@mail.ru.

ДЖУРАЕВ МУХСИНДЖОН МАХСУДДЖОНОВИЧ

Магистр первого курса кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: +992 934-41-03-13.

В статье рассматривается теория человеческого капитала, формирование и ее развитие в условиях глобализационных экономики. По мнению автора, новейшие тенденции социально-экономического развития показывают, что назрела необходимость определения новых приоритетов критериев в трактовке понятия капитала, в котором резюмируются основные черты высокоразвитого современного общества. Теория человеческого капитала изучает процесс качественного совершенствования человеческих ресурсов, образуя один из центральных разделов современного анализа предложения труда. Теория человеческого

капитала предложила единую аналитическую рамку для объяснения таких, казалось бы, разно порядковых явлений как вклад образования в экономический рост, спрос на образовательные и медицинские услуги, возрастная динамика заработков, различия в оплате мужского и женского труда, передача экономического неравенства из поколения в поколение и многое другое. Теорию человеческого капитала можно рассматривать как одно из проявлений этой общей тенденции, получившее название «экономического империализма».

Ключевые слова: человеческий капитал, теория человеческого капитала, формирования, развития, экономика, экономика труда, труд, условия труда, образования, знания, мотивация.

THEORY OF HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

DAVLATOV SORBON NAZRIMADOVICH

candidate of economics, senior lecturer, department of human resources management, Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student Gorodok, st. Bumi Hitchensorak Phone: +992 934-41-03-13. Email: sorbon_07@mail.ru.

JURAEV MUKHSINJON MAKHSUDJONOVICH

first -year master of the department of human resources management of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 934-41-03-13.

The article deals with the theory of human capital, in a globalizing economy. According to the author, the latest trends in socio-economic development show that there is a need to identify new priorities and criteria in the interpretation of the concept of capital, which summarizes the main features of a highly developed modern society. The theory of human capital studies the process of qualitative improvement of human resources, forming one of the Central sections of the modern analysis of labor supply. The theory of human capital has proposed a single analytical framework to explain such seemingly disordered phenomena as the contribution of education to economic growth, the demand for educational and medical services, the age dynamics of earnings, differences in the payment of male and female labor, the transfer of economic inequality from generation to generation, and more. The theory of human capital can be seen as one of the manifestations of this General trend, called "economic imperialism".

Key words: human capital, theory of human capital, formation, development, economy, labor economy, labor, working conditions, education, knowledge, motivation.

РАВИШҶОИ МУОСИР БА АРЗЁБИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТАЪЛИМӢ

ҚУРБОНОВА ЛАТОФАТ САФАРАЛИЕВНА

унвонҷӯи кафедраи молия ва суғуртаи факултети молиявию иқтисодии, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак.Тел.: 935030109.

Мақола ба равишҳои муосири арзёбии сифати хизматрасониҳои таълимӣ, аз ҷумла усулҳо, моделҳо ва дурнамои рушди онҳо бахшида шудааст. Он равишҳои асосии арзёбии сифати таҳсилотро, ба монанди SERVQUAL, EFQM, TQM, инчунин, моделҳои мушаххасро, ки ба салоҳият ва тавозуни манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим нигаронида шудаанд, баррасӣ мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба татбиқи технологияҳои рақамӣ ва истифодаи маълумоти калон барои мониторинги сифат, инчунин, нақши равиши фардӣ дар омӯзиши муосир дода шудааст. Дар мақола тамоюлҳои марбут ба ҷаҳонишавии таҳсилот, фарогирӣ ва рушди стандартҳои таълимӣ,

инчунин, дурнамои татбиқи моделҳои байналмилалӣ арзёбӣ таҳлил карда мешаванд. Мушкилоти асосии муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла зарурати мутобиқ шудан ба бозори босуръати меҳнат ва талаботи ҷомеа баррасӣ карда шуданд. Аҳаммияти муносибати ҳамаҷониба ба арзёбии сифати хизматрасониҳои таълимӣ барои ноил шудан ба рушди устувори низомҳои таълимӣ таъкид карда мешавад.

Калидвожаҳо: *арзёбии сифати таълим, усулҳои арзёбӣ, моделҳои сифати хизматрасониҳои таълимӣ, рақамисозии таълим, стандартҳои байналмилалӣ*

Низоми муосири таълим дар шароити тағйироти босуръат, ки аз ҷаҳонишавӣ ва баланд бардоштани талабот ба сифати тайёр кардани мутахассисон ба вучуд омадааст, қарор дорад [1, с.2]. Дар ин шароит, баҳодихии сифати хизматрасониҳои таълимӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад, зеро он имкон медиҳад, ки на танҳо мутобиқати барномаҳои таълимӣ ба стандартҳои муқарраршуда чен карда шавад, балки нуқтаҳои калидӣ барои тақмили онҳо муайян карда шаванд [7, с.7].

Рақамикунонии таълим ба ҷорӣ намудани форматҳои нави таълим (курсҳои онлайн, омӯзиши омехта, технологияҳои мутобиқсозии таълим) оварда расонд, ки дар навбати худ таҳия ва истифодаи усулҳои муосири арзёбии сифатро талаб мекунад. Равишҳои анъанавӣ, ки ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ асос ёфтаанд (дастовардҳо, шӯғли хатмкунандагон), дигар наметавонанд сифати воқеии хизматрасониҳои таълимиро пурра инъикос кунанд. Баҳисобгирии қаноатмандии донишҷӯён, сатҳи иштироки онҳо, рушди малакаҳои қобилияти мутобиқшавӣ дар муҳити босуръати касбӣ муҳим мегардад.

Омӯзиши равишҳои муосир оид ба арзёбии сифати хизматрасониҳои таълимӣ як самти муҳим ва серталаби таҳлили илмӣ мебошад, зеро он ба баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ, беҳтар кардани стандартҳои таълимӣ ва баланд бардоштани қаноатмандии ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор – донишҷӯён, корфармоён ва давлат мусоидат мекунад [4, с.4].

Сифати хизматрасониҳои таълимӣ маҷмуи хосиятҳои раванди таълим ва натиҷаҳои таълим мебошад, ки дараҷаи мутобиқати муассисаҳои таълимӣ ва барномаҳоро ба талабот ва интизориҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим муайян мекунанд.

Сифати объективии хизматрасониҳои таълимӣ мутобиқати барномаҳои таълимиро ба стандартҳои давлатӣ, талаботи аккредитатсионӣ ва стандартҳои касбӣ дар бар гирифта, аз унсурҳои зеринро иборат аст:

- * Сифати мундариҷаи барномаи таълимӣ: мутобиқати нақшаҳои таълимӣ ба талаботи бозори меҳнат ва стандартҳои таълимӣ [6, с.12].

- * Сифати таълим: тахассус ва таҷрибаи омӯзгорон, истифодаи усулҳо ва технологияҳои муосири таълим, самаранокии равишҳои педагогӣ.

- * Инфраструктура: ҳолати заминаи моддию техникии муассисаҳои таълимӣ, мавҷудияти захираҳои зарурӣ (таҷҳизоти компютерӣ, маводи таълимӣ ва ғайра).

- * Арзёбии дастовардҳои донишҷӯён: самаранокии низомҳои арзёбии дониш ва малака, мутобиқати усулҳои арзёбӣ ба талаботи муосир.

Сифати субъективӣ бо дарк ва қаноатмандии иштирокчиёни раванди таълим (донишҷӯён, омӯзгорон ва корфармоён) алоқаманд аст.

- * Қаноатмандии донишҷӯён: дарки раванди таълим, бароҳатӣ ва дастрасии маводи таълимӣ, дараҷаи ҷалб ва ҳавасмандӣ.

- Интизориҳои корфармоён: мутобиқати салоҳиятҳои хатмкунандагон ба талаботи соҳаи касбӣ.

- Эътибори муассисаи таълимӣ: сатҳи эътимод аз ҷониби ҷомеа, маъруфият дар байни донишҷӯён, хатмкунандагон ва корфармоён.

Бояд қайд кард, ки сифати хизматрасониҳои таълимӣ хусусияти статикӣ нест, балки раванди динамикӣ мебошад, ки вобаста ба омилҳои беруна ва дохилӣ доимо тағйир меёбад, ба монанди:

- * Тағйирот дар стандартҳои таълимӣ ва тамоюлҳои технологӣ.

- * Таъсири табдили рақамӣ ба усулҳо ва шаклҳои таълим.

- Вокуниши муассисаҳои таълимӣ ба талаботи бозори меҳнат ва тағироти иҷтимоӣ.

Сифати хизматрасонии таълимӣ ба унсурҳои алоҳида, ба монанди фаъолияти донишҷӯён ё аккредитатсия, кам намешавад. Барои арзёбии пурра, тамоми низоми раванди таълим, аз ҷумла ҳайати омӯзгорон, заминаи моддӣ, сохторҳои ташкилӣ ва идоракунӣ ва натиҷаҳо, ки дар ҷараёни таълим ба даст оварда мешаванд, бояд ба назар гирифта шаванд. Ин равиш истифодаи усулҳо ва воситаҳои гуногунро барои гирифтани тасвири комплексии сифати таълим дар бар мегирад.

Сифати хизматрасониҳои таълимиро ҳамчун падидаи бисёрҷанба баррасӣ кард, ки нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатиро дар бар мегирад, ки муваффақияти раванди таълим ва мутобикати онро ба талаботи ҷомеаи муосир муайян мекунанд.

Масъалаи сифати таълим ҳамеша як унсури муҳимми сиёсати таълимӣ буд ва бо рушди низомҳои таълимӣ ва амалияи байналмилалӣ принципҳо ва стандартҳои асосӣ барои беҳтар кардани сифати хизматрасониҳои таълимӣ таҳия карда шуданд. Ин принципҳо ва стандартҳо муассисаҳои таълимиро ба фароҳам овардани муҳити самараноки таълимӣ ва таъмини сатҳи баланди раванди таълим равона мекунанд.

1. Принципи мутобикат ба стандартҳо

Барномаҳо ва равандҳои таълимӣ бояд ба стандартҳои муқарраршудаи миллӣ ва байналмилалӣ сифати таълим ҷавобгӯ бошанд. Ин ба мундариҷаи таълим ва усулҳои таълим, арзёбии дониш ва инчунин, инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ дахл дорад. Принципи мутобикат инчунин, иҷрои талаботҳои аккредитатсия ва сертификатсияи муассисаҳо ва барномаҳои таълимиро дар бар мегирад.

2. Принципи фарогирӣ

Сифати таълим бояд барои ҳамаи категорияҳои донишҷӯён, новобаста аз вазъи иҷтимоӣ, қавмият, маъбӯӣ ё дигар омилҳо, дастрас бошад. Таҳсилот бояд ба фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои ҳамаи донишҷӯён, инчунин ба назар гирифтани ниезҳо ва қобилиятҳои инфиродии онҳо равона карда шавад.

3. Принципи ба натиҷа нигаронидашуда

Сифати таълим бояд ба натиҷаҳои баланд равона карда шавад, ки на танҳо азхудкунии дониш ва малака, балки рушди тафаккури интиқодӣ, масъулияти шахсӣ ва омодагӣ ба ҳалли мушкилоти воқеӣ дар соҳаи касбиро дар бар мегирад. Арзёбии сифат бояд ба назар гирад, ки чӣ гуна хизматҳои таълимӣ ба ташаккули салоҳиятҳо, ки дар бозори меҳнат талаб карда мешаванд, мусоидат мекунанд.

4. Принципи такмили доимӣ

Сифати хизматрасониҳои таълимӣ бояд доимо баҳо дода шавад ва дар асоси маълумоти гирифташуда беҳтар карда шавад. Ин ҳам фикру мулоҳизаҳои донишҷӯён, омӯзгорон, корфармоён, истифодаи натиҷаҳои мониторинги дохилӣ ва беруниро барои такмил додани барномаҳо ва равишҳои таълимӣ дар бар мегирад.

5. Принципи иштироки ҳамаи иштирокчиени раванд

Сифати таълим аз ҳамкориҳои донишҷӯён, омӯзгорон, кормандони хоҷагӣ ва дигар ҷонибҳои манфиатдор вобаста аст. Муҳим аст, ки ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим дар рушди он фаъолона иштирок кунанд, пешниҳодҳо ва ғояҳои худро оид ба беҳтар кардани сифат пешниҳод кунанд.

2. Стандартҳои сифат дар соҳаи маориф

1. Стандартҳои аврупоии сифат (EFQM)

Дар Аврупо яке аз воситаҳои маъруфи арзёбии сифати таълим модели EFQM (European Foundation for Quality Management) мебошад, ки ба рушди ташкилӣ ва такмили равандҳо дар муассисаҳои таълимӣ равона шудааст. Модели EFQM ба муассисаҳо кӯмак мекунад, ки равандҳои дохилии худро арзёбӣ кунанд ва ҳадафҳои дарозмуддатро барои беҳтар кардани сифат муқаррар кунанд.

2. Стандартҳои байналмилалӣ аккредитатсия (ISO 9001)

Дар доираи стандартҳои байналмилалӣ сифат ISO 9001, аксар вақт барои сертификатсияи муассисаҳои таълимӣ истифода мешавад. Ин стандарт талаботҳои низоми идоракунии сифатро дар бар мегирад, ки бояд қонунҳои гардонидани талаботи муштариён (донишҷӯён, корфармоён, давлат) ва беҳтар кардани тамоми равандҳои ташкилотро таъмин кунанд.

3. Стандартҳои таълим дар доираи Раванди Болония

Раванди болония ба ташкили фазои умумии таълимии аврупо нигаронида шудааст ва стандартҳои дар доираи он муқарраршуда талаботро ба сифати таҳсилоти олий дар кишварҳои иштирокчи муайян мекунанд. Ин сохтори барномаҳои таълимӣ, низоми арзёбӣ ва аккредитатсия ва талабот ба таҳассуси ҳайати омӯзгоронро дар бар мегирад.

4. Стандартҳои миллии таълимӣ

Ҳар як кишвар стандартҳои таълимии худро дорад, ки мундариҷа ва ташкили раванди таълимиро танзим мекунанд. Масалан, дар Русия ин стандартҳои давлатии Федералии таълимӣ (ФГОС) мебошанд, ки барномаҳои таълимиро дар ҳама сатҳҳои таҳсилот (ибтидоӣ, миёна ва олий) танзим мекунанд.

5. Стандартҳои касбӣ

Стандартҳои касбӣ, ки барои соҳаҳо ва касбҳои мушаххас таҳия шудаанд, инчунин, ба стандартҳои сифат дар соҳаи маориф таъсир мерасонанд. Онҳо муайян мекунанд, ки чӣ гуна дониш, малака ва малакаҳо бояд ба донишҷӯён дар доираи барномаи таълимӣ дода шаванд, то онҳо дар соҳаи худ бомуваффақият кор кунанд.

3. Принсипҳо ва стандартҳои сифат дар заминаи рақамисозии таълим.

Бо рушди технологияҳои рақамӣ, сифати таълим андозаҳои нав мегирад. Дар шароити рақамикунонӣ принсипҳо ва стандартҳои иловагии зеринро ҷудо кардан мумкин аст:

* Принсипи дастрасии технологияҳои таълимӣ

Ҳама донишҷӯён бояд ба захираҳои рақамии таълимӣ, курсҳои онлайн, платформаҳои интерактивӣ ва абзорҳои муосири таълимӣ дастрасии баробар дошта бошанд.

* Принсипи амният ва махфияти маълумот

Муассисаҳои таълимӣ вазифадоранд, ки маълумоти шахсии донишҷӯён ва омӯзгоронро ҳифз кунанд амнияти технологияҳои таълимиро, ки барои таълим истифода мешаванд, таъмин кунанд.

* Стандартҳои мундариҷаи рақамӣ

Таъмини сифати баланди мундариҷаи таълимии рақамӣ муҳим аст, ки бояд дастрас, фаҳмо, мувофиқ ва ба ҳадафҳои таълимӣ мувофиқ бошад.

Принсипҳо ва стандартҳои асосии сифати таълим барои ташкили низомҳои муассири таълимӣ, ки қодиранд ба мушкилоти вақт ҷавоб диҳанд, сатҳи баланди омодагии донишҷӯёнро таъмин кунанд ва ба талаботи ҷомеа ва бозори меҳнат ҷавобгӯ бошанд, асос мебошанд. Равишҳои муосир ба сифати таълим стандартҳои анъанавӣ ва унсурҳои нави марбут ба рақамисозӣ ва навоварӣ дар соҳаи маорифро дар бар мегиранд.

Арзёбии сифати таълим як раванди динамикӣ мебошад, ки дар посух ба тағйирот дар амалияи таълимӣ, соҳаи иқтисодӣ ва пешрафтҳои технологӣ рушд мекунад. Дар тӯли даҳсолаҳои охир, равишҳо ба арзёбии сифати таълим тағйироти назаррасро аз сар гузаронидаанд, ки бо тағйирот дар интизориҳои ҷамъиятӣ, афзоиши

аҳаммияти таълим барои иқтисод ва ҳаракати иҷтимоӣ ва татбиқи технологияҳои нав алоқаманд аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Р.А. Характерные особенности маркетинга образовательных услуг в современных условиях / Р.А. Абдуллозода, А.А. Абдуллоев, С. Ганиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 2. – С. 72-77. – EDN YMTJLW.
2. Ахмадов Р. Р. Активизация интеграционной формы развития образовательных услуг в условиях цифровизации экономики / Р. Р. Ахмадов, С. Рахматзода // Наука и образование: тенденции развития в условиях информационного общества: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 75-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета, Душанбе, 02 октября – 03 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 214-220. – EDN PSNHCL.
3. Джураева А. Организационно-экономический механизм оказания инновационных образовательных услуг / А. Джураева, У.А. Джураев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – №1. – С. 35-41. – EDN SWIMAX.
4. Муминзода М. Ҳукуқи таълимӣ / М. Муминзода. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – 246 с.
5. Муминзода Н.И. Вазъи ҳукуки субъектони муносибатҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / Н.И. Муминзода, Ш.Ф. Муминов // Нашрияти солони ҳукуки байналмилалӣ омтавӣ ва хусусӣ: Маҷлиси Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи бахшида ба 30-солагии қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, эълони соли 2024 "Соли маърифати ҳуқуқ" ва 30 - солагии таъсисёбии кафедраи ҳукуки байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносӣ ДМТ. – Душанбе, 2024. – С. 188-198. – EDN LNBUXD.
6. Муминзода Н.И. Сифати хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ / Н.И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №9. – С. 371-376.
7. Муминзода Н.И. Таҳсилоти олии касбӣ: заминаҳои ҳуқуқӣ / Н. И. Муминзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – №4 (48). – С. 46-54.
8. Шамсов И.С. Факторы, влияющие на рынок труда и систему профессионального образования в условиях цифровой экономики / И.С. Шамсов // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – №1. – С. 15-26.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

КУРБОНОВА ЛАТОФАТ САФАРАЛИЕВНА

соискатель кафедры финансов и страхования финансово-экономического факультета, Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, телефон.: 935030109.

Статья посвящена современным подходам к оценке качества образовательных услуг, включая методы, модели и перспективы их развития. В ней рассматриваются основные подходы к оценке качества образования, такие как SERVQUAL, EFQM, TQM, а также специфические модели, ориентированные на компетенции и баланс интересов всех участников образовательного процесса. Особое внимание уделено внедрению цифровых технологий и использованию больших данных для мониторинга качества, а также роли

персонализированного подхода в современном обучении. В статье анализируются тенденции, связанные с глобализацией образования, инклюзивностью и развитием образовательных стандартов, а также перспективы применения международных моделей оценки. Рассмотрены ключевые вызовы, стоящие перед образовательными учреждениями, включая необходимость адаптации к быстро меняющемуся рынку труда и требованиями общества. Подчеркивается важность комплексного подхода к оценке качества образовательных услуг для достижения устойчивого развития образовательных систем.

Ключевые слова: оценка качества образования, методы оценки, модели качества образовательных услуг, цифровизация образования, международные стандарты

MODERN APPROACHES TO ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES

KURBONOVA LATOFFAT SAFARALIEVNA

applicant of the Department of Finance and Insurance of the Faculty of Finance and Economics, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, phone: 935030109.

The article is devoted to modern approaches to assessing the quality of educational services, including methods, models and prospects for their development. It examines the main approaches to assessing the quality of education, such as SERVQUAL, EFQM, and TQM, as well as specific models focused on the competencies and balance of interests of all participants in the educational process. Special attention is paid to the introduction of digital technologies and the use of big data for quality monitoring, as well as the role of a personalized approach in modern learning. The article analyzes trends related to the globalization of education, inclusivity and the development of educational standards, as well as prospects for the application of international assessment models. The key challenges facing educational institutions are considered, including the need to adapt to the rapidly changing labor market and the demands of society. The importance of an integrated approach to assessing the quality of educational services is emphasized in order to achieve sustainable development of educational systems.

Keywords: assessment of the quality of education, assessment methods, models of the quality of educational services, digitalization of education, international standards.

ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГИИ: ЭКОЛОГИЯ, ЭКОНОМИКА И ИНВЕСТИЦИИ

СОДИКОВ КУРБОМАД АМАКИЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент, заведующей кафедрой менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: 918-38-57-15, E-mail: lenin-1987@mail.ru

ИСРАИЛОВА АМИНА РУСТАМОВНА

ассистент кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: 93-443-66-99, E-mail: amina.israilova91@mail.ru

В статье рассмотрены вопросы гидроэнергетического потенциала и его роль в развитии возобновляемой энергии. Проанализированы современное состояние и тенденции использования водно-энергетического потенциала. Особое внимание уделено экологическому, экономическому и инвестиционному аспекту развитию возобновляемой энергии. Определены пути активизации инвестиции в развитии возобновляемой энергии как в нашей республике, так в целом по региону. Предложены основные направления по эффективному использованию гидроэнергетического потенциала и его роль в развитии возобновляемой энергии. В целом, в перспективе только комплексное решение вышеуказанных проблем позволит существенно улучшить состояние дел в водохозяйственном комплексе, способствует эффективному использованию гидроэнергетического потенциала, с целью развития возобновляемой энергии.

Ключевые слова: водные ресурсы, энергия, гидроэнергия, возобновляемая энергия, гидроэнергетический потенциал, экология, экономика, инвестиции, «зеленая энергия», водно-энергетические ресурсы, регион, гидроэнергетические ресурсы стран Центральной Азии, гидроэнергетический потенциал и его роль в развитии возобновляемой энергии.

Водно-энергетические ресурсы играют важную и неотъемлемую роль в развитии национальной экономики стран Центрально-азиатского региона. Это объясняется тем, что в ресурсно-обеспеченных республиках, энергетика играет роль «локомотива» экономики и фундамента многовекторной экономической политики, ресурсно-потенциальным источником для выхода из экономико-географической изоляции. Вместе с тем, состояние энергетического комплекса и уровень обеспеченности водно-энергетическими ресурсами является одной из причин неравномерности экономического развития Центрально-азиатских республик, разделения их на более обеспеченные страны-экспортеры (Казахстан, Узбекистан, Туркменистан) и страны-импортеры топливных ресурсов (Таджикистан, Киргизия), что ведет к постепенному расколу и фрагментации Центральной Азии. При этом, как видно из энергетических программ и результатов энергетической политики страны-экспортеры односторонне, в ущерб обрабатывающим отраслям, развивают экспортно-сырьевые отрасли своей энергетики, что создает опасность деградации национальных экономик, является препятствием их социально - экономическому развитию, способствуют углублению социально-экономических противоречий в странах Центрально-азиатского региона.

Мощным гидроэнергетическим капиталом обладают в основном Кыргызстан и Таджикистан. Из общего его объема, по оценкам экспертов, на долю Таджикистана приходится около 70%, а на Кыргызстан - соответственно 21%. Об обеспеченности этих двух республик водными ресурсами свидетельствует тот факт, что в пределах Таджикистана формируется 55,4% общего стока рек бассейна Аральского моря, в Кыргызстане - 25,3%, тогда, как в

Казахстане всего 3,9%, Узбекистане - 7,6%, Туркменистане (вместе с Ираном) - 2,4 % и 5,4 % воды образуется на территории Афганистана [5, с.170-173].

Как известно, основной объем водных ресурсов Аральского бассейна формируется в Таджикистане. По данным Таджикгипроводхоза, из 64,0 км³ вод, формирующихся на территории Республики Таджикистан 62,9 км³ приходится на бассейн Амударьи и 1,1 км³ на бассейн Сырдарьи. Эти ресурсы вместе со снежниками, которые занимают 8% территории, формируют огромные запасы пресной воды (по оценкам специалистов 845 млрд. м³) [4, с.180].

Формируемые в горах Таджикистана и Кыргызстана водные ресурсы, как известно, используются не только для производства электроэнергии, но и для орошения сотен тысяч гектаров земель в Казахстане, Узбекистане и Туркменистане. В частности, в последние десятилетия (в период 2005-2018 гг.) на долю Казахстана приходилось 11,1% от общего объема водозабора из рек Сырдарьи и Амударьи; на Узбекистан - соответственно 39,3%; Туркменистан - 22,8%. Коэффициент трансграничной зависимости водных ресурсов (доля речного стока, поступающего извне) для Казахстана составляет 42%, Узбекистана - 77%, Туркменистана - 94%, что свидетельствует о необходимости проведения государствами Центральной Азии политики по рациональному использованию гидроэнергетического потенциала региона [9, с.3-7]. Сведения о гидроэнергетическом потенциале рек Центральной Азии приводятся ниже (табл. 1).

Таблица 1
Основные показатели использования гидроэнергетического
потенциала рек Центральной Азии (2022 г.)

Государство Центральной Азии	Установленная мощность ГЭС, МВт	Производство электроэнергии ГЭС (2022 г.), млрд. кВтч	Электрический гидропотенциал, млрд. кВтч/год	Использование гидропотенциала, %	Доля в гидропотенциале ЦАР, %
Таджикистан	4037	21,0	317	5	69
Кыргызстан	2910	11,0	99	11	22
Казахстан	2248	8,0	27	30	6
Узбекистан	1420	7,0	15	47	3
Туркменистан	1	0	2	0	0
Всего	10616	47,0	460	10	100

***Источник:** Рекомендации по устойчивому управлению водными ресурсами в Центральной Азии. ПроектSWAN. - Алматы, 2023. - С.6

Низкий уровень энергетической обеспеченности, а также имеющийся потенциал водных ресурсов обуславливают стремление Таджикистана и Кыргызстана к развитию гидроэнергетики. По данным Программы ООН для экономики Центральной Азии, возобновляемый гидропотенциал в Центральной Азии оценивается в 460 млрд. кВтч в год и в настоящее время используется только на 10% (см. табл.1). Основной объем гидропотенциала сконцентрирован в Таджикистане (69%), что обеспечивает ему 8-ое место в мире после Китая, России, США, Бразилии, Заира, Индии и Канады. На долю Кыргызстана приходится 22% регионального гидропотенциала [1, с.69-75].

В настоящее время в Таджикистане использование нетрадиционных источников энергии находится на начальной стадии развития. Это связано с дороговизной оборудования, неосведомленностью населения, отсутствием местных производителей оборудования. В пилотном порядке они используются в сельской местности в рамках выполнения проектов международными организациями. Очевидно, что с ростом стоимости электроэнергии их использование будет приобретать большее распространение. Дальнейшее развитие энергетики и строительства водохранилищ в Таджикистане при заинтересованном сотрудничестве соседних стран региона может стать надежным фундаментом для устойчивого развития и

совместного перехода на «зеленую энергию» и производства экологически чистой энергии. Энергосбережение и рациональное потребление энергии является ключевым аспектом охраны окружающей среды и устойчивого развития экономики. Более того, сэкономленную энергию можно использовать взамен вновь производимой, и за счет этого снизить загрязнение окружающей среды. Кроме того, энергосбережение экономически выгодно. Мероприятия по экономии энергоресурсов в 2,5-3,0 раза дешевле производства и доставки потребителям такого же количества вновь производимой энергии.

Следует отметить, что, ограниченность водных ресурсов, несомненно, является одним из серьезных факторов, сдерживающих устойчивое развитие стран региона. Например, Казахстан, расположенный в зоне недостаточного увлажнения, постоянно испытывает дефицит пресной воды. По водообеспеченности Казахстан занимает последнее место среди стран СНГ: в республике на 1 км² приходится всего 37 тыс. м³ воды (для сравнения в Кыргызстане - 258 тыс. м³), а на одного человека всего 6 тыс. м³ воды в год. Узбекистан также весьма заинтересован в стабильном обеспечении водными ресурсами. Поскольку почти все страны Центрально-Азиатского региона находятся в условиях аридного земледелия, особенностью ведения сельского хозяйства в Центральной Азии, и главным образом в Узбекистане, является то обстоятельство, что в силу специфических климатических условий для выращивания целого ряда сельскохозяйственных культур требуется, полив в течение практически всего вегетационного периода. Аналогичные проблемы, связанные с обеспечением водного капитала, сохраняются и в Туркменистане (7).

Мировая практика свидетельствует о том, что в странах, где более 97% электроэнергии производится гидроэлектростанциями, являются Норвегия и Таджикистан, стремящиеся торговать на мировом и региональном рынке чистой электроэнергией. Китай, Бразилия, США, Канада и Россия являются лидерами по установленной мощности гидроэлектростанций в мире (табл. 2).

Таблица 2

Гидроэнергетический потенциал и его использования в странах мира, имеющих наибольшие гидроэнергетические ресурсы

СТРАНА	Гидроэнергетические ресурсы, выработка		Освоение гидроэнергетических ресурсов		
	Технический, млрд.кВт·ч	Экономически эффективный, млрд.кВт·ч	Мощность, млн. кВт	Выработка	
				Млрд. кВт·ч	% от экономически эффективного
Китай	2474	1750	171,0	684,0	39
Россия	1670	852	49,7	180,0	21
Бразилия	1300	763,5	84,0	365,0	48
Канада	981	536	72,7	350,0	65
Республика Конго	774	419	2,5	7,2	2
Индия	660	442	40,0	123,6	28
США	528,5	376	78,2	270	82
Таджикистан	527	263,5	4,0	18,0	3,4
Перу	395	260	3,3	19,5	7
Венесуэла	260,7	100	14,6	83,0	83
Турция	216	130	13,6	46,3	34

Источник: Режим доступа: <http://energetika.in.ua/ru/books/book-3/part-2/section-2/2-2>. дата обращения 18.06.2022

Анализируя вышеприведенные данные таблицы можно сделать вывод, о том, что все развитые страны США (82%), Япония (90%), Канада (65%) освоили свои гидроэнергетические

ресурсы и используют их на высоком уровне, а развивающихся странах сохраняется тенденция развития использования гидроэнергетических ресурсов, так как использована в Перу на 7 %, а в Таджикистане на 3,4 % [3, с.29-36].

В целом, использование возобновляемых источников энергии в различных отраслях экономики наблюдается повышенный интерес во всем мире. Это, прежде всего, связано изменениями в энергетической политике развитых стран, где особую роль приобретает переход на энерго - ресурсосберегающие технологии, лидером которого является Южная Корея. На развитие зеленой энергии было направлено 3% ВВП страны (60 млрд. долл. США), были созданы 1,8 млн. рабочих мест. Развитие альтернативной энергетики было выбрано в США в качестве основных направлений устойчивого развития экономики и США к 2030 году должно производиться 65% энергии [15].

Китайская Народная Республика (КНР) планирует достичь к концу 2020 году 15% электроэнергии из возобновляемых источников энергии, а на 45% снизить углеродоемкость экономики. КНР несколько раз превысил объем государственных вложений на развитие возобновляемых источников энергии по сравнению показателями США и ЕС. Основная доля мирового экспорта солнечных батарей (40%) и ветряных установок (20%) приходится на КНР [17].

Что касается стран Центрально-Азиатского региона, то наиболее перспективными возобновляемых источников энергии в Казахстане являются: ветроэнергетика (929 млрд. кВт ч в год); энергия воды (общий гидро-потенциал - 170 млрд. кВтч в год, технически возможный к реализации - 62 млрд. кВтч в год, из них около 8,0 млрд. кВтч в год - потенциал малых ГЭС); энергия солнца (фотогальванические установки и солнечные коллекторы; потенциал гелиоэнергетики оценивается в 2,5 млрд. кВт. ч в год; развитию солнечной энергетики способствуют крупнейшие в мире запасы кремниевого сырья (85 млн. тонн)). К 2050 г. Казахстан намерен инвестировать 3% ВВП на развитие зеленой энергии (3-4 млрд. долл. в год). Потенциал возобновляемых источников энергии оценивается более чем в 1 трлн. кВтч в год [2, с.80-89].

Более того похвально, что при этом в общем списке среди всех государств мира наша республика занимает шестое место. Так, первые в списке - Албания и Португалия и в этих странах 100% электроэнергии получают за счет использования возобновляемых источников. В пятерку лидеров также вошли Исландия (99,9%), Мозамбик (99,8%) и Замбия (99,7%). Как было отмечено в национальной структуре электроэнергии на долю гидроэнергетики приходится примерно 98%. При этом, среднегодовое производство по данным на 2018 год находится на уровне 18,1 млрд. кВт ч [15].

Ближайшим «конкурентом» Республика Таджикистан в рейтинге среди Центрально-Азиатских стран оказался Кыргызстан (93,5%). Далее с большим отрывом следует Узбекистан (21,4%) и Казахстан (8,4%). Энерго-потенциал возобновляемых источников энергии в Туркменистане оценивается на уровне 110 млрд. т.у.т. в год. Наиболее перспективными возобновляемых источников энергии в Туркменистане являются энергия солнца и ветра [11, с.14]

Ранее сообщалось, что Таджикистан продемонстрировал значительный рост в Индексе функциональности энергетической архитектуры, поднявшись за год на 21 пункт и заняв 45-ое место среди 126 стран мира (6,8).

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что высокоэффективными среди всех возобновляемой энергии являются гидроресурсы, значительными запасами которого обладает Таджикистан, возможными освоению, которого могут превышать в 3-4 раза всего потребления электроэнергии всего Центральной Азии. Солнечная и ветровая энергия, энергия биомассы, термальных источников как другие возобновляемой энергии могут практически обеспечить около 10% потребностей страны.

Следует отметить, что Республика Таджикистан, как страна, находящаяся в Центральной Азии на перспективу, могла бы являться одним из мировых лидеров по производству экологически чистой и «зелёной» энергии, каким является гидроэнергетика и оно является самым большим экономическим ресурсом. В настоящее время, при общих потенциальных возможностях гидроэнергии республики, половина из них пригодна к освоению (порядка 260 млрд. кВт. ч), пока в республике осваивается примерно 17-18 млрд. кВт.ч. (5% ее экономически приемлемого потенциала на 17 больших и 69 малых гидроэлектростанциях). Если в перспективе расход на собственные нужды будет составлять 60 млрд. кВт.ч., то остается 200 млрд. кВт.ч.

В последнее время в научных публикациях часто используются понятие «зелёной экономики» (green economy), устойчивый «зелёный рост» (greengrowth), «зелёная промышленность» (green industry), «зелёный рынок» (green markets), «зелёной занятости» (green jobs) и «зеленая энергия» (green energy). Эти понятия, прежде всего, касаются такой экономической системы, у которых технологии экологически чистый и экономически эффективный должны составлять основы устойчивого развития экономики, обеспечивающие с одной стороны прирост экономики, с другой способствовать охране окружающей среды. Проблемы такого перехода к «зелёной экономике», были также обсуждены на международной конференции ООН в Рио-де-Жанейро, как один из главных вопросов. Это конференция состоялась еще в 2012 года, посвященная 20-летию устойчивого развития (Рио+20).

Следует также учитывать, что «зелёная энергия» и колонизация энергетической сферы, также является основным элементом развития возобновляемой энергии и сохранения международной энергетической безопасности. Взаимосвязанности проблемы изменения климата, энергетической безопасности, а также использования природных ресурсов, можно выразить следующим приоритетным триадам «Энергетика-Экология-Экономика», которые должны быть основным стратегическим направлением развития устойчивой системы «Природа-Общество-Человек».

Признание экономической ценности воды в ее различных состояниях и вариантах использования является неотъемлемой частью эффективного управления водно-энергетическими ресурсами. При отсутствии надлежащей оценки водных ресурсов, оно часто страдает от экономической недооценки и нерационального управления. В свою очередь это приводит к недостаточному объему инвестиций в водно-энергетическую инфраструктуру и низкому приоритету водной политики в программах развития стран региона, стратегиях сокращения масштабов нищеты и других программных инициативах. Цена за использование водных ресурсов является финансовой или фискальной сделкой между поставщиком и потребителем, которая должно тщательно контролироваться государственными органами и водными управлениями.

Не вызывает сомнений необходимость применения штрафных санкций к предприятиям, допускающим сверхлимитное и нерациональное использование водных ресурсов. Однако целесообразно принимать во внимание, что не любое сверхнормативное водопотребление может оказаться нерациональным. Если, например, предприятие расширяет производство на базе применения водо- и ресурсосберегающих технологий, но общий объем использования ресурсов превышает согласованный в лицензии лимит, то оперативная корректировка в сторону увеличения лимита водопотребления со стороны уполномоченного органа государственного управления может оказаться предпочтительнее «включения счетчика» штрафных санкций. В таком подходе мы усматриваем использование цивилизованного механизма государственного регулирования, направленное на укрепление рыночных отношений и поощрение инновационного предпринимательства в противовес часто имеющей место ориентации на максимальное расширение сферы применения административных методов воздействия на водопользователей.

В условиях лимитированного водопользования стран Центрально-Азиатского региона, рациональное использование водно-энергетического капитала, особенно оросительной воды, невозможно, без применения водо- и энергосберегающих и ландшафт образующих технологий полива. Предварительные расчеты показывают, что доведение площади внедрения средств механизации водосберегающего полива (капельное, подпочвенное и др.) до 250-300 тыс. га на перспективу позволило бы сэкономить в республике 1,6-1,9 км³, оросительной воды [2, с.80-89]. Поэтому освоение горных территорий региона в будущем связано с усилением и применением водо- и энергосберегающих перспективных водно-ирригационных технологий. Такая постановка проблемы эффективного использования водных ресурсов предполагает широкое использование системного анализа как методологической основы исследования, требует рассмотрения, с одной стороны природных ландшафтов, состоящих из ряда взаимосвязанных и взаимообусловленных компонентов (атмосфера, биота, почва, водные ресурсы и др.), с другой стороны - особенностей хозяйственной деятельности.

В целом, анализ современного состояния и тенденции использования гидроэнергетического потенциала и его роль в развитии возобновляемой энергии позволяет сделать несколько выводов, среди которых можно выделить следующие:

- водные ресурсы Центральной Азии постепенно сокращаются, что ведет к водному дефициту, который усиливается в связи с ростом численности населения в странах региона, увеличением площадей орошаемых земель, повышением потребности в водных ресурсах со стороны промышленности и других отраслей экономики государств региона;

- для горных государств, поставляющих воду (Кыргызстан, Таджикистан) приоритетное значение имеет развитие гидроэнергетики, что и определяет их интересы в области регулирования водопользования;

- решение межгосударственных проблем использования воды странами Центральной Азии предполагает необходимость признания товарности водных ресурсов и, соответственно, ее экономической стоимости и выработки механизмов урегулирования спорных вопросов.

- совместное сотрудничество по эффективному регулированию гидроэнергетического потенциала - как фактор способствующие развитию возобновляемой энергии должно отвечать международным принципам и быть направлено не только на получение экономических выгод, но и на устранение причин вероятных конфликтов. Это обстоятельство предопределяет необходимость разработки стратегических планов и целей использования водных ресурсов трансграничной реки, которые должны способствовать безопасному и устойчивому водопользованию для стран региона;

- освоение значительного гидроэнергетического потенциала - как основной источник производства возобновляемой энергии стран Центральной Азии, в первую очередь - Киргизии и Таджикистана, должно быть увязано с решением проблемы межгосударственного водопользования, поскольку здесь все крупные реки являются трансграничными. В этой связи, правовое урегулирование вопросов водопользования как на межгосударственном, так и на национальном уровне должно основываться на принципах интегрированного управления водными ресурсами с тем, чтобы обеспечить баланс интересов отраслей экономики (энергетики, сельского хозяйства, промышленности и др.) и охраны окружающей среды.

Инвестиции в инфраструктуру водного хозяйства являются фактором роста и ключом к сокращению масштабов нищеты стран региона. Устойчивость управления водными ресурсами и услуг водоснабжения требует улучшения финансирования в будущем. Финансирование необходимо не только для инвестиций в водно-энергетическую инфраструктуру, но и для основных статей расходов, таких как сбор данных, анализ и распространение, а также развитие человеческого капитала и технических возможностей гидросооружений. Формирование данных для директивных органов и руководителей стран региона является необходимым дополнением к принятию эффективных решений и уменьшению неопределенности, тогда как в настоящее время для этого недостаточно финансовых средств.

Инвестиции в модернизацию национальных информационных баз водных ресурсов для систематических отчетов по некоторым основным данным могут быть достаточно доходным делом и являться искомым объектом для международных агентств по устойчивому развитию. Надлежащее финансирование управления водно-энергетическими ресурсами также имеет важное значение для снижения неопределенности и управления рисками. Эффективное управление в таких областях, как экологический контроль, мониторинги лицензирование деятельности по забору подземных вод, а также мониторинг и контроль загрязнения могут снизить риск чрезмерного потребления воды, катастрофического загрязнения поверхностных вод и необратимого загрязнения водоносных горизонтов. Исходя из этого, привлечение финансовых средств для водной инфраструктуры и водно-энергетических услуг требует прагматического и эклектичного подхода.

В двадцатом веке в глобальном заборе подземных вод произошла беспрецедентная «тихая революция». За последние 50 лет темп забора подземных вод по всему миру, по меньшей мере, утроился, значительно ускорив производство продовольствия и развитие сельских районов. Независимо от объемов воды, содержащейся в этих водоносных горизонтах, не возобновляемая природа многих из них может привести к истощению этих горизонтов, если не управлять их использованием должным образом.

Несмотря на реальные основания для беспокойства по поводу неустойчивых темпов забора вод и загрязнения, ресурсы подземных вод при разумном управлении могут стать весомым фактором в удовлетворении спроса на воду в будущем и в адаптации к изменению климата. Понадобятся инвестиции, чтобы улучшить измерение и контроль расхода воды и, в случае необходимости, увеличить запасы подземных вод, как в искусственных водохранилищах, так и в природе (в водно-болотных угодьях и в почве).

В целом, можно сделать вывод, о том, что в будущем стратегическое направление развитие энергетики в регионе является гидроэнергетика - основным возобновляемым источником энергии в Центральной Азии. Исходя из этого, главными условиями соблюдения этих требований является обеспечение соизмеримости, наблюдаемости, достоверности прямых и обратных связей при взаимодействиях между природоохранной, экономической и социальной системами региона. Особенность предложенной схемы заключается в том, что в ней в качестве одного из основных блоков интегрирования взаимосвязей структурных элементов выделяется энергетическая эффективность.

В целом, решение задачи сохранения и улучшения гидроэнергетического потенциала и его роль в развитии возобновляемой энергии тесно связано с необходимостью разработки и реализации комплекса эколого-экономических и социальных мероприятий, направленных на снижение демографического и технологического давления, а также минимизации негативных последствий развития горной экономики, устранения основных причин (минимизации) оледенения, разрушения ландшафтов, деградация и уменьшения ледников, загрязнения окружающей среды, оптимизации водно-рекреационной деятельности. Проблемы взаимодействия экономики и экологии, связанные с развитием гидротехнических технологий и рационального использования водно-энергетического капитала, необходимо решать с позиции оптимизации конечных результатов их хозяйственной деятельности и приоритета экономических методов природопользования. Особое внимание должно уделяться эколого-экономическому развитию водно-энергетической отрасли и совершенствованию его механизма в условиях новых экономических отношений.

На наш взгляд, комплексный характер решения вышеперечисленных направлений связан не только с организацией социально-экономических отношений в водно-энергетической сфере, но и с совершенствованием, внесением изменений и поправок в действующие законодательные акты в рамках государств Центрально-азиатского региона. Это, прежде всего, разработка новых законов и нормативно-правовых актов водно-энергетических преобразований, позволяющих использовать рационализаций водно-энергетических

ресурсов, повышающих инвестиционную привлекательность водохозяйственного комплекса, обеспечивающих достижение водно- энергетической безопасности стран региона.

Таким образом, в перспективе только комплексное решение вышеуказанных проблем позволит существенно улучшить состояние дел в водохозяйственном комплексе, способствует эффективному использованию гидро-энергетического потенциала, с целью развития возобновляемых источников энергии, стимулировать работу водохозяйственных органов, стать важнейшим направлением роста конкурентоспособности национальной экономики государств Центрально-Азиатского региона и заложить основу для более рационального и эффективного использования водно-энергетических ресурсов, в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ариовф Х.О. О водных спорах и строительстве больших плотин //Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы научно-практической конференции, 25 декабря 2010 г.), Душанбе, 2010. - С.69-75.
2. Водообеспеченность мирового сельского хозяйства на воду для орошения. //Экономика сельского хозяйства России. - 2017. -№12. - С. 80-89.
3. Ганиев Т.Б. Эффективность мирового опыта формирования системы устойчивого менеджмента водного хозяйства и рационального водопользования в условиях глобализации мировой экономики. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, -2018. -№6. Ч.1. - С. 29-36.
4. Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии). Монография. - Душанбе: «ЭрГраф», 2020. - 243 с.
5. Махамаджанов М.М. Проблемы истощения и загрязнения водных ресурсов и их последствия /М.М. Махамаджанов, Х.Т. Абдумуталипова, О. Хасанова //Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. - Душанбе, 2018. - С. 170-173.
6. Махмудов Б.Н. Такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои оби минтақа (дар мисоли чанубу шарқи Тоҷикистон). - Душанбе, 2022. -180 с.
7. Международная конференция высокого уровня по международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития», 2018-2028. - Душанбе, 20-22 июня 2018. - 20 с.
8. Министерство энергетики и промышленности Республики Таджикистан [Электронный ресурс] - URL: www.minenergorom.tj (дата обращения: 20.10.2021).
9. Одинаев Х.А. Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики. //Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: СИНО, 2019/№4. Часть 2. - С. 3-7.
10. Отчет «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана» Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. -24 с.
11. Павлов А.А. Политические проблемы энергетического сотрудничества России со странами Центрально-Азиатского региона. Автореф. канд. дис., -Санкт-Петербург., 2011. - 22 с.
12. Рекомендации по устойчивому управлению водными ресурсами в Центральной Азии. ПроектSWAN. - Алматы, 2023. - 48 с.
13. Режим доступа: <https://tj.sputniknews.ru/economy/20160429/1019446704.html>. (Дата обращения: 06.06.2019)
14. Экоэкономика: Как создать экономику, берегающую планету /Вступ. Сл. В.И. Данилова-Данильяна, Пер. с англ. - М.: Идательство «Весь Мир», 2003. - С. 78.
15. European Investment Bank. The EIB Circular Economy Guide: Supporting the circular transition. - URL : <https://www.eib.org/en/publications/the-eib-in-the-circular-economy-guide>, 2019

16. High-level political forum on sustainable development. Progress towards the Sustainable Development Goals. Report of the SecretaryGeneral. - UN, 2020.

17. Hjort, M., Skobelev, D., Almgren, R., Guseva, T., Koh, T. Best Available Techniques and Sustainable Development Goals // Proc. 19th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM, 2019. 181.

ИҚТИДОРИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ЭНЕРГИЯИ БАРҚАРОРИШАВАНДА: ЭКОЛОГИЯ, ИҚТИСОДИЁТ ВА САРМОЯГУЗОРӢ (ИНВЕСТИТСИЯ)

СОДИҚОВ ҚУРБОМАД АМАКИЕВИЧ

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17, тел.: 918-38-57-15, E- mail: lenin-1987@mail.ru

ИСРАИЛОВА АМИНА РУСТАМОВНА

ассистенти кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17, тел.: 93-443-66-99, E- mail: amina.israilova91@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои иқтисодии гидроэнергетикӣ ва нақши он дар рушди энергияи барқароршаванда баррасӣ карда шудааст. Вазъият ва тамоюлҳои истифодаи иқтисодии обӣ-энергетикӣ таҳлил карда шудаанд. Диққати асосӣ ба ҷанбаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва сармоягузориҳои рушди энергияи барқароршаванда дода мешавад. Роҷҳои фаъолгардониҳои сармоягузориҳои рушди энергияи барқароршаванда чи дар сатҳи ҷумҳурии ва чи дар сатҳи минтақа муайян карда шуданд. Самтҳои асосии истифодаи самараноки иқтисодии гидроэнергетикӣ ва нақши он дар рушди энергияи барқароршаванда пешниҳод шудаанд. Умуман, дар оянда танҳо ғалли комплекси муаммоҳои дар боло зикришуда вазъияти қори низоми ҳолаҳои обро хеле беътар намуда, ба истифодаи самараноки иқтисодии гидроэнергетикӣ бо мақсади тараққӣ додани энергияи барқароршаванда мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: захираҳои об, энергетика, гидроэнергетика, энергияи барқароршаванда, иқтисодии гидроэнергетикӣ, экология, иқтисод, сармоягузори, «энергияи сабз», захираҳои обу энергетикӣ, минтақа, захираҳои гидроэнергетикӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ, иқтисодии гидроэнергетикӣ ва нақши он дар рушди энергияи барқароршаванда.

HYDROPOWER POTENTIAL AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY: ECOLOGY, ECONOMY AND INVESTMENTS

SODIKOV KURBOMAD AMAKIEVICH

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management and Marketing, Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Tel.: 918-38-57-15, E-mail: lenin-1987@mail.ru

ISRAILOVA AMINA RUSTAMOVNA

Assistant of the Department of National Economy and Economic Security, Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Tel.: 93-443-66-99, E-mail: amina.israilova91@mail.ru

The article considers the issues of hydropower potential and its role in the development of renewable energy. The current state and trends in the use of water and energy potential are analyzed. Particular attention is paid to the environmental, economic and investment aspects of renewable energy development. The ways of activating investment in the development of renewable energy both in our republic and in the region as a whole are determined. The main directions for the effective use of hydropower potential and its role in the development of renewable energy are proposed. In general, in the future, only a comprehensive solution to the above problems will significantly improve the state of affairs in the water management complex, contribute to the effective use of hydropower potential, with the aim of developing renewable energy.

Key words: water resources, energy, hydropower, renewable energy, hydropower potential, ecology, economy, investments, “green energy”, water and energy resources, region, hydropower resources of Central Asian countries, hydropower potential and its role in the development of renewable energy.

РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАҚВИЯТДИҲАНДАИ НИЗОМИ БОНКӢ

САЙФУРОВ КАРОМАТУЛЛО ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буни Ҳисорак. Тел.: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru.

БУРИЕВ ШОҲИН МУДДИНОВИЧ

ассистенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишмӯён, маҳ. Буни Ҳисорак. Тел.: +992-93-880-83-69. E-mail: shohinburiev@inbox.ru.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, рақамикунонӣ ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфтааст. Зеро, дар мувофиқат бо ташаккули илму техника ва зиёдшавии истифодабарандагони телефонҳои мобилию шабакаҳои Интернетӣ, маҳз рақамикунонӣ, ба ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳад то бо роҳи беҳтар намудани дастрасии муштарӣ ба амалиёту хизматрасониҳои сифатноки бонкӣ, ба рақобати шадид тоб оваранд. Дар ин асос, бо омӯзишу баррасии адабиётҳои соҳавии ватанию хориҷӣ муаллифон, ба як қатор масъалаҳои мубрам, ба мисли: заминаҳои пайдоиши концепсияи иқтисодиёти рақамӣ, зарурат ва аҳамияти иқтисодиёти рақамӣ барои кишвар, нақши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккулёбии вазъи иқтисодиёти рақамӣ ва ғайраҳо диққати ҷиддӣ додаанд.

Аз ҷониби муаллифон асоснок шудааст, ки рақамикунонӣ ба ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳад то на танҳо дар бозорҳои миллӣ, балки дар бозорҳои байналмилалӣ низ рақобатпазир бошанд. Дар ин хусус, муаллифон бо мақсади муқаррар намудани таъсири рақамикунонӣ ба вазъи низоми бонкӣ, бартариятҳои рақамикунонии низоми бонкиро, мавриди таҳқиқ қарор дода, дигаргуниҳои вобаста ба раванди мазкур бавучудояндаро, шарҳ додаанд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, маркетинги рақамӣ, ташкилотҳои қарзӣ, хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, бонкинги мобилии рақамӣ, скоринги электронии қарзӣ.

Дар шароити муосир, соҳаҳои фаъолияти инсонӣ бе технологияҳои иттилоотӣ вучуд дошта наметавонанд, ки ҳолати мазкур аз зарурат ва тамоюли тақвияти вазъи

рақамикунонӣ дар қаламрави кишвар шаҳодат медиҳад. Дар чунин шароит, гузариши иқтисодиёт ба сатҳи комилан нав (яъне, иқтисодиёти рақамӣ), яке аз масъалаҳои мубрам ҳисобида мешавад. Зеро, истифодаи усулҳои анъанавӣ дар иқтисодиёти муосир ба рушди босуръати он мусоидат накарда, иқтисодиёти рақамӣ бошад, дар навбати худ ба ҳар як кишвар имкон медиҳад, то ки мавқеи худро дар арсаи ҷаҳонӣ ба таври назаррас тағйир диҳад.

Иқтисодиёти рақамӣ - натиҷаи табилии усулҳо ва фаъолияти анъанавии иқтисодӣ ба шакли рақамӣ ва пайдоиши намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, ки танҳо ба воситаи шабакаи Интернет ва технологияҳои рақамӣ амалӣ мегарданд, ба шумор меравад [7, с.3].

Сарфи назар аз он, ки концепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар охирҳои асри гузашта пайдо шуда бошад ҳам, аммо он танҳо аз ибтидои асри XXI ба яке аз масъалаҳои муҳим табиал ёфтааст.

Дар ин хусус, метавон қайд кард, ки барои ҳар як кишвар рушди иқтисодиёти рақамӣ хеле муҳим мебошад, зеро он:

Ба ҷалби шумораи зиёди муштариён мусоидат менамояд. Иқтисодиёти рақамӣ ба бахши тиҷорат имкон медиҳад, то ки ба бозорҳои нав шомил шуда, муштариёни навро ҷалб намояд.

Ҳаҷми хароҷотҳоро коҳиш медиҳад. Бо ҷорисозии технологияҳои рақамӣ корхонаҳо метавонанд, хароҷотҳои худро дар самтҳои маркетинг, истеҳсол ва паҳнкунии маҳсулот ва ғайраҳо, бо роҳи ивази усулҳои анъанавӣ ба усулҳои рақамӣ кам намоянд.

Дараҷаи самаранокии фаъолияти корхонаю муассисаҳоро меафзояд. Иқтисоди рақамӣ ба корхонаҳо кумак менамояд, то ки онҳо фаъолиятшонро боз ҳам самараноктар гардонанд. Зеро, онҳо дар чунин шароит, дастрасиро ба беҳтарин воситаҳо ва технологияҳо пайдо намуда, ҳатто метавонанд маълумотҳоро барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарин истифода баранд.

Чойҳои нави корӣ эҷод менамояд. Иқтисодиёти рақамӣ ба воридшавии тиҷорати нав ва дар асоси он фароҳам овардани чойҳои нави корӣ мусоидат менамояд. Масалан, иқтисодиёти рақамӣ метавонад ба пайдоиши чунин чойҳои нави корӣ, аз ҷумла: маркетинги рақамӣ, таҳлилгари маълумотҳои калон ва ғайраҳо, шароит фароҳам оварад.

Ба навовариҳо меоварад. Рақамикунонии тиҷорат ва равандҳои тиҷоратӣ ба навовариҳо меоварад. Сабаби асосиаш дар он аст, ки он ба тиҷорат имкон медиҳад, ки дар самти истеҳсол, маркетинг ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои худ, аз технологияҳои нав истифода намоянд.

Маҳз вобаста ба чой доштани бартариятҳои болозикр, зарурати татбиқи масоили рақамикунонӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба вуҷуд меояд. Ин аст, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳри мусоидат ба рушди иқтисоди рақамӣ, дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ як қатор тадбирҳо андешида шудааст:

1. Заминаҳои меъёрию ҳуқуқии бахши иқтисоди рақамӣ дар қаламрави кишвар бо роҳи таҳия ва татбиқи: Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ташаккул дода шудааст;

2. Шӯрои зеҳни сунъии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта, дар доираи фаъолияти он, Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар ҚТ таҳия ва мавриди татбиқ қарор гирифтааст;

3. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ ба фаъолият оғоз намудааст;

4. Солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шудааст ва ғайраҳо.

Тадбирҳои марбута имкон доданд, то дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи иқтисоди рақамӣ боз ҳам ташаккул ёбад. Оид ба ҳолати мазкур, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар Паёми худ, ки санаи 28–уми декабри соли 2024 “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” гузаронида шуд, қайд намудаанд, ки «.....Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст» [5, с.7].

Мавриди қайд аст, ки яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди миллӣ, дар самти татбиқи иқтисодиёти рақамӣ, соҳаи бонкӣ ҳисоб меёбад. Зеро, таҳлилҳо нишон доданд, ки маҳз соҳаи бонкӣ таъминкунандаи ҳиссаи зиёди инфрасохтори рақамӣ ба иқтисодиёти кишвар мебошад.

Илова ба ин, таҷрибаи ватанию хориҷӣ гувоҳи он мебошад, ки дар рафти пандемияи Covid-19 дар кулли кишварҳои ҷаҳон бисёре аз филиалҳои ташкилотҳои қарзӣ баста шуда, ҷараёни муоширати кормандони ташкилотҳои қарзӣ бо муштарӣ хеле коҳиш ёфтааст [2, с.19]. Дар чунин ҳолат, зарурати рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бо роҳи истифодаи васеи каналҳои хизматрасонии онлайнӣ ба миён омада, давра ба давра истифодаи бонкдорӣ рақамӣ дар ҳар як ташкилоти қарзӣ афзоиш ёфт. Зеро, мутобиқи таҳлилҳо, дар шароити муосир маҳз табодули рақамӣ (трансформатсия)–и соҳаи бонкӣ ба рушди соҳаи мазкур мусоидат менамояд.

Зарурати рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро метавон вобаста ба ақидаи муаллифи китоби “Муштарӣ оянда”, Блейк Морган, шарҳ дод, ки мувофиқи он: “....рақамикунонӣ ба бисёр равандҳои тижорат ба мисли: хизматрасонии муштарӣ, сохтори ташкилӣ, ҳамгироии маълумотҳо (додаҳо), дараҷаи махфият, логистика ва фурӯш таъсир мерасонад” [8, с.2].

Гузашта аз ин, ба сифати бартариятҳои рақамикунонии низоми бонкӣ, шомил намудан мумкин аст:

1. Ҷараёни муносибати ташкилотҳои қарзӣ бо муштарӣ, омӯзиши талаботҳои муштарӣ ва қонун намудани талаботҳои онҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ боз ҳам беҳтар мегардад;

2. Давомнокии иҷроиши амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ коҳиш меёбад;

3. Сади роҳи ҳолатҳои бавучудоии хатогиҳо бо ташаббуси муштарӣ ва кормандони ташкилотҳои қарзӣ гирифта мешавад;

4. Ҳолатҳои насби технологияҳои навини бонкӣ, ки маълумотҳои ташкилотҳои қарзӣ ва муштарӣро онҳоро аз қаллобон эмин нигоҳ медорад, меафзояд;

5. Таҳлили маълумотҳо (аз ҷумла: маълумотҳои калонҳаҷм) ба таври худкор сурат мегирад;

6. Низоми бонкинги мобилии рақамӣ тақвият меёбад;

7. Ҳаҷми хароҷотҳои фронт–офисҳо вобаста ба кам шудани хароҷотҳои ташкилотҳои қарзӣ аз ҳисоби коҳишёбии хати филиалу марказҳои хизматрасонии бонкӣ, кам мегардад;

8. Дар самти баҳогузори қобилияти қарзадокунии муштарӣ, моделҳои фосилавии скорингӣ ҷорӣ карда мешаванд;

9. Ҳаҷми хароҷотҳо (амалиётӣ, барои нигоҳдории кормандон, барои баҳогузори ва таҳлил)–и ташкилотҳои қарзӣ коҳиш меёбанд;

10. Ҳиссаи хатогиҳои дастию қоғазӣ дар ташкилотҳои қарзӣ кам мегардад;

11. Ҳолатҳои рақамикунонии каналҳо барои расонидани хизматрасониҳои бонкӣ меафзояд;

12. Рушди маркетинги интернетӣ ба вуҷуд меояд.

Дар ҳулоса гуфтан мумкин аст, ки ҳоло рақамикунонӣ ба яке аз унсурҳои муҳими ташаккулдиҳии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ табдил ёфта, он имкон медиҳад то дар шароити муосир ташкилотҳои қарзӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ

балки дар сатҳи байналмилалӣ низ рақобатпазир гарданд. Вобаста ба ин, дар ҳолати идомаёбии вазъи рақамикунонии соҳаи бонкӣ, дар ояндаи наздик мо метавонем чунин тамоюлҳоро интизор шавем:

- Роҳҳои дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар барномаҳои мобилӣ ва шабакаҳои расмӣ ташкилотҳои қарзӣ осон хоҳанд шуд;
- Барои муштариён зарурати ташриф овардан ба идораи бонк (филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ) пурра аз байн меравад;
- Ёрдамчиёни овозӣ бо истифода аз зеҳни сунӣ маркази зангҳоро дар ташкилотҳои қарзӣ иваз менамоянд;
- Истифодаи васеи идентификатсия бо истифода аз низоми ягонаи биометрӣ маъмул мегардад;
- Табдилдиҳии шумораи зиёди хизматрасониҳои офлайн ба хизматрасониҳои онлайнӣ сурат мегирад ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, №460) – 74 с.

2. Буриев Ш.М. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии табaddулотӣ рақамӣ дар ташкилотҳои маблағгузори хурд / Ш.М. Буриев // «Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон» / Душанбе – 4-1(49)-2023 - саҳ. 18–25, ISSN 2308-054X

3. Зеҳни сунӣ рақиб ё дастёри инсон? - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://jom.tj/2022/01/13/artificial-intelligence/> - Санаи дастрасӣ: 25.01.2025.

4. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642) – 33 с.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (28.12.2024, шаҳри Душанбе) - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://president.tj/event/missives/49225> - Санаи дастрасӣ: 01.02.2025.

6. Таъсиси Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон <https://tvsayohi.tj/archives/8248> - Санаи дастрасӣ: 01.02.2025.

7. Цифровая экономика - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://www.hocktraining.com/blog/era-cifrovoi-ekonomiki> - Санаи дастрасӣ: 05.02.2025.

8. COVID-19 ускорил цифровую трансформацию в вашей компании? - [Манбаи электронӣ]: - Речаи дастрасӣ: <https://bpms.ru/post/20200608-covid-19-digital-transformation/> - Санаи дастрасӣ: 05.02.2025.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

САЙФУРОВ КАРОМАТУЛЛО ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru.

БУРИЕВ ШОХИН МУДДИНОВИЧ

ассистент кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел.: +992-93-880-83-69. E-mail: shohinburiev@inbox.ru.

В условиях рыночной экономики цифровизация стала одной из актуальных задач. Потому что, в соответствии с развитием науки и техники и увеличением числа пользователей мобильных телефонов и интернет-сетей, именно цифровизация позволяет кредитным организациям выдерживать жесткую конкуренцию, улучшая доступ клиентов к высококачественным банковским операциям и услугам. Исходя из этого, изучая и рецензируя отечественную и зарубежную отраслевую литературу, авторы уделили пристальное внимание ряду актуальных вопросов, таких как: основы возникновения концепции цифровой экономики, необходимость и важность цифровой экономики для страны, роль Правительства Республики Таджикистан в формировании цифровой экономики и другие.

Авторы обосновали, что цифровизация позволяет кредитным организациям быть более конкурентоспособными не только на национальных, но и на международных рынках. В связи с этим, авторы с целью установления влияния цифровизации на состояние банковской системы, исследовали преимущества цифровизации банковской системы и объяснили изменения, происходящие в связи с этим процессом.

Ключевые слова: *информационные технологии, цифровизация, цифровая экономика, цифровые технологии, цифровой маркетинг, кредитные организации, дистанционные банковские услуги, цифровой мобильный банкинг, электронный кредитный скоринг.*

DIGITALIZATION AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM

SAIFUROV KAROMATULLO FAYZULLOYEVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of banking of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, Tel.: +992-93-556-29-92. e-mail: karom.bank@mail.ru.

BURIEV SHOKHIN MUDDINOVICH

assistant of the department of banking of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Khichsorak Street, Tel.: +992-93-880-83-69. E-mail: shohinburiev@inbox.ru.

In a market economy, digitalization has become one of the urgent tasks. Because, in line with the development of science and technology and the increasing number of users of mobile phones and Internet networks, it is digitalization that allows credit institutions to withstand fierce competition by improving customer access to high-quality banking operations and services. On this basis, studying and reviewing domestic and foreign industry literature, the authors paid close attention to a number of topical issues, such as: the basics of the emergence of the digital economy concept, the need and importance of the digital economy for the country, the role of the Government of the Republic of Tajikistan in shaping the digital economy, and others.

The authors proved that digitalization allows credit institutions to be more competitive not only in national but also in international markets. In this regard, in order to establish the impact of digitalization on the state of the banking system, the authors investigated the advantages of digitalization of the banking system and explained the changes taking place in connection with this process.

Keywords: *information technology, digitalization, digital economy, digital technologies, digital marketing, credit organizations, remote banking services, digital mobile banking, electronic credit scoring.*

ОБЗОР ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ

СОДИКЗОДА ПАРВИЗ

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой мировой экономики Таджикского национального университета, Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буми Хисорак, тел.: +992 98 911 93 06, E-mail: parvizi91@mail.ru

В статье рассматривается роль экономических санкций как инструмента внешнеэкономического принуждения в современных международных отношениях и их влияние на мировую экономику. Проведен анализ теоретических подходов западных и российских экономистов к исследованию санкций, систематизированных в двух таблицах. Западные исследования фокусируются на эффективности санкций, их многоаспектном воздействии и необходимости междисциплинарного подхода, подчеркивая ограниченность их достижения целей. Российские экономисты, сталкиваясь с непосредственными последствиями санкций, акцентируют внимание на внутренних адаптационных мерах, структурных реформах и необходимости диверсификации экономики. Сравнительный анализ выявляет различие в подходах, обусловленное разными целями и контекстом исследований, но оба направления признают сложность и многоуровневость санкционного воздействия.

Ключевые слова: экономические санкции, внешнеэкономическое принуждение, международные отношения, теоретические подходы, адаптация экономики, эффективность санкций.

Экономические санкции, как инструмент внешнеэкономического принуждения, приобрели значительную актуальность в современных международных экономических отношениях, оказывая существенное влияние на динамику мировой экономики и межгосударственные взаимодействия. Рост числа санкционных режимов и расширение их масштабов обуславливают необходимость теоретического осмысления данного феномена с целью понимания его роли и последствий в системе мирохозяйственных связей. С экономической точки зрения санкции рассматриваются не только как политический инструмент, но и как мощное средство экономического воздействия, нарушающее стандартные рыночные механизмы и вызывающее значительные изменения в структурах национальных и международных экономик.

В рамках экономической теории санкции рассматриваются как инструмент, целенаправленно нарушающий стандартные экономические отношения, создавая барьеры для торговли, инвестиций и финансовых транзакций. Прямые эффекты санкций включают ограничения на экспорт и импорт, замораживание активов, запреты на финансовые операции и доступ к международным кредитным ресурсам. Эти меры приводят к немедленным потерям доходов, сокращению объемов производства и увеличению издержек на осуществление бизнес-деятельности в странах-объектах санкционного давления. На уровне национальной экономики санкции вызывают дефицит товаров, включая критически важные компоненты и технологии, что затрудняет функционирование стратегических отраслей, таких как энергетика, промышленность и финансовый сектор.

Нами были подробно изучены и анализированы некоторые наиболее часто цитируемые работы западных экономистов, посвященные экономическим санкциям и на этой основе мы создали таблицу, которая систематизирует информацию об их теоретических подходах, методах исследования, вклад и основных выводах относительно экономических санкций (табл. 1). Это позволяет получить целостное представление о различных взглядах и аналитических инструментах, используемых в изучении санкций, а также подчеркнуть ряд важных выводов

относительно теоретических подходов западных экономистов относительно экономических санкций, а именно:

Таблица 1. Теоретические подходы западных экономистов к исследованию экономических санкций

Автор(ы)	Теоретический подход	Метод исследования	Основные выводы / вклад
Г.К. Хафбауэр, Дж.Дж. Шотт, К.Э. Эллиотт	Неоклассический экономический анализ, основанный на рациональном поведении государств и оценке издержек и выгод от применения санкций. Санкции рассматриваются как инструмент экономического давления для достижения внешнеполитических целей	- эмпирический анализ с использованием базы данных случаев применения санкций; - кейс-стади для оценки эффективности санкций; - статистический анализ факторов успеха	- разработали обширную базу данных по экономическим санкциям; - выявили условия, при которых санкции могут быть эффективными; - показали, что санкции часто не достигают поставленных целей; - определили факторы успеха санкций: масштаб экономических издержек, международная поддержка, четкость целей, быстрая реализация
П.А.Г. ван Бергейк	Интеграция экономической дипломатии и экономической географии. Санкции рассматриваются в контексте гравитационной модели торговли, где пространственные и институциональные факторы влияют на эффективность санкций и международные торговые отношения	- эконометрический анализ с использованием гравитационной модели международной торговли - учет географических и институциональных факторов	- показал существенное влияние санкций на торговые потоки между странами - выявил, что эффективность санкций зависит от географической близости и институциональной поддержки - интегрировал экономическую дипломатию в анализ санкций - подчеркнул роль пространственных и институциональных переменных в оценке воздействия санкций
У.Х. Кемпфер, А.Д. Ловенберг	Теория общественного выбора, фокусирующаяся на влиянии внутренних политических процессов и групп интересов на принятие решений о санкциях. Санкции рассматриваются как результат взаимодействия различных внутренних акторов и их интересов	- теоретическое моделирование на основе теории общественного выбора; - анализ внутренних политических процессов и групп интересов	- разработали модель, объясняющую введение санкций внутренними политическими мотивами - показали, что группы интересов влияют на решение о введении санкций - аргументировали, что санкции могут служить внутренним политическим целям, а не только внешнеполитическим - подчеркнули роль политической экономики в формировании санкционной политики

Источник: составлено автором на основании [1, с. 233], [3, с. 240], [4, с. 786].

- во-первых, экономические санкции являются сложным инструментом, воздействие которого распространяется на различные сферы — экономику, политику, общество и международные отношения. Ни один теоретический подход не может полностью охватить все аспекты санкций, что указывает на необходимость междисциплинарного анализа;

- во-вторых, многие авторы сходятся во мнении, что санкции часто не достигают поставленных целей или их эффективность ограничена. Это может быть связано с возможностью целевых государств адаптироваться к санкциям, наличием альтернативных экономических партнеров или внутренними политическими факторами;

- в-третьих, эффективность санкций зависит от множества факторов, включая географическую близость, институциональные связи, внутренние политические процессы и международную поддержку. Это подчеркивает необходимость учета специфики каждого случая при принятии решений о введении санкций;

- в-четвертых, этические и философские аспекты применения санкций указывают на потенциальные негативные последствия для гражданского населения. Это ставит под вопрос моральную обоснованность санкций и требует разработки мер по минимизации гуманитарного ущерба;

- в-пятых, санкции находятся на пересечении экономических и политических интересов. Экономические меры могут иметь политические последствия, а политические мотивы могут определять экономическую политику. Это свидетельствует о необходимости комплексного подхода, учитывающего как экономические, так и политические факторы;

- в-шестых, теория общественного выбора и политико-экономический подход демонстрируют, что внутренние политические интересы и группы влияния могут существенно влиять на принятие решений о санкциях. Это может приводить к использованию санкций в качестве инструмента внутренней политики, а не только внешнеполитического давления;

- в-седьмых, эконометрические и статистические методы предоставляют важные инструменты для объективного анализа влияния санкций. Они позволяют измерить реальные экономические последствия и проверить гипотезы об эффективности санкций.

Анализ научных работ показывает, что экономические санкции являются сложным и многоуровневым феноменом, требующим многогранного и междисциплинарного подхода. Различные теоретические перспективы обогащают понимание санкций, выявляя их преимущества и недостатки, условия эффективности и потенциальные последствия. Объединение теоретических подходов и эмпирических исследований способствует более глубокому пониманию экономических санкций и позволяет разработать более эффективные и ответственные стратегии их применения в международных отношениях.

В рамках проведенного исследования нами также были изучены теоретические подходы российских экономистов к международным экономическим санкциям, так как в условиях нарастания санкционного давления на Россию это становится особенно актуальным (табл. 2). Ведущие ученые и практики в области экономической науки предлагают разнообразные взгляды на природу санкций, их влияние на российскую экономику, а также возможные меры адаптации и противодействия. Мы выделили наиболее цитируемые работы российских ученых посвященных тематике экономических санкций и особое внимание уделили анализу их взглядов на экономические и институциональные последствия санкционного давления, а также предложенным мерам адаптации и противодействия. Ниже приведем основные выводы из работ российских ученых:

- во-первых, несмотря на негативные последствия, санкции могут рассматриваться как катализатор для проведения необходимых структурных и институциональных реформ. Экономисты указывают на возможность использования сложившейся ситуации для переосмысления модели экономического развития и перехода к более устойчивой и диверсифицированной экономике;

Таблица 2. Теоретические подходы российских экономистов к исследованию экономических санкций

Автор (ы)	Теоретический подход	Метод исследования	Основные выводы / вклад
Клинова М.В., Сидорова Е.А.	Экономические санкции рассматриваются как инструмент «мягкой силы», влияющий на стратегические отрасли и международные инвестиции	- анализ статистических данных; - сравнительный анализ; - изучение международных практик	- санкции наносят значительный ущерб стратегическим секторам экономики, но не всегда достигают заявленных политических целей; - предложены пути оптимизации инвестиционных связей в условиях санкционного режима
Глазьев С.Ю.	Экономические санкции рассматриваются как усиление внешнего давления на экономику России. В центре анализа — монетарная политика Банка России, способствующая углублению негативных последствий санкций	- анализ макроэкономической политики, монетарных решений Банка России и их эффектов на экономику	- обоснована необходимость перехода от внешних к внутренним источникам долгосрочного кредита; - отмечена пагубная роль высоких процентных ставок и недостаточной поддержки реального сектора, что усугубляет экономическую стагнацию в условиях санкций
Гурвич Е.Т., Прилепский И.В.	Рассматривается влияние финансовых санкций на экономику России через призму ограничения доступа к международным финансовым рынкам и последствий для макроэкономической стабильности	- моделирование динамики отдельных компонентов притока капитала с учётом факторов, таких как снижение цен на нефть	- установлено, что финансовые санкции привели к значительному сокращению притока капитала в Россию, что, в свою очередь, оказало негативное влияние на экономический рост и макроэкономическую стабильность страны
Булатова А.И., Абелгузин Н.Р.	Санкции рассматриваются как системный инструмент воздействия на макроэкономику через ограничения финансовых и торговых потоков, подчёркивается их связь с политическим кризисом 2014 года и глобальной экономической нестабильностью	- использование системного анализа, статистического метода и экспертных оценок	- санкции существенно повлияли на доступ российских банков и компаний к международным рынкам капитала, что вызвало рост инфляции, снижение доходов населения, девальвацию рубля; - отмечены перспективы импортозамещения и необходимость экономических реформ

Источник: составлено автором на основании [7, с. 79], [5, с. 29], [6, с. 35], [4, с. 37],

- во-вторых, политика импортозамещения имеет свои ограничения, так как она сталкивается с рядом препятствий, включая недостаток технологий, квалифицированных кадров и инвестиций. Для ее успешной реализации необходима комплексная поддержка,

включая развитие инфраструктуры, стимулирование конкуренции и привлечение частного сектора;

- в-третьих, некоторые экономисты подчеркивают, что изоляция от мировых рынков и технологий может привести к технологическому отставанию и снижению конкурентоспособности. Поэтому важно искать пути сохранения и развития международных экономических связей, диверсификации внешнеэкономических партнеров и участия в глобальных цепочках производства;

- в-четвертых, укрепление правовой системы, борьба с коррупцией, защита прав собственности и развитие конкурентной среды являются ключевыми факторами для привлечения инвестиций и стимулирования экономического роста в условиях санкций;

- в-пятых, адаптация макроэкономической политики, включая снижение процентных ставок, усиление монетизации экономики и оптимизацию бюджетных расходов, может способствовать стимулированию внутреннего спроса и поддержке реального сектора;

- в-шестых, инвестирование в науку, технологии и образование становится критически важным для обеспечения долгосрочного экономического развития и снижения зависимости от внешних технологий.

Необходимо отметить, что все эти выводы в первую очередь относятся к российской подсанкционной экономике и отражают взгляд авторов в данном контексте. Так, экономические санкции, являясь инструментом внешнеэкономического давления, выявили и обострили внутренние структурные диспропорции российской экономики. По мнению авторов, это обуславливает необходимость фундаментального переосмысления экономической стратегии государства, перехода от экспортно-сырьевой модели к инновационно ориентированному развитию и укреплению эндогенных факторов экономического роста.

Мы согласны с их точкой зрения, что адаптация к новым экзогенным условиям требует не только реактивных мер, но и проактивной экономической политики, направленной на формирование устойчивой и конкурентоспособной экономической системы. Санкции также акцентируют важность гибкости и адаптивности экономической политики, способности оперативно реагировать на внешние шоки и эффективно мобилизовывать внутренние ресурсы. В конечном итоге, они отмечают, что преодоление негативных последствий санкций может послужить катализатором для качественной трансформации экономики и укрепления ее позиций в мировой экономической системе.

Наш сравнительный анализ показал, что западные и российские экономисты подходят к изучению экономических санкций с разных позиций, обусловленных различными целями и контекстом исследований. Западные экономисты часто рассматривают санкции как инструмент внешней политики, анализируя их эффективность и последствия в международном масштабе. Российские экономисты, сталкиваясь с непосредственными последствиями санкций для своей страны, фокусируются на внутреннем анализе, ищут пути адаптации и возможности для преобразования экономики. Общим для обеих групп является признание сложности и многоаспектности экономических санкций, необходимость тщательного анализа их последствий и разработки комплексных стратегий. Оба подхода подчеркивают, что санкции имеют как экономические, так и политические и социальные последствия, требующие междисциплинарного исследования и взвешенной политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. *Economic Sanctions Reconsidered*. 3rd ed. Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2007. 233 p.
2. Kaempfer W. H., Lowenberg A. D. *The Theory of International Economic Sanctions: A Public Choice Approach* // *The American Economic Review*. 1988. Vol. 78, No. 4. pp. 786–793

3. van Bergeijk P. A. G. Economic Diplomacy and the Geography of International Trade. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009. 240 p.

4. Булатова А.И., Абелгузин Н.Р. Влияние санкций на экономику России // Актуальные проблемы экономики и права. — 2015. — № 3. — С. 26–37

5. Глазьев, С. Ю. Санкции США и политика Банка России: двойной удар по национальной экономике // Вопросы экономики. — 2014. — № 9. — С. 13–29

6. Гурвич Е.Т., Прилепский И.В. Влияние финансовых санкций на российскую экономику // Вопросы экономики. — 2016. — № 1. — С. 5–35

7. Клинова М. В., Сидорова Е. А. Экономические санкции и их влияние на хозяйственные связи России с Европейским союзом // Вопросы экономики. — 2014. — № 12. — С. 67–79

ШАРҲИ РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ ТАҲРИМҲОИ ИҚТИСОДӢ

СОДИҚЗОДА ПАРВИЗ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак, тел.: +992 989-11-93-06, E-mail: parvizis91@mail.ru

Дар мақола нақши таҳримҳои иқтисодӣ ҳамчун воситаи маҷбурсозии беруниқтисодӣ дар муносибатҳои муносири байналмилалӣ ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ баррасӣ шудааст. Таҳлили равишҳои назариявии иқтисоддонҳои ғарбӣ ва русӣ ба омӯзиши таҳримҳо гузаронида шуда, дар ду ҷадвал ба низом оварда шудааст. Тадқиқоти ғарбӣ ба самаранокии таҳримҳо, таъсири бисёрҷанбаи онҳо ва зарурати равиши байнисоҳавӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, маҳдудиятҳои расидан ба ҳадафҳои онҳоро таъкид мекунад. Иқтисоддонҳои Русия, ки бо наёматҳои фаврии таҳримҳо рӯбарӯ шудаанд, ба тадбирҳои мутобиқсозии дохилӣ, ислоҳоти сохторӣ ва зарурати диверсификатсияи иқтисодиёт тамаркуз мекунанд. Таҳлили муқоисавӣ фарқияти равишҳоро бо сабаби ҳадафҳо ва заминаҳои гуногуни тадқиқот ошкор мекунад, аммо ҳарду соҳа мураккабӣ ва хусусияти бисёрсатҳаи таъсири таҳримиро эътироф мекунанд.

Калидвожаҳо: таҳримҳои иқтисодӣ, маҷбурсозии беруниқтисодӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, равишҳои назариявӣ, мутобиқсозии иқтисодӣ, самаранокии таҳримҳо.

REVIEW OF THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF ECONOMIC SANCTIONS

SODIKZODA PARVIZ

candidate of Economics, Associate Professor, Head of the Department of the World Economy of the Tajik National University, Tajikistan, Dushanbe, Student Town, ul. Bumi Hisorak, tel.: +992 98 911 93 06, e-mail: parvizis91@mail.ru

The article examines the role of economic sanctions as an instrument of foreign economic coercion in modern international relations and their impact on the global economy. An analysis of the theoretical approaches of Western and Russian economists to the study of sanctions is conducted, systematized in two tables. Western studies focus on the effectiveness of sanctions, their multifaceted impact and the need for an interdisciplinary approach, emphasizing the limitations of their achievement of goals. Russian economists, faced with the immediate consequences of sanctions, focus on internal adaptation measures, structural reforms and the need to diversify the economy. A comparative analysis

reveals differences in approaches due to different goals and contexts of research, but both areas recognize the complexity and multi-level nature of the sanctions impact.

Keywords: economic sanctions, foreign economic coercion, international relations, theoretical approaches, economic adaptation, sanctions effectiveness.

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДӢ

РАҶАБОВА ЗАРРИНА ҚУДРАТУЛЛОЕВНА

магистранти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Бунни Ҳисорак. E-mail: Тел.: (+992) 918-94-91-43. Почтаи электронӣ: Zarrin@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои нақши Пешвои миллат дар таъмини бехатарии иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Инчунин омилҳои таъминкунандаи бехатарии иқтисодӣ омӯхта шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки барои давлатӣ соҳибистикло бехатарии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин қайд карда шудааст, ки бахши иҷтимоӣ дар таъмини бехатарии на танҳо иқтисодӣ, балки умуман бехатарии давлат мавқеи махсусро ишғол менамояд, зеро ин бахш манфиатҳои ҷомеа, шахсият, ҳар як хонавода, оила, гуруҳҳои иҷтимоӣ, давлатро дар худ таҷассум менамояд.

***Калид вожаҳо:** Истиқлолият, бехатарии иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, идораи давлатӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсат.*

Яке аз масъалаҳои асосие, ки то имрӯ мавриди баҳси олимону коршиносон қарор дорад ин таъмини бехатарии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар раванди идоракунии давлатӣ масъалаи бехатарии иқтисодӣ ба меҳвари асосии сиёсати давлат қарордорад.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми бехатарии иқтисодӣ гуногун шарҳ дода шудаанд. Баъзе аз олимон чунин ақида доранд, ки бехатарии иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ мафҳумҳои бо ҳам алоқаманд буда, дар инкишофи давлати тозабунёду соҳибистиклол ва иқтисоди миллии он нақши хосро доранд. Маълум мегардад, ки бе рақобатпазирии мол, корхона, соҳа таъмини пурраи бехатарии мамлакат имконнопазир мегардад.

Дар сиёсати давлатии мамлакатҳои ҷаҳон бехатарии иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ аҳамияти калонро соҳиб шудааст. Ҳамчунин рақобат бошад дар шароити муосир ба зухуроти васеъ густаришёфтаи байналмилалӣ табдил гардидааст. Идоракунии рақобат бошад чун тавассути танҳо он бартариятҳои ба дастояд, ки агар ҳар як субъект ба он соҳиб бошад, онро ба хотири ба даст овардани ҳадафи худ истифода намояд. Ингуна бартарият арзише мебошад, ки истифодаи оқилона ва идоракунии он дарёфти мақсади асосиро муҳайё месозад ва боиси рушди иқтисоди миллии мегардад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2006 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи зарурати ҳифзи манфиатҳои миллии кишвар сухан ронда, оид ба таҳдидҳои ҷиддии рақобат ва зиддиятҳои мавҷудаи байналмилалӣ, мавҷудияти раванди рушдбандаи минтақагарой баҳусус дар муносибатҳои иқтисодӣ чунин изҳори ақида намудаанд: «...Падидаи аз ҳама хатарноки оғози асри XXI, ин шиддати бесобиқаи муборизаи геополитикӣ, баҳусус барои дастбӣ ба захираҳои ҳаёти ва стратегӣ ва таъмини назорат аз болои минтақаҳои муҳими геостратегӣ мебошад...» [1].

Таҷриба нишон медиҳад, ки таъмини бехатарии иқтисодӣ яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳими давлат мебошад. Барои давлати мустақил аз ҳарвақта бештар зарурати бунёди механизми иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии ҳифзи манфиатҳои миллии зарур аст, ки бо ёрии

онҳо на танҳо институтҳои амнияти иқтисодиёи миллӣ ташаккул меёбанд, балки таъмини ҳуди бехатарӣ иҷро мегардад.

Дар ҳама давру замон бехатарии иқтисодӣ барои вазъияти кунунии иқтисодиёи иҷтимоии Тоҷикистон аҳамияти хоса дошта, бо ҳадафҳо ва манфиатҳои миллии давлатӣ чӣ дар дохили мамлакат ва чӣ берун аз он алоқамандии зич дорад. Таъмин ҳифзи соҳибистиклолии давлатӣ ва рушди мустақилонаи кишвар, мавқеи байналхалқии он дар масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ геополитикӣ, тичоратӣ, фарҳангӣ, дар низоми байналмилалӣ молиявӣ бонкӣ, дар бозорҳои мол ва хизматрасонӣ, бозорҳои сармоя ва омилҳои истеҳсолот, интиҳоби роҳи тараққиёт ва модели ҳоси давлатдорӣ, усулҳои ҳифзи сарватҳои табиӣ ва миллӣ – масъалаҳои мебошанд, ки дар шароити муосир муҳим ба шумор мераванд.

Дигар масъалаи муҳим, ки дар назди ҷомеа меистад ин манфиатҳои миллии давлати мустақилро дар тафаккури ҳар як шаҳрванд, ҳар фарди ҷомеа, новобаста аз мавқеи иҷтимоияш, бояд чун арзиши бағоят гаронбаҳо ҷорӣ намуда, чун вазифаи мукаддаси шаҳрвандӣ ҳифз карда шавад. Ба ин хотир омузиши масъалаҳои таъмини бехатарии иқтисоди миллӣ, шиносӣ бо механизмҳои он зарурати воқеӣ дорад.

Таҳқиқотҳои илмӣ маълум менамоянд, ки мафҳуми бехатарии иқтисодӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҳар як давлати ҷаҳон мебошад. Азбаски иқтисод баҳши ҳаётан муҳими ғайрии давлату ҷомеа ва шахс аст, баҳогузорӣ намудани қобилиятҳои иқтисоди миллӣ, омӯштани ҷабҳаҳои бехатарӣ бо дарназардошти омилҳои иқтисодӣ муҳимтарин масъалаи илмӣ амалӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳамагуна маврид бояд дар назар дошт, ки дастрасӣ ва маҳдудияти захираҳои иқтисодӣ, аз ҷумла захираҳои табиӣ, нобаробарии таъмин будани давлатҳо бо ин захираҳо омили мубориза бурдан баҳри соҳиб гаштан ба ин манбаъҳо мегардад. Бинобар ин, таъмини бехатарии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Таърихи ҳар як миллат дар худ рӯйдодҳои ба миён меоварад, ки дар сарнавишти ояндаи он ва бехатарии иқтисодӣ нақши муҳимро дорад. Дастовардҳои имрӯза собит месозанд, ки Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон моро ба тамаддуни аҳли башар пайваست намуда, дар тамоми самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа дигаргуниҳои куллиро ба миён овард.

Яке аз заминаҳои асосии таъмини бехатарии иқтисодӣ ин Истиқлолияти давлатӣ ба шумор меравад. Истиқлолият барои раҳии давлати навбунёди тоҷикон аз коми оташи ҷанги харобиовар, барои барқарорсозии сохти конститусионӣ, ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ, таъмини волоияти қонун ва рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа заминаҳои мусоид фароҳам овард. Гарчанде, ки дар ибтидои соҳибистиклолӣ дар назди давлати навбунёд мушкилоти зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва бӯҳрони иқтисодӣ истода буд, бо сиёсати пешгирифтаи хирадмандонаи Пешвои миллат ба саҳифаи навин гузашта, ба дастовардҳои муҳим ноил гардидем.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба истиқлолият озода ва таъмини бехатарии иқтисодӣ чунин ибрази андеша намудаанд: «...таҷрибаи башарӣ собит месозад, ки озода ва истиқлол бо осонӣ ба даст намеоянд. Мо, миллатҳо ва халқҳои зиёдеро медонем, ки дар гузаштаи на он қадар дур барои дастёбӣ ба истиқлолият даҳсолаҳо пайкор намудаанд ва дар ин роҳ ҳазорон фарзандони огоҳ ва азизи худро аз даст додаанд. Мо имрӯз низ шӯҳиди талоши пайгирона ва озодиҳононаи халқҳои мебошем, ки даҳҳо миллион аҳоли доранд, аммо аз ҳуқуқҳои одитарини миллӣ ва милливу фарҳангӣ маҳруманд. Аз ин рӯ, онҳо истиқлолиятро чун василаи ягонаи ҳифзи асолату ҳувият ва бақои таърихи худ ме-донанд...» [6,25].

Маҳз дар чунин давраи мушкилу ҳассос тақдири миллатро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба зимма гирифтанд, ки мо инро ҳеҷ гоҳ фаромӯш карда наметавонем. Пешвои миллат аз рӯзҳои аввал кӯшиш намуданд, то вазъи сиёсӣ кишварро ба эътидол оварда,

паstrавии сатҳи истеҳсолотро боз доранд ва иқтисодиёти кишварро аз вазъи номусоид берун оранд. Бо гузашти солҳо таърих собит намуд, ки маҳз бо шарофати хизматҳои бузурги Сарвари хирадманди кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва хиради бузурги сиёсии ӯ Тоҷикистон ба сарзамини сулҳу салоҳ табдил ёфт. Дар муддати на чандон тӯлонӣ Тоҷикистон ба рушди босуботи иқтисодӣ муваффақ гашт. Албатта дар ин давра сатҳи бекорӣ хело кам гардида, сатҳи камбизоатӣ ба 21% расид, ки дар маҷмӯъ чунин вазъият ба таъмини бехатарии иқтисодӣ боис гардид.

Албатта дар самти таъмини бехатарии иқтисодӣ Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми босазо гузошта истодаанд. Бояд ибраз намоем, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз зумраи чунин шахсиятҳои мебошанд, ки дар таҳким ва устувор сохтани пойдевори ин миллати бузург хизматҳои шоиста намуда, давлату миллати тоҷиконро бо сиёсати хирадмандонаи худ роҳбаладӣ карда, дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намуда истодаанд. Агар мо ба таърих назар намоем, метавон дид, ки низоъҳои дохилии давомдор ва бесалоҳиятии ҳокимияти марказӣ боиси парокандагӣ ва нобудшавии миллатҳо ва давлатҳо мегарданд. Ва чунин омилҳо ба таъмини бехатарии иқтисодӣ низ таъсири манфии худро мерасонанд. Самтҳои муҳим ва афзалиятноке, ки дар даврони истиқлолияти кишвар ҷоннок гардида истодааст, ин сиёсати кунунии давлати тоҷиконро масоили тарбияи инсонӣ комил, ватанпарвар, содиқу бофарҳанг, бонангу номус ташкил мекунад. Чунин масъалаҳо дар барномаву стратегияи давлатӣ ҳамеша дар мадди аввал қарор дода мешаванд.

Дар ин муддат Тоҷикистони соҳибистиклол дорои сохтори мукаммали идорӣ, Ҳукумати фаъол, Артиши миллӣ, ҳокимияти судӣ, мақомоти хифзи ҳуқуқ ва дигар рукҳои зарурии давлатдорӣ гардид. Вале, мутаассифона, иқтисодиёти кишвар коста буда, бӯҳрони иқтисодӣ саросари минтақаро фаро гирифта буд. Дар он лаҳзаҳо соҳаҳои истеҳсолӣ коста гашта, муаммои маҳсулоти озуқаворӣ ва умуман хатари иқтисодӣ кишварро фаро гирифта буд. Дар чунин лаҳзаҳо идора кардани вазъияти иқтисодиёт ва таъмини бехатарии иқтисодӣ хело мушкул буд.

Маслан маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои 1992-1995 ба ҳисоби миёна то ҳадди 20 фоизи солона паст мешуд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда дар асоси ташаббусҳои созандаи Пешвои миллат баъди истиқлолияти комил ба даст овардан шароити мушкили иқтисодиёт ва низоми бонкӣ бо пайгирии якҷанд ташаббусҳо ва дигаргунсозиҳои созанда, аз қабилӣ қабули қонунҳои соҳавӣ вазъият муътадил гаштан гирифт. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи иқтисодии ташаккулёбии хоҷагии миллӣ бо заминаи сиёсӣ, яъне соҳибшавӣ ба истиқлолияти давлатӣ печ дар печ дар як давра ба миён омад. Объектҳои моликияти давлатӣ, бо молу мулки корхонаю муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, аз ҷумла корхонаю муассиса ва ташкилотҳои тобеи иттифок, воситаҳои асосии истеҳсолӣ, ғайриистеҳсолии онҳо, муомилоти фондҳо ва дигар амвол, системаҳои робитаҳои дохилӣ, нақлиёт, алоқа ва энергетика, картография ва геодезияи ҷумҳуриявӣ моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Стратегияи таъмини бехатарии иқтисодӣ дар шароити бозор ба тасаввуроте асос меёбад, ки бозор худ дорои нерӯи батанзимдарорӣ буда, тараққиёти иқтисодиро таъмин месозад. Ингуна ақида, албатта дуруст мебошад. Аммо зарур аст, ки бозор ва соҳибкорӣ ба стратегияи иқтисодии давлат така кунанд, зеро бе даҳолати давлат бартариятҳои стратегӣ, манфиатҳои миллӣ дар ин ҷода шояд пурра доир нагарданд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Бунёди давлатдорӣ навин. - Москва: Радуница, 2002. - С.23.
2. Абдухолиқов А.М. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи хизмати давлатӣ ва низоми хизмати давлатӣ // Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, Прогресс, 2011. - №1(21). - С.19-24.

3. Ализода Б.П. Эмомалӣ Раҳмон асосгузори низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ дар замони истиқлол// Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, Шарқи озод, 2016. - №1(29). - С.88-98.
4. Ализода Б.П. Рушду такомули идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол// Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Прогресс, 2011. - №3(23). - С.17-24.
5. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои таъшаққул ва рушд. Ҷилди I. - Душанбе: «Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» 2019. – 392 с.
6. Муллоев Д. Худидоракунии маҳаллӣ-зинаи аввали демократия// Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Прогресс, 2011.-№3(23).-С.25-31.
7. Мухторов З. Вижагиҳои муоширати касбӣ дар хизмати давлатӣ// Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, Шарқи озод, 2016.-№3(31).-С.91-97.
8. Мухторов К.Т. Масоили таҷдиди назари принсипҳои худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, Шарқи озод, 2014. - №1-2(21-22).-С.68-80.
9. Шарипов Ш.Р. Нақши асари “Ҷеҳраҳои мондагор”-и Пешвои миллат дар таъшаққули фарҳанги худшиносии ҷавонон// Нақши ҷавонон дар пешрафти ҷомеа. Мавади конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшиба ба “Соли ҷавонон”. -Душанбе: Матбааи ДИТ, 2017. - С.28-36.
10. Шарипов Ш.Р. Заминаҳои эътимоди Пешвои миллат ба ҷавонон дар рушди ҷомеа ва идоракунии давлатӣ// Рӯз. Мароми пойтахт.-Душанбе, -№ 46(491).13.12.2017-С.5.
11. Шарипов Ш.Р. Хусусиятҳои хося суҳанронии Пешвои миллат дар созмонҳои байналмилалӣ// Маорифи Тоҷикистон. - Душанбе, 2017, -№ 11(155). - С.7-8.

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

РАДЖАБОВА ЗАРРИНА КУДРАТУЛЛОЕВНА

*магистрант кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, город Душанбе, Бунни Хисорак.
Эл.почта: Тел.: (+992) 918-94-91-43. Электронная почта: Zarrin@mail.ru*

В статье рассматривается роль Лидера нации в обеспечении экономической безопасности. Изучены также факторы, обеспечивающие экономическую безопасность. Автор отмечает, что экономическая безопасность является одним из ключевых вопросов для независимого государства. Отмечено также, что социальная сфера занимает особое положение в обеспечении не только экономической безопасности, но и безопасности государства в целом, поскольку воплощает в себе интересы общества, личности, каждого домохозяйства, семьи, социальных групп, государства.

Ключевые слова: Независимость, экономическая безопасность, конкурентоспособность, государственное управление, экономические отношения, политика.

THE ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN ENSURING ECONOMIC SECURITY RAJABOVA ZARRINA KUDRATULLOYEVNA

master's student of the department of public and local administration of the Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bunni Hisorak. E-mail: Tel.: (+992) 918-94-91-43. E-mail: Zarrin@mail.ru

The article examines the role of the Leader of the Nation in ensuring economic security. The factors that ensure economic security are also studied. The author notes that economic security is one of the key issues for an independent state. It is also noted that the social sphere occupies a special position in ensuring not only economic security, but also the security of the state as a whole, since it embodies the interests of society, the individual, each household, family, social groups, and the state.

Key words: Independence, economic security, competitiveness, public administration, economic relations, politics.

АҲАМИЯТИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. . E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru. Телефон: (+992) 918 59 62 62.

Дар шароити имрӯза таъмини маҳсулоти озуқаворӣ яке аз масъалоҳои бениҳоят муҳим ба шумор меравад. Таъмини маҳсулоти озуқаворӣ дар ҷаҳони имрӯза тақозои он аст, ки аз ҷониби давлатҳо самаранок истифода бурдани заминҳо дар дохили худ мебошад. Вазъияти муосири иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақа ва мамлакат муаммоҳои ба миёномада тавсиф карда мешавад, ки ба гузариши он ба рушди устувор монеъа эҷод менамоянд.

Сифати ноқофии муҳити зист, имкониятҳои маҳдуди шӯғли аҳоли дар деҳот, сатҳи нисбатан пасти даромад (дар муқоиса бо шарҳ) то андозае ба раванди муҳочирату таназзули қувваи қорӣ, қоҳишҳои аҳолии деҳот таъсир расонид, ки ба афзоишҳои номуттаносибии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар маҳалли деҳот ва пайдо гардидани ҳудудҳои таназзулфтои деҳот оварда расонид, ки ба муаммоҳои зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ беш аз беш мураккаб мегардонанд.

Таҳти мафҳуми рушди устувори кишоварзӣ як қатор олимон (А.В. Мерзлов, Л.А. Овчинцева) рушди мӯътадили иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудудҳои кишоварзӣ, афзоишҳои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳидорӣ, баландбардории самаранокии соҳаи кишоварзӣ ва комплекси моҳидорӣ, ноилгардии шӯғли пурраи аҳолии деҳот ва беҳтаргардонии сатҳи ҳаётгузаронии он, инчунин истифодаи оқилонаи заминро мефаҳманд.

Қалидвожаҳо: афзоишҳои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баландбардории самаранокии соҳаи кишоварзӣ, рушди устувори кишоварзӣ, рушди устувор, рушди деҳот, рушди соҳаи кишоварзӣ, маҳсулоти озуқаворӣ, рушди истеҳсолот.

Созмони кишоварзӣ ва озуқаворӣ Созмони миллалӣ муттаҳид (ҶАО) бузургтарин созмон дар арсаи байналхалқӣ ба ҳисоб рафта тибқи қабули стратегияи байналмилалӣ дар таъмини амнияти маҳсулоти озуқаворӣ фаъолият намуда дар қобилияти давлат оид ба қонун намудани талаботи рузмаҳои аҳолии мамлакат дар маҷмӯъ ҳар як шаҳрванди мамлакатро аз рӯи номгуи маҳсулоти озуқаворӣ ва обҳои ошомиданӣ новобаста аз шароитҳо мавҷуда ва таъсири омилҳои дохилӣ ва берунии мамлакатҳо сарчашма мегарад.

Шароитҳои ояндаи рушд гардидани экстенсивии раванди истеҳсолии маҳсулоти озуқаворӣ дар бахши кишоварзӣ дар нимаи дуюми асри XX ба охир расидаанд. Зери мафҳуми таъсиррасонии бузурги фишорҳои антропогенӣ самаранокии маҳсули замин рушд ёфта, қараёнҳои биёбоншавӣ рушд гардида истодааст.

Мушкили экологӣ ва оқибатҳои он индустриализатсияи бахши озуқаворӣ ҳар як мамлакатҳоро дар бахши кишоварзӣ аз ҷумла давлатҳои рушкарда ба мисли ИМА,

Аврупои Ғарбӣ ва ғайра сабаб гардида истодааст. Рушди табиӣ аҳоли дар давлатҳои рушкарда чараён дорад. Дигаргунӣ дар чараёнҳои рушд ёфтаи чараёни истеъмоли маҳсулоти кишоварзӣ байни давлатҳои рушдёфта ва рушдкарда амиқтар гардида истодаанд, ҳол он, ки дар кишварҳои пурқувати олам ба мисли Ҷумҳурии Халқии Чин ва мамлакати Ҳиндустон - дастовардҳои бениҳоят бузургро дар баҳши кишоварзӣ соҳиб гардидааст.

Дар дунё аксарият малакатҳо дар ҳолати норасоии маҳсулоти озуқаворӣ азият мекашанд, ки тақриба ба 1,2 млрд нафар мерасад. Консепсияҳои амалкунанда дар баҳши кишоварзӣ аз ҷумла консепсияи рушди устувор дар баҳши кишоварзӣ дар амалияи ҷаҳони муосир бо роҳи сарчамъомадани се нуқтаи муҳим пайдо гардидааст: иқтисодию - иҷтимоӣ ва экологӣ. Се нуқтаи назар бо ҳам олоқаи зич дорад, ва инчунин як баҳши ягонаи қомилро ташкил медиҳанд.

Чунин равиши ташкил дар сатҳи микро ва давлат дар сатҳи макро ҳамчун низомҳои иҷтимоӣ-экологӣ-иқтисодӣ барраси карда мешаванд. Мақсадҳои иқтисодӣ (фоида, даромад) ҳангоми чунин равиш нисбати мақсадҳои нигоҳдории қомилии муҳити манзил дуҷум дараҷа мегарданд. Гузариш ба рушди устувор ислохотҳои қатъиро тақозо менамояд, ки дар маркази он экологизатсияи ҳамаи намудҳои асосии ғайроияти инсоният, ҳуди инсон, тағйирёбии мафкураи он ва барпосозии «ҷамъияти устувор» нав ҳамчун соҳаи хирад ҷой доранд. Чунин тағйиротҳо бояд тасодуфӣ, балки мақсаднок, бошуурона ба миён оянд, ва яке аз механизмҳои асосии идоракунии ин раванд метавонад хиради ахлоқӣ, маънавии инсонияти муттаҳидгардида гардад, ки ҳамаи воситаҳои имконпазири иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва техникаро истифода менамояд. [1]

Доктори илмҳои иқтисодӣ, роҳбари Маркази рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣ Академияи кишоварзии ба номи К.А. Тимирязев (ш. Москва) А.В. Мерзлов ва номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илми Донишқадаи умумироссиягии муаммоҳои кишоварзӣ ва информатикаи ба номи А.А. Никонов. Л.А. Овчинцева рушди устуворро ҳамчун раванди алоқамандии се қисм медонанд: «аҳоли – табиат – хоҷагӣ» ё «соҳаи иҷтимоӣ – экология – иқтисодиёт», маънидод менамоянд. [2]

Консепсияи рушди устувор дар навбати худ чунин муҳимиятҳои муҳимро фаро мегирад:

- мақсад – беҳтарсозии наслҳои имрӯзаву оянда;
- замина – системаи экологияи табиӣ дар таъминоти рузғузaronӣ;
- иқтисодиёт – қуваи рушддиҳанда.

Нигоҳи иқтисодӣ нисбат ба рушди устувор истифодабарии мӯътадили захираҳои маҳдудро ифода менамояд. Асосҳои иҷтимоиро ташкилкунанда ба нигоҳдории устувори иҷтимоӣ ва гуногунии фарҳангӣ дар миқёси ҷаҳон равона гардидааст. Барои беҳтарии экологӣ бояд устувори низомҳои табиӣ ва қобилияти онҳо нисбат ба худбарқарорсозӣ ва мутобиқшавӣ ба шароитҳои берунии тағйирёбанда таъмин карда шаванд.

Таҳти мафҳуми рушди устувори кишоварзӣ як қатор олимон (А.В. Мерзлов, Л.А. Овчинцева) рушди мӯътадили иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудудҳои кишоварзӣ, афзоишёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳидорӣ, баландбардории самаранокии соҳаи кишоварзӣ ва комплекси моҳидорӣ, ноилгардии шуғли пурраи аҳолии деҳот ва беҳтаргардонии сатҳи ҳаётгузаронии он, инчунин истифодаи оқилонаи заминро мефаҳманд. [3]

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, академики Академияи илмҳои кишоварзии Федератсияи Руссия, ходими хизматнишондодаи илми Федератсияи Руссия В.М. Баутин боадолатона қайд месозад, ки мушкилоти рушди устуворро бисёр вақт бо вазъи муҳити атроф алоқаманд намуда, таҳқиқгаро омилҳои дигари нисбатан муҳими рушди устувор, яъне – иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, этникӣ ва ғайраро арзёбӣ намесозанд. [4]

Ҳавасмандгардонии ғайронокии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ тавассути фароҳам овардани шароитҳои мусоид дар маҳалли деҳот амалӣ хоҳад гардид.

Дар ин самт омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи коркард ва татбиқи стратегияи миллий ва барномаҳои минтақавӣ оид ба рушди устувори ҳудудҳои кишоварзии мамлакатҳои Аврупо, аз ҷумла дар Олмон мувофиқи мақсад мебошад. Стратегияи миллии рушди ҳудудҳои кишоварзии Олмон дар давраи панҷсола (солҳои 2007–2013) коркард гардида буд.

Бори аввал стратегияи мазкур имкон фароҳам овард, то принсипи сесатҳаи банақшагирӣ татбиқ ёбад. Стратегияи миллий ҷузъи пайваستкунанда миёни директиваҳои стратегияи Иттиҳоди Аврупо (ИА) ва барномаҳои рушди заминҳои федералӣ ба ҳисоб меравад. Директиваҳои стратегияи ИА вазифаҳо, мақсад ва концепсияҳои амалҳои зарурӣ аз дидгоҳи ИА асосиро инъикос менамоянд. Стратегияи миллий вазъияти иқтисодӣ, сохторӣ, экологӣ ва иҷтимоии ҳудудҳои кишоварзӣ ва иқтисодии рушди онҳоро дар Олмон таҳлил менамояд. Дар барномаҳои рушди минтақаҳо (заминҳои федералӣ) ҷораҳои мушаххаси дастгирии давлатӣ ва ҳаҷми зарурии дотатсияҳоро барои татбиқи онҳо мувофиқи вазъияти мушаххас дар минтақа ва дар мувофиқа бо стратегияи миллий муайян месозанд. Минтақаҳо аз рӯи коркард ва татбиқи барномаи рушд ҷавобгӯ мебошанд. [2]

Стратегияи миллии Олмон оид ба рушди бахши кишоварзӣ ба таъсисдиҳии соҳаи бисёрҷабҳавӣ, устувор ва рақобатпазири кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал, инчунин саноати ҳӯрокворӣ равона гардидааст. Дар мувофиқа бо директиваҳои ИА дастгирии давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои Фонди аврупоии рушди ҳудудҳои кишоварзӣ ба саноати ҳӯрокворӣ, коркард, муҳити зист, иқтисодиёти деҳот ва аҳоли нигаронида шудааст.

Стратегия ва барномаҳои нави рушди ҳудудҳои кишоварзӣ дар ИА ба рушди самтҳои асосии зерин равона гардидаанд:

- 1) баландбардории рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал;
- 2) беҳтарсозии муҳити зист ва ландшафти деҳот;
- 3) баландбардории сифати ҳаётгузаронӣ дар деҳот ва диверсификатсияи иқтисоди кишоварзӣ.

Маблағгузорию, ки ба татбиқи самти яқум, равона гардидаанд ба рушди бахши устувор ва динамикии соҳаи аврупоии истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзии озуқаворӣ тавассути дастгирии ҷунин самтҳои афзалиятнок ба монанди азхудкунии донишу малақаҳо, таҷдиди истеҳсолот, фаъолияти инноватсионӣ ва таъмини сифат дар ҳамаи занҷираи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, инчунин дар сармоягузориҳо ба захираҳои меҳнатӣ ва сармояи асосӣ бояд мусоидат намоянд.

Бо мақсади ҳимоя ва беҳтарсозии захираҳои табиӣ ИА ва ландшафт дар минтақаҳои деҳот, маблағҳое, ки барои татбиқи самти дуҷуми рушд, равона гардидаанд, бояд дар рушди соҳаҳои афзалиятноки зерини ИА саҳми ҳудро гузоранд: нигоҳдории гуногунии биологӣ, нигоҳдорӣ ва рушди низоми кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал аҳамияти баланди ҳифзи табиат ва ландшафтҳои анъанавии кишоварзӣ дошта ва захираҳои об инчунин масъалаҳое, ки бо тағйирёбии иқлим вобаста мебошанд.

Маблағгузорӣ, ки дар доираи самти сеюм бо мақсади диверсификатсияи иқтисодиёти кишоварзӣ ва баланд бардоштани сифати ҳаётгузаронӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ ҷудо карда мешаванд, бояд ба таъиноти афзалиятнок мусоидат намоянд, яъне бунёди ҷойҳои нави корӣ ва фароҳам омадани заминаҳо барои рушди иқтисодӣ. Ҷорабинӣҳое, ки дар доираи самти сеюм татбиқ мегарданд, ба таъсисдиҳии иқтисодҳои истеҳсолӣ, гирифтани таҳассус ва ташкили рушди стратегияи минтақавӣ нигаронида шуда, бояд нигоҳдории ҷаззобияти ҳудудҳои кишоварзиро барои наслҳои оянда таъмин созанд.

Ҳангоми дастгирии рушди босуботи соҳаи маориф, татбиқи ҷорабинӣҳои иттилоотӣ ва рушди мафкураи соҳибкорӣ талаботҳои махсуси занҳо, ҷавонон ва нафақахӯрон дар деҳот низ ба инобат гирифта шудааст.

Дастгирии давлатии рушди ҳудудҳои кишоварзӣ дар давраи аз соли 2007 то соли 2008 дар Олмон дар доираи 14 барномаи рушди заминҳои федералӣ ва як барномаи федералӣ татбиқ гардид.

Солҳои охир дар Олмон дар дастгоҳҳои идоракунии заминҳои федералӣ, гурӯҳҳои кории минтақавӣ ва маҳаллӣ (Lokalen Aktionsgruppen) бо иштироки масалан намояндагони ҳокимияти давлатӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва иттиҳодияҳои соҳавӣ бо мақсади ҳалли муаммоҳои мушкил дар мувофиқа бо стратегияи тафриқабандии минтақавии рушди байнисоҳавӣ таъсис дода шудаанд. Татбиқи стратегия тавассути барномаи Leader + амалӣ гардид, ки худро дар амал хеле фаъол нишон дод.

Аз рӯи принципи - аз поён ба боло» (bottom-up- Ansatz) ба фаъолияти барнома иштирокчиёни нав ҷалб гардида, ҳамроҳ бо онҳо ғоя ва ташаббусҳои нав (инноватсионӣ) ба миён меоянд. Муносибатҳои шарикӣ миёни намояндагони ҳокимияти давлатӣ, бахши хусусӣ ва намояндагони иттиҳодияҳои соҳавӣ ташаккул ёфтанд. Мустақкам гардидани алоқаҳои аҳоли бо минтақаи худ яке аз дастовардҳои муҳим ба ҳисоб меравад, ки ба он менечменти фаъоли минтақавӣ ва корҳо оид ба рушди лоиҳаҳои минтақавӣ мусоидат намуданд. Талаботҳо, интизориҳо ва иқтидорҳои аҳолии маҳаллӣ дар лоиҳаҳои мушаххас ҷомаи амал пӯшиданд. Тавассути фаъолияти шахсии онҳо хизматрасониҳои иловагӣ, аз ҷумла ба соҳаи ғайритиҷоратӣ расонида шуданд. Ҳамин тавр, дар аксарияти заминҳои федералӣ аз ҷониби гурӯҳҳои маҳаллии корӣ, ки намояндагони дастгоҳи маҳаллӣ, бизнеси хусусӣ ва иттиҳодияҳои соҳавӣ сарчамъ гардидаанд, стратегияҳои маҳаллии рушди ҳудуд (Gebietsbezogene Lokale Entwicklungsstrategie – GLES) коркард карда шуданд.

Масалан, стратегияи маҳаллии рушди ҳудудҳои кишоварзии Барним (замини федералии Бранденбург) инҳоро дар бар мегирад:

- тавсифи вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии муҳит;
- заминаҳои ибтидоии коркарди стратегияи мазкур, асосҳои ҳуқуқии он;
- SWOT-таҳлили минтақа;

— тавсифи ҳуди стратегияи рушди ҳудудҳои кишоварзӣ (концепсия, вазифа ва мақсадҳо, таъсир ба соҳаҳои алоқаманд, алоқа бо дигар барномаҳо, низоми мониторинг ва арзёбии татбиқи стратегия, таъминоти молиявии барнома, лоиҳаҳои писандида ва критерияи арзёбии интиҳоби лоиҳаҳои рушд). [6]

Дар Барним лоиҳаҳо оид ба диверсификатсияи иқтисоди кишоварзӣ: сохтмони объектҳо оид ба таъмин сохтани аҳолии ҳудуди мазкур бо сарчашмаҳои алтернативии барқ, рушди сайёҳии кишоварзӣ ва шабакаҳои маркетинги мустақими маҳсулоти кишоварзӣ татбиқ гардидааст. Диққати махсус дар татбиқи лоиҳаҳои мазкур ба омодазоеии касбӣ ва бозомӯзии ҳаёати субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ дода мешавад. Дар давраи якуми фаъолияти меҳнатӣ ва бо мақсади беҳтарсозии таҳассуси касбӣ ба субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ метавонад кӯмак, масалан хизматрасониҳои машваратии мақсаднок, гирифтани маълумоти пурра ва дигар чораҳои дастгирии давлатӣ лозим гардад. [7]

Дар якҷоягӣ бо сармоягузориҳои ибтидоии зиёд, ворид шудан ба соҳаи нави фаъолият бештар бо коҳишёбии даромад дар давраи омӯзиш вобастагӣ дорад.

Ин ҷанбаи барномаҳои олмонии рушди ҳудудӣ аз барномаҳо оид ба рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои Руссия коркард карда шуда, назаррас фарқ мекунад. Масъалаҳои таъминоти кадрӣ дар Руссия амалишаванда, омодазоеӣ ва бозомӯзии кадрҳо, ки татбиқи чорабиниҳоро оид ба рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣ таъмин месозанд, дар Барнома ва барномаҳои минтақавии рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣ ба инобат гирифта нашудаанд. Ҳоло он ки афзалиятҳои сиёсати иқтисодии минтақавӣ оид ба таъмини рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ташкили таълими кадрҳо бо усулҳои муосири таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона ва қабули қарорҳои идоракунии рушди устувори онҳо ба ҳисоб меравад. [8]

АДАБИЁТ

1. Основные положения стратегии устойчивого развития России. М.: Наука, 2002.- С 161.
2. Развитие сельских территорий Германии: информационные материалы, 2010.-С 156.
URL: <https://www.yumpu.com/xx/document/view/7332035/->.
3. Региональный опыт разработки программ устойчивого развития сельских территорий. М.: ФГБНУ «Росинформагротех», 2012. –С.112.
4. Устойчивое развитие сельских территорий: вопросы стратегии и тактики. М.: Росинформагротех, 2004.-С. 310.
5. Gebietsbezogene Lokale Entwicklungsstrategie (GLES) für den Landkreis Barnim „Barnim – Zukunft durch Vielfalt und Kooperation. Lokale Aktionsgruppe (LAG) Barnim. 2007. 46 s.
6. URL: http://www.barnim.de/fileadmin/user/kag_heidekrautbahn/ILE - LEADER/GLES_Barnim_19.04.07.pdf.
7. Halbzeitbewertung des Entwicklungsplan für den ländlichen Raum 2007 – 2013 Mecklenburg-Vorpommern. Braunschweig, Jhann Heinrich von Thünen Institute. 2007. 297 s.8. Der Leader-Ansatz: ein grundlegender
8. Хайруллоев Д.С., Еремеев Л.М. Проблемы устойчивости социально-экономического развития региона // Вестник Казанского государственного аграрного университета. 2012. № 1. -с. 73–76.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru. Телефон: (+992) 918 59 62 62.

В современных условиях продовольственная безопасность - один из важнейших вопросов. Обеспечение продовольствием в современном мире требует эффективного использования земли государствами. Текущая социально-экономическая ситуация в регионе и стране характеризуется новыми вызовами, препятствующими ее устойчивому развитию.

Плохие экологические условия, ограниченные возможности трудоустройства в сельской местности, относительно низкие доходы (по сравнению с исследованием) в определенной степени способствовали процессу миграции и сокращения рабочей силы, убыли сельского населения, что привело к увеличению социально-экономического неравенства. в сельской местности деградировавшие сельские районы привели к все более и более сложным экономическим, социальным и экологическим проблемам. В рамках концепции устойчивого развития сельского хозяйства ряд ученых определили устойчивое социально-экономическое развитие сельскохозяйственных территорий, увеличение объемов сельскохозяйственного и рыболовного производства, повышение эффективности сельского и рыбного хозяйства, рыбопромышленного комплекса и улучшение его состояния. его качество жизни, а также рациональное использование земли.

Ключевые слова: *увеличение сельскохозяйственного производства, повышение эффективности сельского хозяйства, устойчивое развитие сельского хозяйства, устойчивое развитие, развитие сельских районов, развитие сельского хозяйства, производство продуктов питания, развитие производства.*

THE IMPORTANCE OF THE FOOD MARKET IN THE MODERN WORLD

ABDULLOEV ABDURASUL KHALIFAEVICH

candidate of economics, associate professor of the department of finance and insurance of Tajik National University of Tajikistan. 734025, Tajikistan, st. Dushanbe, Rudaki Ave. 17, Phone: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

In today's environment, food security is one of the most important issues. Providing food in the modern world requires effective use of land by states. The current socio-economic situation in the region and the country is characterized by new challenges that hinder its sustainable development.

Poor environmental conditions, limited employment opportunities in rural areas, relatively low incomes (compared to the study) to a certain extent contributed to the process of migration and the reduction of the labor force, the decline of the rural population, which led to an increase in socio-economic inequality. In rural areas, degraded rural areas have led to increasingly complex economic, social and environmental problems. Within the framework of the concept of sustainable development of agriculture, a number of scientists determined the sustainable socio-economic development of agricultural territories, an increase in agricultural and fishing production, an increase in the efficiency of agriculture and fisheries, a fishing complex and its improvement. states. its quality of life; and sustainable use of the land.

Key words: increasing agricultural production, increasing the efficiency of agriculture, sustainable agricultural development, sustainable development, rural development, agricultural development, food production, production development.

ЗАМИН КАФИЛИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ТАӢИРӢБИИ ИҚЛИМ

АЛИЕВ НОЗИМ НУМОНОВИЧ

номзади илмҳои географӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии замин ва кадастри Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146. E-mail: nnozim@gmail.com. Телефон: (+992)935828980

САИДОВ КОМИЛ ТОШБОЛТАЕВИЧ

*муаллими калони кафедраи идоракунии замин ва кадастри Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146.
E-mail: saidovkomil59@gmail.com. Телефон: (+992)907177962*

Дар мақолаи илмӣ механизми муносибатҳои бозорӣ, ки озодии интиҳоб ва соҳибкорӣ, раванди тақсими фонди замин байни сохторҳои нави хоҷагидорӣ ва ҳамчунин нигоҳ доштани моликияти давлат ба замин ба ҳисоб меравад, баррасӣ карда шудааст. Хусусиятҳои истифодабарии захираҳои замин, ки дар фаъолияти ҳар як заминистифодабаранда дар минтақаи мушаххас ба неқӯаҳволии мардум, пеш аз ҳама, ба ҳуди субъекти хоҷагидорӣ таъсири бевосита мерасонад, муайян карда шудааст. Бо дарназардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим, хусусан, камобӣ ва хушксолиҳои пайдарҳам дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, болоравии нархи маводи ғизоӣ дар ҷаҳон ва таъсири манфии омилҳои зикршуда ба бозори истеъмолӣ тамоми имкониятҳоро барои рушди соҳаи кишоварзӣ омилҳои асосӣ муайян карда шуда, мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: амнияти озуқаворӣ, тағйирёбии иқлим, газҳои гулхонагӣ, самаранок ва оқилонаи истифодабарии замин, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҷомеаи муосир.

Умуман ба ташаккули иқлим се омил асосӣ таъсир мерасонад. Инҳо ҷойгиршавии минтақа, релефи он ва инчунин дурии он аз баҳр мебошад. Ин тағйиротҳо метавонанд табиӣ бошанд, ки дар натиҷаи тағйирёбии фаъолияти офтоб ё таркишҳои бузурги вулканҳо ба вучуд омадаанд. Бо вучуди ин, аз солҳои 1800-ум, фаъолияти инсон омил асосии тағйирёбии иқлим буд, пеш аз ҳама тавассути сӯзондани сӯзишвории истихроҷшуда ба монанди ангишт, нафт ва газ.

Ҳарорати баланд маъноӣ онро дорад, ки ҳок аз ҳад зиёд гарм шуда, намай кам мешавад ва хушкшавӣ ба вучуд меояд; обу ҳавои номусоид, аз қабилҳои офатҳои табиӣ, обҳезӣ, жола ва шамол метавонад ба зироатҳои кишоварзӣ зарари ҷиддӣ расонад; ба шури дучор шудани ҳок инчунин метавонад зироатро аз парвариш боздорад.

Дар шароити имруза нуфузи аҳолии рӯй ба афзоиш буда, ки боиси талабот ба истифодабарии замин дар ҳар мамлакат зиёд мегардад. Барои қонеъ гардонидани талаботи имруза ба маҳсулоти озуқаворӣ, пеш аз ҳама омӯхтани техника ва технология дар ҷомеаи имрузаи муосир ва тақмил додани идоракунии захираҳои замин, ки ба ноил шудан ба фаъолияти соҳаи кишоварзӣ равона карда шудааст. Боиси далелҳо ба миён меояд, ки масъалаи истифодабарии босамари захираҳои заминро муайян мекунад. Дар имруз ва фардо бошад, давлати дилхоҳ барои қонеъгардонидани талаботи аҳолии ба маҳсулоти озуқаворӣ вазифаи аввалиндараҷа ва стратегияи давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Дар ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи кишоварзӣ барои таъмин намудани амнияти озуқаворӣ дар мамлакат нақши асосӣ мебозад. Механизми идоракунии самаранокии захираҳои замин дар низомии таъминоти аҳолии бо озуқаворӣ пеш аз ҳама сатҳи минтақавӣ ва ҳамчунин корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мансуб меёбанд. Дар ин бобат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар суханронӣҳои худ таъкид намудаанд: «Мо бояд бо таври қатъӣ маданияти заминдориро баланд бардорем, яъне муносибати ҳудро бо замин, об ва дигар намудҳои захираҳои табиӣ мамлакатаи моро аз реша тағйир дода, ба ҳоли мوندани заминҳои кишт роҳ надихем ва ҳар як ваҷаби онро бо таври самаранок истифода барем, махсусан аз заминҳои наздиҳавлигӣ ва қорами обӣ аз се то чор ҳосилро гирем, бо дигар ибораи кишти тақрориро ба роҳ гузошта, боз ҳам зиёдтар маҳсулот истеҳсол намоем [4].

Дар замони имруза масъалаи истифодаи замин ҳамчун захираи муҳими истеҳсоли дар бахши аграрии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки истифодаи самаранок, оқилонаи замин бо истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, ки барои сарфакории он равона шудаанд, дар соҳаи кишоварзӣ дар мадди аввал меистад. Дар раванди интенсификасияи истеҳсолоти кишоварзӣ, ки афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро аз заминҳои мавриди истифода қарор дошта, аз ҳисоби баланд бардоштани маданияти зироаткорӣ, истифодаи техникаю технологияи пешқадам ва рушди сармоягузориро пешбинӣ менамояд. [4].

Аз зиёд набудани масоҳати заминҳои киштшаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 93% ҳудуди онро кӯҳсор ташкил медиҳад, ки замин боигарии асосии халқ ба ҳисоб меравад. Барои ин таъсиси низомии идоракуни ба замин ва истифодаи самаранокии ҳар як гектар замини қорами обӣ аҳамияти зиёд диҳанд. Механизми муносибатҳои бозорӣ, ки озодии интиҳоб ва соҳибкорӣ, раванди тақсими фонди замин байни сохторҳои нави хоҷагидорӣ ва ҳамчунин нигоҳ доштани моликияти давлат ба замин ба ҳисоб меравад. Истифодабарии захираҳои замин дар фаъолияти ҳар як заминистифодабаранда дар минтақаи мушаххас ба неқӯахволии мардум, пеш аз ҳама, ба ҳуди субъекти хоҷагидорӣ таъсири бевосита мерасонад. Бо дарназардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим, хусусан, қамобӣ ва хушксолиҳои пайдархам дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, болоравии нархи маводи ғизоӣ дар ҷаҳон ва таъсири манфии омилҳои зикршуда ба

бозори истеъмоли тамоми имкониятҳоро барои рушди соҳаи кишоварзӣ сафарбар созем. Дар паёми имсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон супориш ба Ҳукумати мамлакат, Вазорати кишоварзӣ ва вазорату идораҳои дахлдор дода мешавад, ки дар шароити болоравии нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани сатҳи таъминоти аҳоли бо маҳсулоти ватанӣ барномаи амнияти озуқаворӣ кишварро барои панҷ соли оянда қабул ва амалӣ намоянд. Инчунин бо дарназардошти афзоиши аҳолии мамлакат, барномаи азхудкунии заминҳои нави кишоварзӣ дар мамлакат таҳия ва татбиқ карда шавад ва ҷиҳати самаранок истифода бурдани ҳар як ваҷаб замин, бехтар гардонидани вазъи соҳаҳои тухмипарварӣ, ниҳолпарварӣ, зотпарварӣ ва таъмин намудани рушди инноватсионии соҳа бояд чораҳои саривақтӣ амалӣ карда шаванд. Ҳар як порча заминро пурра, самаранок, оқилона истифода намуда, барои таъмини амнияти озуқаворӣ саҳми худро гузорем. [1].

Дар асоси маълумотҳои кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 динамикаи тағйироти намуди заминҳои кишоварзӣ оварда шудааст.

Динамикаи тағйироти намуди заминҳои кишоварзӣ ба ҳолати 1 январи соли 2023 нисбати ба ҳолати 1 январи соли 2024-ум						
(ба ҳисоби гектар)						
Намуди заминҳо		ба ҳолати 1 январи соли 2023		ба ҳолати 1 январи соли 2024		Фарқ
		Майдон (ҳазор га)	%	Майдон (ҳазор га)	%	
1	Замини қорам -ҳамагӣ	671979	4,75	673570	4,76	1591
	аз ҷумла обӣ	470262	61,60	471597	61,53	1335
2	Дарахтони бисёрсола-ҳамагӣ	161691	1,14	163324	1,16	1633
	аз ҷумла обӣ	124310	16,28	125576	16,38	1266
3	Заминҳои партов - ҳамагӣ	20303	0,14	20062	0,14	-241
	аз ҷумла обӣ	17610	2,31	17413	2,27	-197
4	Алафдарав- ҳамагӣ	18812	0,13	18830	0,13	18
	аз ҷумла обӣ	1424	0,19	1425	0,19	1
5	Ҷарогоҳ – ҳамагӣ	3852579	27,25	3857871	27,29	5292
	аз ҷумла обӣ	3729	0,49	3729	0,49	0
6	Ҳамаги заминҳои кишоварзӣ –ҳамагӣ	4725364	33,42	4733657	33,48	8293
	аз ҷумла обӣ	617335	80,86	619740	80,86	2405
7	заминҳои, ки дар даври сохтмони мелiorативи қарор доранд	2686	0,02	1279	0,01	-1407
8	Заминҳои наздиқавлигӣ – ҳамагӣ	215430	1,52	216871	1,53	1441
	аз ҷумла обӣ	107861	14,13	108409	14,15	548
9	Заминҳои хоҷагиҳои ғирасон шахсии шаҳрвандон –ҳамагӣ	58844	0,42	58492	0,41	-352
	аз ҷумла обӣ	32939	4,31	32930	4,30	-9
10	Ҷангалу буттазор – ҳамагӣ	554989	3,93	555341	3,93	352
	аз ҷумла обӣ	5333	0,70	5333	0,70	0
11	Дигар заминҳо – ҳамагӣ	8580594	60,69	8572267	60,63	-8327
	Дар ҷумҳурӣ – ҳамагӣ	14137907	100,00	14137907	100,00	0
	аз ҷумла обӣ	763468	100,00	766412	100,00	2944

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки аз масоҳати умумии заминҳои ҷумҳурӣ 14137907 га вучуд буда, 763468 га заминҳои обӣ ташкил медиҳад, ки 4,76 %-и заминҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Дар ҷумҳурӣ ташкили хоҷагиҳои деҳқони руз аз руз дар афзоиш буда, шумораи онҳо ба 195762 адад ба 01.01.2024 расид. Аз афзоиши хоҷагиҳои деҳқонӣ бар меояд, ки истифодабарии замин дар ин намуди истифодабарии ба талаботи деҳқонон бисёртар мутобиқат намуда, бештар ба истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ тавваҷуҳ зоҳир менамоянд. Ба хоҷагидорон тавсия дода мешавад, ки маданияти истифодабарии заминро ба роҳ монда, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро бо усулҳои инноватсионӣ истифода баранд. Самаранок ва оқилона

истифода намудани ҳар як ваҷаб заминро сармашқи кори худ гирифта аз усули обмони чорӣ ба усулҳои обмони қатрагӣ, зеризаминӣ, обёрии обпошии сунъӣ, ба роҳ мондани агротехникаи зироатҳои кишоварзӣ, интиҳоб намудани тухмиҳои хушсифат, мутобиқат намудани зироатҳо ба шароити тағйирёбии иқлим ва аз гармхонаҳои инноватсионии муосир истифода намоянд.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон дар сессияи якуми Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024 шаҳри Душанбе.// Захираи электронӣ www.president.tj.

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

3. Кодекси Замини Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1996,

4. Акпарзода Абдували диссертатсия “Такмили истифодабарии заминҳои кишоварзӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа (дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон), Хучанд -2023, 169 саҳ

ЗЕМЛЯ КАК ГАРАНТИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

АЛИЕВ НОЗИМ НУМОНОВИЧ

кандидат географических наук, доцент, заведующей кафедрой управления земель и кадастра ТАУ им.Ш.Шотемур.734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 146. E-mail: nnozim@gmail.com. Телефон: (+992)935828980

САИДОВ КОМИЛ ТОШБОЛТАЕВИЧ

старший преподаватель кафедры управления земель и кадастра ТАУ им.Ш. Шотемур.734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 146. E-mail: saidovkomil59@gmail.com. Телефон: (+992)907177962

В научной статье рассматривается механизм рыночных отношений, включающий свободу выбора и предпринимательства, процесс раздела земельного фонда между новыми экономическими структурами, а также сохранение государственной собственности на землю. Определены особенности использования земельных ресурсов, которые в деятельности каждого землепользователя в конкретном регионе оказывают непосредственное влияние на благосостояние народа, прежде всего, на самого экономического субъекта. С учетом современного состояния мира, изменения климата, в частности, последовательных засух и дефицита во многих странах мира, роста цен на продовольствие в мире, а также негативного влияния этих факторов на потребительский рынок, выявлены и проанализированы все возможности развития аграрного сектора.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, изменение климата, парниковые газы, эффективное и рациональное землепользование, сельскохозяйственное производство, современное общество.

LAND AS A GUARANTEE OF FOOD SECURITY IN CLIMATE CHANGE

ALIEV NOZIM NUMONOVICH

candidate of geographical sciences, associate professor, head of the Department of Land Management and Cadastre TAU named after Sh. Shotemur. 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue 146. E-mail: nnozim@gmail.com. Phone: (+992) 935828980

SAIDOV KOMIL TOSHBOLTAEVICH

senior teacher of the Department of Land Management and Cadastre of the TAU named after Sh. Shotemur. 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue 146. E-mail: saidovkomil59@gmail.com. Phone: (+992) 907177962

The scientific article examines the mechanism of market relations, including freedom of choice and entrepreneurship, the process of dividing the land fund between new economic structures, as well as the preservation of state ownership of land. The features of land resource use are determined, which in the activities of each land user in a specific region have a direct impact on the well-being of the people, primarily on the economic entity itself. Taking into account the current state of the world, climate change, in particular, successive droughts and shortages in many countries of the world, rising food prices in the world, as well as the negative impact of these factors on the consumer market, all opportunities for the development of the agricultural sector have been identified and analyzed.

Keywords: food security, climate change, greenhouse gases, efficient and rational land use, agricultural production, modern society.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢИ ВА НАҚШИ АСОСИИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТ

АЛИМАРДОНЗОДА ТОҲИРЧОН АШУРАЛӢ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Бунни
Ҳисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.

БОБОЕВА РОЗИЯМО МАНСУРОВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамӣ. Суроға:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Бинни Ҳисорак. E-mail: roziyamo@mail.ru. Тел.:
901553837

Дар мақолаи илмӣ оид ба технологияҳои зеҳни сунӣ ва нақши асосии он дар иқтисодиёт маълумотҳо оварда шудаанд. Қайд намудан бо маврид аст, ки технологияҳои навин big Data, нейротехнологияҳо, зеҳни сунӣ, ҷузъҳои робототехникӣ, сенсорҳо, технологияҳои алоқаи бесим, виртуалӣ ва технологияҳои воқеият, ба зеҳни сунӣ вобастагии аввалиндараҷа дорад ва ин мафҳумҳо дар мақола матраҳ гардонида шудаанд. Мақолаи навишташуда мафҳумҳои муҳимро оид ба тамоюлҳои асосии технологияҳои навин, марҳилаҳои асосии табдилдиҳии рақамии иқтисодиёт, автоматикунонӣ, иттилоотонӣ, рақамикунонӣ –ро дар назар дорад. Зеҳни сунӣ падидаи таҷдиди рақамии таҷрибаи муштариён, моделҳои тиҷоратӣ ва амалиёти истеҳсолӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои нави баланд бардоштани арзиши даромад ва

даромади сармоягузорӣ бо риояи талаботи ноил шудан ба соҳибхитиёрии технологӣ мебошад, ки ин мафҳумҳо дар мақола дида мешавад.

Калидвожаҳо: технологияҳои навин, big Data, нейротехнологияҳо, зехни сунъӣ, робототехника, сенсорҳо, технологияҳои алоқаи бесим, технологияҳои воқеият, автоматикунонӣ, иттилоотонӣ, рақамикунонӣ.

Дар ҷаҳони муосир технологияҳои навине истехсол гардида истодааст, ки дар сатҳи байналмилалӣ ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Барои беҳтар гардонидани сураъти баланди корӣ технологияҳои навин нақши басо муҳимро мебозад. Қайд намудан бо маврид аст, ки барои дуруст татбиқ гардидани зехни сунӣ бояд корхонаҳои рақамӣ бунёд карда шаванд. Зехни сунӣ истилоҳест, ки барои тавсифи мошинҳо истифода мешавад, ки равандҳои маърифатии ба инсон монандро, аз қабili омӯзиш, фаҳмиш, мулоҳиза ва ҳамкорӣ иҷро мекунанд. Он метавонад шаклҳои гуногун дошта бошад, аз ҷумла инфрасохтори техникӣ, яъне алгоритмҳо, як қисми раванди истехсолот ё маҳсулоти корбари ниҳой бошад. Технологияҳои «зехни сунӣ» технологияҳои ояндадоре мебошанд, ки вазро дар бозорҳои мавҷудбуда ба кулӣ тағйир медиҳанд ё ба ташаккули бозорҳои нав мусоидат мекунанд. Зехни сунӣ зуд ба яке аз технологияҳои асосии замони мо табдил ёфтааст.

Технологияҳои навини иқтисодӣ рақамӣ иборатанд аз: маълумоти калон (bigData), нейротехнологияҳо ва зехни сунӣ, системаҳои тақсимшудаи ҳисобдорӣ (блокчейн), технологияҳои квантӣ, технологияҳои нави истехсолӣ, интернетии саноатӣ, ҷузъҳои робототехникӣ ва сенсорҳо, технологияҳои алоқаи бесим, виртуалӣ ва технологияҳои воқеият иборат мебошанд. [1.С. 43-49]

Мақсади мақолаи мазкурро рушди технологияҳои рақамӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ ва ақибмонии назаррас, як навъ дастгоҳ дар заминаи меъёрӣ оид ба ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ дар ҷомеа ва идоракунии давлатиро муайян мекунанд. Мақсади тадқиқот асоснок кардани роҳҳои истифодаи зехни сунӣ дар раванди табдилдиҳии рақамии иқтисодӣ, таҳлили самтҳои татбиқи технологияҳои зехни сунӣ дар ҳалли масъалаҳои афзалиятноки амалии идоракунии ширкатҳо мебошад.

Расми 1. Сохтори тамоюлҳои технологияҳои рақамӣ

Маълумотҳои овардашуда нишон медиҳад, ки зехни сунъӣ таъсири назарраси иқтисодӣ хоҳад дошт. Технологияҳои зехни сунъӣ нишон медиҳад, ки то соли 2035 суръати рушди солонаи иқтисоди ҷаҳонро ду баробар афзоиш медиҳад. Тамоюлҳои асосии технологияҳои табдилдиҳии рақамии иқтисодиётро таҳияи институтҳои рушди технологияҳои рақамӣ дар саросари ҷаҳон муайян менамояд. Раванди ворид намудани технологияҳои иттилоотиро ба иқтисодиёт ба се марҳилаи асосӣ тақсим кардан мумкин аст. [2.С. 19-22]

Технологияҳои зехни сунъӣ дар оянда ба таври зайл мусоидат карда метавонад: ба туфайли технологияи навоарона боиси хеле баланд шудани ҳосилнокии меҳнат мегардад. Он қувваи нави маҷозиро эҷод мекунад, ки онро автоматикунонии интеллектуалӣ низ номидан мумкин аст. Зехни сунъӣ қодир аст, ки мушкилотро ҳал намояд ва мустақилона тарафҳои нозукии корро омӯзад. Паҳншавии навоариҳо ба соҳаҳои гуногун таъсир расонида, сарчашмаҳои нави даромадро эҷод кунад.

Натиҷаи табиӣ табдилдиҳии рақамии иқтисодиёт пайдоиши корхонаҳои рақамӣ мебошад, ки дар доираи онҳо ҳамгироии пурраи рақамии тамоми равандҳо, функсияҳои корхона ва таъсиси Дугоникҳои рақамӣ ба истилоҳ таъмин карда мешавад. [3.С. 55-61]

Инҳо марҳилаҳои асосии табдилдиҳии рақамии иқтисодиёт мебошанд:

1) Автоматикунонӣ. Инкишофи прогресси илму техника, табдил додани маълумот ва ҳуҷҷатҳо аз форматҳои аналогӣ ба форматҳои рақамӣ, дастгирии рақамии равандҳои тичоратии мавҷудбуда.

2) Иттилоотонӣ. Ҷомеаи иттилоотӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, технологияи таълимӣ, технологияҳои рақамӣ.

3) Рақамикунонӣ. Интегратсияи технологияҳои рақамӣ ба равандҳои мавҷудбудаи бизнес, беҳтаргардонӣ ва такмили онҳо, аз як тараф ва иқтисодиёти рақамӣ дар сурати мавҷуд набудани стратегияи рақамӣ ва соҳибхитиёрӣ дар идоракунии давлатӣ. [4.С. -61-69]

Табдилдиҳии рақамӣ зарурати мутобиқсозӣ ва такмил додани равандҳои мавҷудбудаи бизнес ва қабули қарорҳои навро дар заминаи иқтисоди рақамӣ инъикос мекунад. Зехни сунъӣ ба ҳамгироии технологияҳои нав ва ҳалли рақамӣ дар ҳама ҷанбаҳои тичорат асос ёфтааст. Бо ин роҳ, ширкатҳое, ки табдилдиҳии рақамиро анҷом медиҳанд, метавонанд самаранокии худро беҳтар гардонанд, хароҷотро коҳиш диҳанд, қаноатмандии муштарӣро баланд бардоранд ва рақобатпазирии худро дар бозори зудтағйирёбанда таъмин кунанд.

Зехни сунъӣ падидаи таҷдиди рақамии таҷрибаи муштарӣ, моделҳои тичоратӣ ва амалиёти истеҳсолӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои нави баланд бардоштани арзиши даромад ва даромади сармоягузорӣ бо риояи талаботҳои ноил шудан ба соҳибхитиёрии технологӣ мебошад. Зехни сунъӣ доираи васеи тағйиротро дар равандҳои тичоратӣ, моделҳо ва усулҳои кор, ки тавассути технология ва додаҳо имконпазир аст, дар бар мегирад. Яке аз омилҳои калидии табдилдиҳии рақамӣ истифода ва рушди зехни сунъӣ мебошад. Зехни сунъӣ дар табдилдиҳии рақамии иқтисодиёт барои беҳтаргардонии равандҳои истеҳсолот ва тичорат, беҳтар кардани сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо, кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани ҳосилнокии истифода мешавад.

Зехни сунъӣ асбоб ё барнома нест, балки як бахши алоҳидаи илми информатика мебошад. Мутахассисони технологияҳои навин системаҳоеро таҳия менамоянд, ки маълумотро таҳлил мекунанд ва мушкилотро ҳамон тавре ки одамон ҳал мекунанд ба иҷроиш меоранд.

Зехни сунъӣ алгоритмҳоеро истифода мебарад, ки ба компютер имкон медиҳанд, миқдори зиёди маълумотро коркард кунанд ва намунаҳоро дар он пайдо намояд. Дар асоси ин намунаҳо ӯ метавонад ҳулоса барорад, рӯйдодҳоро пешгӯӣ намояд ё қарор қабул кунанд.

Тасаввур мекунем, ки майнаи мо як дастаи бузурги кормандонест, ки дар лоиҳаҳои гуногун якҷоя кор мекунанд. Зехни сунъӣ кӯшиши эҷоди як даста бо истифода аз компютерҳо ва барномаҳо мебошад. Мисоли оддӣ зехни сунъӣ як компютери шохмост аст, ки метавонад вазро дар тахта таҳлил кунанд ва дар асоси қоидаҳои роҳи муайянро ба ҳаракат дарорад. Он

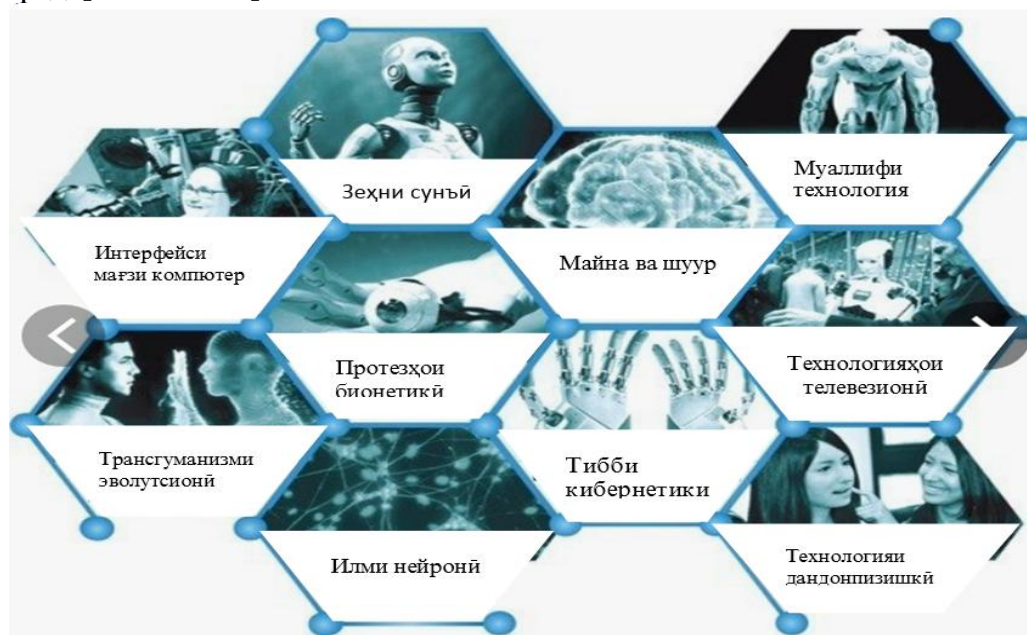
раванди тафаккури инсонро ҳангоми бозии шохмот тақлид мекунад, аммо ин корро бо истифода аз алгоритмҳо ва ҳисобҳо анҷом медиҳад. Масалан, зеҳни сунӣ метавонад ба автоматикунонӣ ва беҳтаргардонии равандҳои истеҳсолӣ, аз қабili назорати сифати маҳсулот, банақшагирии истеҳсолот ва тақсироти захираҳо кӯмак расонад. Зеҳни сунӣро инчунин дар идоракунии тичорат истифода бурдан мумкин аст, масалан, барои таҳлили бозор ва пойгоҳи муштариён, ки имкон медиҳад эҳтиётот ва афзалиятҳои муштариён, стратегияи беҳтарини пешбурди маҳсулот ва хизматрасониҳоро дар бозор таҳия намояд. [5.C.356-357]

Табдилдиҳии рақамии иқтисод ва зеҳни сунӣ инчунин метавонад самаранокӣ ва дақиқии муоширати муштариёро тавассути истифодаи системаҳои чатботи интеллектуалӣ, ки метавонанд ба ҳама саволҳои муштариён зуд ва ғайран ҳавоб диҳанд, беҳтар созанд. Ғайр аз он, истифодаи зеҳни сунӣ метавонад хизматрасониҳои ҷамъиятиро ба монанди системаҳои автоматикунонидашуда мониторинги навигатсионӣ, мониторинги шабакаи мобилӣ ва ғайра оғоз кунад. Дар маҷмӯъ, истифода ва рушди зеҳни сунӣ як қадами зарурӣ ва бунёдӣ дар табдили рақамии иқтисод дар беҳбудии нишондиҳандаҳои бахшӣ, аз қабili истеҳсолот, молия, тандурустӣ, нақлиёт ва ғайра мебошад.

Айни замон мо шохиди раванди рақамикунонии идоракунии давлатии сиёсати саноатӣ дар натиҷаи гузаштани он ба технологияҳои рақамӣ ва ҳалли интеллектуалӣ дар саноат ҳастем. Табдилдиҳии рақамии соҳаҳо ба суръат бахшидан ба ҳамгирии амудии занҷирҳои нобаробари ташкилӣ ва истеҳсолии ҳам тичорати хурду миёна ва ҳам ширкатҳои давлатӣ барои муттаҳид кардани онҳо ба амудҳои нави табиӣ ва маҳсулот хизмат мекунад.

Баъзан зеҳни сунӣ бо шабакаи нейрон омехта мешавад, аммо ин танҳо қисман дуруст аст. Шабакаи нейрон як равиш барои эҷоди зеҳни сунӣ мебошанд, ки аз системаи нейронҳои майна илҳом гирифта шудааст. Ба ҷои навиштани алгоритмҳои мураккаб барои ҳалли мушкилот, шабакаи нейрон аз миқдори зиёди додаҳо меомӯзанд ва дар он намунаҳоро пайдо мекунанд. Барои кор бо шабакаи нейронӣ ба мо олим будан лозим нест. Масалан, мо метавонем касби муҳандиси мошиниомӯзиро азхуд намоем. Вай бо додаҳо кор мекунад ва онро барои эҷоди алгоритмҳои омӯзиши мошиниомӯзӣ истифода мебарад, ки ба ҳалли мушкилоти амалӣ кӯмак мекунанд.

Зеҳни сунӣ аллакай дар бисёр ҷанбаҳои тичорат татбиқ карда мешавад. Зеҳни сунӣ аллакай як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мо гардида, соҳаҳои гуногуни саноатро ба таври назаррас тағйир медиҳад. Бо пешрафти технология, зеҳни сунӣ табдил додани соҳаҳои бештарро идома дода, имкониятҳо ва нигарониҳои навро дар атрофи ахлоқ, беҳтарӣ ва шуғл фароҳам меорад. [7.C.175-180]

Расми 2. Зеҳни сунӣ ва имкониятҳои рушди он

Зехни сунъи ин қобилияти компютерҳо ё мошинҳо барои иҷрои вазифаҳои мебошад, ки одатан зехни инсонро талаб мекунад. Масалан, эътироф кардани нутқ, қабули қарорҳо ё омӯхтани маълумот мебошад. Зехни сунъӣ аксар вақт ҳамчун "шабакаи нейронӣ" номида мешавад. Дар фаъолияти умумӣ, инҳо синонимҳо мебошанд, аммо зехни сунъӣ як майдон аст ва шабакаи нейрон танҳо яке аз усулҳои он мебошад.

Барои амалишавии зехни сунъӣ ақидаи олимони зиёданд. Масъалан олимони математик Алан Тюринг идеяи мошини тафаккурро пешниҳод кард. Ӯ боварӣ дошт, ки мошинҳо, мисли одамон, метавонанд иттилооти мавҷудбударо барои қабули қарорҳо истифода баранд. Барои санҷидани ин, ӯ як озмоиш таҳия кард. Шахсе интерфейси матнро барои пурсидани саволҳо ҳам ба шахси дигар ва ҳам ба мошин истифода бурд. Агар ҷавобҳои онҳоро фарқ карда натавонанд, мошин аз санҷиш гузашта ва дорой зехни сунъӣ ҳисобида мешуд.

Интеллекти сунъӣ инкишофро идома медиҳад. Олимони кӯшиш мекунад, ки онро беҳтартар, фаҳмотар ва барои ҷомеа муфидтар созанд. Эҳтимол дар оянда зехни сунъӣ ёвари мо дар ҳалли мушкилоти глобалӣ ба монанди тағирёбии иқлим ё бемориҳои гардад. Зехни сунъӣ ҷоду нест, балки технологияест, ки аллакай ҷаҳони моро тағир медиҳад. Зехни сунъӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо кӯмак мекунад, аммо муносибати эҳтиёткоронаро талаб мекунад. Зехни сунъӣ технологияест, ки ба компютер имкон медиҳад, ки кори майнаи инсонро тақлид кунад. Масалан, қабули қарорҳо дар асоси маълумоти нопурра ё эҷодкор будан ва мустақилона чизе пайдо кардан аст. Барои таҳияи он олимони ва барномасозон равандҳои маърифатиро дар майнаи инсон таҳқиқ мекунад. Дар натиҷа модели онҳост, ки ба зехни мо бо дараҷаҳои гуногуни муваффақият тақлид мекунад. Чунин барномаҳо аллакай вучуд доранд ва шояд ба мо шинос бошанд. Аммо як зехни сунъии комил, ки метавонад мисли инсон фикр кунад, ҳанӯз вучуд надорад. Ҳама технологияҳои, ки дар айни замон ба инсоният дастрасанд, танҳо дар доираи алгоритмҳои додашуда кор мекунад.

Зехни сунъӣ аз рӯи вазифаҳои як намуди муайян таълим дода мешавад. Ҳамин тариқ, ақсари ин технологияҳо доираи маҳдуди татбиқшавӣ доранд. Зехни сунъӣ як технология ё дақиқтараш як самти илми муосир аст, ки роҳҳои таълими компютер, технологияи роботӣ ё системаи таҳлилиро барои тафаккури интеллектуалӣ мисли инсон меомӯзад. Дарвоқеъ, орзуи ёрдамчиёни роботҳои соҳибакл хеле пеш аз иҷтимои аввалин компютерҳо пайдо шуда буданд.

Таdqикот дар соҳаи зехни сунъӣ бо роҳи омӯзиши қобилиятҳои ақлии инсон ва интиқоли натиҷаҳои бадастомада ба соҳаи фаъолияти компютерӣ анҷом дода мешавад. Ҳамин тариқ, зехни сунъӣ аз сарчашмаҳо ва фанҳои гуногун маълумот мегирад. Ба инҳо илмҳои информатика, математика, забоншиносӣ, психология, биология, муҳандисӣ, мошинсозӣ дохил мешаванд. Дар асоси як қатор маълумотҳо бо истифода аз технологияи омӯзиши мошин, компютерҳо кӯшиш мекунад, ки зехни инсонро тақлид кунад.

Қайд намудан лозим аст, ки зехни сунъӣ ва технологияҳои навин барои рушди минбадаи иқтисодӣ як роҳи муҳимро ба миён меорад. Барои татбиқи он мо бояд аз имкониятҳои технологияҳои навин истифода намоём. Технологияҳои навин барои пешравии кори истифодабаранда басо муҳим маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Алимардонов Т.А. Имкониятҳои интернет-банкинг дар қонишдиҳии ҳавфҳо. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. №4. – С. 43-49. УДК: 330.5:312(575.3). ISSN 2413-5151

2. Алимардонов Т.А. Иқтисоди рақамӣ ҳамчун воситаи идорашаванда// «Инновационная деятельность как фактор ускоренного социально-экономического развития в промышленности», посвященной 30-летию Независимости Республики Таджикистана /Материалы республиканской научно-практической конференции. **Бустон, 27 ноября 2021г. С. 19-22.**

3. Алимардонов Т.А. Ҷобиров А.Қ. Моҳияти иқтисоди рақамӣ ва равандҳои асосии ташаққули он/Тоҷикистон: Иқтисод ва идора. Илмҳои иқтисоди №2. Душанбе-2021. С. 55-61.
4. Алимардонов Т.А. Сатторов А.Қ. Криптография ва нақши он дар рушди иқтисоди рақамӣ/ Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ бахшида ба «30 –солагии истиқлолияти давлатии ҷумҳурии тоҷикистон» дар мавзӯи «рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар даврони истиқлолият: дастовард ва дурнамо»/ Вахдат-2021. С. -61-69.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3. 12. 2004 № 468 «Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунӣ технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». С: -18.
6. Саттаров А.Ч., Иқтисоди рақамӣ вазъи кунунӣ ва дурнамо/ маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ ҳаёти устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500 –солагии Саразми бостонӣ», «700 солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» -Душанбе 2020 мат. ДМТ С.356-357.
7. Султонбӣ, Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбӣ // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 239-243. – EDN KYTBVR.
8. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии тоҷикистон. соли 2019, №642.
9. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбӣ // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50. – EDN KQWQID.
10. Мирзоев Н. Ҳукумати электронӣ дастоварди муҳимтарини ҷаҳони муосир / Н. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ амали дар мавзӯи “Саноатикунӣ кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ”. “Душанбе, 2020. С.175-180.
11. Худойназаров Д.А., Алимардонов Т.А Таъсири хавфҳои бонкӣ дар низоми пардохт. // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. 2022. – № 1 (266). – С. 87-93. УДК: 336.71(575.3). ISSN 2076-2569.

ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ИХ ГЛАВНАЯ РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ

АЛИМАРДОНЗОДА ТОХИРДЖОН АШУРАЛИ

*кандидат экономического наук, доцент кафедры кибернетика и цифровой экономики
Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, Бинни Хисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.*

БОБОЕВА РОЗИЯМО МАНСУРОВНА

*кандидат экономического наук, доцент кафедры кибернетика и цифровой экономики
Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, Бунни Хисорак. E-mail: roziyamo@mail.ru. Телефон: 901553837*

В научной статье представлена информация о технологиях искусственного интеллекта и их ключевой роли в экономике. Стоит отметить, что новые технологии, такие как большие данные, нейротехнологии, искусственный интеллект, робототехника, сенсоры, технологии беспроводной связи, технологии виртуальной и дополненной реальности, в первую очередь связаны с искусственным интеллектом, и именно эти концепции рассматриваются в статье.

В статье изложены важные понятия, касающиеся основных тенденций развития новых технологий, основных этапов цифровой трансформации экономики, автоматизации, информатизации и цифровизации. Искусственный интеллект - это феномен цифровой трансформации клиентского опыта, бизнес-моделей и производственных операций, а также поиска новых способов увеличения доходов и окупаемости инвестиций при соблюдении требований достижения технологического суверенитета. Эти концепции будут рассмотрены в статье.

Ключевые слова: новые технологии, большие данные, нейротехнологии, искусственный интеллект, робототехника, сенсоры, технологии беспроводной связи, технологии реальности, автоматизация, информатизация, цифровизация.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AND THEIR MAIN ROLE IN THE ECONOMY

ALIMARDONZODA TOKHIRJON ASHURALI

Tajik National University, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Cybernetics and Digital Economy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Binni Hisorak. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Phone: 207-56-56-44.

BOBOEVA ROZIYAMO MANSUROVNA

Tajik National University, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Cybernetics and Digital Economy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Binni Hisorak. E-mail: roziyamo@mail.ru. Телефон: 901553837.

The scientific article presents information about artificial intelligence technologies and their key role in the economy. It is worth noting that new technologies such as big data, neurotechnology, artificial intelligence, robotics, sensors, wireless communication technologies, virtual and augmented reality technologies are primarily associated with artificial intelligence, and these are the concepts that are discussed in the article. The article sets out important concepts related to the main trends in the development of new technologies, the main stages of digital transformation of the economy, automation, informatization and digitalization. Artificial intelligence is a phenomenon of digital transformation of customer experience, business models and production operations, as well as the search for new ways to increase revenues and return on investment while meeting the requirements for achieving technological sovereignty. These concepts will be discussed in the article.

Keywords: new technologies, big data, neurotechnology, artificial intelligence, robotics, sensors, wireless communication technologies, reality technologies, automation, informatization, digitalization.

ПЕНСИЯ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

БАДАЛОВ ДЖУРАБОЙ ДЖУМАБОВЕВИЧ

*преподаватель кафедры мировой экономики ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»,
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1.
тел.: + 992926708007.*

В данной статье рассматриваются понятия «пенсия» и «государственная пенсия» с точки зрения норм Конституции Республики Таджикистан, приводятся мнения зарубежных и отечественных ученых, а также филологическое значение термину «пенсия» и его использование в действующих законодательных законах. При подготовке статьи использованы аксиологический, сравнительно-правовой и формально-юридический методы, осуществлен анализ нормативных правовых актов Республики Таджикистан, приведены выводы некоторых ученых.

Ключевые слова: Конституция Республики Таджикистан, социальное обеспечение, право человека и гражданина на пенсионное обеспечение, пенсия, государственная пенсия, пенсии по возрасту, за выслугу лет, по инвалидности, по случаю потери кормильца; сроки выплаты пенсий.

Основываясь на нормах Всеобщей декларации прав человека, заключенной в Риме в 1948 году, по которой «каждый человек, как член общества, имеет право на социальное обеспечение» [4].

Расширенное толкование прав уточняется в нормативных документах Международной организацией труда (МОТ). Они служат руководством по реализации прав пожилых граждан, охватывающим как минимальные нормы, так и механизмы его реализации. Конвенция «О минимальных нормах социального обеспечения» [10], Конвенция «О пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца» [11.]. Например в Российской Федерации имеется ряд нормативных актов, которые определяют пенсию Рекомендация «О пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца» [12], Рекомендация «О минимальных уровнях социальной защиты» [22], ориентируют страны мира на рекомендуемые уровни размеров социальных выплат (пособий), которые способны обеспечить необходимый и гарантированный доход для пожилого населения [25].

В 1994 году в Конституцию Республики Таджикистан были включены нормы, предусматривающие обязанность государства законом устанавливать государственные пенсии «Каждому гарантируется социальное обеспечение в старости, в случаях болезни, инвалидности, утраты трудоспособности, потери кормильца и в других случаях, определяемых законом» [13].

По смыслу конституционных норм государственные пенсии являются одной из форм социального обеспечения жителей нашего государства. В государственных законах, рассматривающих вопросы пенсионного обеспечения, фиксируется понятие, соответствующее конкретному закону. Так, в Государственном Законе Республики Таджикистан от 12 января 2010 года № 595 «О страховых и государственных пенсиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.12.2021 г.) дается определение пенсии по государственному пенсионному обеспечению; [10] в Государственном законе Республики Таджикистан «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан» - трудовой пенсии [20].

Причем во всех государственных законах под указанными видами пенсий понимаются ежемесячные денежные выплаты. Разнятся лишь условия их назначения и выплаты, которые определяются соответствующими законами.

В научной литературе нередко применяются определения, которые не совсем полно раскрывают содержание данных понятий и во многих случаях по содержанию они рассматриваются как идентичные.

В переводе с латинского языка «pensio» означает платеж, уплату.

Так, например, в «Новом энциклопедическом словаре» дано следующее определение: «Пенсия - денежное обеспечение, которое получает гражданин из пенсионных и иных фондов после завершения работы, по достижении пенсионного возраста либо в других случаях, предусмотренных нормативными актами» [3, с.783].

С точки зрения русского языка пенсия - это денежное обеспечение, назначаемое лицу при достижении установленного стажа работы или вследствие инвалидности либо старости, а также нетрудоспособным членам семьи в случае смерти кормильца [17].

В Советском Союзе понятие «пенсия» появилось в главном законе государства в 1977 году с принятием новой Конституции СССР, где было сказано, что «граждане СССР имеют право на материальное обеспечение в старости, в случае болезни, полной или частичной утраты трудоспособности, а также потери кормильца» и далее, что это право гарантируется, в том числе «выплатой за счет государства ... пенсий по возрасту, инвалидности и по случаю потери кормильца» [16].

Как известно, с 1956 по 1990 год на территории РСФСР действовал Закон СССР «О государственных пенсиях», которым определялось три вида государственных пенсий: по старости; по инвалидности; по случаю потери кормильца [19].

В 1990 году Верховным Советом РСФСР принимается собственный Закон РСФСР «О государственных пенсиях в РСФСР», также устанавливающий государственные пенсии, видами которых были трудовые пенсии и социальные пенсии [18].

Современные исследователи пенсионного законодательства не часто формулируют определение пенсии с точки зрения права. По экономическому смыслу «пенсия» представляет собой гарантированную ежемесячную денежную выплату для материального обеспечения граждан по достижении ими пенсионного возраста, в случае потери трудоспособности, потери кормильца [29], или в связи с длительной профессиональной деятельностью [2].

В то же время, Г.Г. Пашкова предложила варианты такого определения, отвечающие конституционным подходам к данному виду социального обеспечения. По одному из определений «Пенсия - это основной, ведущий и наиболее значимый вид социально-обеспечительных предоставлений»; по второму: «Пенсия - это ежемесячная денежная выплата, которая предоставляется государством гражданину с целью его содержания и удовлетворения алиментарных потребностей по основаниям, на условиях, в порядке и в размерах, предусмотренных действующим законодательством» [21].

Чаще определение пенсии сводится к обобщению положений законодательства, на основании которых устанавливаются существующие в настоящее время виды пенсий. Например, З.А. Кондратьева в учебнике по праву социального обеспечения дает такое определение пенсии: «Пенсия - это ежемесячная денежная выплата, назначаемая нетрудоспособным гражданам при достижении ими определенного пенсионного возраста, при установлении инвалидности или смерти кормильца, а также в связи с длительной профессиональной деятельностью» [5].

Определение пенсии, приводимое Ж.К. Раджабовой в учебном пособии, по смыслу совпадает с предыдущим: «Пенсия - это ежемесячная долгосрочная выплата, назначаемая за счет государственных средств в качестве основного источника средств существования лицам, достигшим установленного возраста, за выслугу лет, по инвалидности, потерявшим кормильца» [15].

По мнению А. М. Бабич, Н. Ю. Борисенко, Е. В. Егорова, Е. Н. Жильцова пенсия является гарантированной ежемесячной выплатой, обеспечивающей гражданина после достижения

пенсионного возраста, при потере трудоспособности, кормильца или выработки специального стажа в некоторых сферах трудовой деятельности [1,3,9,29].

В. А. Долотов считает, что пенсия должна быть напрямую связана с размером заработной платы, т. к. является отложенной частью заработка и является компенсацией при наступлении страхового случая (потеря трудоспособности, старость, инвалидизация) работнику или его иждивенцам [8].

В. Д. Роик трактует термин пенсию как регулярную денежную выплату, которая призвана обеспечить материально гражданина при утрате заработной платы [24].

А. К. Соловьев определяет социально-экономическое содержание пенсии, как возмещение размера регулярного дохода от трудовой или иной общественной деятельности, утраченного в результате достижения пенсионного возраста, инвалидности или потери кормильца [26,14].

О. Г. Дмитриева рассматривает пенсию как компенсацию утраченного дохода вследствие наступления устойчивой нетрудоспособности или пособие по старости в виде денежных средств [6, 7].

На основе изучения ряд научных исследование, можно представить свой авторский определение о пенсии - это определенная часть дохода, которая в период трудовой деятельности человека отчисляется как страховой взнос в пенсионный фонд с целью капитализации будущей пенсии, которая она всегда имеет денежную форму.

Рассмотрев теоретико-методологические подходы к определению пенсии, необходимо отметить, что она является зачастую лишь одним источником дохода для большинства нетрудоспособных категорий граждан (достигших пенсионного возраста, ставших инвалидами, потерявших кормильца), выполняет функцию социальной защиты данной категории граждан.

Таким образом, рассматривая институциональные принципы формирования национального пенсионного страхования, следует учитывать не только гарантии приобретения требуемого объема пенсионных прав,

обеспечивающих минимальный уровень потребления, но и гарантии сохранения дохода после наступления страхового случая в размере, эквивалентном отложенной части заработной платы или дохода.

Природа пенсии, в отличие от заработной платы, предполагает ее выплату вперед за месяц, который человек должен прожить на этот вид социального обеспечения. Но поскольку таджикского законодательство предусматривает, что выплата пенсии на территории Республики Таджикистан, включая ее доставку, производится за текущий месяц то в утвержденных в 2021 году Министерство труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан правилах выплаты пенсий устанавливают период доставки пенсии организацией почтовой связи с 25 число каждого месяца по графику, а банк обязан осуществлять доставку пенсии за текущий месяц на счет в день поступления средств от территориального органа Пенсионного фонда Республики Таджикистан, причем в сроки, определяемые этим фондом.

На основании проведенного анализа терминов «пенсия», «государственная пенсия», а также принимая во внимание конституционные нормы, гарантирующие соблюдение права человека на государственную пенсию, предлагается зафиксировать в законодательстве следующее определение понятию «государственная пенсия»:

«Государственная пенсия - это:

- 1) форма государственного социального обеспечения;
- 2) состоящая из следующих видов: пенсий по возрасту; пенсия за выслугу лет; пенсия по инвалидности; пенсия по случаю потери кормильца;
- 3) денежная сумма, выплачиваемая всем пенсионерам за текущий месяц (до 5 числа этого месяца);

4) условия, порядок и размеры которой предусматриваются федеральным законом о государственных пенсиях или государственными законами о конкретном виде государственной пенсии».

В настоящее время в Республики Таджикистане устанавливается государственная пенсия в соответствии 7 статьи Закона Республики Таджикистан «О страховых и государственных пенсиях» назначаются и выплачиваются следующие виды государственных пенсий:

- социальная пенсия по возрасту;
- социальная пенсия по инвалидности;
- социальная пенсия по случаю потери кормильца.

Государственные пенсии выплачиваются за счет государственного бюджета в порядке, установленном Законом Республики Таджикистан «О страховых и государственных пенсиях» [10].

Таким образом, изучив теоретические аспекты терминов «пенсия» и «государственная пенсия» позволяют сделать вывод: с одной стороны, - это соблюдение равенства прав и свобода человека и гражданина в Республики Таджикистан в части пенсионного обеспечения, а с другой стороны, - на гарантированное государством право на государственную пенсию, независимо от видов этой пенсии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабич, А. М. Экономика социального страхования: курс лекций / А. М. Бабич, Е. В. Егоров, Е. Н. Жильцов; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Экон. фак. – Москва: ТОО «ТЕИС», 1998. – 189 с. – Текст: непосредственный.
2. Большая российская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. Ю. С. Осипов. – Москва: Большая российская энциклопедия, 2004–2017. – Текст: непосредственный.
3. БрокгаузФ.А., ЕфронИ.А. Новый энциклопедический словарь (под общ. ред. К.К. Арсе-ньева) - Санкт-Петербург, 1912. - 960 с.
4. Борисенко, Н. Ю. Пенсионное обеспечение / Н. Ю. Борисенко. – Москва: Дашков и К, 2009. – 576 с. – Текст: электронный // ЭБС «Консультант студента» : [сайт]. – URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785394003394.html> (дата обращения: 01.07.2021).
5. Всеобщая декларация прав человека: принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. – Текст: электронный // Организация Объединенных Наций: [сайт]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения: 06.08.2020).
6. Дмитриева, О. Г. Пенсионные системы и пенсионные реформы / О. Г. Дмитриева. – Москва: Наука, 2015. – 302 с. – Текст: непосредственный.
7. Дмитриева, О. Г. Политика в области пенсионного обеспечения и пенсионного законодательства / О. Г. Дмитриева. – Москва: Издание Государственной Думы, 2014. – 80 с. – URL: <http://duma.gov.ru/media/files/QNBSVGiDkkmgyltAFIT6qtzeoArfssNX.pdf> (дата обращения: 04.01.2022). –
8. Долотов, В. А. Развитие экономического механизма государственного регулирования пенсионных прав застрахованных лиц: диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук : 08.00.05 / Долотов Виктор Андреевич ; [Место защиты: Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ]. – Москва, 2010. – 442 с. – Текст: непосредственный.
9. Жильцов, Е. Н. Экономика и управление социальной сферой: учебник для бакалавров / под ред. Е. Н. Жильцова, Е. В. Егорова. – Москва: Дашков и К, 2016. – 496 с. – Текст: электронный // ЭБС «Консультант студента»: [сайт]. – URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785394024238.html> (дата обращения: 01.07.2021).
10. Законом Республики Таджикистан «О страховых и государственных пенсиях» от 23.12.21 г. № 1840.

11. Конвенция № 102 Международной организации труда «О минимальных нормах социального обеспечения»: заключена в г. Женеве 28 июня 1952 г. – Текст: электронный. – URL: <https://www.ilo.org>
12. Конвенция № 128 Международной организации труда «О пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца»: заключена в г. Женеве 29 июня 1967 г. – Текст: электронный. – URL: <https://www.ilo.org/>
13. Конституция Республики Таджикистан (Принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года, изменения и дополнения внесены 26 сентября 1999 года и 22 июня 2003 года путем референдума)
14. Макарова, Н. С. Страховая модель формирования пенсионного рынка России : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук : 08.00.10 / Макарова Наталия Сергеевна ; [Место защиты: Волгоградский государственный университет]. – Волгоград, 2005. – 192 с. – Текст : непосредственный.
15. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. – Текст : электронный // Организация Объединенных Наций : [сайт]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата обращения: 06.08.2020).
16. О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации по вопросам негосударственного пенсионного обеспечения: проект Федерального закона: [подготовлен Минфином России, ID проекта 02/04/09-19/00095019] (не внесен в ГД ФС РФ, текст по состоянию на 29.10.2019]. – Текст: электронный // КонсультантПлюс: [сайт]. – URL: <https://regulation.gov.ru/projects/List/AdvancedSearch#npa=95019> (дата обращения: 16.01.2022).
17. О внесении изменений в статью 33.3 Федерального закона «Об обязательном пенсионном страховании в Российской Федерации» и статью 6.1 Федерального закона «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам обязательного пенсионного страхования в части права выбора застрахованными лицами варианта пенсионного обеспечения» : Федеральный от 21 декабря 2021 года № 429-ФЗ. – Текст: электронный // КонсультантПлюс: [сайт]. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_404031/ (дата обращения: 20.01.2022)
18. О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года: Указ Президента РФ от 21 июля 2020 г. № 474. – Текст: электронный // Консультант Плюс: [сайт]. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_357927/
19. О предельной величине базы для исчисления страховых взносов на обязательное социальное страхование на случай временной нетрудоспособности и в связи с материнством и на обязательное пенсионное страхование с 1 января 2022 г.: Постановление Правительства РФ от 16 ноября 2021 г. № 1951. – Текст: электронный // Консультант Плюс: [сайт]. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_400729/#dst100005
20. О страховых пенсиях: Федеральный закон от 28 декабря 2013 г. № 400-ФЗ (ред. от 26.05.2021). – Текст: электронный // Консультант Плюс: [сайт]. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_156525/
21. Распоряжение Правительства РФ № 2425-р от 25 декабря 2012 г. – Текст: электронный // Министерство труда и социальной защиты Российской Федерации: официальный сайт. – URL: <https://mintrud.gov.ru/docs/government/174>
22. Рекомендация № 202 Международной организации труда «О минимальных уровнях социальной защиты»: принята в г. Женеве 14 июня 2012 г. на 101-й сессии Генеральной конференции МОТ. – Текст: электронный – URL: <https://www.ilo.org>
23. Рекомендация № 131 Международной организации труда «О пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца»: принята в г. Женеве 29 июня 1967

г. на 51-ой сессии Генеральной конференции МОТ. – Текст: электронный // Электронный фонд правовых и нормативнотехнических документов: [сайт]. – URL: <https://docs.cntd.ru>

24.Роик, В. Д. Пенсионная система России: от советского к седому обществу / В. Д. Роик. – Москва: Проспект, 2017. – 257 с.

25.Соловьев, А. К. Пенсионная реформа: иллюзии и реальность: учебное пособие / А. К. Соловьев. – Москва: Проспект, 2014. – 296 с.

26.Соловьев, А. К. Экономика пенсионного страхования: учебное пособие для вузов / А. К. Соловьев. – Москва: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 335 с.

27.«О минимальных нормах социального обеспечения»: заключена в г. Женеве 28 июня 1952 г. – Текст : электронный. – URL: <https://www.ilo.org>

28.Всеобщая декларация прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года) // Российская газета. 1998. 10 декабря.

29.Ignatovskaya, N. K. Annuity insurance / N. K. Ignatovskaya, N. Kazanskaya, N. A. Kiryukhina. // Молодежь. Общество. Современная наука, техника и инновации. – 2014. – № 13. – С. 87–88.

НАФАҚА ҲАМЧУН ИНСТИТУТИ ИҶТИМОИ- ИҚТИСОДИ: ҶАНБАИ ҲУҚУҚӢ БАДАЛОВ ҶУРАБОЙ ҶУМАБОЙЕВИЧ

муаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1. тел: +992926708007.

Дар мақолаи мазкур оиди мафҳумҳои “нафақа” ва “нафақаи давлатӣ” аз нигоҳи меъёрҳои Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон андешаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ, инчунин маънои филологии истилоҳоти “нафақа” ва истифодаи он дар қонунҳои ҷорӣ баррасӣ гардидааст. Ҳангоми таҳияи мақолаи мазкур усулҳои ҳуқуқии аксиологӣ, муқоисавии ҳуқуқӣ ва формалӣ истифода гардида, таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, ҳулосаҳои баъзе олимони оварда шудаанд.

***Калидвожаҳо:** Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, амнияти иҷтимоӣ, ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ба таъмини нафақа, нафақа, нафақаи давлатӣ, нафақаи аз рӯи синну сол, нафақа барои хизмати тулонӣ, нафақа аз рӯи маъҷубӣ, нафақа аз рӯи маҳрум шудан аз саробон, мӯҳлати додани нафақа.*

PENSION AS A SOCIAL AND ECONOMIC INSTITUTION: LEGAL ASPECT

BADALOV JURABOY DZHUMABOEVICH

lecturer at the department of world economy State Educational Institution «KHSU named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1. tel: + 992926708007.

This article examines the concepts of “pension” and “state pension” from the point of view of the norms of the Constitution of the Republic of Tajikistan, provides the opinions of foreign and domestic scientists, as well as the philological meaning of the term “pension” and its use in current legislative laws. In preparing the article, axiological, comparative legal and formal legal methods were used, an analysis of the regulatory legal acts of the Republic of Tajikistan was carried out, and the conclusions of some scientists were presented.

Key words: *Constitution of the Republic of Tajikistan, social Security; the right of man and citizen to pension provision, pension, state pension, pensions for old age, for long service, for disability, for the loss of a breadwinner, timing of pension payments.*

ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

МУҲСИНОВ ДАВЛАТАЛИ САИДВАЛИЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ш. Душанбе, Тоҷикистон Тел.: (+992) 907-65-06-65
Email: d_mukhsinov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур роҳҳои рушди иқтисоди рақами, муаммоҳои таъмини иттилоотӣ маркетингӣ, рушди тиҷорати электронӣ, воситаҳои асосии чамъоварӣ ва интихоби онҳо, таҳлил ва коркарди маълумотҳо, пешниҳоди натиҷаи бадастоварда оид ба истехсолу пешниҳоди маҳсулоти рақобатпазир баррасӣ гардидааст. Тарзу усулҳои муосири коркард ва таъмини иттилоотӣ маркетингӣ, инчунин истифодаи саривақтии он яке аз омилҳои муҳими стратегияи рақобатпазирӣ маҳсулот дар бозор мебошад.

Мавриди зикр аст, ки яке аз роҳҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамиро метавон инноватсия ва ҷори намудани технологияҳои нав дар соҳаҳои гуногуни фаъолият арзёби кард. Дар замони муосир пас аз гузариши босуръати бисёр ширкатҳою корхонаҳо ба сатҳи рақамӣ, марҳилаи таҷдиди сохтори бунёдии иқтисодиёт дар бар мегирад.

Калидвожа: *иттилоот, интернет, иқтисодиёти рақамӣ, инноватсиякунони, иттилоотӣ маркетингӣ, тиҷорати электронӣ, тадқиқотбарии маркетингӣ, стратегияи рақобатпазирӣ маҳсулот, рақобати бозор.*

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба раванҷҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имконияти технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд [1].

Айни замон, аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон ба роҳҳои рушди иқтисоди рақами рӯ оварда истодаанд, ки ин кафили таъмини рушди устувори тамоми мамлакатҳои кишварҳо ба шумор меравад. Дар асри XXI масъалаҳои марбут ба ин самт таваҷҷуҳи зиёди олимони ҷаҳониро ба худ ҷалб кардааст ва гузариш ба ин низом дар шароити кунунӣ як зарурати ногузир мегардад. Мавриди зикр аст, ки яке аз роҳҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамиро метавон инноватсия ва ҷори намудани технологияҳои нав дар соҳаҳои гуногуни фаъолият арзёби кард. Дар замони муосир пас аз гузариши босуръати бисёр ширкатҳою корхонаҳо ба сатҳи рақамӣ, марҳилаи таҷдиди сохтори бунёдии иқтисодиёт дар бар мегирад.

Замони муосир рӯи овардан аз як низом ба низоми дигар ин ҳам бошад истифодаи самараноки технологияҳои нави иттилоотӣ дар ҳамаи бахшҳо бахусус бахшҳои иқтисодӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ҳоли имконотҳои он сарфакорона истифода мегардад, ки агар ба он мушаххас аҳамияти хоса дода бошем. Мавзуи мазкур низ ба соҳаи махсуси иқтисодёт аҳамияти технологияи иттилоотӣ ва робита тавассути интернет навъи муосири муошират дар ҷомеаи имрӯза дарҷ гардида аз ҳамин ҷиҳат актуалӣ ба шумор меравад, ки дар он оид ба истифодаи самараноки интернет, захираҳои технологияи иттилоотӣ ва рақамкунонии иқтисодӣ, маркетингӣ шабакавӣ мавриди барраси гарор гирифтааст.

Дараҷаи илмии мавзуи ташкили технологияҳои иттилоотии маркетингӣ навъи муосири муошират дар ҷомеаи имрӯза буда мавриди баррасӣ қарор гирифта шудааст. Мавҷудияти интернет ва навъи муосири муошират дар шароити имрӯза, ҷорӣ намудани шабакаи интернет дар технологияи иттилоотии иқтисоди, шаклҳои пешкашкунӣ

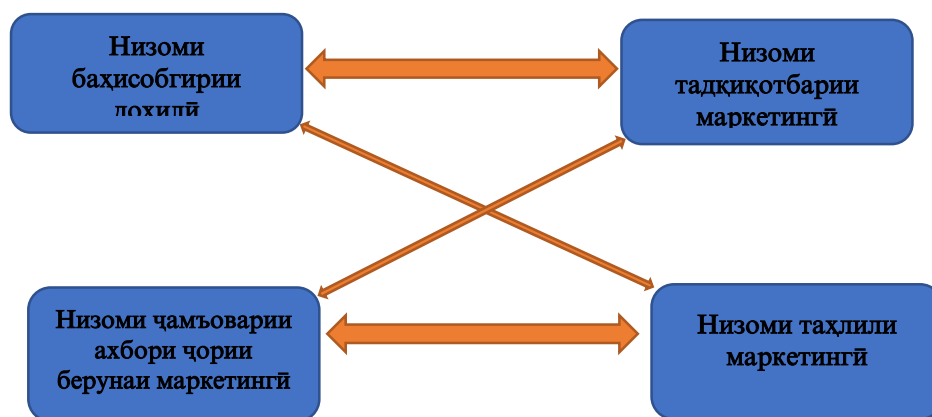
шабакаҳои иттилоотӣ ва суръати кори онҳо, технологияҳои нави иттилоотии иқтисодӣ дар тиҷорати электрони, рушди технологияи балоиҳагирии низомҳои иттилоотӣ дар интернет, инфрасохтор ва дастрасии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионии шабакаҳои иттилоотиро дар бар мегирад.

Дар замони муосир, хусусан солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия таъсир ва истифодабарии шабакаи интернет нафақат дар сатҳи корхонаҳо ва ташкилотҳо, инчунин дар сатҳи макроиқтисодиёт низ мушоҳида карда мешавад. Рушд ва фаъолияти босуръат пеш рафтани иқтисодӣ дар интернет бо воситаи технологияҳои нави иттилоотӣ мафҳуми нави «тиҷорати электрони»-ро ба миён овард. Аз таълим ва мафҳумҳои иқтисодӣ ба мо маълум аст, ки тиҷорат ин фаъолияти гуногун буда, барои ба даст овардани фоида ё манфиатҳо равона карда шудааст. Тиҷорати электронӣ яке аз намуди тиҷорат буда, тавассути истифодаи системаҳои иттилоотӣ ва технологияи иттилоотии телекоммуникатсионӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар ин ҷода бояд қайд кард, ки тиҷорат ва соҳибкорӣ мафҳумҳои гуногун доранд. Соҳибкорӣ ин фаъолияти тиҷоратӣ буда хусусиятҳои хоси он аз мунтазамӣ, истифодаи инноватсия, сармоягузорӣ ва таҳдиди иқтисодӣ иборат аст. Тиҷорат ин фаъолияти шахсони алоҳида ва корхонаҳо мебошад, ки бо мақсади гирифтани фоида амалиётҳои хариду фурӯшро ба роҳ мемонанд.

Дар тиҷорат ду тарзи фаъолиятро ҷудо намудан мумкин аст: фаъолияти, ки асоси онро харидани мол бо мақсади фурӯши он ташкил медиҳад. Дар ин ҷода амалиётҳои тиҷоратӣ амалиётҳои асосӣ буда, ниғаҳдорӣ, боркашонӣ, хизматрасонӣ амалиётҳои иловагӣ ба шумор мераванд. Фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳо, ки ашёи лозимиро барои истеҳсоли мол харидорӣ менамоянд.

Низомии иттилооти маркетингӣ ин як низомии доимо-амалкунандаи алоқамандии одамон, таҷҳизот ва мунтазамии тарзҳо барои ҷамъоварӣ, тасниф, таҳлил, иттилооти аниқ ва бомаврид барои истифодабарии дар фаъолияти маркетинги муқаррар шуда, бо мақсади мукаммалсозии банақшагирий, дар амал татбиқнамоӣ ва назорат аз болои иҷрои фаъолияти маркетингӣ мебошад. Иттилоотро ба воситаи чор низомии ҷирирасонӣ зерин ҷамъоварӣ ва таҳлил менамоянд, ки онро дар шакли нақша чунин тасвир намудан мумкин аст.

Миқдори иттилооте, ки ба идоракунандаи маркетингӣ дастрас мегардад, барои гузаронидани таҳлил, банақшагирий, татбиқнамоӣ ва назорат аз болои иҷрои ҷорабиниҳои маркетингӣ кӯмак мерасонад. Ҳоло чор низомии ҷирирасоне, ки низомии иттилооти маркетингиро ташкил медиҳанд, дида мебароем:

1. Низомии баҳисобгирии дохилӣ-ҳар кадом аҳолӣ, корхона ё ташкилоте, ки набошад баҳисобгирии дохилии таҷассумкунандаи нишондиҳандаи фурӯш, маблағи хароҷот, ҳаҷми ашёву масолеҳи захирашуда, андозаи маблағҳои гардон, маълумот дар бораи қарзҳои дебиторӣ ва кредиториро дорад. Дар замони имрӯзаи пешрафти илму техника ва

технологияҳои иттилоотӣ иртиботи ба корхонаҳо имкон медиҳанд, ки баҳисобгирии дохилиашонро хуб ба роҳ монанд ва хизматрасонии иттилоотии қисмҳоиашонро бо истифода аз шабакаҳои дохиликорхонавӣ таъмин намоянд.

2. Низоми ҷамъоварии иттилоотии ҷорӣ беруна-низомӣ ҷамъоварии иттилоотӣ муҳити берунаи маркетингӣ ин маҷмӯи иттилооте мебошад, ки роҳбарон ҳар рӯз дар рафти тичорат ба даст меоранд ва ин маълумотҳо дар атрофи муҳити тичоратӣ ба амал меоянд. Роҳбарон иттилоотӣ муҳити берунаи маркетингиро ҳангоми мутолиаи китобу маҷалла, сӯҳбат бо муштариён, паймонкорон ва дигар шахсоне, ки ба корхонаи онҳо таалуқ надоранд, ҳамчунон ҳангоми мубодилаи афкор бо идоракунандагону коргарони корхонаҳои дигар ба даст меоранду ҷамъоварӣ менамоянд. Корхонаҳои тараққиёфта барои зиёд кардани шумораи иттилооташон воситаҳои иловагӣ ба роҳ мегузоранд: фурушандагонро иловатан меомӯзонанд ва барои сари вақт иттилоот доданиашон ҳавасманд гардонидани мешаванд. Дар шӯъбаҳо барои ҷамъоварии иттилоот махсус мутахассисонро сафарбар мекунанд.

3. Низомӣ тадқиқотбарии маркетингӣ-идоракунандагони маркетингӣ бояд шароити ҳолатҳоро аниқ омӯзанд. Тадқиқотбарии маркетингӣ ин мураббаъи муайяннамоии доираи маълумотҳои барои иҷрои мақсади корхона зарур мебошад. Он ҷамъоварии маълумот, таҳлили ҳисоботу натиҷаҳои корхонаро дарбар мегирад. Корхонаҳо метавонанд бо як чанд тарз тадқиқоти маркетингӣ баранд.

4. Низомӣ таҳлили иттилоотӣ маркетингӣ-низомӣ таҳлили иттилоотӣ маркетингӣ ин маҷмӯи усулҳои мукаммали таҳлили маълумотҳо ва муаммоҳои маркетингӣ мебошад. Асоси ҳар кадом низомӣ таҳлили иттилоотӣ маркетингиро бонки маълумоти ва бонки моделҳо ташкил медиҳанд.

Идоракунандагони корхонаҳои калон ҳар сол се ё чор маротиба гузаронидани чунин тадқиқотбариро фармоиш медиҳанд ва барои корхонаҳои хурдтар бошад зуд зуд гузаронидани чунин чорабиниҳо лозим мешавад. Иттилоот яке аз қисмҳои асосии тадқиқотбарии маркетингӣ мебошад. Тадқиқотбарии маркетингӣ на фақат барои корхонаю ташкилотҳои тичоратӣ инчунин барои ташкилотҳои ғайритичоратӣ низ лозим меояд.

Ҳамзамон бо мақсади рушди бемайлони иқтисоди рақамӣ ва рақамикунони дар ҳамаи самтҳои фаъолияти субъектони хоҷагидор дар кишвар ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ инноватсионӣ ва иқтисоди рақамӣ аз манфиатҳои ҳамаи набудани, рушди воқеии иқтисодию иҷтимоии мамлакатро таъмин менамояд.

Яъне технологияҳои иттилоотӣ метавонанд самаранокии раванди ташаккули иқтисоди рақамиро баланд бардошта ба сарфаи вақт низ мусоидат намояд. Инчунин рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар якҷоягӣ бешубҳа ба баланд бардоштани самаранокии раванди татбиқи ҳадафҳои рушди устувор мусоидат менамояд.

Бо назардошти ин, ба корхонаю ширкатҳо зарур аст, ки бо мақсади рақобатпазир будан дар бозорҳои дохилию ҷаҳонӣ бояд фаъолияти инноватсионӣ ва технологияҳои рақамиро ба роҳ монда, маҳсулотҳои хуб ва босифатро баҳри таъмини аҳоли дар бозор истеҳсол намоянд ва дар ин замина рушди воқеии иқтисодию иҷтимоии ҳамаи кишварро таъмин намоянд. Мақсади ниҳонии ҳамаи фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ ва тичоратӣ пешниҳоди маҳсулоте мебошад, ки ба талаботҳои бозори мақсаднок мувофиқ бошад. Чунин натиҷаро системаи комплекси идоракунии сифат ва рақобатнокии корхона таъмин месозад. Бинобар ин, ҷамъоварварӣ ва интиҳоби иттилоотӣ зарурӣ, коркард, ва амалисозии маълумотҳо барои истеҳсоли маҳсулоти босифат ва коркарди стратегияи рақобатпазирӣ маҳсулоти бозоргир заминаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар, 28.12.2024, шаҳри Душанбе
2. Қодиров Д.Б., Мухсинов Д.С. «Информация- фактор экономического роста». Душанбе 2014.
3. Ганиев Т.Б. «Менеҷмент –Таълимоти бефосилаи касбӣ –электронӣ». Китоби XI. Душанбе 2017.
4. Бобосодиқова Г.Б., Сарабекова И.З. «Маркетинг ва тадқиқотбарии маркетинг». Душанбе 2001.
5. Мухсинов Д.С., Сарабекова И.З. ва дигарон «Низоми ахбори макетингӣ». Душанбе 2022
6. Мухсинов Д.С., Норов Х.Г. «Совершенствование методов количественной оценки информационных ресурсов фирмы». Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. Душанбе 2016. - № 2\8(215). -С.132-136.
7. Мухсинов Д.С., Норов Х.Г. «Роль современной информационной технологии на рынке труда». Направления формирования профессиональной занятости и лидерство в современном менеджменте. //Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, ТНУ.- 2012. -С. 84-89.
8. Раҳимов З.А., Раҳимов Ф.С. «Молияи корхона ва технологияи нави иттилоӣ». Душанбе 2012.
9. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Ҳ., Мухсинов Д.С. «Системаҳои иттилоотии иқтисодӣ» (васоити таълимӣ). Душанбе 2016

ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

МУХСИНОВ ДАВЛАТАЛИ САИДВАЛИЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета. г. Душанбе, Таджикистан Тел.: (+992) 907-
65-06-65. Email d_mukhsinov@mail.ru

В данной статье рассматриваются пути развития цифровой экономики, проблемы предоставления маркетинговой информации, развития электронной коммерции, основные средства сбора и отбора данных, их анализа и обработки, а также представления полученных результатов по производству и представлению конкурентоспособная продукция. Современные методы и приемы обработки и предоставления маркетинговой информации, а также ее своевременное использование являются важным фактором стратегии конкурентоспособности продукции на рынке. Стоит отметить, что одним из основных путей развития цифровой экономики можно считать внедрение инноваций и новых технологий в различные сферы деятельности. В настоящее время, после стремительного перехода многих компаний и предприятий на цифровой уровень, наступает этап перестройки фундаментальной структуры экономики.

Конечной целью всей деятельности производственных и торговых предприятий является предложение продукта, отвечающего потребностям целевого рынка. Этот результат обеспечивается комплексной системой управления качеством и конкурентоспособностью предприятия. Поэтому сбор и отбор необходимой информации, обработка и внедрение данных являются фундаментальной основой производства качественной продукции и разработки конкурентоспособной стратегии продвижения товарной продукции.

Ключевие слова: информация, интернет, цифровая экономика, инновация, маркетинговая информация, электронная коммерция, маркетинговое исследование, стратегия конкурентоспособности продукции, рыночная конкуренция.

FORMATION OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC COMMERCE

MUKHSINOV DAVLATALI SAIDVALIEVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of management and marketing of the Tajik National University. Dushanbe, Republic of Tajikistan, Tel.: (+992) 907-65-06-65 Email: d_mukhsinov@mail.ru

This article discusses the development paths of the digital economy, the problems of providing marketing information, the development of e-commerce, the main means of collecting and selecting data, analyzing and processing them, as well as presenting the results obtained on the production and presentation of competitive products. Modern methods and techniques for processing and providing marketing information, as well as its timely use are an important factor in the strategy of product competitiveness in the market.

It is worth noting that one of the main ways of developing the digital economy can be considered the introduction of innovations and new technologies in various areas of activity. Currently, after the rapid transition of many companies and enterprises to the digital level, the stage of restructuring the fundamental structure of the economy is coming.

The ultimate goal of all activities of manufacturing and trading enterprises is to offer a product that meets the needs of the target market. This result is ensured by an integrated quality management system and competitiveness of the enterprise. Therefore, the collection and selection of the necessary information, processing and implementation of data are the fundamental basis for the production of high-quality products and the development of a competitive strategy for promoting commercial products.

Key words: information, Internet, digital economy, innovation, marketing information, e-commerce, marketing research, product competitiveness strategy, market competition.

ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ЗАРУРАТИ ТАТБИҚИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ САНОАТ

ЗАМИРОВА НАЗОКАТ САПРАБЕКОВНА

докторанти PhD Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992)502160666. E-mail: nazokat.zamirova@mail.ru

Дар мақолаи илмӣ татбиқи иқтисодиёти рақамӣ муҳим арзёбӣ шуда, зарурати татбиқи онро вобаста ба тағйиротҳои бозори ҷаҳонӣ ва низоми пулию қарзии ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Хусусиятҳои асосии иқтисодиёти рақамӣ дар алоқамандӣ бо шаклҳои нави тичорати электронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ ва муносибатҳои пулию қарзӣ ошкор карда шудааст. Муносибатҳои рақамии ниҳодҳои молиявӣ дар шакли платформаҳои алоҳида таҳқиқ гардида, ҳулосабарорӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо. Иқтисодиёти рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, пулҳои электронӣ, иерархияи молиявӣ, пулҳои рақамӣ.

Вусъатёбии муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои иқтисодӣ дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ зоҳир гардида, таҳияи моделҳои муносири рушди иқтисодиро дар заминаи рақамикунонии муносибатҳои хоҷагидорӣ тақозо менамояд. Имрӯзҳо қисми зиёди шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ ба рақамикунонӣ тақия намуда, маҷрои рушди худро иваз намуда истодаанд. Нокифоягии заминаҳои инфрасохтори рақамӣ, мутобикгардонии иқтисодиёти анъанавӣ ба иқтисодиёти рақамӣ ва қабули рақамии қарорҳои дахлдори соҳа зарурати татбиқи онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд.

Иқтисодиёти рақамӣ яке аз системаҳои навини ҳукумати электронӣ буда, шакли қоғазиро ба шакли электронӣ иваз менамояд. Системаи пардохтии электронӣ ин системаи пардохтии умумидавлатиест, ки ҳисоббаробаркунии байни субъектҳои хоҷагидориро дар асоси технологияи нав, бе иштироки ҳисмонӣ ё истифодабарии қоғаз, бо расонидани маълумоти электронӣ ба воситаи почтаи платформаи ҳукумати электронӣ мубодилаи молро амалӣ мегардонад.

Ҳуччати пардохтии электронӣ ин асбоб аст, ки пардохт тавассути суратҳисоби рақами идентификасионӣ (IDN) номер мебошад, ки дар ҳисоббаробаркунии ҳукумати электронӣ байни тақозо ва арза истифода мешавад. Ин ҳуччат шакли муайяни худро дорад, ки дар маркази идоранамоеи хоҷагидорӣ истеъмолкунанда сабт мешавад. Ахбор дар бораи гузаронидани воситаҳои тайёр кардашуда, бо воситаи имзои электронӣ ва тарзи муҳофизати крептовалютӣ, ки аз истифодаи воситаҳои табақавӣ барномавӣ, техникӣ ва сертификатсия кунонидашуда аст, ҳимоя карда мешавад.

Ҳар як давлати тараққикарда метавонад аз системаи нави пардохткунии ҳукумати электронӣ истифода намуда, дар ҳамаи соҳаҳои ҷорӣ намудани ин системаро амалӣ гардонад. Системаи иқтисодиёти рақамӣ ё худ системаи навини электронӣ барои соҳаҳои гуногун қулай буда, ҳар як истифодабаранда метавонад аз ин система ба таври васеъ истифода барад. Системаи ҳукумати электронӣ ё худ ғайринақдӣ чӣ тавр истифода мешавад? Ин системаро метавонад ҳар як шахс бояд тариқи технология, яъне дар телефон, планшет ва компютер ҳамёнҳои электрониро насб карда, тамоми пардохтҳои тариқи ин ҳамёнҳо дар пардохти мол ва хизматрасонӣ ба роҳ монанд. Аммо барои истифода намудани ин гуна система шабакаи интернетии баландсуръат зарур аст. Давлатҳои тараққикарда ба монанди Чин, Россия, Ҷопон, Америка ва ба мисоли давлатҳои дигар имрӯзҳо аз ин системаро ба таври васеъ истифода менамоянд. Технология яке аз самтҳои асосии ҷомеаи мутараққӣ ба шумор рафта, то ҳатто бештари одамон имрӯз аз хона ба таври онлайн қору фаъолият менамоянд ва маошро низ ба таври электронӣ соҳиб мешаванд.

Агар имрӯз ҷомеаи мо ба системаи пардохти электронӣ, пули электронӣ, иқтисодиёти рақамӣ гузарад аввал бояд системаи технологиякуниро ба сатҳи баланд бардорад. Суръати шабакаи интернетӣ баланд ва арзону дастрас мегардад.

Дар ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ин система кам ба назар мерасад. Танҳо бонкҳо ва баъзе аз мағозаҳои аз системаи пардохти электронӣ истифода мебаранд. Ҳамёнҳои мобилиро низ танҳо одамон, ки бо савдо машғуланд истифода менамоянд.

Дар баробари ин баъзе аз муассисаҳои тамоми коргузорино ба системаи нави электронӣ мегузоранд. То ҳатто имзоронӣ шакли электронӣ мегузарад. Имзои электронӣ ин мунтазамии рақамҳо, ки барои таъмини тасдиқи аслии муаллифи ҳуччатҳо мебошад ва ба намуди электронӣ ба воситаи асбобҳои ҳисоббаробар карда барои мадад мешавад. Низомии пардохт ин низомии технологияҳои ба ҳам алоқаманд ҷиҳати амалигардонии ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар байни бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ ғайрибонкӣ мебошад.

Одатан, дар бораи минтақаҳои асҷорӣ (минтақаи асҷор) сухан ронда, дар бораи минтақаҳои муайяни ҷуғрофӣ сухан мегӯянд. Маркус Бруннермайер мегӯяд: “Дар ҷаҳони рақамӣ қорҳои дигар ҳел мешаванд, минтақаҳои асҷорӣ рақамӣ ба вучуд меоянд, ки дар

дохили онҳо пули истифодашуда на ба як кишвари мушаххас ё минтақаи чуғрофӣ, балки ба платформаи мушаххаси рақамӣ вобаста аст. Азбаски асъорҳои рақамӣ табиатан байналмилалӣ мебошанд, ин хатари «долларизатсия»-и рақамиро (монанди долларизатсияи анъанавӣ) дорад, танҳо дар ин ҳолат пули миллиро на бо доллар, балки бо баъзе асъори рақамии «хориҷӣ» иваз кардан мумкин аст».

Системаи нави пардохт ё худ иқтисодиёти рақамӣ корро ҳам тез ва ҳам шафоф ба анҷом мерасонад.

Бо иваз кардани пардохтҳои нақд бо пардохтҳои рақамӣ ва бо ба даст овардани нуфуз ва қудрати давлатҳое, ки системаи технологияро дар даст доранд, системаи молиявӣ ва электрониро низ идора менамоянд ва дигар давлатҳоро низ метавонанд ба платформаҳои рақамӣ гузаронанд. Гарчанде, ки системаи иқтисодиёти рақамӣ зарур ва муфид бошад, аммо дар баробари ин метавонад зарари худро низ расонад. Оқибати ҷиддии ин система метавонад он бошад, ки агентҳо танҳо ба бастани шартномаҳо дар як воҳиди баҳисобгирии платформаи мушаххас оғоз кунанд, на дар як воҳиди баҳисобгирии бонки марказӣ. "Долларизатсия"-и системаи рақамӣ метавонад ба он оварда расонад, ки пули милли ҳамаҷун пул ғайриқонунашро қатъ мекунад, танзимкунанда қобилияти пешбурди сиёсати пулию қарзиро аз даст медиҳад ва соҳибхитиёрии пулии кишвар заиф ва ё аз даст дода мешавад.

Ба гуфтаи Маркус Бруннермайер чунин аст: "Дар оянда системаи пулӣ-иқтисодиёти рақамӣ бояд на танҳо нақши давлат ва банкҳо, балки роли ширкатҳои калони технологиро низ ба назар гирифта шавад. Ин як маълумоти бузурги платформаҳои рақамӣ мебошанд, ки бонкҳо низ метавонанд аз ин система истифода баранд ва ҳудудҳои ширкатҳои технологӣ шуда пардохтҳои як навоҳтаи электрониро ба роҳ гузошта идора намоянд".

Давлат бояд соҳибхитиёрии пулиро нигоҳ дорад, ки барои идоракунии иқтисодиёт муҳим аст. Танзими муассири ширкатҳои технологӣ талаб карда мешавад, аммо дар айни замон, барориши асъорҳои миллии рақамӣ аз ҷониби бонкҳои марказӣ (бонки марказии асъори рақамӣ, CBDC) метавонад як роҳи ҳал бошад ва тамоми давлатҳои дунё аз ин системаи электронӣ истифода баранд.

Дар иқтисодиёти имрӯза дар байни мақомоти пулӣ ва шахсони алоҳида алоқаи мустақими пулӣ хеле кам аст ё тамоман нест: пули нақд танҳо як қисми ками муомилоти пулро ташкил медиҳад ва аксари истеъмолкунандагон қисми зиёди маблағҳои худро дар шакли пасандози бонкӣ нигоҳ медоранд. Бонкҳои марказӣ метавонанд ба аҳоли тавассути таъсиррасонидан ба меъёрҳое, ки бонкҳо метавонанд қарз гиранд ва қарз диҳанд, таъсир расонанд, яъне қарзгирандагон низ ҳангоми қарз гирифтани бояд ба системаи пардохти электронӣ ва иқтисодиёти рақамӣ пайваست буда аз ин система огоҳ бошанд.

Аммо, агар пайдоиши асъори рақамии дар платформа асос ёфта иерархияи молиявиро аз бонки марказӣ ба платформаи марказӣ иваз кунад, нақши бонкҳо метавонад коҳиш ёбад. Central Bank Digital Currency (CBDC) метавонад як роҳи табиӣ муқовимат ба таъсири манфии рақамисозӣ ва як канали мустақими интиқоли сиёсати пулию қарзӣ дар ҷаҳони нави рақамӣ бошад ва ин чунин имкон диҳад, ки воҳиди ҳисобдории бонки марказӣ дар иқтисодиёти зуд тағйирёбандаи рақамӣ муҳим боқӣ монад ва ин системаро худ идора намояд. Баъзе аз давлатҳои мутараққӣ меҳоянд, ки тамоми системаи пули электрониро аз як нуқта идора намоянд. Аммо бо сабабҳои дар боло зикр гардида, яъне надохтани суръати баланди шабакаҳои интернетӣ ин боиси зидди системаи пардохти электронӣ гардад.

Муносибати байни бонки марказии асъори рақамӣ (CBDC) ва платформаҳои асосии рақамӣ хеле муҳим хоҳад буд: бонки марказии асъори рақамӣ (CBDC) метавонад барои оммаи васеъ ба қадри кофӣ ҷалбкунанда набошад, агар он ин платформаҳои

маъмулро истифода набарад, дар ҳоле ки одамон дар айни замон майл доранд, ки платформаро ба таври васеъ истифода баранд.

Ҳамин тариқ, вобаста ба таҳқиқоти мавзӯ чунин хулоса намудан мумкин аст, ки иқтисодиёти рақамӣ барои иқтисодиёти миллӣ ба хусус системаи пулию қарзии системаҳои бонкӣ ҳам муфид ва ҳам тарафҳои манфӣ дорад. Ин система метавонад як шакли пурраи назоратиро ташкил намуда, барои давлатҳое, ки ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба тарақӣ ҳастанд системаи нави электрониро ташкил намуда, механизмҳои амниятии онро барои истифодабаранда ва ҳам барои истеъмолкунанда таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ. 26 январӣ соли 2021. Манбаи электронӣ [<https://www.president.tj>]. Санаи муроҷиат. 12.01.2025.
2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон. соли 2019, №642.
3. Мирзоев Н. Ҳукумати электронӣ дастоварди муҳимтарини ҷаҳони муосир / Н. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмиллалии илмию амали дар мавзӯи “Саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт”. “Душанбе, 2020. С.175-180.
4. Худойназаров Д.А., Алимардонов Т.А Таъсири хавфҳои бонкӣ дар низомии пардохт. // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. 2022. – № 1 (266). – С. 87-93
5. Кисляк Д. Г. Электронные деньги в системе электронного бизнеса. Минск, 2012.- 79 с.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ЗАМИРОВА НАЗОКАТ САРАБЕКОВНА

Докторант (PhD) Хорогского государственного университета им. Назаршоев. Тел: (+992)502160666. E-mail nazokat.zamirova@mail.ru.

В научной статье дана оценка применению цифровой экономики и обсуждена необходимость ее внедрения в связи с изменениями мирового рынка и глобальной валютно-кредитной системы в Таджикистане. Выявлены основные особенности цифровой экономики в связи с новыми формами электронной коммерции и электронного учета, и денежно-кредитных отношений. Изучены цифровые взаимоотношения финансовых учреждений в виде отдельных платформ и сделаны выводы.

DIGITAL ECONOMY AND THE NEED FOR ITS APPLICATION IN DEVELOPMENT ECONOMIC INDUSTRIAL

ZAMIROVA NAZOKAT SARRABEKOVNA

Doctoral candidate (PhD) of Khorog State University named after Nazarshoev. Tel: (+992)502160666. E-mail nazokat.zamirova@mail.ru.

The scientific article assesses the application of the digital economy and discusses the need for its implementation in connection with changes in the world market and the global monetary and credit system in Tajikistan. The main features of the digital economy in connection with new forms of e-commerce and electronic accounting, and monetary and credit relations are identified. Digital relationships of financial institutions in the form of individual platforms are studied and conclusions are drawn.

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОЛОГИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

НОРДЖИГИТОВ РАВШАН ОРЗИКУЛОВИЧ

старший преподаватель кафедры экономической теории, ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1, тел.: +992927069594

В статье рассматриваются основные аспекты экологических особенностей цифровизации региона в контексте его устойчивого развития. Особое внимание автор уделит взаимосвязи социальных и экологических аспектов цифровизации регионов Республики Таджикистан, что позволяет значительно улучшить здоровье и продлить жизнь населения, создать условия для повышения экологической культуры и экологической информированности населения.

Ключевые слова: *регион, региональная экономика, устойчивое развитие, социально-политическая устойчивость, цифровая экономика, цифровизация, инновации, аграрный сектор экономики.*

В современных условиях гражданское общество ускоренно реформируется под влиянием цифровых технологий. Цифровизация в контексте развития региона определяется не только внедрение высокотехнологичной инфраструктуры, но и формирование программных систем, направленных на кардинальную модернизацию хозяйственных процессов, экологических систем региона, бизнес-проектов и управленческих инструментов. Радикальная трансформация охватывает социально-политическую, экономическую и экологическую сферу, выявляя особые направления по теоретическому анализу и практическому внедрению концепции устойчивого развития Таджикистана и ее регионов на основе всеобщей цифровизации всех сфер жизни гражданского общества.

По мнению многих исследователей ученых, начиная с середины прошлого столетия, мы находимся в «Обществе риска», нацеленном на самоуничтожение [1].

Цепь экономических и политических кризисов начала XXI века, нарастающие экологические проблемы выдвигают на повестку дня вопросы поиска новых стратегий развития общества. В глобальном масштабе проблема получила первоначальную формализацию на Всемирной конференции ООН в июне 1992 года, на которой была предложена концепция «устойчивого развития цивилизации» (sustainable development of civilization), закреплённая декларацией по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро. Идеология концепции и конкретные цели, стоящие перед национальными государствами, были развиты в принятых за последние годы документах ООН: «Будущее, которого мы хотим» и «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года». Социальные, экономические и экологические приоритеты нашли отражение в 17 целях и 169 задачах, определенных для реализации правительствами стран-участниц ООН, не взирая на различия в их политическом устройстве и уровне экономического развития.

Несмотря на экологическую ориентированность перечисленных документов, ошибочно увязывать концепцию устойчивого развития только с состоянием окружающей среды, сбрасывая со счетов политические, социальные, экономические, территориальные и другие не менее важные аспекты [2]. Устойчивое развитие представляет собой процесс преобразований, при котором оптимальное использование и воспроизводство природных ресурсов, грамотная экономическая стратегия, решения в области общественных отношений и социальная политика, научно-технический прогресс, институциональная организация тесно интегрированы и направлены на развитие потенциала общества, удовлетворение потребностей населения в настоящее время и в будущем.

Определяющими для обеспечения устойчивого развития республики, роста экономики, увеличения ВВП являются вопросы экономической самостоятельности и устойчивого развития ее регионов. Почти более 60% населения Таджикистана проживает в аграрных областях.

Согласно глобальному рейтингу Всемирного экономического форума 2018 года по конкурентоспособности экономик Таджикистан занимает 102-ое место из 140 стран. По сравнению с рейтингом за 2017 год позиция Таджикистана снизилась с 79-го места [3].

За последние годы был принят ряд важнейших стратегических документов, непосредственно влияющих на устойчивое развитие Республики Таджикистана в целом и ее регионов в частности.

Кратко остановимся на основных направлениях цифровизации РТ, отраженных в концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан, утвержденной постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, №642 [4]:

- 1) Цифровизация бизнеса;
- 2) Цифровизация промышленности
- 3) Цифровизация энергетики
- 4) Цифровой транспорт и логистика
- 5) Цифровое сельское хозяйство и АПК
- 6) Цифровая торговля
- 7) Цифровые финансы
- 8) Биометрическая модель удаленной идентификации
- 9) Развитие цифрового сектора
- 10) Цифровое образование
- 11) Цифровая культура
- 12) Цифровая медицина
- 13) Цифровизация городского управления "Умный город"
- 14) Цифровая экология

В рамках нашего исследования необходимо особо подчеркнуть комплекс мер в экологической сфере цифровизации региона в системе его устойчивого развития. Здесь предусматривается:

- формирование «Единой государственной системы мониторинга окружающей среды и природных ресурсов» что позволит в политическом и правовом аспекте способствовать реализации национальной стратегии устойчивого развития и предотвращению экологической катастрофы;
- реализация процессов гласности и демократизации общества в области охраны окружающей среды и природных ресурсов;
- создание необходимых условий для доступа широких слоев населения к экологическим информационным ресурсам;
- реализация мониторинга общественного мнения населения по проблемам экологии;
- в экономическом аспекте, повышение эффективности использования природных ресурсов, общественного производства, улучшить социально-экономические условия жизни населения.

Более того в социальном аспекте комплекс мер в экологической сфере цифровизации региона позволит существенно улучшить здоровье и повысить продолжительность жизни населения и создать условия для повышения экологической культуры и экологического образования населения.

Несмотря на то, что современная наука до сих пор не выделила особых подходов к оценке социально-политической и экономической устойчивости сельскохозяйственных регионов, отечественные и зарубежные исследователи поддерживают мнение, что по своей сути устойчивое развитие представляет собой альтернативу негативным процессам, приведшим к

снижению объемов производства продукции АПК, ухудшению финансово-экономического положения сельхозтоваропроизводителей, фактическому уничтожению социальной сферы на селе [5, с.15-21].

При этом сама роль АПК в обществе (удовлетворение жизненно-первостепенной потребности - обеспечение продовольствием) обуславливает важность достижения социально-политической устойчивости аграрных регионов и определяет специфические факторы ее достижения [6].

Устойчивое региональное развитие обеспечивается совокупностью экономических, общественно-политических, социальных, природно-экологических факторов, приводящих к увеличению потенциала региона в целях удовлетворения потребностей граждан и повышения его благосостояния.

Ряд исследователей отмечают, что специфика аграрных регионов позволяет также выделить три группы факторов по возможности воздействия на них:

- не поддающиеся внешнему воздействию - природно-климатические (обеспеченность землей, регулярность осадков, длина вегетационного периода и т.п.);
- частично регулируемые - природно-экономические (плодородие, тип земельных угодий, экологические активы и т.п.);
- полностью зависимые от проводимой региональной политики - экономические и социально-политические (материально-технические ресурсы, уровень инновационного развития, платежеспособность товаропроизводителей, функционирование продовольственного рынка, уровень конкурентоспособности предприятий, кадровые ресурсы и их квалификация, состояние социальной сферы и т.п.) [7, с.116-120].

Если факторы первых двух групп в той или иной мере необходимо принять как данность, то грамотное воздействие и регулирование факторов третьей группы позволяет влиять на социально-политическую устойчивость региона.

Таким образом, задача устойчивого развития аграрного региона в первую очередь предусматривает совершенствование организационно-экономического устройства, развитие материально-технической базы АПК, обеспечение инновационной составляющей аграрного производства, повышение конкурентоспособности предприятий региона, использование механизма государственно-частного партнерства, инвестиции в человеческий капитал и улучшение обеспеченности АПК квалифицированными кадрами, поддержание социального капитала.

В условиях постиндустриальной парадигмы ключевым условием перехода к устойчивому развитию является цифровизация, понимаемая как глобальное переустройство всех сфер общественной жизни на основе цифровых информационных технологий. В послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2019 особо отмечается, что «...Правительству страны также поручается с целью скорейшего внедрения цифровых технологий в социально-экономических сферах, разработать и осуществить концепцию цифровой экономики и на её основе среднесрочную программу развития цифровой экономики. В условиях рыночной экономики и цифровизации управленческой и производственной деятельности, государственные органы должны реализовывать единую экономическую политику только с использованием современных механизмов, методов и способов регулирования» [8].

Цифровизация, являясь основой социально-политической и экономической устойчивости региона, ведет к оптимизации процессов управления, совершенствованию и повышению прозрачности политических процессов, увеличению результативности и конкурентоспособности во всех отраслях экономики, обеспечивает создание высокопроизводительных рабочих мест, способствует развитию социальной инфраструктуры и сохранению окружающей среды. В аграрных регионах Таджикистана необходимо сформировать новый технологический стандарт работы, соответствующий критериям

постиндустриального общества. «Умные» технологии кардинально меняют возможности и условия хозяйствования и жизни, что предоставляет шанс сохранения сельских сообществ, улучшает демографическую ситуацию. Будущее аграрных регионов РТ - это устойчивое развитие, высокое качество жизни населения на основе постоянного технологического прогресса, всеобъемлющей цифровизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир, 2004. 120 с.
2. Норжигитов Р.О. Генезис экологических проблем их влияние на инновационное экономическое развитие. Материалы Пятой Международной конференции «Экологические особенности биологического разнообразия», Худжанд, 2013
3. Интернет ресурс - <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/> The Global Competitiveness Report 2018.pdf
4. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, №642)
5. Полухина М.Г. Ключевые элементы устойчивого развития сельских территорий: теоретический обзор // Вестник сельского развития и социальной политики. 2018. № 2. С. 15-21.
6. Коков А.А., Такаева Х.Х., Ежиев Х.Б. Основные предпосылки и факторы устойчивого развития агропромышленного комплекса. // Вопросы экономики и права. 2012. № 12. С. 116-120.
7. Норжигитов Р.О. Система социально-экономических факторов экологического равновесия в устойчивом развитии АПК РТ. Материалы II-ой международной конференции «Перспективы и факторы обеспечения устойчивого развития экономики» Худжанд, 2015
8. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2019

ОМУЗИШИ ЭКОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ КИШВАР

НОРЧИГИТОВ РАВШАН ОРЗИҚУЛОВИЧ

*сармуаллими кафедраи назарияи иқтисодии МДТ “ДДХ ба номи академик
Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1,
тел:+992927069594.*

Дар мақола ҷанбаҳои асосии хусусиятҳои экологии рақамикунонии минтақа дар заминаи рушди устувори он баррасӣ мешавад. Муаллиф ба робитаи ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва экологии рақамикунонии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки метавонад ба таври қобили мулоҳиза саломатии аҳоли ва дароз кардани умри аҳоли, фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани фарҳанги экологӣ ва огоҳии экологии аҳолии кишварро фароҳам созад, таваҷҷӯҳи махсус зоҳир кардааст.

Калидвожаҳо: минтақа, иқтисодиёти минтақавӣ, рушди устувор, устувории иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодиёти рақамӣ, рақамисозӣ, инноватсия, бахши кишоварзии иқтисодиёт.

TO THE QUESTION OF STUDYING DIGITAL ECOLOGY IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

NURZHIGITOV RAVSHAN ORZIKULOVICH

*senior lecturer, department of economic theory State Educational Institution «KHSU
named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city,
Mavlonbekov avenue 1. tel.: +992927069594.*

The article examines the main aspects of environmental features of the region's digitalization in the context of its sustainable development. The author paid special attention to the relationship between social and environmental aspects of digitalization of the regions of the Republic of Tajikistan, which allows to significantly improve health and prolong life of the population, create conditions for increasing environmental culture and environmental awareness of the population.

Key words: region, regional economy, sustainable development, socio-political stability, digital economy, digitalization, innovation, agricultural sector of the economy.

БАНАҚШАГИРӢ ВА РУШДИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

ОРЗУЕВ ПАРВИЗҶОН ҶАМОЛИДИНОВИЧ

НОМЗАДИ ИЛМӢОИ ИҚТИСОДӢ, ДОТСЕНТИ КАФЕДРАИ МОЛИЯ ВА СУҒУРТА ДОНИШГОӢИ
МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ, 17. Телефон.: 98 552 52 25;
E-mail: porzuev-1112@mail.ru

РАҶАБОВ ИДИБЕК ХАЙРУЛЛОЕВИЧ

ассистенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 985471889.
rajabIdibek@mail.ru

Аудити давлатӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ин падидаи нав мебошад. Вай дар аввал, назорати берунии молиявӣ, ки аз тарафи мақомотҳои махсуси идораи давлатӣ бо мақсади назорат аз рӯи иҷроии буҷетҳо ба роҳмонда шудааст ба худ муттаҳид менамояд ва дуҷум, назорати натиҷаҳои дар соҳаи сиёсат, иқтисодиёт, рушди иҷтимоӣ, экология ва ғ. ҷамчун ҷамъбасти фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ дар рафти истифодаи захираҳои умумӣ, яъне дар соҳаи ваколати мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, ки аз тарафи Конститутсияи ҚТ ва Қонунҳои ҚТ муайян карда мешавад, роҳандозӣ менамояд.

Аудити давлатӣ ин назорат аз болои тақсим ва истифодабарии захираҳои ҷамъиятӣ, ки аз ҳисоби воситаҳои буҷети давлатӣ таъкил ёфтаанд, инчунин ифодаи ақидаи онҳо ба бозғайимии ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ) шаҳси санҷидашаванда мебошад. Мақсади аудити давлатӣ бояд назорати даромадҳо ва хароҷоти давлатӣ, ки ба манфиати умум ҳизмат мекунад, пешниҳоди иттилооти боварибахш ба тамоми шахсони манфиатдори аз нуқтаи назари сиёсӣ натиҷаҳои таҳлил мустақил ва тавсияҳои воқеӣ онҳо ба ҷи гунагии истифодаи захираҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Калидвожаҳо: аудити давлатӣ, назорати молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ (баҳисобгирӣ муҳосибӣ), даромад ва хароҷоти давлатӣ.

Аудити давлатӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ин падидаи нав мебошад. Вай дар аввал, назорати берунии молиявӣ, ки аз тарафи мақомотҳои махсуси идораи давлатӣ бо мақсади назорат аз рӯи иҷроиши буҷетҳо ба роҳмонда шудааст ба худ муттаҳид менамояд ва дуҷум, назорати натиҷахоро дар соҳаи сиёсат, иқтисодиёт, рушди иҷтимоӣ, экология ва ғ. ҳамчун ҷамъбасти фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ дар рафти истифодаи захираҳои умумӣ, яъне дар соҳаи вақолати мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, ки аз тарафи Конститутсияи ҚТ ва Қонунҳои ҚТ муайян карда мешавад, роҳандозӣ менамояд.

Аудити давлатӣ ин назорат аз болои тақсими ва истифодабарии захираҳои ҷамъиятӣ, ки аз ҳисоби воситаҳои буҷети давлатӣ ташкил ёфтаанд, инчунин ифодаи ақидаи оид ба бозғайимии ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ) шахси санҷидашаванда мебошад. Мақсади аудити давлатӣ бояд назорати даромадҳо ва хароҷоти давлатӣ, ки ба манфиати умум хизмат мекунад, пешниҳоди иттилооти боварибахш ба тамоми шахсони манфиатдори аз нуқтаи назари сиёсӣ натиҷаҳои таҳлил мустақил ва тавсияҳои воқеӣ оид ба ҷӣ гунагии истифодаи захираҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Объекти аудити давлатӣ гирандагони воситаҳои буҷети давлатӣ, ки гуруҳбандии онҳо дар вобастагӣ аз таалуқияшон ба бахши иқтисодӣ ва аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқияшон амалӣ карда мешавад, мебошанд. Гуруҳбандии объектҳои аудити давлатӣ дар ҷадвали 1 инъикос карда шудааст. *Бонки миллии Тоҷикистон* иштирокчии раванди буҷет дар сатҳи ҷумҳуриявӣ мебошад. Бонки миллии хизматрасонии ҳисоби буҷавии ҳамаи сатҳҳои низоми буҷетии ҷумҳуриро тавассути ҳисоббаробаркунӣ бо супориши мақомотҳои салоҳиятноки ҳокимияти иҷроия ва фондҳои давлатии ғайрибуҷавӣ, ки ба зимаи он ташкили иҷроӣ ва иҷро буҷет вогузор шудааст ба роҳ меонад.

Ба *бахши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ* муассисаҳои худмухтор ва буҷетие таалукдоранд, ки ба ҳайати сохтори идоракунии давлатӣ дохил намешаванд.

Бахши идоракунии давлатӣ аз ташкилотҳое, ки вазифаи идоркунии давлатиро ба сифати намуди фаъолияти асосии худ иҷро менамоянд, иборат аст. Ба бахши идоракунии давлатӣ ҳамаи шохҳои ҳокимияти давлатӣ: қонунбарор, судӣ ва иҷроия шомил мешаванд. Ба бахши идоракунии давлатӣ инчунин фондҳои ғайрибуҷетӣ ҳамчун намуди махсуси ташкилотҳо, ки фаъолиятшон аз таъмини қор қарди як ё якчанд барномаҳои таъминоти иҷтимоӣ иборат аст дохил мешаванд.

Ташкилотҳои тиҷоратӣ ин шахси ҳуқуқӣ, ки мақсади асосиашон ҷалб қардани қоида ва шакли ташкили ҳуқуқияшон ҚСҚ, ҚСП, ҚДММ ва ғ. мебошад. Ҳамчун объектҳои аудити давлатӣ чунин ташкилотҳои тиҷоратӣ гирандаи ёрии моддӣ (субсидия), қумаки қулӣ ба мақомотҳои ҳокимияти маҳалӣ аз тарафи давлат дар муҳлатҳои муайян ва мақсадҳои қонқретӣ қудошуда (субвенсия) ва қигар интиқолдиҳӣ аз буҷети давлат мебошад.

Шахсони воқеӣ ин гирандагони воситаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ мебошанд.

Тибқи стандарти фаъолияти аудиторӣ «Омӯхтан ва бақодиҳии қараёни ҳисобгирии муҳосибӣ ва тафтиши давлатӣ дар вақти гузаронидани тафтиши аудиторӣ», бовариноқӣ ва самараноқии қараёни тафтиши давлатӣ чунин бақо дода мешавад: баланд, миёна ва паст.

Ин қараёни бақодиҳӣ аз якчанд давқаҳо иборат аст:

- шиносоии умумӣ ба қараёни тафтиши давлатӣ, берунӣ;
- бақодиҳии ибтидоӣ бовариноқии вай ва тасдиқкунии бақодиҳии қойдошта.

Дар давқаи шиносоии умумӣ ба қараёни тафтиши дохилӣ аудитор тасаввуроти умумиро оид ба хусусият ва ҳудудҳои фаъолияти қорқона меқирад, инчунин қараёни ҳисобгирии муҳосибии онро аз худ менамояд. Тарқибии хизматҳои аудити давлатӣ ва мавқеи он дар қараёни идорақунӣ, ҳайати масъалаҳое, ки аз қониби аудиторони давлатӣ тартиб дода шудаанд, мутақассисии онҳо, мунтазамӣ ва сифати тафтишҳои гузаронидашуда, қораҳои қабулшударо оид ба нигоҳдории молумулқ, дурустии ҳисобгирии муҳосибӣ ва дақиқии ҳисоботро меомӯзад.

Арзёбии ибтидоӣ эътимодноқ будани чараёни тафтиши давлатӣ дар асоси усулҳои махсус ва роҳҳои алоҳида амалӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат бояд донем, ки барои тафтиши воситаҳои назорат ин роҳу усулҳои чӣ гуна истифода бурда шудаанд, инчунин омӯзиши ҳуҷҷатҳои асосии ҳисобгирӣ ва хоҷагиро на ба таври интиҳобӣ, балки дар тамоми давраҳои ҳисоботӣ дида бароем. Дараҷаи иҷроии чараёни тафтиши дохилихоҷагӣ «баланд, миёна, паст» баҳо дода шуда барои амалиётҳои аудиторӣ омӯхта мешаванд.

Тасдиқ намудани дурустии баҳодихии самарнокии тафтиши давлатӣ ин намуди тасдиқнамоӣ дар чараёни тафтиш амалӣ гардонидани мешавад. Ба дараҷаи муайяни чараёни тафтиши давлатӣ боварӣ намуда, дар рафтитафтиши корхона аудитор бояд амалиётҳои тасдиқ намудани бовариёро ба монанди тестҳои воситаҳои назорат бо роҳи истифодаи усулҳо ва принсипҳои гуногун иҷро намояд.

Агар, дар ин ҳолат баҳодихии боварибахши ин чараён аз ибтидоаш паст бошад, зарур аст роҳи дигари амалисозии амалиётҳои аудиториро истифода барем. Дар давраи боварибахши баҳодихии чараёни давлатӣ амалиёти тафтишоти бояд ба он равона карда шавад, ки чӣ гуна ин чараён хатогиҳоро пайдо мекунад ва тағйир медиҳад. (маънои нодурусти нишондиҳандаҳо, маблағҳо, алоқамандии ҳисобҳо, норасогиҳои нишондодҳо ва ғайра).

Тавсия карда шудааст, ки амалиётҳои баҳодихӣ дар самтҳои зерин гузаронида мешавад:

- ҳақиқӣ будани нишондиҳандаҳои омӯхташуда;
- пурругӣ, иҷозат, дақиқӣ, ба гурӯҳҳо ҷудокунӣ, ҳисобгирӣ, ба давра ҷудокунӣ;
- ҳақиқӣ будани амалиётҳои хоҷагӣ чунин маъно дорад, ки амалиётҳои ҳисобгирӣ дар ҳақиқат ҷой доранд ва дар ҳуҷҷатҳо тасдиқ карда шудаанд;
- пуррагӣ–тамоми амалиётҳои фаъолияти хоҷагӣ дар ҳисобгирӣ бояд инъикос карда шуванд;
- амалиётҳои хоҷагӣ иҷозат дода шудаанд (тартиби муайян аз шахсони масъули ҷавобгарӣ дошта);
- дақиқии амалиётҳои хоҷагӣ дуруст баҳо дода шудаанд, яъне ҳангоми баҳисобгирӣ хатогиҳо роҳ дода нашудаанд ва дар зерҳисобҳо маблағи амалиётҳо дар давраҳои гуногуни чараёни ҳисобгирӣ ҳақиқӣ инъикос карда шудааст ё не;
- таснифоти амалиётҳои хоҷагӣ дар ҳисобҳо дуруст ҷо ба ҷо карда шудаанд;
- чараёнҳои ҳисобгирӣ амалиётҳои муқоисакунӣ ба анҷом расидаанд ва ҳисобгирӣ ба талаботҳои ҷорикардшуда ҷавоб дода метавонад;
- ба давраҳо ҷудокунӣ –ҳамаи амалиётҳои хоҷагӣ сари вақт дар ҳисобгирӣ давраи муайянкардашуда акс карда шудаанд.

Масалан, чараёни назорати давлатӣ дар муносибат бо фурӯш бо маблағи боркунии харидорони ҳақиқӣ мувофиқат мекунад; ҳамаи амалиётҳо ба фурӯшбарорӣ иҷозат дода шудаанд; фурӯшҳои ба қайд гирифта шуда ба маблағи боркуниҳо мувофиқат мекунад; дар ҳисобгирӣ дуруст ҳуҷҷатнок карда мешавад; амалиётҳои фурӯш дар ҳисобҳо дуруст дарҷ гардидаанд, сари вақт ба қайд гирифта шудаанд; дуруст, яқоя ва алоқаманд карда шудаанд.

Ҳамаи давраҳои дар боло номбаркардашудаи баҳодихии чараёни назорати дохили хоҷагӣ дар ҳуҷҷатҳои кории аудитор ба қайд гирифта мешаванд. Дар ин ҳолат баҳодихии мустаҳкамии чараёни номбаршуда гузаронида мешавад ва дараҷаи боварӣ ба вай ҳангоми банақшагирии ҳаҷми амалиётҳои аудиторӣ асоснок карда мешаванд.

Мувофиқи нишондиҳандаҳое, ки дар номгӯи стандартҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти аудиторӣ қайд карда шудаанд, «банақшагирии аудит» яке аз муҳимтарин ба ҳисоб меравад, давраҳои ибтидоии аудит ҳисобида мешавад, моҳияти банақшагирии аудити давлатӣ дар он аст, ки бо воситаи он стратегия ва тактикаи аудит, ҳаҷми тафтишҳои аудиторӣ, тартибдиҳии нақшаи умумии аудит, коркарди барномаҳои аудиторӣ ва амалиётҳои мушаххаси аудиторӣ таъмин мегардад. Бояд ҳаминро қайд

намуд, ки стандартҳои ҷумҳуриявии аудит ба ташкили аудити дохила муносибати бевосита надоранд, чунки дар муҳтавои онҳо ба аудити беруна бештар диққат дода мешавад, ин бо он мақсад ба роҳ монда шудааст, ки ҳулосаи аудиторӣ бештар дар аудити беруна дида мешавад. Лекин лоиҳаҳои онро мувофиқи мақсад барои аудити давлатӣ истифода бурдан мумкин аст.

Ба роҳ мондани банақшагирӣ иборат аз ҳалли чунин вазифаҳо мебошад:

-кор карда баромадани нақшаи умумии аудит бо муайянсозии ҳаҷмҳо, графикҳо ва мӯҳлатҳои гузаронидани аудит;

-тайёр намудани барномаҳои аудиторӣ бо барпо намудани ҳаҷм, намуд ва оқибатҳои гузаронидани амалиётҳои аудиторӣ, ки барои асбобҳои аудиторӣ ва ташкилнамоии ақидаи асоснок оиди дурустии ҳисоботҳои бухгалтерии (молиявӣ) корхона кифоя мебошанд.

Дар номгӯи истилоҳҳо ва нишондодҳое, ки дар стандартҳои фаъолияти аудиторӣ истифода бурда мешаванд, мафҳумҳое, чой дода шудаанд, ки онҳоро дар банақшагирии аудити берунӣ ва ҳам дар банақшагирии аудити давлатӣ истифода бурдан мумкин аст. Онҳоро барои аудити давлатӣ бо тартиби зайл дида мебароем:

-нақшаи умумии аудит –шарҳи мантиқии ҳаҷм ва характери гузаронидани аудити давлатӣ дар назар дошта шуда, хусусиятҳои хоси субъекти иқтисодӣ ва методҳо, ҳолатҳои техникӣ мебошад, ки дар ҷараёни аудити давлатӣ истифода бурда мешаванд.

-ҳаҷми тафтиши аудиторӣ –ин аз ҷониби аудитори давлатӣ баҳодиҳии сифат ва дақиқии гузаронидани амалиётҳои аудиторӣ, сарфаи вақт, миқдор ва ҳайати мутахассисон мебошад, ки барои гузаронидани тафтиши пурраи аудиторӣ ва тайёр намудани ҳисоботи асоснок талаб карда мешавад. Ҳаҷми тафтиши аудиторӣ аз ҷониби аудитор мустақилона муайян карда мешавад, дар ин ҷо сатҳи донишҳои аудитор дар бораи фаъолияти субъекти иқтисодӣ, ояндабинии ҳудуди тафтишҳои аудитории дар пеш истода аҳамияти калон дорад.

Донистани фаъолият – маҷмӯи маълумотҳои пулӣ дар бораи иқтисодиёт ва соҳае, киба объекти тафтишшаванда дахл дорад, оид ба хусусиятҳои хос ва вазифаҳое, ки он иҷро менамояд. Ин донишҳоро аудитор бояд дар давраи банақшагирӣ барои иҷрои ӯҳдадориҳояш аз худ намояд ва минбаъд дар давоми гузаронидани тафтиш пурра гардонад. Банақшагирӣ барои ташкили корҳои аудиторон, назорати ҷорӣ аз рӯи иҷрои корҳо ва мувофиқати ҳаҷм ва сохтори нақша, барномаи аудит, барои гирифтани тасаввурот дар бораи бизнеси корхона, кибо графикаи корҳои иҷрогардида дохил карда шудааст зарур аст. Банақшагирии корҳои аудити дохилиро мувофиқи принципҳои умумии гузаронидани аудит, инчунин мувофиқи чунин принципҳо ба роҳ мондан ба мақсад наздик мебошад: комплексӣ, пайиҳамӣ, оптималӣ.

Принсипи комплексиро барои мақсадҳои аудити давлатӣ мо метавонем дар он шакле истифода барем, ки он дар ҳамон шакл дар стандарт навишта шудааст: яъне «таъминнамоии алоқамандӣ ва мувофиқии ҳамаи давраҳои банақшагирӣ-аз банақшагирии пешакӣ сар карда то тартиб додани нақшаи умумӣ ва барномаи аудит»

Принсипи пайдарҳамии аудити давлатӣ бошад дар ташкилнамоии вазифаҳои супоридашудаи гурӯҳи аудиторон ва ба ҳам алоқамандии давраҳои банақшагирӣ, аз рӯи мӯҳлат, сохтори зергурӯҳҳо филиалҳо намояндагӣҳо корхонаҳои духтарӣ ва ташкилотҳои вобаста инъикос карда мешавад.

Ҳамин тавр, барои таъминнамоии баробарии вазифаҳои коркунон дар муддати давраи банақшагирӣ, роҳбари хизматрасониҳои аудити дохила бояд дар мӯҳлати муайян нақшаҳо ва барномаҳои гузаронидани аудитро танзим намояд, илова ва навигариҳои фаъолияти молиявӣ –ҳочагидориро истифода барад, инчунин натиҷаҳои гузаронидани тафтишҳои дохили ва берунаро ҷамъбаст намояд.

Моҳияти принсипи оптималии банақшагирии аудити давлатӣ дар он аст, ки дар ҷараёни банақшагирии хизматҳои аудити давлатӣ вариантҳои банақшагирӣ (бисёрақидагӣ ҳангоми банақшагирӣ) бояд таъмин гардад. Он барои имконияти

интихоби роҳи оптималии нақшаи умумӣ ва барномаи аудит дар асоси меъёрҳо, ки аз ҷониби маъмурияти корхона муайян карда шудаанд, муқаррар карда мешавад.

Ба сифати сарчашмаҳои маълумоти барои банақшагирии аудити давлатӣ чунин ҳуҷҷатҳо истифода бурда мешаванд:

- оинномаи корхона; ҳуҷҷатҳои бақайдгирии он; қарори маҷлисиҳои директорон, маҷлисиҳои саҳҳомон, дигар ташкилотҳои таҳлилии идоракунӣ; ҳисоботҳои муҳосибӣ ва оморӣ; ҳуҷҷатҳои банақшагирии фаъолияти корхона (нақшаҳо, сметаҳо, лоиҳаҳо); шартномаҳо, созишномаҳо, ҳисоботҳои аудиторони беруна ва сӯҳбатчиён; дастурҳои дохилиширкатӣ; ҳуҷҷатҳои тафтишоти андоз; дастурҳои қорӣ судҳо; ҳуҷҷатҳое, ки сохтори истеҳсолӣ ва ташкилии фаъолияти корхонаро танзим менамоянд; номгӯи филиалҳои он, ширкатҳои духтарӣ ва вобаста; маълумотҳое, ки аз машваратҳо бо маъмурияти зергурӯҳҳо гирифта шудаанд; маълумоте, ки ҳангоми дида баромадани масоҳат ва биноҳои корхона, қитъаҳои асосии он, амборҳо гирифта шудааст.

Моҳияти асосии амалиётҳои банақшагирӣ дар аудити давлатӣ дар он аст, ки истифодабарии онҳо ба аудитор имконият медиҳад, ки оиди ҳолати молиявӣ ҳоҷагии субъекти тафтишшаванда ҳулосаи зарурӣ барорад, яъне имкон медиҳад, ки захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ тавре тақсимот карда шаванд, ки хароҷот минималӣ бошад. Ба ғайр аз ин маҳз дар дараҷаи банақшагирӣ аудитор таваққули имконпазирро дармеебад, ки ба назар нагирифтани он дар оянда ба сифатикорҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Аз тарзи дуруст ташкил намудани банақшагирии тафтиш сифати баланди он вобаста аст. Ба монанди дигар хизматҳо, хизматрасониҳои аудити давлатӣ низ бояд дар рафти иҷрои корҳо ба хароҷотҳои минималӣ таъяс намоянд. Вақте ки аудитор тафтишро ба нақша мегирад, бояд ҳатман миқдори хароҷотҳои заруриро объективона баҳо диҳад. Бинобар он вай бояд ҳам ҷиҳати миқдорӣ ва ҳам ҷиҳати сифативоситаҳои хароҷотиро саҳеҳ омӯзад.

Аудитор бояд функцияи махсуси мақсадноки худро тартиб диҳад, миқдор ва дараҷаи мутахассисии коркунонро ба назар гирад, мӯҳлати иҷроиши корҳоро оид ба тафтишҳои мушаххас муқаррар намояд, онҳоро бо дигар лоиҳаҳо пайваст созад, методҳои гирифтани исботҳои кифояро муайян намояд.

Ҳамин тариқ, банақшагирии аудити давлатӣ муайянсозии стратегия ва тактикаи қорӣ, интихоби амалиётҳо ва усулҳоеро дар бар мегирад, ки имконият медиҳанд ба мақсадҳои гузошташудаи аудити давлатӣ самаранок ноил гардем.

Тамоми амалиётҳои банақшагирии аудити дохилиро мумкин аст ба якҷанд давраҳои ба ҳам алоқаманд ҷудо намоем:

- а) банақшагирии пешакии аудит;
- б) тайёркунӣ ва тартибдиҳии нақшаи умумии аудит;
- в) тайёркунӣ ва тартибдиҳии барномаи аудит.

Барои мунтазам амалнамоии хизматрасониҳои аудити давлатӣ бояд стратегияи самтҳои асосии фаъолияти онро инкишоф диҳем. Нақшаи стратегияи аудити давлатӣ барои муайянсозии вазифаҳо оид ба даст овардани мақсад зарур мебошад.

Давраи пешакии банақшагирии аудити давлатӣ чунин амалиётҳоро иҷро мекунад:

1. Аудитор бояд маълумотро оид ба сохтори ташкилӣ, ҷараёни маркетинг, дигар хусусиятҳои корхонаи тафтишшаванда гирад.

2. Аудитор бояд ӯҳдадорҳои ҳуқуқиро ошкор намояд, бо ҳуҷҷатҳои бақайдгирӣ, қарорҳо шинос шавад. Инчунин бояд бо ҳисоботҳои дар бораи фаъолияти корхона, бо шартномаҳо, созишномаҳо шиносӣ пайдо кунад.

3. Аудитор бояд амалиётҳои назоратиро тадқиқ намояд: миқдори дастурҳои давлатӣ, истифодабарии онҳо, тақсимои вазифаҳо, методҳои тартиб додани ҳуҷҷатҳо ва навиштаҷот, схемаи гардиши ҳуҷҷатҳоро, таъминнамоии ниғадории ҳақиқии дороиҳоро низ омӯзад.

Ҳамин тавр аудити давлатӣ бояд инҳоро таъмин намояд:

- самаранокӣ ва пуррагии ҳамроҳкунии амалиётҳо оид ба истифодабарии захираҳои давлатӣ.
- бозътимодӣ ва дурустии ҳисоботи молиявӣ, бо назардошти иттилоот оид ба иҷроиши буҷет ва дигар ҳисоботҳо барои истифодабарии дохилӣ ва берунӣ.
- иҷроиши қонунҳои амалкунанда ва дастурамалҳо.

Пас аз кор карда баровардани нақшаи стратегӣ, нақшаи кории хизматҳои аудити давлатӣ барои як сол тартиб дода мешавад. Нақшаи корӣ мӯҳлати тафтиши субъектони аудитшавандаро барқарор менамояд ва ҳалли вазифаҳои боқимондаро муайян месозад. Нақшаи тафтиши сохтори зергурӯҳҳо қисми асосии нақшаи умумии солонаи кории аудити давлатӣ мебошад.

Ҳамин, тавр объекти фаъолияти мақомотҳои аудити давлатӣ натавонанд захираҳои молиявие, ки ба сифати яке аз воситаҳои ноил шудан ба натиҷаҳо баҳо дода мешавад, балки дигар захираҳои бо онҳо алоқаманди иттилоотӣ, моддӣ, меҳнатӣ ва инчунин натиҷаҳои истифодабарии онҳо низ мавриди истифода қарор мегирад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ» аз 21 июли 2010, №631.;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Палатаи Ҳисоби Љумъурии Тоҷикистон. - ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 749.
3. Рик Т.А., Титов В.В. Государственный аудит как вид финансового контроля в правовой системе Российской Федерации // Право и экономика. 2005. N 9. С. 5;
4. А. Г Гиляровская – «Аудит компании США – оценка ошибок и риска» М.: журнал «Бухгалтерский учет» №8, 1992;
5. Ю. А. Данилевский – «Финансовый контроль и аудит в современных условиях» М.: журнал «Бухгалтерский учет» №8, 1992;
6. Низомов С.Ф., Барфиев Қ.Х. ва дигарон. Аудити дохилӣ // васоити таълимӣ. Душанбе “Балогат”, 2019. -344с.

ПЛАНИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ОРЗУЕВ ПАРВИЗДЖОН ДЖАМОЛИДИНОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и страхование, Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 985525225; E-mail: porzuev-1112@mail.ru

РАДЖАБОВ ИДИБЕК ХАЙРУЛЛОЕВИЧ

ассистент кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 985471889. rajabIdibek@mail.ru

Государственный аудит - новое явление в системе государственного управления. Он объединяет, во-первых, внешний финансовый контроль, который осуществляется специальными органами государственного управления с целью контроля за исполнением бюджетов, а во-вторых, результаты контроля в области политики, экономики, социального развития, экологии и т. д. Он реализуется как обобщение деятельности органов государственной власти в процессе использования государственных ресурсов, то есть в сфере полномочий органов государственной власти, которая определяется Конституцией

Республики Таджикистан и законами Республики Таджикистан. Таджикистан. Государственный аудит — контроль за распределением и использованием государственных ресурсов, формируемых за счет средств государственного бюджета, а также выражение мнения о достоверности финансовой (бухгалтерской) отчетности проверяемого субъекта.

Целью государственного аудита должен быть мониторинг государственных доходов и расходов, которые служат общественным интересам, предоставление достоверной информации всем заинтересованным сторонам, предоставление политически независимых аналитических результатов и выработка реалистичных рекомендаций о том, как следует использовать государственные ресурсы.

Ключевые слова: *государственный аудит, финансовый контроль, финансовой (бухгалтерской) отчетности, государственных доходов и расходов.*

PLANNING AND DEVELOPMENT OF STATE AUDIT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ORZUEV PARVIZDZHON DZHAMOLIDINOVICH

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Finance and Insurance Department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 985525225; E-mail: porzuev-1112@mail.ru,

RADZHABOV IDIBEK KHAIRULLOEVIH

Tajik National University, Assistant of the Finance and Insurance Department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 985471889. rajabIdibek@mail.ru

State audit in the system of public administration is a new phenomenon. It combines, firstly, external financial control, which is carried out by special state management bodies with the aim of controlling the implementation of budgets, and secondly, control over the results in the field of politics, economy, social development, ecology, etc. as a summary of the activities of state authorities in the use of public resources, that is, in the field of authority of state authorities, which is determined by the Constitution of the Republic of Tajikistan and the Laws of the Republic of Tajikistan. State audit is control over the distribution and use of public resources, which are formed at the expense of the state budget, as well as the expression of an opinion on the reliability of the financial statements (accounting) of the audited entity.

The purpose of public audit should be to monitor public revenues and expenditures in the public interest, to provide reliable information to all interested parties, to provide politically independent analysis and to make recommendations on how public resources should be used.

Keywords: *public audit, financial control, financial reporting (accounting), public revenues and expenditures.*

ОНЛАЙН-БАНКИНГ ВА МАФХУМҲОИ АСОСИИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

АЛИМАРДОНЗОДА ТОҲИРЧОН АШУРАЛӢ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Бунни
Ҳисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.

ҶОБИРОВ ҶАББОР ҚАҲОРОВИЧ

номзади илмҳои физика математика, дотсенти кафедраи кибернетика ва иқтисоди
рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
Бунни Ҳисорак.

Дар мақолаи илмӣ оид ба имкониятҳои муҳими онлайн-банкинг ва мафҳумҳои асосии он дар рушди иқтисодиёти рақамӣ маълумотҳои муҳим оварда шудааст. Дар раванди навиштани мақолаи илмӣ оид ба ҷойгир кардани чек бо истифода аз барномаи мобилӣ, тарзи интиқол додани маблағ, пардохти векселҳо, тафтиши муомилот ва бақияи суратҳисоб, фишангҳо оид ба онлайн-банкинг, мафҳумҳои бонкдорӣ онлайни байналмилалӣ маълумотҳои муҳим оварда шудааст. Қайд менамоям, ки айни ҳол онлайн-банкинг барои истеъмолкунандагон басо муҳим ва аввалиндараҷа мебошад. Ҳангоми навиштани мақолаи илмӣ оид ба тарафҳои мусбии онлайн-банкинг ва пардохт намудани маблағи пардохткунанда бо истифода аз он маълумотҳо оварда шудаанд. Онлайн-банкинг ба таҷрибаи соддатари онлайн ишора мекунад, дастрасии ғушда ба иттилоот ба монанди тавозуни суратҳисоб ва маълумоти рӯякӣ мебошад, ки оид ба ин гуна мафҳумҳо низ дар мақола маълумот оварда шудааст.

Калидвожаҳо: пардохти векселҳо, тафтиши муомилот ва бақияи суратҳисоб, фишангҳо, онлайн-банкинг, иттилоот, иқтисодиёти рақамӣ, иқтисодиёти сабз, нанотехнология, блокчейн, саноати рақамӣ, технологияи инноватсионӣ.

Қайд намудан бо маврид аст, ки дар шароити гузариши иқтисоди рақамӣ яке аз ҳадафҳои асосӣ онлайн-банкинг ба шумор меравад. Албата мо аз имкониятҳои асосии онлайн-банкинг истифода намуда барои харидаи молу хизматрасониҳо дархости худро ба ширкатҳо пешниҳод менамоям. Яке аз масъалаҳои асосӣ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ ин хариду фуруши онлайн-банкинг мебошад. Онлайн –банкинг барои мо як роҳи дастрасии зудтар барои молу хизматрасониҳо ба ҳисоб меравад. Бо мурури замон, хизматрасонии онлайнии бонкӣ дастрасӣ ва самаранокии хизматрасониҳои бонкиро ба таври назаррас афзоиш дод. Бо чанд роҳҳо мо метавонем тавозуни бонкии худро тафтиш намоем, ҳисобҳоро пардохт кунем, маблағ интиқол диҳем ва ҳатто аз телефони мобилии худ маблағ гузаронем. Ба мо танҳо як суратҳисоби бонкӣ ва пайвасти интернет дар компютер лозим аст. Мо метавонем хизматрасониҳоро аз дастгоҳи мобилии тавассути алоқаи мобилӣ пайваस्तшуда истифода намоем. Дар баъзе ҳолатҳо, мо ҳатто ба дастгоҳи мобилӣ ниёз доштани мон зарур намеояд. Қайд менамоям, ки якчанд ширкатҳо мавҷуд ҳастанд, ки онҳо соатҳои интеллектуалӣ пардохтҳо бидуни тамосро дастгирӣ мекунанд, масалан Apple Pay ва Apple Watch ё Google Pay дар соатҳои Samsung Galaxy, мебошанд.

Қайд намудан бо маврид аст, ки ба муассисаҳои молиявии анъанавӣ, ки хизматрасониҳои худро ба интернет овардаанд, провайдерҳои махсуси ҳалли пардохт пайдо шуданд. Онҳо имкониятҳои бонкиро васеъ мекунанд ва дастрасӣ ба функцияҳоеро фароҳам меоранд, ки ба бонкҳои анъанавӣ намерасанд. Ин мафҳум дар он аст, ки ҳам ширкатҳо ва ҳам шахсони алоҳида бар ин назаранд, ки хизматрасонии анъанавии бонкии онлайн то ҳол ба бозори ҷаҳонӣ мувофиқат намекунад. Ин гуна мафҳумҳои асосӣ дар

махдудиятҳои хизматрасониҳои бонкҳои анъанавӣ ва танзими қатъии онҳо, бахусус дар мавриди пардохтҳои байналмилалӣ равшан аст. Провайдерҳои махсусгардонидашудаи пардохт ба мизочон ҳангоми пардохтҳои онлайнӣ байналмилалӣ кӯмак намуда, назорати иловагӣ ва муҳофизат карданро пешниҳод мекунанд. Дар як назарсанҷии дохилӣ, ки аз ҷониби PayPal гузаронида шуд, коршиносони мо пешниҳод карданд, ки ҳадафи муҳимтарини бонкдориҳои онлайн таъмин намудани платформаи глобалӣ ва камхарҷ барои коркарди транзаксия мебошад.

Онлайн-банкинг - ки бо номи виртуалӣ, интернетӣ, веб ё электронӣ низ маъруф аст, як усули бонкӣ мебошад, ки ба корбарони сабтиномшуда имкон медиҳад, ба суратҳисобҳои бонкӣ ё бақияи худ тавассути интернет дастрасӣ пайдо кунанд.

Мо метавонем маблағҳои худро тавассути вебсайти бонк ё тавассути барномаи мобилӣ дастрас намоем. Дар баъзе ҳолатҳо, метавонем бо истифода аз дастгоҳҳои шахсӣ, ба монанди соатҳои Apple ё Samsung Galaxy ба хусусиятҳои маҳдуд дастрасӣ пайдо намоем. Ин барои соҳибкорон қулай аст, ки бояд бо хизматрасониҳои бонкӣ кор кунанд.

Бонкҳои анъанавӣ на танҳо провайдерҳои хизматрасониҳои рақамӣ мебошанд. Платформаҳо ба монанди PayPal баъзе аз қулайтарин хизматрасониҳои пардохти байналмилалиро пешниҳод намуда ба тижораткунандагон имкон медиҳанд, маблағро онлайн интиқол диҳанд. Аз ҷумла, онҳо имкониятҳои беҳтари пардохтҳои онлайнро барои коркард ва назорати муомилот бидуни вобастагӣ аз бонкҳо таъмин мекунанд. Илова бар ин, он одатан нисбат ба усулҳои анъанавӣ вақт ва хароҷоти камтарро талаб мекунанд. Новобаста аз он ки мо бо кадом бонк ҳамкорӣ менамоем, онлайн-банкинг ба мо имкон медиҳад, ки ба суратҳисобҳои бонкии худ ворид шавем аз ҳама ҷо ва дар вақти дилхоҳ ба бисёре аз хизматрасониҳои бонкии худ дастрасӣ пайдо намоем. Мо метавонем маблағро интиқол диҳем ва ҳама амалҳои заруриро дар бароҳатии хона ё офиси худ иҷро намоем. Барои анҷом додани амалиёти стандартӣ бонкӣ ба мо дигар лозим нест, ки бо бонкдори худ мулоқот намоем ё ба наздиктарин филиал ё банкомат рафта вақти худро сарфа намоем. Хизматрасониҳои муҳиме, ки бонкҳо ба тижорати онлайн пешниҳод мекунанд як чанд намудҳои соҳиб аст.

Қариб ҳама хизматрасониҳои бонкӣ дар интернет дастрасанд, аз ҷумла:

- интиқол ва ба ҳисоб гирифтани маблағ;
- пардохти векселҳо;
- тафтиши муомилот ва бақияи суратҳисоб;
- тафтиши фосилавии пасандозҳо;
- пешниҳоди дархостҳо барои қарз;

Баъзе хизматрасониҳои иловагиро мо метавонем танҳо онлайн дастрас намоем, аммо онҳо дар филиалҳои бонк дастрас нестанд. Инҳо чунин мафҳумҳоро дар бар мегиранд:

- воситаҳои бучетӣ ва пайгирӣ;
- барномаҳо ва тасдиқҳои фаврии онлайн;
- гирифтани пул аз банкоматҳо бе қорт;
- андешаҳо ва маслиҳатҳои бонкии аз ҷониби ташкилот асосёфта;
- хизматрасониҳои ҳамёни электронӣ барои бор кардан ва гирифтани маблағ ба суратҳисоб бе ҳисоби савдогар;
- хизматрасониҳои дастгирии соатҳои кушод ва сӯҳбати онлайн 24/7;

Тарзи интиқол додани маблағ

Мақсади асосии интиқоли бонкии онлайн интиқол додани маблағи ғайринақдӣ аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар мебошад. Ин метавонад интиқоли маҳаллӣ ё байналмилалӣ бошад. Он метавонад ё дохилӣ ё берунӣ бо иштироки шахсони сеюм бошад. Ба таври васеъ, интиқолдиҳии пулӣ шаклҳои гуногун доранд ва вобаста ба кишвари мо бо номи зерин маълуманд.

Пардохти векселҳо

Онлайн-банкнинг пардохти маблағ оид ба ичора, телевизор, нерӯи барқ, об, андоз, хизматрасониҳои коммуналӣ ва амсоли инҳоро осон мегардонад. Инҳо метавонанд пардохтҳои шахсӣ, тичоратӣ ҳам якдафъаина ва ҳам такрорӣ барои пардохтҳои такрорӣ, ҳисобкунии автоматӣ аксар вақт имконпазир аст. Пардохти ҳисобҳои онлайн хеле қулай аст. Бисёр ташкилотҳо ба мо имкон медиҳанд, ки провайдери пардохтро интихоб намуда ва сипас бо истифода аз тафсилоти худ пардохт намоем. Дигар таъин кардани қабулкунандагон, фиристодани пули нақд ё чекҳо ба истифодабаранда лозим нест. Аксар вақт, ташкилотҳо маблағро фавран даромад мекунанд, то мо метавонем ҳисобҳои худро пас аз гирифтани онҳо пардохт намоем.

Тафтиши муомилот ва бақияи суратҳисоб

Онлайн-банкнинг тафтиши амалиёти суратҳисоби мо ва тафтиши тавозуни худро дар вақти воқеӣ осон мекунад. Илова бар ин, мо метавонем ба таърихи муомилоти худ ва изҳороти суратҳисоби худ ҳар вақте, ки ба онҳо лозим аст, дастрасӣ пайдо намоем. Барои ширкатҳои калонтар ё онҳое, ки амалиёти калонҳаҷмро анҷом медиҳанд, ҳамгирой кардани бонкдории онлайн бо платформаҳои баҳисобгирӣ ба монанди QuickBooks метавонад ин равандро хеле осонтар кунад. Дар ин ҳолат, маълумот ба платформаи баҳисобгирии муҳосибӣ интиқол дода мешавад, ки дар он мо метавонем ба таври худкор муомилотро ба дафтарчаи ҳазинавии худ чудо сохта ворид намоем.

Банкинг онлайн тавассути системаи бонкӣ кор мекунад, ки суратҳисоби бонкӣ моро ба вебсайти беҳатар ё барномаи мобилӣ мепайвандад. Мо метавонем тамоми молу хизматҳоро бо воситаи онлайн-банкнинг харидори намоем. Қайд кардан бо маврид аст, ки дар ин самт ҳам хавфу хатарҳо зиёданд.

Фишангҳо оид ба онлайн-банкнинг

Фишинг як усули маъмулест, ки ғоратгарон барои дарёфти маълумоти шахсӣ ва молиявӣ аз корбарони ношинос истифода мебаранд. Қаллобии фишинг шаклҳои гуногунро дар бар мегирад, аммо маъмулан паёми электронӣ ё паёми матнро доро мебошанд, ки моро барои пешниҳоди маълумоти воридшавӣ фанду фиреб медиҳанд. Масалан, мо метавонем аз бонки худ паёми электронӣ бигирем. Дар ин гуна мавридҳо ғоратгарон аз мо хоҳиш мекунад ворид шавед ва маълумоти ҳисоби худро нав кунед. Моро зарур аст ба чунин мактубҳо ё паёмҳои матнӣ бовар накарда эҳтиёткориро аз даст надихем, зеро паҳш намудани ҳама гуна истинод ба ҳамлагарон имкон медиҳад, ки ба ҳисоби мо дастрасӣ пайдо кунанд. Инчунин, аз вебсайтҳои, ки маълумоти шахсии моро мепурсанд, ҳушёр бошем, хусусан агар он ғайричашмдошт ба назар расад, зеро онҳо метавонанд як қисми қаллобии фишинг бошанд.

Мафҳумҳои бонкдории онлайнӣ байналмилалӣ

Онлайн-банкнинг як роҳи қулай барои идоракунии молияи тичорати мо мебошад. Аммо, қарорҳои анъанавии бонкӣ метавонанд дар бозори байналмилалӣ маҳдуд бошанд. PayPal ва дигар провайдерҳои хизматрасонии ҷаҳонии пардохт ба корхонаҳо, соҳибкорон ва шахсони алоҳида имкон медиҳанд, ки дар иқтисоди ҷаҳонӣ бо ҳалли фасеҳи пардохт фаъолият кунанд. Бо ин хизматрасониҳо, муҳим нест, ки мо дар дигар давлатҳо бошем. Мо метавонем бо асбобҳои гуногун дар сатҳи байналмилалӣ муомилотро анҷом диҳем ва маблағҳои худро дар дохили минтақа ва ё давлати худ дастрас намоем. Ин гуна мафҳумҳо тавассути бонки маҳаллии худ ва бо пули миллии худ анҷом дода мешаванд. Аз нуқтаи назари идоракунии молиявӣ, платформаҳо асбобҳо ва хусусиятҳоеро пешниҳод мекунанд, ки фаҳмиши амиқтарро дар бораи фаъолияти тичорат таъмин мекунанд. Мо метавонем тафсилоти транзаксия, тавозун ва таърихи пардохтро пайгирӣ намоем. Дар ин маврид метавонем ҳисобҳоро пардохт намоем ва пардохтҳоро автоматӣ фиристонем, транзаксияҳоро бо чораҳои пешқадами амниятӣ беҳатар анҷом диҳем. Чунин хизматрасониҳо барои онҳое, ки ба ҳалли кор дар бозори байналмилалӣ, кам кардани пардохтҳо ва кам кардани вақти коркарди транзаксия ниёз доранд, мувофиқанд.

Истилохҳои онлайн-банкинг ва бонкдории рақамӣ аксар вақт ба ҷои ҳамдигар истифода мешаванд, аммо байни ин ду калима фарқияти ҷиддӣ вучуд дорад. Онлайн-банкинг ба таҷрибаи соддатари онлайн ишора мекунад, дастрасии пӯшида ба иттилоот ба монанди тавозуни суратхисоб ва маълумоти рӯякӣ мебошад. Банкинг рақамӣ фаротар аз тафтиши тавозуни ҳисоби мо дар интернет мебошад. Бонкдории рақамӣ тамоми хизматрасониҳои бонкиро тавассути порталҳои онлайн ва барномаҳои бонкӣ пешниҳод мекунад, то муштариён метавонанд ҳама маълумотро аз интиқоли маблағ то пардохти векселҳо ва дархост барои қортҳои кредитӣ анҷом диҳанд. Ин гуна мафҳумҳои онлайн-банкинг дар тичорат нишон медиҳанд, ки саноати бонкии рақамӣ то ҷӣ андоза гуногунранг шуда истодааст. Усулҳои муосири муошират торафт қулайтар мешаванд. Ин сабаби асосии он аст, ки шумораи бештари одамон аз хизматрасониҳои Интернет истифода мебаранд. Инро суръати баланди афзоиши шумораи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои интернет-банкинг тасдиқ мекунад. Инчунин, омилҳои, ки барои муштариён аз ҳама муҳиманд, имкони гирифтани хизматрасониҳои гуногун ва ғоизҳои ҷолиб бо арзиши пасти хизматрасониҳоро дар бар мегиранд. Ҳар қадар бонк ин ду шартро беҳтар иҷро карда тавонад, ҳамон қадар мизочони бештарро ҷалб карда метавонад.

АДАБИЁТ

12. Алимардонов Т.А. Имкониятҳои интернет-банкинг дар қоҳишдиҳии ҳавфҳо. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. №4. – С. 43-49. УДК: 330.5:312(575.3). ISSN 2413-5151
13. Алимардонов Т.А. Иқтисоди рақамӣ ҳамчун воситаи идорашаванда// «Инновационная деятельность как фактор ускоренного социально-экономического развития в промышленности», посвященной 30-летию Независимости Республики Таджикистана /Материалы республиканской научно-практической конференции. Бустон, 27 ноября 2021г. С. 19-22.
14. Алимардонов Т.А. Қобиров А.Қ. Моҳияти иқтисоди рақамӣ ва равандҳои асосии ташаккули он/Тоҷикистон: Иқтисод ва идора. Илмҳои иқтисоди №2. Душанбе-2021. С. 55-61.
15. Алимардонов Т.А. Сатторов А.Қ. Криптография ва нақши он дар рушди иқтисоди рақамӣ/ Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ бахшида ба «30 – солагии истиқлолияти давлатии ҷумҳурии тоҷикистон» дар мавзӯи «рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар даврони истиқлолият: дастовард ва дурнамо»/ Ваҳдат-2021. С. -61-69.
16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3. 12. 2004 №468 «Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияи иттилоотӣ кумуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». С: -18.
17. Сатторов А.Қ., Иқтисоди рақамӣ вазъи кунунӣ ва дурнамо/ маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500 –солагии Сарасми бостонӣ», «700 солагии шоири барҷастаи тоҷик Қамолӣ Хучандӣ» -Душанбе 2020 мат. ДМТ с.356-357.
18. Султонбӣ, Р. Регул�ирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбӣ // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 239-243. – EDN KYTBVR.
19. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон. соли 2019, №642.
20. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбӣ // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50. – EDN KQWQID.

21. Мирзоев Н. Ҳукумати электронӣ дастоварди муҳимтарини ҷаҳони муосир / Н. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмиллалии илмию амали дар мавзуи “Саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт”. “Душанбе, 2020. – С.175-180.

22. Худойназаров Д.А., Алимардонов Т.А Таъсири хавфҳои бонкӣ дар низоми пардохт. // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. 2022. – № 1 (266). – С. 87-93. УДК: 336.71(575.3). ISSN 2076-2569.

23. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.

ОНЛАЙН-БАНКИНГ И ЕГО ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

АЛИМАРДОНЗОДА ТОХИРДЖОН АШУРАЛИ

кандидат экономического наук, доцент кафедры кибернетика и цифровой экономики Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Бинни Хисорак. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Телефон: 207-56-56-44.

ДЖОБИРОВ ДЖАББОР КАХОРОВИЧ

кандидат физико-математических наук, доцент кафедры кибернетики и цифровой экономики Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, Бинни Хисорак.

При написании научной статьи о важных возможностях онлайн-банкинга и его основных концепциях в развитии цифровой экономики предоставляется важная информация. Процесс написания исследовательской работы о внесении чека с помощью мобильного приложения, о том, как переводить средства, оплачивать счета, проверять транзакции и баланс счетов, инструменты онлайн-банкинга, концепции международного онлайн-банкинга. Отметим, что в настоящее время онлайн-банкинг очень важен и первичен для потребителей. При написании научной статьи о положительных сторонах онлайн-банкинга и оплаты комиссии за его использование информация излагается. Интернет-банкинг представляет собой более простой онлайн-опыт с закрытым доступом к такой информации, как остатки на счетах и справочная информация, которые также обсуждаются в статье.

Ключевые слова: *оплачивать счета, чековые транзакции и остатки на счетах, кредитное плечо, онлайн-банкинг, информация, цифровая экономика, зеленая экономика, нанотехнологии, блокчейн, цифровая индустрия, инновационные технологии.*

ONLINE BANKING AND ITS BASIC CONCEPTS IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

ALIMARDONZODA TOKHIRJON ASHURALI

tajik national university, PhD in economics, associate professor of the department of cybernetics and digital Economy. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Binni Hisorak. E-mail: Alimardonov.86@bk.ru. Phone: 207-56-56-44.

JOBIROV JABBOR KAKHOROVICH

Tajik National University, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of cybernetics and Digital Economy. 734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, Binny Hisorak.

When writing a research paper on the important features of online banking and its basic concepts in the development of the digital economy, important information is provided. Process of writing a research paper on depositing a check using mobile app, how to transfer funds, pay bills, check transactions and account balance, online banking tools, international online banking concepts. It should be noted that online banking is currently very important and primary for consumers. When writing a research paper about the positive aspects of online banking and paying fees for using it, the information is presented. Online banking is a simpler online experience with private access to information such as account balances and background information, which are also discussed in the article.

Keywords: *pay bills, check transactions and account balances, leverage, online banking, information, digital economy, green economy, nanotechnology, blockchain, digital industry, innovative technologies.*

НАҚШИ СЕКТОРИ АГРАРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ОЛИМӢ РАУФ ЛАТИФЗОДА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирӣ ва муҳосибӣ ва аудит, МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1, тел.:(+992) 927751111.

КАРИМОВ ПАРВИЗ ИНОМОВИЧ

докторанти PhD-и кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинги МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1.

АБДУРАҲИМИ КАҲРАМОНЗОД

донишмӯи баҳши 4-уми ихтисоси “Молия ва қарзи” Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, кӯчаи Ленин 169.

Дар мақолаи мазкур аҳамияти соҳаи кишоварзӣ ҳамчун яке аз бахшҳои асосии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, дида шудааст. Омилҳои пешбарандаи динамикаи рушди бахши агросаноатӣ ва саҳми он дар рушди устувори иқтисоди кишвар таҳлил шудаанд. Имкониятҳо ва хатарҳои ин соҳа дорад аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва афзоиши талаботи ҷаҳонӣ ба захираҳои ғизоӣ ба вуҷуд меояд, баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *сектори аграрӣ, иқтисодиёти давлат, такрористехсолкунии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, сатҳи зиндагӣ, сатҳи камбизоатӣ, амнияти озуқаворӣ, хоҷагии қишлоқ.*

Сектори аграрӣ - соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Сиёсати сектори аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, рақобатпазирӣ ва таъмин намудани аҳолии мамлакат бо маҳсулотҳои

кишоварзӣ равона карда шудааст. Вазифа гузошта шудааст, ки дар соҳаи кишоварзӣ ислоҳоти амиқи муносибатҳои иқтисодӣ гузаронида шавад, ки моҳияти он аз мустақилият, соҳибкорӣ ва ташаббускорӣ иборат бошад.

Қариб аз се ду (2/3) ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолии фаъоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба корхонаҳои агросаноатӣ тааллуқ доранд. Дар соҳаи кишоварзӣ тавассути табдирҳои андешидашуда, аз ҷумла аз худ кардани заминҳои нав, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида, беҳтар кардани ҳолати мелиоративии заминҳо, зиёд кардани майдони боғу тоқзорҳо ва ислоҳоти соҳа, бахусус ҳалли қарзи хоҷагиҳои деҳқонӣ, фаровонии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳифзи амнияти озуқавории мардуми кишвар ба маротиб беҳтар шуда истодааст [6].

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун раванди шоҳаи иқтисодие, ки аҳолиро бо озуқавории кишоварзи таъмин менамояд, шоҳаи асосии таъминнамои бо ашъи хом дар соҳаҳои саноат мебошад, инчунин ин соҳа таъмини асосии амнияти давлати аст, барои нигоҳ доштани ҳаёти аҳолии деҳот хизмат мекунад ва инчунин ҳифзи бехатарии табиӣ ва муҳити зистро таъмин менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои парвариши бисёри зироатҳои кишоварзӣ шароити хуби иқлимӣ дорад. Фазои континенталии кишварамон имконият медиҳад, ки дар ҳама фаслҳои сол кишту кори худро чӣ дар тобистони гарм, чӣ дар водихою кӯҳҳо ва доманакӯҳҳо, ки обу ҳаво каме сардтар мебошад ба анҷом расонанд. Заминҳои ҷануб ва водихоии шимолӣ кишварамон ҳосилхез мебошад.

Бо вуҷуди ин майдонҳои замини қорам маҳдуд мебошад, ки ин вобастагии шадид бо оббиёрии зарури барои истеҳсоли зироатҳои кишоварзӣ ва як майдони қалон барои чарогоҳи доими хос аст, 93 фисади ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯҳсор мебошад, ҳам имконияти истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзиро то ҳадди имкон истифода бурда истодаанд.

Нақши сектори аграриро баҳогузори қардан душвор мебошад. Ин соҳаи низоми стратегиро дар иқтисодиёти ҳамаи давлатҳо ҷой мегирад, ки сектори аграрӣ ба сифати системаи истеҳсолоти асосӣ баромад мекунад, ки аҳолиро мунтазам бо маводи озуқа ва молҳои ниёзӣ мардум таъмин менамояд, ки бидуни он зиндагӣ қарда намешавад. Аз ин рӯ, рушди сектори аграрӣ дар асоси сиёсати аграрии давлат муайян қарда мешавад, ки он кафили амнияти иқтисодии давлат мебошад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар баромадҳояшон таъкид менамоянд, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосии мамлакат буда, ояндаи ҷумҳурӣ ва мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба он вобаста мебошад. Дар бобати зарурати ин масъала дар паёми навбати худ қайди махсус намуданд: “Бо дарназардошти афзоиши аҳолии мамлакат, барномаи азхудкунии заминҳои нави кишоварзӣ дар мамлакат таҳия ва татбиқ қарда шавад. Инчунин, ҷиҳати самаранок истифода бурдани ҳар як ваҷаб замин, беҳтар гардонидани вазъи соҳаҳои тухмпарварӣ, ниҳолпарварӣ, зотпарварӣ ва таъмин намудани рушди инноватсионии соҳа бояд чораҳои саривақтӣ амалӣ қарда шаванд.

Ҳамзамон бо ин, бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда масъалаҳои қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ, инчунин, ниғадориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар ҳаллу фасл қарда шаванд” [1].

Сиёсати аграрӣ - ин аз фаъолияти давлат иборат мебошад, ки ба фароҳам овардани шароитҳои хоҷагӣ молиявӣ ва сиёсӣ дар бахши аграрӣ ниғаронида шуда, бо роҳи таъсиррасонӣ ба равандҳои иқтисодии дар он ҷой дошта, тавассути шакл ва усулҳои нисбатан муосир дар соҳаи иқтисодиёти аграрӣ татбиқ мегардад.

Сиёсати аграрӣ барои баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳо, оқилона ҷойгир сохтани истеҳсолоти кишоварзӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо озуқа ва бо ашёи хом таъмин намудани саноатӣ коркарди маҳсулоти соҳа, мӯътадил гардонидани бозорҳо бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, дастгирӣ ва ҳимоя намудани молистеҳсолкунандагони комплекси агросаноатӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро дар назар дорад.

Дар доираи сиёсати аграрӣ қонунгузории аграрӣ ва сохтори аграрӣ ташаккул меёбад. Қонунгузории аграрӣ ин меъёрҳои ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки ҳамзамон бо расму анъанаҳои ҳукмрон равандҳои дар соҳаи кишоварзӣ ва зиндагии аҳли деҳот рухдодаро муайян месозад.

Сохтори аграрӣ - таносуби унсурҳои иқтисодӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ дар соҳаи аграрӣ мебошад, ки бо қонунгузории аграрӣ, зудамалии омилҳои истеҳсолӣ, мушаххасоти истеҳсолоти кишоварзӣ, шароити меҳнат ва зисту зиндагии аҳоли муайян шудааст.

Объекти сиёсати аграрӣ равандҳои ҷорӣ дар иқтисодиёти аграрӣ ба ҳисоб меравад.

Мақсади сиёсати аграрӣ аз таъмин намудани инкишофи тамоми соҳаҳои Комплекси агросаноатӣ (КАС), баланд бардоштани самаранокӣ, қобилияти рақобатпазирӣ ва дар ин асос таъмин намудани амнияти озуқавории системаи бехатарии миллии ҷумҳурӣ иборат мебошад.

Вазифаҳои асосии сиёсати аграрӣ - на танҳо инъикоси раванд ва зухурот дар соҳаи аграрӣ, инчунин ошкор намудани ҳуди системаи зухурот, равандҳо ва қонунҳо дар ин соҳаи фаъолияти шаҳрвандон мебошад. Вазифаи муҳими дигари сиёсати аграрӣ аз таъсир ба қонунгузории аграрӣ иборат мебошад.

Суръати афзоиши миёнасолонаи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ба 63028,4 млн. сомонӣ баробар шуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 109,0 фоиз зиёд мебошад, аз он ҷумла маҳсулоти растанипарварӣ 43365,7 млн. сомонӣ ё 106,8 фоиз ва чорвопарварӣ 19662,7 млн. сомонӣ ё 114,1 фоизро ташкил дод. Нисбати дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии ҷумҳурӣ дар соли ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ 9027,1 млн сомонӣ ё 1,8 фоиз зиёд гардида ҳиссаи бахши кишоварзӣ дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар зиёда аз 24,6 фоизро ташкил медиҳад [9].

Солҳои охир дар соҳаи кишоварзӣ диверсификатсияи истеҳсолот тавассути ташкили кишти такрорӣ, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва сердаромади содиротӣ, васеъгардонии майдони кишти сабзавот ва бунёди боғу тоқзорҳои серҳосил ба назар мерасад.

Нишондиҳандаҳои нақши сектори аграрӣ ҳамчун фоизи фаъоли аҳолии кишвар мебошад, ки дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мебаранд, инчунин вазни қиёсӣ дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад. Ин имконоти инъикос кардани вазъи нишондодҳо мебошад, ки истеҳсолоти аграрӣ дар он ҷой гирифтааст. Онҳо ҳар сол вобаста ба як қатор омилҳо тағйир меёбанд, аз ҷумла сиёсати иқтисодии ҷаҳонӣ, инчунин сатҳи дастгирии давлатӣ ва сокинони маҳалли кишвар ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ дар комплекси агросаноатӣ аз дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллии қариб фарқ намекунад, аммо усули гузаронидани таҳлил баъзе хусусиятҳои хоси худро дорад, ки аз хусусиятҳои хоси ин соҳаи истеҳсолот бармеояд.

1. Натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзӣ аз шароити табиӣ ва иқлимӣ вобастагии калон дорад. Азбаски боронгарӣ, хушксолӣ, хунукиҳои бемаврид ва дигар ҳолатҳои табиат ҷамъоварии ҳосил, маҳсулнокии меҳнат ва дигар нишондиҳандаҳоро паст мекунад, ҳангоми таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ шароити табиӣ ва иқлимӣ ҳар солро бояд ба назар гирифт. Барои баровардани ҳулосаҳои дуруст

бояд нишондиҳандаҳои соли ҷориро на ба соли гузашта, чӣ хеле ки дар соҳаи саноат дида мешавад, балки бо маълумотҳои миёнаи 3-5 соли охир муқоиса кардан зарур аст.

2. Дар сектори аграрӣ мавсимии истеҳсолот хос аст. Аз ҳамин сабаб дар давоми сол захираҳои меҳнатӣ, техника ва маводҳо нобаробар истифода бурда мешавад, инчунин истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, даромади хоҷагӣ номунтазам мебошад.

3. Дар сектори аграрӣ раванди истеҳсолот дуру дароз буда, ба вақти корӣ мувофиқат намекунад. Аксарияти нишондиҳанда фақат дар охири сол ҳисоб карда мешавад. Аз ҳамин сабаб, таҳлили пурра фақат дар охири сол гузаронида мешавад.

4. Истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ бо организмҳои зинда сару кор дорад. Барои ҳамин ҳам ба дараҷаи тараққиёти он на фақат қонунҳои иқтисодӣ, балки қонунҳои биологӣ, химиявӣ ва физикӣ низ таъсир мерасонад, ки чен кардани таъсири омилҳоро ба натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ мураккаб мекунад. Дар айни ҳол ба назар гирифтани таъсири ин қонунҳо барои таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ аҳамияти хеле бузург дорад.

5. Дар соҳаи кишоварзӣ замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб меравад, ки дар дигар соҳаҳо чунин нест. Бояд қайд кард, ки замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот ҳеҷ вақт кӯҳна (хӯрда) намешавад, баръакс, дар натиҷаи дуруст истифода бурдан, ҳосилхезии он беҳтар мегардад.

6. Сектори аграрӣ аз дигар соҳаҳои истеҳсолот аз он фарқ мекунад, ки қисми маҳсулоти истеҳсолшуда ба зарурияти хоҷагӣ ҳамчун воситаи истеҳсолот истифода бурда мешавад. Барои ҳамин ҳаҷми маҳсулоти фурӯхташуда одатан аз истеҳсоли он кам мебошад.

7. Бо назардошти хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ барои баҳо додан ба фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ якчанд нишондиҳандаҳои хос ба монанди ҳосилнокӣ, маҳсулнокии чорво, рағваннокии шир ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Нишондиҳандаҳои умумӣ, ки дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ба монанди арзиши аслии маҳсулот, фоида, даромаднокӣ, гардиши воситаҳо ва ғайраҳо, ки истифода бурда мешаванд, хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзиро инъикос мекунад. Ин боис ба баъзе хусусиятҳои таҳлил мегардад.

8. Бо баробари ин бояд қайд кард, ки дар соҳаи кишоварзӣ корхонаҳои дар шароити яхела буда нисбат ба таҳлили муқоисавии байнихоҷагӣ васеъ истифода бурда мешавад.

Аз ин лиҳоз маълум гардид, ки нақши сектори аграриро баҳогуздорӣ кардан душвор мебошад. Ин соҳаи низоми стратегиро дар иқтисодиёти ҳамаи давлатҳо ҷой мегирад, ки сектори аграрӣ ба сифати системаи истеҳсолоти асосӣ баромад мекунад, ки аҳолиро мунтазам бо маводи озуқа ва молҳои ниёзӣ мардум таъмин менамояд, ки бидуни он зиндагӣ карда намешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024, ш. Душанбе, 2024.

2. Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, № 144.

3. Қонуни ҚТ «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 16.04.2017 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2007, №3, мод.174; с.2008, №12, қ.2, мод.1007), 5 марти соли 2007 № 241.

4. Қарор Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012- 2020”, аз 1 августи соли 2012, №383.

5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 31 декабри соли 2008, № 658.
6. Бабаджанов Д.Д. Перспективы формирования и развития органического сектора сельского хозяйства Таджикистана. /Д. Д. Бабаджанов. - Душанбе: «ИРФОН», 2010.- 276 с.
7. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. /Т.Б. Ганиев. - М.: Диалог-МГУ, 1997. -116 с.
8. Солеҳзода, А.А., Фасеҳзода, И.С. Назарияи таҳлили таъмини беҳатарииозуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаққули стратегияи он / А.А. Солеҳзода,И.С. Фасеҳзода // Монография. -Душанбе: «Ирфон». 2019. -С. 118.
9. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. -Душанбе, 2023.- С. 155-156.

РОЛЬ АГРАРНОГО СЕКТОРА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ОЛИМИ РАУФ ЛАТИФЗОДА

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1, тел.:(+992) 927751111.

КАРИМОВ ПАРВИЗ ИНОМОВИЧ

докторант РНД кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1.

АБДУРАХИМИ КАХРАМОНЗОД

студент 4-го курса по специальности “Финансы и кредит” Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, улица Ленина 169.

В данной статье рассматривается значимость аграрного сектора как один из главных отраслей экономического развития Республики Таджикистана. Проанализированы ведущие факторы, определяющие динамику развития агропромышленного сектора и его вклад в устойчивом развитии экономики страны. Рассмотрены потенциал и риски в данной отрасли, обусловленные глобальными тенденциями и растущим мировым спросом на продовольственные ресурсы.

***Ключевые слова:** аграрный сектор, экономика страны, воспроизводство сельскохозяйственной продукции, уровень жизни, уровень бедности, продовольственная безопасность, сельское хозяйство.*

THE ROLE OF THE AGRARIAN SECTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

OLIMI RAUF LATIFZODA

candidate of economic sciences, docent of the department head of the department of accounting and auditing of the State Educational Institution «KHSU named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1. tel.:(+992) 927751111.

KARIMOV PARVIZ INOMOVICH

doctoral PHD of the department management of economics and marketing of the State Educational Institution «KHSU named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1.

ABDURAHIMI KAKHRAMONZOD

4th year student majoring in Finance and Credit at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Lenin Street 169.

This article examines the importance of the agricultural sector as one of the main sectors of economic development of the Republic of Tajikistan. The leading factors determining the dynamics of the development of the agro-industrial sector and its contribution to the sustainable development of the country's economy are analyzed. The potential and risks in this sector, due to global trends and growing world demand for food resources, are considered.

Keywords: *agricultural sector, national economy, reproduction of agricultural products, standard of living, poverty level, food security, agriculture.*

МЕХАНИЗМИ ЗАМОНАВИИ ИДОРАКУНИИ МИНТАҚАВӢ: ҶАБҲАҶОИ НАЗАРИЯВӢ

ПҮЛОДОВА ХУРШЕДА ШАРИФҶОНОВА

номзоди илмӣ ва иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинги МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1, тел.:(+992) 92-778-69-86.

КАРИМОВА НАРГИЗА РАСУЛОВНА

муаллимаи кафедраи кори бонкии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1.

ХҶҶАЕВА ПАРВИНАҶОН ҶАРРУҶОВНА

докторанти PhD-и кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинги МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова 1.

Равишҳои асосӣ ба истилоҳоти “идоракунии минтақаӣ” ва “механизми идоракунии минтақаӣ” баррасӣ шудааст, қонуниятҳои асосии идоракунии минтақаӣ ҷудо карда шудаанд, принсипҳои он аниқ ва вазифаҳои рӯзмарраи он ҷамъбаст карда шудаанд. Муқаррароти асосии равиши арзишманд ба ҳалли вазифаҳои идоракунии дар буриши дискурси минтақаӣ иқтисодӣ ошкор ва ҷои арзиш дар сохтори муносибатҳои иқтисодӣ муайян карда шудааст. Истифодаи равиши арзишманд ба арзёбии сатҳи рушди устувори ҳудудҳо асоснок карда шудааст. Тавсифи аломатҳои мақсадноки агентҳои иқтисодӣ, ки таҳти таъсири концепсияи рушди устувор ташаккул ёфтаанд, пешниҳод гардидааст. Базиси назариявии таҳқиқ имкони таҳияи механизми ташкилию иқтисодии идоракунии рушди устувори минтақавиро дар буриши амалигардонии арзишҳои аҳоли, бизнес-ҷомаҳо ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ фароҳам сохтааст. Принсипҳои

идоракунӣ, ки татбиқи онҳо ба баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунии қабулшаванда мусоидат мекунад, муфассалан тавсиф гардидаанд.

Калидвожаҳо: *идоракунии минтақавӣ, вазифаҳои идоракунӣ, механизми идоракунии минтақавӣ, равиши арзишманд, рушди устувори ҳудудҳо, рушди иқтисодӣ, принципҳои идоракунӣ.*

Дар низоми иқтисодӣ субъектҳои хоҷагидори сершумор, ки шаклҳои гуногуни моликият доранд, ҳамкорӣ меkunанд. Онҳо алоқаи мутақобила доранд ва ҳамдигарро маршрут месозанд. Маҳз аз ҳамин сабаб зарурати тавассути ташкили низоми томи идоракунӣ таҳти идора гирифтани онҳо ба миён меояд.

Дар сарчашмаҳои иқтисодӣ мафҳуми “идоракунӣ”-ро чун таъсири ҳадафманди субъекти идоракунӣ ба объект бо мақсади ба ҳолати сифатан нав гузаронидани он ё барои ноил гардидан ба фаъолияти рушди самараноки он баррасӣ меkunанд [5, с. 26].

Таърифи мазкур таърифи умумӣ аст, вале дар он рафтори ғайрифаволи объекти идоракунӣ таъкид шудааст. Аммо дар низоми иқтисодӣ бозорӣ фаволнокии объектҳои идоракунӣ ба мушоҳида мерасад, бинобар ин манфиату мақсадҳои онҳо ба мадди аввал мебарояд. Дар чунин шароит дар бораи идоракунӣ чун раванди ҳадафманди таъсири мутақобилаи субъект ва объекти идоракунӣ сухан рондан ба маврид аст.

Идоракунии минтақавиро чун мафҳуми илмӣ муҳаққиқон ба таври мухталиф баррасӣ ва ироа меkunанд. Идоракунии минтақавӣ намуди махсуси менеҷмент мебошад ва дар илми иқтисодиёт он ба таври мухталиф шарҳ дода мешавад. [8, с. 8].

Ба назар мо, таърифи пешниҳод кардаи Маннапов Р.Г. ва Ахтариёва Л.Г. моҳияти мафҳуми мавриди таҳқиқро нисбатан пурра тавсиф мекунад. “Идоракунии минтақавӣ маҷмуи принципҳо, функсияҳо, шаклҳо, методҳо ва олотҳои таъсири низомманд ба равандҳои иҷтимоӣ иқтисодиро дар бар мегирад, ки ҳамохангсозии фаволияти хоҷагидорӣ, амалигардонии иқтидори махсус, такрористехсоли васеъ, шароити фаволияти ҳаётии аҳоли, таҷдиди иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоии минтақаро тибқи талаботи ҷамъиятии муосир дар асоси истифодаи минтақавии захираҳо ва бо назардошти ҳамаҷонибаи омилҳои ҳудудӣ ва вижагиҳои маҳаллӣ таъмин мекунад” [7, с. 113-114].

Ба ақидаи як қатор иқтисоддонҳо, аз ҷумла Г.В.Гутман, А.А.Мироедов ва С.В.Федин таҳти мафҳуми “менеҷменти минтақавӣ чунин идоракунии хоҷагии халқи минтақаро фаҳмидан лозим аст, ки ба принципҳои корпоративӣ ва ба ҳисобгирии тақсими ҳудудии меҳнат асос ёфтааст” [4, с. 108].

Гаврилов А.И. чунин меҳисобад, ки “менеҷменти минтақавӣ идоракунии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар минтақа дар шароити гузариши хоҷагии он ба муносибатҳои бозорӣ мебошад” [1, с. 78].

Як қатор муҳаққиқон менеҷменти минтақавиро чун намуди махсуси менеҷмент муайян меkunанд, ки маҷмуи принципу методҳо, шаклу воситаҳои таъсиррасонӣ ба фаволияти иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар сатҳи минтақавӣ дар бар мегирад. [11, с. 57].

Дар бобати истифодаи истилоҳҳои “менеҷменти минтақавӣ” ва “идоракунии минтақавӣ” дар амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр кардан лозим аст, ки ба назари мо, корбасти истилоҳи идоракунии минтақавӣ ба мақсад мувофиқтар менамояд, зеро истилоҳи “менеҷменти минтақавӣ” мафҳуми омодагии касбии кадрҳо, татбиқи касбии дастовардҳо, принципҳо, методҳо ва олотҳои илми муосирро пешбинӣ мекунад. Мо истифодаи истилоҳи “идоракунии минтақавӣ”-ро ки зимнан чун қисми таркибии идоракунии давлатӣ баррасӣ мешавад, нисбатан мувофиқ ва бамаврид мешуморем.

Айни замон, таърифҳои дар боло зикр гардида, яке аз ҷузъҳои таркибии муҳимтарини идоракунии минтақавиро дар бар намегиранд, яъне дар онҳо таъкид

нагардидааст, ки идоракунии минтақавӣ моҳиятан қисми ҷудонашавандаи низоми умумии идоракунии давлатӣ ва ҳалқаи муҳимтарини он мебошад.

Зарурати идоракунии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақа возеҳу равшан аст. Асосҳои зерини ин мулоҳизаро номбар мекунем:

- фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ шаклҳои моликиятшон мухталиф ҷамоҳангсозиро тақозо мекунад ва ин ҷамоҳангсозӣ ба тақозои рӯз табдил ёфтааст;
- шароит ва миқёси фаъолияти субъектҳо дар шароити низоми бозорӣ зарурати танзими давлатиро талаб менамояд;
- таъмини мутаносибии равандҳои такрористеҳсол дар доираи минтақаи муайян ба вазифаи муҳимтарини мақомоти идоракунии минтақавӣ табдил меёбад.

Дар марҳилаи инкишофи Тоҷикистон дар доираи амалкарди низоми маъмурию фармонфармоии идоракунии иқтисодиёт намудҳои мухталифи сохтори ташкилии идоракунии минтақавӣ вучуд дошт, ки онҳо аз рӯи принципи сохторҳои хаттӣ ва хаттию функционалӣ таъсис дода шуда буданд. Дар онҳо афзалият доштани методҳои бюрократӣ ва маъмурии идоракунӣ норасоии асосии ҷамаи сохторҳои мазкур ба ҳисоб мерафт. Дар шароити низоми бозорӣ иқтисодиёт сохторҳои ташкилӣ вобаста аз сатҳи идоракунии давлатӣ, ҳамчунин барои ҳалли вазифаҳои мураккаб оид ба рушди иқтисодиёти минтақавӣ таъсис дода мешаванд. Дар низоми муосири идоракунӣ ба минтақаи калон зернизоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ҷудо карда мешавад, ки мақсадҳои идоракунӣро бе восита бо роҳи ба вучуд овардани механизмҳои таъминоти иттилоотӣ, кадрӣ ва қонунгузорию меъёрӣ амалӣ мегардонад. Ҳамчунин ҷузъу томҳои дигар ташкил карда мешаванд, ки барои амалкарди самараноки тамоми низоми идоракунии минтақавӣ шароити зарурӣ ба вучуд меоваранд. [9, с. 11].

Ғайр аз ин, зарурати идоракунии минтақа бо муҳимияти амалигардонии комилиёри сиёсати давлатӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳудуди мамлакат бо назардошти ҷамоҳонибаи махсусияти ҳар минтақаи мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва, хусусан, маҳалли ҷойгиршавии онҳо алоқаманд аст. Он чиз низ аҳамияти калон дорад, ки тавассути идоракунии минтақавӣ нуқсони амалиёти механизми бозорӣ, ба ном “суқут”-ҳои бозорро рафъ кардан, ҳамчунин оқибатҳои онро дар соҳаи иҷтимоӣ рӯш кардан мумкин аст.

Ба назари мо, идоракунии минтақавӣ маҷмуи принципҳо, функцияҳо, шаклҳо, методҳо ва олатҳои таъсири низоммандро ба равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақа дар бар мегирад, ки ҷамоҳангсозии фаъолияти хоҷагидорӣ, амалигардонии иқтисодӣ махсус, такрористеҳсоли васеи шароитҳои фаъолияти ҳаёти аҳоли, таҷдиди иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоии минтақаро тибқи талаботи ҷамъиятии муосир дар асоси истифодаи оқилонаи захираҳо ва бақайдгирии ҷамоҳонибаи омилҳои ҳудудӣ ва вижаҳои маҳаллӣ таъмин мекунад.

Дар сарчашмаҳои иқтисодӣ мулоҳизаю ақидаҳои сершумор дар бораи “механизм” ва имкониятҳои истифодаи он дар низоми идоракунии иқтисодиёти минтақавӣ мавҷуданд.

Дар иқтисодиёти маъмурию фармонфармоӣ таҳти мафҳуми механизм сохтори ташкилии идоракунӣ бо татбиқи маҷмуи методҳо ва меҳварҳои таъсиррасон ба падидаю равандҳои иқтисодӣ фаҳмида мешуд, ки ба даст овардани самараноки мақсадҳои истеҳсолот, ҳатталимкон қонунгардонидани талаботи ҷамъиятӣ ва шахсиро таъмин мекунанд. Дар марҳалаи фаъолияти низоми бозорӣ самаранокии сохтори ташкилии идоракунӣ аз бисёр ҷиҳат бо амали механизми бозорӣ муайян карда мешавад. Механизми бозорӣ бошад унсури асосии низоми идоракунии истеҳсолоти минтақавӣ ва гардиши молу хизматрасониҳо ба шумор меравад. Чӣ тавре ки зикр гардид, минтақа низоми бисёрвазифа ва серҷабҳа мебошад.

Ба низоми идоракунии рушди минтақа мақсаду вазифа ва равандҳои идоракуниро дохил кардан лозим аст. [2, с. 15]. Тамоми сикли раванди идоракунии дар ҷаҳорҷӯбаи ин низом сурат мегирад. Дар он ҳамаи мақомоти ҳокимияти иҷроия (марказӣ, минтақавӣ, шаҳрӣ ва маҳаллӣ (ҷамоатҳо) иштирок мекунанд. [10, с. 6].

Амалкарди самараноки ташкилаҳои минтақавӣ ба талаботи иқтисоди бозорӣ тобеъ мебошад. Бинобар ин, низоми идоракунии минтақа бояд ваколатҳои худро тавре иҷро кунад, ки ҳамаи равандҳои дар он суратгиранда саривақт, босифат ва самаранок ба иҷро расанд.

Таҳлили низоми идоракунии рушд ба мақсад мувофиқ менамояд, зеро фаъолият ба таври эндогенӣ рушдро ба вуҷуд меорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки “фаъолият” (“амалкард”) манбаъ ва асоси рушди низом мебошад, ки имкони гузариши низомро ба дараҷаи нави тақмили рушди он муайян мекунанд. Робитаи акс – таъсири рушди низом ба фаъолияти он вуҷуд дорад.

Низоми концептуалии идоракунии иқтисодӣ минтақа маҷмуи унсурҳо ва таъсири мутақобилаи онҳоро дар доираи идоракунии минтақаро дарбар мегирад: муқаррароти ҳадафманд, принципҳо, функцияҳо, сохторҳо, захираҳо, методҳо, технологияҳо, олатҳои идоракунии ва ғайра, ҳамчунин шаклҳои мақомоти идоракунии.

Дар низоми муносири идоракунии методҳои мустақим ва ғайримустақим якҷоя истифода мешаванд, ки олатҳои мухталифи таъсиррасон ба раванди рушди иқтисодии минтақаро дар бар мегиранд. Сухан дар бораи беҳтар намудани ҳамкориҳои мутақобила дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ ва истифодаи маҷмуии олатҳои меравад, ки сохтори механизми идоракунии иқтисодӣ минтақахоро ташаккул медиҳад. Дар шароити воқеии фаъолияти иқтисодӣ чунин маҷмуи буҷетҳо хусусияти ҳисобӣ дорад, ки дар бораи даромаду хароҷот дар минтақа тасаввуроти ба қадри кофӣ муфассал медиҳад.

Ба қатори воситаҳои асосии танзими давлатии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар шароити фаъолияти низоми бозорӣ буҷет дохил мешавад, ки олати муҳимтарини амалигардонии авлавиятҳо стратегӣ мебошад. Аз ҷумла, мақомоти қонунгузорӣ ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ки дар вилояти Суғд амал мекунанд, буҷети худро доранд, ки тибқи тартиби муайян кардаи қонунгузорӣ тасдиқ мешавад. Буҷети минтақа бояд чун буҷети консолидатсияшуда, ки буҷети вилоят ва буҷетҳои маҳаллиро муттаҳид месозад, пешниҳод гардад.

Ба вижагии хосаи идоракунии фаъолият ва рушди иқтисодӣ минтақа аломатҳои “инфироидият” ва “идорашавандагии ношаро”, “мутобикгардии функционалӣ”-и объект ва субъекти идоракунии минтақа ва таъсири мутақобилаи онҳо бо муҳит мансуб мебошанд.

Аломати “инфироидият” чун вижагии низоми идоракунии рушди иқтисодии минтақа дар мадди аввал қарор мегирад ва бо захираҳои минтақавӣ тавсиф мешавад, ки дар ихтиёр дорад ва онҳо, яъне захираҳо аз лиҳози ҳаҷми сохтор барои фаъолияти самараноки тамоми маҷмуи ҳоҷагии минтақавӣ кофӣ мебошанд.

Маҷмаи ҳоҷагии минтақавӣ хусусиятҳои хоси махсусгардонии истеҳсоли ва инарфсохтори ба он мувофиқро касб мекунанд. Инфироидияти минтақаро тафрикаи байни субъектҳо – иштирокдорон дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, динамикаи таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва иштиғол, сатҳи неқуаҳолии аҳоли, ки дар ниҳояти кор ба ташаккули даромади буҷети минтақавӣ таъсир мерасонад, маршрут месозад. Мубрамияти масъалаи тафрикаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеҷ шакли шубҳаеро ба миён намеорад, зеро қушишҳои зимнан истифода бурдани стратегияи ҳамгуншудаи чунин рушд ҷой доранд. Айни замон, омили муайянкунандаи рушди иқтисодии минтақа бояд хусусиятҳои инфироидӣ бошанд, ки

асоси барномаи дарозмуддати рушди маҷмуи ҳудудро бо мавқеъгирии иқтисодии табиӣ-иқтисодии худ ташкил мекунад.

Моделҳои маҷмур объектҳои асосии идоракунии (иқтисодии тақриристеҳсоли минтақа, соҳаҳои минтақавии иқтисодӣ ва соҳаи иҷтимоӣ, ҷамоат ва ғайра) ва соҳаи татбиқи таъсиррасонӣ (ислоҳоти институционалӣ ва сохторӣ, ғайриқонунии қонин ва инноватсионӣ, ҷалби инвестицияҳо), аз ҷумла мақсади ниҳоиро, ки аз фароҳам овардани шароити хушсифати ғайриқонунии ҳаётии минтақа иборат аст, инъикос мекунад.

Низомии идоракунии минтақа дар ғайриқонунии амалии худ ба низомии раванди табиӣ меёбад ва, дар алоқамандӣ ба ин нуқта, мувофиқ сохтани муносибатҳо, функцияҳо, ҳолати таъсири мутақобилаи ҳамаи унсурҳои сохторӣ дар қаринаи ҳамоҳангсозии эндогении умуман тамоми сохтори низом, ки самаравии идоракуниро маршрут месозад, омилҳои калидӣ мегардад.

Механизми идоракунии рушди минтақавӣ ва ҷанбаи ташкилии иқтисодии он унсурҳои асосии сохтори амалии пешниҳодшаванда мегардад. Он ҳамаи раванди табиӣ миқдори таъсиррасон ва асбобҳои онро, ки мақомоти идоракунии давлатӣ ба ҳаракат мебарорад, ба таври васеъ қарола медиҳад. Таъсиррасонии маҷмур ба сиёсати минтақавӣ ва хусусияти рушди минтақаи (ҳудуди) мавриди баррасӣ таъсир мекунад. Дар ин амалиасозӣ самараноки ва муносибии сохторҳои назорати давлатӣ, минтақавӣ ва молиявӣ буҷавӣ (ва мақомоти онҳо) зимни асоснок будани нақша (ҳамаҷияту) ҷои ҳамаи субъектҳои низомии назоратӣ зоҳир мегардад. Низом ба маҳдудсозӣ ва пурракунии мутақобилаи вақлатҳо ба мақсади беҳтар намудани ҳамкории субъектҳои назорат асос ёфтааст. Зимнан афзалияти мақоми олии молиявӣ ва институтҳои он бо нигоҳ доштани вақлатҳои назорати дохилӣ ва ҳамкории муносиби он ба мақомоти назорати берунӣ (аз ҷумла дар соҳаи муассисаҳои буҷетӣ, ки тамоми ҳаҷми қарзҳои ҷамъиятӣ ба онҳо рост меояд) роҷа мешавад.

Дар шароити ташаккули низомии иқтисодии бозорӣ, махсусан дар марҳилаи рушди инноватсионии он, минтақаҳо ба таҳияи низомии самараноки идоракунии эҳтиёҷ доранд, ки маҷмуи ҳамгирасозро дарбар мегирад: принципҳо, функцияҳо, шаклҳо ва методҳои таъсири муассир ба раванди дорои хусусияти иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ. Аз лиҳози назариявӣ истифодаи ҷунин низом бояд ҳамоҳангсозии ғайриқонунии хоҷагидориро таъмин кунад, дараҷаи истифодаи иқтисодии табиӣ иқтисодиро баланд бардорад, ки он ба тақриристеҳсоли васеъ ва ғайриқонунии иқтисодии ғайриқонунии одамон дар самти баланд бардоштани сатҳи сифати ҳаёти онҳо шароит фароҳам меорад. Аз лиҳози амалӣ суҳан дар бораи ба вуҷуд овардани ҷунин низомии идоракунии меравад, ки он ба истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ иқтисодӣ бо назардошти таъсири омилҳои ҳудудӣ ва хусусиятҳои маҳаллии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо муносибат мекунад.

Дар механизми идоракунии минтақавӣ, ки ҷун зернизомии иқтисодиёти миллӣ баррасӣ мешавад, механизми дорои хосиятҳои истеҳсоли ва молиявӣ ҷои махсусро ишғол мекунад. Ба ҷанбаи яқум маҷмуи субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёти минтақавӣ алоқаи байни онҳо дохил карда шудааст, ки маҳз дар онҳо истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти миллӣ (МММ) амалӣ мегардад ва даромади воқеии минтақа ташаккул меёбад. Бинобар ин идоракунии минтақа муносибати ё равиши ҳамаҷонибаи низоммандро тақозо мекунад. Муҳаққиқони низомии идоракунии диққатро ба зарурати омӯзиши объектҳо дар ягонагии алоқаю вобастагӣҳои мутақобила ҷалб мекунад. “Равиши низомманд – равиш ба таҳқиқи объект (масъала, падида, раванд) ҷун ба низоме мебошад, ки дар он унсурҳо, алоқаҳои дохилию берунае ҷудо карда шудаанд, ки ба натиҷаҳои мавриди баррасии ғайриқонунии он таъсири назаррас мерасонанд. Мақсади ҳар объект бошад аз нуқтаи назари табиоти умумии объект муайян карда шудааст.

Мулоҳизаи мазкур ба омӯзишу инкишофи минтақа комилан татбиқпазир аст. Олимони маъруфи амрикоӣ, мутахассисони муътабари соҳаи идоракунии Г.Кунс ва С.О.Доннел қайд мекунанд: “Равиши низомманд олимони ва назарияпардозони соҳаи мушаххасро ба доимо дар хотир нигоҳ доштани нуктаи зерин водор месозад: ба ягон унсур, падида ё масъала бидуни ба назар гирифтани таъсири мутақобилаи минбаъдаи он ба унсурҳои дигар наздик шудан мумкин нест” [6, с. 228].

Равиши низомманд дар идоракунии минтақавӣ на танҳо ба дидани тағйирёбандаҳои бухронӣ ва маҳдудиятҳои алоқаҳои мутақобилаи онҳо дар равандҳои фаъолияти воҳидҳои мухталифи сохторӣ дар хоҷагии минтақавӣ, балки ба коркарди ҳалҳои ташкилию иқтисодии мутақобилан қобили қабул, ки ҳам барои унсурҳои таркибӣ ва ҳам умуман барои тамоми низом ғоидаовар мебошанд, имкон медиҳад.

Дар шароитҳои нави рушди ҷамъиятӣ беш аз пеш собит мегардад, ки низоммандӣ қонуниятҳои муҳимтарини муосири идоракунии минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Баъдан, диққатро ба зарурати объективии ташаккули созгорӣ ё мутобикатпазирии байни аҳоли, субъектҳои хоҷагидор, ташкилаҳои муниципалӣ ва маъмурияти минтақавӣ мутамаркиз сохтан зарур аст. Моҳиятан мулоҳизаи мазкур ғояи томият, адекватнокӣ, созгорӣ ва ҷудонопазирии манфиатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, мақсадҳо, ҷидду ҷаҳдҳо, ангеҷаҳо, арзишҳо дар ҷомеаи минтақавӣ мебошад. Идоракунии муосири минтақавӣ бояд мувофиқи мутобикнамоии муайяни манфиатҳои гуногунро дар низоми минтақа таъмин кунад.

Албатта, ба даст овардани мутобикати пурра кори хеле мушкул, ҳатто дар баъзе мавридҳо ғайриимкон мебошад, вале ба он ҷидду ҷаҳд намудан зарур аст. Дар соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ идоракунии минтақавӣ чун маҷмуи арзишҳои ба таври муайян ташаккулёфта зӯҳур мекунад ва тавассути ангеҷиш додани тағйирот, навовариҳо, дигаргунсозӣҳо ба рушди ҷомеаи минтақавӣ таъсири пешқадам мерасонад. Дар навбати худ, таҳти таъсири дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар низоми идоракунии минтақавӣ низ тағйироти гуногун ба амал меоянд. Ин маршрутии мутақобила чун яке аз қонуниятҳои муосири хеле муҳими идоракунии минтақавӣ баромад мекунад. Рушди динамикии минтақа бе амалигардонии пурраи иқтисодии махсуси минтақавӣ тасаввурнопазир аст. Идоракунии минтақавӣ ҳамеша бояд дар бораи иқтисодии худ, шароит ва тарзҳои ба ҳаракат даровардани он тасаввурот дошта бошад.

Ҳамин тариқ, ба мақсади таъмини самаранокии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа низоми мувофиқи идоракунии рушдро таҳия кардан зарур аст. Ба ин мақсад иқтисодии таҳқиқии низоми идоракунии рушд ҳам дар сатҳи давлат ва ҳам дар сатҳи минтақа тамил дода мешавад. Зимнан раванди мазкур бояд ба ҳарчи зудтар ноил гардидан ба мақсаду вазифаҳои гузошташуда мусоидат кунад.

АДАБИЁТ

1. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление: учебное пособие для вузов. -Москва: ЮНИТИ –ДАНА,2002. - 564 с.
2. Гранберг А.Г. Стратегия территориального социально-экономического развития России: от идеи к реализации. // Вопросы экономики. 2001. №9. -С. 15-28.
3. Гутман Г. В. Управление региональной экономикой. - Москва: Финансы и статистика, 2002. - 176с.
4. Гутман Г.В., Мироедов А.А., Федин С.В. Управление региональной экономикой. - Москва: Финансы и статистика. -2002. - 173с.
5. Козбаненко В.А., Государственное управление, основы теории и организации. - Москва: Изд. - Статистика финансов. - 2003. - 366 с.

6. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. В двух томах. Том 2. -Москва: 1981. - 496 с.
7. Маннапов Р.Г., Ахтариева Л.Г. Организационно-экономический механизм управления регионом: формирование, функционирование, развитие : Монография /- Москва: КНОРУС, 2008. -352с.
8. Махотаева М. Целевое управление социально-экономическими системами. // Проблемы теории и практики управления. - 2006. - №12. - С8-18.
9. Осипов А.К. Система регионального управления: понятие, функции и правовое обеспечение. // Вестник Удмуртского университета. -2007. №6. – С.11 – 18.
10. Пулодова Х.Ш. Основы формирования механизма реализации экономических ресурсов региона и пути повышения их эффективности (на уровне органов местного самоуправления). Монография. -Худжанд: Нури маърифат, 2014. -180с.
11. Самофалова, Е. Ф., Кузьбожев Э. Н., Вертакова Ю. В. Государственное регулирование национальной экономики: учеб. пособие 2-е изд. -Москва: КноРус, 2006. - 272с.

СОВРЕМЕННЫЙ МЕХАНИЗМ РЕГИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

ПУЛОДОВА ХУРШЕДА ШАРИФДЖОНОВНА

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1, тел.:(+992) 92-778-69-86.

КАРИМОВА НАРГИЗА РАСУЛОВНА

преподавательница кафедры банковского дела ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1.

ХОДЖАЕВА ПАРВИНАХОН ФАРРУХОВНА

докторант РНД кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1.

Рассмотрены основные подходы к терминам «региональное управление» и «механизм регионального управления» выделены современные закономерности регионального управления, уточняются его принципы и обобщаются актуальные задачи.

Раскрыты основные положения ценностного подхода к решению управленческих задач в разрезе регионально-экономического дискурса, определено место ценности в структуре экономических отношений. Обосновано применение ценностного подхода к оценке уровня устойчивого развития территорий. Дано описание целевых ориентиров экономических агентов, сформировавшихся под влиянием концепции устойчивого развития. Теоретический базис исследования предопределил возможность разработки организационно-экономического механизма управления устойчивым региональным развитием в разрезе реализации ценностей населения, бизнес-сообщества и органов государственной власти. Подробно описаны принципы управления, реализация которых способствует повышению эффективности принимаемых управленческих решений.

Ключевые слова: *региональное управление, управленческие задачи, механизм регионального управления, ценностный подход, устойчивое развитие территорий, экономический рост, принципы управления.*

MODERN MECHANISM OF REGIONAL MANAGEMENT: THEORETICAL ASPECT

PULODOVA KHURSHEDA SHARIFJONOVNA

candidate of economic sciences, docent of the department management of economics and marketing of the State Educational Institution «KHSU named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1. tel.: (+992) 92-778-69-86.

KARIMOVA NARGIZA RASULOVNA

teacher of the department of banking State Educational Institution «KHSU named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1.

KHOJAEVA PARVINAKHON FARRUKHOVNA

doctoral PHD of the department management of economics and marketing of the State Educational Institution «KHSU named after academician B. Gafurova», 735700, Tajikistan Republic, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1.

The basic approaches to the terms 'regional management' and 'regional management mechanism' are considered, modern regularities of regional management are highlighted, its principles are specified and actual tasks are also generalized.

The basic provisions of the value approach to the solution of managerial tasks in the context of regional economic discourse are revealed, the place of value in the structure of economic relations is determined. The article substantiates the application of the value approach to assessing the level of sustainable development of territories. The description of economic agents' target orientations formed under the influence of the concept of sustainable development is given. The theoretical basis of the study predetermined the possibility of developing an organizational and economic mechanism for managing sustainable regional development in the context of the implementation of values of the population, business community and public authorities. The management principles are described in detail, the implementation of which contributes to improving the effectiveness of management decisions.

Key words: *regional management, management tasks, regional management mechanism, value approach, sustainable development of territories, economic growth, management principles.*

МИРОВОЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

РАДЖАБОВ КАЮМДЖОН КУДРАТУЛЛОЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления, Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: (+992) 918-94-91-43. E-mail: radzhabov.2008@mail.ru.

Следует отметить, что для создания и управления свободными экономическими зонами изучение опыта зарубежных стран имеет важное значение. Поэтому в нынешней ситуации многие государства анализируют опыт развитых стран и тщательно проводят изучение. В данной статье изучается опыт некоторых зарубежных стран по созданию и развитию свободных экономических зон. Был проанализирован опыт таких стран, как Китайская Народная Республика, Беларусь, Российская Федерация, Польша, Чехия и Южная Корея, каждый из которых имеет свои особенности. Анализы свидетельствуют о том, что роль свободных экономических зон в развитии национальных экономик велика и очень значима. Приведенные в статье данные о свободных экономических зонах передовых стран характеризуют свободные экономические зоны этих стран т.к. были созданы в течение нескольких лет и прошли несколько этапов. Также рассматривается уровень эффективности функционирования свободных экономических зон.

Проведенное исследование обосновывает, что переход от одного этапа к следующему этапу развития свободных экономических зон зависит от первоначальной стадии создания и работы СЭЗ. Особо отмечено, что переход от одного этапа развития к другому зависит от государственной политики и привлечения инвестиций. В целом в статье рассматриваются вопросы использования зарубежного опыта в управлении свободными экономическими зонами с учетом национальных особенностей и экономических возможностей Таджикистана.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, мировой опыт, развитых стран, поэтапное развитие, предпринимательство, современная инфраструктура, внешний рынок, особые экономические зоны, диспропорция, инновационная активность.

Изучение и знакомство с существующей мировой практикой, попытка анализа накопленного опыта развитых и развивающихся стран, особенно в контексте поэтапного развития СЭЗ, позволит дать объективную оценку возможностям и перспективам создания и развития свободных экономических зон в таджикской экономике. В большинстве развитых странах свободные экономические зоны, включая все их типы, преимущественно предпочитают развитие свободных торговых зон и научно-технических зон. Экономика промышленно-развитых стран глубоко вовлечена в мирохозяйственные процессы, а потому свободные экономические зоны этих стран широко привлечены в процесс международного разделения труда.

В структуре развивающихся стран преобладают производственно-экспортные зоны, что связано с целями их создания, преследующими обеспечение устойчивого экономического роста страны, достижения высокого уровня промышленного развития, вхождения в международное разделение труда. Исходя из этого, создание свободных экономических зон, предопределяет основу концепции долгосрочного экономического развития этих стран, например, на 15-20 лет.

Сейчас в мире существует порядка 25 разновидностей, и функционируют около 2000 свободных экономических зон, в том числе более 400 зон свободной торговли, столько же научно-промышленных парков, более 300 экспортно-производственных зон, 100 зон специального назначения (эколого-экономических, оффшорных, туристических и т.д.). Есть зоны, ориентированные на внешний рынок, есть - на внутренний. Для решения этих задач там

действуют всевозможные льготы по таможенному, арендному, валютному, визовому, трудовому и прочим режимам, что создает условия для развития промышленности и инвестирования иностранного капитала [5].

Детальное рассмотрение опыта разных стран применительно к разным формам СЭЗ представляется невозможным, т.к. слишком разнородным получается такой анализ. Точное число СЭЗ в мире достаточно трудно установить из-за терминологического разнообразия и несовершенства методики сбора данных, которые не позволяют дифференцировать зоны по их типам. Кроме того, многие страны не раскрывают информацию о СЭЗ. В литературе в основном делается акцент на опыт стран с разным уровнем развития. При этом вопросы анализа поэтапного развития СЭЗ в мировой практике остаются крайне малоизученными.

В отличие от других развитых стран мира, которые приступили к созданию СЭЗ еще в далеком историческом прошлом, Китай взялся за создание специальных экономических зон только к середине второй половины 20 века. При этом был использован опыт других азиатских стран, как Индонезия, Сингапур, Гонконг, Макао, Тайвань, Малайзия.

Решение о создании первых четырех особых экономических зон: Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу, Сямынь было принято только в конце семидесятых и начале 80-х гг. прошлого века. Ни в одной из этих зон не было развитой индустриальной базы, современной инфраструктуры. Однако они отличались благоприятным расположением: Сямынь находится напротив Тайваня, Шеньчжень рядом с Гонконгом, Чжухай - вблизи Макао - т.е. особые зоны максимально приближены к «островкам развитой рыночной экономики», что облегчает приток иностранного капитала [11, с.64]. Как видим китайские власти при выборе географического местоположения будущих СЭЗ приложили максимум усилий. Несмотря на то, что эти зоны не имели развитую инфраструктурную основу, они решили развертывать строительство СЭЗ именно на этих местах, что свидетельствует о приоритетности стратегических их соображений.

В последующем мы видим, что особый толчок развитию этих зон дало именно выгодное географическое положение - все зоны связаны шоссейными и железными дорогами с внутренними районами страны, находятся на морском побережье, имеют непосредственный доступ к дешевому морскому транспорту и т.п. Нам представляется, что именно цельные исследования, а также дальнейшая поддержка китайских властей на начальном этапе формирования СЭЗ позволили этим зонам относительно в короткий срок своего существования стать наиболее мощными локомотивами китайской экономики. После того, как планы создания первых четырех СЭЗ Китая стали успешно осуществляться, в 1984 году было принято решение об открытии 14 городов-портов, расположенных на побережье Желтого, Восточно-Китайского, Южно-Китайского морей [12, с.53].

В современных условиях развития экономики Таджикистана, характеризующейся диспропорциями роста производства во многих отраслях хозяйства и увеличением безработицы в целом по стране, китайский опыт образования зон развития отсталых районов заслуживает должного внимания. Такие зоны, где за счет предоставления предпринимателям большей свободы деятельности и определенных экономических льгот, смогли бы способствовать оживлению мелкого и среднего бизнеса в депрессивных районах страны и уменьшению масштабов безработицы. Однобокая политика создания СЭЗ без учета преимущества географического расположения приводит к плачевным последствиям, заключающихся в бездействии зон на протяжении многих годов.

Однако, помимо несомненных экономических преимуществ развития свободных экономических зон в Китае, необходимо отметить и ряд недостатков их функционирования, которые нужно учитывать при использовании китайского опыта в той или иной стране. Во-первых, приоритетное развитие зон привело к разрыву в уровнях развития этих территорий и других районов страны. Во-вторых, из-за опережающего роста обрабатывающих отраслей в производственной сфере произошло значительное отставание в развитии сырьевой базы [6, с.34].

Работа по созданию и развитию СЭЗ в Белоруссии была начата еще в 1990 гг. В качестве территорий под создание СЭЗ были выбраны отдельные районы областных центров. В настоящее время в Республике Белоруссии функционируют 6 свободных экономических зон, в числе которых «Брест», «Гомель-Ратон», «Минск», «Витебск», «Могилев» и «Гродноинвест». Все СЭЗ Белоруссии являются комплексными по характеру экономической деятельности, что проявляется в выполнении ими производственной, экспортной и таможенной функций. Процесс становления СЭЗ включал два этапа. На первом этапе (1997-2000 гг.) акцент делался на формирование необходимых основ производственной и социальной инфраструктуры многоотраслевого комплекса взаимосвязанных производств, в том числе экспортной ориентации, для решения задач следующих этапов развития зоны. Второй этап (2000-2005 гг.) предусматривал становление и наращивание производственного потенциала зоны в соответствии с ее специализацией, создание высокоэффективного производственно-инновационного комплекса предприятий экспортного и импортозамещающего характера, развитие туристическо-рекреационной и других видов деятельности. На практике СЭЗ «Брест» создавалась практически на чистом месте, при отсутствии привлекательных условий для инвесторов [9, с. 182].

Таким образом, опыт создания СЭЗ в Республике Белоруссии в основном заключается в выстраивании нормативно-правовых актов поэтапным потребностям зон - от упрощения к относительному усложнению и наоборот. При этом процесс изменения видовой структуры зон выступает как процесс исчерпания потенциала зон по прежней структуре.

Опыт Южной Кореи показывает, что при падающей эффективности действующих традиционных зон, они продолжают выполнять определенные, в том числе инновационные, функции. Их радикальное разрушение может иметь негативные последствия для национальной экономики. Поэтому необходимо либо их постепенное замещение институтами нового типа, либо их выстраивание в новую систему. Есть все больше оснований считать, что оптимальным является вариант «выстраивание» старых институтов в новую систему поддержки инновационной активности. В Корее процессы кластеризации начались фактически одновременно с созданием свободных промышленных зон - специальных промышленных районов. Поскольку их строительство проходило согласно пятилетним планам, их стали называть плановыми или системными индустриальными зонами. Правительство определило и комплекс различных проектов инновационной направленности для этих зон. Вначале 90-х стало очевидно, что реализация большинства из этих проектов оказалась unsuccessful. Кардинального повышения инновационной активности в южнокорейской экономике не произошло. Политику по отношению к инновационному сектору было решено изменить. Во-первых, через создания технопарков в рамках этих плановых зон. Во-вторых, за счет усиления преференций, в том числе весьма необычных. Например, иностранные инвесторы получили льготные условия обеспечения их электричеством, водой, транспортной инфраструктурой, связью, складскими помещениями [2, с.48].

Итоги первого этапа реализации проекта технопарков показали, что они стали важным институтом развития инновационной экономики. В то же время подведение его итогов позволило выделить и ряд новых проблем и своего рода изъянов проекта. Среди них, во-первых, чрезмерная внешняя, то есть «льготная», составляющая в источниках конкурентных преимуществ. Во-вторых, несбалансированность инновационного уровня экономического развития между столицей и другими регионами. Для решения этой проблемы было решено изменить саму концепцию развития технопарков. И парки, и принадлежащие им районы стали рассматриваться как юридические лица, состоящие из специализированных компаний с развивающейся структурой внутренних взаимодействий. Их цели были переопределены в контексте региональной научно-исследовательской системы. Иницилирующая роль была отведена научно-образовательным структурам, катализирующая - малым предприятиям, передаточная - крупным компаниям. В результате, в последние годы, Республике Корея удалось

реализовать стратегию выстраивания, то есть сформировать динамичные инновационные кластеры вокруг университетов, расположенных в границах старых промышленных агломераций [2, с.50].

Корейскую схему развития СЭЗ можно наблюдать в практике многих других странах мира. Особенно быстрая адаптация и гибкое реагирование на вызовах среды проявляют правительства Чили, Бразилии, Сингапур, Малайзии и др. Особенности функционирования особых экономических зон в этих странах состоит в том, что административно-правовой режим их предпринимательской деятельности способствует привлечению как национальных, так и иностранных инвестиций. Гибкий инвестиционный режим отвечает интересам и государства, и инвесторов [6, с.34].

СЭЗ в практике регионального развития Российской Федерации довольно известный инструмент и рычаг воздействия на сближение областей страны по уровню социально-экономического развития. В России управление ОЭЗ осуществляется в основном государственными органами. На стадии обсуждения законопроекта об ОЭЗ предлагались различные юридические формы администрации ОЭЗ, включая передачу ее функций коммерческой, либо некоммерческой организации. Предпочтение было отдано варианту с государственным органом. Кроме того, в качестве координирующего органа предусмотрено создание наблюдательного совета, в состав которого наряду с представителями федеральных и региональных государственных органов, муниципальных органов входят представители резидентов ОЭЗ и иных организаций. Отличительной чертой развития СЭЗ в России является государственная поддержка в особо крупном размере во всех этапах становления СЭЗ и программное их обеспечение [7, с. 161]. Так, к примеру, в Липецкой области Российской Федерации была выработана следующая схема поэтапного создания и развития СЭЗ:

Проектно-исследовательский этап - проводятся исследования инфраструктурных ограничений социально-экономического развития области, организуется процесс согласования приоритетов. Результатом деятельности на этом этапе является: подготовка проекта Программы; завершение формирования основных положений перспективной пространственной структуры развития области; формирование пакета инфраструктурных проектов и системы мер их государственной поддержки и регулирования.

Этап выработки мер государственного регулирования - предполагает продолжение осуществления мер, направленных на реализацию Программы, в рамках принятых областных целевых программ регионального развития и перспективной пространственной структуры развития области с последующим анализом результатов действий. Результатом этого этапа реализации Программы является выработка системы мер государственного регулирования, в том числе нормативных - правовых актов, направленных на обеспечение реализации перспективной пространственной структуры развития области.

Этап системных преобразований - предполагает реализацию принятых в соответствии с ней областных целевых программ регионального развития. Результатом этого этапа станет формирование на территории области нескольких районов - точек роста, выступающих значимыми центрами инновационного развития области и оказывающими максимально возможное мультипликационное влияние на другие близлежащие районы [1, с.16].

Оригинальные суждения по поводу поэтапного развития СЭЗ предлагает российский ученый Клим И.В. Он исходит из того, что в целом, СЭЗ должны носить транзитивный характер. Транзитивность проявляется в том, что зоны постоянно модифицируются как в терминологическом плане, так и в структурном. Если транзитивность не свойственно ей, то СЭЗ не может долго оставаться на сцене предпринимательской и инвестиционной деятельности. Трансформация по нему является базовой, основой конкурентоспособности СЭЗ. Иллюстративно свои суждения он показывает в виде следующего рисунка 1. [3, с.31].

При этом отмечается, что «Транзитивная группа определений относительно нова и более узка, но динамично расширяется. Конституирующий элемент всех этих определений -

транзитивный, то есть переходный характер базы конкурентоспособности. При этом в понятие «транзитивный» Клим И.В. вкладывает двоякий смысл.

Во-первых, имеется в виду, что функционирование зон только на первых этапах может быть связано с традиционными предпочтениями, а в дальнейшем основу их конкурентоспособности сформирует новая технологическая база. Во-вторых, сама новая технологическая база, для того чтобы остаться основой конкурентоспособности, должна постоянно обновляться и в этом смысле быть «транзитивной» [3, с.30].

Мы не можем, не согласится с этим, тем более что в мире и в самой России только гибко реагирующим СЭЗ-ам к вызовам внешней среды удастся сохранить свои преимущества и привлекательность в глазах инвесторов. В этом плане, необходимо на начальном этапе создания и функционирования зон обеспечить программное их развитие с одной модификации и качественно новой.

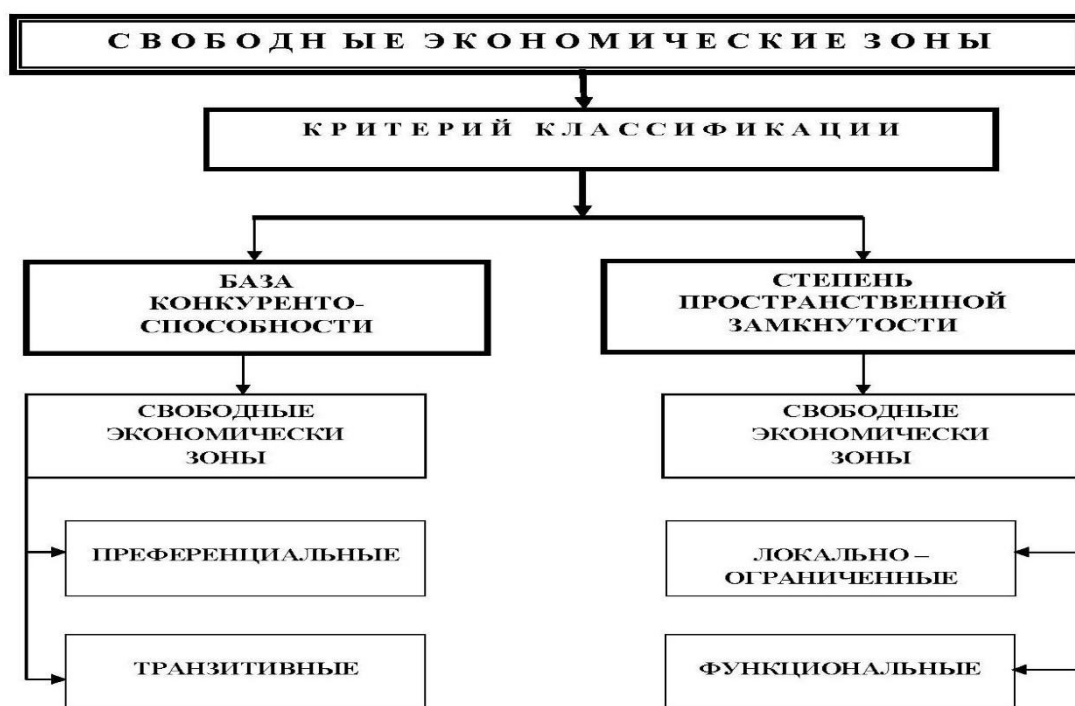

Рис. 1 Классификация свободных экономических зон в контексте инновационного развития

Ряд стран Восточной Европы, в частности Польша, имеет интересный опыт создания СЭЗ, где еще в середины 80-х гг. впервые в Гданьском морском порту была создана зона беспошлинной торговли. Важным толчком в развитии СЭЗ в Польше стало принятие в январе 1989 г. Закона «О хозяйственной деятельности с участием иностранных субъектов», разрешающий и стимулирующий участие иностранных инвесторов в таких зонах.

Следующим этапом формирования СЭЗ в Польше является принятие специального закона, регламентирующего порядок создания и принципы организации деятельности на их территории. Субъекты, функционирующие на территории СЭЗ, имели особый правовой статус, например, инвесторы, были частично или полностью освобождены от налога на прибыль и местного налога. Принятие меры стимулировало создание СЭЗ, так как уже в течение короткого времени было создано 17 специальных экономических зон, из которых в 2005 году эффективно функционировали 14.

Следует отметить, что льготы и меры стимулирования предоставлялись на основе использования специальных критериев, т.е. при определенных условиях и в результате соответствия специальным идентификаторам, инвестор мог воспользоваться льготами и даже претендовать на получение грантов. Например, для покрытия инвестиционных затрат на

приобретения земельных участков, оборудования, строительство сооружений, инвестор мог получить грант до 25% от общего объема затрат, но в том случае, если объем инвестиционных вложений составляют не менее 10 млн. евро, количество создаваемых рабочих мест не менее 100 с их сохранением на 5 лет, и самое важное - использование инновационных и экологически чистых технологий. Наряду с этим, инвестор мог получить грант, не только при создании предприятия, но в последующем, при создании одного нового рабочего места были предусмотрены 4 тыс. евро, а также на развитие инфраструктуры предоставлялись гранты. В польской практике совокупность государственных грантов не может быть превышать 50% от общего объема инвестиционных затрат.

Другая восточноевропейская страна как Чехия, также имеет положительный опыт в создании СЭЗ, там были созданы свободные таможенные зоны. Следует отметить, что в Чехии СЭЗ созданы для ввоза и переработки специальных компонентов и материалов. В рамках СЭЗ в Чехии отменено взимание пошлины и налога на добавленную стоимость. Толка за период с 1999-2000 гг. государством было израсходовано 550 млн. крон для создания промышленных зон с развитой производственной инфраструктурой. В Чехии в данный момент функционируют 90 таких зон с особым правовым, налоговым и таможенным режимом. Для стимулирования инновационной активности в рамках СЭЗ предоставлены налоговые каникулы, например, каникулы по налогу на прибыль может составить до 10 лет. На такой же срок уже от корпоративного налога могут быть освобождены инвесторы, которые осуществляют инвестиции в действующие предприятия.

Таким образом, опираясь на результаты, полученные в ходе нашего исследования и практики некоторых зарубежных стран, можно отметить следующие основные моменты:

Рассмотренная нами практика показывает, что создание свободных экономических зон занимает особое место в государственной экономической политике большинства стран мира, целью которых является создание точек роста для экономики отдельных регионов. Практика показывает, что именно в рамках свободных экономических зон реализуются конкретные экономические проекты и стратегические инициативы предпринимательских структур.

При создании СЭЗ географический фактор играет важнейшую роль, так как приграничные положения, развитая транспортная, производственная и социальная инфраструктура являются важным критерием эффективного функционирования и развития СЭЗ.

Однако на практике, СЭЗ создаются и для развития новых регионов, которые не располагают вышеприведенными критериями, но в которых имеется концентрация природных ресурсов.

Практика изученных нами стран показывает, что независимо от типа общественно-экономической формации и уровнем развития производственных отношений и экономики в целом, основой эффективного функционирования СЭЗ является мощная инфраструктура, эффективная институциональная база, действенный механизм привлечения иностранных инвесторов, а также их стимулирование и защита интересов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны в Японии //Российский внешнеэкономический вестник. - М., 2006. - № 4. (апрель). - С.16.
2. Клим В.Ю. Социальные аспекты новых тенденций в развитии специальных экономических зон как институтов инновационной экономики//ВЕСТНИК ОГУ. - Оренбург, 2008. - № 5(86). - С.48.
3. Клим И.В. Свободная экономическая зона как институт инновационного развития экономики//Российский внешнеэкономический вестник. - М., 2008. - № 4 (апрель). - С.30.
4. Ковырев С. Свободная экономическая зона «Гомель-Ратон» - новый градообразующий фактор развития Гомеля//Финансовое сотрудничество. - Минск. - 2003. - № 2.

5. Лешина И. Е. Предпосылки и цели создания свободных экономических зон. Проблемы и перспективы развития [электронный ресурс]: <http://www.samoupravlenie.ru/16-12.htm>.
6. Неучева М.Ю. Зарубежный опыт функционирования особых экономических зон //Проблемы современной экономики. - М., 2010. - № 3.(35). - С.34.
7. Неучева М.Ю. Особые экономические зоны регионального уровня в развитии субъектов Российской Федерации//Российское предпринимательство. - М., 2011. - № 7 Вып. 2 (188). - С.161.
8. Павлов П.В. Институт особых экономических зон в Российской Федерации: финансово-правовые и организационно-экономические аспекты функционирования //Монография. - М.: Магистр: ИНФРА-М, 2010. - 256 с.
9. Серова О.В. Функционирование СЭЗ в Республике Беларусь//Сборник науч. статей студентов, магистрантов и аспирантов. Вып. 10. Т.2/Сост. Д.Н.Романов: под общ. Ред. В.Г. Шадурского. - Минск: Изд. «Четыре четверти». - 2013. - С.182.
10. Хакимзода А., Раджабов К.К. Свободные экономические зоны: история возникновения и проблемы распространения//Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2008. - № 1(45). - С.43-52.
11. Wall D. Special Economic Zones in China: the administrative and regulatory framework//The journal of Asian Affairs. 2000. - № 2. - P.64
12. Campbell N., Adlington P. China business strategies//Oxford* Pergamon-Press, 2002 P.53.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ИДОРАКУНИИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

РАҶАБОВ ҚАЮМҶОН ҚУДРАТУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: (+992)918-94-91-43. E-mail: radzhabov.2008@mail.ru.

Бояд қайд намуд, ки барои таъсисдиҳӣ ва идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, омӯхтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ барои дилхоҳ кишвар муҳим мебошад. Бинобар ин дар шароити имрӯза аксарияти давлатҳо таҷрибаи кишварҳои гуногунро ҳаматарафа таҳлил намуда, омӯзиши амиқ мегузаронанд. Бинобар ин, дар мақола таҷрибаи баъзе аз кишварҳои хориҷӣ оид ба таъсисдиҳӣ ва марҳилаҳои рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Таҷрибаи чинин кишварҳо ба монанди Ҷумҳурии Халқии Хитой, Белоруссия, Федератсияи Россия, Полша, Чехия ва Кореяи Ҷанубӣ таҳлил шудааст, ки ҳар яки онҳо хусусиятҳои ба худ хосро доранд. Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар шароити имрӯза нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисоди миллии кишварҳо назаррас мебошад. Аз маълумотҳои овардашуда чунин бармеояд, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ин кишварҳо дар солҳои гуногун таъсис ёфта, яқинд марҳилаҳоро гузаштаанд. Инчунин дар мақолаи мазкур дараҷаи самаранок фаъолиятнамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ баррасӣ гардидааст. Тадқиқоти гузаронидашуда асоснок менамояд, ки гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дигари рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз ибтидои қор вобастагӣ дорад. Махсус қайд карда шудааст, ки гузариши минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз як марҳила ба дигар марҳилаи рушд аз сиёсати давлат ва ҷалби сармоягузориҳо вобаста мебошад. Умуман мақола фарогири масъалаҳои истифодабарии таҷрибаи хориҷии идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ бо дар назардошти баҳисобгирии хусусиятҳои миллии ва имкониятҳои иқтисодии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, таҷрибаи хориҷӣ, кишварҳои тараққиқарда, марҳилаҳои рушд, соҳибкорӣ, инфрасохтори муосир, бозори хориҷӣ, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, номутаносибӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

WORLD EXPERIENCE IN MANAGING FREE ECONOMIC ZONES

RADZHABOV KAYUMDZHON KUDRATULLOYEVICH

is candidate of economic sciences, the associate professor of the public and local administration, the Tajik national university. Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Тел: (+992)918-94-91-43. E-mail: radzhabov.2008@mail.ru.

It should be noted that for creation and management of free economic zones studying of experience of foreign countries is important. Therefore in a present situation many states analyze experience of the developed countries and carry carefully out studying. In this article experiment of some foreign countries on creation and development of free economic zones is studied. Experience of such countries as People's Republic of China, Belarus, the Russian Federation, Poland, the Czech Republic and South Korea has been analyzed, each of which has the features. Analyses demonstrate to what a role of free economic zones in development of national economies is big and is very significant. The data on free economic zones of the advanced countries provided in article characterize free economic zones of these countries since have been created within several years and there have passed several stages. Also the level of efficiency of functioning of free economic zones is considered.

The conducted research proves that transition from one stage to the following stage of development of free economic zones depends on an initial stage of creation and work of SEZ. It is especially noted that transition from one stage of development to another depends on state policy and attraction of investments. In general in article questions of use of foreign experience in management of free economic zones taking into account national peculiarities and economic opportunities of Tajikistan are considered.

Key words: *free economic zones, international experience, the developed countries, stage-by-stage development, business, modern infrastructure, foreign market, special economic zones, a disproportion, innovative activity.*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СТАТИСТИКИ

ТОХИРОВА РАДЖАБМОХ САФАРОВНА

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой статистики Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: moh-72@mail.ru. Телефон: (+992) 99 532 08 36.

Статистика как наука играет ключевую роль в современном обществе, так как именно статистические методы позволяют исследовать массовые явления в их количественных проявлениях и выявлять закономерности, лежащие в основе динамики социальных, экономических, демографических и других процессов. В эпоху цифровизации статистика сталкивается с новыми вызовами обработки больших данных и статистического анализа, что требует развития новых математических методов обработки данных и анализа.

Ключевые слова: *Статистика, анализ данных, статистические методы, цифровая статистика, большие данные.*

Статистика как наука играет фундаментальную роль в современном обществе, поскольку именно статистические методы позволяют исследовать массовые явления в их количественных проявлениях и выявлять закономерности, лежащие в основе динамики социальных, экономических, демографических, политических и иных процессов.

В современном мире возросший объём данных, который принято называть большими данными, создаёт уникальные возможности для статистического анализа. Вместе с тем

появляются новые вызовы, связанные с хранением, обработкой и интерпретацией огромных массивов информации, имеющих разную степень структурированности и достоверности.

Классическая математическая статистика, сформировавшаяся в рамках выборочных методов и теории вероятностей, претерпевает значительную трансформацию в условиях цифровой эпохи. Одной из главных проблем становится поиск адекватных методов и алгоритмов, способных работать с большими объёмами, многомерностью признаков, скоростью поступления данных и необходимостью оперативных выводов. Растущие вычислительные возможности компьютеров позволяют переходить к машинному обучению, нейросетям, интеллектуальному анализу данных и иным подходам, которые частично пересекаются с традиционной статистикой, но при этом имеют свои особенности и ограничения.

Если говорить об актуальных вопросах, поднимаемых современной статистикой, нельзя обойти стороной тему разработки новых методологий выборки и учёта различных форм смещения. Даже при наличии больших данных нередко возникает парадокс: несмотря на то, что данные очень многочисленны, они могут быть не репрезентативны для целевой совокупности из-за способа их формирования. Подобные смещения могут приводить к систематическим ошибкам и некорректным выводам, если исследователь не предпримет специальных мер по калибровке или коррекции данных.

Следующий важный аспект связан с ролью статистики в оценке эффективности государственных программ, социальной политики, экономических мер и управленческих решений в целом. Государственные органы и международные организации основывают свои доклады и рекомендации на статистических данных, что подчёркивает необходимость высокой точности и объективности измерений. Однако в реальной практике происходит наложение политических и бюрократических интересов, и иногда официальная статистика подвергается критике со стороны независимых экспертов, подозревающих манипуляции или искажения. Это в очередной раз подчёркивает важность прозрачности методологии, доступности исходных данных для перепроверки, чёткой регламентации процедур сбора и обработки информации, а также независимости статистических органов от политического давления.

В дополнение к проблемам репрезентативности и политизации данных появляется ещё один слой сложности – сопоставимость данных между разными странами и регионами. Глобализация экономики и множество межгосударственных соглашений требуют согласованных статистических стандартов, чтобы показатели экономического роста, безработицы, инфляции, миграции, уровня благосостояния можно было корректно сравнивать. Международные организации, такие как ООН, МВФ, Всемирный банк, Евростат, Организация экономического сотрудничества и развития, играют здесь ключевую роль, разрабатывая и внедряя единые методологии и регламенты отчётности. Однако даже при наличии общих рекомендаций каждая страна имеет свои особенности учёта и правовые нормы, что нередко создаёт затруднения в формировании глобальных статистических оценок.

Неотъемлемой частью современной статистики стал анализ временных рядов, позволяющий выявлять закономерности в динамике показателей и строить прогнозы. Такие исследования важны для экономики, демографии, медицины, экологии и множества других сфер. Однако прогнозирование – это всегда зона неопределённости, и здесь особенно важна корректность статистических методов, поскольку неверные прогнозы могут привести к серьёзным ошибкам в управленческих решениях и перераспределении ресурсов. Разработка моделей сезонности, трендов, авторегрессионных процессов, векторных авторегрессионных схем, методов сглаживания и фильтрации сигналов, нейронных сетей для прогнозирования временных рядов – всё это относится к актуальным направлениям статистической науки, которая вбирает в себя и классический аппарат, и новые компьютерные алгоритмы.

В реальных исследованиях аналитики нередко сталкиваются с пропущенными значениями, выбросами, ошибочными дубликатами, несоответствиями форматов или отсутствием части признаков. Все эти проблемы могут сильно влиять на окончательные результаты, поэтому процедурой подготовки данных нельзя пренебрегать. Существуют специализированные статистические методы для работы с пропусками, например, множественная импутация или методы максимально правдоподобной оценки на основе неполных данных. Также всё более популярным становится понятие дедупликации, когда при работе с большими данными необходимо выявить повторяющиеся записи, относящиеся к одному объекту, и корректным образом объединить их, избегая двойного учёта.

Даже при наличии обширной выборки и продвинутых аналитических методов результаты исследования могут оказаться чувствительными к небольшим изменениям в наборе данных, особенно если речь идёт о многомерных моделях. Существует класс моделей, склонных к переобучению, когда алгоритм слишком точно подстраивается под обучающую выборку и теряет способность к генерализации, то есть выдаёт искажённые результаты на новых данных. С точки зрения классической статистики это эквивалентно ситуации, когда модель начинает описывать не общий закон, а случайные флуктуации и шум в данных.

Чтобы бороться с переобучением, используют различные подходы, такие как кросс-валидация, регуляризация, метод ранней остановки обучения в нейронных сетях, статистические критерии отбора оптимального числа параметров, информационные критерии (AIC, BIC и другие) [2, с.100-101]. В каждом конкретном случае важно помнить о необходимости балансировать между сложностью модели и её объяснительной способностью, поскольку слишком упрощённая модель может недооценивать реальные зависимости, а чрезмерно сложная модель – «захватывать» шум.

Отметим, что сложность структуры данных, с которыми приходится работать статистику, также выросла. Возникают высокоразмерные задачи, где число признаков может исчисляться тысячами или даже миллионами, что требует специализированных методов отбора признаков и снижения размерности, таких как метод главных компонент, факторный анализ или автоэнкодеры.

Кроме того, в социальной сфере всё чаще речь идёт не только о количественных показателях, но и о качественной информации, к примеру, текстах, изображениях, видео, аудио. Их анализ требует внедрения методов обработки естественного языка, компьютерного зрения и т. п., что добавляет статистике мощный инструментальный машинного обучения. При этом возникают дополнительные трудности: качественная информация редко поддаётся прямому количественному измерению, поэтому приходится разрабатывать схемы кодирования, лексический разбор, оценку тональности, таксономии терминов и прочие сложные процедуры.

Говоря об интерпретации результатов, нельзя забывать и о ловушке статистической значимости. Традиционно в исследованиях (к примеру, биомедицинских) используется порог $p < 0,05$ [1, с.212], позволяющий отвергнуть нулевую гипотезу о случайном характере результата. Однако в условиях больших данных, когда объём выборки может измеряться сотнями тысяч или миллионами наблюдений, даже очень маленькие эффекты становятся статистически значимыми. В итоге исследователи могут заострять внимание на результатах, которые, хотя и достоверны формально, не имеют существенного практического смысла. Современная научная дискуссия всё активнее поднимает тему необходимости рассматривать не только p -значение, но и размер эффекта, доверительные интервалы, а также социально-экономический или биологический контекст выявленных закономерностей.

Существует и противоположная проблема: при анализе множества переменных и сравнений растёт вероятность случайных ложноположительных результатов (ошибки первого рода), если не вносить соответствующих корректировок. Именно поэтому статистика предлагает методы множественной проверки гипотез, такие как поправка Бонферрони, метод

Холма, метод Бенджамини–Хохберга и другие, позволяющие ограничить совокупную вероятность ложной тревоги. В противном случае можно обнаружить «значимые» зависимости там, где их нет, особенно если не была сформулирована теоретическая гипотеза заранее, и исследователь перебирает многочисленные факторы в надежде на «удачу».

Статистика не стоит на месте и в плане методологических дискуссий. Один из самых острых споров – между частотной и байесовской трактовками вероятности. В частотном подходе вероятность события трактуется как предел относительной частоты при бесконечном числе испытаний, а все выводы об оценках параметров, доверительных интервалах и проверке гипотез строятся на классических формулах математической статистики. Байесовская вероятность – это интерпретация понятия вероятности, используемая в байесовской теории. Вероятность определяется как степень уверенности в истинности суждения [3, с.79]. Это предлагает свою логику построения интервалов правдоподобия и методов оценки, используя априорную информацию. Каждый подход имеет своих сторонников и критиков, и в реальных исследованиях нередко применяют комбинацию идей обеих школ. В последнее время популярность байесовских методов растёт, особенно в задачах машинного обучения, где могут пригодиться априорные распределения и адаптивные механизмы уточнения вероятности.

Говоря о современной статистике, невозможно обойти стороной и вопрос использования данных для обучения искусственного интеллекта. Ведь чтобы тренировать сложные нейронные сети, требуются огромные размеченные выборки. Процесс разметки сам по себе становится статистической задачей, поскольку нужно учитывать качество разметки, вовлечённость экспертов, согласованность их решений, систему контроля ошибок. Если эти аспекты проигнорировать, то итоговая модель может оказаться несостоятельной либо проявить различные формы предвзятости (bias), когда обученные алгоритмы выдают систематически искажённые результаты в отношении определённых групп или задач.

В результате можно утверждать, что все актуальные вопросы статистики – это и есть суть вызовов, которые современное общество бросает науке и практике. Статистика же, в ответ на это, эволюционирует, обогащаясь новыми методами, подходами, алгоритмами и практиками, объединяя людей разных специальностей в поисках наиболее точного и честного знания о нашем мире. Будущее этой науки по-прежнему остаётся открытым, но очевидно, что её значение будет только возрастать, поскольку без количественных оценок, без умения видеть закономерности и проверять гипотезы мы не сможем эффективно реагировать на вызовы XXI века и формировать общество, основанное на знании, прозрачности и взаимном уважении.

ЛИТЕРАТУРА

1.Тохинова Р.С. Влияние основных законодательных норм на процесс реформирования бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Механизмы бухгалтерского учета, контроля и анализа, обеспечивающие устойчивое развитие экономических субъектов. Коллективная монография под редакцией д.э.н., профессора Мезенцевой Татьяны Мартемьяновны и д.э.н., профессора Назаровой Веры Леонидовны Алматы 2022.С 29-33.

2. Перспективы перехода бухгалтерского учета и отчетности Республики Таджикистан к цифровым технологиям на основе опыта ЕАЭС. Таджикский Национальный Университет.Факультет учета и цифровой экономики.Кафедра экономического анализа и аудита.(20 мая 2022).Душанбе - 2022.С.602 - 608.

3.Актуальные вопросы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Республика Казахстан. Материалы международной мконференции. Тема конференции: Трансформация учета, аудита и анализа в условиях цифровой экономики 20 мая 2022 г.С.42-56.

4.Андрюшечкина И. Н., Ковалев Е. А., Савюк Л. К. Правовая статистика. М.: Юрайт, 2024. 460 с.

5. Антонова И. И., Смирнов В. А. Статистические методы в управлении качеством. М.: Юрайт, 2024. 246 с.
6. Васильев А. А. Теория вероятностей и математическая статистика. М.: Юрайт, 2023. 225 с.
7. Ганченко О. И., Петрова Е. В., Анастасов М. С. Статистика транспорта: Учебник. М.: Финансы и статистика, 2024. 442 с.
8. Гмурман В. Е. Теория вероятностей и математическая статистика. М.: Юрайт, 2024. 480 с.
9. Горпинченко К. Н. Статистика. Учебное пособие для вузов. М.: Лань, 2023. 156 с.
10. Долгова В. Н., Медведева Т. Ю. Социально-экономическая статистика. М.: Юрайт, 2023. 296 с.
11. Долгова В. Н., Медведева Т. Ю. Статистика. М.: Юрайт, 2023. 565 с.
12. Долгова В. Н., Медведева Т. Ю. Теория статистики. М.: Юрайт, 2023. 279 с.

МАСОИЛИ МУБРАМИ ОМОР

ТОҲИРОВА РАҶАБМОҲ САФАРОВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи омори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: moh-72@mail.ru.
Телефон: (+992) 99 532 08 36.

Омор ҳамчун илм нақши калидӣ дар ҷамъияти муосир мебозад, чунки маҳз усулҳои омори имкон медиҳанд, ки падидаҳои оммавӣ дар ифодаҳои миқдорӣ омӯхта шаванд ва қонуниятҳои, ки дар асоси динамикаи равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва дигар равандҳо қарор доранд, ошкор гарданд. Дар шароити асри рақамӣ, омор ба мушкилоти нави коркарди додаҳои калон ва таҳлили омори рӯбарӯ мешавад, ки ин, дар навбати худ, рушди усулҳои нави математикии коркарди додаҳо ва таҳлилро тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: Омор, таҳлили додаҳо, усулҳои омори, омори рақамӣ, додаҳои калон.

CURRENT ISSUES IN STATISTICS

TOKHIROVA RAJABMOKH SAFAROVNA

Statistics as a science plays a crucial role in modern society, as statistical methods enable the study of mass phenomena in their quantitative manifestations and the identification of patterns underlying the dynamics of social, economic, demographic, and other processes. In the digital age, statistics faces new challenges in handling big data and statistical analysis, necessitating the development of new mathematical methods for data processing and analysis.

Keywords: Statistics, data analysis, statistical methods, digital statistics, big data.

ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ ИҚТИДОРИ САНОАТИИ МИНТАҚА

ФАЙЗИЕВА ДИЛНОЗА ИЗАТУЛЛОЕВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, Тел.: 92-708-85-66, E-mail: fdilnoza@list.ru

Дар мақола принципҳои ташкил ва рушди иқтисодии саноатӣ номбар ва асоснок карда шудаанд, аз ҷумла: принципи мӯҳлатнокӣ, принципи суръат, принципи интиҳоби самти самаранок, принципи маблағгузорӣ, принципи андозбандӣ, принципи фаъолияти самаранок дар бозори беруна. Инчунин хусусиятҳои ташаққул ва рушди иқтисодии саноатӣ, вобастагии он ва омилҳои ба иқтисодии саноатӣ таъсиррасонанда номбар карда шудаанд. Роҳҳои бартараф намудани номуносибӣ дар ташаққул ва рушди иқтисодии саноатӣ дар минтақа оварда шуда, асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: саноат, иқтисодии саноатӣ, рушди минтақа, ташаққулобии иқтисодии саноатӣ, рушди иқтисодии саноатӣ, истифодабарии самаранокӣ иқтисодии саноатӣ

Барои ташаққул ва рушди боварфбаки иқтисодии саноатӣ бояд ташаққул ва рушди онҳо бо назардошти як қатор принципҳо ба роҳ монда шаванд. Ҳар як принцип ташкилобии иқтисодии саноатӣ дар минтақа хусусиятҳои худро дорад.

Инчунин, *Зинаи якум* - иқтисодии саноатӣ дар муддати кӯтоҳ ташаққул ёфтаниш ба мақсад мувофиқ. Агар ки давомнокии ташаққули иқтисодии саноатӣ вақти дарозмуддатро дарбар гирад, мазмун ва мақсади ин чараён бесамар мешавад. Зеро, инкишофи илму техника суръати тез дошта, навгониҳо пайдо мешавад. Аз ин лиҳоз, давомнокии ташкилобии иқтисодии саноатӣ натиҷаи дилхоҳро намерасонад.

Зинаи дуюм - ташаққулобии иқтисодии саноатӣ дар минтақа бо суръати баланд гузаронидан лозим. Суръати пасти ташаққулобии иқтисодии саноатӣ, аз сабабе, ки дар зинаи якум зикр шудааст, барои баланд бардоштани самаранокӣ иқтисодиёт нокифоя мебошад.

Зинаи сеюм - ташаққулобии иқтисодии саноатӣ дар минтақа аз рушди саноати сабук бояд оғоз ёбад:

- ташкили истеҳсолот осонтар мебошад;

- нисбатан маблағгузори кам лозим мебошад ва имконияти ҳалли ин масъала сабук мегардад;

- нисбатан тезтар имконияти пайдо кардани фоида мавҷуд мебошад.

Зинаи чорум - аз сабаби маҳдуд будани саноати сабук ва нисбатан камсарф будани он, имконияти маблағгузорӣ аз ҳисоби даромад ва сарчашмаҳои дохилӣ пайдо мешавад.

Зинаи панҷум - барои ташаққулобии иқтисодии саноатӣ, хусусан дар саноати сабук, андозбандии имтиёзнок қорӣ намудан лозим аст. Агар ҳаҷми андозбандии “вазнин” зиёд бошад, он гоҳ чараёни ташкилобии иқтисодии саноатӣ суст мешавад ё умуман аз қор мемонад.

Аз ин лиҳоз, қорӣ намудани андозбандии “вазнин” дар ташаққулобии иқтисодии саноатӣ ба сиёсати иқтисодӣ зараровар мебошад.

Зинаи шашум - барои ташкилобии иқтисодии саноатӣ дар саноати сабук давлат имконияти қарзгирии гуногун аз аҳоли, бо шартҳои гуногун пайдо мекунад. Ин ба ҳалли масъалаи маблағгузорӣ мусоидат менамояд.

Зинаи ҳафтум - дар иқтисодиёт баробарҳуқуқии моликияти гуногун, аз он ҷумла моликияти омехта ё бо иштироки дигар давлатҳо (шахсо) таъмин шуданиш лозим.

Зинаи ҳаштум - дар чараёни ташкилобии иқтисодии саноатӣ фаолияти бозори беруна фаол мебошад, ки имконияти васеъ барои қорхонаҳо пайдо менамояд.

Зинаи нуҳум - пайдо ва зиёд шудани даромади саноати сабуки минтақа ба

ташақкулёбии иқтидори саноатӣ ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт шароит фароҳам меорад.

Ҳамин тавр бар меояд, ки иқтидори саноатии минтақа бо хусусиятҳои хос ташаққул меёбад. Хусусияти ташаққули иқтидори саноатӣ дар бештари маврид аз омилҳои инсонӣ, ки истифодабарии онро таъмин мекунад, вобаста аст.

Аз ин рӯ, масъалаи таъминоти кадрӣ ва ба вучудовариву истифодабарии иқтидори саноатӣ барои ҷумҳурӣ ва минтақа хеле муҳиманд.

Дар ҳақиқат бояд қайд намуд, ки барои баррасии муаммои норасоии мутахассисони дар ҷумҳурӣ ва минтақа як қатор чораҳо ва барномаҳои оид ба тайёр намудани кадрҳо ва самаранокӣ шуғл қабул шудааст. Ин маънои онро дорад, ки дараҷаи истифодабарии иқтидори саноатӣ бояд рушд ёбад. Натиҷаи мазкур самаранок истифодабарии иқтидори саноатиро дар кишварҳои гуногун нишон медиҳад. Дар вилояти Суғд низ чунин раванди ташаққулёбии иқтидори саноатиро истифода бурдан мумкин аст. Дар навбати аввал тавассути саноатикунони ва ташаққулёбии иқтидори саноатӣ рушди иқтисоди вилоятро таъмин кардан мумкин. [3,с.65]

Моделҳои саноатӣ-аграрии рушди минтақа ва ҷумҳурӣ маънои вусъат додани истеҳсолотро барои истифодабарии афзалиятҳои минтақа дар назар дорад. Барои бартараф намудани номутаносубӣ дар рушд ва амаликунии фазои иқтисодии минтақа ва татбиқи сиёсати рушди минтақа, муайян намудани самтҳои рушди дарозмуддат, рушди ҳудуд ва кластерҳои минтақавии инноватсионӣ барои тақмил додани механизми истифодабарии иқтидори саноатии минтақа зарур аст.

Ташаққулёбии иқтидори саноатӣ ба пайдоиши шаклҳои нави ташкил намудани истеҳсолоти ватанӣ мусоидат менамояд.

Вобаста ба ин, таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар иқтидори саноатӣ ва шароити бавучудоии модели саноатӣ - аграрӣ вазифаҳои муҳимро ҳаллу фасл мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонии рушди саноатӣ исбот намуд, ки ҳар қадар дараҷаи техникӣ-иқтисодии унсурҳои иқтидори саноатӣ ва дараҷаи истифодабарии онҳо баланд бошад, базаи (модди-техникӣ) илмӣ-техникии он пурқудрат мешавад. Гузашта аз ин, паҳноии татбиқи дастовардҳои он васеъ буда, имкониятҳо барои ташаққул ва зиёд намудани унсурҳои иқтидори саноатӣ (иқтидорҳои захиравии истеҳсолӣ, инноватсионӣ ва идоракунӣ) зиёд мебошанд. Онҳо якҷоя ҳамдигарро бо истифодабарии технологияи нав тақмил мебахшанд.

Таъсиррасонии дутарафаи технологияи саноатӣ дар истифодабарии иқтидори саноатӣ дар ҳамин нуқтаи хеле муҳим ва арзишманд таҷассум ёфтааст.

Аз ин рӯ, технология яке аз унсурҳои муҳими иқтидори саноатӣ ба шумор меравад. Базаи технологӣ мустақиман аз дараҷаи ташкил, идоракунӣ, мавҷудияти таҷриба ва таҷрибаҳои хоси ҷомеаи меҳнатӣ, ташаббускорӣ ва татбиқи дастовардҳои раванди илмӣ - техникӣ вобаста аст.

Ҳамзамон, истифодабарии самаранокӣ қувваи кории корхона шартӣ муҳими таъминкунандаи зарар надидани раванди истеҳсолот ва иҷрои бомуваффақияти нақшаҳои истеҳсолӣ ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, истифодабарии ҳолати бино ва иншоот, таҷдиди техника ва технология, баланд бардоштани сифати таъмири техникии онҳо, баланд бардоштани дараҷаи таҳассуси кормандон дар сиёсати саноатӣ дар вилояти Суғд аини замон ба таври кофӣ суръат намегирад ва дар як вақт аз талабот вобаста мемонад. Баробари ин, самаранок истифодабарии иқтидори саноатӣ ва истифодабарии мутаносиби он паст мешавад.

Ин чараён бояд ба самтҳои афзалиятноки ташаққул ва истифодабарии иқтидори саноатии минтақа ворид карда шавад. Зарурати қабули чорабиниҳои зарурӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилоят баробар зиёд намудани сармоягузори асосӣ ва ташаққули иқтидори саноатӣ пеш меояд.

Дар ин ҳол зиёд шудани сармоягузорӣ ба ташаққулёбии иқтидори саноатии минтақа лозим мебошад.

Нобаробарӣ ва номўътадили сармоягузорӣ дар ташаққулёбии иқтидори саноатӣ аз

норасоии даромад, дигаргунии воситаҳои техники ё истифодабарии моделҳои кӯхани таҷҳизот намоён мешавад.

Самаранокии истифодабарии иқтидори саноатии вилояти Суғд, ташкили оқилонаи фаъолияти иқтисодӣ ва дараҷаи таъминоти захираҳои истеҳсолӣ ва таҷҳизот ва таъсиси онро таъмин мекунанд. Раванди истеҳсолот бояд мутобиқи принципи муайян, ки ба самаранок истифодабарии иқтидори саноатӣ ва беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иқтисодии корхона мусоидат мекунанд, ташкил карда шавад. [6,с.18]

Вилояти Суғд қисми шимолӣ кишварро дарбар мегирад, ки ба он шаҳрҳои нисбатан калон, ба монанди Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Исфара, Конибодом, Гулистон ва Бӯстон дохил мешаванд.

Корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ, ки дар ин ҷо фаъолият мекунанд, саноати хӯрокворӣ ва саноати сабук ва хунаҳои мардумиро дар бар мегиранд. Ва ин асос ва сохтори иқтидори саноатии минтақаро пешакӣ муайян мекунанд.

Асоси иқтидори саноатӣ ва соҳаҳои асосии саноати минтақаро саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, коркарди маъданҳои кӯҳӣ, металлҳои ранга ва истеҳсоли маҳсулоти сохтмон ба вуҷуд овардааст. Иқтидори бузурги истеҳсоли обҳои нӯшокӣ, истихроҷи тилло, маводҳо, қолинҳо ва амсоли ин мавҷуд аст. Ҳамаи ин захираҳо бояд ба таҳкими заминаҳои моддиву техникий иқтидори саноатӣ ва мутаносибан ба ин баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳолии ҳалқ равона шудааст.

Дар айни замон, дар давраи рушди иқтисодӣ дар ҷаҳон ва ҷумҳурӣ, ба назари мо, як қатор мушкилот мавҷуд мебошанд, ки ба ташаккули иқтидори саноатӣ, яъне таҷдиди сармояи асосӣ ва афзоиши иқтидори саноатӣ монеъ мешаванд, аз ҷумла:

- 1) татбиқи нодуруст ва самаранок истифода набурдани воситаҳои тичорат;
- 2) рақобатпазирии суст дар пешниҳоди воситаҳои асосӣ;
- 3) таъсири нодурусти коррупсия ва иқтисоди манфӣ;
- 4) самти сусти роҳбарӣ дар раванди таҷдиди фондҳои асосӣ;
- 5) сатҳи нодурусти дурнамо ва стратегияҳои рушди соҳибдорӣ;
- 6) таҷдид нашудани фонди асосии пештара;
- 7) таъсири таваррум ба ҷараёни таҷдиди воситаҳои пулӣ;
- 8) истифодаи ноқофии молу мулки инфрасохтори бозор;
- 9) дар раванди таҷдид намудани сармояи асосӣ нодуруст ба роҳ мондани фаъолияти маблағгузорӣ;
- 10) нарасидани сармоягузорӣ барои афзоиши иқтидори саноатӣ ва ғайра.[1,с.28]

Чӣ тавре ки қаблан қайд карда шуд, асоси таҳлили иқтисодӣ, аз ҷумла таҳлили афзоиши иқтидори саноатӣ ва истифодабарии он равиши низомӣ мебошад, ки дар шакли возеҳ ё ғайримустақим зоҳир мешавад.

Ҳамин тавр, таҷрибаи хориҷии ташаккули иқтидори саноатӣ нишон медиҳад, ки инкишофи устувор истифодабарии мақсадноки захираҳои мавҷударо талаб мекунанд. Ҳамчунин рушд ва мустаҳкамгардонии иқтидори саноатии минтақа ба он вобаста мебошад.

Таҳқиқоти назариявӣ ва методии ташаккулёбии иқтидори саноатии минтақа, моро ба як қатор хулосаҳо овард:

1. Асоси инкишофи устувориро саноатикунонӣ, ташаккул ва истифодабарии иқтидори саноатии иқтисодӣ минтақа ташкил мекунанд. Ин имконияти ворид шудан ва иштироки кишварро ба иқтисоди ҷаҳонӣ таъмин мекунанд.

2. Ташаккулёбии иқтидории саноатӣ дар иқтисодиёти миллий ва минтақа метавонад дар муайян намудан ва тавсеаи робитаҳо байни истеҳсолот ва технологияҳо, иттиҳодияи сармоя, дар ҳамкорӣ мавриди истифода қарор додани захираҳои муайян, рафъи монеаҳои мутақобила барои фароҳам овардани шароити мутақобилан судманд ва фаъолияти минбаъдаи иқтисодиёти молиявӣ мусоидат намояд.

3. Таснифоти таҷрибаи саноатикунонӣ ва ҷараёни ташаккулёбии иқтидори саноатӣ

дар ҷаҳон гуногунондагии усулҳои раванди мазкурро нишон медиҳад ва ҷумҳурии бояд на танҳо як модел, балки модели “омехта”-ро интихоб намояд.

АДАБИЁТ

1. Ашӯров А. Промышленная политика РТ в условиях перехода к рыночным отношениям / А. Ашӯров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2000. – №4. – С. 18-33.
2. Бабалян Э.Б., Хатукай С.А. Оценка устойчивости социально-экономического развития республики Адыгея. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: экономика. Издательство: адыгейский государственный университет (майкоп). 2018г. С. 15-22.
3. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. – 65 с.
4. Беломестнов В.Г., Ябжанова Т.Г. Потенциал развития экономики региона. Экономика и бизнес. 2015. – С.77.
5. Бойматов А.А. Региональный рынок: особенности и проблемы сбалансированности / А.А. Бойматов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 280 с.
6. Исмоилов М.М. Методҳои баҳодиҳии иқтисодии саноатии минтақаӣ / М.М. Исмоилов // Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ: Маҷмаи конференсияи илмӣ-амалии омузгорон, муҳаққиқони ҷавон, докторантон PhD, магистрантон ва донишҷӯён (ш. Хучанд, 30-юми апрели соли 2020). – Хучанд, 2020. – С. 18-22.
7. Кадыров Д.Б. Эффективность государственной политики роста благосостояния и пути её формирования / Д.Б. Кадыров // Страны Центральной Азии в условиях рыночной экономики: Тр. Междун. науч. – прак. конф. – Стамбул, 2003. – С.125-129.
8. Каримова М.Т. Джабборов Ф.А. Стратегические направления ускоренной индустриализации в Республике Таджикистан / М.Т. Каримова, Ф.А. Джабборов // Экономика Таджикистана. – 2019. – №2. – С. 90-96.
9. Комилов С.Дж. Оценка инновационного потенциала социально – экономического развития региона / С.Дж. Комилов // Журнал Проблемы современной экономики. – 2013. – №3(47). – С. 369-373.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат [Матн] // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – №5. – қ.1. – мод. 272.
11. Литвинова, В.В. Инвестиционная привлекательность и инвестиционный климат региона. / В.В. Литвинова // Финансовый университет. – 2013. – 116 с.
12. Файзиева Д.И. Афзоиши иқтисодии индустриалии вилояти Суғд / Д.И. Файзиева, М.М. Исмоилов // Системаҳои иттилоотӣ: муаммоҳо ва дурнамои рушд: Маҷмаи конференсияи байнидонишгоҳии илмӣ-амалии олимон, муҳаққиқони ҷавон, магистрантон ва донишҷӯёни вилояти Суғд (ш. Хучанд, 3-4 апрели 2020 с.). – Хучанд, 2020. – С. 28.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

ФАЙЗИЕВА ДИЛНОЗА ИЗАТУЛЛОЕВНА

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансы и кредита
Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. 735700, Республика
Таджикистан, город Худжанд, Тел.: 92-708-85-66, E-mail: fdilnoza@list.ru

В статье перечислены и обоснованы принципы организации формирования и развития промышленного потенциала, а именно: временной принцип, принцип скорости, принцип

выбора эффективного направления, принцип налогообложения, принцип эффективной деятельности на внешнем рынке. А также перечислены свойства формирования и развития промышленного потенциала, его взаимосвязь и факторы, влияющие на промышленный потенциал. Приведены и обоснованы пути устранения дисбаланса в формировании и развитии промышленного потенциала региона.

Ключевые слова: промышленность, промышленный потенциал, развитие региона, формирование промышленного потенциала, развитие промышленного потенциала, эффективное использование промышленного потенциала.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE REGION'S INDUSTRIAL POTENTIAL

FAYZIEVA DILNOZA IZATULLOEVNA

Tajik state university of law, business and politics, candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of finance and credit.: 735700, Tajikistan, Khujand city, 17microregion, home 1. Phone: 92-708-85-66, E-mail: fdilnoza@list.ru

The article lists and substantiates the principles of organizing the formation and development of industrial potential, namely: the time principle, the principle of speed, the principle of choosing an effective direction, the principle of taxation, the principle of effective activity in the foreign market. And also the properties of formation and development of industrial potential, its interrelation and factors affecting the industrial potential are listed. The ways to eliminate the imbalance in the formation and development of industrial potential of the region are given and substantiated.

Key words: industry, industrial potential, development of the region, formation of industrial potential, development of industrial potential, effective utilization of industrial potential.

МОҲИЯТИ РАҚАМИКУНОӢ ВА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗА

ФОТИМАИ СОДИҚ

магистранти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Бунни Ҳисорак. Тел.: (+992) 88-590-55-55. E-mail: Fotim@mail.ru

Дар шароити муосир ҷаҳоне, ки мо дар он имрӯз умр ба сар мебарем, асосан ба хотири рушди технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ (ТИК) бо ҳам пайваста ва зуд тағйирёбанда аст. Дар мақола аниқ қардашудааст, ки ҷаҳонии иқтисодӣ мутобикан баён медорад, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ «системаи гурӯҳии асаб»-и моро муаррифӣ мекунад, ки ҳар як сохтори зиндагии моро тавассути ҷорасозии зеҳнӣ, мутобикшаванда ва навоварона таъсир мерасонад ва онҳоро бо ҳам мепайвандад. Аниқ қарда шудааст, ки ТИК воситаҳои мебошанд, ки метавонанд барои ҳалли баъзе мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зисти мо кӯмак расонанд ва рушди бештар фарогиру устуворро пеш баранд.

Калидвожаҳо: технология, иттилоот, коммуникатсия, иқтисоди рақамӣ, инноватсия.

Дастрасии афзоянда ба иттилоот ва дониш тавассути рушди ТИК иқтидори ба таври назаррас тақмил додани василаҳои маоши камбизоатону бекормондагон ва пешбурди баробарии ҷинсиро дорад. ТИК метавонад ҳамчун пуле хидмат намояд, ки кишварҳоро бахшҳои гуногуни минтақа ва берун аз онро бо таъмин намудани воситаҳои

бештар манфиатнок, шаффоф ва боэътимод ва платформаҳои иртиботу ҳамкорӣ пайваст кунад. Намунаҳои фаровони муваффақиятро метавон аз Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором мисол овард (Корреяи Ҷанубӣ, Таиланд, ва ғ.): ташаббусҳои ҳукумати электронӣ дастрасӣ ба сифати хадамоти давлатиро такмил медиҳанд, телефонҳои мобилӣ барои занон даромад медиҳанд ва имкониятҳои касбӣ фароҳам меоранд ва садоҳои шахсони осебпазир дар муқоиса бо замони пешин тавассути нерӯи воситаҳои иҷтимоии ахбори омма баландтар шудааст. Вале нобаробарии рақамӣ дар Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором ҳанӯз яке аз фарохтаринҳо дар олам дида мешавад. Ин тавассути далеле мушоҳида мегардад, ки кишварҳои минтақа дар саросари доираи комили нишондиҳандаи мақомгузориҳои ҷаҳонӣ рушди ТИК гузошта шудаанд. Бо вучуди ин раҳнасосиҳои муассири технологӣ ва ӯҳдадориҳои бисёр бозигарони асосии минтақа, дастрасӣ ба коммуникатсияи асосӣ ҳанӯз барои ҳама таъмин нашудааст.

Дар «қарни иттилоотӣ» муосир, дастрасии осон ба иттилоот тарзи ҳаёт, кор ва бозии моро тағйир медиҳад. «Иқтисоди рақамӣ», ки низ бо истилоҳҳои «иқтисоди дониш», «иқтисоди шабакавӣ» ё «иқтисоди нав» маъмул аст, бо гузариш аз истеҳсолоти моддӣ ба эҷоди ақидаҳо хос аст. Ин инкишоф, агарчӣ ҳоло асосӣ набошад ҳам, болоравии нақши технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро дар иқтисод ва умуман ҷомеа таъкид менамояд. Ҷаҳоне, ки мо дар он имрӯз умр ба сар мебарем, асосан ба хотири рушди технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ бо ҳам пайваста ва зуд тағйирёбанда аст. Ҷӣ тавре Форуми ҷаҳонӣ иқтисодӣ мутобиқан баён медорад, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ «системаи гурӯҳии асаб»-и моро муаррифӣ мекунад, ки ҳар як сохтори зиндагии моро тавассути чорасозии зеҳнӣ, мутобиқшаванда ва навоарона таъсир мерасонад ва онҳоро бо ҳам мепайвандад. Дар воқеъ, ТИК воситаҳои мебошанд, ки метавонанд барои ҳалли баъзе мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зисти мо кӯмак расонанд ва рушди бештар фарогиру устуворро пеш баранд.

Дастрасии афзоянда ба иттилоот ва дониш тавассути рушди ТИК иқтидори ба таври назаррас такмил додани василаҳои маоши камбизоатону бекормондагон ва пешбурди баробарии ҷинсиро дорад. ТИК метавонад ҳамчун пуле хидмат намояд, ки кишварҳоро бахшҳои гуногуни минтақа ва берун аз онро бо таъмин намудани воситаҳои бештар манфиатнок, шаффоф ва боэътимод ва платформаҳои иртиботу ҳамкорӣ пайваст кунад. Намунаҳои фаровони муваффақиятро метавон аз Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором мисол овард (Корреяи Ҷанубӣ, Таиланд, ва ғ.): ташаббусҳои ҳукумати электронӣ дастрасӣ ба сифати хадамоти давлатиро такмил медиҳанд, телефонҳои мобилӣ барои занон даромад медиҳанд ва имкониятҳои касбӣ фароҳам меоранд ва садоҳои шахсони осебпазир дар муқоиса бо замони пешин тавассути нерӯи воситаҳои иҷтимоии ахбори омма баландтар шудааст. Вале нобаробарии рақамӣ дар Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором ҳанӯз яке аз фарохтаринҳо дар олам дида мешавад. Ин тавассути далеле мушоҳида мегардад, ки кишварҳои минтақа дар саросари доираи комили нишондиҳандаи мақомгузориҳои ҷаҳонӣ рушди ТИК гузошта шудаанд. Бо вучуди ин раҳнасосиҳои муассири технологӣ ва ӯҳдадориҳои бисёр бозигарони асосии минтақа, дастрасӣ ба коммуникатсияи асосӣ ҳанӯз барои ҳама таъмин нашудааст.

Дар «қарни иттилоотӣ» муосир, дастрасии осон ба иттилоот тарзи ҳаёт, кор ва бозии моро тағйир медиҳад. «Иқтисоди рақамӣ», ки низ бо истилоҳҳои «иқтисоди дониш», «иқтисоди шабакавӣ» ё «иқтисоди нав» маъмул аст, бо гузариш аз истеҳсолоти моддӣ ба эҷоди ақидаҳо хос аст. Ин инкишоф, агарчӣ ҳоло асосӣ набошад ҳам, болоравии нақши технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро (ТИК) дар иқтисод ва умуман ҷомеа таъкид менамояд. Ҷаҳоне, ки мо дар он имрӯз умр ба сар мебарем, асосан ба хотири рушди технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ (ТИК) бо ҳам пайваста ва зуд тағйирёбанда аст. Ҷӣ тавре Форуми ҷаҳонӣ иқтисодӣ мутобиқан баён медорад, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ «системаи гурӯҳии асаб»-и моро муаррифӣ мекунад, ки ҳар як сохтори зиндагии моро тавассути чорасозии зеҳнӣ,

мутобиқшаванда ва навоварона таъсир мерасонад ва онҳоро бо ҳам мепайвандад. Дар воқеъ, ТИК воситаҳои мебошанд, ки метавонанд барои ҳалли баъзе мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зисти мо кӯмак расонанд ва рушди бештар фарогиру устуворро пеш баранд.

Дастрасии афзоянда ба иттилоот ва дониш тавассути рушди ТИК иқтидори ба таври назаррас такмил додани василаҳои маоши камбизоатону бекормондагон ва пешбурди баробарии ҷинсиро дорад. ТИК метавонад ҳамчун пуле хидмат намояд, ки кишварҳои бахшҳои гуногуни минтақа ва берун аз онро бо таъмин намудани воситаҳои бештар манфиатнок, шаффоф ва бозғатимод ва платформаҳои иртиботу ҳамкорӣ пайваست кунад. Намунаҳои фаровони муваффақиятро метавон аз Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором мисол овард (Кореяи Ҷанубӣ, Таиланд, ва ғ.): ташаббусҳои ҳукумати электронӣ дастрасӣ ба сифати хадамоти давлатиро такмил медиҳанд, телефонҳои мобилӣ барои занон даромад медиҳанд ва имкониятҳои касбӣ фароҳам меоранд ва садоҳои шахсони осебпазир дар муқоиса бо замони пешин тавассути нерӯи воситаҳои иҷтимоии ахбори омма баландтар шудааст. Вале нобаробарии рақамӣ дар Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором ҳанӯз яке аз фарохтаринҳо дар олам дида мешавад. Ин тавассути далеле мушоҳида мегардад, ки кишварҳои минтақа дар саросари доираи комили нишондиҳандаи мақомгузориҳои ҷаҳонии рушди ТИК гузошта шудаанд. Бо вучуди ин раҳнасосиҳои муассири технологӣ ва ӯҳдадорихи бисёр бозигарони асосии минтақа, дастрасӣ ба коммуникатсияи асосӣ ҳанӯз барои ҳама таъмин нашудааст.

Умуман, гуфтан мумкин аст, ки рақамикунони раванди идоракунии имконоти зиёдеро дар ояндаи начандон дур пешниҳод менамояд. Аз ҷумла:

- судмандӣ ва болоравии мутаассирии идоракунии ва мубодила дар доираи сохтори умумии муассиса;
- рушди маҳзанҳои дастаҷамъии иттилоотӣ ва болоравии фарҳанги иттилоотӣ;
- паст шудани такрори додаҳо ва таҳкими дастрасии фаврӣ ба иттилооти зарурӣ;
- сарфаи бештари вақт ҳангоми қабули қарорҳои маъмурӣ; рушди системаи ҳисоботии омехта, ки мусоид аст ба таҳкими шаффофият дар фаъолияти муассисаҳо ба нақшагирии онҳо.

Чӣ тавре, ки дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст, марҳилаҳои таъсис додани ҳукумати электрониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се давра тақсим намудан мумкин аст.

Ҷадвали 1

Марҳилаҳои рушди ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Марҳилаи якум (солҳои 2012 – 2013)	Марҳилаи якум (солҳои 2013–2015)	Марҳилаи якум (солҳои 2015–2020)
Таҳияи шабакаи ягонаи ТИ ва ба он пайвасти 48 вазорату муассисаҳои ҚТ, ки элементҳои асосии ҳукумати электронӣ дар ҚТ ба ҳисоб меравад; - дар қорҷубаи шабакаи мазкур паҳн ворид ва таъмин намудани дастрасии васеъ ба манбаи додашудаҳои ҳукув "АДЛИЯ"; -ташкилотҳои ҳокимияти давлатӣ шабакаи локалии компютерӣ ва барномаҳои соҳавӣ ва идоравии иттилоотониро оид ба тадбиқи ТИК дар соҳаи фаъолият ва инчунин сомонии худро дар Интернет таҳия менамоянд.	Дар амал тадбиқ намудани фаъолияти ташкилотҳои ҳокимияти давлатӣ бо роҳи ҳалли технологияҳои муассисавӣ; - рушд додани шартҳои ҳукув, ташкилӣ ва техникаи ҳукумати электронӣ; - ташкил намудани механизми ду ва бисёрҷонибаи муносибат барои гардиши ягонаи электронии ҳуҷҷатҳо; - барҳам задани нобаробарии рақамӣ дар ҳудуди ҷумҳрӣ. - таҳияи системаи ҳокимияти электронӣ байнимуассиса дар сохтори ташкилотҳои ҳокимияти иҷроия.	Рушди ҳокимияти электронӣ автоматикунонии равандҳои хизматрасонии давлатиро ба аҳоли ва ташкилотҳо, инчунин дастрас намудани хизматрасониҳо аз ташкилотҳо барои зарурати давлатӣ пешниҳод менамояд; - дар ин ҳангом рушди хизматрасонии ҳукумати электронӣ, чун портали ҳукумати ва шлюзи ҳукумати электронӣ (системаҳои иттилоотӣ барои интеграцияи системаҳои иттилоотӣ дар қорҷубаи тадбиқи хизматрасонии электронӣ таъин карда шудааст) ба назар гирифта мешавад.

Тақозо ва дастгирии ҷомеа барои ҳукумати электронӣ муҳим аст. Ҳукумати электронӣ бомуваффақият хоҳад буд агар тақозо ва дастгирии қавӣ аз ҷониби шаҳрвандон ва бизнес вучуд дошта бошад. Дар аксари мавридҳо, ба даст овардани дастгирии ҷомеа метавонад бо сабабҳои зерин мушкил бошад:

- Шумораи хеле ками одамон дарк мекунад, ки кадом манфиатҳоро ҳукумати электронӣ метавонад ба онҳо диҳад.

- Шумораи хеле ками одамон чӣ гуна истифода бурдани хадамоти ҳукумати электронии мавҷударо медонанд.

Яке аз роҳҳои ҳалли ин ду масъала таҳияи мундариҷаи дар воқеъ водоркунандаи барномаҳои ҳукумати электронӣ мебошад. Чунин мундариҷа метавонанд ба татбиқи маъмули ТИК бурда расонад, ки бозорҳоро дар G2C ва G2B ғасб менамояд.

Ҳамин тариқ ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки Ҳукумати электронӣ воқеаи ягона ё равиши яқдафъаина нест, вале раванди дарозмуддати таҳаввулист. Модели амалии ҳукумат аз назорат ва идоракунӣ ба баланд бардоштани судмандӣ, шаффофият ва иштирок бар асоси навовариҳо тағйир ёфтааст. Ҳамчунин дар оянда ҳукумати электронӣ бо хадамоти яклухту ягона, афзоиши назарраси эътимод ва шаффофияти идоракунӣ бо рафти таҳаввули технологияҳои муосири иттилоотӣ (масалан, ҳукумати мобилӣ (m-Government) ва ҳукумати мавҷуд дар ҳама ҷо (u-Government) хос хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Паёмҳои Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

2. Барномаи компютеркунонии мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012- 2016.

3. Стратегияи давлатии «ТИК барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Фармони Президенти ҶТ аз 05.11.2003 № 1174).

4. Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати ҶТ аз 3 декабри 2004 № 468).

5. Консепсияи ташаккули Ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2011).

СУТЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ И ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ФОТИМАИ САДИК

Магистрант кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, Бунни Хисорак.: Тел.: (+992) 88-590-55-55. E-mail: Fotim@mail.ru

В современных условиях мир, в котором мы живем сегодня, постоянно и стремительно меняется, во многом благодаря развитию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). В статье поясняется, что экономический мир меняется, а информационно-коммуникационные технологии представляют собой нашу «социальную нервную систему», которая влияет на все аспекты нашей жизни и связывает их посредством интеллектуальных, адаптивных и инновационных решений. Установлено, что ИКТ — это инструменты, которые могут помочь решить некоторые из наших экономических, социальных и экологических проблем и способствовать более инклюзивному и устойчивому развитию.

Ключевые слова: технологии, информация, связь, цифровая экономика, инновации.

THE ESSENCE OF DIGITALIZATION AND DIGITAL ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

FOTIMAI SADIQ

master's student of the department of public and local administration of the Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bunni Hisorak. E-mail: Tel.: (+992) 88-590-55-55. E-mail: Fotim@mail.ru

In modern conditions, the world we live in today is constantly and rapidly changing, largely due to the development of information and communication technologies (ICT). The article explains that the economic world is changing, and information and communication technologies are our “social nervous system” that affects all aspects of our lives and connects them through intelligent, adaptive and innovative solutions. It has been established that ICTs are tools that can help solve some of our economic, social and environmental problems and contribute to more inclusive and sustainable development.

Key words: technology, information, communication, digital economy, innovation.

НАҚШИ ИДОРАИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

ҲАКИМОВА МОҲИРА АБДУМАЛИКОВНА

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: hakimova-mohira@mail.ru, тел: (+992) 907-95-95-42.

МАМАДЗИЯЕВА ФИРУЗА АҲМАДОВНА

унвонҷӯи кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ – 17, Тел.: 904-79-22-11

Дар мақолаи мазкур оид ба самтҳои идораи давлатӣ ба воситаи роҳи усулҳои пешбаранда ба монандӣ; сиёсат, инфрасохтор, стратегия, ҳавасмандгардонии шаҳрвандон, мақомоти давлатӣ, сатҳи ҳуби зиндагонии ҷомеа оварда шудааст. Бинобар ин, идоракунии давлатӣ фаъолияти иҷроия мебошад, ки он аз номи давлат идоракуниро ҳам дар робита ба ташкили ҳама гуна фаъолияти муштараки одамон ва дар мавридҳои зарурӣ бо истифода аз чораҳои маҷбурии давлатӣ истифода мебарад. Аз ин рӯ, идораи давлатӣ фаъолияти иҷроия ва маъмурии мебошад, ки бо усули ҳокимият ва тобеият сурат мегирад.

Идоракунии давлатӣ — идоракунии қорҳои давлат, фаъолияти соҳибхотӣ, муттасил, доимӣ, ҳамарӯзаи мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ дар асоси қонун ва дар иҷрои қонун амалӣ карда мешавад; ин яке аз намудҳои фаъолияти давлат аст (дар баробари қонунгузори ва судӣ, вале бар хилофи онҳо — идоракунии давлатӣ пайваста аст). Ниҳоят, ин барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти одамон сурат мегирад, гарчанде ки тақсмоти маҳсулоти ҷамъиятӣ дар байни онҳо ва ғурӯҳҳои онҳо хеле ғуноғун буда метавонад.

Идоракунии давлатии дар соҳаи иқтисодиёт — ин идоракунии саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, нақлиёт, гумрук, молия ва ғ мебошад.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, идораи давлатӣ, гумрук, молия, маҳсулот, давлат, батанзимдарорӣ, банақшагирӣ, қонун, идоракунии захираҳо, нақлиёт, иқтисод,

ҳокимият, мақомот, хизматчиёни давлатӣ, инфрасохтор, иқтисодиёти миллӣ, амнияти иқтисоди миллӣ, сиёсат.

Идораи давлатӣ дар руши иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим ва бунёди дорад. Ин нақш дар тартиб ва сиёсати давлатӣ, идора кардани захираҳои миллӣ, пешбурди равандҳои иқтисодӣ ва таъмини шароити мусоид барои рушди бахшҳои гуногуни иқтисод иборат аст.

Нақши давлат дар иқтисодиёти кишвар аз якчанд вазифаҳо иборат аст, омилҳои иқтисодӣ: танзими молию-қарзӣ, танзими андоз, танзими буҷети давлатӣ, сиёсати гумрук, соҳибкорӣ ва танзими давлатии зиди инҳисорӣ, баландбардоштани ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ, танзими сиёсати инвеститсионӣ ва ҷалбнамудани инвестисияи хориҷӣ, баланд бардоштани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба ҳар сари аҳоли ва ғ. Дар натиҷа, ба ҳулосае омад, ки нақши давлат дар иқтисодиёти кишвар равшан аст, зеро маҳз давлат иқтисодиётро дар кишвар танзим мекунад ва ба ин васила имкон медиҳад, ки рушди мӯътадили иқтисодӣ ва рушди низоми самарабахши иқтисодию молиявӣ таъмин намуда вазифаҳои нав ва ҳадафҳои амнияти иқтисодии миллӣ мувофиқ бошад. [5]

Дар давоми чандин аср ҳокимияти давлатӣ ҳамчун қисми таркибии давлатдорӣ умум вучуд дошт. Ҳарчанд дар таърих давлатдорӣ тоҷикон яке аз мардуми қадим ба шумор мерафт тарзу усулҳои хосаи идоракунии худро доро буданд. Баъд аз пош хурдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти куллии низоми сиёсӣ, аз ҷумла низоми идоракунии давлатиро ба миён овард [7].

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳони исбот намуд, ки сифати идоракунии давлатӣ яке аз омилҳои асосии рушди бомуваффақияти иқтисодӣ мебошад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ механизми асосии батанзимдарории фаъолияти соҳаҳо ба ҳисоб рафта, таҳия ва амалӣ намудани онҳо аз Конститутсия сарчашма мегирад. Дар моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин муқаррар шудааст: “Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад”. Тибқи ин муқаррарот, давлат ҳамаи шаклҳои моликиятро баробарҳуқуқ эътироф кардааст ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад, фаъолияти озоди иқтисодиро таъмин ва рақобати солимро дастгирӣ менамояд [4].

Идоракунии давлатии дар соҳаи иқтисодиёт — ин идоракунии саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, нақлиёт, гумрук, молия ва ғ мебошад. Баъзе аз нақшаҳои асосии идораи давлатӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ чунинанд:

1. Таъмини сиёсати иқтисодӣ - Идораи давлатӣ стратегияи рушди иқтисодиро тарҳрезӣ ва амалӣ мекунад, ки ҳадафи асосии он ба монанди саноат, кишоварзӣ, савдо ва хизматрасонӣ мебошад. Он инчунин қоидаву низомҳоро муқарар мекунад, ки барои танзими бозор ва ҳавасмандсозии сармоягузoron мусоидат менамояд.

2. Идоракунии захираҳои табиӣ ва молиявӣ - Давлат захираҳои табииро идора намуда, онҳоро барои рушди иқтисодӣ самаранок истифода мебарад. Инчунин тавасути буҷети давлатӣ сармоягузори ба соҳаҳои муҳим, ба монанди маориф, тандурустӣ, инфрасохтор ва энергетика равона карда мешавад.

3. Таъмини суботи иқтисодӣ – Идораи давлатӣ барои нигоҳдоштани суботи макроиқтисодӣ чораҳо меандешад. Ин ба таҳкими қурби асъор, назорати таваррум, таъмини сатҳи мӯътадили истеҳсолот ва коҳиши сатҳи бекорӣ мусоидат мекунад.

4. Таҳкими инфрасохтори иқтисодӣ – Давлат дар рушди инфрасохтор аз ҷумла роҳҳо, энергетика, телекоммуникатсия ва шабакаҳои нақлиётӣ нақши асосӣ меебозад, ки ин барои рушди иқтисодӣ миллӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

5. Дастгирии бахши хусусӣ – Бо роҳандозии ислоҳот, додани имтиёзҳои таъмини фазаи мусоди сармоягузори давлат бахши хусусиро ҳавасманд мекунад. Ин ба рушди соҳибкорӣ, ташкили ҷойҳои корӣ ва афзоиши маҳсулоти милли мусоидат менамояд.

6. Идоракунии муносибатҳои байналмилалӣ – Давлат тавассути сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи иқтисодӣ тиҷорати хориҷиро таҳким мебахшад, сармоягузориҳои хориҷиро ҷалб мекунад ва ҳамкориҳои байналмилалиро барои рушди иқтисодӣ густариш медиҳад.

7. Таъмини адолати иҷтимоӣ – Идораи давлатӣ барои коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ тадбирҳо меандешад. Ин бо роҳи дастгирии аҳолии камбизоат, таъмини дастрасӣ ба хизматрасониҳои асосӣ ва барномаҳои иҷтимоӣ амалӣ мегардад [1].

Вазифаи асосии идораи давлатӣ дар иқтисодиёт таъмин намудани афзоиши истеҳсолоти моддӣ ва маҳсулот мебошад. Ниҳоят, ин барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти одамон сурат мегирад, гарчанде ки тақсими маҳсулоти ҷамъиятӣ дар байни онҳо ва гуруҳҳои онҳо хеле гуногун буда метавонад. Ҳар як давлат новобаст аз вазъ ва ҳолати иқтисодиёт аҳолии шароити миёна ва камбизоат низ доро мебошад, ки тавасути иқтисодиёт, зиёд кардани самарайи истеҳсолот ва хизматрасонӣ бо хароҷоти кам ва ғайра) дида мешавад. Ин бо усулҳои гуногун анҷом меёбад, ки аз ҷониби давлат ба вучуд овардани имтиёзҳо барои баъзе соҳаҳои саноат, гумрук (воридот, содирот)-ӣ буда натиҷаи он сармоя мебошад. Ҳамин тавр, дар ташаққули иқтисоди бозоргонӣ давлат нақши асосиро иҷро намуда, қоидаҳои рафтори озоди иқтисодиро бо роҳи қабули қонунҳо, меъёри фаъолияти иштирокчиёни иқтисодӣ ва хоҷагиро муайян менамояд ва ин меъёрҳо ба ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи иқтисоди озод баробар паҳн гардида, сарчашмаи асосии он Конститутсия ба шумор меравад. Муҳимтарин хусусияти идоракунии давлатӣ ташкили амалии иҷроии вазифаҳои давлатӣ ва татбиқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [2].

Бинобар ин, идоракунии давлатӣ фаъолияти иҷроия мебошад, ки он аз номи давлат идоракуниро ҳам дар робита ба ташкили ҳама гуна фаъолияти муштараки одамон ва дар мавридҳои зарурӣ бо истифода аз чораҳои маҷбурии давлатӣ истифода мебарад; Аз ин рӯ, идораи давлатӣ фаъолияти иҷроия ва маъмурӣ мебошад, ки бо усули ҳокимият ва тобеият сурат мегирад.

Идоракунии давлатӣ — идоракунии корҳои давлат, фаъолияти соҳибхотӣ, муттасил, доимӣ, ҳамаҷузаии мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ дар асоси қонун ва дар иҷроии қонун амалӣ карда мешавад; ин яке аз намудҳои фаъолияти давлат аст (дар баробари қонунгузори ва судӣ, вале бар хилофи онҳо — идоракунии давлатӣ пайваста аст) [3].

Аз гуфтаҳои боло, ба хулосае омадан лозим аст, ки хусусиятҳои зерини идоракунии давлатӣ чунин мебошанд:

1. Идоракуни ҳамаша дар он ҷо сурат мегирад, ки одамон ба фаъолияти муштарак машғуланд.

2. Идоракуни фаъолияти якҷояи бошуурона, ба мақсад мувофиқи одамонро таъмин менамояд.

3. Идоракуни ба мақсадҳои худ тавассути ташкил, яъне муттаҳидӣ, ҳамохангсозӣ ва ҳамохангсозии рафтору кирдори одамон ноил мегардад.

4. Ҳамин тариқ, идоракуни вазифаҳои умумиро барои фаъолияти муштараки одамон иҷро намуда, мувофиқати байни амалҳои инфиродиро таъмин менамояд.

5. Идоракуни дар асоси ба як иродаи ягона итоат кардани иштирокчиёни фаъолияти муштарак амалӣ карда мешавад, ки он ба якхела ва мувофиқати вазифаҳои (мақсадҳои) ба миён гузоштаи ин фаъолият ноил мегардад.

6. Идоракуни дар муносибатҳои ташкилӣ амалӣ карда мешавад [6]

Ҳамин тариқ, таъмини тартиботу субот дар кишвар вазифаи давлат аст. Дар баробари ин идоракунии давлатӣ як навъи идоракунии иҷтимоӣ буда, субъекти он давлат (мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо) буда, объекти муносибатҳо ва равандҳои иҷтимоӣ мебошад. Хулоса идораи давлатӣ воситаи калидии танзими иқтисод ва ташкили шароит барои рушди устувори миллий мебошад. Бо истифода аз сиёсати самаранок, идоракунии захираҳо ва рушди инфрасохтор, давлат метавонад дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий саҳми бузург гузорад.

АДАБИЁТ

1. Зокиров Г.Н., Рахимов Д.К. Актуальные вопросы развития государственного устройства в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. №6. Душанбе, 2022. - С. 262-269.

2. Азизкулов Г.С., Ҳакимов Н.Х История государства и права Таджикистана. В помощь изучающим Душанбе: ТНУ, 2018 -816

3. Глазуновой Н.И., Старостина Ю.Л., Основы концепции современного государственного управления: учебная пособия \ (в 2-х частях)-Москва: Государственный университет управления 2008-276.

4. Султонбии, Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане / Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. - С.239-243.

5. Рачабов Т.Б., Гулов Ш.М Усулҳои мукаммалгардонии ҳамкориҳои илмӣ-техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодӣ бозорӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2013. - № 2/7 (123). - С.288-290.

6. Назаров, П.С. Понятие политического режима и особенности его развития в Таджикистане.- Душанбе: Типография ТГПУ им К. Джураев, 2003.- 40 с.

7. Назаров, П.С. (Назарзода, П.С.) Мустаҳкам гардидани низоми демократӣ дар заминаи дигаргунсозии иқтисодӣ [Матн] / П. С. Назаров (П.С. Назарзода) // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2012. №3(46). - С. 44- 48. ISSN 2219-5408.

8. Ҳакимова М.А Банақшагири ва дурнамои рушди низоми идоракунии иқтисодиёти давлатӣ // Рушди Баҳисобгирии муҳосибӣ Таҳлил ва аудит дар шароити рақамикунони иқтисодиёт. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ 1–05–2024 саҳ.331-336.

9. Султонбии Р., Ҳакимова М.А Идоракунии хавфҳои молияи давлатӣ дар шароити пайдоиши бухрони молиявӣ // Ахбори Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 1, 24. (274). 2024. - С.153.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

ҲАКИМОВА МОХИРА АБДУМАЛИКОВНА

ассистент кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: hakimova-mohira@mail.ru, Тел: (+992) 907-95-95-42.

МАМАДЗИЯЕВА ФИРУЗА АХМАДОВНА

соискатель кафедры государственного и местного управления ТНУ. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 904-79-22-11.

В данной статье рассматриваются направления государственного управления посредством ведущих методов и подходов, таких как; Представлены политика, инфраструктура, стратегия, мотивация граждан, государственные учреждения и высокий уровень жизни общества. Таким образом, государственное управление представляет собой исполнительную деятельность, осуществляющую управление от имени государства как путем организации всех видов совместной деятельности людей, так и, в необходимых случаях, с применением мер государственного принуждения; Таким образом, государственное управление представляет собой исполнительно-распорядительную деятельность, осуществляемую на основе принципа власти и подчинения. Государственное управление - руководство государственными делами, суверенная, непрерывная, постоянная, повседневная деятельность государственных органов и государственных служащих, осуществляемая на основе закона и в соответствии с законом; Это один из видов государственной деятельности (наряду с законодательной и судебной ветвями власти, но в отличие от них государственное управление носит непрерывный характер). В конечном итоге это делается для удовлетворения потребностей людей, хотя распределение общественного продукта между ними и их группами может быть весьма различным.

Государственное управление в сфере экономики — это управление промышленностью, сельским хозяйством, строительством, транспортом, таможенной, финансами и т. д.

Ключевые слова: управление, государственное управление, таможня, финансы, продукция, государство, регулирование, планирование, право, управление ресурсами, транспорт, экономика, правительство, органы власти, государственные служащие, инфраструктура, национальная экономика, национальная экономическая безопасность, политика.

THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

HAKIMOVA MOHIRA ABDUMALIKOVNA

assistant of the department of public and local administration of the Tajik National University.
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: hakimova-mohira@mail.ru, Tel: (+992) 907-95-95-42.

MAMADZIYAEVA FIRUZA AKHMADOVNA

applicant of the department of State and local government of TNU. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Tel: 904-79-22-11.

This article examines the areas of public administration through leading methods and approaches such as; Policy, infrastructure, strategy, citizen motivation, public institutions and a high standard of living are presented. Thus, public administration is an executive activity that carries out management on behalf of the state both by organizing all types of joint activities of people and, where necessary, by applying measures of state coercion; Thus, public administration is an executive and administrative activity carried out on the basis of the principle of authority and subordination.

Public administration is the management of public affairs, sovereign, continuous, permanent, daily activities of government bodies and civil servants, carried out on the basis of the law and in

accordance with the law; This is one of the types of state activity (along with the legislative and judicial branches of government, but unlike them, public administration is continuous). Ultimately, this is done to meet the needs of the people, although the distribution of the social product between them and their groups can be very different. Public administration in the economic sphere is the management of industry, agriculture, construction, transport, customs, finance, etc.

Keywords: management, public administration, customs, finance, production, state, regulation, planning, law, resource management, transport, economy, government, authorities, civil servants, infrastructure, national economy, national economic security, policy.

МЕХАНИЗМИ БАНАҚШАГИРИИ ҲУДУДӢ ВА ОЯНДАБИНИИ МИНТАҚА

ҲАКИМОВА МАРҲАБО АБДУМАЛИКОВНА

магистранти кафедраи идоракунии давлати ва маҳаллии Донишгоҳи Миллии
Тоҷикистон. ш. Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ 17. тел: (+992) 907-46-27-27. E-mail:
hakimova-mohira@mail.ru,

Барои ноил шудани устувори рушди минтақа лозим аст, ки механизмҳои банақшагирии ҳудудӣ ва ояндабинии минтақа бо ҳам мутобиқ карда шаванд. Истифодаи маълумоти дақиқ, технологияҳои нав ва идоракунии самаранок имконият медиҳанд, ки минтақаҳо бо суръати баланд рушд кунанд. Дар шароити муосири ташаққули модели инноватсионии рушди кишвар аҳамияти идоракунии самаранокӣ намудҳои гуногуни захираҳо ва равандҳои ғангоми ба сатҳи қаламрави кишвар гузаронидани маркази идоракунии дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба таври махсус меафзояд.

Идоракунии рушди ҳудудӣ ин аст амалҳои системавии махсус ташкилшуда, ки ба таъмини тақрористеҳсоли устувор ва мутавозини потенсиалҳои иҷтимоӣ, ҳоҷатидорӣ ва табиӣ ҳудуд бо динамикаи мусбати параметрҳои сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии нигаронида шудаанд. Усули барномавӣ мақсаднокӣ идоракунии рушди ҳудуд ба гурӯҳи усулҳои проблемавӣ тааллуқ дошта, сафарбар намудан ва мутамарказии таъминоти захираҳои минтақа ва мониторинги мунтазами равандҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ вилоятро талаб мекунад. Истифодаи он дар робита бо системаҳои минтақавӣ аз зарурати додани сатҳи баландтари мушаххасот ба муайян кардани ҳадафҳои барномавӣ, муайян кардани арзишҳои миқдорӣ дар доираи нишондиҳандаҳои рушд, ки аз нуқтаи назари самаранокӣ рушд қобили қабуланд бармеояд.

Калидвожаҳо: минтақа, идоракунии ҳудуд, банақшагирии ва ояндабинӣ, захираҳо, банақшагири, тавозун, экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, усул, барнома, рушд, сиёсат, аҳоли, иқлим, кишоварзӣ, саноат, хизматрасониҳо, шаҳр ва деҳот, ҳадаф, мақсад, ташаққул, муосир.

Яке аз шаклҳои татбиқи сиёсати минтақавӣ пешгӯӣ ва стратегия мебошад. Идора кардан маънои пешгӯӣ карданро дорад. Бе дурнамои оянда тасмимҳои идоракуниро қабул кардан ғайриимкон аст. Шароити объективии пешгуи ва банақшагирии минтақавиро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи тақсими ҳудуд, меҳнат ба вучуд омадаанд; фарқиятҳои дар муҳити табиӣ; Хусусиятҳои маъмурии ҳукукӣ, ки бо тақсими ҳудуд алоқаманданд [1].

Мақсади асосии пешгӯӣ ва банақшагирии минтақавӣ асоснок намудани самтҳо ва дурнамои рушди минтақа барои таҳияи сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад. Вазифа аз он иборат аст, ки фарқияти шароити тараққиёти иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаҳо кам карда шавад. Дар пешгӯӣ ва банақшагирии рушди

минтақаҳо, одатан ҳамон усулҳоеро дида мешавад, ки дар сатҳи давлатӣ истифода мешаванд. Дар айни замон бе истифодаи усулу моделҳои иқтисодӣ ҳисобдорӣ тартиб додани пешгуиҳо, нақша ва дигар ҳуҷҷатҳо имконнопазир аст.

Идоракунии ҳудудӣ қисми нозуктарин ва муҳимтарини идоракунии мебошад. Баъзан онро ҳамчун шакли махфии хоҷагидорӣ пешниҳод мекунанд. На ҳама вақт маълум аст, ки субъекти идоракунанда воқеан чиро идора мекунад, кадом системаҳо, кадом захираҳо. Аммо ҳоло суҳан на танҳо дар бораи идораи ҳудуд, балки дар бораи идораи тараққиёти ҳудудӣ меравад. Аз назари мо тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодӣ асоси системаи рушди мамлакат ва минтақаҳо мебошад.

Роҳбарият бояд маълумоти пешгуишаванда дошта бошад. Доираи васеи таҳқиқоти пешгуӣ се сенарияи ҷаҳонро ваъда медиҳад.

1. инерсиалӣ - идомаи он чизест, ки дар замони ҳозира ғайриқарорнокиро ноком гашт.

2. «неофеодалӣ» аз нав ба «асри торикӣ» партофтани тамаддун бо аз даст додани тамоми технологияҳои мавҷуда иборат аст.

3. марҳилаи нави маърифатии рушди низоми ҷамъиятиро пешбинӣ мекунанд ва ин сенария ҷолибтарин ба назар мерасад.

Ояндаи маърифатӣ ҳолати системаи иҷтимоӣ мебошад, ки ҳамаи мақомоти роҳбарикунанда ба он саъю кушиш кунанд. Аммо гузаштан ба марҳилаи маърифатии инкишофи системаи иҷтимоӣ бо душвории муайян ва падидаҳои бухронӣ алоқаманд аст. Аз ин рӯ, вазифаҳои роҳбарияти минтақавӣ пайваста мураккабтар мешаванд ва мақомоти роҳбарикунанда бояд ба ҳама гуна таҳдидҳо омода бошанд.[3]

Дар шароити муносири таҷаҷҷули модели инноватсионии рушди кишвар аҳамияти идоракунии самараноки намудҳои гуногуни захираҳо ва равандҳо ҳангоми ба сатҳи қаламрави кишвар гузаронидани маркази идоракунии дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба таври махсус меафзояд.

Идоракунии рушди ҳудудӣ ин аст амалҳои системавии махсус таҷаҷҷули, ки ба таъмини таҷаҷҷули ҳамаҷонибаи ҳамаҷониба ва мутавозинии потенциалҳои иҷтимоӣ, хоҷагидорӣ ва табиӣ ҳудуд бо динамикаи мусбати параметрҳои сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли нигаронида шудаанд.[4]

Усули барномавӣ мақсадноки идоракунии рушди ҳудуд ба гурӯҳи усулҳои проблемавӣ тааллуқ дошта, сафарбар намудан ва мутамаҷҷули таъминоти захираҳои минтақа ва мониторинги мунтазами равандҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ вилоятро талаб мекунанд. Истифодаи он дар робита бо системаҳои минтақавӣ аз зарурати додани сатҳи баландтари мушаххасот ба муайян кардани ҳадафҳои барномавӣ, муайян кардани арзишҳои миқдорӣ дар доираи нишондиҳандаҳои рушд, ки аз нуқтаи назари самаранокии рушд қобили қабуланд бармеояд.[2]

Ҳамин тариқ, бо назардошти усулҳо ва равишҳои таҷаҷҷули иқтисодӣ дар марҳилаи ҳозира ба ҳуҷҷае омадан мумкин аст, ки мушкilotи мавҷудаи пешгуӣ муносири рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ минтақаҳо аз таъминоти нокифояи методологии системаҳои пешгуӣ дар сатҳи минтақавӣ ба вуҷуд омадааст. Дар байни онҳо мо метавонем:

1. Таҷаҷҷули равиши систематикӣ;

2. Набудани усулҳои мутобиқшавии идоракунии ҳангоми ба вуҷуд омадани хатарҳо дар марҳилаи пешгуӣ;

3. Механизмҳои таҷаҷҷули низоми пешгуӣ таҳия нашудаанд (тартиб додани равандҳои таҳияи пешгуӣ, ҷалби ҷомеаи илмӣ ба қабули қарорҳои идоракунии, таҳияи технологияҳои иттилоотии пешгуӣ, баланд бардоштани ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо ва ғайра);

4. Системаи ягонаи мониторинг ва арзёбии сифати пешгуӣҳо вуҷуд надорад.

Сифати пешгӯӣ бевосита ё бавосита бо мушкилоти рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа алоқаманд аст, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

- паст шудани рақобатпазирӣ дар фазои ҳудудӣ, Тоҷикистон ва ҷаҳонии иқтисодӣ;
- сатҳи баланди сармояталабии истеҳсолоти саноатӣ дар натиҷаи таъсири хатарҳои ҳисобнашуда дар банақшагири ва пешгӯӣ;
- нарасидани захираҳои сармоягузори аз сабаби ноустувори иқтисодӣ ва ғ. [5]

Роҳҳои ҳалли ин гуна мушкилот дар идоракунии стратегӣ таҳия ва бомуваффақият татбиқ карда мешаванд. Технологияи идоракунии, ки дар он ҷиҳатҳои қавӣ ва заиф дар марҳилаи банақшагири муайян карда мешаванд, аллакай дар таҳияи барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ҳатмӣ шудааст. Зарур аст, ки маводҳои дар онҳо мавҷудбуда оид ба таҳлили хатарҳо ва бартариҳои рақобатӣ хусусияти расмӣ надоранд, балки ба шароити воқеии минтақа то ҳадди имкон наздик бошанд. Як қатор нишондихандаҳои барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавиро, ки ба тағйироти шароити иҷтимоию иқтисодӣ, ҳатогихҳои таҳия кунандагони барнома ва зарурати истифодаи тадбирҳои пешгирикунандаи зиддибуҳрон алоқаманданд, ислоҳ кардан лозим аст.

Банақшагирии ҳудудӣ ва ояндабинии минтақа равандҳои мураккабтаҳлил, пешгӯӣ ва татбиқи стратегияҳо барои рушди устувори минтақаҳо мебошанд. Онҳо дар асоси маълумоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва демографӣ тарҳрезӣ мешаванд.[3]

1.Механизмҳои банақшагирии ҳудудӣ

а) Таҳлили ҳолати мавҷуда

- ❖ Омӯзиши шароити ҷуғрофӣ, иқлимӣ ва табиӣ
- ❖ Таҳлили иқтисодӣ (саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, энергетика)
- ❖ Таҳлили иҷтимоӣ (аҳоли, сатҳи зиндагӣ, хизматрасониҳо)
- ❖ Арзёбии инфрасохтор (роҳҳо, обтаъминкунӣ, иртибот)

б) Муайян кардани ҳадафҳо ва афзалиятҳо

- ❖ Инкишофи соҳаҳои афзалиятнок
- ❖ Баланд бардоштани зиндагии аҳоли
- ❖ Беҳаракат кардани захираҳои табиӣ ва экологӣ
- ❖ Таъмини тавзуни байни шаҳр ва деҳот

в) Истифодаи усулҳои банақшагири

- ❖ Банақшагирии стратегӣ- муқарар кардани самтҳои асосии рушди минтақа
- ❖ Банақшагирии инкишофӣ- ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва иноватсия
- ❖ Банақшагирии танзимӣ- назорат ва мутобиксозии нақшаҳо ба тағйироти

иқтисодӣ ва иҷтимоӣ

2. Ояндабинии минтақа

а) Усулҳои ояндабинии минтақа

- **Таҳлили трендҳо** - омӯзиши тағйиротҳои иқтисодӣ, демографӣ ва иҷтимоӣ
- **Сенариясозӣ** – таҳияи сенарияҳои гуногуни рушди минтақа
- **Моделсозии математикӣ** – истифодаи моделҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои

пешгӯӣ равандҳо

- **Эксперти ва таҳлили оморӣ** – пурсиш ва назарсанҷии коршиносон ва ҷамъоварии маълумоти оморӣ

б) Омилҳои таъсиррасон ба ояндаи минтақа

- Сиёсат ва идоракунии
- Рушди технология ва рақамикунонӣ
- Захираҳои табиӣ ва ҳолати экология
- Афзоиши аҳоли ва урбанизатсия
- Хатарҳо (тағйироти иқлим, буҳронҳои иқтисодӣ, низоъҳо) [3]

Барои ноил шудани устувори рушди минтақа лозим аст, ки механизмҳои банақшагирии ҳудудӣ ва ояндабинии минтақа бо ҳам мутобиқ карда шаванд. Истифодаи маълумоти дақиқ, технологияҳои нав ва идоракунии самаранок имконият медиҳанд, ки минтақаҳо бо суръати баланд рушд кунанд.

АДАБИЁТ

1. Раҳматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80.

2. Зокиров Г.Н., Рахимов Д.К. Актуальные вопросы развития государственного устройства в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. №6. Душанбе, 2022. - С. 262-269.

3. Ҳакимова М.А. Банақшагири ва дурнамои рушди низоми идоракунии иқтисодии давлатӣ // Рушди Баҳисобирии муҳосибӣ Таҳлил ва аудит дар шароити рақамкунони иқтисодиёт. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ 1.05.2024. –С. 331-336

4. Султонбии Р., Ҳакимова М.А. Идоракунии хавфҳои молияи давлатӣ дар шароити пайдоиши бӯҳрони молиявӣ // Ахбори Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 1, 24 (274). 2024. - С.153-

5. Назаров, П.С. Понятие политического режима и особенности его развития в Таджикистане. - Душанбе: Типография ТГПУ им К. Джуроев, 2003.- 40 с.

РЕГИОНАЛЬНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И МЕХАНИЗМ РЕГИОНАЛЬНОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

ХАКИМОВА МАРХАБО АБДУМАЛИКОВНА

магистрант кафедры государственного и местного управления Государственного технического университета. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Электронная почта: hakimova-mohira@mail.ru, тел: (+992) 907-46-27-27.

В современных условиях формирования инновационной модели развития страны особенно возрастает значимость эффективного управления различными видами ресурсов и процессов, поскольку центр управления социально-экономическими изменениями переносится на уровень территории страны. Управление развитием территории — это комплекс специально организованных системных действий, направленных на обеспечение устойчивого и сбалансированного воспроизводства социального, экономического и природного потенциала территории при положительной динамике параметров уровня и качества жизни населения.

Программно-целевой подход к управлению региональным развитием относится к группе проблемно-ориентированных подходов и предполагает мобилизацию и централизацию ресурсного обеспечения региона, систематический мониторинг процессов в отдельных секторах региональной экономики. Его использование применительно к региональным системам обусловлено необходимостью обеспечения более высокого уровня конкретности при определении целей программ, выявлении количественных значений в рамках показателей развития, приемлемых с точки зрения эффективности развития.

Ключевые слова: регион, территориальное управление, планирование и прогнозирование, ресурсы, планирование, баланс, экологический, экономический, социальный, метод, программа, развитие, политика, население, климат, сельское

хозяйство. промышленность, услуги, городские и сельские, цель, назначение, формирование, современный

MECHANISM OF TERRITORIAL PLANNING AND REGIONAL FORESIGHT

KHAKIMOVA MARHABO ABDUMALIKOVNA

master's student of the department of public and local administration of the state technical University. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: hakimova-mohira@mail.ru, tel.: (+992) 907-46-27-27.

Abstract: In the modern conditions of the formation of an innovative model of the country's development, the importance of effective management of various types of resources and processes is especially increasing when the center of management of socio-economic changes is transferred to the level of the country's territory. Territorial development management is a specially organized set of systematic actions aimed at ensuring the sustainable and balanced reproduction of the social, economic and natural potential of the territory with positive dynamics of the parameters of the level and quality of life of the population.

The programmatic and targeted method of managing territorial development belongs to the group of problem-based methods and requires the mobilization and centralization of the provision of regional resources and systematic monitoring of processes in individual sectors of the regional economy. Its use in relation to regional systems stems from the need to provide a higher level of specificity in defining program objectives, identifying quantitative values within the framework of development indicators that are acceptable from the point of view of development effectiveness.

Keywords: region, territorial management, planning and foresight, resources, planning, balance, ecological, economic, social, method, program, development, policy, population, climate, agriculture. industry, services, urban and rural areas, goal, purpose, formation, modern

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ

РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

МАХМАДИЗОДА ФАЙЗАЛИ БАЧАБЕК

кандидат экономических наук, соискатель (докторант) Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН Адрес: 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. E-mail: fmakehmadiev.1986@mail.ru. Тел: (+992) 904-09-02-45

ДЖАББОРОВА ЗАРРИНА МУСТАФОКУЛОВНА

кандидат экономических наук, соискатель (докторант) Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти-Нав 306.

В данной статье рассматривается механизм развития агропромышленного комплекса в условиях реализации политики импортозамещения. В условиях нашей республики и ее регионов агропромышленный комплекс это является как основой часть обеспечения продовольственной безопасности страны. Один из важнейших задача и направления

Республики Таджикистан - это обеспечения населения в собственном продовольствие. Преимущества отрасли агропромышленного комплекса — это производства и готовой основной видов сельхозпродукции без ГМО до поля потребители, на этой основе обеспеченное продовольственное независимость страны. Конкурентоспособность предприятий АПК является основополагающим фактором успешного существования и развития продуктовых под комплексов АПК, она характеризуется соотношением цены и качества продукции. Чем ниже цена продукта и выше качественные характеристики, тем выше уровень его конкурентоспособности, для повышения конкурентоспособности требуется повышение качества продукции и снижение издержек производства, так как их уровень является основой розничных цен. Необходимо сокращение или прекращение ввоза определенного продукции, при организации производства отечественными производителями аналогичной продукции. Основной целью при этом должно быть решение продовольственной проблемы. Если в дореформенный период спрос определялся численностью населения и нормами потребления, и этого было достаточно, то при рыночных отношениях, прежде всего, уровнем доходности, т.е. платежеспособностью населения.

Ключевые слова: *продовольственный рынок, агропромышленный комплекс, агропродовольственная продукция, реализация политики импортозамещения, продовольственной безопасности, продукция сельского хозяйства, продовольственные товары.*

Агропромышленный комплекс (АПК) - это структурообразующих отрасли экономики Республики Таджикистан. В условиях нашей республики и ее регионов агропромышленный комплекс это является как основной часть обеспечение продовольственной безопасности страны. Один из важнейших задача и направления Республики Таджикистан - это обеспечения населения в собственном продовольствие. Преимущества отрасли агропромышленного комплекса — это производства и готовой основной видов сельхозпродукции без ГМО до поля потребители, на этой основе обеспеченное продовольственное независимость страны.

Независимо от методов его организации, национальной принадлежности, форм собственности, уровня развития, имеет свои присущие только ему специфические, особенности, отличающие его от всех других отраслей народнохозяйственного комплекса. Эти особенности главным образом проявляются в условиях рыночной экономики при свободной конкуренции и слабым уровнем государственного поддержки и регулирования происходящих процессов. В результате этого в большинстве стран мира не только признана необходимость государственного вмешательства в уровень развития сельского хозяйства, но и приняты конкретные нормативные акты, на основе которых выработаны эффективные направления, программы, обеспечивающие устойчивое развитие не только отраслей сельскохозяйственного производства, но и всех сфер деятельности и условий проживания сельского населения.

В сложившейся системе управления АПК порядок взаимодействия структур на всех иерархических уровнях резко ослаблен, и фактически отсутствует вертикаль их соподчиненности. Обосновывается необходимость воссоздания вертикали власти, для обеспечения оперативности выполнения принимаемых решений, усиления контроля за ходом их реализации и состоянием отрасли в целом. Из теории известно, что управляемость характеризуется степенью подконтрольности центральному аппарату, их руководителю, по мере ее снижения ухудшаются показатели эффективности функционирования. Это во многом подтверждает критическая ситуация в сельском хозяйстве, когда, несмотря на большие потенциальные возможности, в стране не достигнут объем производства дореформенного периода основных видов сельхозпродукции, обеспечивающих продовольственную независимость страны [26].

Учитывая все вышеперечисленные особенности, а также необходимость развития агропромышленного комплекса в различных странах (и их союзах), в аграрной политике

многих государств – членов ВТО построены теоретические аспекты, на основе которых определены закономерности и необходимость государственного регулирования экономики агропромышленного комплекса и, в первую очередь, сельскохозяйственного производства, которые на практике широко используются. Государство во всех развитых странах с помощью различных экономических и финансовых действий и приемов (в том числе системой бюджетирования, дотаций и компенсаций, введением специальной системы налогообложения, снижением тарифов на потребляемые сельским хозяйством ресурсы, системой кредитования и страхования с компенсацией из бюджета и т. д.) осуществляет стабильную постоянную поддержку сельского хозяйства путем перераспределения доходов из более монополизированного агропромышленного сектора. Это дает возможность не только обеспечивать продовольствием население стран, но также экспортировать большие объемы сельхозпродукции и продуктов питания, безусловно обеспечивая продовольственную безопасность своих стран.

Особенности реализации этого процесса импортозамещения агропродовольственной продукции (положительная динамика роста валовой продукции сельского хозяйства; рост покрытия импорта экспортом; сокращение объемов продовольственного рынка вследствие вынужденной диверсификации внешнеэкономических связей; изменение географической и товарной структуры импорта; неравномерность роста внутреннего производства и предложения продовольственных товаров; повышение уровня самообеспеченности; снижение уровня удовлетворения потребности по многим видам продовольствия; появление новых возможностей развития экспорта), а также раскрыты негативные социальные последствия агропродовольственного импортозамещения (удорожание продовольственных товаров вследствие вынужденной диверсификации внешнеэкономических связей; сокращение предложения на внутреннем рынке; ускорение продовольственной инфляции на первом этапе импортозамещения; рост стоимости минимального набора продуктов питания), что позволило осуществить комплексную оценку социально-экономической эффективности и целесообразности агропродовольственного импортозамещения.

На наш взгляд, конкурентоспособность предприятий АПК является основополагающим фактором успешного существования и развития продуктовых под комплексов АПК, она характеризуется соотношением цены и качества продукции. Чем ниже цена продукта и выше качественные характеристики, тем выше уровень его конкурентоспособности, следовательно, для повышения конкурентоспособности требуется повышение качества продукции и снижение издержек производства, так как их уровень является основой розничных цен. А для импортозамещения, необходимо сокращение или прекращение ввоза определенного продукции, при организации производства отечественными производителями аналогичной продукции. Основной целью при этом должно быть решение продовольственной проблемы. Если в дореформенный период спрос определялся численностью населения и нормами потребления, и этого было достаточно, то при рыночных отношениях, прежде всего, уровнем доходности, т.е. платежеспособностью населения.

В условиях нашей республики и ее регионов целесообразным представляется, акцент на двух взаимосвязанных проблем развития АПК в условиях ВТО, решение которых, на наш взгляд, способствуют обеспечению конкурентоспособности хозяйствующих субъектов.

1. Развитие политики импортозамещение. Сами понятия «импортозамещение» и, особенности, «политика импортозамещения», появившиеся достаточно давно, а также их цели и методы трактуются разными учеными по-разному. Крупнейшие западные ученые в области импортозамещения – Х. Ченери, Н. Картер, П.Х. Линдерт – рассматривали импортозамещение, с одной стороны, в качестве одного из основных стимулов развития национальной экономики, и, с другой – с позиции изменения условий внешней торговли. Также в западных работах импортозамещение определяется как способ вовлечения

государства в мировое хозяйство, обеспечения роста экономики за счет развития внутреннего рынка. Эти идеи основаны на том, что почти все страны, достигшие определенного успеха, так или иначе проходили этап замещения импорта от своих более развитых соседей. С этой точки зрения, импортозамещение является естественным процессом, происходящим в разное время в различных странах.

Общими тенденциями в понимании импортозамещения указанных авторов является то, что данное понятие рассматривается как определенный процесс по снижению доли импортируемой продукции за счет организации отечественного производства. Слабость такого понимания трактовки заключается в том, что практически не рассматривается вопрос за счет чего будет организовано отечественное замещающее производство, кто будет реализовывать и как регулировать, какие способы и механизмы должны быть задействованы.

Э. Баранов, Н. Волкова, А. Лобзова определяют, что импортозамещение как «...процесс сокращения или прекращения импорта отдельных товаров и замещение их на внутреннем рынке страны аналогичными отечественными»³⁹. То есть речь идет о значительном ограничении импорта с целью наращивания национального производства продукции в требуемых масштабах» [6].

С точки зрения другие исследователей как: Г.Идрисов, П.Кадочников, С. Синельников-Мурылев. В своих исследованиях они определяют импорто-замещение как «...увеличение производства и внутреннего потребления отечественных товаров при снижении потребления импортных товаров (в физическом выражении)» [15].

А. И. Алтухов считает, что «...ускоренное импортозамещение может произойти только за счет увеличения объемов производства конкурентоспособной отечественной продукции, особенно по тем ее базовым видам, для наращивания производства которых страна располагает необходимыми условиями» [5].

По нашему мнению, импортозамещение в АПК – это аграрная политика государства, направленная на обеспечение продовольственной безопасности, целью которой является снижение доли зависимости страны от импортных продуктов путем организации отечественного производства высококачественной продукции на основе кластерного подхода, как для внутреннего потребления, так и последующей реализации на мировом рынке.

С.А. Мансурова считает, что «...политику импортозамещения необходимо реализовывать на основе критериев экономической, социальной и стратегической целесообразности. Экономическая целесообразность подразумевает предоставление рабочих мест, а также сохранение прибавочной стоимости внутри страны. Социальная целесообразность заключается в повышении спроса на отечественные продукты со стороны населения, а стратегическая - в предотвращении попыток давления со стороны зарубежных стран, обусловленного высокой импортной зависимостью государства» [17].

Данный подход подразумевает рассмотрение понятия импортозамещения с точки зрения функциональных составляющих, связывая его с изменением и оптимизацией всей структуры национальной экономики, изменением (реструктуризацией) системы управления, совершенствованием механизмов государственного регулирования данной сферы. Согласно этой точке зрения, импортозамещение понимается как политика замещения востребованных импортных товаров организацией выпуска отечественной продукцией за счет государственной поддержки, а также государственного регулирования посредством льгот, квот, налоговых послаблений производственным предприятиям, работающим в данной сфере, в том числе с учетом их реструктуризация, объединения, кластеризации или иных форм их модернизации.

Анализируя состояние и проблемы импортозамещения в Республике Таджикистан А.М. Рахимов отмечает, что «...основной проблемой является низкий уровень оснащенности производства новыми технологиями и средствами производства. Значит, можно сделать вывод, что одним из условий проведения эффективной политики импортозамещения является привлечения внутренних и внешних инвестиций для обновления производственных мощностей» [25].

2. Развитие адаптационного механизма управления АПК. Этот механизм в настоящее время рассматривается как наиболее оптимальный способ и инструмент позиционирования в конкурентной борьбе. П.П. Лендич прав, когда говорить, что «Существует целый ряд исследований, результатом которых стало формирование групп регионов по воздействию условий ВТО на различные параметры социально-экономического развития. Однако ни одно из этих исследований не легло в основу формирования дифференцированных по группам универсальных рекомендаций по адаптации региональных экономик к функционированию в условиях членства в ВТО» [16].

Ш.М. Бобошохзода отмечает, что «...если говорить об импортозамещении в рамках правил ВТО, то приоритет в развитии внутреннего производства Таджикистана следует отдать именно производству продовольствия: мяса (говядины, баранины, мяса птицы), яиц, молочных продуктов (обезжиренного творога, кефира, био-йогуртов), мучных продуктов (сортового хлеба), сахаросодержащих кондитерских изделий, шоколадных конфет, макарон, пищевого масла (хлопкового, льняного, подсолнечного). По группе «жиры и масла растительного и животного происхождения» следует рассмотреть возможность создания и наращивания производства хлопкового, подсолнечного, льняного, софлорового и других видов растительного масла» [17].

Развитие экономических систем традиционно рассматривается как процесс их воспроизводства в условиях непрерывного разнонаправленного воздействия факторов среды функционирования, что «...требует обеспечения адекватных реакций объектов управления на изменение условий осуществления воспроизводственных процессов. В этой связи адаптация рассматривается как естественный атрибут развития экономических систем, как их способность реализовывать функции самопроизвольного упорядочивания своей структуры, то есть к самоорганизации. Применительно к экономическим системам адаптация может интерпретироваться и как процесс, и как результат, и как метод. Как процесс адаптация представляет собой совокупность действий по изменению отдельных параметров системы, корректировке ее отдельных функций, переопределению границ или пересмотру глобальных и локальных целей развития, проявляющихся в виде реакции системы на импульсы, генерируемые в результате трансформации внешней среды, с целью сохранения целостности системы и обеспечения непрерывности ее воспроизводства» [27].

Причины кризиса во многих сферах экономики скрываются в снижении эффективности директивных методов и иерархических структур. Несовершенство межфункциональных связей внутри и вне предприятия обусловило дисбаланс альтернатив стратегий его развития, определяемый противоположными целевыми характеристиками системы управления: приоритетность стратегий эволюционных изменений или сохранения стабильности в ущерб гибкости структур и функций управления, доминирование стратегий достижения эффективности в краткосрочном периоде без ориентации на компромисс в обеспечении эффективности деятельности в кратко- и долгосрочном периодах. Возрастание изменчивости и неопределенности среды требует усложнения системы управления либо ведет к преобладанию интуитивных методов реагирования на возмущающие воздействия. Существующий инструментарий управления развитием не обеспечивает адекватности прогнозов и стратегических планов. Запаздывание в принятии плановых решений предопределяет потери и низкую экономическую эффективность функционирования предприятия, а неопределенность изменений среды - недопустимые отклонения фактических показателей качества управления от регламентируемых. Растет дисбаланс между целевыми характеристиками стратегий повышения качества жизни работников и увеличения стоимости материальных активов, устойчивого развития предприятия [4].

В общем виде механизм адаптации представляется как совокупность методов и инструментов управления реакциями объекта управления на прогнозируемые колебания среды функционирования и его удержания на оптимальной траектории развития. Структурно данные

методы и инструменты группируются в отдельные блоки, реализующие совокупность функций, которые по содержанию совпадают с функциями адаптационного управления.

Состав адаптационного механизма (механизма адаптации), как правило, определяется кругом задач адаптивного управления, к основным из которых предлагается относить:

- разработку методов и инструментов сбора и обработки информации, характеризующей состояние и изменения среды функционирования;
- обеспечение рационального баланса генетической, поведенческой и логической информации, используемой при обосновании адаптационных мероприятий и решений;
- разработку алгоритмов преобразования разнородной информации об изменениях среды функционирования в ситуационные модели поведения объекта управления;
- обоснование пределов изменения границ, структуры и параметров экономической системы, позволяющих обеспечить сохранение ее целостности и непрерывность воспроизводства;
- минимизацию времени на принятие и реализацию адаптивных решений, разрабатываемых исходя из конкретных ситуаций;
- обеспечение достоверной оценки эффективности альтернативных адаптационных реакций объекта управления на изменения среды функционирования;
- обоснование совокупности методов и инструментов адаптационной корректировки границ, структуры и параметров системы;
- сглаживание противоречий между дискретностью равновесных состояний системы и непрерывностью воспроизводственного процесса и проведения адаптационных мероприятий и др.

Таким образом, проектирование адаптационного механизма агроэкономических систем позволяет наиболее полно отразить круг задач, на реализацию которых ориентирован данный механизм, и сформулировать требования к набору инструментов, которые могут быть задействованы для их реализации в рамках реализации процессов и процедур адаптивного управления в условиях ВТО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуева С.З. Основы развития саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг/ Абдуева С.З. // Монография. - Душанбе: типография ТНУ.,2023.-180с (в соавторстве)
2. Абдуева С.З. Предпосылки развития саморегулирования предпринимательских структур в сфере услуг Республики Таджикистан/ Абдуева С.З. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально - экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО» 2017, 2/6-С.35-39.
3. Алабугин А.А. Формирование адаптационного механизма в системе управления развитием промышленных предприятий//автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Южно-Уральский государственный университет. Челябинск, 2007.
4. Алабугин А.А. Формирование адаптационного механизма в системе управления развитием промышленных предприятий//автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Южно-Уральский государственный университет. Челябинск, 2007.
5. Алтухов, А.И. Импортозамещение в агропродовольственном комплексе страны: проблемы и пути их решения / А.И. Алтухов // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2015.– № 3. – С. 2-6.
6. Баранов, Э.Ф., Волкова, Н.Н., Лобзова, А.Ф. Импортозамещение в динамике внешней торговли товарами в Российской Федерации / Э.Ф. Баранов, Н.Н. Волкова, А.Ф. Лобзова // Экономические науки. – 2013. – № 7 (104). – С. 8.

7. Бобошохзода Ш.М. Особенности реализации политики импортозамещения в Республике Таджикистан в современных условиях / Ш.М. Бобошохзода // Таджикистан и современный мир. - 2020. - №1(69). - С.109-118.
8. Давлатова, Г. Ф. Теоретические аспекты формирования и развития региональных агропродовольственных кластеров / Г. Ф. Давлатова, Ф. Б. Махмадиев, З. М. Джабборовая // Peasant. – 2018. – № 3. – С. 114-116.
9. Джабборовая, З. М. Активизации инвестиционной привлекательности региона основа поддержки мясопродуктового кластера / З. М. Джабборовая, Р. Б. Махмадизод // Механизм управления государственными финансами в процессе развития инновационной и промышленной устойчивости Республики Таджикистан: Сборник научных трудов. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 118-130.
10. Джабборовая, З. М. Анализ мирового опыта кластеризации зарубежных стран: в сфере агропромышленного комплекса региона / З. М. Джабборовая, Ф. Б. Махмадизода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 6. – С. 182-188.
11. Джабборовая, З. М. Региональный мясопродуктовый кластер: проблемы и перспективы развития / З. М. Джабборовая, Р. Б. Махмадизод. – Душанбе: Тадж, 2023. – 172 с.
12. Джабборовая, З. М. Роль мясопродуктового подкомпелкса в условиях формирование региональных агропродовольственных кластеров / З. М. Джабборовая, Р. Б. Махмадизод // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 416-420.
13. Джабборовая, З. М. Создания региональных кластеров в мясопродуктовых предприятий Хатлонской области / З. М. Джабборовая, Р. Б. Махмадизод // Актуальные вопросы развития бухгалтерского учета, аудита, анализа, налогообложения, государственного финансового контроля: современные вызовы и вектор развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, Душанбе, 18–19 января 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 486-493.
14. Джалилов, Ш. Н. Создание мясного кластера в регионе (на примере Хатлонской области республики Таджикистана) / Ш. Н. Джалилов, З. М. Джабборовая, Р. Б. Махмадизод // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-1(95). – С. 216-222.
15. Идрисов, Г.И., Кадочников, П.А., Синельников-Мурылев, С.Г. Импортозамещение в России в 1998-2007 годах / Г.И. Идрисов, П.А. Кадочников, С.Г. Синельников-Мурылев // Научный вестник ИЭПП.ру. – 2010. – № 24. – Электрон. текстовые данные. – Режим доступа: <https://www.iep.ru/ru/publikacii/publication/7234.html>.
16. Лендич П.П. Адаптационные механизмы регулирования социально-экономического развития регионов в условиях интеграции в мировое экономическое пространство//Российская наука и образование сегодня: проблемы и перспективы. 2015. № 3 (6). С. 39-40.
17. Мансурова С.А. Систематизация подходов к понятию "импортозамещение" и его экономическая сущность // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. Новосибирск, 2017. – №8. – С. 45.
18. Махмадизода, С. Б. Факторы, влияющие на развития рынка зернового хозяйства в Хатлонской области / С. Б. Махмадизода // Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 02 мая 2023 года. – Душанбе: ТНУ, 2023. – С. 439-445.
19. Махмадизода, С. Б. Экономические основы устойчивого развития региональных зернопродктовых кластеров / С. Б. Махмадизода, Д. П. Шоев // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-2. – С. 76-81.

20. Махмадизода, Ф. Б. Основные пути повышения экономической эффективности производства зерновых культур в Хатлонской области / Ф. Б. Махмадизода, Х. Ш. Наджбудинозода, С. Б. Махмадизода // Таджикистан и современный мир. – 2023. – № 1(81). – С. 308-317.

21. Махмадизода, Ф. Б. Развитие зернопродуктового подкомплекса в Хатлонской области республики Таджикистан / Ф. Б. Махмадизода, Д. П. Шоев, С. Б. Мамадизода // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2021. – № 4(265). – С. 118-123.

22. Махмадизода, Ф. Б. Устойчивое развитие производства зерновой продукции юго-Восточного региона Таджикистана / Ф. Б. Махмадизода, Д. П. Шоев, С. Б. Махмадизода // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2022. – № 1(266). – С. 82-86.

23. Махмадизода, Ф. Б. Формирование регионального кластера в условиях устойчивого развития интеграционный процесса агропромышленного комплекса / Ф. Б. Махмадизода, С. Б. Махмадизода // Цивилизационная стратегия лидерства в XXI веке: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 20 февраля 2024 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 121-129.

24. Махмадизода, Ф. Б. Формирования и развития территориальных кластеров в аграрном секторе региона / Ф. Б. Махмадизода, С. Б. Махмадизода // Механизм управления государственными финансами в процессе развития инновационной и промышленной устойчивости Республики Таджикистан: Сборник научных трудов. – Душанбе: ТНУ, 2024. – С. 339-352.

25. Рахимов А.М. Проблемы импортозамещения в экономике Республики Таджикистан // Вестник науки. – Тольятти, 2020. – Т. 3. – № 11 (32). – С. 99. (97-100).

26. Семкин А.Г. Направления и принципы формирования модели системы управления АПК на макроуровне // Вестник российской сельскохозяйственной науки. 2016. № 2. С. 18-19.

27. Трунов М.С. Адаптивное управление: сущность и механизм реализации / М.С. Трунов, А.В. Улезько, Т.В. Савченко // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2019. – Т. 12, № 4 (63). – С. 132–137 (0,8/0,6 п. л.).

РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ АМАЛИШАВИИ СИЁСАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

МАҲМАДИЗОДА ФАЙЗАЛӢ БАЧАБЕК

номзади илмҳои иқтисодӣ, довталаби (докторант) Институти иқтисод ва таҳлили системаҳои рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, Суроға: 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru. Телефон: (+992) 904-09-02-45.

ҶАББОРОВА ЗАРИНА МУСТАҶОҶУЛОВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, довталаби (докторант) Институти иқтисод ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, Суроға: 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав, 306.

Дар ин мақолаи илмӣ механизми рушди комплекси агросаноатӣ дар заминаи таъбиқи сиёсати воридавизкунӣ дар шароити ҷумҳурии мо ва минтақаҳои он комплекси агросаноатӣ асоси таъмини амнияти озуқаворӣ кишоварҳо мебошад. мамлакат. Яке аз муҳимтарин вазифаҳо ва самтҳои республикаи Тоҷикистон бо озуқаворӣ худ таъмин намудани аҳоли мебошад. Бартариҳои комплекси агросаноатӣ истеҳсол ва тайёр намудани

навъҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ бе ГМО ба истеъмолкунандагони саҳро мебошад, ки дар ин замина истиқлолияти озуқаворӣ кишвар таъмин карда мешавад.

Возжаҳои калидӣ: бозори озуқа, комплекси агросаноатӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, татбиқи сиёсати воридотивазкунанда, амнияти озуқаворӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF THE POLICY OF IMPORT SUBSTITUTION

MAHMADIZODA FAYZALI BACHABEK

institute of economics and system analysis of agricultural development of the Academy of agricultural sciences, candidate of economic sciences, applicant (doctoral student). Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoti-Nav street, 306. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru. Phone: 904-09-02- 45.

JABBOROVA ZARRINA MUSTAFOKULOVNA

institute of economics and system analysis of agricultural development, TASKhN, candidate of economic sciences, doctoral candidate. Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoti-Nav street 306.

In this scientific article the mechanism of development of the agro-industrial complex in the conditions of implementation of the policy of import substitution is considered. In the conditions of our republic and its regions the agro-industrial complex is as the basis of part of ensuring food security of the country. One of the most important tasks and directions of the Republic of Tajikistan is to provide the population with its own food. The advantages of the agro-industrial complex are the production and finished main types of agricultural products without GMOs to the field consumers, on this basis the food independence of the country is ensured.

Key words: food market, agro-industrial complex, agro-food products, implementation of import substitution policy, food security, agricultural products, food products.

ОПТИМИЗАЦИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОИСКА ДАННЫХ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

АМОНКУЛОВ ХУСЕЙН ГУЛМУРОДОВИЧ

ассистент кафедры информационных технологий и автоматизации Филиала Национального исследовательского технологического университета «МИСиС» в г. Душанбе. Адрес: 734042, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Назаршоева, 7. Тел.: 88 999 68 88. E-mail: amonkulov_huseyn@mail.ru

В статье представлена официальная версия системы передачи данных, основанная на онтологиях, и обсуждается вопрос интерпретации запросов в этой системе. Предоставляется выбор диалектов описательной логики и языков запросов, на которых можно построить требуемую интерпретацию. Также предлагается алгоритм построения необходимого обновления для серьезного класса систем интеграции данных для поиска правильных данных. Описаны способы создания информационных систем на основе распределенных баз данных. Математическое описание, с помощью которого распределяются процессы создания и передачи данных на серверы.

Ключевые слова: цифровые технологии, инновационные технологии, математические модели, поиск информации, интеграция данных, алгоритмы, базы данных.

Попытки математического описания с помощью детерминистических моделей приводят к большой погрешности истинного положения вещей при попытке такого рода описаний. Чтобы проводить анализ и проектирование подобных систем, следует принять во внимание тот факт, что случайность является определяющей для течения всех процессов в системах. Вместе с тем пренебрежение случайностью может привести к искажению и неправильным выводам, а также практическим рекомендациям.

Предположительно работа корпоративной информационной системы (КИС) может быть описана также с помощью теории массового обслуживания [10]. К примеру: обмен данными между серверами, поддержание актуального состояния структуры распределённых баз данных, формирование отчётных форм при поддержке приложения к серверу больших данных. На рис. 1 показана схема создания отчётных форм.

В системе массового обслуживания процессы имеют отношение к классу – системы с ожиданием (с очередью), обслуживание упорядоченное, так как запросы поступают и обрабатываются в порядке очереди. Данные системы – это те, у которых есть неограниченное ожидание. Любой сделанный запрос рано или поздно будет исполнен.

Рассматриваемые задачи требуют обработки каждого запроса к базе данных, и для этого даётся случайный промежуток времени. Это позволяет рассматривать работу сервера как действие большого обслуживания, состоящую из элементарных операций – обработки отдельных запросов. Одна из отличительных черт систем массового обслуживания, наличие некоторого потока событий (запросов) [6].

Здесь мы имеем дело с потоком обращений пользователей к базе данных о поддержании её актуального состояния.

Для эффективного управления таким потоком необходимо внедрение алгоритмов, которые бы позволяли минимизировать задержки и устранять узкие места. Более того, важно понимать, что нарушение оптимального баланса между количеством запросов и возможностями системы может привести к сбоям, которые негативно скажутся на общей производительности поиска данных [3].

Интеграция современных методов обработки данных и машинного обучения позволяет существенно повысить уровень персонализации и эффективности обслуживания. Эффективная работа системы массового обслуживания прямо зависит от способности адекватно и быстро адаптироваться к изменениям во входящем потоке событий, что, в свою очередь, подчеркивает необходимость постоянного мониторинга и анализа данных.

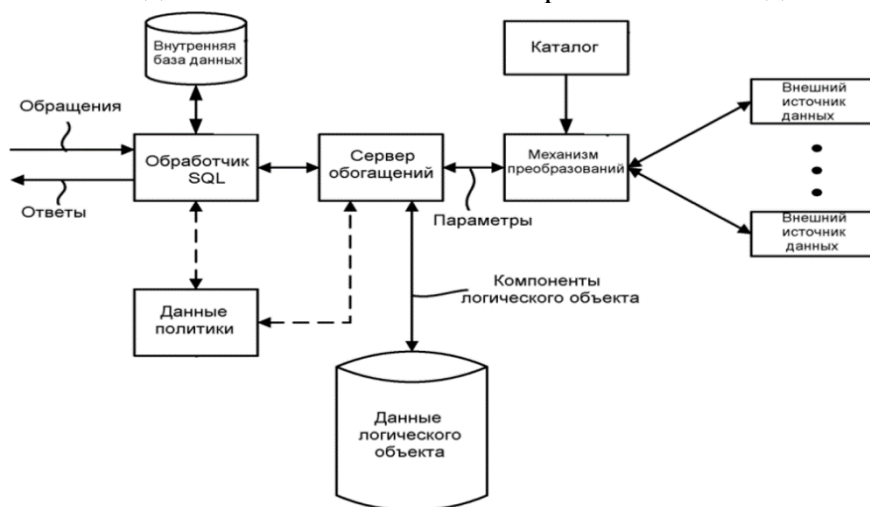

Рисунок 1. Схема структурного процесса запроса чётных форм.

Главной характеристикой любого потока является его интенсивность λ , которая равна среднему числу событий, происходящих за единицу времени. Рассмотрим частный случай, когда интенсивность является постоянной величиной. Пусть T случайная величина, равная

времени между соседними обращениями к базе данных, тогда её функция распределения вероятности равна:

$$F(t) = 1 - e^{-\lambda t}, \quad (1)$$

а, следовательно, функция плотности вероятности T имеет вид:

$$f(t) = \lambda e^{-\lambda t}, t > 0. \quad (2)$$

Кроме того, известно, что числовые характеристики случайной величины T определяются равенствами:

$$M(T) = 1/\lambda, \quad (3)$$

$$D(T) = 1/\lambda^2. \quad (4)$$

При условии, что количество пользователей системы равно 1000000 и обращения к ней происходят с интенсивностью 100000 в минуту (около ординарности), то данный поток запроса является потоком Пальма. Это означает, что его свойства стационарные или перманентные однородны без длительных перерывов. Для того чтобы определить вероятность обращения к базе данных за промежуточный промежуток времени, длиной t необходимо воспользоваться формулой Пуассона.

$$P_t(K) = (\lambda t)^K e^{-\lambda t} / K!. \quad (5)$$

Зафиксируем t и найдём наименее вероятное значение $k=k_0$, т.е. k , при котором вероятность $P_t(k)$ наибольшая. Для этого необходимо решить неравенства:

$$P_t(k_0-1) \leq P_t(k_0) \quad (6)$$

и

$$P_t(k_0) \leq P_t(k_0+1). \quad (7)$$

Используя формулу Пуассона, получаем, что $\lambda t - 1 \leq k_0 \leq \lambda t$.

Математическая модель механизма создания и передачи на распределённые сервера печатных форм отчётности, рассмотренного в работе [5]. Математически описать работу информационной системы возможно используя данные приложенные к базе данных и приложение.

Таблица 1.

Структура признака состояния базы данных

№ п/п	Название поля	Тип поля
1	Kod	Int IDENTITY
2	Name	Char
3	Sign	Bit in not null
5	Old_Sign	Bit in not null
4	Kod_DB	Tinyint
6	Condition	char
7	Condition_TRUE	char
8	Condition_FALSE	char
9	Condition_Invert_Sign	char
10	Div and Mod	Integer

Одной из наиболее сложных задач при разработке ИС, построенных на распределённой базе данных, является задача организации взаимодействия входящих в её состав функциональных элементов (ФЭ), представляющих собой функционально завершённые программные единицы приложений – процедуры, функции, объекты и серверы, которые хранят процедуры баз данных, команды Transact_SQL [7]. Рассмотрим ИС как некоторый объект, который состоит из набора функциональных элементов $F_1, F_2, \dots, F_n$ и может находиться в конечном множестве состояний в абстрактном пространстве состояний. Каждое из состояний ИС зависит от значений данных хранящихся в БД и характеризуется признаками

состояния $P_1, P_2, \dots, P_m$ в абстрактном многомерном пространстве состояний. Для регистрации признаков состояния в БД [6] заводится служебная таблица «Sign_of_condition».

Признак состояния можно представить, как логическое поле Sign, которое принимает два значения: или установлен, либо сброшен. Операции div и mod для целых. $x \text{ div } y = x/y$, округленное до ближайшего целого по направлению к нулю [3]. Это результат от целочисленного деления. $x \text{ mod } y = x - (x \text{ div } y) * y$. Для построения КС можно использовать службу «SQL Server Agent». С помощью цифровой трансформации, которая включает в себя использование современных технологий для повышения эффективности бизнеса, а также для улучшения бизнес-процессов и повышения качества работы организаций, происходит процесс бифуркации, что означает качественно новое поведение элементов экономической системы, а также количественное изменение её параметров [7, с.98-100].

Важно отметить, что правильная интерпретация состояний и их взаимодействия граничат с концепцией управления бизнес-процессами, позволяя обеспечить целостность данных и пользователей, участвующих в этих моделях и процессах.

Эффективное использование этих подходов обеспечивает стабильную работу системы и возможность быстрого реагирования на динамичные изменения внешней среды в эпоху цифровой экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуева С.З. Основы развития саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг/ Абдуева С.З. // Монография. - Душанбе: типография ТНУ.,2023. – 180. – С.
2. Абдуева С.З. Предпосылки развития саморегулирования предпринимательских структур в сфере услуг Республики Таджикистан/ Абдуева С.З. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально - экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО» 2017, 2/6-С.35-39.
3. Евдокимов А.А. Цителов Д.И. Елизаров Р.А. Трифанов В.Ю. Автоматическое тестирование линеаризуемости реализаций многопоточных структур данных. –2015 год.
4. Кулагина Л.В. Модель формирования отчетных форм распределенной базы данных для корпоративных информационных систем / известия волгоградского государственного технического университета // 2012 №4 С 129-132.
5. Сафаров Ф.Г. Информационная безопасность в условиях цифровой экономики. [Монография]. Душанбе, ООО «Сифат чоп» 2023 – 342 с. (LIBRARY.TJ). URL: <https://library.tj/m/book/download/54/3161> (20.01.2025)
6. Т.В. Зудилова, Г.Ю. Шмелева. Создание запросов в Microsoft SQL Server 2008 - СПб: НИУ ИТМО, 2013 – 149 с.
7. Схемы из функциональных элементов <https://mathhelpplanet.com/static.php?p=skhemy-iz-funktsionalnykh-elementov> (дата 10.01.2025 года).
8. Коган Е.А. Элементы теории вероятностей и математической статистики. Учебное пособие по дисциплине “математика” для студентов, обучающихся по специальности Автомобиле - и тракторостроение. М.:МАМИ. 2007.- 224 с.
9. Поисковая система Додахо: URL: www.Dodaho.tj
10. Яковлев В.П. Основы корпоративных информационных систем: учебное пособие / ВШТЭ СПб ГУПТД. - СПб., 2016 – 85 с.

ОПТИМИЗАТСИЯИ АМСИЛАИ РИЁЗӢ ҶУСТОРИИ МАЪЛУМОТҶО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

АМОНҚУЛОВ ҲУСЕЙН ГУЛМУРОДОВИЧ

ассистенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва автоматикунонии Филиали
Донишгоҳи миллии таҳқиқотии технологӣ МИСИС дар шаҳри Душанбе. 734042,
Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Назаршоев 7. Тел.: 88 999 68 88, E-mail:
amonkulov_huseyn@mail.ru

*Дар мақола амсилаи расмӣ системаи интиқоли маълумот, ки ба онтологияҳо асос
ефтааст, пешниҳод карда мешавад ва масъалаи тафсири дархостҳо дар ин система
баррасӣ карда мешавад. Интиҳоби диалектҳои мантиқи тавсифӣ ва забонҳои дархостҳо
дода мешавад, ки дар онҳо сохтани тафсири зарурӣ имконпазир аст. Инчунин алгоритми
сохтани таҷдиди зарурӣ барои синфи ҷиддии системаҳои ҳамгироии маълумот барои
ҷустуҷӯи маълумоти дуруст пешниҳод карда мешавад. Усулҳои сохтани системаҳои
иттилоотӣ дар асоси пойгоҳи додаҳои тақсимшуда оварда шудаанд. Тавсифи риёзӣ, ки
тавассути он раванҷҳои ЭОД ва интиқоли маълумот ба серверҳо тақсим мешаванд.*

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, технологияҳои инноватсионӣ, амсилаи
риёзӣ, ҷустуҷӯи иттилоот, ҳамгироии маълумот, алгоритм, пойгоҳи додаҳо.

OPTIMIZATION OF THE MATHEMATICAL MODEL OF INTEGRATIVE DATA SEARCH IN DIGITALIZATION CONDITIONS AMONKULOV KHUSEYN GULMURODOVICH

assistant of the Department of Information Technologies and Automation of the Dushanbe
branch of the National University of Science and Technology MISIS in Dushanbe. 734042,
Tajikistan, Dushanbe, Nazarshoev Street 7. Phone: 88 999 68 88, E-mail:
amonkulov_huseyn@mail.ru

*The article presents the official version of the data transmission system based on ontologies, and
the issue of interpreting requests in this system is discussed. The choice of dialects of descriptive logic
and query languages is provided, on which you can build the required interpretation. The algorithm
for constructing the necessary update for a serious class of data integration systems to search for the
correct data is also proposed. Ways to create information systems based on distributed databases are
described. The mathematical description with which the processes of creating and transmitting data to
servers are distributed.*

Key words: digital technologies, innovative technologies, mathematical models, information
search, data integration, algorithms, databases.

СУЩНОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ОРГАНИЗАЦИЯ ЕГО УЧЕТА

ИСРОИЛОВ БОХОДИР ИБРАГИМОВИЧ

д.э.н., профессор Ташкентского государственного экономического университета. +
998909321234

КОГУТ ОКСАНА ЮРЬЕВНА

PhD, и.о. доцента Казахского национального университета имени аль-Фараби

ОЧИЛОВ ОЛМОС ИКРОМ УГЛИ

PhD, доцент Ташкентского государственного экономического университета

В статье анализируется формирование и развитие человеческого капитала и взгляды ученых по нему. Оцениваются сущность человеческого капитала на основе взглядов классических и современных ученых. А также, в статье в целях бухгалтерского учета изучены состав человеческого капитала и его характеристики. и перспективы развития человеческого капитала. В результате анализа обоснована необходимость учета человеческого капитала в бухгалтерском учете.

Ключевы слова: человеческий капитал, развитие человеческого капитала, сущность человеческого капитала, состав человеческого капитала, учета человеческого капитала.

До начала 1960-х гг. 20 века, основную роль в производственном цикле возложил на себя физический капитал: средства производства, материальное состояние и т.д. В рамках эволюции современной человеческой цивилизации осуществляется переосмысление ценностей функционирования человека и, в свою очередь, целей социально-экономической политики. Сегодня условием экономического прогресса является не накопление материального благосостояния, а качественное улучшение условий жизни индивида, который реализует свой личный капитал в процессе производства, и который является источником гуманистического развития и научно-технического прогресса.

Первоначальная формулировка «человеческий капитал» обнаруживается в «Политической арифметике» английского статистика и экономиста, одного из основоположников классической политической экономии в Англии У.Петти. Он причисляет в состав богатства, а также его источников не только земельные участки и приносимую ими ренту, капитал, а также чистую прибыль на него, но и персонал, чей труд в зависимости от квалификации, состояния здоровья сотрудников создает ту или иную прибыль [1, с.324].

А. Смит в своем наиболее известном трактате «Исследование о природе и причинах богатства наций» обоснованно доказал, что существуют различия между возможностями разных людей с отличающимся уровнем образования и профессиональной квалификацией, а также отражают существенные различия в их доходе, который необходим, чтобы оплатить получение этих навыков [2, с.490]. Поэтому доход от вложений в профессиональные способности и навыки можно сравнить только с доходом от вложений в материальные средства. Это сравнение, однако, имеет некоторые ограничения. Организации обладают материальными средствами, но не собственными сотрудниками, если, конечно, речь не идет о рабовладельческом строе.

В свое время Д. Рикардо подтвердил эту глубокую мысль отставанием стран в экономическом прогрессе, а также в недостаточном образовании во всех слоях населения. Он сравнивал воспроизводство производительных сил общества с воспроизводством населения и

подчеркивал важность качества квалифицированной рабочей силы для эффективности и результативности производства [3, с 961].

В последующее совершенствование теории человеческого фактора вложил свой вклад немецкий философ, экономист, социолог К. Маркс, который рассматривал под понятием «рабочая сила» полезные возможности индивида [3, с 310]. Основываясь на теорию Маркса, можно сделать вывод, что продается не труд как таковой, а рабочая сила. К примеру, по условиям законов рынка, приобретая рабочую силу по ее цене, изготовитель получает намного больше, чем он авансировал.

С. Кузнец среди всех благоприятных и необходимых факторов развития вычленил в качестве основного уровень первоначального национального человеческого капитала. И доказал, что существует некое критическое значение первоначального национального человеческого капитала, без получения которого перемещение к очередному технологическому укладу развития экономики невозможно [4, с.145].

Человеческий капитал как экономическую категорию экономисты стали выделять одного из общеэкономических ключевых постулатов, которые позволяют охарактеризовать и пояснить многие экономические процессы через призму интересов индивидуума и его действий.

В результате исследования, зарубежными авторами (Т. Шульц, У. Боуэн, Э. Долан, Дж. Линдсей, Т. Стоуньер, С.А. Дятлов, А.И. Добрынин, Г.Беккер, М.Блауг, С.Рощин, Т.Разумова) выдвигаются разнообразные определения человеческого капитала, но все они сводятся к 3-м главным подходам. С точки зрения *первого подхода* человеческий капитал наблюдается как совокупность имеющихся у индивида характерных способностей, которые следует рационально применять в производственном процессе: талант, знания (умственные способности), мотивацию, навыки (практический опыт) и энергию (физическую силу).

Следуя точки зрения *второго подхода*, человеческий капитал изучается как образованный в результате вложений конкретный запас врожденных и приобретенных способностей, разумное применение которых в определенной сфере общественного воспроизводства в итоге будет содействовать увеличению производительности труда и производства, а также росту доходов данного человека.

В дальнейшем основывается точка зрения *третьего подхода*, согласно которой человеческий капитал исследуется как главный фактор роста хозяйственных систем, при этом формируя инновационный тип экономики.

Сравнивая мнения ученых-экономистов, мы пришли к такому выводу, что расхождения мнений ученых на сущность человеческого капитала достаточно глубоки настолько, насколько многосторонним является содержание самого изучаемого явления - человеческого капитала». Поэтому, как мы считаем, необходимо сконцентрировать больше внимания на изучение тех элементов, являющихся до сих пор дискуссионными и предпринять очередную попытку универсализировать определение «человеческий капитал» [5, с.12].

Как продукт производства человеческий капитал состоит из знаний, способностей, навыков и умений, которые человеком достигаются в процессе получения образования и профессиональной деятельности, и подобно разным видам капитала, обладает уникальной склонностью нарастать.

Человеческий капитал, также, как и имущественный капитал подвержен как физическому, так и моральному износу. А в перспективе развития человеческий капитал нуждается во вложениях в условиях новой экономики, где индивид и его здоровье направлены на воспроизводство рабочей силы: семейные бюджеты, расходы на обучение, обновление профессиональных навыков, на оздоровление, отдых, питание, социальные нужды [6, с.54].

Главными чертами человеческого и физического капитала имеются нюансы, которые отражены на рисунке 1.

Человеческий капитал представляет собой часть нематериальной ценности организации, причем самой организации она не принадлежит. Сотрудник организации, покидая свое место работы, забирает эту часть с собой. В частности, человеческий капитал — это, знание сотрудников организации, их навыки, способности, умения, а также чувствительность к созданию и внедрению вложений, независимо от места и времени его происхождения [7, с.134].

Рассматривая человеческий капитал как один из главных ресурсов экономики и как объекта бухгалтерского учета, можно отметить следующие его особенности:

- носит нематериальный характер (знания, умения, опыт, навыки), невозможно увидеть, ощутить с помощью органов чувств, неотделим от самого человека;
- взаимосвязь жизнедеятельности человеческого капитала от длительности жизни его обладателя;
- процесс накопления и инвестиций непрерывный и связан с конкретной личностью, не является собственностью организации;
- не может выступать предметом купли-продажи, можно только арендовать, на период найма работодатель покупает право на использование услуг труда работника, а не сам труд;
- его формирование требует существенных финансовых и других затрат как от общества в целом, так и от самого человека;
- вложения в человеческий капитал предлагают своему обладателю, по обыкновению, в будущем гораздо высокий доход. Для общества инвестиции дают наиболее длительный (по времени) эффект, интегральный (по характеру) эффект, а также экономический и социальный эффект;
- процесс износа происходит и физически, и морально; постепенно амортизируется, но амортизация физического капитала и вещественных средств производства происходит иначе, чем его амортизация;

- цены на рынке определяются всего-навсего за «аренду» человеческого капитала (в размере ставки заработной платы), в то же время цен на его активы нет;
- не учитывается в существующей системе бухгалтерского учета и не отражается в финансовой отчетности организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дырка С., Назарова В.Л. Человеческий капитал как один из основных элементов интеллектуального капитала // Статистика, учет и аудит. – 2018. - № 3 (70). - С.134-139.
2. Корчагин Ю. Человеческий капитал как интенсивный социально-экономический фактор развития личности, экономики, общества и государственности. - М.: ВШЭ, 2011. - 145 с.
3. Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала. // Вопросы экономики. - 1976. - № 11. - С. 54-56.
4. Курбонов, А. К. Диверсификация как индикатор модернизации экономики / А. К. Курбонов, Р. Султонбии // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 2. – С. 44-50. – EDN KQWQID.
5. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. - 324 с.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1956. - 490 с.
7. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.
8. Антология экономической классики в 2-х томах. Под ред. И.А.Столяров. - М.: Эконом. 1993. – 961 с
9. Пупышева Т. Методология анализа человеческого капитала: социологический подход // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. - 2015. <https://articlekz.com/article/27940> 21.04.2021.

МОҲИЯТИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ТАШКИЛИ ҲИСОБОТДОРӢи ОН

ИСРОИЛОВ БОХОДИР ИБРАГИМОВИЧ

доктори илмҳои иқтисод, профессори Донишгоҳи давлатии иқтисодии Тошканд.
+ 998909321234

КОГУТ ОКСАНА ЮРИЕВНА

номзади илм, иҷрокунандаи доценти Университети миллии Қазокистон ба номи
Ал-Фаробӣ

ОЧИЛОВ ОЛМОС ИКРОМ УГЛИ

номзади илм, дотсенти Донишқадаи давлатии иқтисодии Тошканд

Дар мақола ташаккул ва рушди сармоияи инсонӣ ва андешаҳои олимони онд ба он таҳлил карда шудааст. Моҳияти сармоияи инсонӣ аз рӯи андешаҳои олимони классик ва муосир баҳо дода мешавад. Инчунин, дар мақола бо мақсади ҳисобдорӣ таркиби сармоияи инсонӣ ва хусусиятҳои он омӯхта шудааст. Дар натиҷаи таҳлил зарурати ба инобат гирифтани сармоияи инсонӣ дар муҳосибот асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, рушди сармоияи инсонӣ, моҳияти сармоияи инсонӣ, таркиби сармоияи инсонӣ, баҳисобгирии сармоияи инсонӣ.

THE ESSENCE OF HUMAN CAPITAL AND THE ORGANIZATION OF ITS ACCOUNTING

ISROILOV BOKHODIR IBRAGIMOVICCH

Doctor of Economics, Professor of Tashkent State University of Economics. + 998909321234

KOGUT OKSANA YURYEVNA

PhD, Acting Associate Professor of Al-Farabi Kazakh National University

OCHILOV OLMOS IKROM UGLI

PhD, Associate Professor of Tashkent State University of Economics

The article analyzes the formation and development of human capital and the views of scientists on it. It assesses the essence of human capital based on the views of classical and modern scientists. The composition of human capital and its characteristics are also studied in the article for accounting purposes. As a result of the analysis, the need to consider human capital in accounting is substantiated.

Key words: human capital, human capital development, the essence of human capital, the composition of human capital, human capital accounting.

«УМНОЕ ОСВЕЩЕНИЕ» КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

ХОДАСЕВИЧ ОЛЕГ РЕОНАЛЬДОВИЧ

кандидат технических наук, доцент, декан факультета повышения квалификации и переподготовки, УО «Белорусская государственная академия связи», тел. +375 17 3743723.

РЯБЫЧИНА ОЛЬГА ПЕТРОВНА

кандидат технических наук, доцент, заведующая кафедрой последипломного образования, УО «Белорусская государственная академия связи», тел. +375 17 3743723.

Проблема эффективного использования электрической энергии сегодня актуальна для всех: служб жилищно-коммунального хозяйства, промышленных предприятий, населения. При этом под эффективностью понимают не только экономию ресурсов и денежных средств, но и использование современных технологий, повышение комфорта условий проживания и работы граждан. В связи с этим сегодня многие прибегают к стратегии «умного освещения», которая является составной частью концепции «умных городов», ориентированной на подход к ответственному использованию природных ресурсов и поиск баланса между урбанизацией общества и сохранением окружающей среды.

По оценкам специалистов одной из основных статей затрат городского бюджета является уличное освещение, которое может составлять до 50% всего бюджета. Основными расходами города на освещение являются затраты на электроэнергию, на содержание, ремонт и закупку фонарей, утилизацию отработавшего оборудования. Кроме того, некоторые города стараются не только обеспечить надлежащее освещение на улицах, но и создать оригинальные световые инсталляции и декорации, например, на новогодние праздники, что также требует значительных расходов. Как правило, больше всего на организацию освещения тратят города с высоким стандартом жизни и туристической популярностью. Например, Парижский муниципалитет потратил 38 миллионов евро на освещение города в 2019 году, а годовой бюджет на освещение Лондона превышает 65 миллионов фунтов стерлингов [3]. В Беларуси освещение города Минска обходится бюджету примерно 10 миллионов долларов в год [4].

Использование «умного освещения» позволяет сократить эти затраты почти в два раза. Работа такой системы обеспечивается в основном за счет использования различных энергосберегающих устройств. Как правило, требуется установка специальных светильников. На сегодняшний день общепризнано, что лучше всего для создания «умного» освещения подходят светодиодные светильники. Светильники в свою очередь должны быть оснащены датчиками и подключены к системе автоматизированного регулирования их работы и функционирования. Благодаря различным инструментам управления умной системы освещения энергозатраты можно сводить к минимуму. Это достигается благодаря программированию системы на выполнение определенных функций. К примеру, светильники в парке могут включаться только тогда, когда в зоне их расположение есть движущийся объект. И наоборот, когда в парке или на улицах нет людей, яркость освещения сводится к минимуму.

Огромным минусом в традиционных системах освещения является то, что при возникновении поломки на каком-либо участке, нужно проводить диагностику всего участка. Аварийным службам на это может понадобиться большое количество времени. С появлением «умных» источников света и использованием системы освещения для «умного» города, информация о выходе из строя того или иного участка цепи поступает специальным службам автоматически. Таким образом ремонтные работы в системе «умного» города обходятся значительно дешевле. Не нужно тратить время на выявления причины, расходовать топливо на объезд всего аварийного участка. К достоинствам системы SMART-освещения можно также отнести то, что она самостоятельно подстраивается под продолжительность светового дня. Нет необходимости освещать территорию в то время, когда ещё достаточно яркости дневного света.

Современные электроприборы производят из долговечных материалов. Это позволяет им выдерживать агрессивные внешние факторы. Есть ряд моделей источников уличного освещения, которые защищены от повреждения поверхности. Их сложно разбить или причинить другой ущерб. Важно отметить, что такие системы дорогостоящие, но впоследствии они окупаются.

Также немаловажным фактом является уменьшение расходов и повышение экологичности при утилизации отработавших свой ресурс светильников. Старые лампы надо правильно утилизировать, поскольку в них содержится ртуть, что, во-первых, является дорогостоящим процессом и, во-вторых, негативно влияет на окружающую среду.

Примеры внедрения проектов «умного освещения» демонстрируют их эффективность. В 2020-21 годах в г.Пермь была проведена масштабная замена устаревших светильников на светильники с системой интеллектуального управления (более 50% светильников). После чего была оценена экономия расходов на эксплуатацию 1 км сетей наружного освещения, достигнутая в 2022 году и рассчитан объем бюджетных средств, которые удалось сэкономить в 2022 году на сетях наружного освещения. Было выявлено, что экономия расходов на содержание сетей наружного освещения, благодаря замене устаревших ламп на «умные» светильники, в 2022 году составила примерно 46 млн руб. (более 500 000 долларов) [3, с.58]. С учетом того, что Пермь по величине является 15-м городом в России с населением чуть более 1 млн человек, то реализация подобного проекта для, например, Минска может дать экономию более 2 млн долларов в год при полной замене уличного освещения.

В Республике Беларусь компанией «Связьинвест» (реализация комплексных решений по «умному освещению» на объектах в Беларуси, России, Казахстане, Словакии, Литве), внедрены интеллектуальные системы «умного освещения» в ряде городов и крупнейших организаций страны: Белорусской железной дороге, ОАО «МАЗ», ОАО «Беларуськалий», РУП Автодор и др.

Например, в рамках реализации проекта по модернизации уличного освещения с внедрением интеллектуальной системы управления «Ситилайт» в г. Береза в 2020 году было заменено более 3000 светильников и установлено более 55 шкафов управления по радиоканалу

LoRa. После замены светильников, освещение стало качественным, соответствующим всем социальным стандартам. «Умное освещение» позволило изменить режимы работы освещения: если раньше «ночной режим освещения» означал что светильники отключались два через один, то сейчас светильники диммируются до минимального уровня, обеспечивающего необходимые нормы освещенности. Был обеспечен дополнительный уровень освещенности на перекрестках и переходах, что повысило уровень обеспечения безопасности пешеходов. Интеллектуальная система управления повысила гибкость эксплуатации: в случае изменения погодных условий либо некоторых чрезвычайных происшествий в случае неэффективной работы автоматических режимов диспетчер может включать/выключать либо изменять уровень мощности светильников самостоятельно. По данным за 2021 год в результате использования САУ «Ситилайт» энергопотребление в городе за год уменьшилось с 1468 МВт/ч до 648 МВт/ч, т.е. на 55%. Эквивалентные выбросы CO₂ снизились с 1296 до 572 тонн, разница составила 724 тонны. Прямая экономия денежных средств после внедрения освещения с системой управления составила 55% (затраты в год уменьшились с 560 до 247 тыс. бел.руб). Кроме этого дополнительная экономия будет связана с уменьшением расходов на ремонт оборудования (светодиодные лампы долговечнее в 5-7 раз) и с уменьшением расходов на утилизацию.

На ОАО «Беларуськалий» были решены задачи обеспечения экономии электроэнергии относительно предыдущей системы освещения и обеспечение бесперебойной работы системы в агрессивной внешней среде – соленом воздухе. В результате модернизации промышленного освещения складов хранения соли достигнуты требуемые нормы освещенности в зоне хранения, суточная экономия электроэнергии составила 21 кВт/ч, обеспечена бесперебойная работа системы в агрессивной внешней среде. Срок окупаемости проекта составил 6 месяцев.

Общим показателем во всех случаях является результат, что замена освещения дает примерно 60% экономии электроэнергии, а автоматическая система управления дает дополнительно до 30% экономии средств от установленного в данный момент освещения.

Вместе с тем внедрение умного освещения имеет некоторые сложности.

Во-первых, значительные первоначальные финансовые затраты. Необходимо не только заменить старые светильники на умные, но и создать инфраструктуру для сбора и анализа данных. Инвестиции вначале могут оказаться высокими, и многие муниципалитеты не всегда готовы к таким затратам.

Во-вторых, конфиденциальность и безопасность данных. Умные уличные светильники могут собирать различные данные о городской среде, такие как данные о движении, качестве воздуха и шуме. Однако, эти данные могут быть чувствительными и приватными. Предоставление доступа к данным и обеспечение их безопасности являются сложными задачами, требующими строгих мер безопасности и защиты приватности. Необходимо также обезопасить систему от внешнего вмешательства (хакерских атак).

В-третьих, возможные технические проблемы: умное освещение требует хорошо разработанной инфраструктуры, включающей датчики, связь и облачные хранилища данных. Применение всех этих технологий может вызвать технические проблемы, такие как сбои в работе, низкая пропускная способность сети или неполадки с оборудованием.

Однако, несмотря на это эффективность «умного» освещения проявляется на всех промышленных объектах и всех населенных пунктах – от небольших агрогородков до крупных городов. Поэтому технология рекомендуется к повсеместному и широкому применению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуева С.З. Основы развития саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг/ Абдуева С.З. // Монография. - Душанбе: типография ТНУ., 2023.-180с (в соавторстве)

2. Абдуева С.З. Предпосылки развития саморегулирования предпринимательских структур в сфере услуг Республики Таджикистан/ Абдуева С.З. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально - экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО» 2017, 2/6-С.35-39.

3. Сколько город тратит на освещение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://texpm.ru/skol-ko-gorod-tratit-na-osveshcheniye/?ysclid=lpplu2b3un335338584>

4. – Дата доступа: 12.01.2025.

5. СТБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ctv.by/news/obshestvo/v-minske-zamenyayut-starye-ulichnye-svetilniki-na-svetodiodnye-zachem> – Дата доступа: 12.01.2025

6. Божья-Воля А. А. Технологии «умного города»: оценка социально-экономических эффектов /А. А. Божья-Воля // ЭКО.– 2023.– № 6 (588).– С. 50-71. (DOI: 10.30680/ЕСО0131-7652-2023-6-50-71)

«РАВШАНИИ ОҚИЛОНА» ҲАМЧУН ҚУЗЪИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

ХОДАСЕВИЧ ОЛЕГ РЕОНАЛДОВИЧ

Номзади илмҳои техники, дотсент, декани факултети тақмили ихтисос ва бозомӯзии Муассисаи таълимии «Академияи давлатии алоқаи Беларус», тел. +375 17 3743723.

РЯБЫЧИНА ОЛЬГА ПЕТРОВНА

номзади илмҳои техники, дотсент, мудири кафедраи таҳсилоти баъдидипломии муассисаи таълимии «Академияи давлатии алоқаи Беларус», тел. +375 17 3743723.

Муаммои самаранок истифода бурдани энергияи электрикӣ имруз актуалӣ мебошад. Дар мақола равишҳои истифодаи «равшании оқилона» барои кам кардани хароҷоти иқтисодӣ ва муносибати масъулиятнок ба истифодаи захираҳои табиӣ баррасӣ мешавад. Таҳлили самаранокӣ татбиқи системаҳои равшании интеллектуалӣ бо истифода аз мисолҳои мушаххас оварда шудааст, ки нишон медиҳад, ки чунин системаҳо метавонанд сарфаи энергияро то 60% ба даст оранд ва партовҳои эквивалентии CO₂-ро беиштар аз 2 маротиба кам кунанд.

Калидвожаҳо: равшании оқилона, шаҳри оқил, самаранокӣ энергия

"SMART LIGHTING" AS A COMPONENT OF THE GREEN ECONOMY

KHODASEVICH OLEG REONALDOVICH

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Advanced Training and Retraining, Educational Institution "Belarusian State Academy of Telecommunications", tel. +375 17 3743723.

RYABYCHINA OLGA PETROVNA

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Postgraduate Education, Educational Institution "Belarusian State Academy of Telecommunications", tel. +375 17 3743723.

The problem of efficient use of electric energy is relevant today. The article discusses approaches to using "smart lighting" to reduce economic costs and a responsible approach to the use of natural resources. An analysis of the effectiveness of implementing smart lighting systems is provided using specific examples, showing that such systems allow achieving energy savings of up to 60% and reducing equivalent CO₂ emissions by more than 2 times.

Keywords: smart lighting, smart city, energy efficiency

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ ГОРНОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ВАЗИРОВ АМИРДЖОН КАТАЕВИЧ

кандидат экономических наук, директор государственного образовательного учреждения статистического колледжа Республики Таджикистан, г. Вахдат. ул. Сомониён - 22. Тел: (+992) 900-15-25-52. E-mail: kollejiomor_bovari@mail.ru

МАХМАДИЗОД РАДЖАБАЛИ БАЧАБЕК

соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. 734020, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. Тел: (+992) 904-40-01-02. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

МАХМАДИЗОДА САФАРАЛИ БАЧАБЕК

соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. 734020, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. Тел: (+992) 888888717. E-mail: fmakhmadiev. 1986@mail.ru

В данной статье рассматривается современное состояние и тенденция развития горного сельского хозяйства в новых условиях хозяйствования. Состояние и динамика основных показателей развития сельского хозяйства определяет эффективность разрабатываемых мер по ее экологизации и обеспечению ее конкурентоспособности. Анализ современного состояния и динамики развития сельского хозяйства может дать исчерпывающие ответы на выбора ключевых подходов и методов ее экологизации в соответствии с особенностями протекания социально-экономических процессов в тех и или иных регионах. Агропромышленный комплекс и сельское хозяйство играют важнейшую роль в условиях обеспечения продовольственной безопасности страны, стабильного функционирования агропромышленной системы, обеспечение продуктивной занятости населения, а также в реализации стратегических задач национальной экономики.

Ключевые слова: экологическая безопасность, развития сельского хозяйства, продовольственная безопасность страны, земельные и экономические реформы, конкурентоспособность, экологически чистые продукты, экологическое сельское хозяйство, сельскохозяйственные продукты.

АПК и сельское хозяйства играют важнейшую роль в условиях обеспечения продовольственной безопасности страны, стабильного функционирования агропромышленной системы, обеспечение продуктивной занятости населения, а также в реализации стратегических задач национальной экономики. Состояние и динамика основных показателей развития сельского хозяйства определяет эффективность разрабатываемых мер по ее экологизации и обеспечению ее конкурентоспособности. Анализ современного состояния и динамики развития сельского хозяйства может дать исчерпывающие ответы на выбора ключевых подходов и методов ее экологизации в соответствии с особенностями протекания социально-экономических процессов в тех и или иных регионах.

В Республике Таджикистан проводятся земельные и экономические реформы, которые расширяются с каждым годом. Именно благодаря реформам будут создаются новые рабочие места, а уровень жизни сельского населения улучшается. Земельная реформа и новая форма

хозяйствования призвана стать фактором обеспечения продовольственной безопасности в стране. Таджикистан известен как производитель экологически чистой продукции, и земельная реформа требует изменения новой формы организации управления экологического сельского хозяйства. Это важный вопрос в развитии сельского хозяйства, и достижение этой цели сопряжено с множеством проблем. Руководство страны, осознавая необходимость перехода к новой форме управления, закладывает правовую основу для успеха этой инициативы по экологизацию сельского хозяйства. Таджикистан самостоятельно проводит эффективную аграрную политику, обеспечивает устойчивость и продовольственную безопасность, и в то же время создает условия для экспорта сельскохозяйственной продукции.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. к числу наиболее значимыми общими и специфическими проблемами АПК, сохраняющими свою актуальность и масштабность, относятся следующие «слабый механизм государственной финансовой поддержки предприятий АПК; препятствия для консолидации земельных участков, затрудняющие инвестиции в создание крупных высокопроизводительных агробизнесов; отсталая материально-техническая база АПК при ограниченном доступе его предприятий к информации о потенциальных рынках сбыта, длительность и дороговизна внешнеторговых операций, что создает угрозы обеспечению продовольственной безопасности; несовершенство механизма регулирования земельных отношений в аграрном секторе, включая неравный доступ женщин к земле, и ослабленная ирригационная система, что привело к деградации плодородия почвы, ухудшению ее мелиоративного состояния, а неэффективное использование пастбищ привело к ухудшению их экологического состояния; неадекватное управление водными ресурсами в АПК, в том числе из-за интегрированного управления водными ресурсами; сохраняющаяся выраженная зависимость экономики страны от импорта продовольственных товаров, оборудования, комплектующих, органического топлива, древесины и др.; значительные риски для развития АПК в связи с долгосрочными глобальными изменениями климата; низкий уровень экологической устойчивости развития сельского хозяйства, связанный с усилением деградации земельно-водных, прежде всего, пахотных земель в результате эрозии, загрязнения, засоления, заболачивания, повышения уровня подземных вод, уменьшения лесных территорий, вывода земель из сельскохозяйственного оборота, а также факторов климатических изменений». [39]

Как видим, в этом для национальной экономики Республики Таджикистан судьбоносном документе особо отмечается проблемы экологической устойчивости развития сельского хозяйства, связанные с нарастающим ухудшением состояния земель и воды, особенно пахотных земель, из-за эрозии, загрязнения, а также засоления. Отмечено заболачивание, повышение уровня грунтовых вод, сокращение площади лесов, изъятие земель из сельскохозяйственного использования и факторы изменения климата. Непрерывное использование земельных и водных ресурсов для постоянного увеличения объемов сельскохозяйственного производства неизбежно принимает форму определенного давления на окружающую среду, нарушающего экологический баланс. Поэтому особое внимание уделяется обеспечению экологической безопасности сельского хозяйства на пути перехода к устойчивому развитию.

Следует отметить, что вопросы экологической безопасности сельского хозяйства имеют двоякий характер, поскольку, с одной стороны производство в этой области представляет угрозу для окружающей среды и природопользования, а также для здоровья потребителей сельскохозяйственной продукции, с другой, оно связано с угрозой для сельского хозяйства, вызванной множеством негативных факторов за пределами региона.

Х.А. Одинаев выделяет целый ряд проблем в области сохранения экосистем и обеспечения экологической безопасности в Республике Таджикистан, таких как: «...отсутствие долгосрочной эколого-экономической стратегии развития страны и ее регионов; деградация земельно-водных, прежде всего, пахотных, земель в результате эрозии,

загрязнения, засоления, заболачивания, повышения уровня подземных вод, уменьшения лесных территорий и т.д. В результате воздействия эти факторы приводят к изменению состояния почвы и вывода их из сельскохозяйственного оборота, что отрицательно влияет на экологическую устойчивость развития; освоение новых земель за счет предгорий, вырубки лесов и несоблюдения норм использования пастбищ привели к снижению устойчивости горных территорий с усилением кратко- и долгосрочных последствий; увеличение техногенного давления на горные экосистемы могут привести к деградации биоразнообразия и оскудению территории; рост загрязнения водных ресурсов за счет коммунальных, промышленных и сельскохозяйственных выбросов увеличивает потери водных ресурсов и водоемкость производимой (выращиваемой) продукции; рост загрязнения воздуха в городах и промышленных зонах сопровождается недостаточностью контроля соответствующими органами за выбросами из транспортных средств и качества проверок на соответствие транспортных средств экологическим нормам и нормативам; несовершенство механизма управления выбросами и отходами (неразвитость сферы переработки выбросов, нарушение санитарно-эпидемиологических норм, отсутствие малоотходных технологий и технологии по переработке отходов, нарушений условий хранения промышленных отходов на предприятиях и организациях); влияние изменения климата на уровень социально-экономического развития, выражающаяся в уменьшение ледяного покрова и водных ресурсов, засуха и нехватка воды в сельском хозяйстве, увеличение количества стихийных бедствий и ухудшение здоровья населения». [40, с.12]

В настоящее время пустынные территории расширяются в горные районы республики, в основном за счет роста населения и увеличения поголовья домашних животных. В качестве основных факторов деградации пастбищ и опустынивание склонов учёные экономисты Азизов Ф.Х. и Умаров Х.У. выделяют:

- несоответствующее использование предгорных земель;
- несоблюдение условий выпаса скота, отсутствие инвестиций в защиту пастбищ и в систему кормопроизводства;
- вырубка деревьев и кустарников идет быстрее, чем они успевают вырасти; неудовлетворительное состояние сенокосов. [1. 126]

Правительством Республики Таджикистан уделяется особое внимание развитию сельского хозяйства, в целом, и решению экологических проблем в частности. Лидер нации, Основоположник мира и единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.01.2021 года отметил: «В период независимости с целью развития сельскохозяйственной сферы, в том числе создания и обновления мелиоративной инфраструктуры, освоения новых земель, улучшения мелиоративного состояния земель, обеспечения сельскохозяйственной сферы необходимой техникой, качественными семенами и доступа хозяйствующих субъектов к финансированию, были реализованы 22 государственных инвестиционных проекта на сумму более 5,4 миллиарда сомони. В настоящее время в стране осуществляются еще 7 других проектов на сумму 2,4 миллиарда сомони. В рамках реализации отраслевых программ площадь садов и виноградников страны достигла более 200 тысяч гектаров, что по сравнению с 1991 годом больше в 2,2 раза. Другими словами, в период независимости в стране было создано более 112 тысяч гектаров новых садов и виноградников, что сыграло заметную роль в защите продовольственной безопасности, обеспечении населения рабочими местами, развитии экспорта и обеспечении сырьем пищевой промышленности. И в дальнейшем увеличение производства сельскохозяйственной продукции является одной из важнейших задач, поэтому необходимо обеспечить эффективное использование воды и поливных земель, инновационных технологий и развитой агротехники, наряду с этим создавать интенсивные сады. В связи с этим руководителям областей, городов и районов, дехканских хозяйств, каждому земледельцу и каждой семье необходимо обеспечить эффективное использование земель, прежде всего,

приусадебных и президентских, заготавливать и использовать высококачественные семена с тем, чтобы получать до 3-х урожаев в год...» [41].

Необходимо подчеркнуть, что после распада бывшего Союза ССР и приобретения Таджикистаном государственной независимости с Президентской формой правления в республике обозначились новые направления социально-экономического развития. Реализованные реформы имели огромное значение для функционирования национальных производительных сил и для выявления новых форм производственных отношений, включая проблемы развития форм собственности, и на их базе обеспечения продовольственной самодостаточности Таджикистана. Эти реформы стали первым шагом к повышению роли национальной экономики молодой республики в построении рыночной системы отношений и хозяйствования.

Как известно, после этого начался период интенсивного развития рыночных институтов. Началась приватизация государственных объектов, появились различные формы собственности, кооперативы, малые, средние и совместные предприятия, развивался бизнес и агробизнес, сельское предпринимательство, создавались дехканские (фермерские) хозяйства, началось формирование банковского сектора и образование валютных рынков и т.п. В совокупности это все - особые условия функционирования национальной экономики и её составной части - сельского хозяйства.

Между тем, в сельском хозяйстве республики и ее регионов обостряются проблемы охраны окружающей среды. Следует констатировать, что неблагоприятными для сельского хозяйства факторами внешней среды являются, прежде всего, сброс загрязненных сточных вод в водоемы и выброс загрязняющих веществ в атмосферный воздух. Во всем регионе Центральной Азии и, в частности, в Таджикистане наблюдается экологический дисбаланс из-за интенсивной сельскохозяйственной деятельности с чрезмерной эксплуатацией природных ресурсов и искусственной нагрузкой на природные системы. Последовательные механизмы вмешательства человека посредством сельскохозяйственной деятельности используются в процессах естественного воспроизводства растений для заповедников, которые заменяются процессами воспроизводства сельского хозяйства. Эти процессы не наносят вред природе только в том случае, если соблюдаются все научно обоснованные стандарты сельскохозяйственных и животноводческих технологий.

По мнению У.М. Мирсаидова и Х.С. Сафиева «...для Таджикистана одной из экологических проблем является эрозия почвы. Развита овражная эрозия в богарной земледельческой зоне и новоорошаемых районах. Овражная эрозия прогрессивно снижает возможность увеличения валового сбора урожая не только за счет разрушения сельхозугодий, но и за счет усиления почвенной засухи. Плоскостная эрозия не так заметна, как овражная. Действительно, когда на поле в 100 га. появляется овраг, например, длиной 100 м, шириной 5 м и глубиной 2 м, он сразу привлекает внимание. Если с этого поля в течение года смывается сантиметровый слой почвы, это мало заметно, хотя от появления оврага потери почвы составляют 600-800 м³, а от смыва сантиметрового слоя с площади 100 га – 10000 м³. В зависимости от режима осадков, формирующих поверхностный сток, рельефа почвы и растительного покрова и, главное, от характера сельскохозяйственного использования территории, годовой смыв почвы с гектара составляет от 2 до 5 тонн» [25].

В республике примерно 98% территории подвержено антропогенному влиянию. Ежегодно большая часть сельскохозяйственных угодий подвергается процессам опустынивания.

Процессы опустынивания в горных территориях приобретают все новые масштабы. В республике почти 98% территории подвергаются антропогенному воздействию. Верхний слой почвы - необходим и полезен для возделывания. Только почва и ее пригодность для выращивания растений делают ее особой средой и источником для сельскохозяйственного производства. Важнейшая характеристика почвы - плодородие. Его способность

удовлетворять потребности сельскохозяйственных культур и тем самым достигать требуемой урожайности органического продукта.

Процесс землепользования в республике претерпевает кардинальные изменения. Создается новые площади для орошаемого земледелия за счет государственных земельных резервов и сокращаются непродуктивные пашни. Нельзя здесь же не отметить о беспрецедентной сокращении земель сельскохозяйственного назначения в пользу строительства жилых домов, расширение городов и поселков городского типа.

А.Акбаров уделяет внимание на огромный потенциальный резерв горных территорий республики для развития системы расселения, что связывается с «...возрождением и развитием сельскохозяйственного производства в новых экономических условиях; созданием агропромышленных предприятий для переработки многих видов сельхозсырья на местах; развитием в перспективе комплексных рекреационных зон, туризма и альпинизма, а также цивилизованной горной охоты; использованием огромного потенциала горных рек и водостоков для производства дешевой электрической энергии путем строительства малых ГЭС» [3.92-98].

Согласно расчетам, в горных зонах имеется около 700 тыс. гектаров земель, потенциально пригодных для использования в сельском хозяйстве. Исследователи заявляют о двукратном увеличении земельных участков под сельхозкультур в горных территориях страны. Отмечается, что в настоящее время около 30 % орошаемых земельных ресурсов, потенциально пригодных для сельского хозяйства, находятся в состоянии резерва.

Безусловно, развитие горных регионов является частью текущей аграрной политики страны. Для его успешной реализации необходима четко сформулированная концепция развития, в которой учитывался бы характер современных тенденций в сельском хозяйстве республики. Одним из наиболее важных факторов улучшения эффективности экономического производства выступает учет зависимости природных и климатических условий, которые определяют степень устойчивости использования имеющихся ресурсов. При этом, названная концепция должна опираться в признании взаимосвязанности экологического и экономического регулирования процессов природопользования.

Эффективность использования земельных ресурсов также очевидны из эффектов, достигаемых в результате внедрения научно обоснованных ресурсосберегающих технологий в сельском хозяйстве. Обобщая вышеупомянутые тенденции (принципы, условия, теоретические объяснения ученых и т.д.), касающиеся проблем органического земледелия, такие как обеспечение продовольственной безопасности страны, требует улучшение качество сельскохозяйственных работ. В этих условиях роль человеческого фактора, как совокупности социальных, психологических и физиологических характеристик работника, в т.ч., с учетом их осознанности экологических ценностей производственной деятельности существенно возрастает.

Ю.Л. Ткаченко и ее коллеги в этом отношении отмечают, что: «...Сейчас в массовом общественном сознании преобладает антропоцентризм, не требующий экологической оценки собственных поступков, так как природная среда, биосфера считается не абсолютной ценностью, а только лишь утилитарным приложением к человечеству, источником даровых ресурсов для получения прибыли и накопления богатства. Поэтому крайне важно осознавать, что человек – это не царь и не хозяин природы, не венец творения, а равноправный участник биосферы. Поэтому к природе нужно относиться как к равноправному живому существу, имеющему свое целеполагание, т. е. являющемуся субъектом эволюции. Основным правилам, по которым живут все другие организмы, должен подчиняться и человек. Также известны допустимые границы, которые человек не должен переступать ни под какими благовидными предложениями. Задачей экологического воспитания как раз является формирование на интуитивном уровне понимания главных правил общежития, которые открыты экологией и которым должен следовать человек в биосфере». [43, С. 23-26]

Ситуация осложняется тем, что в одних странах с развитой экологической культурой изобретаются инновационные технологии, разумное использование которых как раз призвана обеспечить охрану окружающей среды, в частности. Но эти же технологии распространяются и в других странах, где экологическая культура не столь развита и становится инструментом безжалостного уничтожения природных даров. А.Г. Зеленков задается вопросом: «...А что такое технический прогресс, каково его воздействие на человека, каков тот жизненный уклад, который создается на наших глазах. Например, использование роботов. Как это скажется на производственном процессе и изменении рабочих мест? Но еще более тревожит ученых вопрос защиты окружающей среды. Здесь возможны природоохранные технологии. Можно сказать, что человечество осознает грозящую опасность и предлагает новые ресурсосберегающие и имеющую меньшую опасность для экологической среды технологии. Возникают вопросы об экологически чистых продуктах питания, биотехнологиях, медицине и здравоохранении, использовании искусственных материалов в быту, т.е., можно констатировать, что практические меры продуманы и находят свою реализацию. Но готов ли человек к осознанию того, чем является техника и какие вызовы она предъявляет ему» [23. 92-98].

Уход за землей в сельскохозяйственном производстве требует не только особого ежедневного ухода, но и самодисциплины, организованности, инициативы, предприимчивости, профессиональной честности. Национальная экономика не может эффективно функционировать в рыночных условиях без поиска новых методов развития сельского хозяйства. Отсюда следует, что качество работы в сельском хозяйстве - это не только фундаментальный вопрос в обеспечении продовольственной самообеспеченности страны и ее регионов, но и экономическая и социальная основа для развития нашей страны и построения рыночных отношений на практике.

Несомненно, уровень цен на промышленную продукцию, поставляемую в сельское хозяйство, будь то сырье или средства производства, имеет решающее влияние на уровень стоимости сельскохозяйственной продукции. В этом контексте финансовое положение фермеров ухудшается.

Существующие виды и способы использования земель сельскохозяйственного назначения в республике отражают оптимальную взаимосвязь природных условий, целевого назначения земель и уровня развития производительных сил, что привело к негативным тенденциям изменения качества почв.

Как отмечают С.А. Мирсаидов и Н.М. Нурбоев: «... улучшение состояния сельского хозяйства зависит от эффективного использования сельхозугодий в горных регионах республики с учетом природно-климатических условий, разработкой и созданием надежных предпосылок для повышения роли регионов, а также тенденции развития экологического земледелия и животноводства. Ведением экологического сельского хозяйства в горных районах, с учетом дороговизны экологически чистых продуктов, возможно решение внутрихозяйственных или частных проблем горцев. Гипотеза «экологического сельского хозяйства» предполагает, что, сосредоточив усилия на высокопродуктивном земледелии в отдельных областях, можно «сэкономить» больше территорий для природы и производства экосистемных услуг, которые имеют решающее значение для благополучия людей». [24, С. 45]

Особую тревогу в сельском хозяйстве Таджикистана вызывает недостаточность инвестиционных вложений. Основными источниками инвестиций в сельхозпредприятия в основном являются собственные ресурсы и банковские кредиты.

Сельскохозяйственный сектор отвечает за обеспечение продовольственной безопасности растущего населения в республике. Однако во многих случаях приоритет адекватного производства продуктов питания затмевает здоровье производимой сельскохозяйственной продукции. В настоящее время в сельском хозяйстве республики для борьбы с вредителями, болезнями и сорняками используются опасные химические соединения. Остатки этих химических соединений имеют неблагоприятные экологические последствия и проявляются в

распространении таких заболеваний как порок сердца, низкий вес при рождении младенцев, выкидыши, преждевременное или позднее половое созревание, изменения скорости обмена веществ, нарушения эндокринной системы, мышечная слабость, потеря памяти, повреждение нервной системы и мозга, снижение системной функции, раковые заболевания и др.

Таким образом, анализ развития экологического сельского хозяйства в регионах Таджикистана показал, что концепция экологизации сельского хозяйства все еще находится на этапе становления. Пока этот путь в республике не определялся как стратегическое направление развития АПК и сельского хозяйства. Важнейший элемент перехода к экологическому сельскому хозяйству - экологическая культура населения не сформировалась как таковой, чтобы обеспечить ясное представление выгод от положительных результатов экологизации сельского хозяйства в республике, как единственно оптимальной стратегии развития отрасли в будущем. Соответственно, пока элементов, отражающих экологизацию сельского хозяйства, особенно в ее важнейшем аспекте - сферы землепользования обнаружит не удастся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизов Ф.Х, Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики. – М., 2018. – С.126.
2. Абдуева С.З. Основы развития саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг/ Абдуева С.З. // Монография. - Душанбе: типография ТНУ., 2023.-180с (в соавторстве)
3. Абдуева С.З. Предпосылки развития саморегулирования предпринимательских структур в сфере услуг Республики Таджикистан/ Абдуева С.З. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально - экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО» 2017, 2/6-С.35-39.
4. Акбаров А. Градостроительные проблемы возрождения и совершенствования структуры сельских населенных мест горных районов Таджикистана (Офис проектных служб ООН в Таджикистане)//Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2000. - № 1. - С.126.
5. Бобоев, Ш. К. Основные направления лизинга сельскохозяйственной техники / Ш. К. Бобоев, Ф. Б. Махмадиев, З. М. Джабборова // Peasant. – 2014. – № 4. – С. 44-45.
6. Вазиров, А. К. Проблемы и перспективы развития экологического сельского хозяйства: региональный аспект / А. К. Вазиров, Р. Б. Махмадизод. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2022. – 174 с.
7. Вазиров, А. Использование горных территорий с учетом "малоземелья" и "трудоизбыточности" - основа экологического сельского хозяйства / А. Вазиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/1(80). – С. 129-139.
8. Гафуров, Х. О роли налогов в развитии аграрного сектора экономики: вопросы теории и практики / Х. Гафуров, А. Вазиров, И. Аминов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2012. – № 4(34). – С. 60-65.
9. Джабборова, З. М. Региональный мясопродуктовый кластер: формирование и развитие / З. М. Джабборова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 158-163.
10. Джабборова, З. М. Активизации инвестиционной привлекательности региона основа поддержки мясопродуктового кластера / З. М. Джабборова, Р. Б. Махмадизод // Механизм управления государственными финансами в процессе развития инновационной и промышленной устойчивости Республики Таджикистан: Сборник научных трудов. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 118-130.

11. Давлатова, Г. Ф. Теоретические аспекты формирования и развития региональных агропродовольственных кластеров / Г. Ф. Давлатова, Ф. Б. Махмадиев, З. М. Джабборов / Peasant. – 2018. – № 3. – С. 114-116.
12. Джалилов, Ш. Н. Создание мясного кластера в регионе (на примере Хатлонской области республики Таджикистана) / Ш. Н. Джалилов, З. М. Джабборов, Р. Б. Махмадизод // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-1(95). – С. 216-222.
13. Джалилов, Ш. Н. Формирование регионального мясопродуктового кластера в Хатлонской области Таджикистана / Ш. Н. Джалилов, Р. Б. Махмадизод, З. М. Джабборов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 3-2. – С. 170-178.
14. Инвестиционная привлекательность регионов таджикистана / А. О. Шарифов, Х. Б. Усмонов, З. М. Джабборов, С. К. Ниязова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/5(117). – С. 133-135.
15. Зеленков А. Г. Экологическая культура: прошлое и настоящее // Известия вузов. Северо - Кавказский регион. Серия: Общественные науки. 2007. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-kultura-proshloe-i-nastoyashee> (дата обращения: 10.03.2021).
16. Мирсаидов С.А., Нурбоев Н.М. Современные концепции экономико-экологического землепользования//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2013. - № 4(56). - С. 92-98.
17. Мирсаидов У.М., Сафиев Х.С. и др. Проблемы экологии и комплексная переработка минерального сырья и отходов производства. – Душанбе: «Дониш», 1999. - С.30.
18. Махмадизода, Ф. Б. Устойчивое развитие производства зерновой продукции юго-Восточного региона Таджикистана / Ф. Б. Махмадизода, Д. П. Шоев, С. Б. Махмадизода // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2022. – № 1(266). – С. 82-86.
19. Махмадизода, Ф. Б. Основные пути повышения экономической эффективности производства зерновых культур в Хатлонской области / Ф. Б. Махмадизода, Х. Ш. Наджбудинозод, С. Б. Махмадизода // Таджикистан и современный мир. – 2023. – № 1(81). – С. 308-317.
20. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.// Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. – С.63.
21. Одинаев Х.А. Цели устойчивого развития и проблемы сохранения горных экосистем Центральной Азии//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-политических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - № 6. - Ч.1. - С.5-6.
22. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 26.01.2021 г. – Душанбе: <http://prezident.tj/ru/node/25006>.
23. Развитие специализированных институтов лизинга в аграрном секторе / Ш. Т. Одинаев, Х. Б. Усмонов, З. М. Джабборов, Ш. К. Гадоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С. 283-288.
24. Ткаченко Ю.Л., Комиссарова М.В., Щербакова И.С. Экологическая культура общества и пути ее формирования // Общество: философия, история, культура. 2018. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-kultura-obschestva-i-puti-ee-formirovaniya> (дата обращения: 10.03.2021).

**ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛҶОИ
РУШДИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ВАЗИРОВ АМИРҶОН КАТАЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Муассисаи давлатии таълимии Коллеҷи омили
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Ваҳдат. к. Сомониён - 22. Тел: (+992) 900-15-25-52 Печта:
kollejiomor_bovari@mail.ru

МАХМАДИЗОД РАҶАБАЛӢ БАЧАБЕК

унвонҷӯи Институти иқтисод ва таҳлили системавии рушди кишоварзии Академияи
илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, Нишонӣ: 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Хаёти нав, 306.
Тел: (+992) 904-40-01-02. E-mail: фмахмадиев. 1986@mail.ru

МАХМАДИЗОДА САФАРАЛӢ БАЧАБЕК

унвонҷӯи Институти иқтисод ва таҳлили системавии рушди кишоварзии Академияи
илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, Нишонӣ: 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Хаёти нав, 306.
Тел: (+992) 888888717. E-mail: фмахмадиев. 1986@mail.ru

Ин мақола вазъи кунунӣ ва тамоюли рушди кишоварзии кӯҳистонро дар шароити нави иқтисодӣ баррасӣ мекунад. Вазъият ва динамикаи нишондиҳандаҳои асосии таракқиёти хоҷагии қишлоқ самарани тадбирхоеро, ки онд ба кабудизоркунии он ва таъмини рақобатпазирии он қор қарда мешаванд, муайян мекунад. Таҳлили вазъияти ҳозира ва динамикам таракқиёти хоҷагии қишлоқ ба интиҳоби роҳи усулҳои асосии кабудизоркунии он мувофиқи хусусиятҳои ҳоси процессҳои социалии иқтисодии минтақаҳои алоҳида ҷавобҳои ҳамаҷафа дода метавонад. Комплекси агросаноатӣ ва хоҷагии қишлоқ дар таъмини амнияти озукавории мамлакат, фаъолияти муътадили системаи агросаноатӣ, бо шугли турсамари аҳоли, инчунин дар иҷрои вазифаҳои стратегии хоҷагии халқ роли муҳим мебозанд.

Қалидвожаҳо: амнияти экологӣ, рушди кишоварзӣ, амнияти озукавории кишвар, ислоҳоти замин ва иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кишоварзии органикӣ, маҳсулоти кишоварзӣ.

**CURRENT STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF MOUNTAIN
AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

ВАЗИРОВ АМИРДЖОН КАТАЕВИЧ

candidate of economic sciences, director of the state educational institution, statistical college of
the republic of Tajikistan, Vahdat. st. Somoniyon - 22. Tel: (+992) 900-15-25-52. Mail:
kollejiomor_bovari@mail.ru

MAHMADIZOD RAJABALI BACHABEC

applicant at the Institute of economics and system analysis of agricultural development
TAASKhN, Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Hayoti Nav, 306. Tel: (+992)
904-40-01-02. E-mail: fmaxhmadiev. 1986@mail.ru

MAHMADIZODA SAFARALI BACHABEK

PhD candidate of the institute of economics and systems analysis of agricultural development of
the Tajik Academy of Agricultural Sciences, Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Khayoti Nav Street, 306. Tel.: (+992) 888888717. E-mail: fmaxhmadiev. 1986@mail.ru

This article examines the current state and trends of development of mountain agriculture in new economic conditions. The state and dynamics of the main indicators of agricultural development determine the effectiveness of the measures being developed to green it and ensure its competitiveness. Analysis of the current state and dynamics of agricultural development can provide comprehensive answers to the choice of key approaches and methods of its greening in accordance with the features of socio-economic processes in certain regions. The agro-industrial complex and agriculture play a critical role in ensuring food security of the country, stable functioning of the agro-industrial system, ensuring productive employment of the population, as well as in the implementation of strategic objectives of the national economy.

Key words: environmental safety, agricultural development, food security of the country, land and economic reforms, competitiveness, environmentally friendly products, organic agriculture, agricultural products.

ДИПФЕЙК КАК ИНСТРУМЕНТ ПЕРЕФОРМАТИРОВАНИЯ МЕМОРИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

НАУМОВ ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ

ученый секретарь Белорусской государственной академии связи, кандидат
социологических наук, доцент, 8-017 355-86-01

В работе рассматривается технология дипфейка, определение, эффект и проблемы цифровизации государственного и местного самоуправления, результаты процесса цифровизации управления. Также в статье представлены оценки угрозы дипфейков и опасность дипфейков для функционирования коммеморативного пространства современного общества и учитываются последствия распространения дипфейков в современном обществе.

Ключевые слова: цифровизация, дипфейк, коммеморативное пространство, современное общество.

В теоретическом аспекте проблематика цифровизации государственного и местного самоуправления, которая является следствием развития информационного общества и цифровой экономики, обычно предполагает рассмотрение факторов и механизмов данного процесса, подходов к его организации, планируемых управленческих, технологических и экономических эффектов. При этом результаты процесса цифровизации государственного и местного самоуправления, рассматриваемой в контексте информационной открытости общества и государства, преимущественно оцениваются в положительном ключе. С точки зрения специалистов, раскрытие «информации о государственных институтах, государственной политике и программах создает возможность для граждан осуществлять контроль над официальной властью, ее расходами и реализацией политики, таким образом, снижая коррупцию и неэффективность управления государственными ресурсами и создавая, в конечном счете, более ответственное, отзывчивое и эффективное управление» [4, с. 61].

Мультипликативный эффект цифровизации обусловлен следующими факторами: цифровизация заменяет традиционные средства управленческой деятельности цифровыми инструментами, намного менее затратными в использовании по сравнению с их аналоговыми прототипами; цифровизация обеспечивает автоматизацию контрольно-надзорной деятельности, содействует повышению степени оперативности и транспарентности управленческих процессов; превращает сферу публичного управления в пространство, информационно доступное для общественного контроля; обеспечивает бесперебойное функционирование эффективных обратных связей между политической системой и обществом; способствует повышению социальной эффективности органов государственной

власти и местного самоуправления; делает доступнее для граждан услуги, оказываемые органами государственного и местного самоуправления с помощью онлайн-платформ, цифровых и информационно-коммуникационных технологий. В узком смысле цифровизация управления обеспечивает повышение качества работы с данными, ускорение процессов администрирования и оптимизацию ресурсов (в первую очередь, за счет снижения объёмов бумажного документооборота, минимизации транзакционных издержек, предоставления гражданам возможности получать доступ к информации и услуги онлайн без необходимости физического посещения учреждений). В широком смысле цифровизация определяет рационализацию управленческих решений и построение высокоэффективной системы управления по результатам, что «позволяет государственным органам совершенно по-новому планировать результаты своей деятельности, осуществлять мониторинг и оценку их достижения, а также участие их персонала» [6, с. 105].

Однако электронная форма взаимодействия граждан с государством далеко не безопасна, т.к. в ряде случаев цифровизация становится проблемой как для индивида, так и для общества (усиление цифрового разрыва между странами, отставание темпов цифровой трансформации социальной сферы от аналогичного процесса в экономике, недостаточный уровень защиты персональных данных, недостаточный уровень цифровых навыков населения, использование технологий искусственного интеллекта в качестве инструмента информационного противоборства и т.д.).

Одним из специфичных случаев, когда цифровизация в определенном смысле становится источником постоянного генерирования угроз обществу и государству, является практика использования различными акторами цифровых технологий для изменения общественного мемориального пространства и соответствующих коммеморативных практик. Это обусловлено той ролью, которую играет мемориальное пространство в социокультурной саморегуляции общества: «Мемориальное пространство, представляя собой систему пространственно локализованной коммеморативной деятельности и воплощающих её артефактов, и символических репрезентаций, выполняет значимую функцию обеспечения внутренней интегрированности как на уровне местных сообществ, так и на уровне общегосударственном. Достигается это посредством регулярности воспроизводства в массовом сознании населения воспоминаний о символически значимых персонах и событиях, маркирующих собой наиболее значимые черты существующего социального порядка и легитимизирующих его культурно-идеологических оснований» [1, с. 39]. С одной стороны, конституирующие мемориальное пространство коммеморативные практики обеспечивают закрепление, сохранение и передачу от поколения к поколению определенных ценностей и социально значимых групповых представлений об историческом процессе, национальных деятелях и ключевых событиях национальной истории. С другой стороны, они обеспечивают социокультурную связь прошлого и настоящего, обуславливают целостность и эффективность формирования национально-государственной и этнокультурной идентичности на основе общего отношения к репрезентируемым событиям прошлого.

В качестве цифрового инструмента априори деструктивного воздействия на мемориальное пространство современного общества необходимо рассматривать дипфейк, который представляет собой «опирающийся на технологии искусственного интеллекта целенаправленно созданный коммуникационный продукт (видео, фотографии, аудиозаписи и т.д.), направленный на формирование у целевых аудиторий фальсифицированного образа социального субъекта с целью получения выгоды или нанесения ущерба» [3, с. 35]. В технологическом аспекте дипфейк является разновидностью синтетического контента, создаваемого на основе реальных аудиозаписей и видеоизображений с помощью глубоких нейронных сетей (DNN) посредством таких основных методов, как замена лиц (faceswap), создание эффекта «кукольного мастера» (reenactment), манипулирование паттернами движений и т.д. Более простой формой синтетического контента являются чипфейки (фейки

неглубокого залегания), которые представляют собой продукт технической манипуляции с изображениями, аудио или видеороликами посредством модификации реального изображения, уменьшения скорости аудиозаписи или размещения визуального контента в другой контекст. Данная технология, чаще всего используемая с противоправными и манипулятивными целями в отношении представителей элитарных слоёв современного общества, «позволяет убедительно имитировать голоса и вносить цифровые изменения в фото-, видео- и аудиоматериалы, превращая ложь в кажущийся факт» [2, с. 236].

Опасность дипфейков, рассматриваемых в качестве технологического инструмента для переформатирования мемориального пространства современного общества, заключается в следующем.

Во-первых, в настоящее время создано большое количество различных приложений и других цифровых инструментов (например, DeepNude, Talk To Transformer и др.), которые позволяют любому пользователю без серьезных временных и финансовых затрат создавать и распространять по социальным сетям и мессенджерам разнообразный дипфейк-контент. Такой дипфейк-контент может транслировать альтернативные версии исторических событий новейшего времени, предлагая пользователям модифицированный с помощью цифровых инструментов коммуникационный продукт (видео, фотографии, аудиозаписи и т.д.). В современном обществе он способен как дискредитировать и делегитимизировать политических оппонентов, так и подрывать демократические процессы и культурно-идеологические основания базовых политических институтов. При этом скорость распространения фальсифицированных, но правдоподобных аудиозаписей и видеороликов по социальным сетям/социальным медиа и охват аудитории значительно превышает аналогичные параметры для их реальных прототипов.

Во-вторых, текстовый генератор GPT-2 компании OpenAI может генерировать новый контент из любого предложения или фрагмента текста, сохраняя стилистические и грамматические особенности исходного материала. Это открывает возможности для дезинформации и манипуляции общества посредством фальсифицирования в больших масштабах как официальных документов (законодательных актов, политических программ, партийных проектов, парламентских решений, судебных постановлений и т.д.), так и личных документов (в первую очередь, частной переписки). Подобные документы являются важными компонентами мемориального пространства современного общества, т.к. они подтверждают истинность определенных оценок исторических событий и оценок деятельности известных политических деятелей. При этом достоверность таких сгенерированных GPT-2 документов не будет вызывать у пользователей подозрений, а их идентификация в качестве фальсификатов будет представлять собой сложный и затратный процесс.

В-третьих, как подчеркивает американский исследователь Даниэла Манзи, простота и лёгкость «создания и распространения ложной информации привела к беспрецедентному росту рынка дезинформации в отношении его объёма и влияния» [5, с. 143]. Следствием этого стала фактическая незаинтересованность цифровых платформ в реальной борьбе с дипфейками посредством их оперативного выявления, маркировке как манипулятивного и недостоверного контента и удаления с платформы. Вместо того предлагаются программы, направленные на повышение медиаграмотности пользователей и формирования информированной общественности, которые имеют серьезные ограничения в плане эффективности в разных социально-политических условиях. Однако предметом дезинформации являются те социальные процессы и события, которые играют роль значимых маркеров общественного развития и позволяют индивиду идентифицировать себя в качестве члена определенного сообщества. Поэтому тотальная коммерциализация создания и распространения дипфейков, если государство не криминализирует данный процесс, несёт в себе угрозу разрушения идентификационных оснований современного общества.

Таким образом, дипфейк представляет собой технологически сложное, хорошо проработанное в аспекте массового применения и политически опасное средство для перестроения мемориального пространства современного общества в интересах акторов, действующих в собственных групповых интересах. Данный аспект необходимо учитывать на национальном и международном уровнях при разработке правовых мер и технологических решений, направленных на повышение уровня информационной безопасности как отдельных стран, так и человечества в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вальдман И.А., Громова О.А. Концептуальные основания методологии исследования мемориального пространства в исторической динамике // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2019. Том 8. № 5А. С. 36–45.
2. Виноградов В.А., Кузнецова Д.В. Зарубежный опыт правового регулирования технологии «дипфейк» // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2024. Том 17. № 2. С. 215–240.
3. Воронин И.А., Гавра Д.П. Дипфейки: современное понимание, подходы к определению, характеристики, проблемы и перспективы // Российская школа связей с общественностью. Вып. 33 Москва, 2024. С. 28–47.
4. Костина Н.Б., Ханипова И.Т. Транспарентность и ее виды в контексте социолого-управленческого знания // Дискуссия. 2017. № 1 (75). С. 56–62.
5. Манзи Д. Управление рынком дезинформации: первая поправка и борьба против фейковых новостей // Актуальные проблемы экономики и права. 2020. Т. 14, № 1. С. 142–164.
6. Цифровое будущее государственного управления по результатам / Е.И. Добролюбова, В.Н. Южаков, А.А. Ефремов, Е.Н. Ключкова, Э.В. Талапина, Я.Ю. Старцев. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2019. – 144 с.

ҶАҲОНИШАВӢ ҲАМЧУН РАВАНДИ ИНКИШОФИ ҲОҶАГИИ ҶАҲОНИИ МУОСИР

САИДОВ ҚИЁМИДДИН ТАҒОЙМУРОДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ,
факултети молиявӣю иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, тел: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08)

СОҲИБНАЗАРОВ АБУБАҚР

магистранти курси 2-юми ихтисоси 25010310 иқтисодиёти ҷаҳонӣ, факултети
молиявӣю иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail:
abubakrsohibnazarov@mail.ru, тел: (+992) 9858399298

Дар мақолаи мазкур муаллифони ҷаҳонишавиро ҳамчун раванди инкишофи хоҷагии ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар мақола муаллифони сараввал мафҳум ва моҳияти ҷаҳонишавиро таҳлил намуда, дар асосии он омилҳои асосии таъсиррасон ба ин равандро муайян намуданд. Инчунин, дар мақола таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ нишон дода шудааст. Қайд мегардад, ки дар доираи ҷаҳонишавӣ омилҳои истехсолот байни мамлакатҳо метавонанд озодона ҳаракат наоянд.

Калидвожаҳо: Ҷаҳонишавӣ, омилҳои истехсолот, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ, рушди иқтисодӣ, раванд.

Дар доираи омӯзиши равандҳои ҷаҳонишавӣ доираи васеи падидаҳо чудо карда мешаванд, ки ба онҳо таърифҳои муайяни ҷаҳонишавӣ тааллуқ доранд. Аммо, ҳамчун қоида падидаҳои бо равандҳои амиқи тағйирёбии истехсолоти ҷамъиятӣ, инқилоби муосири илмию техникӣ ва таъсири воқеии он ба рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ, молия, телекоммуникатсия, системаҳои нақлиётӣ ва илм алоқаманданд, самараноктар мебошанд. Дар баробари ин, сарфи назар аз робитаи ошкорои ҷаҳонишавӣ ва технологикунонии ҷомеаи муосир, пеш аз ҳама тавассути иттилоотикунони он, маҳз таъсири он ба пешрафти илмӣ-техникии мамлакатҳои ҷаҳон ва марказҳои нав пурра ошкор нашудааст.

Рушди муосири ҷаҳонӣ бо як қатор қонуниятҳои марбут ба табдил додани илм ва инноватсия ба омили муҳимтарини пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ ва ташаккули модели иқтисодиёти нав, ки ба дониш асос ёфтааст, тавсиф карда мешавад. Дар он ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ, ҳифз ва таҳкими мавқеъ дар бозори ҷаҳонӣ асосан бо механизмҳои самараноки такрористехсоли дониш, паҳн кардани онҳо ва ба маҳсулот ва хидматҳои инноватсионӣ табдил додани онҳо таъмин карда мешавад.

Дар баробари тараққиёти босуръати тичорати байналхалқӣ, ҳаракати байналхалқии сармоя, технологияҳо, тараққиёти воситаҳои иртиботот ва зиёд шудани вобастагии тарафайн дар байни мамлакатҳои ҷаҳон, хоҷагии ҷаҳонӣ ба марҳилаи сияфтан нави тараққиёт гузаштааст, ки ба истилоҳи дигар онҳо ҳамчун хоҷагии ҷаҳонии ҷаҳонишуда (глобализатсияшуда) номидан мумкин аст. Дар марҳилаи додашуда, ки аз тарафи олимон ҳамчун марҳилаи сафатан нави байналмиллалашавии хоҷагии ҷаҳонӣ тавсиф дода мешавад, иқтисодиёти ҷаҳон ҳислати низоми нисбатан пурраи иқтисодиро соҳиб мегардад. Агар ба таври дигар қайд намоем, дар ин ҷо гузариши миқдор ба сифат амалӣ карда мешавад. Умуман, вақте ки тағйиротҳои ҷамъшуда дар тичорати байналхалқии мол ва ҳадамот, ҳаракати байналхалқии сармоя, ҳамкориҳои байналхалқии илмӣ-техникӣ, мубодилаи иттилоотӣ ҳақиқатан ҳам ба гузариши иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба сифати нав, яъне низоми иқтисодии умумибашарӣ ва нисбатан пурра меоваранд [2].

Далели ин зиёдшавии вобастагии тарафайни субъектони хоҷагидорӣ иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад, ки ба он либерализатсияи робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакатҳои ҷаҳони муосир, пасткунӣ ё бартарафсозии монеаҳои гуногуни иқтисодӣ ва маъмурии байни мамлакатҳо ва зиёдкунӣ дараҷаи кушод будани иқтисодиёти миллии мусоидат мекунад. Асоси ин равандҳоро тамоюлҳои қонунан объективии байналмиллалигардонии ҳаёти иқтисодӣ ташкил медиҳанд ва ба таври объективӣ асоснок кардашуда мебошанд. Дар баробари ин, қайд намудан зарур аст, ки агар раванди ҷаҳонишавиро ба таври пурра гирем, ҳислати ҳама тарафа дорад. Ин дар таркиби ҳуди мафҳуми он дида мешавад, чунки ин раванд натавон соҳаи иқтисодиёт, балки қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ба монанди сиёсат, соҳаи иҷтимоӣ, низоми ахборотӣ, маориф, фарҳанг ва ғайраро дар бар мегирад.

Ҳамаи равандҳои нишондодашуда дар зухуроти нав барои хоҷагии ҷаҳонӣ, ки ҳамчун ҷаҳонишавии иқтисодиёт муайян шудааст, ифода мешаванд.

Дар шароити имрӯза, ки сол аз сол равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳар чӣ бештари қисматҳои ҷаҳонро фаро гирифта истодаанд, бевосита имкониятҳои нав барои ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодӣ ба вуҷуд меоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад аз ин равандҳо бетараф монда наметавонад. Дар баробари ин, тағйиротҳо, ки имрӯз дар тичорати байналхалқии мол ва ҳадамот, ҳаракати байналхалқии сармоя, ҳамкориҳои байналхалқии илмӣ-техникӣ, мубодилаи иттилоотӣ ба амал омадаанд, ҳақиқатан ҳам ба гузариши иқтисодиёти ҷаҳон ба сифати нав, яъне ба низоми иқтисодии умумибашарӣ ва нисбатан пурра меоваранд.

Тоҷикистон чӣ тавре, ки аллакай дар боло қайд кардем қисми ҷудонашавандаи низоми иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад ва аз ин раванд дур буда наметавонад. Айнан дар ҳамин давра зарур аст, ки ин раванди инкишофи хоҷагии ҷаҳонии муосирро дарк карда, робитаҳои иқтисодии ҳудро тавре ба роҳ монем, ки дар раванди ҷаҳонишавии хоҷагии

чаҳонӣ манфиатҳои худро амалӣ намуда, ба ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат мусоидат намоем. Ғайр аз ин, ташкили иқтисодиёти бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кушодашавӣ ва интегратсияи онро ба хоҷагии чаҳонӣ талаб менамояд.

Чаҳонишавӣ раванди ҳаёли не, балки воқеӣ мебошад, ки тамаддуни муосир ба он фаро гирифта шудааст ва дар шароити густариши он мо зиндагӣ мекунем. Омили асосии марҳилаи муосири рушди тамаддун технологияҳо, илм ва таҳқиқот мебошанд. Онҳо дар муносибатҳои иҷтимоӣ, ҳаёти ҳаррӯзаи мо ва муносибатҳои байнишахсӣ нақши муайянкунанда мебозанд. Технологияҳо бо чаҳонишавӣ зич алоқаманд мебошанд ва барои рушди он дар шакле, ки дар ҷомеаи муосир бартарӣ дорад, шароит ва имконият фароҳам меоранд [2].

Дар адабиёти ватанӣ танҳо солҳои охир масъалаҳои марбут ба раванди чаҳонишавии иқтисоди чаҳонӣ ба таври васеъ равшан карда шудаанд, аммо муҳаққиқони хориҷӣ бошад ба ин масъала хеле пештар шурӯъ карда буданд.

Бояд қайд кард, ки таҳқиқоти раванди чаҳонишавӣ бо мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ мешавад, ки сабаби асосии он набудани ҳудуди дақиқи мавзӯи таҳқиқот мебошад. Ду тамоюли ба ҳам муҳолифи таҳқиқоти чаҳонишавӣ вучуд дорад: парокандагии дониш ва тавсеаи номаҳдуди мавзӯи таҳқиқот.

Дар хоҷагии чаҳонӣ омили мувофиқи низом амал намудани муносибатҳои иқтисодии байналхалқии муосир мавҷуд аст, ки дар зиёдшавии вобастагӣ ва алоқамандии тарафайни онҳо ифода меёбад. Яку якбора миқёси ин робитаҳо, яъне робитаҳое, ки тавассути низоми муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ амалӣ карда мешаванд, зиёд шуда истодааст. Аввалан онҳо ба сатҳи минтақавӣ (дар доираи якҷанд мамлакат) ва баъдан ба сатҳи умумибашарӣ мебароянд.

Фарқият байни муносибатҳои иқтисодии дохилимиллӣ ва байналхалқӣ аллакай шартан мебошад. Дар хоҷагии чаҳонӣ шумораи ками мамлакатҳое боқӣ мондаанд, ки ба ин низоми нисбатан пурраи муносибатҳо ворид нашуда бошанд. Ҳамаи равандҳои қайд кардашуда дар зухуроти нав барои хоҷагии чаҳонӣ, ки ҳамчун чаҳонишавӣ номгузори карда шудааст, ифода меёбанд.

Ташхисгарони Хазинаи Байналхалқии Асҳор чаҳонишавиро ҳамчун зиёдшавии вобастагии мутақобилаи иқтисодии мамлакатҳои тамоми чаҳон муайн мекунанд, ки дар натиҷаи зиёдшавии ҳаҷм ва гуногуншаклии қарордодҳои байналхалқӣ бо молҳо, ҳадамот, чараёнҳои чаҳонии сармоя, инчунин бо мусоидати нисбатан васеъ ва босуръати рушди тенологияҳо ба амал меояд. Дар гузориши собиқ котиби генералии СММ Кофи Аннан дар сессияи чашнии Созмони Миллалӣ Муттаҳид қайд карда шудааст, ки чаҳонишавӣ ин комплекси ҳамкориҳои мутақобилаи нисбатан мураккаби фаромарзӣ байни шахсони воқеӣ, корхонаҳо ва бозорҳо мебошад [4].

Заминаи таърихии чаҳонишавии иқтисодиёт ин барҳам хурдани низоми чаҳонии хоҷагидорӣ сотсиалистӣ ва натиҷаи ҷудошавии он ба ду низоми мутақобилаи антагонистии сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, яъне капиталистӣ ва сотсиалистӣ мебошад.

Дар баробари ин, дигар таснифҳои раванди чаҳонишавӣ мавҷуд ҳастанд, ки аз тарафи мутахассисон пешниҳод карда мешаванд.

Масалан, экспертони бонки Ҷопон арзёбӣ намудани раванди чаҳонишавиро дар муқоиса бо раванди байналмиллалигардонӣ пешниҳод мекунанд. Онҳо фарқияти ниҳоят аниқро байни байналмиллалигардонӣ ва чаҳонишавӣ нишон медиҳанд. Мувофиқи ақидаҳои онҳо мафҳуми «байналмиллалигардонӣ» асосан тамоюли рушди ҳаҷми ягон намуди қарордодҳои берунии иқтисодиро дар миқёси чаҳонӣ дар бар мегирад. Дар зери чаҳонишавӣ бошад раванди интегратсияи афзуншавандаи иқтисодиётҳои миллий ба бозори ягонаи чаҳонӣ фаҳмида мешавад [5].

Умуман, дар замони ҳозира базаи назариявии васеъ нисбати проблемаи чаҳонишавӣ ҷамъ оварда шудааст ва дар онҳо намудҳои гуногунии муайянкунӣ ин мафҳум мавҷуд ҳастанд, ки аз рӯи бисёр ҷанбаҳо монандӣ доранд. Аммо бояд қайд кард,

ки дар онҳо фарқиятҳо низ мавҷуд аст ва аллакай самти махсуси донишҳои илмӣ глобалистика пайдо шудааст. Масалан, олимони иқтисодшиносии рус В. Давидов, В. Боровников ва В. Теперман менависанд: ки «ҷаҳонишавиро ҳамчун раванди дарозмуддати пайдарпай ташаккулёбандаи низоми хоҷагидорӣи умумиҷаҳонӣ муайн кардан мумкин аст» [5].

Мавқеи монандро иқтисодчии машҳури Лахистони Г. Кондогӣ ишғол мекунад, ки ҷаҳонишавиро чун «раванди таърихӣи либерализатсия ва интегратсияи бозорҳои мол, сармоя ва меҳнат ба бозори ягонаи ҷаҳонӣ, ки пештар нисбатан алоҳида амал мекарданд», муайян мекунад.

Дар баробари ин, дар байни олимони низ нуқтаҳои гуногун мавҷуд ҳастанд. Масалан, Л. Зевин чунин меҳисобад, ки ҳоло мо на ба интегратсияи низомҳои хоҷагидорӣи мамлакатҳо сару кор дорем, балки танҳо бо зиёдшавии нақши тичорати беруна ва бозорҳои байналхалқӣи сармоя [3].

Нуқтаи назари тамоман дигарро Н. Абдулгамидов ва С. Губанов ишғол мекунанд. Зиддиятҳои ин равандро таҳлил карда онҳо менависанд, ки ҷаҳонишавӣ дар ҳамаи зухуроти худ, худро ҳамчун раванди муқобили байналмиллалитардонӣ ифода мекунад. Ҳар ду ин тамоюлҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ муосир хос ҳастанд ва дар ҳолати муборизаи яке бо дигараш қарор доранд, чунки онҳо ибтидои антагонистӣ доранд. Фарқияти асосӣ дар байни онҳо дар он аст, ки байналмиллалитардонӣ муттаҳид месозад, ҷаҳонишавӣ бошад ҷудо месозад ва бар меҳурунад [1].

Агар суҳан оиди сабабҳо ва қувваҳои ҳаракатдиҳандаи ҷаҳонишавӣи иқтисодиёт равад, онгоҳ қайд кардан зарур аст, ки асоси онҳоро якҷанд омилҳо ташкил медиҳанд, ки ба соҳаҳои асосӣи ҳаёти муосир тааллуқ доранд.

1. Омили иқтисодӣ. Тамаркузи бузургии сармоя, рушди ширкатҳои бузург ва гурӯҳҳои молиявӣ, ки дар фаъолияти худ аз доираи ҳудудҳои миллӣ баромаданд ва фазои иқтисодии ҷаҳониро аз худ намуданд;

2. Омили сиёсӣ. Марзҳои давлатӣ бо мурури замон мавқеи худро гум мекунанд, яъне шаффоф мегарданд ва барои ҳаракати озод имкониятҳои навро фароҳам меоваранд;

3. Омили техникӣ. Воситаҳои нави нақлиёт ва алоқа имкониятҳоеро барои паҳн намудани босуръати молҳо, ҳадамот ва захираҳои молиявӣ фароҳам меоваранд, ки онҳоро пештар тасаввур кардан номумкин буд;

4. Либерализатсия ва танзим накардани бозорҳои молҳо ва сармоя ба тамоюли байналмиллалитардонӣи фаъолияти иқтисодӣ таъсир расониданд.

Ҷаҳонишавӣи иқтисодиёт ба таври зич бо либерализатсияи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ алоқаманд аст, зеро он ҳаракати озоди молу ҳадамот, қувваи корӣ, сармоя ва технологиро байни мамлакатҳо дар назар дорад. Нақши муайянкунандаро дар ин равандҳо барққарорнамоии низоми умумибашарӣи иттилоотӣ мебозад.

Ҷаҳонишавӣи иқтисодиёт, инчунин бо зарурияти ҳал намудани як қатор проблемаҳои умумиҷаҳонӣ, ба монанди проблемаҳои ҷанг ва сулҳ, проблемаи экологӣ, проблемаи ашӯи хом, проблемаи энергетикӣ, проблемаи демографӣ, проблемаи норасоии озуқаворӣ, проблемаи камбизоатӣ ва ғайра алоқамандӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдулгамидов Н., Губанов С. Двойные стандарты однополюсной глобализации // Экономист. 2002г. №12. С.23.

2. Баранова, А. Ю. Мировая экономика и финансовые отношения в условиях глобализации: учебное пособие / А.Ю. Баранова. – Москва: ИНФРА-М, 2022г. – 106 с.

3. Зевин Л. Национальные экономические системы в глобальных процессах // Мировая экономика и международные отношения. 2003г. №11. С.17.

4. Международные экономические отношения / Под ред. Б. М. Смитиенко. Москва, 2005г. С.44

5. Смитиенко Б.М., Кузнецова Т.А. Противоречия глобализации мировой экономики: современный антиглобализм и альтерглобализм: монография-Москва, 2005г. С.10.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

САИДОВ КИЁМИДДИН ТАГОЙМУРОДОВИЧ

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, тел: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

СОХИБНАЗАРОВ АБУБАКР

магистрант 2-го курса специальности 25010310 мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. E-mail: abubakrsohibnazarov@mail.ru, тел: (+992) 9858399298

В данной статье авторы рассмотрели глобализацию как процесс развития мировой экономики. В статье авторы сначала проанализировали понятие и сущность глобализации и на основе этого выделили основные факторы, влияющие на этот процесс. Также в статье показано влияние процесса глобализации на экономику Республики Таджикистан. Отмечается, что в рамках глобализации факторы производства могут свободно перемещаться между странами.

Ключевые слова: глобализация, факторы производства, мировая экономика, международные экономические отношения, экономическое развитие, процесс.

GLOBALIZATION AS A PROCESS OF DEVELOPMENT OF THE MODERN GLOBAL ECONOMY

SAIDOV QIYOMIDDIN TAGOYMURODOVICH

candidate of economic sciences, senior lecturer of Department of world economy, faculty of Finance and economics, Tajik National University. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, тел: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

SOHIBNAZAROV ABUBAKR

a 2nd year master's student of the specialty 25010310 of world economy of the financial and economic faculty of the Tajik National University. E-mail: abubakrsohibnazarov@mail.ru, тел: (+992) 9858399298

In this article, the authors examined globalization as a process of world economic development. In the article, the authors first analyzed the concept and essence of globalization and, based on this, identified the main factors influencing this process. The article also shows the impact of the globalization process on the economy of the Republic of Tajikistan. It is noted that within the framework of globalization, production factors can move freely between countries.

Keywords: globalization, production factors, world economy, international economic relations, economic development, process.

ИННОВАЦИИ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ СИСТЕМ, ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

САФАРОВ ФАЙЗУЛЛОДЖОН ГУРЕЗОВИЧ

кандидат технических наук, доцент, кафедры «Информационных технологий и автоматизаций» Душанбинского филиала Национального исследовательского технологического университета МИСИС в городе Душанбе. 734042, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Назаршоева 7. Тел.: 93 505 67 68. E-mail: safarov_f-o@mail.ru

В настоящее время цифровизация государственного управления осуществляется в рамках концепции «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан», который является частью национальной стратегии «Цифровая экономика». Концепция предполагает трансформацию работы органов государственной власти через внедрение цифровых технологий, направленных на повышение эффективности и результативности управления. Основные цели цифровизации включают оптимизацию и ускорение различных государственных процессов, а также улучшение открытости и доступности государственных услуг для всех граждан. Ожидается, что увеличение уровня цифровизации позволит достичь высокого качества государственного управления как в целом, так и в отдельных его аспектах при выполнении государственных функций.

Ключевые слова: Цифровая экономика, единое окно, телекоммуникация, дата-центр, электронные данные.

Инновации телекоммуникационных систем для повышения эффективности и прозрачности государственных услуг, является одним из основных направлений в области цифровизации государственного управления. Последнее время этот процесс приобретает большую важность, так как многие страны мира признаются в необходимости использования современных технологий в государственном секторе.

Цифровые инновации в системе государственного и муниципального управления представляют собой важное условие для адаптации органов власти к новым технологическим возможностям и вызовам цифровой эпохи. Внедрение современных технологий в управление, а также использование цифровых решений в области информационных технологий способствует повышению эффективности работы государственных и муниципальных служб, улучшению качества предоставляемых услуг, оптимизации взаимодействия с гражданами и бизнесом, а также снижению уровня коррупции [13, с.95-114].

Ситуация с цифровизацией государственного управления в разных странах варьируется, некоторые государства уже добились значительного прогресса в этой сфере, в то время как другие только начинают свой путь к цифровому правительству.

Наиболее яркие примеры успешной цифровизации государственного управления можно наблюдать в таких странах, как Эстония, Южная Корея и Великобритания. Эстония зарекомендовала себя как лидер в области электронного правительства, предлагая своим гражданам широкий спектр онлайн-услуг, включая электронное голосование, электронные медицинские карты и возможность подачи налоговых деклараций в электронном виде. В Южной Корее была создана цифровая инфраструктура, позволяющая гражданам получать доступ к государственным услугам через мобильные устройства. Великобритания также активно внедряет цифровые технологии в государственное управление, предлагая онлайн-услуги как для бизнеса, так и для граждан [10].

Тем не менее, несмотря на достижения ряда стран, для полноценного внедрения цифрового правительства необходимо решить множество вопросов. Одной из ключевых задач является разработка надёжных систем хранения и обработки данных, ЦОД которые обеспечат

защиту личной информации граждан от утечек и неправомерного использования. Кроме того, важно гарантировать доступность онлайн-услуг для всех категорий населения, включая людей с ограниченными возможностями и жителей удаленных регионов. В Республике Таджикистан уже внедрили Дата-центр на базе поисковой системы Dodaho.tj с безопасной телекоммуникацией [11].

Еще одной важной задачей является трансформация культуры работы государственных служащих. Переход к цифровым технологиям требует освоения новых навыков и подходов, что может вызвать сопротивление у тех, кто привык к традиционным методам. Поэтому необходимо организовывать обучение и информационные кампании, чтобы сотрудники государственных органов осознали преимущества цифрового правительства и были готовы адаптироваться к новым методам работы. Интенсивная цифровизация современной экономики является ключевым трендом, который определяет появление новых характеристик и актуальных особенностей текущей экономической системы. В то же время, для выявления и анализа динамики этих изменений целесообразно выделить основные направления цифровизации и их влияние на текущее и потенциальное будущее состояние экономики как на национальном, так и на международном уровнях, также внедрение цифровых технологий и искусственного интеллекта привели к значительным изменениям в экономических отношениях [12, с.47-55].

Одним плюсом цифровизации является увеличение открытости и прозрачности работы правительства. Цифровые системы упрощают процесс принятия решений, выявление коррупционных схем и контроль за расходованием бюджетных средств. Это, в свою очередь, способствует укреплению доверия граждан к государственным институтам и повышению общей эффективности системы.

Важно отметить, что цифровизация государственного управления сопряжена с определенными сложностями и вызывает некоторые опасения. Тем не менее, при соблюдении и правильной реализации ключевых принципов можно значительно улучшить внутренние процессы управления, повысить удобство для граждан и обеспечить прозрачное функционирование государства в целом [9, с.76-81].

Рисунок 1. Модель цифрового управления.

Концепция электронного правительства (e-government) основывается на использовании интернет-технологий для обеспечения доступа к информации о деятельности государства и предоставления гражданам, бизнесу и другим заинтересованным сторонам различных онлайн-сервисов. С помощью электронного правительства можно проводить онлайн-голосование, подавать заявления и документы в органы власти, а также получать информацию о процессах законотворчества и принятия решений. Внедрение цифровых технологий открывает новые возможности для гражданского участия, делая процесс управления более инклюзивным и ориентированным на потребности общества [14].

В современном цифровом обществе информация является ключевым активом. Она охватывает все аспекты нашей жизни, влияя на наше мнение, поведение и социальные взаимодействия. С развитием технологий и появлением интернета объем доступной информации растет с беспрецедентной скоростью. В условиях цифровой трансформации становится ясно, что утечка или потеря информации могут привести к катастрофическим последствиям [6].

Защита данных является важным элементом цифровизации, с увеличением цифровых технологий возрастает и угроза кибератак на системы государственного управления. Следовательно, правительствам необходимо активно реализовывать меры по защите данных и использовать современные технологические решения для выявления и предотвращения киберугроз, а также средства и технологии защиты данных [8].

Цифровизация государственного управления играет значительную роль в повышении эффективности работы государственных учреждений, позволяя автоматизировать процессы, улучшать доступ к информации и услугам, а также в обеспечении информационной безопасности.

Электронные услуги делают процесс обращения за помощью более быстрым и удобным, сокращая время ожидания и повышая уровень удовлетворенности населения страны. Кроме того, платформы для обратной связи позволяют гражданам активно участвовать в процессе управления и контроле над действиями властей, что способствует укреплению демократии и прозрачности. Цифровизация создаёт новое качество управления, основанного на инновациях и прозрачности, открывая путь к устойчивому прогрессу, где технологии служат инструментом для достижения баланса между экономическим ростом, прогрессом социальной справедливостью и экологической ответственностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Безопасность данных в эпоху цифровой трансформации: Современные методы защиты информации и предотвращение кибератак. [Электронный ресурс]. URL: [https://vc.ru/ai/1474202-bezopasnost-dannyh-v-epohu-cifrovoy-transformacii-sovremennyye-metody-zashity-informacii-i-predotvra shenie-kiberatak](https://vc.ru/ai/1474202-bezopasnost-dannyh-v-epohu-cifrovoy-transformacii-sovremennyye-metody-zashity-informacii-i-predotvra-shenie-kiberatak) (06.01.2025)
2. Иванян Г.А. Безопасность данных в эпоху цифровизации: как защитить свою информацию?: сборник трудов конференции. / Г.А. Иванян, Т.Л. Фомичева // Актуальные вопросы экономики, права и социологии: материалы Всеросс. науч.-практ. конф. (Чебоксары, Dec 10, 2024) / editorial board: Э.В. Фомин [etc.] – Чебоксары: «Лару-тӑру» («Среда») издательство сурчӑ, 2024. – pp. 343-344. – ISBN 978-5-907830-97-4.
3. Камолов С.Г. Цифровое государственное управление: учебник для вузов. – Москва: Юрайт, 2022. – 336 с.
4. Мировая практика внедрения и развития системы Электронного правительства. [Электронный ресурс]. URL: <https://standard.kz/ru/post/mirova-ya-praktika-vnedreniya-i-razvitiya-sistemy-elektronnogo-pravitelstva> (03.01.2025)
5. Национальна поисковая система Додахо URL: www.Dodaho.tj
6. Сафаров Ф.Г. Информационная безопасность в условиях цифровой экономики. [Монография]. Душанбе, ООО «Сифат чоп» 2023 – 342 с. (LIBRARY.TJ). URL: <https://library.tj/m/book/download/54/3161> (04.01.2025)
7. Шумпетеровские чтения: материалы Восьмой междунар. науч.-практ. конф. – Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2018 – 246 с.
8. Электронное правительство. [Электронный ресурс]. URL: [https://ru.ru wiki.ru/wiki/Электронное_правительство](https://ru.ru/wiki.ru/wiki/Электронное_правительство) (05.01.2025)

**РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА ИРТИБОТӢ ДАР РАВАНДИ
РАҚАМКУНОӢ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ.
САФАРОВ ФАЙЗУЛЛОҶОН ГУРЕЗОВИЧ**

номзади илмҳои техники, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва
автоматикунории Филиали Донишгоҳи миллии таҳқиқотии технологӣ МИСИС дар шаҳри
Душанбе. 734042, Тоҷикистон, шаъри Душанбе, кӯчаи Назаршоев 7. Телефон: 93 505 67 68,
E-mail: safarov_f-o@mail.ru

Дар айни замон рақамикунонӣ идоракунии давлатӣ дар доираи консепсияи "Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", ки қисми стратегияи миллии "Иқтисоди Рақамӣ" мебошад, амалӣ карда мешавад. Консепсия тағйир додани қори мақомоти ҳокимияти давлатиро тавассути ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ, ки ба баланд бардоштани сифат ва самаранокии идоракунии равона шудаанд, дар назар дорад. Ҳадафҳои асосии рақамикунонӣ дурустар ва суръатбахии равандҳои гуногуни давлатӣ, инчунин беҳтар кардани қулодаи ва дастрасии хидматҳои давлатӣ барои ҳамаи шаҳрвандон мебошанд. Интизор меравад, ки афзоиши сатҳи рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки сифати баланди идоракунии давлатӣ ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам дар ҷанбаҳои алоҳидаи он ҳангоми иҷрои вазифаҳои давлатӣ ба даст оварда шавад.

Калидвожаҳо: *Иқтисоди Рақамӣ, равзанаи ягона, иртибот, маркази маълумот, маълумоти электронӣ.*

**THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF PUBLIC
ADMINISTRATION**

FAIZULLON GUREZOVICH SAFAROV

Ph.D., associate professor, department of information technologies and automation, dushanbe branch of the national university of science and technology MISIS in Dushanbe. 734042, Tajikistan, Dushanbe, Nazarshoev Street 7. Phone: 93 505 67 68, E-mail: safarov_f-o@mail.ru

Currently, the digitalization of public administration is carried out within the framework of the concept of the Digital Economy in the Republic of Tajikistan, which is part of the national strategy for the Digital Economy. The concept involves the transformation of the work of public authorities through the introduction of digital technologies aimed at improving the efficiency and effectiveness of management. The main goals of digitalization include optimizing and accelerating various government processes, as well as improving the openness and accessibility of public services for all citizens. It is expected that an increase in the level of digitalization will make it possible to achieve high-quality public administration both in general and in its individual aspects in the performance of public functions.

Keywords: *Digital economy, single window, telecommunications, data center, electronic data.*

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

ДЖУМАЕВ УКТАМ МИРЗОЁРОВИЧ

кандидат экономических наук, заведующий кафедрой информационных технологий и автоматизации. Тел.: (+992) 93-488-87-77

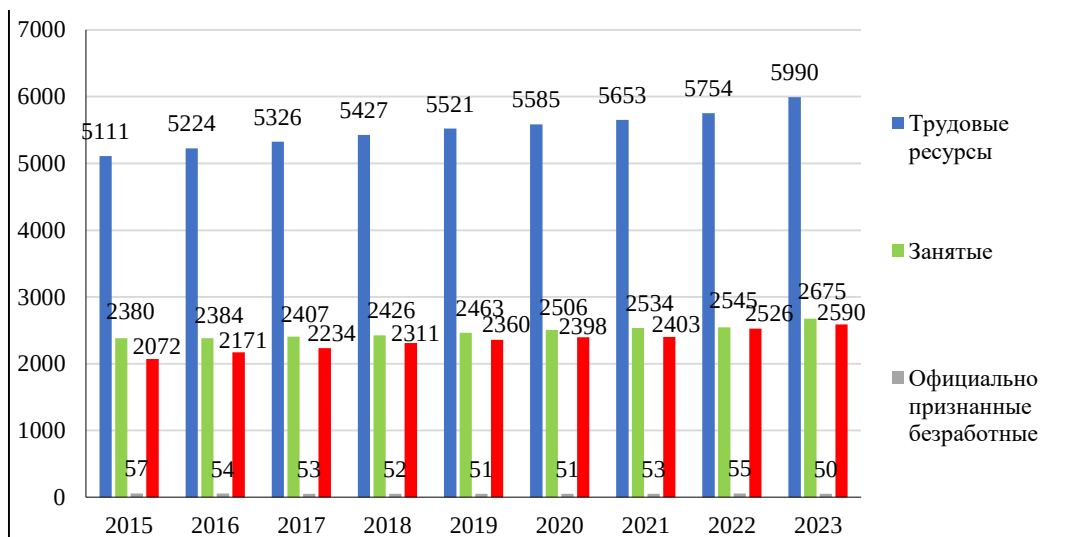
В данной статье рассматривается влияние цифровизации экономики на формирование продуктивных рабочих мест с целью создания устойчивой занятости населения. В Республике Таджикистан сектора экономики, связанные с ИТ, предоставляют достаточно «продуктивные» с точки зрения уровня заработной платы, рабочие места. Однако ввиду недостаточной направленности Центров обучения взрослых на профессиональную подготовку кадров в области ИТ на основе современных запросов работодателей создаёт разрыв между спросом и предложением на рынке труда и не позволяет сориентировать предложение рабочей силы на замещение вакантных продуктивных рабочих мест, что требует разработки адресных программ профессионального обучения в новых приоритетных направлениях ИТ.

Ключевые слова: цифровизация экономики, продуктивная занятость, трудовые ресурсы, профессиональное обучение, информационные технологии.

В условиях обеспечения устойчивого социально-экономического развития страны, вопросы, связанные с необходимостью перехода к продуктивной занятости населения на основе цифровизации экономики, приобретают особую значимость. Доказано, что активное и всестороннее внедрение современных цифровых технологий с использованием методов анализа больших данных, применения искусственного интеллекта, нейросетей, блок-чейнов и прочее, способны повысить скорость обработки данных для ускоренного принятия качественных управленческих решений, что в результате влияет на рост производительности труда и создание продуктивной занятости в экономике [3, с. 917-930].

Продуктивная занятость с точки зрения государственной концепции и международной практики рассматривается как занятость, приносящая высокий доход, который может позволить работнику вывести себя и свою семью из тяжелой жизненной ситуации [6, с. 1-2]. По данным международных оценок продуктивными можно считать такие сферы экономики, которые имеют наиболее высокий уровень заработной платы [5, с. 6-13].

Актуальность развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан обуславливается не только необходимостью поддержания устойчивости занятости, удержанием продуктивных рабочих мест, но вовлечением всё большего количества трудовых ресурсов в экономическую занятость. Так, согласно данным государственной статистики несмотря на положительные результаты государственной политики в области занятости населения, которая привела к сокращению доли официальных безработных к экономически активному населению до уровня 1,8%, в экономике страны всё ещё сохраняется высокий уровень недоиспользования рабочей силы (рисунок 1).

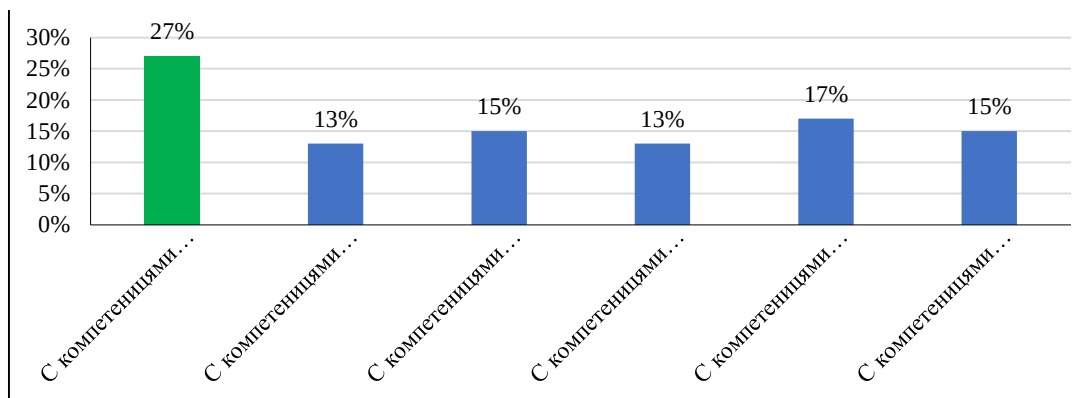

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г. – с. 81

Рисунок 1. Динамика изменения показателей трудовых ресурсов, занятых, безработных и недоиспользования рабочей силы в экономике Таджикистана за 2015-2023 гг. (тыс. чел.)

Судя по данным рисунка 1, в Республике Таджикистан за последние годы несмотря на увеличение численности трудовых ресурсов с 5111 тыс. чел. в 2015 году до 5990 тыс. чел. на конец 2023 года (увеличение на 17,1%), наряду с ростом занятых за это период (+12,3%), сохраняется стабильный прирост уровня недоиспользования рабочей силы в экономике. Если этот показатель в 2015 году составлял 2072 тыс. чел., то на начало 2024 года - достиг 2590 тыс. чел. (или +25%). Темп роста недоиспользования рабочей силы за анализируемый период почти в два раза выше темпа роста занятых. Доля недоиспользования рабочей силы в 2023 году составило 43,2% от общего количества трудовых ресурсов (в 2023 году), а по абсолютному значению количество недоиспользования рабочей силы более чем в 51 раз превысило количество официально безработных. Это свидетельствует о том, что экономика располагает значительными трудовыми ресурсами, но пока не способна обеспечить устойчивую занятость трудоспособных граждан. С одной стороны, это можно связать с недостаточным количеством созданных рабочих мест с привлекательным размером заработной платы, а с другой - с отсутствием необходимых компетенций, которые бы могли способствовать устойчивой и продуктивной занятости граждан в условиях цифрового развития.

С первой точки зрения для обеспечения устойчивой занятости населения требуется ускоренно развивать реальные сектора экономики, что может привести к созданию новых рабочих мест в будущем. Данный подход достаточно капиталоемкий и требует значительных ресурсов и времени для реализации. В то время как второй подход менее затратный для экономики и позволяет вовлечь граждан в устойчивую и продуктивную занятость в кратчайший период времени. Этому способствует постоянно возрастающий спрос основных отраслей экономики на специалистов с владением цифровых компетенций (рисунок 2).

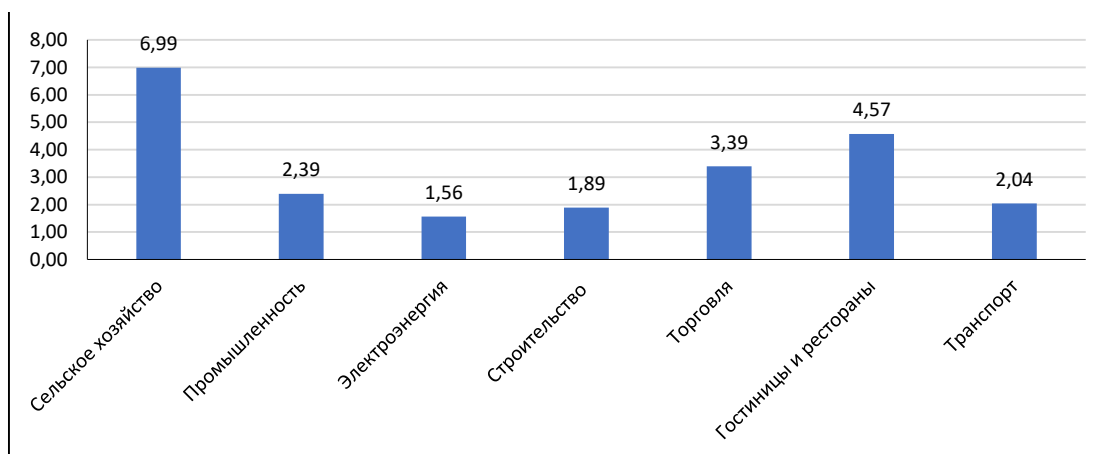

Источник: составлено автором на основе данных национального портала трудоустройства Kor.tj [6]

Рисунок 2. Соотношение объявлений вакантных рабочих мест по компетенциям на национальной платформе трудоустройства Kor.tj за 2024 год (ед.)

Судя по рисунку 2 из общего числа объявлений о вакансиях в 2024 году на национальной платформе содействия трудоустройства граждан при Агентстве труда и занятости населения Kor.tj, значительная доля вакансий 27% связана с компетенциями в области ИТ и требует от потенциального работника знание и владение цифровых компетенций, использование ИТ технологий в отдельных областях трудовой деятельности. Тенденция запросов работодателей свидетельствует о высокой частоте генерации рабочих мест именно для специалистов владеющие цифровыми компетенциями. И в этом случае вполне актуально создавать условия для обучения и переобучения трудовых ресурсов по компетенциям связанные с владением цифровыми технологиями.

Другим не менее важным фактором формирования продуктивности рабочего места в сфере ИТ, следует считать уровень заработной платы (рисунок 3).

Источник: рассчитано автором на основе данных Статистического ежегодника Республики Таджикистан, 2024 г. – с. 134

Рисунок 3. Разрыв между номинальной заработной платой ИТ от других видов экономической деятельности в 2024 году (раз)

На рисунке 3 показана разница между номинальным уровнем начисленной заработной платы между сектором ИТ и другими направлениями экономической деятельности. Так, уровень номинальной начисленной заработной платы сектора ИТ почти в 7 раз превышает заработную плату в секторе сельского хозяйства, в 4,5 раз больше, чем в гостиничном и ресторанном бизнесе, в 3,4 раз больше чем в сфере торговли и практически в 1,5-2,4 раз больше, чем в секторах промышленности, электроэнергетики и строительстве. Таким образом можно с уверенностью судить о том, что сектор ИТ создаёт продуктивные рабочие места и вовлечение

в данный вид деятельности не требует дорогих знаний и компетенций по сравнению с горнодобывающей промышленностью, переработкой и пр.

Однако, общеизвестно, для того, чтоб подготовить трудовые ресурсы к занятости в секторе ИТ требуется предоставлять соответствующее обучение. И тут можно видеть, что в Таджикистане в рамках политики содействия занятости населения основное внимание организации профессионального обучения взрослых на базе ГУ «Центр обучения взрослых» и его региональных филиалов. Анализ показывает, что из 50 курсов обучения взрослых, предлагаемые данным учреждением, только 1 курс «Основы изучения компьютера» даёт общие знания о владении компьютерной техники, что совсем недостаточно для того, чтоб содействовать продуктивному трудоустройству безработных граждан [5]. А другие курсы обучения преимущественно направлены на подготовку кадров для менее продуктивных, с точки зрения «уровня заработной платы», рабочих мест. В этом направлении необходимо предпринять адресные меры по оценке потребностей быстро развивающегося ИТ сектора для того, чтоб разработать и представить наиболее актуальные и востребованные курсы в области ИТ с учетом современных интеллектуальных технологий. С учетом развития цифровизации, это на наш взгляд даст возможность подготовить кадры, которые будут востребованы практически во всех сферах экономики.

Таким образом, можно заключить, что в современных условиях развития цифровизации экономики Республики Таджикистан, именно сектор ИТ является основным драйвером, который способен без чрезмерных финансово-экономических затрат создать условия для вовлечения недоиспользованной на рынке труда рабочей силы в продуктивную занятость. Но для этого требуется приблизить систему профессиональной подготовки трудовых ресурсов к быстроизменяющимся требованиям цифровизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев И. М. Влияние цифровой экономики на производительность труда / И. М. Алиев // Экономика труда. - 2021. - Т. 8, № 9. - С. 917-930.
2. Диагностика создания рабочих мест в Таджикистане: Стратегические направления по созданию рабочих мест. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный Банк, 2017. - 19 с. - URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/460071486972590226/pdf/Tajikistan-Jobs-Diagnostic-Strategic-Framework-for-Jobs.pdf> (дата обращения 15.01.2025).
3. Концепция развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28.05.2022 г., № 263.
4. Национальная платформа трудоустройства Kor.tj. - URL: <https://kor.tj> (дата обращения 15.01.2025).
5. Перечень профессий доступные в Государственном учреждении «Центр обучения взрослых. Официальный вебсайт. - URL: <https://kasb.tj/ru/brn/dt/b374abde-2022-474d-ae44-185ca3a2ffc2> (дата обращения 15.01.2025).
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 год. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2024. – 429 с.

**РУШДИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ
РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ**

ҶУМАЕВ УКТАМ МИРЗОЁРОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва
автоматика. Телефон: (+992) 93-488-87-77

Дар мақолаи мазкур масъалаи таъсири рақамикунонии иқтисодро ба ташаккули ҷойҳои корӣ бо мақсади фароҳам овардани шуғли пурмаҳсули аҳоли мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшҳои марбут ба технологияҳои иттилоотии иқтисодиёт аз рӯи сатҳи музди меҳнат ҷойҳои кори «пурмаҳсул» пешкаш менамоянд. Аммо аз сабаби таваҷҷуҳи нокифояи марказҳои таълимии калонсолон ба омодагии касбии кадрҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ дар асоси талаботи корфармоён, тафовут байни тақозо ва арзани бозори меҳнат ба вуҷуд меояд, ки ин барои ишғоли ҷойҳои холии пурмаҳсул микон намедиҳад, ва таҳияи барномаҳои мақсадноки таълими касбиро дар самтҳои нави афзалиятноки ТИ-ро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: рақамикунонии иқтисодиёт, шуғли пурмаҳсул, қувваи корӣ, таълими касбӣ, технологияҳои иттилоотӣ.

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

JUMAYEV UKTAM MIRZOYOROVICH

candidate of economic sciences, head of the department of information technology and automation. Phone: (+992) 93-488-87-77

This article discusses the impact of digitalization of the economy on the formation of productive jobs in order to create sustainable employment of the population. The increase in labor resources due to the insufficient attractiveness of vacant jobs in the main sectors of the economy creates conditions for underemployment of a significant proportion of able-bodied citizens. In the Republic of Tajikistan, the sectors of the economy related to IT provide quite "productive" jobs in terms of wages. However, due to the insufficient focus of Adult Training Centers on professional training of personnel in the field of IT based on modern requests of employers, this creates a gap between supply and demand in the labor market and does not allow orienting the supply of labor to fill vacant productive jobs, which requires the development of targeted vocational training programs in new priority areas of IT.

Keywords: digitalization of the economy, productive employment, labor resources, vocational training, information technology.

FROM TRADITION TO INNOVATION: TAJIKISTAN'S ECONOMIC DIGITAL TRANSFORMATION

KARIMOVA TAKHMINA HABIBULLOEVA

international university of tourism and entrepreneurship of tajikistan, candidate of economic sciences, head of the management and marketing department. address: republic of tajikistan, dushanbe, borbad avenue, 48/5. phone: (+992) 987198622. e-mail: takhmina1983@mail.ru

The article analyzes the processes of economic transformation and transition to a digital economy. New technologies are of particular importance. Terms such as the Internet of things, modern cloud technologies, robotics and automation of production are being updated. The rapid development of technologies requires updating business models and expanding the scope of activities of Tajik companies. The role and importance of information as a key asset of any enterprise and the use of modern business models in order to remain viable and successful are considered. The need to revise the production model, supply chains, sales markets and other aspects of companies' activities, as well as the management skills of managers in the digital economy is substantiated.

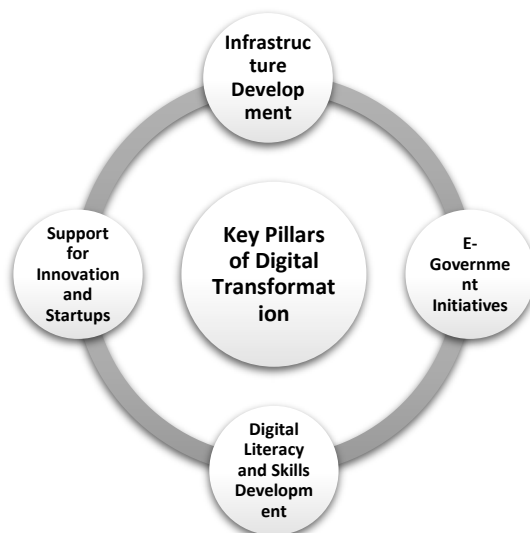
Key words: digital transformation, digital economy, Internet of things, modern cloud technologies, business models.

The global economy is undergoing a profound shift driven by digital technologies, and Tajikistan is no exception. As the country embarks on its journey toward modernization, digital transformation offers a unique opportunity to enhance economic growth, improve governance, and elevate the standard of living for its citizens.

Tajikistan, with its rich cultural heritage and traditional economic practices, is increasingly recognizing the importance of digitalization as a key driver of economic progress. However, several factors necessitate this transformation:

1. **Global Competitiveness:** To remain competitive in the global market, Tajikistan must integrate modern technologies into its economic framework.
2. **Economic Diversification:** Reducing reliance on traditional industries, such as agriculture and remittances, through digital innovation is essential.
3. **Enhancing Efficiency:** Digital tools can improve efficiency across sectors, from public administration to private enterprises.

The digital transformation of economic sectors is becoming an important element in the renewal of the spatial structure of Tajikistan. The successful implementation of this process requires taking into account the main global trends in the development of digitalization, which will have a significant impact on the economy of Tajikistan in the near future.

Picture 1. Key Pillars of Digital Transformation in Tajikistan

1. **Infrastructure Development.** Robust digital infrastructure forms the backbone of any transformation. Investments in broadband connectivity, mobile networks, and data centers are critical for enabling access to digital services, particularly in rural areas.

2. **E-Government Initiatives.** The government of Tajikistan has introduced several e-governance projects to streamline public services. Initiatives like digital ID systems, online tax platforms, and automated licensing processes are enhancing transparency and efficiency.

3. **Digital Literacy and Skills Development.** A digitally skilled workforce is essential for fostering innovation. Efforts to integrate digital skills training into educational curriculums and professional development programs are underway.

4. **Support for Innovation and Startups.** Encouraging entrepreneurship and technological innovation is a cornerstone of the transformation. Initiatives like startup incubators, tech hubs, and funding programs for digital businesses are beginning to take shape.

Today, the boundaries between the sectors of the economy of Tajikistan are clearly smoothed out. The rapid development of technologies requires updating business models and expanding the scope of activities of Tajik companies. This is a strategically important moment in the economy: the development of related business areas not only provides new sources of income, but also becomes a matter of survival. If a company does not occupy its niche, its place may be taken by another firm,

perhaps a new market player, which, having strengthened itself in this niche, will be able to oust competitors first from the regional and then from the national market. In the new digital economy, an enterprise must constantly update and adapt, using modern business models and assets in order to remain viable and successful [1]. According to the UNCTAD B2C E-Commerce Index for 2023, the Republic of Tajikistan ranked 112th among 152 countries. It can be said that e-commerce is developing significantly. Meanwhile, according to the Network Readiness Index, which determines the level of development of ICT technologies, in 2015-2017 the rating of the Republic of Tajikistan rose from 148th place to 134th place.

Today, information has become a key asset for any enterprise. Leading companies actively collect, store and use huge amounts of data. Some of them confidently own the technologies of analysis and processing of information, which gives them significant competitive advantages in the form of expertise and skills. Today, a new market segment is being formed - the data industry, where platforms, data exchanges appear, and consumers, suppliers and regulators interact. Machine communication channels are developing and expanding. Modern technologies give machines the ability to recognize and reproduce oral and written human speech; artificial intelligence and digital assistants quickly determine the needs of the client and find optimal solutions to meet them. Digital assistants have already been developed for voice control of enterprise resource planning systems (ERP), which allow you to order reports, find and generate the necessary information in the desired format using voice input and much more [2]. Customer orientation is taking place in the process of digital transformation. In today's digital environment, customers have extensive information about the market, company products, services provided, and other factors that interest the consumer. Rapid collection, analysis, and understanding of consumer experience are becoming vital for businesses seeking success in the digital economy. New areas of automation are emerging that expand the horizons of human capabilities, both in physical labor and in solving mental problems. The virtual environment and artificial intelligence significantly expand and complement the capabilities of the human mind. In the future, all routine operations can be entrusted to intelligent machines. However, creative tasks will remain within the sphere of human competence.

The Internet of Things blurs the time, space, and interpersonal barriers between people, data, and objects [3]. This concept is a network of physical objects connected into a computing network that allows devices to collect, analyze, process, and transmit data to other devices via software and hardware. Essentially, it is a network where people can interact with devices, and devices can communicate with each other, respond to changes in the environment, and make decisions autonomously. Experts suggest that in the future, a digital copy will be created that completely reflects the physical world. Modern cloud technologies are an integral part of the digital environment and the main method for providing and using digital services and technologies. These innovations provide the technical capability and economic accessibility to create and use infrastructure and business applications that best meet the needs of each individual user. By integrating cloud technologies with artificial intelligence, users receive unique or significantly improved capabilities and characteristics of artificial intelligence. This contributes to the development of robotics and the Internet of Things.

These trends highlight the importance of not only understanding the need for a complete revision of the production model, supply chains, sales markets and other aspects of companies' activities in the digital economy, but also require specific and coordinated actions by the management of enterprises and governing bodies of Tajikistan at various levels - industry, regional and state. By 2030, Tajikistan plans to carry out a comprehensive digital transformation of the economy and social sphere. In 2019, the Government of the Republic of Tajikistan adopted the resolution "Concept of the Digital Economy in the Republic of Tajikistan". The concept is based on the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 and represents a common vision of the use of modern digital technologies in order to achieve the highest goal of the long-term development of Tajikistan, namely, improving the standard of living of the country's population, quickly reaching the standard of living of middle-income countries and significantly reducing poverty, as well as achieving the priority

goals of the economic development of the republic, such as ensuring energy independence and food security, breaking the country's communication deadlock and turning it into a transit country, accelerated industrialization of the country and the creation of new jobs [4].

To achieve this goal, it is necessary to develop legislation on digital technologies, modernize the digital infrastructure, implement digital methods in all key areas of the economy and public administration, and train personnel for the transition period. Digitalization is closely intertwined with all aspects of modern social life, and, according to experts, the digital transformation of the economy is at a decisive stage. The most important task for the country today is not to miss the historical moment of industrial transition and actively engage in the digital economy. The solution to this problem is possible only with the joint efforts of business, government and society of Tajikistan.

REFERENCE

1. Micic L. (2017). Digital transformation and its influence on GDP. *ECONOMICS*, 5(2), 135-147.
2. Fernandez C. Ley, E., & Steel, M. (2001). Benchmark priors for Bayesian model averaging. *Journal of Econometrics*, 100 (2), 381–427.
3. What is the Internet of Things and how does it work? <https://trends.rbc.ru/trends/industry/5db96f769a7947561444f118?from=copy>
4. The concept of the digital economy in the Republic of Tajikistan. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan. No. 642. 12/30/2019

ОТ ТРАДИЦИИ К ИННОВАЦИЯМ: ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

КАРИМОВА ТАХМИНА ХАБИБУЛЛОЕВНА

кандидат экономических наук, заведующая кафедрой менеджмента и маркетинга
международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Таджикистан, г. душанбе, пр. Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 987198622. E-mail:
takhmina1983@mail.ru

В статье анализируются происходящие процессы трансформации экономики и перехода к цифровой экономике. Особое значение получают новые технологии. Актуализируются такие термины как интернет вещей, современные облачные технологии, робототехника и автоматизация производства. Быстрое развитие технологий требует обновления бизнес-моделей и расширения сфер деятельности таджикских компаний. Рассмотрена роль и значение информации как ключевого актива любого предприятия и использования современных бизнес-моделей, чтобы оставаться жизнеспособным и успешным. Обоснована необходимость пересмотра модели производства, поставочных цепочек, рынков сбыта и других аспектов деятельности компаний, а также управленческих навыков руководителей в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровая экономика, интернет вещей, современные облачные технологии, бизнес-модели.

PROPERTIES OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE EDUCATION SYSTEM OF UZBEKISTAN

MUTABAR KHODJAYEVA KHAMIDULLA QIZI

associate professor of the tashkent state university of economics, candidate of economic sciences, uzbekistan, m.xodjayeva@tsue.uz, mutabar2009@mail.ru orcid:0000-0003-0374-1456

ZAFAR MUQUMOV AVAZMUROTOVICH

associate professor of the tashkent state university of economics , candidate of economic sciences, uzbekistan, zafar_muqimov@tfi.uz, orcid: 0000-0003-3385-1365

MUSTAFOYEV AKBAR MUSTA UGLI

teacher of the tashkent state university of economics , uzbekistan, a.mustafoev@tsue.uz, mustafoev.akbar.94@mail.ru, orcid: 0009-0002-6963-5330

This article is focused on the meaning and content of innovation and innovative activity and the descriptions given to them by Uzbek scientists and scientists from foreign countries. Besides that the article comprises different opinions and approaches on the descriptions, attitudes articles given to "Innovation" and "Innovative activity" in the framework of the laws on "Innovative activity", "Education" and "Science and scientific activity".

Keywords: innovation, innovative activity, innovative processes, economy of knowledge, digital economy, professional innovative activity.

From the economic point of view, the study of international experience in the organization and support of innovative activities in the context of modern globalization, digital economy and the construction of a new Uzbekistan serves not only at the enterprise level but also in higher education.

From a pedagogical point of view, the innovative processes taking place in the modern education system are primarily related to the active use of digital technologies in all areas of human activity and are primarily aimed at improving the quality and efficiency of education. In this regard, the professional innovative activity of students has a radically different meaning. The essence and content of innovative activity is that any innovation in the field of education for students occurs when it is carried out by the teacher. That is, the transformation of students from object to subject in the educational process depends primarily on the professional competence of the teacher.

The Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis recognizes that our country has entered the stage of innovative development in order to achieve modern progress. "Innovation is the future. We need to start building our great future ... based on innovative ideas. It is no coincidence that we are moving towards innovative development and the digital economy. Because who will win in today's fast-paced world? A state based on new ideas, new ideas and innovations will win." [Mirziyoev Sh.M., 2018]

The adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Innovative Activity" (July 24, 2020) was an important step in building a new Uzbekistan in order to create an appropriate legal framework provided for in the State Program "Year of Science, Enlightenment and Digital Economy". This law is extremely important in strengthening the reliable legal mechanisms for the creation and implementation of new ideas, new discoveries, scientific developments that guarantee and accelerate our development

In this work, the legal and regulatory framework for preparing students for innovative activities, priorities for improving and developing the mechanism of preparing students for professional innovative activities, ensuring the quality and effectiveness of innovative and modern information technologies in preparing for professional innovative activities, organizing economic education through non-traditional methods. A systematic approach and analytical methods were used throughout the study. At different stages of its development, society presented new standards and requirements for the

workforce. This necessitated the development of the education system. Education as a process and result can be effective and of high quality if there are clearly formulated concretized educational ideas, and they are accepted personally significant by all participants in the educational process.

The future of our country is determined not by raw materials and natural resources, but by intellectual potential, the level of development of science and high technologies. For this, the education of Uzbekistan must go into a special innovative development mode, in which it is possible to preserve the best traditions of our public education and at the same time take into account the global trends in the development of educational systems, correlate our education with world norms and standards. One of the means of such development is innovative technologies, that is, these are fundamentally new ways, methods of interaction between teachers and students, ensuring the effective achievement of the results of pedagogical activity. Scientific innovation that propels progress forward encompasses all areas of human knowledge. One of the varieties of social innovation is pedagogical innovation. Pedagogical innovation is an innovation in the field of pedagogy, a purposeful progressive change that introduces stable elements (innovations) into the educational environment that improve the characteristics of both its individual components and the educational system itself. Pedagogical innovations can exist both at the expense of the educational system's own resources (intensive path of development) and by attracting additional capacities (investments) - new funds, equipment, technologies, capital investments, etc. (extensive development path).

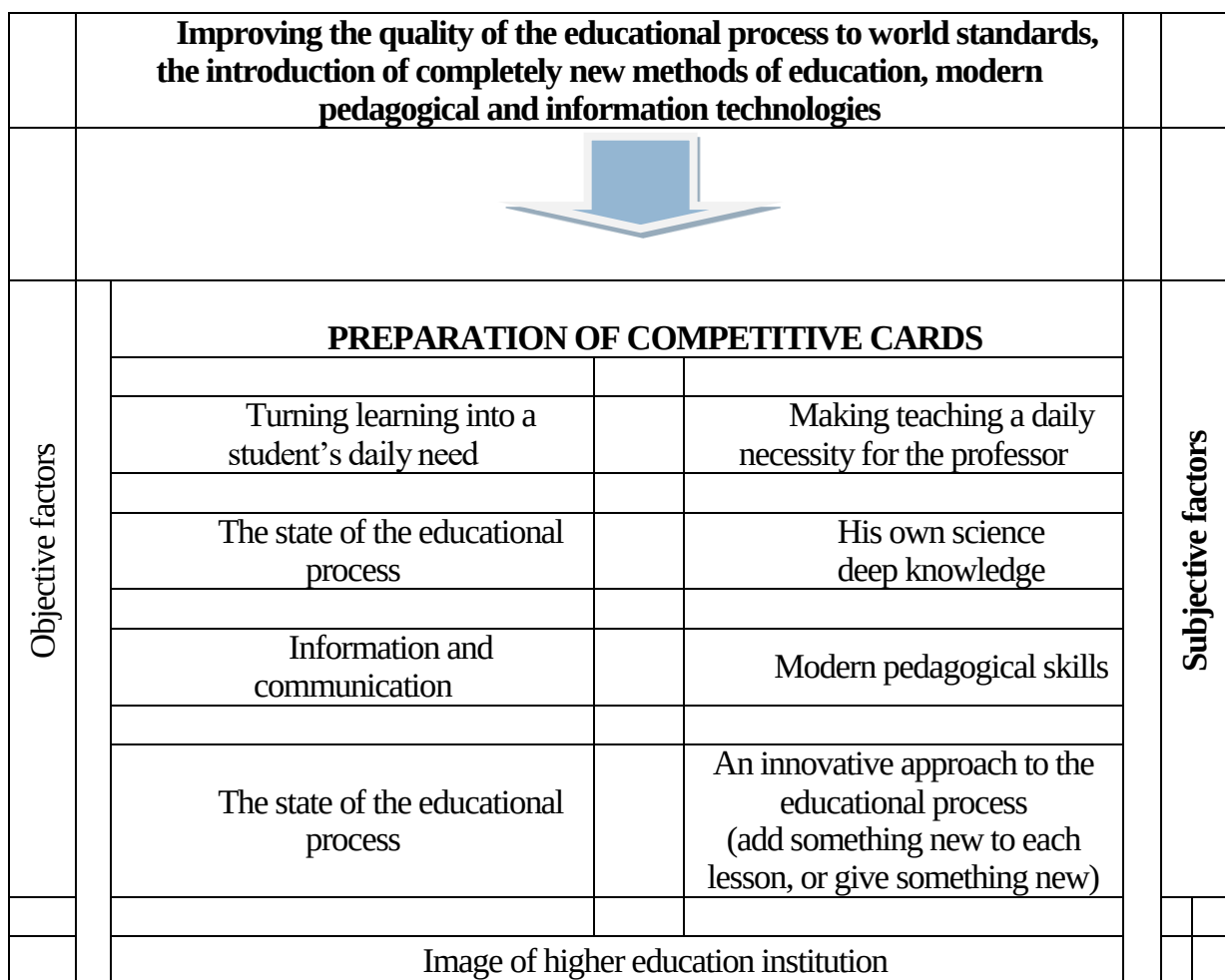

Figure 1. Innovative approach to the organization of the education system

The main directions and objects of innovative transformations in pedagogy are:

- designing new models of the educational process;
- development of concepts of strategies for the development of education and educational institutions;

- updating the content of education, changing and developing new technologies for teaching and upbringing;
- improving the training of teaching staff;
- ensuring the psychological, environmental safety of students, the development of health-saving learning technologies;
- ensuring the success of training and education, monitoring the educational process and development of students; - development of new generation textbooks and teaching aids.

The rapid development of our time requires the training of specialists not only with high intellectual potential, but also on the basis of the ideology of national awakening and universal values, love for the motherland, devotion to the ideals of independence.

Although former US President D. Eisenhower said that "not educating young people at a high intellectual level and not educating them morally is a threat to the country", the issue of moral education in developed western countries is pushed to the background. The result of this is evident in the negative conditions in the upbringing of western youth.

The module of innovative approach to the educational process proposed by us also covers the integration of education and upbringing, students and teachers in the educational process.

It should be noted that in order to ensure a stronger link between science and industry, as well as research organizations and the real economy, Innovative ideas and projects play an important role in establishing close partnerships between enterprises.

In our opinion, innovative education should reflect the following set of ideas:

- by both entities on the basis of incentives and dispositions
- conscious analysis of professional activity;
- critical attitude to norms and standards;
- formation and reflection of the system of meanings;
- openness to professional culture, environment and news;
- creative approach to any activity, initiative;
- Improving the elements of educational content.

Discussion

At the same time, it should be noted that there are a number of shortcomings in innovation. First, the interaction between the ministries and agencies responsible for the development of scientific and innovative activities is not adequate, and the activities of research institutions and laboratories are not properly coordinated; second, the low level of commercialization of scientific results; third, the lack of highly qualified specialists capable of actively promoting and implementing technology transfer in the field of innovation management; fourth, the state funding of scientific and innovative activities is not efficient and transparent, and there are no mechanisms to encourage the attraction of extra-budgetary and private funds.

The technology of the teaching process is the process of transforming and introducing specific innovative methods, tools, forms and elements into a real teaching system.

The process of modernization of the education system and the introduction of computers, audiovisual techniques, the use of innovative methods in test control, the use of videos in the acquisition and formation of new knowledge, the use of new computer programs in experiments - all this is the essence of modernization.

The purpose of the use of information technology in education is a factor that shapes the system. It is this factor that influences the definition of the content, form and methods of achieving the desired result, and clearly defines its program and direction. Therefore, the training technology is selected based on the purpose.

The selection and production of teaching technology is very important for professional higher education, and it is advisable to use various innovative technologies in the teaching process based on the learning objectives. The following didactic principles should be followed to shape the professional qualities of future professionals.

At the present time, the leader must show initiative and efficiency in management, be responsive, be aware of changes in the situation in a timely manner, be able to make a significant impact with the help of resources, make the right decision in any case. To do this, the leader must receive reliable and meaningful information.

Due to the diversity of information in the education system, it is very difficult to select the necessary and sufficient information to develop these management decisions. Dividing all the information into types and groups according to their specific characteristics, i.e., classification or classification, helps to some extent to overcome or alleviate this difficulty.

The main purpose of information support in achieving management of education innovation management is to work with, analyze and summarize existing data, which serves as a source for making informed decisions. The size of the information flows clearly demonstrates the importance of using the most modern information technologies in the management of educational management, which in many cases overlap in the collection, storage, processing and use of various data.

The task of education today is to teach students to work independently in the growing information educational environment, to use information flow wisely. To do this, it is necessary to create opportunities and conditions for them to work independently on an ongoing basis. Until now, traditional education has taught students or teachers to acquire only ready-made knowledge. Such an approach would extinguish the creative research initiative of independent thinking in the student or learners. At present, the main tasks in the design of targeted group teaching using one of the interactive methods in the process of innovative education are:

- Assignment of educational assignments;
- guidance;
- feedback (to determine the extent to which the group understands the task);
- control (observation, direction, narration);
- preparation for the presentation;
- conclusion.

In addition, one of the foundations of the proposed quality project is the use of advanced pedagogical methods and innovative technologies (case study, educational project, collaborative learning, "practical game", interactive teaching methods, etc.), information and communication technologies, e-learning resources and multimedia presentations. should be.

In order to solve the problems facing the management of innovative management of education in the current educational process, it is necessary to expand the number of independent and free-thinking professors who are able to make the necessary decisions to assimilate new information.

In the effective use of information technology in education, first of all, as a result of the orientation and development of young people to intellectual activity, the following is achieved:

In the effective use of information technology in education, first of all, as a result of the orientation and development of young people to intellectual activity, the following is achieved:

- Achieving knowledge of the level of their potential and abilities of students;
- Designing individual programs of work with gifted students;
- learning, as well as being active in certain activities, moving situations;
- free expression of independent opinion, personal views, their explanation with evidence;
- be able to make independent decisions and assess the consequences, if necessary;
- Ability to work in groups and individually with modern technologies and information sources;
- be able to demonstrate the acquired knowledge and skills.

Using information sources, collaborative learning is a technology that is accessible to both the educator and the learner, influencing the quality of education with its effectiveness and facilitating the management of the education system.

The main socio-economic foundations for the development of education in the development of modern society are: the complexity of the socio-professional infrastructure of society, the deepening of professional activity and informatization of all areas.

This leads to the following trends: early specialization of teaching, globalization, individualization of the information environment, democratization of information interaction, strengthening control over the effectiveness of information processes, abstraction and identification of elements of the information environment, improving the professional activity of teachers.

In order to overcome these problems, the legal framework for the development and promotion of innovative activities in the Republic has been created. Law of the Republic of Uzbekistan "On Innovative Activity", Strategy of innovative development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021, Science and Technology of the Republic of Uzbekistan Law on Scientific Activity" [Law of the Republic of Uzbekistan "On science and scientific activity", 2019].

The Law "On Innovative Activity" defines the concepts of innovation, innovative infrastructure, innovative project, innovative activity, the state order for the creation of innovations, technology transfer, new development. In particular, it is defined as "innovation - a new development that is introduced into civil circulation or used for personal needs, the application of which in practice provides great socio-economic benefits." supply activities "[Law of the Republic of Uzbekistan "On Innovative Activity", 2020].

It should be noted that as a result of the rapid development of innovation processes in the Republic, there is a need for innovative infrastructure. Innovative infrastructure - material, technical, financial, organizational and methodological, informational, consulting and other aspects of innovative activity is a set of enterprises, organizations, institutions, their associations in any form of ownership. At the same time, the Republic has formed an innovative infrastructure in the field of education, as in all areas. The formation of this infrastructure can be seen directly in the changes in the types of education.

Article 8 of the Law "On Education" is devoted to "Preschool education and upbringing", which provides for the education and upbringing of children, their intellectual, spiritual, moral, ethical, aesthetic and physical development, as well as the preparation of children for general secondary education. is a type of focused education?" This type of education also includes one year of compulsory preparation of children between the ages of six and seven for primary education. Article 9 of the law is devoted to "General secondary and secondary special education", which provides for primary education in grades 1-4, basic secondary education in grades 4-9 and 10-11 grades [Law of the Republic of Uzbekistan "On science and scientific activity", 2019].

Another change is professional training. Vocational education is reflected in Article 10 of the Law, which is divided into primary vocational education, secondary vocational education and secondary special vocational education. While primary vocational education is provided in vocational schools on the basis of 9th grade graduates on the basis of free full-time integrated programs for two years, in secondary vocational colleges general secondary, secondary special education on full-time, part-time and part-time forms of education up to two years as well as on the basis of primary vocational education.

Secondary special vocational education is provided on the basis of general secondary, secondary special, primary vocational and secondary vocational education on the basis of state order or fee-for-service, depending on the complexity of professions and specialties, full-time, part-time and part-time education.

Higher education provides training of highly qualified personnel in bachelor's and master's specialties (Article 11). At the same time, Article 15 of the Law states that the forms of education include: full-time education (full-time); education inseparable from production (correspondence, evening, distance); dual education; family education and independent study; teaching and educating adults; inclusive education; external education; training in the field of defense, security and law enforcement [Law of the Republic of Uzbekistan "On science and scientific activity", 2019].

Article 31 of the law stipulates that the activities of non-governmental educational organizations must be carried out on the basis of a license, and non-governmental educational organizations must

provide educational services in accordance with the requirements and conditions of the license. Another noteworthy aspect of the law on education is reflected in its Article 36.

Article 36 is entitled “Experimental and innovative activities in the field of education” and is entitled “Experimental and innovative activities in the field of education. It is aimed at modernizing education and developing new educational technologies and resources, testing them and introducing them into the educational process. This article is aimed at the organization of innovative activities in the education system. opportunities will be created for the gradual transition to more advanced forms of the process”.

Conclusions

An important condition for the rapid development of the Republic of Uzbekistan is the rapid introduction of modern innovative technologies in the economy, social and other spheres with the widespread use of scientific and technical achievements. In this regard, the Law of the Republic of Uzbekistan "On Science and Scientific Activity" was adopted, which regulates relations in the field of science and scientific activity. The law is important in that it focuses directly on the development of science on the basis of innovative activities for research entities. Chapter 19 "Priorities for the development of science and technology" states that "Priorities for the development of science and technology are the achievement of competitiveness and efficiency of the national economy, increasing labor productivity, creating new industries, living standards, quality of science and education." is designed to provide a scientific solution to the problems associated with the improvement of the quality of life ” [Law of the Republic of Uzbekistan "On science and scientific activity", 2019]. This, in turn, allows for innovative activities.

Based on the above, it is advisable to do the following:

- Knowledge required to understand the content and essence of the concepts of "innovation" and "innovative activity" in society. Expanding the scope of arming with skills and competencies;
- further acceleration of work on publicizing the content and essence of the newly adopted Law "On Education";
- Emphasis on innovative activities in the development of all areas, with the establishment of a knowledge-based innovative economy as the basis for building a new Uzbekistan;
- Ensuring the rapid development of socio-economic relations between the subjects of innovation infrastructure, such as innovation technology park, technology transfer center, innovation cluster, venture organization, innovation center;
- As a result of the systematic organization of the activities of innovation clusters, innovation activity in the Republic will be further developed, and as a result, the quality and efficiency of innovation activity will be ensured. New innovations emerge, people strive for innovation.

REFERENCES

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Innovative Activity". <https://lex.uz/ru/docs/4910391>
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education". <https://lex.uz/docs/5013007>
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On science and scientific activity". <https://lex.uz/docs/4571490>
4. Mirziyoev, Sh.M. (2018). Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis. - 19-20. <https://www.un.int/uzbekistan/news/address-president-republic-uzbekistan-shavkat-mirziyoyev-oliy-majlis>
5. Shumpeter, Y. (2007). Theory of economic development. M., Direct-Media.
7. Fatxutdinov, R.(2008). Innovative management. - SPb .: Peter.
8. Yakovtsa, Yu. (2000)I nnovatsii: theory, mechanism, gosudarstvennoe regulirovanie: Uchebn. posobie / Pod red. - M .: RAGS,
9. Balabanov, I. (2001).Innovative management. Peter.
10. Yuldashev, J. Usmonov,A.(2004). Fundamentals of pedagogical technology: Manual.– T.: Teacher, - 104 .

11.. Khodjayeveva M., Karimova D. Audit report: National standards of uzbekistan and international practice <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85083763835&partnerID=40&md5=4f9fbbe0b04dc3b9bd97b5d62356014d>

12. Khodjayeveva M., Muqumov Z. Features of obtaining audit evidence in accordance with international audit standards <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85078821776&partnerID=40&md5=b47bca1d19e0fd6022eee60101a67c10>

ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР НИЗОМИ МАОРИФИ ЎЗБЕКИСТОН

МУТАБАР ХОҶАЕВА ҲАМИДУЛЛО ҚИЗИ

номзади илмҳои иқтисод, дотсенти Донишгоҳи давлатии иқтисодии Тошканд,
Ўзбекистон, m.xodjayeveva@tsue.uz, mutabar2009@mail.ru ORCID:0000-0003-0374-1456

ЗАҒАР МУҚУМОВ АВАЗМУРОТОВИЧ

номзади илмҳои иқтисод, дотсенти Донишгоҳи давлатии иқтисодии Тошканд,
Ўзбекистон, zafar_muqimov@tfi.uz, ORCID: 0000-0003-3385-1365

МУСТАҒОЕВ АҚБАР МУСТ УҒЛИ

Муаллими Донишгоҳи давлатии иқтисодии Тошканд, a.mustafoev@tsue.uz,
mustafoev.akbar.94@mail.ru, ORCID: 0009-0002-6963-5330

Мақолаи мазкур ба моҳият ва мазмуни фаъолияти инноватсионӣ инноватсионӣ ва тавзеҳоте, ки аз ҷониби олимони узбак ва олимони кишварҳои хориҷӣ ба онҳо дода шудааст, бахшида шудааст. Ғайр аз ин, дар мақола андешаҳо ва бархӯрдҳои гуногун ба тавсиф, муносибатҳои мақолаҳои «Инноватсия» ва «Фаъолияти инноватсионӣ» дар доираи қонунҳои «Фаъолияти инноватсионӣ», «Дар бораи маориф» ва «Илм ва фаъолияти илмӣ» оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, равандҳои инноватсионӣ, иқтисодиёти дониш, иқтисодиёти рақамӣ, фаъолияти касбии инноватсионӣ.

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

МУТАБАР ХОДЖАЕВА ҲАМИДУЛЛО ҚИЗИ

кандидат экономических наук, доцент, ташкентский государственный экономический университет, узбекистан, m.xodjayeveva@tsue.uz, mutabar2009@mail.ru orcid:0000-0003-0374-1456

ЗАҒАР МУҚУМОВ АВАЗМУРОТОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент, ташкентский государственный экономический университет, узбекистан, zafar_muqimov@tfi.uz, orcid: 0000-0003-3385-1365

МУСТАҒАЕВ АҚБАР МУСТ ОҒЛИ

преподаватель ташкентского государственного экономического университета,
a.mustafoev@tsue.uz, mustafoev.akbar.94@mail.ru, orcid: 0009-0002-6963-5330

В данной статье рассматриваются значение и содержание инноваций и инновационной деятельности, а также их характеристики, данные узбекскими и зарубежными учеными. Кроме того, в статье излагаются различные мнения и подходы к характеристикам, отношениям, даваемым понятиям «Инновация» и «Инновационная деятельность» в рамках законов «Об инновационной деятельности», «Об образовании» и «О науке и научной деятельности». Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационные процессы, экономика знаний, цифровая экономика, профессиональная инновационная деятельность.

ФОРМИРОВАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ЦИФРОВЫХ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЭКОСИСТЕМ

КУЗНЕЦОВ МИХАИЛ ЮРЬЕВИЧ

Начальник отдела высшего образования, Научно-исследовательский институт организации здравоохранения и медицинского менеджмента Департамента здравоохранения города Москвы. Адрес: 115184, Российская Федерация, г. Москва, Большая Татарская улица, д. 30. E-mail: kuznetsovmy1@zdrav.mos.ru. Тел.: +79263773654

В статье рассматривается сущность цифровой научно-образовательной экосистемы как интегрированной системы цифровых технологий, платформ и инструментов, предназначенной для оптимизации образовательных и исследовательских процессов. Раскрываются основные компоненты цифровой экосистемы, включая цифровую образовательную среду, системы управления образовательными процессами, персонализированные образовательные траектории, научные репозитории и цифровую сертификацию. Особое внимание уделяется возможностям цифровой аспирантуры и дистанционного наставничества, основанного на искусственном интеллекте и технологиях больших данных. Анализируются ключевые вызовы, такие как цифровой разрыв, вопросы конфиденциальности и этики, а также проблемы мотивации научных кадров. В статье подчеркивается, что развитие цифровых экосистем связано с глобализацией науки, автоматизацией рутинных академических процессов и интеграцией цифровых технологий в образовательные модели. Делается вывод о необходимости баланса между цифровыми инновациями и традиционными академическими ценностями для эффективного функционирования научных экосистем.

Ключевые слова: *цифровая экосистема, цифровая аспирантура, научные исследования, дистанционное обучение, образовательные технологии, персонализированное обучение, искусственный интеллект, блокчейн-сертификация.*

Цифровая научно-образовательная экосистема — это интегрированная система цифровых технологий, платформ, инструментов и сервисов, предназначенная для организации, управления и оптимизации образовательных и исследовательских процессов. Она объединяет участников научного и образовательного процесса (студентов, преподавателей, научных работников, администраторов, аспирантов, соискателей), создавая единую цифровую среду для обучения, взаимодействия и научных исследований.

Цифровая научно-образовательная экосистема включает в себя несколько ключевых компонентов, обеспечивающих эффективное обучение, управление образовательным процессом и научные исследования. Одним из таких компонентов является цифровая научно-образовательная среда, включающая онлайн-курсы, платформы дистанционного обучения (LMS, такие как Moodle, Canvas, Blackboard), которые позволяют организовать дистанционное и смешанное обучение, обеспечивая доступ к образовательным материалам в любое время. Важную роль играют системы управления образовательными и исследовательскими процессами, которые включают административные платформы для управления расписанием, успеваемостью, регистрацией студентов и аспирантов (соискателей) (например, SAP Learning Hub, 1С:Образование), а также автоматизированные системы мониторинга образовательных программ. Цифровые инструменты для преподавателей/научных руководителей и студентов/аспирантов также являются неотъемлемой частью экосистемы и включают интерактивные учебные ресурсы, виртуальные лаборатории, симуляторы, а также облачные сервисы для совместной работы, такие как Google Classroom, Microsoft Teams и Zoom [3, с.301]. Существенное значение имеют образовательные и научные репозитории, представленные

открытыми базами знаний (Coursera, edX, FutureLearn, MIT OpenCourseWare) и научными базами данных (Scopus, Web of Science, ResearchGate), которые предоставляют доступ к актуальной информации и исследованиям. Важным элементом цифровой образовательной экосистемы является возможность построения персонализированных образовательных траекторий, что достигается за счет использования технологий больших данных и искусственного интеллекта для анализа успеваемости студентов и подбора оптимального учебного маршрута, а также программ наставничества с участием преподавателей и автоматизированных рекомендаций. Кроме того, широкое распространение получают цифровая сертификация и блокчейн-технологии, которые позволяют использовать цифровые дипломы и сертификаты, проверяемые с помощью технологии блокчейн (например, цифровые сертификаты MIT), а также системы онлайн-сертификации знаний, включающие автоматизированные тесты и прокторинг. Все эти компоненты тесно взаимосвязаны и формируют единую цифровую образовательную экосистему, способную адаптироваться к индивидуальным потребностям учащихся и требованиям современного рынка труда [2, с.159].

Основные компоненты цифровой научно-образовательной экосистемы представлены в таблице 1.

Компонент	Содержание, функции
Цифровая образовательная среда	Включает в себя онлайн-курсы, платформы дистанционного обучения (LMS — системы управления обучением, такие как Moodle, Canvas, Blackboard).
	Позволяет организовать дистанционное и смешанное обучение, обеспечивая доступ к образовательным материалам в любое время.
Системы управления образовательными процессами	Административные платформы для управления расписанием, успеваемостью, регистрацией студентов (например, SAP Learning Hub, 1С:Образование).
	Автоматизированные системы мониторинга образовательных программ.
Цифровые инструменты для преподавателей и студентов	Интерактивные учебные ресурсы (виртуальные лаборатории, симуляторы, искусственный интеллект для адаптивного обучения).
	Облачные сервисы для совместной работы (Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom).
Образовательные и научные репозитории	Открытые базы знаний (Coursera, edX, FutureLearn, MIT OpenCourseWare).
	Научные базы данных (Scopus, Web of Science, ResearchGate)
Персонализированные образовательные траектории	Использование больших данных и искусственного интеллекта для анализа успеваемости студентов и подбора оптимального учебного маршрута
	Программы наставничества с участием преподавателей и автоматизированных рекомендаций
Цифровая сертификация и блокчейн-технологии	Цифровые дипломы и сертификаты, проверяемые с помощью блокчейн-технологий (например, цифровые сертификаты MIT)
	Онлайн-сертификация знаний с использованием автоматизированных тестов и прокторинга

Функции цифровой образовательной экосистемы выполняют ряд важных функций, обеспечивая:

- Гибкость обучения — студенты могут выбирать удобный формат и темп освоения знаний.
- Доступность — обучение возможно из любой точки мира.
- Интерактивность — студенты вовлечены в учебный процесс с помощью мультимедийных материалов и игровых методик.
- Глобализация — интеграция с международными образовательными программами и исследовательскими проектами.
- Персонализация — алгоритмы адаптируют образовательные программы под индивидуальные потребности учащихся.

В будущем цифровые образовательные экосистемы будут использовать более сложные технологии искусственного интеллекта, виртуальной и дополненной реальности, что позволит создать еще более эффективные и адаптивные системы обучения.

Современные цифровые технологии трансформируют не только образовательные системы, но и системы подготовки научных и научно-педагогических кадров, создавая новые экосистемы, которые объединяют образовательные, исследовательские и инновационные компоненты. Эти экосистемы включают цифровую аспирантуру, онлайн-образовательные платформы, научные сообщества и интеллектуальные системы управления академической карьерой.

Так, например, Университет Манчестера предлагает ряд онлайн и смешанных (blended) программ последиplomного образования, и работает над созданием полностью дистанционные программы PhD (докторских программ) [4]. Некоторые программы включают элементы онлайн-обучения, но требуют очного присутствия для определенных компонентов. Например, программа PhD по образованию (PhD in Education) доступна только в очном формате, как на полной, так и на частичной основе. Полностью дистанционное обучение для этой программы не предусмотрено.

Несмотря на очевидные преимущества цифровых экосистем, существуют вызовы их развития, среди которых [1, с.79]:

- Цифровой разрыв между странами и университетами с разным уровнем цифровой зрелости.
- Этические вопросы (автоматизированное рецензирование, конфиденциальность данных, цифровая идентификация авторства).
- Проблемы мотивации и вовлеченности научных кадров в цифровые платформы и пр.

Вместе с тем, перспективы развития цифровых экосистем в науке связаны с развитием международных научных сетей и платформ, интеграцией цифровых технологий в традиционные формы подготовки кадров, автоматизацией рутинных процессов научных исследований и преподавания.

В заключение можно отметить, что цифровые экосистемы воспроизводства научных кадров обеспечивают трансформацию традиционных подходов к подготовке исследователей. Цифровая аспирантура, интеллектуальные системы анализа данных и глобальные научные платформы создают новые возможности для развития науки и образования в XXI веке. Однако важным остается баланс между цифровыми технологиями и академическими ценностями, что требует дальнейших исследований и совершенствования нормативно-правовой базы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зорина Н.В., Зорин Л.Б. Цифровая экосистема как основы и механизм развития организации в условиях цифровой экономики. // В сборнике: Актуальные проблемы менеджмента в России и за рубежом. межвузовский круглый стол. – М., 2023. С. 72-85.

2. Маймина Э.В. Актуализация участия образовательных экосистем в формировании цифрового рынка труда. // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. 2022. № 1 (92). С. 154-166.

3. Тихомирова В.Д. Цифровой университет как основа построения цифровой экосистемы образования. // В сборнике: Моделирование нелинейных процессов и систем. Материалы шестой международной конференции. Москва, 2023. С. 300-304.

4. PhD Education / Overview. // URL: https://www.manchester.ac.uk/study/postgraduate-research/programmes/list/02980/phd-education/?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 10.01.2025 г.)

FORMATION AND FEATURES OF DIGITAL SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ECOSYSTEMS

KUZNETSOV MIKHAIL YURIEVICH

head of the department of higher education, research institute for healthcare organization and medical management of the moscow city health department. address: 115184, russian federation, moscow, bolshaya tatarskaya street, 30. e-mail: kuznetsovmy1@zdrav.mos.ru. tel.: +79263773654

The article examines the essence of the digital scientific and educational ecosystem as an integrated system of digital technologies, platforms and tools designed to optimize educational and research processes. The main components of the digital ecosystem are revealed, including the digital educational environment, educational process management systems, personalized educational trajectories, scientific repositories and digital certification. Special attention is paid to the possibilities of digital postgraduate studies and remote mentoring based on artificial intelligence and big data technologies. Key challenges such as the digital divide, issues of confidentiality and ethics, as well as problems of motivation of scientific staff are analyzed. The article emphasizes that the development of digital ecosystems is associated with the globalization of science, the automation of routine academic processes and the integration of digital technologies into educational models. It is concluded that there is a need for a balance between digital innovations and traditional academic values for the effective functioning of scientific ecosystems.

Keywords: *digital ecosystem, digital postgraduate studies, scientific research, distance learning, educational technologies, personalized learning, artificial intelligence, blockchain certification.*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ТАДЖИКИСТАНА ПО ВОДНОЙ ПРОБЛЕМЕ

НОРОВ ХУРШЕД ГИЁСИДДИНОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент, кафедры информационных системы в экономике Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru
Тел.: (+992) 888-447-443

АБДУЛЛОЕВА ШАХОДАТ БАХРИЕВНА

кандидат экономических наук, доцент, кафедры менеджмента и маркетинга. Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, E-mail: khusravi.2011@mail.ru Тел.: (+992) 931-44-95-46.

В данной статье рассмотрено об управление водными ресурсами считается одной из проблем, которой всегда уделяется первоочередное внимание при решении этой проблемы.

Такая ситуация прежде всего наблюдается в том, что водные ресурсы как природный ресурс безграничны и не имеют определенного места и расположения, а в ряде случаев могут пересекать границы нескольких стран. Вопрос воды является одной из насущных проблем мира, и сегодня потребность в ней ощущает большинство населения планеты. Обоснованы наша страна с высокой трибуны ООН одной из первых предложила пять глобальных инициатив, связанные с водой, которые поддержали более 100 стран мира. На базе выделения именно на основе этой инициативы мировое сообщество в новом тысячелетии проявило серьезное значение экологических рисков и угроз

Ключевые слова: вода, водные ресурсы, инициатива, форум, проблема, международные организации, Организация Объединенных Наций, соглашения, резолюция, конструктивные цели, десятилетие.

Таджикистан обладает большими запасами водных ресурсов и 60 % водных ресурсов Центральной Азии формируются на его территории. На этом фоне все же важным представляются внутренние проблемы относительно улучшения обеспечения населения питьевой водой. Как известно, в стране в основном используются поверхностные и подземные воды, половина из которых очень жесткая и содержит много полезных ископаемых. Сегодня в общей сложности 87% городского населения и 20 % сельского населения получают воду из централизованных систем водоснабжения, не соответствующих нормам питьевой воды [1, с. 89].

В настоящее время более 3 миллиардов человек на планете страдают от нехватки чистой питьевой воды, а по прогнозам ученых к 2025 году это число достигнет почти 4 миллиардов. Каждый день во всем мире из-за нехватки чистой воды умирают от 800 до 1000 детей в возрасте до 5 лет. Следует отметить, что одной из основных причин быстрого таяния ледников являются беспрецедентные изменения климата и рост средних температур, а также сокращение количества пресной воды из-за нерационального использования пресной воды, особенно в сельском хозяйстве (до 78% пресной воды используется в сельском хозяйстве) [2, с. 60].

Важно отметить, что Республика Таджикистан за последние два десятилетия стала активным участником региональной и глобальной водной политики. Президентом Республики Таджикистан за этот период были предложены ряд глобальных инициатив, связанных с водной проблематикой. Они позволили акцентировать внимание международных организаций и мирового сообщества в целом к вопросам водного сектора, роста дефицита питьевой воды, деградации водных и других экосистем [3, с. 111]. Среди глобальных водных инициатив Республики Таджикистан наиболее важными являются следующие:

Инициатива 1. В октябре 1999 года Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон своим выступлением на 54-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, заявил, что внимание международного сообщества должно быть сосредоточено на проблемах чистой воды и что 2003 год следует объявить Международным годом чистой воды. Предложение получило полную поддержку 148 стран мира, и Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций приняла соответствующую резолюцию.

В связи с этим с 30 августа по 1 сентября 2003 года в Душанбе прошел международный форум «Международный год пресной воды», в котором приняли участие представители 53 стран, 93 международных организаций, известные в мире ученые. Выступая в завершение форума, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отметил, что «Таджикистан – страна высоких гор, тысяч озер, полноводных рек, водопадов и водохранилищ... Мы считаем воду священной, как источник жизни, дарованный Богом, и должны сохранить ее для будущих поколений».

Инициатива 2. В 2003 году Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон принял участие и выступил на Третьей всемирной конференции по водным проблемам в Киото (Япония). Он подчеркнул важность экономии и рационального использования водных ресурсов для выживания

человечества в последние годы и предложил объявить 2005-2015 годы Международным десятилетием «Вода для жизни», и это предложение поддержали 140 стран мира. В этой связи 30-31 мая 2005 года в Душанбе состоялась Международная конференция по региональному сотрудничеству в бассейнах трансграничных рек, в которой приняли участие представители 50 стран и 40 международных организаций. В рамках этого десятилетия в Таджикистане и других странах были проведены различные мероприятия, посвященные воде.

Инициатива 3. В 2013 году в рамках реализации международного десятилетия акции «Вода для жизни» очередная инициатива Президента Республики Таджикистан по водным вопросам об объявлении 2013 года «Международным годом водного сотрудничества» также была поддержана ООН, и на ее основе в Душанбе с 28 по 30 августа 2013 года прошла международная конференция, на которой обсуждались вопросы сотрудничества в водной сфере на этом глобальном форуме.

Лидер нации, Президент страны Эмомали Рахмон, выступая на прошедшем в Корее VII Всемирном водном форуме, посвященном итогам Международного десятилетия действий «Вода для жизни», отметил, что «В рамках Целей развития тысячелетия достигнут определенный прогресс в решении водных проблем, однако современные глобальные угрозы не добавляют нам оптимизма в отношении будущего». По достоверным оценкам, к 2030 году около 50% населения мира столкнется с проблемами нехватки воды, а к 2050 году нехватка воды станет еще более острой. Важным направлением нашей будущей деятельности должна стать «зеленая» экономика, в которой водные ресурсы должны занять достойное место как возобновляемый источник энергии.

Инициатива 4. Учитывая это, предлагаю провозгласить Второе международное десятилетие под лозунгом «Вода для устойчивого развития». 21 декабря 2016 года в соответствии с резолюцией Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций при поддержке более 190 стран была принята четвертая инициатива Президента страны Эмомали Рахмона о Международном десятилетии действий «Вода для устойчивого развития, 2018–2028 годы». 21 марта 2018 года, во Всемирный день водных ресурсов, резолюцией ООН официально объявлено о начале Международного десятилетия «Вода для устойчивого развития 2018–2028».

Инициатива 5. 2025 год - «Международный год защиты ледников» - специальная резолюция 77-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 2022 года. Необходимость провозглашения данной глобальной инициативы еще в 2009 году была дважды заявлена Президентом Республики Таджикистан в г. Женева - на 3-м Глобальном форуме по окружающей среде (31 августа - 4 сентября) и в Копенгагене - на 15-й Конференции сторонников рамочной Конвенции ООН по изменению климата (7-8 декабря).

Наиболее важными моментами данной резолюции являются следующие:

- 2025-й год объявляется Международным годом защиты ледников;
- начиная с 2025-го года и в последующем дата 21 марта ежегодно будет отмечаться как Всемирный день охраны ледников;
- в структуре ООН создается целевой фонд по защите ледников;
- в 2025 году в г. Душанбе состоится международная конференция высокого уровня по защите ледников [4, с. 6].

Следует отметить, что в последние десятилетия на фоне обострения водной проблематики широко обсуждается проблема таяния ледников как основного источника формирования водных ресурсов во многих странах и регионах мира. Так, по экспертным оценкам, ледники Центральной Азии, являющиеся основным источником воды для рек региона, теряют в среднем 0,6-0,8% площади своего оледенения и 0,1% своего объема в год. Сложившаяся ситуация требует принятия срочных и комплексных мер по их сохранению, адаптацию к изменениям климата и формированию механизма устойчивого управления водными ресурсами в регионе. Комплексный и согласованный подход к

решению проблем таяния ледников и изменения климата в регионе предполагает необходимость реализации скоординированных мер всеми странами региона на базе механизма конструктивного регионального эколого-экономического сотрудничества, учитывающий интересы стран-участников. Огромное значение при этом имеют проблемы совершенствования институциональной и правовой базы межгосударственной водно-энергетической интеграции и значительное увеличение инвестиций в объектах региональной водной и другой инфраструктуры.

Следует отметить, что таяние ледников за последние десятилетия стало очень серьезной проблемой и для Таджикистана и, безусловно, оказывает крайне негативное влияние на темпы и перспективы социально-экономического развития страны и региона в целом. Как отмечал Президент Республики Таджикистан, “В связи с изменением климата, беспрецедентного повышения средней температуры на планете Земля и его отрицательных последствий для жизни человека, растительного и животного мира и ледников страны наши ученые должны наладить изучение, исследование и мониторинг по этим направлениям, вместе с учеными региона и мира разрабатывать и осуществлять методы адаптации к изменению климата” [5, с. 6].

Целью упоминания этих важных моментов является разъяснение сути инициатив Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон по вопросам, связанным с водой, чистой водой, водными источниками, защитой ледников, водной дипломатией, ее эффективным и рациональным использованием. Их ключевой целью, на наш взгляд, является решение одной из главных проблем человечества, а именно избавление от водного кризиса. Поскольку современный мир сталкивается с серьезными политическими, финансовыми, экономическими, моральными и культурными кризисами, кризис, связанный с чистой водой, является одним из самых важных и сложных из них. Хотя только совершенные люди и выдающиеся политики понимают это, ищут и находят решение, Лидер нашей нации в этом отношении уникален [6, с. 8].

Рациональное и эффективное использование воды является одной из важнейших проблем не только в сельском хозяйстве, но и во всех отраслях народного хозяйства. Более 92% воды, используемой в экономике страны, приходится на сельское хозяйство, на долю которого приходится 90% основного дохода растениеводческого сектора.

В настоящее время почти 98% всех орошаемых земель орошается за счет поверхностного стока. Однако, как представляется, этот метод орошения во многих отношениях невыгоден, поскольку отрицательно влияет на урожайность сельскохозяйственных культур.

В этом контексте внедрение современных методов и технологий для эффективного и экономичного использования и эффективного управления водными ресурсами, особенно за счет современных водосберегающих технологий, модернизации водопроводных и мелиоративных сетей, внедрения новых методов орошения, является чрезвычайно важным и целесообразным.

Существующие проблемы, связанные с водными ресурсами, обязывают ученых в данной области предлагать научно обоснованные решения, основанные на концепциях глобальных инициатив Республики Таджикистан и отраслевых научно-технических программ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоева Ш.Б. Инициатива Таджикистана о международном десятилетии действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028гг.»//Материалы международной научно-практической конференции на тему «Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане» (г.Душанбе, 17 февраля 2023 года). – Душанбе, 2023. - С.89-93.

2. Норов Х.Г., Низомов С.Ф. Проблемы изменения климата и управления водными ресурсами в Республике Таджикистан Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2023.- №4 .- С. 59-66.

3. Одинаев Ҳ.А. Тоҷикистон дар масири рушди устувор//Международные отношения и безопасность. - Душанбе, ЦСИ, 2022. - № 2 (2). - С. 111-128.

4. Одинаев Х.А. Концепция устойчивого водопользования: от Стокгольма до Душанбе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2022. - № 1. - С. 5-11.

5. Раҳимӣ Ф. Ташаббусҳои Пешвои миллат оид ба оби тоза ва ҳифзи пирияхҳо наҷоти оламиён аст // Рӯзнамаи «Минбари халқ», №50 (1396), 21.12.2022. - С.6.

6. Хушвахтзода К.Х., Раҳими Ф.К. Национальная водная политика и глобальные водные инициативы Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2023.- №4. - С. 5-14.

ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАСЪАЛАИ ОБ

НОРОВ ХУРШЕД ГИЁСИДИНОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, мах. Буни Ҳисорак. E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Тел.: (+992) 888-447-443

АБДУЛЛОЕВА ШАҲОДАТ БАҲРИЕВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, мах. Буни Ҳисорак. E-mail: khusravi.2011@mail.ru Тел.: (+992) 931-44-95-46.

Дар мақолаи мазкур дида баромада шуд, оиди идоракунии захираҳои обӣ яке аз проблемаҳои махсус меёбад ки дар тамоми давраи замони афзалияти бештар барои ҳалли ин масъала дода мешавад. Ин ҳолат пеш аз ҳама дар он мушоҳида мешавад, ки захираҳои об ҳамчун сарвати табиӣ бесарҳад буда, ҷой ва макони аниқ надошта, метавонад дар баъзе ҳолатҳо аз ҳудуди чанд мамлакат гузарад.

Масъалаи об яке аз мушкилоти мубрами ҷаҳон буда, имрӯз талабот ба онро бештари аҳолии сайёра эҳсос мекунам. Кишвари мо яке аз аввалинҳо шуда, аз минбари баланди СММ панҷ ташаббуси ҷаҳонии марбут ба обро пешниҳод намудааст, ки беш аз 100 кишвари дунё аз он ҷонибдорӣ карданд асоснок карда шудаанд.

Маҳз дар асоси ташаббуси мазкур ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳазорсолаи нав ба хатар ва таҳдидҳои экологӣ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намуд асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: об, захираҳои обӣ, ташаббус, форум, мушкилот, меҳнати ҷаҳонӣ, таъсисоти байналмилалӣ, Созмони Милалӣ Муттаҳид, созишнома, қатънома, ҳадафҳои созанда, даҳсола.

INTERNATIONAL INITIATIVES WATER PROBLEM

NOROV KHURSHED GIYOSIDINOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Information Systems in Economics, Tajik National University. Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Hisorak Street, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Phone: (+992) 888-447-443

ABDULLOYEVA SHAKHODAT BAKHRIEVNA

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Management and Marketing, Tajik National University, Tajikistan, Dushanbe, Student City, Buni Hisorak Street, E-mail: khusravi.2011@mail.ru Phone: (+992) 931-44-95-46.

This article discusses water management is considered one of the problems that is always given priority attention when solving this problem. This situation is primarily observed in the fact that water resources as a natural resource are unlimited and do not have a specific place and location, and in some cases can cross the borders of several countries.

The water issue is one of the pressing problems of the world, and today the majority of the world's population feels the need for it. Our country was one of the first to propose the fifth global initiatives related to water from the high rostrum of the UN, which were supported by more than 100 countries of the world.

Based on the allocation of this initiative, the world community in the new millennium showed the serious importance of environmental risks and threats

Key words: water, water resources, initiative, forum, problem, international organizations, the United Nations, agreements, resolution, constructive goals, decade.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ: РОЛЬ ГЕНЕРАТИВНЫХ НЕЙРОСЕТЕЙ

МАЛИНОВИЧ ЕВГЕНИЯ ВИКТОРОВНА

Соискатель, Национальный научно-исследовательский институт общественного здоровья имени Н.А. Семашко. Адрес: 105064, Москва, ул. Воронцово поле, д.12, строение 1.
E-mail: malinovich1985@mail.ru Тел.: +79261680223

В статье рассматривается роль генеративных нейросетей в процессе цифровизации научно-образовательной сферы. Анализируются возможности использования ГНС в образовании, включая персонализацию обучения, автоматизацию создания учебных материалов и поддержку преподавателей. Рассматриваются перспективы применения нейросетей в научных исследованиях, такие как автоматизированный анализ данных, генерация научных гипотез и совершенствование научных публикаций. Выделяются ключевые вызовы внедрения ГНС, среди которых цифровой разрыв, этические вопросы и необходимость проверки достоверности информации. Делается вывод о необходимости комплексного подхода к внедрению данных технологий, включая развитие нормативной базы и повышение цифровой грамотности научных кадров.

Ключевые слова: цифровизация, генеративные нейросети, искусственный интеллект, персонализация обучения, научные исследования, автоматизация, виртуальная реальность, научные публикации.

В последние десятилетия цифровизация стала неотъемлемой частью развития научно-образовательной сферы. Интеграция цифровых технологий в образовательные и научные процессы способствует повышению их эффективности, доступности и адаптивности. Особое место в этом процессе занимают генеративные нейросети (ГНС), которые открывают новые горизонты для создания и распространения знаний. ГНС способны генерировать новые данные, тексты, изображения и даже музыкальные произведения, что делает их мощным инструментом в руках исследователей и педагогов. Цель данной статьи — исследовать роль генеративных нейросетей в цифровизации научно-образовательной сферы, проанализировать

их влияние на образовательные процессы и научные исследования, а также рассмотреть перспективы и вызовы, связанные с их внедрением.

Генеративные нейросети относятся к классу моделей машинного обучения, способных создавать новые данные на основе изученных ими закономерностей. В отличие от дискриминативных моделей, которые классифицируют или предсказывают данные, генеративные нейросети создают новые образцы, расширяя возможности искусственного интеллекта. Одним из наиболее известных типов генеративных нейросетей являются генеративно-сопоставительные сети (Generative Adversarial Networks, GANs), предложенные Иэном Гудфеллоу в 2014 году [2, с.4]. GAN состоят из двух нейронных сетей — генератора и дискриминатора, которые обучаются совместно, улучшая качество генерируемых данных. С развитием технологий появились и другие архитектуры ГНС, такие как вариационные автокодировщики (Variational Autoencoders, VAE) и трансформеры, которые нашли широкое применение в обработке естественного языка и создании сложных текстовых структур.

Интеграция генеративных нейросетей в образовательный процесс открывает новые возможности для персонализации обучения, создания адаптивных учебных материалов и повышения вовлечённости студентов.

ГНС позволяют создавать индивидуальные учебные программы, адаптированные под потребности и уровень подготовки каждого студента. Анализируя данные об успеваемости и предпочтениях учащегося, нейросеть может генерировать рекомендации по выбору учебных материалов и заданий, способствуя более эффективному усвоению знаний. Например, исследование, проведенное в 2023 году в Школе управления “Сколково”, показало, что использование генеративных ИИ-систем позволяет создавать персонализированные образовательные траектории, учитывающие индивидуальные особенности студентов [3, с.2].

Генеративные нейросети способны автоматически создавать учебные материалы, такие как тестовые задания, примеры и даже целые лекции. Это значительно сокращает время подготовки преподавателей и обеспечивает разнообразие учебного контента. Кроме того, ГНС могут генерировать адаптивные задания, которые подстраиваются под уровень знаний студента, обеспечивая оптимальный уровень сложности. Например, платформа Stepik предлагает модульные онлайн-курсы, которые позволяют проверять усвоение материала по каждому отдельному фрагменту [5, с.].

ГНС могут выступать в роли ассистентов преподавателей, помогая оценивать работы студентов, предоставляя рекомендации по улучшению учебного процесса и анализируя общую динамику успеваемости. Это позволяет преподавателям сосредоточиться на более творческих и стратегических аспектах обучения. Например, в Московском городском педагогическом университете (МГПУ) обсуждается возможность использования генеративных нейросетей для облегчения труда преподавателей и повышения эффективности образовательного процесса [4, с. 3].

В научной сфере генеративные нейросети способствуют автоматизации рутинных задач, ускорению исследовательского процесса и открытию новых направлений в науке.

ГНС способны обрабатывать и анализировать большие объёмы данных, выявляя скрытые закономерности и предлагая новые гипотезы. Это особенно актуально в таких областях, как биоинформатика, где объём данных постоянно растёт. Например, согласно исследованию, проведённому в 2021 году, объём рынка нейросетевых технологий в России достиг 550 млрд рублей, продемонстрировав рост на 170% в секторе инноваций и стартапов [6, с.14].

Используя накопленные знания, генеративные нейросети могут предлагать новые научные гипотезы, моделировать эксперименты и прогнозировать их результаты. Это расширяет творческий потенциал исследователей и способствует более быстрому научному прогрессу. Например, в 2024 году компания OpenAI выпустила ChatGPT — чат-бота,

способного генерировать тексты, отвечать на вопросы и предлагать идеи, что открывает новые возможности для научных исследований.

ГНС могут помогать в написании и редактировании научных статей, улучшая их структуру и ясность изложения. Это способствует повышению качества научных публикаций и облегчает процесс подготовки материалов к публикации. Однако важно учитывать этические аспекты использования ИИ в научной работе, чтобы избежать проблем, связанных с авторством и плагиатом.

Несмотря на многочисленные преимущества генеративных нейросетей, их внедрение в научно-образовательную сферу сопровождается рядом вызовов:

- цифровой разрыв — неравномерное распределение цифровых технологий между странами и образовательными учреждениями.

- этические вопросы — необходимость регулирования использования ГНС для предотвращения академического мошенничества и обеспечения честности в научных публикациях.

- доверие и точность — алгоритмы генеративных нейросетей не всегда генерируют достоверную информацию, что требует дополнительной проверки и коррекции человеком.

В будущем ожидается дальнейшее развитие ГНС в образовании и науке, включая интеграцию с технологиями виртуальной и дополненной реальности, а также углубленную персонализацию учебного процесса.

Цифровизация научно-образовательной сферы посредством генеративных нейросетей открывает перед исследователями и преподавателями новые возможности, включая персонализацию обучения, автоматизацию научных исследований и создание адаптивных образовательных программ. Эти технологии позволяют оптимизировать рутинные задачи, увеличивать скорость анализа данных и повышать качество научных публикаций. Однако процесс внедрения ГНС сопряжен с рядом вызовов, включая цифровой разрыв, этические вопросы и необходимость проверки достоверности информации.

Для успешной интеграции генеративных нейросетей в научно-образовательную среду требуется разработка четкой нормативно-правовой базы, регулирование использования искусственного интеллекта в академической деятельности, а также повышение цифровой грамотности среди научных и педагогических кадров. Будущее цифровизации науки и образования во многом зависит от того, насколько эффективно будет достигнут баланс между технологическими инновациями и традиционными академическими ценностями. Внедрение ГНС должно происходить осознанно, с учетом потребностей всех участников образовательного процесса, что позволит создать устойчивую и эффективную экосистему для подготовки будущих исследователей и специалистов.

Цифровизация научно-образовательной сферы с использованием генеративных нейросетей открывает новые перспективы для персонализированного обучения, автоматизации исследований и повышения качества научных публикаций. Однако успешное внедрение этих технологий требует комплексного подхода, включающего развитие нормативно-правовой базы, обеспечение этических стандартов и повышение цифровой грамотности среди научных и педагогических кадров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генеративно-состязательная сеть (GAN) // [URL:https://ai.mitup.ru/journal/glossary/generativno-sostyazatel'naya-set/](https://ai.mitup.ru/journal/glossary/generativno-sostyazatel'naya-set/) (дата обращения: 12.01.2025 г.)

2. ГенИИ в образовании. Как новое поколение нейросетей изменило EdTech // [URL:https://www.skolkovo.ru/expert-opinions/genii-v-obrazovanii-kak-novoe-pokolenie-nejrosetej-izmenilo-edtech/?utm_source=chatgpt.com](https://www.skolkovo.ru/expert-opinions/genii-v-obrazovanii-kak-novoe-pokolenie-nejrosetej-izmenilo-edtech/?utm_source=chatgpt.com) (дата обращения: 12.01.2025 г.)

3. Искусственный интеллект в образовании: перспективы и вызовы для ректоров и преподавателей. Интервью с руководством Московского городского педагогического университета // [URL:https://rectorspeaking.ru/iskusstvennyj-intellekt-v-obrazovanii?utm_source=chatgpt.com](https://rectorspeaking.ru/iskusstvennyj-intellekt-v-obrazovanii?utm_source=chatgpt.com) (дата обращения: 12.01.2025 г.)

4. Нейросети и генеративный ИИ в высшем образовании: международный опыт и российская практика // [URL:https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/neyroseti-generativnyy-ii-v-vyshhem-obrazovanii-mezhdunarodnyy-opyt-i-rossiyskaya-praktika/?utm_source=chatgpt.com](https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/neyroseti-generativnyy-ii-v-vyshhem-obrazovanii-mezhdunarodnyy-opyt-i-rossiyskaya-praktika/?utm_source=chatgpt.com) (дата обращения: 12.01.2025 г.)

5. Павлова Е.В., Кулакова Ю.В. Перспективы развития нейросетевых технологий в условиях цифровизации экономики // Экономика и качество систем связи. 2024. №1. С.10-16.

DIGITALIZATION OF THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SPHERE: THE ROLE OF GENERATIVE NEURAL NETWORKS

MALINOVICH EVGENIYA VIKTOROVNA

applicant, n.a. semashko national research institute of public health. address: 12 vorontsovo pole str., building 1, moscow, 105064. e-mail: malinovich1985@mail.ru phone: +79261680223

The article examines the role of generative neural networks in the process of digitalization of the scientific and educational sphere. The possibilities of using GPS in education are analyzed, including the personalization of training, automation of the creation of educational materials and teacher support. The prospects of using neural networks in scientific research, such as automated data analysis, generation of scientific hypotheses and improvement of scientific publications, are considered. The key challenges of the STS implementation are highlighted, including the digital divide, ethical issues, and the need to verify the accuracy of information. It is concluded that there is a need for an integrated approach to the implementation of these technologies, including the development of a regulatory framework and improving the digital literacy of scientific personnel.

Keywords: digitalization, generative neural networks, artificial intelligence, personalization of learning, scientific research, automation, virtual reality, scientific publications.

РАЗВИТИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОЙ СФЕРЫ

ЗУДИН Б.А.

аспирант кафедры экономики труда и управления персоналом Академии труда и социальных отношений. Адрес: 119454, г. Москва, ул. Лобачевского, 90. E-mail: boriszudin@yandex. Телефон: +7 (916) 1424470.

В статье рассматриваются особенности развития виртуальной трудовой миграции как формы занятости, обусловленной цифровизацией социально-трудовой сферы. Анализируются ключевые тенденции и факторы, способствующие росту трансграничной удаленной занятости, а также вызовы, связанные с правовым регулированием, социальными гарантиями и профессиональной адаптацией виртуальных трудовых мигрантов. В работе используются статистические данные Международной организации труда (МОТ), Всемирного банка и национальных агентств по труду. На основе сравнительного анализа международного опыта выявлены перспективные направления развития виртуальной трудовой миграции и предложены меры по ее регулированию.

Ключевые слова: виртуальная трудовая миграция, цифровая экономика, удаленная занятость, трансграничный труд, цифровые платформы, социальная защита, рынок труда, цифровая трансформация.

Цифровизация социально-трудовой сферы способствует появлению новых форм занятости, одной из которых является виртуальная трудовая миграция. В отличие от традиционной трудовой миграции, предполагающей физический переезд работника в другую страну, виртуальная миграция осуществляется посредством цифровых технологий и онлайн-платформ. Это явление получает все большее распространение, так как работодатели стремятся привлекать квалифицированные кадры без территориальных ограничений, а работники используют возможности цифровых сервисов для работы на международном рынке.

Актуальность исследования обусловлена ростом числа удаленных работников и фрилансеров, работающих на зарубежные компании. Согласно данным McKinsey Global Institute, около 12% рабочей силы в развитых странах в той или иной форме участвуют в трансграничной удаленной занятости, а объем рынка труда для виртуальных трудовых мигрантов оценивается в 4,4 трлн долларов США [3]. При этом в условиях цифровой трансформации и автоматизации многие традиционные профессии утрачивают актуальность, а рынок труда требует новых компетенций и гибкости.

Целью статьи является анализ тенденций развития виртуальной трудовой миграции, определение ее преимуществ и вызовов, а также разработка рекомендаций по совершенствованию механизмов ее регулирования.

Виртуальная трудовая миграция представляет собой процесс трансграничной удаленной занятости, при котором работник выполняет трудовые функции на работодателя из другой страны без физического перемещения. Данная форма занятости возможна благодаря развитию цифровых платформ (Upwork, Freelancer, Fiverr, Toptal), облачных технологий и высокоскоростного интернета.

Основные особенности виртуальной миграции:

- отсутствие необходимости смены места жительства;
- независимость от национальных рынков труда;
- гибкость в выборе работодателей и условий работы;
- необходимость владения цифровыми навыками и иностранными языками.

По данным Международной организации труда, численность работников, занятых в виртуальной миграции, ежегодно растет на 15–20% [2]. В наибольшей степени этот процесс затрагивает ИТ-сектор, креативные индустрии, маркетинг, дизайн и финансовые услуги.

Наибольший объем удаленной трудовой миграции приходится на такие страны, как Индия, Филиппины, Бразилия, Украина и Россия, где высококвалифицированные специалисты активно сотрудничают с компаниями из США, Канады, Великобритании и стран ЕС. Согласно отчету World Bank, в 2022 году объем трансграничных выплат фрилансерам и удаленным сотрудникам достиг 1,5 трлн долларов США, что составляет 6,2% мирового ВВП [5].

Таблица 1.

ТОП-5 стран по числу виртуальных трудовых мигрантов в 2023 году [5].

Страна	Количество удаленных работников (млн чел.)	Доля в общей рабочей силе (%)
Индия	8,2	12,1
Филиппины	6,9	15,3
Бразилия	5,4	10,7
Украина	4,2	9,5
Россия	3,8	8,9

Основными вызовами и перспективами виртуальной трудовой миграции являются:

1. Проблемы правового регулирования и налогообложения.

Одним из главных барьеров развития виртуальной трудовой миграции является неопределенность правового статуса удаленных работников. Они могут работать по контрактам фрилансеров, самозанятых или через платформенные сервисы, но в большинстве стран отсутствует единая система налогообложения и защиты их прав.

Ключевые проблемы регулирования:

- отсутствие единых стандартов оформления трудовых отношений;
- сложность налогового учета трансграничных доходов;
- невозможность получения социальных гарантий (пенсии, медицинской страховки).

Согласно отчету OECD, лишь 35% стран имеют четкие нормы для налогообложения и социального обеспечения виртуальных мигрантов [4].

2. Доступ к социальным гарантиям.

Традиционные трудовые мигранты имеют доступ к программам социального страхования и медицинского обслуживания в странах пребывания. Виртуальные мигранты, напротив, чаще всего лишены этих гарантий, так как не подпадают под национальные системы соцзащиты.

Возможные решения:

- создание международных соглашений по социальной защите виртуальных работников;
- разработка глобальных фондов страхования для цифровых сотрудников;
- введение унифицированных схем налогообложения и пенсионных накоплений.

Несмотря на существующие вызовы, виртуальная трудовая миграция обладает значительным потенциалом. По прогнозам Глобального экономического форума, к 2035 году около 40% высококвалифицированных специалистов будут работать в формате трансграничной удаленной занятости [1].

Основные перспективные направления развития виртуальной трудовой миграции включают:

- Развитие международных платформ для поиска работы. Уже сегодня платформы, такие как Upwork и Freelancer, играют ключевую роль в трансграничной занятости. В будущем ожидается появление специализированных площадок для различных профессий.

- Создание цифровых паспортов для удаленных работников. Это позволит виртуальным мигрантам фиксировать свою занятость, формировать кредитную и налоговую историю.

- Развитие системы виртуальных виз. Некоторые страны, например, Эстония и Португалия, уже внедрили “цифровые визы”, позволяющие виртуальным мигрантам официально регистрировать свою деятельность.

В перспективе виртуальная трудовая миграция станет важным элементом мировой экономики, позволяя миллионам работников интегрироваться в глобальный рынок труда без необходимости физического перемещения. Однако для этого потребуются разработка новых регуляторных механизмов, адаптация налоговой политики и расширение образовательных инициатив.

Таким образом, виртуальная трудовая миграция – это не просто тенденция, а новая реальность, требующая интегрированного подхода со стороны государств, бизнеса и международных организаций.

Развитие виртуальной трудовой миграции – один из ключевых трендов цифровизации социально-трудовой сферы. Этот процесс способствует глобализации рынка труда, созданию новых возможностей для профессионального роста, но требует совершенствования механизмов правового регулирования и социальной защиты.

Для успешного развития виртуальной миграции необходимо:

- Создание международных стандартов для удаленной занятости.
- Совершенствование налоговых и социальных механизмов.
- Развитие образовательных программ по цифровым профессиям.

Таким образом, виртуальная трудовая миграция является важным элементом цифровой трансформации рынка труда, который требует комплексного подхода со стороны государств, работодателей и международных организаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gartner, 2024. Future of Virtual Labour Migration.
2. International Labour Organization (ILO), 2022. Global Employment Trends.
3. McKinsey Global Institute, 2023. The Future of Work in Digital Economy.
4. OECD, 2023. Taxation and Social Security in the Digital Age.
5. World Bank, 2023. The Economic Impact of Remote Work.

РАЗВИТИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОЙ СФЕРЫ

Зудин Б.А.

аспирант кафедры экономики труда и управления персоналом Академии труда и социальных отношений. Адрес: 119454, г.Москва, ул. Лобачевского, 90. E-mail: boriszudin@yandex. Телефон: +7 (916) 1424470.

В статье рассматриваются особенности развития виртуальной трудовой миграции как формы занятости, обусловленной цифровизацией социально-трудовой сферы. Анализируются ключевые тенденции и факторы, способствующие росту трансграничной удаленной занятости, а также вызовы, связанные с правовым регулированием, социальными гарантиями и профессиональной адаптацией виртуальных трудовых мигрантов. В работе используются статистические данные Международной организации труда (МОТ), Всемирного банка и национальных агентств по труду. На основе сравнительного анализа международного опыта выявлены перспективные направления развития виртуальной трудовой миграции и предложены меры по ее регулированию.

Ключевые слова: виртуальная трудовая миграция, цифровая экономика, удаленная занятость, трансграничный труд, цифровые платформы, социальная защита, рынок труда, цифровая трансформация.

DEVELOPMENT OF VIRTUAL LABOR MIGRATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE SOCIAL AND LABOR SPHERE

Zudin B.A.

postgraduate student of the department of labor economics and personnel management at the academy of labor and social relations. address: 90 lobachevsky st., moscow, 119454. e-mail: boriszudin@yandex. phone: +7 (916) 1424470.

The article examines the features of the development of virtual labor migration as a form of employment caused by the digitalization of the social and labor sphere. The article analyzes key trends and factors contributing to the growth of cross-border remote employment, as well as challenges related to legal regulation, social guarantees and professional adaptation of virtual migrant workers. The work uses statistical data from the International Labour Organization (ILO), the World Bank, and national labor agencies. Based on a comparative analysis of international experience, promising directions for the development of virtual labor migration have been identified and measures for its regulation have been proposed.

Keywords: virtual labor migration, digital economy, remote employment, cross-border labor, digital platforms, social protection, labor market, digital transformation.

НИЗКИЙ УРОВЕНЬ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ КАК БАРЬЕР К ПРОДОЛЖЕНИЮ ЗАНЯТОСТИ В ПЕНСИОННОМ ВОЗРАСТЕ

КОБОЗЕВА Д.Л.

старший преподаватель кафедры Социологии и рекламных коммуникаций, Российский государственный университет имени А.Н. Косыгина. Адрес: 119071, г.Москва, ул. Малая Калужская, 21. E-mail: danka1980@yandex.ru. Тел.: +7 (916) 8245645.

В статье рассматривается проблема низкого уровня цифровой грамотности как значимого барьера к продолжению трудовой деятельности в пенсионном возрасте. Проанализированы современные тенденции цифровизации рынка труда и выявлены основные препятствия, с которыми сталкиваются пожилые работники при адаптации к новым технологиям. Рассматриваются ключевые причины недостаточной цифровой грамотности среди пожилых граждан, включая возрастные психологические барьеры, ограниченный доступ к обучающим программам, стереотипы работодателей и слабую мотивацию к освоению новых технологий.

Делается вывод о необходимости комплексного подхода к решению проблемы, включающего развитие образовательной инфраструктуры, стимулирование работодателей к обучению сотрудников старшего возраста и информационные кампании, популяризирующие цифровые навыки среди пожилых людей.

Ключевые слова: *цифровая грамотность, пожилые работники, занятость в пенсионном возрасте, цифровизация рынка труда, барьеры трудоустройства, профессиональная переподготовка, социальная адаптация, наставничество и обучение.*

Современные демографические и технологические изменения оказывают значительное влияние на рынок труда. Одним из ключевых вызовов является старение населения, сопровождающееся увеличением доли пожилых работников в экономически активном населении. Согласно прогнозам ООН, к 2050 году число людей в возрасте 60 лет и старше достигнет 2,1 млрд человек, что составит 22% мирового населения [4]. В этих условиях актуальной задачей становится продление трудовой деятельности пожилых граждан, что требует адаптации их профессиональных навыков к цифровой экономике.

Однако низкий уровень цифровой грамотности становится существенным препятствием на пути к продолжению трудовой деятельности пенсионеров. В условиях цифровизации всех сфер экономики и внедрения современных технологий на рабочем месте многие пожилые работники сталкиваются с трудностями в освоении новых инструментов, что снижает их конкурентоспособность на рынке труда. Данный фактор ограничивает их возможности трудоустройства и приводит к преждевременному уходу с рынка труда.

Целью данной статьи является анализ низкого уровня цифровой грамотности как барьера к продолжению занятости в пенсионном возрасте, выявление причин этого явления и рассмотрение возможных мер по его преодолению.

В исследовании использован междисциплинарный подход, включающий анализ статистических данных о распространении цифровых навыков среди пожилых работников (данные ОЭСР, Евростата, Всемирного банка, Росстата и других источников); контент-анализ научных публикаций по вопросам цифровой грамотности и занятости пожилых граждан; сравнительный анализ международного опыта реализации программ цифрового обучения пенсионеров и их влияния на уровень занятости; экспертные оценки влияния цифровой грамотности на конкурентоспособность пожилых работников на рынке труда.

Цифровая грамотность как фактор занятости пожилых работников.

Цифровая грамотность включает в себя базовые навыки владения компьютером, использованием интернета, работы с офисными программами, электронной почтой, а также способность адаптироваться к новым технологическим решениям. Она является ключевым требованием для большинства профессий, особенно в сфере услуг, финансового сектора, государственных учреждений, образования и здравоохранения.

Согласно данным ОЭСР, средний уровень цифровой грамотности среди работников старше 55 лет значительно ниже, чем у молодого поколения. Так, только 35% пожилых сотрудников уверенно пользуются цифровыми инструментами на рабочем месте, в то время как среди молодых работников этот показатель достигает 85% [3]. В России и странах СНГ этот разрыв еще более выражен: согласно данным Росстата, только 22% пенсионеров владеют базовыми навыками работы с компьютером и интернетом [2].

Отсутствие цифровых навыков препятствует не только продолжению трудовой деятельности, но и поиску работы. Современные методы найма включают онлайн-платформы, цифровые собеседования, заполнение анкет в электронном виде, что затрудняет трудоустройство пожилых соискателей.

Причины низкого уровня цифровой грамотности среди пожилых работников.

Среди факторов, препятствующих освоению цифровых навыков пожилыми работниками, можно выделить:

- Возрастные психологические барьеры. Многие пенсионеры испытывают страх перед новыми технологиями, опасаясь допустить ошибки. Они не имеют опыта взаимодействия с цифровыми устройствами и часто избегают их использования.

- Недостаток образовательных программ. В ряде стран отсутствуют доступные курсы цифровой грамотности для пожилых людей, а существующие программы не всегда учитывают возрастные особенности обучения.

- Стереотипы работодателей. Некоторые работодатели считают, что пожилые сотрудники не смогут адаптироваться к цифровым изменениям, и не предлагают им соответствующих тренингов [1].

- Ограниченный доступ к технологиям. Многие пенсионеры не имеют личных компьютеров, планшетов или смартфонов, а также не владеют интернет-подпиской, что ограничивает их возможности обучения.

- Недостаточная мотивация. При отсутствии необходимости или конкретной рабочей задачи многие пожилые люди не видят смысла в освоении новых технологий.

Международный опыт преодоления цифрового разрыва среди пожилых работников.

Во многих странах реализуются государственные и корпоративные инициативы по обучению цифровым навыкам пожилых работников. Рассмотрим некоторые из них.

Финляндия. Государственная программа «Digiaactive» предлагает бесплатные курсы по цифровой грамотности для пожилых людей, организуемые в сотрудничестве с муниципальными библиотеками и социальными службами.

Германия. Программа «Silver Surfers» направлена на обучение пожилых граждан основам работы с компьютером и интернетом. Особенностью программы является наставничество – обучение проводится под руководством волонтеров-пенсионеров, уже освоивших цифровые навыки.

США. В рамках программы AARP (Американская ассоциация пенсионеров) предоставляются онлайн-курсы и консультации по освоению современных технологий, что позволяет пожилым работникам сохранять конкурентоспособность на рынке труда.

Япония. Программа «Digital Inclusion for Seniors» предусматривает налоговые льготы для компаний, обучающих своих пожилых сотрудников цифровым технологиям.

На основе международного опыта можно выделить несколько ключевых направлений по устранению цифрового разрыва среди пенсионеров:

- Развитие образовательных программ. Необходимо создание бесплатных курсов и онлайн-платформ, адаптированных для пожилых пользователей, с учетом особенностей их восприятия информации.

- Вовлечение бизнеса. Государство может стимулировать компании к обучению сотрудников старшего возраста, предоставляя налоговые льготы и гранты.

- Популяризация цифровых технологий среди пожилых людей. Важна реализация информационных кампаний, демонстрирующих пользу цифровых навыков для повседневной жизни и профессиональной деятельности.

- Использование методик наставничества. Опыт показывает, что обучение в формате «пожилые обучают пожилых» является наиболее эффективным.

- Государственная поддержка. Введение специальных программ переквалификации для пожилых работников, финансируемых из государственных фондов, поможет значительно сократить цифровой разрыв.

Цифровая грамотность становится важным фактором продолжения трудовой деятельности в пенсионном возрасте. Однако низкий уровень владения цифровыми навыками среди пожилых работников ограничивает их конкурентоспособность на рынке труда и способствует преждевременному выходу из экономической активности.

Решение данной проблемы требует комплексного подхода, включающего образовательные инициативы, государственную поддержку, стимулирование работодателей и развитие цифровой инфраструктуры. Международный опыт показывает, что инвестирование в цифровую грамотность пожилых работников приносит экономические и социальные выгоды, снижает нагрузку на пенсионные системы и способствует более сбалансированному рынку труда.

Внедрение системных мер по повышению цифровой грамотности пожилых работников позволит не только продлить их трудовую активность, но и повысить общий уровень инклюзивности и устойчивости рынка труда в условиях цифровизации экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ананченкова П.И., Шапиро С.А. Цифровая трансформация корпоративного обучения // Труд и социальные отношения. 2022. Т. 33. № 3. С. 11-21.
2. Росстат. Цифровая грамотность населения РФ, 2023.
3. OECD Digital Economy Outlook 2022.
4. United Nations. World Population Prospects 2022.

НИЗКИЙ УРОВЕНЬ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ КАК БАРЬЕР К ПРОДОЛЖЕНИЮ ЗАНЯТОСТИ В ПЕНСИОННОМ ВОЗРАСТЕ

КОБОЗЕВА Д.Л.

старший преподаватель кафедры Социологии и рекламных коммуникаций, Российский государственный университет имени А.Н. Косыгина. Адрес: 119071, г.Москва, ул. Малая Калужская, 21. E-mail: danka1980@yandex.ru. Тел.: +7 (916) 8245645.

В статье рассматривается проблема низкого уровня цифровой грамотности как значимого барьера к продолжению трудовой деятельности в пенсионном возрасте. Проанализированы современные тенденции цифровизации рынка труда и выявлены основные препятствия, с которыми сталкиваются пожилые работники при адаптации к новым технологиям. Рассматриваются ключевые причины недостаточной цифровой грамотности среди пожилых граждан, включая возрастные психологические барьеры, ограниченный доступ к обучающим программам, стереотипы работодателей и слабую мотивацию к освоению новых технологий.

Делается вывод о необходимости комплексного подхода к решению проблемы, включающего развитие образовательной инфраструктуры, стимулирование работодателей к обучению сотрудников старшего возраста и информационные кампании, популяризирующие цифровые навыки среди пожилых людей.

Ключевые слова: цифровая грамотность, пожилые работники, занятость в пенсионном возрасте, цифровизация рынка труда, барьеры трудоустройства, профессиональная переподготовка, социальная адаптация, наставничество и обучение.

LOW LEVEL OF DIGITAL LITERACY AS A BARRIER TO CONTINUING EMPLOYMENT IN RETIREMENT

KOBOZEVA D.L.

senior lecturer at the department of sociology and advertising communications, a.n. kosygin russian state university. address: 119071, moscow, malaya kaluzhskaya str., 21. E-mail: danka1980@yandex.ru . phone: +7 (916) 8245645.

The article examines the problem of low digital literacy as a significant barrier to continuing to work in retirement. The current trends in the digitalization of the labor market are analyzed and the main obstacles that older workers face when adapting to new technologies are identified. The key reasons for the lack of digital literacy among older citizens are considered, including age-related psychological barriers, limited access to training programs, stereotypes of employers and weak motivation to learn new technologies.

It is concluded that there is a need for an integrated approach to solving the problem, including the development of educational infrastructure, encouraging employers to train older employees and information campaigns promoting digital skills among the elderly.

Keywords: digital literacy, older workers, employment in retirement, digitalization of the labor market, barriers to employment, professional retraining, social adaptation, mentoring and training.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

КАРИМОВ МАХМАДХУДЖА ИСРОИЛХУДЖАЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга факультета экономики и управления Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, пос. Буни Хисорак. E-mail: karimi.1985@mail.ru. Тел.: (+992) 989110021.

АМИДОВ ЗИКРИЁ САЪДУЛЛОЕВИЧ

доктор философии (phd) кафедры менеджмента и маркетинга факультета экономики и управления Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, студ. пос. р-н. Буни Хисорак. тел.: (+992) 909121617. E-mail zakariyoa96@gmail.com.

ХАСАНОВА ИНТИЗОР ОЛИМОВНА

докторант философии (PhD) кафедры менеджмента и маркетинга факультета экономики и управления Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, пос Буни Хисорак. Тел.: (+992) 918181744. E-mail: max.furkat@mail.ru.

Данная статья анализирует институциональные факторы, влияющие на инновационное развитие системы здравоохранения Таджикистана. Рассматриваются как позитивные аспекты, такие как реформы в сфере здравоохранения и внедрение новых

технологий, так и существующие проблемы, препятствующие быстрому внедрению инноваций, включая недостаточное финансирование, дефицит квалифицированных кадров и слабую интеграцию научных исследований в практику. Статья предлагает рекомендации по улучшению институциональной среды для стимулирования инноваций в здравоохранении Таджикистана.

Ключевые слова: инновации, здравоохранение, инвестиции, инновационное развитие, институциональная среда, рынок здравоохранения.

Здравоохранение является одной из ключевых областей, в которой инновации могут существенно повлиять на качество, доступность и эффективность медицинских услуг. В последние десятилетия наблюдается стремительный рост новых технологий, которые трансформируют медицинскую практику и изменяют подходы к лечению и профилактике заболеваний.

Инновационное развитие системы здравоохранения является ключевым фактором улучшения здоровья населения и повышения качества медицинского обслуживания. В условиях Республики Таджикистана, страны с открытой экономикой и специфическими социально-экономическими условиями, анализ институциональных основ инновационного развития приобретает особую актуальность. Необходимость модернизации системы здравоохранения очевидна, и достижение этой цели требует комплексного подхода, учитывающего как внутренние, так и внешние факторы.

Институциональное инновационное развитие играет ключевую роль в современном мире, где постоянные изменения и нововведения становятся неотъемлемой частью экономического роста и социальной системы. Институты, отвечающие за инновации, включают в себя различные организации, законы и нормы, которые формируют и поддерживают процесс внедрения новых идей и технологий.

Учитывая процессы глобализации и интеграции экономики Республики Таджикистан, а также рост объемов и качества деятельности учреждений, направленной на создание инновационной продукции, развитие инновационных процессов считается важным не только в сфере здравоохранения, но и во всех отраслях народного хозяйства. Относительно рассматриваемого вопроса, А.А. Щербакова отмечает, что “В новых институциональных условиях существует объективная необходимость развития системы здравоохранения на основе разработки новых идей, правовых норм, нормативных процедур и реализующих их механизмов, и инструментов”[9]. Сектор здравоохранения — один из секторов, который постоянно нуждается в структурной и профессиональной трансформации. Потому что оно должно удовлетворять потребности людей, находящихся в деликатной и трудной ситуации. Кроме того, здравоохранения не должен терять своих позиций в системе региональных и международных отношений, а также в глазах населения, пользующегося его различными услугами.

В этой связи можно еще раз процитировать мысли А.А. Щербакова, который отмечает: “Процесс развития здравоохранения в переходной экономике характеризуется разрушением старых (деинституционализация) и формированием новых институтов (институционализация). Институционализация здравоохранения предполагает движение системы к своему институциональному равновесию. При этом любые преобразования системы обязательно связаны с определенными затратами, что обуславливает поиск оптимального пути перехода от существующей системы” [9].

По нашему мнению, настало время формировать и стимулировать систему взаимовыгодного институционального сотрудничества в целях создания благоприятной основы для инновационного развития всех форм медицинских услуг в условиях Республики Таджикистан. Потому что на основе скоординированных действий институтов развития мы можем организовать и обеспечить процесс формирования инновационной активности во всех

структурах сферы здравоохранения, обеспечивая тем самым внутренние и внешние потребности страны качественными медицинскими услугами.

В сегодняшних условиях одним из важнейших вопросов является переход сферы здравоохранения к инновационной экономике. Потому что к этой системе нас вынуждают потребность населения в новых методах диагностики и лечения, наличие новых заболеваний и конкуренция на международном рынке здравоохранения. Переход сферы здравоохранения к инновационной экономике характеризуется определенными особенностями, таких как:

1. Технологические инновации. Одной из самых значительных тенденций в здравоохранении является внедрение цифровых технологий. Электронные медицинские записи (ЭМЗ) позволяют более эффективно управлять данными пациентов, упрощая обмен информацией между медицинскими учреждениями. Это способствует улучшению координации ухода и снижению вероятности ошибок.

2. Телемедицина. Кроме того, телемедицина становится все более популярной, позволяя пациентам получать консультации врачей удаленно. Это особенно актуально в условиях пандемий или для людей, проживающих в удаленных районах.

3. Биотехнологии и геномика. Биотехнологии играют важную роль в инновационном развитии здравоохранения. Генетическая терапия и персонализированная медицина открывают новые горизонты для лечения тяжёлых заболеваний, таких как рак и наследственные болезни. Упрощение методов редактирования геномов, таких как CRISPR, снижает стоимость и время поиска эффективных терапий.

4. Искусственный интеллект и анализ данных. Искусственный интеллект (ИИ) и большие данные также становятся неотъемлемой частью здравоохранения. Системы ИИ могут анализировать медицинские данные, помогая врачам в диагностике и выборе оптимальных методов лечения. Например, алгоритмы машинного обучения могут обрабатывать изображения, выявляя патологии на ранних стадиях.

Учитывая необходимость полного совершенствования сферы здравоохранения для соответствия требованиям современного рынка и внедрения инновационного подхода, возрастает потребность в создании гармоничной институциональной среды.

Инновационное развитие в здравоохранении Таджикистана сдерживается рядом институциональных факторов:

1. Финансирование: Недостаточное финансирование здравоохранения является одним из основных препятствий для внедрения инноваций. Ограниченные бюджетные средства не позволяют инвестировать в новые технологии, обучение персонала и научно-исследовательские работы.

2. Кадровый потенциал: Дефицит квалифицированных медицинских кадров, особенно специалистов узкого профиля, ограничивает возможности внедрения и эффективного использования новых технологий. Необходима программа повышения квалификации и привлечения специалистов из зарубежных стран.

3. Интеграция науки и практики: Слабая связь между научно-исследовательскими учреждениями и практическим здравоохранением препятствует внедрению результатов научных исследований в клиническую практику. Необходимо укрепить межведомственное взаимодействие и создать инфраструктуру для трансляции знаний.

4. Информационные технологии: недостаточно развитая инфраструктура информационных технологий ограничивает доступ к современным медицинским базам данных и препятствует обмену информацией между медицинскими учреждениями.

5. Регуляторная среда: Сложная и не всегда прозрачная регуляторная среда может замедлять процесс регистрации и внедрения новых медицинских технологий и лекарственных препаратов.

Несмотря на все преимущества инноваций, существуют определенные проблемы и вызовы, которые необходимо учитывать. Эти факторы включают вопросы кибербезопасности,

защиту персональных данных, а также необходимость обучения медицинского персонала новым технологиям. Кроме того, не все граждане имеют равный доступ к инновационным медицинским услугам, что может усугублять социальное неравенство.

Дар мавриди арзёбии афзалиятҳои рузариши соҳаи тандарустӣ ба иктиҷодиёти инноватсионӣ, ҳамзамон ҷабл намуджанитамоми ниҳодҳои давлатию хусусӣ чунин чораҳои ҳавасмандиро амалӣ намудан зарур аст:

В результате оценки приоритетов развития сферы здравоохранения в инновационной экономике необходимо привлечь все государственные и частные институты и реализовать следующие меры стимулирования:

- увеличить финансирование здравоохранения и направить средства на внедрение инноваций;
- разработать программу повышения квалификации медицинских кадров;
- укрепить связь между наукой и практикой;
- развить инфраструктуру информационных технологий;
- упростить регуляторную среду;
- стимулировать государственно-частное партнерство в сфере здравоохранения.

Наряду с этим, инновационное развитие системы здравоохранения Таджикистана требует комплексного подхода и усилий всех заинтересованных сторон. Реализация предложенных рекомендаций может способствовать ускорению процесса внедрения инноваций и повышению качества медицинского обслуживания населения. Дальнейшие исследования должны быть направлены на более глубокий анализ конкретных механизмов стимулирования инноваций в различных сегментах системы здравоохранения.

Инновационное развитие здравоохранения открывает новые возможности для улучшения здоровья населения и повышения качества медицинских услуг. Тем не менее, для успешной реализации этих технологий необходимы комплексные подходы, включая сотрудничество между государством, частным сектором и научными учреждениями. Технологические достижения должны быть направлены на создание более доступной и эффективной системы здравоохранения для всех слоев населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кодиров Ш.Ш. Высшее образование как фактор воспроизводства человеческого капитала в условиях Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана. 2019. № 2. С. 151-155
2. Қурбонов А.Ҷ., Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ / А.Ҷ. Қурбонов, М.И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2019. №10-1. – С. 89-94.
3. Kahn, J. (2021). Innovations in biomedicine: the role of biotechnology
4. Topol, E. J. (2019). Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again.
5. World Health Organization. (2020). Digital health.
6. Беляков В.К., Пивень Д.В., Антонов Д.П. О проблемах инновационной политики в отечественном здравоохранении и необходимости создания кластеров медицинских инноваций. // Менеджер здравоохранения. - 2008. - №1. - С. 4-11.
7. Биркун С.И. Инновационное развитие мировых рынков здравоохранения // Современные научные исследования и инновации. 2013. № 6.
8. Каримов М.И., Абдуллозода Р.А. Ташкили идоракунии дониш: мафҳум, моҳият ва махсусиятҳои он // В сборнике: Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ. Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмию амалии бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. С. 225-231.

9. Щербакова А.А. Институциональные аспекты инновационного развития здравоохранения// Научный журнал на тему: Экономика и бизнес, Социологические науки: Проблемы развития территории. Выпуск №4 (78). 2015г. – 46-57с.

АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ НИЗОМИ ТАНДУРУСТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

КАРИМОВ МАҲМАДҲУҶА ИСРОИЛҲУҶАЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буми Ҳисорак. Тел.: (+992) 989110021. E-mail: karimi.1985@mail.ru.

АМИДОВ ЗИКРИЁ САЪДУЛЛОЕВИЧ

докторанти фалсафа (PhD)-и кафедраи менеҷмент ва маркетинги факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буми Ҳисорак. Тел.: (+992) 909121617.. E-mail: zakariyova96@gmail.com.

ҲАСАНОВА ИНТИЗОР ОЛИМОВНА

докторанти фалсафа (PhD)-и кафедраи менеҷмент ва маркетинги факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буми Ҳисорак. Тел.: (+992) 918181744. E-mail: max.furkat@mail.ru.

Дар ин мақола омилҳои институтсионалие, ки ба рушди инноватсионии системаи тандурустии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, таҳлил шудааст. Ҳам ҷанбаҳои мусбат, аз қабili ислоҳот дар соҳаи тандурустӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва ҳам мушкилоти мавҷуда, ки ба татбиқи босуръати инноватсияҳо, аз ҷумла маблағгузориҳои нокифоя, нарасидани кадрҳои соҳибхитос ва ҳамгирони сусти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ба амалия ҳалал мерасонанд, баррасӣ шудаанд. Дар мақола тавсияҳо оид ба беҳтар намудани муҳити институтсионалӣ ҷиҳати ҳавасмандгардонии инноватсия дар соҳаи тандурустии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** инноватсия, тандурустӣ, сармоягузорӣ, рушди инноватсионӣ, муштити институтсионалӣ, бозори тандурустӣ.*

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE HEALTHCARE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KARIMOV MAKHMADKHUDZHA ISROILKHUDZHAEVICH

candidate of economic sciences, dotsent of the department of management and marketing, faculty of economics and management, tajik national university. address: republic of tajikistan, dushanbe highway, student town, bumi hisorak district. Ph.: (+992) 989110021. E-mail: karimi.1985@mail.ru.

AMIDOV ZIKRIYE SADULLOYEVICH

doctorate of philosophy (phd) department of management and marketing, faculty of economics and management, tajik national university. address: republic of tajikistan, dushanbe highway, student town, bumi hisorak district. ph.: (+992) 909121617.e-mail: zakariyova96@gmail.com.

HASANOVA INTIZOR OLIMOVNA

doctorate of philosophy (phd) department of management and marketing, faculty of economics and management, tajik national university. address: republic of tajikistan, dushanbe highway, student town, bumi hisorak district. Ph.: (+992) 918181744. E-mail: max.furkat@mail.ru.

This article analyzes the institutional factors influencing the innovative development of the healthcare system in Tajikistan. It considers both positive aspects, such as healthcare reforms and the introduction of new technologies, and existing problems that hinder the rapid implementation of innovations, including insufficient funding, a shortage of qualified personnel, and poor integration of scientific research into practice. The article offers recommendations for improving the institutional environment to stimulate innovation in healthcare in Tajikistan.

Keywords: innovation, healthcare, investment, innovative development, institutional environment, healthcare market.

ҲОЛАТИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӯЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

ИСКАНДАРЗОДА Ҳ.Ҳ.

н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

МУРОДОВА Р.А.

унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 906-88-64-77.

ТЕМУРОВА Д.С.

докторанти PhD-и кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 989-08-07-93.

Шарту шароитҳои фаъолиятҳои меҳнатии кормандон ва дигаргуншавии муносибатҳои меҳнатӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт тақозои онро дорад, ки мутахассисони имрӯза дорои донишҳои муосир буда, тавонмандии бузургро дар худ дошта бошанд. Муҳаққиқон ва донишмандон бар он назаранд, ки дар натиҷаи гузаштан ба тамаддуни муосир, масоили категориявии муносибатҳои бозорӣ, доду гирифтҳои пулӣ, сармоявӣ дар шакли пешинаи худ аз байн мераванд. Танҳо ва танҳо муносибатҳои илмғунҷоишии баланд ва ё донишғунҷоишии баланди креативию когнитивии касбии тамаддунсозии навини асри XXI, метавонад, ки ин масоилро ҳаллу фасл намуда, дар асоси муносибатҳои навини ҳар як фард – инсони созанда-эҷодкор муайян карда шаванд.

Аз рӯйи нишондаҳои ояндабинии баъзе аз донишмандони бахши менеҷменти муосири касбӣ оғози чунин як рушдбандагии фарҳангии тамаддунсозро солҳои 2030 – 2040 гуфта, давомнокии онро то солҳои 2060 – 2070 аср XXI пешгӯи мекунанд. Ин пешгӯиҳо аз рӯйи фазаи рушдбандагии техникӣ технологияи ҷаҳонӣ, яъне зехни сунъӣ муайян карда шудааст. Ин ҷараён дар ояндаи наздик рушди иқтисодиётро ба низоми алоҳидаву мустақили иқтисодии зехни сунъӣ гузашта, бештари фаъолиятҳои касбиро дар шакли нави муосир компютеру роботҳои электронӣ иҷро карда, иштироки инсонҳоро дар ин ҷараён камтар менамоянд.

Аз тарафи дигар, чунин як суръатнокии баланди низоми технологияи иттилоотӣ иртиботии электронӣ, ки асосгузори рушди тамаддунии имрӯзу фардои ҷомеа дар асри

XXI мегарданд, имконоти васеи тағйирёбандагии функционаливу сохтории менеҷменти корхонаву ширкатро таъмин сохта, инсоният техникаю технологияи имрӯза ба низоми «боварӣ ба технология дар асоси ташаккули зеҳни сунъӣ» гузашта, талаботи идоракунии фаъолиятҳои меҳнатӣ пурра дигаргун мешавад. Чараёни идоракунии фаъолиятҳо дар ширкату корхонаҳо пурра ба низоми муосири технологӣ гузашта, тамоми муносибатҳои идоракунӣ тариқи онлайн речаи электронии фосилавӣ сурат гирифта, сохторҳову зинаҳои гуногуни куҳнашудаи идоравӣ аз байн рафта, ба ҷойи онҳо сохтору зинаи навини иқтисодие пайдо гашта истодааст, ки самарнокии баланди рушдёбандагии тамаддунии асри XXI-ро таъмин хоҳад кард.

Аз рӯйи ақидаи қисми дигари донишмандон бахши менеҷмент дар 40 – 50 соли оянда, ҳуди мазмунӣ меҳнат дигар шуда, касбу ҳунар, эҷоду кашфиёт ва ихтирооту инноватсия мақоми баландро соҳиб мегардад, ки имрӯзҳо аллакай давлати Чопон, ИМА ва қисман давлати Чин ба ин модел аллакай гузаштатаанд ва ин равишро ҳамчун равиши тамаддунсозии насли ояндаи худ қабул намудаанд.

Дар ҷомеаи навини индустриявии 2-юми асри XXI инсоният дигар ба равиши истеҳсолӣ-истеъмолии иқтисодӣ на бо дасту бозу, балки танҳо бо дониши баланди креативию когнитивии касбӣ таъсиррасонида мегавонад. Яъне худрушдёбандагии эҷодиву ҳунарии одамон метавонад, ки ҳамчун асоси пойдевори иштироки корманд дар чараёни фаъолияти касбӣ бигардад. Ин талаботҳо албатта дар шакли супоришҳои техникӣ, пешниҳоди лоиҳаҳо ва ё ягон кашфиёту роҳҳои инноватсионии навин амалӣ мегарданд. Инсон бо пешниҳоди моли эҷодиву инноватсионии ихтироотии худ метавонад маблағеро талаб намояд, ки барои таъмини талаботҳои ӯ мувофиқат намоянд.

Бояд қайд кард, ки ҳанӯз дар замони худ иқтисодшиноси машҳур К.Маркс оиди аз чараёни истеҳсолот берун баровардани одамонро таъкид карда буд, ки дар натиҷаи рушдёбандагии техникиву технологӣ инсоният маҷбур мешавад, ки аз иштироки бевосита дар чараёни истеҳсолӣ даст кашада, таъсиррасонии худро бо тариқи нерӯи донишҳои худ идома медиҳад. Махсусан равиши сифатан навини иқтисодиву индустриалӣ ҳамчун равиши сифатан муосири механизми таъминкунандаи рушдёбандагии тамаддуни навин така бар қоидаву ҳислати муосири истеҳсоливу истеъмоли карда, тақрористеҳсоли васеи истеҳсоливу истеъмолиро таъмин месозанд.

Ин албатта, аз талаботи истеъмолии аҳоли ва фармоишҳои онҳо вобаста мебошад, чунки дархост ба кадом шакли мол мешавад, ҳамон намуди мол пешниҳод карда мешавад. Ин ҳолат боиси тағйир ёфтани бисёре аз касбу ихтисосҳои мегардад, чунки рафти иқтисодӣ ба ихтисосҳои навини индустриалӣ гузашта, худро ба талаботи тамаддуни нав мувофиқ мегардонанд. Бозори меҳнат комилан тағйир ёфта, шакли пурра дигарро мегирад. Мақсаднок омода кардани кадрҳои баландихтисос зарур мегарданд. Бояд гуфт, ки ин нишондиҳандаҳо асоси худро дошта, он дар тури 23-24 соли аввали асри XXI мушоҳида карда шуда истодааст, ки ихтисосҳои барномасозии компютерӣ, менеҷменти инноватсионӣ, иқтисоди сабз, менеҷменти байналмилалӣ, логистика, зеҳни сунъӣ ва боз чандин ихтисосҳои навине пайдо гаштаанд, ки он аз талаботи ҳуди замона ба майдон омадаанд.

Нишонаҳои рушдёбандагии меҳнати фикрӣ ҳамчун таъминкунандаи раванди истеҳсолоти муосир доништа шуда, ҳосилнокӣ ва самаранокии меҳнатро баланд намуда истодааст. Дар ин шароит дар чараёни истеҳсолот зинаи болотару босифаттари талаботҳои касбӣ ва рушдёбандагии креативию когнитивии эҷодӣ, кашфиётӣ ва ихтирооту инноватсияҳои навин ба майдон омадааст, ки танҳо иҷрои фаъолиятҳои касбӣ дар ин сатҳ имконоти баланди таъминсозии талаботи инсониро доранд.

Бозори меҳнат бар ҳилофи бозорҳои дигар ба тағйироти беруни ва дохилӣ бештар ҳассос аст, ки мавқеи ҳоси онро дар низоми иҷтимоию иқтисодии ҳар ҷомеа муайян мекунад. Бозори меҳнат объекти махсуси муносибатҳои мубодила ва ба таваққуф

расидани кордиханда ва коргари кироя мебошад, ки барои қонё гардондани эҳтиётҳои якдигар ва мақсади олии низомҳои муосири иқтисодӣ мебошад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки бозори меҳнат ин механизми баҳамой ва созиши коргару корфармо доништа шуда, вобаста ба ҳолат ва шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дигаргунӣ ё тағйирёбии худро нишон медиҳад. Вобаста ба нишондиҳандаҳои омори тағйирёбии аҳолии машғули ҷамоат аз рӯи шакли моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли солҳои 2000-2023-юм, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, чунин ҳолатро бозгу мебошад.

Ҷадвали 1.

Тағйирёбии аҳолии машғули кор аз рӯи шакли моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 2000-2023, ҳазор нафар.

Солҳо	Ҷамағӣ дар иқтисодиёт машғул	Аз он ҷумла аз рӯи шакли моликият				
		Давлатӣ	Хусусӣ	Коллективӣ	Омехта бо иштироки хориҷӣ	Омехта бе иштироки хориҷӣ
2000	1745,4	558,5	751,7	415,2	14,1	5,9
2005	2111,7	542,4	1082,0	469,7	16,2	1,4
2010	2233,3	432,9	1406,6	371,1	16,2	6,5
2015	2379,7	441,5	1588,6	323,8	18,5	7,3
2016	2384,2	456,1	1577,8	325,8	18,4	6,1
2017	2407,0	470,3	1594,1	317,4	19,0	6,2
2018	2425,5	484,5	1728,9	207,8	4,3	0,02
2019	2463,4	490,7	1733,1	216,0	4,3	19,3
2020	2506,2	497,5	1770,5	216,2	4,8	17,2
2021	2533,2	509,9	1775,5	226,2	4,9	16,9
2022	2545,0	502,4	1784,9	235,5	5,1	17,1
2023	2625,3	498,3	1857,7	247,1	5,1	17,1
2023/2000 (+/-)	+879,6	-60,2	+1106,0	-168,1	-9,0	+11,2

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. – С.82-83.

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки аҳолии дар иқтисодиёт машғул дар соли 2000-ум 1745,4 ҳазор кормандро нишон медиҳад, ки ин сол аз сол зиёд гардида, дар соли 2023-юм 2625,3 ҳазор корманд расида, нисбат ба соли 2000-ум 879,6 корманд зиёд гардидааст.

Аз он ҷумла, аз рӯи шакли моликият ба панҷ гурӯҳ: давлатӣ, хусусӣ, коллективӣ, омехта бо иштироки хориҷӣ ва омехта бе иштироки хориҷӣ ҷудо карда мешаванд. Дар соли 2000-ум шумораи машғулин дар бахши давлатӣ 558,5 ҳазор корманд ва дар соли 2023-юм 498,3 ҳазор кормандро ташкил намуда, нисбат ба соли базавӣ 60,2 ҳазор кам гардидааст. Дар бахши хусусӣ бошад, дар соли 2000-ум 751,7 ҳазор корманд ва дар соли 2023-юм 1857,7 ҳазор кормандро ташкил намуда, муқоисаи ин дар ин солҳо 1106 ҳазор кормандро ташкил менамояд. Дар бахши коллективӣ бошад, аз 415,2 ҳазор корманди соли 2000-ум ба 247,1 ҳазор корманди соли 2023-юм омада расида, 168,1 ҳазор корманд кам гардидааст. Дар бахши омехта бо иштироки хориҷӣ аз 14,1 ҳазори соли 2000-ум ба 5,1 ҳазори соли 2023-юм омада расида, 9,0 ҳазор корманд кам гардидааст. Дар бахши омехта бе иштироки хориҷӣ бошад, дар ин солҳо аз 5,9 ҳазор корманд ба 17,1 ҳазор корманд омада расида, 11,2 ҳазор корманд зиёд гардидааст.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки аз ин панҷ бахши таҳлилшуда дар солҳои 2000-2023-юм дар се бахши он, давлатӣ, коллективӣ ва омехта бо иштироки хориҷӣ шумораи

шуғлмандон кам гардидааст ва ду бахши он, хусусӣ ва омехта бе иштироки хориҷиён шумораи шуғлмандон дар ин солҳо зиёд гардидааст.

Тағйирёбии аҳолии машғул аз рӯйи шакли моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фисади ишғолнамуда, дар солҳои 2000-2023-юм дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Аз рӯйи фисади ишғолнамуда низ дидан мумкин аст, ки дар соли 2000-ум дар бахши давлатӣ – 32,0, дар бахши хусусӣ – 43,1, дар бахши коллективӣ - 23,8, дар бахши омехта бо иштироки хориҷиён - 0,8 ва дар бахши омехта, бе иштироки хориҷиён - 0,3 фисадро ташкил намудааст. Дар соли 2023-юм бошад, дар бахши давлатӣ – 19,0, дар бахши хусусӣ – 70,7, дар бахши коллективӣ - 9,4, дар бахши омехта бо иштироки хориҷиён – 0,2 ва дар бахши омехта, бе иштироки хориҷиён – 0,7 фисадро ташкил менамояд.

Ҷадвали 2.

Тағйирёбии аҳолии машғули кор аз рӯйи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 2000-2023, бо фоиз.

Солҳо	Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	Аз он ҷумла аз рӯйи шакли моликият				
		Давлатӣ	Хусусӣ	Коллективӣ	Омехта бо иштироки хориҷиён	Омехта бе иштироки хориҷиён
2000	100	32,0	43,1	23,8	0,8	0,3
2005	100	25,7	51,2	22,2	0,8	0,07
2010	100	19,4	63,0	16,6	0,7	0,3
2015	100	18,6	66,8	13,6	0,8	0,2
2016	100	19,1	66,2	13,7	0,8	0,3
2017	100	19,5	66,2	13,2	0,8	0,3
2018	100	20,0	71,3	8,6	0,1	0,0
2019	100	19,9	70,4	8,7	0,2	0,8
2020	100	19,9	70,6	8,6	0,2	0,7
2021	100	20,1	70,1	8,9	0,2	0,7
2022	100	19,7	70,1	9,3	0,2	0,7
2023	100	19,0	70,7	9,4	0,2	0,7
2023/2000 (+/-)		-13,0	+27,6	-14,4	-0,6	+0,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. – С.82-83.

Таносуби ин бахшҳо дар солҳои 2000-2023-юм, дар бахши давлатӣ – 13,0, дар бахши коллективӣ 14,4, дар бахши омехта бо иштироки хориҷиён 0,6 фисад кам гардидааст ва дар ду бахши дигар, дар бахши хусусӣ – 27,6 ва дар бахши омехта, бе иштироки хориҷиён 0,4 фисад зиёд гардидааст.

Ин зиёду камшавӣ бешубҳа, баъди соҳибистиқлол гаштан ва хусусигардонӣ дониста мешавад. Ин сабаб боис ба он гаштааст, ки дар тули ин солҳо аз 751,7 ҳазор ё 43,1 фисади машғулин ба 1857,7 ҳазор ё 70,7 фисад расидааст. Яъне айни замон бештар аз 70 фисади аҳолии машғул дар бахши хусусӣ фаъолияти меҳнатӣ менамоянд.

Нерӯи асосии истеҳсолот, захираҳои меҳнатӣ дар ҳама кишварҳои ҷаҳон, аз сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлатҳо ва уҳдадорӣҳои иҷтимоии ширкатҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва умуман корфармоён вобаста мебошад. Чунон, чӣ муаллифон қайд менамоянд: “Дар кишварҳои мутараққӣ ҳиссаи бештари шуғлдоштагон дар соҳаи хизматрасонӣ банд буда (60-80%), дар соҳаи саноат (25-35%) ва дар соҳаи кишоварзӣ (2-5%) ин нишондиҳанда нисбатан пасттар аст. Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф бошад (ба истиснои кишварҳои нави саноатӣ), қисми зиёди шуғлдоштагон ба соҳаи кишоварзӣ (аз

30% зиёдтар) рост меояд ва ба соҳаи саноату (15-20%) хизматрасонӣ (35-45%) ҳиссаи боқимонда мансуб аст”[2]. Вобаста ба ин гуфтаҳо ба рақамҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, дар соли 2023-юм чунин ҳолатро дидан мумкин аст: “63,2% шуғлдоштагон дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ, 4,0% дар саноат (дар якҷоягӣ саноати истихроҷ ва коркард), 5,1% бештар дар соҳаи сохтмон ва боқимонда дигар соҳаҳо, банд мебошанд. Дар баҳши хизматрасонӣ бошад 27.7 ғисади аҳолии машғул рост меояд”[7].

Тағйирёбии нишондиҳандаҳои захираҳои меҳнатӣ ва тақсими аҳолии машғул дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2023-юм дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Аз таҳлили ҷадвали 3 дида мешавад, ки захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4530,0 ҳазор нафарро дар соли 2011-ум ташкил намудааст ва ин нишондиҳанда ба 5990,0 ҳазор нафар дар соли 2023-юм баробар гашта, 1460,0 ҳазор нафар зиёд гардидааст.

Ҷадвали 3.

Тағйирёбии нишондиҳандаҳои захираҳои меҳнатӣ ва тақсими аҳолии машғул дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2023.

Солҳо	Нишондиҳандаҳо					
	Захираҳои меҳнатӣ умумӣ, ҳазор нафар	Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул, ҳазор нафар	Тақсими аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, тунфи-2			
			Дар баҳши воқеӣ		Дар баҳши хизматрасонӣ	
			Ҳамагӣ	Бо ғоиз	Ҳамагӣ	Бо ғоиз
2011	4530	2249,3	1671,8	74,3	577,6	25,7
2015	5111	2379,7	1704,0	71,6	675,7	28,4
2016	5224	2385,3	1694,8	71,0	690,5	29,0
2017	5326	2407,0	1685,3	70,0	721,7	30,0
2018	5427	2425,5	1691,6	70,0	726,6	30,0
2019	5521	2463,0	1731,0	70,3	732,4	29,7
2020	5585	2506,0	1754,4	70,0	751,8	30,0
2021	5653	2533,5	1764,1	69,6	769,4	30,4
2022	5754	2545,0	1839,5	72,3	705,5	27,7
2023	5990	2625,3	1854,5	70,6	770,8	29,4
2023/ 2000 (+/-)	+1460	+376,0	+182,7	-3,7	+193,2	+3,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. – С.84-89.

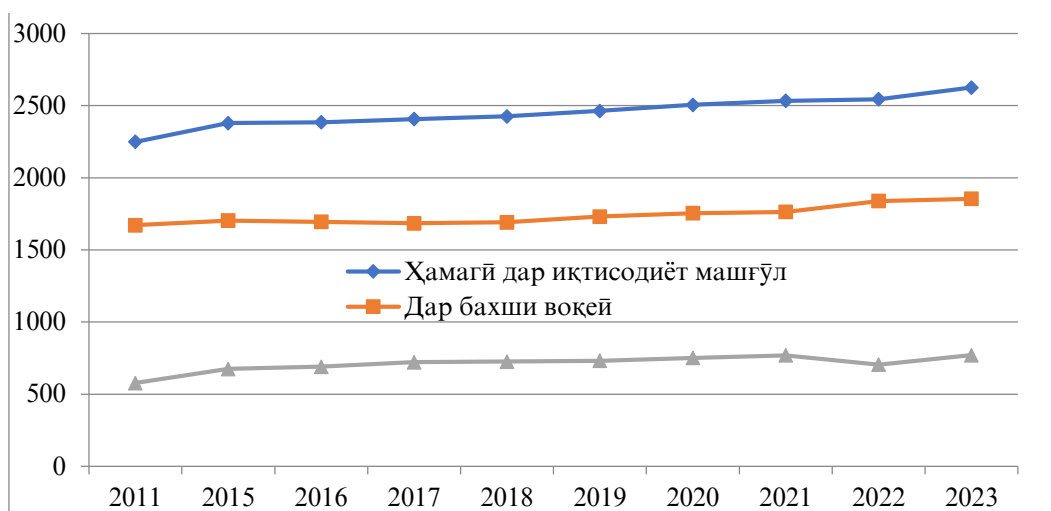
Аҳолии машғул дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ 2625,3 ҳазор нафарро дар ҳамаи соҳаҳо дар соли 2023-юм ташкил менамояд, ки ин нисбати соли 2011-ум 376,0 ҳазор нафар зиёд аст.

Вобаста ба бахшҳо бошад, дар баҳши воқеӣ шумораи аҳолии машғули иқтисодӣ дар соли 2011-ум 1671,8 ҳазор нафар, ё 74,3 ғисади аҳолии машғул ва дар соли 2023-юм 1854,5 ҳазор нафар, ё 70,6 ғисад аҳоли машғули фаъолият мебошанд. Фарқият дар ин

солҳо 182,7 ҳазор зиёд ва аз ҳисоби фоиз бошад, 3,7 фисад нисбат ба соли 2011-ум кам мебошад.

Шумораи машғулмандон дар баҳши хизматрасонӣ дар соли 2011-ум 577,6 ҳазор нафар ё 25,7 % ва дар соли 2023-ум ба 770,8 ҳазор нафар ё 29,4 % аз шумораи умумии машғулбудагон омада расид, ки ин нисбатан 193,2 ҳазор нафар ё 3,7 % зиёд гардидааст. Яъне зиёдшавии шумораи шуғлмандон дар соҳаҳои хизматрасонӣ ҳам аз ҳисоби шумора ва ҳам аз ҳисоби фоиз гувоҳи аз шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлатҳои ру ба тараққӣ мебошад. Ин тағйирёбӣ дар шакли диаграмма бо чунин тарз оварда шудааст. (Нигаред ба диаграммаи 1).

Афзоиш ёфтани шуғлмандии аҳоли дар ин ё он соҳаи фаъолият бештар аз сиёсати пешгирифтаи давлат ва талаботи бозори меҳнат вобастагӣ дорад, чунки афзалияти кадом соҳаеро, ки давлат ҳоҳад ва ба кадом соҳае, ки ниёзи мардум зиёд гардад, шумораи шуғлмандони ҳамон соҳа низ зиёд мегардад.

Диаграммаи 1. Аҳолии машғул дар иқтисодиёт ва тақсими онҳо вобаста ба баҳшҳо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2023, ҳазор нафар

Баҳши дигаре, ки таваҷҷуҳи моро ба он водор менамояд, ин захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ, қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт ва дараҷаи бекорӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Таҳлили ҷадвали 4 нишон медиҳад, ки захираҳои меҳнатӣ дар соли 2000-ум 3186 ҳазор нафар ва соли 2023-ум 5990 ҳазор нафарро ташкил намуда, нисбатан 2804 ҳазор нафар зиёд гардидааст.

Қувваи корӣ дар ин солҳо аз 1794 ҳазор нафари соли 2000-ум ба 2675 ҳазор нафар дар соли 2023-умро ташкил намуда, 881 ҳазор нафар зиёд гардидааст. Аҳолии машғул дар ин солҳо аз 1745 ҳазор нафар ба 2625 ҳазор нафар расида, 880 ҳазор нафар зиёд гардидааст. Бекорони расман эътирофшуда, аз 49 ҳазори соли 2000-ум ба 50 ҳазори соли 2022-ум баробар шуда, 1 000 зиёд гардидааст.

Аз ҳама муҳим қувваи кории истифоданашуда, дар иқтисодиёт (бо хонандагон), ки ин нишондиҳанда, дар соли 2000-ум 1392 ҳазор нафарро ташкил намудааст ва дар соли 2023-ум ин нишондиҳанда, ба 3115 ҳазор нафар расидааст. Таносуби ин нишондиҳанда, дар ин солҳо 1923 ҳазор нафарро нишон медиҳад. Муқоисаи ин нишондиҳандаро агар мо нисбат ба қувваи кории дар иқтисодиёт машғул муқоиса намоем, хеле ҷиддӣ ба чашм мерасад, ки дар диаграммаи 4.6 оварда шудааст.

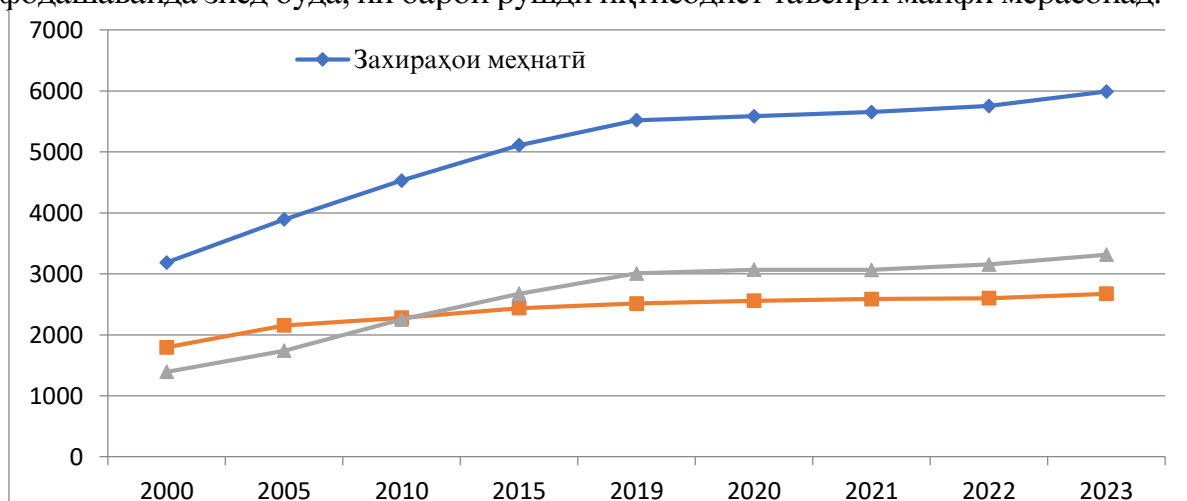
Шумораи захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва дараҷаи бекорӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2023 (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2023/2000 +/-
Захираҳои меҳнатӣ, ҳамагӣ	3186	3893	4530	5111	5585	5653	5754	5990	+2804
Аз он ҷумла:									
Қувваи корӣ	1794	2154	2280	2437	2557	2587	2600	2675	+881
- аҳолии машғул	1745	2112	2233	2380	2506	2534	2545	2625	+880
- бекорони расман эътирофшуда	49	42	48	57	51	53	55	50	+1
Қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт	1392	1739	2250	2674	3068	3066	3154	3315	+1923
- хонандагон	243	476	557	602	670	663	628	725	+482
Дараҷаи бекорӣ	2,7	2,0	2,1	2,3	2,1	2,1	2,1	1,8	-0,9

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. – С.81.

Дар соли 2000-ум ин нишондиҳандаҳо аз 1794 ҳазор нафари қувваи корӣ ва 1392 ҳазор нафари қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда иборат буда, тафовути онҳо баракс аст, яъне шумораи қувваи корӣ зиёдтар аст. Дар соли 2023-юм ин нишондиҳандаҳо аз 2675 ҳазор нафар қувваи корӣ ва 3315 ҳазор нафар қувваи кории истифоданашуда, дар иқтисодиёт иборат аст.

Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки 3315 ҳазор захираҳои меҳнати кишвар дар иқтисодиёт истифода карда намешаванд, ки ин шумора 1,21 маротиба аз қувваи кории истифодашаванда зиёд буда, ин барои рушди иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад.

Диаграммаи 2. Тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ ва таснифи он дар солҳои 2000-2023-юм, ҳазор нафар

Инчунин вазифаи дигари бозори меҳнат ин пешниҳод барои омода кардани мутахассисон вобаста ба талаботҳои муосир ва ояндаи наздики соҳаҳо дониста мешавад. Талаботи ҷойдошта ва дигаргуншавии онҳо ба муассисаҳои олии касбӣ имконият

фароҳам меоварад, ки онҳо бештар барои кадом соҳа бо кадом дониш ва қобилият чӣ гуна мутахассисонро омода намоянд.

АДАБИЁТ

1. Ганиев Т.Б. Менечмент: Рушди нерӯи инсонӣ. – Душанбе, «Ирфон», 2010с. 570с.
2. Ганиев Т.Б., Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Ташаккулёбӣ ва инкишофи идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ/Монография. – Душанбе, матбаи ДМТ. - 2023.- 170с. ISBN: 978-99985-41-02-3.
3. Искандаров Х.Х., Амиров Ш.А. Сифати ҳайёт ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. Душанбе, 2021. - № 1. - С. 109-118
4. Искандаров Х.Х., Набиева Д.М. Развитие системы социальной защиты населения в сельской местности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - № 7. - С.100-106.
5. К. Маркс. Сочинения. - 2-е изд. - Т. 16. Государственное издательство политической литературы. Москва • 1960 с. 497.
6. Қодирзода Д.Б. Таҷрибаи рушди хочагии кишлоқ дар асоси шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - №9. - С.170-175.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. – С.89.

ҲОЛАТИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӯЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур, ҳолати бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳлили он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт анҷом дода шуда, муайян карда шудааст, ки дигаргуншавии муносибатҳои меҳнатӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт тақозои онро дорад, ки мутахассисони имрӯза дорои донишҳои муосир буда, тавонмандии бузургро дар худ дошта бошанд.

Муаллифон, бар он назаранд, ки дар натиҷаи гузаштан ба тамаддуни муосир, масоили категориявии муносибатҳои бозорӣ, доду гирифтҳои пулӣ, сармоявӣ дар шакли пешинаи худ аз байн мераванд. Танҳо ва танҳо муносибатҳои илмгунҷоишии баланд ва ё донишгунҷоишии баланди креативию когнитивии касбии тамаддунсози навини асри ХХІ, метавонад, ки ин масоилро ҳаллу фасл намуда, дар асоси муносибатҳои навини ҳар як фард – инсонии созанда-эҷодкор муайян карда шаванд.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, меҳнат, иқтисодиёт, қувваи корӣ, музди меҳнат, рушди иқтисодиёт, зеҳни сунъӣ, талабот ва тақлифоти бозори меҳнат, омодаанамоии мутахассисон.

СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО АНАЛИЗ В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

ИСКАНДАРЗОД Х.Х.

к.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

МУРОДОВА Р.А.

соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.:(+992) 906-88-64-77.

ТЕМУРОВА Д.С.

докторант PhD кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел.:(+992) 989-08-07-93.

В данной статье рассматривается состояние рынка труда в Республике Таджикистан и его анализ в современных экономических условиях, а также определяется, что изменения трудовых отношений в современных экономических условиях требуют от современных специалистов наличия современных знаний и большого потенциала. Авторы полагают, что в результате перехода к современной цивилизации исчезают категориальные вопросы рыночных отношений, денежных операций и капитала в их прежнем виде. Только высоконаучные или высокотворческие и познавательные профессиональные отношения новой цивилизации XXI века могут разрешить эти вопросы и определиться на основе новых отношений каждого отдельного человека - творческой личности.

Ключевые слова: рынок труда, труд, экономика, рабочая сила, заработная плата, экономическое развитие, искусственный интеллект, спрос и предложение на рынке труда, подготовка специалистов.

**LABOR MARKET STATE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS
ANALYSIS IN CURRENT ECONOMIC CONDITIONS**

ISKANDARZODA KHOFIZ KHAKIM

candidate of economic sciences, associate professor of the department of human resource management, tajik national university. 734025, republic of tajikistan, dushanbe, st. rudaki 17. phone: (+992) 988-28-60-05, e-mail: [hofiz. iskandarov@mail.ru](mailto:hofiz.iskandarov@mail.ru).

MURADOVA R.A.

assistant professor of human resources management, tajik national university. 734025, tajikistan, dushanbe, 17 rudaki ave. phone: тел.: (+992) 906-88-64-77.

TEMUROVA D.S.

phd student of the department of human resources management of the tajik national university.: 734025, tajikistan, dushanbe, rudaki street 17. phone: (+992) 989-08-07-93.

This article examines the state of the labor market of the Republic of Tajikistan and its analysis in the current economic conditions, and it is determined that the transformation of labor relations in the current economic conditions requires that today's specialists have modern knowledge and possess great potential.

The authors believe that as a result of the transition to modern civilization, the categorical issues of market relations, monetary and investment transactions in their previous form will disappear. Only highly scientific or highly creative and cognitive professional relations of the new civilization-building of the 21st century can resolve these issues and determine them on the basis of new relations of each individual - a creative-creative person.

Keywords: Labor market, labor, economy, workforce, wages, economic development, artificial intelligence, labor market supply and demand, training of specialists.

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚА ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ ЗИНДАГӢ

МАҶИДЗОДА ДАВЛАТБАХТ МАҶИД

н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Тел.: 987-17-06-55, E-mail:
ndavlatbakht@mail.ru

МУРОДОВА Р.А.

унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992)906-88-64-77.

Дар ин мақола зарурати рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ҳамчун вазифаи асосии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа баррасӣ шудааст. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ таввачӯҳ намудан ба сатҳу сифати зиндагӣ яке аз масъалаҳои асосии сиёсати пешгирифтаи давлат ба ҳисоб меравад. Муаллиф самтҳои асосии рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа: маориф, тандурустӣ, фарҳанг, манзили дастрас ва муҳити бароҳатро пешниҳод кардаанд. Аз нуктаи назари муаллиф сифати зиндагӣ ду ҷониби муайяни худро дорад: ҷониби объективӣ ва субъективӣ. Меъёри арзёбии объективии сифати зиндагӣ меъёрҳои илмӣ ба эҳтиёҷот ва манфиатҳои одамон асосёфта мебошанд, ки аз рӯи таносуби онҳо сатҳи қаноатмандии ин талабот ва манфиатҳои онҳоро муайян кардан мумкин аст.

Сифати зиндагӣ категорияест, ки аз дигар категорияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷудо нест, аммо он бисёре аз онҳоро муттаҳид мекунад ва онҳоро дар ҷанбаи сифатӣ пурра дар бар мегирад. Ҳамин тавр, ҷузъҳои тарзи зиндагӣ, сатҳи зиндагӣ ва муҳит ҷузъҳои таркибии сифати зиндагӣ мебошанд.

Вожаҳои калидӣ: *сифати зиндагӣ, коэффисиенти сатҳи рушд, низоми иқтисодию иҷтимоии минтақавӣ, иқтисодиёт, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ.*

Инкишофи инфрасохтори иҷтимоӣ вазифаи асосии давлат дар марҳилаи рушдҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобаста ба шароитҳои муосир ва рушду инкишофҳои сохтори технологӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ инфрасохтори иҷтимоӣ бояд ба талабҳои замон, хусусан ба талабу эҳтиёҷоти ҳар як инсон ҷавоб диҳад. Рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва рушду инкишофҳои инсон дар мадди аввал қарор гирифта, яке аз масъалаҳои асосии имрӯзаи ҷомеа қарор гирифтааст.

Зери мафҳуми маҷмуаи зарурии ҳаёти инсон, дастрасии инсон ба тамоми шароитҳои зиндагӣ, ба монандӣ: дастраси ба маълумотгирӣ, кумакҳои тиббӣ, дастраси бо бехтарин шароитҳои зиндагӣ ва ғайра, инчунин муҳити хуби зиндагӣ ва дастрасии инсон бо бехтарин арзишҳои волеи инсонӣ дохил мешавад. Сатҳи зиндагӣ маънои онро дорад, ки агар инсон аз мавқеи моддӣ таъмин карда шавад, аммо паҳлуи маънавии он холи монад, дар ин ҳолат дараҷаи ниҳии таъмини зиндагии аҳоли дар як дараҷаи хуб қарор дошта наметавонад. Бинобар ин, сатҳи зиндагии аҳоли ва бехтар намудани он вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як давлат буда, ки ба афзоишҳои даромадҳои аҳоли ба монанди музди меҳнат, дастгирии гурӯҳҳои эҳтиёҷманди аҳоли, маблағгузориҳои соҳаҳои иҷтимоӣ ба монанди маориф, тандурустӣ, васеънамоии ҷойҳои корӣ ва дигар самтҳои афзалиятнок иборат мебошад.

Ҳамин тавр, сифати зиндагӣ муҳимтарин мафҳуми иқтисодию иҷтимоӣ мебошад, ки сохтори ниёзҳои инсон ва имконияти қонеъ кардани онҳоро тавсиф мекунад.

Ба ақидаи А.А. Солехзода, И.С. Фасеҳзода, мафҳуми «сатҳи зиндагӣ» дар муқоиса бо мафҳуми «сифати зиндагӣ» яке аз мафҳумҳои муқарраршуда мебошад, ки дорои

доираи хеле васеи нишондиҳандаҳои миқдорӣ буда, дар байни онҳо нишондиҳандаҳои ҳадди ақалли зиндагӣ ва андозаи сабади истеъмоли мавҷуданд[13].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми маъмултарин дар ин самт «сатҳи зиндагии аҳоли» мебошад, ки маънои қонеъгардонии талаботи моддию маънавӣ ва иҷтимоии аҳолиро дорад. Ин таъриф омили сатҳи зиндагиро бештар ифода мекунад. Мафҳуми сатҳи зиндагӣ сохтори ниёзҳои инсон ва имконияти қонеъ гардонидани онҳоро тавсиф мекунад. Тибқи андешаронии ин мутахасси соҳа Қодирзода Д.Б. «... ниёзҳои мардум гуногунанд, дар баробари ниёзҳои моддӣ ниёзҳои маънавӣ ва иҷтимоӣ низ мавҷуданд. Баланд шудани сатҳи зиндагӣ заминаи мусоидро барои баланд бардоштани сифати зиндагӣ фароҳам меорад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ чӯзҳои муҳими сифати зиндагӣ, инчунин, дараҷаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, озодии интихоби шахс, беҳбудии муҳити иҷтимоӣ, муносибатҳои фарҳангӣ, милли ва динӣ мебошанд» [5].

Ҷ.С. Пиризода ба омӯзиши методологияи истифодаи стандартҳо ва нишондиҳандаҳои байналмилалӣ ҳангоми тавсифи сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои вилояти Хатлон, нобаробарии минтақавӣ дар сатҳи зиндагӣ ва масъалаҳои рафъи камбизоатӣ бахшида шудааст. Ба андешаи ӯ, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли сиёсати даромадро ба кулӣ тағйир бояд дод [10].

Истилоҳи «сатҳи зиндагӣ» аз ҷониби иқтисоддонҳо ҳанӯз дар асри XVIII истифода шудааст. Ба таври мисол, К. Маркс дар асари худ «Музди меҳнат, нарх ва ғойда» ин мафҳумро ҳамчун хусусияти иҷтимоӣ иқтисодии дараҷаи қонеъгардонии талаботи аҳоли, табақаҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ баррасӣ кардааст. Ӯ қайд менамояд, ки «Ин сатҳи зиндагӣ на танҳо қонеъ кардани ниёзҳои ҳаёти ҷисмонӣ, балки қонеъ кардани ниёзҳои муайяни тавлидшударо, ки дар шароити иҷтимоии ташаккулбанда арзи ҳастӣ менамояд, пешбинӣ мекунад». Олими маъруф К. Маркс ба ин истилоҳ эътибори махсус медиҳад. Ҳатто ӯ дар асараш «Капитал» зарурати ба назар гирифтани мансубияти худудиро қайд карда буд: «... (арзиши меҳнат) аз рӯи сатҳи анъанавии зиндагӣ муайян карда мешавад, ки он на танҳо қонеъ кардани ниёзҳои мардумро пешбинӣ мекунад, балки қонеъ кардани ниёзҳои муайянеро фаро мегирад, ки дар он шароити иҷтимоӣ ба вучуд омадаанд ва одамон ташаккул меёбанд» [4].

Дар адабиёти муосир сатҳи зиндагиро одатан бо истифодаи аҳоли аз неъматҳои моддӣ, маънавӣ ва дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои онҳо дарк мекунанд. Олими шинохта В.Ф. Майер «сатҳи зиндагӣ»-ро ҳамчун таъминот ё дараҷаи таъминоти аҳоли бо неъматҳои моддӣ ва маънавӣ тавсиф мекунад [6].

Чуноне, ки усдот Ғаниев Т.Б., қайд менамоянд, «Афзоиши дараҷаи даромаднокии аҳоли дар консепсияи рушди нерӯи инсонӣ ба сифати омили асосии таъминкунандаи имконоти рушди қобилият ва ҳунарҳои инсонӣ буда, сатҳи зиндагонии онро баланд мебардорад. Аммо дараҷаи даромад ҳанӯз омили охирин ва пурраи таъмини талаботҳои инсонӣ ба ҳисоб намеравад, чунки инсоният ғайр аз таъмини талаботҳои моддӣ хеш боз талаботҳои маънавии озодии интихобу инкишофро дорад, ки маҳз хусусияти фарқкунандаи одамо аз дигар мавҷудоти олам нигоҳ медорад[1].

Аҳамият ва нақши инфрасохтори тараққикардаи иҷтимоӣ вобаста ба ташаккули иқтисодиёт ва ҷамъият дар асоси донишҳои муосир ва минбаъд дар иқтисодиёти имрӯза хеле меафзояд. Илова бар ин, соҳаи иҷтимоӣ муарификунандаи рушди иқтисодии давлат доништа мешавад.

Соҳаи иҷтимоӣ яке аз бахшҳои мебошад, ки ба сифати зиндагии мардум алоқаманд аст. Дараҷаи тараққиёти соҳаи иҷтимоӣ нишондиҳандаи самаранокӣ ҳоҷагии халқ ва афзоиши иқтисодиёт мебошад. Талаботи ҷамъият ва талабот ба дараҷаи зиндагонӣ мунтазам меафзояд.

Чуноне, ки муақиқони соҳа қайд менамоянд, «рушди низомии иҷтимоӣ иқтисодӣ бояд бо рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, ки барои афзоиши сармои инсонии минтақавӣ

ва инноватсияҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дар заминаи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ заруранд, бояд доимо назорат карда шаванд» [12].

Аммо, иқтисодии нишондиҳандаҳои неқӯаҳволии иқтисодӣ, агар ба нақшагирии стратегӣ дохил карда шавад, метавонад хеле баланд бошад ва муҳимтар аз ҳама, имкон медиҳад, ки тағироти сифати зиндагии аҳоли ба инобат гирифта шаванд.

Чи тавре, ки олимони Макконнелл К.Р. ва Брю С.Л., қайд менамоянд: «Агар мо категорияи сифати ҳаётро тавассути сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба назар гирем, пас тибқи муқаррароти неокласикӣ он сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳаракатнокии меҳнат тавсиф карда мешавад [7]. Албатта, ин тафсир камбудиро дорад. Тавсифи сифати ҳаётро тавассути сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва методологияи шохиси рушди инсонӣ муқоиса бояд намуд.

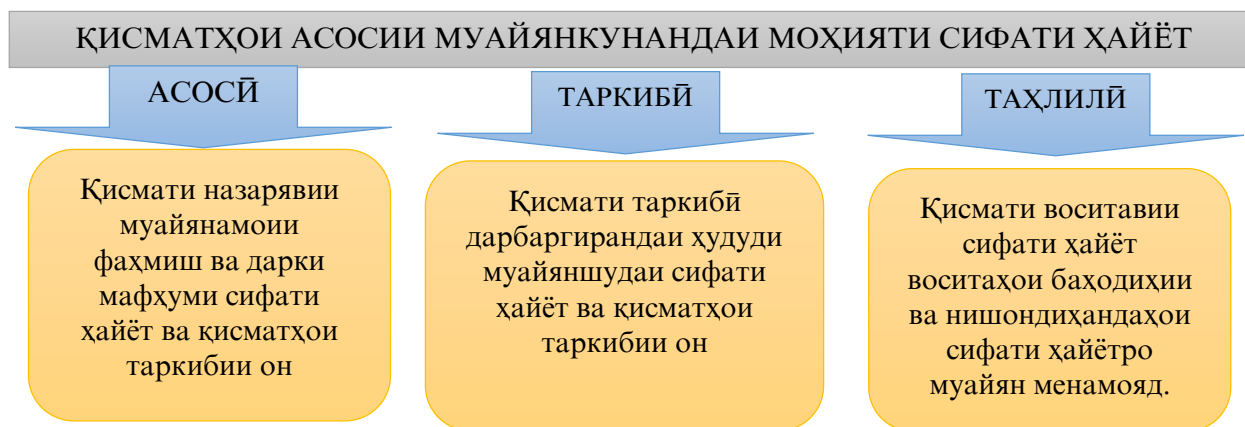
Системаи навини муайяномаи сифати зиндагӣ, ки дар бисёри аз давлатҳо онро истифода мебаранд дар се сатҳ асос ёфтааст:

- ҳисоби миёнаи пешбинишавандаи умр, бо назардошти фарқияти назарраси ин нишондиҳанда (зиёда аз 10 сол), ки ба назари мо, барои мардон ва занон алоҳида ҳисоб карда мешавад;

- истеъмоли шахсӣ (истеъмоли хонавода ба ҳар сари аҳоли) - нишондиҳандае, ки сатҳи ҳаётро нисбат ба ММД ба ҳар сари аҳоли бештар тавсиф менамояд, зеро ММД инчунин ҷамъоварӣ ва дигар ҷузъҳоро дар бар мегирад;

- хароҷот ба соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ (тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, маориф ва фарҳанг, илм ва хидматрасонии илмӣ), ки нисбат ба нишондиҳандаҳои аз ҷониби СММ барои маърифатнокӣ ва давомнокии таҳсил истифодашудаи сармоягузорию умумӣ ба таври дақиқ инъикос мешаванд [3].

Омӯзиши муфассали таҳқиқи сифати ҳаёти аҳоли, таҳаввулотҳои рушди истилоҳот ва тафсифномаҳои муосири он имкон медиҳад, ки фаҳмиши конструктивии мазмунӣ ин истилоҳ, ташаккул, рушд ва инкишофёбии механизмҳои асосии он пурра омӯхта шуда, қисматҳои муҳим, таркиб ва воситаҳои асосии он муайян карда шаванд, ки мо онро дар шакли расм ба ҷунин тарз тасвир намудаем. (Расми 1).

Расми. 1. Таркиби моҳияти «Сифати ҳайёт»

Fig. 1. Composition of the essence of "Quality of life"

Сарчашма: тартибдодаи муаллиф.

Татбиқи амалии принсипи назарявии таҳияшуда дар таҳлили мафҳумҳои сифати ҳайёт имкон медиҳад, ки равишҳои асосии тафсири ин гурӯҳи мутобиқи хусусиятҳои назарявӣ, сохторӣ ва воситаҳои он дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ташаккул ва тавсиф карда шаванд. (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҳамин тариқ, мутахассисони соҳаи тиб бо назардошти сифати зиндагии аҳоли ба нишондиҳандаҳои вазъи саломатии ҷисмонӣ ва равонӣ аҳамияти махсус медиҳанд. Баҳодихии сифати зиндагӣ ба баҳогузорию субъективӣ гуруҳҳои таҳқиқшуда асос ёфтааст (масалан, қаноатмандӣ аз вазъи саломатӣ, муқовимат ба стресс, сифати ҳаёт) ва маълумоти объективӣ - ҷараён ва мушкилии беморӣ, маҳдудиятҳои ҷисмонӣ ва ғайра.

Дар доираи муносибати экологӣ диққати асосӣ ба таъсири шароити табиӣ, вазъи муҳити зист ба сифати зиндагии аҳоли дода мешавад. Сифати зиндагӣ ҳамчун як воситаи муҳими дониши фалсафӣ ҳамчун падидаи бисёрҷанба ва мураккаби иҷтимоӣ хидмат мекунад.

Ҷадвали 1. Равишҳо дар тавсифи «Сифати ҳаёт»
Table 1. Approaches in the description of "Quality of life"

Равиш	«Сифати ҳаёт»		
	Моҳият	Таркиб	Васоитҳо
Тиббӣ	Тавсифи интегралӣ ва вазифавии бемор	Ҳолати ҷисмонӣ, равонӣ, эмосионалӣ ва иҷтимоӣ	Нишондиҳандаҳои объективӣ ва дигаргуншавии иҷтимоӣ
Фалсафӣ	Тавсифи ҳолати инсонӣ дар дигаргуншавии системаи иҷтимоӣ	Сатҳи озоди иҷтимоӣ, имкониятҳо барои рушдҳои хуб, арзишҳои фарҳангӣ ва руҳӣ.	Таҳлилҳои фалсафӣ
Экологӣ	Маҷмӯи шароити беруна, мувофиқати муҳити инсон ба эҳтиёҷоти ӯ	Шароитҳои табиӣ ва иҷтимоӣ	Нишондиҳандаҳои объективӣ
Иҷтимоӣ	Тавсифи дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои моддӣ ва маънавии одамон	Сифат ва гуногунии ҳӯрок, шароити ҳуби зиндагӣ, қаноатмандӣ аз кор, сифат ва мӯди либос, қаноатмандӣ аз сифати тандурустӣ, маориф, хизматрасонӣ, шароити муҳити зист, фаъолиятҳои истироҳатӣ, сатҳи стресс, сохтори кӯчдихӣ ва ғайра.	Ченакҳои иҷтимоӣ
Иқтисодӣ	Маҷмӯи шартҳои, ки беҳбудии ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии аҳолиро таъмин мекунад	Вазъи саломатӣ, давомнокии умр, вазъи молиявӣ, сатҳ ва сифати истеъмоли молу хизматрасонӣ, шароити муҳити зист, қонеъ кардани ниёзҳои рӯҳонӣ, беҳатарӣ ва ғайра.	Нишондиҳандаҳои объективӣ ва ченакҳои иҷтимоӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллифон тартиб дода шудааст.

Дар доираи тавсифи иқтисодӣ таваҷҷӯҳи хос ба мафҳуми қобилиятҳои якдафъаинаи инсон, ки ҳамчун маҷмӯи тарзи ҳаёти имконпазир ва қобили қабул шарҳ дода мешавад, ки дар назди одам дар лаҳзаи муайян кушода мешавад ва барои интиҳоб дастрас аст. Ин талаботҳо аст, ки дар натиҷа тарзи ҳаёти воқеӣ мегардад. Ба назари мо, омӯзиши сифати зиндагӣ дар доираи ин консепсия ба таври беҳтарин ба ҳадафҳои таҳқиқоти илмӣ мувофиқат мекунад. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки баҳодиҳии ҳамаҷонибаи қобилияти инсонро барои ҳаёти солим ва дарозумрӣ, бо захирахое, ки барои насли ҳозира ва оянда барои зиндагии шоиста ва кафолати амнияти худ заруранд, гузаронем.

Аммо, бо назардошти он ки сифати зиндагӣ зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва экологӣ дар рушди минтақаҳо ташаккул меёбад, унсурҳои сохтори он нишондиҳандаҳои мебошанд, ки ба сатҳи татбиқи ниёзҳои инсон, дараҷаи қаноатмандии ӯ аз амалисозии нақшаҳои ҳаёташ, ки бо стандартҳои қабулшудаи иҷтимоӣ ва потенциали захиравии қаламрав алоқаманд аст, вобастагӣ дорад. Дар

натичаи ин чараёни мураккаб омилҳои минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ ба ташаккули сатҳи зиндагии аҳоли таъсири ҳалқунанда мерасонанд, ки аҳамияти баррасии моҳияти ин мафҳумро аз нуқтаи назари ҷанбаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян мекунад.

Дар айни замон, «сатҳи зиндагии аҳолии минтақа», аз як тараф, ҳолати кунунии шахсро инъикос мекунад, аз тарафи дигар, он бо маҷмуи хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки барои таъмин кардан заруранд, ба монанди шароити муқаррарии зиндагӣ барои шахс ва дар маҷмӯъ, ҷомеа бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ тавсиф карда мешавад.

Дар ҳар як минтақа, сифати зиндагӣ ҳатто бо сатҳи мувофиқи оморӣ шабеҳи зиндагӣ ҳеле фарқ мекунад. Минтақаҳо ва қисматҳои онҳо сатҳҳои гуногуни сохтори иҷтимоӣ, аз ҷумла хизматрасониҳои ҷамъиятиро доранд, ки сатҳи зиндагиро то андозаи (бештар сифати онро) паст мекунад.

Дар асл, хароҷоти соҳаи иҷтимоию фарҳангӣ нишондиҳандаи нерӯи зехнии рушди ҷомеа дар сатҳҳои гуногуни андозагирӣ он мебошанд, ки ба сифати зиндагӣ арзёбӣ меkunанд. Индекси иқтисодӣ зехнии ҷомеа сатҳи маърифати аҳоли ва вазъи илмро дар кишвар инъикос мекунад. Ҳангоми ҳисоб кардани он сатҳи таҳсилоти калонсолон, ҳиссаи донишҷӯён дар шумораи умумии аҳоли, ҳиссаи хароҷот барои ташаккули ММД, ҳиссаи хароҷотҳо дар соҳаи илм ва хизматрасонии илмӣ дар шумораи умумии аҳоли ва ҳиссаи хароҷот ба илм дар ММД ба назар гирифта мешавад.

Ҳамин тариқ, соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳот дар рушди соҳаҳои истеҳсолот аҳамияти калон дорад ва инчунин ба рушди мутаносиби аҳоли мусоидат мекунад. Рушди ҳадамоти иҷтимоӣ ба коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ, моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ маҷмаи агросаноатӣ таъсири мустақим дорад. Метавон гуфт, ки рушди хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳот манфиатҳои муҳими иҷтимоии тамоми кишварҳои аҳолиро фаро мегирад.

Дар натиҷаи тағирёбии иқтисодӣ ва ташаккули намудҳои нави тиҷорат дар кишвар ҳалли мушкилоти тағйироти сохторӣ ва соҳавӣ дар истеҳсоли ММД-и кишвар ҳанӯз ҳам таъхирнопазир аст.

Сохтори ММД-ро таҳлил намуда, ҳиссаи бахш хизматрасониро дар он муайян кардан лозим аст. Дар сатҳи минтақавӣ, объекти асосии стратегияи ҳудудӣ минтақа мебошад. Самтгирӣ стратегияи рушди минтақавӣ бояд асосан ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ марбут ба маҳсулоти ноҳолиси минтақавӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ, гардиши савдои ҷаҳона, хизматрасонии пулакӣ ва сатҳи бекорӣ асос ёбад.

Сатҳи зиндагӣ хусусияти ҷудонашавандаи сатҳи рушд ва қонеъ гардонидани талаботи одамон мебошад, ки бо стандартҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои захиравӣ ҷомеа вобастагӣ доранд.

Тавсифоти хусусияти сатҳи зиндагии аҳоли яке аз омилҳои асосии сохтори ҷамъиятӣ ва шартӣ асосии зиндагии одамон мебошад, бинобар ин, он аз нуқтаи назари психологияи иҷтимоӣ, фалсафа, иқтисодиёт, фарҳангшиносӣ ва илмҳои дигар шарҳ дода мешавад. Аммо, бо назардошти он ки сатҳи зиндагӣ зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва экологӣ вобаста ба рушди минтақаҳо ташаккул меёбад, унсурҳои сохтории он нишондиҳандаҳои мебошанд, ки сатҳи таъбиқи ниёзҳои инсон, дараҷаи қаноатмандии ӯ аз амалисозии нақшаҳои ҳаёташро, ки бо стандартҳои қабулшудаи иҷтимоӣ ва потенциали захиравӣ қаламрав алоқаманд аст, акс менамояд.

Маблағгузориҳо ба таҳсилот ва саводнокии бо усули ҳисоб кардани шохиси рушди инсонӣ мантиқан вобастагӣ доранд. Сармоягузориҳо ба соҳаи тандурустӣ ва давомнокии умр ҳангоми таваллуд низ бо усули ҳисоб кардани шохиси рушди инсонӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Аммо, аз рӯи ҳарду усул, сармоягузорӣ ба манзил вучуд надорад ва ин дар тавсифи сифати зиндагӣ нақши муҳимро дорад.

Умуман, моҳияти сифати ҳаётро ҳамчун категорияи иҷтимоию иқтисодӣ тавсиф намуда, як қатор хусусиятҳои онро қайд кардан зарур аст.

1. Сифати зиндагӣ як мафҳуми бениҳоят васеъ ва бисёрҷанба доништа мешавад, ки нисбат ба сатҳи зиндагӣ мафҳуми васеътар доништа мешавад ва нишондиҳандаҳои он аз ҷониби кумитаи оморӣ ҷумхурии муайян карда мешаванд.

2. Сифати зиндагӣ ду ҷониби муайяни худро дорад: ҷониби объективӣ ва субъективӣ. Меъёри арзёбии объективи сифати зиндагӣ меъёрҳои илмӣ ба эҳтиёҷот ва манфиатҳои одамон асосёфта мебошанд, ки аз рӯи таносуби онҳо сатҳи қаноатмандии ин талабот ва манфиатҳои онҳоро муайян кардан мумкин аст. Аз тарафи дигар, талабот ва манфиатҳои одамон фардӣ мебошанд ва дараҷаи қаноатмандии онҳоро танҳо ҳуди субъектҳо арзёбӣ мекунанд. Онҳо дар ягон маълумоти оморӣ қайд карда нашудаанд ва амалан танҳо дар шуури одамон ва мутаносибан, дар фикру баҳодиҳии шахсии онҳо мавҷуданд. Аз ин рӯ, сифати зиндагӣ дар ду шакл пайдо мешавад: ҳамчун дараҷаи қонеъ кардани ниёзҳо ва манфиатҳои аз нуқтаи назари илмӣ асосёфта ва қаноатмандии одамон аз сифати зиндагӣ.

3. Сифати зиндагӣ категорияест, ки аз дигар категорияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷудо нест, аммо он бисёре аз онҳоро муттаҳид мекунад ва онҳоро дар ҷанбаи сифатӣ пурра дар бар мегирад. Ҳамин тавр, ҷузъҳои тарзи зиндагӣ, сатҳи зиндагӣ ва муҳит ҷузъҳои таркибии сифати зиндагӣ мебошанд.

4. Сифати зиндагӣ ҳолати рӯҳии ҷомеаро инъикос мекунад, ки бо табиат, муҳит ва шумораи ташаббусҳои эҷодӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ, инчунин бо басомади вайрон кардани қоидаҳои умумиинсонӣ муайян карда мешавад.

Дар маҷмӯъ ҳолат ва сатҳи рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа муҳимтарин нишондиҳандаи институтсионалии натиҷанокӣ, самаранокӣ, сифати индустрикунонии нав, дараҷаи сифати зиндагӣ ва навсозии зиндагони дар минтақа доништа мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ганиев Т.Б. Менеджмент: Рушди нерӯи инсонӣ. – Душанбе, «Ирфон», 2010с. 570с.
2. Искандаров Х.Х., Набиева Д.М. Развитие системы социальной защиты населения в сельской местности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - № 7. - С.100-106.
3. Искандаров Х.Х., Амиров Ш.А. [Сифати ҳаёт ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт//Тоҷикистон: иқтисод ва идора](#). Душанбе, 2021. - [№ 1](#). - С. 109-118
4. К. Маркс. Сочинения. - 2-е изд. - Т. 16. Государственное издательство политической литературы. Москва • 1960 с. 497.
5. Қодирзода Д.Б. Таҷрибаи рушди хоҷагии қишлоқ дар асоси шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - №9. - С.170-175.
6. Майер В.Ф. Уровень жизни населения СССР. - М.: Мысль, 1997. – 263 с.
7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы, политика. Т. 2. М., 1992. С. 171-172.
8. Маҷидзода Д.Н. Шуғли аҳоли ва таҳлили он дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2023. - № 3. - С. 67-74.
9. Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022. – 454с.
10. Пиризода Дж.С. Развитие социальной сферы в сельской местности на основе формирования государственно-частного партнерства // Сборник материалов VI-й межд. научно-прак. Конференции, (Пенза, март, 2015 г.). – Пенза. – 2015. - С. 299-304.

11. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. - М.: ИНФРА, 1997. - 351 с.
12. Римашевская Н.М., Герасимова И.А., Копнина В.Г. и др. Семья, труд, доходы, потребление (Таганрогские исследования) М. Наука 1977г. 93с.
13. Солеҳзода, А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини беҳатарии озукаворӣ дар Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию ҷамъиятӣ. - 2018. - №3.- С. 4-6.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ

МАДЖИДЗОДА Д.М.

к.э.н., доцент кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: 987-17-06-55, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

МУРОДОВА Р.А.

соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992)906-88-64-77.

В данной статье рассматривается необходимость развития социальной инфраструктуры как ключевой задачи социально-экономического развития региона. В современных экономических условиях внимание к уровню и качеству жизни считается одним из главных вопросов политики государства. Автор предложил основные направления развития социальной инфраструктуры региона: образование, здравоохранение, культура, доступное жилье и комфортная среда.

С точки зрения автора, качество жизни имеет две специфические стороны: объективную и субъективную. Стандартом объективной оценки качества жизни являются научные критерии, основанные на потребностях и интересах людей, по их соотношению можно определить уровень удовлетворения этих потребностей и интересов. Качество жизни – категория, не обособленная от других социально-экономических категорий, но объединяющая многие из них и включающая их полностью в качественном аспекте. Таким образом, элементы образа жизни, уровня жизни и окружающей среды являются составляющими качества жизни.

Ключевые слова: качество жизни, коэффициент уровня развития, региональная экономическая и социальная система, экономика, социально-экономическое развитие, социальная инфраструктура.

DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE REGION AS A FACTOR OF INCREASING STANDARDS OF LIFE

MADZHIDZODA D.M.

candidate of economic sciences, associate professor of the department of national economy of the tajik national university of the republic of tajikistan. 734025, republic of tajikistan, dushanbe, st. rudaki 17. phone: 987-17-06-55, e-mail: ndavlatbakht@mail.ru

MURADOVA R.A.

assistant professor of human resources management, tajik national university. address: 734025, republic of tajikistan, dushanbe, 17 rudaki ave. phone: телефон: (+992)906-88-64-77.

This article discusses the need to develop social infrastructure as a key task of socio-economic development of the region. In modern economic conditions, attention to the standard and quality of life is considered one of the main issues of state policy. The author proposed the main directions for the development of social infrastructure in the region: education, health care, culture, affordable housing and a comfortable environment.

From the author's point of view, the quality of life has two specific sides: objective and subjective. The standard for objective assessment of the quality of life is scientific criteria based on the needs and interests of people, by their ratio it is possible to determine the level of satisfaction of these needs and interests.

Quality of life is a category that is not isolated from other socio-economic categories, but unites many of them and includes them completely in a qualitative aspect. Thus, elements of lifestyle, standard of living and environment are components of the quality of life.

Key words: quality of life, development level coefficient, regional economic and social system, economy, socio-economic development, social infrastructure.

ЛИЗИНГИ МОЛИЯВӢ ВА ДИГАРГУНИҲОИ ОН ДАР ХОРИЧА

РАЗЗОҚОВА ГУЛБАҲОР ҲАЁТОВНА

н.и.и., дотсент кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. 734025,
Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рудаки 17. Тел.: (+992) 900-15-23-23

Дар мақола, таҳаввулотҳои бозори лизинги молиявӣ дар хориҷа таҳлилу баррасӣ гардидааст. Ба ақидаи муаллиф, муносибатҳои иқтисодӣ-ҳуқуқии ба лизинги молиявӣ алоқаманд батаърихи нав ва ё навтарини хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Ҳол он, ки ҳуҷҷатҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки иҷора (лизинг) барои инсоният аз давраҳои қадим истифода бурда шудааст. Сохтори соҳавии лизинг дар ҷаҳон гуногун аст. Масалан дар Аврупо лизинги автомобилҳо ҳам дар истифодаи шахсӣ ва ҳам истеҳсолӣ равангӣ зиёд дорад. Тибқи омор «Лизинги Аврупо» то 50% ба лизинги автомобилҳо мансуб аст. Қисми боқимондаи он ба лизинги таҷҳизоти истеҳсолӣ, кишатиҳои обӣ, ҳавопаймоҳо, компютерҳо ва ғайраҳо рост меояд. Бартариии лизинги автомобилҳо дар Аврупо дар он аст, ки ширкатҳои автомобилӣ маҷбуранд роҳҳои фурӯши автомобилҳояшонро ҷустуҷӯ намоянд ва аз лизинг чун самараноктарин механизм истифода баранд.

Ба ақидаи муаллиф, сатҳи рушди лизингро дар мамлакат, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ, танзими давлатӣ, шароити инвеститсионӣ (тахфифи инвеститсионӣ, дараҷаи ғоизи қарзҳо, хусусиятҳои андозбандӣ, сатҳи таваррум ва дигарҳо), истифодаи баҳисобгирии бухгалтерӣ муайян мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, қонунгузории махсус барои рушди лизинг ҳалқунанда намебошад ва мавқеи ҳалқунандаро нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди иқтисодиёти давлат, дастгирии давлатии ғайрифаъолияти инвеститсионӣ, яъне лизинг чун механизми асосии иҷрои он мебошад.

Калидвожаҳо: лизинги молиявӣ, самаранокии иқтисодии лизинги молиявӣ, бозори хизматрасониҳои лизингӣ, субъектҳои бозори лизингӣ, лизингдиҳандагон, миёнаравон.

Муносибатҳои иқтисодӣ-ҳуқуқии ба лизинги молиявӣ алоқаманд батаърихи нав ва ё навтарини хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Ҳол он, ки ҳуҷҷатҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки иҷора (лизинг) барои инсоният аз давраҳои қадим истифода мешудааст.

Таърихи лизинг аз давраҳои қадим сарчашма мегирад. Дар ҳақиқат назарияи ибораи лизинг таърихи тӯлонӣ надорад, лекин моҳияти муносибати лизингӣ аз давраҳои дури Арасту

(солҳои 384-322 то милод) сарчашма мегирад. Маҳз, сухани файласуфони «Боигарӣ аз истифодабарӣ аст, на аз ҳуқуқи моликият» ба Арасту мансуб аст. Бо ибораи дигар барои гирифтани ғоида зарур нест, ки соҳиби моликият бошӣ, доштани ҳуқуқи истифодабарӣ басанда аст, зеро пас аз истифода ғоида ба даст оварда мешавад.

Таърихи пайдоиши лизинг дар асари файласуфони қадим П. Балтус ва Б. Майчер «Мақтаби лизинги аврупоӣ» дар асри чори то милод, дар давраи шохигарии Шумер, ки ба солҳои 2000 то милод рост меояд, мансуб аст. Дар тахтасанги шаҳри Ур маълумот доир ба иҷораи олотҳои кишоварзӣ, замин, иншоотҳои обрасон, чорвои корӣ ва дигар намуди чорвои маҳсулдеҳ оварда шудааст [1].

Таърихнигори англис Т. Кларк якчанд низомномаҳо дар қонунҳои Хаммурапӣ, ки солҳои 1775-1750 то милод ошкор намудааст. Як гурӯҳи моддаҳои қонунҳои Хаммурапӣ ба моликият бахшида шуда буд, дар он иҷораи амвол, меъёри пардохт барои иҷора, талаботҳо барои гузоштани гарав нишон дода шуда буданд. Дигар олимони Юнони Қадим, румихо, мисрихо иҷораро шакли диққатҷалбкунанда ва ягонаи истифодаи иншоот, замин ва чорвои хонагӣ медонистанд [8].

Ҳатто финикиҳои қадим, ки ба соҳаи моҳидорӣ машғул буданд, киштиҳои моҳигириро ба иҷора мегирифтанд, ки ба лизинги имрӯза шабоҳат дошт. Ҳуқуқи Римӣ низ муносибатҳои молиро бо истифодабарии он бе доштани ҳуқуқи моликият ба танзим медаровард. Император Юстиниан (солҳои 483-565), ки ҳуқуқи Римиро ҳамчун қонун ҷо ба ҷо карда буд, муносибатҳои лизингиро як намуди муносибатҳои қонунӣ дар Империяи Рими қадим меҳисобид [15].

Лизинг дар давраҳои қадим ба ягон намуди алоҳидаи моликият маҳдуд набуд. Таърих гувоҳи медиҳад, ки натавон ҷа техникаҳои кишоварзӣ, замин ва олотҳои меҳнат, балки техника низ ба иҷора дода мешуданд. Дар соли 1066 Вилгелм ҳангоми забти ҷазираҳои Бритонӣ аз моликони киштии Норманд киштиҳои ҷангиро ба иҷора гирифта буд.

Дар асрҳои миёна бошад дар муносибатҳои иҷоравӣ як қатор маҳдудиятҳо ворид гашта, аксаран олотҳои кишоварзӣ ба иҷора дода мешуданд. Вале тадриҷан ҳолатҳои руҳ медоданд, ки беназир буданд. Дар соли 1248 бо бастании шартномаи лизингӣ Бонфис Манганелла Гаэта аз олотҳои ҷангӣ истифода бурда, ба сафар баромад ва дар охир пули иҷора аз арзиши лавозимот ҷанд баробар афзуд.

Муносибатҳои лизингӣ дар тамоми давраҳои инкишофаш ба гирифтани ғоидаи рағона гардидааст [1].

Дар соли 1572 дар Британияи Кабир қонуне қабул гардид, ки танҳо шартномаҳои лизингӣ ба эътибор гирифта мешуд, ки ҳақиқатро таҷассум намояд, зеро ҳолатҳои руҳ медод, ки соҳиби моликият пинҳон мемонд ва муайян кардан душвор буд, ки соҳиби моликият ва иҷоравиро кист. Ин кор ба хотири ба таври махфӣ додани амвол ба иҷора ва гирифтани ғоида ва барои гумроҳ намудани қарздиҳандаҳо истифода мешуд.

Тараққиёти саноат ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ҳавасмандии истеҳсолкунандагони техника ва технологияро барои гирифтани ғоидаи зиёд ва ҷалби сармояи пулӣ зиёд намуд.

Ин ҳолат дар солҳои аввали асри XX дар ИМА боиси пайдоиши шакли нави қарздиҳӣ - қарз ба таври қисман пардохт намудан авҷ гирифт. Молистеҳсолкунандагон ва савдогарон донистанд, ки онҳо бо истифода аз ин шакли қарздиҳӣ метавонанд бештар мол истеҳсол ва фурӯшанд ва танҳо бо мизоҷ нақшаи пардохти маблағро созмон диҳанд. Маҳз аз ҳамин ҷо, лизинги молиявӣ сарчашма гирифта, то ба ин рӯз воситаи асосии ба иҷора гирифтани амвол боқӣ мемонад.

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ИМА ҷунин намуди лизинг - шартномаҳои даромаднокиашон муайяншуда истифода бурда мешуданд. Ин ҳавасмандии тиҷорати иҷоравиро баланд бардошт, зеро қисми зиёди шартномаҳо имконият медод сатҳи даромадро дар як ғоизи муайян аз арзиши амвол муайян карда шавад. Ин боиси он гардид, ки лизинг ҳамчун як рағияи даромадноки бизнес дар соҳаи истеҳсол ва хизматрасонии нақлиёт гардад. Дар солҳои 30-юми асри XX, Генри Форд иҷораро барои рағнақи истеҳсоли автомобилҳо хеле

самаранок истифода бурд. Аммо падари тичорати лизинги автомобилҳо Золли Фрэнк - агенти савдои Чикаго, ки солҳои 40-ум лизинги автомобилҳоро чорӣ кард, ба ҳисоб меравад.

Баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ИМА якчанд лоиҳаи рушди лизинг таҳия гардидааст. Якумин ҷамъияти саҳҳомӣ, ки муносибатҳои лизингӣ асоси фаъолияти он гардид соли 1952 дар Сан-Франсиско бо унвони «United States Leasing Corporation» аз ҷониби Генри Шонфелд таъсис дода шуд [7].

Асосгузори лизинги саноат Генри Шонфельд ба ҳисоб меравад. Ин ширкат дорои боигарии зиёд нест, аммо хизматрасонии лизингии вай аз дорояш чанд баробар бештар аст. Хусусияти фарқкунандаи он боз дар он зоҳир мегардад, ки ӯ мустақил буда, фаъолияти он аз ҷониби банкҳо, гурӯҳҳои молиявӣ ва истеҳсолкунандагони таҷҳизот назорат бурда намешавад ва имрӯз бо номи «U.S. International Inc. (U.S. Leasing)» фаъолият мекунад.

Бонкҳои тичоратии ИМА ба фаъолияти лизингӣ дар солҳои 60-уми асри XX оғоз намуданд. Ба равнаки бизнеси лизингӣ қабули қарори Шӯрои Федералии системаи захираҳо дар соли 1971 замина гузошт. Зимни ин қарор ба бонкҳо иҷозат дода шуд, ки филиалҳои худро барои ба иҷора додани амвол таъсис диҳанд. Аз соли 1982 лизинги техникаи авиатсионӣ шурӯъ гардид. Аз ин сол сар карда корпоратсияи Мак Доннел Дуглас бо истифода аз лизинг бозори хизматрасонии ҳавопаймоҳои ДС-9-80 дар рақобат бо Боинг-727, аз рӯи консепсияи «парвоз қабл аз харид» мавқеи якумро ишғол намуд.

Яке аз дастовардҳои лизинг дар он аст, ки пеш аз харид онро истифода бурда даромад ба даст оварда мешавад. Дар миёнаи солҳои 60-ум даромад аз муносибатҳои лизингӣ 1 млрд. долл. ва солҳои 80-ум алақай ин рақам ба 110 млрд. долл. расида буд. Ин натиҷаи ҳавасмандии баланди ҳам лизингтирандагон ва ҳам лизингдиҳандаҳо буд. Ҳоло яке аз намудҳои рушдёфтаи муносибатҳои иқтисодӣ доир ба аз нав ҷиҳозонидани истеҳсолот ва савдо муносибатҳои лизингӣ ба ҳисоб меравад.

Дар аввали солҳои 60-уми асри XX соҳибкорони амрикоӣ лизингро дар Европа ташкил намуданд ва ширкати аввалини лизингро соли 1962 дар шаҳри Дюсселдорфи Германия бо номи Deutsche lising GmbH таъсис доданд [9].

Дар Англия пояи нахустро дар тичорат лизинг компанияи Mercantile Leasing Corporation дар соли 1960 гузоштааст. Ҳамзамон рушди тичорат дар Англия бо сабаби набудани қонунҳои ба низомдарорандаи он то дараҷае оқиб мемонд. Танҳо пас аз он, ки дар кодекси андоз шартномаҳои лизингӣ мақоми худро пайдо намуданд, муносибатҳои лизингӣ дар ин давлат рушд ёфтан гирифт.

Солҳои 1960-1980 лизинг дар ИМА, Канада ва Аврупо хеле рушд ёфта, баъдтар дар Австралия ва Япония пайдо шуд.

Дар ИМА дар солҳои 1990 ҳиссаи лизинг дар ҷамъи инвестиция 28%, дар Австралия зиёда аз 30%, Британияи Кабир 20%, Франция 17%, Германия 15%-ро ташкил меод [3].

Сохтори соҳавии лизинг дар ҷаҳон гуногун аст. Масалан дар Аврупо лизинги автомобилҳо ҳам дар истифодаи шахсӣ ва ҳам истеҳсолӣ равнаки зиёд дорад. Тибқи омор «Лизинги Аврупо» то 50% ба лизинги автомобилҳо мансуб аст. Қисми боқимондаи он ба лизинги таҷҳизоти истеҳсолӣ, киштиҳои обӣ, ҳавопаймоҳо, компютерҳо ва ғайраҳо рост меояд. Бартарии лизинги автомобилҳо дар Аврупо дар он аст, ки ширкатҳои автомобилӣ маҷбуранд роҳҳои фуруши автомобилҳояшонро ҷустуҷӯ намоянд ва аз лизинг чун самараноктарин механизм истифода баранд.

Умуман дар Аврупои Ғарбӣ тавассути лизинг зиёда аз 20 фоизи инвестиция ба воситаи асосии истеҳсолӣ маблағгузорӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки 80 фоизи лизинг ба давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ба Британияи Кабир, Германия, Италия ва Франция рост меояд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ барои мамлакатҳои Венгрия, Чехия, Словакия имкониятҳои истифодаи лизингро дар иқтисодиёт шароити хуб бунёд намуд. Вале бозори хизматрасонии лизингӣ дар ИМА нисбат ба мамлакатҳои Аврупо, Россия ва дигар давлатҳои муштаракулманофеъ як қатор хусусиятҳои фарқкунанда дорад [3].

Лизинг дар ИМА нисбат бо мамлакатҳои дигарӣ ғарбӣ, ҳам аз ҷиҳати ҳаҷм ва ҳам сатҳи рушд дар сатҳи баландтар қарор дорад. Дар ИМА тавассути лизинг фаъолияти соҳибдорӣ низ маблағгузорӣ карда мешавад. Дар ИМА чунин меҳисобанд, ки дар фаъолияти лизингӣ паст кардани андозҳо зарур нест, зеро лизинг худаш як намуди дастгирии фаъолияти истеҳсоли ҳисобида мешавад. Ба арзиши аслии маҳсулот дохил намудани пардохтҳои лизингӣ як пешравиест нисбати дигар намудҳои сармоягузориҳо.

Сатҳи рушди лизингро дар мамлакат, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ, танзими давлатӣ, шароити инвеститсионӣ (тахфифи инвеститсионӣ, дараҷаи фоизи қарзҳо, хусусиятҳои андозбандӣ, сатҳи таваррум ва дигарҳо), истифодаи баҳисобгирии бухгалтерӣ муайян мекунад. Як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла Британияи Кабир, Олмон, Дания қонуни махсус доир ба лизинг қабул накардаанд ва амалиётҳои лизингӣ дар доираи ҳуқуқи тичорат амалӣ мешавад, ҳол он ки дар Франция, Португалия ва Шветсия қонуни махсус, ки фаъолияти лизингиро ба танзим мебарорад қабул карда шудааст. Дар он ҳуқуқ ва вазифаҳои лизингдиханда ва лизингтиранда ва муносибати онҳо бо истеҳсолкунандагон ва банк муайян карда шудааст. Дар Франция, Белгия ва Италия ҳангоми истифодаи хизматрасонии лизингӣ консепсияи молики иқтисодӣ, яъне опсион қисми ҷудонашавандаи лизинг ба ҳисоб меравад, вале дар ИМА, Британияи Кабир, Ирландия ва Голландия муносибатҳо аз рӯи консепсияи ҳуқуқи моликият ба роҳ монда мешавад.

Дар Белгия, Италия, Франция шартӣ асосии муносибати лизингӣ бо ба итмом расидани муҳлати лизинг фурӯши молро ба лизингтиранда бо нархи мувофиқакардашуда ҳатмӣ мебаронад, аммо дар Британияи Кабир, ИМА ин амал ҳатмӣ нест ва дар шартномаи иҷора ва фурӯш нишон дода мешавад. Дар ИМА лизинг намуди муомилоти молиявиро мебаронад, ки ба додани қарз ва дигар намудҳои маблағгузорӣ шабоҳат дорад.

Қонунгузориҳои Олмон, Швейтсария опсионро дар назар мегирад, ки тавассути он лизингро ба шартномаи хариду фурӯш наздик мекунад, вале дар ҳолати лизинг - соҳиби моликият лизингдиханда боқӣ мебаронад, дар ҳолати хариду фурӯш бо пардохти маблағ дар як муҳлати муайян ҳуқуқи моликият дар вақти бастанӣ шартнома ба истифодабаранда (лизингтиранда) мегузарад. Дар як қатор мамлакатҳо намуди гуногуни муносибатҳои байниҳамдигарии иқтисодӣ амал менамояд. Масалан, дар қонунгузориҳои Британияи Кабир, Франция бисёре аз шартномаҳо, чун шартномаҳои лизингӣ муайян шудаанд, ҳол он ки дар Олмон он муомилот бо пардохт дар оянда маънидод мешавад. Дар Франция шартномаҳои лизингӣ, ки бо назардошти харида гирифтани мол бо нархи боқимонда ба муомилоти қарз-иҷора дохил карда шудааст, ки онро давлат бо дигар воситаҳо танзим менамояд.

Танзими давлатии фаъолияти лизинг дар мамлакатҳои гуногун хусусиятҳои худро дорост. Дар он мамлакате, ки лизинг фаъолияти махсуси бонкҳо мебошад (Италия, Франция) онҳо на танҳо фаъолияти бонкҳо ба танзим мебароранд, балки онҳо назорат мекунанд. Дар Британияи Кабир, Олмон бонкҳо танҳо ҳамон қисми фаъолияти лизингиро назорат менамоянд, ки сохторҳои онҳо ба амал баровардаанд.

Дар Франция тамоми фаъолияти лизингӣ ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби бонкҳо назорат карда мешавад. Дар дигар мамлакатҳо идораи фаъолияти лизингӣ аз муомилоти бонкӣ хеле сода карда шудааст. Созишномаҳои лизингӣ дар мақомоти судӣ бо мақсади дар воқиф мوندани як гурӯҳ шахсон доир ба лизингдиханда ва лизингтиранда ба қайд гирифта мешаванд. Дар Британияи Кабир, Олмон, Дания, Нидерландия фаъолияти лизингӣ ба танзим дароварда намешавад ва маҳдуд карда намешавад.

Чи тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, қонунгузориҳои махсус барои рушди лизинг ҳалкунанда намебошад ва мавқеи ҳалкунандаро нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди иқтисодиёти давлат, дастгирии давлатии фаъолияти инвеститсионӣ, яъне лизинг чун механизми асосии иҷрои он мебаронад. Шароити хуби рушди лизинг дар Британияи Кабир, Олмон, Ирландия, Норвегия, ИМА ва дигар мамлакатҳои тараққикарда муҳайё карда шудааст. Масалан, дар Ирландия барои ҳавасманд намудани муомилоти лизингӣ ба ширкатҳои лизингӣ

субсидияҳои давлатӣ ҳудо карда мешавад, ки корхонаҳо имконияти истифодаи истеҳлоки босуръатро пайдо мекунанд ва боиси рушди бозори лизинг гардидааст. Аз ин ҷост, ки Ирландия бозори ҷаҳонии лизинги ҳавопаймоҳоро ба даст гирифтааст ва дар он Маркази байналмилалӣ доир ба хизмати молиявӣ амал мекунад.

Вале мамлакатҳое низ ҳастанд, ки барои рушди лизинг мамониятҳои зиёде мавҷуданд. Масалан дар Юнон лизинги маводи ғайриманкул автомобилҳои боркаш, автобусҳо манъ карда шуда, меъёри истеҳлок аз ҷониби давлат назорат карда мешавад.

Кумитаи байналмилалӣ доир ба стандарткунонии баҳисобгирии бухгалтерӣ (JASC) стандартҳоро доир ба баҳисобгирии лизинг таҳия карда шудааст, ки Белгия, Британияи Кабир, Юнон, Ирландия, Нидерландия, ИМА, Япония ва дигарҳо қабул намудаанд. Асоси онро принсипи соҳибияти иқтисодии таҷҳизоти ба лизинг додашуда ташкил медиҳад, вале гурӯҳи дигари давлатҳои Аврупои Ғарбӣ, инчунин Комиссияи Идтиҳоди Аврупо, Ташкилоти аврупоии лизинг ҷонибдори ҳукуки доштани моликиятро доир ба моли ба лизинг додашавандаанд. Аз ин ҷо, аз гуногуншаклии моликият, баҳисобгирии бухгалтерӣ, пардохти андозҳо, ҳисоби истеҳлок фарқ менамояд, чунки тибқи талаботҳои иқтисодӣ моликият дар тавозуни лизинггиранда, тибқи талаботҳои ҳукукӣ дар тавозуни лизингдиҳанда ба ҳисоб гирифта мешавад. Низомии андозҳо дар мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо, ки ба гузаронидани фаъолияти лизингӣ таъсир мерасонанд дар ҷадвали 1 оварда шудааст. Чуноне, ки аз ҷадвал дида мешавад андозҳои корпоративӣ дар Белгия 39, Британияи Кабир 33, Олмон 54, Юнон 35, Дания 45, Ирландия 40, Испания 35, Люксембург 20-33 вобаста ба сатҳи даромад, Италия 36 фоизро ташкил медиҳад. Андоз аз арзиши иловашуда дар ду намуд, арзиши стандартӣ аз 1 то 42% ва арзиши таъхифӣ аз 0 то 25% пардохт мешавад.

Ҷадвали 1

Андозҳо дар мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо, ки ба фаъолияти лизингӣ таъсир мерасонанд, %

Мамлакат	Андозҳои корпоративӣ	Андоз аз арзиши иловашуда		
		Ставкаи стандартӣ	Ставкаи таъхифӣ	Намуди молҳо
Белгия	39	28-41 вобаста аз сатҳи даромад	20,5	6 намуди маҳсулоти озуқа, 12 таҷҳизот барои тозагии муҳити зист
Британияи Кабир	33	25 барои бизнеси хурд	17,5	
Олмон	54	42	15	7 намуд маҳсулоти хурока, маводи ҷопӣ, хизматрасонии тиббӣ
Юнон	35	18	8 (тибқи рӯйхат)	
Дания	45	16-44,7 вобаста ба соҳаи фаъолият	25	
Ирландия	40	10- муваққатӣ барои саноат	0-21	
Испания	35	1-25 вобаста ба соҳаи фаъолият	16	6- маводи хурока
Люксембург	20-33 вобаста ба сатҳи даромад	3-15 вобаста аз намуди мол		
Италия	36	19		4 намуди маҳсулоти талаботи аввалиндараҷа 13 намуди маҳсулоти кишоварзӣ

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маводи интернетӣ омода карда шудааст.

Рушди лизинг дар Хитой аз соли 1981, пас аз ташкили ширкати лизингӣ, ки зиёда аз 50 фоизи тичорати лизингиро доро мебошад оғоз ёфт. Дар Хитой давлат барои барқарор ва рушди корхонаҳо тамоми шароитҳоро муҳайё менамояд. Лизинги таъҷилиро зиёд намудааст, ки лизингдиханда таҷҳизоти ба лизинг додашавадаро метавонад якчанд маротиба дар давоми муҳлати хизматаш ба муомилоти лизингӣ монад.

Лизинг дар Хитой дар муҳлати нисбатан кӯтоҳ хеле раванқ ёфт. Дар давраи солҳои 1980-1985 муомилоти лизингӣ 2,8 баробар афзуда, то охиридавра ба 800 млн. долл. ИМА расид. Қисми асосии он ба воридоти техника ва технология наф марбут аст. Бонкҳои саноатӣ ва тичоратии Хитой дар тичорати лизинг пешсафанд. Кафолатро ҳангоми бастанӣ шартномаҳо бонкҳои тичоратӣ ва Ташкилоти назорати давлат лизингтиранда ба ӯҳда мегирад [4].

Аз солҳои 60 бизнеси лизинг дар минтақаи Осиё низ пайдо шудан гирифт. Дар давраи кунунӣ қисми асосии бизнеси лизинг дар сегонаи ИМА, Аврупо, Япония ҷойгир аст. Дар Аврупои Ғарбӣ лизингдихандагон бештар ширкатҳои махсусилизингӣ ба ҳисоб мераванд, ки 75-80 фоизашонро бонкҳо ва филиалҳои онҳо назорат менамоянд. Дар Япония амалиётҳои лизингӣ аз маблағгузори лизинг то бастанӣ хизматрасониҳо: аз хариду фурӯш то баровардани қоғазҳои қиматнок, ки лизинги комплексӣ ном бурда мешавад.

Ибораи лизинг дар Россия дар солҳои 1941-1945, солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҳангоми ворид намудани техникаи Америка ворид гашт. Ҳол он, ки инқилоби муносибатҳои иҷоравӣ дар ИМА дар солҳои 50-уми асри XX ба вуқӯъ пайваست. Ба иҷора додани воситаҳои истеҳсолот: технологияи истеҳсолот, механизму техника, киштиҳо, ҳавопаймоҳо ва ғайраҳо ба авҷ расид. Ҳукумати ИМА инро мусбӣ арзёбӣ карда барномаи давлатии ҳавасманд намудани тичорат лизингиро таҳия намуд. Дар Россия бошад лизинг то аввали солҳои 90 асри XX дар муқоиса нисбатан дар ҳаҷми начандон калон, танҳо дар муносибатҳои байналхалқӣ истифода мешуд. Лизинг дар давраи Шӯравӣ пеш аз ҳама, чун як воситаи харид ё фурӯши таҷҳизотҳои калони универсалии қимат, ки дар соҳтмони роҳҳо, энергетика, самолетҳо, киштиҳо истифода мешуданд. Хусусан шаклҳои гуногуни лизинг бештар дар соҳаи тобеи Вазорати флоти баҳрӣ бо гирифтани киштиҳои баҳрӣ бе сарнишинон истифода бурда мешуд.

Равнақи муносибатҳои лизингӣ дар Россия аз солҳои 90-и асри XX, бо саршавии гузаронидани корхонаҳо ба соҳти иҷоравии хоҷагидорӣ оғоз мешавад. Бояд қайд намуд, ки асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ аз Асосҳои ҳуқуқии ИҶШ ва мамлакатҳои аъзо доир ба иҷора аз 23 ноябри соли 1989 ва мақбӯби Бонки Давлатии ИҶШ аз 16 феввали соли 1990 №270 «Дар бораи нақшаи ҳисобҳои бухгалтерӣ», ки тартиби муомилотҳои лизингӣ нишон дода шудаанд, замина гузошт. Рушди бонкҳои тичоратӣ ба рушди муомилотҳои лизингӣ сабаб гашт.

Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳқиқи таҳаввулоти лизинг дар мамлакатҳои хориҷӣ ба чунин натиҷа расидан мумкин аст.

1. Лизинг таърихи тӯлонӣ дошта, имрӯз ба худ мазмуни иҷораи молиявиро касб намудааст. Назарияи истилоҳи (мафҳуми) лизинг таърихи тӯлонӣ надошта бошад ҳам, вале моҳияти муносибати лизингӣ аз давраҳои Арасту (солҳои 384-322 то милод) сарчашма мегирад. Маҳз, сухани файласуфони Аристотел «Боигарӣ аз истифодабарӣ аст, на аз ҳуқуқи моликият» имрӯз низ моҳияти худро гум накардааст, зеро барои гирифтани ғоида зарур нест, ки соҳиби моликият бошӣ, доштани ҳуқуқи истифодабарӣ басанда аст, зеро пас аз истифода ғоида ба даст оварда мешавад.

2. Дар қонунҳои Хаммурапӣ, ки ба моликият бахшида шуда буд, дар он иҷораи амвол, меъёри пардохт барои иҷора, талаботҳо барои гузоштани гарав нишон дода шуда буданд. Дигар олимони Юнони Қадим, румӣҳо, мисриҳо иҷораро шакли диққатҷалбкунанда ва ягонаи истифодаи иншоот, замин ва чорвои хонагӣ медонистанд.

3. Финикиҳои қадим, ки ба соҳаи моҳидорӣ машғул буданд, киштиҳои моҳигириро ба иҷора мегиританд, ки ба лизинги имрӯза шабоҳат дошт. Ҳуқуқи Римӣ низ муносибатҳои молӣ бо истифодабарии он бе доштани ҳуқуқи моликият ба танзим медаровард. Император

Юстиниан (солҳои 483-565), ки ҳуқуқи Римиро ҳамчун қонун ҷо ба ҷо карда буд, муносибатҳои лизингиро як намуди муносибатҳои қонунӣ дар Империяи Рими қадим меҳисобид.

4. Аксари мамлакатҳои ҷаҳон фаъолияти лизинги молиявиро тавассути қабули қонунҳои махсус, ки дар он ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои иҷорадеҳ ва иҷорагир ба танзим дароварда мешавад, ба низом медароранд.

5. Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки барои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар шароити нарасидани захираҳои молиявӣ, истифодаи лизинги молиявӣ метавонад омили асосӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Банковский и биржевой научно-консультативный центр, 1992. – С. 16.

2. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент: Идоракунии молиявӣ. – Душанбе, «Ирфон», 2024. 450с.

3. Горемыкин В.А. Лизинг за рубежом / В.И. Горемыкин // Достижение науки и техники АПК, 1999. – №10. – С. 44-46.

4. Горемыкин В.А. Лизинг: учебник / Горемыкин В.А. Изд-во торг. Корпорация «Дашков-Ко, 2003. – 94 с.

5. Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н.С. Проблемы кадрового обеспечения и утечка мозгов в условиях глобализации//В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства Сборник научных трудов. В 2-х томах. Под общей редакцией З.О. Адамановой. 2019. - С. 676-680.

6. Ицкович А. Агролизинг: итоги и перспективы // Экономист, 2002. – №8. – С. 71-74.

7. Кураков Л. Проблемы реформирования российской экономики / Л. Кураков. – Чебоксары: Волго-Вятский региональный центр Ассоциация содействия вузам, 1997. – С. 78.

8. Ледерер О.В. Экономическая эффективность лизинговых отношений на предприятиях АПК региона. Дисс. на соис. уч. зван. к.э.н. – Саратов, 2005. – С. 43.

9. Попова Н.Н. Формирование и развитие лизинга как инструмента инвестиций в сельское хозяйство. Дисс. на соис. уч. зван. к.э.н. – Йошкар-Ола, 2005. – С. 24.

10. Раззокова Г.Х. Институциональная политика государства в отношении аграрной экономики // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал». – №2/12(107), 2013. – С. 108-114.

11. Раззокова Г.Х. Особенности развития лизинга в аграрном секторе экономики РТ // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. – №2/3(201), 2016. – С. 91-95.

12. Раззокова Г.Х. Формирование и развитие многоукладной экономики в аграрном секторе АПК // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ. – №1(1). – Қўрғонтеппа, 2013. – С. 29- 37.

13. Рахмонов Э.Ш. Роль Таджикистана в экономическом и политическом развитии региона Центральной Азии //Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2000. – №2. – С. 6-14.

14. Садриддинов Н.Т., Лолахонов С. Формы привлечения иностранного капитала. Некоторые теоретические вопросы реализации экономической реформы в Таджикистане. Ч. 1. – Курган-Тюбе, 1998. – С. 41-48.

15. Четыркин Е.М. Методы финансовых и коммерческих расчетов / Е.М. Четыркин. – М.: Дело, 1995. – С. 16.

ФИНАНСОВЫЙ ЛИЗИНГ И ЕГО РАЗНОВИДНОСТИ ЗА РУБЕЖОМ

РАЗЗОКОВА ГУЛБАХОР ХАЁТОВНА

к.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 900-15-23-23

В статье анализируется эволюция рынка финансового лизинга за рубежом. По мнению автора, экономико-правовые отношения, связанные с финансовым лизингом, рассматриваются как новая или недавняя история сельского хозяйства.

Структура лизинговой отрасли в мире различна. Например, в Европе растет лизинг автомобилей как для личного, так и для коммерческого использования. По статистике, на долю «Европейского лизинга» приходится до 50% автолизинга. Остальное приходится на лизинг производственного оборудования, водных судов, самолетов, компьютеров и т.д. Преимущество автолизинга в Европе состоит в том, что автокомпаниям приходится искать способы реализации своих автомобилей и использовать лизинг как наиболее эффективный механизм.

По мнению автора, уровень развития лизинга в стране определяется законами и другими правовыми нормами, государственным регулированием, условиями инвестирования (инвестиционная скидка, процентные ставки по кредитам, особенности налогообложения, уровень инфляции и др.), применением бухгалтерского учета. Мировой опыт доказывает, что специальное законодательство не является определяющим для развития лизинга, а решающую роль играют макроэкономические показатели развития экономики государства, государственная поддержка инвестиционной деятельности, то есть лизинг как основной механизм ее реализации.

Ключевые слова: *финансовый лизинг, экономическая эффективность финансового лизинга, рынок лизинговых услуг, субъекты лизингового рынка, лизингодатели, посредники.*

FINANCIAL LEASING AND ITS VARIATIONS ABROAD

RAZZOKOVA GULBAKHOR KHAYOTOVNA

is a senior teacher of the department of human resources management of the tajik national university. address: 734025, republic of tajikistan, dushanbe, st. rudaki 17. phone: (+992) 900-15-23-23

The article analyzes the evolution of the financial leasing market abroad. According to the author, economic and legal relations related to financial leasing are considered as a new or recent history of agriculture.

The structure of the leasing industry in the world is different. For example, in Europe, car leasing is growing for both personal and commercial use. According to statistics, the share of "European leasing" accounts for up to 50% of car leasing. The rest is accounted for by leasing of production equipment, watercraft, aircraft, computers, etc. The advantage of car leasing in Europe is that car companies have to look for ways to sell their cars and use leasing as the most effective mechanism.

According to the author, the level of leasing development in the country is determined by laws and other legal norms, government regulation, investment conditions (investment discount, interest rates on loans, taxation features, inflation rate, etc.), and the use of accounting. World experience proves that special legislation is not decisive for the development of leasing, and the decisive role is played by macroeconomic indicators of the development of the state economy, government support for investment activities, that is, leasing as the main mechanism for its implementation.

Key words: *financial leasing, economic efficiency of financial leasing, leasing services market, leasing market entities, lessors, intermediaries.*

МУАММОИ ТАШАККУЛИ УРБАНИЗАТСИЯ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

ОХУНОВА ДИЛҲУЗА ЁКТАМОВНА

*муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Тоҷикистон, ш. Хучанд, мк.р. 17, бинои 1. Тел.: +992881114439.
E-mail: dilfuza-0106@mail.ru*

Дар мақола равишҳои назариявии шарҳи моҳияти урбанизатсия ҳамчун тамоюли рушди ҷомеаи байналмилалӣ оварда шуда, омилҳое, ки ба рушди урбанизатсия таъсир мерасонанд, баррасӣ карда шудаанд. Хусусияти рушди ҷараёни урбанизатсия дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон оварда шуда, таъсири эҳтимолии он ба муҳити зист муайян карда шудааст. Муаллиф таъсири иттилоотии ҷомеаро ба ҷараёни глобалии урбанизатсия асоснок кардааст.

Калидвожаҳо: урбанизатсия, тағйирёбии ҷаҳонишавии иқтисодӣ, рушди минтақаҳои алоҳида, агломератсия, ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ, равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

Категорияи “шаҳр” аз нуқтаи назари омӯзиши падидаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ имрӯз дар маркази таваҷҷӯҳи бисёр олимон қарор дорад: вазифаҳои омӯзиши тағйирот ва афзоиши шаҳрҳо (аз хурд ба калон) қайд гардида, сабабҳои рушди баъзе шаҳрҳо ва нобудшавии шаҳрҳои дигар муайян карда шуда, сабабҳои зиёд шудани таваҷҷӯҳ ба кӯчонидани аҳоли дар муқоиса бо дигар шаҳрҳо дида баромада шудаанд. Имрӯз тавозуни байни аҳолии шаҳру деҳоти сайёра ба 50/50% наздик мешавад, ки ин бори аввал дар таърихи инсоният мушоҳида мешавад.

Имрӯз, тақрибан 55% аҳолии ҷаҳон дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Ҳар рӯз тақрибан 180 000 нафар ба шаҳрҳо кӯч мебаранд. Коршиносон бар он боваранд, ки то соли 2050 ин рақам то 68% афзоиш хоҳад ёфт, яъне 2,5 миллиард нафари дигар ба шаҳр кӯч хоҳанд кард, дар ҳоле ки тақрибан 90% ин афзоиш дар Осиё ва Африқо рух хоҳад дод. Тибқи маълумоти СММ то соли 2050 аз 2/3 ҳиссаи сокинони ҷаҳон дар шаҳрҳо зиндагӣ хоҳанд кард [9,8].

Ҳамин тариқ, равандҳои урбанизатсия дар ҷаҳон дар тӯли даҳсолаҳои охир ба яке аз омилҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳам минтақаҳои алоҳида ва ҳам иқтисодиёти миллий табдил ёфтаанд. Дар саросари ҷаҳон, шумораи бештари одамон ба зиндагӣ дар шаҳрҳо назар ба деҳот афзалият медиҳанд. Онҳо боварӣ доранд, ки зиндагӣ дар шаҳр дурнамои бузурги худшиносӣ, рушди касб ва ғайра хоҳад дошт. Ин раванди аз деҳот ба шаҳрҳо кӯчидани мардумро “урбанизатсия” меноманд.

Урбанизатсия ин тадриҷан тағйирёбии ҷои зисти аҳолии одамон аз деҳот ба шаҳрҳо дар якҷоягӣ бо афзоиш ва рушди умумии нуқтаҳои аҳолинишини шаҳр, афзоиши ҳиссаи аҳолии шаҳр, паҳншавии тарзи ҳаёти шаҳрӣ дар як минтақа, кишвар ва ҷаҳон мебошад. [6].

Олимони ду равишро барои муайян кардани марҳилаҳои рушди урбанизатсия дар ҷаҳон фарқ мекунанд. Мувофиқи равиши аввал, раванди урбанизатсия аз ду марҳилаи глобалии ташаккулёбии худ гузаштааст [4, с. 148]:

Марҳилаи 1: дар ин давра ҳаракати аҳолии деҳот ба шаҳрҳои хурд калон ба амал омад, дар харита шаҳрҳои нав бештар пайдо шуданд, дар атрофи шаҳрҳои муҳим агломератсияҳо ташаккул ёфтанд - тамаркузи захираҳои шаҳрҳои ҳамсоя аз рӯи намудҳо (иқтисодӣ, фарҳангӣ, инноватсионӣ, сармоягузорӣ) пайдо гаштанд;

Марҳилаи 2: шаҳр дар тафаккури аҳоли ба категорияи беназир ва алоҳида табдил меёбад - фарҳанги алоҳидаи зиндагӣ дар шаҳрҳо фарқ мекунад, услубҳо ва анъанаҳои

гуногуни шаҳрӣ пайдо мешаванд, шаҳр ба категорияи мустақил “бренд” мегузарад, инчунин рейтингҳои шаҳрҳо дар категорияҳои гуногун низ пайдо мешаванд [4, с. 133].

Хусусияти асосии фарқкунандаи нуқтаҳои аҳолинишин (шаҳраки хурд, шаҳр, шаҳри табиноти минтақавӣ, мегаполис) аз аҳолии деҳот (деҳа, деҳа, ҷамоати типӣ шаҳрӣ) аз шумораи аҳоли ва зичии аҳоли, инчунин сохтор аз рӯи соҳаҳои иқтисод (истеҳсолот, кишоварзӣ, хизматрасонӣ, инфрасохтор) вобаста аст.

Хуллас, рушди қувваҳои истеҳсолкунанда маҳз аз пешрафти техникӣ иҷтимоӣ қувваи пешбарандаи урбанизатсия дар давраи ҷаҳонишавӣ ва рақамсозии ҷомеа мебошанд. Ба равандҳои урбанизатсия омилҳои муайян таъсир мерасонанд, ки дар байни онҳо метавон фарқ кард [5, с.29]:

1) таърихӣ. Ҳангоми ҷойгиршавии аҳоли омилҳои таърихӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Он минтақаҳое, ки дар замони ташаккули шахсияти навӣ муосир сараҳои буданд ё тамаддунҳои пурқудрати ҷаҳони қадим вучуд доштанд, имрӯз ҳам боқӣ мондаанд. Инҳо Аврупо ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебошанд. Инчунин, самтҳои муҳоҷирати пурқувват аз Аврупо пас аз давраи кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ боиси зичии бештари аҳолии соҳили шарқии Амрико шуданд.

2) иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Аз замонҳои қадим, одамон одатан дар он минтақаҳое зиндагӣ мекунанд, ки бештар муташаккиланд, ки барвақттар ташаккул ёфтаанд ва зиндагӣ дар онҳо мутамаллифтар аст. Ин аст, ки равандҳои муҳоҷирати аҳоли ногузиранд.

3) табиӣ. Ҳоло ин омил ба қадри пешина аҳамият надорад, зеро дар гузашта маҳалҳои аҳолинишин ба зиндагӣ ҷалб карда мешуданд, ки шароити бештарини табиӣ барои зинда мондани онҳо кумак мекард, аммо имрӯз ин қомилан дуруст нест.

4) иҷтимоӣ-инноватсионӣ. Дар марҳилаи кунунии рушди инсон, навоарӣ омилҳои муҳими урбанизатсия мебошад, зеро шумораи зиёди одамон маҳз ба хотири он мераванд, ки рушди баланди инноватсияҳо, технологияҳо, рақамсозӣ вучуд дорад, ки ба болоравии сифати зиндагӣ мусоидат мекунад.

Равандҳои урбанизатсияи имрӯза як қатор хусусиятҳо ва хислатҳои хоси худро доранд, ки онҳоро ҳамчун марҳилаи алоҳидаи рушди худ ҷудо мекунанд. Аввалан, шаҳрҳое, ки чун оҳанрабо барои кӯчонидан ҳастанд, аллакай “шаҳрҳои нуқта” шуданро бас кардаанд - чун қоида, ин шабакаи шаҳрҳое, ки агломератсияҳои муайяно ташкил медиҳанд. Шаҳри “асосӣ” ва инчунин шаҳрҳое, ки ба таркибҳои агломератсия дохил мешаванд ва нуқтаҳои аҳолинишини деҳот, ки замиаи зиндагии захираҳои озуқаворӣ тамоми агломератсия мебошанд, фарқ кардан мумкин аст. Баъдан, равандҳои урбанизатсияи имрӯза ғайр тавсиф мешаванд динамикаи тағирёбии фазои шаҳрӣ - дар давраи рӯйдодҳои муҳим (масалан, Олимпиадаҳо, форумҳо, марказҳои илмӣ, озоишгоҳҳо ва ғайра), бисёре аз шаҳрҳои инфрасохтори худ ва мақсади аҳамияти онҳоро қомилан иваз кардаанд. Урбанизатсия дар кишварҳо ва минтақаҳои гуногун сатҳ ва суръати зуҳуроти гуногун дорад. Масалан, дар кишварҳои пешрафта сатҳи урбанизатсия ба ҳисоби миёна 72% -ро ташкил медиҳад, дар кишварҳои рӯ ба таракқӣ бошад ҳамагӣ 32% [7].

Антонова Н.Л. ақидаеро дастгирӣ мекунад, ки “вуруди мардуми қамбизоат ва муҳоҷирон ба шаҳрҳои қалонро маҳдуд кардан лозим нест, аммо саъю кӯшишро ба мутобиқсозии ҷунин одамон барои зиндагӣ дар муҳити шаҳрӣ ва инчунин табиӣ додани ҷунин шаҳрҳои таваҷҷӯҳи зиёд равона кардан лозим аст, ки барои зиндагӣ ба шумораи зиёди одамон мувофиқтар аст” [1].

Субурбанизатсия (рафтани соқинон ба минтақаҳои наздишаҳрӣ) як раванди стихиявӣ аст, он танҳо ба ноил шудан ба қоҳиши муайяни шумораи ядроҳои шаҳр қумак кард, дар айни замон он ба ғайримарказизунонии соқинон оварда намерасонад, балки “пахншавии қонсентратсия” оварда мерасонад [3]. Глобализми раванди урбанизатсия дар қисоли кишварҳои рӯ ба таракқӣ хеле возеҳ аст.

Урбанизатсия дар онҳо мушаххас аст ва боиси афзоиши босуръати “аҳолии псевдо-шаҳрӣ” мегардад (“урбанизатсияи фақирон”). Миллионҳо шаҳрвандон аз бе заминӣ, набудани имконияти пайдо кардани кор дар деҳот ба шаҳрҳо фиристода мешаванд. Онҳо сокинони ноҳияҳоро дар канори шаҳрҳои калон пур мекунанд [2].

Имрӯз, шаҳрҳое, ки дорои имкониятҳои зерсохтории кофӣ барои муттаҳид сохтани фаъолияти одамоне ҳастанд, ки метавонанд самтҳои навро дар соҳаҳои мухталиф тавлид кунанд, қодир ба рушди шаклҳои ояндадори тичорат ва татбиқи усулҳои инноватсионӣ ба равандҳои мавҷуда ба платформаи асосии рушди инқилоби технологӣ табдил ёбанд. Шаҳрҳое, ки метавонанд сармояи инсониро нисбат ба дигарон самараноктар ҷалб кунанд ва ба воқеияти нави технологӣ саривақт мутобик шаванд, муваффақ хоҳанд шуд.

Барои ин, мегаполисҳо бояд инфрасохтори рушдёфта дошта бошанд, ҳам барои ҳаёт ва ҳам барои тичорат, ки сармоягузори доимиро талаб мекунад, пеш аз ҳама барои беҳтар кардани сифати дороиҳо ва рушди инфрасохтор, ки на ҳамеша бо рушди шаҳрҳо ҳамқадаманд.

Ҳамгироии таҳаввулоти мегаполис ба тамоюли умумии рақамисозӣ боиси рушд ва пайдоиши шаҳрҳои “интеллектуалӣ” мегардад, ки маҷмӯи низомҳои пӯшида ба дастгирии зиндагии шаҳрҳо мебошанд, ки бидуни истифодаи технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ ба даст овардан ғайриимкон аст.

Хулоса. Урбанизатсия ҳамчун падида ба ҳама ҷузъҳои биосфера, ки инсон дар он зиндагӣ мекунад, таъсири манфӣ мерасонад. Шаҳрҳои калон ҳавои атмосфераро ифлос мекунанд, зеро онҳо дорои тамаркузи бештари корхонаҳои саноатӣ, сатҳи баландтари хатари ҳаракати намудҳои гуногуни нақлиёт, инчунин инфрасохтори мураккаб барои дастгирии ҳаёт (гармӣ, энергия, партовҳои маишӣ, канализатсия ва тоза кардани об ва ғайра) мебошанд..

Сохтмони биноҳои баландошёна барои ҳок оқибатҳои манфӣ дорад. Шаҳрҳо экосистемаҳое мебошанд, ки ба таври сунъӣ сохта шудаанд, ки дар онҳо гуногунии растаниҳо ва ҳайвонот, ки қаблан дар ин қаламрав зиндагӣ мекарданд, аз байн рафтаанд. Худудҳои шаҳрнорин бо истифодаи зиёди захираҳои об барои эҳтиёҷоти гуногуни хоҷагӣ ва саноатӣ тавсиф мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Антонова Н.Л. Расселение населения и урбанизация // Демография: учеб.-метод. пособие; МОН РФ, Урал.федер. ун-т. Екатеринбург: УУ, 2014. С. 90-91.
2. Вагин В. В. Городская социология. М., 2000. 169 с.
3. Глазычев В.Л. и др. Городская среда: технология развития. М., 1995. 256 с.
4. Демография и статистика населения.М.: Финансы и статистика, 2014. 688 с.
- 5.Озерова Г. Н. География мирового процесса урбанизации: монография/Г.Н. Озерова, В.В.Покшишевский. М.: Просвещение, 2018. 192 с.
6. Central Intelligence Agency. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/fields/2212.html> (санаи мурочиат: 16.01.2025).
- 7.Demographia. World Urban Areas. URL: <https://www.demographia.com/dbworldua.pdf>. (санаи мурочиат: 05.01.2025).
- 8.Hannah Ritchie. Urbanization. URL: <https://ourworldindata.org/urbanization> (санаи мурочиат: 16.01.2025).
9. United Nations Department of Economic and social affairs. 2018 Revision of World Urbanization Prospects. URL: <https://www.un.org/development/desa/publications/2018revision-of-worldurbanization-prospects.html> (санаи мурочиат: 15.01.2025).

ПРОБЛЕМА УРБАНИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ РЕГИОНА

ОХУНОВА ДИЛФУЗА УКТАМОВНА

старший преподаватель кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Таджикистан, г. Худжанд, 17 микрорайон, здание 1. Тел.: +992881114439. E-mail: dilfuza-0106@mail.ru

В статье представлены теоретические подходы к объяснению сущности урбанизации как тенденции развития мирового сообщества, а также рассмотрены факторы, влияющие на развитие урбанизации. Представлены особенности развития процесса урбанизации в различных странах мира и определено его потенциальное воздействие на окружающую среду. Автор обосновывает влияние информационного общества на глобальный процесс урбанизации.

Ключевые слова: *урбанизация, экономическая глобализация, региональное развитие, агломерация, глобализация, цифровизация, социально-экономические процессы.*

THE PROBLEM OF URBANIZATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN THE REGION

OKHUNOVA DILFUZA UKTAMOVNA

senior teacher of the department of finance and credit of Tajik state university of law, business and politics. Tajikistan, Khujand, 17th micro district. Ph.: +992881114439. E-mail: dilfuza-0106@mail.ru

The article presents theoretical approaches to explaining the essence of urbanization as a trend in the development of the world community, and also examines the factors influencing the development of urbanization. The features of the development of the urbanization process in various countries of the world are presented and its potential impact on the environment is determined. The author substantiates the influence of the information society on the global process of urbanization.

Keywords: urbanization, economic globalization, regional development, agglomeration, globalization, digitalization, socio-economic processes.

МАСОИЛИ МУБРАМИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ МАКТАБҲОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҲОДИЕВ ДАДАХОН АБДУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: +992 935 01 70 51. E-mail: m.fahim@mail.ru

АБДУЛЛОЗОДА РАВШАН АМИРХОН

муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: abdullozodar@mail.ru

АБДУЛЛОЗОДА АМИНҶОН АМИР

докторанти PhD-и кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: abdullozoda_96@mail.ru

Ин мақола масъалаҳои мубрами рушди инноватсионӣ дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ мекунад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар шароити муосир, ки рақобат дар соҳаи таълим афзоиш ёфтааст, истифодаи стратегияҳои маркетингӣ барои таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ зарур аст. Муаллифон усулҳои гуногуни арзёбии фаъолияти маркетингии донишгоҳҳо, аз қабili афзоиши шумораи донишҷӯён, сифати таҳсил, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва самаранокии вебсайтҳо, таҳлил намуданд. Ҳамчунин, нақши муассисаҳои таҳсилоти олии рушди иқтисодиёт, тайёр кардани қувваи қори баъландихтисос ва таҳқиқоти илмӣ баррасӣ шудааст. Дар мақола таъкид шудааст, ки инноватсияҳо барои тақмили равандҳои таълимӣ, ҷалби манбаъҳои молиявӣ ва рушди муассисаҳо заруранд. Таҳлили вазъи кунунии донишгоҳҳои Тоҷикистон нишон медиҳад, ки бо вуҷуди мушкилот имкониятҳои зиёд барои рушди минбаъда мавҷуданд. Барои ноил шудан ба ин мақсад, татбиқи стратегияҳои самараноки маркетингӣ ва инноватсионӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: мактабҳои олии, инноватсия, маркетинг, рақобатпазирӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳсилоти олии, рушди иқтисодӣ.

Шароити муосир рушди муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва густариши фаъолияти маркетингиро ба унвони муҳимматрин воситаи таъмини рақобатпазирии субъектҳои иқтисодӣ тақозо менамояд. Қобили қайд аст, ки маркетинг имрӯзҳо аз доираи фаъолияти ташкилотҳои сифр иқтисодӣ бурун омада, дар фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ба монанди муассисаҳои таълимӣ низ ба таври самаранок истифода мешавад. Бемуболиға метавон гуфт, ки фаъолияти маркетингӣ дар шароити муосир яке аз воситаҳои асосии таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ шинохта мешавад. Дар заминаи ин бо боварӣ метавон гуфт, ки омӯзиш ва таҳқиқи усулҳои самараноки коркарди стратегияи маркетингии таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ аз муаммоҳои мубрам ва баҳсталаб дар фаъолияти онҳо боқӣ мемонад.

Муассисаҳои таҳсилоти олии дар иқтисодиёти милли нақши муҳим ва гуногунҷабҳа доранд. Ин нақшҳо дар якҷанд соҳаҳои асосӣ баррасӣ кардан мумкин аст, ки муҳимтаринаш истеҳсоли қувваи қори баъландихтисос мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти олии барои рушди иқтисодӣ тавассути тайёр кардани қувваи қори баъландихтисос ва махсус заминаи заруриро фароҳам меоранд. Ин қувваҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз қабili саноат, хидматҳо, технологияҳои иттилоотӣ, тандурустӣ ва маориф қор қарда, ба баъланд бардоштани ҳосилнокӣ ва навоварӣ мусоидат мекунанд. Аз ҷониби дигар, донишгоҳҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олии марказҳои асосии таҳқиқот

ва рушд дар ҳар як кишвар мебошанд. Ин таҳқиқотҳо метавонанд ба рушди технологияҳои нав, такмил додани равандҳои истеҳсоли ва эҷоди маҳсулоти нав оварда расонанд, ки дар навбати худ ба рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии милли мусоидат мекунад. Муассисаҳои таҳсилоти олии ба рушди субъектҳои иқтисодӣ тавассути дастгирии таҳқиқоти амалӣ ва ташкили марказҳои рушд кумак мерасонанд. Ин боиси таъсиси ҷойҳои корӣ, афзоиши даромади андоз ва афзоиши бахшҳои нави иқтисодиёт мегардад, ки дар шароити Тоҷикистон хеле муҳим мебошад [6, С. 113-117].

Арзёбии фаъолияти маркетингии донишгоҳҳои Тоҷикистон бояд ба воситаи як қатор нишондиҳандаҳо ва усулҳо сурат гирад, ки ба воситаи онҳо самаранокии стратегияҳо ва тадбирҳои маркетингии донишгоҳҳо арзёбӣ карда мешаванд. Баъзе ҷиҳатҳои асосӣ барои арзёбӣ чунинанд [5, С. 77-82]:

- афзоиши шумораи донишҷӯён, аз ҷумла донишҷӯёни хориҷӣ, нишондиҳандаи муҳимми самаранокии фаъолияти маркетингӣ мебошад;

- арзёбии сифати таҳсил ва маҳорати хатмкунандагон метавонад ба ҷалби донишҷӯёни нав кумак кунад;

- шумораи шартномаҳо бо донишгоҳҳои хориҷӣ ва ширкатҳо нишондиҳандаи эътибори донишгоҳ мебошад;

- арзёбии мақоми донишгоҳ дар ҷадвалҳои байналмилалӣ ва милли;

- самаранокии вебсайт, фаъолияти дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва seo (оптимизатсия барои муҳаррики ҷустуҷӯ);

- арзёбии таассуроти оммавӣ ва фикри ҷомеа дар бораи донишгоҳ;

- омӯзиши фаъолияти донишгоҳҳои дигар ва стратегияҳои онҳо;

- арзёбии дурустии ҳадафгирии бозор барои ҷалби донишҷӯён;

- омӯзиши ниёзҳои донишҷӯён ва талаботҳои бозори кор;

- арзёбии самаранокии рекламаҳо, аз ҷумла рекламаҳои онлайн, телевизионӣ ва матбуот;

- иштирок дар намоишҳо ва вохӯриҳо: арзёбии натиҷаҳои иштирок дар намоишҳои таҳсилотӣ ва вохӯриҳо;

- баҳисобгирии ROI (бозгашти сармоягузорӣ): арзёбии самаранокии молиявии тадбирҳои маркетингӣ;

- гирифтани фикру назарҳои донишҷӯён, хатмкунандагон ва оилаҳо;

- таҳлили маълумотҳо оид ба ҷалби донишҷӯён ва далелҳои интиҳоби донишгоҳ;

- қувваҳо (strengths): ҷиҳатҳои қавӣ ва бартариҳои донишгоҳ;

- заифӣҳо (weaknesses): нуқсонҳо ва қисматҳои заифи донишгоҳ;

- фурсатҳо (opportunities): фурсатҳо барои рушд ва васеъ кардани фаъолият;

- таҳдидҳо (threats): таҳдидҳо ва таваккалҳо барои донишгоҳ;

- арзёбии таҷрибаи донишҷӯён аз рӯи хидматҳо, таҳсилот ва муҳит;

- арзёбии таъсири иҷтимоӣ ва иқтисодии донишгоҳ дар ҷомеа.

Қобили қайд аст, ки донишгоҳҳо аксар вақт ҳамчун марказҳои рушд дар соҳаҳои гуногун фаъолият мекунад. Иқтисоди Тоҷикистон низ истисно нест. Ҳузури донишҷӯён ва омӯзгорон дар минтақаҳои Тоҷикистон метавонад ба рушди тичорати маҳаллӣ, афзоиши талабот ба манзил, хизматрасонӣ ва молҳо ва дар ниҳоят рушди инфрасохтори минтақавӣ мусоидат кунад. Кишварҳое, ки муассисаҳои таҳсилоти олии аккредитатсияшуда ва пешрафта доранд, метавонанд сармоягузори хориҷиро ҷалб кунанд. Ин сармоягузори қувваи кории баландихтисос ва муҳити мувофиқро барои таҳқиқот ва рушди донишгоҳҳо меҷӯянд. Хатмкунандагони донишгоҳҳо одатан даромади баландтар доранд, ки боиси афзоиши истеъмоли, пасандоз ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёт мегардад. Ғайр аз он, бо ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ донишгоҳҳо метавонанд аз ҳисоби таҳсил ва хароҷоти зиндагӣ манбаи муҳимми даромад шаванд [4, С. 176-182].

Дар навбати худ, бо баланд бардоштани огоҳӣ ва дониши ҷомеа, муассисаҳои таҳсилоти олии ба бехтар шудани нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, аз қабili саломатӣ, фаъолияти шаҳрвандӣ ва коҳиши нобаробарӣ мусоидат мекунанд. Ин омилҳо бавосита ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Донишгоҳҳо метавонанд бо соҳаҳои гуногуни саноат барои ҳалли мушкилоти техникӣ ва идоракунӣ ҳамкорӣ кунанд. Ин ҳамкорӣ метавонад ба бехтар шудани равандҳои истеҳсолӣ, кам шудани хароҷот ва бехтар шудани сифати маҳсулот оварда расонад.

Ва ниҳоят, муассисаҳои таҳсилоти олии тавассути гузаронидани таҳқиқот дар соҳаҳои марбут ба рушди устувор, аз қабili энергияи барқароршаванда, идоракунӣ захираҳои табиӣ ва тағйирёбии иқлим ба иқтисодиёти устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза мусоидат мекунанд. Донишгоҳҳо мубодилаи дониш ва технологияро тавассути эҷоди шабакаҳои байналмилалӣ бо дигар муассисаҳои таълимӣ ва таҳқиқотӣ мусоидат мекунанд. Ин шабакаҳо метавонанд сармоягузори хориҷиро ҷалб кунанд ва содироти хидматҳои таълимӣ ва таҳқиқотиро афзоиш диҳанд. Ҳамчун қувваи пешбарандаи иқтисодиёти ба дониш асосёфта муассисаҳои таҳсилоти олии дар рушди иқтисодӣ ва рушди кишварҳо нақши муҳим доранд. Сармоягузорӣ ба ин бахш на танҳо сифати қувваи кориро бехтар ва ба навоарӣ мусоидат мекунад, балки ба рушди устувор ва баланд бардоштани некуаҳволии иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба ин муассисаҳо ва дастгирии онҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодии миллии муҳим аст [3, С. 37-40].

Аҳамияти таҳлили рушди инноватсионии мактабҳои олии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷанд ҷиҳат муҳим аст.

Аввалан, инноватсия ба мактабҳои олии имконият медиҳад, ки дар муҳити рақобатӣ бо дигар муассисаҳои таҳсилоти олии қувваи худро нигоҳ доранд ва пешқадам бошанд. Инноватсияҳо барои тақмили усулҳои таълимӣ, истифодаи технологияҳои нав ва таҷрибаҳои таълимӣ заруранд, ки ин ба бехтар шудани сифати таълим мусоидат мекунад. Таҳлили рушди инноватсионӣ ба мактабҳои олии имконият медиҳад, ки ба талаботҳои бозори корӣ ва иқтисодӣ ҷавобгӯ бошанд ва ҳунармандони дорои малакаҳои зарурӣ тайёр кунанд.

Дувум, ин ки инноватсияҳо ба ҷалби манбаъҳои молиявӣ, ҳамкориҳо ва лоиҳаҳои илмӣ кумак мекунанд, ки ин ба рушди муассиса мусоидат менамояд. Инноватсияҳо ба ташаккули муҳити илмӣ ва эҷодкорӣ мусоидат мекунанд, ки ин ба таҳқиқот ва ихтироъҳо оварда мерасонад. Мактабҳои олии бо истифодаи инноватсияҳо метавонанд ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ кумак кунанд. Инноватсияҳо ба мактабҳои олии имконият медиҳанд, ки дониш ва малакаҳои навро барои донишҷӯён ва омӯзгорон фароҳам оранд. Ҳамин тариқ, таҳлили рушди инноватсионии мактабҳои олии барои рушди устувори онҳо ва иҷрои вазифаояшон дар ҷомеа зарур аст [2, С. 166-169].

Вазъи кунунии донишгоҳҳои Тоҷикистонро аз нуқтаи назари гуногун таҳлил кардан мумкин аст. Баъзе аз донишгоҳҳои Тоҷикистон, бахусус, донишгоҳҳои бузург ва бонуфуз, аз қабili Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино ва Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ сатҳи нисбатан баланди таҳсилот доранд. Аммо сифати таҳсил дар баъзе аз донишгоҳҳои дигар, алахусус, дар шаҳрҳои хурд ва минтақаҳои номусоид, метавонад пасттар бошад.

Тоҷикистон дар соҳаҳои афзалиятноки илм, аз қабili нанотехнология, биотехнология ва муҳандисӣ ҳанӯз муваффақиятҳои назаррас ба даст наовардааст. Маҳдудиятҳои молиявӣ, ва набудани дастрасӣ ба захираҳои байналмилалӣ метавонанд ба сифат ва миқдори таҳқиқот таъсир расонанд. Дастрасии маҳдуд ба таҷҳизоти илмӣ, маблағгузори байналмилалӣ ва ҳамкориҳои илмиро бо донишгоҳҳои хориҷӣ маҳдуд мекунанд.

Бо вучуди фаъолияти назарраси занон дар донишгоҳҳо мушкилоти баробарии гендерӣ ва имкониятҳои баробар ҳанӯз ҳам вучуд доранд. Баъзе донишгоҳҳои

Тоҷикистон кӯшиш мекунад, ки ҳамкориҳои байналмилалӣ худро инкишоф диҳанд. Аммо ин ҳамкориҳо маҳдуд ва мураккаб мебошад. Дар зимн Тоҷикистон барои ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ, бахусус, аз кишварҳои ҳамсоя (Узбекистон, Туркменистон, Афғонистон, Покистон) тамоми кӯшишҳоро ба харҷ медиҳад. Аммо маҳдудиятҳои молиявӣ ва сатҳи поёни фаъолияти маркетингӣ ба ин раванд таъсири манфӣ мерасонанд.

Баъзе донишгоҳҳо (масалан, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ) инфрасохтори замонавӣ ва таҷҳизоти замонавӣ доранд, аммо дар дигар донишгоҳҳо норасоии таҷҳизот мушоҳида мешавад. Бо рушди интернет ва технологияҳои иттилоотӣ аксари донишгоҳҳои Тоҷикистон кӯшиш карданд, ки ин технологияҳо барои беҳтар кардани таҳсилот ва таҳқиқоти илмӣ истифода баранд. Аммо дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат ва устувор дар баъзе аз минтақаҳо мушкилот ба вуҷуд меорад.

Маҳдудиятҳои молиявӣ, маркетингӣ, таҳримҳо нисбати шарикони асосии Тоҷикистон (Русия ва Эрон) ва норасоии захираҳо яке аз мушкилоти асосии донишгоҳҳои Тоҷикистон мебошанд. Бо вуҷуди мушкилот, донишгоҳҳои Тоҷикистон метавонанд тавассути таҳкими ҳамкориҳои дохилӣ ва байналмилалӣ, истифодаи технологияҳои нав ва беҳтар кардани идоракунии захираҳо пешрафти бештар ба даст оранд. Дар маҷмӯъ, донишгоҳҳои Тоҷикистон бо мушкилот ва имкониятҳои зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Беҳтар кардани вазъ дар ин донишгоҳҳои Тоҷикистон сабъи ҳамоҳангшуда ва банақшагирии дарозмуддатро дар асоси ба роҳ мондани фаъолияти самаранокӣ маркетингӣ талаб мекунад. Дар донишгоҳҳо имрӯзҳо бояд фаъолияти инноватсиониро бештар ба роҳ монд, чунки талаботи бозори меҳнат бештар ба мутахассисонест, ки онҳо донандаи техника ва технологияи замонавӣ бошанд.

Табиист, вақте ки рақобат дар соҳа торафт маъмултар мешавад, мавзӯи маркетинг низ муҳимтар мегардад. Соҳаи маорифи кишвар низ аз ин истисно нест ва бо афзоиши иқтидори таҳсилот дар солҳои охир рақобат байни бозигарони соҳа низ афзоиш ёфт. Рақобат барои нигоҳ доштани ҳиссаи бозор ва ба даст овардани ҳиссаи бештари бозор хизматрасонии таълимӣ низ умед мебахшад, ки сифати таҳсилот беҳтар гардад.

Роҳбарони донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои хизматрасонии таълимӣ пайваста кор мекунад, то донишҷӯёни бештарро ба муассисаҳои худ ҷалб кунанд, бренди худро ба аудиторияи эҳтимолӣ муаррифӣ кунанд ва тавассути афзоиши шумораи донишҷӯён мавқеи худро дар бозор мустаҳкамтар намоянд. Пайдоиши усулҳои гуногуни таълим ва системаи идоракунии бо истифода аз технологияи иттилоотӣ дар соҳаи маориф ба бозори таҳсилоти кишвар низ таъсири калон расонд. Ҳама муассисаҳои таълимӣ, ҳам рӯ ба рӯ ва ҳам офлайн, мактабҳои ғайритиҷоратӣ ва мактабҳои онлайн, барои ҷалби бештари донишҷӯён бо ҳам рақобат мекунад ва баъзан онҳо маҷбур мешаванд, ки салоҳияти худро на танҳо ба донишҷӯён, балки ба волидон низ нишон диҳанд. Вобаста ба ин барои омӯзиши тамоюлҳои муосир чихати тарғиби хизматрасониҳои таълимӣ дар бозорҳои ҳадаф хусусиятҳои донишгоҳҳои муваффақро таҳлил намудан аз аҳаммияти хос бархурдор мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р. Р. Активизация интеграционной формы развития образовательных услуг в условиях цифровизации экономики / Р. Р. Ахмадов, С. Рахматзода // Наука и образование: тенденции развития в условиях информационного общества: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 75-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета, Душанбе, 02 октября – 03 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 214-220. – EDN PSHHCL.

2. Бабицкая М.А. Участие в международных рейтингах как способ достижения конкурентных преимуществ университета / М.А. Бабицкая // Высшая школа: проблемы и перспективы: материалы XVI Международной научно-методической конференции, Минск, 22 ноября 2023 года. – Минск: Республиканский институт высшей школы, 2023. – С. 166-169.

3. Березка С.А. Цифровой-маркетинг вуза как эффективный инструмент в конкурентной борьбе / С.А. Березка // Молодежный научный форум: сборник статей по материалам LXXIII студенческой международной научно-практической конференции, Москва, 3 февраля 2020 года. Том 4 (73). – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Международный центр науки и образования», 2020. – С. 37-40. – EDN FBRYYVB.

4. Ганиева С.Б. Проблемы эффективности образовательных услуг и трудоустройство выпускников вузов / С.Б. Ганиева, Д.А. Ходиев, Х.У. Саидова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 11. – С. 176-182.

5. Дубинина М.А. и др. Исследование особенностей комплекса маркетинга и тенденций в сфере современного образования // Экономика устойчивого развития. – Краснодар, 2020. – № 2 (42). – С. 77-82.

6. Ходиев Д.А. Направления совершенствования качества образовательных услуг в Республике Таджикистан / Д.А. Ходиев, С.Б. Ганиева // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2019. – Т. 8, № 2(27). – С. 1131-1117. – DOI 10.26140/anie-2019-0802-0026.

7. Sultonbii R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ХОДИЕВ ДАДАХОН АБДУЛЛОЕВИЧ

*кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета. Таджикистан, 734025, город Душанбе,
проспект Рудаки, 17. Тел.: +992 935 01 70 51. E-mail: m.fahim@mail.ru*

АБДУЛЛОЗОДА РАВШАН АМИРХОН

*старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского
национального университета. Таджикистан, 734025, город Душанбе, проспект Рудаки,
17. E-mail: abdullozodar@mail.ru*

АБДУЛЛОЗОДА АМИНДЖОН АМИР

*докторант PhD кафедры государственного и местного управления Таджикского
национального университета. Таджикистан, 734025, город Душанбе, проспект Рудаки,
17. E-mail: abdullozoda_96@mail.ru*

В статье рассматриваются актуальные вопросы инновационного развития в высших учебных заведениях Республики Таджикистан. Исследование показывает, что в современных условиях, когда конкуренция в сфере образования возросла, использование маркетинговых стратегий необходимо для обеспечения конкурентоспособности образовательных учреждений. Авторы проанализировали различные методы оценки маркетинговой деятельности университета, такие как рост численности студентов,

качество образования, международное сотрудничество и эффективность веб-сайта. Также обсуждалась роль высших учебных заведений в экономическом развитии, подготовке высококвалифицированных кадров и научных исследованиях. В статье подчеркивается, что инновации необходимы для совершенствования образовательных процессов, привлечения финансовых ресурсов и развития институтов. Анализ текущего состояния таджикских вузов показывает, что, несмотря на трудности, существует множество возможностей для дальнейшего развития. Для достижения этой цели необходимо реализовать эффективные маркетинговые и инновационные стратегии.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, инновации, маркетинг, конкурентоспособность, Республика Таджикистан, высшее образование, экономическое развитие.

TOPICAL ISSUES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHODIEV DADAKHON ABDULLOYEVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of management and marketing of the Tajik National University. Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 935 01 70 51. E-mail: m.fahim@mail.ru

ABDULLOZODA RAVSHAN AMIRKHON

senior lecturer of the department of management and marketing of the Tajik National University. Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: abdullozodar@mail.ru

ABDULLOZODA AMINJON AMIR

PhD candidate of the department of public and local administration of the Tajik National University. Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: abdullozoda_96@mail.ru

The article discusses topical issues of innovative development in higher education institutions of the Republic of Tajikistan. The study shows that in modern conditions, when competition in the field of education has increased, the use of marketing strategies is necessary to ensure the competitiveness of educational institutions. The authors analyzed various methods for assessing the marketing activities of a university, such as the growth in the number of students, the quality of education, international cooperation and the effectiveness of the website. The role of higher education institutions in economic development, the training of highly qualified personnel and scientific research was also discussed. The article emphasizes that innovations are necessary to improve educational processes, attract financial resources and develop institutions. An analysis of the current state of Tajik universities shows that, despite the difficulties, there are many opportunities for further development. To achieve this goal, it is necessary to implement effective marketing and innovation strategies.

Keywords: higher education institutions, innovations, marketing, competitiveness, the Republic of Tajikistan, higher education, economic development.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ДАРОМАДИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ҲОЛАТ ВА ТАМОЮЛ

РАҲИМОВА НИГОРАҶОН ШАРИФҶОҶОНОВА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва қарз Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. 735700, Тоҷикистон, ш.Хучанд, маҳаллаи 17-ум, хонаи 1. Тел.: (+992) 918-77-00-58. E-mail: rakhimova.nigorakhon@bk.ru.

ҲОШИМОВА НОДИРА БАҲОДИРОВА

магистранти курси 1-уми ихтисоси 1-25.01.04 Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. 735700, Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳаллаи 17-ум, хонаи 1. E-mail: hoshimovanodira2@gmail.com. Тел.: (+992) 92-956-33-77

Дар мақола мо таҳлили сохтори даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ мекунем. Муаллифрон кайд мекунанд, ки аз вазифаҳои баррасишудаи андоз маълум мегардад, ки онҳо пеш аз ҳама барои ташкили даромади буҷети давлатӣ равона карда мешаванд. Дар шароити муосир сиёсати буҷетӣ-андозиро баҳри пайдор сохтани иқтисодиёт истифода бурдан мумкин аст. Вазифаи асосии сиёсати фискалӣ аз байн бурдани бекорӣ ё худ паст кардани сатҳи бекорӣ ва таваррум мебошад. Таъмини суботу устувории макроиқтисодӣ асоси рушди ҳар як давлат мебошад. Самаранокии танзими андозии иқтисодиёт қабл аз ҳама дар самаранокии ва оптималикунии низоми андоз ва муқаммал намудани сиёсати андозӣ иборат мебошад.

Калидвожаҳо: буҷети давлатӣ, даромади буҷетӣ, иқтисодиёт, андоз, сиёсати андозӣ, рушд, тамоюли рушд.

Асоси ташаккули қисми даромади низоми буҷети давлатӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дарҷ гардидааст. Тамоми воридоте, ки ба буҷет аз рӯи сатҳи буҷети ҷумҳуриявӣ ё буҷети маҳаллӣ дохил мегарданд тибқи ин қонун тақсим карда мешаванд. Даромадҳои буҷети ҷумҳуриявӣ аз даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, грантҳо, инчунин аз воридоти маблағҳои беподош иборат мебошанд.

Дар ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ ҳиссаи зиёдтарин ба воридоти андозӣ, воридоти ғайриандозӣ ва грантҳо барои дастгирии буҷет аз ҳисоби ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ рост меояд.

Албатта андозҳо қисмати зиёди воридотҳоро ташкил намуда, дар рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат нақши муҳим мебозанд. Андоз категорияи мустақили иқтисодӣ ва молиявӣ мебошад. Ба сифати категорияи иқтисодӣ он бо робитаҳои муайяни иқтисодӣ алоқаманд аст. Вазифаҳои андоз ва эзоҳи онҳо дар расм нишон дода шудааст. (нигаред расми 1.)

Расми 1. Вазифаҳои асосии андоз (таҳияи муаллифрон)

Аз вазифаҳои баррасишудаи андоз маълум мегардад, ки онҳо пеш аз ҳама барои ташкили даромади буҷети давлатӣ равона карда мешаванд. Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи андоз чунин оварда шудааст: “Андоз пардохти ҳатмии муқаррар-намудаи Кодекси мазкур ба буҷет ба ҳисоб рафта, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад”.

Пардохти андоз ҳамеша хусусияти ҳатмӣ ва дар баъзе ҳолатҳо хусусияти маҷбурий дорад. А.Тривус ва А. Соколов тарафдори хусусияти маҷбурии андоз буданд. А.Тривус таърифи андозро дар шакли зерин пешниҳод мекард: “Андоз маънои аз пардохткунанда маҷбуран бе эквиваленти мувофиқ гирифтани миқдори неъматҳои моддиро ифода мекунад”. А. Соколов исрор мекард, ки зери мафҳуми андоз “пардохти маҷбуриеро фаҳмидан даркор аст, ки аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ аз шахсон ё хоҷагидориҳои алоҳида барои рӯпӯш намудани хароҷотҳои давлат ва ё ҳал кардани масъалаҳои марбут ба сиёсати иқтисодӣ бе пешниҳод кардан ба пардохткунандагон эквиваленти махсуси он гирифта мешавад” [5, с. 152]. Баъзе муҳаққиқони дигар таърифи андозро дар шакли зерин овардаанд:

“Андоз, пеш аз ҳама, категорияи объективии молиявӣ (пулӣ) мебошад. Он дорои шакли берунаи мавҷудият ва мазмуни дохилии объективӣ мебошад, муносибатҳои андозӣ ҳамеша шакли ҳуқуқии маҷбурий-ҳатмӣ доранд, бидуни ин шакл онҳо муносибатҳои андозӣ шуда наметавонанд. Шакли ҳатмии ҳуқуқии андозҳо на мазмуни объективии онҳо, балки махсусияти онҳо маҳсуб мегардад. Сатҳи муайян ва нокифояи инкишофи муносибатҳои пулӣ-молӣ асоси иқтисодӣ ва шартҳои ҳатмии амалкарди андозҳо мебошад”

Мувофиқан, пардохти андозҳо на танҳо хусусияти ҳатмӣ, балки хусусияти маҷбурий дорад. Аксарияти муҳаққиқон чунин хусусияти хоси андозҳоро қайд кардаанд: ҳатмӣ будани пардохтҳо, бебозгашт ва қонунӣ будани онҳо. Набояд фаромӯш кард, ки на ҳамаи пардохткунандагон пардохткунандаи бовиҷдон мебошанд, аз ин рӯ, андозҳоро аксаран маҷбурий меситонанд. Ҳамин тариқ, андозро чунин тавсиф намудан мумкин аст. “Андоз пардохти ҳатмиест, ки аз тарафи давлат аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ тибқи муқаррароти қонунгузорӣ ҷиҳати таъмини молиявии фаъолияти давлат ва ҳукуматҳои маҳаллӣ ситонида мешавад” [4].

Дар шароити муосир сиёсати буҷетӣ-андозиро баҳри пайдор сохтани иқтисодиёт истифода бурдан мумкин аст. Вазифаи асосии сиёсати фискалӣ аз байн бурдани бекорӣ ё худ паст кардани сатҳи бекорӣ ва таваррум мебошад.

Таъмини суботи устувории макроиқтисодӣ асоси рушди ҳар як давлат мебошад. Масалан, сиёсати буҷети андоз барои ҳифзи суботи макроиқтисодӣ аҳамияти бузург доранд. Баҳри саривақт ва бо пуррагӣ ворид намудани маблағҳои андозӣ ба буҷет ва тарзи дурусти сарфаи онҳо, сиёсати оқилонаи буҷети андоз хеле бузург мебошад.

Имрӯзҳо яке аз вазифаҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини рушди иқтисодӣ дар доираи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, нигоҳ доштани сатҳи касри буҷетӣ дар андозаи минималӣ як қатор чораву тадбирҳоро андешида истодааст, ки азнавсозии хароҷотҳои буҷет ва кам кардани ҳаҷми ниҳонии онҳо аз қабili онҳост. Аҳамияти ин тадбирҳо дар он аст, ки ба сиёсати буҷетӣ-андозӣ хусусияти чандирӣ ва самаранокӣ бахшида шавад.

Қобили қайд аст, ки самаранокии танзими андозии иқтисодиёт қабл аз ҳама дар самаранокии ва оптималикунии низоми андоз ва мукамал намудани сиёсати андозӣ иборат мебошад.

Аз тарафи дигар, самти муҳимтарину масъалаи ҳалталаби танзими буҷетии иқтисодиёт – тақомули таркиби хароҷотҳои буҷет бо мақсади тағйир додани соҳаҳои маблағгузорӣ ба соҳаи иҷтимоӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд кард, ки андозҳо дар ташаккули ҳазинаи давлат саҳми беандоза доранд ва бесабаб андозҳоро пояи асосии давлат нагуфтаанд.

Ҷадвали 1.

Иҷроиши буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ (млн сомонӣ).

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
		2019	2020	2021	2022	2023
1.	Андозаи ММД	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
2.	Афзоиши ММД нисбати соли гузашта бо %	11,9	6,1	20,4	16,9	10,7
3.	Даромади буҷети давлатӣ аз рӯи иҷроиши асли	23469,4	25065,0	30053,8	36056,8	43903,4
4.	Афзоиши даромади буҷети давлатӣ нисбати соли гузашта бо %	-1,9	6,8	19,9	19,9	21,7
5.	Даромади буҷети давлатӣ аз ҳисоби андозҳо	15775,4	15366,5	19669,5	21824,2	25769,1
7.	Даромад ба ФҲИА аз ҳисоби андози иҷтимоӣ	1706,2	1686,9	2037,3	2001,0	2257,1
8.	Вазни киёсии андозҳо дар қисми даромади буҷети давлатӣ	67,2	61,3	65,4	60,5	58,7

Сарчашма: Аз ҷониби муаллифон мутобиқи сарчашмаи зерин таҳия гардидааст: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020, С. 461; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024, С. 12, 367, 386, 390, 394, 398.

Дар шароитҳои муосир низомии андоз яке аз олотҳои муҳими таъсиррасонии давлат ба иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Аз як тараф, воридотҳои андозӣ ташаккули сарчашмаҳои даромади буҷетҳои сатҳҳои гуногунро таъмин месозад, аз тарафи дигар, бо баробари тағйир додани ҳаҷмҳои захираҳои молиявии ситонидашавандаи субъектҳои хоҷагидорӣ, давлат ба фаъолияти иқтисодии андозсупорандагон таъсир мерасонад, яъне иҷроиши вазифаи танзимоти андозҳоро таъмин менамояд. Дар шароити ҳозира сиёсати андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши ифодакунандаи фискалӣ дорад, ки чараёнҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тезу тунд мегардад ва норизогии андозсупорандагонро ба миён меорад.

Диаграммаи 1

Тамоюли даромади буҷети давлатӣ дар солҳои 2019-2023

Чӣ тавре, ки маълум аст дар низоми нави андоз ҷиҳати такмили маъмурикунонии андоз, кам кардани вақт ва хароҷоти соҳибкорон тавассути содда ва сабук намудани расмиёти андозсупори, шумораи эъломияҳо аз рӯи андозҳо ва пардохтҳои алоҳида то 40 фоиз, ҳисоботҳои андози то 60 фоиз, инчунин миқдори ҳуҷҷатҳо ҳангоми барасмиятдарории гумруки то 30 фоиз кам карда шуд.

Солҳои охир афзоиши ММД ҶТ бо сабабҳои гуногун коҳиш ёфта истодааст. Ба ин омилҳои иқтисодии дохила ва беруна таъсир расонида истодааст. Ба ин нигоҳ нақарда Ҳукумати мамлакат буҷети мамлакатро чунин таҳия намуда истодааст, ки он ба талаботҳои гуногун ҷавобгӯ мебошад.

Боиси қайд аст, ки таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар сатҳи давлат хусусан буҷети давлат, метавонад самарани хуб оид ба ҳулосабарорию ояндабинии имконият диҳад. Бинобар ин барои таҳлил ва баҳодихии низоми андоз моро зарур омад аз нишондиҳандаҳои иқтисодии 5 соли охири буҷети давлат истифода намуда, дар асоси он ҳулосабарорӣ намоем, зеро дар ин муддат ду давраи амали низоми андоз дида мешавад ва таъсири ин давраҳо ба равандҳои иқтисодӣ дар охир муайян мегардад.

Даромадҳои андозӣ яке аз сарчашмаҳои асосии ғанӣ гардонидани буҷети мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми даромадҳои андозӣ мисли даромадҳои буҷети мамлакат тариқи афзуншаванда зиёд гардида истодааст. Яъне ин шаҳодати онро нишон медиҳад, ки манбаи андозбандӣ мавҷуд мебошад онро андозбандӣ намуд. Бояд қайд намуд, ки дар ғанӣ гардонидани қисми даромади мамлакат ҳиссаи андозҳои ғайримустақим басо назаррас мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бондарь А.В. Макроэкономика: учебное пособие / А.В. Бондарь // Минск: БГЭУ, 2009. – 415 с.
2. Вылкова Е., Романовский М. Налоговое планирование. / Е. Вылкова // М. Романовский, – М.: Юристъ, 2005.
3. Дробзиной Л.А. Общая теория финансов / Под ред. Л.А. Дробзиной // М., 2009. С. 95.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022 с.
5. Ковалев В.В. “Финансы” / В.В. Ковалев // изд.3-е переработанное. М.: Юнити. – 2016 г.
6. Куликова Н.Н. Налоговый менеджмент: учеб. пособие / Н.Н. Куликова // Новосибирск: изд-во НГТУ, 2009. – с. 149-156
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024
9. Сомоев Р.Г. Общая теория налогов и налогообложения / Р.Г. Сомоев // Учебное пособие. – М.: ПРИОР, 2005.

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ

РАХИМОВА НИГОРАДЖОН ШАРИФДЖАНОВНА

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17-ий микрорайон, дом 1. Тел.: (+992) 918-77-00-58. E-mail: rakhimova.nigorakhon@bk.ru.

ХОШИМОВА НОДИРА БАХОДИРОВНА

магистрант 1-го курса специальности 1-25.01.04 Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. 735700, Таджикистан, г. Худжанд, 17-ий микрорайон, дом 1. Тел.: (+992) 92-956-33-77. E-mail: hoshimovanodira2@gmail.com.

В статье анализируется структура доходов государственного бюджета Республики Таджикистан. Авторы отмечают, что из рассмотренных функций налогов становится ясно, что они в первую очередь направлены на формирование доходов государственного бюджета. В современных условиях фискальная политика может быть использована для стабилизации экономики. Основная задача фискальной политики — ликвидация безработицы или, по крайней мере, снижение уровня безработицы и инфляции. Обеспечение макроэкономической стабильности является основой развития любой страны. Эффективность налогового регулирования экономики заключается прежде всего в эффективности и оптимизации налоговой системы, совершенствовании налоговой политики.

Ключевые слова: государственный бюджет, доходы бюджета, экономика, налоги, налоговая политика, развития, тенденция развития.

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF STATE BUDGET REVENUES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: STATUS AND TRENDS

RAKHIMOVA NIGORAJON SHARIFJANOVNA

candidate of economic sciences, associate professor of the department of finance and credit tajik state university of law, business and politics. 735700, Tajikistan, Khujand, 17th microdistrict, house 1. phone: (+992) 918-77-00-58 e-mail: rakhimova.nigorakhon@bk.ru.

KHOSHIMOVA NODIRA BAKHODIROVNA

the 1st year of master-degree of specialty 1-25.01.04 tajik state university of law, business and politics. 735700, tajikistan, khujand, 17th microdistrict, house 1. тел.: (+992) 92-956-33-77 e-mail: hoshimovanodira2@gmail.com.

The article analyzes the structure of state budget revenues of the Republic of Tajikistan. The authors note that from the considered functions of taxes it becomes clear that they are primarily aimed at the formation of state budget revenues. In modern conditions fiscal policy can be used to stabilize the economy. The main objective of fiscal policy is to eliminate unemployment or at least reduce unemployment and inflation. Ensuring macroeconomic stability is the basis for the development of any country. The effectiveness of tax regulation of the economy lies primarily in the efficiency and optimization of the tax system, improvement of tax policy.

Keywords: budget, budget revenues, economy, taxes, tax policy, development, development trend.

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ТАМОҶУЛҲОИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

КАРИМОВ ҶАМОЛИДДИН САҒРАЛИЕВИЧ

унвончуи кафедраи кибернетика ва иқтисоди рақамии ДМТ. ш. Душанбе, Ҳиёбони
Рудакӣ 17. тел: (+992) 918-53-81-35

ҲАКИМЗОДА БЕҲРУЗҶОНИ ҒАРУХӢ

муовини декани факултети фармасевтии дандонсозии МДТ коллеҷи тиббии шаҳри
Ваҳдат. ш. Ваҳдат, кучаи 25 солагии Истиқлолият. тел: (+992) 908-66-75-75

Дар иқтисодиёти муосир тамоҷули автоматикунонӣ ва азнавсозии асосӣ низоми идоракунӣ мебошад. Ин низом ба ҳисобдорӣ низ таъсири худро расонидааст, тақрибан ҳамаи ташкилотҳо ба раванди автоматикунонӣ ворид шудаанд. Баҳисобгирии муҳосибӣ бе диққат намондааст, ҳоло технологияи иттилоотӣ ба касби муҳосиб мустақиман марбут аст. Мақола масъалаи тағйир додани ин касбро дар шароити нави "рақамӣ" ба миён мегузорад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, ҳукумати электронӣ, ҳуҷҷатҳои электронӣ, заҳни тижораӣ, технологияҳои мобилӣ, рақамисозӣ, платформаҳои электронӣ.

Истифодаи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёт пеш аз ҳама, аҳамияти иҷтимоӣ дошта, муҳимтарин вазифаи он баланд бардоштани нишондиҳандаҳои заминавии сатҳи зиндагӣ ва сифати сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад. Ноил гардидан ба бартарияти рақобатнок душвор аст, аммо расидан ба кулла ва нигоҳ доштани рақобат боз ҳам душвортар мебошад. Бинобар дар оянда ба масъалаи номбаршуда бояд диққати бештар дода шавад. Дар давраи ҳозира иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар асоси технологияҳои рақамӣ ба вучуд меоянд. Шакли муосири пешрафти иқтисодиёти ҷаҳон ва ғайрияти тамоми соҳаҳои иқтисодиро самаранок ва мақсаднок истифода бурдани технологияҳои рақамӣ ташкил медиҳанд. Маҳз ин раванд тақозо менамояд, ки ғайрияти ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ бо истифодаи навтарин технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда шаванд. Зеро дар сурати аз мадди назар дур мондани раванди мазкур боиси пастравии иқтисодиёти кишварҳо буда метавонад.

Дар айни замон, дар сектори воқеии иқтисодиёт талабот ба мутахассисони касбии муҳосиб, муовинони онҳо, муҳосибони калон, муҳосибони дар амалиёти даромад ва хароҷот иштирокдошта меафзояд. Гузашта аз ин, тамоҷули густариши таҳассуси кормандон дар бахши баҳисобгирӣ ба назар мерасад. Иқтисоди рақамӣ натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ буда, дар рушди системаҳо нақши калиди дорад. Нобаробарии рақамикунонӣ, ки аз сатҳи доро будан ва таъмини технологияҳои иттилоотӣ, барномаҳои корбарӣ, асосҳои моддию техникаи иқтисодиёти рақамӣ вобаста аст, бо гузашти вақт аз байн рафта, кишварҳоро ба ҳамгирӣ дар бахши рақамикунонии муносибатҳои иқтисодӣ водор месозад. Дар Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: «...татбиқи барномаҳои қабулнамудаи мо барои гузаштан ба ин раванд қонеъкунанда нестанд ва зарур аст, ки чораҳои ба ташаккули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд». Инчунин қайд карданд, ки «...бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба

таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд». [4]

Иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ ҳамчун афзалиятҳои стратегияи иттилоотӣ сар карда аз солҳои 2016-2022 муайян карда шудаанд. Дар ин давра барномаи рушди иқтисодиёти рақамӣ ва ҷомеаи иттилоотӣ амалӣ карда шудааст. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи истифодаи низомҳои идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ ва усулҳои таълими технологияҳои ҳукумати электронӣ барои роҳбарони мақомоти давлатӣ рафтааст. Нақшаи чорабиниҳо дар бахшҳои мухталиф аз соҳаи иҷтимоӣ то бахши бонкӣ ба нақша гирифта шуд. Аз ҷумла, дар соҳаи тиб дар давраи муқарраршуда, ҷараёни кор бояд пурра ба шакли электронӣ табдил дода шавад, дар мақомоти давлатӣ - 95%, дар соҳаи хизматрасонии мақомоти давлатӣ - на камтар аз 75%. Ҳамаи ин дар заминаи рушди инфрасохтори телекоммуникатсионӣ қорӣ намудани шабакаҳои 4G ва марказҳои маълумот амалӣ карда шудааст.

Манфиатҳои иқтисодиёти электронӣ ин мавзӯи сегменти рақамии иқтисод ба туфайли тағйироти сифатии дар иқтисодиёт ва ҷомеа баамаломата мубрам гардид. Технологияҳо ва платформаҳои нав ба роҳбарияти корхонаҳо ва шахсони алоҳида имкон медиҳанд, ки хароҷоти муомилоти ҳамкориро дар миқёси васеътар коҳиш диҳанд ва робитаҳои наздиктарро бо субъектҳои соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ нигоҳ доранд. Дар натиҷа, иқтисодиёт дар асоси хидматҳои шабакавӣ ташаккул меёбад. Худи мафҳуми "рақамисозӣ" марҳилаи нави тақмили идоракунии истеҳсоли молҳо ва хидматҳо ва худ истеҳсолотро дар асоси татбиқи "то ба охир" -и технологияи муосир, аз ашёҳои интернетӣ то технологияҳои ҳукумати электронӣ нишон медиҳад. Сабаби асосии тавсеаи сегменти рақамии иқтисодиёт афзоиши бахши муомилот мебошад, ки дар кишварҳои пешрафта беш аз 70% ММД-и миллиро ташкил медиҳад. Ба ин бахш шомиланд: идоракунии давлатӣ, хадамоти машваратӣ ва иттилоотӣ, молия, савдои яклухт ва чакана, инчунин расонидани хадамоти гуногуни коммуналӣ, шахсӣ ва иҷтимоӣ, ҳар қадаре, ки дараҷаи диверсификатсия ва динамикаи иқтисодӣ зиёдтар бошад, ҳамон қадар ҳаҷми маълумоти нодир дар дохили кишвар ва берун аз он паҳн мешавад ва мувофиқан, меъёри иттилоотӣ дар дохили иқтисодёти миллии зиёдтар мешавад. Аз ин рӯ, иқтисодёти рақамӣ дар бозорҳо бо шумораи зиёди иштирокчиён ва сатҳи баланди фарогирии хадамоти технологияи иттилооти компютерӣ самараноктар амал мекунад. Пеш аз ҳама, ин ба соҳаҳои вобаста ба шабакаи интернет нақлиёт, савдо, логистика ва ғайра дахл дорад, ки ҳиссаи сегменти электронӣ тақрибан 10% ММД, беш аз 4% шугро ташкил медиҳад ва ин нишондиҳандаҳо тамоюли равшани рушд мебошад. Дар ҷанбаи технологӣ, иқтисодёти рақамӣ бо қор тамоюл муайян карда мешавад: технологияҳои мобилӣ, зеҳни тичоратӣ, ҳисобкунии абрӣ ва васоити ахбори омма; дар саросари ҷаҳон - шабакаҳои иҷтимоӣ аз қабيلي Facebook, YouTube, Twitter, LinkedIn, Instagram ва ғайра. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми ташаккули сегменти миллии истифодаи имконоти онҳо муҳим аст [8,9].

Ҳамзамон, барои баргардонидани самаранокии сармоягузорӣ ба иқтисодёти миллии рақамӣ ва гирифтани дивидендҳо аз он, на танҳо инфрасохтори технологияи иттилооти компютерӣ дар заминаи шабакаҳои ҷаҳонӣ, балки "иловаҳои аналогӣ": фазои мусоиди тичоратӣ, сармояи назарраси инсонӣ ва идоракунии хуб медиҳад. Асоси рушди иқтисодӣ ин, мушаххасоти онҳо дар самти муайян кардани афзалиятҳо ва маҷмӯи тадбирҳо, баҳодиҳии сармоягузориҳои зарурӣ ва ҳавфи баргардонидани ҳадди аксар барои мутахассисон ва шахсони мансабдори ҳукумат, ки барои ташаккул масъуланд, мушкilotи мураккаб ва таъхирнопазир аст сегменти рақамии иқтисодӣ мебошад.

Шарти асосии иқтисодиёти рақамӣ IDC пешбинӣ мекунад, ки то соли 2018 аз се як ҳиссаи 20 ширкати пешрафта дар аксари соҳаҳо бо рақобати ҷиддии рақибони нав рӯ ба рӯ хоҳанд шуд ва ширкатҳои "кӯҳна" -ро бо истифода аз платформаҳои электронӣ барои эҷоди хидматҳо ва моделҳои нави тичоратӣ барқарор мекунанд. Тахмин меравад, ки дар

солҳои 2018–2020 марҳилаи саноатии афзоиши иқтисодиёти ҷаҳонӣ хотима меёбад ва рушди минбаъдаи он таҳти таъсири афзоиандаи омилҳо ва истеҳсолоти маърифатӣ дар асоси принципҳои нано ва биотехнологияҳо амалӣ карда мешавад. Ҳаҷми иттилооти зарурӣ барои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии мувофиқан меафзояд; ислоҳоти сохтори идоракунии истеҳсолот барои истеҳсоли молҳо ва хидматҳо; дар низоми ҳамкории аҳоли ва тичорат бо мақомоти давлатӣ тағирот ба амал меояд.

Омилҳои асосии марҳилаи гузариш ба гардиши мусбати рушди иҷтимоию иқтисодӣ инҳоянд: ғ татбиқи концепсияи ҳукумати электронӣ;

- татбиқи идеяи шаҳри рақамӣ, ки ба иттилооти комплекси нақлиёт, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғайра вобаста аст;

-пайдоиш дар бозори молҳои насли нави технологӣ (масалан, истеҳсоли мошинҳои бесарнишин ва ғ.);

-истифодаи зиёди принтерҳои 3D;

-татбиқи идеяи сохтани хонаи оқилона ва бениҳоят экологӣ, ки миқдори зиёди масолеҳи нави пардоз ва сохтмонро талаб мекунад;

-талабот ба доруҳои инноватсионӣ, ки барои ҷавон гардонидани организм ва табobati он; ғ паҳн намудани ҳар гуна шаклҳои шуғл ба монандӣ аутсоринг (хизматҳои муҳосибӣ, барномасозӣ ва фаъолияти аудиторӣ ва ғайраҳо);

-сохтани якҷанд сетҳои кабелӣ, ки дар он кордеҳони оянда супоришҳо мегузоранд.

Омилҳои номбаршуда бо коҳиш додани хароҷот дар истеҳсолот ва идоракунии тавассути истифодаи платформаҳои иқтисодиёти рақамӣ алоқаманданд, ки онҳоро метавон маҷмӯи молҳо ва хидматҳои электронӣ ҳисобид. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи чунин платформаҳо меравад, ба монанди фармоиш додани хидматҳо, мубодилаи захираҳо, интиҳоби пудратчиён, тичорати электронӣ, пардохтҳо ва ғайраҳо. Иқтисодиёти рақамӣ аз ҷиҳати технологӣ як муҳитест, ки дар он шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ метавонанд дар бораи фаъолияти муштарак бо ҳам тамос гиранд [6, 80].

Бо шарофати технологияҳои иттилоотӣ, истеҳсоли муосир беш аз пеш бо суръати баланд ва гуногунии хидматҳо ва баровардани молҳо тавсиф карда мешавад. Охириҳо бо рушд ва пайдоиши маҳсулоти нав ва умри торафт кӯтоҳтар хосанд. Дар робита ба хидматҳо, технологияҳои рақамӣ кодиранд ҳалли вазифаҳои маъмулиро бо ҳаҷми зиёди амалиёт хеле арзонтар, тезтар, қулайтар ва бе миёнарав кунанд, мисоли онҳо чунин технологияҳо мебошанд, ба монанди фармоиши такси Uber (калимаи "uberization" "тичорат ба лексика дохил карда шудааст), савдои электронӣ, интернетӣ бонкдорӣ бошиддат яъне, барои баланд бардоштани даромадноки дар бисёр соҳаҳои иқтисод, миёнаравонро бо хидматҳои автоматикии шабакавӣ иваз кардан мумкин аст. Чунин ташкилоти соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки на танҳо арзиши хидматрасонӣ ба таври назаррас коҳиш ёбад, балки ба сохтори нави иқтисодиёт оварда мерасонад, ки дар он шаклҳои гуногуни истеҳсоли инфиродӣ ва шуғли ғайрирӯзӣ метавонанд нақши бартарият дошта бошанд. Тамоюли барҳам додани миёнаравҳо, рушди интернет ва хидматҳои автоматикунонидашудаи интеллектуалӣ инчунин тасвири гузариш аз иқтисодиёт дар асоси истихроҷи арзиши изофа ба иқтисодиёт дар асоси ҳамкорӣ ва мубодилаи молҳо мебошад.

Аз ин рӯ, рақобат бештар ба ҳамкорӣ ва ҳамкории мутақобилан судманд ҷой хоҳад дод ва бештар на ба робитаҳои амудӣ, балки ба муносибатҳои баробар, ки ба ҳамдигар хидматҳои иловагӣ мерасонанд, асос меёбад. Аз ин рӯ афзоиши шумораи хидматҳо ва афзоиши ҳаҷми савдои электронии хидматҳо зиёд мешавад. Аҳамияти иқтисодиёти рақамӣ тибқи ҳисобҳои гуногун, иқтисодиёти рақамӣ барои беш аз 50% соҳаҳои муҳталиф дигаргуниҳои азим ба амал меорад. Ин аз он сабаб ба амал омадааст, ки технологияҳо ва платформаҳои иттилоотӣ моделҳои тичоратиро ба таври кулӣ тағир медиҳанд, самаранокии онҳоро тавассути барҳам додани миёнаравҳо ва соддагардонӣ

зиёд мекунанд. Тавре мутахассисони бонки ҷаҳонӣ муайян кардаанд, афзоиши шумораи корбарони интернетӣ баландсуръат 10% метавонад афзоиши солонаи ММД-ро аз 0,4 ба 1,4% расонад [5, 62].

Эътирофи аҳамияти нақши иқтисодӣи электронӣ афзоиши солонаи ҳиссаи он дар ММД-и кишварҳо тақрибан 20% мебошад, дар кишварҳои пешрафта ин рақам ба ҳисоби миёна 7% -ро ташкил медиҳад. Дар соли 2010 Бостон Консалтинг Гурӯҳ андозаи рақамсозиро барои як гурӯҳи 20 кишвар 2,3 триллион доллар ё тақрибан 4,1% ММД-и онҳоро ҳисоб карда буд. Дар сурати идома ёфтани суръати афзоиш дар 10-15 сол, ҳиссаи чунин иқтисодиёт дар ММД-и ҷаҳонӣ, мувофиқи пешгӯӣҳои гуногун, ба 30-40% мерасад. Дар кишварҳои тараққикарда, баҳши технологияи иттилоотӣ компютерӣ тақрибан 1% қувваи кориро ташкил медиҳад, ки ин миқдори нисбатан ками ҷойҳои кориро ба вучуд меорад, аммо шумораи одамон, ки дар дигар соҳаҳо кор мекунанд, ки ба рушди онҳо технологияҳои баланд мусоидат мекунанд, меафзояд (4,9 ҷойҳои корӣ ба 1 нафар дар технологияи иттилоотӣ компютерӣ). Рушду инкишоф ва истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар тамоми ҷаҳон ногузир шудааст, ки дар маҷмӯъ, ба ҳаёту фаъолияти одамон таъсиррасон гардидаанд. Рақамикунони бештари соҳаҳои иқтисодиётро босуръат фаро гирифта, аллакай аксари соҳаҳо ба таври рақамӣ рушд карда истодаанд. Дар иқтисодиёти рақамӣ имкониятҳои нав барои соҳибкорӣ ва мустақиллона босуръат васеъ мешаванд. Дар бисёр ҳолатҳо, сармоягузорӣ ба рушди технологияҳои иттилоотӣ имкон дод, ки дивидендҳо дар шакли рушди иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, пайдоиши намудҳои нави хидматрасонӣ ба аҳоли ва соҳибкорӣ коҳиши хароҷот идоракунии давлатӣ дар доираи лоиҳаҳои ҳукумати электронӣ зиёд шуда истодааст. Аммо, дар як қатор кишварҳо, таъсири маҷмӯӣ аз истифодаи онҳо назар ба ҷашмдошт заифтар ғашт ва нобаробар тақсим карда шуд. Барои ба ҳадди аксар расонидани дивидендҳои рақамӣ, бехтар фаҳмидани хусусияти ҳамкориҳои технологияҳо бо дигар омилҳои муҳими рушд зарур аст, ки дар гузориши Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ "иловаи аналогӣ" номида шудааст [12, 174].

Инҳо ҷузъҳои зеринро дар бар мегиранд:

-заминаи меъёрию ҳуқуқие, ки муҳити динамикии тичориро фароҳам меорад ва ба корхонаҳо ва хонаводаҳо имкон медиҳад, ки технологияҳои рақамиро барои рақобат ва навоарӣ пурра истифода баранд, хароҷоти гуногунро кам кунанд, муҳити зистро бехтар кунанд;

-малакаҳое, ки ба соҳибкорон ва хизматии давлатӣ имкон медиҳанд, ки қудрати ТИ-ро истифода баранд;

-муассисаҳо (муассисаҳои давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ), ки ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ кӯмак мерасонанд.

Бо вучуди ин, арзёбии самараи иқтисодӣи рақамӣ мушқил аст, зеро мушқилоти марбут ба ҳисоб кардани пайвастагӣ, ки барои объектҳои иқтисодӣ тавассути хидматҳои электронӣ ва дастрасӣ ба метамаълумот имконпазир аст. Дар натиҷа, асоснок кардани имконпазирии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои гуногуни иттилоотӣ, алахусус дар сатҳи давлатӣ, осон нест. Аён аст, ки ҳисоб кардани арзиши маълумоти гигабайтҳои сохташуда дар соҳаи мушаххаси фаъолият на ҳамеша имконпазир аст. Баҳогузорӣ метавонанд хеле гуногун бошанд. Рақамикунӣ ҳамчун омили ташаккули технологияҳои нави иқтисодӣ мебошад. Моделҳои нави иҷтимоии ҳамкорӣ, ки дар якҷоягӣ бо платформаҳои муосири иттилоотӣ асос ёфтааст, боиси амалисозии технологияҳои нави иқтисодӣ мегардад [9,103].

Ба ақидаи мо, онҳо ҳамчун маҷмӯи воситаҳо ва усулҳои принципи нави коркарди маълумот, ки ба низомҳои идоракунии ташкилӣ дохил карда шудаанд, дар платформаҳои ҷудонашавандаи технологӣ барои эҷодиёти мақсаднок, интиқол, нигоҳдорӣ ва намоиши маҳсулоти иттилоотӣ (маълумот, ғояҳо, донишҳо) ва таъмин

намудани кам кардани хароҷоти муомилот барои ҳамкориҳои агентҳои иқтисодӣ фаҳмида мешаванд.

Принсипҳои асосии технологияи иттилоотӣ компютерӣ инҳоянд:

- таҳияи моделҳои нави тиҷорат;
- омезиши оптималии технологияҳои гуногуни иттилоотӣ ва усулҳои истифодаи онҳо дар равандҳои ташкилӣ ва технологияи бахши воқеии иқтисод;
- кам кардани хароҷоти муомилот ва захираҳои моддие, ки дар истехсолот истифода мешаванд. Шабакаҳои иттилоотӣ дар заминаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва мутобиқ ба шароити воқеии иқтисодӣ рушд мекунанд. Агар қаблан истехсолот, савдо, технологияҳои молиявӣ мунтазам инкишоф меёфтанд, пас то имрӯз технологияҳои нави иқтисодӣ пайдо шуданд, ки асоси иқтисодидеҳии муосири иттилоотӣ, ки ба ҳамкориҳои уфуқӣ (худтанзимкунӣ ва хусусият), соҳибкориҳои инноватсионӣ (худидоракуни) асос ёфтааст, муҳандисии иттилоотӣ ва автоформализатсия равандҳои иқтисодӣ мебошад.

Асоси моддии технологияҳои нави иқтисодиро марказҳои додаҳо ва платформаҳои муосири технологияи иттилоотӣ барои низом ва коркарди таҳлили иттилоот муаррифӣ мекунанд. Рушди "провайдер" -и хидматрасонии машваратии менеҷмент ва таҳлили тиҷорат таъхирнопазир аст. Асоси ташкили беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ институтҳои нави - хадамоти иттилоотӣ, машваратӣ ва агентҳои давлатии рушд мебошанд. Тадбирҳо барои коҳиш додани хатари рақамисозӣ. Омили асосӣ ва муассиртарини иқтисодидеҳии рақамӣ давлат - фармоишгари асосӣ ва истеъмолкунандаи маҳсулоти он мебошад.

Масалан, Чин барои ин мақсадҳо тақрибан 9 миллиард доллари ИМА сарф мекунанд. Сарчашмаи пурқудрати шабакаи интернет захираҳои Алибаба бо сармоя аз 210 миллиард доллар тасдиқи самаранокии сармоягузорӣ мебошад. Барои ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои рақамисозӣ, давлат бояд бозори маҳсулоти марбут ба технологияи муосирро ташкил ва дастгирӣ карда, ҳамзамон назоратро аз болои платформаҳои асосии иқтисодидеҳии электронӣ нигоҳ дошта, барои фароҳам овардани заминаи сохтмон мусоидат намояд.

Бояд қайд кард, ки Чопон пешсафиро дар навоарӣ асосан дар натиҷаи он аз даст дод, ки бо роҳи хариди технологияҳо мавҷуд буд, натавонист тавлидоти худро бунёд кунад ва ҳамеша сатҳи баланди рушди техниро нигоҳ дорад. Баръакс, Кореяи Ҷанубӣ ба ҳисоби миёна 1% -и буҷаи кишварро барои ҳукумати электронӣ ва миёнаравӣ (барои пешбурди тиҷорати электронӣ ва гузаронидани харидҳои тендери давлатӣ) сарф мекунанд, ки солона аз 10 то 15 миллиард доллар фоида ба даст меорад, ки ин ба кишвар фоида меовард. Аз ҷиҳати ташкилӣ, ин таъсир тавассути ташкили марказҳои алоқаи давлатӣ ва хусусӣ, таҳияи замимаҳои мобилӣ ва таҷдиди платформаҳои давлатии Интернет ба даст оварда мешавад. Самти муҳимтарин дар ин самт тайёр кардани кадрҳо барои фаъолияти низомҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ мебошад.

Дар ин ҷо мо метавонем таҷрибаи Белгияро ба назар гирем, ки дар он ҷо солҳои 70-ум дар асри гузашта гурӯҳҳои махсуси мобилии мутахассисон таъсис дода шуданд (аз ҷумла аз муаллимон ва донишҷӯёни донишгоҳҳои махсус), ки кормандони давлатиро таълим медоданд ва мустақиман дар ҷойҳои кории худ низомҳо месохтанд ва то он вақте ки дар он ҷо буданд, дар он ҷо монданд.

Хавфи рақамисозӣ инчунин аз зарурати муҳандисии катъӣ барои таҳия ва истифодаи низомҳои мураккаби рақамӣ иборат аст, зеро барномасозӣ (ҳамчун як намуди фаъолият) аз ҷиҳати технологӣ ба қадри кофӣ пешрафта нест. Аз ҷониби барномасоз бо нобаёнӣ бисёр чизҳо қабул карда мешаванд ва қарорҳои асосӣ дар шарҳи матни манбаъ қабул карда намешаванд. Ғайр аз он, ҳуҷҷатҳои барномаҳо аксар вақт ношоиста мебошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми кор, назорат аз болои маҳсулоти нармафзор аз даст дода мешавад. Ин

хавфҳо аз он сабаб шадидтар мешаванд, ки дар лоиҳаҳои иттилоотӣ, одатан, хароҷоти нигоҳдорӣ пешбинӣ нашудааст, ки метавонад назаррас бошад. [11,48]

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти он, ки иқтисодёти рақамӣ ҷаҳонӣ аст, ҳамаи лоиҳаҳои давлатии иттилоотӣ (аз ҳукумати электронӣ то ҳадамоти манзилию коммуналӣ) ва рақамисозӣ бояд ҳамаҷониба ва дар асоси низоми ҷудонашавандаи рамзгузорӣ ва муайянкунии маълумоти иқтисодӣ ва идоракунии баррасӣ карда шаванд. Шартҳои асосии муваффақият ва марҳилаи мушкултарини рушди сегменти "рақамӣ" -и иқтисод содда кардани муҳити тиҷорат ва ҳадди аксар кам кардани хароҷоти ҳамкориҳои аҳоли ва тиҷорат бо давлат мебошад. Дурнамои минбаъдаи рақамисозӣ бо татбиқи модели ҳамкориҳои байни ташкилотӣ (бисёр агенти) ду тараф дар доираи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ алоқаманд аст. Аз ҳамин лиҳоз асоси бунёдии ин раванд платформаҳои иқтисодёти рақамӣ мебошад, ки тавассути онҳо гузариш аз парадигмаи ҳамкориҳои «як ба як» ва «як ба бисёр» ба парадигмаи «бисёр ба бисёр» сураат мегирад. Дар навбати худ, тағирёбии ташкил ва технологияи муносибатҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ дар якҷоягӣ бо марказҳои машваратӣ ва тиҷорати техникӣ бо кумаки давлат таъсисёфта, ки ба дастгирии соҳибкориҳои хурду миёна таҳассусдоранд, ба таври худкор боиси дигаргуниҳои сохторӣ дар бахши иқтисодиёт ва фароҳам овардани шароит барои ташаккули иқтисодёти инноватсионӣ воқеӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Электронная экономика. Википедия. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Электронная _ экономика](https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_экономика).

2. Электронный ресурс: The Economics of Modern Manufacturing: Technology, Strategy, and Organization, Paul Milgrom and John Roberts, The American Economic Review, June 1990.

3. Цифровые дивиденды. World Bank. Обзор и оглавление Доклада о мировом развитии «Цифровые дивиденды». Электронный ресурс: www-wds.worldbank.org/World0development0dividends0overview.pdf.

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021.

5. Дадоматов Д.Н., Саидҷонов С.Ш. Масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ ва аудит дар шароитҳои иқтисодиёти рақамӣ / Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт: ҳолат ва дурнамо” / Зери назари д.и.и., профессор Шарифзода М.М. – Хуҷанд: “Дабир”, 2021. – 476 с. С. 62-67.

6. Мирзоев Н.Х. Рақамикунӣ иқтисодиёт ва нақши он дар рушди иқтисодиёти миллӣ. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи кунунӣ ва дурнамо» (18-уми октябри соли 2023) – Душанбе, 2023. саҳ. 80-87

7. Мирзоев Н.Х. Технологияҳои нави иттилоотӣ-омили муҳими рушди иқтисоди рақамӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунӣ босуръат ва масоили амалигардонӣ он дар Тоҷикистон» (ш. душанбе, 17 феввали соли 2023) саҳ. 181-185

8. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳои идоракунии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. №4. Қисми 1. Душанбе 2024. саҳ. 9-19

9. Мирзоев Н.Х. Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи иттилоотикунӣ ҷомеа. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2024. №4. Қисми II (ISSN 2413-5151) Душанбе 2024. саҳ. 103-110

10. Мирзоев Н.Х. Таҳдидҳои иттилоотӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хусусиятҳои он дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ. Маводи Конференсияи байналмиллалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Масъалаи мубрами рушди баҳисобгирӣ муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатӣ молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд» (19-20-уми январи соли 2024) – Душанбе, 2024. сах. 533-538

11. Кузубаева Б.М., Зоидова М. Цифровая экономика в бухгалтерском учете // Экономика и право в условиях глобализации: Международная научно – практическая конференция, (Палтава, 15 февраля 2021г.). – Палтава: ЦФЕНД, 2021, 131 с. (48-53)

12. Юсупов Ш.Н. Баъзе масоили идоракунии иқтисодии кадрӣ корхонаҳо дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.- Душанбе, 2024. - №3 (87). –С. 173-185.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ ТЕНДЕНЦИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

КАРИМОВ ДЖАМОЛИДДИН САФАРАЛИЕВИЧ

соискатель кафедры кибернетики и цифровой экономики ТНУ. Адрес: Душанбе,
проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-53-81-35

ХАКИМЗОДА БЕХРУЗЖОН ФАРУХИ

заместитель декана факультета фармации и стоматологии Вахдатского медицинского колледжа. Адрес: Вахдат, ул. 25-летия Независимости.
Тел: (+992) 908-66-75-75

В современной экономике основным трендом автоматизации и реструктуризации является система управления. Эта система также оказала влияние на бухгалтерский учет, практически все организации вступили в процесс автоматизации. Бухгалтерский учет не остался без внимания, теперь информационные технологии напрямую связаны с профессией бухгалтера. В статье поднимается вопрос изменения этой профессии в новых «цифровых» условиях.

Ключевые слова: цифровая экономика, электронное правительство, электронные документы, бизнес-аналитика, мобильные технологии, цифровизация, электронные платформы.

DEVELOPMENT OF DIGITAL ECONOMY AND ITS TRENDS IN MODERN STAGE

KARIMOV JAMOLIDDIN SAFARALIEVICH

applicant of the department of cybernetics and digital economy of the tnu. address:
dushanbe, rudaki avenue 17. tel: (+992) 918-53-81-35

HAKIMZODA BEHRUZJON FARUKHI

deputy dean of the faculty of pharmacy and dentistry of vahdat medical college. address:
vahdat, 25th anniversary of independence street. tel: (+992) 908-66-75-75

In the modern economy, the main trend in automation and restructuring is the management system. This system also had an impact on accounting, with almost all organizations entering the process of automation Accounting has not been left without attention; now information technology is directly related to the accounting profession. The article raises the issue of changing this profession in the new “digital” conditions.

Keywords: digital economy, e-government, electronic documents, business analytics, mobile technologies, digitalization, electronic platforms.

ХУСУСИЯТҲОИ АНДОЗБАНДИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ФОСИЛАВИИ ШАХСОНИ ХОРИЧӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҶУРАЕВА МАТЛЮБА НОМОЗОВНА

муалими калони кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел - 919325152.

Вақтҳои охир, тавре ба назар мерасад, аз ҷониби шаҳрвандон, бо дарназардошти рушди технологияҳои иттилоотӣ, харидуфурӯши молҳо ва пешниҳоди кору хизматрасониҳо, инчунин тарғибу ташвиқи молҳо тавассути шабакаҳои интернетӣ вусъат пайдо карда истодааст. Бо пешрафти босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар кишвар ва истифодаи васеи Интернет аз ҷониби шаҳрвандон хизматрасониҳо низ дар шакли электронӣ харидорӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои электронӣ, андоз, ширкатҳои электронӣ, санҷиши андоз.

Вақтҳои охир, тавре ба назар мерасад, аз ҷониби шаҳрвандон, бо дарназардошти рушди технологияҳои иттилоотӣ, харидуфурӯши молҳо ва пешниҳоди кору хизматрасониҳо, инчунин тарғибу ташвиқи молҳо тавассути шабакаҳои интернетӣ вусъат пайдо карда истодааст. Бо пешрафти босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар кишвар ва истифодаи васеи Интернет аз ҷониби шаҳрвандон хизматрасониҳо низ дар шакли электронӣ харидорӣ карда мешаванд.

Хизматрасониҳои электронӣ – шакли хизматрасоние мебошанд, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ ва коммуникатсионии Интернет ба тариқи худкор бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ пешниҳод карда мешаванд.

Хизматрасониҳои электронӣ аз фурӯши китобҳои электронӣ ва дигар файлҳои медиавии электронӣ, интиқоли ҳуқуқҳо барои истифодаи барномаҳо, таълиқ, дастгирии сайт, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот, омор, домен ва хостинг, дастрасӣ ба системаҳои ҷустуҷӯӣ, соҳаи IT ва ғайра иборатанд. Яъне хизматрасонии электронӣ, ки тавассути Интернет пешниҳод карда мешаванд.

Супорандагони «андоз аз Google» шахсони хориҷӣ мебошанд, ки хизматрасониҳои электрониро мустақиман ё тавассути миёнаравҳо (агентҳо) ба шахсони воқеӣ пешниҳод мекунанд, ки маҳалли иҷрои онҳо қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [6, с.5].

Ба ибораи дигар, агар харидорони ҳадамоти электронии шахсони хориҷӣ шахсони воқеии Тоҷикистон бошанд, пас ин шахсони хориҷӣ супорандагони «андоз аз Google» ҳисобида мешаванд. Ҳангоми қабули ин намуни андозҳо таҷрибаи кишварҳои дигар истифода шуд. «Андози Google» дар Федератсияи Русия, Ўзбекистон, Беларус, Қазоқистон, Молдова ва ғайра қорӣ гардидааст.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳум, манбаъ, меъёр, субъект ва объекти хизматрасониҳои фосилавӣ дарҷ гардидааст, ки фаъолияти субъектҳои дар ин самт амалкунандаро ба танзим медарорад. Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав, ки аз 1-уми январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт, боби алоҳида доир ба хусусиятҳои андозбандии хизматрасониҳои фосилавии шахсони хориҷӣ пешбинӣ гардидааст, ки дар он тартиби баҳисобгирӣ ё аз ҳисоб баровардан, ҳамзамон, баъзе нозуқиҳои ин навъи андозбандӣ муайян гардидаанд.

Андозсупорандагони хизматрасонии фосилавӣ шахсони хориҷии бе макони фаъолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешаванд, ки мустақиман ба шахсони воқеӣ, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ, хизматрасонии фосилавиро анҷом

медиханд ва маҳалли чунин хизматрасонӣ ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [2, с.292].

Бояд гуфт, ки агар чунин хизматрасонӣ ба шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ амалӣ карда шаванд, харидорони чунин хизматрасонӣ агентҳои андоз эътироф карда мешаванд.

Шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ, ки маҳалли чунин хизматрасонӣ ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, дар асоси пешниҳоди ариза ва ҳуҷҷатҳои дигар аз рӯи шакли тасдиқнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ ба таври электронӣ ба ҳисоб гузошта (аз ҳисоб бароварда) мешаванд [2, с.292].

Объекти андозбандӣ даромад аз ҳисоби амалӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ буда, манбаи андоз – арзиши хизматрасонии электронӣ аз ҷониби шахсони хориҷӣ, бе назардошти маблағи андоз ба шумор мерафт.

Айни замон бошад, меъёри муқаррашудае, ки ширкатҳои хориҷӣ аз ҳисоби пешниҳод намудани хизматрасониҳои фосилавӣ бояд ба бучети давлатии мо андозро пардохт кунанд, 15%-ро ташкил менамояд (яъне ин ҳамон андоз аз арзиши иловашудаи ғайриқимматӣ кунанда ба ҳисоб меравад). Барои мақсадҳои андозбандии хизматрасонии фосилавӣ ба хизматрасонии электронӣ хизматрасоние дохил мешавад, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионии Интернет бо усули автоматӣ, бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад [2, с.293].

Дар асоси моддаи 279 Кодекси андоз мақомоти андоз метавонад аз шахсе, ки хизматрасонии фосилавиро анҷом медиҳад ва бояд ба қайди супорандаи андоз аз арзиши иловашуда гирифта шавад, вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳалли ғайриқимматӣ доимӣ надорад, иҷрои як ё ҳар ду аз амалҳои зеринро талаб намояд:

- намояндаи таҳвилгари хориҷии хизматрасонии фосилавӣ оид ба андоз аз арзиши иловашударо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин намояд;
- пардохти андоз аз арзиши иловашударо барои хизматрасонии фосилавӣ ба бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намояд.

Ба хизматрасонии электронӣ фуруши моле (иҷрои қор, хизматрасонӣ), ки агар ҳангоми фармоиши тавассути шабакаи интернет анҷом додашуда таҳвили мол (иҷрои қор, хизматрасонӣ) бе истифода аз шабакаи Интернет амалӣ шавад, дохил намегардад.

Тибқи маҳзани маълумоти Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкати хориҷии Apple Distribution International Limited, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони воқеӣ хизматрасониҳои электрониро пешниҳод менамояд, санаи 16-уми июли соли 2021 аз байни чунин ширкатҳо нахустин шуда, барои симоҳои I ва II-и соли 2021 эълонияи андозии худро пешниҳод намуда, андоз аз арзиши иловашударо барои ин давраҳо ба маблағи зиёда аз 238.0 ҳазор сомонӣ ба бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохт намуда буд.

Ба ҳолати 1-уми феввали соли 2022 шумораи умумии шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ, ки худро дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври электронӣ ба ҳисоб гузошта, ҳамаҷун супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифта шудаанд, 21 ададро ташкил дода буд.

Ҷиҳати андозбандии даромади шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизматрасониҳои электронӣ машғул мебошанд, дар натиҷаи чораҳои андешидашуда, ба ҳолати 1-уми январи соли 2023, дар маҷмӯъ, 28 адад (аз ҷумла 25 адад шахси ҳуқуқӣ ва 3 нафар шахси воқеӣ хориҷӣ) дар мақомоти андоз ба қайд гирифта шудааст. Дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъяни маълумоти барномаи компютерӣ иттилоъ доданд, ки аз ҷониби ширкатҳои мазкур ба шахсони воқеӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам ба маблағи 22,735 ҳазор сомонӣ хизматрасониҳои фосилавӣ анҷом дода шудааст, ки маблағи ҳисобшудаи андоз аз

арзиши иловашудаи ғайрирезидентҳо 3,4 млн.сомонӣ ба бучет пардохт карда шудаас [7, с.12].

Чуноне аз таҳлили маҳзани маълумот бармеояд, ҳаҷми амалиёти анҷомдода дар соли 2022 нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба маблағи 11,3 млн.сомонӣ ё 199,1% ва маблағи андозҳои ҳисобшуда мутаносибан ба маблағи 1,4 млн.сомонӣ ё 166,2% зиёд мебошад. Аз 28 адад субъекти хориҷии дар давоми соли 2022 бақайдгирифташуда, аз ҷониби танҳо 17 адади онҳо ба мақомоти андоз эълomiaҳои андоз аз арзиши иловашуда пешниҳод гардидааст.

Бояд гуфт, ки 6 нафари он то ҳол доир ба ҳаҷми амалиёти анҷомдодашуда ба мақомоти андоз ҳисоботи худро пешниҳод накардаанд.

Бо мақсади дарёфти манбаҳои иловагии андозбандӣ, анҷом додани корҳои профилактикӣ ва таҳлили фаъолияти ширкатҳои хориҷие, ки тавассути шабакаҳои интернетӣ ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасониҳои электрониро анҷом медиҳанд, иловатан ба суроғи электронии 39 адад ширкати хориҷии байналмилалӣ, ки бе қайд дар мақомоти андоз ба тариқи фосилавӣ хизматрасониҳои худро амалӣ менамоянд, мактуб-огоҳиномаҳои алоҳида ирсол карда шудаанд.

Аз ин 5 адад ширкати хориҷӣ дар семоҳаи чоруми соли 2022 худро дар мақомоти андоз ҳамчун андозсупоранда ба қайд гирифта, 9 адади дигар дар шакли электронӣ вобаста ба мактубҳои ирсолшуда мактубҳои ҷавобии худро ирсол намудаанд.

Бояд қайд намуд, ки аз ҷониби Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ба таври электронӣ ба ҳисоб гузоштан ва ба сифати супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифтани шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ, инчунин, ҳисоб ва пардохт намудани андоз чораандеширо идома доранд.

АДАБИЁТ

1. Александров И.М. Налоги и налогообложение: Учебник. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 318 с.

2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2021, №1844.

3. Поляк Г.Б., Суглобова А.Е. Налоги и налогообложение. Учебное пособие для ВУЗов 3-е изд., перераб. и доп., М.: Издательство: Юнити, 2010г.

4. Улуғхочаева Х.Р., Раҳматов С.М., Пирова М.А. Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) - Душанбе: Нашриёти «Ҳочи Ҳасан» - 2013 с.

5. Фармоиши Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дар бораи татбиқ ва тартиби истифодаи нархҳои бозорӣ барои мақсадҳои андозбандӣ тавассути барномаҳои компютери «Системаи муттаҳидаи иттилоотии идоракунии андозҳо» аз 15.08.2019, - № 388. // [Манбаи электронӣ]. URL: www.andoz.tj [санаи муроҷиат: 11.07.2019 с].

6. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.

7. Ҳисоботи кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.andoz.tj.

8. Раҳматзаде, С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Раҳматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.

9. Раҳматзода, С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.

10. Султонбии, Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбии // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции,

Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 239-243. – EDN KYTBVR.

11. Султонбии, Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.

12. Султонбии, Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126. – DOI 10.58551/20728115_2024_12_116. – EDN RZAIQZ.

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ УСЛУГ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ДЖУРАЕВА МАТЛЮБА НОМОЗОВНА

старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения Таджикского
национального университета, адрес: г.Душанбе, проспект Рудаки 17. тел.:(992)
919325152

В последнее время, как представляется, гражданами с учетом развития информационных технологий расширяются операции купли-продажи товаров и оказания услуг, а также продвижение и продвижение товаров через сети Интернет. С бурным развитием информационно-коммуникационных технологий в стране и широким использованием гражданами Интернета услуги приобретаются также в электронном виде.

Ключевые слова: электронные услуги, налог, электронные компании, налоговая проверка.

FEATURES OF TAXATION OF REMOTE SERVICES BY FOREIGN PERSONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

JURAEVA MATLYUBA NOMOZOVNA

senior lecturer, department of taxes and taxation, tajik national university, address: dushanbe,
rudaki avenue 17. tel.: (992) 919325152

Recently, it seems that citizens, taking into account the development of information technology, have been expanding the purchase and sale of goods and the provision of services, as well as the promotion and promotion of goods via the Internet. With the rapid development of information and communication technologies in the country and the widespread use of the Internet by citizens, services are also purchased electronically

Key words: electronic services, tax, electronic companies, tax audit.

ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

КАСИРОВА ФАРАНГИС ДЖУНАЙДУЛЛОЕВНА

старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, пр. Рудаки 17. (+992) 917374224 e-mail: kasirova89@bk.ru

В современном глобализационном мире все чаще экономика сталкивается с такими передовыми технологиями как искусственный интеллект, биометрия, блокчейн, «Big Data» и т.д. Все эти технологии можно обобщить под таким словом, как цифровизация. Сегодня все сферы жизнедеятельности человека невозможно представить без информационно-коммуникационных технологий. Цифровизация позволяет обработать и хранить информацию в больших объемах, экономит время и деньги, также предоставляет услуги, которые дает возможность интересующимся сторонам обмениваться данными и совершать сделки в киберпространстве.

Ключевые слова: цифровизация, налоговое администрирование, цифровая экономика, искусственный интеллект, передовые технологии, блокчейн.

Республика Таджикистан на постоянной основе затрагивает социально-экономические вопросы, в том числе повышение качества уровня жизни населения страны. В этом можно убедиться если обратить внимание на послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона на Маджлиси Оли Республики Таджикистан, где были подчеркнуты вопросы цифровой экономики Лидер нации отметил что «...для полного решения имеющихся проблем Правительство страны и в дальнейшем обязано придавать приоритет вопросам повышения многовекторности и конкурентоспособности национальной экономики, расширения процесса цифровизации экономики, реализации «зеленой экономики», ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала» [1, с.3]. Данный процесс укрепления экономического и производственного потенциала нашей Республики и факторов, влияющих на него, заключается в совершенствовании информационно-коммуникационных технологий во всех сферах производства. С этой целью был разработан и принят целый ряд концептуальных и программных документов, основным из которых считается «Концепция формирования электронного Правительства в Республике Таджикистан (2012-2020)», утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан (от 30 декабря 2011 г. № 6431) [2, с.11].

Кроме того, разработана «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан». Данная Концепция предусматривает постепенный, поэтапный переход к реализации видения цифровой трансформации в республике [3, с.2].

Также завершилась Государственная программа по развитию и внедрению информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан на 2014-2017 годы [4, с.12].

Стоит отметить, что в очередном послании Президента РТ, Лидера нации, Уважаемого Эмомали Рахмон были подчеркнуты вопросы устойчивости цифровизации национальной экономики и для формирования ее технологической основы имеется необходимость ускорить реформы в сфере связи, и обеспечить поэтапный переход на цифровую экономику Президент Эмомали Рахмон дал поручения Правительству страны чтобы принять и реализовать Национальную стратегию «искусственного интеллекта» для разработки и широкого использования современных технологий в различных сферах экономики страны» [5, с.4]. В данном положении послания подтверждается, что в стране принимают меры для разработки и применения инновационных технологий в разных секторах экономики.

Не стоит забывать о главном проекте, которая существует для развития налогового администрирования это «Программа развития налогового администрирования в Республике Таджикистан на 2020-2025 годы». Данная программа направлена на приоритеты Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и ее основной целью является обеспечения последовательного развития налогового администрирования, внедрения цифровой экономики [6, с.2].

На сегодняшний день государственные органы предоставляют гражданам список конкретных электронных услуг в рамках электронного правительства. В частности, электронные сервисы развиваются быстрым темпом в Налоговом комитете, Министерстве финансов, Таможенной службе.

Необходимо подчеркнуть, что Налоговый Комитет Республики Таджикистан несёт ответственность за налоговое администрирование и подчиняется непосредственно Правительству [7, с.34].

В налоговых органах постоянно-растущий объем информации и методы хранения данных, а также использования и доступа к востребованной информации требуют постоянного усовершенствования. В этой связи, создания Налогового кодекса в новой редакции обосновывается потребностью формирования условий для развития инвестиционной и предпринимательской деятельности в главных секторах экономики и обеспечения осуществления стратегических целей. В целях обеспечения организованности процесса, а также создания программ и их применения в соответствии с изменениями и дополнениями в Постановлении правительства Республики Таджикистан от 28 декабря 2006 года №607 Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан создано Государственное унитарное предприятие «Центр программирования налогового администрирования» [8, с.10].

Данное предприятие является Удостоверяющим центром сертификации открытых ключей (далее – ЭЦП) при Налоговом Комитете при Правительстве Республики Таджикистан, имеющий в соответствии с законодательством Республики Таджикистан лицензии, дающие право осуществлять деятельность по обмену открытой и конфиденциальной информацией между налоговыми органами и Пользователями в рамках ведения деятельности по обслуживанию средств, предназначенных для криптографической защиты конфиденциальной информации, а также проверки сертификатов открытых ключей электронной цифровой подписи. Согласно закону Республики Таджикистан о электронной цифровой подписи под №320 от 30 июля 2007 года электронная цифровая подпись – это реквизит электронного документа, предназначенный для защиты электронного документа от подделки, полученный в результате криптографического преобразования информации с использованием закрытого ключа электронной цифровой подписи и позволяющий идентифицировать владельца сертификата ключа подписи, а также установить отсутствие искажения информации в электронном документе [10, с.12].

Используемые во взаимоотношениях между Пользователями электронные документы, заверенные ЭЦП, являются оригиналами, имеют юридическую силу, подлежат хранению в хранилище юридически значимых документов и могут использоваться в качестве доказательств в суде, а также при рассмотрении споров в досудебном порядке [11, с.4].

Разработка Интегрированной информационной системы управления налогами (ITMIS) помогла оцифровать процесс регистрации, подачи налоговой декларации, электронной оплаты налогов, электронного выставления счетов-фактур по НДС, создания предварительно заполненных деклараций и перекрестного сопоставления сторонней информации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021 г., www.prezident.tj.

2. Концепция формирования электронного Правительства в Республике Таджикистан (2012-2020)». (30 декабря 2011 г. № 6431).
3. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, №642.
4. Постановления Правительства Республики Таджикистан «О Государственной программе развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан на 2014-2017 годы» от 3 июля 2014 года, №428.
5. Послание Президента Таджикистана, Лидера нации «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21 декабря
6. 2021 года, [Электронный ресурс]: URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/9389/poslanie-prezidenta-tadzhikistana-lidera-natsii-ob-osnovnykh-napravleniyakh-vnutrennei-i-vneshnei-politiki-respubliki> (Дата обращения: 19.11.2021.)
7. Программа развития налогового администрирования в Республике Таджикистан на 2020-2025 годы. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, № 643.
8. Об оценке результатов работы Республики Таджикистан январь 2020 год: Диагностический центр оценки налоговой администрации [Электронный ресурс] /Доклад. – URL: <https://andoz.tj/images/news/TADAT2020>.
9. Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан. Налоги - финансовая система Государства. Налоговые органы в период независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: 2011. /под редакцией Председателя Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан, Генерального советника налоговых органов Давлатова. Н. М. Составитель П. Юсупов. - С.130.
10. О Порядке представления налоговой отчетности в электронной форме. Распоряжение Председателя Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан от «26» января 2013 г. № 2-Ф.
11. Об электронной цифровой подписи. Закон Республики Таджикистан №320 от 30.07.2007 года URL: <http://ncz.tj/content/> (Дата обращения 18.11.2020).
12. Порядок представления налоговой отчетности в электронной форме. Распоряжение Председателя Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан от «26» января 2013 г. № 2-Ф.
13. Фармоиши Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дар бораи татбиқ ва тартиби истифодаи нархҳои бозорӣ барои мақсадҳои андозбандӣ тавассути барномаҳои компютерӣ «Системаи муттаҳидаи иттилоотӣ идоракунии андозҳо» аз 15.08.2019, - № 388. // [Манбаи электронӣ]. URL: www.andoz.tj [санаи мурочиат: 11.07.2019 с].
14. Sultonbii, R. Impact of tax administration in the system of ensuring financial security of the state / R. Sultonbii // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 1(51). – EDN VVHYKQ.
15. Алимардонов У. Молия. Васоити таълимӣ / У. Алимардонов. – Душанбе, 2014. – 291с
16. Ҳикматов С, Ҷаҳоншоҳ С. Бучет ва низоми бучетӣ (Васоити таълимӣ). Душанбе-2021, Матбааи ДМТ, с 344.
17. Ҳисоботи кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.andoz.tj.
18. Раҳматзаде С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения / С. Раҳматзаде // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116.
19. Раҳматзода С. Роль налогообложения в промышленной индустриализации / С. Раҳматзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 8. – С. 74-80. – EDN DSVWBT.

20. Султонбии Р. Регулирование бюджетно-налоговой системы в Республики Таджикистан / Р. Султонбии // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 239-243. – EDN KYTBVR.

21. Султонбии Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 175 с.

22. Султонбии Р. Теоретические основы и анализ структуры и формы налоговых платежей / Р. Султонбии, Б. Д. Тагоев // Первый экономический журнал. – 2024. – № 12(354). – С. 116-126. – DOI 10.58551/20728115_2024_12_116. – EDN RZAIQZ.

МАСЪАЛАҲОИ РАҚАМИСОЗИИ МАЪМУРИКУНОНИИ

АНДОЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

КАСИРОВА ФАРАНГИС ҶУНАЙДУЛЛОЕВНА

муаллими калони кафедраи андоз ва андозии факултети молиявӣю иқтисодии
донишгоҳи миллии тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, х. рӯдакӣ, 17. (+992) 917374224 e-mail:
kasirova89@bk.ru

Дар замони ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт торафт беиhtar бо ҷунин технологияҳои пеиraftа, аз қабилӣ зехни сунӣ, биометрия, блокчейн, big data ва ғайра рӯбарӯ мешавад. Ҳамаи ин технологияҳо метавон зерӣ калӣмаи рақамкунонӣ ҷамъбаst кард. имрӯз тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро бе технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. рақамикунонӣ ба шумо имкон медиҳад, ки иттилоотро дар ҳаҷми калон коркард ва нигоҳ доред, вақт ва пулро сарфа кунед ва инҷунин хидматҳоеро пеикаиш мекунад, ки ба ҷонибҳои манфиатдор барои табодули маълумот ва анҷом додани муомилот дар киберфазо имконият диҳанд.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, маъмурикунонии андоз, иқтисодиёти рақамӣ, зехни сунӣ, технологияҳои пеиraftа, блокчейн.

ISSUES OF DIGITIZATION OF TAX ADMINISTRATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KASIROVA FARANGIS DZHUNAIDULLOEVNA

senior lecturer, department of taxes and taxation, faculty of finance and economics, tajik national university, 734025, tajikistan, rudaki ave. 17. (+992) 917374224 e-mail: kasirova89@bk.ru

In the modern globalized world, the economy is increasingly faced with such advanced technologies as artificial intelligence, biometrics, blockchain, Big Data, etc. All these technologies can be summarized under the word digitalization. Today, it is impossible to imagine all spheres of human activity without information and communication technologies. Digitalization allows you to process and store information in large volumes, saves time and money, and also provides services that enable interested parties to exchange data and make transactions in cyberspace.

Keywords: digitalization, tax administration, digital economy, artificial intelligence, advanced technologies, blockchain.

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ОБИДОВ УМЕД ФОЗИЛОВИЧ

доторанти (Ph.D) курси сеюми кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Шаҳраки донишҷӯён, маҳ. Буни Ҳисорак. Тел.: (+992)908-82-50-00. Email: umedzhon08@mail.ru

МУРТАЗОЕВ АБДУЛЛО МУҲАММАДҶОНОВИЧ

магистранти соли 1-уми, ихтисоси 25010410-молия ва қарзи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ – 17. Тел.: 987197490, Email: abdullomurtazoev280@gmail.com

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии рушди рақамикунонии иқтисодиёт мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон ба он ақидааст, ки таҳлили иқтисоди рақамӣ яке аз омилҳои асосии рушди соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт ба шумор рафта, метавонад рақобатпазирии иқтисодиётро таъмин намояд. Рақамикунонии роҳҳои нави идоракунии, мубодила ва истифодаи захираҳои молиявиро эҷод мекунад, ки боиси тағйироти назаррас дар сохтори системаҳои молиявӣ ҳам дар сатҳи кишварҳои алоҳида ва ҳам дар арсаи байналмилалӣ мегардад.

Асоснок карда шудааст, ки дар шароити муосир омилҳои рақамикунонии метавонад сатҳи тақрористеҳсолиро боло бурда иқтисодиро содироти кишварро таҳким бахшад. Рақамикунонии муносибатҳои молиявӣ як раванди бисёрҷанбааст, ки ҳам ба ҷанбаҳои технологӣ ва ҳам иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ таъсир мерасонад. Барои рақамикунонии бомуваффақият, ба инобат гирифтани ҳам пешрафти технологӣ ва ҳам омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муҳим аст, ки дар иқтисодиёти рақамӣ як системаи молиявӣ бештар муассир ва фарогирро ба вуҷуд меорад. Муаллифон барои рушди минбаъдаи системаи рақамикунонии иқтисодиёти миллий тавсияҳои зарурӣ пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: иқтисодӣ миллий, низомии молия, рақамикунонии, истеҳсолот, низомии муосири қарзӣ, инноватсия, технологияи инноватсионӣ

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2023 вобаста ба рушди босуботи иқтисоди миллий чунин омадааст: “Вазорати молия вазифадор карда мешавад, ки якҷо бо сохтору мақомоти дахлдор чихати таъмин намудани нишондиҳандаҳои қисми даромади буҷети давлатӣ, самаранокӣ ҳароҷоти он ва фарогирӣ пурраи сарчашмаҳои имконпазири даромади буҷет раванди рақамикунонии молияву андозро густариш бахшида, дар муҳлатҳои наздиктарин низомии мукаммали муносибатҳои молияи рақамиро роҳандозӣ намояд [1]”.

Дар шароити имрӯза, тараққиёти ғефтани муносибатҳои иқтисодӣ ва дигаргуниҳои мураккаби иҷтимоӣ ба ҷамъият таъсири худро расонида, қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи ин тағйиротҳо рушди босуръати технологияҳои нав ва вусъати дастрасӣ ба имкониятҳои рақамикунонии ба ҳисоб меравад. Дар ин замина мунтазам рушди ғефтани муносибаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла муносибатҳои молиявӣ низ бояд ба талаботи замони мутобиқ карда шаванд.

Рақамикунонии молия - ин ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба равандҳо ва хидматҳои молиявӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ, дастрасӣ ва амнияти онҳо мебошад. Ин раванд даҳсолаҳо пеш оғоз шуда, то имрӯз идома дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гаштааст, ки рақамикунонии соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла меҳнат, муҳоҷират, шугли аҳоли ва таҳсилоти ибтидоии касбӣ барои беҳтар

намудани хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва соддагардонию шаффофияти фаъолияти сохторҳои давлатӣ мусоидат менамояд. Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ва ҳамзамон ҳарчи зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расонидани он чораҳои зарурӣ меандешад.

Дар солҳои охир рушди иқтисоди рақамӣ ба яке аз ҳадафҳои муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта баёнгари он аст, ки дар шароити рушди технологияи рақамӣ мо метавонем дар беҳбудии соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ аз имкониятҳои он истифода намоём. Хусусан, пайдоиши мафҳумҳои навоҷун «ҳукумати электронӣ» ва «иқтисоди рақамӣ» аз истифода шудани имкониятҳои технологияҳои муосир дар рушди соҳаҳои муҳталиф дарак медиҳад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон рушди иқтисоди рақамӣ аз бисёр ҷиҳат муҳим аст. Аз он ҷумла, истифодаи зарфиятҳои иқтисоди рақамӣ барои муқовимат бо зухуроти номатлуби коррупсионӣ дар кишвари мо муҳим мебошад.

Соҳаи иқтисодӣ самти асосии рушди давлат аст, ҷорӣ намудани иқтисоди рақамӣ ба рушди сохтори иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои ҳоҷагии халқ мусоидат мекунад. Намунаи ин метавонад рушди фаъоли технология дар микроси ҷаҳонӣ, дастрасии баландсуръати интернет, фарогирии васоити ахбори иҷтимоӣ, омӯзиши мошинсозӣ ва ғайра бошад. Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии субъектҳои ҳоҷагидорӣ мебошанд.

Иқтисодиёти рақамӣ ҷун маҷрои наво рушди иқтисодӣ дар асоси мубодилоти далелҳо, иттилоот дар речаи вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, мувофиқан ниҳодҳо, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва таҷрибаи соҳибкорӣ сураи гирифта, ба беҳтар шудани ҳосилнокии меҳнат, сатҳи зиндагӣ ва муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Афзалияти иқтисодиёти рақамӣ дар он аст, ки он муносибатҳои доир ба истеҳсоли маҳсулот, коркард, ниғаҳдорӣ ва интиқоли он, саривақт ва самаранок истифодабарии иттилоот ва далелҳои афзояндаро дарбар мегирад.

Ҳукумати давлатҳои муҳталифи олам ва албатта, дар радифи онҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, муҳимияти масъалаи субот ва устувории рақобатпазириро дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ дарк намуда, стратегияҳои волотехнологии рушди иқтисодии кишвари худро таҳия месозанд, ки маркази ҷозибавии онҳоро индустрияи технологияҳои иттилоотӣ ташикил медиҳад.

Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамеша дар меҳвари таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ва рақамикунонии фаъолияти идоракунии ва истеҳсоли мақомоти давлатӣ бояд сиёсати ягонаи иқтисодиро танҳо бо истифода аз механизми, усулҳо ва усулҳои муосири танзим амалӣ намоянд. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ ҳамчун вазифаи асосии замони муосир дар назди мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 20 сол гузашта шудааст. Дар ин муддат як қатор ҳуҷҷатҳои консептуалӣ ва барномавӣ қабул карда шуданд, ки бояд ҷунин қайд карда шаванд [2]. Бо мақсади рушд ва рақамикунонии иқтисодиёти мамлакат дар Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012 №822, Қонун дар бораи фаъолияти инноватсионӣ, пешбурди фаъоли навоариҳо дар соҳаи техника, хизматрасонӣ ё идоракунии, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ. Консепсияи ташикили Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020). Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 дар бораи стратегияи давлатии технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳукумати мамлакат бо раҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри он мекушад, ки кулли соҳаҳои ҳоҷагии халқи давлати соҳибистиқлоламон, аз ҷумла иқтисодиёти рӯ ба рушди

бемайлон овардаи Ватани азизамон пайваста ҳамқадами ҳаёт бошад. Мусаллам аст, ки баҳусус даҳсолаи охир технологияи рақамӣ бо қадамҳои гушношунид рушду такомул ёфта, тадричан на фақат дар муҳимтарин шоҳаҳои иқтисодиёти давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, балки дар тамоми ҷабҳаҳои рӯзгори инсоният бо суръати кайҳонӣ роҳ меёбад ва аҳли башар шоҳид ҳастанд, ки инқилоби навбатии илмӣю техникаӣ ба пешрафтҳои муъҷизаосои рӯзгори мардуми саросари олам мусоидати созанда ва бунёдгараи менамояд.

Имрӯз васоити техникаӣ ва технологияҳои пешқадам имкон медиҳанд, ки ба истисноии маълумотҳои комилан махфӣ иттилооти дигар аз як макон ба ҷаҳор гӯшаи олам ба маъноии пурраи суҳан “барқосо” расонида шаванд. Ин амали бузург ба шарофати дар арсаи хизматрасонӣ мақоми калидӣ касб намудани технология ва рақамӣ техникаҳои рақамӣ имонпазир шуда истодааст.

Мо шоҳид ва иштирокчиҳои бевоситаи гузариши модели анъанавии рушди иқтисодӣ ба модели мебошем. Иқтисодиёти рақамӣ тарзи комилан нави ҳаёт ва таҳкурсии рушди системаи идоракунии давлатӣ, иқтисодиёт, бизнес ва соҳаҳои иҷтимоиро ташаккул мебахшад. Гуруҳи коршиносон ба он ақида ҳастанд, ки раванди мушоҳидашавандаи “омезиш”-и технологияҳо ва “барҳамхӯрӣ”-и сарҳадҳои байни фазоҳои ҷисмонӣ, рақамӣ ва биологӣ ҷамъияти инсониро ба инқилоби ҷаҳоруми саноатӣ бурда мерасонад [3].

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти иқтисоди ҷаҳонӣ ба иттиҳоди иттилоотии ҷаҳонӣ ва тамоюлҳои муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ шомил шудааст. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ–коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодии мамлакат ва ҳарчи пурратар қонеъ гардонидани талаботи афзоиандаи иттилоотии ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ заминаи ҳукукии ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ гузоштааст.

Мавҷудияти технологияи рақамӣ ба манфиати иқтисодиёти миллии мебошад. Ҳукумати мамлакат дар самти ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон тадбирҳои зарурӣ меандешад. Имрӯзҳо дар шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии пардохти электронӣ дар хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ мавриди амал қарор дорад. Ин раванд дар доираи татбиқи иқтисодиёти рақамӣ сурат гирифта, роҳҳои нави хизматрасониро таъмин мекунад. Инчунин, амалишавии амалиётҳои пулӣ тавассути кортҳои электронӣ аз ҷумлаи тадбирҳои ҳастанд, ки дар доираи татбиқи барномаи рушди иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда шудаанд [4].

Рушди иқтисодиёти рақамӣ дар ҷумҳурӣ имконият фароҳам меорад, то сатҳи зиндагии аҳоли бехтар гардида, маҳсулоти хушсифат дар бозори истеъмолӣ афзоиш ёбад. Мардум барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти талаботи худ аз роҳи усулҳои муосири технологияи рақамӣ истифода намуда, ба ин васила вақт ва маблағи худро сарфа хоҳанд кард.

Имрӯз барои рушди иқтисодиёти рақамӣ зарурати таъсиси платформаи рақамӣ, ки майдони рушди онро таъмин менамояд, ба миён омадааст. Аз ин лиҳоз, зуҳури падидаҳои иқтисодиёти рақамӣ дар ҷодаи дарёфти механизмҳои идоракунии он, муайян намудани на танҳо оқибатҳои мусбат, балки манфии он низ ба ҳаёти ҳар як фард ва ҷомеа феълан тадқиқоти бунёдиро талаб менамояд.

Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки имрӯз тамоми давлатҳои дунё барои гузаштан ба модели нави иқтисодӣ барномаҳоро таҳия ва татбиқ карда истодаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ барои гузариш ба модели нави иқтисодӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Мувофиқи барномаҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама мувофиқи Стратегияи миллии рушд то соли 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба модели нави иқтисодӣ қадам гузорад ва асоси ин модел рушди сармояи инсонӣ мебошад. Тақия ба донишҳои нав ва аз худ кардани технологияи муосир, рушд додани хизматрасонии интернетӣ ва ҳамаи ин барои рушди минбаъдаи фаъолияти иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани сифати аҳоли заминаи устувор мегузорад [5].

Дар замони муосири рушди технологияи муосир тамоми амалиёти иқтисодӣ ба таври электронӣ гузаронида мешавад. Иқтисодиёти рақамӣ шакли моддӣ надорад, он молро дигар

карда наметавонад. Лекин истехсоли мол, хизматрасонӣ, тичорат ва ҳатто фармоиш додан ба таври электронӣ сураат мегирад.

Ҳамин тариқ пешравӣ ва рушду тарақиёти кишварро дар ҷаҳони муосир бидуни иқтисоди рақамӣ тасаввур кардан ғайри имкон мебошад. Зеро иқтисоди рақамӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии субъектҳои хоҷагидорӣ буда, ба ҳадафи стратегии сиёсати давлат мусоидат намуда, бахри беҳтар намудани сифати зиндагии мардум равона карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2023
2. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Матн: аз 30 декабри соли 2019, таҳти №642
3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, таҳти № 586 “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ.
4. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике // Паёми Донишгоҳи миллии тоҷикистон, Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2020.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ш. – Душанбе – 88саҳ.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ОБИДОВ УМЕД ФОЗИЛОВИЧ

докторант (Ph.D) 3-го курса кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Таджикистан, г. Душанбе, Студенческий городок, ул. Буни Хисорак, Тел.: (+992)908-82-50-00. Email: umedzhon08@mail.ru

МУРТАЗОЕВ АБДУЛЛО МУХАММАДҶОНОВИЧ

магистрант 1-го курса, специальность: 25010410 - Финансы и кредит, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 987197490 Email: abdullomurtazoev280@gmail.com

В статье рассматриваются и анализируются теоретические аспекты развития цифровизации экономики. Автор считает, что анализ цифровой экономики является одним из основных факторов развития различных отраслей экономики и может обеспечить конкурентоспособность экономики. Цифровизация создает новые способы управления, распределения и использования финансовых ресурсов, что приводит к значительным изменениям в структуре финансовых систем как на уровне отдельных стран, так и на международной арене. Доказано, что в современных условиях фактор цифровизации способен повысить уровень воспроизводства и усилить экспортный потенциал страны.

Цифровизация финансовых отношений — многогранный процесс, затрагивающий как технологические, так и социальные, экономические и политические аспекты. Для успешной цифровизации важно учитывать, как технологические достижения, так и социальные и культурные факторы, создавая более эффективную и инклюзивную финансовую систему в цифровой экономике. Авторам представлены необходимые рекомендации для дальнейшего развития системы цифровизации национальной экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, финансовая система, цифровизация, производство, современная кредитная система, инновации, инновационные технологии.

DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

OBIDOV UMED FOZILOVICH

Doctoral candidate (Ph.D) 3rd year of the Department of World Economy of the Tajik National University. Tajikistan, Dushanbe, Student town, Buni Hisorak street, Tel.: (+992)908-82-50-00. Email: umedzhon08@mail.ru

MURTAZOEV ABDULLO MUHAMMADJONOVICH

first-year Master's student, Specialization: 25010410 - Finance and credit, phone: 987197490. Email: abdullomurtazoev280@gmail.com

The article examines and analyzes theoretical aspects of the development of digitalization of the economy. The author believes that the analysis of the digital economy is one of the main factors in the development of various sectors of the economy and can ensure the competitiveness of the economy. Digitalization creates new ways of managing, distributing and using financial resources, which leads to significant changes in the structure of financial systems both at the level of individual countries and in the international arena.

It has been proven that in modern conditions, the digitalization factor can increase the level of reproduction and enhance the country's export potential. Digitalization of financial relations is a multifaceted process affecting both technological and social, economic and political aspects.

For successful digitalization, it is important to take into account both technological advances and social and cultural factors, creating a more efficient and inclusive financial system in the digital economy. The author provides essential recommendations for the further development of the digitalization system within the national economy.

Keywords: national economy, financial system, digitalization, production, modern credit system, innovations, innovative technologies.